

Informazioni su questo libro

Si tratta della copia digitale di un libro che per generazioni è stato conservata negli scaffali di una biblioteca prima di essere digitalizzato da Google nell'ambito del progetto volto a rendere disponibili online i libri di tutto il mondo.

Ha sopravvissuto abbastanza per non essere più protetto dai diritti di copyright e diventare di pubblico dominio. Un libro di pubblico dominio è un libro che non è mai stato protetto dal copyright o i cui termini legali di copyright sono scaduti. La classificazione di un libro come di pubblico dominio può variare da paese a paese. I libri di pubblico dominio sono l'anello di congiunzione con il passato, rappresentano un patrimonio storico, culturale e di conoscenza spesso difficile da scoprire.

Commenti, note e altre annotazioni a margine presenti nel volume originale compariranno in questo file, come testimonianza del lungo viaggio percorso dal libro, dall'editore originale alla biblioteca, per giungere fino a te.

Linee guide per l'utilizzo

Google è orgoglioso di essere il partner delle biblioteche per digitalizzare i materiali di pubblico dominio e renderli universalmente disponibili. I libri di pubblico dominio appartengono al pubblico e noi ne siamo solamente i custodi. Tuttavia questo lavoro è oneroso, pertanto, per poter continuare ad offrire questo servizio abbiamo preso alcune iniziative per impedire l'utilizzo illecito da parte di soggetti commerciali, compresa l'imposizione di restrizioni sull'invio di query automatizzate.

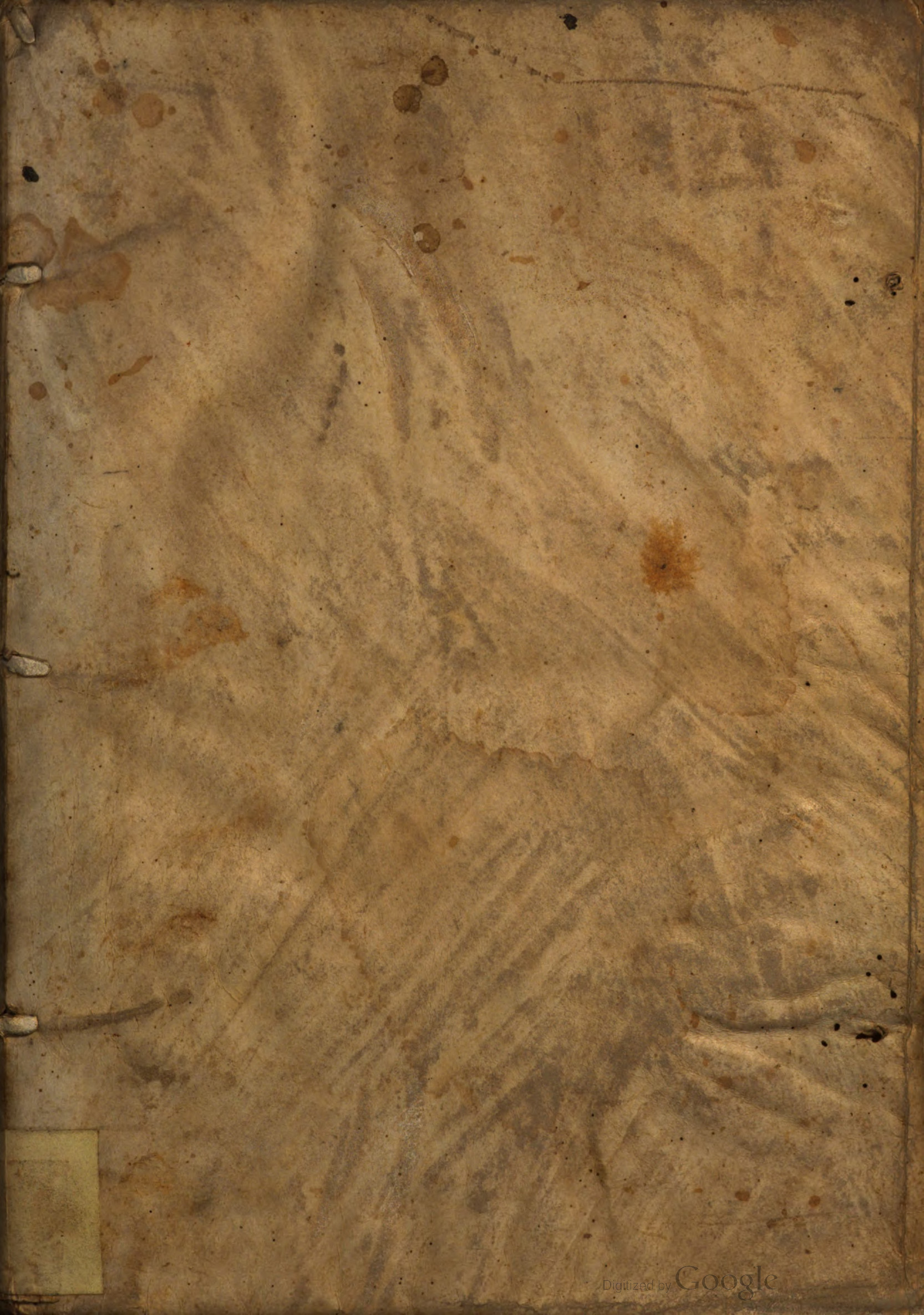
Inoltre ti chiediamo di:

- + *Non fare un uso commerciale di questi file* Abbiamo concepito Google Ricerca Libri per l'uso da parte dei singoli utenti privati e ti chiediamo di utilizzare questi file per uso personale e non a fini commerciali.
- + *Non inviare query automatizzate* Non inviare a Google query automatizzate di alcun tipo. Se stai effettuando delle ricerche nel campo della traduzione automatica, del riconoscimento ottico dei caratteri (OCR) o in altri campi dove necessiti di utilizzare grandi quantità di testo, ti invitiamo a contattarci. Incoraggiamo l'uso dei materiali di pubblico dominio per questi scopi e potremmo esserti di aiuto.
- + *Conserva la filigrana* La "filigrana" (watermark) di Google che compare in ciascun file è essenziale per informare gli utenti su questo progetto e aiutarli a trovare materiali aggiuntivi tramite Google Ricerca Libri. Non rimuoverla.
- + *Fanne un uso legale* Indipendentemente dall'utilizzo che ne farai, ricordati che è tua responsabilità accertarti di farne un uso legale. Non dare per scontato che, poiché un libro è di pubblico dominio per gli utenti degli Stati Uniti, sia di pubblico dominio anche per gli utenti di altri paesi. I criteri che stabiliscono se un libro è protetto da copyright variano da Paese a Paese e non possiamo offrire indicazioni se un determinato uso del libro è consentito. Non dare per scontato che poiché un libro compare in Google Ricerca Libri ciò significhi che può essere utilizzato in qualsiasi modo e in qualsiasi Paese del mondo. Le sanzioni per le violazioni del copyright possono essere molto severe.

Informazioni su Google Ricerca Libri

La missione di Google è organizzare le informazioni a livello mondiale e renderle universalmente accessibili e fruibili. Google Ricerca Libri aiuta i lettori a scoprire i libri di tutto il mondo e consente ad autori ed editori di raggiungere un pubblico più ampio. Puoi effettuare una ricerca sul Web nell'intero testo di questo libro da <http://books.google.com>

میں کا یہ ہے کہ

M. ANTONII
MAIORAGII
IN TRES ARISTOTELIS
LIBROS.

De Arte Rhetorica,

QVOS IPSE LATINOS FECIT,

Explanationes.

NVNC PRIMVM A' PRIMO COMITE,
Auctoris Amitino, in lucem prolatae; & Clarissimis & Illustribus
viris ARCIMBOLDIIS fratribus, ANTONELLO. proto-
notario Apostol. & Senatori Regio, & IOANNI
Candiae & Vallegij domino, dicatae.

CVM PRIVILEGIO.

VENETIIS, Apud Franciscum Franciscium Senensem.

M. D. LXXI.

M. ANTONIO
MAIORAGIO
DICENDI MAGISTRO
SINGVLARI,

LATINIS GRAECISQ. LITERIS
PERPOLITO,

ET LIBRIS EDITIS ILLVSTRI,

QVI PVBLICE DOCVIT ANN. XIII.

VIXIT XLI.

BARTHOLOMAEVS COMES

VXORIS FRATRI

B. M. POSVIT.

M. ANTONII MAIORAGII
Sepulchrum Mediolani in porticu, ad-
dita dextro ædis diui Ambrosij lateri,
cum hac inscriptione conspicitur.

C. PETRONII VENETI.

MAIORAGIVS LOQVITVR.

*Eddideram iam multa tibi, cordata iuuentus;
Quæ legis, in studijs ocia grata terens:
Et multò letus mox edere plura parabam,
Condita tunc fuerant quæ mihi scripta domi.
Plurima quin etiam meditabar scribere, solers
Dum cupio studijs inuigilare tuis.
Approperata nimis, mors importuna, sed omnes
Lusst conatus, destituitq; meos:
Nec malè tornatos incudi sua libellos*

*Reddere me fuit, nec reuocare rudes:
Nec iam finitos permisit promere capsis,
Nec passa extremam est his adhibere manum.
Rursus inexpletos imperfectosq; reliqui,
Quos aggressus eram scribere nuper ego.
At tu, cui uiuus semper prodesse cupiui;
Osibus, & cineri fausta precare meo:
Et, si quid uitij rude sepe uolumen habebit,
Emenda; idq; mihi non licuisse, puta.*

* 2 M. ANTONII

M. ANTONII MAIORAGII OPERVM Elenchus.

Horum alia edita, alia edenda, alia inchoata sunt.

EDITA.

 Ratio in Aleatores, pro decreto Alphōsi Dauali & Senatus Mediolanensis.
Oratio, habita in nuptijs sapientissimi senis, Iacobi Philippi Sacci, senatus Mediolanensis præsidis.
Oratio de mutatione Nominis.
Panegyricus, Ioan. Angelo Arcimboldio Mediolani archiepiscopo dictus.
Laudatio Magdalene Comitissæ, matris suæ mortuæ.
Encomium Luti.
Decisiones xxxv. quibus M. Tullium Ciceronem ab omnibus Cælij Calcagnini criminationibus liberat.
Antiparadoxon libri sex, in quibus M. Tullij Ciceronis omnia Paradoxa refelluntur.
Apologia in Marium Nizolium Brixellensem.
Reprehensionum contra eundem libri duo.
Recusatio omnium eorum, quæ idem in Decisionibus ipsius Maioragij tamquam malè posita notauit.
De Senatu Romano libellus.
Epistolicarum Quæstionum libri duo.
Còmentarius in Oratorè M. Tullij Ciceronis ad M. Brutū.
Còmentarius in dialogum de Partitione oratoria M. Tullij Ciceronis.
Paraphrasis in quattuor Aristotelis libros de Cælo.
Paraphrasis in duos eiusdem libros de Generatione & Interitu.
Explicationes in tres eiusdem libros de arte Rhetorica, quos ipse Latinos fecit.

EDENDA.

Orationes quattuor, iã olim editæ, in Aleatores, in Sacci nuptijs, de mutatione Nominis, & Panegyricus Ioan. Angelo Arcimboldio dictus: ita ab ipso auctore postremo uitæ tempore emendatæ, ut prioribus meliores multò sint effectæ.
Oratio in litteras.
Oratio de præstantia litterarum, quam habuit ad senatum Mediolanensem, quo tempore publicè docere cœpit.
Oratio de Grammaticæ artis excellentia, quam ad senatum populūq; Mediolanensem habuit.
Oratio de Parèti in erudiendis liberis, atque Adolescentiū in studijs optimarū artium officio, ad Mediolanenses ciues.
Oratio de Audiendi ratione, ad Mediolanenses iuuenes.
Oratio de modo Proficiendi in eloquentia, atque in studijs bonarum artium.
Oratio de Vitæ atque morum disciplina.
Oratio de contemnendis Obrectatoribus, ad Mediolanenses.
Oratio ad Auditores suos, cū Mediolano discersurus esset.
Oratio, scripta rogatæ iurisperiti, quæ is petit, ut in Collegium iuriconsultorum Mediolanensium cooptetur.
Oratio pro Octauiano Rauerta, Tarracine Episcopo; dum in Academiam Mediolanensem reciperetur.
Oratio pro Ioan. Stibio, summi pōtificis commissario de

cumano; dū in Academiam Mediolanensem reciperetur.
Oratio pro Hieronymo Crotto, iuriscōsulto, dum in Academiam Mediolanensem reciperetur.
Chria super memorabili quodā Ferrandi Gōzage facta.
Apologia in Gaudentium Merulam Nouariensem.
Oratio aduersus eos; qui Ornandæ orationis studium, & dicendi Elegantiam damnant.
Oratio de Musica.
Oratio de arte Poetica.
Oratio de Varietate.
Oratio de laudibus Auri, siue Philochrysi.
Oratio de Amore, quam habuit, cum quantum Aeneidos Virgilij librum esset interpretaturus.
Præfatio de Agricultura laudibus in Virgilij Georgica.
Præfatio in M. Tullij Ciceronis Topica.
Præfatio in eiusdem libros de Oratore.
Præfatio in eiusdem libros de Officijs.
Præfatio in Homeri Iliadem.
Præfatio in eiusdem Odysseam.
Præfatio in Hesiodum.
Præfatio in Pindarum.
Præfatio in Demosthenem.
Epistolarum liber.
Carminum liber.
Dialogus de Eloquentia.
Còmentarius in Virgilij Georgicōn libros duos priores.
Còmentarius in Horatij librū de arte Poetica ad Pisones.
Còmentarius in M. Tullij Ciceronis de Oratore ad Quintum fratrem librum primum.

INCHATA

quamplurima; sed, de quibus nos comperti aliquid habuimus, hæc sunt.
Oratio ad Alphonsum Daualum; de Bibliotheca publica, Mediolani institueda, & omni librorū genere instrueda.
De Nominibus ppriis veterū Romanorū libri quattuor.
De Ritu oratorio & Urbano libri duo.
De Ludo litterario instituendo liber.
De officio Parentum & Filiorum liber.
De modo Proficiendi in studijs bonarum artium liber.
Symposiōn ad Plutarchi imitationem libri decem.
Còmentarius in Virgilij Aeneidos librum quartum.
Còmentarius in Ciceronis libros tres de Officijs.
Explicationes in eiusdem Paradoxa.
Conuersa ex Græcis multa, quæ à quibusdam imperitis dispersa ac dissipata fuerunt; nominatim autem hæc.
Isocratis Archidamus,
Platonis Gorgias,
Aeschini Demosthenisq; orationes inter se contrariæ,
Aeliani de Varia Historia libri,
Hermogenis ars Rhetorica,
Heronis Isagogæ rerum Geometricarum,
Nicomachi Geraseni Arithmetice institutionis libri.

CLARISSIMIS

CLARISSIMIS ET ILLVSTRIBVS VIRIS, ARCIMBOLDIIS.

Fratribus, ANTONELLO Protonotario Apostol. & Senatori regio, & IOANNI
Candiz & Vallegij domino, Primus Comes. S. P. D.

FAMILIA uestra, ANTONELLE & IOANNES ARCIM
BOLDII, amplissima & nobilissima, semper claruit vi-
ris maximè illustribus religione, consilio, rebus præclare ge-
stis, & summis omnis generis litterarum studijs. quod ego
in singulis partibus uerum esse ostendere si uelim, nomina-
tis singillatim & enumeratis horum generum præstanti-
bus uiris; inanem & immensum laborem suscipiam. non enim facile id
fieri potest cum magnus sit eorum numerus: neque illi ipsi parum noti sunt
etiam litterarum imperitis; neque desunt testimonia historicorum, atque
aliorum scriptorum, à quibus eorum nomina summa cum laude immorta-
litati fuerunt commendata. Satis uiget, et celebratur memoria Cardinalium,
Archiepiscoporum, Abbatum, senatorum & magnorum consiliariorum, bel-
li ducum, & aliorum præstantium uirorum armis & pro suis principibus tra-
ctandis, & pro sua patria suscipiendis. notissimi sunt homines, & litteris ele-
gantioribus ornatissimi, & omni disciplinarum genere exculti: ita præterea bo-
ni, & simplicis ueritatis amici, ut nemini nocuerint unquam, studuerint autè
in omni uita omnibus prodesse, quibus possent. quorum omnium uestram fami-
liam magnam numerum tulisse, sciunt omnes. Tantum dico, mores eorum, qui
nunc sunt, si cætera desint, uestra familie præstantiam, qualis ac quanta sit,
facile declarare posse, uel uos duo (ut missos alios faciam) mihi satis esse pote-
stis: quorum si quis diligenter attendat omnes actiones, facile intelliget; uos ne-
que adhuc unquam fecisse, neque posthac facturos esse quidquam tanta fami-
lia inferius, tam illustribus maioribus minus. Scio, modestissimas aures uestras,
& pudoris, et uerecundie plenas, hac non modò respuere atque aspernari, sed
etiam ipsi offendi non parum; & quod uerè Christianorum, uereq; bonorum est
hominum, malle esse, quam uideri bonos. sed tamen pluris est apud me, meque
magis mouet ipsius ueritatis uis: atq; illud, quod, dum uos quodam modo descri-
bo, nihil inuasiuè ad fingens, uerum omnia que in uobis sunt isopieis exponens;
exemplum prodo, & propono ad imitandum multis, unde moueantur probè
quid illos facere deceat. Ac primum illud, unde multa quibus possit conytere,
ad uestra uita genus attinentia: quòd domus uestra assiduè plena est, non salu-

tatorum, quorum undas aut magnas cateruas euomunt ades ambitiosorum hominum; sed pauperum & egentium, & uos in rebus suis consulentium, & ad uos confugientium, & uestram opem implorantium. ut enim ambo concordissime unà uiuitis, ita ambo conamini certatim in uestro uterque genere sic excellere: ut altero neque sacerdos, modò eiusdem ordinis, neque regius senator alius præstantior haberi; altera neque paterfamiliâs, neque ciuis quisquam melior esse possit. Sed te hoc loco primum alloquar ANTONELLE, quippe qui fratrem tuum IOANNEM non iam ætate sed dignitate honoris gradu & titulis antecellis. Nam te protonotarium Apostol. sanè quam egregium, senatorem dum seueritatem comitate temperas ualde bonum, iurisconsultum præstantissimum; atque insuper politioribus litteris, & liberalibus disciplinis excultissimum, non ita multis mensibus antè apoplexia correptum, seruaui Deus Opt. Max. ut multa præclara, quæ iam instituisti, posses absoluerè, atque ad finem perducere. nisi enim tantus morbus te tam subito oppressisset; iam bona ex parte Basilius, Chrysostomus & Gregorius latine & ornate per te loquerentur. Dii boni, qui ac quantus nitor ad graues horum sanctissimorum ac beatissimorum patrum sententias ex te accedebat? quam illorum orationi expolitionem tuus labor, diligentia, studium, eruditio adhibebat? qui pares sunt in utriusque lingua ac sermonis facultate, uiri singulares, sanctè iurabant; malle se Basilium, Chrysostomum, & Gregorium latine te interprete loquentes, quam græce sua ipsorum lingua utentes audire. Sed speramus breui te, cum magno Dei beneficio pristinas uires iam fere receperis, tua studia repetiturum; & quæ tam feliciter incepisti, ad exitum perduciturum. licet autem tam grauis tamq̃; repentinus morbus uires tuas, & animi, & corporis non solum attenuasset, sed etiam prostrauisset; non tamen (quæ tui est animi præstantia, & amor in uera ac sanctè religionis cultum) à præclaris operibus te abstinere unquam potuisti. primum enim in senatum interim uenire non destitisti, et nunc uenis assidue; neque pateris patriam, & ciues tuos, magno tuæ clementiæ & sapientiæ presidio destitutos, te desiderare; deinde dignum est, unde alij tui loci atque ordinis homines exemplum sumant. nedum pulchrum est, spectare, quam diligenter, in officio contineas illos Monachos, qui tibi crediti, Vicobaldunense templum diuo Petro dicatum, colunt, omni genere cultus ad ueram religionem attinentis: quos sermones de religione & tu & illi ad plebem instituendam habeatis; quibus sodalitatibus institutis, rebus diuinis operam detis; quæ illic fiant quotidie, quæ statis diebus: quæ cogitentur, quæ dicantur, quæ canantur, quæ peragantur ad pietatem, et caritatem, ad religionem pertinentia; ad dei, diuorum diuarumq̃; gratiam inuendam, promerendam, et uobis in omnibus conciliandam. Te uero IOANNES quid præstantius dici, aut fingi potest; siue de sapienti, paterfamiliâs, siue de bo-

no ac

no ac præstanti ciue, siue de homine pacis amico atque alumno, siue de uiro bono atque eo qui se non sibi sed alijs esse natum existimet, siue denique de comarcho in subditos iustitia insigni, loquamur? nemo domum suam melius, quam tu, omnibus rebus, quæ ad uictum cultumque pertinent, instruit; nemo magnum liberorum utriusque sexus numerum sanctius instituit; nemo (quod tuum est ingenium, industria, experientia, iudicium) maiorem exprædijs suis, pari agri modo, fructuum copiam atque ubertatem percipit. tu ob in incredibile quoddam religionis studium nostro Archiepiscopo sanctissimo es gratissimus. tu ob multas ac summas uirtutes Arburquerquensium duci principi nostro, es carissimus. tu præterea omnibus ciuibus summis infirmis medys es acceptissimus. Ea est tua prudentia, & rerum humanarum cognitio, integritas, religio, sanctitas morum: ut modò admiranda illi templi maximi uirgini matri dicati fabrica, modò xenodochio uel nosocomio maximo præficiaris; modò decurio creeris. quarum quidem rerum procuratio licet satis occupatum tenere quemuis possit, & satis negocij cuiusuis exhibere: tutamen interea grauissimas multas multorum controuersias dirimere non cessas, tanquam honorarius arbiter, & pacificator quidam eximius. ubi uerò seruat is legibus ab ijs magistratibus quos dixi, tibi cessandum est, maiores labores te excipiunt, pro uniuersa ciuitate suscipiendi: seorsum autem pro uirginibus, & mulieribus deo consecratis; pro collegijs uel decurijs sacerdotum, quos omni uirtute ornatos, huc acciuit nostræ religionis Antistes Carolus Borrhomæus Cardinalis, omni omnium laudatorum laude maior. denique pro non minus piorum, quam honestorum ciuium nostrorum sodalitatibus multis: quibus non tam obeundis, frequentandis, ac colendis adscribe- ris; quam instituendis, tuendis, fouendis, atque augendis præesse soles. Ea porrò omnia omni, & animi, & corporis conata sic obis, suscipis, ac procuras; perinde ac si patriam tuam, omnem curam colendæ ac tuendæ religionis tibi uni commendasse ac credidisse existimes. Tibi porrò pauperum cura omnium prima atque præcipua incumbit. quod quam uerum sit, cognisum est proximè: cum tu inter primos propulsanda uel toleranda famis, sustinendaque penuria, donec Deus nobis consuleret; primam ac præcipuam curam & priuatim, & publicè suscepisti; ut eo penè esses in pauperes, quo es in liberos tuos amore atque animo. Iam uerò in populos tibi subditos tam iustum te præbes: ut nemini ne minima quidem in re iniuriam fieri patiaris; & unicuique, quod suum est, tribuatur, omnes inter se concordēs in summa tranquillitate uiuant. Sed nimis longum esset, commemorare ac percensere; quæ ambo communiter, quæ singuli magna cum laude aut dicatis aut facia- tis; quam præclara, quamque eximia semper fuerint uestra familia studia. unum tantum iam dictis adyciam; quo exposito appareat, quæ in præsentia

à me de uobis, de què genere uestro, dicta sunt non sine ratione fuisse commemorata. Vèstra familia bonas litteras magno semper amore, incredibili studio, atq; animi propensione complexa est et Mediolani, et alibi ubicunq; ea uiguit. mitto iam superiora tempora, sino alia loca, in quibus ea semper fuit sui similis. Iam exacti sunt anni amplius CXXX. cū in hac urbe floruit NICOLAVS ARCIMBOLDIVS; vir nobilissimus, doctissimus, & optimus; iurisconsultus clarissimus, senator grauisissimus immo senatus ipsius princeps, & consiliarius ducis sapientissimus: qui sapius summis de rebus ad maximos reges duces què & ad alios potentissimos principes partim à Philippo Maria Vicecomite, partim ab huius genero Francisco Sfortia principibus nostris, legatus missus; eas legationes magna cum laude obiuit. cuius postea filij duo hanc nostram urbem, suam ipsorum patriam, mirandum in modum illustrarunt. Eorum alter IOANNES ita bonus, integer, innocens, castus, religionis cultor eximius fuit; ita suæ nobilitatis clarorumquè natalium semper memor, ab omnibus sordibus procul remotus, largus ac beneficus; ita constantis magniquè animi, grauis, & seuerus; atque idem contrà prudentia qua plurimum ualebat comis, humanus, clemens, & suauis moribus; ita præterea uigilans, industrius, diligens, assiduus, fidelis, & simplicis ueritatis amicus: ut omnes, quibuscum uersaretur, illum non tam diligerent quàm amarent, colerent quàm obseruarent, admirarentur quàm suspicerent. rursus idem ita omnis quidè liberalis doctrina, sed præsertim omnis diuini atq; humani iuris peritus fuit; ita omni sapientia, omnibus denique uirtutibus atq; optimis artibus præstans: ut ij principes, quibus ille in rebus maximi momenti operam dedisset; illum quantis maximis et quàm plurimis potuerint honoribus ornarint, auxerint, cumularint. Nam Galeatius Maria Sfortia, Francisci filius, dux Mediolani, eum ad omnes, ad quas quidem ipse potuit, honoris ac dignitatis gradus euexit; & ne singula referam, ad Florentinos, ad Venetos, ad Gallorum regem, ad Casarem, ad ipsum Pontificem Max. legauit. Xystus. IIII. Pontif. Max. primum eundem protonotarium Apostolicum, Nouariæquè episcopum fecit; deinde S. R. E. Cardinalem creauit: & tam carum semper habuit, ut eum rebus maximis maximequè honorificis semper adhibuerit; Perusia, patrimoni prouincijs, et Etruria legatum præesse uoluerit. Innocentius VIII. Romæ iustitiæ signi referendarium, Mediolani Archiepiscopum esse iussit; & aliquot insuper alijs honoribus sacris, tanto Cardinali dignis, cohonestauit. Alter Nicolai filius GUIDO ANTONIVS Ioanni fratri archiepiscopus successit: cum antea Galeatio Maria, & Ludouico Sfortijs ducibus summis magistratibus et amplissimis honoribus perfunctus; & ad Florentinos, Venetos, ad Neapolis, ad Pannoniæ regem, ad Summum Pōtificem maximis de rebus Legatus, et ab ysdem largè donatus fuisset. in quo archiepiscopo non una atq; altera tantum uirtus; sed omnes erant, quas-

cunque

cunq̄ue quis possit dicere : neque ea quidem mediocres, sed excellentes ; & praefertim largitas , beneficentia, liberalitas, magnificentia. etenim tantum studium colenda atque amplificanda religionis in eo extitit: ut archiepiscopi curiam, quam dono a duce acceperat, uetustate penè collapsam, magnis sumptibus renouarit & instaurarit; templi maximi sacra, caeremonias, sacerdotũ munerum auxerit ; demum eidem templo templique fabrica magnam uim rerũ pretiosissimarum moriens legarit. Atque hi uiri tales ac tanti; quales ac quantos, ut potui, descripsi ex eiusdem aetatis memoria hominum fide dignorum monumentis aliquot ; nominatim autem Francisci Philelphi , Ioannis Simonetae, Donati Bosij , Bernardini Cory , Onuphrij Panuini ; & ex Nicolai ipsius tumulo, qui magnificentissimus Mediolani apud Franciscanos in cella S. Bernardini conspicitur ; ex eo item libro, in quem non nisi explorata de uita & moribus nostrorum archiepiscoporum ordine sunt relata: hi, inquam uiri , hoc est Nicolaus pater , & filij Ioannes & Guido Antonius, Franciscum Philelphum, quem modò dixi, magistrum suum, hominem ea aetate litteratorum omnium facile principem, in hac urbe Florentissima admodum carum habuerunt , & certatim fouerunt. Postea eadem familia uestra nunquam destitit alijs itidem fauere, ad quos apud nos publicè docentes prima deferuntur. Mitto cõmemorare, qua contulerit nostra memoria in Gerardum Dicaum, qua in Othonem Lupanum, uiros sanequam egregios. mitto dicere, qua uos ipsi nuper in Franciscum Cicereium , qui Othoni successit , Maioragij amitini mei (de quo iam dicam) discipulum : qui nunquam cessat commemorare uestra in se beneficia ; qui ait, se praecipue a uobis adiutum fuisse in parando interpretandi munere, in obtinendis adipiscendisq̄ue, in augendis suorũ laborum premijs ; in suis denique rebus omnibus maioris momenti ad uos confugere consueuisse. Maioragium ipsum uestra domus aluit, auxit ; & , quantus quantus erat, effecit. ille contra, uti (quod par erat) studeret aliquam gratiam referre, uos ambo studiose docuit, & Graecis & Latinis litteris erudiuit, unà cum OCTAVIANO fratre uestro uestrũ utroque natu maiore. Octavianum dico, egregium illum postea iurifconsultum, deinde protonotarium apostolicum, contradictarum auditorem, utriusque signaturæ referendarium, uirum maximum futurum ; nisi Camertium agri & Umbriae Vicelegatum, ob summam seueritatem singulari comitate conditam omnibus carum, Deus ad se immortalis aduocasset. aetate florentem, & in summa spe a Pio III Pontif. Max. collocatum ille uestram domum, satis iam per se decoratam, litterarum monumentis, quantum in eo, fuit, decorauit ; satis iam illustratam, illustrauit. ille patri uestro summo uiro, & cum quouis ueteri heroe comparando, praclarum illum panegyricum dixit: eidem Paraphrasim in libros Aristotelis de Caelo & Mundo dedicauit: dedicauit item Paraphrasim in eiusdem libros de Generatione

tione & Interitu Octauiano Vestro. Neque dubium esse cuiquam potest; qui & illum, & uos, & rem ipsam probe nosset; quin, si adhuc uiueret, uobis inscriberet etiam has in tres Aristotelis libros de arte Rhetorica, quos ipse Latinos, fecit, Explanations: opus uidelicet eorum omnium, qua quidem ipse scripsit, praestantissimum; & lectu (nisi me fallit meus in auctorem amor) dignissimum; neque cuiquam huius generis interpretationi & facilitate, explanationis, & commoditate orationis, & exemplorum copia (quod in hoc scribendi genere maximè expetendum uidetur) postponendum id quod etiam multò audaciùs dicerem, si postrema huic manus accessisset; siquè, ut auctor perduxit ad finem, ita emendare atq; recognoscere potuisset. Quales quales tamen sunt: cum has explanationes in lucem proferre, & eloquentia studiosis, quibus semper prodesse studuit Maioragius, communicare decreuissem; uobis simul dedicare constitui. neque id iniuria, an uerò, quod auctor ipse, si uiueret, sine dubio fecisset; id ego facere negligam: qui, quantam possum, eius hominis mortui uoluntatem tueri, in animum induxi meum; quiq; cupio extare monumentum aliquod, quod meam quoque in uos obseruantiam testetur? Huc accessit illud, quò mihi hoc facere liberet magis: quòd me, alioquin uehementer cupientem, non destitit cohortari, & uolentem ut id facerem impellere, Ambrosius Barbauarius, philosophus et theologus egregius, quin immo sacrae Theologiae Patruum interpres, summi iudicij uiris probatus maximè; & propterea Praedicatorij ordinis non modicum ornamentum: ille ipse denique, cuius consilio atque iussu Venetijs opus ipsum hac forma, quam uideris, est descriptum. Est praeterea, quare uobis hi libri potius, quam alij cuiquam debeantur; satis magna illa causa: quòd, si dona probe conuenire debent ijs, quibus dantur; nihil his rhetoricis libris, atque eorum interpretatione uobis quadret magis, eloquentiae uidelicet studiosis. quòd si conquirendus mihi erat aliquis, nobilitate insignis, cui donarem tam nobile opus, uos estis nobilissimi; si, quod est amplum, amplo dandum fuit, uos estis amplissimi; si elegans, eleganti, elegantissimi; si politum, polito, politissimi; si praestans, praestanti, praestantissimi; si bonum denique bono donandum fuit, uos estis optimi. His omnibus de causis hos tres libros, & in eos explanationes uobis, non alij cuiquam, uti qui iure optimo uobis debeantur datas, donatas, dicatas esse uolo. Accipietis igitur praclarissimi fratres munus iam diu uobis multis nominibus debitum, & nunc tandem à me uobis persolutum. Ego uerò non tenebo uos diutius: quin iam Aristotelem ipsum, latine per Maioragium de facultate dicendi disputantem; deinde eundem magistrum uestrum à philosopho dicta, quadam eximia ratione explicantem, atque illuminantem omnia, audiatis. Valete.

Mediolani, Calendis Ianua. Anno M D LXXI.

M.ANT.

M. ANT. MAIOR AGII

PRAEFATIO IN TRES

ARISTOTELIS LIBROS,

De Arte Rhetorica.

ET VLTISSIMA consuetudo fuit, ut ait Plinius, referendi benemerentibus gratiam, ut ij, qui mortales aut omnes, aut certe quam plurimos beneficijs affecissent in deorum immortalium numerum cum excessissent è uita cooptarentur. fuit enim olim uniuersis ferè gentibus persuasum, Deum esse mortali iuuare mortalem, & hunc esse unum ad æternam gloriam cursum. sic Herculem quondam, & Liberum patrem post exantlatos innumera- biles penè labores tandem grata posteritas numinibus ascripsit. sic Athenienses Cecropem suum coniugij auctorem à quo ciuilem cultum edocti fuerant. Lacedæmonij Castorem, & Pollucem qui deinde cæteras etiam apud gentes ac nationes pro Deis habiti sunt. Aegyptij Theuthum à quo literas acceperant. Itali Ianum, quem ob singularem prudentiam ac sapientiam bifrontem fuisse confinxerunt. Romani Quirinum urbis parentem, & conditorem, & denique alios alij complures post mortem numinibus æquatos Deos indigetes appellarunt. Quod si quisquam conditione hac mortali natus dignus haberi debet, qui diuinos honores consequatur, ij certe non tantum mea, sed etiam bonorum omnium sententia digni sunt, qui, quod ait poetarum princeps Virgilius — Phœbo digna locuti, Inuentas aut qui uitam excoluere per artes. è quorum numero, cum hac in re quam plurimi laborarint, duo præstantissimi omnium, qui post homines natos unquam floruerunt Plato atque Aristoteles ingenij gloria sic inter se contenderunt, ut alijs omnibus longo interuallo post se derelictis, uter eorum alteri præstet, uix quisquam sanæ mentis iudicare audeat. uterque enim est in suo genere summus, uterque uehementer admirandus. sed is, quem nonnulli philosophorum Homerum appellant Plato, quem eloquentiæ Romanæ parens M. Tullius Cicero audet etiam Aristoteli præponere, quoniam, ut opinor, nondum hunc planè intus, quod aiunt, & in cute cognouerat, alta quadam ac diuina mente præditus ea perscrutari conatus est, quæ non modo nullo sensu satis percipi possunt, sed uix cogitatione atque intelligentia comprehendi. & quod caput est, quorum antegredientes causæ uel nullæ sunt, uel saltem non necessariae. qui tamen cum Antistes haberetur sapientiæ, sic ab omnibus dum adhuc uiueret, obseruabatur, ut eum tanquam aliquem non in terris natum hominem, sed e coelo delapsum Deum intuerentur. Declarauit hoc Dionysius Tyrannus aliàs sæuitiæ, quod ait Plinius, superbiæque natus, qui uitratam ei nauem, tanquam Apollini Delphico uenienti misit obuiam. ipse uerò quadrigis albis egredientem in litore excepit. sed alii Platonem omnes admirati sint, dum ipse Plato cum omnibus unum præter cæteros Aristotelem suspexerit. constat enim Platonem Aristotelis solertiam, & incredibile ingenium tantopere miratum fuisse, ut quoties in Gymnasium docendi gratia ueniret, circumspicere solitus fuerit, an Aristotelem, qui eius frequens erat auditor, alicubi sedentem uideret, quod si forte præsens ille non fuisset, exclamabat, *ὅτι οὐκ ἔστιν ἡ ψυχή* mens non adest. perinde quasi cæteri omnes præ uno Aristotele priuati mente uiderentur, tantus in eo splendor ingenij tantum animi decus elucebat. nam omnino post Platonem cui dubiam atque incertam uictoriam reliquit, omnium eruditorum testimonio, totiusque iudicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & uenustate, & subtilitate; tum uero eloquentia, uarietate, copia, quam se cunque in partem dedit, omnium fuit facile princeps. Quod si fortasse quispiam tam pertinax in sententia fuerit, ut hunc in cæteris Platoni parem, aut etiam inferiorem

inferiorem existimet, quod minimè concedo, illud quidem certè fateatur necesse est, in explicandis rerum naturalium causis, atque in tradenda scientiarum uia atque ratione, quam methodum uocant, Aristotelem esse Platone longe superiorem. cum apud illum nihil ferè cum uia ac ratione tradatur, apud hunc uerò nihil omnino sine Methodo. Quamobrem mira profectò quædam res fuit, & quæ non ab hominis natura proficisci potuerit, sed quæ à diuinitate quadam necessario extrinsecus aduenerit, sicut ait magnus ille peripateticus ex Arabia, quòd in uno homine tanta ubertas ingenii, tam incredibilis rerum omnium cognitio, tanta optimarum artium scientia extiterit, ut omnino diuinum potius quam humanum Aristotelis ingenium existimari debeat. tres enim omnium excellentissimas artes, ut ait ille idem Auerroes, ipse solus, & inuenit, & perfecit, hoc est differendi rationem, quam Logicen uocant, naturalem scientiam quæ Physice dicitur, & primam ac diuinam Philosophiam, quæ proprie sapientia nominatur. nam quicquid ab antiquis, de his rebus antea dictum fuerat, pro nihilo putandum est, quia nullam harum maximarum artium partem penitus absoluerunt. nec quisquam eorum, qui post Aristotelem scripsere, quicquam his artibus addidit, quod alicuius esse momenti uideatur. sed illud multo maxime mirandum est, quod in tot Aristotelis scriptis, quæ passim à præclarissimis ingenijs continenter uersantur, nullus unquam apertus error, aut animaduersione dignus repertus fuerit, nisi quis pauca obijciat in quibus a Christiana pietate dissentire creditur. quæ res profecto declarat immensam quandam ac uerè diuinam huius uiri rerum omnium scientiam. uerum, ut reliqua prætermittamus hoc tempore, quæ sunt ab hoc auctore diuinitus conscripta opera, & quæ tot ubique terrarum rarissima quotidie exercent ingenia, quis non admiretur, si bene intelligat, quam conquisita cura, quamque aptè, distinctè, ornate præcepta Rhetorica conscripserit, atque enodata diligenter exposuerit hoc in opere quod à nobis in latinum sermonem antea conuersum nunc interpretandum publicè susceptum est? ipsis enim inuentoribus artis Rhetoricæ, quemadmodum ait Cicero; tantum suauitate, & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum libros cognoscat, sed omnes ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. qui non tantum de arte loquitur, quod alij plerique faciunt, sed id etiam ex arte, atque adeo artificiosissimè facit. nam cum hoc scriptore, uel Ciceronis testimonio, nemo omnium doctior, nemo acutior, nemo in rebus uel inueniendis, uel iudicandis acrior sit, cum aureum orationis flumen ubique fundat, cum admirabili quadam scientia, & rerum copia scatcat, tum certe hoc in opere tam eruditè præcepta colligit, tam ingeniosè disponit, tam politè eloquitur, ut nihil usquam in hoc genere præstantius reperiri, nihil melius dici aut excogitari posse existimem. uidit profecto ijs oculis etiam hæc præcepta Rhetorica, quibus res omnes obscuras, atque ab ipsa natura inuolutas acutissime uidit, & in lucem è tenebris eduxit. quemadmodum enim in reliquis philosophiæ partibus cæteros omnes scribendo superauit, ita etiam in hac arte tantum excelluit, ut nullus artis scriptor neque græcus, neque latinus sit cum eo comparandus. nisi forte quis Aristoteli nostrum opponat Ciceronem, extra omnem ingenij alcam positum, ut optimè Plinius ait, qui sine ulla dubitatione, si quis dicendi facultatem, & neruos oratorios, omnemque eloquendi suppellectilem spectet, quam non tantum in orationibus, sed in omnibus scriptis suis utitur, & Aristoteli, & Platoni, & Demostheni, & denique omnibus qui post homines natos aliquid unquam oratoriè scripserunt, aut eloquentiæ laude præstiterunt longe præponendus est. sed si quis ad artis præcepta referat oculos, & quid, quoque modo præcipiat Aristoteles, quid & quo modo Cicero diligenter aduertat, non dubium esse uidebit. quin hac in parte Aristoteles Cicerone multo sit excellentior, neque uerò hoc accidit iniuria. nam Cicero se totum ad usum forensem, atque exercitationem contulit, ut quæ ab ineunte ætate, & ab Aristotele, & ab alijs artis scriptoribus didicerat, non iam in præceptis contineret, sed re ipsa experiretur, ipsa uerò præcepta longo usu doctus uel contemneret, uel docere non admodum curaret. Aristoteles autem uir ab agendis causis, & à forensi strepitu remotus atque ocio suo literario contentus; certum ac definitum tempus pomeridianum tradendis Rhetoricæ præceptis, & erudiendis in oratoria facultate iuuenibus assignauit. nam ut Cicero scribit, adolescentes non ad philosophorum morem tenuiter differendi, sed ad copiam

piam rhetorum in utranque partem diligenter exercuit. non igitur mirum, si in dicendi quidem facultate, uiribusque eloquentiæ propter assiduum forensem usum Aristoteli Cicerone longe antecellit, in arte uerò docenda præceptisque tradendis, qua in re non tam frequenter uersabatur, multò fuit inferior. in eis enim rebus ingenium ualeat, in quibus studium ac diligentia ponitur. quod si præstantissimum omnium dicendi magistrum Aristoteles hac in re superat, multo facilius omnes alios, qui sine dubitatione ad Ciceronis gloriam non aspirant, superabit. Atque hæc quidem causa me potissimum impulit, ut cum annis superioribus Ciceronis opera, quibus artem, & Rhetorica præcepta complexus est, interpretatus fuerim, hoc anno hos Aristotelis libros Rhetoricos aggrederer, ut tandem si fieri potest, una cum Cicerone præclaram illam & eximiam oratoris perfecti speciem, & pulchritudinem adamantes Aristotelium uim comprehendamus, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione iungamus. sic enim nobis aliquando continget, id quod Alexandro Macedonum regi, cui Philippus pater Aristotelem doctorem acciuit, a quo, & agendi præcepta, & eloquendi acciperet. sed huic tantæ utilitati res quædam erat impedimento, quam nos magno labore totisque uiribus nostris amoliri studuimus, idque iam ex aliqua parte fecisse uidemur, & quod superest, ut spero, paulatim deinceps conficiemus. nam hic tam eximius eloquentiæ thesaurus, qui tribus his Aristotelis libris continetur, iacebat adhuc apud nos partim barbarorum inscitia deformatus, & squallore quodam oblitus, partim etiam à paulo doctioribus uiris ignoratus. sed huic operi multa adiumenta nuper contulit uir eruditus Petrus Victorius, quem, ut meritis est, honoris, & amplitudinis gratia nomino. qui multos sanè locos, & emendauit, & nitore pristino restituit, commentariosque non uulgares in totum opus conscripsit. qui quidem si opus etiam ipsum in latinum sermonem conuertere uouisset, & paulo uberius præcepta Aristotelis illustrasset, hoc me labore conuertendi, & interpretandi fortassè leuasset. nunc quod ille dedit grato animo accepimus, & posthac etiam eius laboribus, quatenus licebit, perfruemur. sed quoniam non omnia, quod ait poeta, possumus omnes, etiam nos plurima quæ ille non attigit, adiungemus, & communi utilitati, quoad facultas nostra tulerit, semper inseruiemus. nam si Aristotelis summi doctoris præcepta singula cum Ciceronis oratorum principis, tum aliorum ueterum latinorum exemplis illustrauerimus, rem, & nouam, neque ab alijs adhuc tentatam, & perutilem conficiemus. in quo mihi uideor illud iure optimo usurpare posse, quod in oratore ad Brutum Cicerone: Magnum opus omnino, & arduum conamur, sed nihil difficile amanti puto. amo autem, & semper amaui ingenium, studia, mores uestros optimi iuuenes, neque ullus tam magnus est labor, qui pro utilitate uestra susceptus non mihi iucundus sit futurus. incendor porro quotidie magis cum istam diligentiam uestram, istam assiduitatem, & frequentiam, istam denique alacritatem in optimarum artium studijs conspicio. qui pleno cursu ad eloquentiam properatis, quam intelligitis unam quandam esse de summis uirtutibus, ut apud Ciceronem L. Crassus affirmat, & ueterem illam doctrinam studeatis assèqui, quæ fuit eadem, & rectè, faciendi, & bene dicendi magistra. neque enim erant apud antiquos disiuncti doctores, sed iidem uiuendi præceptores atque dicendi. ut ille apud Homerum Phoenix, qui se à Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret oratorem uerborum actoremque rerum. sed apud nos nihil attinet eloquentiam ipsam laudare, quam rerum omnium reginam poeta nescio quis uerissime dixit esse. quam esse copiose loquentem sapientissimi uiri definiuerunt. illud tantum dicam nihil ex omnibus rebus esse in quo uos ista ætate uel fructuosius laborare uel gloriosius uersari possitis. de hoc autem Aristotelis opere illud audacter & secure uobis polliceri possum, si quis omnia, quæ in eo traduntur dicendi præcepta didicerit, nihil eum amplius omnino quod ad persuadendi facultatem attineat, desideraturum. sic enim accuratè singula pertractat; ita diligenter omnia perscrutatur, ut nihil enucleatius aut explicatius fieri possit. quanto enim studio, quæ communia sunt omnium dicendi generum, & quæ propria singulorum primo libro persequitur? ut nihil omnino quod aut in deliberationem cadat, aut exornari debeat, aut in iudicium ueniat, inueniri

In Orat.
ad Brut.

ueniri possit, de quo non copiose præcepta tradat. quanto potro acumine, quantaque doctrina duo illa quæ bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciunt, secundo libro præcipit, quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν uocant, ad naturam, & mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatum; alterum quod idem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi, & concitantur, in quo uno regnat oratio. ac de hoc quidem quo uehementes animi commotiones continentur, quod est uehemens, incensum incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapide fertur, sustineri nullo modo potest, initio secundi libri copiosè uerba facit. deinde singularum ætatum atque ordinum mores ita perspicuè spectandos proponit, ut ne pictor quidem quisquam eximius alicuius rei speciem euidentius exprimere ualeat, tum locos ac sedes argumentorum unde uerisimilia ducantur, atque etiam unde fallaces conclusiunculæ, quæ uidentur quidem uerisimiles, sed re uera non sunt, ingeniosissimè, atque acutissimè docet. quid in tertio libro, quanta cura subtilitateque tradit ea, quæ ad dispositionem, & elocutionem pertinent: Atque hæc quidem omnia quæ tribus his libris diuinitus à Philosopho traduntur, si uobis, ut sperò clarè dilucideque interpretatus fuero, atque exemplis optimorum scriptorum, & in primis eius, quem in delicijs habemus, oratorum principis. M. Tullij Ciceronis illustraro, tum uerò me egregie nauasse operam existimabo, neque uos, ut opinor, diligentiam meam poenitebit. quippe qui me doctore atque interprete, si diligenter aduertere uolueritis, dicendi præcepta ab Aristotele, usum uero præceptorum ab exemplis facile percipietis. iam igitur ad ea, quæ prius examinanda sunt, quam Aristotelis opus interpretemur, accedamus.

Quæ prædicenda sunt.

Lib. 20.
cap. 4.

Seuerinus Boetius ait hanc esse magistrorum consuetudinem, ut cum aliquod opus interpretandum aggrediuntur, primo sex illa breuiter expediant; quod sit auctoris consilium siue propositum, qui Græcæ οὐσίως dicitur, quæ utilitas operis, qui ordo, quæ inscriptio, an eius auctoris cuius nomine circumfertur proprium ac legitimum opus sit, & denique ad quam philosophiæ partem referatur, quæ nos etiam ne ab alijs deficiamus, paucis uideamus. Ac primo dicimus illud Aristoteli propositum esse, ut in hoc opere doceat, qua ratione uiaque consequamur ea, quæ sunt in quaque re ad persuadendum accommodata. nam, ut refert Gellius, commentationum suarum artiumque quas discipulis suis tradebat Aristoteles duas species habuisse dicitur, alia erant quæ nominabat ἐξωτερικά, alia quæ ἀρραματικά. ἐξωτερικά uocabat ea, quæ ad rhetoricas exercitationes, & ad ciuiliū controuersiarum cognitionem conducunt, ἀρραματικά uerò in quibus philosophia remotior, occultiorque continetur, ut quæ rerum causas, & naturæ obscuritatem inuestigant, cui disciplinæ tempus tribuebat in Lycio matutinum, neque ad eam temerè quenquam admittebat, nisi quorum antea ingenium, actumen, eruditionis elementa, & denique studium in discendo, & laborem cognitum haberet, illas uero ἐξωτερικὰs meditationes pomeridianis horis in eodem Lycio faciebat ad easque iuuenes omnes sine delectu admittebat. ac primo quidem has disputationes à causis forensibus, & ciuilibus ad inanem sermonis elegantiam transfulerat, ut apud Ciceronem L. Crassus ait, sed deinde cum florere Isocratem nobilitate discipulorum uideret, mutauit repente totam formam propè disciplinæ suæ, uersumque quendam de Philocteta paulo secus dixit, ille enim turpe sibi ait esse tacere cum barbaris, hic autem cum Isocratem pateretur dicere. itaque ornauit, & illustrauit doctrinam illam omnem, rerumque cognitionem cum orationis exercitatione coniunxit. sunt igitur hi Rhetoricorum libri ex eorum numero, qui ἐξωτερικὸς dicuntur, in quibus accuratè dicendi artem tradit, nihilque prætermittit eorum, quæ fidem in dicendo facere possunt, quod ante Aristotelem nemo planè perfecerat. utilitatem autem huius operis atque artis magnam esse pluribus ipse argumentis docet, quippe non ignoraret multos esse, qui totam hanc dicendi rationem non mediocriter improbarent, & multa ciuitatibus incommoda, multaque detrimenta importare conten-

3. de Ora
tore.

contenderent. quorum è numero Socrates præcipue fuit, qui quodam pertinaci studio, rhetoras insectabatur, & irridebat, atque contemnebat, eo quod ipse doctrina quidem, & ingenio abundaret, sed à re ciuili, & à negocijs animo quodam iudicio abhorreret. Aristoteles igitur hanc artem iniquè uituperari, cum magnam utilitatem, uberrimosque fructus afferat, facile docet, quod etiam post Aristotelem multis in locis Cicero, & secundo libro Quintilianus copiose persequitur. quin Isocrates ad Nicoclem scribens, multis rationibus ostendere conatur eos improbè facere, qui dicendi facultatem improbare audent. extat præterea Epistola ad Alexandrum Magnum, quam aliqui Aristotelis, aliqui Anaximenis Lampfaceni esse existimant, qua doctissimè suauissimeque oratoria dicendi ratio exornatur, & utilissima esse ostenditur. Ordo uero quo nihil ex omnibus rebus melius inueniri posse Xenophon scribit, sic ab Aristotele seruetur hoc in opere, ut in alijs etiam omnibus solet. neque enim quisquam unquam auctor ordinatius scripsit, neque tam accuratè non solum librum libro, sed etiam sententias singulas inter se copulauit, ut si quis non dicam uersum, sed uerbum unum immutarit, tota quodammodo structura perire uideatur. tractat autem ea primo quæ communia sunt omnium dicendi generum, deinde singula Rhetoricæ siue causarum genera persequitur, tum quæ ad animi commotiones, & singularum ætatum atque fortunarum mores attinent. denique sedes argumentorum explicat. postremo qua dispositione, quo elocutionis genere sit utendum aperit. quæ omnia sic inter se connectuntur, ut admirabilis harum rerum series appareat. Inscriptio est de Arte Rhetorica, quod in Oratore ad Brutum his uerbis ostendit Cicero; Atque etiam ante hunc Aristoteles principio Artis Rhetoricæ dicit illam artem quasi ex altera parte respondere Dialecticæ. & Quintilianus libro secundo, Aristoteles, inquit, de Arte Rhetorica tres libros scripsit. licet enim multi dubitarent, cap. 2. utrum ars esset Rhetorica nec ne, sicut apud Ciceronem Marcus Antonius ostendit, tamen Aristoteles artem esse censet, idque accurata disputatione declarat, sicut etiam apud 2. de Ora. nos Quintilianus secundo suarum institutionum libro, neque tamen unam ex eis artibus esse uult, quæ exquisitæ ac perfectæ sunt, sed ex eis quæ *σοφιστικὰ* uocantur, eo quod coniecturis plurimum utuntur, qualis est etiam ars medicorum, & gubernatorum. unde facultas potius quædam, quam scientia uocatur. sicut etiam huic affinis Dialectica. quanuis enim finem suum non assequatur, neque semper dicendo persuadeat, nihilominus tamen si nihil eorum prætermiserit, quæ sunt ad persuadendum accommodata, munere suo functa esse dicitur, & non aliter est ars quam medicina, quæ non semper fanare potest. sequitur ut uideamus an hoc opus proprium ac legitimum sit Aristotelis, quod in singulis ferè huius auctoris operibus ab antiquis interpretibus quæri diligenter solet. cuius rei tres fuisse causas Hammonius censet, quia tres occasiones nacti quidam, quæ non erant Aristotelis propria opera illi tribuerunt, ac prima quidem fuit nominis ambiguitas. nam alij fuerunt etiam Aristoteles præter hunc Stagyritam, quorum opera propter ambiguitatem, quidam huius auctoris esse censuerunt. altera fuit occasio quia multa opera cum una atque eadem inscriptione circumferebantur. nam ipsius Aristotelis discipuli ut Eudemus, Phantias, Theophrastus, præceptorem suum æmulati de iisdem rebus, quibus ille, scripserunt. tertia causa fuit huiusmodi. tradunt enim Ptolemæum Philadelphum operum Aristotelis fuisse maximè studiosum, atque illis pecunias multas tradere solitum, qui sibi aliquos Aristotelis libros attulissent. quare factum est, ut multi pecuniarum auidi nonnullorum operum inscriptionem mutarent, & apposito Aristotelis nomine Philadelpho traderent. sed tamen à præclaro ingenio uiris duabus quasi notis germani Aristotelis libri cognoscuntur, hoc est, sententiarum acumine, & elocutionis genere. sed de hoc opere nemo dubitat, quin germanum ipsius Aristotelis sit, quod præter sententiarum acumen, & dicendi genus, etiam testimonio rum ipsius auctoris, tum aliorum complurium doctissimorum hominum, & Græcorum, & Latinorum probari facile potest. quin Cicero noster, & Quintilianus multis in locis Aristotelem huius operis auctorem agnoscunt. Illud igitur tantum superest, ut explicemus, ad quam philosophiæ partem hi libri Rhetorici referantur. Ac Cicero quidem initio librorum de inuentione, ciuilibus

uiliſ ſcientiæ , quam politicam appellant , magnam & amplam partem eſſe cenſet eloquen-
tiam artificioſam , quam , inquit , Rhetoricam uocant , & Quintilianus Ciceronis ſenten-
tiam ſecutus eſt . quam tamen Cicero uidetur ab Ariſtotele ſumpſiſſe . qui & primo Ethicorum
Rhetoricam ciuili ſcientiæ ſubiicit , & hoc in opere tanquam germen quoddam
eiuſdem ciuiliſ diſciplinæ dicit eſſe . At uero Simplicius in Cathogorias ſcribens hanc ar-
tem ad eos libros pertinere cenſet , qui continent ea , quæ quaſi quædam instrumenta ſunt
ad differendum . Ariſtoteles certe primo libro , Rhetoricam ait e Dialectica , & ciuili ſcien-
tia conflatam eſſe , ut ad utranque quodammodo referri poſſe uideatur . hoc igitur modo
ſint explicata ſex illa , quæ ante operis explanationem quæri ſolere Boetius ſcribit . nunc
ad opus ipſum interpretandum aggrediamur .

M. ANT.

M. ANT. MAIOR AGII

COMMENTARIVS IN PRIMVM

ARISTOTELIS LIBRVM,

De Arte Rhetorica.

TEXT. *Rhetorica Dialectica affinis est, & quasi ex altera parte respondet.*

COMM.

V. M. DE aliqua re tractaturi sumus, quo melius definitionem eius intelligamus, illud in primis inuestigandum est, quo in genere sit ea res collocata, quamq; habeat subiectam materiam. quod quidem Aristoteles vbique ferè diligentissimè facere consuevit; atque hæc est causa quare huius etiam operis initio, cum de Arte Rhetorica tractare velit, prius inquirat, in quo genere rerum posita sit. sed cum intelligat eam nullum habere determinatum genus, aut certam materiam in qua versetur, sicuti neque Dialectica, quia de rebus omnibus communiter in vtranque partem disputat: ideo statim eam Dialecticæ comparat, & per quam similem ei esse ostendit, adeo ut pene cum ea reciprocetur, quasi sit ex eodem hausta genere, & cum ea nata, atque, vt ita dicam, ex eodem trunco, eademque stirpe progenita. licet aliquo modo, sicut infra docebimus, inferior esse videatur. Itaque vult eam eandem pene vim habere, quam habet Dialectica, & quasi partem quandam siue propaginem eius esse, quoniam argumentandi formulas, & probandi rationes à Dialectica sumit, neque ferè quicquam habet proprium, præter finem, & elocutionem, & orationis ornamenta. Materia verò communis harum artium, quam tractat, & in qua versantur, sunt res omnes, quæ ad hominum opiniones, & verisimiles probabilesq; rationes attinent: vt exempli gratia, quæ cõmuniter de vita atque moribus, de natura rerum, de ratione differendi tractantur, & de quibus nullæ sunt adhuc artes constitutz, quas plerique etiam sine arte Dialectica aut Rhetorica natura ipsa duce tractare commodè sciunt. cum igitur hæc duæ artes tantopere similes sint, vt in eisdem rebus communiret versentur, uoluit Aristoteles initio declarare maximam earum cognationem atque affinitatem, ideo dixit, Rhetoricam esse *ἀριστοπόρον* Dialecticæ, id est adeo similem, vt cum ea, conuerti possit, & eandem vim habeat. Hunc locum in Oratore ad Brutum M. Cicero sic expressit; Atque etiam ante hunc Aristoteles principio Artis Rhetoricæ, dicit illam artem quasi

10 ex altera parte respondere Dialecticæ. & in Academicis quæstionibus, Huic quasi ex altera parte oratoria vis dicendi adhibebatur. quæ Ciceronis conuersio mirificè sententiam Aristotelis exprimit. quæuis Petrus Victorius, vir alioqui satis eruditus, iniquè Ciceronem accuset, dicatque non satis ab eo perceptam esse Aristotelis sententiam, quod certè, mihi non probatur. Quid enim aliud hoc in loco significare vult Aristoteles, quàm inter Rhetoricam & Dialecticam affinitatem esse maximam, adeo vt ambæ vim eandem habeant, atque in eisdem rebus versentur? quod etiam Alexander Aphrodisæus agnoscit, qui verbum illud Aristotelis *ἀριστοπόρος*, idem esse ait, quod *ἰσοπόρος*; hoc est eisdem in rebus versans. tam enim opiniones hominum, & verisimilia argumenta sequitur Rhetorica, quàm Dialectica. neque ferè alia in re differunt, nisi in dicendi quadam aduenticia forma, quod Rhetorica latior est, Dialectica verò contractior; vt si quis elocutionem & orationis ornamenta Rhetoricæ detrahat, eadem pene statim quæ Dialectica sit futura. Hæc igitur est Aristotelis sententia; Rhetoricam in eisdem rebus versari, quibus etiam Dialectica versatur, hoc est in eis, quæ ex hominum opinione pendent, & ab omnibus intelligi quodammodo possunt. Videamus nunc an idem etiam Cicero sentiat, quod certè multis ex locis probari potest. sed ex illo præcipuè, qui est in Partitionibus, vbi ita inquit; Nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiosè loquens sapientia, quæ ex eodem hausta genere, quo illa, quæ in disputando, vberior est, atque latior. potuit ne apertius dicere Cicero, Rhetoricam in eisdem rebus versari, quibus Dialectica? quid in Oratore ad Brutum, & in secundo de Finibus, nonne Zenonis sententiam approbat Cicero, qui dixerat omnem vim loquendi in duas tributam esse partes, Rhetoricam palmè, Dialecticam pugno similem esse; quod latius loquerentur Rhetores, Dialectici autem contractius. atqui eadem manus est, siue contrahatur in pugnum, siue dilatetur in palmam, sed tantum fortuita quadam forma & ratione differt. Idem in Oratore ad Brutum ait, Dialecticorum scientiam Rhetoricæ vicinam atque finitimam esse. de claris Oratoribus ita inquit; in Dialectica exercebar, quæ quasi contracta & astricta eloquentia putanda est, sine qua etiam tu Brute iudicasti te illam iustam eloquentiam, quam Dialecticam dilatatam esse pu-

A tant,

M. Antonij Maioragij comm.

tant, consequi non posse. Scit igitur Cicero uerū esse Aristotelis sententiā, & in eisdem rebus Rhetoricam, & Dialecticam uersari. neque aliam ferē inter has artes esse differentiam, nisi quia non eandem dicendi formam sequuntur. At inquit Victoriū, lapsus est Cicero, cum affinxerit Aristoteli, quod hic ab ipso traditum nullo modo uideretur. imo uero nihil affingit Cicero, sed Aristotelis sensum aptissime interpretatur. tu uero Victor frustra uideri uis argutus. qui dicas Ciceronem existimare ab Aristotele notatam esse contrarietatem (hoc enim tu uerbo uteris) quæ sit inter Rhetoricam & Dialecticam, qui dixerit, ex altera parte respondere paucis uerbis duobus magna peccata. Vnum quod inusitato latinis uerbo usus es. quis enim unquam apud ueteres ac probatos scriptores latinos contrarietatem legit? alterum quod aperte ea Ciceroni tribuis, quæ ille nunquam dixit: qui non modo hoc in loco, sed neque usquam alibi posuit unquam ullam inter Rhetoricam & Dialecticam repugnantiam, sed ubique maximam inter eas similitudinem esse ostendit, & penè eandem esse uult, paruoque orationis aduentitio discrimine inter se distingui, ut satis apparet ex locis, quos iam supra citauimus, atque ex aliis etiam multis, qui passim in eius operibus occurrunt. Sed nimirum illud te in errorem impulit, quod opinaris, ex altera parte respondere, idem ualere, quod aliquo modo contrarium esse. quod omnino falsum est. neque enim usquam apud Ciceronem, quod quidem ego sciam, ea uerba reperiuntur in ea significatione posita, quamuis tu asseueranter dicas plurimis in locis ita locutum fuisse Ciceronem & in Orationibus, & in libris, quos de philosophia scripsit. sed hoc, quod dicis, uno saltem exemplo te probare oportebat. neque postulare ut tibi tanquam Apollini Delphico crederemus. Ego quidem nusquam adhuc diligentissimè quærens reperire potui locum ullum, ubi Cicero uerbis illis repugnantiam aliquam notet. quin potius eo uerbo respondendi, quo hic utitur, maximam frequentissimè similitudinem indicat, ut respondere in amore, idest, simillimū esse, respondere gloriæ alicuius, idest, parem & similem gloriam acquirere, quæ locutiones passim occurrunt. Vt ad Brutum, Nihil enim mihi minus hominis uidetur, quam non respondere in amore. quinto de Finibus, respondent extrema primis. primo Tusculanarum, satis Græcorum gloriæ responderunt. at inquires fortassis, id, quod adiunxit, ex altera parte, repugnantiam quandam notat, quod tum demum uerum esset, si de oppositis & contrariis rebus uerba fierent, atque inter se compararentur. & nisi sequens uerbum esset adiunctum, quod omnem tollit dubitationem, cum respondere sæpissimè significet idem, quod prorsus similem esse. nam quod in Oratore subiungit ea uerba Cicero; ut hoc uidelicet differant inter se, quod hæc ratio dicen-

di latior sit, illa loquendi contractior, non ideo fecit, ut locum hunc Aristotelis explicaret. quem iam ideo interpretatus fuerat, ut affinitatem harum artium ostenderet, sed ut declararet, non esse penitus eandem artem. licet uicina & simillima sit, cum enim in eisdem rebus communiter ambæ uersentur, si formam etiam dicendi, finemque penitus eundem haberent, nulla res esset, qua distingui possent. itaque una atque eadem esset ars Rhetorica & Dialectica, quod minime uult Aristoteles. est enim affinitas & similitudo harum artium non in fortuita atque aduenticia forma dicendi, sed in facultate, & subiecta materia, quæ licet uaga sit & incerta, est tamen utrique arti communis. quo fit, ut optimè Cicero sententiam Aristotelis expresserit, cum dixit, Rhetoricam quasi ex altera parte respondere Dialecticæ. nam illud aduerbium, quasi, non alia de causa addidit, nisi ut translationem emolliret. quod frequentissimè facere consueuit. Sed uide ne fortasse ingeniosissime Cicero in explicanda Aristotelis sententia locum etiam illum exprimeret uoluerit, quo idem Aristoteles Rhetoricam uocat *ῥητορικὴ* & *παρασκευαστικὴ* Dialecticæ, hoc est simulacrum & surculum, uel propaginem. sicut enim propago ex altera parte respondet arbori cui agnascitur, & ipsius arboris pars quædam est, ita Rhetorica Dialecticæ quasi ex altera parte respondet, & eius pars quædam est, ut infra docebit Aristoteles. Verum ut breuiter hunc nodum dissoluamus, uidendum est quid apud Græcos *ἀριστοτελικὸς* significet, & quid apud Latinos ex altera parte, respondere. nam apud Græcos *ἀριστοτελικὸς* non uno modo, sed pluribus capitur. interdum enim de ijs dicitur, quæ prorsus idem significant, & inter se conuertuntur, neque in ulla re penitus differunt, quales sunt definitiones, quæ uicissim retro commeant, & cū definito conuertuntur, ut homo est animal rationis particeps & mortale, & contra, animal rationis particeps & mortale est homo. hæc à græcis uocantur *ἀριστοτελικὰ*, quasi latinè dicas inter se commutabilia. sed nō satis benè latinè dici possunt, si bi uicissim ex altera tantum parte respondere, cū idem penitus significant. neque solum ex altera, sed etiam ex utraque parte respondeant. idem enim definitio prorsus ualet, quod res definita. hæc Cicero uocat, pariter æqualiterque respondentia, ut in Lælio, cum significare uellet, debere nos amicos nostros eadem prorsus beneuolentia prosequi, qua nos illi prosequuntur, sic ait; Vt nostra in amicos beneuolentia illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterque respondeat. hoc est eadem penitus sit, & mutua. atque hoc sanè modo Rhetorica non est *ἀριστοτελικὴ* Dialecticæ. alioquin eadem penitus esset. quod minime uolumus. interdum *ἀριστοτελικὰ* dicuntur, quæ ex eodem trunco proficiunt, ut in arboribus rami, qui à dextra parte pendent, sunt *ἀριστοτελικοὶ* illis, qui prodeunt

deunt à sinistra. quod Iulius Pollux ostendit, qui secundo libro scibit, duas primas costas sub pectore, quæ spinam communem habent, sed in pectore non coniunguntur, *ἀρτίσπορος* uocari. hæc bene dici possunt latinè ex altera parte respondere, sicuti Rhetorica, quam Aristoteles ait, esse Dialecticæ propaginem siue traducem. quod acutissime Cicero uidit. interdum *ἀρτίσπορος* de ijs dicitur, quæ re quidem subiecta sunt eadè, sed diuersam tamen habent rationem, ut ascensus & descensus. fieri enim potest, ut in eodem loco ascendamus & descendamus. quare locus quidem subiectus unus atque idem est, sed diuersa tamen ascendendi, & descendendi est ratio. atque hæc etiam bene dicuntur, ex altera parte respondere, ut si quis dicat ascensus descensui ex altera parte respondet. hoc modo ueritas, quam Dialectica sibi proponit. est enim Dialectica ueri & falsi discipatrix, & bonitas, quam sibi maiori ex parte proponit Rhetorica. dicuntur *ἀρτίσπορα*, quoniã licet eadem sint quatenus ad res subiectas attinet, ratione tamen differunt. res enim ueræ dicuntur, quatenus ad assentiendum intelligentiam mouent. bonæ uero quatenus ad expetendum mouent uoluntatem. ita Rhetorica Dialecticæ est *ἀρτίσπορος*, & quasi ex altera parte respondet. quamuis enim ambæ de rebus omnibus communiter in contrarias partes disputent: tamen in eo differunt, quod Dialectica de rebus omnibus disputat, quatenus allata ratione probari possint, ut uideatur esse ueræ. Rhetorica autem magis quatenus in consultationem & ciuilem quæstionem ueniât, ut bonæ esse uideantur. interdum *ἀρτίσπορος* dicitur quod simile est, & eandem uim habet, ut quarto Politicorû Aristoteles ait, oligarchiam, hoc est principatum paucorum in ciuitate in qua non leges sed principes dominantur, & pro libidine sua cuncta administrant, esse *ἀρτίσπορον* Tyrannidi, id est, eandem uim habere, quam habet Tyrannis. Vt enim Tyranni non iustitiam sed propriam utilitatem & libidinem sequuntur, ita illi qui in eo genere oligarchiæ dominantur, quem locum optimè Perionius Ciceronem inuitatus conuertit, ex altera parte respondet. qua in significatione hoc etiam in loco capi optimè potest. Vt intelligamus Rhetoricam eandem uim & facultatem habere, quam habet Dialectica. & eiusdem simulacrum quoddam esse, sicut oligarchia maximam habet cum Tyrannide similitudinem. quin etiam in eodem libro dicit Aristoteles, Tyrannidem esse *ἀρτίσπορον* Monarchiæ. quatenus est unius tantum hominis principatus. habent enim Tyranni uim & potestatem eandem, quam reges habent, licet in eo differant, quod reges ac monarchiæ ad communem utilitatem legitime imperant, Tyranni uero proprium commodum spectantes ex libidine sua dominantur. itaque quo ad uim & potestatem idem est rex & Tyrannus, at uero quo ad finem differunt, ut optimè dici possit Tyrannis ex altera parte Monarchiæ respondere, sicuti Rhetorica Dia-

lecticæ. tribus igitur præcipuè de causis Rhetorica Dialecticæ Græcè dicitur *ἀρτίσπορος*, Latine affinis, & quasi ex altera parte respondens. primo quia ex eodem est hausta genere, atque ex eodem quasi trunco proficiscitur. deinde quia communiter in eisdem rebus uersatur, & materia subiecta est eadem, tum quia uim & facultatem probandi simillimam, & penè eandem continet. Sed aduertendum est, duplicem artis Rhetoricæ materiam constitui posse, alteram uagam & incertam & communem cum Dialectica, quæ sunt res uerisimiles in omni genere. potest enim Orator de omni re proposita copiosè disputare: alteram magis propriam. quæ sunt ciuiles quæstiones. uult enim Hermogenes Rhetoricam in ciuilibus quæstionibus uersari, quæ nascuntur ex legibus aut moribus in unaquaque ciuitate constitutis de eo, quod iustum existimatur, aut honestum, aut utile. uel de omnibus simul, uel de aliquibus eorum, quod ante hunc apud Ciceronem L. Crassus primo de Oratore his uerbis ostendit. Sic in causis publicis iudiciorum, concionum, senatus, omnis hæc & antiquitatis memoria, & publici iuris auctoritas, regendæ Reip. ratio ac scientia tanquam aliqua materies ijs Oratoribus qui uersantur in Republica subiecta esse debent. hanc autem propriam Oratoris materiam rectè propositum possumus appellare, quoniam eam orator sibi tractandam proponit. si igitur communem materiam, & hoc, quod dicimus propositum accuratè distinxerimus, longe facilius Rhetoricæ & Dialecticæ similitudinem & differentiam cognoscemus. nam similitudo maxima est in illa communi materia, quæ eadem utrique subiecta est. ea uero continet, ut sæpe iam dixi, communes opiniones & uerisimiles rationes. propositum autem, sicut etiam dicendi ratio distinguit has artes. quia Rhetor magis ex parte ciuiles quæstiones sibi tractandas proponit, ut infra docebit Aristoteles. Dialecticus autem potius ea tractare solet, quæ ad cognitionem & ueritatem spectant. quamuis igitur his duabus artibus communiter eadem materia subiecta sit: differunt tamen dicendi ratione, & sine proposito. dicendi enim ratio Dialecticæ contracta est & compressa oratio. propositura uero cognitio quædam generalis & communis. at Rhetoricæ ratio est oratio lata ac diffusa. propositum autem propriè est ciuile quæstio de iusto, honesto, & utili. Quo circa Dialectica quærit opiniones inferere, & uerisimiles rationes, quæ ad cognitionem pertineant. Rhetorica uero quærit opiniones & uerisimiles rationes quæ ad ciuiles quæstiones spectent. quemadmodum igitur Dialectica se habet ad cognitionem, ita Rhetorica ad quæstionem ciuilem. & quibus rationibus contractis utitur Dialectica ad inferendam cognitionis opinionem, ijsdem dilatatis utitur Rhetorica ad persuadendas ciuiles quæstiones, quoniam autem Oratori, maiori ex parte

M. Antonij Maioragij comm.

parte propositum est, ea tractare quæ in consultatione ueniunt, ut etiam Aristoteli placet. ideo apud Ciceronem in arte rhetorica propositum & consultatio idem poenitus est. Vt in Topicis, & in Partitionibus apertissime uidere licet. uocat autem Cicero propositum siue consultationem, omnem infinitam quaestionem, quam orator tractet, quam Græci thesin uocant. Hactenus igitur satis explicatum esse mihi uidetur, optimè Ciceronem dixisse Rhetoricam quasi ex altera parte respondere Dialecticæ. Quamuis autem utriusque artis propositum sit proprie, quod diximus, hoc est Dialecticæ cognitio ueritatis, Rhetoricæ questio ciuilibus, nihil tamen prohibet, quin etiam rhetor saepenumero communiter eas quaestiones tractet, quæ ad solam cognitionem spectent cum dialecticis argumentis oratoria tantum adhibet ornamenta. Quare Cicero libro de Finibus secundo, duo Rhetoricæ genera facit. alterum populare & forense. quod interdum paulo est hebetius in quo tantum ciuiles quaestiones tractantur. alterum philosophicum, quod ingeniosius est, & de omnibus rebus grauius & copiosè disserit. Sed utrunque tamen Rhetoricæ genus quatenus ad facultatem, & communem materiam attinet, Dialecticæ respondet. Quod si quis ita uoluerit hoc Aristotelis principium interpretari; Rhetorica ipsidem in rebus, quibus Dialectica uersatur, nihil recusando intelligat, optimam esse Ciceronis conuersionem. Quinque sunt enim artes, quæ ad loquendi rationem attinent, & omnes orationis uirtutes amplectuntur. nam tunc oratio maxime laudabilis est, cum emendata fuerit, & iucunda, & elegans, & probabilis, & denique uera. emendatam orationem docet efficere Grammatica, iucundam Poetica, elegantem Rhetorica, probabilem Dialectica, ueram Demonstratiua scientia. Sed de Grammatica atque poetica, nihil attinet hoc loco uerba facere. quomodo autem a Dialectica atque a Demonstratiua scientia Rhetorica distinguatur, breuiter uidendum est. Tria sunt, quæ ex argumentandi ratione gignuntur in animo nostro fides, opinio, scientia. quæ quidem à tribus distinctis artibus proueniant necesse est, quoniam ipsa sunt inter se distincta. neque enim omnino est eadem fides, quæ opinio, & utraque à scientia multum differt. sed fides fit persuadendo, opinio argumentando, demonstratiua scientia demonstrando. Rhetorica uero persuadendi est opifex, Dialectica argumentandi, Demonstratiua scientia demonstrandi. Sed quoniam parua est inter fidem & opinionem differentia, nisi quod fides magis singularia respicit, opinio magis ea, quæ generalia sunt; ideo fit ut etiam inter Rhetoricam & Dialecticam non multum intersit. sed quemadmodum fides est quædam opinionis pars: ita etiam Rhetorica pars quædam est Dialecticæ. cum enim animus noster intelligentia sola contentus est, tunc aut scit, aut se scire opinatur, & hoc plerunque fit in generalibus, in quibus Dialectica frequenter uer-

10 satur. cum autem intelligendo mouetur ad appetitum, tunc id credit uerum esse, quod confirmari audit, quod in singularibus saepius fit. idque Rhetoris officium est. multis autè modis Rhetoris officium ab officio Dialectici distingui potest. primo, quod Rhetor magis ea pertractat, quæ ad mores & actiones attinent, accusando defendendo, suadendo dissuadendo. Dialecticus autem, quæ ad cognitionem interrogando respondendo, deinde quod rhetor de animi commotionibus uerba facit quas dialecticus non attingit. Tertio quod rhetoris auditor quilibet etiam imperitus esse commode potest, dialectici uero non nisi paulo ingeniosior. Quarto quod instrumenta, quibus rhetor utitur, sunt enthymema & exemplum, quibus autem dialecticus syllogismus & inductio. Quinto quod rhetor magis ea, quæ singularia sunt, pertractat, dialecticus uero potius generalia. Quæ quamuis ita sint, adeo tamen inter se hæc duæ artes coniunctæ sunt, ut non modo sorores ac germanæ, sed penè eadem esse uideantur. quare Cicero dialecticam, ait esse contractam quandam eloquentiam & astrictam. rhetoricam uero dilatatam dialecticam. & Aristoteles hoc loco utranque ipsidem in rebus uersari docet, quoniam utraque uerisimilia sequitur, & quæ communia sunt ad intelligendum, à reliquis autem artibus facile discernuntur, quoniam alia propriam ac certam materiam subiectam habent, in qua sola uersentur. Vt Geometria magnitudines, Arithmetica numeros. Medicina morbos & vulnera. Rhetorica uero & Dialectica, sicut antea dictum est, nullam certam materiam, sed communiter de rebus omnibus disputant. & quid in quaque re uerisimile sit inquirunt. Quod si inter se comparentur Rhetorica tribus modis æqualis est Dialecticæ, & tribus modis est inferior. Ac primo quidem æqualis est, quoniam ambæ de cogitationis & rationis actionibus, non autem de rebus ipsis constitutæ sunt. Vnde rationales artes uel sermocinaticæ à quibusdam appellantur. & Dialectici recetiores dicunt Dialecticæ subiectam materiam esse, Ens rationis. hoc est, quicquid ipsa ratio cogitando fabricatur & colligit. Secundo æqualis est. quoniam ambæ rationem quidem argumentandi continent, sed tamen non gignunt in animo scientiam, uerum fidem & opinionem tantum. quæ facile contrariis argumentis couelli atque labefactari possunt. Tertio est æqualis, quoniam ambæ nullis certis finibus aut cancellis continentur, sed de omni re proposita communiter & uerisimiliter in utranque partem disputant. At uero inferior est, primo quia non tam firmas & stabiles conclusiones habet quam Dialectica, neque tam acutè subtiliterque differit, sed hebetior est, & magis popularis. Secundo quia Dialectica syllogismo & inductione utitur ad probandum: Rhetorica uero enthymemate & exemplo. sed enthymema quidam est syllogismus imperfectus, exemplum autem & imperfecta inductio.

ctio. Tertio est inferior quia Dialectica gignit: 10
opinionem in animo sine ipsius animi perturbatione atque commotione. Rhetorica uero persuadere non commode potest, nisi animum commoueat, atque in eo potissimum regnat oratoria locutio, quod est uehemens, incensa, incitata, quod cum rapide fertur sustineri nullo modo potest, sed animum huc atque illuc impellit. Partim igitur Dialecticæ Rhetorica æqualis est, partim inferior, ut ex hoc etiam intelligi facile possit cur Aristoteles dixerit esse *ἀνίστατον*, & Cicero quasi ex altera parte respondere, Dialecticæ. atq; hæc, quatenus ad Aristotelis sententiam explicandam, sufficient.

Vtitur autem proœmio, quod facere solebat in ijs libris, quos exotericos uocabat, ut ad Atticum libro quarto Cicero testatur, cuius hæc sunt uerba; quoniam in singulis libris utor proœmiis, ut Aristoteles in ijs quos *ἐξωτερικὸς* uocat. duabus autem de causis proœmium hoc adhibet, primo ut doceat Rhetoricam esse affinem Dialecticæ, & esse artem, deinde ut attentum & docilem auditorem efficiat. nam in tertio huius operis libro docet Aristoteles differentiam esse inter proœmium, prologum, & prolusionem, cum tamen ad eundem finem hæc tria tendant, nempe ut audientium fauorem promereantur. nam proœmium est orationis solutæ principium, prologus ad poetas tantum spectat, & est poematis initium, prolusio uerò Muscorum est, cum ad cantiones suas audientes præparant. ipsum uero proœmium de quo agimus duobus modis considerari potest, uel per se, uel per comparationem ad auditorem. per se consideratum proœmium nihil aliud est, quam propositio quædam earum rerum quæ tractandæ suscipiuntur, quo genere proœmij ferè semper utitur Aristoteles. Statim enim à rebus ipsis incipit, quod etiam hoc loco facit. Tali proœmio sæpe utitur etiam Cicero, ut primo de Diuinatione, sic enim incipit; **Vetus opinio est iam usque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi Rom. & omnium gentium firmata consensu uersari quandam inter homines diuinationem, quam Græci *μαρτυρίαν* appellant, idest præsentionem & scientiam rerum futurarum. quo genere proœmii nonnunquam etiam in Orationibus utitur, ut Philippica septima: Paruis de rebus sed fortasse necessariis consulimur P. C. de Appia uia, & de Moneta consul, de Lupercis Tribunus Pl. refert. Tales sunt plurimi poetarum prologi, quibus indicatur, quid in toto opere contineatur. Ut Virgilius quatuor uersibus complexus est omnia, quæ libris quatuor Georgicorum copiosè pertractauit, & Ouidius uno Carmine transformationum suarum materiam explicat, cum ita proponit;**
In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. Per comparationem ad auditorem consideratur proœmium cum efficere studemus, ut amicè, & attentè, & intelligentè nos audiant.

quod licet aliis in operibus Aristoteles nō admōdum curare uideatur, tamen hoc in loco prætermittere uoluit. postquam enim proposuit, quæ & qualis sit rhetorica, & in quibus uerfetur, deinde adiūgit et eius utilitatē, ut sibi cōciliet auditores, & attentos efficiat. Ergo tres in partes diuiditur hoc proœmium, in prima parte docet Rhetoricam esse Dialecticæ finitimam & ex arte constare. in altera parte ostendit artis scriptores non satis rectè de rhetorica præcepisse cum ea prætermiserint quæ ad probationem attinent. in tertia denique parte probat à Rhetorica magnam utilitatem prouenire. primo igitur probat Rhetoricam esse Dialecticæ finitimam, cum ita inquit;

Ambæ enim in eiusmodi rebus sunt, quæ acutis hominibus quodammodo cognosci atque intelligi possunt. nec sunt in aliqua definita ac certa scientia. TEXT.

Hæc est ratio propositionis, qua ostendit affinitatē, quā habet Rhetorica cū Dialectica, quod ambæ res eas sequuntur, quæ sunt in medio positæ, & communi quodam in usu, atque in hominū more & sermone uersantur. nam ut ait Cicero, in cæteris artibus id maximè excellit, quod longissimè est ab imperitorum intelligentia sensuque distinctum. in dicēdo autem uitium uel maximum est, a uulgari genere orationis atque a consuetudine cōmunis sensus abhorrere. & secundo de Oratore M. Antonius sic ait; oratoris autem omnis actio opinionibus nō scientia continetur. & paulo post; Ut igitur in eiusmodi re quæ mendacio mixta sit, quæ ad scientiam non sæpe perueniat, quæ opiniones hominum, & sæpe errores aucupetur, ita dicam. habent igitur communem materiā Orator & Dialecticus, sed orator frequentius ea sequitur, quæ ad actionem pertinent, neque tantum fidem facere, sed etiam mouere animos ad agendū conatur. Dialecticus autē probationibus suis est contentus, nec quærit motus animorum miscere. nemo autem est tam rudis atque imperitus, cuius in animo non facile gignantur opiniones atq; inserantur, aut euellantur insitæ. quo fit ut omnes ea non difficulter intelligant, quæ dialecticis aut rhetoricis argumentationibus cōprobantur. Unde suauiter & eruditè Virgilius fingit etiam uulgus ignobile, quo tempore sc̄uit animis, & facēs ac saxa iaculatur, oratione mitigari, atque arrectis auribus astare, diligenterque audire, cum ita canit;

Ac ueluti magno in populo cum sæpe coorta est Seditio, sc̄uitque animis ignobile uulgus. Iamque faces & saxa uolant, furor arma ministrat, Tum pietate grauē ac meritis si forte uirum quē Conspexere, silent, arrectisque auribus astant. Ille regit dictis animos & pectora mulcet. Atqui nullo modo placari possent animi uulgi neque mulceri dictis, nisi uulgares etiam homines quæ ab Oratore dicuntur, intelligerent. hac de causa dicit Aristoteles quæ tractantur ab Oratore & dialectico ab omnibus quodammodo cognosci atque intelligi. quoniam autē Dialectica

M. Antonij Maioragij comm.

& Rhetorica non sunt in aliqua definita ac certa 10
scientia, ideo uocantur communes artes siue fa-
cultates. de rebus enim omnibus communiter
uerba faciunt, quod nullis aliis artibus accidit. ha-
bent enim reliquæ propriam ac certam materiam
quam tractent, & in qua versentur, extra quã om-
nino nõquã egrediuntur. neq; n. medicus de iuris
prudencia disputat, neque geometra de medici-
na. Rhetorica uero & Dialectica ad omnium sciẽ-
tiarum principia uiam habent, quod primo To-
picorum docet Aristoteles. Vnde si propriè loqui
uoluerimus, neque scientiæ dici possunt. nam sciẽ-
tia propriè dicitur, quæ cognitis penitusque per-
spectis, & in unum exitum spectantibus, & nun-
quam fallentibus rebus continetur. Sed hæc om-
nia quæ tractantur ab oratoribus & dialecticis du-
bia sunt, & incerta, tantumque animos audiẽtium
probabilitate percutiunt & afferunt exigui tem-
poris opinionem, quæ facile contrarijs argumen-
tis euelli potest. nam in utranque partem hæc fe-
rè omnia, ex quibus Rhetorica & Dialectica con-
flatur, disputari possunt, quo fit ut nulla certa de
ijs possit haberi scientia. quod Aristoteles ait hoc
in loco, & apud Ciceronem secundo de Oratore
M Antonius affirmat.

TEXT. *Quo circa omnes homines utrarumque sunt ali-*
quomodo participes.

COMM. Nemo est qui non aliquam Rhetoricæ & Dia-
lecticæ facultatis partem à natura sortitus sit, quo-
niam ea, quæ ab his artibus tractantur, in commu-
ni sensu posita sunt. Vt quodammodo naturales
esse uideantur. quod etiam Augustinus attestatur,
& Carneades, ut apud Ciceronem M. Antonius
refert, dicebat ideo nullam artem esse dicendi, quæ
ita nati sumus, ut blãdiri, & suppliciter insinuare
ijs, a quibus sit petendum, & aduersarios minaci-
ter terrere possumus, & rem gestã exponere, & id
quod intendimus cõfirmare, & id, quod contra di-
citur, refellere, & ad extremũ deprecari aliquid, &
conqueri, quibus in rebus omnis oratorum uersa
tur facultas. & Socrates dicebat unumquenque in
causa propria satis eloquentem esse. sed tamen alij
natura sunt in dicendo promptiores, & copiosio-
res. quod Cicero pro P. Quintio tribuit Horten-
sio, cui summam, inquit, copiam facultatemque di-
cendi natura largita est. huius etiam filiam Hortẽ-
siam patris eloquentiam retulisse Quintilianus
scribit. talis fingitur ille Drances Turni aduersa-
rius apud Virgilium libro undecimo, de quo ita
Turnum loquentem inducit;

Larga quidem semper Drances tibi copia fandi
Tunc cum bella manus poscunt, patribusque uo-
catis Primus ades. Sed non replenda est curia
uerbis, Quæ tuto tibi magna uolant. Et
paulo post, Proinde tona eloquio solitum tibi.

Talem dicunt etiam Demadem fuisse, qui cum
antea piscator esset breui tẽpore postea maximus
Orator euasit. Bene igitur sentit primo de Orato-
re L. Crassus, naturam primum atque ingenium
ad dicendum uim asferre maximam, licet enim om-

nes homines rhetoricæ sint aliquo modo partici-
pes, quemadmodum Aristoteles ait, tamẽ alij ma-
gis alij minus. sunt enim quidam ita naturæ mune-
ribus in his rebus habiles, ita ornati, & non nati,
sed ab aliquo Deo ficti esse uideantur. sunt aliqui
tam uasti natura, tam rudes & agrestes, ut nullo
studio nullaque exercitatione in oratorum nume-
rum peruenire possint.

Omnes enim aliquo usque & exquirere, & ratio-
nem reddere, & defendere, & accusare aggrediun-
tur. TEXT.

Probat ab effectis id esse uerum, quod supra di-
xit, nempe ita formatos esse homines a natura, ut
& rhetoricæ & dialecticæ sint aliquo modo partici-
pices. duo sunt enim officia dialectici, nempe in-
terrogare aduersarium, atque illi respondere. quas
res omnes homines aliquo modo faciunt. nemo est
enim, qui cum de aliqua re dubitat, aut disputat,
qui non modo interroget, modo respondeat. duo
sunt etiam quæ in forensibus causis oratores fre-
quentant, nempe accusare & defendere, quæ duo
ab omnibus hominibus aliquo modo fieri solent.
ex qua enumeratione concluditur id esse uerum,
quod ait Aristoteles, rhetoricã & dialecticã omni-
bus hominibus aliquo modo communicatam esse
à natura. hoc loco aduertendum est has duas artes
ab Aristotele distingui ab officio utriusque. nam
Dialectici officium facit, exquirere, & rationem red-
dere. vnde primo Topicorum Aristoteles Diale-
cticam uocat *ἐπιτακτική*, quod per interrogationẽ
exquirat aliorum sententias. & excutiat an aliquid
in eis uitij sit. quod apud Platonẽ ubique ferè So-
crates facit. nam dialecticæ propositiones plerun-
que per interrogationem proferuntur. sicut Ari-
stoteles primo posteriorum docet. est etiam diale-
ctici officium rationem reddere, quod eius inter-
est, qui in disputando respondet. Vulgo dicunt, su-
stinere conclusionem, sed parum latinè. Cicero
uidetur id, quod Græcè dicitur *ἀποχρησιάζειν*, inter-
pretari, defendere sententiam, ut primo de Fini-
bus. accuratè autem quondam a L. Torquato ho-
mine omni doctrina erudito defensa est Epicuri
sententia de uoluptate. secundo de Finibus. Sed
qui audiebant, quo ad poterãt defendebant senten-
tiam suam. at uero libro de Oratore secundo, de
Carneade sic ait; Carneadis uero uis incredibilis il-
la dicendi & uarietas, per quam esset optanda no-
bis, qui nullam vnquam, in illis suis disputationi-
bus rem defendit quam non probarit, nullam op-
pugnauit, quam non euerterit. quod autem ait
Aristoteles hoc in loco satis patet. neque enim fe-
rè quisquam est, qui non aduersarium suum inter-
rogationibus irretire contendat. & qui non sen-
tentiam suam defendere respondẽdo studeat. quæ
duo sunt, ut antea dixi, dialectici munera. præte-
rea quis est, qui non aliquando aliquem accuset,
aut defendat? cū tamẽ hæc sint oratoris officia, qua-
re bene concluditur communem quodãmodo om-
nibus esse rhetoricam & dialecticam facultatem,
quamuis illud uerissimum sit, quod ait Horatius,

Doctrina

Doctrina sed uim promouet insitam.

TEXT. *At ex imperitorum numero, quidam hæc temere casuque faciunt, quidam autem habitum quodam animi longo usu comparato.*

COMM. Rudes homines & imperiti, neque ulla doctrina exculti, si forte eleganter & probabiliter loquuntur, id uel natura uel consuetudine faciunt. Sed qui sine exercitatione tantum ipsa natura duce polite, & acutè, loquuntur, id alias melius, alias deterius efficiunt. quoniam certam uiam aut rationè loquendi non habent. itaque hoc temerè casuque faciunt, sicut apud Homerum Thersites ille, qui copiose quidem & abundanter, sed incompolitè inornateque loqui consueuerat. Tales autem homines sæpè accidit ut uulgo ingeniosiores habeantur, quam ij, qui sunt eruditi. quod secundo libro **cap. 2.** Quintilianus docet, & copiam habere maiore uideatur, quia sine delectu dicunt omnia, docti uero in dicendo modum & electionem adhibere solent. qui autem in dicendo & disputando sine doctrina se exercuerunt, ij longo usu quendam habitum sibi comparant, ut quamuis nullam artem habeant, sæpè tamen admirabiles esse uideantur. quod epistolarum libro sexto Plinius his uerbis attestatur, uideo etiam multos paruo ingenio, literis nullis, ut bene agerent, agendo consecutos, unde fuerunt qui dicerent nullam artem esse dicendi, sed totam eam facultatem usu atque exercitatione constare. qua in re Syrianus Hermogenis interpres Euagoram sophistam damnat, qui censebat sine arte fieri, ut assidue dicendo dicendi facultatem consequeretur. quod etiam apud Ciceronem primo de oratore L. Crassus uituperat cum ita inquit; in quo fallit eos, quod audierunt dicendo homines, ut dicant efficere solere. Verum etiam illud dicitur, peruersè dicere homines peruersè dicendo facillime consequi. Illud tamen inter omnes constat, artem sine exercitatione nihil ad dicendi facultatem conferre: exercitationem uero etiam sine arte plurimum. quare hanc dicendi facultatem quidam potius exercitationem quam artem appellandam esse censuerunt. quod his uerbis in proœmio librorum de Inventionem satis ostendit Cicero; Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium, reperimus id, ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus esse profectum. Sed hæc est Aristotelis sententia, quam ex hoc loco facile possumus elicere; rhetoricam atque dialecticam facultatem initium atque originem à natura ducere, incrementum ab usu & exercitatione sumere, artem denique ex obseruatione fieri. quod etiam Cicero multis in locis sentit, & Quintilianus, & omnes ferè artis scriptores. quo modo igitur facta sit ars rhetorica uerbis illis ostendit Aristoteles.

TEXT. *Cum autem hoc utroque modo fieri contingat, perspicuum est certa uia atque ratione comprehendere posse. licet enim causam intueri, cur, & qui ex usu, & qui fortuito hæc faciunt, id, quod uolunt assequantur.*

10 *hoc autem ipsum iam artis operis esse nemo est, quin fateatur.*

Hunc locum M. Antonius apud Ciceronem secundo de Oratore totum expressit, atque interpretatus est, his quidem uerbis. Etenim cum plerique temerè, ac nulla ratione causas in foro dicant, non nulli autem propter exercitationem, aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non dubium quin si quis animaduernerit, quid sit, quare alij melius, quam alij dicant, id possit notare. ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam inuenerit. Aristotelis autem sententia hæc est; Si temerè tantum, casuque contingeret, ut alius alio melius diceret aut disputaret, equidem nullam earum rerum artem esse putarem. neque enim fortuitæ res, quarum nulla certa causa proferri potest, arte comprehenduntur, neque quod temere semper sit, id ullo modo fieri artificiosè potest. quod si quodam tantum usu atque consuetudine idem accideret, eodem modo nullum esse artificium crederem. neque enim earum rerum quæ tantum usu constant, ratio aut causa firma apparet, quæ ad artem redigi possit. Sed cum utroque modo fieri contingat, nempe ut aliqui temere casuque aliqui uero ex consuetudine atque habitu melius quam alij dicant, ac disputent, non est dubium quin earum rerum ars esse possit. Hanc autem sententiam suam si itim addita ratione confirmat; cum igitur inquit, hæc neque tantum fortuito, neque tantum consuetudine fiunt, potest inuestigari atque inueniri causa. cur, utriusque quod cupiunt efficiant, cum enim quis alicuius rei causam ac rationem intelligit, non est dubium, quin etiam eiusdem rei artem teneat. quod si quis rerum omnium causas teneret, is omnes omnino artes teneret. quare merito Virgilius ait; Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. Verbum illud græcum ὁδοποιῆν, quod nos uertimus, certa uia atque ratione comprehendere, translatum est, & proprie significat, uiam munire, atque aditum patefacere, uel, ut Cicero uertere uidetur, uiam tradere, sic enim primo de diuinatione: Si optimarum artium uias traderem ciuibus meis. quin ὁδοποιοὶ dicuntur ab Atticis, qui uis munientibus præsumunt, quos uiatores latine dici posse Budæus censet. Sed etiã artium magistri dici possunt ὁδοποιοὶ, quasi uiam discipulis præstruentes ad artes, quæ methodi uocantur.

50 *Sed qui hætenus de arte dicendi conscripserunt, paruum quandam eius particulam confecerunt. probationes enim solæ ad artem pertinent, reliqua uero sunt adit amœnta.*

Hæc est secunda proœmij pars, in qua aperit eorum errorem, qui ante se de hac arte scripserunt. non enim totam (inquit) artem tradiderunt, sed tantum quandam eius particulam. nam ars rhetorica ex proprijs atque aduentitijs rebus constat. propriæ res artis rhetorice tantum illæ sunt, quibus fides fit, hoc est probationes, reliquæ uero omnes sunt aduenticiæ. sed ut hoc facilius intel-

A 4 ligatur,

M. Antonij Maioragij comm.

ligatur, sciendum est finem artis rhetoricæ esse, persuadere dictione, quod primo de inuentione Cicero docet, Tribus autem modis persuadere potest Orator, uel a persona sua, uel a persona auditoris, uel à re ipsa. sed quoties à persona sua persuadere uult, se talem esse studet ostendere, cui merito fidem habere debeant. quapropter omni diligentia remouet ea, quæ fidem adimere possunt, & quæ solent hominem ad mentiendum inducere. sunt autem tres causæ, quibus homines mentiuntur, ut infra docebit Aristoteles, hoc est, ignorantia, malitia, & odium. uel enim falsa dicunt, quia ueritatem ignorant, & se putant uera dicere: uel quia sunt improbi, atque alios decipere cupiunt: uel denique quoniam eos odierunt, contra quos mentiuntur. quare cum à persona sua persuadere cupit Orator, conatur ostendere se uirum esse prudentem atque intelligentem, qui non propter ignorantiam falsa dicat: deinde bonum ac probum hominem, qui neminem decipere uelit: tum beneuolum & amicum, qui non propter odium mentiatur. cum autem à persona auditoris persuadere studet, tum motus animi miscere contendit, ut iudicem uel ad beneuolentiam uel ad odium, uel ad misericordiam uel ad indignationem impellere possit, quoniam non facile animum uerum uidet, ubi hæ commotiones efficiunt. itaque commotus iudex secundum eos sententiam fert, quos amat, aut quorum misereatur. illos autem damnat, quos odit, aut quibus indignatur. At uerò à re ipsa non aliter persuadere potest Orator, quam si argumenta multa colligat, ex uerisimilibus & signis, quæ enthymemata uocantur. atque his quidem tribus modis persuaderi potest, sed tamen ea persuasio, quæ nascitur ab auditoris persona, atque à persona oratoris non est artis rhetoricæ propria, sed extrinsecus assumpta atque aduenticia. quemadmodum enim dialectica duo habet ad probandum instrumenta, hoc est syllogismum & inductionem: ita etiam Rhetorica, enthymema & exemplum. quæcunque uero alia ad persuadendum adiunguntur, sunt ab artis proprietate remota, atque euenta, uel additamenta uocari possunt. quod quidem etiam Cicero præclare intellexit, qui cum alijs in locis, tum in partitionibus ait primum ab oratore inueniendum esse quemadmodum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere. deinde quemadmodum motuum eorum animis afferat. atque etiam prius explicat, quibus rebus fides fiat, quam quibus animi moueantur. hoc idem sensit etiam Cornificius ad Herennium, cum ita scribit. Tota spes uincendi ratio que persuadendi posita est in confirmatione & cōfutatione. nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissoluerimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Quintilianus etiam libro quinto solam probationem oratori necessariam esse ostendit, cum alia omnia nonnquam sine detrimento abesse possint. sed hoc apertius libro secundo de Oratore M. Antonius affir-

mat, ubi ita inquit; Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. sed quoniam illa pars in qua rerum ipsarum explicatio ac descriptio posita est, uidetur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur. atque ita incipit de probatione uerba facere. concludendum est igitur ex Aristotelis, Ciceronis, & Quintiliani sententia solas probationes eas esse, quæ naturam, & facultatem artis rhetoricæ constituent; reliqua uero licet artem adiuuent, non tamen ipsius esse propria, sed extrinsecus assumi, & euenta atque accidentia esse, uel, ut ait Aristoteles, additamenta.

At isti nihil de enthymematibus loquuntur, quod corpus est fidei faciendæ: de ijs uerò quæ sunt extra rem posita, plurima pertractant. TEXT.

Probat id esse uerum, quod supra dixerat, artis scriptores ea prætermisisse, quæ sola artem constituunt, quoniam de enthymematibus nihil præceperunt. atqui ex ipsis enthymematibus uniuersa probandi uis ac fidei faciendæ ratio manat. in eis uerò tradendis illi sunt occupati, quæ sunt ad uenticia atque extra rem posita. notandum hoc loco ab Aristotele enthymemata uocari *σώμα τῆς πίστης* id est, corpus fidei faciendæ. atque hoc eleganti metaphora. sicut enim in rebus naturalibus corpus est ipsa natura atque substantia rei, cætera uero quodammodo sunt accidentia atque euenta, ita hac in arte rhetorica, enthymemata substantiam artis perficiunt, cætera tantum persuasionem adiuuant. atqui isti scriptores artis idem facere uidentur, ac si quis de homine se uerba facturum polliceatur, deinde tantum de uestibus eius atque ornamentis loquatur, nihil de corpore atque animo eius dicat. sed uidendum est, qua ratione dixerit Aristoteles, enthymemata corpus esse fidei faciendæ. quod non satis apertè potest intelligi, nisi quis didicerit, quid enthymema sit, & quot modis dicatur. quam rem nos copiosè persecuti sumus in secundo Repræhensionum nostrarum libro, contra Marium Nizolium hominem indoctum, qui ppe qui Platonem & Aristotelem totius philosophiæ duo florentissima lumina scriptis suis ineptissimè proluciderit. & quia, quæ à nobis ibi scribuntur, locum hunc plurimum illustrant, ideo nõ nulla breuiter hic repetam. Enthymema (inquam) tribus modis dicitur, cõiter, propriè, & maximè propriè. Communiter autem enthymema uocatur omnis ab oratore præparata ad probandum materia, siue illa necessaria sint, siue probabilia, siue artificiosa, siue artis expertia. cum enim, ut initio dictum est, rhetorica dialecticæ quasi ex altera parte respondeat, sicuti dialecticæ cõe instrumentum est syllogismus, ita etiam rethoricæ cõe instrumentum est enthymema. quod nihil aliud est quam oratorius syllogismus. & quemadmodum omnia quæ tractantur in dialectica, syllogismi conficiendi gratia tractantur: ita quicquid ad probandum rhe-

tor

tor cogitat, ad enthymema refertur. quærit autem rhetor quæ uerisimilia sunt & signa rerum. sed ex uerisimilibus & signis enthymema componitur, ut secundo priorum docet Aristoteles. quare quicquid probandi gratia rhetor quærit, enthymema recte uocari potest. quod etiam in Topicis Cicero docet, cum ait, omnem sententiam apud rhetores proprio nomine enthymema dici, quod idem est ac si dixisset, omnem rationem ad probandum sumptam. quod etiam apertius Quintilianus libro quinto declarat, cuius hæc sunt uerba; Nam enthymema unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat. & alibi sic ait; Igitur enthymema, & argumentum ipsum, id est, rem, quæ probationi alterius adhibetur, appellant, & argumenti elocutionem. Aristoteles uero secundo huius operis libro palam ostendit, enthymematis nomine cõmuniter accipi, quicquid probatione rhetorica continetur, cum etiam exemplum enthymemati subiiciat, sic enim ait, ut nos conuertimus; Ea ex quibus enthymemata fiunt, quatuor numero sunt, probabile, exemplum, indicium, signum. nam quæ constât ex eis, quæ plerumque ita fiunt, uel fieri uidentur, ea sunt ex probabilibus: quæ autem inductione constant ex uno simili uel pluribus, hoc est, cum quis, posita generali, uult illud ex singulis probare, sunt ab exemplo. quæ uero constât ex necessario signo, sunt ab indicio. quæ denique fiunt, uel ex generali signo uel singulari, siue illud uerum sit, siue nõ, sunt à signo. eodem in libro ait artem eam quæ Topica dicitur, enthymematũ elementa complecti. hinc etiam enthymematicus orator dicitur, qui perpugnax atque argutus est in disputatione, & ex locis facile possit enthymemata ducere. quod Budæus in cõmentarijs suis annotauit, & hoc nomine Aristidem dictum fuisse ostendit: quin Aristoteles in hoc primo libro ait, eum qui dialecticam artem didicerit, maxime enthymematicum esse solere. cõter igitur enthymema uocatur omnis probatio rhetorica. proprie uerò significat argumentationem, quæ ita separatur ab exemplo sicut in dialectica syllogismus ab inductione. nam dialectici duobus ad probandum instrumentis utuntur, hoc est syllogismo & inductione, quibus in Rhetorica respondet ex altera parte enthymema, & exemplum, sicut infra docet Aristoteles, his quidem uerbis; Voco autem enthymema rhetoricum syllogismum, exemplum uero inductionem rhetoricam. quin secundo Rhetoricorum sic ait; Est autem cõis fides genere duplex exemplum & enthymema. quod uero enthymema proprie dictũ fit idẽ quod argumentatio rhetorica declarat Quintilianus, qui libro quinto ait enthymema esse argumenti elocutionem. nihil autem est aliud argumenti elocutio, quam ipsa argumentatio, sicuti omnes intelligere possunt. nam etiam Cicero in Partitionibus, argumentationem ita definit, ut dicat esse argumenti explicationem. Maxime denique proprie rhetores enthymemata uocant eas argumentationes, quæ ex contentione contrariorum & pu-

gnantium fieri solent, quæ secundo Rhetoricorum ab Aristotele uocatur ελεγκτικὰ enthymemata, id est redarguentia, atque ea longe magis quam demonstratiua laudari scribit, quia breuiter contraria colligunt, & quæ inter se conferuntur, auditori lucidiora fiunt. Hermogenes hæc tantum quæ ex contrarijs fiunt, enthymemata uidetur agnoscere. Cicero in Topicis de hoc enthymematis genere ita scribit; Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant, non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut Homerus propter excellentiam cõmune poetarum nomẽ efficit apud Græcos suum, sic cũ omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur, acutissima, sola propriè nomen commune possidet. eius generis hæc sunt,

Hunc metuere, alterum in metu non ponere.

Eam, quam nihil accusas, damnas.

Bene quam meritam autumas, dicis malè mereri.

Id quod scis, prodest: nihil id, quod nescis, obest.

Quintilianus libro quinto sic ait, Expugnantibus uero, quod etiam solum enthymema quidam uocant, fortior multo probatio est. tale est illud Ciceronis pro Milone; eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse, nolitis. Ex his, ut opinor, satis perspicuum est, cur hoc in loco Aristoteles enthymemata dixerit esse, corpus fidei faciendæ. cum hoc uerbum enthymema modo rhetoricam omnem probationem, modo argumentationem solam rhetoricam ab exemplo distinctam, modo tantum id argumentationis genus, quod à rhetoribus ex contrariorum contentione fieri solet, apud probatos auctores significare reperiatur.

Nam eriminatio, misericordia, iracundia, ceteræq; huiusmodi animi perturbationes, nequaquam ipsius rei propria sunt, sed ad mouendum iudicem pertinent. **TEXT.**

Cõfirmat hac ratione scriptores artis ea pertractare, quæ sunt extra rem posita. docent enim quomodo criminari aduersarium possumus, atque iudicem contra illum concitare. Vel quomodo eundem iudicem ad misericordiam flectere, aut ad indignationem incitare ualeamus. quibus rebus cõmoueri ac perturbari animus solet. Sed perturbationes non sunt ipsius rei, de qua agitur, propria. Verum adhibentur extrinsecus mouendi iudicis gratia. quare qui de perturbationibus agunt, non ea tractat, quæ sunt artis rhetoricæ propria. quod etiam Quintilianus libro quinto queritur, nempe eam partem quæ sit rhetoricæ propria negligi a sui temporis Oratoribus. Pars, inquit, altera probationum, quæ est tota in arte, constatque rebus ad faciendam fidem appositis, plerumque aut omnino negligitur, aut leuissimè attingitur ab ijs, qui argumenta uelut horrida, & confragosa uitantes, amænioribus locis desident. & paulo post; At qui cetera, quæ continuo orationis tractu magis decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumentorum

M. Antonij Maioragij comm.

mentorum comparantur. rursus paulo post; nec ab
 nuerint esse aliquid in delectatione, multum uero
 in commouendis affectibus, sed hæc ipsa plus ual-
 lent cum se didicisse iudex putat, quod consequi
 nisi argumentatione, aliaque omni fide rerum
 non possumus. hoc loco notandum est criminatio-
 nem quæ est græce *δρασθη*, ab Aristotele inter ani-
 mi perturbationes collocari, quod ex ipso contex-
 tu planum est, atque hoc non sine ratione. neque
 enim quisquam aduersarium acriter criminari po-
 test, quin animo commoueatur. id autem non alia
 de causa facit, nisi ut iudicem in eum incendat;
 rectè igitur criminatio ab effectu nocari perturba-
 tio potest. quãuis Petrus Victorius aliter sentiat;
 ut enim segne otium dicimus, & egestatem turpè,
 quod homines tales efficiat, ita criminationem
 possumus appellare perturbationem, quod ani-
 mos perturbet. quin à definitione probari potest,
 criminationem esse animi perturbationem, uerum
 enim est illud effatum siue axioma, cui definitio
 conuenit, eidem etiam ipsum definitum. sed per-
 turbationis definitio criminationi conuenit, est
 enim perturbatio, quod ait Cicero, appetitus ue-
 hementior. at qui criminatur uehementiori appe-
 titu commouetur. præterea non dubium est, quin
 à maleuolentia quadam criminatio proficiatur.
 atqui Cicerone teste, maleuolentia perturbatio
 est, quare criminationem etiam esse perturbatio-
 nem necesse est. quod si criminari est perturbare,
 sicut omnes intelligunt, certe etiã criminatio erit
 perturbatio. non ergo fallitur, ut Victorius existi-
 mat, is, qui criminationem animi commotionem
 esse putat. quod autem criminatio perturbet ani-
 mos, licet per se notum sit, tamen etiam Virgilius
 ostendit in undecimo Aeneidos. cum enim Dran-
 ces inuectus esset in Turnum & multa in eum
 crimina congelsisset, ita poeta de Turno sub-
 iungit.

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni,

Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.

TEXT. *Quod si id in omnibus iudicijs fieret, quod in aliqui-
 bus ciuitatibus etiam hoc tempore fit, atque in illis
 præcipue, quæ bonis legibus reguntur, nihil sanè isti
 haberent, de quo uerbum facere possent.*

COMM. Cum Rhetorica communis quædam facultas
 sit, quæ de omnibus rebus propositis apud omnes
 uerisimiliter in utramque partem differat, eius èt
 præcepta debent esse communia, atque æqualiter
 ubique ualere, sed apud eos præcipue, qui bonis le-
 gibus & institutis utuntur, quoniam ciuilibus scien-
 tiæ magna quædam & ampla pars est artificiosa
 eloquentia, quam Rhetoricam uocant (vt ait Cice-
 ro). Sed quæ scriptores artis præcepta dant, inquit
 Aristoteles, sunt eiusmodi, ut nequaquam eis ubi-
 que uti liceat. nam si in omnibus iudicijs seruare-
 tur id, quod iure optimo seruandum esset, ne Rhe-
 tores motus animi miscerēt: quod alicubi legibus
 cauetur, & apud eas præcipue nationes atque ci-
 uitates, quæ bonis legibus utuntur, nihil eorum
 præcepta prodesse, qui hæcenus de Arte dicen-

discipserunt. imò uerò cum nihil haberēt de quo
 dicerent, infantissimi reperirentur. quid autem ab
 surdus, quam si quis se dicendi magistrum profes-
 sus, deinde apud bonos uiros qui nihil extra cau-
 sam audire uelint repente mutus appareat? Ciuita-
 tes autem illæ, quæ bonis legibus reguntur, hoc lo-
 co ab Aristotele uocantur *δνομημένας*. Cicero for-
 tasse bonis temperatas legibus diceret, sic enim
 primo Tuscul. ait; Rem uerò publicam nostri ma-
 iores certè melioribus temperauerunt & institu-
 tis & legibus.

*Omnes enim existimant legibus hoc caueri oportere,
 quidam etiam eo utuntur, & prohibent oratorem
 quicquam extra causam dicere, quemadmodum Athe-
 nis fit in Ariopago.*

Nemo est (inquit) qui non intelligat, hoc uitium
 esse maximum, & legibus coercendum, ne ita ua-
 gentur oratores in dicendo, ut relicta causa perse-
 quantur ea, quibus iudex moueri soleat, non autè
 quibus prebetur id, de quo agitur. sunt etiam non
 nulli, qui non solum hoc aduertunt uitium, sed èt
 illud extirpare conantur, quod Athenis Ariopagi-
 tæ faciunt. & oratori præcipiunt, nequid extra cau-
 sam dicat. fuerunt autem Areopagitæ senatores qu-
 dā Athenis, qui de grauioribus & capitalibus cau-
 sis iudicabant, & à Solone sapientissimo legislatore
 re constituti fuerunt, ut primo de officijs testatur
 Cicero, cuius hæc sunt uerba: Quamuis enim The-
 mistocles iure laudetur, & sit eius nomē quam So-
 lonis illustrius, citeturque Salamis clarissimæ tes-
 tis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis
 ei, quo primum constituit Ariopagitas, nō minus
 præclarum hoc quam illud iudicandum est. elige-
 bantur autem ex Thesmotetis, qui uiri fuissent in-
 tegritate uitæ præstantes & seuerissimi, qui dein-
 de perpetuo uiuerent in ea dignitate, unde magi-
 stratum illum Athenienses uocabant *διμνην*, uel
ἀδιάρχορον, idest perennem, & successionis exper-
 tem. reliqui enim omnes mutabantur. dicti uerò
 sunt Ariopagitæ à campo martio, qui locus erat
 Athenis, in quo tēplum Martis erat ædificatum,
 quo in templo senatus Ariopagitarum habebatur.
 ubi primum iudicium capitis actum fuisse scribit
 Plinius. unde Iuuenalis curiam Martis appellat,
 cum sic ait:

-Vt curia Martis Athenis.

Valerius Max. ita inquit; Athenarum sanctissimū
 consilium Ariopagus, quod quisque Atheniensiu
 ageret, aut quonam quæstu sustentaretur, diligen-
 tissime inquirere solebat. Id uero notandum, quod
 ait hoc loco Aristoteles, non licuisse oratoribus
 apud Ariopagitas quicquam extra causam dicere,
 aut motus animi miscere. quod etiam Quintilia-
 nus libro sexto sic ait; Athenis affectus mouere p-
 præconem prohibebatur orator. Lucianus in Her-
 motimo tradit, Ariopagitas noctu atque in tene-
 bris iudicare solitos, ne ad dicentes respicere pos-
 sent, sed tantum ad ea, quæ dicerentur. adeo pro-
 cul erant ab omni animi perturbatione. quin etiã
 taciti iudicabant, ut Macrobius scribit. & in tabel-
 lis

TEXT.

COMM.

7. ca. 56.

Lib. 2.

his sententiam suam scribentes in urnam mittebant, ita ut alter alterius, & omnes omnium sententiam ignoraret. hinc factum est ut qui maxime taciturnus esset, & arcana diligentissime calaret, taciturnior Ariopagita diceretur, & qui uehementer incorruptus esset, diceretur Ariopagita seuerior. Cicero ad Atticum libro primo; Senatus *ἀριος πάγος*: nihil constantius, nihil seuerius, nihil fortius, cū igitur apud Ariopagitas orator ceter dicturus, præco ita proclamabat; *αὐτὸς ἀπορίμωτος καὶ πάθων*, id est, sine exordiis & affectibus. hac de causa (inquit Aristoteles) si in omnibus iudiciis id seruare tur, quod Athenis in Ariopago, isti rhetores, qui nihil aliud quam de procemijs & animi commotionibus tractant, omnino silere, & muti esse cogentur. huiusmodi rhetores etiam Carneades uehementer irridebat. ut apud Ciceronem libro de Oratore primo M. Antonius his quidem uerbis ostendit; Quod si tantā uim uerum maximarum arte sua rhetorica illi doctores complecterentur, quærebat cur de procemijs & de epilogis, & de huiusmodi nugis, sic enim appellabat, referti essent eorum libri.

TEXT. *Et recte quidem hoc existimant, neque enim conuenit iudicem distorquere, atque inflectere ad indignationem, aut inuidiam, aut misericordiam.*

COMM. Laudat eorum sententiam & consuetudinem, qui prohibent Oratoribus in dicendo motus animi morum miscere, quibus iudex ab animi æquitate uel ad indignationem, uel ad inuidiam, uel ad misericordiam impellatur. debet enim iudex tanquā optimus gubernator rectum clauum tenere, & recte ac uere indicare. quod eleganter sanè apud Salustium C. Cæsar his uerbis expressit; Omnes homines P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia uacuos esse decet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiant. Quintilianus libro sexto longè aliter sentit. qui putat hoc proprium oratoris officium esse, ita iudicem afficere, ut omnem inquirendæ ueritatis rationem amittat, sic enim ait; Qui uero iudicem rapere, & in quem uellet habitum animi posset perducere, quo dicto flendum, & irascendum esset, rarius fuit. atque hoc est, quod dominatur in iudicijs, hæc eloquentiam regunt. namque argumenta plerumque nascuntur ex causa & pro meliori parte plura sunt semper. Ut qui per hæc uicit; tantum non defuisse sibi aduocatum sciat. Vbi uerò animis iudicium uis afferenda est. & ab ipsa ueritatis contemplatione abducenda mens, ibi proprium Oratoris opus est. Certè non poterat magis ab Aristotele dissentire Quintilianus. Cicero etiam in Oratore ad Brutum putat Oratoriam in eo uno genere regnare, quod Græci *παθητικόν* nominant. quo perturbantur animi, & concitantur. quod cū rapidè fertur, sustineri nullo modo potest. & M. Antonius in secundo de Oratore libro, sic ait; Nihil est enim in dicendo Catule maius, quam ut faueat Oratori is, qui audiet, utque ipse sic moueatur, ut impetu quodam animi, & perturbatione,

10 magis quam iudicio aut consilio regatur. hoc multis etiam alijs in locis Cicero comprobatur. quin apud ueteres in eo uehementer celebratur Pericles, quod tantum dicendo posset, ut tonare, fulgurare, permiscere Græciam uideretur. Sed Aristoteles ut Philosophus id approbat, quod rectum esset, & quod fieri deberet. Cicero autem & Quintilianus ut Oratores id unum spectant, quo iure quaque iniuria superiores in causis esse possint, neque tantum quod uerum est, quantum quod utile est ad uictoriam, querendum esse censent. non igitur mirum, si ab Aristotelis sententiâ discrepant.

20 *Idem enim est, ac si quis eam, qua usus est, regulam obliquam, ac tortuosam efficeret.* TEXT.

COMM. Hæc similitudo est ab arte fabricorum sumpta, qua probat non minus eos Oratores peccare, qui mouere iudicis animū quærun, & à ueritate auertere, quam si fabri regulam suam distorqueant, qua uti solent in dirigenda materia. nam ea ratione profectò totum opus obliquum et tortuosum redderent. hac similitudine Lucretius libro quarto eleganter usus est his uersibus:

Denique ut in fabrica si praua est regula prima, Norma que si fallax rectis regionibus exit.

Et libella, aliqua si ex parte claudicat hylum, Omnia mendose fieri, atque obstipa necessum est: Sunt enim iudicia tanquam ad regulam dirigenda.

Ut Cicero primo de Finibus: Seruata illa, quæ quasi de Cælo delapsa est ad cognitionem omnium, regula, ad quam omnia iudicia rerum dirigentur. Horatius primo Sermonum: adsit.

Regula peccatis, quæ pœnas irroget æquas.

Præterea non dubium est, eius, qui controuersiam habet, nullas alias esse partes, quam docere rem aut esse aut non esse, factam aut non factam fuisse. TEXT.

COMM. Argumentum hoc est ab oratoris persona sumptum, quo docet eum extra cancellos ac fines suos egredi, quoties non de re ipsa loquitur, sed auditores commouere studet. Illud, inquit, planum est, quoties aliqua de re controuersia est, Vtrum sit an non sit, facta an non facta, proprium esse munus Oratoris, id tantum docere, ac probare, quod intendit. nempe esse aut non esse, siquid de præterito, factam esse aut non factam.

50 Videtur autem Aristoteles hoc loco tantum coniecturalem statum oratori tribuere, in quo queritur utrum res sit necne, facta sit an non. reliquos autem adimere. quæ fuit etiam aliorum quorundam rhetorum opinio, sicuti Quintilianus libro tertio scribit, cuius hæc uerba sunt: Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam unum omnino statum esse coniecturalem. Sed quibus placuerit, neque illi tradiderunt, neque ego usquam reperire potui. At qui poterat Quintilianus ex hoc loco sententiâ eorum comprobare. & certè maiori ex parte coniecturis utuntur oratores. quod in Topicis Cicero ostendit ijs uerbis; Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quæ uerfantur in iudicijs,

M. Antonij Maioragij comm.

iudicijs, ualet. cum quaeritur quid aut sit, aut eue-
nerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri pos-
sit. ac loci quidem ipsius forma talis est. admonet
autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid
cum re, quid post rem euenierit. nihil hoc ad ius;
ad Ciceronem inquit Gallus noster, si quis ad
eum quid tale retulerat ut de facto quaeretur.
Est igitur hoc proprium oratoris munus de facto
quaerere. quod in secundo de Oratore M. Anto-
nius innuit cum ait: Ac nostrae ferè causae quae qui-
dem sunt criminum, plerunque inficiatione de-
fenduntur. Sed qui non potest dicere se nihil fe-
cisse proximum, ait Quintilianus, habebit ut di-
cat, non id fecisse quod obijcitur, ex quo nascitur
controversia de facti nomine, quae definitione est
explicanda. nonnunquam etiam & factum ipsum
conceditur, & facti nomen, sed iure factum defen-
ditur, quae controversia qualitatis dicitur. unde fa-
ctum est, ut tres status siue constitutiones artis
scriptores esse uoluerint. sed Aristotelis tempore
nondum ita distincti status erant, cum id nomen
in usu non esset. sic enim ait Quintilianus: Statum
Graeci *σύν* uocant, quod nomen primum ab Her-
magora traditum putant, sed alii ab Eucrate So-
cratis discipulo, alij à Zapyro Clazomenio. quan-
quam uidetur Aeschines quoque in oratione con-
tra Ctesiphontem uti hoc uerbo cum à iudici-
bus petit ne Demosthenem permittant euagari,
sed eum dicere de ipso causae statu cogant. non est
igitur mirum si Aristoteles non usus est diuisione
statuum, cum id nomen in hac significatione non
dum in usu esset eo tempore.

3. cap. 6.

TEXT.

*si lator legis non definiuit, ipsum per se iudicem in-
telligere oportet, non autem à iuribus dicere.*

COMM.

Oratori quod suum est iam supra tradidit, nunc
ea remouet ab Oratore quae non sunt eius propria.
Cum enim, exempli gratia, probarit Orator rem
esse factam, tunc non oportet ut docere iudicem
conetur eam esse magnam aut paruam, iustam aut
iniustam. quia debet hoc iudex ipse, uel à legibus
doceri, uel si leges de ea re non meminerunt, per se
ipsum intelligere, non autem expectare ut ab Ora-
tore doceatur. ex hoc igitur loco, sensus huiusmo-
di elicitur: tantum abest ut iudex de magnitudine
aut aequitate rei credere Oratori debeat, ut neque
sit ei suo arbitrio statuendum, sed uidendum quid
super ea re legibus constitutum sit. Quod si nihil
fuerit à legislatore definitum, tunc licebit iudici
de ea re statuere. neque enim legum latores omnia
complecti possunt. haec quidem Aristotelis est sen-
tentia, sed ab ea Cicero Quintilianusque longe dif-
ferunt, qui uim eloquentiae putant in eo maxi-
mè elucere, cum Orator rem factam aut amplificat
aut imminuit, acriter improbat, aut strenue defen-
dit & iustam esse docet. Verum Aristoteles tantum
docet haec extrinsecus assumi ad iudicem permo-
uendum, non autem profus ea uituperat quippe
qui docet accuratè quomodo possit orator ostende-
re rem aut magnam aut paruam esse aut iustam aut

10 iniustam. sed artis scriptores reprehendit, qui relin-
quant ea quae sunt artis ipsius propria, & ea sola
tradant quae sunt aduenticia.

*Maxime uero expedit bene institutas leges, omnia
quaeunque possunt, completi, ac definire, minimam-
que partem iudicum arbitrio relinquere.* TEXT.

Quoniam ciuitatibus maximè prodest, ut rectè
iudicia exercentur, quae aut distrahendarum con-
trouersiarum aut puniendorum malefactorum ca-
repta sunt, ut ait Cicero pro Cecina & in iudicijs
tria sint praecipua leges, Iudices, Oratores, docet
Aristoteles hoc loco, quae ratione fieri poterit ut
bene de omnibus rebus statuatur. nempe si leges
multae latae fuerint quae diligentissimè seruentur,
& ad quas respicientes Iudices sententiam ferant.
Sunt enim leges quasi muti magistratus (ut ait Ci-
cero) magistratus autem leges loquentes. at uero
Iudices antequam in forum iudicandi gratia ueni-
rent, iurare cogebantur, se ex lege iudicaturos, id
quod primo de Inuentione Cicero his uerbis ostē-
dit: Iudices qui ex lege iurati iudicatis legibus ob-
temperare debetis. & in secundo quid iuratus iu-
dex, quod si omnia legibus essent definita, & iudi-
ces in iudicando legibus obtemperarent, nullum un-
quam prauum iudicium fieret. sed quia leges sunt
generales ac certo quodam numero comprehen-
sae, actiones autem hominum singulares ac propè
infinite, non fieri potest, ut omnia legibus cauean-
tur. itaque plurima etiam arbitrio iudicum statuē-
da relinquuntur. sed quanto plura legibus definita
sunt, tanto ciuitates securius administrantur. hoc
est quod Aristoteles admonet, in ferendis legibus
summum studium ac diligentiam adhibendam esse,
atque omnia quaeunque possunt legibus esse
definienda. idque tribus argumentis maximè ciui-
tatibus expedire probat.

20

30

3. de Leg.

*Primo, quia longè facilius est, unum, aut paucos in-
uenire, quam multos, qui bene sentiant, & leges fer-
re, ac uerè iudicare possint.* TEXT.

40

Primum argumentum à personis sumptum est.
leges enim ac iudicia debent à prudentibus & sa-
pientibus uiris fieri. sed leges ab uno plerunque
aut à paucis feruntur, iudicia uero à pluribus exer-
ceri solent. At longè facilius est unum sapientem
uirum aut paucos inuenire quam multos, id enim
uerum est quod ait Iuuenalis:
Rari quippe boni, uix sunt totidem numero
quot

50

Thebarum portae, uel diuitis ostia Nili.
Itaque facilius est etiam ut bene leges ferantur, &
sapienter atque utiliter instituantur, quam ut iudi-
cia rectè ac uerè exercentur. quod autem leges ab
uno tantum uel à paucis ferri solent sint. ex histo-
rijs intelligi facile potest. nam Minos Cretensibus
leges dedit, Lycurgus Lacedaemonijs, Solon Athe-
niensibus, Moses Hebraeis. apud Romanos Decem-
uiri fuerunt electi, qui duodecim tabularum leges
tulerunt. Vult igitur Aristoteles id esse iudicis of-
ficium, ut ab Oratore discat, utrum res sit an non
sit, facta an non facta, deinde statim ad leges ani-
mum

num referat, & ea pœna præmiove quo illæ statue-
runt, eum de quo ferenda sententia est afficiat. quod
si de ea re leges nullæ fuerint, tunc Iudici duplex
onus imponitur, hoc est, & legislatoris & iudicis.
Oportet enim eum sententia sua non solum de præ-
senti negotio statuere, sed etiam deinceps de simi-
libus omnibus, quia sæpe res iudicatæ transeunt
in leges. non est autem facile inuenire quemquam
tam prudentem qui rectè utrumque munus præ-
stare possit. Itaque Lyfias in oratione contra Alci-
biadem, admonet iudices ut meminerint, se in iudi-
cium uenisse, non ut nouas leges ferrent, sed ut se-
cundum leges iam latas iudicarent.

TEXT. Deinde quia legum lationes longo tempore, dili-
gentique consideratione fiunt, iudicia uerò plerumq;
subita atque repentina sunt, ut difficile sit ipsos disce-
ptatores iustitiam, atque utilitatem rectè perspicere
actucri.

COMM. Alterum argumentum est à tempore ductum.
Melius (inquit) ea statuuntur, quæ longo tempore
diligentiq; consideratione fiunt, quam quæ sub-
itò, & paruo temporis interposito spacio. qui enim
adhibent ad considerandas res & tempus & diligē-
tiam, ij si prudētes sunt, excogitare facile possunt,
quid in rebus maximè conueniat untileq; sit. qui
uerò sine diligenti præmeditatione statuunt ali-
quid ex ijs quæ audierunt, ij non raro decipiuntur.
sed leges à prudentibus Viris longo tempore
diligentiq; consideratione feruntur. iudicia uero
plerumque auditis utrisque partibus repente fiūt.
Vt tam breui tempore iudici difficilimum sit uide-
re quid iustum aut utile sit. quare longè melius le-
ges feruntur, quam iudicia exercentur. Quod au-
tem leges non repente, sed interposito temporis
spacio, quo diligenter considerarentur, ferri solitæ
sint, ex historijs intelligi potest. nam apud Roma-
nos nulla lex rata esse poterat, nisi quæ ter per præ-
conem, tribus nūdinis promulgata fuisset, ut qui
cunque uellet ei contradicere. priusquam stabilire-
tur, arbitrio suo posset. sed postquam trinundino
publicata lex esset, & populus Romanus eius au-
ctor fuisset, tum demum in æs incidebatur, atque
in æde Saturni, quæ erat in Capitolio seruabatur.
Minos Cretensium Rex, ut primo libro Val. Max.
scribit, nono quoque anno secedere in speluncam
quandam solebat, ut ibi solus quas leges laturus es-
set diligentissime consideraret, postea uero rediēs
ad populum illi persuadebat se ex Iouis sententia,
quem patrem suum esse dicebat, leges ferre. Bu-
dæus ex Demosthene docet, quæ fuerit apud Athe-
nienfes legum ferendarum consuetudo, cuius uer-
ba quia locum hunc Aristotelis illustrant adscribe-
re libuit: Solonem (inquit) commemorat Demo-
sthenes inter alia cum legibus suis hoc quoque in-
stituisse, cum lex aliqua ad populum ferretur, ut
à legislatore primum recitaretur, deinde in locò
maximè celebri totius urbis, maximeque conspi-
cua proscriberetur ad tertiam concionem usque,
inde scribæ ut daretur palam pro concione legen-
da, ut si cuiquam quid non placuisset, in medium

20 id proferret, & si ea tum quoque populo placuif-
set, ita demum nomothetæ daretur postremum
probanda, qui uti eam probasset improbassetue,
ita ferretur, antiquareturue. ipsi autem nomothe-
tæ ex iudicum numero deligebantur, ut eam operā
populo iurati nauarent. ex his planum est id, quod
ait Aristoteles: legum lationes longo tempore dili-
gentique consideratione fieri solitas.

TEXT. Illud tamen maximum omnium, quod legislatoris
iudicium non de singulis, neque de presentibus rebus
est; sed de futuris, & de uniuerso genere. Sententia
uerò moderator, & iudex de presentibus iam, & de-
finitis rebus disceptant, ac statuunt: qui sæpe numero
uel amore, uel odio, uel utilitate propria mouentur
ita, ut non amplius ueritatem intelligere ac uidere sa-
tis queant, cum propria oblectatio aut molestia uero
iudicio tenebras offundat.

COMM. Tertium argumentū est à rebus ipsis, quas tra-
ctant leges & iudices, in quibus magna est
sanè differentia. nam leges de communibus ac ge-
neralibus rebus, & de futuris constitui solent. ne-
que enim de uno homine, aut de una re tantum
lex vlla constituitur, ut tertio de legibus ait Cice-
ro. In priuatos (inquit) homines leges ferri nolue-
runt, id est enim priuilegium. & pro Domo sua:
Vetant leges sacratæ, vetant duodecim tabulæ, Le-
ges priuatim hominibus irrogari, id est enim pri-
uilegium. Aristoteles legis officiū esse uult, ut ge-
neraliter statuat de negocijs hominum, & in com-
mune. Papinianus, lex est, (ait) commune præce-
ptū, Virorum prudentum consultum. sunt igitur
leges de communibus ac generalibus rebus. præte-
rea sunt etiam de futuris. neque enim lex ulla fer-
tur de illo quod iam factum est. siquidem legis uir-
tus est (ut ait Iurisconsultus) imperare, vetare, per-
mittere, punire, quæ omnia futurum tempus respi-
ciunt, non autem de præsentibus aut præteritis leges
fiunt, quare leges omni affectione uacant.
omnibus enim æqualiter leges suas proponunt, &
deinceps penè comminatione seruari præcipiunt.
At uero iudicia neque communiter neque de futu-
ro tempore fiunt, sed de singulis rebus, & præsen-
tibus aut præteritis. quæcunque enim in iudiciū
ueniunt, ea certis personis, ac temporibus implici-
ta sunt, & certam atque definitam quæstionem ha-
bent, quam rhetores causam appellant. Iudices
igitur personas illas & causas agnoscunt, aut agno-
scere coguntur, quo fit, ut aut ament, aut oderint,
aut aliqua propria utilitate moueantur. quæ cum
accidunt, statim ueritas amittitur. neque rectum
50 villo modo iudicium fieri potest. plurimum igitur
expedit esse leges benè constitutas, quas in iudici-
do iurati iudices sequantur. hæc est huius loci sen-
tentia. sed quem Aristoteles ἐκκλησιαστήν uocat, alij
senatorem alij concionalem interpretantur. quam-
uis enim id nomen à concione, quæ Græcè dicitur
ἐκκλησία deducatur, tamē Latini sermonis con-
suetudo non patitur ut concionalem dicamus ab-
solutè, nisi aliquid adiungatur, ut clamor conciona-
lis. neque certè Senator dici potest. Cum in con-
cionibus

Macrob.
Sat. 1. ca.
16.

M. Antonij Maioragij comm.

cionibus Græci solerent de Rep. statuere, quod pro Flacco sic ostendit Cicero: Græcorum autem totæ Resp. sedentis concionis temeritate administrantur. nos igitur sententiæ moderatorem conuertimus, Ciceronem imitati qui sic in partitionibus appellat eum qui de futuris rebus aliquid statuit. possemus concionatorē uertere atque id esset uerbum è uerbo, nisi Cicero uerbum hoc in deteriore partem traheret. sic enim ait oratione quarta contra Catil. intellectū est, quid interest inter leuitatem concionatorum, & animum uerè popularem. quod autem ait Aristoteles hoc loco, sententiæ moderatorem, & Iudicem plerumque sic affici ut uel amore, uel odio, uel propria utilitate moueatur. ita M. Antonius secundo de Oratore confirmat: Plura enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam ueritate, aut præscripto, aut iuris norma aliqua, aut iudicij formula, aut legibus. hoc autem fit inter uiuentes, nā de mortuis longe incorruptius iudicamus, quod Cicero pro Marcello sic affirmat: Serui igitur, ijs etiam iudicibus qui multis post seculis de te iudicabūt. & quidem hæc scio an incorruptius quam nos. nam & sine amore & sine cupiditate & rursus sine odio & sine inuidia iudicabunt.

TEXT. *In cæteris igitur rebus (ut antea dixi) quam paucissimis iudicem ipsum dominum constituere oportet. Verum utrum facta res sit an non facta, futura an nō futura, sit nec ne sit, iudicibus ipsis omnino statuendum relinquere necesse est: neque enim ullo modo fieri potest, ut hæc legislator præuideat.*

COMM. Hæc est clausula qua docet quæ sint Iudicis partes & quid domo cognitum adferre debeat, & quid in iudicio cognoscere. nam in ciuilibus controuersijs leges dominari debent à quibus iudices instruuntur, ut cognita causa secundum eas iudicent, sunt ergo iudices, quasi in medio legum & litigantium atque ab utrisque aliquid discere debēt. sed à legibus quæ iusta sunt aut iniusta, quæ magna sunt aut parua. à litigantibus uero quæ facta sunt aut non facta, quæ futura sunt aut non futura. quod si possent à legibus omnia discere, multo melius iudicia dirigerent. sed quoniam hoc fieri non potest, saltem quamplurima legibus comprehendenda sunt, ut ea percipientes iudices ad iudicandum paratiores ueniant, & arbitrio legum plurima, suo uero arbitrio paucissima statuunt, atque ea tantum quæ legibus comprehendendi non potuerunt. Sed quia nullo modo fieri potest ut legislator præuideat, quid ab hoc aut illo homine factum sit aut non factum, quid futurum sit aut non futurum, quippe qui de communibus tantū & indefinitis leges ferat. ideo necesse est, ut iudicibus hoc, auditis partibus, statuendum relinquatur. Loquitur autem Aristoteles hoc loco de disceptatore tantum non autem de auscultatore. Nam duo sunt auditorum genera, sicut in Partit. Cicero docet, auscultator, & disceptator. auscultator est is qui au-

dit tantū ut delectetur, quod fit in demonstratiuo genere, de quo nihil hic Aristoteles, quoniam nullius iudicij gratia fit. disceptator uero is est, qui aliquid statuit. Statuit autem aut de præteritis ut iudex, quocirca scire eum opus est, utrum res facta sit an non facta, aut de futuris ut senatus aut concio. qui ergo sententiam in Senatu, aut in concione dicturus est, intelligere debet utrum res futura sit an non futura.

Quæ cum ita se habeant, perspicuum est, eos ad artem illam reducere, quæ sunt extra propositam materiam, quicunque res alias explicant; ut quid præmium, quid narrationem habere oporteat, & quid unquamque aliarum partium.

Ad reprehensionem scriptorum artis reuertitur, concluditque ex eis quæ dicta sunt, eos uerè artem non docere, cum illa tantum tradant quæ sunt extra propositam materiam. cum enim ab eis docendum esset, quibus rationibus & argumentis probari oporteat, rem factam aut non factam esse, futuram aut non futuram, totam hanc tractationē præmittunt, & in eo sunt occupati ut doceant, quid habere præmium oporteat, quid narrationem, quid unamquamque aliarum partium. non tamen hoc ita debemus accipere, quasi Aristoteles hæc ab arte penitus remoueat, cum ipse de perturbationibus secundo libro multa pertractet, & tertio doceat quid in præmio, quid in narratione, quid in cæteris partibus seruandum sit. uerum hæc uult Aristoteles esse tanquam euenta, quæ profint quidem in dicendo, sed tamen Rhetoricę naturam non compleant. quoniam sine illis posset Orator finem suum assequi, quod est persuadere dictione, uel ea dicere quæ sunt ad persuadendum accomodata.

Nihil enim in eis aliud sibi proponunt, quam ut iudicem aliquo modo afficiant, de artificiosis uero probationibus nihil præcipiunt. Vnde argumentorum copiam sibi quis comparare possit.

Ratio cur artis scriptores ad artem ea reducant quæ sunt extra propositam materiam. quoniam illud unum spectant, ut uel ad beneuolentiam uel ad odium uel ad misericordiam uel ad seueritatem iudicis animum impellant. quomodo autem res ipsa probari possit, quibusque argumentis ab arte ductis confirmari, non tradunt. relinquunt igitur id, quod est præcipuum, & necessarium, atque illa sequuntur quæ sunt aduenticia. nam ex probationibus tantum artificiosis, acer & argutus in disputando fit Orator, quas illi non attingunt. Artificiose probationes illæ dicuntur quæ ab ipso Oratore inueniuntur, non extrinsecus assumuntur. ut illæ quæ ducuntur è locis & sedibus argumentorum. qui uero facultatē eā acquisiuit ut probationes huiusmodi facile inueniat, dicitur ab Aristotele ἐπιθυμητικός, quasi enthymematum copiam possidens, Budeus acrem in argumentationibus & argutum oratorem conuertit. talis fuisse Demosthenes dicitur, qui magno studio summaque diligentia scribebat orationes suas. Vnde Pitheas quidam

eius aduersarius, vt scribit Plutarchus, dixit eius enthymemata lucernam olere. quod essent ad lucernam diligentissimè elucubrata. quem tamen ita vitus est Demosthenes, vt respóderit, se non ignorare, Pitheæ molestissimum esse, q̄ quis noctu lucernam accenderet. eum enim tanquam furem notauit, quibus lucerna est inimica. nulla uerò est probatio, quæ tantum valeat, quantum Enthymema, quemadmodum inferius docet Aristoteles. vn de cum duo sint Oratorum genera, duæque probandi species artificiosæ; sunt enim qui enthymematibus delectentur, sunt etiam qui exemplis; quoniã enthymema & exemplum probationes sunt Rhetoricæ, longè sunt vehementiores & acriores illi Oratores, qui bene enthymematibus vtuntur, quã qui exemplis. Licet etiam exempla multum valeant ad faciendam fidem.

TEXT. *Atque hac de causa, cum eadem uia atque ratione deliberationes & iudicia tractentur, sitque deliberationis tractatio speciosior, & ciuitatibus utilior quàm conuentorum, & iudiciorum, de illa quidem nihil dicunt, de iudicijs autem omnes artem conscribere aggrediuntur.*

COMM. Omni ratione conatur Aristoteles ostendere, ab ijs qui ante se de arte dicendi conscripserunt, nequaquam artem perfectè traditam esse. nam hætenus docuit eos in ijs rebus docendis fuisse occupatos, quæ res nequaquam artis essent propriæ, neque ipsius Rhetoricæ naturam attingerent. nunc ostendit partem honestiorem atque vtiliorem totius artis ab eisdem fuisse neglectam atque derelictam: huiusque rei causam adfert. Artis (inquit) Rhetoricæ duo præcipua genera sunt; Deliberationes, & iudicia. quæ quidem eadem methodo tractantur. Sed tamen tractatio deliberationum maiorem habet dignitatem, multoque magis prodest ciuitatibus, quàm si quis in iudicijs & conuentis hominum assiduè uerfetur. isti uero scriptores artis rem ridiculam faciunt. illam enim partem quæ ad deliberationes attinet, quæ longè pulchrior atque vtilior est, totam relinquunt, & de iudicijs tantum artem tradunt. hæc quidem Aristoteles. in quibus duo notanda sunt. primum eadem uia atque ratione deliberationes & iudicia tractari. quibus. n. argumentis aliquid futurum ostendimus, iisdem paulum commutatis, iam factum esse demonstramus. at deliberatio de futuro est, iudicium uero de præterito. deinde deliberationes esse speciosiores atque vtiliores. nam id quod bonum est, quanto est cõius, tanto est pulchrius atque vtilius. sed deliberationes plerumque de rebus cõmunibus sunt, & ad Reip. statum pertinentibus: iudicia uerò de priuatis rebus maiori ex parte fiunt, & de ijs quæ vel ad vnum tantum vel ad paucos pertinent, itaque pulchriores & honestiores sunt deliberationes quàm iudicia. præterea cum in senatu contentionibusque deliberationes uerfentur, ubi de pace & bello, de publicis vectigalibus, de rerum publicarum administratione tractatur: iudicia uerò in foro, ubi de pecuniarijs controuersijs, de pactioni-

bus & conuentis, de minutis quibusdam rebus cõtinenter agitur, non est dubium quin deliberationes longè maiorem habeant dignitatem. & quamuis in iudicijs sæpe defendantur innocentes homines, improbi uero condemnentur, quæ res iustæ atque honestæ sunt, tamen splendidius est vtilitati publicæ inferuire, & sententia sua, quæ vniuersæ ciuitati profint, suadere. Voluit autem Aristoteles hoc loco deprimere atque extenuare iudiciale genus, cum appellet *περι τὰ συναλλάγματα*, quasi in conuentis & pactionibus totum occupetur. atque in eis quæ homines inter se negotiantur & contrahunt, quæ sæpe minuta sunt, ac leuia.

20 Quod autem speciosius & ciuilius sit deliberatiuum genus quàm iudiciale, declarat etiam M. Antonius in secundo de Oratore: Suadere (inquit) aliquid, aut dissuadere grauissimæ mihi uidetur esse personæ. nam & sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus: & honesti & discreti vt mente prouidere, autoritate probare, oratione persuadere possit. & infra: Concio capit omnem vim orationis, & grauitatem varietatemque desiderat. ergo in suadendo nihil est optabilius quàm dignitas. rursus paulo post: quia summa dignitas est populi, grauissima causa Reip. maximi motus multitudinis: genus quoque dicendi grandius quoddam & illustrius esse adhibendum uidetur. quamuis autem honestiores sint atque vtiliores deliberationes, tamen putat idem M. Antonius eodem in libro iudicia multo difficilium tractari, sic enim ait: Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque in exercitatu, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti. in causarum contentionibus magnum est quoddam opus. atq; haud scio an de humanis operibus longè maximū, in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu & victoria iudicatur, ubi adest armatus aduersarius, qui sit & ferendus & repellendus. & quæ sequuntur. Quintilianus etiam genus iudiciale difficillimum omnium censet. Sed nihil prohibet, deliberatiuum quidem esse honestius, sed iudiciale difficilium.

TEXT. *Nam in deliberatiuo genere longè minus prodest ea, quæ sunt extra causam dicere: minusque calliditatis, ac fallacia capax est sententiæ distinctio, quàm iudicium; sed magis aperta est ac popularis.*

COMM. Causam adfert cur qui de Rhetorica scripserunt iudiciale tantum genus persecuti sint, deliberatiuum autem reliquerint. quoniam (inquit) in deliberationibus non prodest ea dicere quæ sunt extra causam, in quibus isti sunt exercitati, neque fallacijs in dicenda sententia locus est, quibus in iudicijs affatim vtuntur. sed omnis oratio in deliberatiuo genere aperta esse debet & popularis. cū de suis rebus consultant homines aut de publicis ac communibus sua sponte parati sunt ad audiendum, statimque uolunt eius qui dicit sententiam audire. Quare non patiuntur Oratorem uagari, uel ea commemorare quæ nihil ad causam faciunt.

in iu-

M. Antonij Maioragij comm.

in iudicijs uero quoniam de criminibus & maleficijs agit, facile patiuntur iudices atque etiam iustum putant ut Orator motus animi permisceat, indignetur, doleat, conqueratur, misereatur. ac denique omnia faciat, ut superior esse possit. quare etiam callide fallaciter ac dolose licet in iudicijs agere. sicut Cicero gloriatus est, in iudicio Cluentij tenebras se iudicibus offudisse. qua in re uehementer idem Cicero Demosthenem laudat in Bruto. sic enim de illo scribit: nihil acutè inueniri potuit, in eis causis, quas scripsit: nihil (ut ita dicam) subdolosè, nihil uersutè quod ille non uiderit, nihil subtiliter dici, nihil præsse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius. nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum uel uerborum grauitate, uel sententiarum, quo quicquam esset clatius. Valent igitur fallaciè, ualèt artes ac doli in iudicijs, in quibus nihil simplex, nihil apertum. ad-

2. de ora.

est enim iudex, qui, sicut ait apud Ciceronem Antonius, tanquam machinatione aliqua tum ad seueritatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiā est contorquendus. Itaque in iudicijs omnia ferè ex affectione, pauca ex ueritate iudicantur. quod contra fit in deliberationibus.

TEXT.

Hic enim disceptator ipse de suis ac proprijs rebus iudicat. itaque nihil aliud opus est, quam ostendere, rem ita se habere, quemadmodum is ait, qui sententiam dicit.

COMM.

Qui de suis proprijs rebus iudicat, diligenter aduertit, ne doli ac fallacijs capiatur. itaque nihil apud eum artes istorum rhetorum qui captiōnibus delectantur, ualent. quod ipsi intelligentes deliberatiuum genus prætermiserunt, in quo tantum illud probare opus est, rem eam de qua deliberatur fieri posse, atque utilem fore. utitur autem Aristoteles comparatione hoc loco, ut ostendat totam orationem in deliberatiuo genere simplicem esse oportere, quoniam disceptator sua sponte attentus est, neque facile decipi potest. at in iudicijs contra fieri, quoniam de alienis rebus disceptator statuit. de qua re sic etiam Cicero in Partitionibus: Principia in sententijs dicendis breuia esse debent. non enim supplex ut ad iudicē uenit Orator, sed hortator atque auctor, quare proponere qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit, debet, hortarique ad se breuiter dicentem audiendum. tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatior esse quam uerbis. notandum est quem Aristoteles κριτής uocat, à Cicerone disceptatorem appellari. hoc est tam qui de præteritis statuit, ut iudex, quam qui de futuris, ut Senatus.

TEXT.

In iudicijs uerò nequaquam hoc satis est, sed auditoris animum occupare permagni interest, quoniam de alienis rebus futurum est iudicium. itaque sæpe iudices commodum suum spectantes & ad gratiam audientes, litigantibus gratificantur, non uerè iudicant.

COMM.

Hæc est altera pars comparationis. quod (inquit) in deliberatione facis est, ostendere rem ita se habere, atque utilem fore, id in iudicijs non est satis. ue-

rum sæpe utile est extra causam digredi, & iudicis beneuolentiam aucupari, qui facile capitur insidijs, propterea quòd non de suis rebus sed alienis est sententiam laturus. quo fit ut frequenter sese ad uoluptatem referat, cum se ab Oratore laudari intelligit, atque eius oratione delectatur. audit enim ad gratiam, & gratificatur ei, à quo iam permotus est, non autem uerum sequitur iudicium. Dux sunt igitur causæ cur in iudicijs magis profint rhetorum fallaciæ quam in deliberationibus. prima est, quòd in iudicijs non de suis rebus, sed de alienis iudicant. est autem difficilis cura rerum alienarum. ut primo de officijs ait Cicero. & facile concedunt iudices id, quod nihil ad se pertinere arbitrantur. altera est, quòd si gratificentur Oratori, putant se aliquod ex ea re còmodum reportaturos, ut laudem, ac honorem, aut munera, aut aliquid huiusmodi, unde uoluptatem percipiant. hic aduertendum est id quod Aristoteles ait: πρός τὸ αὐτῶν συμφέρον, conuerti a quibusdam: rem suam considerantes. sed malè. cum in iudicijs, ut ait Aristoteles, non de suis sed de alienis rebus agi iudices intelligant. melius igitur ita conuertitur: commodum suum spectantes. nihil autem est quod magis iudicum animos inflectat, & impellat in dicentis sententiam, quam oblectatio quædam quam percipit, uel ex inclinatione uoluntatis uel ex animi permotione. nam etiam in permotionibus animi quædam uoluptas est, ut in secundo huius operis docet Aristoteles. M. Antonius secundo de Oratore tres adfert causas. quare iudex Oratori causam adiudicet, sic enim ait: Nam hoc necesse est, ut is qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed ex his tribus duo sunt quæ putat Aristoteles extra causam esse, hoc est inclinatio uoluntatis, & animi permotio, quæ uoluptate temperantur.

40

Atque hoc in causa est, ut multis in locis (sicut antea dixi) Lex prohibeat, aliquid extra causam dicere; quod in sententijs ipsi disceptatores, quorum de re agitur, satis diligenter obseruant.

TEXT.

50

Quoniam (inquit) sæpe iudices blanda oratione deliniti, uel concitatione animi permoti falsa iudicant, ideo factum est, ut multis in ciuitatibus lege cautum sit, ne liceat Oratori quicquam extra causam propriam dicere. quæ lex tantum in iudicijs ualet, non autem in deliberationibus. ubi disceptator ipse satis diligenter aduertit ne ab Oratore decipiatur, quoniam de ipsius re agit. Est autem argumentum ab auctoritate sumptum, quo docet parum prodesse rhetorum præcepta, cum neque in deliberationibus, neque in iudicijs sapientum hominum locum habeant. Sed hæc tanquam Philosophus ex ueritate, non autem ex communi consuetudine præcipit. siquidem Oratores omnes in eo maxime sunt occupati ut audientium animos moueant, & quo uelint impellant. Philosophi autem (ut M. Antonius secundo de Orat. ait) partim omnino motus negat in animis ullos esse debere, quique

COMM.

quique eos in iudicium mentibus concitent, scelus eos aiunt nefarium facere. partim permediocres, ac potius leues motus debere esse dicunt. non igitur cum Oratoribus Philosophi sentiunt.

TEXT. *Iam uerò illud certum atque exploratum est, eam uiam atque rationem, quæ ad artem pertinet, totam in probationibus esse positam. probatio autem ac fides, quædam est argumenti conclusio. tunc enim maxime credimus, cum rectè conclusum esse arbitramur.*

COMM. Quoniam Rhetorica duas probationis species habet, quarum altera dicitur *μῆθος ἐπιτεχνῆτος*, idest uia ratioque artificiosa, altera uero *ἀτεχνῆτος*. hoc est artis experta, ut infra copiosius apparebit. hoc loco probare contendit Aristoteles eam probationis speciem quæ artificiosa est, à Dialecticâ proficisci. neque quemquam posse probandi rectè percipere, nisi dialecticis imbutus fuerit. Hætenus igitur (inquit) ostensum est eam methodicam, quæ propria est artis rhetoricæ, non in commouendis animis esse positam, neque in commemorandis eis, quæ sunt extra causam, quemadmodum omnes ferè huius artis scriptores censuerunt, sed totam in probationibus esse. probatio uero artificiosa nulla esse potest, nisi ex argumenti conclusione, quoniam nemo est qui ad credendum inducatur, nisi quando bene conclusum esse putat. sed nihil artificiose concluditur nisi per syllogismum & inductionem, quæ duo sunt Dialecticorum instrumenta, quare non poterit Orator bene rationes suas probare nisi dialecticam artè didicerit. Quam Aristoteles *μῆθον* uocat, Cicero conuertit docendi uiam atque rationem, ut in Oratore: Ars disserendi duplicem habuit docendi uiam. & paulo post. In omnibus quæ ratione docentur & uia primum constituendum quid quicque sit. interduum etiam doctrinam interpretatur, ut in Part. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi. Græce *πᾶσα τῆς ἑπιτεχνῆτης μῆθος*. in 2. de Orat. Quare mihi quidem uidetur nullo modo doctrina ista posse tradi. Eustrathius primo Ethicorum, Methodum ita definit: *Μῆθος δ' ἔστι ἐπιτεχνῆτικὴ μετὰ λόγου*. idest Methodus est habitus animi, qui cum ratione uiam aperit. Theodorus Gaza uiam rationemque; docendi tradidit. Quintilianus duas Grammaticæ partes facit Methodon & historiâ. Methodon appellas (ut ait Budæus) quæ Cicero uiam, artem, & rationem uocat. Idem Quintilianus Methodon uertit breue dicendi compendium. hinc Methodici dicuntur qui rationem artis & discendi compendia sequuntur. quo nomine uocauerunt se quidam medici illius Thessali discipuli, ut auctor est Galenus libro quinto de curandi ratione. Idem Galenus totam artem medicam in duas partes diuidit, hoc est in *μῆθον* & *δουλοῖν*, quæ latine dici possunt uia & exercitatio, vulgo Theoricâ & practicam uocant. quibus partibus omnes ferè artes utuntur, ut Methodus complectatur omnia artis præcepta, exercitatio uero præceptorum usum. bene igitur Aristoteles hoc loco uocauit *μῆθον ἐπιτεχνῆτον*, eam artis rhetoricæ partem, qua pro-

bandi præcepta traduntur, quam quidem Dialecticæ uult esse subiectam, sic enim subdit.

Rhetorica porro conclusio, probatioque uocatur enthymema. hoc enim, ut uerè dicam, omnium probationum plurimum ualeat. Est autem enthymema syllogismus ac ratiocinatio quædam. de omni uero syllogismo tractare Dialecticæ proprium est, uel uniuersa, uel certè cuiusdam partis eius.

Pergit id probare, quod cæperat, artem rhetoricam esse Dialecticæ subiectam. Instrumentum (inquit) quo Rhetores utuntur ad probandum, enthymema dicitur. sed enthymema nihil aliud est quam syllogismus. at uero de syllogismo tractare proprium est Dialecticæ, quare etiam de enthymemate Dialectica tractabit. est autem hoc argumentum à genere, quod ita cõtormari potest. Dialectica de omni syllogismo tractat, enthymema est syllogismus, ergo Dialectica tractat et de enthymemate. Quam Aristoteles uocat *ἀπόδειξις*, quidam uertunt demonstrationem, nos Ciceronè & Quintilianum secuti. conclusionem probationemque; uertimus. Cicero enim in Lucullo sic ait: Itaque argumenti conclusio quæ est Græce *ἀπόδειξις*, ita definitur, ratio quæ ex rebus perceptis ad id quod non percipiebatur adducit. Quintilianus libro 5. ita scribit: *ἀπόδειξις* est euidens probatio, ideoque apud Geometras *γυμνασιαὶ ἀπόδειξις* dicuntur. A. Gellius li. 17. Argumenta autem censebat aut probabilia esse debere, aut perspicua, & minimè cõtroversa. idque *ἀπόδειξις* uocari dicebat, cum ea, quæ dubia, aut obscura sunt, per ea quæ ambigua non sunt, illustrantur. proprie uerò dicitur *ἀπόδειξις*, cum aliqui id probatum est, ut de illo nihil amplius dubitari possit. unde syllogismus demonstratiuus appellatur à logicis ea probatio, quæ ueram ac certam alicuius rei scientiam nobis inducit. quales sunt Mathematicæ demonstrationes. Aristoteles igitur hoc loco non propriè sed communiter locutus est. Neque enim Oratoris proprium est necessarias quærere conclusiones, licet eis aliquando utatur, sed ei satis est probabiliter dicere, quod Ethicorum primo docet Aristoteles. Quod autem ait Enthymema probationum omnium plurimum ualere, docet alias et esse probationes rhetoricas præter enthymemata. sunt enim exempla, quæ magnam habent uim ad persuadendum, sunt testes, tabulæ, questiones, cæteraque eius generis. sed enthymemata uim omnium maximam habent. Quas uero *πίσις* Aristoteles appellat, nos probationes uertimus. neque enim rectè sentit Victorius, qui putat nos Latinum uerbum nullum habere, quod huic Græco *πίσις* respondeat, sed non aduertit, quid scribat Quintilianus libro quinto. Cum enim de Enthymemate, Epichiremate, Apodixi uerba fecisset, ita subiunxit: Hæc omnia generaliter *πίσις* appellant. quod & si propria interpretatione dicere fidem possumus, apertius tamen probationem interpretabimur. Cicero tamen cum alibi, tum in Part. non semel fidem pro omni probationis genere usurpat, quod Victorium non

COMM.

cap. 10.

cap. 5.

cap. 10.

B aduertisse

aduertisse demiror, uerbum enim e verbo expressit Cicero, quod enim Græce *πίσις* id est latine fides. Cicero igitur in Partitionibus cum quatuor orationis partes fecisset, eam quæ confirmationem & reprehensionem complectitur, fidem appellauit. cum enim de exordio ac narratione uerba fecisset sic ait: Nempe ea sequuntur quæ ad faciendam fidem pertinent? C. P. ita est. quæ quidem in confirmationem & in reprehensionem diuiduntur. & infra: Agelis ergo: quoniam in confirmationem & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. Fides igitur orationis ea est, quam Aristoteles *πίσις* uocat, quæ omnem Rhetoricam probationem complectitur. sicuti copiosius nos in reprehensionibus cōtra Nizolium docuimus. Quod autem ait Aristoteles, de omni syllogismo tractare Dialecticæ propriū esse uel uniuersæ, uel cuiusdā partis eius, sic est intelligendum; quæcunque in arte dialectica traduntur, ea omnia ad syllogismum referuntur, quod est totius Dialecticæ instrumentum. sed tamen non ubique de syllogismo tractatur, ut in Categorijs de simplicibus uerbis, in Libro de Interpretatione tractatur de propositionibus, in Topicis de sedibus argumentorū. sed hæc tamen omnia referuntur ad libros Analyticos, in quibus agitur de omni syllogismo. si quis uero didicerit artem Dialecticam, facile probare poterit ea, quæ ad Oratorem pertinent. hoc est quod concludit Aristoteles.

TEXT. *Non dubium est igitur, eum, qui perspicendi facultatem habet, ex quibus propositionibus, & quo pacto collocatis syllogismus fiat in enthymematibus etiam acrem futurum. modo præterea intelligat, qua sit materia, quam tractent, & in qua uersentur enthymemata; & quomodo à logicis syllogismis distinguantur.*

COMM. Cōcludit id quod proposuerat, eum Oratorem sibi facile magnam enthymematum copiam comparaturum, qui syllogismi naturam perceperit, atque intellexerit, ex quibus enunciatis & quo modo dispositis syllogismi conformentur. Sed quia nonnulla est inter propriam enthymematum materiam & syllogismorum differentia, oportet ut Orator intelligat, quæ sit enthymemati subiecta potissimum materia, & qua in re differat à logico syllogismo. ex hoc Aristotelis loco potest intelligi neminem enthymematicum fieri posse, hoc est rhetoricarum probationum peritum, nisi qui differendi rationem perceperit. Verū sciendum est ex Cicero nis sententia triplicem esse differendi rationē, unā præssam & subtilem, quæ Dialectica dicitur: alterā eruditam & copiosam, quæ Rhetorica philosophorum & elegans doctrina uocatur: tertiam popularem & hominum opinionibus accommodatam, quæ rhetorica forensis & popularis eloquentia nuncupatur. Sed tamen omnis argumentandi uis à prima illa præssa & subtili manat. hæc diuisionē secundo de Finibus posuit Cicero, cū ita scribit: Rhetoricè igitur nos mauis quam dialecticè disputare. qualis uerò perpetua oratio Rhetorum solū, non est

philosophorum sit. Zenonis hoc est Stoici omnem uim loquendi (ut iam ante Aristoteles) in duas diuisam esse partes dicere. rhetoricam palmæ, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loqueretur rhetores, Dialectici uerò compressius. obsequar igitur uoluntati tuæ, dicamque si potero rhetoricè, sed hac rhetorica philosophorum, nō nostra illa forensi, quam necesse est cum populariter loquatur esse interdum paulo hebetiorem. atque hæc causa est cur Cicero Dialecticam omnium artium maximam appellet, quoniam iusta eloquentia sine illa acquiri nullo modo potest, sic etiam ait in Bruto, ubi de Scruio Sulpitio uerba facit: Hic enim attulit, hæc artem omnium artium maximam, quasi lucem ad ea, quæ cōfused ab alijs aut respondentur aut agebantur. Dialecticam mihi uideris dicere, inquit, rectè inquam intelligis. atque in eodē libro de se loquens, ita scribit. Eram cū Stoico Diodoro, qui cum habitauisset apud me, cūque uixisset, nuper est domi meæ mortuus, à quo cum in alijs rebus tum studiosissimè in Dialectica exercebar: quæ quasi contracta & astricta eloquentia putanda est, sine qua etiam tu Brute iudicasti te illam iustam eloquentiam quam Dialecticam dilatatam esse putant, cōsequi non posse. in oratore ad Brutū ita ait: Esse igitur pfectè eloquentis puto, non eā solum facultatem habere quæ sit eius propria fusè lateq; dicendi, sed etiam vicinam eius atque finitimam dialecticorum scientiā assumere. Quin etiā multis alijs in locis, affirmat Cicero id quod hoc loco docet Aristoteles: Oratori Dialecticam esse necessariā, quæ nos multis rationibus primo Reprehensionū libro contra Nizoliū probauimus. quāuis autem & Dialectica & Rhetorica sint artes cōmunes, tamē Rhetorica frequentius de ijs, quæ ad uitam & mores pertinent tractat, & de ijs, quæ ad rerū publicarū administrationes, unde ciuilis scientiæ partem & Aristoteles & Cicero putant eam esse. hoc igitur scire debet Orator, rhetoricæ facultatē in ciuilibus quæstionibus potissimè uersari. debet et Orator scire, quō enthymemata à demonstratiuis syllogismis differant. quos enim Aristoteles uocat *λοκικὸς συλλογισμὸς*, nos demonstratiuos syllogismos interpretamur, de quibus in libris posteriorū tractat Aristoteles. atq; hæc esse huius loci sniam facile ex ijs, quæ sequuntur intelligi potest. nā tria sūt genera syllogismorū, unū quo uera tantū ac necessaria colliguntur, quod est omnium præstantissimum, & *ἀποδεικτικὸς*, καὶ ἐπισηματικὸς καὶ λογικὸς συλλογισμὸς appellatur, de quo in libris posteriorū agitur. alterum quo uerisimilia tantū ac probabilia colliguntur, & *δυνακτικὸς συλλογισμὸς* dicitur, de quo in Topicis. Tertium quo colliguntur ea, quæ uerisimilia quidem uidentur, sed tamen non sunt uerisimilia, & uocatur *σοφιστικὸς συλλογισμὸς* de quo agitur in Elenchis. Orator uero quod nō tantū ea quæ uera sunt ac necessaria querit, quātū ea quæ probabilia sunt, primū illud argumentandi genus relinquunt, duo posteriora complectitur. quatenus igitur ad materiæ qualitatem Enthymema nihil differt à Dialectico atq; à Sophistico syllogismo, quoniam enthymemate

memate fere concluduntur ea, quæ uel uerissima sunt, uel esse uidentur. sed à demonstratio syllogismo plurimum differt, quoniam demonstratiuus syllogismus uera tantum & necessaria colligit, enthymema uero plerumque uerissima tantum & quæ uidentur esse uerissima. Sed qui uerum colligere demonstratio syllogismo didicit, is facile poterit etiam enthymemate quod uerissimile est colligere.

TEXT. *Eiusdem enim facultatis est, & quid uerum, & quid uerissimile sit, intelligere.*

COMM. Hæ facultates, (inquit) inter se sunt affines & cognatæ, ut qui solerti ingenio uerum inuestigare potest, et quid sit uerissimile possit agnoscere. nam ita natura comparatum est, ut quod difficilius est efficit, is est quod est facilius efficiat. Victorius hoc loco *δύναμιν*, non uult disciplinam accipere, sed facultatem ingenij. sed meo quidem iudicio, fallitur. cum hic Aristoteles non de ingenio agat, sed de facultate differendi quæ disciplina comparatur. nam supra dixit, eum, qui cognouerit ex quibus propositionibus & quo pacto collocatis syllogismus fiat, maxime enthymematicum futurum, ubi sane de disciplina sentit. neque enim quisquam scire potest propositiones & argumentandi formulas, nisi qui didicerit, et si ingenio polleat. quod autem ait hoc loco quasi corollarium est eius quod supra dixerat, quin ea consuetudo est Aristotelis ut Dialecticam & Rhetoricam *δυναμεις* appellet, nam infra sic Rhetoricam definiuit: *ἔστι δ' ἡ ῥητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τὸ θεωρητικὸν τὸ ἐνδεχόμενον πειθᾶν*, quæ nos ita uertimus; Est igitur Rhetorica, uis quædam ac facultas inueniendi quid in quaque re sit ad persuadendum accommodatum, nam Quintilianus *δυναμιν* interpretatur uim. sic enim ait libro secundo: Quod ego uim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatem uocant, quæ res. ne quid adferat ambiguitatis uim dico *τῆς δυναμικῆς*. Cæro uim ac facultatem uertit, ut nos eum imitati fecimus. nam in primo de Oratore sic ait: cumque esset omnis oratoris uis ac facultas in quinque partes distributa, sapientissime etiam dicendi facultatem ait. & oratorum facultas, nonnunquam et coniungit artem & facultatem, ut primo de Orat. Qui in aliqua arte & facultate excellit.

TEXT. *Huc accedit, quod homines ipsi à natura ad ueritatem satis informati sunt; & in maiori rerum parte ueritatem consequuntur. quapropter eiusdem hominis est, qui ad uerum conueniendum aptus sit, etiam ad res probabiles ita se habere, ut facile eas indagare queat.*

COMM. Duplex adiumentum (inquit) habent homines ad inuestigandam ueritatem, hoc est artem & naturam. facultas enim logica docet uerum à falso distinguere, cuius qui imperitus est facile decipitur. sic enim apud Ciceronem Cato 3. de finibus, Quemuis arbitramur sine hac arte facile à uero abduci fallique posse. & in Academicis Cicero Dialecticam ueritatis & falsi quasi disceptatricem, & iudicem appellat. Tuscul. 5. uera & falsa diiudicat differendi ratio & scientia. Natura deinde multum homines adiuuat in ueritatis inuestigatione. quamuis Democritus dixerit ueritatem

in profundo mersam esse. Empedocles abstrusa esse omnia, nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino quale sit posse reperire. Anaxagoras falsum esse sensuum iudicium, niuemque nigram esse. denique plurimi Philosophi fuerunt, qui dicerent nihil omnino percipi posse, qui ideo sceptici dicti sunt, quod de rebus omnibus dubitarent. quorum sectam etiam Cicero secutus est, & hanc sententiam in Lucullo copiose defendit. sed Aristoteles de humano genere longe melius sensit. quod nisi prauis opinionibus abstraheretur à ueritate, facile posset eam assequi. nam in primo libro de Moribus ad Eudemum, ait homines singulos in se aliquid habere quod sit ad ueritatem accommodatum, quamuis eam perfecte nequeant intueri. eius hæc sunt uerba: *ἔχουσιν γὰρ ἕκαστος δικαίον τι πρὸς τὴν ἀληθείαν*. quin etiam in minore primo diuinæ philosophiæ, ueritatis cognitionem partim esse difficilem partim autem facilem ait. cuius rei dicit illud argumentum esse, quod nemo illam perfecte potest assequi, neque tamen ullus est qui ab ea penitus repellatur. neque quisquam est qui non aliquid de natura rerum commode differat. Sed tamen de eo dubitari potest quod ait Aristoteles hoc loco: homines à natura ad ueritatem satis informatos esse. cum longiori tempore sint omnes imperiti quam bene intelligentes, & pauci cognitionem ueritatis assequantur. Verum sciendum est duobus modis ueritatis cognitionem intelligi posse. primum quod ad humanas actiones & mores ac uitam attinet, quibus in rebus precipue rhetorica uersatur, atque hoc modo plerique homines ueritatem agnoscunt, quæ eadem est cum iustitia generali. hanc ueritatem secutus est Socrates, cum rerum naturalium cognitionem desperasset. itaque primus ex cælo dicitur Philosophiam deuocasse, & de uita ac moribus disputasse. unde Cicero Socratem uirum bonum & simplicis ueritatis amicum appellat. De hac ueritate primo de officijs sentit Cicero, cum ait: Sunt his alij multum dispares simplices & aperti ueritatis cultores, fraudis inimici. nam (ut dixi) hæc ueritas eadem est cum iustitia. Vnde Quintilianus libro sexto: Non admittit hoc idem ueritas fori. & sequenti capite: Illis inest uis mentis, & ueritas ipsa morum. Cicero quoque sæpe in hac significatione ueritatem usurpat, ut libro epistolarum 13. ad Acilium: Neque id ambitione adductus facio, sed tum familiaritate & necessitudine, tum etiam ueritate. & 3. de Offi. Cum ad ueritatem capere reuocare rationem. Quare sæpe etiam uerum pro iusto & honesto ponitur: Horatius primo Epistolarum ad Mæcen. Metiri se quemque suo modulo ac pede uerum est. Virgilius 12. Aen. me uerius unum. Pro uobis fædus luere, & decernere ferro. Sic etiam Cicero pro Murena: negat uerum esse allici beneuolentiam cibo, & pro Domo sua; Sed quid ad te, qui neges esse uerum quemquam ulli Reip. extra ordinem præfici? ad hanc igitur ueritatem quæ in uita & moribus uersatur, homines à natura satis informati sunt. unde sicuti initio dictum est, omnes homines Rhetoricæ sunt aliquo modo

modo participes. altero modo cognitio ueritatis di-
citur ea quæ in rebus obscuris atque ab ipsa natu-
ra inuolutis uersatur, & in causis rerum naturalium
inuestigandis, quam licet multi desiderent, pauci
tamen assequuntur. atque ij sapientissimi & pru-
dentissimi uocantur. ut enim quisque (ait Cicero.
i. de Offi.) maximè perspicit, quid in re quaq; ueris-
simum sit, quiq; & acutissimè & celerrimè potest
uidere & explicare rationem, is prudentissimus &
sapientissimus rite haberi solet. ad hanc etiam ue-
ritatis cognitionè ipsa natura homines allicit, ut
Aristoteles in principio librorum de prima Philo-
sophia tradit. & Cicero primo de offi. his uerbis:
Ex quatuor autè locis in quos honesti naturam
uimq; diuisimus, primus ille qui in ueri cognitio-
ne consistit, maximè naturam attingit humanam.
omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis
& scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum
putamus. quam cupiditatem secundo Georgico-
rum sic expressit Virgilius.

Me uerò primum dulces ante omnia musæ
Quarum sacra fero ingenti percussus amore
Accipiant cæliq; uias & sidera monstrent
Defectus solis uarios, lunæq; labores. & quæ se-
quuntur. sed hæc quæ latent homines si illis quæ
nota sunt conferantur, pauca sunt, ideo subiungit
Aristoteles; homines in maiori rerum parte uerita-
tem consequi. Quo circa non est dubium, quin il-
le qui fuerit exercitatus in uero inueniendo, faci-
le possit etiam illa reperire quæ probabilia sunt,
& ueri similitudinem habent. Itaque concludi po-
test, eum, qui multum in Arte Rhetorica cupit ex-
cellere, oportere, disserendi rationem benè percipere.

TEXT. *Iam igitur cur ij, qui de Arte dicendi scribunt,
quæ sunt extra causam persequuntur, & cur ad iudi-
ciale genus magis inclinarunt, satis ostensum est.*

COMM. Ea breuiter repetit, quæ superiori disputatione
declarata sunt. quæ quidem duo fuerunt. nam pri-
mò docuit artis scriptores ea tantum tradidisse quæ
sunt extra causam posita, causasq; attulit cur id fecer-
int. deinde etiam explicuit, cur relictis delibera-
tionibus, quæ rhetoriæ pars honestior est ac splen-
didior, se totos iudicialibus controuersijs applicue-
runt. cum autem dicat, magis inclinarunt, ostendit
ab eis deliberatiuum genus non penitus fuisse
prætermissum, sed eos in iudiciali magis elaborasse,
quod etiam Ciceronem & Quintilianum apud
nos fecisse uidemus. Credo quia longè frequentius
causæ forenses tractarentur ab oratoribus, quam
sententiæ dicerentur. Quod Aristoteles *πρὸς τὸ δι-
καστικόν* dixit, nos ad iudiciale genus conuertimus.
Est autem *δικαστικόν* proprie causam dicere. quod
fit in iudicijs. nam *δική* causa est quæ apud iudicem
agitur. quo uocabulo utitur etiam Cicero, ut dicas
fortiri. id est sortitione causas cognoscere. 4. in
Verr. Id ei postera die uenit in mentem è lege
Rupilia fortiri dicas oportere. & ibidem scribitur
Heraclio dica. ponitur etiam *δικαστικόν*, pro eo quod
est declamare ad iudiciorum similitudinem, quod
Isocrates faciebat, ut infra ait Aristoteles.

TEXT. *Utilis est autem Rhetorica propterea quæ res ueræ ac
iustæ natura meliores ac potentiores sunt, quam con-
trariæ. quod si non rectè iudicia exerceantur; necesse
est eas à falsis & iniquis superari. hoc autem uitupe-
ratione ac reprehensione dignum est.*

COMM. Antequam incipiat de arte dicendi uerba face-
re probat eam utilè esse, quod etiam primo Topi-
corum libro fecit, cum artem inueniendi traderet.
Vbi Alexander Aphrodisiensis factum Aristotelis
uehementer probat. nam qui norunt quam utilita-
tem & quos fructus ex arte aliqua reportare pos-
sunt, ij longè sunt alacriores ad eius præcepta per-
discenda. Quatuor igitur rationibus Aristoteles
hoc loco probat utilem esse Rhetoricam, primò ab
artis ipsius officio uel effectu, deinde ab auditorum
persona, tum ab aliarum artium comparatione, po-
stremo à persona ipsius oratoris. prima igitur ratio
ducitur ab officio ipsius artis, quod est, ita accom-
modatè ad persuadendum dicere, ut rectè iudicia
exerceantur, & res ueræ ac iustæ defendantur. Cū
enim ita natura comparatum sit, ut quæ uera sunt
ac iustæ multo meliora sint quam contraria, debe-
mus èt omni conatu contendere, ne ea prauis iudi-
cijs euertantur, & ne a falsis & iniquis rebus supe-
rentur. hoc enim esset magnopere uituperandum
& animaduersione dignum. sed ars dicendi sola hoc
efficere potest, ut rectè iudicia exerceantur, & res
ueræ ac iustæ cõseruentur, falsæ autè & iniquæ re-
pellantur. ualde igitur utilis est Rhetorica. hoc pri-
mum est argumentum. quod Crassus primo de Oratore
adhibitis oratorijs ornamentis ampliauit. Quid tam
potens tamq; magnificum quam populi motus, iudi-
cum religiones, senatus grauitatem unius oratio-
ne cõuertit? quid tam porro regiū, tam liberale, tam mu-
nificum quam opem ferre supplicibus, excitare afflic-
tos, dare salutem, liberare periculis, retinere homi-
nes in ciuitate? & M. Antonius secundo de Orat.
eadem (inquit) facultate fraus hominum ad perni-
ciem, & integritas ad salutem uocatur. quis cohor-
tari ad uirtutem ardentius? quis à uitijs acrius re-
uocare? quis uituperare improbos asperius? quis
laudare bonos ornatus? quis cupiditatè uehemen-
tius frangere accusando potest? quis merorè leuare mi-
tius cõsolando? Quod autè res ueræ ac iustæ superen-
tur à falsis & iniquis nisi rectè iudicia exerceantur,
satis intelligi potest ex casu Socratis, qui cū esset uir
innocentissimus, capitis tamè condænatus fuit, nul-
lam aliam ob causam nisi propter dicendi inscitiam,
ut primo de Oratore Cicero testatur. Valet igitur
rhetorica cū ad declinadam ignominiam, tum ad
euitanda pericula, quia benè dicendo iudicia diri-
guntur, ut rectè atque ordine fiant. & quod uerum
ac iustum est, obseruetur.

TEXT. *Præterea apud quosdam homines, èt si exquisitè sci-
entiam haberemus, non facile esset argumentis, ab ea du-
ctis, dicendo persuadere. quæ enim à scientia proficisci-
tur oratio, munus, operamque doctoris requirit; quod
in persuadendo fieri non potest. sed omnem probatio-
nem & orationem à communibus ac probabilibus du-
cere opus est. ut in Topicis etiam diximus, cum docere
mus*

mus quomodo cum imperita multitudine congregien- dum sit.

COMM.

Hæc est secunda ratio, quam ab auditorum per- sona trahit. nam ij apud quos Orator uerba facit, plerunq̄ sunt imperiti; neq; in ulla sciētia exer- citati, quare licet aliquis esset in cæteris artibus & scientijs eruditus, Rhetoricā uero non teneret, ta- men nullo modo posset id quod uellet persuade- re. nam si argumentis ab alia scientia quam à Rhe- torica ductis uteretur, ut à Philosophiā, uel Mathe- maticis disciplinis, nemo imperitorum ea intelli- geret, itaq; frustra argumentaretur. neq; enim ars ulla reconditarum sine duce ac præceptore perci- pi potest, at cum aliquid persuademus, eis uti argu- mentis debemus, quæ ab omnibus intelligantur, alioqui non poterimus id quod uolumus assequi. sunt autem huiusmodi argumenta illa quæ ducun- tur à communibus & probabilibus, sicuti declara- tum est in Topicis. hæc Aristoteles. ad quorum in- telligentiam sciendum est, esse artes quasdam & scientias proprias quæ certo quodam in genere uersantur, & definitam habent materiam ut Ari- thmetica numeros, medicina morbos & uulnera, Philosophia naturalis rerum causas, quæ scientiæ longum usum & exercitationem requirunt, neque intelligi possunt, nisi ab eis qui sunt illarum peri- ti. quare si quis de illis coram imperita multitudine disputaret, à nemine intelligeretur. neque pos- set aliquid per eas persuadere. non igitur concio- nibus & iudicijs aptæ sunt. Verum duæ sunt, quæ communes artes uocantur, quia de rebus omni- bus communiter & ad uulgarem intelligentiam differunt, neque ullam propriam aut certam mate- riam habent, in qua uersentur, hoc est dialectica & rhetorica quibus uti possumus etiam apud impe- ritos. sed quia dialectica præsius & subtilius, rhe- torica latius & copiosius disputat, ideo fit ut rhe- torica multò sit aptior apud multitudinem quam dialectica. quâ distinctione Cicero in procemio li- brorū de Oratore, sic optimè expressit: quia cæterarū artium studia ferè reconditis atque abditi- fontibus hauriuntur, dicendi autē omnis rō in me- dio posita, cōi quodam in usu, atq; in hominū mo- re, & sermone uersatur, ut in cæteris id maximè ex- cellat, quod longissimè sit ab imperitorum intelli- gentia sensuq; disiuncta, in dicendo autē uitū uel maximū sit, à vulgari genere orationis, atq; à cōsuetudine cōis sensus abhorretere. Crassus èt postea sic ait: sunt enim uaria & ad uulgare populare que sensum accommodata oīa genera huius forēsis nostræ dictionis. & M. Antonius secūdo de Orat. Nā & apud eos dicimus qui nesciūt, & ea dicimus que nescimus ipsi. itaq; & illi alias aliud iisdē de re- bus & sentiūt, & iudicant. nō profunt igitur apud imperitos exquisitæ scientiæ, nisi quis eas dicendi arte & facultate ad cōem intelligentiā traducat. rō est, quia tales scientiæ præceptore indigent qui eas doceat, neque ab omnibus intelligūt. citat autē lo- cum ex Topicis ubi docet communibus & uerifi- milibus argumentis agendum esse cum multitudine

1. de Ora.

ne, quæ subtilium rationum non est capax. locus autem est in octauo Topicorum.

TEXT.

Iam uero etiam opus est, res contrarias dicendo per- suadere posse; quemadmodum in syllogismis ac differē di ratione fieri solet: non quidem ut utrumque facia- mus, neque enim, quæ mala sunt, persuadere oportet; sed ne lateat nos, quomodo hoc fieri possit; & si quis huiusmodi oratione non iustè utatur, eam refellere ua- leamus.

Tertia ratio qua probat utilem esse rhetoricā, quia docet in contrarias partes copiosè disputare & contraria dicendo persuadere. quod sanè est pe- rutile. non quidem ut in dicendo nobis ipsis con- tradicamus, neque ut quæ mala sunt & iniusta per- suadeamus, hoc enim est improbi hominis. nos au- tem oratorem bonum uirum esse uolumus, sed ne quisquam nos decipere possit, & artem intelliga- mus, qua rationes aduersariorum uitiosas refella- mus. fuerunt autem quidam qui rhetoricam & dia- lecticam ideo uituperarent, q̄ sepe sibi sunt con- trariæ, & quod destruunt id quod effecerint, & q̄ dicenda & non dicenda præcipiant. Vnde Socrati obijciebant comici ueteres, docere eum quomodo peiorem causam, meliorem faceret. denique tū ma- ximè dicunt usum esse rhetoricæ, cum pro falsis contra ueritatem quis dicit. quibus rationibus mo- tus Quintilianus ait, uix ex admirabili quodam ca- su accidere posse, ut ex utraq; parte Orator dicat. Verum M. Antonius secundo de Oratore frequē- ter hoc accidere censet, ut Orator contrarias cau- sas dicat, sic enim ait: & nos contrarias sepe causas dicimus, non modo, ut Crassus contra me dicat ali- quando, aut ego contra Crassum, eum alterutri ne- cesse sit falsum dicere, sed etiā ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat. Idem M. Anto- nius, ut scribit Val. Max. lib. septimo dicebat ideo se nullam orationem scribere, ut si quando opus esset, contra ea quæ antea defendisset, dicere pos- set. & Crassus primo de Orat. disputandum est (in- quit) de omni re in contrarias partes. quod etiam tertio de Oratore repetit, his quidē uerbis: in qui- bus de uniuerso genere in utrāq; partem differē copiosè licet. quæ exercitatio nunc propria duatum Philosophiarū (de quibus ante dixi) putatur. apud antiquos erat eorum à quibus omnis de rebus so- rēribus dicendi rō & copia petebat. de uirtute. n. de officio, de æquo & bono, de dignitate, honore, ignominia, p̄nio, p̄na, similibusq; de rebus in v- trāq; partē dicendi, animos, & vim, & artē habere debemus. hanc igitur rōnem differendi in contra- rias partes docebat Aristoteles, atq; in ea adolescē- tes exercebat. qd̄ ait Plutarchus in Alexandro. cum enim aliquando Cassander Antipatrū patrē suū co- rā Alexandro defenderet, & Alexandri argumēta quibus illū affiné esse culpæ p̄barat refelleret, cogno- uo artificio subrisit Alexander, dixitq; hæc est illa fal- lax Aristotelis in vtrāq; partē disputadi rō. neq; tā- tū hoc in rhetorica faciebāt, sed èt in dialectica. at- que hoc est quod ait Aristoteles, quemadmodum in syllogismis ac differendi ratione fieri solet. Ale- xander

2. 6. 17.

cap. 3.

B 3

xander Aphrodisiensis primo Topicorum, ubi ait Aristoteles eam artem utilem esse *πρὸς γυμνάσιον*, scribit fuisse consuetudinem ueterum ut in utraque partem disputarent. conueniebant enim in aliquem locum, atque ibi posita quaestione quid ex utraque parte dici posset accuratè quaerebant, atque ita ingenium exercebant, ut postea cum opus esset, prompto animo disputarent. non tamen (inquit Aristoteles) hoc ideo discere debemus, ut deinde utrumque faciamus, hoc est, ut tam quod iniquum est, quam quod aequum defendamus, neque enim probi hominis est, ea persuadere conari quae sunt iniusta, sed ut artem percipiamus, & ne ab aduersarijs nostris decipiamur. hunc locum libro duodecimo eleganter & copiose Quintilianus ita expressit: pertractare enim quo modo aut pro falsis, aut etiam pro iniustis aliquando dicatur, non est inutile, uel propter hoc solum ut eas facilius & deprehendamus, & refellamus. quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota quae nocent fuerint. neque enim Academici cum in utramque disferunt partem, non secundum alteram uiuunt. neque Carneades ille qui Romae audiente Censorio Catone non minoribus uiribus contra iustitiam dicitur disseruisse, quam pridie pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit. Verum & uirtus quid sit, ad uersa ei malitia detegit, & aequitas fit ex iniqui cõtemplatione manifestior, & plurima cõtrarijs probantur. debent ergo Oratori sic esse aduersariorũ nota consilia, ut hostium imperatori. in hac autem arte disputandi in contrarias partes mirifice Carneades excelluit, de quo ita M. Antonius secundo de Orat. Carneadis uero uis incredibilis illa dicendi, & uarietas per quam esset optanda nobis, qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit, nullam oppugnaui, quam non euerterit.

TEXT. *Ex alijs autem artibus nulla est quae in contrarias partes differat, uerum Dialectica ac Rhetorica tantũ hoc proprium est. amba enim eodem modo in utranq; partem differunt, & contraria colligunt.*

COMM. Cum ostendisset utile esse disputare in utranq; partem, nunc docet id proprium esse Dialecticæ ac Rhetoricæ, cum præter has duas artes nullæ sint alia quæ contraria colligant. sed hæ duæ pariter non magis in hanc quam in illam partem inclinant, & tam contra ueritatem, quam pro ueritate certant. Itaque quoties aliqui disputant in contrarias partes id uel Dialecticè, uel Rhetoricè faciunt. & Dialecticè quidem ferè per interrogationem, ut apud Platonem pluribus in locis Socrates. Rhetoricè uero per continuam orationem, quod Cicero facit in libris de Finibus, de Natura Deorum, de Diuinatione, primo de Oratore.

TEXT. *Sed tamen res, quæ his artibus subiecta sunt, non eodem modo se habent. semper enim, quæ ueræ, ac meliores natura sunt, illæ facilius etiam probantur, & persuadentur. dico autem ut generatim, & plerunq; fit.*

COMM. Quia dixerat propriũ esse Dialecticæ atq; Rhetoricæ in utranq; partem disputare, ne quis fortas-

se existimaret, nullam in rebus esse differentiam, sed omnes aequaliter in utranque partem esse probabiles, nunc ostendit magnam in rebus esse differentiam. quamuis oratoris & Dialectici facultas hoc polliceatur, de omnibus rebus in contrarias partes disputare. tamen semper uerior, & melior pars facilius defenditur, & pluribus argumentis abundat. ut exempli gratia si Dialecticus aut Orator paratus ueniat ad improbandam iustitiam, quod apud Platonem Thraſymachus & Glauco faciunt. & alius contra ueniat ad eandem iustitiam defendendam, quamuis ille qui iustitiam improbat multa argumenta colligat, & strenuè suam sententiam tueatur, tamen quia causam urget iniquiorè, longè magis laborabit, quàm is qui iustitiã defendit, hæc enim aequior causa est. quare non aequa conditio est in rebus, sed ille semper magis laborat, qui uel falsi, uel iniqui patrocinium suscipit, quam qui uerum, aut æqui. locutus est autem Aristoteles accuratè. nam cum de Dialectica & Rhetorica uerba faciat, res etiam duplices eis attribuit, quæ ueræ sunt, & quæ meliores. nam ueræ ad Dialecticam pertinent, meliores ad Rhetoricam. deinde uerba etiam accommodauit, probantur, & persuadentur. nam probare dialectici est, persuadere autem oratoris. deinde correctionem adiungit, nempe se loqui de eo quod generatim & plerunq; fieri solet. sunt enim quidam adeo deprauati, ut plus apud eos mendacium ualeat, quàm uera ratio. de quibus ita Cicero in Partitionibus: Et quoniã nõ ad ueritatem solũ, sed et ad opiniones eorum qui audiunt accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera, alterum indoctum & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanũ expolitũq; quod rebus omnibus dignitatẽ anteponat. facile igitur fieri potest, ut homines uoluptarios magis capiat oratio quæ ad uoluptates adhortetur, quàm quæ ad temperantiam. & sæpe apud imperitos homines res falsæ facilius creduntur quam ueræ. maiori tamen ex parte uerũ est quod ait Aristoteles hoc loco, res ueras & meliores facilius probari & persuaderi quam contrarias. Ut difficilem semper causam habeant, qui uel à mendacio contra ueritatem, uel ab iniustitia contra aequitatem stare nolunt.

Præterea si turpe est homini, non posse sibi ipsum corpore opitulari; multo turpius erit, oratione se defendere non posse, quæ magis, quàm usus corporis, hominis propria est.

COMM. Quarta ratio sumitur ab ipsius oratoris persona. nam utile est seipsum oratione posse defendere. quod cum ars rhetorica præstet, erit omnino utilis. utitur autem argumento à comparatione sumpto. qui se, inquit, robore corporis tueri non potest, & vim vi repellere, quod iure naturali conceditur, is passim tanquam ignauus & timidus contemnitur, quæ res illi magnam adfert ignominiam. quanto igitur magis ille contemnendus est, & infamia notandus, qui se non potest oratione defendere? cum præsertim oratio sit hominis magis propria, quam usus corporis.

corpus

corpus enim nobis commune cum belluis est, oratio uero solius hominis est propria. quo fit ut primo Politicorum Aristoteles hac ratione probet hominem ex omnibus animantibus maximè civilem esse, quod solus utatur oratione, quæ semper, ad aliquem alium habetur. hunc locum primo de Oratore ita Crassus expressit: Quid esse potest in ocio aut iucundius, aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus, ac nulla in re rudis? hoc enim præstamus uel maximè feris. quod colloqui mur inter nos, & quod exprimere dicendo sensa possumus. quam obrem quis hoc non iure miretur, summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut quo uno homines maximè bestijs præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat? & paulo superius ea dixerat quæ maxime ad hunc Aristotelis locum faciunt: quid autem tam necessarium quam tenere semper arma, quibus uel tectus ipse esse possis, uel prouocare improbos, uel te ulcisci lacepsitus? in proœmio etiam librorum de Inventione sic ait: Ac mihi quidem uidentur homines, cum multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maxime bestijs præstare quod loqui possint. quare præclarum mihi quiddam uidetur adeptus is, qui, quare homines bestijs præstent, ea in re hominibus ipsis antecellat. & Quintilianus libro secundo: Et hercle (inquit) Deus ille princeps, parens rerum fabricatorq; mundi nullo magis hominem separauit à cæteris, quæ quidem mortalia essent animalibus, quam dicendi facultate. & quæ sequuntur. pluribus enim uersibus hanc rem eleganter persequitur. quod autem turpe sit non posse ipsum sibi corpore opitulari, declarat Numanus ille apud Virgilium qui ita Troianos inuadit:

Non pudet obsequi diuine iterum, valloque teneri
Bis capti Phryges, & morti præterdere muros?
Declarat honores & præmia fortium virorum, & contra dedecus & infamia eorum qui uel ordinem in bello deserunt, uel clypeum abijciunt. sic etiam in fantes atque imperiti uiri contemnuntur. at uero per eloquentiam, & sibi & amicis certissimum ac tutissimum præsidium comparatur.

TEXT. *Quod si quis obijciat, maxima incommoda eum importaturum, qui iniuste hac dicendi facultate utatur: hoc iam commune est, cum alijs bonis omnibus, præter uirtutem; & cum eis præcipue, quæ maximas utilitates adferre solent; ut cum fortitudine corporis, cum bona ualetudine, cum diuitijs, cum arte imperatoria: quibus si iuste quis utatur, plurimum prodesse, sin iniuste, non mediocriter obesse potest.*

COMM. Nunc refellit ea quæ contra dici possunt, & uero quidem argumento, sed firmissimo. fuerunt enim quidam, qui dicendi facultatem uehementer improbarent, quoniam sæpe accidit, ut per eam improbi ciues maxima damna ciuitatibus adferant. quod etiam Cicero primo de Inventione testatur, his quidem uerbis. Nam & cum nostræ Reip. detrimenta cõsidero, & maximarum ciuitatum ueteres animo colligo calamitates, non minimam uideo per disertissimos homines inuectam partem in cõ-

modorū. ideo quidam nõ artem esse Rhetoricam sed *κακοτεχνία*, id est prauitatem artis, ut uertit Quintilianus. & Lacedæmonij ciuitate sua Rhetoricam expulerunt. & Socrates eandem facultatem insectabatur, & Areopagitæ mouere animos prohibebant, à quibus uidetur quasi recisa orandi potestas. sed quamuis aliqui hac dicendi facultate iniuste utantur, non ideo tamen (inquit Aristoteles) est improbanda, neque enim in ipsa arte uitium est, sed in eo qui malè utitur. nam (ut ait Cor. Gallus) Non res in uitium sed male facta cadunt.

Alioquin et omnia alia bona præter uirtutem, essent dandanda, quoniam malè eis uti licet. quis enim nescit quatuor esse bona quæ maximas adferunt utilitates, fortitudinem corporis, bonam ualetudinè, diuitias, artem imperatoriam? tamen si quis eis iniuste uoluerit uti, nõ est dubium quin maxima detrimenta sit importaturus. Quare non debemus hanc artè sicuti neque alia bona dånare, quamuis aliquis male possit eis uti, sed eos homines uituperare, qui huiusmodi rebus abutuntur. Cicero primo de Inventione quæstionè hanc ita concludit: Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ studendum est, & si ea quidam & priuatim & publice peruersè abutuntur: sed eo uehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, & communi omnium perniciè plurimum possint. Quintilianus libro secundo, locum hunc Aristotelis ita expressit: Quo quidem modo nec duces erunt utiles, nec magistratus, nec medicina, nec ipsa denique sapientia. nam & Dux Flaminius, & Gracchi, Saturnini, Glauciæ magistratus, & in medicis uenena. & in ijs quæ philosophorum nomine malè utuntur, grauissima nonnunquam flagitia deprehensa sunt. Cibos aspernemur, attulerunt sæpe ualetudinibus causas. nunquam tecta subeamus, super habitates aliquando procumbunt. non fabricetur militi gladius, potest uti eodem ferro latro. Quis nescit ignes, aquas, sine quibus nulla sit uita, & (ne terrenis immorer) Solem, Lunamque præcipua siderum, aliquando etiam nocere? Quod autem Aristoteles uirtutem solam excipit, qua non licet malè uti, hoc in ea quidem uirtute quæ ad mores spectat uerum est, ea enim in rectis tantum actionibus prospicitur, sed nõ in ea quæ intellectualis dicitur, si propter eam superbus atque arrogans fiat. Quintilianus libro quinto, utitur hoc syllogismo: Solum bonum uirtus. nam id demum bonum est, quo nemo malè uti potest. uirtute nemo malè uti potest, bonum est ergo uirtus. fuit autem hæc opinio Stoicorum ut existimarent, nihil omnino præter uirtutè esse bonum. ut tertio de Finibus Cato copiosè disputat. uerum sciendum est, ex Platonis diuisione tria esse rerum genera hoc est per se bona, per se mala, & media. per se bona dicuntur uirtutes ipsæ, quæ ita bonæ sunt, ut nunquam malæ esse possint. itaque solæ per se dicuntur expetendæ. per se mala sunt uitia & prauitates animi, quæ nunquam in bona conuerti possunt, unde sola per se fugienda sunt. Media uocantur ea quibus uel be-

nē, uel malē uti licet. e quorum numero quia plurima sunt, quæ magnam hominibus utilitatem adferunt, idēo Peripatetici atque Academici bona illā uocare non dubitarunt, ut artes pleræque, ut diuitiæ, bona ualetudo, robur corporis honor, gloria, quæ tamen à Cicerone non dicuntur per se expetenda, sed propter se hoc est propter adiunctam utilitatem atque honestatem. non est igitur mirum si Aristoteles hoc loco bonis omnibus, præter uirtutem, dicat illud esse commune, ut si quis eis iniuste utatur, non mediocriter obesse possit.

TEXT. *Iam igitur dicendi Artem non esse in aliquo certo, ac definito genere, sicuti neque Dialectica est, & magno opere utilem esse, perspicuum est.*

COMM. Hæc est enumeratio eorum quæ hæcenus probata sunt. planum (inquit) à nobis factum est Rhetoricam cum Dialectica in ea re conuenire, quæ earum neutra certam habet materiam quam tractet, & in qua uersetur, sed ambæ communiter de rebus omnibus in utranque partem disserūt. deinde etiā ostensum est Rhetoricā magnas utilitates adferre posse. appellat autē Aristoteles γένοσ ἀπορισμῶν: certā materiā ab alijs distinctā, quæ uni alicui arti subijciatur, neque ab alijs artibus attingatur, ut argilla, & colores definita sunt rerum genera in quibus figuli & pictores uersentur. neque enim figulus aliud quam argillam tractat, neque pictor aliud quam colores. dico autem quatenus tales artifices sunt. nihil enim prohibet unum hominē in diuersis rerum generibus uersari, ut si idem sit pictor, & statuarius, & faber, & medicus, sed hæc omnia nequaquam una arte comprehenduntur. rhetor autem & dialecticus nullum genus rerum ab alijs distinctum habent in quo uersentur, sed quicquid est in omnibus rebus uerisimile ac probabile id sequuntur.

TEXT. *Præterea officium eius esse, non persuadere, sed ea uidere, quæ ad persuadendum accommodata sint; quod etiam in alijs artibus omnibus usu uenit. neque enim medici officium est sanare, sed usque eo rem perducere, quo ratio curandi patitur. nam fieri potest, ut in bene, atque ex arte curentur, qui bonam ualetudinem recuperare nullo modo possint.*

COMM. Illud (inquit) etiam perspicuum est, officium rhetoricæ non esse persuadere dictione, quia si hoc esset, quoties non persuaderet, officio suo non fungeretur. sed esse, perscrutari & diligenter excogitare omnia, quæ sint ad persuadendum accommodata. quod non tantum accidit in arte rhetorica, sed etiam in alijs omnibus quæ a Græcis σοφισμαί uocantur, eò, quod coniecturis plurimum utuntur. ut medicina, ars imperatoria. nam sæpe fit ut medicus non sanet, quāuis officium suum optimè exequatur. ut si ægrotus lætali morbo laboret, quem depellere nulla possit medicina. hunc enim quamuis medicus benè atque ex arte curet, non tamen sanare poterit. satis igitur est medico si nihil prætermittat eorum, quæ morbum depellere possunt, tunc enim officio suo functus fuisse dicetur, quam

uis ægrotus, non sanetur. ita etiam Orator si quæ persuadendi uim habent, omnia diligenter excogitauerit, & in medium protulerit, quicumque euentus consequatur, officium suum præstitisse iudicandus est. hoc idē etiam Cicero primò de Inuentione tradit: Officium (inquit) eius facultatis uidetur esse se dicere appositè ad persuasionem. finis persuadere dictione. inter officium autem & finem hoc interest, quod in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, consideratur. ut medici officium dicimus esse, curare apposite ad sanandum, finem, curatione sanare. Quintilianus libro secundo ubi de Rhetoricæ artis fine uerba facit, Ciceronem reprehendit quod finem Rhetoricæ dixerit esse persuadere dictione. sed (ut rectè notauit victorius) non satis aduertisse uidetur Quintilianus, quæ differentia sit inter officium & finem, cum utrunque ferè confundat. quin ipse sibi contradicere uidetur in illis uerbis. Nam & gubernator uult salua naue in portum peruenire, si tamen tempestate fuerit abreptus non ideo minus erit gubernator, dicetque notum illud Dum clauum rectum teneant. Et medicus sanitatem ægri petit. si tamen aut ualetudinis tui, aut intemperatiæ ægri, aut alio aliquo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationē fecerit medicinæ sine non excidet. nam si gubernator uult salua naue in portum peruenire, & medicus petit sanitatē ægri, certè cum ea non succedunt, sine suo & gubernator & medicus excidit. at Quintilianus ait gubernatorem uelle nauē saluam & medicum sanitatem ægri petere, & quamuis ea non succedant, tamen sine suo non excidere. quæ apertè repugant. excidunt igitur sine & gubernator & medicus, quoties nō succedunt illis ea, quæ uolunt, quamuis officio suo non excidant. in hoc autem peccauit Quintilianus, quod officium a fine non distinxit. Pontanus in Dialogo qui Antonius inscribitur, multis uerbis Ciceronis sententiā contra Quintilianum defendit. sed quod ad hunc locum attinet, notauit ex Boethio duplicem finē in Arte Rhetorica considerari debere, alterum quidem in Oratore ipso, in iudice uerò alterum. in ipso quidem bene dicere. quod quid est (inquit) aliud quam dicere appositè ad persuasionem? in iudice uerò persuadere. neque enim si quæ impediunt Oratorem quominus persuadeat, dum officium suū fecerit, idcirco finem consecutus non est. etenim medici opera cum in sanitatem intenta sit, imperatoris in uictoriam, licet neuter finem qui extra constitutus est, nonnunquam adipiscatur, uterque tamen suum assequitur, si alter ægrotum rectè cura uerit, alter exercitum ac rem bellicam benè administrarit. duplex igitur Oratoris finis est, benedicere, & persuadere. sed benedicere in ipso est, & cum officio conuertitur, persuadere autem in iudice, cuius gratia causæ forenses aguntur. finem qui in ipso est, semper consequitur Orator. semper enim benè dicit, & ad persuadendum accommodatè. atque hic finis idem est quod officium. finem autem qui extra ipsum est positus, non semper assequitur,

tur, neque enim semper persuadet. atque hic est finis quo omnia dirigenda sunt. quicquid enim molitur orator, id omne persuadendi gratia molitur.

TEXT. *Illud etiam manifestum est, eiusdem artis esse, & quod appositum est ad persuadendum, & quod uidentur appositum intelligere: quemadmodum Dialectica, & qui uerus syllogismus est, & qui uerus uidentur.*

COMM. Habet etiam (inquit) Rhetorica similitudinē cum Dialectica. quod quemadmodum Dialectica non tantum uerum Syllogismum intelligere studet, sed eum etiam qui uerus uidetur, quamuis nō sit: ita etiam Rhetorica querit non tantū ea, quæ sunt accommodata ad persuadendum, sed etiam, quæ uidentur accomodata quāuis non sint. Scien- dum igitur res quasdam esse probabiles, quæ facile persuaderi possunt, Græci *πιθανά* uocāt. Quintilianus uertit persuadibilia, Cicero apposita ad persuadendum, quale est illud, Si mater est, diligit filiū. hoc enim est *πιθανόν*. alias autem esse res quæ speciem quidem habent probabilitatis, quamuis re uera non sint probabiles, Græcè dicuntur *παρισύμματα πιθανά*, hoc est quæ uidentur apposita ad persuadendum, quale est illud: Si multus erat in calceis puluis, ex longo itinere ueniebat. hoc enim licet uideatur probabile, tamē facile refelli potest. hæc duo genera (inquit Aristoteles) eidē arti subijciuntur. ideo secundo libro huius operis non tantum docet quomodo enthymemata ducantur ex ueris locis, sed etiam ex apparentibus ueris, sicut in arte differendi post tractationem syllogismorum, adiunxit etiam Elenchos.

Quintilianus libro quinto, ubi de argumentis agit, credibilium tria genera facit: unum firmissimum quod ferè accidit, ut liberos a parentibus amari. alterum uelut propensius: eum qui rectè ualeat in crastinum peruenturum. Tertium tantum non repugnans, in domo furtum factum ab eo qui domi fuit. Sed ex his tribus generibus, primum solum *πιθανόν* dici potest, reliqua uero duo *παρισύμματα πιθανά*. & quæadmodū in Rhetorica *πιθανόν* dicitur id, quod est ad persuadendū accommodatum, ita in dialectica dicitur *πιθανόν* quod est probabile, neque communi opinioni repugnat. ergo etiam Dialectica querit *τα ενδοξα, και τα παρισύμματα ενδοξα*, id est quæ probabilia sunt, & quæ uidentur probabilia.

TEXT. *Fallax enim & captiosus disputator non ex facultate, sed ex uoluntate, atque defectu debet estimari.*

COMM. Quia dixerat eiusdem artes esse, cognoscere uerum syllogismum, & eum qui ueri speciem habet, ne quis fortasse de hac re dubitaret, & crederet tantum ad Sophistas pertinere cognitionem fallaciū conclusionum; ostendit hoc etiam esse munus dialectici, neque enim is improbatur, qui res malas nouit, sed qui eis utitur. immo laborare quisque debet, ut quæ mala sunt, agnoscat, quo facilius ea uitare possit. ita qui differendi rationem amplectitur debet etiam perdiscere, quomodo fallaces

conclusiunculæ fiant, non ut eis utatur, sed ut eas uitare, ac refellere possit. neque enim dici debet (ait Aristoteles) captiosus disputator quia facultatem eam sit consecutus, ut possit fallere, sed si ea spontè & consultò uteretur, tunc esset captiosus appellandus. Dialecticus igitur & ueros & falsos syllogismos nouit, sed ueris tantum utitur. falsos autem refugit. Sophista fallendi studio ductus falsos tantum atque adumbratos persequitur. Quæ autem Aristoteles uocat *σοφιστικόν*, nos fallacem & captiosum disputatorem uertimus, Ciceronē imitati, qui sic ait in Lucullo: quorum sunt contorta & aculeata quædam sophismata. Sic enim appellantur fallaces conclusiunculæ. & alibi in eodem opere: alterum est quod fallacibus & captiosis in interrogationibus circumscripti, atque decepti quidam, cum eas dissoluere non possunt, desciscunt a ueritate. dicitur autem Sophisticus ille, qui laborat eo uitio, ut quamplurimos uelit disputationū suarum laqueis irretire, ac decipere, neque ueri inueniendi gratia disputat, sed propter ostentationem fallēdi, cupiditate litigat. Cicero in Lucullo, scribit eos Sophistas appellari, qui aut ostentationis aut quæstus causa philosophantur. apud ueteres tamen hoc nomen in honore fuerat. nam & Georgias Leontinus, & Protagoras Abderites, & Prodicus Chius, & Hippias Elæus, & Isocrates, & alii complures egregij uiri Sophistæ fuerunt appellati. sed deinde cum multi non philosophiæ studio, sed ostentatione, aut lucro ducti se philosophari simularent, cepit hoc nomen in deteriore parte accipi, cum præsertim Socrates qui sapientissimus habebatur, huiusmodi homines insectaretur, irrideret, & *λογολατῆρας* appellaret, ut ait in Orat. Cic.

TEXT. *Sed in arte dicendi tā is, qui fallacibus utitur argumentationibus, quā is, qui earum scientia contentus est Orator uocatur: in differendi uero ratione qui studio fallendi ducitur, Sophista. qui autem facultatē quidem habet fallendi, sed ea non utitur, dialecticus appellatur.*

COMM. Locum hunc totum peruertit Trapezuntius, adeo ut ex uerbis eius nullus sensus erui possit. cum tamen Aristotelis uerba sint aperta. cū enim dixisset eiusdem artificis esse, & quod probabile est, & quod uidetur probabile, quamuis non sit, intelligere: neq; hoc esse uitiosum, quod quis ea sciat quibus alium fallere possit, sed si studiosè fallit, tunc esse uitiosum: nunc duo genera facit eorū qui in Rhetorica uersantur, & duo eorū qui uersant in Dialectica. Sunt enim quidā Rhetores qui didicerunt quidem fallaces argumentationes, sed earum scientia contenti sunt, neque eis utuntur, quoniam boni uiri sunt & dicendi periti. Sunt autem alij, qui non tantum fallaciter concludere didicerunt, sed etiam ad eam rem quodam studio, fallendi gratia trahuntur. idem accidit in arte Dialectica. sed tamen in distinctione nominum, est quædam differētia. nam in Rhetorica, nomine nō distinguitur is, qui fallendi studio ducitur, ab eo diligē-

qui fallacias refugit, sed ambo Oratores uocantur. in Dialectica uero nomine distinguuntur. nā qui Dialecticam ideo didicit, ut per eam alios fallat, uocatur Sophista. qui uero didicit quidem fallendi rationes, sed eis uti nō uult, Dialecticus nominatur. hic est Aristotelis sensus. Vidit hoc etiā Cicero, nempe & Rhetoricā, & Dialecticā duo esse cognata uitia. quæ sint a bono uiro fugiēda. nam in Partitionibus, postquam admonuisset, ut diligenter caueamus, ne fallant ea nos uitia quæ uirtutem uidetur imitari, sic ait; Et illam disputandi prudentiam imitatur concertatio captatioque uerborum, & hanc oratoriam uim inanis quædam profluentia dicendi.

TEXT. *Sed age iam de ipsa arte dicere aggrediamur. & quomodo, quibusque rebus ea, quæ proposita sunt, assequi poterimus. rursus ergo tanquam à principio, naturam eius definiendo quid sit, aperiamus; deinde etiā de reliquis dicamus.*

COMM. Hactenus quodam proœmio usus est, quo docuit, quid sibi propositum sit hoc in opere, & quæ sit Rhetoricæ artis utilitas. nunc proponit se iam de arte ipsa dicturum, & uiam ac rationem traditurum, qua in singulis dicendi generibus ea persuadere possimus, quæcunque uoluerimus. Est igitur hæc quali totius operis propositio. Ac primo quidem se uelle Rhetoricam definire pollicetur, deinde reliqua persequi. quod ait, tanquam à principio, ostendit ea quæ dixit hactenus licet ad artem pertinent, non tamen eius naturam exprimere, porro didicerat à magistro Platone id quod primo de officiis ita posuit Cicero: omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio debet à diffinitione proficisci, ut intelligatur quid sit id de quo disputatur. Et in secundo de Finibus ita inquit: Omnis autem in quærendo quæ uia quadam & ratione habetur Oratio, præscribere primum debet, ut quibusdam in formulis ea res agatur, ut inter quos differitur, cōueniat quid sit id de quo differatur. hoc positum in Phædro à Platone probauit Epicurus, sensitque in omni disputatione id fieri oportere. locus autem Platonis, quem Cicero citat ita se habet in Phædro: ut nos uertimus; Vnum in omni re principium est eis, qui bene consultare uolunt, ut sciant quid sit, id de quo consultatio est. Vel omnino aberrare necesse est. quòd cum præclare intelligeret Aristoteles dixit in Posterioribus, definitionem esse demonstrationis principium, & hoc loco principium artis Rhetoricæ uocat eius definitionem, quam statim ita subiungit.

TEXT. *Est igitur Rhetorica uis quadam, ac facultas uidentis quid in quaque re sit ad persuadendum accommodatum.*

COMM. Hac definitione rhetoricæ natura satis explicatur, primo enim appellatur *δύναμις*, hoc est uis ac facultas, quoniam non est ars exquisita neque scientia, quamuis communiter & ars & scientia dicatur sed improprie, deinde additur τὸ δεικνύσθαι hoc est intelligendi seu uidendi, quod ad artis officium

& finem proprium pertinet, quid accommodatum ad persuadendum, hoc est quid sit uerisimile, nihil enim est accommodatum ad persuadendum nisi sit uerisimile. Verum illud sciendum est esse tria genera propositionum inter se distincta, quibus tres artes distinctæ utuntur. sunt enim propositiones quæ demonstratiuæ dicuntur, aliæ quæ probabiles, & aliæ quæ uerisimiles. Demonstratiuæ sunt illæ quæ ueræ sunt ac necessariæ neque aliter esse possunt, ut omne totum est maius sua parte, ex nihilo nihil fit. quibus exquisitæ scientiæ utuntur ut mathematicæ, & naturalis Philosophia. probabiles illæ dicuntur, ut primo Topicorum docet Aristoteles, quæ probantur aut omnibus, aut pluribus, aut certè sapientibus, atque ijs uel omnibus uel plurimis, uel ijs quorum spectata est & perspecta sapientia, ut Deum esse, & diuina prouidentia mundum administrari. atque hæc quidem posita sunt in opinione. Verisimiles illæ propositiones sunt, quibus Rhetor utitur, quæ non per se necessariæ sunt, neque ex aliquorū opinione, sed cum audiuntur ex quodam communi sensu, & ratiocinatione ueri similitudinē habent. Ut si Clodius odio prosequitur Milonem, ergo eius uitæ insidias machinabitur, atque hæc quidē Rhetoricæ propositiones maiori ex parte ab hominum actionibus pendent. quod autem adiungit Aristoteles, in quaque re, nihil excipere uidetur de quo non possit Orator uerisimiliter dicere. Quod Quintilianus aduertit, qui secundo libro sic ait: Omnia subiecisse Oratori uidetur Aristoteles, cū dixit, uim esse uidendi quid in quaque re possit esse persuadibile. quæ sententia fuit etiam Gorgiæ Leontini, de quo ita Cicero primo de Inuentione: Nam Gorgias Leontinus antiquissimus ferè rhetor omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. sensit hoc etiam ipse Cicero, qui in proœmio librorum de Orat. sic ait: Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus Orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. & Crassus primo de Oratore: is erit Orator, mea sententia, hoc tam graui digno nomine, qui quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter & compositè, & ornate, & memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate. Et tertio de Oratore: namque illos ueteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis à se alienum putasse accepimus: semperque esse in omni Orationis ratione uersatos. ex quibus Elæus Hippas cum Olympiam uenisset, maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriosus est cuncta penè audiente Græcia, nihil esse uel in arte rerum omnium quod ipse nesciret. ipsa igitur professio (quod ait alibi Cicero) bene dicendi & uis Oratoris suscipere ac polliceri uidetur, ut omni de re, quæcunque sit proposita ab eo ornate, copioseque dicatur. Quintilianus libro secundo reprehendit hanc Aristotelis definitionem, his quidē uerbis: Quidam recesserunt ab euetu, sicut

*In proœ.
de Orat.*

cap. 5.

sicut Aristoteles qui dicit; Rhetoricè est uis inueniendi omnia in oratione persuadibilia. qui finis & illud uitium de quo supra diximus, habet, & in super quod nihil nisi inuentionem complectitur, quæ sine elocutione non est oratio. Sed hæc mera cauillatio est, perinde quasi nesciret Aristoteles inuentionem sine elocutione non esse orationem. aut Rhetorem non esse Græcè ab eloquendo denominatum. an nõ is qui facultatem eam nactus est, qua possit omnia quæ sunt ad persuadendum accommodata excogitare, poterit etiam cum ei libuerit, ea proferre? adde quod non tantum res inueniendæ sunt, sed etiam uerba sicut in Partitionibus docet Cicero, ut nemo dici possit omnia inuenisse, quæ persuadendi uim habeant nisi sciat etiam quo genere elocutionis utendum sit. & denique inuenire omnia, est nihil eorum prætermittere, quæ ad artem pertinent. quare frustra uoluit argutus uideri contra Aristotelem Quintilianus, cum præsertim Aristoteles definiat artem Rhetoricam, quatenus est θεωρητική, & præcepta tradit persuadendi, non autem quatenus est πρακτική & re ipsa persuadet. nam cognitio artis in ipsis præceptis est. Vnus autem, in eis eleganter explicandis, quæ iam artificiosè sunt inuenta. quo fit ut ars ipsa quæ Rhetorica uocatur nihil aliud sit quam facultas excogitandi quid in omni re sit appositum ad persuadendum, ut eam optimè definit Aristoteles.

TEXT. *Hoc enim nullius artis alterius officium est. nam artes alia singula tantum ea docere, ac probare con- tendunt, quæ materia illius sunt, in qua uersantur: Ut medicina quid salubre, quid insalubre sit; geometria, quæ sint euenta, quæ magnitudinibus accidunt: arithmetica quid sit numerus. eodem modo alia artes & scientia.*

COMM. Probat eam definitionem quam supra posuit esse Rhetoricæ propriam, neque ulli arti præter hanc conuenire. Sic enim ueteres præcipiunt (ait in Topicis Cicero) cum sumpseris ea, quæ sunt ei rei, quam definire uelis, cum aliis communia, ul- que eo persequi, dum proprium efficiatur: quod nullam in aliam rem transferri possit. hæc igitur Rhetoricæ definitio, non potest in aliam artem transferri. nam alia singulæ suam propriam ac certam materiam habent in qua uersentur. exempli gratia medicina tantum ea considerat, quæ bonæ ualitudini profint, aut quæ sint ei contraria. geometria magnitudines & earum euenta, arithmeti- ca tantum in numeris est occupata, atque ita reli- quæ artes & scientiæ omnes proprium habent ge- nus ac distinctum ab aliis in quo uersentur, quod Rhetoricæ non accidit. Est autem hoc argumen- tum ab inductione sumptum, quo probat, nullam esse artem, quæ uidere possit quid in quaque re sit uerisimile, præter Rhetoricam. nam si neque medicina, neque geometria, neque arithmetica, neque ars alia ulla potest hoc efficere. Rhetorica uero sola potest. ergo Rhetoricæ proprium est hoc officium. uocat aut Aristoteles artes quæ certam ha-

bent materiam διδασκαλικὰς καὶ πεισματὰς, quod in do- cendo ac probando sint occupatæ. Vel quod egēt præceptore qui doceat, & discipulo qui credat, & se docilem præbeat. nam, ut ait alibi Aristoteles, necesse est discitem credere. nam qui præcepto- ri repugnat, neque ei fidem habere uult, qua ra- tione quicquam discere potest? ὑποκείμενον uocat id quod supra γένος ἀφορισμένον, Cicero subie- ctam materiam conuertit, uel materiam in qua uersantur, sicuti nos uerimus. nam quod Victo- rius stratum conuertit, non satis appositè mihi fe- cisse uidetur, ut interim taceam uerbum illud in ea significatione nouum atque inusitatum esse. Vulgo subiectum uocant, atque id uerbum, e uer- bo. quod uero Victorius ὑγίεινόν καὶ νόσον putat hominum corpora quæ nunc ualent, nunc ægro- tant, intelligi debere, mihi sanè non probatur, ac potius ad rationem uictus referendum arbitror, ideoque uerti salubre, & insalubre. nam ut Corn. Celsus testatur, cum tres sunt medicinæ species, una quæ uictu medetur, quam διατητικῶν Græci uocant, altera quæ medicamentis utitur, quam φαρμακευτικῶν appellant, tertia quæ manu ad sanam dum utitur, quam nominant χειρουργικῶν, ea quæ uictu morbos curat omnium habetur præstantis- sima, quæ rerum quoque naturæ cognitionem si- bi uendicat. de qua sentit Aristoteles hoc loco. quin Galenus Medicinam ita definit ut dicat esse artem salubrium & insalubrium & neutrorum. in qua definitione sentiunt omnes salubria dici non hominū corpora quæ sana sint, sed quæ uim habent uel retinendæ uel recuperandæ sanitatis, Cicero primo de Inuent. medicinæ materiam mor- bos & uulnera dicit esse. quæ uero uocat Aristote- les συμβεβηκότα πᾶσιν nos euenta quæ accidunt conuertimus. nam passiones, præterquam quod latinè non dicitur, etiam non satis exprimit Ari- stotelis sensum. uocat enim Aristoteles ea πᾶσιν quæcunque alicui rei præter ipsius naturam atq; definitionem eueniunt, quæ Lucretius euenta nū cupauit. sic enim ait in primo libro.

Cætera quoniam Aduentu manet incolumis natura, habituque Hæc soliti sumus (ut par est) euenta uocare.

Rhetorica uero de omni, penè dixerim, proposita quaestione uidetur intelligere posse, quod sit appositum ad persuadendum, atque ideo dicimus, eam, nõ in aliquo proprio, aut definito genere, artis suæ uim habere.

COMM. Nihil est (inquit) quod ab Oratoris tractatione seiungatur, sed ad omnia paratus est quæcun- que in quaestionem aliquam cadere possunt. Ut de illis uerisimiliter disserat. atque hæc (inquit) est causa cur dicamus Rhetoricam in nullo certo esse genere rerum. quod autem dicit Aristoteles ἐν παντί, hoc est penè dixerim, ideo facit quoniã nonnullæ quaestiones reperiuntur ab Oratoria fa- cultate tantum remotæ, ut de illis Orator aut ni- hil, aut certè parum possit dicere, quamuis Gor- gias Leontinus apud Platonem nihil omnino ex- cipiatur de quo non putat Oratorem posse dicere, de quo

I. cap. I.

de quo ita Catulus apud Ciceronem. 3. de Orat. 10 sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quęcunque in disceptationem, quęstionemque uocatur, se copiosissimę diciturum esse profitetur. isque princeps ex omnibus ausus est in cōuentu poscere, qua de re quisque uellet audire. cui tantus honos habitus est à Gręcia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed aurea statue retur. & Crassus primo de Orat. sed Oratorę plenum atque perfectum esse eum dicam qui de omnibus rebus possit, varię copiosęque dicere. nam quod Aristoteles ait *περὶ τῆς σοφείας*, Trapezuntius uertit de re data. sed inepte, parumque latine. nos de omni proposita quęstione, conuertimus, quod & Aristotelis sententiam explicat, & eleganter dicitur, cum presertim hęc esset ueterū oratorum consuetudo, ut proponere iuberēt quęstionem, de qua quis audire uellet. nullam enim rem neque tantam, neque tam improuisam, neque tam nouam esse, de qua se nō omnia, quę dici possent, profiterentur esse dicturos. auctor Crassus primo de Oratore. quem morem etiam Cicero fatetur aliquando se imitatum fuisse. sic enim primo Tuscul. ponere iubebam, de quo quis audire uellet, & id aut sedens aut ambulans disputabam. neque bene quod Aristoteles dixit, *τὸ τεχνικόν* Trapezuntius uertit artem, neque enim *τὸ τεχνικόν* est ars simpliciter, sed quod artis uim & potestatem exprimit, unde Rhetores *τεχνικοί περὶ τῆς λόγου* apud Platonē dicitur. itaque nos artis vim conuertimus. dicendi enim facultas non magis in uno quam in alio genere uersari potest, quamuis frequētius in ciuilibus controuersis uerletur. Vnde Hermogenes ciuilem quęstionem, quod ipse uocat: *πολιτικὸν ζήτημα*, putat esse propriā Rhetoricę materiā, quę licet frequenter sit, non tamen sola est. cum cętera multa Rhetor amplectatur.

TEXT. Probationum autem alia quidem expertes artis, alia uero artificiosa sunt. expertes artis eas uocamus, quę nostra opera non pariuntur. sed extrinsecus assumuntur: ut testimonia, quęstiones, tabulę, & eius generis cętera.

COMM. Quoniam supra demonstrauerat, probationes solas ad artem pertinere, de quibus nihil ferē dixerant artis scriptores, ideo nunc incipit de illis uerba facere. Ac primo eas diuidit, ostenditque alias esse, quę nō inhęreant in ipsa arte, sed extrinsecus assumantur, quę idcirco uocantur *ἀτεχνοί*, hoc est, artis expertes, qualia sunt testimonia & tormenta, alias autem quę ab ipsa arte ducantur, & ideo uocentur *ἐντεχνοί*: id est artificiosę, de quibus etiam ut ordo postulat, primō differit. Quintilianus libro quinto locum hęc ita expressit: Ac prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita consensum ferē omnium meruit, alias esse probationes quas extra dicēdi rationem acciperet Orator, alias quas ex causa traheret ipse & quodammodo gigneret. ideoque illas *ἀτεχνος*, id est inartificiales, has *ἐντεχνος* id est artificiales uocauerūt. hanc autem diuisionem etiam Cicero, & in Parti-

tionibus & in Topicis, & secundo de Oratore secutus est. Sed illud sciendum has probationes nō ideo uocari artis expertes, quę arte non indigeant. egēt. n. & summis eloquentię uiribus tractantur (ut ait Quintilianus) sed quia non excogitantur ab arte uel ab Oratore, uerum extrinsecus assumuntur. quatenus igitur ad usum, omnes probationes sūt artificiosę. nā in fine primi libri docet Aristoteles accuratę, quomodo in iudiciis, de legibus, testimoniis, tabulis, quęstionibus, iureiurando sit agendum, quęque arte sint ea omnia tractanda. quod etiam Cicero in Part. in Top. in secundo de Orat. diligentissimę facit, & Quintilianus libro quinto. quatenus autem ad inuentionem attinet, quia non inueniuntur ab Oratore, ideo dicuntur artis expertes. & hoc est quod ait Aristoteles, *ἵνα μηδὲ ἡμῶν περὶ τῆς αἰτίας, ἀλλὰ τοῦ οὐδὲν ἔρχεται*, quę non à nobis excogitantur, sed erant in causa, prius quam nos ad eam accederemus. huius generis formas Aristoteles quinque facit, leges, testimonia, tabulas, quęstiones, iusiurandum. Cicero nomine testimoniorum comprehendit has omnes probationes expertes artis. Quintilianus sex enumerat species, preiudicia, rumores, tormenta, tabulas, iusiurandum, testes. de quibus suo loco dicemus.

Artificiosas autem eas, quę artis presidio & industria nostra parari, atque excogitari possunt.

Ille probationes dicuntur artificiosę, quę in arte traduntur, quales sunt loci ac sedes argumentorum, ut à definitione, à toto, à partibus, & à cęteris huiusmodi. hęc enim hęrent in ipsa re, ut ait in Topicis & in Partitionibus Cicero, atque industria nostra reperiri possunt. quoniam ad certam uiam ac rationem reduci possunt. quod Aristoteles ait, *διὰ τῆς μεθόδου κατασκευασθῆναι*. significat, ratione ac uia preparari. nos sententiam secuti, uertimus, artis presidio discere. quod idem est, *κατασκευασθῆναι*, nos sententiam secuti, uertimus, artis uerbo usus est Terentius, aliquid (inquit) conuasssem. potest etiā uerti, undique colligere (& quę abdita sunt eruere) ac proferre, quod fit in colligendis uasis, migrationis gratia.

Itaque harum probationum alij quidem uti, alias autem inuenire opus est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc etiam de inueniendis cogitandum.

Hęc locum secundo de Oratore Cicero sic expressit. ubi postquam usus fuisset eadem distinctione qua utitur Aristoteles hoc loco, uerba etiā & sensum Aristotelis penē interpretatus est. Sed prestat totum Ciceronis locū recitare, qui sententiam Aristotelis illustrat. sic enim ait: Ad probandum autem duplex est Oratori subiecta materies, una rerum earum quę non excogitantur ab Oratore, sed in re positę ratione tractantur, ut tabulę, testimonia, pacta, conuenta, quęstiones, leges, senatus consulta, res iudicatę, decreta, responsa sunt, & reliquę, si quę sunt, quę non ab Oratore pariuntur, sed ad Oratorem à causa atque à reis deferuntur. altera est quę tota in disputatione, & argu-

argumentatione Oratoris collocata est. ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inueniendis cogitandum est. certe nemini dubium esse potest, quin ab Aristotele Cicero hæc omnia sūplerit. sensus igitur est: Orator cogitare debet, quomodo ea quæ dicuntur artis expertia tractare artificiosè possit, quoniã in eis inueniendis laborare non est opus. sunt enim in causa posita, quæ uero sunt artificiosa debet & inuenire, & artificiosè tractare. in priore igitur illo genere (inquit Aristoteles) quod est artis expertis, cogitandum est, quomodo tractari argumenta debeant, in posteriore uero quod est artificiosum, non satis est cogitare quomodo tractari debeant, sed opus etiã cogitare quomodo sint inueniendã.

TEXT. *Earum uero probationum, quæ dicendo acquiruntur, tria genera sunt. nam aliæ in uita ac moribus Oratoris posite sunt; aliæ in permouendo, atque efficiendo, prout opus fuerit, auditore: aliæ denique in ipsa Oratione, cum aut probatur aliquid, aut probari uidentur.*

COMM. Hæc uero *δὲ τῆς αἰσθητικῆς* hoc est subdiuisio dicitur. nã relictis in præsentia probationibus illis quæ artis expertes dicuntur, de artificiosis agere incipit, atque eas primo diuidit. Artificiosè (inquit) probationes tribus generibus continentur. Vel enim ab Oratore ducuntur, uel ab auditore, uel à re ipsa. nam Oratio si per se consideretur tria respicit, nempe dicentem à quo habetur, auditorem apud quem habetur, & rem ipsam de qua habetur. in eo qui dicit, mores ac uita consideratur, vnde præcipua fides ducitur, si uir bonus ac probatus fuerit. in auditore spectantur affectiones & animi commotiones, quæ sæpe ad credendum impellunt. in re ipsa, uidentum est quid argumentando probari aut refelli possit. hunc locum ita M. Antonius expræsfit *de Orat.* Ratio omnis dicendi tribus ad persuadendum rebus est mixta, ut probemus uera esse ea, quæ defendimus, ut conciliemus nobis eos, qui audiunt, ut animos eorum ad quemcunque causa postulabit, motum uocemus. & alibi: Nam hoc (inquit) necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione uoluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. in Partitionibus duo primã genera sūt posuit: maximeque mouet ea, quæ motum aliquem animi miscet Oratio: quæque significat Oratoris ipsius amabiles mores. Tria sunt igitur, quibus artificiosè fidem facimus, morum significatio, animi permotio, ab ipsa re ducta probatio. quod autem ait Aristoteles, *ἢ τῆς δεικνύουσαι, ἢ τῆς παρὰ τὴν δεικνύουσαι.* hoc est (ut nos uertimus) cū aliquid probatur aut probari uidetur, id respicit quod iam supra dixerat, posse oratorem & ueris & fallacibus uti conclusionibus, neque tamen ideo nomen suum amittere, cū in dialectica res aliter se habeat. nam qui captiōnibus & sophismatibus detectatur, non iam Dialecticus, sed sophista uocatur. Orator autem quauis utatur ad umbratis argumentis, & quæ ueris-

10 milia uideantur, licet non sint, nomen tamen suum obtinet.

Quæ à uita & moribus probatio nascitur, ea tunc fit: cum ita habetur Oratio, ut eum, qui dicit, dignum, cui fides habeatur, uideri faciat. **TEXT.**

Prima species artificiosè probationis à uita & moribus ducitur, de qua præcepta clare incipit Aristoteles. tunc igitur hæc probatio adhibetur, quando ita exprimitur Oratio, ut à bono uiro proficisci uideatur, nam si Orator bonus uir habitus fuerit, eius Orationi facile fides habebitur. debet ergo in Oratione sua probitatem quandam præ se ferre, sic enim erit *δεικνύσας*, hoc est dignus cui fides habeatur. De hac probatione Cicero secundo de Orat. sic ait: Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores Oratoris effingat Oratio: genere enim quodam sententiarum, & genere uerborum, adhibita etiam actione leui, facilitateque significandi, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni uiri esse uideantur. hoc præceptum Cicero diligentissimè seruat in Orationibus, ut semper uel se, uel eos pro quibus dicit, bonis moribus præditos ostendat, & communi utilitati studentes, ut pro lege Man. de se ipso. Nam cum antea per ætatem nondum huius auctoritatem loci contingere auderem, statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio elaboratū industria adferri oportere; omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putauit. Sed huius rei pulcherrimum est exemplum in Oratione contra Rullum de lege Agra. totum enim illud exordium à uita & moribus ipsius Ciceronis sumptum est, & admirabili artificio confectum. tale est etiam exordium pro Archia poeta. siquid est in me ingenij, Iudices, quod sentio quam sit exiguum. & quæ sequuntur in Diuinatione contra Verrem: adductus sum Iudices officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, ueteri consuetudine institutoque maiorum, ut onus hoc laboris, atque officii, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. pro Rosc. Am. opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abijcere, aut propter infirmitatem animi deponere. quod autem mores etiam eorum pro quibus dicit exprimat ita, ut fide dignos efficiat, uel unus ille locus pro Milone satis ostendit, ubi Milonem ita loquentem inducit: ualeant ciues mei, sint incolu mes, sint florentes, sint beati. stet hæc urbs præclara, mihi que patria carissima quoquo modo merita de me erit. tranquilla Rep. ciues mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen fruantor. & quæ sequuntur. neque enim uelam orationem magis moratam potuisset Miloni dare. Sic Iloneus apud Virgilium. 1. Aen. à moribus Troianorum fidem captat: Non nos aut ferro Lybicos populare penates Venimus, aut raptas ad litora uertere prædas. Non ea uis animo, nec tanta superbia uictis.

Hæc

Hæc est ars illius Sinonis secundo Aeneid. ut
se probum virum fingat, quo facilius Troianis id
quod vult persuadeat, fingit enim se cognatū
Palamedis, & iustum ac fortem virum:
Illi me comitem & consanguinitate propinquū,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis,
Dum stabat regno incolumis, regnumq; uigebat
Consiliis, & nos aliquod nomenque decusque
Gesimus, inuidia postquam pellacis vlysi,
(Haud ignota loquor,) superis concessit ab oris,
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum infantis mecum indignabar amici.
cum ergo boni mores exprimuntur in Oratione,
facile fides fit. causam subiungit Aristoteles.

TEXT. *Probis enim uiris & magis, & celerius credimus
generatim quidem in omnibus rebus: sed in ijs præci-
pue quæ certo sciri non possunt, sed uariè traduntur.*

COMM. Ratio perspicua quare is qui dicit, se bonum
virum esse debet ostendere. nihil enim aliud Ora-
tor sibi proponit, quàm ut persuadeat, & fidem fa-
ciat ijs qui audiunt. sed omnes multò magis &
longè facilius probis uiris quam aliis fidem ha-
bent. debet igitur Orator se bonum virum fingere.
& hoc (inquit Aristoteles) verum est in om-
nibus rebus, quæ magis probis uiris quam aliis cre-
datur, sed præcipue in eis rebus quæ nihil habent
certi, sed animum nostrum diuersè trahunt, & du-
bitare faciunt. tunc enim proborum uirorum sen-
tentiam querimus, atque illi acquiescimus. hoc
enim frequentissimè fieri solet, ut quoties de ali-
qua re dubitatur utrum sit æqua uel iniqua, refe-
rant sese ijs qui dubitant, ad aliquem probum ac
sapientem virum, & quod ille dixerit, uerissimum
esse censent. *δμοψύχησι* significat diuersam opinio-
nem habere. quod in rebus dubiis frequenter acci-
dit, quæ uariè traduntur ut nos vertimus. Cicero
pro Sex. Rosc. sic ait: nemo credit nisi ei quem fi-
delem putat. at Epicharmus dicebat, neruos esse
sapientiæ non credere, ut Cicero scribès ad Q. Fra-
trem, citat, quoniam scilicet pauci boni uiri sunt.
quod si omnes probi essent, omnia credi sine peri-
culo possent, nemo enim mentiretur. hac de causa
Cicero pro Murena ueritus Catonem aduersariū,
probum virum, conatur illi fidem adimere, salua
tamen eius auctoritate & uirtute. & enim nihil cõ-
tra mores eius dicere possent, aut uellet, cæpit Stoi-
corum doctrinam cui Cato deditus erat, irridere,
quod tam facete fecisse dicitur, ut totum iudiciū
risu dissolueretur. sit hoc igitur in præceptis, ut
Orator non tantum se bonum esse uirum ostendat,
sed etiam aduersarium tanquam improbum
criminetur, aut si hoc facere non potest, aut non
uult, quauis ratione conetur illi fidem adimere.

TEXT. *Hoc autem etiam ipso genere Orationis consequi
oportet: neque satis est Oratorem, ante conceptam de
se bonam opinionem ad dicendum adferre.*

COMM. Quoniam rhetoricæ præceptores dicunt oportere
bonis moribus præditum esse Oratorem, alio
qui non facile persuadere posse. Itaque Cato definiuit
Oratorem esse bonum uirum, dicendi peri-

tum. ut Quintilianus ait libro duodecimo, quo
etiam in loco pluribus argumentis conatur ostendere,
nullum Oratorem esse posse, hoc tam graui
dignum nomine, nisi qui etiã probus uir fuerit.
hoc quidem plurimum ualere concedit Aristoteles,
sed tamen non esse satis affirmat. potest enim
fieri ut Orator bonus quidem uir sit. sed tamen
malus existimetur. ergo debet eo genere orationis
uti, quo uir bonus esse uideat. de qua re Quintilianus
libro sexto sic ait: *ἴδως* quod intelligimus, **cap. 2.**
quodque à doctis desideramus, id erit, quod ante
omnia bonitate commendabitur, non solum mite
ac placidum, sed plerunq; blandum est, humanum,
& audiētibus amabile atque iucundum. in quo
exprimendo summa uirtus ea est, ut fluere omnia
ex natura rerum, hominumque uideantur, quo
mores dicentis ex oratione perluceant, & quodammodo
agnoscantur. debent igitur ex oratione ipsa mores
dicentis perlucere, & agnosci. Cicero in Bruto,
Virtutem hanc fidei faciendæ à persona sua fuisse
in M. Scauro scribit, non quidem à doctrina, sed à
natura. fatetur tamen etiam de hac re præcepta dari,
ut quis probus uir appareat. In Scauri (inquit) oratione
sapientis hominis & recti grauitas summa, & naturalis
quædam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut
testimonium dicere putares, cum pro reo diceret.
hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum
uidebatur, ad senatoriam uero sententiam, cuius
erat ille princeps, uel maxime. significabat enim
non prudentiam solum, sed, quod maxime rem
continebat, fidem. habebat hoc à natura ipsa, quod
à doctrina non facile possent: quamquam huius quo-
que ipsius rei que admodum scis, præcepta sunt.
Menander autem censuit mores esse dicentis, qui
persuadeant. nõ autem orationem. cuius illud est,
carmen *πρόπος ἐστὶ τὸ πείθων τε ἀβροτος ἢ ἀβροτος* huius
tamen, sententiam Plutarchus refellit. atq; omni
no falsam esse multis argumentis docet.

TEXT. *Neque enim audiendi sunt quidam artis scriptores,
qui Oratoris probitatem in arte collocant; tanquam
si boni mores Oratione expressi, nullam ad persuadendum
uim haberent.*

Reprehendit quosdam dicendi magistros qui dicebant
Oratorem fidem facere non posse, nisi bonus uir
esset, atque ideo in arte Rhetorica numerabant
et Oratoris ante perspectam probitatem, qua sanè
ratione apud eos, quibus incognitus esset, nihil
persuadere possent, & multo minus apud eos à
quibus improbus existimaretur. nihil ergo refert
ad fidem faciendam, utrum probus an improbus
sit, modo ea Oratione utatur, qua uir probus
uteretur. & ad tempus eos mores exprimat, qui
boni ac sancti uulgo habentur. sic enim facile
fidem faciet. hac ratione M. Antonius C. Norbanum
seditiosum furiosumque hominem liberauit,
cum illi optimi ciuis personam affinxisset. hac
ratione Cicero iudicibus tenebras offudit, cum
pro Cluentio dicens, eius mores esse probatissimos
ostenderet. hac ratione Cælium adolescentem
perditum

COMM.

perditum defendit, cum eius studia, diligentiam in optimis artibus, & spem futuræ probitatis amplificaret.

Quin ausim dicere, maximam ferè omnium vim fidei faciendæ in moribus exprimendis esse positam.

Rem hanc amplificat, ut magis eos reprehendat, qui nihil de ea scripserunt. Vim autem maximam persuadendi in moribus esse ait, non tamen maiorem quam in Enthymematibus esse censet, ideo adiunxit aduerbium illud, ferè. Vidit hoc èt Oratorum princeps Cicero, qui in omnibus ferè suis Orationibus in eo potissimum occupatus est, ut quos defendit, probos esse uiros doceat, quos accusat, improbos. neque enim probus uir male facit: & improbus raro benè. Sed quibus modis in moribus exprimendis fides haberi possit, docet egregiè Cicero secundo de Officiis, hoc modo: Fides autem ut habeatur duabus rebus effici potest, Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere quam nos arbitramur, quosque & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenque uentum sit, expedire rem & consiliū ex tempore capere posse: hanc enim omnes existimant utilem ueramque prudentiam. iustis autem & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriæque suspicio. itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur.

TEXT. *Alterum genus probationis, quod ab auditoribus proficiscitur, fit, cum motum aliquem animi miscet Oratio, neque enim eodem modo de aliqua re iudicamus, cum mœremus, & gaudemus, aut cum diligimus & odio prosequimur: qua in una re tantum eos laborasse dicimus, qui hæcenus de Arte dicendi conscripserunt.*

COMM. Nunc aggreditur explicare quod nam sit secundum artificiosæ probationis genus; & id esse docet, quo perturbantur animi & concitantur, Græci *παθητικόν* nominat, in quo uno regnat Oratio, sicut ait in Oratore ad Brutum Cicero. quod autem motiones animi fidem faciant, probat ea ratione, quod non sumus in eadem sententia, cum nos urget mœror, qua sumus, cum lætamur. & si quem amamus, in eum multo mitiores sumus, èt si peccarit, quam in eum, quem odio prosequimur. itaque quoties animus in contrarias partes mouetur, uariatur etiam iudicium. quod cum intelligerent ueteres illi rhetores, in hoc tantum uno probationis genere, suum omne studium & artē collocarunt. quos merito reprehendit Aristoteles, quia duo præcipua probationum genera prætermiserunt. cur autem commotiones animi iudicia uariet, declarat Quintilianus his uerbis, libro sexto: Nam cum irasci, fauere, odisse, misereri cœperint, agere iam rem suam existimant, & sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum premit amor: ita omnem inquirendæ ueritatis rationem iudex amittit, occupatur affectibus, æstu fertur, & uelut rapido flumini obsec-

quitur. & paulò post: Huc igitur incumbat Orator, hoc opus eius, hic labor est, sine quo cætera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt. adeo uelut spiritus operis huius atque animus est in affectibus. de hac re copiosè M. etiam Antonius secundo de Oratore uerba facit, ubi ait Orationis uis, quocumque uoluerit Orator, impelli iudicem posse. Sed tantam (inquit) uim habet illa quæ rectè a bono poeta dicta est flexanima, atque omnium reginarum Oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis capere possit. Quod autem ait Aristoteles *προάγειν εἰς πᾶδας*, significat in perturbationem adducere. sicuti tertio libro dixit *προάγειν εἰς γέλωτα*, in risum adducere. sed Cicero in partitionibus dixit miscere re animi motum.

Sed de his omnibus sigillatim tractabitur, cum motiones animorum explicabimus. **TEXT.**

COMM. Hæc est *ἀποδιωξις* hoc est, reiectio, qua ostendit se nolle hoc loco ea persequi, quæ ad secundum artificiosæ probationis genus pertinent. de hoc genere probationis (inquit) eo tempore uerba faciemus, cum explicabimus ea, quæ solent animos commouere. hoc autem facit initio secundi libri. nam ibi singulas animi peremotiones diligenter exequitur.

TEXT. *Tertium probationis genus Oratione fit, cum aut uerum, aut, quod ueri speciem habet, concludimus ex eis, quæ in quaque re sint ad persuadendum accommodata.*

COMM. Probatio quæ fit Oratione, non à personis nascitur, sed à rebus, atque negociis. nam (ut primo de Inventionem docet Cicero) omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo quod personis, aut ex eo quod negociis est attributum. quod etiam Quintilianus libro quinto sic affirmat: Nam nec ulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona. nec esse argumentorum loci possunt, nisi in ijs quæ rebus, aut personis accidunt. idem alibi: In primis igitur argumenta sæpe à persona ducenda sunt, cum sit, ut dixi, diuisio, ut omnia in hæc duo partiamur, res, atque personas. ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus & cætera, rerum sint accidentia. Quare cum duas iā probationis species à personis fecerit Aristoteles, nunc adiungit tertiam quæ fit à rebus ipsis, per argumentationem, quando colligimus eam, quæ uera sunt, aut saltè quæ uera esse uidentur. hæc enim utraque persequitur Orator, uera (inquæ) & quæ uidentur esse uera, licet non sint. quæ ut inueniat, singulas res diligentissime perscrutatur, & ex eis ducit, quicquid persuadendi uim habet. Quod autem ait *πρὶ ἑκάστη*, hoc est in singulis rebus, declarat Oratorem magis in eis occupatum esse, quæ singularia & indiuidua, quod Dialectici non faciunt. quæ tamen ex generalibus probationem habent. nihil enim neque syllogismo, neque enthymemate benè concluditur, nisi probationis uim ab aliqua generali propositione trahat. & hoc est, quod

quod Dialectici dicunt, ex indiuiduis atque singularibus tantum propositionibus nihil rectè concludi solere, ut, exempli gratia, Cicero nequaquã probare posset iuste interfectum fuisse Clodiũ, nisi insidiatores omnes constaret, iuste interfici posse. neque exterminandum esse Catilinam, nisi scirent omnes, esse patriã proditores exterminandos. quãuis igitur in singularibus uersentur Oratores, tamen probationum suarum robur a generalibus accipiunt. & hoc est quod ait M. Antonius in secundo de Oratore: Nulla denique est causa in qua id quod in iudicium uenit, ex reorum personis, ac non generum ipsorum uniuersa disputatione queratur. & paulò superius: ignari (inquit) omnes controuersias ad uniuersi generis uim & naturam referri.

TEXT. *Cum igitur omnes artificiosæ probationes per hæc fiant: perspicuum est, eum solum hæc tria consequi posse, qui differendi rationem & morum atque uirtutum cognitionem, & perturbationum animi naturam perceperit, ut sciat quid unaquaque perturbatio sit, & qualis, & ex quibus excitetur, & quomodo.*

COMM. Nemo poterit esse perfectus Orator, nisi tres illas artificiosæ probationis species benè cognitatas habuerit, & intellexerit qua ratione fieri possint. quod si quis à re ipsa ducere argumenta uoluerit, oportet ut differendi rationem intelligat, si ne qua non fieri potest, ut sedes argumentorum benè cognoscat. si uero à persona sua persuadere quæserit, morum atque uirtutum cognitionem habeat oportet, ut Orationi mores assignat. denique si à persona auditorum uoluerit fidè facere, non poterit, nisi perturbationum naturam intellexerit, ut sciat qua ratione possint auditorũ animi permoueri. tria sunt igitur Oratori perdiscenda, ratio differendi, mores, & perturbationes. hæc huius loci sententia est. à qua non dissentit Cicero. multis enim in locis differendi rationem Oratori necessariam esse censet, ut in Oratore ad Brutum, in libro de claris Oratoribus, in Topicis. quam rem nos primo libro Reprehensionum nostrarum contra Nizolium copiosè persecuti sumus, docuimusque nullo modo posse Oratorem esse qui differendi ratione ignoret. quamuis Crassus primo de Oratore, concedere uideatur inerti Oratori ut differendi subtilitatem relinquat. at nos nõ inertem, sed industrium & ualentem quærimus. Quod autem Oratorum ac uirtutum cognitionem habere debeat, sic adfirmat primo de Orat. Crassus: Quare hic locus de uita & moribus totus est Oratori perdiscendus. quin etiam secundo de Inuentione, & in Parti. uirtutes omnes breuiter & accuratè persequitur. Quintilianus omnia quæ ad uitam & mores attinent Oratoris esse propria censet, uerum à Philosophis usurpata. nam initio fuerunt hæc copulata ut iidem essent sapientes atque eloquentes, quod tertio de Orat. multis uerbis Crassus ostendit. Iam uero nemo dubitare potest quin cognitio perturbationũ sit Oratori necessaria, cum in hoc uno regnet Ora-

10 tio, sicut ait in Oratore Cicero. Et M. Antonius secundo de Oratore nihil esse maius in dicendo censet. Eius hæc uerba sunt: Nihil est enim in dicendo Catule maius, quàm ut faueat Oratori is, qui audiet, utq; ipse sic moueatur, ut impetu quodam animi, & perturbatione, magis quã iudicio, aut consilio regatur. sentit igitur cum Aristotele Cicero.

Itaque sit, ut Rhetorica sit propago quædam, & quasi pullulatio Dialecticæ; & facultatis eius, quæ de moribus tractat, quam rectè ciuilem scientiam appellabimus.

20 Ex ijs, quæ supra dixit, concludit Rhetoricam ex Dialecticâ, atque ex ciuili scientia conflata esse, atque ab utraque proficisci. quod elegantissime metaphora facit, uocat enim Rhetoricam τὴν παραφυῆτι, id est quasi pullulatio quædam Dialecticæ & ciuili scientiæ, quæ translatio deducta est ab arboribus. nam ut ait Virg.

Pullulat ab radice aliis densissima sylua.

2. Georg.

30 Stolonos uocabant latini ueteres ea uirgulta quæ ab radicibus arborum pullulant, quæ magnã quidem habent cum arboribus quibus adnascuntur similitudinem, & earum naturam redolent, sed tamen multò sunt inferiora, neq; tam uberes fructus ferunt. ita etiam Rhetorica quasi pullulat ab radicibus duarum excellentium scientiarum, hoc est Dialecticæ & ciuili scientiæ. sed non tamẽ eis æqualis est. quatenus enim argumentandi rationem amplectitur, & confirmare rationes suas, refellere aduersarios quærit, Dialecticæ quasi propago est. quatenus autem de uita & moribus tractat, & perturbationes animi perscrutatur, ciuili scientiæ similis est. Quod autem eam Philosophiæ partem quæ de uita & moribus est, rectè ciuilem scientiam appellari posse censet Aristoteles, non discedit ab instituto suo. nam Ethicorum primo libro sic ait: τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖ. id est, res honestæ atque iustæ de quibus ciuili scientia pertractat. quin etiã paulo ante dixerat: ἡ μὲν ἔν μὲθ' ὧν τῶν ἐπιτέται, πολιτικὴ τῆς ἕσας. Atque hæc quidem ratio (quoniam ciuili est) in his tota uersatur. uocat igitur Aristoteles πολιτικὴν hoc est ciuilem scientiam, omnem eã cognitione quæ est de uita & moribus, quam uocant ἠθικὴν, & quæ est de tuenda re familiari, quæ dicitur οἰκονομικὴ, & quæ est de Rep. quæ proprio nomine πολιτικὴν, nuncupatur. quo fit ut ciuili scientia cõ-

1. Ethic.

50 prehendat omnia quæ ad humanas actiones & benè beateque uiuendum pertinent ut non sine cã uocet eam Aristoteles dominam & principem omnium scientiarum, dicatque in ea summũ hominis bonũ esse. cui facultates eas subijcit quæ in maximo honore sunt & precio, ut rem militarem, ut rem familiarem, ut Rhetoricam. Est igitur ciuili scientiæ subiecta Rhetorica tanquam eius pars quædam.

Atque ideo Rhetorica sibi habitum, ac formam scientiæ ciuili inducit: & qui huic arti incumbunt, partim ignorantie rerum, partim inani gloria ducti, partim

partim alijs etiam humanis causis. civilem se tenere scientiam profiterentur; cum particula tantum quaedam, et imago Dialecticæ sit, quemadmodum initio diximus.

COMM.

Inuehitur in Rhetoras sui temporis, qui cum Rhetoricâ profiterentur, dicebant se civilem scientiam docere. cū tamen Rhetorica, licet habitum ac formâ ciuilibus scientiæ sibi inducat, ea longè sit inferior. Igitur dicendi magistri, uel quod essent imperiti, uel nimium arrogantes, uel alijs etiam de causis arti suæ nomen mutabant. & pro Rhetorica, Politicâ appellabant, dicebantque se tenere ad ministrandæ Reip. rationem. quod apud Platonē Gorgias facit. & Quintilianus sic ait: Cū uir ille uerè ciuilibus, & publicarum priuatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consilijs urbes, fundare legibus, emendare iudicijs possit, non alius sit profecto quàm Orator. Cicero tamen in proœmio librorum de Oratore separat ciuilem scientiâ ab Oratoria facultate cum ait. Iam uero consilio ac sapientia qui regere ac gubernare Remp. possent multi nostra, plures patrū memoria, atque etiam maiorum extiterunt, cum boni per quandiu nulli, uix autem singulis ætatebus singuli tolerabiles Oratores inuenirentur. Duas autem potissimum causas adfert Aristoteles cur Rhetores falsam sibi scientiæ persuasionem inducerent, hoc est ignorantiam, & inanem gloriam. Sunt enim plurimi qui licet imperiti sint, tamen se doctos arbitrantur, & cum aliquid ultra primas literas progressi sunt, omnia se intelligere, atque scire opinantur. ideo de omnibus rebus temere iudicant, nihil autem dubitant. cum uerum illud sit quod uulgo dicitur. qui nihil dubitat, nihil intelligit. est autem differentia inter ignorantiam & inscientiam, sicuti inter doctrinam & scientiam. nā scientia est rerum stabilium & certarum, quæ aliter se habere non possunt, ideo exquisitè traditur, & cū explicatione causarum. nā scire propriè est, rem ex causis cognoscere, ut ait Aristoteles. hæc Græcè uocatur *ἐπιστήμη*, cui contraria est *ἀγνοία*, quam nos inscientiam nominamus. doctrina uero est omnis eruditio liberalis & ingenua, non perfecta neque penitus absoluta, qualis est literarum cognitio, & poetarum, & historiarum, & artis Rhetoricæ, quæ Græcè dicitur *ῥητορική*, cui contraria est illa quæ Aristoteles hoc loco uocat *ἀπαιδευσία*, nos autem ignorantiam, uel ignorationem. Aristoteles primo Posteriorum ostendit inscientiam esse duplicem, alteram quæ dicitur *κατὰ ἀπόρρῃσιν*, alteram *κατὰ διάθεσιν*. quidam uertunt inscientiam negationis, & inscientiam dispositionis. prior est illa inscientia, quando quis aliquam scientiam nunquam didicit, & eius penitus rudis est, ut si quis Geometricas rationes non didicit, eius inscientia *κατὰ ἀπόρρῃσιν* dicitur, idest p negationem, quod illi negata sit Geometriæ cognitio. altera est inscientia longè deterior, quando quis malè peruersèque didicit, & tamen rectè scire se putat, hæc uocatur inscientia *κατὰ διάθεσιν*, idest p dispositionem, quæ raro potest emendari. Vnde Timo-

1. Post.

10 theus ille Musicus celeberrimus duplicem ab eis discipulis mercedem exigebat, qui iam ab alio magistro didicissent. quod oporteret eos non tantum docere, sed etiam dedocere. Rhetores igitur qui putant se tenere civilem scientiam hoc faciunt ignoratione rerum, & sunt in illa inscitia quæ dispositionis uocatur. unde non facile possunt emendari. sunt etiam quidam qui hoc faciant non ignorantia, sed inani gloria ducti, ut honores adipiscantur, tales dicuntur *ἀλαζονες*, idest uentosi homines & gloriosi. nam *ἀλαζονεία* uicium est, quod latini uentum appellant, ut Lucretius.

-Magis omnia laudis.

20 Aut etiam uenti si fert ita forte uoluntas laetari causa. Cicero pro A. Cluent. Verum omnes intelligimus in istis subscriptionibus uentum quendam popularem esse quæsitum. Vnde uentosus homo dicitur, qui inanis gloriæ studio ducitur. Itaque Brutus ad Ciceronem scribens Epist. libro. 11. Ventosissimum hominem Lepidum uocat. tales igitur erant plerique Rhetores, qui se res maximas, & rebus publicis utilissimas scire profitebantur. ut Polus in Gorgia Platonis. aliqui faciunt hoc alijs de causis, nempe ut lucrentur, fingunt se tenere scientiam quibus uiri boni fiant, & ciuiles, sicuti Prodicus & Protagoras. & tamen (inquit Aristoteles) id uerum est, quod nos initio diximus, Rhetoricam esse tantum particulam quandam, & imaginem Dialecticæ.

30 *Neutra enim earum alicuius definitæ rei scientia est; ut quærat quomodo res ea sese habeat: sed facultates quedam sunt rationes et argumenta comparandi.* TEXT.

Docet quomodo Rhetorica Dialecticæ imaginem præ se ferat, quod earum neutra quærit naturam alicuius certæ rei quod omnes aliæ scientiæ faciunt, sed ea quæruntur ambæ quibus una quæque res probari aut eueri possit. ideo Cicero in Oratore ad Brutum Dialecticorum scientiam uicinam Rhetoricæ atque finitimam esse dicit. Quæuis autem formam atque habitum ciuilibus scientiæ sibi Rhetorica inducat, tamen potius imago Dialecticæ, quàm Politicæ dicitur, quia non ipsas res ciuiles considerat, eo modo quo Philosophi solent, sed tantum de illis in utranque partem disputat. disputare autem proprium est Dialectici. & sicut Dialecticus non quærit naturam rerum, sed de rebus ipsis ratiocinatur, ideo dicitur rationalis scientia, ita etiam Rhetor, quo fit ut Rhetorica simulacrum & imago Dialecticæ dicatur.

40 *Iam igitur de utriusque; ut ac potestate, quoque modo inter se coniunctæ sint, satis (ut opinor) dictum est.* COMM.

Admonet quid hæctenus factum sit. declaratum est (inquit) quæ potestate ac uim habeant Rhetorica & Dialectica, & quomodo uicinæ atque finitimæ sint. tria uero sunt quæ potissimum in his artibus considerantur, potestas, probationes, instrumenta, & iam docuit Aristoteles potestate simile esse Rhetoricæ Dialecticæ. superest igitur ut doceat etiam probationes eam & instrumenta similia habere

C quare

quare ita subiungit.

TEXT. *In probationibus autem quæ aut uerè demonstrant, aut tantum uidentur demonstrare, quemadmodum in Dialecticis inductio est, & uerus syllogismus, & præterea tantum apparens syllogismus; ita etiam in hac arte. exemplum enim inductio est. enthymema uero syllogismus.*

COMM. Probationes aut ueræ sunt, aut apparentes, utrisque Dialecticus utitur, aut saltem intelligit. ita etiam Rhetor, instrumenta Dialectici sunt Inductio, syllogismus, & apparens syllogismus, quibus ex altera parte respondent Rhetoris instrumenta quæ sunt exemplum, enthymema, et apparens enthymema. similitudo uero ex eo cognoscitur, quod exemplum est inductio quædam, sicut enim inductio ex singularibus colligit ea, quæ uult, ita etiam exemplum. in eo tantum differunt, quod inductio plerumque generalia, exemplum maiori ex parte singularia colligit. enthymema syllogismus quidam est, sed imperfectus, & dicitur Oratoris syllogismus. hoc est quod subiungit Aristoteles.

TEXT. *Voco autem ego enthymema quidem Oratoricum syllogismum, exemplum autem inductioem Oratoriam. Omnes enim Oratores cum aliquid dicendo probare uolunt; aut exemplis, aut enthymematibus utuntur: & præter hæc nihil habent.*

COMM. Hanc cognationem instrumentorum Rhetoricæ ac Dialecticæ se excogitasse ostendit. ut enthymema comprehendatur sub syllogismo, exemplum uero sub inductioem. qua sanè ratione erit enthymema syllogismi pars & exemplum pars inductioem, & hoc est quod ait Quintilianus libro quinto. Enthymema ab aliis Oratoribus syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi. & alibi: nunc alii Rhetoricum syllogismum, alii imperfectum syllogismum uocauerunt. & certè Aristoteles primo priorum uocat enthymema ἀτελή συλλογισμόν, hoc est syllogismum imperfectum. quod ei desit altera propositio, ut interpretes censent uel maior, uel minor. nam quod notissimum est adiungere non oportet. qua de causa Iuuenalis dixit curtum enthymema Satyra sexta:

Aut curtum sermone rotato
Torqueat enthymema.

Constat. n. tantum propositione & ratione. ut Clodius iure fuit interfectus, quoniam erat insidiator. Constat enim omnes insidiatores iure interfici posse. quare hoc adiungendum non est. Omnis autem Oratoria probatio ducitur uel ab exemplo, uel ab enthymemate, neque præter hæc ullum instrumentum habent Oratores quo fidem facere possint. exempla ualent plurimum ad imperitam multitudinem commonendam, sicut ait Macrobius septimo Satur. & Aristoteles Ethicorum decimo. nam per similia quasi manu ducuntur ad ea de quibus est controuersia, quod inductioem præcipuè fieri solet, qua in sermonibus suis plurimum Socrates utebatur, ut primo de Inuentione docet Cicero, & apud Platonem uidere licet. tamen enthymemata persuadendi uim maiorem habent, ut cen-

10 set Aristoteles. quia firmitus concludunt.

TEXT. *Quare si omnino necesse est, eum, qui probare aliquid uelit, aut syllogismo, aut inductioem uti; quod ex iis quæ sunt à nobis in libris Analyticis explicata, perspicuum est: necessitas cogit, ut utriusque illorum natura, utriusque horum par, atque eadem sit.*

COMM. In libris priorum docet Aristoteles, nihil omnino probari posse, nisi uel per syllogismum, uel per inductioem. nunc igitur argumentatur ab enumeratione partium hoc modo: si uerum est id, quod docuimus in libris Analyticis, nullam probationem fieri posse, nisi aut syllogismo, aut inductioem, profecto necesse est, ut etiam oratores, cum aliquid probare uolunt, uel syllogismo, uel inductioem utantur. sed instrumenta quibus utuntur Oratores ad probandum sunt exemplum & enthymema, quare necesse est, ut horum utrumque, sit idem cum utroque illorum. erit igitur exemplum idem quod inductio, & enthymema idem quod syllogismus. differunt autem perfectione tantum. quod instrumenta Rhetorica sunt imperfecta, Dialectica uero perfecta. Analytici libri uocantur ij, in quibus de ratione iudicandi disputatur. quod Boethius in principio librorum quos de differentiis Topicis inscripsit aperte testatur, cum ait: Et ea quidem pars quæ iudicium purgat atque instruit ab illis ἀλυτική uocata est, à nobis potest resolutoria nuncupari. quod etiam Perionius in primum librum Topicorum Arist. scribens multis rationibus affirmat. & Philoponus ait in Analyticis nihil aliud queri nisi utrum syllogismi necessarij sint & artificiosè confecti nec ne. quam rem ad iudicandi artem pertinere quis non intelligit? dicuntur autem Analytici, uel quod per eos quæstiones resoluantur & explicentur, uel quod per resolutionem syllogismorum iudicetur utrum bene confecti sint, nec ne. in eis igitur libris docuit Aristoteles in omnibus artibus & scientiis omnes probationes fieri uel per syllogismum uel per Inductioem, neque præter hæc duo instrumenta, ullum aliud reperiri, quod aptum sit ad probandum. nanque etiam demonstrationes Mathematicæ, quæ omnium habentur firmissimæ & certissimæ, syllogismi nomine comprehenduntur. dicuntur enim ἀποδείξεις. i. probationes euidentis.

TEXT. *Quæ autem differentia sit exempli, & enthymematis facile ex Topicis intelligi potest. ibi enim de syllogismo, & inductioem iam antea dictum est.*

COMM. Postquam ostendit instrumenta Rhetoricæ similia esse instrumentis Dialecticæ, concludit nunc eum qui bene intelligat, quæ sit inter inductioem & syllogismum differentia, facile etiam percepturum in quo differat exemplum ab enthymemate. Quare cum in Topicis iam de syllogismo & inductioem dictum sit, ex eisdem etiam patet quomodo exemplum ab enthymemate distinguitur. Topica dicitur ea Dialecticæ pars quæ locos ac sedes argumentorum complectitur, eam Cicero

Cicero uocat artem inueniendi. Omnis enim ratio diligens differendi duas habet partes unam inueniendi, alteram iudicandi. quarum utriusque princeps Aristoteles fuit, ut ait Cicero. ars inueniendi *τοπιική* dicitur, quidam localem appellant. ars autem iudicandi uocatur *ἀναλυτική* in qua sola Stoici elaborauerunt, & Topicam totam reliquerunt. Aristoteles autem octo libris hanc facultatem inueniendi acutissimè & diligentissimè comprehendit. in quibus etiam de syllogismo & inductione, & de eorum differentia tractauit. hoc est quod ait in praesentia.

TEXT. *Nam cum ex pluribus, & similibus, ita ut uolumus, rem se habere ostendimus, ibi quidem inductio est, at in hac arte exemplum,*

COMM. Docet quomodo fiat inductio atque exemplum, nempe cum plura sumuntur, quae inter se similia sint, ut id concludatur, quod dubium est. duo igitur requiruntur ad conficiendam inductionem, primum quod plura sint ea quae sumuntur. neque enim unum satis est, quoniam fit per collationem, in qua necesse est ut saepe plura sint, deinde oportet, ut ea sint inter se similia, nam si dissimilia fuerint, nihil concludi poterit. Cicero in Topicis haec eadem ferè docet, sic enim ait: Sunt enim similitudines, quae ex pluribus collationibus perueniunt quo uolunt. hoc modo: Si tutor fidem praestare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acciperit, debet etiam procurator. haec ex pluribus perueniens quo uult, appellatur inductio, quae Graece *ἐπαγωγή* nominatur. qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. Agricola putat inductionem eandem esse cum enumeratione partium, quod non semper uerum est. ut enim omnis enumeratio partium sit inductio, non tamen contrarium est. sunt enim inductiones quaedam quae non fiunt ab enumeratione partium, sed à pluribus distinctis atque separatis, quae tamen habeant aliquam inter se similitudinem. fit ergo tribus praecipue modis inductio, uel enim ex partibus totum colligimus, uel ex formis genus, uel ex similibus quod dubium est probamus. Ac primo quidem cum ex partibus totum probatur, nulla pars praetermitti debet, alioqui non rectè concluditur. ut cum Cicero probare uult ab uniuerso populo Romano Milonem diligere, necesse est ut enumeret omnes populi partes, quae sunt, plebs, equester ordo, Senatus. sic ergo poterit inductionem formare: Milo à toto Senatu diligitur, & ab equitibus Romanis omnibus, & à plebeis, ergo ab uniuerso populo Romano amatur. Cum autem à formis per inductionem probatur genus, omnes formae sunt enumerandae, ut cum Cicero probat Pompeium esse summum imperatorem, quaerit eas res, quae in summo imperatore esse debent, & eas esse in Pompeio docet. sic igitur à formis inductio formari potest: in Pompeio est eximia belli scientia, singularis uirtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, ergo in eo sunt quaecunque in summo imperatore esse debent. Sed cum ex pluribus similibus,

quod dubium est probamus, quae proprie inductio uocatur, non opus est omnia similia quaerere, quae possunt esse penè infinita, sed satis est aliqua colligere. ut cum Cicero pro lege Man. probare uult, semper ad nouos casus temporum, nouorum consiliorum rationes accommodandas esse. non opus est ut omnia exempla recenscat in quibus noua consilia sumpta sint, sed satis est ut aliqua uel uetera, uel recentia commemoret. itaque ex ueteribus Scipionem Africanum in quo multa noua constituta fuerant, in medium adducit, ex recentioribus C. Marium, deinde recenset ea quae in ipso Pompeio noua constituta sunt, ut à similibus ita concludat: Si plurima noua in Pompeio constituitis, hoc etiam constituere debetis. locus est notissimus in extrema parte Orationis pro lege Man. ubi ita inquit: in ipso Cn. Pompeio in quo noui constitui nihil uult Q. Catulus, quam multa sint noua summaque Catuli uoluntate constituta recordamini. quid tam nouum quam adolescentulum priuatum, exercitum difficili Reip. tempore conficere, confecit, huic praesse, praefuit, rem optime ductu suo gerere, gesit. quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradulescenti, cuius à Senatorio gradu aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari. & totus ille locus. Laurentius Valla putat inductionem semper fieri per interrogationem. quod licet frequentissimum sit, non tamen semper uerum est. cum etiam sine interrogatione, multae inductiones & exempla reperiantur. ut pro Milone Cicero inductione probat, iure sceleratos ciues interfici posse, neque tamen utitur interrogatione. sic enim ait: neque enim posse aut Hala ille Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consule Senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. Sed non satis intellexisse uidetur Valla, quae uis sit inductionis, & quot modis fiat. nam omnes enumerationes partium, aut formarum omnes similitudines, omnia exempla, quibus aliquid uel generatim concluditur, uel sigillatim, inductiones sunt. quae uel per interrogationem, uel sine interrogatione proferri solent, ut omnibus notissimum est.

TEXT. *Cum uero quibusdam propositis, aliud quiddam eorum causa quae proposita, sunt contingit propterea quod illa uel generatim uera sint, uel plerumque fiat, in Dialectica quidem syllogismus, in Rhetorica uero enthymema uocatur.*

COMM. Postquam inductionis & exempli naturam breuiter exposuit, docet etiam quae syllogismi sit, atque enthymematis natura. necesse est enim ut in syllogismo atque in enthymemate uis probationis omnis uel à duabus propositionibus generalibus, uel ab una saltem generali propositione proueniat. nam ubi nulla propositio generalis est, ibi nec syllogismus nec enthymema esse potest. est igitur haec inter syllogismum & inductionem differentia, quod syllogismus à generalibus conclusionem trahit, inductio uero à singularibus. porro illa

generalia quæ ponuntur in syllogismo, uel necessaria sunt, & semper uera, ut se aliter habere non possint, ut si quis dicat nihil ex nihilo fieri, uel saltem eiusmodi sunt; ut maiori ex parte fiant, & raro aliter eueniant, ut si quis dicat, filios à parentibus amari. Ex his generalibus uel duæ propositiones fiunt in syllogismo, ut si quis probare uelit: omnem uirtutem esse magnopere expetendam, necesse est ut duas generales propositiones inueniat hoc modo: omnis animi habitus cum ratione conueniens & animum perficiens magnopere expetendus est, omnis autem uirtus, est animi habitus cum ratione conueniens & animum perficiens. ergo omnis uirtus magnopere est expetenda. Vel una saltem fit propositio ex generalibus. ut cum Cicero probare uult, iure interfectum Clodium, ita syllogismum format: omnis insidiator iure interficitur, Clodius fuit insidiator, ergo est iure interfectus. at uero sine generali propositione syllogismus non fit. in Enthymemate quo plerunque singularia concluduntur, quia Rhetor magis singularia respicit, illa propositio generalis aliquando ponitur, ut si Philosophi omnes rerum diuinarum atque humanarum cognitionem habent, ergo etiam Socrates qui est philosophus. aliquando cum nouissima est, non adhibetur, sed tamen ab eo manat omnis uis probationis. ut necandus est Lentulus, quia patriam prodidit, nam illud apertum est, omnes patriæ proditores esse necandos. oportet ut in syllogismo sint quædam proposita. duæ sunt enim propositiones quarum altera maior, altera minor uocatur, quarum causa, quiddam aliud efficitur, id uero quod efficitur, conclusio uocatur, quæ uim habet ex eo, quòd illæ propositiones uel generatim ueræ sunt, uel plerunque ita fiant, idem fit etiam in Enthymemate, nisi quod sæpe altera propositio prætermittitur, cum in syllogismo semper ambæ ponantur. Quod Quintilianus libro quinto sic ostendit: Enthymema ab aliis Oratorius syllogismus, ab aliis pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem & propositionem habet, & per omnes partes efficit, quod proposuit, enthymema tantum intentum intelligi contentum sit. Syllogismus talis. Solum bonum uirtus. nam id demus bonum est, quo nemo malè uti potest, uirtute nemo male uti potest, bonum est ergo uirtus. enthymema ex consequentibus: Bonum est uirtus qua nemo malè uti potest. Et contra: Non est bonum pecunia. non enim bonum quo quisquam malè uti potest, pecunia potest quis male uti, non igitur bonum est pecunia. enthymema ex pugnantibus: An bonum est pecunia, qua quisque potest malè uti? hæc Quintilianus. ex quibus intelligi facile potest, eandem uim quidem habere syllogismum atque enthymema, sed inter se forma concludendi differre. etiam illud apertum est, quod hoc loco ait Aristoteles,

cap. 14.

10 nempe id quod in Dialectica syllogismus est, in hac arte dicendi esse enthymema. aliquando uero enthymema fit ex totidè propositionibus quot syllogismus, sed ordine conuerso, ut quo Cicero pro Cælio utitur: in Cælio nulla est luxuries, est enim deditus optimarum artium studiis quo in hominum genere nulla luxuries esse solet. hoc autem si retro agatur fiet syllogismus, hoc modo: in eis qui dediti sunt optimarum artium studiis nulla luxuries esse solet, Cælius optimarum artium studiis deditus est, ergo nulla est in Cælio luxuries. sed hæc in secundo Reprehensionum nostrarum libro contra Marium Nizolium longe copiosius persecuti sumus.

Neque illud dubium est, artem ipsam, facultatemque dicendi hoc utrunque in se bonum habere. ut enim in libris de differendi ratione, quos Methodicos inscripsimus, iam à nobis antea dictum est; sic etiam in his de Arte dicendi res se habet.

Nemo (inquit) dubitare potest quin ars Rhetorica habeat illa duo instrumenta, hoc est exemplum & enthymema. uocat autem hæc bona, id est commoda, quibus ars utitur. nam ita (inquit) ars dicendi suis utitur instrumentis, quemadmodum differendi ratio. sicut ostendimus in Methodicis libris. qui uerò sint libri Methodici dubitari potest. quidam existimant eosdem esse, qui etiam Topici uocantur, in quibus Methodum inueniendi tradit, unde Methodici uocentur, quidam autem diuersos esse putant. nam Simplicius in Categoriis Methodicorum librorum Aristotelis meminit. Diogenes Laertius unum Methodicum ab Aristotele scriptum memorat. nam quod ait Victorius octo Methodica memorari à Diogene in Aristotelis uita, id ego apud Diogenem non reperi. utcunque sit, illi libri Methodici ad artem differendi pertinebant. Quod autem Rhetorica habeat hoc utrunque in se bonum, affirmat etiam Cicero qui primo de Inuentione sic ait: Omnis igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est; aut per ratiocinationem. & Quintilianus libro quinto: Omnis (inquit) probatio artificialis constat aut signis, aut argumentis, aut exemplis. uerum signa & argumenta sub enthymemate comprehenduntur, itaque idem est ac si dixisset: omnem probationem artificiosam aut enthymematibus aut exemplis constare.

Sunt enim dictiones quædam Oratoria, quæ potissimum exemplis constant, sunt etiam quæ totæ argumentis & Enthymematibus consiciantur. sicuti Oratores quidam exemplis magis, quidam argumentis delectantur.

Probat Rhetoricam utrunque bonum in se habere, quoniam aliqua probantur exemplis, aliqua uero enthymematibus. & ex Oratorum numero quidam frequentius utuntur exemplis unde ταλασηματώδης dicuntur ab Aristotele, quidam uero magis enthymematibus delectantur, quos ἐνθυμηματικὸς, idem Aristoteles uocat. talis fuit Demo-

Demosthenes cuius enthymemata lucernam oleo Pytheas dixit, & Aristides Orator quæ Budæus scribit enthymematicum fuisse dictum. Cetero noster in utroque genere plurimum excellit, sed tamen exemplis multo magis quam Demosthenes delectatur.

TEXT. *Orationes autem, quæ constant exemplis sunt quidem ad persuadendum accommodatæ, non minus quàm aliæ; sed illæ quæ sunt enthymematibus refertæ, maiore quodam impetu animos commouent.*

COMM. Nunc ostendit quomodo differant inter se exempla atque enthymemata quatenus ad persuadendum uim attinet. tam (inquit) ad persuadendum accommodata sunt exempla quam enthymemata, sed tamen enthymemata maiore uim commouent animos. solent autem exempla magis delectare, quàm enthymemata, sicut Aristoteles in problematibus ait, sectione decima octaua. cuius rei tres adfert causas. primo quod homines gaudere solent cum aliquid discunt, atque id celeriter, sed per exempla facilius discunt, quæ cognita sunt; & singularia, cum enthymemata sint probationes ex generalibus, quæ minus intelligimus quàm singularia. deinde magis credere solemus eis, quorum plures testes sunt. exempla uero testimoniorum sunt similia. testimoniis autem facile fides fit. postremo cum suauitate quadam, quod simile est, percipitur, sed exempla fabulæque demonstrant id quod est simile. hæc sunt causæ cur magis exempla delectent quam enthymemata. quod etiam Cicero docet in Oratore ad Brutum: sic enim ait: Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione & auctoritatem orationi adfert, & fidem. & Macrobius ita inquit: Plebeia ingenia magis exemplis quam oratione capiuntur. Sed enthymemata tantam uim plerumque habent, ut etiam inuitos homines ad credendum impellant.

TEXT. *Verum quæ sit utriusque causa, quoque modo sit utroque utendum, alio in loco postea dicemus. nunc autem, de ijs, quæ tractare capimus, magis enucleatè, distinctèque differamus.*

COMM. Postquam satis docuit quæ sint artis Rhetoricæ instrumenta, & quomodo à dialecticis distinguantur, quidque habeant singula præcipui, nunc eorum tractationem rejicit in aliud tempus. nam secundo libro copiosè docet, quæ ad enthymemata & exempla pertinent. hoc loco uult ea persequi quæ commemorare cepit, hoc est, quæ communia sunt in arte dicendi.

TEXT. *Nam quod appositum est ad persuadendum, semper ad aliquem refertur, ut ei persuadibile sit.*

COMM. Duo sunt quæ docere conatur hoc loco, primo Rhetoricam non esse sola scientia contentam, sed ad opus & officium suum semper tendere, ac per se esse non posse. deinde non considerare principaliter quæ singularia sunt, sicuti neque alias artes. docet igitur primo id quod est probabile & ad persuadendum accommodatum, eam habere naturam, ut ad alterum semper referatur, & cum altero co-

paretur, non autem per se esse possit. sciendum igitur quædam esse, quæ per se esse atque intelligi possunt, & ad alia non referuntur, quales sunt naturæ rerum & earum appellationes, ut homo, Deus, cælum, & eius generis cætera, quorum scientiæ per se esse possunt. quædam autem semper cum alio conferuntur, & intelligi per se non possunt, quæ à Græcis uocantur πρὸς τι, eò, quod semper ad aliquid aliud referuntur. qualia sunt ea quæ sub eadem rationem cadunt ut pater filius, dominus seruus, magister discipulus, atque infinita alia. ergo (inquit Aristoteles) τοῦ πιθανοῦ idest persuadibile, ut Quintilianus uertit, idem etiam non est in prioris genere, ut per se intelligi rectè dici potest, sed est in secundo genere. quoniam semper alterum respicit. & ideo persuadibile uocatur, quod alicui persuaderi possit. quod si ita est, neque Rhetorica quæ persuadibili utitur, erit per se, sed semper ad alterum referetur. nisi enim sit aliquis cui persuadeat, certe persuadere non poterit. cum reliquæ scientiæ multæ per se possint esse, ut Astrologus cognitione contentus alterum non respicit, cui suas rationes probet. nisi fortasse docere uoluerit, tunc enim non simpliciter erit Astrologus, sed astrologiæ magister.

TEXT. *Id autem duplex est. aliud enim simul, atque auditum est, ex ui sua probatur, & creditur; aliud autem arte indiget, ut propositis rationibus demonstratur.*

COMM. Postquam ostendit cuius generis probabile sit, nunc ipsam diuidit. duo sunt (inquit) probabiliū genera. sunt enim quædam ita aperta, & manifesta ut arte non indigeant qua probentur, sed sua natura cum audiuntur, statim probantur, ut si quis dicat, colendam esse religionem, amandos esse parentes, puniendos esse consceleratos, sapientes esse uenerandos. hæc enim cæteraque huiusmodi non egent argumentatione, quia sua sponte probantur. sunt alia quæ non probantur nisi argumentorum uim, & disserendi artificio. ut præstantiorem esse iustitiam fortitudine, quoniam si omnes iusti essemus fortitudine non indigeremus. ut aiebat Agesilaus, Voluptatem esse rem optimam, quoniam Dei sunt in perpetua uoluptate. melius esse iniuriam accipere, quam inferre, quoniam qui facit iniuriam improbus, qui eam accipit potest esse probus. hæc & cætera huiusmodi non probantur, nisi quis rationem adiungeret. itaque artibus indigent.

TEXT. *Nulla uero ars est, quæ, quid in singulis rebus fieri debeat, consideret: ut medicina non docet, quid Somnati, aut Calliæ salubre sit; sed quid homini fieri affecto, aut cum illis, qui eodem morbo laborant.*

COMM. Artium præcepta communia sunt, & ad omnes res eiusdem generis pertinent, neque ulla ars est, quæ singularia atque indiuidua consideret. gignitur enim ars ab experientia, atque ex frequentatis actionibus, quod in Gorgia Platonis ait Polus, & Aristoteles in præmio primæ philosophiæ confirmat. non autem ex una aut altera actione, sed ex pluribus experientiis artium præcepta colliguntur

guntur. quo fit ut communia sint, & generalia. nā actiones rerum singularium sunt, præcepta uero generalium. quod exemplo medicinæ docet Aristoteles. neque enim medicina quærit in præceptis suis quomodo curari Socrates possit aut Callias, sed qua ratione curetur is qui febris laborat, aut alio quouis morbo, quicumque is fuerit. Medicus uero postquam ab arte didicit, quomodo febricitantes omnes sanari possint, tunc ad singulos descendit, & Socratem aut Calliam curat. nā actiones (ut dixi) sunt singularium. quod si quis didicisset quomodo Socrates tantum sanari posset, certè non posset alios curare. & opus esset tot artes medendi discere, quot homines sunt. Sunt igitur artium præcepta communia, & non magis hanc quam illam personam aut rem respiciunt, sed communiter omnes quæ sunt eiusdem generis. quod etiam Cicero uidit, qui in Academ. dixit artem ex multis animi perceptionibus constare. & quarto de Finibus ait: Artes efficiuntur ex cognitionibus comprehensionibusque rerum. quod autem ait Aristoteles sed quid homini sic affecto, docet medicum non hominem illum, cui medetur, cogitare, sed genus morbi. nam si alium etiam idem morbus inuaserit, eadem adhibebit remedia, & quoscunque eodem morbo laborantes inuenerit, iisdem remediis omnes curabit. quare necesse est ut communia præcepta didicerit, quibus singuli homines sanentur.

TEXT. Hoc enim ad artem spectat; quod autem singulare est, atque indiuiduum, id infinitum habetur, & nulla scientia comprehendere potest.

COMM. Artes (inquit) omnes id tantum amplectuntur quod est generale, quoniam communiter traduntur, ut earum præcepta cognosci, ac memoriæ mandari possint. nam unicuique speciei penè infinita singularia, atque indiuidua subiecta sunt. quæ si singula persequenda essent, nullus unquam finis appareret. idcirco Plato iubebat ut ab ultimis generibus incipientes, ad infimas usque species descenderemus. atque ibi demum quiesceremus, quoniam indiuidua comprehendere scientia nō possunt. huc accedit quod si quis benè speciem nouit, noscet etiam indiuidua, sed non contra. Vt qui didicit, Rhetoricam esse benè dicendi scientiā, sciet etiam Isocratē, Demosthenem, Ciceronem & alios qui Rhetores sunt, benè dicendi scientiam tenere. & qui scierit uirtutem esse animi habitū, sciet etiam iustitiam & fortitudinem eiusmodi esse, quod enim speciei conuenit, id etiam indiuiduis aptatur, & quod generi attribuitur, non abhorret à specie. quo fit ut cognitio generalium secum trahat etiam singularium cognitionem. & quo quis ea, quæ maximè generalia sunt rectius intelligit, eo sapientior est, & omnium is est sapientissimus qui altissimas rerum omnium causas cognitās habet.

TEXT. Neque igitur Rhetorica probabilis querit eiusmodi, quod unius alicuius opinioni conueniat, ut Socratis, aut Hippia; sed quod omnibus, qui ita animo

10 sunt affecti; quemadmodum etiam Dialectica.

Concludit idem in Rhetorica fieri, quod in aliis etiam artibus, ut probabile queratur, non quod uni tantum, aut alteri probabile sit, sed quod gentibus ac nationibus, nam etiam in Dialectica cuius imago quædam Rhetorica est, idem fieri solet. ut uerisimile queratur eiusmodi, quod aut omnibus aut plerisque uerisimile uideatur, non quod huic aut illi. neque obstat quòd ab unius hominis auctoritate nonnunquam ducatur argumentum, aut quòd uni nonnunquam aliquid persuadere conamur, ut Socrati. hic enim est effectus artis, nō ars ipsa. nam ars generaliter docet quomodo exemplis & enthymematibus persuadere possimus, nos autem in agendo, artis præcepta quæ communia sunt, ad singulos deducimus. ut docet ars posse nos alicuius auctoritate pro testimonio uti. hoc præceptum est generale. sed cum dico: neminem sua sponte peccare quoniam hoc Plato dixit; tunc à præcepto illo generali, deduco argumentum ab auctoritate unius hominis, atque hic artis effectus est. ita cum aliquid persuadere uolo Socrati, tunc à præceptis communibus, quæ in arte didici ducam argumenta quibus id possum facere. quare quocunque te uerteris, semper inuenies, artium præcepta communia esse.

TEXT. Nam neque illa ita ratiocinatur, ut undique arripiat sine ullo discrimine, qua alicui uideantur; siquidem etiam deliris hominibus probabilia quadam uidentur: sed ex his argumentatur, que ratione allata probari possunt.

Dialectica delectum adhibet, in eligendis ratiocinationibus suis. non enim admittit omnium opiniones, quoniam etiam stulti ac deliri homines quadam opinantur. sed ea querit quorum ratio probabilis reddi possit. in primo libro ad Eudemum idem docet Aristoteles, non esse omnium opiniones spectandas. quoniam etiam pueri & ægroti, & dementes habent suas opiniones, de quibus tamen homo sanæ mentis, nullam sibi suscipiendam esse cogitationem existimat. quod autem deliri homines suas habeant opiniones, historiarum docent. fuit enim quidam Athenis, qui putabat omnes naues quæ essent in Pirezo suas esse. Horatius quendam memorat, qui se putabat miros audire tragædos. Galenus tertio libro de locis affectis, ait quosdam esse deliros, qui se putent esse uas fictile, ideo contactum expauescunt, ne frangantur. sunt aliqui qui timent, ne cælum in eos corruat, itaque perpetuam fugam meditantur. Pisander timebat ne animæ suæ occurreret Ajax, cum greges porcorum cæderet, putabat se Græcos interficere. Pentheus putabat semper adesse furias, duplicem esse solem. de quo ita Virgilius quarto Aen.

Eumenidū ueluti demens uidet agmina Pêtheus, Et solē geminū, & duplices se ostendere Thebas.

Sed huiusmodi plurima sunt exempla. omnes enim

enim homines, siue sanæ mentis sint siue infani suas habent opiniones. Verum Dialectici uel cōmunes omnium opiniones sequuntur, uel plurimorum, uel sapientum. stultorū autem opiniones repudiant. non igitur sine discrimine sumunt ea, quæ cui uis homini uidentur, sed adhibito delectu, quærunt, quæ facilius probari possint, atque in hac re conueniunt Rhetorica & Dialectica ut communes opiniones sequantur, aut saltem probatorum hominum.

TEXT. *Rhetorica uero ex ijs, quæ in consultationem uenire consueuerunt. Est enim artis Oratorie proprium munus ea tractare, de quibus consultamus, & quorum adhuc artes traditas non habemus, & apud auditores eiusmodi, qui per multas rationes acutè rem intelligere non possunt, neque procul posita, ac longinquiora spectare.*

COMM. Videtur aliquo modo distinguere Rhetoricæ propriam materiam à materia communi Dialecticæ. nam Dialectica tractat eas quæstiones quæ probari possunt allata ratione. Rhetorica uero, quæ in consultationem ueniunt, & ad agendū aliquid potissimum spectant. est igitur hæc Oratori propriè subiecta materies, ut tractet ea de quibus homines deliberare solent, & quorum artes traditas non habemus. nam si de curando ægroto deliberandum sit, Orator non adhibebitur, sed medicus, quia medicinæ scientiam habemus. aut si de ædificanda domo sit consultandum, non Orator, sed architectus adhibebitur. Verum si de bello & pace, de custodia regionis, de rebus exportandis & importandis, de puniendis maleficiis & de reliquis huius generis sit agendum, tunc Orator admitte-
tur. neque enim de his rebus artes ullæ certè sunt, & præterea Orator ad eos auditores loquitur, qui non exquisitoribus doctrinis exculsi sunt, ideo res acutè cernere nõ possunt & ea quæ sunt à sensibus ualde remota nequaquam intelligunt. & hoc est quod ait Cicero 2. de Fin. Rhetoricam forensis, quoniam populariter loquatur, necessario hebetiorem esse. dicuntur autem ea procul posita, quæ non sunt in sensu communi & quæ non ab omnibus intelliguntur, qualia sunt ea, quæ doctrinis exquisitoribus traduntur, & quæ mente atque intelligentia comprehenduntur, quæ non nisi ab acuto ingenio uiris, atque exercitatis intelligi possunt. huiusmodi igitur res ab officio Oratoris remotæ sunt, & suis artibus continentur. ciuiles autem quæstiones & controuersis de quibus consultare solent homines ad Oratores præcipuè spectant.

TEXT. *Deliberamus autem de rebus illis, quæ uidentur in utranque partem cadere posse.*

COMM. Cum deliberatio sit in potestate nostra, ut ea de quibus deliberamus, uel aggrediamur, uel reijciamus, necesse est, ut illa fieri possint, & non fieri. quo fit ut in utranque partem cadere possint. & hoc est quod ait in Partitionibus Cicero: illa prima sunt suafori aut disuafori uidentur, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit

10 aut non necesse. Nam & si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit. & si quid necesse est. necesse autem id est, sine quo salui liberiue esse non possumus. id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendū. quod autem fieri non potest, id si tale esse cognoscitur, in deliberationem non cadit. neque enim quisquam deliberat, qua ratione perpetuo uicturus sit, quoniam intelligit, sibi moriendi necessitatem incumbere. neque quisquam deliberat, quo modo uolare possit. scit enim sibi alas non adesse. deliberant igitur omnes de ijs quæ sunt in potestate sua, quæque possunt uel facere, uel non fa-
20 cere.

De ijs uero, quæ nullo modo fieri potest, ut aliter aut fuerint, aut futura sint, aut sint, nemo est qui deliberet, si modo ea ita se habere intelligat. neque enim in rebus eiusmodi quisquam aliter, quam eo modo cōsiliū dare potest.

Argumentum à cōtrariis, quo probat id, quod proposuerat de ijs tantum rebus esse deliberationem quæ possunt in utranque partem cadere. nã siqua sunt (inquit) quæ uel iam facta sint, aut necessario sint, aut ex necessitate sint futura, nemo erit qui de ijs deliberet. nisi forte decipiatur, & existimet ea non esse necessaria. nam si nouerit esse necessaria, quid proderit aliter de illis consiliū dare, cum aliter esse nullo modo possint? comprehendit autem omnia tempora non quod quisquā de præterito deliberet, omnis enim deliberatio est de futuro, sed ut ea remoueat, quæ non cadunt in deliberationem. nam quod factum est (ait Terentius) infectum fieri non potest. quod Aristoteles Ethicorum quinto sic ait τὸ δὲ γεγονὸς οὐκ ἐνδέχεται μὴ γίνεσθαι fieri non potest, ut quod factū est, sit infectum. & Agathon poeta quadam in Tragedia sic dixit,

Etenim illud unum negatum est & Deo, ut Infecta reddat, facta quæ fuerint semel.

40 Quam sententiam posuit etiam Plinius libro secundo & Phocyllides in carminibus suis, & Pindarus Olympiorum oda secunda. de præsentī nulla est ideo deliberatio, quoniam nullum est præsens tempus. quod enim esse præsens dicimus uel coniunctum ut appellat Quintilianus, uel instās, ut uocat Cicero, non ita dicitur quia re uera sit præsens, sed propter uicinitatem, quod uel modo transiuit, uel modo futurum est. momentum uero tantum præsens dici potest, quod non est tempus. cum igitur de præterito nulla sit deliberatio, & præsens tempus proprie nullum sit, sequitur ut de futuro tantum tempore sit omnis deliberatio. sed illud futurum tepus aut est propinquius, aut remotius. si est propinquius, sæpe tanquam præsens accipitur, non aliter atque quod modo trásiit, atque etiã præsens appellatur, ut Horatius: Nunc est bibendum, nunc pede libero, Pulsanda tellus. uidetur. n. de præsentī deliberare. cum tamen esset futurum. necesse est enim ut omnis deliberatio ré præcedat. itaque res de qua de-
50 liberamus

liberamus semper est futura, atque eiusmodi, ut fieri possit. fit tamen aliquando, ut res ea fieri nō possit, de qua deliberamus, sed id accidit inscitia nostra. nam si cognosceremus eam esse talem, certe de ea nunquam deliberarem. ut Demetrius rex cum isthmum perfodere cogitaret, si putasset id fieri nullo modo posse, nunquam rem illam aggressus fuisset. sed perficiendi spes eum frustrata est, sicuti postea Caium etiam Cæsarem & Neronem, unde natum est prouerbum, ut illi dicatur, isthmum perfodere, qui aliquid aggrediuntur, quod nunquam sint effecturi.

TEXT. *Accidit autem ut quedam aliquando colligantur ex rebus antea conclusis: quedam autem ex ijs, quæ nondum quidem conclusæ sunt, sed probatione indigent eo, quod minime per se probabiles sint.*

COMM. Hoc loco docere instituit, qualia sint ea, quibus utatur Orator ad probandum. ac primo duo genera remouet ab Oratore, quæ non ei conueniunt, licet Dialecticis & Philosophis conueniāt, deinde tertium genus, addit, quod est Oratoris proprium. ait igitur: qui uolunt aliquid ratione concludere, aliquando id efficiunt, per eas propositiones quas antea probauerunt. id quod mathematici solent. de quibus ita Cicero Tuscul. libro quinto: Mathematicorum iste mos est, non Philosophorum. nam Geometræ cū aliquid docere uolunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ antea docuerunt, id sumunt pro concesso & probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi quamcunque rem habent in manibus, in eam, quæ conueniunt, congerunt omnia: & si alio loco disputata sunt. sæpe tamen etiam Philosophi pro concessis utuntur eis, quæ iam antea demonstrarint. quod Aristoteles sæpe facit, ut in libris de Cælo, utitur eis, quæ probauit in Phisicis; & in libris de Generatione, & aliis etiam in locis. aliquando uero qui ratione concludere uolunt, sumunt eas propositiones, quæ nondum quidem conclusione probatæ sunt, sed tamen egent probatione, quia uel incertæ sunt, uel non uerisimiles, neque creduntur ab aliquo, nisi ratio proferatur, quod accidit in plurimis propositionibus Philosophicis, ut imperitus homo non crederet Solem esse longè maiorem tota terra, quia sensus uidendi non ita iudicat. hæc igitur propositio indiget probatione. sicut illa; nihil inuenitur quod inane sit. & illa, Planetæ contrario motu mouentur atque cælum, & ab occidente in orientem tendunt, & infinitæ aliz. quæ subiectis rationibus à Philosophis probantur. hæc duo genera propositionum ab Oratore remota sunt, cuius rei causam subiungit Aristoteles.

TEXT. *Quorum alterum necesse est, difficile esse ad intelligendum ob longitudinem; disceptatorem enim rudè esse ponimus. alterum autem ad persuadendum haud quaquam accommodatum eo, quod neque ex rebus manifestis, neque ex probabilibus profiscatur.*

COMM. In proæ. Quæ tractat Orator debent esse facilia, ut ab omnibus intelligi facillè possint. quod ita Cicero

docet: dicendi omnis ratio in medio posita communi quodam in usu, atque in hominum more, & sermone uersatur. quoniā maiori ex parte apud imperitos habetur oratio. quin etiam ipse disceptator, hoc est iudex, & sententiæ moderator plerunque rudis & ineruditus est, quo fit, ut primū illud genus propositionum, quod aliis propositionibus antea probatum fuerat, intelligere non possit ob longitudinem. imperitus enim non potest in longum cogitationem suam extendere, quod uir eruditus & in disciplinis uersatus facile facit. atque hæc est causa, cur enthymemata sæpe ex paucioribus fiant quam syllogismi, ut facilius ab auditoribus percipi possint, sicut infra docebimus. illa igitur ratio mathematicorum qua propositionibus antea probatis & concessis utuntur ad sequentium probationem, Oratori non est accommodata, neque sanè illa altera quam Dialectici & Philosophi usurpant, ut propositiones sumant, quæ ab imperitorum intelligentia sensuque disiunctæ sint. tales enim propositiones non aptæ sunt ad persuadendum. quia non sumunt ea quæ manifesta sunt, & uerisimilia. quem autè Aristoteles uocat ἀπλοῦς, quidam simplicem uertunt, atque id uerbum è uerbo. sed tamen non satis Aristotelis sententiam explicant. nam apud Latinos simplex minime fallacem significat, non autem imperitū potest enim quis esse doctus & simplex, ut Cicero in Oratore ad Brutum, de L. Cælio Antipatro: ò uirum simplicem, qui nos nihil cælat, sapientè qui seruiendum necessitati putat. & Socrates primo de off. dicitur uir bonus, & simplicis ueritatis amicus. nos igitur rudem uertimus. sic enim etiā primo libro de partibus animalium posuit ἀπλοῦς pro imperitè: *λίαν ἔνι ἀπλοῦς ἱερταῖαι* id est, ualde igitur imperitè dictum est.

TEXT. *Itaque necesse est enthymema, atque exemplum ex rebus eiusmodi esse, quæ plerunque aliter etiam se habere possunt, ut exemplum quidem inductionis, enthymema uero syllogismi speciem ac imaginem habeat.*

COMM. Iam igitur postquam remouit ab Oratore quæ non satis ei conueniunt, propriam ei materiam assignat quam tractet, & in qua uersetur. concludit autem ex superioribus, ea de quibus Orator agit uariari facile posse, neque certa aut stabilia esse. quoniam Oratoris materia illa est, de qua consultatur. consultatio uero (ut iam demonstratum est) de ijs rebus esse solet quæ in utranque partem cadere possunt. ergo concluditur Oratoris esse materiam ex rebus eiusmodi quæ nihil in se firmitatis habeant, sed aliter atque aliter se habere possint. Sed ut hoc facilius intelligi possit, sciendum est, esse quatuor genera rerum, de quibus uerba fieri possint. sunt enim res sempiternæ, sunt perpetuæ, sunt fortuitæ, sunt humanæ. res sempiternæ dicuntur necessaria, quoniam aliter se habere non possunt, & eodem semper tenore procedunt, ut res diuinæ ac cælestes & primæ rerum causæ. de quibus est prima philosophia.

res

res perpetuæ dicuntur illæ quæ naturæ quodam ordine sub lunari globo fieri plerumq; solent. quæ uis enim non habeant eam firmitudinem quæ res diuinæ ac cælestes, quia mortales sunt & caducæ, quendam tamen ordinem perpetuum seruant, ut species remaneant, indiuidua uariantur. res fortuitæ dicuntur illæ quæ in fortunæ casu ac temeritate positæ sunt, ideo sunt incertæ, dubiæ, inconstantes, & hominibus incognitæ, ut de illis neque scientia neque deliberatio esse possit. res denique humanæ dicuntur, quæ ad hominum actiones pertinent, quæ uariari quidem possunt, sed tamen consilio & ratione benè diriguntur. & de illis uel bene, uel malè statuere possumus. atque in his tota uis & facultas oratoris uersat. nihil enim fere tractat Oratores, nisi quod ad actiones humanas attineat. unde credit Hermogenes propriam Oratoris materiam esse ciuiles quæstiones. quod maiori ex parte uerum est. in his ergo rebus cum uersetur Orator, utitur exemplo pro inductione, & enthymema pro syllogismo.

TEXT. *Ex paucis autem, & sæpe ex paucioribus enthymema fit, quam primus ille, atque integer syllogismus. si quid enim notum, atque exploratum fuerit, id sane nihil attinet dicere, quod ipse auditor illud adiungit.*

COMV. Quia dixerat oratores apud huiusmodi auditores facere uerba solitos, qui longinqua & remota non satis intelligere possint, ideo nunc docet ex paucis enthymema fieri debere, & sæpe ex paucioribus, quam integer syllogismus fiat. neque enim ea dicenda sunt, de quibus nemo dubitat. nam quæ notissima sunt, auditores ipsi subiungunt, & ex eis fidem habent. hic Aristotelis locus uidetur adhuc à nemine benè intellectus. omnes enim aiunt in enthymemate semper alteram propositionem deesse, atque ideo uocari syllogismum imperfectum. quod si uerum esset, profectò dixisset Aristoteles semper ex paucioribus constare, non autem sæpe, nunc cum dicat sæpe constare ex paucioribus, ostendit aliquando etiam ex totidem, aut fortasse ex pluribus constare. nos autem dicimus ideo syllogismum imperfectum enthymema uocari, non quia semper altera propositio desideretur in eo, cum aliquando ambæ adijciantur, sed quia nunquam habet ueram syllogismi formam. Nam, ut ait in partitionibus Cicero, argumētandi duo genera sunt, quorum alterum ad fidem directò spectat, alterum se inflectit ad motum. dirigitur cum proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus uteretur, atque his confirmatis ad propositum sese retulit, atque conclusit. illa autem altera argumentatio quasi retrò & contra prius sumit quæ uult, eaque confirmat, deinde id quod proponendum fuit, iacit ad extremum. hæc Cicero. uerum sciendum est in priori genere syllogismos omnes fieri, qui directò ad fidem spectant, in secundo uero nunquam syllogismos sed enthymemata tantum fieri. cum enim mouere animos uelint Oratores in enthymemate priore loco ponunt conclusionem, quam adiecta ratione probant. illa autem ratio plerumq;

10 est minor propositio, ut iure interfectus est Clodius, quia fuit insidiator. dignus est supplicio Catilina, quoniam in patriam coniurauit. hoc est igitur quod ait Aristoteles, ex paucis enthymema fieri, quia maiori ex parte fit, ex una propositione cum ratione adiuncta. Sed quia interdum accidit ut extremo loco, maior addatur propositio, si non ita nota fuerit, ideo dixit Aristoteles sæpe ex paucioribus fieri quam syllogismum, non autem semper, additur autem maior propositio extremo loco hoc modo: Voluptas propter se expetenda est, quoniam est bona, & omne bonum propter se est expetendum. ita Cicero pro Cælio: In Cælio luxuries nulla est, est enim deditus optimarum artium studijs, in eis uero qui sunt optimarum artium studijs dediti, nulla est luxuries. totidem igitur aliquando propositiones habet enthymema quot syllogismus, sed tamen eandem argumentandi formam nunquam sequitur. atque ideo uocatur imperfectus syllogismus. illud etiam ex Quintiliani sententia dicimus enthymema ita distingui, ut aliud simplex sit, aliud multiplex siue compositum. simplex enthymema ferè semper ex paucioribus constat, quam syllogismus. quoniam ex propositione atque ratione fit, ut diximus, enthymema uero multiplex siue compositum. longè plures habere partes potest. & hoc est quod aiunt: Rhetoricam latè copiosèq; dicere. quia licet ex paucioribus enunciatis, quam fiat syllogismus, enthymemata simplicia construat, tamen ea frequentissime multiplicat, & quodammodo conglobat, rationesque rationibus continenter adiungit. usque adeo ut in uno composito enthymemate sæpenumero plurimorum syllogismorum terminos & vim complectatur. hac de causa dixit Aristoteles ex paucis enthymema consistere, & sæpe ex paucioribus quam primus syllogismus intelligens de simplici non autè de multiplici & conglobato enthymemate. Quod ut apertius fiat, sumamus unum ex Cicerone compositum enthymema, & uideamus quot in eo syllogismi esse possint: tale est illud pro Milone: Quæ igitur cum omniū gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus; hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo captis non dubitauit occidere? dico in hoc uno enthymemate, quinque perfectorum syllogismorum terminos ac vim inesse qui sigillatim conformari possunt, ut nos in secundo Reprehensionum libro contra Nizolium copiosè docuimus. multo igitur ex paucioribus enthymemata sua rhetores conficiunt, quam Dialectici syllogismos. ut Cicero pro Milone utitur hoc enthymemate à repugnātib;: Eius igitur mortis uultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse nolitis? quod si uoluerimus ad syllogismum reducere, multò pluribus uerbis opus erit, sic enim conformabitur: Non debet Iudices eius mortis uultores esse, cuius vitam etiam si possit restitui nolint. vos etiam si possitis, Clodio vitam restituere, nolletis, ergo non debetis mortis eius

eius viatores sedere. ita illud pro Ligario: causa tum dubia, quæ erat aliquid in utraque parte quod probari posset. sic ad syllogismum: omnis causa in qua aliquid ex utraque parte probari potest, dubia est, sed in causa Cæsaribus & Pompeij, aliquid erat quod ex utraque parte probari posset, ergo tunc causa dubia erat. sed infinita sunt exempla. quoties igitur ad syllogismum enthymemata reducuntur semper ferè pluribus uerbis opus est. itaque; iam perspicua est Aristotelis sententia, quam tamen ipsemet exemplo confirmat.

TEXT. *Ut si quis probare uelit, Doricum certamen uicisse, in quo uictor corona donatur; satis erit dicere: uicit enim Olympia. quod autem in Olympijs uictor corona donetur, non opus est addere, omnes enim hoc sciunt.*

COMM. Exemplum satis apertum est. Doricus enim pancratiastes fuit, Diagoræ Rhodij nobilis Olympionicæ filius. tradunt autem Diagoram gaudio examinatum cum tres filios uictores Olympiorum uidisset, A. Gellius libro 3. cap. 15. ita scribit: Diagoras tres filios adolescentes habuit, unum pugilem, alterum pancratiastem, tertium luctatorem. eosque omnes uidit uincere, coronarique eodem Olympiæ die. & cum ibi eum tres adolescentes amplexi, coronis suis in caput patris positis suauiter amplexerentur, cumque populus gratulabundus flores undique in eum iaceret, ibi in stadio inspectate populo, in oculis, atque in manibus filiorum animam efflavit. Cicero. 1. Tusculanarum. duos tantum Diagoræ filios eodem die uictores fuisse memorat, & Laconem quendam ad Diagoram accessisse dicentem: more re Diagoras, non enim in cælum ascensus es. huius igitur filius Doricus Pancratiastes fuit, de quo Tucidides primo libro meminit. erat (inquit) Olympias in qua Dorieus secundo uictor declaratus fuit. ludi uero in quibus corona uictorius donabatur à Græcis ἀγώνες σκευαίται uocabantur, quales fuerunt Olympici, Pithij, Nemæi, Isthmij. sed omnium celeberrimi Olympici fuerunt, ab Hercule in honorem Iouis constituti. hi quinto quoque anno fiebant, unde Olympias dicta quod Romani lustrum uocauerunt. qui uicissent Olympia dicebantur olympionicæ. quod erat apud Græcos propè maius & gloriosius quam Romæ triumphare, sicut ait Cicero pro Flacco. Idem Cicero, ludos olympicos appellat quinquennalem celebritatem. erat autem illa celebritas notissima. & nemo erat qui nesciret, uictores Olympiorum corona donari. atque hoc est, quod ait Aristoteles, si quis probare uellet, Doricum in certamine coronatum, satis esse dicere: uicit enim Olympia. quoniam omnes sciunt in eo certamine uictores coronari. erit igitur enthymema, ex conclusionem & minori propositionem, hoc modo: Dorieus certamen uicit, in quo uictor corona donatur, uicit enim Olympia. sed est hæc consuetudo, ut in enthymemate, pars quæ primo loco ponitur, quauis conclusio sit, tamen propositio dicatur, & quæ ponitur secundo loco, quauis sit minor, propositio tamen ratio uocetur. ita-

3. de Ora.

10. que statuunt enthymema ex propositionem & rationem fieri, quod autem sit id, quod dixi, facile potest intelligi, si quis enthymema reducat ad syllogismum hoc modo: Omnes qui uincunt Olympia, certamen uincunt, in quo uictor corona donatur. Dorieus uicit Olympia, ergo Dorieus certamen uicit, in quo uictor corona donatur. nam quod in syllogismo ponitur extremo loco, id in enthymemate primum est. ergo in enthymemate conclusio primo loco ponitur, sed (ut dixi) uocatur propositio, non propter uim ac potestatem, sed propter locum quem obtinet.

Pauca uero necessaria sunt eorum, ex quibus oratorij syllogismi consueuntur. maiori enim ex parte, que in iudicium ac deliberationem ueniunt, etiam aliter se habere possunt.

TEXT. *Pauca uero necessaria sunt eorum, ex quibus oratorij syllogismi consueuntur. maiori enim ex parte, que in iudicium ac deliberationem ueniunt, etiam aliter se habere possunt.*

COMM. Omnis argumentatio aut necessariè aut probabiliter concludit. Mathematici & Philosophi quarunt eas argumentationes quæ necessariè concludant. Oratores autem eas, maiori ex parte quæ sint probabiles, sed tamen aliquando necessariè etià Oratores concludunt. quamuis id rarius faciant. hoc est quod ait Aristoteles. in enthymemate pauca solent esse necessaria. quoniam ea de quibus iudicium est atque deliberatio uariari solent, & aliter atque aliter se habere. quod in rebus necessarijs non fit.

30. Vnde Quintilianus & Hermogenes omnem necessariam argumentationem uidentur ab Oratore remouere, sed Aristoteles & Cicero putant etià hoc genus argumentationis Oratorem nonnunquam attingere. atque Aristotelis quidem sententia ex hoc loco perspicua est. cum præsertim etiam inferius apertè dicat ea, ex quibus enthymemata fiant partim quidem esse necessaria, sed maiori ex parte probabilia. Cicero uero primo de inuent. sic ait: Argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessariè demonstrans. necessariè demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri nec probari possunt. hoc modo: si peperit cum uiro concubuit. hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maximè tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem in Partitionibus, coniecturam in uerisimilibus, & in proprijs rerum notis positam esse totam ait, & uerisimile id appellat quod plerumque ita fit, propriæ autem notæ argumentum quod nunquam aliter fit, certumque declarat. ex his planum est & Aristotelem & Ciceronem sentire, nonnunquam etiam ex necessarijs enthymema fieri.

Solent enim homines de ijs rebus deliberare, & cogitare, quas in uita gerunt, quæ uerò aguntur, eiusdem generis omnia sunt; neque quicquam, penè dixerim, eorum ex necessitate fit.

Hæc est ratio qua probat id, quod proposuerat. nempe esse pauca necessaria in enthymemate. nam omnes deliberationes & iudicia de humanis actionibus esse solent. at actiones humanæ sunt eiusmodi, ut à nulla necessitate pendeant, sed à libera uoluntate

iustate proueniant. adeo ut nihil penè agatur nec-
cessariò. nam Aristoteles eorum sententiam non
sequitur, qui animos nostros libera uoluntate ac
proprio arbitrio spoliant. & necessitate fati deui-
ciunt, ut ea tantum agant, ad quæ fato impellun-
tur. quæ omnino falsa est opinio ac penitus repu-
dianda. quod in libro de interpretatione Aristote-
les acutè disputat, & Cicero in libro de fato, nam
si à necessitate fati penderent actiones nostræ, ua-
na essent omnia consilia nostra, uanæ deliberatio-
nes, nihil leges, nihil iudicia prodesse. irriti es-
sent omnes conatus nostri. frustra nobis esset data
ratio, atque cogitatio, qua bonum à malo distin-
guamus, & alterum amplectamur, alterum fugia-
mus. sed quia nulla est necessitas in actionibus hu-
manis, ideo libera est uoluntas nostra, & motus ani-
mi uoluntarij sunt, ac liberi, qui probabilitate du-
cuntur, ut uel consentiant, uel dissentiant.

TEXT. *Hæc autem ipsa quæ plerumque fiunt, nec eodem modo se semper habent necesse est ex propositionibus eiusdem naturæ confirmari; sicuti necessaria ex necessarijs probantur. quod ex Analyticis libris clarius intelligi potest.*

COMM. Argumenta subiectæ materiæ respondent, ut si res necessariae sunt, etiam conclusio fit necessaria. si uero subiectæ res probabiles fuerint, erit etiam conclusio probabilis. quod primo libro priorum multis uerbis explicatum est. Itaque cum actiones humanæ de quibus deliberari & iudicari solet, tantum plerumque ita fiant, & à nulla necessitate pendeant, necessitas cogit, ut propositiones quæ ex illis fiunt, nullam necessitatem habeant, sed tantum probabilitatem, quare neque conclusio necessaria fiet, sed tantum probabilis. omnium enim argumentationum conclusiones principijs, unde originem habent similes sunt, quo fit ut quæ à necessarijs principijs oriuntur, necessariae sint, quæ à probabilibus probabiles. potest quidem fieri ut aliquando conclusio necessaria sit, quamuis sumptæ propositiones non sint necessariae, sicuti nonnunquam et uerum colligitur ex ijs, quæ uera non sunt. sed hoc non efficitur, ex ueris propositionum, sed ex mendosa ratiocinandi formula.

TEXT. *Quare perspicuum est, eorum, ex quibus enthymemata fiunt aliqua quidem esse necessaria; sed maiori ex parte esse talia, ut plerumque ita fiant.*

COMM. His ita positis, sequitur ea conclusio, ut enthymemata pauca necessaria concludant, plurima uero probabiliter. & hæc est causa, quoniam res quæ enthymemati subijciuntur, non sunt necessariae, sed eiusmodi, ut quamuis plerumque ita fiant, tamè etiam aliter fieri possint. sunt etiam quædam enthymemata quasi media quæ ita probabilia sunt, ut necessaria esse videantur, & ideo dicuntur ab Oratoribus necessaria, ut Cicero pro P. Quintio: Et enim si ueritate amicitia, fide societas, pietate propinquitas colitur, necesse est iste, qui amicum, socium, affinem fama ac fortunis spoliare conatus est, uanum se & perfidiosum, & impium esse fateatur. Probat autem Aristoteles ab enthymematis de-

initione quod proposuit, nempe ea, ex quibus enthymemata fiunt, non esse necessaria præter pauca quædam, sed probabilia.

Ducuntur enim enthymemata ex uerisimilibus & signis, itaque necesse est, ut horum utrunque alteri eorum respondeat, atque idem sit.

COMM. Hoc autem dixit etiam primo libro priorum, cum enthymema ita definit, ut dicat syllogismum esse, qui fiat ex uerisimilibus, & signis. quod si res subiectæ enthymemati uel necessariae sunt, uel probabiles, & enthymema fit ex uerisimilibus & signis, necessitas cogit, ut hæc inter se uicissim respondeant, nempe ut uerisimile sit idem quod probabile, & signum sit idem quod necessarium argumentum. hæc est Aristotelis sententia. quæ tamen eget interpretatione. atque, ut ita dicam, limitatione. uidendum est igitur quomodo differant inter se uerisimile & signum, & quomodo rebus probabilibus & necessarijs respondeant. cum enim omnis cognitio nostra duplicè originem habeat, hoc est uel à sensu, uel ab intellectu, necesse est ut etià omnia argumenta quæ nobis cognitionem aliquam adferunt, uel ad sensum uel ad intellectum referantur. ergo quæ ad sensum pertinent uocantur signa, quod aliquid significant per sensum, ut per uisum, aut per auditum, aut per alios. quod ita Cicero primo de Inventionem testatur: Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat. ut si quis cruentum gladium uidet statim argumetur, eadem esse factam. si magnum strepitum audit in foro, seditionem ortam esse suspicatur. si uocem audit amici, cognoscit eum adesse. sic ex gustatu cognoscitur mel, quia dulce est, ex tactu glacies, quæ frigida est, atque ita de ceteris. hæc igitur omnia quæ à sensibus ducuntur argumenta, uocantur signa. quæ uero dicuntur ab intellectu uel opinione, uerisimilia dicuntur, ut quoniam intelligimus eos qui oderunt aliquem cupere illum perditum, dicimus uerisimile esse Clodium insidias Miloni struxisse ut eum interficeret, quem oderat. & quia scimus audaces & auaros esse maleficos, ideo Cicero uerisimile esse argumentatur Roscium Capitonem maleficium admisisse, quod esset audax & auarus. iam igitur notum est, quid inter se differat uerisimile & signum. nullum autem uerisimile tantum, argumentum est necessarium. fit enim uerisimile argumentum ex rebus probabilibus, & quæ plerumque ita fiunt. signum autem aliquando necessarium est, ut si mulier lac habet, necessarium est, ut pepererit. fiunt igitur huiusmodi signa ex necessarijs rebus, & appellantur à Cicero ne proprie rerum notæ, ut infra dicemus. pauca tamè sunt huiusmodi signa quibus Orator uti posuit, & hoc est quod ait Aristoteles, eorum ex quibus enthymemata fiunt, pauca esse necessaria. sunt autem alia signa plurima, quæ nullam in se necessitatem habeant, sed tamen orationem probabiliorum efficiant, quæ Oratores diligentissimè persequuntur.

Nam uerisimile est tanquam id, quod plerumque ita fit: non tamen absolute, sicuti quidam existimant; sed quod

quod in eis uerferur, quæ aliter etiam euenire possunt: & quod ita se habeat ad id, cuius est uerisimile, sicuti se habet id, quod generatim atque uniuersè fit, ad id, quod fit sygillatim & in parte.

COMM. Cum uerisimile & signum ita distinguantur, ut alterum necessario, alterum probabiliter concludatur. nunc aperit utrum eorum probabiliter, & utrum necessario colligere soleat: ac primo uerisimile dicit esse tanquam id quod plerumque fit, in rebus quæ naturæ ordine procedunt. nam in communi opinione positum est uerisimile, quod ait in Phædro Plato, ubi uerisimile desinit esse τὸ πλεθει δοκῆν. i. quod multitudini ita esse uidetur. & Cicero in partitionibus: sed appellemus (inquit) docendi gratia uerisimile, quod plerumque ita fiat, ut adolescentiæ procliuiorem esse ad libidinem. Quintilianus libro quinto credibile hoc uocat, sic enim ait: Credibile genera sunt tria. unum firmissimum, quod ferè accidit ut liberos à parentibus amari. alterum uerò propensius, eum qui rectè ualeat, in castinum peruenturum. Tertium tantum non repugnans, in domo furtum factum esse, ab eo, qui domi fuerit. sunt igitur uerisimilia huiusmodi. sed alii qui decipiuntur, qui putant absolutè plerumque fieri quæ uerisimilia sunt, sicuti res naturales plerumque ita se habent, atque ideo perpetuè uocantur. hoc autem non est in uerisimilibus, quæ licet plerumque fiant, tamen etiam aliter euenire possunt, ut quæ matres diligant filios, uerisimile est, non tamen absolutè, nam aliquæ reperiuntur, quæ filios non diligunt ut Medæa, & Agaue. est autem uerisimile eius naturæ, ut ad alterum semper referatur. ita uero se habet ad id, ad quod refertur, sicuti se habet genus aut species ad indiuiduum. nam quod in genere aut specie probatum est, id etiam in indiuiduo probatum intelligitur, ut si animal & homo sentit & mouetur, etiam Socrates sentiat & mouebitur. ita, si parentes liberos diligunt, etiam Roscium pater diligit, ut est apud Ciceronem. Et si adolescentes ad libidinem procliues sunt, etiam Cælius adolescens erit procliuus ad libidinem.

TEXT. Signorum uero duo sunt genera: quorum alterum ita se habet ad id, cuius est signum, sicuti quod in parte fit, ad id, quod in uniuerso genere; alterum autem sicuti quod in uniuerso genere fit, ad id, quod in parte.

COMM. Nunc ad signa reuertitur, & eorum duo genera facit, cum uerisimiliū unum tantum fecisset. duo sunt, inquit, signorū genera, quorum alterum ita refertur ad id cuius est signum, sicut indiuiduum ad speciem uel genus, ut si quis diceret sapientes esse etiam facetos, quoniā Socrates sapiens, & facetus fuit. aut Oratores esse Philosophos, quoniā Isocrates Orator & Philosophus fuit. aut Philosophos obscane loqui, & uerecundiam negligere, quoniā Antisthenes & Diogenes hoc faciebant. sed hæc paruam habent uim ad probandum, ut infra docebit. alterum genus contrarium est. nam ita refertur ad id cuius est signum, sicuti genus uel species ad indiuiduum. ut si quis dicat hominem aliquem febre laborare, quoniā crebro respiret. aut

10 fœminam esse adulteram quod sola noctu uagetur. aut impudicum esse Cælium, quod turpiter loquatur. Sed hæc inferius copiose persequemur. Quintilianus libro quinto de signis, ita inquit. Hoc genus per omnia tempora perpendi solet, nam & corrigisse eam cum uiro quæ peperit, quod est præteriti, & fluctus esse, cum magna uis uenti in mari incubuit, quod coniuncti, & eum mori cuius cor est uulneratum, quod futuri, necesse est. sed hæc exempla pertinent ad illud signorum genus, quod est necessarium & τεκμήριον uocatur. de quo ita subiungit Aristoteles.

TEXT. Quin ex his ipsis id signum, quod necessarium est, indicium uocatur, uel propria nota. quod autem non est necessarium, caret certo, ac proprio nomine, quo ab alijs distinguatur.

COMM. Quintilianus hanc Aristotelis distinctionem posuit libro quinto. sic enim ait: Diuiduntur autem in has duas primas species, quod eorum alia sunt, quæ necessaria sunt, quæ Græci uocant τεκμήρια, alia non necessaria, quæ σημεῖα. Cicero in Partitionibus, propriam notam uocat, quod Aristoteles τεκμήριον. sic enim ait: Propriæ autem notæ argumentum quod nunquam aliter fit, certumque declarat, ut fumus ignem. signum uero quod non est necessarium, non habet proprium nomen. communiter ergo siue necessaria sint, siue non necessaria, uocantur signa. proprie autem quæ necessaria sunt, dicuntur τεκμήρια. hoc est indicia, uel propriæ notæ. quæ putat Quintilianus uix ad artem pertinere, cum tamen aliter Aristoteles & Cicero sentiant.

TEXT. At uero necessaria illa uoco ex quibus syllogismus ac firma conclusio fit. quo circa genus hoc signorum τεκμήριον dicitur; hoc est indicium ac propria nota. cum uenim id quod dixerint; nullo modo solui posse existimant, tunc opinantur id signum τεκμήριον esse; atque ita ipsum appellant, tanquam quod iam probatum, atque confectū sit. prisca enim Græcorum lingua τέκμαρ. idem erat quod extremum atque ultimum.

COMM. Exponit accuratè quæ sint ea signa quæ necessaria uocentur. ea inquit sunt necessaria, ex quibus fit syllogismus: uocat autem Aristoteles hoc loco syllogismum conclusionem firmam, sicut alijs etiam in locis plurimis; quæ nullo modo refelli possit. itaque secundo Priorum dicit hæc signa necessaria esse ἀλυτα, hoc est talia ut refutari nequeat, & eadē uocat συλλελογισμένα, quasi firmiter conclusa. ea uero quæ necessaria non sunt, ait esse λυτα, quæ facile refelluntur, & ἀσυλλογῆτα, id est non firmiter conclusa. quod autem τεκμήριον sit necessarium; ab etymologia & notatione uocabuli probat. nam τεκμήριον uidetur idem significare quod probatum atque confectum. deducitur enim ab hoc uerbo τέκμαρ, quod apud ueteres Græcos idē significabat, quod extremum atque ultimum. itaque quoties argumentū eo deductum est, ut iam amplius refelli nullo modo possit, tunc uidetur ad finem peruenisse. quare tunc uocatur τεκμήριον.

TEXT. Genus autem illud signorum quod ita se habet ad id, cuius signum est, sicuti singula res ad uniuersum genus

genus tale est; ut si quis affirmaret signum esse, viros sapientes esse etiam iustos, quia Socrates erat sapiens, & iustus. hoc quidem certe signum est; sed facile dissolui ac refelli potest; etiam si verum fuerit id, quod dicitur. nihil enim in se firmi habet, neque necessario concluditur.

cuius est signum, sicuti quod est in uniuerso genere, ad id quod in parte est, fit hoc modo; ut si quis diceret, Hunc hominem febre laborare signum est eò, quod crebro respirat, sed hoc facile solui potest, etiam si verum fuerit; quoniam accidit etiam eum, qui febre non laborat, aliquando crebro respirare.

COMM. Reuertitur ad id quod superius, proposituerat exequendum, ut ostendat quæ signa sint ad probandum idonea, & quæ non satis apta. diximus (inquit) esse quoddam genus signorum, quod ita refertur ad id, cuius est signum. sicut singularia atque indiuidua ad speciem uel genus suum. ut si quis probare vellet eos qui sapientes sunt, etiam iustos esse. atque ita argumentaretur: Socrates erat sapiens, & idem erat iustus, ergo sapientes sunt iusti. sed hoc genus signorum parum habet firmitudinis, quoniam facile refutari potest, etiam si uerum dicatur. neque enim ueram concludendi rationem sequitur, nam ex duobus enunciatis singularibus nihil firmi concludi potest, ut primo priorum demonstratum est. licet igitur in uno homine uel in una re, duo uel plura spectentur, non tamen ideo sequitur ut eadem sint in aliis, quæ sub eadem specie, aut eodem genere continentur. ut si Cæsar fuit Imperator strenuus, & idem fuit eloquens, non ideo sequitur, ut omnes strenui Imperatores sint eloquentes. uidetur tamen Virgilius secundo Aeneidos hoc signi genere uti, cum Græcos insidiatores esse dicat, eo quod Sinon Græcus esset insidiator. sic enim ait: Accipe nunc Danaum insidias & crimine ab uno Disce omnes.

COMM. Exemplum adfert alterius generis, quando ex genere uel specie probare uolumus id quod est in parte, ut si quis dicat, quia video hunc hominem crebro respirare, iudico eum febre laborare, quasi omnes qui crebro respirant febre laborent. sed uim paruum habet ad probandum hoc signorum genus, ideo facile refelli potest, etiam si uerum fuerit. nam multi inueniuntur, qui crebro respirant, & tamen febre non laborent. hæc est Aristotelis sententia. sed Oratores tamen ab hoc genere signorum multa deducunt argumenta, quæ licet singularia per se sint infirma, tamen conglobata ualent. ut si iuuenem uidero cum muliere loquentem, non statim eum adulterum putabo. neque enim iuuenes omnes qui cum mulieribus loquuntur sunt adulteri, sed si frequenter id fecerit, & sine arbitris, & occultè, & nocturno tempore, tunc ex signorum multitudine poterit adulter existimari. sic enim vindicius seruus coniurationem filiorum Bruti cognouit, cum uideret eos cum Tarquinij legati crebro colloquentes, & id occultè, nocturnoque tempore facientes. Sic Sp. Melius in suspicionem uenit affectati regni, quod plebem largitione corruperet, quod nocturnos conuentus ageret, quod corporis custodes quæreret. ita Cethegus affinis coniurationi iudicatus est, quod esset amicus Catilinae, & cum eo frequenter uersaretur, & quod armorum maximam uim domi comparatam haberet. ita Cicero pro Milone conatur à signis probare Clodium insidiatorem fuisse, quod dixisset Milonem triduo periturum, quod seruos agrestes armasset, quod impedimenta reliquisset, & expeditus in equo profectus fuisset. hæc igitur singularia parum habent firmitudinis, sed copulata multum ualent. ideo Cicero pro Roscio Am. Erucium accusatorem merito deridet, quod dixisset Roscium odio patri esse. atque eius rei signum fecerat. quod rus eum pater ablegasset. neque enim parentes omnes, qui filios suos rus ablegant, eos oderunt. quod si alia multa odij signa potuisset Erucius colligere, fortasse quod uolebat, approbasset.

TEXT. Quod si quis ita dicat, hunc hominem agrotare, signum est eo, quod febre laborat; aut, Hæc mulier peperit, quoniam lac habet: iam hoc erit firmum, & necessario conclusum. atque hoc signorum genus solum tecmerium ac propria nota uocatur; solumque si uerum fuerit id, quod dicitur, refelli non potest.

COMM. Hæc eo pertinent ut ostendat inueniri signa quædam quæ necessaria sint, & refelli non possint, non quod hæc habeant à singularibus uim concludendi, sed contra potius uim habent à genere, uel specie. quoniam enim hunc hominem uideo febre correptum, dico eum agrotare. quoniam scio omnes qui febre corripiuntur, agrotare. & quia mulierem hanc lac habere conspicio, dico eam peperisse, quia scio mulieres omnes quæ lac habent, iam peperisse. sunt igitur in singularibus atque indiuiduis hæc signa, sed uim habent à generalibus. possunt autem in prima syllogismorum formula bene concludi, & tunc erunt perfecti syllogismi. quo fit ut refelli non possint, si uerum sumatur. quod in alijs signis non accidit. atque ideo solum hoc genus tecmerium, id est propria nota uocatur. quod argumentum est à rebus effectis. & à logicis uocatur, demòstratio quia est. sunt enim duæ species demonstrationis. Altera dicitur demonstratio propter quid, quæ originem habet à causis, altera demonstratio quia, quæ nascitur ab effectis. quo in genere sunt hæc signa quæ tecmeria uocantur.

TEXT. Quid igitur uerisimile sit, & quid signum, & propria nota; quaque ratione differant, satis pro tempore dictum sit. planius enim atque dilucidius de his omnibus, & qua de causa partim quidem nihil certi concludant, partim autem conclusionem firmam stabilemque habeant, in Analyticis libris iam antea disputauimus.

TEXT. Alterum genus signorum. quod ita se habet ad id,

COMM. Repetit breuiter quid hæcenus docuerit, & locum ostendit, ubi hæc eadem planius tractata sint. hæcenus inquit declaratum est quid sit uerisimile, & quid sit signum ac propria nota, quidque discriminis inter se habeant. qui uero cupit hanc res latius intelligere, is secundum librum Priorum Analy-

Analyticorum legat, ibi enim hæc planius traduntur, & docetur etiam qua de causa fiat ut aliqua signa nihil certi concludant, aliqua vero firmam conclusionem habeant. hoc loco Victorius plurimis verbis conatur ostendere quæ sit inter signum & verisimile differentia. sed meo quidem iudicio, nõ se satis explicat. nam quod primò Quintilianum reprehendit, quod ex Hermagoræ sententia dixerit signum esse nõ esse Virginem Atalantam, quia cum iuuenibus per sylvas vagetur. idque ait potius esse verisimile quam signum. decipitur ipse Victorius, cū signum ab effectis ducatur, & ab ijs quæ sub sensum cadunt, & a signis etiam coniecturæ ducuntur. quod victorius negare uideatur. Est igitur illa satis aperta differentia inter uerisimile, & signum. quod verisimile ducitur à causis & communi opinione, ut quod Malleolus culeo sit insuendus, quia est parricida. & Antonius sit hostis iudicandus, quod patriæ bellum inferat. nõ ita censent omnes, nempe eos qui parentes occidunt culeo insuendos esse, & qui bellum patriæ inferunt, hostes esse iudicandos. Signum autem ducitur ab effectis rebus quæ sub sensum cadunt, ut Arcopagitæ puerum damnarunt, qui cothurnicibus oculos effodiebat, & deinde uiuas emittebat. id enim summæ crudelitatis signum esse iudicant. atque hæc distinctio facilis est, & expedita. Verum est quod apud auctores hæc aliquando nomina confunduntur. nam signa nonnunquam dicuntur verisimilia. quia quæcunque probandi uim habent in hac arte communiter verisimilia dicuntur, sed propriè ita distinguuntur, ut nos diximus.

TEXT.

Quod autem exemplum sit idem, quod inductio, & quibus in rebus inductio sit, ostensum est. sed tamen non ita se habet, ut pars ad totum, neque ut totum ad partem, neque ut totum ad totum; uerum ut pars ad partem. & ut quod simile est, ad id cui est simile.

COMM.

Cum Rhetoricam duobus ad probandum instrumentis uti docuisset enthymemate, & exemplo, & iam quibus ex rebus enthymema fiat aperuerit: nunc ad exemplum reuertitur, quod iam supra dixit esse inductionem oratoriam, nunc autem docere uult quomodo fiat. iam igitur (inquit) ostēdimus exemplum esse quandam inductionem & quomodo fiat inductio declarauimus, hic uerò sciendum est, non esse penitus idem exemplum quod inductio, quoniam inductio plura completitur. & aliter fit in Dialectica, quam exemplum in Rhetorica, neque ordinem syllogismi seruare in colligendo, sed suam quandam ac propriam rationem. quatuor enim modis colligere licet, uel totū ex partibus, quod fit in dialectica inductione. ut si quis probet omnem uirtutem esse animi habitum rationi consentaneum, quoniam & iustitia, & prudentia, & fortitudo, & temperantia tales sint habitus. uel partem ex toto, quod syllogismo fit, in quo sit una propositio singularis, ut si quis probet, iustitiam Clodium, quia fuit insidiator, & omnes insidiatores rectè possint interfici. uel totum ex

toto, quod fit in primo modo primæ formulæ syllogismorum, in quo generalis propositio colligitur ex duabus generalibus propositionibus, ut si quis probet, omnem hominem moueri & sentire, quoniam omne animal mouetur & sentit, & omnis homo sit animal. uel partem ex parte, quod tantum exemplo fit. ut Cicero probat iuste à se posse Catilinam interfici, quoniam etiam Scipio Nasica iuste Tib. Gracchum interfecit. iam igitur perspicuum est quod ait Aristotelis exemplum non esse, ut est pars ad totum, neque ut est totum ad partem, neque ut totum ad totum, sed ut est pars ad partem. ut Cicero pro Roscio Amer. probat exemplo non debere Iudices credere patrem à Roscio fuisse interfectum, quia neque creditum fuit T. Clēlium Terracinensem à filiis interfectum fuisse. & pro Milone probat à Milone iuste Clodium interfici potuisse, quoniam etiam Hala Seruilius Sp. Meliū, & L. Opimius Gracchū, & Senatus Catilinam iuste interfecit. & pro Archia, retinendum esse Archiam in ciuitate, quoniam multi honestissimi uiri illum honorant, & quoniam multæ ciuitates Homerum suum esse ciuem prædicant. hæc enim quadam similitudine probantur. unde ait Aristoteles exemplum esse tāquam quod simile est, ad id cui est simile.

30

Cum enim ambo illa, quæ sumuntur, sub eodem genere posita fuerint, & alterum altero notius & apertius sit; tunc id exemplum est: ut si quis probare uelit, Dionysium appetere dominatum regium, cum salutis suæ custodes petat; & dicat Pisisstratum antea custodes petiisse, cum regnum appeteret, & cum eos impetrasset, tyrannidem occupasse; Theagenemq; idem Megaris fecisse, & alios quoscunque nouerit idem fecisse. omnes exemplum sicut Dionysii, quem adhuc ignorant, ad ea de causa custodes petat. hæc enim omnia sub eodem genere, ac proposito continentur, quod quicunque regnum appetit, custodes salutis suæ petit.

TEXT.

40

Docuit exemplum esse, ut est pars ad partem, nunc pergit ea docere quæ præterea in exemplo esse debeant. oportet inquit ut ea, quæ sumuntur sub eodem genere sint. nam si fuerint diuersi generis, nihil firmiter concludi poterit. deinde opus est ut id, quod sumitur probationis gratia, notius & apertius sit eo, quod probandum est. nam si ambo equaliter ignota fuerint, nihil proderunt ad faciendam fidem. Quatuor ergo sunt quæ in exemplo requiruntur. primum ut sit tanquam pars ad partem, deinde ut sit ei simile de quo agitur, tum ut ambo sub eodem genere posita sint. postremò, ut id quod sumitur notius sit, quam id quod probari debet. quod si aliquid horum desit, non rectè concludetur. ipse autem Aristoteles probat exemplo id, quod docuit. Dionysius Siculorum Dux, cū regium dominatum affectaret, finxit se timere inimicorum insidias, qui eum uellent interficere, itaque petiuit à populo ut sibi liceret habere satellites & custodes salutis suæ. quos cum obtinuisset, eorum præsidio regnum inuasit. ergo si quis Orator quo tempore Dionysius custodes petebat, Siculis

COMM.

lis

lis persuadere uoluisset, ne hoc illi concederent, quoniam regnum inuadere statuisset. potuisset id exemplo Pisistrati probare, qui cum accepisset ab Atheniensibus salutis suæ custodes, tyrannidem occupauit. quod etiam Theagenes Megaris fecit. quanto autem plura eiusdem generis exempla reperiuntur, tanto firmior erit probatio, & hoc est quod ait Aristoteles debere oratorem, omnes recē sere quoscunque nouerit idem fecisse. nam omnes id ostendent, quod adhuc dubium est. Dionysium ea de causa custodes petere, ut regnum inuadat. hæc enim omnia exempla sub eodem genere continentur. nempe omnes, qui salutis suæ custodes petunt, regnum appetere. De Pisistrato Iustinus libro secundo ita scribit, cum ostendisset Megareses ab eo debellatos: Sed Pisistratus quasi sibi non patriæ uicisset, tyrannidem per dolum occupat. Quippe uerberibus uolūtarijs domi affectus, laceratoque corpore in publicum progreditur, & aduocata concione uulnera populo ostendit, de credulitate principum, à quibus hoc se passum simulabat queritur: adduntur uocibus lachrymæ, & inuidiosa oratione multitudo credula incenditur: amore plebis inuisum se Senatui affirmat, obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxiliū. per quos occupata tyrannide per annos triginta quatuor regnauit. de Theagene tyranno meminit Pausanias libro primo, & ipse Aristoteles quinto Politicorum, ubi etiam narrat quomodo regnum inuaserit.

TEXT. *Iam igitur unde probationes illæ ducantur, quæ speciem habent demonstrandi, declaratum est.*

COMM. Repetit breuiter more suo quod hæctenus docuerit, docuimus (inquit) unde probationes illæ ducantur, quæ demonstrare uidentur. hoc autem ait, quia Rhetorica ueris demonstrationibus non utitur, quemadmodum in Philosophia fit, & in Mathematicis disciplinis. habent igitur tantum speciem & similitudinem demonstrandi enthymemata & exempla, de quibus locutus est Aristoteles.

TEXT. *In ipsis autem enthymematibus maxima est differentia, quæ omnes serè plurimum fallit: atque eadem est enthymematum differentia, quæ in differendi ratione syllogismorum est. nam enthymemata quædam sunt ipsius artis dicendi propria: sicuti syllogismi etiam quidam Dialecticæ proprij sunt: quædam autem ad alias artes, & facultates pertinent; quæ uel iam inuenta sunt, uel nondum planè cognita.*

COMM. Declarauit hæctenus quæ sint argumenta rhetorica, & quibus ex rebus consentiunt docere incipit, unde illa ducenda sint. neque enim enthymemata omnia sunt unius generis, sed maxima est inter ea differentia, quam cum pauci intelligant, ideo fit ut plurimi decipiantur. atque eadem (inquit) est in enthymematibus differentia, quæ est in syllogismis. nam etiam aliæ artes & scientiæ, præter Rhetoricam & Dialecticam utuntur enthymemate & syllogismo, non tamen eo modo, aut iisdem de rebus, quibus hæc duæ facultates. habet enim Rhetorica enthymemata propria ac sua, sicuti Dialectica

proprios ac suos syllogismos habet. ut si dixerō: retinendæ sunt leges quoniam in eis est ciuitatis salus. hoc erit enthymema rhetoricum. at si dixerō, hæc figura tres habet angulos æquales duobus rectis, quoniam est triangulum. erit quidem enthymema non tamen rhetoricum. sed geometricum. Ita si dixerō: quicquid dicitur de genere: dicitur et de specie, sed animal est genus, homo est species, ergo quicquid dicitur de animali, dicitur etiam de homine. hic erit syllogismus dialecticus. at si dixerō: quicquid suo nutu deorsum ruit, graue est, terra suo nutu deorsum ruit, ergo terra grauis est. erit quidem syllogismus, sed non tamen dialecticus, uerum physicus. sunt igitur enthymemata & syllogismi quidam Rhetoricæ, & Dialecticæ proprij, quidam etiam aliarum artium & scientiarum. quod autem ait Aristoteles, quæ iam inuenta sunt, significare uoluit artes certum numerum non habere, quoniam nouæ artes frequenter inueniuntur, quod fieri uidemus etiam nostra tempestate. multæ igitur latent, quæ nondum inuenta sunt, plurimæ etiam sunt cognitæ. sed quamuis artis aliquæ nondum penitus perspectæ sint, tamen licet ex eis enthymemata ducere. quoniam non penitus earum natura ignoratur, licet ad certam uiam & rationem nondum deducta sit. ut exempli gratia putant aliqui artem inueniri posse qua plumbum in aurum conuertatur. hæc certe ars nondum planè cognita, tamen aliquid de ea uel enthymemate, uel syllogismo concludere possumus.

Itaque sæpe fit ut auditores fallant. & qui eiusmodi enthymemata magis, quam conueniat, amplectuntur, artis oratoris fines transiunt.

Enthymemata quæ pertinent ad alias artes & scientias, præterquam ad Rhetoricam, sæpe decipiunt auditores, qui ea in oratoris facultate putant esse, cum tamen propriè non sint. imò uerò si Orator huiusmodi enthymemata diligentius pertractarit, quàm arti rhetoricæ conueniat, ab oratoris officio discedet, & quodammodo in causa propria præuaricabitur, & relicto artificio quod proficitur, alterius artificis personam induet, & Oratoris nomen amittet. ut exempli gratia, si Orator de officio medici communiter, & ad uulgarem sensum atque intelligentiam accommodatè differat, in arte sua versabitur, & id oratorio more faciet. sed si definitè distinctèque de arte medica disputare uelit, & docere quid salubre atque insalubre proprie sit, id iam non tanquam Orator faciet, sed tanquam medicus, & quanto accuratius id fecerit, tantò facilius nomen suum amittet. idem etiam de alijs artibus & scientijs sentiendum. Itaque Rhetorica & Dialectica disputant quidem de rebus omnibus, sed communiter, & ex uulgari intelligentia, non autem propriè ac definitè. hæc est Aristotelis sententia, quæ quoniam paulo obscurior uidebatur, ideo pluribus eam uerbis explicare uoluit, & hoc est quod ait.

Hoc autem quod dico, clarius, & apertius erit, si pluribus uerbis explicetur.

Qui

Qui breuitati student plerunq; in obscuritate incidunt, ideo dixit Horatius: breuis esse laboro, Obscurus fio. quod autem paucis uerbis obscure dicitur, id pluribus explicatū fieri clarius & apertius potest. hoc est quod ait Aristoteles. sic etiam Crassus apud Cicronem primo de Oratore; Hoc uideo dum breuiter uoluerim dicere, dictum à me esse paulò obscurius. sed experiar & dicam si potero planius.

TEXT. *Eos enim ego Dialecticos & Oratorios syllogismos uoco, qui ducuntur ex locis, in quibus latent argumenta. Loci uero sunt ij, qui communiter dicuntur, de rebus, quæ ad mores, & ad naturam, & ad civilem scientiam pertinent, & denique ad alia multa, quæ specie inter se differant; ut locus qui ex maiore & minore dicitur. neque enim ex hoc loco magis de rebus iustis, quam de rebus naturalibus, aut de qualibet alia re, uel syllogismo concludere aliquid, uel enthymemate probare licet. at qui hæc sine dubio specie differunt.*

COMM. Iam incipit præstare, quod pollicitus est. pluribus enim uerbis docet, qui syllogismi dicantur Oratorij & Dialectici, & qui altarum artium. Ergo Dialectici & Oratorii syllogismi dicuntur illi, qui à locis communibus ducuntur, in quibus latent argumenta communia quæ facile possint ab omnibus intelligi, quâuis de uariis rebus pertractare uideantur. nam ex uno atque eodem communi loco potest Orator argumenta ducere, quæ uel de moribus tractet, uel de rebus naturalibus, uel de ciuili scientia, uel de aliis quibuslibet rebus, quæ sint inter se suis formis distinctæ. tales enim sunt loci communes qui communiter de rebus omnibus in utranque partem argumenta continent. ut locus ille qui dicitur à comparatione maiorum & minorum, ex quo uel enthymemate. uel syllogismo de qualibet re concludere licet. quod autem ex hoc loco possint argumenta duci diuersarum rerum & specie differentium, exemplis declarabimus: ut de ijs quæ ad mores attinet hoc erit argumentum: maior uirtus est iustitia quam fortitudo. nam si omnes iusti essemus fortitudine non egeremus. Melius est iniuriam accipere quam inferre. quia qui facit iniuriam malus est. qui eam accipit probus esse potest. magis parentibus debemus, quam nobis ipsis. nam si parentes non fuissent, ne nos quidem esse potuissimus. de ijs quæ ad res naturales spectant ex eodem loco hæc erunt argumenta; melior est calor quam frigus. Calor enim res omnes procreat, & cõseruat, frigus eas consumit. melior aqua quàm ignis. pluribus enim in rebus utimur aqua, quam igne. diutius uiuunt celibes, quam qui uxorem habent, nam ueneris usus spiritus uitales exhaurit. de ijs quæ ad civilem scientiam pertinent, ex eodem loco sint hæc argumenta. præstantiores sunt leges quam iudicia, quia leges commune bonum spectant, iudicia priuatum. melius est ut princeps regionem suam tueatur, quam alienam appetat. nã qui aliena cupidius appetunt, sua sæpius

amittunt. Melius est ut Res. ab uno uel à paucis administretur quam à multis. facilius est enim unum sapientem aut paucos inuicere quam multos. hoc modo ab aliis etiam rebus cuiuslibet generis licebit ex comparatione argumenta formare. non est autem dubium quin hæc res unde argumenta ducuntur, specie differant. & quemadmodum nos enthymemata formauimus, licebit etiã eodem modo syllogismos formare communiter de rebus omnibus. satis igitur iam patet quæ sit huius loci sententia.

TEXT. *Propria uero cuiusque artis argumenta sunt, quæ constant è propositionibus ab arte illa ipsa desumptis. exempli gratia, in rebus naturalibus propositiones sunt, ex quibus nemo poterit aut enthymema aut syllogismum formare, qui ad uitam & mores pertineat; & in moralibus rebus sunt aliæ propositiones, ex quibus nihil concludi potest, quod ad naturam spectet: atque eadem est in ceteris omnibus ratio.*

COMM. Iam docuit Dialecticos & Oratorios syllogismos communiter de rebus fere omnibus differere, nunc docet quæ sint propria cuiusque artis argumenta. nempe ea quæ uni tantum arti accommodantur, & ad aliam traduci non possunt. ut ex propositionibus naturalibus, erit etiam conclusio naturalis, non autem moralis, ita ex propositionibus moralibus, non fiet conclusio naturalis sed moralis. neque enim in Philosophia morali, aut naturali sunt loci communes unde argumenta ducantur ad alias artes pertinentia, sed suis probationibus hæc duæ philosophiæ contentæ sunt, & proprias habent propositiones, quæ nihil in aliis artibus concludere possunt. ut si de materia aut forma rerum naturalium differendum sit, hæc erit propria Philosophiæ naturalis disputatio. & si de summa hominis felicitate, deque uirtutibus ad eã ducentibus accuratè proprieque sit agendum, hoc ad moralem Philosophiam, non ad aliam artem pertinebit, atque ita fit in aliis artibus.

TEXT. *Atque illa quidem argumenta, quæ communiter ex locis sumuntur, neminem possunt huius, aut illius artis peritum facere; quoniam nullam habent certam sibi subiectam materiam.*

COMM. Cum artes habeant sua propria ac certa præcepta quibus perficiantur, si quis earum peritus esse uelit, oportet ut illa præcepta propria discat. alio qui nunquam esse medicus quisquam poterit, nisi si perceperit quæ salubria sint, & quæ insalubria, & quibus remediis unusquisque morbus aut arce ri, aut depelli possit. idem de aliis sentiendum. si quis autem communiter tantum, & ex opinione uulgari de aliqua arte differat, non poterit dici peritus illius artis. sed Dialecticus & Rhetor ex locis communibus de qualibet arte ex uulgari opinione differunt, non igitur quemquam alicuius artis peritum efficere possunt. Itaque hoc habent argumenta communia ut non possint quemquã alicuius artis peritum efficere. quoniam nullam certam habent subiectam materiam ab aliis distinctam

Minus in qua uerferent. ut exempli gratia. poterit Orator de Astrologia cōiter multa disputare, & eam scientiā ornare atq; extollere, plurimāq; enthymemata in mediū afferre, quare sit Astrologia magnopere laudabilis atq; amplectenda, quāuis ipse sit Astrologiē profus ignarus, atq; ita de reliquis artibus & scientiis. hęc igitur enthymemata Rhetorica non efficiūt ut quō sit eius artis peritus de qua differit.

TEXT. *Has autem proprias artium propositiones quanto quis exquisitiones elegerit, tanto magis per imprudētiā efficiet aliam scientiam, diuersam à Dialectica, aut Rhetorica. si enim ad alicuius artis principia per uenerit; iam non erit Dialectica, aut Rhetorica, sed erit illa ipsa ars, cuius ea principia fuerint.*

COMM. Iam declarauit qualia sint argumenta communia, nunc igitur transit ad ea quę propria sunt scientiarum. de quibus etiam Dialectici & Rhetores disputare possunt, non tamen exquisitè, sed ex cōi opinione. nam qui ex aliqua scientia propositiones exquisitiores eligit, & de ijs accuratè disputat, iam non officio Dialectici aut Rhetoris fungitur, sed eius ipsius artificis, cuius illarū propositiones sunt. & quanto diligentius id facit, tanto magis aberrat à proposito suo, uersaturque in alia arte quàm in Rhetorica aut Dialectica. hoc autē quidam Oratores faciunt, ut eruditiores uideantur. disputant. n. nonnunquam accuratè de mathematicis aut naturalibus propositionibus, quod cum faciunt non Oratores, sed mathematici, aut Philosophi dici debent. itaque dum ampliare fines suos uolunt, proprium nomen amittunt. usq; eo ut ne Dialectica quidem aut Rhetorica dici debeat ars eorum, qui dum proprias alicuius artis propositiones tractant, ad eius artis principia fontesque perueniunt, & unde ars illa proficitur, accuratè seduloque differunt. sed erit ars illa de cuius principiis disputatur ut geometria, uel Musica, uel alia quolibet. hunc locum uidetur expressisse Scuola primo de Oratore contra Crassum: Quod uero (inquit) in extrema Oratione quasi tuo iure sumpsisti, Oratorem in omni sermonis disputatione copiosissimè posse uersari. id nisi hic in tuo regno essemus, nō tulissem, multisq; p̄sēs, qui aut interdicto tecū cōtēderent, aut te ex iure manu conseruātū uocaret, quod in alienas possessiones tā temere irruisses. agerēt. n. tecū lege primū Pythagorei oēs, atq; Democritici. & quę sequuntur.

TEXT. *Maiorem autem partē enthymemata sunt ex propositionibus illis, quę propria peculiare s̄que sunt alicuius artis, è communibus aut locis longè pauciora.*

COMM. Quoniam artes multę sunt, & in singulis artibus est penè infinita propositionum multitudo, ideo fit ut enthymemata maiori ex parte fiant, ex propositionibus quę propriae sint alicuius artis. longè uerò pauciora fiant ex locis communibus omnium scientiarum. primo libro Topicorū tres p̄cipuē spēs propositionum esse dicit, nā alias ait esse morales, alias naturales, alias deniq; logicas. harum autē unaquęq; species ad artem propriam spectat. sunt tamen et enthymemata rerū earū ex

quibus nondum artes traditas habemus, sed pauciora. Sumet igitur Orator enthymemata, ex propositionibus uariarum artium, & scientiarum, quę uel iam inuenta sunt, uel nōdum cognitę, sed ea non exquirite, uerum ex cōi tantum opinione tractabis, ne fines suos transire uideatur. hoc autē cōmode facere non poterit nisi ex uariis artibus & scientiis multa didicerit. quare bonum Oratorē esse doctissimum oportet, ut ex plurimis ea seligere possit, quę sint ad persuadēdū accōmodata.

TEXT. *Quemadmodum igitur in Topicis, ita etiam in hoc opere distinguenda sunt enthymematum species, & loci unde sumuntur argumenta. uoco autem species enthymematū, proprias cuiusq; generis propositiones; locos uero sedes argumentorū, æqualiter oibus cōes.*

COMM. Siquis benè cognouerit, spēs enthymematum, & locos cōes, is totam hanc artem rectè perceperit. Itaq; proponit Aristoteles utrunq; se declarare uelle, sicut et in Topicis syllogismorū spēs & sedes argumentorum exposuit. sed ne quis decipiat, exponit accuratè, quas ipse appellet spēs enthymematum, & quos uocet locos. Species enthymematum (inquit) intelligi uolo, proprias cuiusque generis propositiones. hoc est cuiusque artis, & cuiusque Rhetoricę partis. sunt. n. in unoquoque genere causarum proprias propositiones quos uocat Cicero certos locos, sic. n. ait primo de Orat. certosque esse locos quibus in iudiciis uteremur, in quibus æquitas queritur. alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorū, quibus cōsiliū daremus. alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatē omnia referrentur. has igitur uocat Aristoteles proprias cuiusque generis propositiones. locos uero uocat sedes argumentorum, qui non uni alicui generi sed omnibus æqualiter communes sint.

TEXT. *Prius igitur de formis enthymematum, quę de locis dicamus. ac primo Rhetoricę genera uideamus. ut cū ea quot numero sint explicauerimus, sigillatim deinde cuiusque generis elementa, propositionesque tractemus.*

COMM. Proponit quē ordinem seruaturus sit in eis tractandis quę ad probationē Rhetoricam pertinent. quoniā sunt quędā enthymematum species cuiusque generis propriae, & sunt quidā loci cōes omnium generum. uolo (inquit) prius enthymematum species tractare, quā ad locos tractandos aggrediar. uerum hoc non possum cōmode facere, nisi docuero quot Rhetoricę genera sint, ut cū ea quot numero sint intellexerimus, tunc unicuique generi, suas propositiones atq; elementa subijciamus. uocat autē elementa sedes argumentorum, quod ipse semet in secūdo huius operis declarat his uerbis, ut nos uertimus: Elementum autem, & locum enthymematis pro eodem capio. sequitur autē uiam docendi planiorem & faciliorem, ut prius ea tradat quę singulorum generum propria sunt. dein de quę sint omnium cōia. neque. n. rectè potest intelligi, quid multorum cōe sit, nisi prius intelligatur, quid sit propriū singulorum. ut si quis dicat, locum à definitione communē esse iudiciali,

D delibera-

deliberatiuo, & demōstratiuo generi, certe nemo poterit hoc bene intelligere, nisi prius didicerit qd sit iudiciale, deliberatiuū, & demōstratiuū genus, & quō inter se distinguantur, & quā singula pprietatē habeant. de his igit primò tractādū est.

TEXT. *Sunt autem Rhetoricæ genera numero tria: tot enim etiam auditorum genera reperiuntur. nam ex tribus rebus Oratio constat; ex eo qui dicit, ex materia de qua dicitur, ex eo apud quem uerba fiunt. quin etiam cuiuslibet Orationis finis ad auditorē refertur.*

COMM. Quæ latini scriptores genera causarum uocāt, ea uocat Aristoteles genera uel species Rhetoricæ, quoniam in singulis totius artis uis ac facultas exprimitur. est enim omnis doctrina dicendi diuisa in tres partes, ut in Partitionibus Cicero docet, in uim Oratoris, Orationem, & quæstionē. quæ partes omnes in unoquoque genere requiruntur, ut exempli gratia nemo poterit in iudicio bene aliquē accusare aut defendere, nisi uim Oratoriam habuerit, & quæstionem agnouerit, & Oratione utatur. quibus in rebus tota est ars Rhetorica. idem fit etiam in deliberatione, atque exornatione. bene igitur tria dicuntur esse Rhetoricæ genera. nostri genera causarum appellant, quoniam Oratores sapius causas, idest certas ac definitas quæstiones, quā proposita, quæstionesque infinitas ac generales tractant. illud aduertendum Aristotelem in hoc opere generis ac speciei nomen confundere, sæpeque alterum pro altero ponere. quod etiam apud nos frequentissime Cicero, & Quintilianus faciunt. nam illa exquisita distinctio generis & speciei Dialecticorum & Philosophorum est, non autem Oratorum. itaq; paulo superius Aristoteles γέννη τῆς ῥητορικῆς, idest Rhetoricæ genera dixerat, quæ nunc εἶδη hoc est species uocat. At uero totam artem auditorū genere distinguit, quod in Partitionibus etiam Cicero facit. idque se non sine ratione facere ostendit. cum enim ex tribus rebus constet Oratio, ex eo qui dicit, ex materia de qua dicitur, ex eo apud quem uerba fiunt, nemini dubium esse potest, qn duo prima ad tertium referantur. scmp enim ad aliquem habetur Oratio. neque quisque uerba facit nisi ut ab aliquo audiatur. ergo finis omnis Orationis ad auditorem refertur. est enim mentis interpret Oratio, quæ sensa animi declarat, ita ut intelligantur ab aliquo, quod nisi sit qui audiat, frustra omnis habebitur Oratio, meritò igitur dicendi genera, genere auditorum distinguuntur.

TEXT. *Necesse est autem, ut is, qui audit, uel auscultator tantum sit, uel etiam disceptator; disceptator uero, qui uel de præteritis statuat, uel de futuris. & de futuris quidem statuit, ut is, qui in concione est sententiæ moderator, de præteritis autem, ut iudex. at uero auscultator de Oratoris facultate iudicat. quare necesse est tria causarum esse genera; deliberationis, iudicij, exornationis.*

COMM. Vt probet tria esse Rhetoricæ genera, docet auditorū genera esse tria, nèpe auscultatorē, Iudicē, & finē moderatorē. nā is qui audit, aut tantum au-

scultat, aut et iudicaturus est, qui disceptator à Cicerone dicitur. qd si iudicaturus est, aut de præteritis aut de futuris statuit. si de præteritis iudex dicitur, si de futuris sententiæ moderator, qui ecclesiastes Græcè dicitur. qui tantum auscultat, is de Oratoris facultate iudicat, & auscultator à Cicerone uocatur; Aristoteles θεωρὸν appellat. quod propriè spectatorem significat. sic et appellabant Græci quos publice ad rem diuinam faciendam mittebant, & θεωρίδα nauē qua uehebantur. dicuntur et θεωροὶ qui tantum uisendi gratia aliquo proficiscuntur. de quibus ita Cicero Tusc. quinto: Esse autem quoddam genus eorum, idque uel maximè ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quererent, sed uisendi gratia uenirent, studioseque perspicerent, quid ageretur. unde Philotheori dicuntur, qui uisendi studio trahuntur, quo uerbo Cicero utitur ad Trebatium scribens. habebatur autem Orationes in celebritatibus gratiæ, qui Panegyrici dicebantur, & erant demonstratiui generis, in quibus licebat ingenium & artē ostentare. qd qui melius fecisset, is præstantior Orator habebatur. hoc est quod ait Aristoteles, auscultatorem de Oratoris facultate iudicare. hunc autē locum Aristotelis Cicero in partitionibus ita trāstulit: C. F. Quid habes igitur de causa dicere. C. P. auditorum eam genere distingui. nā aut auscultator est modo qui audit, aut disceptator, idest rei, sententiæq; moderator, ita ut delectetur, aut statuatur aliquid. statuit autē aut de præteritis, ut iudex, aut de futuris, ut Senatus. sic tria sunt genera iudicij, deliberationis, exornationis. Quintilianus duplici diuisione probat esse tria genera causarum, prior diuisione hæc est: Oratoris officiū aut est in iudicijs, aut extra iudicia. in iudicijs est genus iudiciale. extra iudicia uel præteritum tēpus spectat, uel futurum. præterita uel laudamus, uel uituperamus. de futuris deliberamus. ita fiūt tria genera. altera diuisione hæc est: ea de quibus dicendum est, aut certa sunt aut dubia. certa laudantur aut uituperantur. dubia uel in nostra potestate sunt, ut ea sequamur aut fugiamus de quibus est deliberatio. uel aliorum sententiæ cōmissa, de quibus est iudicium. In hoc igitur conueniunt Aristoteles, Cicero, Quintilianus, quod tria sint causarum uel Rhetoricæ genera. quamuis apud alios scriptores ambigatur. nam alij plura, alij pauciora fecerunt. genus autem in quo deliberamus συμβουλευτικὸν uocatur, à consilio dando. iudiciale διακριτικὸν qd in eo lite contendatur. Demonstratiuū ἐπιδαιμονικὸν; uel ἐγκωμιστικὸν à laude hoc est à meliori parte. tamen M. Antonius secundo de Oratore, genus hoc quod ad laudationes ptinet, remouere vñ. quoniā licet aliquando accidat ut Orator laudet aut uituperet extra iudiciū aut deliberationem, non tamen ideo sequi debet, ut tertiuū genus causarū adiungendum sit. multa enim etiam alia facit Orator, quæ non sunt genera causarum dicenda, sed (ut dixi) Aristoteles, Cicero, & Quintilianus tria genera faciunt.

Delibe-

Epist. 7.

TEXT. *Deliberationis autem dua sunt partes; altera suasio, altera dissuasio. nam & qui priuatè de re aliqua deliberant, & qui publicè concionantur, semper horum alterutrum efficiunt.*

COMM. Quoniam facultas Oratoria in utranque partem disputat. ideo fit, ut unumquodque Rhetoricæ genus duas contrarias partes habeat. ut in deliberatione est suasio & dissuasio. quod Aristoteles probat inductione hoc mō: qui consiliū dant id uel priuatim faciunt, uel in concione publica. sed & qui priuatè, & qui publicè consulunt semper uel suadent uel dissuadent, ergo duæ sunt partes deliberationis, suasio, & dissuasio. priuatæ suasionis exempla sunt pulcherrima apud Isocratē Oratio ad Demonicū, & Oratio ad Nicoclem. Apud Ciceronem nullæ quidem sunt Orationes quæ priuatim aliquid suadeant aut dissuadeant, sed multæ sunt epistolæ in hoc genere, ut ea quæ ad Luceium scribit libro quinto qua conatur ei persuadere, ut res suas gestas scribat. extat èt epistola pulcherrima ad Quintum fratrem qua admonet eum quomodo rectè prouinciam administret, & ad gloriam atque honorem acquirendum adhortatur multæ uero sunt Orationes quibus publicè suadet aliquid aut dissuadet Cicero, ut ea quæ p lege Man. inscribitur. qua populo suadet, ut Pompeium eligat imperatorem contra Mithridatem. & ea quæ contra Rullum dicta est qua populo dissuadet legem agrariam, quam Plinius uehementer admiratur. quin omnes Philippicæ quamuis Antonij uituperationem contineant, sunt tamen deliberatiui generis. nam eo tendunt, ut Antonius hostis patriæ iudicetur. nona Philippica continet quidem laudem Ser. Sulpitij, sed ea de cā ut facilius suadeat, ei statuam erigendam esse, quapropter illa etiam deliberatiui generis est. ita omnes ferè conciones apud Liuium & cæteros historicos in hoc genere sunt, quoniam in eis semper aliquid aut suadetur, aut dissuadetur.

TEXT. *Iudicij uero partes sunt accusatio, & defensio: qui. n. in iudicio uersatur, horū alterū facere oportet.*

COMM. Sicuti duæ contrariæ partes sunt in deliberatione ita èt in iudicio. nā qui uersantur in iudiciis necesse est, ut uel accusent, uel defendant. quo fit ut accusatio, & defensio sint partes iudicialis generis. Cicero primo de Inuentione duas alias adiungit, hoc est petitionem, & recusationem, sed tamen alibi secutus Aristotelem duas tantum facit. nam petitio cum accusatione coniungitur, qui. n. petit, uocat reū in iudiciū tanquā ab eo læsus sit, qđ sine dubio speciem hēt accusationis. ideo in Partit. sic ait Cicero: sed accusatorem pro omni actore & petitorē appellō. ita recusatio coniungitur cū defensione, ut Cicero. P. Quintū defendit, qui recusabat Sex. Neuiō se quicquam debere. & Rosc. Comzđū. à quo Fannius Chzrea, quandam pecunię uim petebat. duæ sunt igit̄ tātū iudicialis generis partes, accusatio, quæ petitionē èt continet, & defensio q̄ cōplectitur etiam recusationē.

TEXT. *Exornatiōis deniq; partes sunt laus & uituperō.*

10 Duas partes hēt èt exornatio sicuti reliqua genera, laudē & uituperationē res. n. certas ac præteritas uel laudare, uel uituperare solemus. hoc autē genus semper cū duobus aliis cōmixtū est. neque. n. unquam deliberatio, aut iudiciū, sine laude aut uituperatione esse potest, sed exornatio sine deliberatione, & iudicio reperit̄. quales sunt Orationes funebres, quas Græci ἐπιταφιας λόγος uocāt. raro tamen Oratores hoc genus tractant separatim, & hæc est cā cur M. Antonius secundo de Oratore non putauit esse genus tertiū. & certè nullā habemus Ciceronis Orationē q̄ sit tantum in hoc genere. nā pro lege Man. quāuis Pompeij laudes cōmemorentur, tamen ideo fit ut facilius persuaderi possit eū summū esse imperatorem, & dignū qui contra Mithridatem mittatur. nisi fortè quis secundā Philippicā in hoc genere cōstituat, q̄ tantū Antonij uituperationē cōtinet. sed tamē si quis aduertat magis ad iudiciale & deliberatiuū inclināt. se. n. in ea defendit Cicero, Antoniū accusat eo studio ut hostis patriæ iudicetur, qđ deinceps in aliis èt Orationibus facit. apud Isocratē est pulcherrima in hoc genere oratio, qua Euagorā Cypri regem laudat. itē altera qua laudat Helenā, & tertia qua Busirim celebrat. Orationes Ciceronis in Catilinā plurimū habent demonstratiui generis, quoniā uehementer eum uituperant, sed tamen in deliberatiuo sunt ponendę, quoniā in prima Catilinę suadet ut uel Roma discedat, uel resipiscat. in reliquis suadet Romanis ut bono sint animo, docetq; quid sit faciendū ut Resp. seruetur. duæ sunt Orationes perelegantes apud Ciceronem, quæ uidentur esse demonstratiui generis, quarum alterā habuit ad Quirites, alteram in Senatu post reditū suū ab exilio, sed tamē alia quædā habent permixta, quæ non sinunt eas absolute demonstratiuas esse. uerū (ut dixi) genus hoc permiscetur omnibus dicendi generibus.

40 *Quin etiam horum trium generum tempora distinguenda sunt. nam deliberationi futurum tempus datur: qui enim deliberat, siue suadcat, siue dissuadeat, de futuris deliberat.*

COMM. Docet hæc tria Rhetoricę genera tēporibus èt distinguere. neq; .n. omnia tempora singulis conueniunt. nā futurū deliberationibus accōmodatur. siquidem nulla est de præterito deliberatio sicut ait Demosthenes p Ctesiphonte. quoniā mutari nō pōt id, qđ est præteritum. neq; sanè plens tps aptū est deliberationi, nisi quatenus futurū adiuuat. semp. n. deliberatio factum pcedit. quo fit ut ois deliberatio sit de futuro. sic èt Cicero in Partit. ait deliberationē esse in pquisitione posterit̄ tps.

50 *In iudicio uero præteritum tempus est propositū. nam de rebus iam factis semper hic quidem accusat, ille autem defendit.*

COMM. Sicuti deliberationi futurū tps accōmodatur, ita iudicio præteritum. cum enim in iudicio uel accusemus uel defendamus, necesse est, ut ea iam facta sint, q̄ quis aut accusat, aut defendit. & hoc est qđ ait Cicero iudiciale genus in præteriti distinet.

sceptatione versari: & quamuis aliqui videantur 10
 Et de futuro posse accusari, ut si patriam proditu-
 ri sint: tamē id ex præteriti disceptatione iudicatur,
 ut si iam cum aliquibus coniurauit, si pactus est,
 si mercedē accepit, si quod occultē machinatus est,
 q̄ omnia iā præterita sunt. neq; enim tantum fa-
 cta, sed et prauæ cogitationes ac deliberationes
 puniuntur, quæ semper iudicium præcedant ne-
 cesse est, quare de præteritis semper est iudicium.
 neq; enim Catilina condemnatus est, quod Reip.
 statum euertisset, sed quod id facere decreuisset.

TEXT. *Exornationis maximè quidem proprium est præ-
 sēns tempus. qui enim laudant, uel uituperant ali-
 quem, ea quæ tunc in eo sunt, consyderant; sed tamen
 etiam præterita reminiscētes commemorant, & de
 futuris coniecturam faciunt.*

COMM. Præsens tempus propriè nullum est, sed id
 præsens dicitur, quod in continuatione præteriti
 est, & futuri. hoc igitur exornationi præcipuè con-
 uenit. cum. n. aliquem uiuentē adhuc laudamus
 aut uituperamus, nō id in primis spectamus qua-
 lis antea fuerit, aut qualis futurus sit, sed qualis
 sit in præsentia. nam si bonus vir antea fuisset, in
 præsentia verò malus esset, non posset iure laudari.
 neq; quemquā tantum ea de causa laudamus, q̄
 bonus sit futurus. ergo præsens tempus exorna-
 tionis præcipuè accommodatum est. Verum tamē
 quæ præterita sunt plurimum exornationē
 adiuuant, & tanto laudabiliter is, quem exorna-
 mus, uidetur, quātō plures ab eo præclare gestas
 res commemorare potuerimus. quinetiam ex præ-
 teritis & præsentibus coniecturam facimus de fu-
 turis, ut si quis hæcenus se benè gesit, & in præ-
 sentia p̄git se benè gerere, credibile est eum per-
 petuò talem futurum. Quapropter in omnia tem-
 pora diffunditur exornatio, quāuis præsens tem-
 pus eius sit maximè proprium. hoc genus Cice-
 ro mirificè laudat, qđ copiam ad dicendum maxi-
 mam adferat. & utile sit ciuitatibus. sic enim ait
 in Partitionibus: Itaq; illud superius exornatio di-
 citur: qđ cum latum genus esse pōt, sanèque va-
 rium: vnum ex eo delegimus, qđ ad laudandos
 claros viros suscepimus, & ad improbos uituperā-
 dos. genus. n. nullum est Orationis, quod aut ube-
 rius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse pos-
 sit, aut in quo magis Orator in cognitione uirtu-
 tum, uirtiorumque uerferetur.

TEXT. *Finis præterea unicuique generi diuersus est; &
 cum tria sint genera, tres etiam erunt fines. nam in
 deliberando finis est utilitas, & detrimentum. qui. n.
 suadet aliquid, illud, tanquam melius, suadet: & qui
 dissuadet, tanquam deterius dissuadet: alia uero om-
 nia huc referuntur; ut si quid iustum aut iniustum, bo-
 nestum aut turpe dicatur.*

COMM. Hæcenus distinxit genera cārum per audito-
 rum personas, ostendit quæ partes unicuiq; gene-
 ri subiectæ sint, & unūquodq; genus suo tempo-
 re distinctum esse docuit. nunc etiam à fine distin-
 guit eadem genera. nam suus cuique generi finis
 propositus est, & cum sint tria genera, necesse est,

ut etiam tres fines sint. ac primo docet qui finis
 sit deliberationis, & ait esse utilitatem ac detri-
 mentum, ut illam quidem sequamur, hoc uero fu-
 giamus. est enim hæc Oratorum consuetudo, ut
 cum aliquid suadere uolunt, id melius esse, quam
 reliqua de quibus deliberatur ostendant, cum au-
 tem uolunt dissuadere, demonstrant illud esse de-
 terius. qđ si de iusto, aut iniusto, de honesto, ac
 turpi uerba fecerint in deliberatione, non id ideo
 faciunt, quia iustitia uel honestas sit præcipuus
 deliberationis finis, sed ut facilius quod uolunt
 suadeant, aut dissuadeant. nam quæ iusta sunt &
 honesta, etiam habentur meliora, atque utiliora,
 præsertim apud bonos uiros, qui nihil utile cen-
 sent esse, quod non idem etiam honestum sit. hæc
 est Aristotelis sententia, à qua Cicero secundo de
 Inuent. non nihil dissentire uidetur, sic enim ait:
 In deliberatio autem Aristoteli placet utilitatē
 nobis & honestatē, & utilitatem. Idem sentit M.
 Antonius secundo de Oratore, qui ita loquitur:
 Ergo in suadendo nihil est optabilius quam di-
 gnitas. nam qui utilitatem parat, non quid maxi-
 mē uelit suadere, sed quid interdum magis sequa-
 tur, uidet. Quintilianus etiam ab Aristotele dis-
 sentit, sic enim ait libro secundo: Ne his quidem
 accesserim, qui laudatiuam materiam honestorū,
 deliberatiuam utilium, iudicalem iustiorum que
 sione contineri putant, celeriter magis ac rotunda
 usu distributione quam uera. stant. n. quodammo-
 do mutuis auxilijs omnia. nam & in laude iustitia
 utilitasq; tractantur, & in consilijs honestas, & ra-
 rō iudicalem inueneris causam, in cuius non par-
 te aliqua eorum quid quæ supra diximus, reperia-
 tur. Cicero tamē in Partitionibus Aristotelis sen-
 tentiam secutus est. sic enim ait: Est igitur in deli-
 berando finis utilitas, ad quem omnia referuntur
 in consilio dando, dicendaque sententia.

TEXT. *In iudicijs quid æquum aut iniquum sit quaeritur,
 si qua uerò sunt alia, huc referuntur.*

COMM. Iudicialis generis finis est æquitas. qui enim
 accusat. æquitatem uiolatā docet: qui defendit id
 pernegat, & ab æquitate non discessum esse con-
 tendit. quod si quid aliud incidit in iudicia, ut de
 utili aut inutili, de honesto aut turpi, id ad æquita-
 tem referri solet. sic etiam Cicero in Partit. In iu-
 dicijs quid æquum sit quaeritur. nā æquitatis ser-
 uandæ gratia iudicia cōstituta sunt, nempe ut ma-
 leficia puniantur, & controuersia distrahantur,
 quod pro A. Cecina Cicero docet.

TEXT. *In exornationibus qui laudant, & uituperant, bo-
 nestum, & turpe sibi proponunt, & reliqua omnia
 huc referunt.*

COMM. Demonstratiui generis finis est honestas. nam
 qui laudant honesta facta celebrant, quod si quid
 utile aut iustū esse factū dicunt, id ea de causa fa-
 ciunt, ut honestatē ac dignitatē eius quæ laudant,
 amplificent. itaq; ad honestatem omnia referunt.
 hoc Cicero sic expressit in Partit. omnia. n. sunt
 profecto laudanda, q̄ coniuncta cum uirtute sunt,
 & quæ cum uitijs uituperanda. Quamobrem suus
 alte-

alterius est honestas. alterius turpitudine.

TEXT. *Quod autem hi sint fines unicuique generi propo-
ti, illud aperte declarat, quod de aliis rebus interdum
ne contendunt quidem; ut in iudicio. quin fecerit, aut
quin læserit. sed nemo unquam iniuste se fecisse, fate-
retur: alioquin omnis statim controversia tolleretur.*

COMM. *Unicuique generi finem suum assignavit, ut
iudiciali æquitatem, deliberatiuo vtilitatem, de-
monstratiuo honestatem. nunc vero probat eos
esse ueros fines cuiusque generis, nam finis ille
dicitur quo omnia referuntur, & quo sublato cæ-
tera omnia corruunt. sed in iudiciali genere ad
æquitatem omnia referuntur, & sublata æquitate,
corruunt omnia iudicia, ergo in iudiciali genere
finis est æquitas. quod autem tantum de æquitate
disceptetur in iudicio, declaratur eo, quod de aliis
rebus aliquando nulla est contentio, fatetur enim
reus interdum se fecisse id quod obiiciunt aduer-
sarij. ut, Milo fatetur à se Clodium interfectum, &
se etiam damnum dedisse concedit, uerum nun-
quam fatetur se iniuste fecisse. nam si hoc fateretur,
nulla res posset damnationem remorari. sed
statim omnis controversia tolleretur. ergo hic
erit finis in iudicio, ut uideatur quid æquum aut
iniquum sit. reliqua uero utrum fecerit nec ne,
utrum læserit an non, & signa sunt eiusmodi, refe-
runtur ad æquitatem.*

TEXT. *Eodem modo qui consulunt, alia sæpenumero non
curant; sed nunquam faterentur, se uel inutilia sua-
dere, uel ab utilibus retrahere. non esse autem iniu-
stum, aut finitimos populos, aut eos, qui nihil læse-
runt, in seruitutem redigere, sæpe nõ curant ostendere.*

COMM. *Iam docuit æquitatem in iudicio. finem esse.
nunc in deliberatione probat utilitatē rebus om-
nibus anteponi. nam qui sententiã dicunt, de re-
liquis rebus nõ admodum solliciti sunt, illud unũ
spectant ne inutilia suadere videantur, aut utilia
dissuadere. quin aliquando fatentur iniustum qui-
dem esse debellare finitimos populos, & eos, qui
nullam intulerunt iniuriam, in seruitutem redige-
re, sed quoniam id Reipublicæ sit utile futurum,
omnino esse faciendum, quare ad utilitatem om-
nia referunt. quod etiam Cicero primo de Offi-
ciis ostendit, qui ait Corinthum à Romanis non
alia de causa fuisse sublatam, nisi ne aliquando
propter opportunitatem loci bellum reparare
posset. iniustum igitur erat Corinthum euertere,
sed quoniam erat utile Reipublicæ, iustitiam uti-
litas superauit. quo circa nonnulli fuerunt qui di-
cerent iusta & æqua esse omnia quæ possent ali-
quam utilitatem adferre Reipublicæ. tamen ali-
ter censuit Aristides, qui, sicuti scribit Cicero ter-
tio de Officiis, cum Themistocles utilissimum
Atheniensibus fore dixisset, si classem Lacedæmo-
niorum incenderent; dixit illud consiliũ utile qui-
dem esse, sed non honestum, quare fuit ab Athe-
nensibus repudiatum. Cicero in Partit. ait indo-
ctis & agrestibus hominibus, quæstum, emolumẽ
tum, fructumque semper esse proponendum, hu-
manis autem & expolitibus laudẽ, honorem, gloriã,*

10 *fidem, iustitiam, omnemque uirtutem. sed quo-
niam maior hominum pars utilitatis specie mo-
uetur, ideo deliberationi pponitur finis utilitas.*

TEXT. *Simili ratione qui laudant, aut uituperant, non il-
lud attendunt, utrum is; de quo dicunt, utilia an inuti-
lia fecerit; sed et in magna sæpe laude ponunt, si quis
utilitate propria neglecta, honestũ aliquid effecerit.*

COMM. *Honestatem esse demonstratiui generis finem
ostendit. quoniam cum aliquem laudamus, aut ui-
tuperamus non quærimus an ea quæ gesserit uti-
lia an inutilia fuerint, sed utrum honesta, an tur-
pia. nam qui propriam utilitatem neglexerunt, ut
honestatẽ sequerentur, ij magnopere laudantur.
ut M. Attilius regulus, ad certissima supplicia
mortemque acerbissimam redire maluit, quam
fidem hosti datam fallere. & Codrus propriam ui-
tam amisit, ut patriam seruaret, quod apud Roma-
nos Curtius, Decij, Fabij, multique alij fecerunt,
qui ideo laudantur, quod utilitate propria negle-
cta, pro honestate mori non dubitarunt.*

TEXT. *Vt Achillem in eo laudant, quod opitulatus est Pa-
troclo sodali suo; quãuis scires ea de causa se moritu-
rum, cum liceret ei uiuere. huic igitur mors eiusmodi
in primis honesta fuit, uita uero fuisset utilis.*

COMM. *Exemplo declarat id, quod supra dixerat in ma-
gna laude poni, si quis utilitate propria neglecta,
honesti aliquid effecerit. Achilli. n. prædictũ fue-
rat, si in bellum proficisceretur, non posse mortẽ
effugere. sed cum Patroclus Achillis amicus ab
Hectore fuisset interfectus, Achilles ab utiõne
sefe abstinere non potuit. maluit igitur ad mortẽ
ante oculos positã proficisci, quãm amicum suum
inultum relinquere. quare Hectorem singulari
certamine uicit, & interfectum circa muros Tro-
ianos raptauit, ut ait Virg. 1. Aen.*

Ter circum iliacos raptauerat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Hac de causa indignatus Apollo, qui Hectorem
amabat, induxit Achillem in fraudem ut à Paridẽ
sagitta necaretur, de qua re ita Virg. 6.

Phæbe graues Troiæ semper miserabile labores
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
-- Corpus in Aeacidẽ.

Sumpsit autem Aristoteles hoc exẽplum à Pla-
tone. qui in conuiuio summopere celebrat Achil-
lem ab hoc facto, quod pro amico suo Patroclo
mori uoluerit. & cum eum ad uitam reuocare non
posset, uoluit saltẽ eius mortẽ uicisci, licet intelli-
geret ea se de causa periturum. quin etiam Socra-
tes in Apologia hoc idem exemplum ponit. hoc
autem laudis genus pulcherrimum est, sicut ait
M. Antonius secundo de Oratore: Grauisissima (in-
quit) laus habet eorum factorum, quæ suscepta uide-
tur à uiris fortibus sine emolumẽto ac præmio: quæ
uero et cum labore, & periculo ipsorum, hæc ha-
bent uberrimã copiã ad laudandum. uim autẽ exẽ-
pli declarat Aristoteles. mors (inquit) quã Achil-
les obiuit pro amico fuit in primis honesta, sed ta-
mẽ uita quã pro dignitate cõtẽpsit, ei fuisset utilis.

TEXT. *Per speciem est autem ex ijs, quæ dicta sunt, non*

D 3 aliter

aliter hæc tractari posse; nisi quis primo eorum propositiones habuerit.

COMM. Cum igitur in vnoquoque genere propositū finem certum Orator habeat, quo dirigat omnia argumenta, ut quæ tractantur in iudicio, probet æqua, vel iniqua esse, quæ in deliberatione vtilia aut inutilia, quæ in exornatione honesta vel turpia, certum est hæc à nemine commodè tractari posse, nisi qui didicerit vnde propositiones ducantur, ex quibus argumentationes, ad hæc probanda, conformentur. sunt autem propositiones quædam communes, quæ ad omnia genera causarum pertinet. sunt etiam quædam propriæ cuiusq; generis. docet igitur primò quæ communes sunt, deinde etiam quæ sint propriæ.

TEXT. *Propositiones vero rhetorum sunt propriæ rerum notæ, verisimilia, & signa. nam omnis syllogismus ex propositionibus constat: enthymema vero syllogismus quidam est, qui constat ex prædictis rhetorum propositionibus.*

COMM. Tria sunt propositionum genera quæ causis omnibus accommodari solent, & dicuntur rhetorum propria. primum est quod fit è propriis rerū notis quæ *τεκμήρια* vocari diximus, & hæc sunt firmissimæ propositiones. alterum quod fit ex verisimilibus. Tertium quod fit ex signis. & sine his propositionibus Orator nihil probare poterit. quod ea ratione potest intelligi, quoniam omnē syllogismum ex propositionibus constari necesse est. & enthymema est syllogismus quidam. ergo ut ex propositionibus fiat oportet. non autem ex quibuslibet propositionibus in hac arte fieri debet enthymema, sed ex eis quæ propriæ rhetorum sunt. propriæ autem rerum notæ, & verisimilia, & signa sunt propriæ rhetorum propositiones. ergo ex proprijs rerum notis, & verisimilibus, & signis enthymemata fieri debent.

TEXT. *Sed quoniam, quæ naturam habent huiusmodi, ut fieri non possint, ea neque iam possunt esse facta, neque in posterum fieri poterunt; cum tantum ea fiant, quæ fieri possunt, & quia, quæ vel nondum fuerunt, vel nunquam futura sunt, fieri non potest, ut aut iam sint facta, aut postea fiant: ideo necesse est, ut, qui consulit, & qui in iudicio, & qui in demonstratio genere versatur, propositiones habeat, de eo, quod fieri potest, aut non potest, & utrum res facta sit an non facta, & utrum futura sit, an non futura.*

COMM. Aliud genus propositionis, præter supradicta tria, rhetori necessariū eē ostēdit, hoc est *επιδωμντικῶν* *ἀδυνατόν*. quidam de possibili & impossibili, uertunt, nos Ciceronem secuti, de eo quod fieri potest aut non pōt, conuertimus. & hoc propositionis genus in omnia causarum genera diffundit vult Aristoteles. quāuis Cicero deliberatio tātū

10 est, qđ fieri non posset, ergo omnia q̄ facta sunt, fieri potuerunt. ita de futuro, nihil fiet, nisi quod fieri poterit, ergo q̄ fient omnia fieri poterūt. his ita positis, si quis probare velit, aliquid esse factū, opus est ut probet fieri potuisse. nā si fieri nō potuit, neq; factū fuit. qđ si probare velit aliquid hoc tēpore fieri, dēt ostendere illud posse fieri. nam si fieri non pōt, neq; fit. deniq; si velit probare futurum aliquid, prius opus est docere, posse illud fieri, nam si fieri non poterit, neq; fiet. quare p̄ omnia tēpora hmōdi propositiones diffundūtur, sed iudicium est de præteritis, exornatio de præsentibus, deliberatio de futuris, ergo ēt in omnia genera causarum eēdem propositiones spargūtur. quæ cum ita sint, & qui consulit, & qui in iudicio uersatur, & qui exornat aliquē necesse est, ut propositiones habeat huius generis, quibus p̄bet rē aut factā aut non factā esse, futurā aut non futuram.

TEXT. *Præterea cum omnes qui laudant & vituperant, qui suadent & dissuadent, qui accusant & defendūt, non solum prædicta demonstrare conentur, sed etiā id, de quo agunt, uel magnum, uel paruum esse, siue bonum sit siue malum, siue honestum siue turpe, siue æquum siue iniquum, aut per se consideratum, aut aliorum comparatione: perspicuum est, eos etiā oportere de magnitudine & paruitate rerum, & de maiori & minori propositiones habere, atque illas & generatim, & sigillatim; ut quod maius bonum aut minus, quod maius peccatum, aut meritum, & de alijs eodem modo.*

COMM. Quintum genus propositionum adiūgit Oratori, quod ad amplificandum atque minuendum pertinet, & in omni dicendi genere plurimum ualet. ut doceat Orator, quam magna sit res, de qua agitur, ut quam bona, quā honesta, quam æqua, & ut possit etiam illam cum reliquis comparare, & videre quæ maior ut quæ melior, quæ honestior, quæ æquior. aut quæ maxima, ut quæ optima, quæ honestissima, quæ æquissima. quod facere nullo modo poterit, nisi de magnitudine & paruitate rerum, & de maiori & minori propositiones habeat. Ergo (inquit Aristoteles) cū Oratores oēs quocūque in genere versentur siue in demonstratio siue in deliberatio, siue in iudiciali, non tantū ea considerent, quæ iā à nobis dicta sunt, verum ēt sēpe de magnitudine & puritate rei uerba faciāt, & conentur rē amplificare aut minuere, & interdū ēt comparatione vtantur ut doceant maiore aut minore esse, non est dubium quin oporteat eos ēt illud genus propositionū intelligere quo de magnitudine aut paruitate rerum tractare, & de eo, qđ maius est aut minus. ut eis uti possint, uel generatim, uel sigillatim ad demonstrandū, qđ sit maius bonū, aut maius peccatū, atq; ita de reliq; s. hæc autē res adeo necessaria est, ut Quintilianus existimet, in ea vim omnē Oratoris consistere. sic enim ait octauo libro: Sed vis Oratoris omnis in augendo minuēdoq; cōsistit. & Cicero in Partit. **cap. 3.** ait amplificationem esse grauiore quandā affirmationem, quæ motu animorū conciliet in dicendo fidem.

in Ora. ad Bru. fidein. quin ait alibi Cicero in amplificatione at-
que in mouendis animis Orationem regnare. hoc est quod ueteres illi Sophistæ, sc. artem tenere profitebantur, qua causa inferior dicendo fieri superior possit.

TEXT. *Sed hæcenus dictum est, quarum rerum propositiones sibi parare Oratorem necesse sit. deinceps uero de unoquoque genere separatim dicemus: ut qua sint ea, ex quibus deliberatio conficitur, & ex quibus Orationes demonstratiuæ; tertio uero de quibus est iudicium.*

COMM. Hæcenus generatim docuit, quas propositiones habere debeat Orator, quæ in omni Rhetorica plurimum ualēt, sunt autem quinque genera, hoc est de propriis rerum notis, de uerisimilibus, de signis, de ijs quæ fieri possunt, aut nō possunt, de magnitudine & paruitate rerum, in quo genere cōtinetur etiam quod maius aut minus, & omnis comparatio. atque hæc quinque propositionū genera, non huic tantum aut illi Rhetoricæ parti conueniunt, sed æqualiter omnibus Rhetoricæ generibus. quare debet ea sibi diligenter Orator comparare. deinceps uerò proponit Aristoteles se uelle de unoquoque genere separatim uerba facere. ut quæ sint in deliberatione spectanda, quæ in exornatione, quæ in iudicio. uerum quia deliberatio speciosior atque utilior est, quàm sint reliqua genera, ideo de illa primò tractare aggreditur.

TEXT. *At primò quidem uidendum est, in quibus bonis aut malis uersetur is, qui deliberat: neque enim uersatur in omnibus; sed in eis tantum quæ naturam eã habent, ut & fieri & non fieri possint.*

COMM. Quærit igitur primò quales sint illæ res quæ in deliberationem ueniant: neque enim de rebus omnibus deliberare solent homines. ut nemo deliberat, quomodo nunquam moriatur, quia scit sibi necessario moriendum esse. neque quisquã deliberat quomodo uolare possit, quia scit, non fieri posse ut homo uolet. Vtrum autem aliquid agat aut non agat eorū quæ in sua potestate sunt unusquisque deliberat. ergo cum sint tria rerum genera, hoc est, ἀναγκαῖα, ἐνδεχόμενα, ἀδύνατα, quæ à quibusdam ita latinè exprimuntur, necessaria, cōtingentia, impossibilia. tantum unum genus in deliberationem cadit, nempe id quod cōtingens aut possibile dicitur. reliqua duo separantur, & excluduntur à deliberatione. quod enim sciunt homines aut necessarium esse, aut impossibile, de eo nō deliberant. quod autem fieri potest, & sæpe contingit, id iam in deliberationem uenit. & hæc est causa cur in Partitionibus dicat Cicero, illa prima suauiori aut dissuauiori uidenda esse, quid aut possit fieri, aut non possit. quæ uero sint ea quæ in deliberationem cadant & quæ in nostra potestate sint, ut ea uel faciamus, uel fugiamus eleganter & copiosè disputat Aristoteles Ethicorum tertio. qui locus hoc totum genus uehementer illustrat.

TEXT. *Quæcunque uero necessaria, uel iam sunt, uel post hæc erunt, uel quæ fieri non potest, ut aut nunc sint,*

aut aliquando fiant; de ijs sanè deliberatio non est.

Remouet à deliberatione, quæ necessaria sunt, & quæ fieri nullo modo possunt. necessaria sunt res æternæ. quare de ijs nemo deliberat, ut de mundo, de cœli conuersione. necessaria sunt et quæ certo naturæ ordine proueniunt, ut quod semel natum est, aliquando moriatur. quæ certè non cadunt in deliberationem: denique omnia quæ non aliter euenire possunt, necessaria dicuntur. quæ omnia excluduntur à deliberatione. impossibilia nobis dicuntur ea quæ non sunt in nostra potestate. ut quæ humanæ naturæ repugnant, ut uolare, immortale esse. uel quæ supra vires nostras sunt, ut isthmum perfodere, montes excidere. uel quæ in natura alias aliter eueniunt, ut imbres, siccitates. uel quæ fortuita sunt, ut thesauri inuentio. neque enim fieri potest, ut homo hæc arbitrio suo regat. itaq; neque de ijs est deliberatio. quod autem quæ necessaria sunt, & quæ impossibilia remoueantur à deliberatione, uidet etiam Cicero, qui secundo de Oratore sic ait: Inciditur enim omnis iam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas adfertur. Quod si quando accidit ut homines de necessariis rebus, aut de illis quæ fieri non possunt deliberent, id fit quoniam eas esse tales non intelligunt. cum primum autem Orator ostēdit, aut alius quilibet, necessitatem aliter postulare, aut nullo mō fieri pōt, non amplius deliberant.

Neque tamen de omnibus, quæ cōtingere solēt, est deliberatio: cum aliqua uel à natura, uel à fortuna bona sint, quæ aut contingere, aut non contingere possunt; de quibus nemo deliberare potest.

Cum ostendisset superius neque de rebus necessarijs, neque de ijs, quæ fieri non possunt, esse deliberationem, sed tantum de ijs quæ contingunt, & esse possunt ac non esse. nunc ostendit neque de omnibus quæ contingunt esse deliberationem. nam à natura multa possunt euenire uel non euenire, ut quod quis sit ingeniosus aut hebes, memor aut obliuiosus, robusto corpore aut imbecillo, pulcher aut deformis, de quibus tamen nemo deliberat. ita etiam à fortuna multa possunt euenire, aut non euenire, quæ non cadunt in deliberationem, ut quod quis thesaurum inueniat aut non inueniat, pauper aut diues nascatur, obscuro genere aut illustri. quæ bona possunt quidem optari, sed non tamen arbitrio nostro acquiri. remouet igitur Aristoteles à consilio ea quæ fortuita sunt, quæ licet contingentia sint, non tamen arbitrio nostro fiunt. remouet etiam naturalia quædam, quæ possunt quidem esse, & non esse, non ita tamen ut à uoluntate nostra tanquam ab efficiente causa pendeant.

Sed planum est in ijs esse deliberationem, de quibus consultamus. ea uero sunt, quæ ad nos tantum referri possunt; & quorum principium agendi in nostro arbitrio, potestate quæ situm est. nam usque eo consultando procedimus, donec inuenerimus, utrum à nobis ea fieri, an non fieri possint.

Iam aperit, quæ sint ea de quibus est deliberatio. sunt enim contingentia, sed quæ neque à natura, neque à fortuna, sed à uoluntate nostra proficiantur. nam de ijs tantum consultamus, quorum principium agendi aut non agendi in nobis est, ut deliberat Senatus auctore Cicerone, utrum de Lentulo Cethego & aliis coniuratis supplicium sumat. C. Cæsar non esse morte afficiendos censet, sed in custodia publica retinendos. at contra M. Cato quam primum necandos existimat. est autem in potestate Senatus ut aut hoc, aut illud faciat. quod si certum esset, non posse fieri, neque esset ulla deliberatio. statim enim incideretur. Ut deliberabat princeps quidam Larium Lacum Mediolanum usque deriuare, sed postquam intellexit ab architectis id fieri non posse, deposuit etiã deliberationem. nam sæpe quod est ualde difficile, ita reiicitur quasi fieri non possit. sæpe etiam quod ab aliquo potest effici, idem ab alio non potest. itaque suas quisque uires nosse debet, & quod ait Horatius Metiri se quemque suo modulo ac pede uerum est.

TEXT. *Singula igitur diligenter enumerare, atque in species digerere, de quibus homines statuerent, & ea quantum fieri possent, ex ueritate perpendere; nihil opus est in presentia. neque enim hoc Rhetoricæ artis officium est; sed alterius, quæ diligentius, & accuratius ueritatem inuestiget.*

COMM. Ostendit se nolle omnia persequi, quæ possent de ijs, quæ cadunt in deliberationem, dicit quoniam hoc ad Rhetoricam artem non pertinet, sed potius ad ciuilem scientiam. de his enim exquisitè tractauit, tertio libro Ethicorum ad Nichomachum. Duobus autem modis ostendit ab eo peccari posse, qui non rectam uiam horum tractandorum sequatur. primò si nimis curiosè singula persequatur, & ea dicat etiam quæ sine damno relinquì possunt. deinde si diligentius & accuratius ad ueritatem eadem perpendat. hoc enim huic arti non conuenit. quæ planius & rudius non ex ipsa ueritate, sed ex hominum opinione, præcepta sua dirigit, sed conuenit morali Philosophiæ, quæ non opinionem sed ueritatem in huiusmodi rebus perquirat. Est enim hominis eruditi usuque periti (quod ait Aristoteles Ethicorù primo) subtilitatem requirere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiat. nihil enim interest, utrum mathematicum suadentem probes, an ab Oratore necessariam rationem requiras.

TEXT. *Tantum uero abest, ut aliquid Rhetoricæ detrahamus; ut etiam ei longe plures præceptiones concedamus, quam re uera concedi debeant.*

COMM. Ne quis fortasse censeret Rhetoricam artè ab Aristotele sua facultate suisque bonis spoliari, quoniam dixit ad eam non pertinere diligentiorum tractationem earum rerum quæ in deliberationem ueniunt, ostendit hoc loco, se non modo nihil Rhetoricæ detrahere, sed etiam ei multa concedere, quæ non ad eius officium præcipue pertineant. nam omnia quæ de uirtutibus, & uitis, quæ

de animi commotionibus tractantur in hac arte, propria sunt morali philosophiæ, sed tamen etiã Rhetorica quatenus est ciuili scientiæ pars, ea complectitur. Crassus tamen primo de Oratore censet locum de uita & moribus semper Oratoris fuisse. & Quintilianus hanc philosophiæ partem quæ ad uitam & mores pertinet, non Oratores a Philosophis sed contra potius Philosophos ab oratoribus accepisse contèdit. uterque igitur, hoc est Orator, & Philosophus de uita & moribus agit, sed Orator apertius, & ex communi opinione, Philosophus autem exquisitius atque ex ueritate.

TEXT. *Quod enim antea diximus uerum est; nempe Rhetoricam ex Analytica scientia, ex parte ciuili facultatis, quæ in moribus uersatur, esse conflata. similis est autem partim quidem Dialecticæ, partim uero sophisticis disputationibus.*

COMM. Quòd plura, quàm rei ueritas concedat, Rhetoricæ largiatur, ostendit eo, quòd initio dixerat eam ex duabus artibus esse compositam, hoc est ex arte differendi, quam appellat analyticam scientiam, & ex ea parte ciuili scientiæ quæ ad uitam & mores spectat. ergo ratiocinationes quæ Rhetoricæ tribuuntur, ex Dialecticæ sumuntur. & quæcunque de moribus & animi commotionibus tractantur in Rhetorica, sunt à ciuili scientia sumpta. quare, si uerum spectare uolumus, nihil proprium habebit Rhetorica, & tamen huic arti multa tribuit Aristoteles. ex his perspicuum est cur dixerit à se plura concedi Rhetoricæ, quàm re uera concedi debeant. quod autem ait partim esse si milem Dialecticæ, partim Sophisticæ, id eo spectat, quòd supra dixerat Rhetoricam non tantum uidere quid sit accommodatum ad persuadendū, sed etiam quid uideatur accommodatum, licet reuera non sit.

TEXT. *Quod si quis uel Dialecticam, uel hanc artem, non tanquam facultates, sed tanquam scientias, exquisitius tractare uoluerit; imprudens earum naturam penitus euerteret eo, quòd illas ornandi studio captus, transeat in scientias: quæ iam res aliquas certas, in quibus uersentur, subiectas habent, non autem rationes & argumenta tantum.*

COMM. Dialecticæ & Rhetoricæ, si propriè loquamur, non sunt scientiæ, sed facultates quædam multis scientiis & artibus communes. quod si quis uelit eas tractare non communiter tanquam facultates, sed exquisitè tanquam scientias, rem absurdam faciet. cum enim eas alienis ornamenti polire uoluerit, penitus earum naturam destruet. & per imprudentiam transibit in aliquas scientias. ut exempli gratia cum Rhetorica laudet & uituperet, debet Orator de uirtutibus & uitis communiter uerba facere. sed si uoluerit exquisitè cuiusque uirtutis naturam indagare, iam non erit Orator, sed philosophus. itaque nomen suum amittet. nã quæ res aliquas certas subiectas habent, sunt scientiæ, non autem tantum facultates. Dialecticæ uero & Rhetoricæ nullam subiectam habent materiam,

riam, præter rationes & argumenta, quæ debent accurate diligenterque inuestigare. si qua uero tractant alia præter argumenta, debent ea nõ exquisitè, sed ex communi opinione tractare.

TEXT. *Verum nos quæ utilitatem adferant huic arti, in præsentia pertractemus, ita tamen, ut exquisitam eorum explicationem ciuili scientiæ relinquamus.*

COMM. Proponit quid deinceps hoc in opere facturus sit. nolo (inquit) eos imitari, qui rationes exquisitas à Rhetore quærunt, & qui omnem ciuilem scientiam Rhetoris uel & artificio contineri putant. neque eos qui nihil à ciuili scientia Rhetoricam sumere censent. sed modum quendam in hac re adhibere constitui, ut ea pertractem, quæ ad dicendi rationem aliquam utilitatem adferre possunt, & tamen accuratam earum rerum tractationem scientiæ ciuili referuem. ex his Aristotelis uerbis intelligitur, quæ quauis Orator de rebus ciuilibus uerba faciat, non tamen id facit, quatenus ciuilibus scientiæ propriæ sunt. sed quatenus à communibus principiis pendunt, & ab omnibus intelligi quodammodo possunt.

TEXT. *Res igitur maxima, de quibus omnes ferè consultant, & de quibus deliberantes in concione sententiam dicunt, quinque numero sunt; hoc est, de uectigalibus, de bello & pace, de custodia regionis, de ijs quæ importantur, & exportantur, de ferendis legibus.*

COMM. Vltus fuerat digressionem superius, qua docuit, quò res ciuiles Rhetoricam tractare oporteat, hoc est non nimis exquisitè, sed ad uulgarem sensum & intelligentiam accommodatè, nunc ad de liberatiuum genus reuertitur. de quo uerba facere cœperat. & proponit quæ sint res maximæ, de quibus in concione publica ferè omnes consultare soleant. cum enim iam declaratum sit neque de rebus necessariis, neque de ijs quæ fieri non possunt, esse deliberationem, sed tantum de rebus contingentibus. & cum res contingentes uel à natura uel à fortuna, uel à facultate nostra proficisci possint, deliberationem esse, non de illis quæ à natura, neque de illis quæ à fortuna, sed de ijs quæ à potestate nostra proficiscuntur. nunc uidentia est quæ sint res illæ contingentes, quas habemus in potestate nostra, ut eas uel aggredi uel non aggredi debeamus. ac primo de publicis rebus, postea etiam de priuatis agendum. res igitur publicæ quæ maximæ sunt, & quæ in deliberationem ueniunt, quinque numerantur ab Aristotele. quibus omnis Reip. status continetur. primo loco ponuntur uectigalia: quæ Cicero pro lege Manuicidit esse neruos Reip. & pacis ornamenta; & subsidia belli. neque enim quicquam eximium præstare potest ea ciuitas, quæ non magna uectigalia possidet. Romani maximam habebant uectigalium curam. & ordinem publicanorum, qui uectigalia exercebat, uehementer obseruabant. quin etiam uectigalium cognitionem, causam imperij nuncupabant. & hoc est quod in primo de Oratore Crassus ait ab Oratore causam imperij cognoscendam esse. neque enim alia re magis potest aliquis

populus declarare se alicui subiectum esse, atque eius imperio obtemperare, quàm cum illi uectigalia pensitat. & hæc est causa cur Romani uictis ciuitatibus uectigalia imponerent, & stipendiarias facerent. Secundo loco ponitur deliberatio de bello, & pace, quæ certè grauissima est, & magnæ sapientiæ indigens. Romani ius fecciale constituerunt, & fecciales sacerdotes ac patrempatrum, qui de bello & pace religiosissimè consultarent. de qua re Cicero primo de Officijs ita inquit: Ac belli quidem æquitas sanctissimè fecciali populi Romani iure prescripta est: ex quo intelligi potest nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Tertio loco deliberatio est de custodia regionis. neque enim satis est imperium acquirere & ampliare, nisi etiam rectè custodiatur. ideo rectè dixit Ouidius.

Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri. vituperatur in hac re Pyrrhus Epirotarum rex, alioqui summus imperator, quod multas quidem ciuitates bello subigeret, sed quia non eas custodiebat, facile amitteret. potior autem cura esse debet, ut ea quæ habemus conseruemus, quàm ut alia acquiramus. Quarto loco deliberatio ponitur de ijs quæ importantur & exportantur. quoniam nulla ferme est regio quæ ferat omnia quæ sint ad vitam degendam necessaria, sit ut egeant omnes importatione rerum exterrarum. & quia multæ sunt feraces, quæ possint alijs èt regionibus annonam suppeditare, opus est exportatione, quo fit ut qui cõsiliu dat, scire debeat quæ in ciuitatem suam uel importanda, uel exportanda sint, unde Romani præfectos annonæ, & Aediles cereales constituiebant. Quinto loco de ferendis legibus est consultatio, quoniam in legibus est ciuitatis salus, & sine illis nulla ciuitas diutius stare potest. sed accidit sæpenumero ut aliquæ leges nouæ ferendæ sint, & veteres abrogandæ, de qua re sapientis est hominis bene consultare, ut Cicero contra Rullum docet legem agrariam quæ Rullus ferre uolebat, non modo non uitalem Reip. sed èt perniciosam futuram. contra uero legem Manuicidam de eligendo imperatore ad bellum Mithridaticam uehementer comprobatur & utilissimam Reip. futuram ostendit. qua in Oratione tractat omnia quæ ponuntur hoc loco ab Aristotele, cū ostendat agi de certissimis populi Romani uectigalibus, & maximis, & bellum ita necessarium esse, ut sit gerendum, & custodiendam esse asiaticam regionem. & eandem ita esse opimam & fertilem, ut multitudine earum rerum quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. quibus rationibus ostendit de rebus maximis consultari, ut facilius Quiritibus ad bellum Pompeio demandandum inducat.

TEXT. *Itaque si quis de uectigalibus bene consulturus est, eum redditus ciuitatis nosse oportet, quot quales uel sint: ut si quis negligentia relictus sit, adiungatur, & si quis minor est quàm confici possit, augeatur.*

Propo-

COMM. Propositis eis quę maxima sunt in deliberando de primo tractare incipit. docens qua ratione possit Orator de uectigalibus bene consultare. Scire (inquit) Oratorem oportet quot qualesque redditus ciuitas habeat, ut de uectigalibus bene consultare possit. nam sepe fit ut ea negligantur, quę magnum lucrum adferre possint, & interdū ex aliqua remiores fructus percipiuntur, cum longē maiores percipi possent. utrunque igitur inuestigandum est, & quomodo noua possint institui uectigalia, & quomodo iam instituta possint ampliari. quamuis hanc artem principes iam bene didicerint, qui omnes pecunię uias norūt. Aristoteles ꝑ economicorum libro secundo, si modo Aristotelis est ille liber, exempla multorū colligit, qui nouis rationibus pecunias compararunt. Demosthenes in Olynthiaca prima cum bellum suscipiendum pro Olynthiis contra Philippū suaderet, de uectigalibus Atheniensium uerba facit, qui pecunias publicas in ludis theatralibus consumerent, cum eas potius ad bellum gerendum conferre deberent. Cicero contra Rullum de populi Romani uectigalibus multa disputat, quę docet ea lege quam Rullus ferre uolebat, non tantum minui sed etiā dissipari. sic enim ait: Videte nūc proximo capite ut impurus helluo turbet Remp. ut à maioribus nostris possessiones relictas disperdat & dissipet. ut sit non minus in populi Romani patrimonio nepos, quam in suo. proscribit in sua lege uectigalia, quę Decem iuri uendant. & quę sequuntur. quod autem ait Aristoteles Oratorem scire debere, qui sint redditus ciuitatis, Cicero in eadem Oratione demonstrat se optimē preceptum hoc memorię mandasse, qui ita de populi Romani uectigalibus disputant ut doceat se non tantum scire, quod qualiaque sint sed etiam à quibus fuerint acquisita. Vespasianus Imperator, ex qualibet re uectigal exigebat. unde cum à Tito filio leniter admoneretur, ne ex lotio uectigal quæreret, pecuniam filii naribus admouit, petiuitque an illa male oleret. at uero de augendis uectigalibus præclara est illa Magni Alexandri uox. cum enim à quodam admoneretur multo maiora uectigalia à ciuitatibus exigi posse, respondit. etiam eum olitorem odio prosequor, qui soleat herbas radicibus extirpare. nec malè Tiberius Cæsar. quę cum adhortaretur quidam, ut augeter uectigalia, dixit; Boni pastoris est tondere pecus, non deglubere. interdum tamen opus est, maiora conficere uectigalia, quare debet Orator eius rei uiam ac rationem nosse, ut cum oportuerit, eam ostendat.

TEXT. *Præterea publicos ciuitatis sumptus nosse debet, ut si quis superuacaneus est, adimatur; & si quis maior est quàm conueniat, minuatur.*

COMM. Hoc etiam ad rationem uectigalium pertinet, ut non tantum redditus annuos ciuitatis, sed etiā sumptus qui fiunt in ciuitate, noscat Orator, atque id ea causa, ut qui nullius sint utilitatis, sumptus tollantur. & qui maiores sunt, quàm oporteat, minuantur, ex hac ratione, leges sumptuarię

10 natę sunt. quę superuacaneos sumptus tollerent, & nimis magnos minuerent. & Cicero cōtra Rullum plurimis rationibus & argumentis probat, sumptum illum Legis agrarię, non modo non uilem populo futurum, sed etiam magnopere perniciosum.

Non enim solum bona amplificando ditiores emadunt homines, sed etiam sumptus detrahendo. TEXT.

Ratio est, cur superuacanei sumptus adimendi sint, & maiores minuendi. quoniam hoc ad amplificationem uectigalium pertinet. duobus enim modis (inquit) homines fieri ditiores solent. primo si bona sua amplificauerint. deinde si sumptus solitos minuerint. Itaque uerè exclamat in Paradoxo Cicero,

O dij immortales, non intelligunt homines, Quam magnum uectigal sit parsimonia. Et paulò inferius: Ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis etiam aliquid redundabit. rursus infra: Nō esse cupidum pecunia est, nō esse emacem, uectigal est. contentum uero suis rebus esse, maximę sunt, certissimę que diuitiæ.

Hæc autem non tantum ex propriarum rerū scientia possunt intelligi: sed etiam historiarum peritum esse oportet, qui bene de his rebus consulturus sit; ut sciat quomodo alię nationes, ad hanc rem idoneas rationes inuenerint. TEXT.

30 Dux sunt rationes quibus Orator de uectigalibus bene consultare possit, prima est, si bene cognouerit quibus rationibus, res familiaris amplificari soleat. eisdem enim artibus ærarium & uectigalia publica possunt augeri, quibus res familiaris. deinde si peritus historiarū fuerit, & agnoverit quomodo cæterę nationes ac populi publicos sumptus sustineant, & quibus artibus amplificant, ut exempli gratiā, Lampfaceni cum pecuniis egerent, & tritici medimnus quatuor drachmis uenderetur, decem uendi iusserūt, & quod lucrum factum est, à mercatoribus exegerunt. Lacedæmonij cum Samijs pecunias suppeditare uellent, neque copiam haberent, iusserunt ut omnes qui essent in ciuitate, & domini, & serui & iumenta diem unum ieiunarent, & quod in cibo ac potu eodie consumpsissent, in publicum conferrent. Ephesij pecuniarum egeantes legem tulerunt, ne mulieribus liceret aurum gestare, cum autem mulieres legi parentes aurum deposuissent, illud mutuo acceperunt. uerum huiusmodi exemplis ætas nostra fertissima est. nulla est enim tam recondita pecunię acquirendę ratio, quam principes nostri non olsfaciant. itaque non egent in hac re præceptis Oratoriis, satis sua sponte sunt instructi. neque enim cessant exactiones capitum, hostiorum, prædiorum, salinarum, quin etiam excogitantur quotidie pro portoriis in singulas uini amphoras, atque in singulos tritici medimnos tributa noua. & quod uidetur esse leuius, in singulas carniam libras, & denique in merces omnes, uectigalia sunt excogitata, ut nihil tam uile sit, pro quo non uectigal pendere oporteat. quo fit ut præ-

præceptum hoc Aristotelis non sit hoc tempore necessarium.

TEXT. *Qui uero de bello & pace consulturus est, copias ciuitatis nosse debet; & quæ paratæ iam sint, & quæ parari possint: qualesque sint & illa quæ sunt in præp-
tu; & illa quæ præterea possint adiungi.*

COMM. Secunda res maxima de qua deliberatur in ciuitate est de bello & pace. debet igitur Orator qui de his rebus quæ ad bellum & pacem spectant, consulturus est, bene cognoscere vires ciuitatis suæ, & quas copias militum iam paratas habeat, & quas facile comparare possit. præterea quales sint illæ copix, utrum robustæ an imbecilles, veteranorum militum an Tyronū. & hoc est quod etiam Cicero tertio de legibus ait: Est (inquit) sc-
natori necessarium nosse Remp. idque latè patet, quid habeat militum, quid valeat ærario, quos so-
cios Resp. habeat, quos amicos; quos stipendia-
rios. Itaque cum in Philippicis adhortatur Cicero senatum ad bellum contra Antonium suscipien-
dum, ostendit non defuturas copias, quæ non tan-
tum belli impetum sustinere, sed etiam frangere
possint. sic apud Virgilium Turnus Aeneidos vn
decim, cum Latinus ad pacem cum Troianis fa-
ciendam inclinaret, eã rē dissuadens ostendit non
defore copias, quibus bellum contra Troianos
commode geri possit. sic enim ait:

Non erit auxilio nobis Aetolus & Arpi.
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces. nec parua sequetur
Gloria, delectos Latio & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla
Agmen agens equitum, & florentes ære cæteruas.

COMM. *Quin etiam, quæ bella gesserit, & quo exitu.*

TEXT. Hoc plurimum valet ad suadendum & dissua-
dendum, commemorare bella iam præterita, &
ex illis coniecturam facere de futuro. nam qui fe-
liciter alias bellum gesserunt, verisimile est, etiã
postea felicitatem eandem consecuturos. contra
qui multa bella gesserunt inteliciter, tenuis spes
eis bene rem gerendi relinquitur, itaque magis
ad pacem inclinant. ita Latinus apud Virgilium
fractus asfiduis belli offensionibus exclamat.
Bellum importunum ciues cum gente deorum
Inuictisq; uiris gerimus, quos nulla fatigant.
Prælia, nec victi possunt abistere ferro.

Cicero pro lege Man. cum de bello consultet con-
tra Mithridatem gerendo, diligenter commemo-
rat, quæ bella iam fuerint, cum ipso Mithridate
gesta, & à Sylla, & à Murena, & à Lucullo, quem-
que exitum habuerint. vt ne diffidant Quirites
Mithridatem posse vinci.

TEXT. *Neque tantum propria ciuitatis bella, sed etiam fi-
nitimarum ciuitatum expedere opus est; & præterea
vires eorum, cõtra quos bellum fore existimatur: ut
cum potèrioribus pax habeatur; cum inferioribus, in
eorum quibus cõsiliium datur, arbitrio sit, utrum bel-
lum gerere uelint.*

COMM. In omni deliberatione plurimum prodest hi-
storiarum cognitio. nam ex præteritis facile futu-

ra colliguntur. itaque debet Orator cum de bello
verba facit, habere cognita præterita bella, non tã
tum quæ sunt à ciuitate sua gesta, sed etiam à fini-
timis ciuitatibus. & ab eis præcipuè cum quibus
fore bellum existimatur. sic enim facile vires eorū
cognoscuntur, quibus cognitis, si potentiores sūt
debet Orator pacem suadere: si vero sunt inferio-
res, poterit eorum arbitrio, quibus consultit, rem
committere, vtrum bellum gerere velint, nec ne.
Verum ars illa est imperatorum in concionibus
cum milites ad bellum adhortantur, vt si victi an-
tea fuerint, in fortunam conferant offensionem,
& dicant nunquam esse omnino desperandū, sed
potius virtute refarciendum, quod fortunæ teme-
ritate male gestum fuit, si vero fuerunt antea vi-
ctores, facilius est adhortatio, vt semel partā glo-
riam diligētissimè tueri velint, vt ne eos pertime-
scant, quos iam penè debellarunt. exempla passim
occurrunt. & apud T. Liuium & apud ceteros hi-
stóricos. Cicero cum populum Romanum contra
Antonium bellum suscipere adhortatur Antonij
vires imminuit, & fractas ac debiles esse ostendit,
sic enim ait, in Philippica tertia: in Galliam muti-
latum ducit exercitum, cum vna Legionē, & ca-
vacillante, L. fratrem expectat, quo neminem re-
perire potest sui similiorem, & in quarta Philippi-
ca sic ait: Est igitur Quirites populo Rom. victo-
ri omnium gentium, omne certamen cum excur-
sore, vim latrone, cum Spartaco. nam quod se si-
mitem Catilinæ esse gloriari solet, scelere par est,
belli industria inferior. & quæ sequuntur.

*Copias quoque spectare oportet, utrū similes sint, TEXT.
an dissimiles. nam hac de causa sæpe contingit, uel su-
periores in bello, uel inferiores esse.*

Comparatio copiarum sæpe maximam vim ha-
bet in suadendo bello ac dissuadendo. sæpe enim
propter similitudinem & dissimilitudinem, uel
acquiritur victoria, uel offensio belli accipitur.

COMM. Itaque Cicero contra Antonium suadēs bellum
in eo plurimum occupatus fuit, vt ostenderet lon-
gè fortiores & robustiores esse legiones quæ con-
tra Antonium stabant, quam quæ erant in Anto-
nij exercitu. sed huius generis pulcherrimum exē-
plum est apud T. Liuium decade tertia. cū P. Sci-
pio suos milites adhortatur, vt audenti animo cõ-
tra Annibalem progrediantur. sic enim ait: ne ge-
nus belli neue hostem ignoretis, cum ijs est vobis
milites, pugnandum, quos terra marique priore
bello vicistis. à quibus stipendium per viginti an-
nos exegistis, a quibus capta belli præmia Sicilia
ac Sardiniam habens. erit igitur in hoc certamine
is nobis illisque animus, qui victoribus & victis
esse solet. & quæ sequuntur.

*Præter hæc etiam opus est, non tantum sua Reip. TEXT.
bella, sed aliorum etiam populorum animaduertere;
& quæ exitum illa habuerint, spectare: nam è simili-
bus rebus, similia euenire consueuerunt.*

Superius etiam dixerat expendenda esse bella
finitimarum ciuitatum, sed de ijs ciuitatibus in-
tellexit contra quos bellum esset gerendum. nunc
uero

vero cū loquat̄ de similitudine & dissimilitudine, docet nō tātū esse noscēda bella ppriæ Reip. sed ēt aliarū nationū, nō cōtra quas pugnādū sit. sed quęcunq; bella gesserūt, vt ex huiusmodi cognitione historiarum, propter euenta possumus coniecturam facere, quem exitum sit bellum habiturum. hoc enim ferē solet accidere, vt res similes etiam similes exitus consequantur. ut si quis diceret, non esse bellum suscipiendum cum Syra canis, quoniam cum Athenienses bellum contra eos suscepissent, infelicem exitum habuerunt.

Quin sepe belli gerendi ratio, ex historiis intelligitur. ut si quis explicet quibus artibus Athenienses persicum bellum à se repulerint. aut quo modo Romani gentium uictores euaserint. apud

Aen. II.

Virgilium Diomedes bellum contra Aenēam dissuadet, ab infelici Græcorum exitu, qui cum Troianis bellum gesserant. sic enim ait:
O' fortunatę gentes, saturnia regna,
Antiqui Ausonij, quę uos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota laceffere bella?
Quicumque iliacos ferro uiolauimus agros,
Mitto ea quę muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premit ille uiros, infanda per oibē
Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes
Vel Priamo miseranda manus.

--Itaque ne

Similem exitum sortiantur admonet, atque ita concludit:

--Coeant in fœdera dextrę

Qua datur, ast armis concurrant arma cauete.

TEXT.

De custodia regionis qui dicitur est, scire debet, quare ratione custodiri possit; & quot ei rei copię, qualesq; sint necessaria: præterea locos, ubi præsidia sint collocanda; qua nisi peritus regionis scire non poterit.

COMM.

Hęc ratio custodiendę regionis inter res maximas de quibus deliberant homines ab Aristotele tertio loco numeratur. tria sunt igitur quę scire oportet eum, qui de custodia regionis bene consulturus sit. primum est, ut præsidiorum rationem teneat. hoc est quomodo rectē præsidia custodiantur regio. Alterum, quot copię, qualesq; necessariae sint. utrum pedites an equites. Tertium quibus in locis oportune præsidia collocari possint. quod, nisi qui regionis peritus est, commode non poterit consultare. Cicero pro lege Man. docet Pompeium hoc diligēter effecisse, ut regiones custodiret: Siciliam adiit, Africam explorauit. inde Sardiniam cum classe uenit, nondum tempestiuo ad nauigandum mari. atque hęc tria frumentaria subsidia Reip. firmisimisque præsiidiis, clasibusque muniiuit. inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis & Gallia Cispina præsiidiis ac nauibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, & in Achaiam, omnemque Græciam nauibus, Italię duo maria maximis clasibus, firmisimisque præsiidiis adornauit. debet enim regio perpetuis præsiidiis custodiri, sed tū præcipuē cum vel belli terror imminet, uel iam bellum adest. tunc enim quod

ait Virgilius: Ois per muros legio sortita periclu Excubat, exercetque uices. quod cuiq; tuendum. quin etiam paulo superius numerum ponit: Bis septem Rutuli muros qui milite seruent Delecti, ast illos centeni quemque secuti Purpurei cristis iuuenes auroque corusci, Discurrunt.

Aen. 9.

Atque hæc ideo noscenda sunt, ut si minor sit, quã oporteat, augeatur custodia; si qua redundans, auferatur, & ad locos magis opportunos traducatur.

TEXT.

Rationem adfert duplicem, cur Orator scire

COMM.

debeat, quomodo custodienda sit regio. primo vt loca omnia tuta atq; secura sint, & quoties opus est augeantur præsidia. deinde ne inutili sumptu Resp. grauetur, sed quę redundant præsidia auferantur, & locis tantum necessariis atque opportunis disponantur. nam aliquando comparanda præsidia sunt, cum instat belli metus, aliquando uero dimittenda, cum nulla est belli suspicio. quod ad Caninium scribens Cicero se fecisse ostendit, his uerbis: Quod scribis Apamea præsidium deduci non oportuisse, uidebam idem ceteros existimare: molesteque ferebam de ea re minus commodos sermones maleuolorum fuisse. Parthi transierint nec ne; præter te uideo dubitare neminē. itaque omnia præsidia quę magna & firma paraeram, commotus hominum non dubio sermone dimisi, neque tantum in bello, sed etiam in pace ciuitates præsiidijs firmantur, vt ne qui tumultus exoriri possint. quod ad Lëtulum scribens Cicero, sic ostendit: te cum classe atque exercitu proficisci Alexandriam, ut cum eam pace præsiidiisque firmaris, Ptolomeus redeat in regnum. interdum etiam præsidia sunt ex aliquo loco deducenda, & ad alium magis opportunum traducenda. quod

2. Epist.

Pompeius ad Domitium scribens his uerbis ostēdit: Consules præsidia omnia deducturi sunt, aut in Siciliam ituri. nam aut exercitum firmum habere oportet, quo confidamus perrumpere nos posse; aut regiones huiusmodi obtinere, e quibus repugnemus.

Ad Att.

De annona uidendum erit, quanta, qualisque ciuitati sufficere possit; & cuius generis sit ea, qua ibi nascitur, & qua aliunde importatur: & quę sint res ea, quas exportare, & quas importare oporteat; ut conuentiones, & pactiones cum eis fiant, quibuscum opus est.

TEXT.

Quarto loco, inter res maximas, quę ciuitati necessariae sunt, annona ponitur, cui diligenter prouidendum est, ne uictus annuus deesse ciuibus possit. itaque scire oportet, quam magno rerum ad uictum pertinentium numero ciuitati sit opus aliunde prouidere, quęque sint illę res, quę in regione non oriuntur, & quas oporteat ex alijs locis petere, & contra quę sine detrimento possint exportari, & ad alias nationes transferri. hæc autem ideo cognoscenda sunt, vt Orator ciues ad hortetur ad conuentiones & fœdera facienda, cū eis, sine quorum ope ciuitas non satis commode uictum annum habere potest. Athenienses agros steriles

COMM.

steriles habebant. itaq; frumento utebatur aliunde importato, qđ Demosthenes in Oratione contra Leptinē testatur. quare necesse illis erat, fœdera seruare cū eis à quibus frumētū accipiebāt. Romani eodem mó ex Africa, Sardinia, Sicilia frumētum Romam aduehebant. vnde Cicero pro lege Man. uocat eas tres prouincias, tria subsidia frumentaria populi Romani. atque ille M. Cato sapiens, sicuti quarta actione in verrem Cicero testatur, cellam penariam Reip. nutricem plebis Romanæ Siciliam nominauit. apud Romanos quoties opus esse videbatur præfectus annonæ creabatur, qui frumentum undique coemendum curaret, & Romam aduectum iusto precio uenire iuberet. legimus etiam Iulium Cæsarem duos qđdiles creasse, qui cereales dicti sunt eò, quod cereis idest annonæ frumentique curam haberent, vt ne populo Romano uictus deesse possent.

COMM. *Duo sunt enim hominū genera, quos obseruare necesse est, ne à ciuibus offendātur; nēpe qui potētiores sunt, & qui rebus suppediandis utiles esse possunt.*

TEXT. *Qui in Rep. uersantur, ad cōmunem utilitatē omnia referre debent. itaque prouidere eos oportet, ne quid eiusmodi fiat, quod detrimentum aliquod adferre possit, vt si potentiores homines iritentur, aut si illi offendātur qui prodesse Reip. possunt. hoc est, quod ait Aristoteles, duo genera hominum obseruanda esse. alterum eorum, qui uiribus præstantiores sunt, qui si forte irascantur, plurimū obesse possunt; alterū eorū, qui res ad uictū necessarias in ciuitatē aduehant, aut mittunt, aut aduehi cōcedūt. quales sunt mercatores, fœderatæ gentes, aut stipendiariæ. nam potentiorum semper offensiones declinandæ. quod elegātī metaphora docet Ouidius illis uersibus:*

Stultus ab obliquo qui cum discedere possit,

Pugnat in aduersas ire natator aquas.

Et iuuenalis Crispi prudētiam in eo laudat, quod

Imperatori Domitiano nunquam restiterit:

Ille igitur nunquam direxit brachia contra,
Torrentem.

Neque tantum potentiores, sed etiam inferiores qui nobis utiles esse possunt, obseruare debemus. est enim imprudentis hominis, non curare quæ utilia sunt. unde Cicero pro lege Man. sic ait: Putatis ne uos illis rebus frui posse, nisi eos qui uobis fructuosi sunt, conseruaueritis, non solum calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? & paulo post. A quo periculo prohibete Remp. & mihi credite id, quod ipsi uidetis: hæc si des atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro uersatur, implicita est cum illis pecunijs Asiaticis & cohæret. ruerē illa nō possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. his igitur rationibus probat Cicero, publicanos, & homines Asiaticos esse obseruandos, quoniam Reip. utilitatem adferant.

TEXT. *Hæc omnia subtiliter uidendi facultatem habeat oportet, qui de ciuitatis securitate consulturus est.*

COMM. *Quatuor illa quæ hæctenus numerauit ita im-*

10 plicita sunt & cohærent inter se ut uix diuelli possint. neq; enim sine uectigalibus & pecuniis ius suum obtinere ciuitas potest. sed si eis abundauerit, & bellum commode gerere, & regionem præsidijs benè firmare, & annonæ copiam habere facile poterit. & hoc est qđ Olynthiaca prima Demosthenes clamat. δει δὲ χρημάτων καὶ αὐτῶν, ἰδὲν ἐστὶ γίνεσθαι τῶν δόρυτων. hoc est; opus est omnino pecuniis, sine quibus nihil eorum, quæ necessaria sunt, fieri potest. Itaque (quod ait Aristoteles) qui docere uult, qua ratione ciuitas secura esse possit, hæc omnia diligenter uidere debet. Cicero Philippica quinta, pecuniam ait esse neruos belli. & ad Att. 4. pecunia omnium dignitatem ex quæ.

Sed illud non parui ponderis est, ferendarum legū rationem intelligere. cum in legibus posita sit totius ciuitatis salus. TEXT.

Ultimo loco ponit eam rem quæ omnium maximam potestatem habet. cum enim in legibus posita sit totius ciuitatis salus, permagni interest rationem cognoscere, qua bonæ leges ferri possint. Erit igitur boni Oratoris uidere nequa lex inutilis Reip. feratur. sicuti Cicero legem agrariā Rulli antiquandam curauit, quod nō esset e Reip. sed legem Maniliam suasit, quoniam utilis esse uidebatur. quod autem ait Aristoteles, totius ciuitatis salutem in legibus esse positā, id copiosè Demosthenes contra Aristogitonem disputat. Cicero Philippica undecima uim legum elegātissime illis uerbis expressit: Iuppiter ipse sanxit ut omnia, quæ Reip. salutaria essent, legitima & iusta haberētur. est enim lex nihil aliud nisi recta, & à numine Deorum tracta ratio, imperans honesta, prohibens contraria. & libro tertio de legibus: Salus populi suprema lex esto. apud Romanos leges à latoribus sæpè nomen retinebant, ut lex Portia de ciuibus non uerberandis aut necandis. lex Cincia de donis & muneribus non capiendis. lex Licinia & Mutia ut in suam quisque ciuitatem redigeretur. lex Memmia contra eos qui aliquem temere accusant. lex Plectoria contra eos qui adolentes circūscriberent, At uero Tribuni plebis apud Romanos sæpè nouas leges ferebant, ut ex historiis facile colligi potest.

Itaque scire necesse est, quot sint Rerū generæ, & quæ cuique generi profint, & quæ interitum adferant. siue illa Reip. propria sint, siue aliena, & ei contraria. TEXT.

Qui benè leges constituere uelit, eū scire oportet quæ sint Rerū generæ. quoniā non oēs leges omnib. Rebus cōueniunt. & sæpè fit, ut quod uni prodest, alteri noceat. non tantum igitur scire oportet genera Rerū. sed etiā quæ profint, & quæ obliunt, & quæ propria sunt, & quæ aliena. De hac re copiosè scripsisse dicitur Aristoteles, at que eius discipulus Theophrastus. sic enim Cicero quinto de Finibus: Omnium ferè ciuitatum non Græciæ solum, sed etiam Barbariæ ab Aristotele mores, instituta, disciplinas, à Theophrasto leges etiam

etiam cognouimus. cunque uterque eorum do- 10
 cuitlet, qualem in Rep. principem esse conueni-
 ret, pluribus præterea cum scripssisset, qui esset
 optimus Reip. status: hoc amplius Theophrastus
 3. Polit. quæ essent in Rep. inclinationes rerum, & momē-
 ta temporum, quibus esset moderandum, ut cun-
 que res postulare. uult autem in Politicis Aristo-
 teles esse tria Rerump. genera quæ laudabilia sint.
 quib. ex altera parte tria quæ uitiosa sint opponantur.
 uel enim ab uno tanto principe tota pēdet Resp.
 atque ille status Monarchia dicitur, uel ab optima-
 tibus, & probitate præstantibus uiris, & Aristo-
 cratia uocatur. uel denique ab uniuersis populi li-
 bertate, qui tamen bene sentientibus parcat, & le-
 ges obseruet, & proprio nomine politia dicitur.
 Sed primus ille status ut est omnium optimus, si
 bonus princeps fuerit, ita pessimus euadit, si ma-
 lum principem habeat, & tunc appellatur Tyran-
 nis. secundus autem fit uitiosus; cum pauci non
 qui meliores sint, sed qui potentiores Remp. ca-
 pessunt, & tunc oligarchia nuncupatur. tertius in
 uitium transit, cum populus abutitur libertate, &
 neque legibus, neque benè sentientibus parere
 uult, & tunc uocatur Democratia. tres igitur bo-
 ni sunt status Rerump. Monarchia, Aristocratia,
 Politia. tres etiam mali bonis oppositi Tyrannis,
 Oligarchia, Democratia. Debet igitur Orator cū
 de ferendis legibus est uerba facturus, diligenter
 aduertere quod sit illud Reip. genus in quo deli-
 beratur. & quibus rationibus conseruari possit in
 colume, quibus etiam eueriti, atque interire soleat.
 Sic enim facile cognoscet, quæ leges utiles esse
 possint, & quæ nequaquam accommodari ualeant.
 Ex ijs uero quæ interitum adferunt Reip. quædam
 propria dicuntur, quædam aliena & contraria.

TEXT. *Dico autem à proprijs Remp. eueriti, quoniam uno
 excepto optimo ciuitatis statu, reliqua omnes Resp.
 & cum remittuntur, & cum efferuntur, intereunt.*

COMM. Docet quomodo à proprijs rebus aliquando
 status Rerump. corrumpantur. hoc enim incredi-
 bile uidebatur. quòd à proprijs rebus aliquid cor-
 rumperetur. unus est (inquit) solus optimus ciui-
 tatis status, qui in nullum degenerare possit, atque
 is est Monarchia, reliqui uero facile uitiantur at-
 que intereunt, quoties aliquo modo relaxantur,
 & quoties intenduntur. hoc autem quod dicit ip-
 semet exemplo subiecto declarat. neque dubium
 est quin optimum ciuitatis statum appellet Mo-
 narchiam, cum etiam in Politicis hunc statum re-
 liquis omnibus anteponat. & Homerus Iliados li-
 bro secundo sic ait:

ἢ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ, εἴς κοίρανος ἕστω εἰς βασιλεύς·
 hoc est:

Multorū imperium prauum est, rex unicus esto.

TEXT. *Ut popularis status non solum remissus fit imbecil-
 lior, & tandem in paucorum dominatum delabatur;
 sed etiam si uehementer efferatur, interit.*

COMM. Exemplum hoc est, quo declarat Aristoteles,
 quomodo popularis status interdum à suis rebus
 corrumpatur, nam si remittitur (inquit) fit imbecil-

10 cillior, & in paucorum dominatum transit. remit-
 ti dicitur popularis status cum populus negligē-
 tior fit, in iurē suo retinēdo, & habenas Reip. pau-
 cis relinquit. quod Romanis accidit post Grac-
 chorum interitum, usque ad Iulij Cæsaris domi-
 nationem. non enim eo tempore Reip. Romanæ
 status politia dici poterat, sed potius Oligarchia,
 cum pauci & potentiores arbitrio suo cuncta ad-
 ministrarent. quod si uehementer efferatur popu-
 laris status, interit. efferri dicitur, cum maiorem
 auctoritatem sibi populus assumit, quam conueni-
 at, & cum non sapientum sententiam, sed cupi-
 ditatem suam sequitur. ut cum plebs Romana de-
 fecit à patribus, & in sacrum montem concessit,
 20 certè nisi Menenij auctoritas intercessisset, male
 actum eo tempore de Rep. Romana fuisset.

TEXT. *Quemadmodum uitia prauitatesque nasi, qui uel
 grypus, uel simus sit, non tantum remissa ad mediam
 rectamque formam ueniunt, sed etiam uehementer
 aucta; ut si ualde fiat grypus, aut simus nasus, eo tan-
 dem perueniant, ut ne nasi quidem formam nasus ha-
 bere uideatur.*

Hac eadē similitudine usus est quinto Politico
 cum de eadem re uerba faceret. ibi enim hæc
 longè diligentius & accuratius tractat. nasus (in-
 quit) quatenus ad formam suam, duo præcipuè
 30 uitia potest habere, uel enim nimium depressus
 est, & quandam quasi planiciem præ se ferens, &
 tunc dicitur simus, qualem habuisse Socratē me-
 morant: uel nimium est elatus, & quasi dorsum
 habet in medio quòd emineat. & tunc grypus uo-
 catur. utrūque igitur uitium duobus modis corrupti
 potest, uel si remittatur, & ad mediam rectamque
 formam ueniat, tunc enim remotis illis uitijs, re-
 ctus erit nasus: uel si nimium intendatur. posset
 enim simus nasus ita deprimi, ut penitus abolerē-
 tur, & ne formam quidem nasi haberet, & tunc neque
 simus dici posset. ita et dorsum illud quod est in na-
 40 so grypo, posset adeo crescere, ut omnem nasi for-
 mam auferret, quare neque grypus esset. duobus
 igitur modis prauitates illæ nasi corrumpuntur
 atque intereunt, uel cum nasus rectam formam re-
 cipit, uel cum penitus formam suam amittit. eadē
 etiam ratione Democratia & Oligarchia, quæ
 sunt quasi duo uitia labesque Reip. duobus mo-
 dis intereunt. uel cum ad bonam Reip. formam
 reducuntur, & populus publicam tantum utilita-
 tem querit, & qui probi uiri sunt ac sapientes
 Remp. administrant. uel cum intenduntur, & us-
 que eò procedunt, ut populus ex libidine sua cun-
 cta gerat, & potentiores non amplius publicam,
 sed priuatam tantum utilitatem sequantur. Cicero
 50 pro Sestio de hac re sic ait: Duo genera semper
 in hac ciuitate fuerunt eorum, qui uersari in Rep.
 atque in ea se excellentius gerere studuerunt; quibus
 ex generibus alteri se populares, alteri opti-
 mates & haberi & esse uoluerunt. qui ea, quæ fa-
 ciebant, quæque dicebant, multitudini iucunda
 esse uolebant, populares: qui autem in se gerebāt,
 ut sua consilia optimo cuique probarentur, opti-
 mates

mates habebantur. ergo hi de quibus loquitur Cicero, rectam administrandæ Reip. formam sequebatur. sed si mores mutassent, facile seditiones, & discordias in Rep. concitassent, quod & Athenis & Romæ sæpissime contigit.

COMM. *Illud autem in ferendis legibus utilissimum est, nõ solum advertere & considerare, quis nam Reip. status ante actõ tempore profuerit; sed etiam apud exteras nationes, quæ Reip. species, quibus hominibus conveniant.*

TEXT. Legislator omnem curam & cogitationem suã ad utilitatem publicam referre debet. Itaque cum leges laturus est, præter cætera duo sunt illi consideranda. primò quæ leges & instituta præterito tempore suæ Reip. profuerint, & quomodo uel conseruatum, uel auctum antea fuerit imperiũ. sic enim exemplo præteritorum poterit de futuris bona sperare. deinde illud etiam advertere debet, quomodo reliquæ nationes in Rep. sua bene se gerant, & quo Reip. genere utantur. ut ab eorũ similitudine sciat quid ciuitati suæ profuturum sit. est autem id quod ait Aristoteles, huiusmodi. Athenienses utebantur populari statu, hoc est De-mocratia, Lacedæmonij statu optimatum quæ dicitur Aristocratia, Macedones regio dominatu quam Monarchiam uocãt. ponamus igitur apud Romanos de ferendis legibus esse deliberationẽ, hic Orator primo videre debet, quo Reip. genere utantur Romani, & cum intellexerit eos uti statu populari, non adhortabitur ut Lacedæmoniorum aut Macedonum leges sequantur, quoniam illi diuerso Reip. genere utuntur, sed animum ad Athenienses transferet, & animaduertet, quæ leges apud eos utilissimæ sint, atque ita Romanis erit auctõr, ut Atheniensium eas leges imitentur. id, quod fecisse Decem uiros legimus qui duodecim tabularum leges ad exemplar legum Solonis con-formarunt, & ad eam rem auctõre, & interprete Hermodoro Ephesio usi sunt. hoc autem præceptum etiam ad rationem nostri temporis accom-modari potest, ut quoniam Heluetij Democratia utuntur, Veneti Aristocratia, Galli Monarchia, qui suasurus est legem aliquam Mediolanensibus non respiciet ad leges Heluetiorum, neque Vene-torum, quoniam non eo genere Reip. Mediolanẽses utuntur. sed potius aduertet quæ leges in Gal-lorum Rep. sint utiles, & ad earum exemplar totam suasionem suam diriget.

TEXT. *Itaque perspicuum est ad legum ferendarum sciẽtiam plurimum conducere terrarum peragrationem, in qua multarum gentium instituta, legesque licet agnoscere.*

COMM. Quoniam leges ferendæ sunt, ad eorum imitationem qui bono statu Reip. utuntur, & ei simili, in quo qui legem laturus est, uersatur. id autem facere non potest, nisi qui exterarum nationum cognitionem habuerit. ideo concludit Aristoteles plurimum prodesse ad acquirendam ferendarum legum scientiam terras peragrarẽ, & multorum populorum mores, instituta, leges intellige-

re. quæ res non tantum ex peregrinatione, sed et ex libris qui de his rebus scribuntur, & ex auditu percipi potest. sed ex peregrinatione putabant ueteres illi maximam prudentiam comparari, quæ de causa Homerus Vlyssẽm à peregrinatione statim laudat, sic enim incipit.

Dic mihi musa uirum captæ post mœnia Troiæ. Qui mores hominum multorum uidit & urbes. Cicero libro Tuscul. quinto multos Philosophos numerat qui totam ætatem suam in peregrinatione consumpserunt.

At uero in consilijs publicis historiarum & anti-quitatis, cognitio mirifice utilis est. **TEXT.**

COMM. Peregrinatio plurimum ualet ad ea cognoscenda quæ præsentis temporis memoria fiunt. at historiarum cognitio declarat ea, quæ iam pridem gesta fuere, uult igitur Aristoteles utranque cognitionem ab eo comprehendere, qui consilia publica bene tractaturus sit. quod etiam in Oratore ad Brutum Cicero sentit. cognoscat etiam (inquit) rerum gestarum & memoriæ ueteris ordinem, maxime scilicet nostræ ciuitatis, sed & imperiosorum populorum, & regum illustrium. Nescire autem quid antequam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aliud ætas hominis, nisi cum memoria rerum ueterum cum superiorum ætate contextitur? commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione & auctoritatem orationi adfert & fidem.

Sed hæc omnia uidere, ciuilibus scientiæ, non autem Rhetoricæ proprium officium est. **TEXT.**

COMM. Ciuilibus scientiæ tractat ea diligenter, quæ ad ferendas leges, & ad rerum maximarum consultationem pertinent. ideo non hoc esse proprium Rhetoricæ dicit Aristoteles, nisi quatenus est ciuilibus scientiæ simulacrum quoddam, & quandam administrandæ Reip. facultatem communiter præbet.

TEXT. *Res igitur maxima, quarum cognitionem cum habere oportet, qui bene consulturus sit, hæc ferè sunt. deinceps uerò dicamus, quo modo uel ex his ipsis, uel ex alijs, quæ in deliberationem cadunt, & ad suadendum, & ad dissuadendum argumenta ducere possimus.*

COMM. Iam expositæ sunt res maximæ de quibus in Rep. consultatur. ut cum à uectigalibus, à bello & pace, à custodia regionis, ab annonæ, à legum latione recesseris, nihil sit aliud in publicis rebus quod magni esse momenti uideatur. nunc uero uidentum est, quomodo & ab eis quæ dicta sunt, & ab alijs, de quibus deliberare solent homines, argumenta duci possint. sunt enim infinitæ pene res, de quibus & priuatim & publicè soleat homines consultare. sed publicè ferè de illis tantum quinque generibus rerum consultatur. quæ tamen longè lateque patent. & in singulis copiosissima est dicendi materies. ut quot modis & acquiri uectigalia & augeri possint, quæ sint in bello, quæ in pace consideranda, atque ita de alijs. priuatim uerò quæ-

rò quæcunque pertinent ad motus animi uoluntarios, & ad liberas actiones ferè in deliberatione cadunt, de quibus omnibus generatim Aristoteles hoc loco præcepta tradere constituit.

TEXT. *Est autem & priuatim singulis, & publicè ferè omnibus, finis quidam propositus, ad quem aciem mentis dirigentes, omnia uel expetunt, uel fugiunt: atque (ut in summa dicam) ea est felicitas, & partes eius.*

COMM. Qui consilium dare uult, is aduertere primò debet quem finem aut scopum sibi proponant ij, qui deliberant. omnes enim sibi finem quandam constituunt, quem assequi desiderant. itaque uia ac rationem quærunt, qua possint ad eum finem peruenire. non igitur deliberant de ipso fine, sed de iis, quæ possunt ad finem perducere. ut Imperator cum bellum gesturus est, proponit sibi finem ipsam uictoriam. nam eius gratia bellum suscipitur. deinde consultat, non iam de uictoria, sed de iis, quæ possint uictoriam acquirere. hoc est de uia ac ratione, qua possit hostes debellare. idem reliqui omnes faciunt, ut suis cogitationibus & actionibus finem aliquem proponant, quæ omni conatu consequi studeant. ut tandem quietè feliciterque uiuant. Omnes enim & priuatim & publicè expetunt ea, quæ felicem ac beatum arbitrantur hominem efficere posse. fugiuntque contraria. quo fit ut felicitas & eius partes sit finis, quo non tantum singuli homines, sed etiam ciuitates & nationes cogitationes omnes suas referant, & quem assequi concupiscant. est enim felicitas summum bonum quod omnes expetunt, ut Ethicorum primo docet Aristoteles. neque tantum homines, sed res omnes propositum quasi finem & extremum habent, ut se conferunt, in quamoptimo sui generis statu. quod quinto de Finibus Cicero docet. ideo ueteres bonum id esse dixerunt, quod omnia concupiscunt, ut auctor est Aristoteles. quod autem omnes sibi proponant felicitatem & quietem, declarat etiam ille Virgilianus Aeneas illis uerbis:

Ethic. I.

Per uarios casus per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt. & in tertio Aeneidos idem Aeneas:
Vivete felices quibus est fortuna peracta,
Iam sua. Antiqui Romani omnibus rebus agendis quod bonum, faustum, felix, fortunatumque esset, præfabantur. auctor Cicero primo de Diuinatione. sed in quibus rebus sit hominis summa felicitas Philosophi disputant, & uariis opinionibus distrahuntur, ut in libris de Finibus copiosè Cicero docet. Aristoteles eam ponit in uirtutis actione, hoc est in animo, sed tamen etiam corporis & fortunæ bona uult adiungi. neque enim infortunatus, & agrotus, quamuis uir probus sit, ex Aristotelis sententia felix dici potest. cum igitur ea quæ bona sunt, aut uidentur, gratia felicitatis, omnes expetant, ideo quid felicitas sit, & quæ sint eius partes Aristoteles explicat.

TEXT. *Quare sumamus, exempli gratia, non subtiliter quidem, sed simpliciter, quid felicitas sit; & ex quibus*

10 *bus consistit eius partes. de hac enim, & de iis quæ ad hanc referuntur, & de contrariis huic, omnes suasiones, & dissuasiones esse solent: quæ enim felicitatem efficere possunt, aut aliquam eius partem, aut ex minore maiorem, ea sunt amplectenda; quæ uero illam uel corrumpunt, uel impediunt, uel contraria sunt, omnino sunt fugienda.*

Accuratè tractare de felicitate, non est proprium Oratoris officium, aut potius Philosphi. sed tamen quia student omnes eam acquirere, & quatenus licet felices fieri, ideo debet Orator, qui sententiam in concione dicturus est, saltem communiter intelligere quid sit felicitas, & quæ sint eius partes. hoc est quod ait Aristoteles uelle se docere quid felicitas sit, & ex quibus eius partes consistunt, non tamen ea subtilitate qua utuntur philosophi, cum in disputationibus ueritatem exquisiunt, sed simpliciter & communi more atque intelligentia. cuius rei rationem adfert, quoniã omnis uasio atque dissuasio, quæ sunt deliberationis partes, de illis rebus est, quæ ad felicitatem referuntur, & de illis quæ sunt felicitati contraria. nam ea tantum amplectenda sunt, quæ uel felicitatem adferre possunt, uel eius aliquam partem, uel saltem eam augere, atque ex minori maiorem facere. quæ uero nos felicitate priuant, uel quæ impediunt quo minus felices fieri possimus, uel denique quæ felicitati sunt aliquo modo contraria, sunt omnino fugienda. hoc est quod in Partitionibus ait etiam Cicero, Quare (inquit) in cohortando, atque suadendo propositum quidem nobis illud erit, ut doccamus qua uia bona consequi, malaque uitare possimus. Omne uero bonum siue sit animi, siue corporis, siue rerum externarum pars est quædam felicitatis. quemadmodum Academicis & Peripateticis placet. nam Stoici uirtutem solum esse bonam censebant. & sapientem uirum semper felicem esse dicebant, etiam si in Phalaridis taurum coniiciatur. quam sententiam licet uera sit, tamè communis sensus reprobatur. Aristoteles igitur Peripateticorum princeps, felicitatem statuit, ex triplici bonorum genere consistere. hoc est ex bonis animi, corporis, & rerum externarum; quem multis in locis Cicero sequitur. Quare cum suadendi atque dissuadendi præcepta tradat hoc loco, primo felicitatem ipsam definit, deinde partes eius sigillatim explicat. ponit autem quatuor definitiones seu descriptiones felicitatis quæ à communi hominum opinione pendent.

10 *Ponamus igitur felicitatem, esse uisam prosperitatem cum uirtute coniunctam.*

Hæc est prima felicitatis definitio, nam ex opinionibus hominum uariè felicitatem definit, sed primò loco ponit eam definitionem quæ uerior & communior esse uidetur. si quis enim fuerit uirtute præditus & prosperam habuerit fortunam, illi nihil deesse uidetur ad felicitatem. duo sunt igitur necessaria ut quis felix dici possit, hoc est uitæ prosperitas & uirtus. nã si quis tantum prosperam uitam ageret, & uirtute careret, is non felix, sed miser

Miser potius esset uocandus : quod libro Tuscul. quinto copiose Cicero disputat. quin hoc ex sententia Socratis probat his uerbis : velut in Gorgia Socrates cum esset ex eo quaesitum, Archelaum Perdicæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? haud scio, inquit, nunquam enim cum eo locutus sum. Ain' tu' an aliter id scire non potes? non villo modo. Tu igitur ne de Perfarum quidem rege magno potes dicere, beatus ne sit? An ego possem, cum ignorem quam sit doctus, quam vir bonus? Quid? tu in eo sitam, uitam beatam putas? ita prorsus existimo, bonos beatos, improbos miseros, miser ergo Archelaus? certe si iniustus. Cessent igitur Plato, Aristoteles, Cicero eum miserum & infelicem esse qui sit improbus, etiam si fortunatissimus sit. Sed quid si virtute quidem præcelleret, uerum aduersam fortunam haberet, & varijs calamitatibus adficeretur, num felix dici posset? minime uero. nam Theophrastus in eo libro quem scripsit de vita beata (sicut ait Cicero) multa disputat, quamobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. quare plurimis in locis Cicero miseros eos uocat qui sunt in calamitatibus etiam si uirtute præditi sint. quamuis libro Tuscul. quinto multa subtiliter & copiose disputat, quibus probare contendat, in sola uirtute positam esse beatam vitam. Sed ex hoc Aristotelis loco, multisque alijs concludi potest ad felicitatem duas res esse necessarias, hoc est uitæ prosperitatem, & uirtutem.

TEXT. *Vel possessionem earum rerum quibus uita contenta sit.*

COMM. Secunda definitio felicitatis hæc est, ut ille felix dicatur, qui possidet ea, quibus uita contenta sit. ex qua definitione colligitur eos, qui cupiditatibus trahuntur, nunquam felices esse posse. neque. n. unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis, ait Cicero. & qui pauca concupiscunt, ij minimam in uita mali experiuntur. unde recte dictum est: nihil esse felicius animo sua sorte contento. quod Horatius eleganter in Epistolis ita docet:

Nil admirari prope res est una Numici
Solaque; quæ possit facere, aut seruare beatum.

At uero non potest ullo modo uita contenta esse nisi fuerit cum uirtute coniuncta. neque. n. potest incundè uiui nisi cum uirtute uiuatur. neque unquam improborum animus quiescit, sed perpetuis quasi furij agitur, ut Cicero docet. quare conuenit hæc definitio felicitatis cum superiore.

TEXT. *Vel uitam cum securitate incundissimam.*

COMM. Hæc est tertia definitio felicitatis. nam omnino felicitas est in incunditate uitæ, & idcirco Dei beatissimi putantur, quod eorum uoluptates propriæ sint, ut ait ille apud Terentium. quod si quis sibi uoluptates securas & stabiles comparare posset, is beatissimus esset. neque. n. tanquam Chamæleon beatus esse debet, qui facile mutari possit, sed debet in securitate uiuere, alioquin ne beatus quidem erit, si res aduersas timuerit, ut Ethicorum primo docet Aristoteles. Metrodorus dicebat eum esse beatum,

10. cui corpus esset bene constitutum, & exploratum haberet, ita semper fore. sed hæc reprobanda est sententia, quia felicitas est tantum in uera uoluptate, sed uera uoluptas est animi non corporis, ut apud Platonem multis in locis Socrates affirmat. non potest igitur uita esse iucundissima, nisi sit uirtuti copulata, neque potest esse secunda, nisi prosperam habeat fortunam. quo fit, ut eodem tendat hæc definitio quo duæ superiores. Ut ille demum felix dici possit, cui uita prospera sit, & uirtutem iam sibi comparauit.

TEXT. *Vel bonum, firmiterque statum possessionum, & corporum, cum facultate custodiendi, atque amplificandi.*

20. Quartam & ultimam felicitatis definitionem dicit Aristoteles ab eorum opinione, qui felicitatem in copia rerum positam arbitrarentur, & in bono firmam; statu possessionum ac corporum. cum enim rerum omnium adfluunt undique copia, neque quicquam deest aut ad usus uitæ necessarios, aut ad proficiscendas uoluptates, si præterea sanitas corporis accesserit, nonnullis summa putatur felicitas. modo tamen mor omnis absit, & ille status firmus habeatur. itaque facultatem esse custodiendi, atque amplificandi coniunctam esse uult Aristoteles, duo sunt autem in hac definitione nempe possessiones & corpora, quae bonum firmiterque statum habere debeant. quorum primum generale est ad omne genus diuitiarum, quae sunt in nostra potestate, alterum ad animalia tantum referri uidetur. neque enim satis est multa possidere nisi etiam bestiarum, seruum, dominique ipsi ualeant. unde Horatius:

Valeat possessor oportet,

Si comportatis rebus bene cogitat uti.

Aristoteles Ethicorum. I. recitat Epigramma, quod esset in Apollinis templo scriptum in hunc sensum:

Optima iustitia est, res exoptanda ualere,

At iucunda sequi quod quis habere cupit.

40. Ex quo potest intelligi felicem eum existimari, qui & animi probitate, & corporis sanitate, & uitæ incunditate cæteris præstiterit. nam primum semper locum animi bona possident, secundo loco bona corporis ponuntur, tertio demum loco collocantur externa bona. nam, ut ait Cicero in Academicis, constituebant Academici extremum esse rerum exoptandarum, & finem bonorum, adeptum esse omnia e natura, & animo, & corpore, & uita, quam felicitatem expressit Horatius ad Tibullum scribens his uersibus.

Quid uoueat dulci nutricula maius alumno?

Quam sapere, & dari possit quæ sentiat? & cui

Gratia, fama, ualētudo contingat abunde?

Et mundus uictus non deficiente crumena.

TEXT. *Ommes enim ferè consentunt felicitatem aut numerum bonorum, aut plura simul esse.*

COMM. Post quam felicitatis definitionem attulit, nunc eam ad eam sententiam corroborat. ait enim omnes homines cõsiteri felicitatem aut uno eorum quae dicta sunt, aut pluribus contineri. quod autem ait Aristoteles id est eiusmodi quod dicitur. in una tamen re beatitudinem constituerent, ut Stoici in uirtute, Cyrenaici in uoluptate, Hier. Rhodius in indolentia,

E Carneades

Carneades in fruēdis rebus ijs, q̄ primē secūdū natura sunt. quidam autem res plures copulabāt, vt Calliphō & Dinomachus voluptatem ad honestatem adiungendam esse censebant, Diodorus doloris uacuitatem cum honestate copulabat. veteres Academici quos etiam Aristoteles sequitur, & animi, & corporis, & externa bona coniūgi ad felicitatem cēsent oportere. sed de his opinionibus copiosē Cicero disputat de Finibus libro quinto.

TEXT. *Quod si felicitas est eiusmodi: necesse est, eius partes esse nobilitatem, gratiam, amicitiam proborū hominum, diuitias, bonam prolem, multitudinem filiorū, facilem senectutem; præterea corporis uirtutes; ut bonā ualeitudinē, pulchritudinē, uires, magnitudinē, certandi robur: quin et gloriā, honorem, prosperā fortunam, uirtutem, atque eius partes; prudentiam, fortitudinem, iustitiam, temperantiam.*

COMM. Cum explicatū iā sit, quid sit felicitas, uidentū nunc est quæ sint eius partes, quas uidetur Aristoteles quadā quasi congerio numerare, cum tamen id miro quodam ordine faciat. quatuor. n. in partes oīa bona distinguuntur, & gradus et suos habent, vt quædam minora bona sint quædam maiora. cum. n. hō constet ex corpore, & animo, necesse est vt et corporis & animi bona reperiantur. sed cum animus longē præstantior sit corpore, erunt et animi bona præstantiora, quam bona corporis. at ea bona q̄ ad corpus referuntur, vel extra corpus sunt, vel in ipso corpore, atq; ita fiunt duo bonorum genera, quorum tamen ea quæ in ipso corpore sunt, præstant eis quæ sunt extra corpus. rursus quæ ad animum referuntur, aut extra animum, aut in ipso animo sunt, ita fiunt alia duo bonorum genera: quorum ea quæ sunt in animo, præstant eis quæ sunt extra animum. cum igitur ita distincta sint quatuor bonorum genera, subtiliter & ingeniosē Aristoteles incipit ab infimo genere, & ad supremum ac præstantissimum vsq; procedit. nam infimo loco sunt ea bona quæ ad corpus quidem referuntur, sed sunt extra corpus, quorum septem species numerat Aristoteles. hoc est nobilitatem, gratiam, amicitiam proborum hominum, diuitias, bonam prolem, multitudinē filiorum, facilem senectutem. scđo loco ponuntur ea bona q̄ sunt in corpore. quorū species quinque numerantur, bona ualetudo, pulchritudo, uires, magnitudo, certandi robur. Tertio loco ponuntur ea bona q̄ ad animum quidem referuntur, sed tamen extra animum sunt, atque huius generis tres numerantur species, gloria, honor, prospera fortuna. Quarto & supremo loco ponuntur animi bona, quæ est uirtus, & quatuor eius species, prudentia, fortitudo, iustitia, temperantia. hæc est Aristotelica bonorum distributio, quibus qui præditus fuerit, is uerē felix ac beatus erit.

TEXT. *Hæc enim ratione nullius rei ad benē, beate que uiuendum indigebit is, cui bona omnia & quæ in eo sūt, & quæ extrinsecus adueniunt, affatum adfuerint: nā, præter hæc, nulla bona sunt.*

TEXT. Hæc (inquit) bona bipartitō distribuuntur. aut

10 .n. in ipso sunt hoīe, aut extrinsecus adueniunt. qđ si quis utraq; copiosē potuerit assequi, ei nihil omnino deerit, ad benē beate que uiuendum. neq; .n. vlla alia bona sunt. & qui oīa bona cōsecutus est, nullo adiuncto malo, is sine dubio beatus est. sic .n. ait Cicero libro Tuscul. quinto, uideamus qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sine in bonis nullo adiuncto malo. neque vlla alia huic verbo, cum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi secretis malis oibus cumulata bonorum complexio. Qui igitur hēt omnia bona cumulata, dicitur *αὐταρκής* ab Aristotele. quasi per se ipsum maxime contentus. neq; quicquam ultra desyderans. nam superius et felicitatem ex quorundam opinione dixit esse, *εὐταρκείας τῆς κοινῆς*. hoc est cum ea possidentur, quibus vita contenta sit.

COMM. *In ipso uerō sunt ea, quæ uel in animo sunt, uel in corpore, extrinsecus adueniunt, ut nobilitas, amici, pecunia, honor, opes etiam atque fortunā adesse oportere. censemus; sic. n. fiet uita securissima. Hæc igitur singula, quid sint, definiendo aperiemus.*

COMM. Quoniā dixerat bona, aut in ipso esse hoīe, aut extrinsecus aduenire, nunc utrumque diuisionis membrum declarat. nā quæ (inquit) uel in animo, uel in corpore sunt, ea dicuntur esse in ipso hoīe. quoniā hō ex animo & corpore constat. q̄ uero sunt extra corpus & animum, dicuntur extrinsecus aduenire, ut nobilitas, amici, pecuniæ, honor. sed quoniā felicitas debet esse firma & stabilis, ideo necesse est, vt hō felix habeat et opes ac potētiam, qua tueri facilius res suas possit. præterea necesse est, ut et eidē fortuna faueat, alioqui ne dici quidem felix poterit. ex hoc loco pot̄ intelligi, Aristotelem fortunæ plurimum tribuere, cum sine illa censeat hominem felicem esse non posse. qđ et Theophrastus eius discipulus censuit, vt Cicero quinto Tuscul. & quinto de Finibus testatur. hæc autem bonorum diuisionem posuit etiā in Partitionibus Cicero. sic. n. ait: Rerum autem bonarum & malarum tria sunt genera. nā aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. & inferius: Sed quoniā in tribus generibus bona mala ue versantur, externis, corporis, & animi. & quæ sequuntur. his ita declaratis Aristoteles singulorum definitionem subiungit.

TEXT. *Nobilitas gentis & ciuitatis ea est, si ipsa ex se suos ciues genuit, uel saltē uetustā originē habuit.*

COMM. Incipit à nobilitate quæ duplex est, aut totius gentis, aut vnius priuatae familiæ. ac primò totius gentis nobilitatem explicat, quam esse uult, si ipsi ciues, aut indigenæ sunt, hoc est ab initio ibi nati, aut ibi multis antea seculis uixerunt. nā quorū maiores non aliunde uenerunt, sed in illis locis nati sunt, quos incoluerūt *αὐτόχθονες* Græci uocāt. quo nōmine dicti sunt Athenienses & Arcades sicuti Demosthenes in Oratione cōtra Aeschinē de euentura legatione testatur. sic. n. ait cū de Arcadibus & Atheniensibus loqueretur: *μὲνοι γὰρ ἀπαρχὸν ἰμῶν αὐτόχθονες ἴσθαι πάντες*. Cic. p Flacco, de Atheniensium ciuitate uerba faciens, sic ait: quæ uctu-

uetustate ea est, ut ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur, & eorū eadem terra parēs, altris, patria dicatur. Arcades uero de nobilitate tantopere gloriabantur ut dicerent se natos, antequam luna nasceretur, unde dicti sunt à Græcis *γεννημένοι*. de quibus Ouidius ita primo Fastorum:

Orta prior luna (de se si creditur ipsi)

A magno tellus Arcade nomen habet.

Atque in secundo Fastorum de iisdem Arcadibus sic ait:

Ante Iouem genitum terras habuisse feruntur

Arcades, & Luna gens prior illa fuit.

Iustinus libro secundo tradit magnam inter Scythas & Aegyptios de generis uetustate fuisse contentionem, atque utrorumque argumenta rationesque recitat. est igitur hæc prima gentis ac ciuitatis nobilitas, si uetustissimam originem habuerit, quæ res ualet multum ad persuadendum, & probandam dignitatem atque excellentiam. quemadmodum nuper orta est cōtentio inter Ticinenses & Cremonenses utra ciuitas præcedere debeat. & Ticinenses hoc argumento maximè nituntur, se ideo Cremonensibus præstare, quod nobiliores, & longè uetustiore originem habeant. sed nequaquam in hoc omnia posita sunt, ideo subiungit Aristoteles.

TEXT. *Et si primi ductores eius illustres fuerunt; & si multi principes, atque imperatores ex ea nati sunt, quos amulari alij studeant.*

COMM. Vera nobilitas non tantum est in generis uetustate, quantum in maiorum splendore ac dignitate, alioqui multa obscura oppida essent Romana ciuitate longè nobiliora, quoniam etiam multo uetustiora sunt. sed cum à primis ductoribus qui præstantes fuerint, tum à multitudine principum & Imperatorum excellentium uera ciuitatis nobilitas pendet. quibus rebus nulla unquam fuit ciuitas, quæ Romanæ præstiterit. primos enim ductores habuit Romulum & Remum, qui propter bellicam uirtutem Martis filij crediti fuerunt, deinde tot eximios uiros, tot belliduces, tot imperatores præstantissimos, ut si conferantur in unum, quot unquam in aliis ciuitatibus omnibus post homines natos fuerunt, Romanis æquari nullo modo possint. Virgilius Georgicorum libro Secundo totam Italiam à uirorum nobilitate celebrat:

Hæc genus acre uirum, Marsos, pubemque Sabellam,

Affuetumq; malo Ligurem, Volcosq; Verutos.

Extulit, hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,

Scipiadas duos bello, & te maxime Cæsar,

Qui nunc extremis Asiæ iam uictor in oris

Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.

Hæc de causa ueteres ut ciuitates suæ nobiliores uiderentur primos ductores & conditores in Deos referebant, ut Athenienses Cecropē urbis conditorem, Mauri Iubam, Germani Tuistonē, Macedones Gabyrum. Thraces Zamolxin, Aegy-

ptij Theutum, & alij alios complures, quos imitati etiam Romani Romulum suum in Deos retulerunt, & Quirinum appellarunt. saepe uero fit ut alicuius uiri uirtus eximia totam gentem ac ciuitatem clariorem & nobiliorem efficiat, quod de Epaminonda dicitur, cum quo aiunt Thebanorum uirtutem & ortam esse, & interiisse. nā (quod aiebat Agefilaus) non urbes aut loca uiros nobiles efficiunt, sed contra potius uiri præstantes urbes & loca nobilitant. quamuis Themistocles ad ueram nobilitatem utrumque uideatur adiunxisse, hoc est & uirorum claritatem & urbis. nam (ut ait Cicero de Senectute) ita Seriphio cuidam in iurgio respondisse fertur, cum ille dixisset, non illum sua sed patriæ gloria splendorem assecutum, nec hercle (inquit) si ego Seriphus essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus, unquam fuisses. nobilis est igitur, ex Aristotelis sententia, ea ciuitas, quæ & uetustam originem habuerit, & primos ductores illustres, & in qua multi præstantes uiri nati fuerint.

Priuata uero nobilitas uel à uiris uel à mulieribus pendet; & cum utriusque legitime coniuncti sunt. **TEXT.**

Nunc transit ad priuatam nobilitatem, quam ab utroque sexu deduci uult, hoc est & à uiris, & à mulieribus, non quidem ex quauis coniunctione, sed ex legitimo & concesso matrimonio. quod autem ab utroque parente nobilitas ducatur, docet et Cicero in Pisonem, cum ei obiicit ignobilitatem, sic enim ait:

O paterni generis oblite, materni uix memor:

Ita nescio quid isthuc fractū, humile, demissum, sordidum, inferius est, quam ut Mediolanensi præcone auo tuo dignum esse uideatur. & secūda Philippica obiicit Antonio, quod hois libertini filiā uxorem duxisset, cum te (inquit) omnes recordarentur libertini generum & liberos tuos nepotes Q. Fadij libertini hominis fuisse, nā (ut aiunt Iuriconsulti) partus uentrem sequitur. ut si quis è serua nascitur, est seruus, et si patrē nobilissimū habeat. ita ex libertina libertinus, ex ingenua ingenuus. Itaq; Martialis salsè ridet Quirinalē quendam qui ex ancilla filios sustulerat. ait. n. eū uerè patrē familias. & Plutarchus in libro de liberorū educatione præcipit ne ex quauis muliere filij suscipiantur, quoniā tā à matre, quā à præ nobilitas pēdet. Lacedæmonij pecunia multarūt Archidamū regē suū, quod uxore parū duxisset. neq; satis est utrūq; parētē esse nobilē, uerū opus est ut legitimo matrimonio cōiuncti sint. neq; n. spurij ac no-

thi nobiles dici possunt, neq; in ius hereditatis ac familiæ succedūt, nisi fortè legibus soluant. tunc n. succedūt quidē in familiā. sed tamē naturalē illā maculā delere nūquā possunt, ut Plutarchus ait. hac de cā Solon ille sapiētissimus Atheniensis legislator, statuit spurios parentibus nihil debere, à quibus perpetuam infamiam accepissent. Athenienses locum habebāt, in quo spurij seorsum ab ingenuis sese exercebant Cynosarges appellatum. adeo contaminari etiam nobilitatem putabant,

COMM.

I. Partii.
C. de Rei. uendic. l. Placuit. C. de libe. caus.

ex spuriorum consuetudine, sed Themistocles qui spurius fuit, vt scribit Plutarchus, adolescētes nobiles & ingenuos blandiciis alliciebat, & secū ad Cynofarges ducebat, vt paulatim tolleretur illud discrimen spuriorum & legitimorum.

TEXT. *Et quemadmodum etiam in ciuitate, cum primi auctores generis clari fuerunt uel uirtute, uel diuitijs, uel alia re, quae in precio apud homines sit.*

COMM. Idem in priuata nobilitate, quod in publica spectatur, vtrum primi auctores generis clari fuerūt. fiunt autem homines clari, vel propter virtutem ac probitatē, vel propter diuitias, vel propter scientias atque artes, vel propter alias res, quae in precio, atque in honore sint. vt Heraclidæ in Græcia propter virtutem Herculis nobilitati fuerunt cū ab eo ducerent originem. sic apud Romanos Bruti nobiles habebantur, propter eius Bruti virtutē qui Tarquinium superbum exegit. ita Decij, Scipiones, Cornelij, aliique complures. quod vero propter diuitias etiam nobiles sint homines & in quarto libro Politicorum & in quinto sentit Aristoteles idem quod hoc in loco, nobiles enim eos ait esse, qui maiores habuerunt, & virtute, & diuitijs excellentes. sed diuitias tamen veteres & antiquas intelligi vult, non nuper acquisitas. nam qui nuper ditati sunt, si obscuro antea fuerant, nullo modo nobiles dici debent. cum præsertim soleant arrogantes & insolentes esse, nobilitas autem semper est cum virtute & affabilitate cōiuncta. exquisitæ etiam artes & scientiæ nobiles viros efficiūt, quod exemplo multorum probari potest, qui ab humili genere nati, propter artes & scientias clarissimi facti sunt, vt Socrates, Euripides, Aeschines, & apud Latinos Cicero, Virgilius, Horatius aliique complures.

TEXT. *Et si ex familia multi illustres fuerunt, & viri, & mulieres, & iuuenes, & seniores.*

COMM. Quanto plures in vna familia fuerint & viri, & mulieres præstantes, tanto nobilior existimabitur, siue iuuenes illi fuerint, siue senes, siue antiqui siue recentiores. vnde Fabiorum apud Romanos familia nobilissima fuit existimata, quod vno eodemque tempore trecentos præstantes bellatores habuerit, qui singuli belli duces gregij esse potuissent. de quibus Ouidius secundo Fastorum sic ait:

Hæc fuit illa dies in qua Veientibus aruis,

Tercentum Fabij ter cecidere duo.

Vna domus vires, & onus suscepit vrbis.

Sumunt gentiles arma professa manus.

Egreditur castris miles generosus ab iisdem.

E queis dux fieri quilibet aptus erat.

Hoc autem in exornatione plurimum valet, vt cū aliquem laudamus, eius maiores qui clari in aliqua re fuerunt, cōmemoremus. quod Isocrates in Euagora diligenter facit, quamuis contra Salustium, Cicero parum ptodesse ad laudem, Maiorum excellentiam censet. sed hoc facit, quoniam ipsius Maiores clari non fuerūt. ideo sic ait: satius est enim me meis rebus gestis florere, quam ma-

iorum opinione niti, & ita viuere vt ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Iuuenalis etiam censet Maiorum gloriam parum adferre laudis, nisi propria laus adiungatur, quod omnino verum est. vnde laudantur illi versus eiusdem poetæ.

Malo pater tibi sit Thersites, dum modo tu sis Acacidæ similis, vulcaniaque arma capeblas, Quam te Thersitæ similem producat Achilles.

TEXT. *Bona uero proles, & multitudo filiorum, quid sit, omnibus notum est. Atque in Rep. bona proles esse intelligitur; cum multi bonique iuuenes in ea fuerint; & bona dicitur uel ex uirtute corporis, ut, cum magnitudinem, pulchritudinem, vires, certandi robur habet; uel ex uirtute animi; nam temperantia, & fortitudo iuuenis uirtutes sunt.*

COMM. In explicandis felicitatis partibus non sequitur ordinem illum quo proposuerat eas, vel vt ostendat hoc in loco se non admodum exquisitè hæc tractare sicuti supra iam admonuit, vel quod hic potius quendam naturalem sequi voluit, cum enim de nobilitate verba fecerit, nunc ad bonam prolem & multitudinem filiorum transit. nobilitas enim ex bona prole & multitudine filiorum propagatur, quod est quasi seminarium Reip. diuidit autem bonam prolem, sicuti etiam nobilitatē diuiserat, in publicam, & priuatam. non quod sint aliqui publici filij. sed quod & communiter proles considerari potest, & priuatim: & communiter quidem bona proles esse dicitur in ciuitate, quando in ea est iuuenum multitudo bonis moribus prædita, quæ & corporis & animi virtute præcellat. virtus corporis in iuuenē est, magnitudo, pulchritudo, vires, certandi robur. virtus animi est temperantia & fortitudo. nam qui iuuenes temperantes & aīo fortes præsentē fuerint, ij facile Reip. tueri, ac defendere possunt. hac de cā Lycurgus apud Lacedæmonios instituit, vt maxima liberis educandis cura adhiberēt, quo tēperantes & fortes iuuenes euaderent. neque enim quisquam priuatim liberos suos educabat. sed cum primum nati essent in Leschen deferebant, quo in loco maiores natu sedentes, si viderent infantem pulchrum ac robustum educari iuebant, sin minus exponēdum dabant, tanquam is, qui non à natura bene formatus esset, nec sibi nec Reip. utilis esset futurus. deinde nutricibus imperabant ut sine deliciis infantes nutrent. septimo uerò anno, distribuebantur in cohortes, ut se iam tum in armis exercerent. & eis præfidebatur is qui temperantior & fortior esset, cui cæteri parere cogebantur. at uero senes aliqui semper aderant, qui certamina proponerent & uictoriæ præmia. frequentius etiam nudi & sine calceis incedebant, ut labores pati, & acrius bella gerere deinde possent. sed cum ad annum duodecimum peruenissent, quotannis pallium unū singulis dabatur. somni uero gratia torum ex arundine confectum sibi subiiciebāt. sic igitur iuuetus Lacedæmone instituebat, ut deinde fortissimi bellatores, & patriæ securi custodes euade-

euaderent. sic apud Virgillum Numanus quidam
Aeneidos nono seueram filiorum educationem
iactat:

Durum à stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, læuoque gelu duramus & vndis.
Venatu inuigilant pueri, syluasque fatigant,
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
At patiens operum, paruoque assueta iuuentus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne æuum ferro teritur.

— Socrates apud Platonem in Enthyprone ait
hoc esse præcipuum in Rep. vt iuuentus bene
curetur, & instituat, vt sit quãoptima. & septi-
mo de legibus ait Plato, si bene iuuentus educetur
omnia in Rep. bene procedere. pars igitur ma-
gna quædam felicitatis est, in Rep. bonam esse
prolem.

TEXT. *Prinatim autem bona proles, & multitudo filio-
rum intelligitur; cum quis multos, & huiusmodi
uiribus instructos habet filios, & mares, & fe-
minas.*

COMM. Egregia res omnino est, & rara felicitas habere
multos & virtutibus instructos liberos. quod san-
nè paucis accidit, quin contra potius ex improbi-
tate filiorum, maximas sæpenuerò molestias
parentes capiunt: at si quis paterfamilias & mares,
& fœminas habuerit, quales esse concupiscit, is in
ea parte verè felix dici potest. quod Q. Metello cõ-
tigisse Val. Max. scribit, qui præter cæteras felici-
tates, eodem tempore tres filios cõsulares, unum
etiam censorium, duos triumphales, & quartum
prætorium vidit, tres filias nuptui dedit, earum-
que sobolem sinu suo excepit.

7. cap. I.

TEXT. *Feminarum uirtus in corpore, uenustas, & ma-
gnitudo est: in animo temperantia, & sedulitas, stu-
diumque suorum operum; modo tamen ut incidat in
illiberalitatem.*

COMM. Quia bona proles etiam in fœminis spectatur,
ideo docet quæ sint uirtutes fœminarum, quæ vel
in corpore uel in animo sunt. in corpore debet ef-
se uenustas & proceritas. commendatur enim mu-
lier à uenustate, quæ tamen sine magnitudine nõ
admodum grata est, sicuti neque magnitudo sine
uenustate, vnde Catullus dixit: Nulla in tam ma-
gno corpore mica salis. sed apud Virgillum Iuno
suas Nymphas ita commendat, vt ambo hæc com-
plectatur.

Sunt mihi bis septem præstati corpore Nymphæ
Quarum quæ forma pulcherrima Deiopeium
Connubio iungam stabili, propriamque dicabo.
Sic autem pulchritudo mulierem ornat (ut Bion
dixit) quemadmodum fortitudo virum. sed non fa-
tis est esse pulchram mulierem, nisi sit etiam ho-
nesta & temperans. nam si boni mores pulchritu-
dini respondeant, tum res quædam præclara est, vt
aiebat Plato, quem imitatus Virgilius dixit in
quinto Aeneid.

Gratior & pulchro ueniens in corpore uirtus.
Quin etiam ea uirtus in muliere commendatur, si
fuerit sedula & operum suorum studiosa, uiri enim

est, acquirere, quæ ad usus uitæ necessaria sunt, mu-
lieris autem ea custodire. Phidias Eliensibus uene-
ris imaginem fecit, quæ testudinem pede premo-
ret. significans proprium mulieris officium esse
domum custodire, & silentium seruare. sed ta-
men non erit probanda mulier si fuerit illiberalis
& auara. nam (quemadmodum Euripides dixit)
mulierum genus auarum esse solent. erit igitur ue-
hementer laudabilis fœmina, si corpore quidem
pulchro, & magno fuerit, animo uero temperanti
& sedulo.

*Similiter autem & priuatim & publice, & in ui-
ris & in mulieribus, ut hæc singula sint, studere opor-
tet. nam qui impudicas habent mulieres, ut Lacedæ-
monij, dimidia ferè felicitatis parte carent.*

COMM. Ostendit se non sine causa fœminarum etiam
mentionem fecisse. quoniam hoc ad felicem statum
ciuitatis pertinet, vt & uiri & mulieres uirtutem
amplectantur. itaque ij, qui ciuitatibus præstant,
studere debent, vt ea quæ dicta sunt, in utroque se-
xu reperiantur. quoniam si mulieres sint impudi-
cæ, dimidia fere parte felicitatis ciuitatem priuat.
sicut accidit apud Lacedæmonios. nam Lacedæmo-
nij maximam fœminis suis licentiam concedebant,
adeo vt heras appellarent. sicut ait Plutarchus.
quin etiam Virgines cum iuuenibus ludebant, &
in armis sese exercebant, & sæpe etiam nudæ lu-
ctabantur. Vestes autem apertas gestabant ita vt
nuda femora uiderentur: vnde pauropusides dicte
sunt. de qua re Propertius libro tertio conscripsit
Elegiam, cuius est illud principium:

Multa tuæ Sparte miramur iura palestræ,
Sed mage uirginei tot bona gymnasij.

Quod non infames exercet corpore laudes,
Inter luctantes nuda puella uiros.

Et paulò post:
Lex igitur spartana uetat secedere amantes,

Et licet in triuijs ad latus esse suæ.

Plutarchus contra Aristotelem sentit, qui putat
eam congressionem fœminarum cum iuuenibus
nihil habuisse turpe. sed magis Aristoteli quàm Plu-
tarcho credendum, qui facilius Lacedæmoniorum
mores scire potuit. quippe qui multo antiquior
Plutarcho fuit, & quo tempore florebat adhuc La-
cedæmoniorum Resp. de hac eadem re libro se-
cundo Politicorum uerba facit Aristoteles. docet
que maxima detrimenta Rebusp. mulierum licen-
tiæ adferre solere, nisi seueris legibus coerceatur.

*Diuitiarum partes, sunt pecunia, prædiorum multi-
tudo, regionum possessiones; & præterea supellesti-
lium copia, & pecudum, & seruorum: quæ res multi-
tudo, & magnitudine, & pulchritudine excellent;
& omnia secura, liberalia, & utilia sint.*

COMM. Hæc tria bona quodammodo inter se coheret,
nobilitas, bona proles, & diuitiæ, vt qui diues sit,
& bonam prolem habeat, etiam nobilis esse uideat-
tur. Quare primo loco uoluit Aristoteles ea nume-
rare. sed cum iam de nobilitate, & bona prole uer-
ba fecerit, nunc docet quæ sint diuitiarum partes, &
eas sex esse ostendit. quod ita per diuisionem pro-

bari potest, diuitiarum partes aut animatae sunt aut inanimatae, si sunt inanimatae vel mobiles sunt vel immobiles, & mobilium quidem duae species sunt pecuniae, & suppellectilia. immobilium etiam duae species, praediorum multitudo, & regionum possessiones. si vero sint animatae vel rationes participes sunt, vel expertes. participes rationis sunt serui, expertes rationis sunt pecudes. atque haec quidem sunt diuitiarum partes, quae ut beatioram vitam efficiant, tria debent habere, multitudinem, magnitudinem, & pulchritudinem. quae tribus qualitatibus quasi ornamentis insigniri debent, ut sint securae, liberales, & utiles. haec est Aristotelis sententia. à qua non multum abest quod Cicero de officiis secundo tradit, sic enim ait: Quae ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata ut aurum, argentum, & ea, quae gignuntur è terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia quae habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque vitam, & quae sequuntur.

TEXT. *Dicuntur autem utilia ea, quae magis fructuosa sunt; liberalia uero, quae animi uoluptati & gratia possidentur. fructuosa illa uoco, unde redditus uectigaliaque capiuntur; uoluptaria, à quibus nihil, praeter usum capitur, quod aliquo precio dignum sit.*

COMM. Quia dixerat diuitias securas, liberales, & utiles esse debere, declarat quae uis sit eorum uerborum, ac primo quae dicantur utilia, nempe ea, quae quia magnos fructus adferunt, fructuosa dicuntur, deinde quae dicantur liberalia, nempe ea, ex quibus uoluptas percipitur. rursus explicat, quae sint fructuosa, & quae uoluptaria. nam fructuosa sunt (inquit) ea, quae redditum nobis & uectigalia praebent. uoluptaria uero quae nullum fructum adferunt, sed uoluptatem tantum. possunt tamen aliqua praedia & amoenae, & fructuosa esse, quod ostendit Cicero pro Rosc. Am. tot praedia tam pulchra, tam fructuosa. sed tamen multi nobiles & urbana quaedam & rustica praedia tantum amoenitatis & delectationis gratia sibi comparant. qualia sunt magnifica palatia uariis figuris & ornamentis distincta, tapetibus, tabulis pictis, ceterisque eiusdem generis referta. quales sunt horti uariis arbusculis, floribus, topiariis operibus diligenter exculti, quales in nobilium domibus passim uidemus. at ea unde uectigalia proueniunt, non tantum oblectationis quantum utilitatis gratia coluntur. ea igitur sola fructuosa dicuntur.

TEXT. *Securitatatis ille finis est, ut eo in loco, atque eo modo praedia possideantur, ut eorum usus in domini arbitrio sit.*

COMM. Iam quae sint utilia, & quae liberalia praedia docuit, nunc ostendit quae secura dici possint. nempe ea quae in tuto loco, legitime possidentur. nam duobus modis periculosa possunt esse praedia, primo si in loco parum tuto sunt, ut quae uicinos hostes ha-

bent, aut quae sunt arcibus & munitionibus propinqua. uel etiam quae nimis longinqua. unde facete Catullus uillam suam damnat, quod esset in longinquo loco posita. sic enim ait.

Furi uillula nostra non ad Austri
Flatus opposita est, nec ad Fauoni,
Nec seui Boreae, aut apeliote
Verum ad millia quindecim & ducenta.

O uentum horribilem atque pestilentem.

Contra Cicero pro Rosc. Am. praedia Roscij commendat ab opportunitate loci, quod omnia penè Tyberim tangerent. Annibal cum ad portas Romanas proprius accessisset, miratus est, agrum in quo castra posuerat, Romae uenditum fuisse, & emptorem inuenisse. sunt etiam ea praedia parum secura, quae non iuste possidentur, aut quae à male fidei possessore empta sunt. aut denique super quibus potest esse lis & controuersia. quare non aliter secura esse dici possunt, nisi quae ita sunt in domini potestate ut quoties uoluerit possit ea uendere, aut donare, aut permutare. hoc est quod ait Aristoteles,

Id uero alicuius proprium esse, aut non esse dicitur, cum in eius potestate est alienare: dico autem alienare, donare, & uendere.

30 Declarat quid proprium alienius esse dicatur, nempe quod alienare potest, hoc est donare, & uendere. quae sanè ratione filius uiuente patre nihil habet quod eius proprium esse dici possit. nihil enim inuito patre uendere, aut donare potest. nisi bona castrensia, aut quasi castrensia, quae non patri, sed sibi acquiescunt, ut iurisconsulti statuunt. neque fidei commissa possunt dici propria, quia non licet ea uendere, aut quouis modo alienare. neque dotes sunt propriae maritorum, quoniam uxoribus inuitis eas alienare non licet. & denique nihil dici proprium potest, nisi quod ita est in alicuius potestate, ut ad nullum aliam aliquo modo pertineat, & eo uti, uel non uti arbitrio suo possit, sicut ille Magnus apud Virgilium Aeneidos libro. 10.

Est domus alta, iacent penitus defossa talenta.
Celati argenti, sunt auri pondera facti
Infectique mihi. ostendit. n. ea fuisse propria.

Omnino diuitem esse, magis in usu, quam in possessione situm est: nam huiusmodi uerum actus, atque usus ipsa diuitia sunt.

50 Sententia pulchra & uera. neque enim diuites ij sunt appellandi, qui multa possident, sed qui diuitijs utuntur. nam possessiones rerum ad usum referri debent, alioqui frustra possidentur. unde Cicero sic ait: Diues est, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus sit. & in libro de Amicitia, Diuitijs opportuna sunt ut utare. & primo de officiis: expetuntur autem diuitijs tum ad usus uitae necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. quod si quis multa quidem possideat, sed eis non utatur, nullo modo potest diues appellari. quae ratione auari omnes quamuis plurima possideant, mendici sunt. unde Bias Prienenfis.

Quis

In A. poph. Quis diues? qui nil cupiat. quis pauper? auarus. Dionysius Syracusanus, ut Plutarchus scribit, cū audiuisset ciuem quendam magnam auri numerum defossum habere, iussit eum ad se aurum illud adferre, quod cum ille ciuis prae timore fecisset, sed tamen partem quandam auri sibi reseruasset, in aliam regionem profectus agellum emit, & eum colere cepit. tunc Dionysius illum ad se reuocauit, & ei totum aurum tradidit, quoniam eo uti cepisset. declarans id, quod ait Aristoteles hoc loco, ipsas diuitias nihil aliud esse, quam earum rerum quae possidentur, usum.

TEXT. *Bona existimatio, est uirtute praeditum ab omnibus iudicari, uel tale aliquid in se habere, quod omnes expectant, aut multi, aut boni uiri, aut prudentes.*

COMM. Hoc etiam ad felicitatem pertinet, ut quis bonam existimationem & gloriam consequatur. quod facile fieri potest, cum quis ab omnibus existimatur maxima uirtute praeditus, aut in aliqua re excellere, quae laudabilis sit, & a bonis uiris expectatur. Cicero secundo de officijs docet, quomodo gloriam assequi possimus, cum tamē antea duos libros de gloria scripsisset, ut ibidem ipse fatetur. Summa igitur (inquit) & perfecta gloria constat ex tribus his si diligit multitudo: si fidem habet si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Multitudo diligit beneficos & liberales, atque etiam benefica uoluntate mouetur, etiam si res forte non suppetit. praeterea mouetur ipsa fama & opinione liberalitatis, iustitiae, fidei, & omnium earum uirtutum, quae quia profunt alijs ab Aristotele dicuntur. *ἀλλοτρίαι ἀρεταί.* Fides acquiritur prudentia & iustitia. quoniam iustis & prudentibus uiris omnes facile credunt. Eos autē admirantur, quos anteire ceteros uirtute putant, & magno atque excelsio animo esse. debet autem bona existimatio magis expeti quam diuitiae, quoniam eis magnopere praestat. M. Antonius secundo de Oratore hoc utitur argumento: Si bona existimatio diuitiis praestat; & pecunia tantopere expetitur; quanto gloria magis est expetenda? Socrates dicebat breuem & compendiarium esse uiam ad gloriam, ut homines tales essent, quales uideri uellent. magis autem curanda est fama, & bona existimatio quam diuitiae, unde bene dixit ille apud Plautum in Mustellaria: Ego si bonam famam mihi seruassio, sat ero diues. & Cicero ad P. Sestium scribens ait se ex rebus suis gestis non diuitias, sed bonum nomen assequi studuisse.

Val. Max. 7. Epist. 5.

TEXT. *Honor autem est signum gloriae, ex plurimis in alios meritis comparata. Iustē uero maximeque honore afficiuntur ij, qui iam beneficia contulerunt. uerū tamē etiam ille solet honorari, qui alijs benefaciendi facultatem habet.*

COMM. Cicero in Bruto sic honorem definit: Honor est praemium uirtutis iudicio studioque ciuium delatum ad aliquem. cum enim aliquis quapiam in re se praclare gesit, & multis profuit, tunc honore dignus putatur. ut Romani Duellio, qui pri-

10 mis carthaginensis bello nauali superauit eum honorem concesserunt, ut a caena cum funali tibicinz praeeunte domum rediret. & Cicero togato post patefactam Catilinae coniurationem supplicationes decreuerunt, qui honor ante ipsum nemini togato concessus fuerat, ut idem ipse Cicero testatur. quin ex Senatusconsulto primus pater patriae fuit appellatus. de quo ita Iuuenalis: Roma patrem patriae Ciceronem libera dixit. Verū infinita sunt exempla eorum, qui propter res egregie gestas maximos ac penē diuinos honores consecuti sunt. est enim honor (ut quarto Ethicorum sentit Aristoteles) maximum omnium bonorum quae homini extrinsecus accidere possunt. qui tunc uerus & stabilis esse solet, cum egregia uirtute acquiritur. nam (ut ait Salustius) gloriam & honorem, & imperium bonus & ignauus aequae sibi exoptant. sed bonus uera uia nititur. ignauus quia bonae artes desunt, dolis atque fallacijs contendit. est autem proprie praeteritarum rerum gestarum honor. hoc est quod ait Aristoteles, iustē eos honore affici qui iam beneficia contulerunt. sed tamen homines uulgo solent etiam eos honore rare, qui beneficia conferre possunt. hic autē non est omnino uerus honor. quod Cicero ad Plancum scribens his uerbis testatur: Is enim denique honos mihi uideri solet, qui non propter spem futuri beneficij, sed propter magna merita claris uiris defertur & datur. Pendet autem honor ab ijs qui honorant, nec est in eius potestate qui honoratur. sicuti primo Ethicorum docet Aristoteles. Plato quinto de legibus ait honorem uel in actionibus honestis esse, uel in animo uirtutibus instructo, uel in corpore bene constituto. quo fit ut etiā pro pulchritudine ponatur, ut Virgilius primo Aeneid. de uenere loquens.

--namque ipsa decoram
Caesariem nato genitrix, lumenque iuuentae
Purpureum & laetos oculis afflarat honores.

TEXT. *Id autem beneficium honore dignum putatur, uel quod ad salutem uitamque tuendam pertinet, uel ad opes; uel ad huiusmodi bonum aliquod, cuius non sit facilis adeptio, uel nunquam, uel non eo in loco, uel non eo tempore: multi enim propter res quasdam, quae paruae uidentur, honorem assequuntur; sed id aut propter modum, aut propter occasionem accidit.*

Cum propter beneficia collata honores habeantur, docet Aristoteles qualia sint ea beneficia, quae honore digna putentur. ac primo loco ponit ea quae ad salutem & uitam tuendam pertinent. quae eertē omnium maxima sunt. hinc Athenienses Harmodio & Aristogitoni statuas primi erexerunt, quod dominatu regio patriam liberassent, qui honos primis illis duobus habitus est. Romani Corona Ciuica donabant eum, qui ciuem Romanum in bello seruassent. Horatio Coclitii qui solus in ponte Hetruscorum impetum sustinuerat, statua in comitio posita

fuit, agri quantum uno die circumaravit, datum. unusquisque civium aliquid eidem contulit, ut secundo libro primæ decadis auctor est Livi- us. secundo loco ponuntur ea beneficia quæ ad opes augendas pertinent. non enim solum honores habentur eis qui patriam adiuverint, sed etiam qui auxerint, & imperium amplificarint. hinc honores fortissimorum ducum, supplicationes, ovationes, triumphi, statuarum. quorum plenæ sunt historia. præterea illi etiam honorantur, qui aliquid eiusmodi largiuntur quod non facile possit acquiri, ut qui novas artes docent. quod accidit Gorgiæ Leontri no. cui quoniam artem Rhetoricam primus docuit, tantus honos est habitus ab universa Græcia, ut ei Delphis aurea statua locaretur. vel qui tradunt ea quæ non sine magno labore parantur, nam honor à rebus semper arduis proficiscitur. neque quisquam honoratur, quæ rem aliquam facilem præstiterit. res autem arduæ sunt vel semper, ut bene Remp. administrare, potentissimorum hostium impetum auerere. Vel in aliquo loco, ut Athenis ubi plures erant Philosophi reliquis sapientiarum gloria præstare. Romæ ubi quamplurimi fortissimi duces erant, imperatoribus artibus cæteros anteire. Vel eo tempore, ut liberalem esse in anno na large eroganda, quando magna est frumenti penuria. Vel præsentis animo esse, & fortiter se gerere, cum alij iam in fugam versi sunt. accidit etiam aliquando ut propter quædam parva beneficia, magnos honores aliqui consequantur, sed id accidit propter modum aut opportunitatem. id quod accidisse Sylofonti scribit Herodotus in Thalia. is enim cum intellexisset Darii Hystaspis filium quandam vestem, quam ipse habebat, vehementer cupere, statim eam illi dono dedit. Itaque Darius cum postea Rex Persarum factus esset, totam Samiorum insulam Sylofonti donavit. Artoxerxes cum siti laboraret, & rusticus quidam vtrum ei sordidum aquæ plenum obtulisset, libentissime bibit, iuravitque se nunquam suavius bibisse, quare postea rusticum sua magnificentia ditissimum reddidit. Idem cum pauper quispiam insigni magnitudine malum punicum attulisset, ei civitatem administrandam dedit, quod res ex parvis magnas posset efficere.

TEXT. *Honoris species sunt immolationes, monumenta vel carmine, vel soluta oratione conscripta, præmia certa, luci, superiores in sedendo loci, sepulchra, imagines, & publica cibaria. & quibus barbari utuntur, habitus adorantium, & conspectus evitationes; munera quæ apud singulas gentes in precio sunt.*

COMM. Sicuti divitiarum partes persecutus est superior, ita nunc honoris species exequitur, & vndecim enumerat. ac primo loco ponit *divitias* hoc est sacrificia vel immolationes, quæ sæpe claris viris tanquam Deis fiebant. scribit enim Plutarchus T. Flaminio tantum honorem habitum à Græcia fuisse quod eam à Macedonum imperio liberasset, ut illi tanquam Deo libarent, & præcæna canerent.

10 Thucydides quinto libro tradit Amphipolitas annua sacra atque immolationes instituisse Brasidæ Lacedæmonio. Romani Augusto Cæsari dum adhuc viueret altaria consecrarunt, & victimas immolarunt, unde sic ait Horatius:

Præsenti tibi maturos largimur honores.

Iurandaque tuum per nomen ponimus aras.

Quod etiam Ovidius ostendit primo Fastorum ad Germanicum scribens, nempe sacra Cæsari- bus instituta.

Sacra recognosces annalibus eruta priscis,

Et quo sit merito quæque notata dies.

Inuenies illic & festa domestica vobis.

20 Sæpe tibi pater est, sæpe legendus avus.

Tales erant etiam supplicationes quæ Diis immortalibus fiebant in honorem eorum imperatorum qui bene Remp. gessissent. Christiani etiam diuinos eis honores tribuunt, qui vel pro Christiana fide mori voluerunt, vel sanctitate vitæ cæteris præstiterunt.

Secunda species honoris continet monumenta, vel carmine vel soluta Oratione conscripta. nam illud notissimum est præclaros viros, & à poetis carminibus, & ab Oratoribus soluta Oratione solitos honorari, sic Homerus Achillem celebrat & Vlysem. Vnde Alexander Magnus, fortunatum

30 appellavit Achillem, quod suæ virtutis Homerum præconem inuenisset. apud Romanos fuit ea consuetudo, ut in epulis conuiuæ canerent ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus. ut ex Originibus Catonis Cicero primo Tuscul. citat. Cicero pro Milone duas has honoris species à Græcis tribui solitas tyrannicidæ ostendit. sic enim ait: Græci homines Deorum honores tribuunt ijs

40 viris, qui tyrannos necauerunt. quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res diuinitatibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina prope ad immortalitatem, & religionem & memoriam consecrantur. Xenophon vno libro laudes Agesilai, persecutus est, Isocrates Euagoræ Cypri Regem diligenter exornavit. Cicero pro lege Man. Pompeium summopere celebravit. quod et in Oratione pro Cor. Balbo non minore eloquentia fecit. Virgilius cum alios nonnullos tum Augustum Cæsarem libro Sexto multis carminibus in cælum extollit. Tertia species honoris continet certa præmia, ut quæ in certaminibus proponuntur, sicut apud Virgilium libro quinto:

Munera principio ante oculos circoque locantur

In medio, sacri tripodes, uiridesque coronæ

Et palmæ precium victoribus, armaque; & ostro

Perfusa vestes, argenti auri que talenta.

Et de iisdem præmiis inferius eodem libro. Ipsis præcipue ductoribus addit honores.

Plinius libro septimo L. Siccium Dentatum mirè celebrat, quod ob insignem fortitudinem præmia quamplurima consecutus fuisset, ut torques, coronas aureas, ciuicas, murales, obsidionales, equos, Phaleras, & eius generis alia. Cicero pro lege

lege Man. sibi magno honori tribuit, quod prætu-
 ra quasi laboris sui præmium consecutus fuisset,
 & meus (inquit) labor in priuatorum periculis ca-
 ste integreque uersatus, ex vestro iudicio fru-
 ctum est amplissimum consecutus. nam cum pro-
 pter dilationem comitorum ter prætor primus
 centuriis cunctis renunciatus sum, & quæ sequi-
 tur. Quarta species honoris sunt τεινίτι quos lati-
 ni lucos appellant. de quo ita Valla libro. 4. Lucus
 nequaquam cædus est, quin potius manu confi-
 tus religiosusque, atque vel alicui Deo, uel alicui
 homini cineribus consecratur. ideoque aut circa
 delubra numinum, aut circa sepulchra uirorū po-
 situs est. nam existimabant antiqui animas he-
 roum lucos habitare. quare præclaris uiris & regi-
 bus post mortem lucos consecrabant. Vnde Vir-
 gilius in 3.

Luco tum forte parentis

Pilumni Turnus sacrata ualle sedebat.

In Hispania Tarraconensi fuit urbs quæ
 dicebat, Lucus Augusti, ut Ptolemæus testa-
 tur, quod ibi Augusto Cæsari lucum consecra-
 sent.

Quinta species honoris sunt τεινίτι, hoc est
 superiores in sedendo loci. hoc autem ubiq; ser-
 uatur, ut honoris gratia, uel in mensa, uel in quo-
 libet conlessu locus superior assignetur. apud Ro-
 manos erat ea consuetudo, ut in Senatu priore lo-
 co sententiam diceret is, qui dignitate & honore
 præstaret. ita Homerus fingit Iouem in suprema
 cæli parte habitare, quoniam locus superior sem-
 per maiorem habere dignitatem uidetur. Sexta
 species honoris sepulchra sunt, quæ aliquando
 magnifica struuntur, sicut apud Aegyptios Pyra-
 mides quibus regum corpora condebantur. &
 Mausolæum Artemisæ reginæ, quod inter septē
 orbis miracula celebratur. apud Romanos erant
 sepulchra extra urbem in via latina, & Flaminia.
 vnde Iuuenalis: experiar quid concedatur in illos
 Quorum Flaminia tegitur ciuis, atque latina:

Nā intra urbē Imperatores tantū & Vestales Vir-
 gines honoris gratia sepeliebantur. hæc autē fuit
 antiqua consuetudo, ut sepulchris clari uiri hono-
 rantur. unde Virgilius in 6.

At pius Aenæas ingenti mole sepulchrum
 Imposuit, suaque arma viro, remumque tubamque;
 ita P. Seruilius, ut Philippica nona Cicero refert,
 Ser. Sulpitio, qui in legatione ad Antonium mor-
 tuus fuerat, sepulchrum publicè decernendum
 cēssit. sic Ennio poetæ magno fuit honori apud
 posteros, quod in sepulchro Scipionum constitu-
 tus fuerit. ut pro Archia poeta Cicero testatur. &
 Ouidius:

Ennius emeruit calabris in montibus ortus

Contiguus poni Scipio magne tibi.

Septima species honoris sunt imagines & statuæ.
 quem honorem aiunt Harmodio, & Aristogito-
 ni, qui tyrannum necauerant primo concessum.
 deinde multis claris uiris passim erigi cæperunt.
 scribit Plinius morem fuisse, ut omnium qui vi-

10 cissent olympia statuæ dicarentur. nullus unquā
 in hac parte maiorem honorem consecutus est,
 quā Demetrius Phalereus, cui teste Plinio Athe-
 nienses trecentas sexaginta statuas posuere. Ro-
 mani non tantum uiris, sed etiam foeminis quæ ali-
 quid memorabile gessissent statuas erigebant. ut
 Clæliæ Virgini quæ obsides secum alias uirgines
 à Persena abduxerat, Cicero Philippica nona Ser.
 Sulpitio statuam pedestrem Aenæam statuit, cir-
 cumque eam, locum gladiatoribus, ludisque libe-
 ros, posterisque eius quaque uersus pedes quin-
 que habere uoluit, quod is ob Remp. mortē obiit
 set. Octaua species honoris sunt publica cibaria.

20 fuit hæc Atheniensium consuetudo ut ijs, qui be-
 ne Rēp. gessissent victus publice daretur in Pry-
 taneo. quod primo de Oratore Cicero docet, ubi
 ait Socratem interrogatum à Iudicibus quam præ-
 zæ estimationem commeruisset, respondisse sese
 meruisse ut amplissimis honoribus & præmijs de-
 coraretur, & ut ei victus quotidianus in pryta-
 neo publice præheretur, qui honos apud Græcos
 maximus haberetur. quin apud veteres Romanos
 qui fortiter aliquid fecisset farre publice donaba-
 tur, vnde victoria dicta est adorea, quod victores
 in bello, ador hoc est far pro præmio acciperent.

30 scribit T. Liuius libro quinto primæ decadis cum
 M. Manlius Gallos à Capitolio deiecisset, vniuer-
 sos ciues Romanos se libras farris, & quartarios
 uini ad ædes eius quæ in arce erant contulisse. no-
 stro etiam tempore sæpe principibus aliunde ue-
 nientibus honoris gratia publice dantur cibaria.
 Nona species honoris barbarorum propria est, &
 eorum qui reges & principes suos adorant. quod
 apud Persas, Medos, & Indos fieri solitū legimus,
 ut reges adorarent, & in salutando toto corpore
 prociderent. Ismenias Thebanus cum iussus esset
 Artaxerxem adorare, nequid contra decus Græ-
 corum faceret, annulum proiecit, & in eo suscipiē-
 do speciem adorantis præbuit. tradunt hunc ho-

40 norem Cyro Persarum regi primum tributum ut
 adoraretur, quod deinceps reliqui reges vsurpa-
 runt, ut etiam Alexander Magnus deuicto Dario
 uoluit adorari, & cum à Callisthene philosopho
 reprehenderetur, eum mori uoluit. contra Cæsar
 Augustus hanc rem adeo execratus est, ut siquis
 ad eum accedens caput nimium flexisset, tanquā
 adulator, foras exire iuberet. Caius uero Caligu-
 la & Diocletianus adorari uoluerunt. Plinius li-
 bro. 8. tradit elephantos adeo dociles esse, ut re-
 ges adorent, & genua submittant. quod autē ado-
 ratio sit honoris species ostendit etiam Iuno pri-
 mo Aeneid. apud Virgilium, quæ ita de Troianis
 queritur. & quisquam numen Iunonis adoret.
 Præterea aut supplex aris imponat honorem.

50 Hic honor nunc passim omnibus superioribus
 exhibetur, honoris enim gratia caput aperimus
 ac dimittimus & genua flectimus. monachi etiā
 auerso cucullo totum dorsum incuruant. Decima
 etiam species honoris est barbarica, cum quis ita
 se prosternit, ut neque conspiciete audeat. quod
 apud

apud Turcas hæc etiam tēpestate fieri audiuius. 10
 ut cum Rex per aliquam regionem transit, omnes
 occurrentes secedant in longinquam partē,
 & se demissis oculis prosternant, quasi minimē
 digni sint tantum regem aspicere. apud Persas
 hæc fuit consuetudo, sicut ostendit Plutarchus in
 Artoxerxe, cum ait, Cyrum Artoxerxis fratrem suis
 uincens elatum lætitia conclamasse, *ἐξ αὐτοῦ*
πένθος. hoc est uiles & abiecti facescite. cūque di-
 scutrens equo frequēter ita vociferaretur ait Plu-
 tarchus *οὐ μὴ ἐξίσυρτα ἀποσκυρῆτος*. hoc est, illi sece-
 debant, & adorabant. hæc honoris species à no-
 stris moribus profus est remota. nisi quod inter-
 dum uel in templis, uel in locis publicis tentoria
 quædam ipsis principibus locantur, ubi soli à cæ-
 teris seclusi sedeant. quod sine dubio fit honoris
 gratia. Vndecima atque vltima species honoris,
 sunt munera. quæ multi fortasse primo loco po-
 nunt. tanto uero maiorem adferunt honorem mu-
 nera quanto uel rariora sunt, uel à præstantiore
 uiro ueniant. unde rectè dixisse uidetur Ouidius.

—nam præstantissima semper

Munera sunt auctor quæ preciosa facit.

Horatius ad Iulium Florum scribens de hac re sic ait:
 Clarus ob id factum donis ornatur honestis.

Virgilius tertio Aeneidos ostendit Aeneam
 ab Heleno multis donis honoratum fuisse, sic 30
 enim ait:

Dona dehinc auro grauiâ, sæctoquæ elephanto,
 Imperat ad naues ferri. stipatquæ carinis
 Ingens argentum. dozonæosquæ Lebetas.

Cicero pro Archia pœta commēdat cum ab hoc
 honore, quod à Tarentinis & ciuitate, & aliis præ-
 miijs donatus fuisset.

TEXT. *Etenim munus, est & possessionis largitio; & ho-*
noris indicium. quo fit ut auari, & ambitiosi munerū
sint appetentes. nam utrique in eis inueniant, quod
concupiscunt: est enim in illis utilitas, quam appe-
tunt auari, & honor cui maxime student ambitiosi.

COMM. Hæc est ratio pulcherrima & uerissima cur om-
 nes ferè muneribus capiantur, quod ait Ouidius:
 Munera crede mihi placant hominesque Deosque,
 Placatur donis Iuppiter ipse datis.

Hoc ideo fit, quoniam omnes uel propter utili-
 tatem, uel propter honorem mouentur. sed in mu-
 neribus est utrunque. inest enim utilitas, & tanto
 maior quantò munera preciosa sunt. inest etiã
 dignitas & honor, quem optimus quisque uehe-
 menter expetit. atque hæc causa est cur hominum
 duo genera maximè diuersa muneribus facile ca-
 piantur, hoc est auari & ambitiosi. quoniam utri-
 que propter munera fiunt uoti compotes. nam
 auari tantum utilitate mouentur, quæ in muneribus
 esse solet. ambitiosi trahuntur honoris cupidi-
 tate. munera uero plerunque dantur honoris gra-
 tia. sed quia sæpe fit ut munera iustitiam & recta
 iudicia subuertant: ideo lege duodecim tabularū
 prohibitum erat ne magistratus munera caperēt.
 & Cincius legē tulit de donis ac muneribus pro-
 hibendis, ut auctor est Cicero secundo de Orato-

re. clamat et ille sapiens Hebraeus: Munera sapien-
 tum oculos excecant, & mutant uerba iustorum.
 Demosthenes Aeschini tanquam ingens crimen
 obiicit, quod à Philippo Macedonum rege mune-
 ra cepisset.

TEXT. *Corporis uirtus est bona ualetudo, quæ ita accipi-*
da est, ut morbo uacuum sit corpus, & ad usus bene
constitutum. multi enim sano corpore sunt, ut Hero-
dicus dicitur, quos nemo tamen ob eam ualitudinem
beatos iudicaret, eò quod uel ab omnibus humanis actio-
nibus, uel ab earum maxima parte se abstinent.

COMM. Hactenus explicuit ea bona quæ extrinsecus
 adueniunt, quorum tres species ad corpus referū-
 tur, nobilitas, bona proles, diuitiæ: duæ uero ad ani-
 mum, hoc est bona existimatio, & honor. nunc ad
 ea bona transit, quæ inhærentia dici possunt, quo-
 rum tria sunt genera. quædam. n. inhærent corpo-
 ri, ut bona ualetudo, pulchritudo, vires, decertan-
 di robur, bona senectus. quædam inhærent animo,
 ut uirtutes, quædam autem media sunt, & non ab-
 solute inhærentia sed aliquo modo ut amicitia, bo-
 na fortuna. Ac primo de bonis quæ inhærent cor-
 pori uerba facit, quorum primum & optimum est
 bona ualetudo, quam humorum quandã esse pro-
 portionem uolunt. Aristoteles duabus rebus bo-
 nam ualitudinem definit, primo ut morbo uacuum
 sit corpus. deinde ut sit ad usum bene constitutum.
 neque. n. satis est morbo carere, & sano esse corpo-
 re, nisi etiã ita constitutum sit corpus, ut ea com-
 mode agere possit, quæ ad usus uitæ necessarios p-
 tinent. est. n. bona ualetudo pars felicitatis, quod
 si quis ob corporis malam constitutionem uel ab
 omnibus humanis actionibus uel ab earum maxi-
 ma parte se abstineret, non certè beatus ob uale-
 tudinem dici posset, quod Herodico Selymbria-
 no contigisse memoriæ traditum est, qui, sicuti
 Plato scribit libro de Rep. tertio, cum esset imbe-
 cillo corpore se medicinæ studio tradidit, & in cū-
 ra corporis totus occupatus est. quod si parum à
 consueto victu recessisset, statim egrotabat, sed tã-
 ta usus est in ratione victus sui diligentia, ut ad
 summam usque senectutem peruenerit. hæc cigi-
 tur non potest appellari bona ualetudo. sed ea tan-
 tum quæ est in eiusmodi constitutione corporis,
 ut bene fungi officio suo possit. hæc dicebat Ale-
 meon esse *ισορομία*, idest æquilibritatem humi-
 di, sicci, calidi, & frigidi. quæ quidem optanda est
 à Deo ut Iuuenalis ait:

Orandum est ut sit mens sana in corpore sano.

Sed diligentia conseruari pot. Cicero de officiis li-
 bro scdo tradit ualitudinem sustentari notitia sui
 corporis, & obseruatione earū rerū quæ res aut pro-
 desse soleant aut obesse, & cōtinētia in victu, & p-
 termittendis uoluptatib. postremo arte eorū quō-
 rū ad scientiã hæc pertinet. Gorgias Leotinus cū
 ad annos centum & nouem peruenisset, interrog-
 gatus qua ratione tandiu ualitudinem sustentas-
 set, respondit, quia nihil unquam uoluptatis gra-
 tia feci.

TEXT. *Pulchritudo non eadem est in omni ætate, sed di-*
uersa.

uerfa. nam adolescentis pulchritudo est, si corpus ita constitutum habet, ut ad labores sustinendos utile sit, uel ad cursum, uel ad inferendam uim; & si quandam ore suauitatem praeferat, quae spectantes uoluptate compleat.

COMM.

Pulchritudo (ut eam definit Cicero Tuscul. libro. 4.) est apta figura membrorum cum coloris quadam suauitate. & primo de Officiis ita inquit: pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: eodem in libro duo pulchritudinis genera facit, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas, uenustatem muliebrem esse dicit, dignitatem virilem. Aristoteles secundum aetates distinguit pulchritudinis species, ut alia sit adolescentis pulchritudo, alia uiri, alia senis. ac primo de pulchritudine adolescentis uerba facit, quam duabus in rebus ait consistere, hoc est in robore corporis, & in oris suauitate. robur corporis in eo perspicitur, si aptus est ad tolerandos labores, ad cursum, ad uim inferendam. oris suauitas uoluptate mouet ac delectat. unde fertur Aristoteles dixisse pulchritudinem esse quauis epistola commendatorem. idem cum interrogatus esset cur quae pulchra sunt amarentur: respondit, haec est caeci hominis interrogatio. Isocrates in Encomio Helenae adeo pulchritudinem extollit, ut rem omnium maxime diuinam esse dicat. nam quae pulchritudine carent, omnia contemnuntur, quae uero pulchra sunt, ab omnibus commendantur. quin etiam uirtutem non alia de causa putat in tanto honore ac precio esse, nisi quod res quaedam pulcherrima sit. quin alia bona omnia inuidiae sunt exposita, nemo autem pulchris hominibus inuidet, sed eos potius admiratur. & cum fortitudo uincat alia omnia, tamen a pulchritudine superatur. Proclus dixit omnia pulchrum esse honestum, & amabile, quoniam naturae diuinae quandam imaginem habet. unde καλόν dicitur pulchrum a uerbo καλόν quod significat uoco. quod ad se uocet atque alliciat hominum mentes. hac de causa ueteres eos qui pulchritudine excellere, reges creabant. & Homerus heroes suos a pulchritudine uehementer commendat. nam Achillem omnium pulcherrimum fuisse ostendit. cum enim Nireum a forma summo opere commendasset, illi tamen Achillem praeposuit. & Virgilius Aeneam suum pulcherrimum appellat in quarto Aeneid.

— ipse ante alios pulcherrimus omnes

Infert se socium Aeneas. & in septimo Lausum & Turnum a praestanti corpore laudat. Filius huic iuxta Lausum quo pulchrior alter non fuit, excepto Laurentis corpore Turni. Herodotus scribit in toto exercitu Persarum, quo nullus unquam maior fuisse memoratur, neminem extitisse pulchriorem ac uenustioremem Xerxe ipso rege, neque statura proceriore, sed tamen imbellis ac timidus fuit. unde non erat in eo uera pulchritudo. quae sicut hoc loco ait Aristoteles, con-

stat ex robore corporis & oris suauitate.

Hac de causa Pentathli pulcherrimi habentur, quod ad uim inferendam, & ad celeritatem simul apti sint.

Probat a robore corporis pulchritudinem etiam pendere. nam pentathli idcirco pulcherrimi dicuntur, quod robore praestant, & uim inferre, ac celeriter currere possint. Pentathli dicebantur qui ex quinque certaminibus uictoriam praemiumque reportabant, hoc est luctatione, cursu, saltu, disco, iaculatione. Latini Quinquertiones a quinque artibus appellarunt, & quinquertium eam exercitationem quam πεντάθλιον Graeci uocant. in qua nemo poterat esse uictor, nisi robore, & uoluntate caeteris praestitisset. qui uero uim eam haberet pulcherrimus existimabatur. unde etiam legimus Athletas & Pentathlos a mulieribus uehementer amari solitos. sicut etiam hoc tempore, qui se bene in armis gerunt, & ualentes habentur, longe magis amantur, quam qui pulchra quidem facie sunt, sed imbelles & ignaui.

Viri autem, & qui iam constanti aetate sit, pulchritudo est; ut corpus ad militares labores idoneum habeat, & oris suauitatem, cum quodam terrore coniunctam, praeferat. TEXT.

COMM.

Viri debent cursum & luctationem adolescentibus relinquere, & in aciem contra hostes descendere. itaque uiri pulchritudo ea iudicatur, si corpus robustum atque ita constitutum habuerit, ut militares labores commodè sustinere possit, & de coram quidem faciem habeat, sed tamen eiusmodi ut aliquid in se terroris habere uideat, quo facilius hostes superari possint. hac pulchritudine praeditum fuisse Caesarem Augustum memorant, quem nemo rectis oculis posset intueri, quoniam licet esset aspectu suauis & pulcher, tamen ab eius oculis terror quidam emicabat. ideo sicut ait Suetonius gaudebat, cum aduerteret aliquem eius aspectu perterritum. sic etiam Aeneas apud Virgilium, licet pulcherrimus fuisse dicatur, tamen postea inducitur, Marte secundo terribilis.

Senis denique pulchritudo est, si corpus habeat necessariis laboribus largè sufficiens; & si nullam oris tristitiam ostendat eo, quod iis morbis careat, qui senectutem deprauare solent. TEXT.

COMM.

Senes etiam pulchros dicimus, qui aliquid in se roboris habent, & sensibus integris sint, neque ita sunt debilitato corpore, quin necessariis laboribus sufficere possint, & qui laeti sunt & alacres, neque propter aliquem morbum tristitia afficiuntur. duo sunt igitur quae senem pulchrum efficiunt, comoda uoletudo corporis, & oris laetitia. nam maiori ex parte senes sunt infirmo corpore, & tristes. quod si quis hoc utroque malo careat, pulchra senectute frui dicendus est. quae in re praecipue commendatur Isocrates; qui ad centum usque peruenit annos semper in studijs promptus & alacer integris sensibus, & sano corpore. Xenophilus Pythagoricus, centum & quinque uixit annos omnis humani incommodi expertus (ut ait Val. Max.) in sum-

in summo perfectissimæ splendore doctrinæ extinctus est. Masinissa Rex Numidarum præter ceteros omnes robore senectutis fuit admirabilis, ut Cicero in libro de Senectute memorat. tradit etiam Valerium Coruinum summa corporis dignitate, atque integris uiribus ad annum usque centesimum peruenisse, neque unquam a publicis negotijs desitisse.

TEXT. *Vires ex eo intelliguntur, cum quis eam facultatem habet, ut alterum moueat, quomocunque uoluerit. Necessè est autem alterum manere uel trahendo, uel impellendo, uel tollendo, uel deprimendo, uel collidendo. quare robustus ille ualensque aut his omnibus, aut quibusdam horum ualebit.*

COMM. Inter bona corporis tertio loco vires ponuntur, cum quis ita robustus est, ut aliū mouere possit quomocunque uoluerit. quiaque autem modis potest aliquis alterum uiolenter mouere, uel cum per uim ad se trahit, ut Tritani filius miles Magni Pompeij hostem ex prouocatione dimicantem arripuit, & secum in castra pertraxit, uel cum à se repellit, aut impellit, ut Sisyphus uersat saxum nitendo neque proficit hilum. Vel cum extollit,

7. ca. 20. ut Iunius Valens (quod Plinius scribit) uehicula cum culeis onusta donec exinanirentur sustinere solitus. & Rusticellus mulum suum tollebat. uel cum deprimat, ut Pittacus aduersarium suum redeprensū in terram traxit, deinde genibus eius uentri impositis interfecit, uel cū collidit, ut Hercules Antæum sublatum ita collisit, ut necauerit. ergo robustus ille dicitur qui trahere, impellere, tollere, deprimere, collidere possit, uel si nō in omnibus saltē aliquibus ualeat. Virg. in duodecimo Aeneid. cum Turni uires uellet ostendere, sic ait. Nec plura effatus saxum circumspicit ingens. Saxum antiquum ingens, cāpo qui forte iacebat, Limes agro positus litem ut discerneret aruis. Vix illud Lecti bis sex ceruice subirent.

Qualia nunc hominum producta corpora tellus. Ille manu raptum trepida torquebat in hostem. In quinto Aeneid. de Darete sic ait.

Nec morā continuo uastis cum uiribus effert.

Ora Dares.

Cicero 2. Philippica M. Antonio totius corporis gladiatoriam firmitatem obicit. ex quo intelligitur uires corporis non esse felicitatis partem, nisi quando definita animi moderatione reguntur.

TEXT. *Magnitudinis uirtus ea est, cum quis & longitudine, & altitudine, & latitudine multos alios antecedit; modo ne tanto maior sit, ut propter exuperantiā corporis, motus tardiores efficiantur.*

COMM. Magnitudo pro certitate corporis commendatur, quæ proportionem dimensionum habeat, ut altitudo & latitudo longitudinē respondeat. neque enim quisque in eo laudatur quod sit longus, nisi etiam proportione crassus & latus sit. imo uero qui longi sunt & subtiles, plerunque fatui sunt. qui uero parui crassique uel tardi uel prauo animo plerunque solent esse. sed neque tā magnum esse oportet, ut moles corporis cum diffi-

cultate moueatur. neque enim agiles esse possunt, qui tam magno crassoque corpore sunt. Vnde bene Hippomachus alipta dixisse fertur. cum. n. quidam proceræ staturæ, magnaq; corporis mole tanquam pugil à natura factus laudaretur, rectè (inquit) si corona ex alto loco decerpenda esset. Virgilius autem libro septimo Turnum à corporis magnitudine commendat:

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus. Vertitur arma tenens, & toto vertice supra est.

In quinto uero Aeneid. ita de Entello ait: Hæc fatus duplicem ex humeris reiecit amictum; Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque,

Exiit, atque ingens media consistit arena.

Aiunt autem heroicis temporibus homines fuisse magno corpore, & summis uiribus, ut Hercules, Theseus, Hector, Achilles, sed postea paulatim degenerasse, & paruos atque imbecilles euasisse. quod Iuuenalis Satyra quinta decima sic ait:

—nec hunc lapidem quali se Turnus & Aiax, Et quo Tydides percussit pondere coram.

Aenææ, sed quem ualeant emittere dextræ Illis dissimiles, & nostro tempore nati,

Nam genus hoc uiuo iam decrescebat Homero. Terra malos homines nunc educat, atq; pusillos.

Laudatur tamē Tydæus qui (quod ait poeta quidā) ingenio pugna, corpore paruus erat.

TEXT. *Decertandi robur ex tribus constat; magnitudine, uiribus, & celeritate. nam & qui celer est, robustus appellatur: qui enim crurā quodammodo uibrare, & celeriter mouere, atque ex longinquo loco potest, ista natura cursor est.*

COMM. Nemo potest aptus esse ad oīa gymnica certamina nisi robur habeat eiusmodi quod sit ex magnitudine corporis, ex uiribus, atq; ex celeritate compositum. hæc. n. tria ad decertandi robur quæ-

runtur. siquidē etiā celeritas sub uiribus continetur, & qui celer, et robustus est. natura. n. quodam modo cursores, palestritas, & pugiles producere uidetur. nam qui ita formati sunt à natura, ut crura suo arbitrio plicere, atq; mouere celeriter possit, & ex longinquo et loco, cursor dicitur. qualis Achilles fuisse perhibetur, de quo ita Catullus in Epithalamio:

Nascetur uobis expertis terroris Achilles, Qui persæpe uago uictor certamine cursus,

Flammæ præuertet celeris uestigia ceruæ.

Talis fuit Camilla Volscorū regina, de q̄ Virg. 7. Illa uel intactæ segetis per summa uolaret,

Culmina nec teneras cursu lesisset aristas.

Plinius libro. 7. scribit Philippidē Athenis Lacedæ-

cap. 30. demonem biduo cucurrisse, hoc est stadia. m. c. lxx.

Anistem uero Lacedæmoniū & Philonidem Alexandri Magni à Sicyone Elim uno die stadia. m. cc.

In sacris certaminibus et cursoribus præmia proponebantur, & qui currendo uicissent coronabantur, ut Arias ille qui in Epigrammatis Græcis ab Antipatro celebratur. ita Virgilius in quinto facit Aenæam cursoribus præmia proponentem.

Hic

—Hic qui forte velint rapido contendere curfu
Inuitat precijs animos, & præmia ponit.

TEXT. *Qui uero premere, fortiterque tenere, ad luctam
est idoneus.*

COMM. Lucta species est roboris decertandi, quare luctatorem describit Aristoteles eum esse, qui possit aduersarium premere, atque eum firmiter stricteque comprehensum tenere. est autem eadem lucta quæ palæstra, de qua Virgilius in 6.

Pars in gramineis exercent membra palæstris.
Et Palæstrici præceptores erant, qui motus gestusque formarent, ut ne pars vlla corporis indecore moueretur. atque illa ars chironomia dicebatur, quam ingenuis adolescentibus esse necessariam veteres existimabant, & qui eam non didicerant, Apalæstri dicebatur, ut Cicero in Oratore ad Brutum. Aiunt Herculem etiam luctatorem eximiū fuisse, quippe qui Anthzum brachiis comprehensum ita presserit ad pectus suum, ut enecuerit. Corycus fertur fuisse luctator quidam inuictus, adeo ut prouerbio iactatum sit, cum Corico luctari, de ijs qui sumunt inanem operam. in sacris certaminibus, etiā palæstricæ victores coronabatur.

TEXT. *Qui longe à se pellere, plagamque inferre potest, is erit pugil.*

COMM. Pugiles etiam à natura formantur, deinde arte & exercitatione, sicuti alij athletæ, perficiuntur. ij uel pugnis vel cestibus contendebant. qui igitur eam vim habet, ut aduersarium à se pellere, & plagas illi inferre possit, pugil dicitur. tales multi memorantur, sed præcipuè Glaucus Carystius, de quo Pausanias libro. 2. Eliac. qui cum arando vomerè pugno vice mallet coaptasset, productus in Olympia à patre Demylo ad pugilū certamen, propter inexperientiam plagis contundebatur; sed pater exclamauit, inflige plagam ab aratro. quam ille uocem cum audiisset, ita exarsit, ut aduersarium prostrauerit, & deinde sæpius victoriam reportarit. itaque inter nobiles pugiles celebratur. talem autem Virgilius in quinto Aeneid. Daretem describit, qualem hoc loco pugilem Aristoteles.

Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque iactat
Brachia protendens, & uerberat iustibus auras.
Quod autem pugiles etiam cestibus contederēt, ostendit Cicero secundo Tuscul. quæst. ubi sic ait: pugiles cestibus contusi ne ingemiscunt quidem. & inferius eodem libro: pugiles uero etiam cum feriunt aduersarium in iactandis cestibus ingemiscunt: ergo apud Virgilium illud pugilum certamen fuit, inter Daretem & Entellum, quo Dares inferior euasit.

TEXT. *Sed qui in utrisque ualet, hoc est lucta & pugillatione Pancratiastes erit, qui in tribus illis omnibus, pentathlus uocatur.*

COMM. In robore decertandi quinque considerantur hominum genera, tria quæ uersantur in simplicibus certaminibus, & duo quæ in coniunctis. in singulis certaminibus primo loco ponuntur cursores, qui stadiodromi, & dolichodromi uocantur. Iulius

Firmicus si Mars respexerit leporem caelestem in horoscopo, faciet stadiodromos. Secundo loco ponuntur luctatores, qui etiam palæstricæ uocantur, qui mutuo complexu sele vicissim in terram pro sternere nituntur. Tertio loco ponuntur pugiles, qui dicuntur etiam pictæ. Plinius libro. 7. cap. 47. Euthymus picta semper olympicæ victor. atque hi uersantur in singulis certaminibus. Quarto loco numerantur pancratiastæ quos ait Aristoteles hoc loco duobus in certaminibus ualere, nēpe lucta & pugillatione. Suidas Pancratiasten manibus pedibusque pugnantem interpretatur, hoc est qui non tantum lucta & pugnis, sed etiam calcibus feriatur. Quintilianus libro. 2. cap. 9. Sic ille exercendi corporis peritus non si docendū pancratiasten susceperit, pugno ferire uel calce tantum, aut nexus modo, atque in ijs certos aliquos docebit, sed omnia quæ sunt eius certaminis Pancratiatum dicitur ars illa, quæ lucta & pugillatione exercetur, uel de Propertius libro tertio de Lacenis mulieribus: Puluerulentaque ad extremas dat foemina metas.

Et patitur duro uulnera pancratio.

Gellius libro. 3. cap. 15. tradit Diogoram Rhodiū habuisse tres filios olympionicas, unum luctatorem, alterum pugilem, tertium pancratiasten. quod ita debemus accipere, ut pancratiastes esset longè præstantior, quippe qui duo certamina uicisset, hoc est luctando, & pugillatione certando, cum alij singuli singula tantū uicissent. Quinto loco ponuntur Pentathli, qui latine quinquertiones uocantur, & hi sunt, qui & lucta, & pugillatione, & cursu uictores euadunt: atque ita dicti uidentur, quod quinq; nomina possent habere. poterant. n. dici luctatores, & pugiles, & cursores, & Pancratiastæ, & pentathli, quamobrem olympionicarū omnium qui corporis uiribus contenderent pulcherrimi & præstantissimi habebantur Pentathli, quod supra docuit Aristoteles. ex hoc loco facile cognosci potest. Hermolai Barbari alioqui doctissimi uiri error, qui putauit plus esse pancratiasten, quam pentathlum. pētathlos (inquit) est, qui generibus illis quinq; certat: pancratiastes qui certauit & uicit. decipitur ergo, quia putat eosdem esse qui ex Pentathlis Pancratiastæ fiant. cum ab Aristotele apertissime distinguantur ita, ut Pancratiastæ Pentathlis inferiores sint. Sex. Pompei Pentathlū (inquit) antiqui quinquartium dixerunt. id autem genus exercitationis ex his quinq; artibus constat iactu disci, cursu, saltu, iaculatione, luctatione. quod etiam Simonidis distichon illud significat.

Pythia deuicit Diophion, atque Isthmia, saltu

Et disco, & lucta, & iaculo, & pedibus.

Sed Aristoteles pentathlum eum ait esse, qui cursu, luctatione, & pugillatione ualeat.

TEXT. *Bona senectus est, cum tardè, atque sine tristitia aduenit: neque enim, qui celeriter senescit, bona senectute frui dici potest; neque qui serò quidem sit senex, uerum cum multis magnisque doloribus.*

COMM. Bonorum corporis hoc ultimum est, ut quis bona

bona commodaq; senectute fruatur . in qua duo
 præcipuè requiruntur. primo vt tardè senectus ad
 ueniat, nam qui celeriter senescit, hoc bono frui
 dici non pòt, deinde ne secum dolores & morbos
 adferat. quamuis. n. aliquis serò fiat senex, tamen
 si postea multis magnisq; doloribus afficiatur, nõ
 habebit commodam senectutem. hoc aut bonum
 à continentia & frugalitate iuuentutis nascitur.
 nã (vt ait Cicero) libidinosa atq; intemperas adole
 scentia effectum corpus tradit senectuti. vnde re
 cte proverbio dicitur, Maturè fias senex, si diu ve
 lis esse senex. quod quamuis apud Ciceronem Ca
 to durus hõ vituperet, qui velit in perpetuo labo
 re, atq; animi contentione hoïem viuere, tamen si
 de intemperantia relinquenda intelligatur, opti
 mum erit, & salutare præceptum. illi vero tardè se
 nescunt, qui nullas curas suscipiunt, sed lætè ac iu
 cundè vitam agunt . qua de cã Democritus vitam
 beatam in tranquillitate vitæ posuit. & lætitiæ ri
 suiq; indulgebat, sic enim de illo Iuuenalis
 Perpetuo risu pulmonem agitare solebat Demo
 critus.

Verum est. n. id qd ait Comicus : curæ & mala se
 nium accelerant, qd ab Hesiodo sumptum est, qui
 ait, hoïes i calamitate statim cõsenescere. & Theo
 critus ait eos, qui amore cruciantur, vno die canos
 fieri. Hippocrates tradit eos qui non prandent, ce
 lerius senescere. sed in summa tria sunt, q efficiunt,
 vt tarda senectus adueniat, prima est frugalitas ac
 temperantia, quam sanitatis matrem esse sapien
 tis uerisimè prædicant, & omnium uirtutum do
 micilium, nam uictus tenuis hoc efficit, ut docet
 Horatius, ut in primis ualeas benè. Secundo loco
 ponitur labor & corporis exercitatio. nam ocium
 ita uires corporis absumit, ut rubigo ferrũ, quod
 ait Seneca, sic Ouidius:

Cernis vt ignauum corrumpant oia corpus,
 Et uitium capiant ni moueantur aquæ.

Contra uerò temperata exercitatio ita corpus
 reficit ac recreat, ut alacrius & præoptius efficiatur.
 Tertio loco uoluptas animi lætitiãq; diurnam
 iuuentutem conseruat. neq; patitur tam cito senec
 tute surrepere. cor. n. in quo uitalis est calor mo
 lestijs afficitur. contra uero lætitiã exhilaratur,
 & uires ampliores acquirit, & hoc est qd Aristote
 les quarto Ethicorum ait risum & iocum ad uitã
 degendam esse necessarium. Et Lycurgus ille sapien
 tissimus Lacedæmoniorũ legislator, sicut in eius
 uita Plutarchus scribit risu tãquam Deo statuam
 erexit, & Lacedæmonios ad lætitiã & iocos inui
 tauit.

TEXT. *Ad bonam uero senectutem & corporis uirtutes,
 & fortuna bona concurrant oportet. nã nisi sine mor
 bo fuerit, & nisi uires conseruet, non erit expers mo
 lestiarum ac dolorum; nec uitam producere poterit,
 nec prosperam fortunam retinere.*

COMM. Duo sunt (inquit) quæ senectutem bonã & tol
 lerabilem efficiunt. nepe corporis uirtutes, & for
 tunæ bona. nã nisi senex morbo careat, & nisi con
 seruet uires corporis incidet in molestias ac dolo

res. & nisi fortunam habeat prosperam, mendicita
 te pressus infelix habebitur. hoc est quod Lælius
 ait apud Ciceronem. sic. n. Catonem alloquitur:
 Est ut dicis Cato. sed fortasse dixerit quispiam ti
 bi pp opes & copias, & dignitatem tuam tolerabi
 lem senectutem uideri, id aut non posse multis cõ
 tingere. cui ita Cato respondet; ut fateatur in sum
 ma inopia ne sapienti quidem posse leuem esse se
 nectutè. pter hæc duo q concurrere uult Aristote
 les ad bonam senectutem hoc est corporis uirtu
 tes, & fortunæ bona, Cato, tertiu adiungit, hoc est
 artes exercitationemque uirtutum, ex quibus in
 credibilis iucunditas percipitur. est. n. (inquit) quie
 tẽ & purè & eleganter actæ ætatis placida ac le
 nis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno
 & octogesimo anno scribens mortuus est: qualẽ
 Illocratis, qui eũ librum, qui Panathenaius inscri
 bitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur,
 uixitque quinquennium postea. cuius magi
 ster Leontinus Gorgias centum & septem com
 pleuit annos; neque unquam in suo studio, atque
 opere cessauit.

TEXT. *Est præterea alia ratio, qua quis etiam sine uiri
 bus, & bona ualitudine diu uiuendi facultatem inue
 niat: multi enim sine corporis uirtutibus in longum tẽ
 pus uitam prorogant, sed in præsentia nihil opus est
 de huiusmodi rebus exquisitè disputare.*

COMM. Quia non est eadem bona senectus, & longa
 uita, non uult Aristoteles hoc loco docere quo
 modo quis longam uitam habere possit, quamuis
 eius rei præcepta tradantur. non me latet (inquit)
 esse quandam uiuendi rationem, quia licet aliquis
 sit infirmo corpore & ægroto, possit tamen diu
 uiuere. sed nihil opus est eam hoc loco diligenter
 explicare. uiam autem illam intelligit quam secu
 tus est Herodicus, de quo supra dictum est. is
 .n. quotidianis deambulationibus & curationibus
 in longum tempus uitam prorogauit, quamuis ef
 fet admodum imbecillis. Marsilius Ficinus librũ
 scripsit de uita producenda. persuasum. n. habent
 eruditi uiri, posse uitam diligentia nostra proro
 gari, sicuti negligentia atq; intemperatã breuior
 efficitur. Vnde uulgo dicunt à crapula plures ho
 mines occidi, quam à gladio. præcipuè igitur tem
 perantia atq; exercitatio uitam prorogat, & uires
 conseruat. unde ille Numanus apud Virgilium,
 propter assiduam exercitationem ait suos in senec
 tute uires non amittere. sic enim ait:

Omne æuum ferro teritur, uerlaque iuuentum,
 Terga fatigamus hasta, nec tarda senectus
 Debilitat uires animi, mutatque uigorem,
 Caniciem galea premimus, semperque recentes,
 Conuectare iuuat prædas & uiuere rapto.

50 Sic etiam apud Ciceronem Cato docet in senectu
 te uires & memoriam exercitatione conseruari.

TEXT. *Gratia uerò, bonorumque uirorum amicitia quid
 sit ignorari non potest; modo quid sit amicus intelligen
 tur. Est enim amicus, qui quacunque arbitratur ei,
 quem amat, bono esse, eius ipsius causa facit. cui igi
 tur multi sunt huiusmodi, is gratus dicitur: cui*

vero boni viri tales sunt, is bonos amicos habere
pradicatur.

COMM. Haecenus ea bona persecutus est, quæ corpori
inhærent, nunc ad ea transit, quæ media sunt, &
non absolutè inhærentia, sed aliquo mō, quorum
duas species facit, hoc est amicitia, & prosperā for-
tunā. ac prius de amicitia breuiter tractat, in qua
duo considerantur, multitudo amicorum, & boni-
tas. amicorū multitudo, *φιλία* græcè dī, lati-
nè gratia. hinc hoies excellenti gratia vocat Cice-
ro, qui magnos habent amicos, & retinere gratias
omnium, est sibi oēs amicos facere. & gratosus il-
le dicitur, qui pluribus amicis abundat. vt Cicero
pro P. Quintio, ait P. Quintium cui exiguæ amico-
rum copix essent, cum aduersario gratiosissimo
contendere. Bonitas amicorum vocatur græcè
χρησιμιά, latinè non pōt vno verbo explicari.
itaque vertimus bonorū virorum amicitia, quæ sa-
nè plurimas cōmoditates adferre potest. hæc igno-
rari non possunt ab eo, qui, quid sit amicus intelli-
git. itaq; declarat Aristoteles quid sit amicus. atq;
eum esse vult, qui pro illo, quem amat omnia fa-
cit, quæcunq; illi prodesse existimat. nō igitur ve-
rus amicus proprium commodū spectat, sed eius
quē amat. quo fit vt illi merito vituperentur, qui
pp vtilitatem quærendas esse amicitias arbitran-
tur. hoc. n. rusticorum, & imperitorum proprium
est, de quibus sic ait Ouidius:

Vulgus amicitias vtilitate probat.

Aristoteles octauo Ethicorū triplicem ait esse
amicitiam, quarū vna spectat vtilitatem, sed hæc
est vulgaris amicitia, quam senes amplecti solēt.
altera uoluptatem quærit, atq; hanc iuuenes po-
tissimum sequuntur. tertia refertur ad honestatē,
atque hæc sola est vera amicitia. de qua copiose
Cicero disputat in Lælio, probatque nihil ex om-
nibus humanis rebus esse præstātius. & si quis ami-
citiam è vita tolleret, idem fore ait ac si quis Solē
tolleret è mundo. Idem Cicero primo de Finibus
ita inquit: Me ipsum ames oportet non mea, si ue-
ri amici futuri simus. tamen pro Rosc. Am. sic ait:
Idcirco amicitia comparantur, vt commune com-
modum mutuis officiis gubernetur. Alexander
Magnus cum aliquando interrogatus fuisset, ubi
opes suas haberet, quosdam amicos ostendit, atq;
ait, hi thesauri mei sunt. vnde vulgo iactatum est:
Vbi amici, ibi opes. & Salustius: Nō exercitus (in-
quit) neque thesauri, præsidia regni sunt, uerum
amici. Sed de amicitia copiosius octauo, & nono
libro Ethicorum disputat Aristoteles. quare hic
tantum contentus fuit amicitiam, tanquam par-
tem felicitatis attingere.

TEXT. *Prosperitas uita est; cum quæ à fortuna proue-
niunt bona, uel omnia, uel plurima, uel maxima ali-
cui uel fiunt, uel iam præsto ad sunt.*

COMM. Vt aliquis fortunatus dici possit, non satis est
vnum aut alterum fortunæ bonum habere, sed
oportet, aut oia adesse, aut plurima, aut saltem ea
quæ maxima sunt. hinc fortunati dicuntur, qui bo-
nis eis cumulati sunt, quibus cæteri multi priuan-

tur, vt si quis in bello sua prædia conseruet, alij ue-
ro amittant, ita Virgilius ecloga prima:

Fortunate senex, ergo tua rura manebunt.
Et tibi magna fatis. Cic. tibi patrimoniū Dij
fortunent. libro de Oratore secundo Scopā The-
salum fortunatum hominem appellat & nobilē.
quasi sit idem diues & fortunatus, sed proprie for-
tunatus ille dicitur cui bona eueniunt, quæ nō ac-
cidunt eis, qui sunt eiusdem ordinis. ut Achilli ac-
cidit ab Homero laudari, quod non accidit Alexā-
dro Magno. quare cum ad eius tumulum Alexan-
der accessisset: ò fortunate (inquit) adolescens qui
tuæ uirtutis Homerum præconem inueneris. Sic
apud Romanos Scipio superior Africanus for-
tunatus fuit in eo, quod Annibalem denicit,
quem tot summi imperatores Romani uincere
non potuerant. sic Cicero clamat paulo arro-
gantius.

Ò fortunatam natam me consule Roman.
quod à maximo coniurationis periculo patriam
liberasset, quod aliis consulibus non acciderat.

*Est autem fortuna non aliorum causa, quæ
etiam ab artibus efficiuntur: sed plerumque eo-
rum causa est, quæ nulla arte fieri possunt: ut eo-
rum, quæ natura quidem fiunt, sed etiam contra na-
turam fieri possunt. nam bonæ ualitudinis ars causa
est, pulchritudinis autem & magnitudinis ipsa na-
tura.*

In secundo libro Physicorum ubi tractat Ari-
stoteles de causis, etiam de fortuna multa loqui-
tur, quæ per se quidem nullius rei causa est, sed te-
mere tamen & sine certa ratione multarum rerū
uidetur esse causa. & quidem aliquando causa est
eorum quæ ab arte proueniunt. unde Agatho poe-
ta dixit, artem & fortunam mutuo amore copula-
ri cuius uersiculum citat Aristoteles libro Ethico-
rum sexto in hunc sensum, Namque ars fortunā
fortunaque diligit artem. ut ægrotus arte medi-
ca sanari potest, interdum tamē etiam si non arte
curetur, fortunæ beneficio conualescit. nam sani-
tas arte medica recuperatur, pulchritudo uero &
magnitudo solent à natura fortuito prouenire. in-
terdum uero quod ars efficere non potest, fortu-
na perficit, ut Iasoni Pheræo contigit, de quo ita
Valerius Max. diuinę fortunę uulnus Pheræo Ia-
soni quidam exitij eius cupidus intulit. nam cum
inter insidias gladio eum percussisset, uomicam
quæ a nullo medicorum sanari potuerat ita rupit,
ut hominem à pestifero malo liberaret. sæpe ta-
mē eorum causa est fortuna, quæ nulla arte pos-
sunt effici, ut eorum quæ à natura proueniunt, &
tamen aliquando fiunt contra naturā, tunc enim
mala dicitur fortuna, ut si quis fratres habeat pul-
chros & magnitudine præstantes, ipse uero sit de-
formis & pusillo corpore. contra uero prospera
dicetur fortuna si cæteri fuerint deformes & pu-
silli, ipse uerò pulcher, & procerus. hæc autem à
natura non ab arte proueniunt. ergo fortuna uer-
satur partim in ijs quæ ab arte fiunt, partim in ijs
quæ fiunt à natura.

Omni-

TEXT. *Omnino bona illa proficiscuntur à fortuna, quae maxime solent inuidiam concitare, quoniam etiam eorum honorum quae praeter omnem rationem eueniunt, fortuna causa est, ut si caeteri fratres deformes sunt, hic autem formosus; aut si thesaurum alij non uiderunt; hic autem inuenit; aut si is, qui prope stabat, iaculo percussus est, hic autem minime; uel qui antea solebat frequentare, tunc non uenit, cum alij, semel tantum uenientes, interfecti sunt. haec enim omnia fortuna beneficio contingere uidentur.*

COMM. Quoniam fortuna res quaedam incerta est, instabilis, & sine ratione modo aduersa, modo prospera, ideo neque bona eius certa esse possunt, quare imbecilla & commutabilia fortunae bona dicuntur. tamen Aristoteles duabus quasi notis docet quae sint ea bona quae à fortuna proueniant. sunt enim (inquit) ea quae mouere solent inuidiam, & quae sine ratione alicui contingunt. neque enim ferè illis inuidetur, qui magna labore atque industria sibi diuitias parant. uerum illis quibus sine labore suo commoda proueniunt, ut si cui obuenit insperata haereditas, aut si quis praeter merita sua magnis cumuletur honoribus, dignitates acquirat. multa etiam eueniunt, quorum nulla penitus ratio reddi potest. ideo ad fortunam ea referuntur, cuius generis quatuor exempla ponit Aristoteles. primum est, si quis formosus sit cum alij fratres sunt deformes. nam in ea parte fortunatus est, neque tamen ratio apparet, cur ita contigerit alterum exemplum est, si quis absconditum thesaurum reperit, cum alij qui versabantur in eodem loco nunquam aduerterint. nam hic fortunatus hac in re dicitur. atque haec quidem duo exempla pertinent, ad commoda quae sine ratione acquirantur. duo uero quae sequuntur ad incommodorum euitationem, quae tamen sine ratione fiat. ut cum duo prope starent, alter iaculo percussus est, alter non offensus. certe hic fortunatus dici potest. ultimum exemplum est illud. aliquis solebat locum quendam frequentare, casu quodam non uenit eo die, quo locus ille plenus erat latronum, & alij qui nunquam antea fuerant in eo loco, uenerunt, atque à latronibus interfecti sunt. haec sanè prospera fuit eius fortuna, qui locum illum antea frequentare consueuerat. simile est illud quod Simonidi poetae contigit, cum enim esset in conuiuio apud Scopam Thessalum, nunciatum illi fuit duos adesse iuuenes qui eum vocarent, & cum exisset, conclauè illud ubi epulabatur concidit, & Scopam cum reliquis conuiuiis oppressit. Simonides autem solus incolumis euasit.

TEXT. *De uirtute, quoniam in exornatione maxime proprius est eius locus, cum de laudando uerba facimus, tunc quid statuenandum sit, explicabimus.*

COMM. In partibus felicitatis uirtus primum ac summum locum obtinet, nam sine uirtute nemo prorsus dici felix potest, etiam si caeteris omnibus bonis abundaret. sed quia uirtus est maxime laudabilis, & laus ad Demonstratiuum genus pertinet, ideo uult Aristoteles hanc felicitatis partem, ad-

10 eum locum transferre, ubi de laudandi ratione uerba faciet, tunc enim uirtutem atque eius partes explicabit.

Quae igitur spectare oportet eos, qui suadet, tantquam futura, aut praesentia per spicuum est; & rursus qui dissuadet: sunt enim eis, quae iam dicta sunt contraria.

Admonet quid haecenus docuerit, nempe quomodo quis suadere aliquid possit, oportet enim, ut ostendat id, quod suadet aut ad omnem felicitatem, aut ad plures eius partes, aut ad unam saltem pertinere. quod si dissuadere uoluerit, debet ea quae sunt felicitati contraria spectare, atque ostendere talia esse illa, de quibus deliberatur, ut felicitatem conturbare facile possint.

Sed quoniam deliberati proposita est utilitas; & qui deliberant, non de fine ipso, sed de his quae spectant ad finem deliberant: ea uero sunt, quae in singulis actionibus profunt, & quod prodest, bonum est: ideo de bono atque utili generatim mihi dicendum, & quae sint eius initia atque elementa, quaerendum arbitror.

Proponit sibi tractandum esse generatim de bono atque utili. quoniam finis deliberationis est utilitas (ut antea demonstratum est) cum autem deliberatur, non de ipso fine deliberatur, ad quem omnia referuntur, sed ea quaeruntur, quae possunt ad ipsum finem deducere. hoc est, quae profunt in singulis actionibus. quae idcirco bona sunt, quoniam profunt. quicquid enim prodest bonum est. quare qui sententiam dicit, ea cognoscere omnia debet, quae profutura sint. haec igitur causa est cur hoc loco de bono atque utili generatim uerba facere constituit Aristoteles. ut ecce deliberat populus Romanus utrum bellum cum Mithridate faciat necne. certè si cognosceret ex eo bello magnam utilitatem Romanis euenturam, non amplius deliberaret, sed statim bellum susciperet. ergo Cicero diligenter enumerat bona quae sint ab eo bello prouentura. nempe gloriam, salutem sociorum atque amicorum, uectigalia populi Romani maxima, bona multorum ciuium, quibus enumeratis, excitat Quirites ad bellum decernendum. hoc enim multum prodest agere, quod gloriam, salutem, uectigalia, conseruaturum sit. ergo omnis deliberatio est de ipsis actionibus, quae ad finem deducant, non de fine ipso qui propter se expetitur, sine ulla deliberatione.

Ponamus ergo bonum id esse, quod ipsum propter se sit expetendum; & cuius gratia solemus aliud expetere; & quod res omnes expetunt; uel saltem illa, quae sensu praedita sunt, uel intelligentiam habet, uel si eis intelligentia daretur, & quicquid ratio atque intelligentia cuique diceret.

Iam incipit communiter illa declarare quae bona sunt, per uarias & multiplices boni descriptiones, ac prima illa descriptio uulgarissima est, illud esse bonum, quod ipsum propter se sit expetendum. in quo illud aduertendum est aliud esse propter se expetere, aliud expetere per se. nam expetere per se, est detracta etiam omni utilitate commodoque aliquid

aliquid amplecti. atq; hoc mō tm̄ honestas est per se expetenda, quāq; honestatē consequi solent, ut honor & gloria. multi. n. pro honestate, & gloria, nō tm̄ omnē utilitatē contēnunt, sed et vitā profundunt. ita sunt multi (inquit Cicero) quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria, qualis fuit Codrus, Menecheus, & apud Romanos Regulus, Curtius, Decij, multique alij. sed hęc quæ per se expetunt licet maxima bona sint, non tm̄ semp sunt utilia illi qui ea possidet, aliis aut multū profunt, ut iustus uir ac liberalis non sibi sed aliis pdest. at uero pp se expetere, est aliquid cupere nō tantū pp honestatem, sed et pp adiunctam utilitatem, hoc mō pp se expetuntur artes & sciā, quæ & honorē & utilitatem adferre solent. atq; omnes nitæ comoditates q̄ penē sunt innumerabiles pp se expetuntur. atq; hęc distinctionem ex Partitionibus Ciceronis sumpsimus. qui ait, per se expetō da esse. ea, q̄ sita sunt in officiis atq; uirtutibus, q̄ uero pp se expetuntur, partim honestate ipsa, partim comoditate aliqua expeti. Quoniam uero Aristoteles hoc loco querit bonū illud qđ utile sit, nō autem qđ sit tantū honestum, quia de genere delibatio tractat cuius finis est utilitas, ideo nos uertimus, bonum qđ ipsum pp se sit expetendū, non aut per se. atq; hęc est prima boni descriptio. sequitur altera: ut, bonum id sit, cuius gratia solemus aliud expetere. multa sunt. n. quæ non ppter se expetimus, sed alterius gratia. ut ægrotus sumit amarum pharmacū non certē propter ipsum pharmacum, quod alioqui refugit, & abhorret, sed pp bonam ualeitudinem, quam sperat, ex eo pharmaco subsequitur. ita studiosus adolescens summo labore studiis operam dat nō propter ipsum laborem, quem natura refugit, sed propter utilitatē & gloriam quam sperat, ex studiis se reportaturum. sic Imperator non pro labore militari sed pro uictoria certat. sic mercator, non propter merces, in finitas penē molestias patit, sed pro diuitiis, quas esse bonas persuasum habet. Itaq; cum alicui cōsiliū damus, admonere solemus, ne tantum labores & molestias quæ sunt in ea re consideret, sed fructus qui ex ea nascuntur. quod pro P. Sestio Cicero facit elegantissime. Hęc (inquit) imitamini per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudē, qui gloriam queritis. hęc ampla sunt, hęc diuina, hęc immortalia, hęc fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. est labor, non nego. pericula magna, fateor. multæ insidiæ sunt bonis, uerisimē dictum est, sed te id quod multi inuideant, multiq; expetant, Inscitia sit (inquit) postulare, si tu laborem summa cum cura efferas nullum. sed hanc eādem rem in extrema parte eiusdem orationis copiosius & elegantius persequitur. sic Aeneas apud Virgiliū socios suos adhortatur, ut constanti animo labores ac molestias ferant donec in Italia sedes quietas inueniant. Tertia boni descriptio illa est, ut bonum dicatur, quod res omnes expetunt, quā fuisse perantiquam & peruulgatam ipsemet Aristoteles

Ethicorum primo ostendit, cum ait; ideo rectè bonū definiuerunt qđ oēs res expetunt. nihil est. n. quod non expetat salutem & perfectionem suā quatenus pōt, nā bonum id est cuiq; qđ est naturæ cuiusq; accommodatū, & hoc est qđ oia cōcupiscunt. hoc est, qđ primo de Officiis ait Cic. generi animantū omni esse à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur. sed hanc rē longè copiosius scdo de natura Deorū libro persequitur. quamuis aut res oēs bonum expetāt, tamen hoc clarius in eis ur; quæ sensu præditæ sunt, ut in animantibus omnibus, atq; et magis in eis quæ mentem atq; intelligentiā habent, ut in hoībus. melius. n. hō bona sua cognoscit, quā ceteræ aīantes. nam exēpli gratia, si equus intelligentiā haberet & bonum suum cognosceret, certē non ore frenum acciperet, neque equitem dorso sustineret, sed in libertatē sese uendicare studeret. inter hoīes etiā alij magis, alij minus bona sua cognoscunt. nam qui prudentiores sunt, illi melius quid bonū sit, & quid malū intelligunt. unde Virgilius in Georgicis ita exclamat:

Fortunatos nimium sua si bona norint. 2. Georg.

Agricolos. quibus ipsa procul discordibus armis Fundit humo facilem uictum iustissima tellus.

Illud et bonū dī qđ ipsa rō atq; intelligentia dātat, ut domū custodire, coniuges, liberos, parētes incolumes seruare, & cetera eius generis quæ sunt in communi ratione, atque intelligentia posita.

Et quæcumque singulis in rebus unicuique ratio tribuit, atque assignat, ea sunt unicuique bona. TEXT.

In singulis actionibus humanis, q̄ rō docet esse facienda, quia pdesse possint, ea sunt illis quibus profunt, bona, ut in tuenda re familiari rō docet, ut in æstate pater familias ea præparet, quæ hyberno tempore sint ad uitam degēdam necessaria, quæ res omnino bona est, unde clamat Hesiodus: Aetas non semper fuerit; componite nidos.

Ita rō docet ut iuuenes laborent in acquirendis sciis, & si pauperes sint, in amplificāda re familiari, qm̄ (ut dici solet) optimū obsoniū labor senectuti. bonū est igit laborare. idē et de ceteris sc̄tiēdū.

Illud quoq; bonū est, quo psēte, res bene se hēt, nec quicquā amplius desiderat; & qđ per se sufficiens est. TEXT.

Est hęc alia generalis boni descriptio, ut id bonū dicat, qđ psētia sua facit, ut res bene se habeat, & qđ alia re nō eget, sed p se sufficit. ut ægrotus sanitas bona est, quā psente morbo liberatur. & pauperi diuitiæ bonæ sunt, quoniā earū aduentu mendicitatem pellit. & uirtus animi atq; corporis, quæ p se sufficit hoīem beatū reddere. sic ordo rerū bonus est, quoniā cū ordo seruat, benē se res habet. unde Xenophō dixisse fertur, nihil ex oibus rebus esse melius ordine ipso. sic animi tranquillitas bona est, q̄ nullius rei cupiditate trahatur, unde Aglaus Plophidius ab Apolline beatissimus iudicatus fuit, qđ fructib. agelli sui cōtentus nihil ultra cuperet. hinc non sine causa laudatur illud Epicuri dictum à sapientibus *λὰθὲ βίωσας*, quod Ouidius in tristibus eleganter expressit, his uersibus:

F Crede

Crede mihi benè qui latuit, benè uixit, & intra
Fortunam debet quisque manere suam.

TEXT. *Quin etiam quod hæc ipsa conficiendi, & custodiendi vim habet, bonum est.*

COMM. Bona bipartito distribui possunt, ut alia sint finis, alia quæ ad finem perducant. fines rerum omnium optimi sunt, nam propter finem reliqua omnia fiunt. ut Imperator quæcunque agit ad eum finem omnia refert ut victoriâ consequatur, ergo in arte imperatoria nihil est victoria præstantius. sed tamen ea bona etiam dicuntur, quæ victoriæ conficiencia sunt, ut scia rei militaris, virtus militum, fortunæ prosperitas. & quæ victoriâ deinde conseruant, ut pax & concordia. sic ægroto finis est sanitas, quam vehementer expetit. conficiencia sanitatis sunt remedia salutaria quæ adhibentur à medicis, quæ bona vocantur ab effectu. temperantia verò atque exercitatio custodiendæ sanitatis vim habent. ergo et ipsa bona sunt. sic Cicero multis rationibus probare conatur bonum esse bello Antonium persequi, quod ea res sit libertatem & quietem populo Romano allatura. pro M. Marcello bonam esse Cæsaris vitam probat, quoniam ipse solus constituere, atque conseruare Remp. possit. p. Archia poeta bonum esse docet Archiam in ciuitate retinere. qui res gestas populi celebrare, atque æternæ memoriæ commendare possit.

TEXT *Et quod hæc eadem consequuntur, & quod contra via depellit, atque interimit.*

COMM. Id omne bonum est, unde res bonæ proueniunt, ut à studio scientia nascitur, ergo bonum est studium. ab agricultura victus humanus progreditur, ergo bona est agricultura. vita rustica magistra est parsimonie, ut pro Rosc. Am. ait Cic. ergo bona est vita rustica. præterea bonum est illud quod mala depellit atque aufert. ut letitia tollit dolores atque molestias, ergo bona est. bellum Mithridaticum (ait Cicero) delebit maculam in aliis bellis à populo Romano susceptam, ergo est gerendum. Mors P. Clodij sustulit timorem ciuium Romanorum (ait Cicero pro Milone) ergo bonum fuit ut Clodius moreretur. Lex Agraria quam Rullus ferre conatur, ærarium exhauriet, seditionem in populo concitabit, bona communia ad paucos traducet, sed ea sublata, cuncta hæc mala cessabant, ergo bonum est eam abrogare. sic apud Virgilium Dræces pacem cum Troianis suadet. quoniam ea miserias depulsa, & bona allatura sit.

II. Aen.

Vnum etiam donis istis, quæ plurima mitti Dardanidis, duci que iubet vnum optime regum Adicias, nec te vllius violentia vincat Quin gnatam egregio genero dignisq; hymenæis Des pater: & pacem hanc æterno fœdere iungas.

TEXT *Duobus autem modis aliquid esse consequens dicitur; uel enim simul, uel postea. ut si quis discit, consequitur ut sciat, sed postea, si bene ualet, consequitur, ut uiuat, sed simul.*

COMM. Quia dixerat ea bona esse, quæ bonorum sunt consequentia. nunc docet, quot modis aliquid dicitur esse consequens. & duobus modis dici affir-

10 mat. vel quando vnâ simulq; consequitur, vel quâ postea. quam diuisionem ipsemet subiectis exemplis illustrat. dicimus. n. scientiam consequentem esse disciplinæ. quia si quis discit, consequitur, ut sciat. sed postea. neque. n. simul potest quisquam eadem rem & discere & scire, sed oportet ut prius discat, deinde sciat. dicimus etiam vitam consequentem esse bonæ ualitudinis, quoniam si quis benè ualet, consequitur ut uiuat. sed hoc simul accidit, atque eodem tempore. unde quidam hæc non consequentia, sed potius adiuncta nominant, ut si Socrates est sapiens, erit et bonus, quoniam bonitas adiuncta est sapientiæ. sed Aristoteles hæc non distinguit, & consequentia uocat tam ea quæ adiuncta sunt, quam ea quæ postea consequuntur. quod etiam Quintilianus libr. 5. capite de argumentis secutus est. ubi sic ait: Ex consequentibus siue adiunctis si iustitia est bonum, rectè iudicandum. si malum perfidia non est fallendum. idem retro. Nec sunt his dissimilia, ideoque huic loco subiiciendæ cum & ipsa naturaliter congruant: Quod quis non habuit, non perdidit. Quem quis amat, sciens non lædit. Quem quis hæredem suum esse uoluit, charum habuit. hæc Quintilianus, cum Aristotele sentiens. sunt igitur duæ species consequentium. nam alia simul consequuntur & dicuntur à Quintiliano 30 consequentia naturæ, ut sapientiæ bonitas consequens est, & uita bonæ ualitudini. nam si quis benè ualet, naturaliter etiam & necessariò uiuit. alia uerò postea consequuntur, & ab eodem Quintiliano dicuntur consequentia temporis. quale est illud quod hoc loco ponit Aristoteles. si quis discit, consequitur ut sciat. ita Cicero pro Rosc. Am. argumentum Erucij aduersarij à consequentibus euerit, sic enim aiebat Erucius: Rosciû pater oderat, quoniam rus eum ablegarat. imò uerò (ait Cicero) uehementer Roscium pater amabat, nam ei prædia fructuosissima curanda tradiderat. item argumento à consequentibus probat, Roscium non esse parricidam. si quis uitæ rusticæ deditus est, consequitur, ut prauas cupiditates fugiat. est enim uita rustica magistra parsimonie: sed Roscius uitæ rusticæ deditus est, ergo prauis cupiditatibus non trahitur. deinde probat à consequentibus Roscij patrem ab accusatoribus interfectum fuisse, quod eius mortem Capioni statim nunciandam curauerint. occisus est (inquit) à cœna rediens, nondum lucebat cum Ameriæ scitum est.

TEXT. *Quæ conficiendi vim habent, tribus modis dicuntur; partim ut bene ualere, & corpus habere benè constitutum, conficiens est bonæ ualitudinis; partim, ut cibaria, quæ salubria sunt, & conficiencia sanitatis; partim ut exercitatio corporis, quæ plerique bonam efficit ualitudinem.*

50

COMM. Poniunt tres species rerum conficientium, quæ ita distingui possunt. quæ conficiunt aut sunt à natura hoc est intrinsecus, aut extrinsecus adhibentur. à natura sunt, ut temperies humorum, & bona corporis constitutio, conficiens est bonæ ualitudinis. quæ extrinsecus adhibentur aut sunt tanquam instru-

instrumenta. aut sunt actiones tanq̄ instrumenta, ut cibaria quæ salubria sunt, & pharimaca, quæ sæpe conficiencia sunt sanitatis. Actiones ut exercitatio corporis & deambulatio, quæ frequenter bonam valetudinem efficit. hæc sunt Aristotelis exempli. sed possumus etiã nos quos uoluerimus excogitare. ut si querere uoluerimus quæ sint eruditionis conficiencia. primo dicemus à natura & intrinsecus esse ingeniu & memoriã, deinde extrinsecus tanquã instrumenta esse libros & preceptores. postremò actiones ut assiduũ studium & exercitatio. rursus si quis querat quæ edificij conficiencia. primo intrinsecus erit ars & cognitio architecti, deinde extrinsecus instrumenta fabricorum atque et ipsi fabri, qui tanquam instrumenta ponuntur, postremo ipsa edificatio, atque ita in cæteris omnibus. Hæc aut ratio plurimum ualet, et iudiciali genere uel ad confirmandum uel ad refellendum. ad confirmandum ut Cicero probare uult Clodiu insidiatorem fuisse. debet igitur querere quæ sint insidiarũ conficiencia. ac primo intrinsecus querit animũ Clodij, consceleratum, qui à tali facinore non abhorreat, & odium quo Milonẽ prosequatur, & cupiditatem quia sperabat amoto Milone, suo arbitrio posse Rempublicam euertere. deinde extrinsecus querit instrumenta insidiarum, hoc est seruos agrestes & barbaros in equis expeditos & electos. postremò congressionem & impetum Clodij, in Milonem ante oculos ponit. hoc igitur modo possumus excogitare, quæ singularũ ærã conficiencia sint.

TEXT. His ita positis, necesse est, bonorum adeptiones esse bonas, atque etiam malorum depulsiones: huic, non simul malum non habere, consequens est; illi autem postea bonum habere.

COMM. A consequentibus probat esse bonum, & adipisci quæ bona sunt, & mala depellere. qui enim bonũ adipiscitur, illi simul consequens est, ut malũ non habeat. & qui malũ depellit, illi postea consequens est, ut bonum habeat, statim enim expulso malo bonũ succedit, ut cũ quis morbum planè depulit, sanus efficitur. & si quis diuitias adipiscitur, vno eodemque tempore paupertatem expellit. & qui magistratum acquirit, simul et honore decoratur. quod autem malorum depulsio, bona sit, licet per se sit aperta, tamen etiam veteri prouerbio declaratur, quo ita clamabatur: Effugi malum, inueni bonum. & Hieronymus Rhodius dicebat summũ bonũ esse, nihil dolere. & Ennius (ut Cicero secundo de finibus testatur) ita dixit: Nimum boni est, cui nihil est mali. cui tamen ipse Cicero sic respondet: nos beatam vitam non depulsionem mali, sed adeptionem boni iudicamus. quibus verbis non negat Cicero mali depulsionem esse bonam. hoc enim perspicuum est. sed mali depulsionem non esse per se sufficiens: em ait, ad beatam vitam.

TEXT. Item et pro maiore bono maioris adeptio, et pro maiore malo minoris bona est: nam id totum, quo maioris minoris præsens est, illius quidem adeptio, huius autem depulsio.

COMM. Bonũ quanto maius fuerit, tanto magis expectandum est. malum autem quanto fuerit minus, tanto leuius offendit. Itaque semper boni amplificatio bona est, & mali diminutio et est bona. nam maius id est, quod est semel tantum, atque amplius; id ergo totum, quod amplius est, cum acquirit in bono, necesse est ut præcedens bonum cumulet, atque illa cumulatio bona est, ut si quis à Praetore consul fiat, dignitatẽ amplificabit, quæ bona est. cum autem aliquid de malo detrahitur, ea detractio bona dicitur, ut si morbus sese remittat, ægrotus se melius habere dicitur, & quicquid de morbo detrahitur qui malus est, id accedit sanitati, quæ esse bonam omnes intelligunt. Quod autem diminutio mali bona sit, declarat etiam Dido apud Virgilium in quarto quæ doloris modicam alleuationem querit:

Non iam coniugium antiquũ quod prodidit oro.
Nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat,
Tempus inane peto, requiẽ, spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.

Sic Latinus in undecimo minus malum esse cõset aliquã partẽ suæ regionis Troianis cõcedere, quã bellũ diutius gerere, atque id eẽ bonũ cõcludit:

Consulite in medium, & rebus succurrite scelsis.
Cicero ad Octauiu scribens sic ait: Induobus malis cũ fugiendũ maius sit, minus est eligendũ.

TEXT. Virtutes etiam bonas esse necesse est, nam, qui eas possident, benè affecti sunt; et ipse multa ac magna bona conficiunt: atque earum laus in actione consistit. sed de singulis uirtutibus, quæ, qualesque sint, alio in loco dicendum erit.

COMM. De uirtutibus nõ dubitandũ est quoniam bonæ sint. cũ primũ bonorũ gradum eis sapientes oēs attribuunt. quidã et eas solas dici posse bonas contendunt. nam Stoici nihil propter uirtutem bonũ esse statuebant. Cicero 5. Tusculanarum quæstionum copiosè disputat solã uirtutem sufficere ad benè beatèque uiuendũ. duobus autem modis probat Aristoteles uirtutes esse bonas; primo quia qui possident eas benè affecti sunt. supra uero declaratũ est id esse bonum, quo p'sente res benè se hēt. deinde quia multa bona conueniunt. qui. n. præditus est multis uirtutibus, ille sane & sibi, & aliis quã plurimis utilissimus est, quoniam uirtutis laus in actione consistit, & oēs bonæ actiones à uirtute proueniunt. quin etiã Cyrenaiici Philosophi dicebant ideo uirtutem esse laudandã quod esset conficiens uoluptatis. Cicero in Laelio dixit nos sine uirtute nullam rem expectandam cõsequi posse. bene etiam Plautus in Amphitryone. uirtus (inquit) præmium est optimism. uirtus omnibus rebus anteit. uirtus in se omnia habet. omnia ad sunt bona, quem petes est uirtus. reicit autem Aristoteles hanc tractationem de uirtute in alium locum, hoc est ad genus demonstratiuum.

TEXT. Voluptas præterea bona est: omnes enim animantes natura instinctu eam expetunt. quare et quæ iucunda sunt, et quæ pulchra bona esse, necesse est: iucunda enim sunt efficientia uoluptatis; rerum autem pulchrarum aliqua iucunda sunt, aliqua ipsa per sese sunt expetenda.

Voluptas duplex est, corporis, & animi. utranque bonā esse vult Aristoteles si quis ea bene utatur. hoc autē probatur ea ratione, quod omnes animantes cā naturaliter expetunt, ea uero quæ sunt à natura bona sunt omnia. quo fit ut qui naturam ducē sequuntur, errare non possint. ex hac ratione sequitur, ut quæcunque iucunda sunt, & quæcunque pulchra, sint etiā bona. nā iucunda omnia uoluptatē adferunt. ex rebus autē pulchris aliquæ iucundæ sunt, & uoluptatis conficientes, aliquæ uero per se sunt expetendæ, ut uirtutes ac dignitates. quod autē uoluptas bona sit pluribus argumentis decimo libro Ethicorum probat Aristoteles, atq; eo potissimū quod animantiū generi coniunctissima sit, omnes enim quæ iucunda sunt, sequuntur, & quæ molesta declinant. Eudoxus uoluptatem summū bonū esse dicebat, quod omnia uideret cā sequi, & quæ ratione uterentur, & quæ essent rationis expertia. neque enim dicebat tanquam uoluptatis patronus, cum fuerit uir præstanti temperantia, sed quia rē ita se habere censuit. unde rectē dixisse putatur etiam Virgilius in Bucolicis:
Trahit sua quemque uoluptas.

Sed ea distinctio Aristotelis uera est nempe uoluptates esse specie dispares. quoniā aliæ sunt quæ percipiuntur ex honestis rebus, aliæ quæ ex turpibus & obscœnis. quæ ex turpibus rebus percipiuntur nequaquam ueræ uoluptates dici possunt, sed sunt adumbratæ tantum & belluinæ. ideo dicebat Architas Tarétinus nullā capitaliorē pestem quā uoluptatē corporis hominibus à natura datam, & Plato dixit escam malorum esse uoluptatem. hanc (inquit Cicero) uoluptatem bestiis concedamus, qua capiuntur homines ut hamo pisces. Est alia uoluptatis species, quæ ex honestis rebus percipitur, ad quam toto impetu feruntur proborum hominum mentes, quæ sola uera uoluptas appellatur, ut in Philebo copiosè Plato disputat. & hoc est quod Isocrates Demonicum adhortatur, ut eas uoluptates uenetur, quæ gloriam & honorem adferre possunt. hæc species uoluptatis in mediocritate ac temperantia uersatur, & tam corpore quā animo percipitur, ut quies, & relaxatio laborū, cibus & potus, qui ad reficiendas uires adhibetur, & ad famem atque sitim extinguendam, & ueneris usus ad liberorum procreationē. animo uero percipitur summa uoluptas ex honestis actionibus, atque ex præmiis uirtutis, ut ex honore, gloria, dignitate. sed præcipuè scientia rerumque cognitio unus est suauissimus animi pascus. hæc sunt uoluptates quæ bonæ uocantur, & quæ felicem ac beatum hominē reddūt. ad quas Cicero pro P. Sestio copiosè & eleganter adolentes adhortatur ex eo loco: Vosq; adolēscētes & qui nobiles estis, ad maiorū uestrorum imitationē excitabo; & qui ingenio & uirtute nobilitatē potestis consequi, ad eā rationē, in qua multi homines noui, & honore, & gloria floruerunt, cohortabor. hæc est uia mihi credite, & laudis, & dignitatis, & honoris, à bonis uiris, sapientibus, & bene natura constitu-

tis laudari & diligi. & quæ sequuntur. potissimū est locus, & ad ueras uoluptates percipiendas utilissimus.

Vt autem sigillatim aliqua dicamus, hæc esse bona TEXT.
neesse est; primo felicitatem, quia per se expetenda est, & se ipsa est contenta, & eius gratia, multa alia expetimus.

Hoc loco nominatim bona quædā appellat, ut qui sententiā dicant, explicatiore habeant persuadendi rationē. ac primo nominat eā quæ bonorum omnium præstantissima est, nempe felicitatem siue beatitudinē. ac tribus de causis probat esse bonā. primo quia per se sit expetenda. cupiunt. n. omnes cā assequi, atq; ad eā dirigunt omnes cogitationes suas. deinde quia se ipsa est contenta. nā qui beatitudinē assecutus est, is nihil amplius omnino desiderat. postremo quia beatitudinis gratia multa alia solemus expetere, quæ per se nequaquam esse bona uidentur, ut labores, uigilias, famem, sitim, calorem, frigus, nam (ut ait Horatius)
Qui cupit optatam cursu contingere metam
Multa tulit, fecitque puer, sudauit, & alsit.

Tot igitur se homines laboribus frangunt, nō alia de causa nisi ut aliquando feliciter ac beate possint uiuere, atque ab beatitudinem actiones omnes suas dirigunt, quare fit ut omnium rerum beatitudo sit optima. hac de causa cum aliquē omnibus bonis cumulātū ostendere uolumus, eū felicē ac beatū appellamus. sic. n. Cice. Tusc. 5. Huic uerbo cū beatū dicimus subiecta notio est, secretis malis oibus, cumulata bonorū cōplexio. qđ tñ accidere nō pōt dū p̄senti uita fruimur. sed tūc eramus beati cū corporibus relictis in illā æternā domum euolauerimus, de qua ita Virgilius in 6.
His demum exactis, perfecto munere diuz
Deuenero locos lætos, & amœna uireta.
Fortunatorum memorum, sedesque beatas.
Felicitatem igitur primum bonorum locum obtinere certum est.

Deinde iustitiam, temperantiam, fortitudinem, magnanimitatem, magnificētiā, atque alios huiusmodi animi habitus; sunt enim hæc uirtutes animi. TEXT.

Cū felicitas bona sit, neesse est, ut etiā partes eius sint bonæ. superius autē inter felicitatis partes numerauit uirtutes, deinde dixit eas esse bonas, nūc uero species etiā uirtutū omnes inter bona munerari debere censet. sunt autē uirtutis species multæ, ut iustitia, fortitudo, magnanimitas, & reliqui eius generis animi habitus. qui quoniam propriè naturam attingunt humanam, & animū perficiunt, non tantum boni sunt, sed etiam bonorum principatum obtinent.

Itaque Aenzas ille Virgilianus ita filium suum alloquitur:

Disce puer uirtutem ex me, uerumque laborem.

Iustitiā autē primo loco ponit Aristoteles, quoniā omniū est domina & regina uirtutū. quæ non ad sua, sed ad alterius cōmoda refertur. neq; hesperus aut Lucifer tantā sui excitat admirationem, ut in quinto Ethicorum ait Aristoteles. ex quo factum

Summum est iam tritum sermone prouerbiū:
Iustitia in sese virtutes continet omnes.

Quod autem bona sit iustitia vel ex eo probari potest, quod, ut docet Cicero primo de officiis, ex hac vna virtute boni viri nominantur. secundo loco fortitudinem ponit, quoniam ea virtus & publica & priuata bona custodit & conseruat. neque patitur animū de gradu deiici aut perturbari, quæ res mentis tranquillitatem seruat, in qua est beata vita. tertio loco ponit temperantiam in qua sola virtutis esse domicilium perhibent. est enim ea quæ cohibet appetitus turbidos, & ita corpus afficit, ut obedire consilio atque rationi possit, quin etiam cæteræ uirtutes & magnanimitas, & magnificentia summopere laudantur. eo quod animo decus & ornamentum adferunt.

TEXT. Tum bonam ualitudinem, pulchritudinem, cætera que eius generis, que corporis uirtutes sunt, & multarum rerum bonarum consciens.

COMM. Sicut animi virtutes bonæ sunt, ita etiam virtutes corporis. in eo tamen differunt, quod quanto animus corpore præstantior est, tanto etiam animi virtutes sunt corporis virtutibus præstantiores. ideo uero bona est sanitas & pulchritudo quæ res multas bonas conficiunt, quod exemplo probat Aristoteles, à vulgari opinione sumpto.

TEXT. Ut bona ualitudo uoluptatis, & uita. itaque res optima uidetur esse bona ualitudo, quoniam duas res efficiat, quæ plurimi ab hominibus æstimantur; bonæ est uoluptatem, & uitam.

COMM. Cum quis bene ualet, voluptatem percipit, & iucunde secureq; uiuit. unde fit ut hoies bonam ualitudinē esse re optimam arbitrentur eo, quod duarum rerum sit consciens, quæ res ab omnibus plurimi fiunt. voluptatē enim omnes naturaliter expetunt, & uitam diligunt atque carā habent. bona uero ualitudo utrunque conficit. hac fortasse de causa Metrodorus dixit eū esse beatū, cui corpus bene constitutū sit, atque exploratū fuerit ita diu futurū. Plutarchus dicebat bonam ualitudinem idē esse uoluptatibus, quod cæli tranquillitatem halcyonibus, quoniam eis concedit ut tuto secureq; incubent. addit præterea sanitatem esse condimentum suauissimum, ac maximè diuinum.

TEXT. Diuitiarum usus fructusque bonus est: hæc enim est possessionis uirtus, & multorum commodorum consciens.

COMM. Nō est bonū diuitias multas possidere, sed eis uti. nā uirtus possessionis in usu fructuque tota uersatur. & multæ ex ea commoditates proficiuntur. quo fit, ut qui multa quidē possident, sed eis non utuntur, eo bono careant, propter quod diuitiæ cōparantur. supra dixit etiā Aristoteles diuitiæ ex usu, non ex possessionibus æstimari. præclare uerò Cicero: non æstimatione census (inquit) uerum uictu, atque cultu terminat pecuniæ modus. non esse cupidū pecunia est, non esse emacē uicti gal est: contentū uero suis rebus esse, maximæ sūt, certissimæq; diuitiæ. qui igitur tantam possessionem habet, ut ad liberaliter uiuendum ea facile

10 contentus sit, is diues est, & hoc bono fruitur.

Amicus & amicitia bona sunt; nam amicus propter se est expetendus, & multorum honorum efficiens.

COMM.

Seneca dixit amicitiam esse preciosissimū genus diuitiarū, & nullius rei sine amico iucundam esse possessionē. Aristoteles nono Ethicorū ait amicitiam esse maximā omnium bonorum quæ extrinsecus adueniunt. quod ita primo de Finibus Cicero confirmat. omnium autem rerum quas ad beatē uiuendum sapientia comparauit, nihil est maius amicitia nihil iucundius. Quod autē multorum bonorum efficiens sit amicitia, copiosè docet in Lælio Cicero. nam nulla potest esse uita uitalis, quæ non in amici mutua beneuolentia conuiescat. Aristoteles dixit amicū uiam esse animam in duobus corporibus habitantem. Pythagoras dixit amicitiam æqualitatē esse, & amicū esse alterum ipsum, omniaque amicorum bona esse communia, sicut Aristoteles libro Ethicorum nono copiosè disputat. bene etiam Horatius dixit:

Nil ego contulerim iucundo sanus amico.

Honor præterea, & gloria; sunt enim res iucundæ, multaque commoda adferunt; & plerumque accidit, ut in hominibus ea sint, propter quæ honorantur.

TEXT.

Tribus rationibus probat honorē & gloriā esse bonā. primò quoniam res iucundæ sint. nā ex honore, & gloria summa iucunditas & uoluptas percipitur, unde clamat Val. Flaccus.

COMM.

Tu sola animos mentemque peruris
Gloria. & Val. Max. nulla est tanta humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangatur. & Cicero p Archia poeta. Trahimur omnes studio laudis, & optimus quisque gloria ducitur. deinde quia multa commoda secum adferunt. Honor enim alit artes (ait Cicero) & omnes accendunt ad studia gloria. cum autem quis in honore ac precio est, longe comodius & facilius ea, quæ cupit assequitur. postremò maiori ex parte accidit, ut ex uirtutibus & rebus præclare gestis honor & gloria nascatur. licet enim aliquādo prauis et homines, & indigni honorentur, non tamen ille uetus est honor, sed fictus & simulatus. itaq; diuturnus esse nō potest. uerus autem honor ut quarto Ethicorum docet Aristoteles, uirtutis est præmium. egregiè dixit et Val. Max. libro secundo. uirtutis uberrimū alimentum honorem esse. quin propter honorē & gloriā magnamini uiri piculis uitā obiectare, atq; et morti nō dubitat. de qua re sic Euāder apud Virgiliū. Haud ignarus eram quantum noua gloria in armis. Et prædulce decus primo certamine possent. quoniam igitur bona est gloria, ideo trahit ad se ferè omnium animos, sicut ait Horatius:

50 Sed fulgente trahit constricto gloria curru
Non minus ignotos generosis.

Dicendi quoque facultas, & agendi; quoniam ex eis multa bona proueniunt.

TEXT.

Duæ sunt facultates quæ plurimum hominibus profunt. hoc est dicendi copia, quam eloquentiam uocant, & agendi potestas, quæ res ad exitū deducit. ab his duabus facultatibus, ait Aristote-

COMM.

les, multa bona proueniunt. ac primo quanta sit utilitas in eloquentia copiosè docet Cicero pluribus in locis, ut in proœmio de Inuentione, in primo de Oratore, atque etiam in secundo. tum in Oratione pro Murena. & in scdo de natura Deorum. sed eleganter & paucis uerbis primo de legibus ita inquit: fusa latius perpetua Oratione qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, qua præcepta salutis & laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, cōsolari possit afflictos. Quintilianus libro secundo multis argumentis probat utilem esse artem oratoriam. quod etiam ipsemet Aristoteles in principio huius operis diligenter ostendit. de agendi uero facultate, nemo dubitare potest, quin sit res utilissima. quomodo enim quis ea quæ sunt honesta atque utilia perficiet, nisi agendi facultatem habeat? hinc est quod in rebus gerendis acres & industrij uiri laudantur. quin omne rerum gestarum decus, omnis utilitas, omnis gloria ab agendi facultate prouenit.

TEXT. *Item ingenij acumen bonum est, & memoria, & docilitas, & animi celeres motus, ceteraque eius generis omnia. nam eiusmodi facultates bonorum conficientes esse solent: eodem modo scientia omnes, & artes.*

COMM. Inter animi bona, sunt etiam quæ à natura donantur, multa quidem, sed quatuor potissimè, hoc est ingenij acumen, memoria, docilitas, & animi celeres motus, ex quibus artes & scientiæ proueniunt, quæ sine dubitatione bonæ sunt. his autem bonis Græcam olim nationem abundasse Cicero pro Flacco testatur: uerum tamen (inquit) hoc dico de toto genere Græcorum, tribuo illis literas. do multarum artium disciplinam, non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam. quod nos acumen ingenij uertimus, id Aristoteles uocat *ἰσχυρά*, quam octauo Topicorum ait esse uim sumendi uerum, & falsum aufugendi. Luceius ad Ciceronem scribēs ait: qui propter acumen occultissima perspicis. Cicero de claris Oratoribus ita inquit. ut hominis decus est ingenium, sic ingenii lumen est eloquentia. M. Antonius secundo de Oratore Crassi ingenium uehementer commendat, & Cicero ingenium Archiaz poetæ in Oratione quam pro illo habuit. quoniā igitur ingenium res quædam egregia est, ideo sibi illud omnes uendicant, unde Martialis:

Qui uelit ingenio cedere rarus erit.

Memoria uero & docilitas sub ingenio comprehenduntur, ut quinto de Finibus his uerbis docet Cicero: prioris generis est docilitas, memoria, quæ serè oīa appellantur, uno ingenij noīe. easq; uirtutes qui habent, ingeniosi uocantur. Memoriam autem rerum omnium Thesaurum in proœmio de Oratore uocat Cicero. & in Bruto ait, memoriam esse custodem cæterarum ingenij partium. atque in eodem libro tradit Hortensium tanta memoria fuisse, ut quæ secum commentatus esset, ea

10 sine scripto uerbis iisdem redderet. Curionem autem tam fuisse immemorem, ut aliquoties tria cū proposuisset, aut quartum adderet, aut tertiū quæreret. at uero præcellenti memoria plurimi memorantur ut Themistocles, Cyneas, Sceptius Metrodorus, & alij multi. Docilitas quam Aristoteles *ἑυαδία* ingenij quædam facilitas est à natura proueniens, cum ea quæ audiuntur aut leguntur sine difficultate percipiuntur. sed quam Aristoteles *ἀρχιολα* uocat, omnes serè solertiam interpretantur. uerum hoc latinum uocabulum, non satis exprimere Græcum uidetur. ipsemet Aristoteles primo posteriorū quid sit *ἀρχιολα* declarat, his quæ de uerbis: *ἀρχιολα ἐστὶ ἐυσυχία τῆς ἐν ἀκούσει ἡρότης τῶ μίσει*. id est uis quædam inueniendi mediij, momento temporis. itaque nos uertimus celerem animi motum, cum ut Aristotelis sententiam exprimeremus, tum ut Ciceronem imitemur, qui primo de Oratore sic ait: Nam & animi atque ingenij celeres quidam motus esse debent, qui ad excogitandum acuti, & ad explicandum ornandumque sint uberes. hanc uirtutem ingenij uidetur in Aenea suo Virgilius expressisse quarto Aeneid.

Atque animum nunc huc celerem, huc diuidit illuc,

30 In partesque rapit uarias, perque omnia uersat.

De scientiis autem & artibus quas esse bonas ait Aristoteles, non est dubitandum, cum tot bona secum adferant. unde Bias Priënenis, ea tantū bona putabat, quæ portare posset. & Aristippus amicos admonebat, ut talia bona sibi acquireret, quæ naue fracta secum enatare possent. intelligēs artes & scientias.

TEXT. *Viuere quoque ipsum; nam & si nihil aliud boni consequatur, propter se tamen ipsum expetendū est.*

COMM. Bonum esse uiuere probari potest ea ratione,

quod quamuis priuati bonis homines sint, tamē uitam expetunt, & in grumnis uiuere malunt quam emori. quod quinto de Finibus ita Cicero declarat: Maximè autem in hoc quidem genere vis est perspicua nature, cum & medicitatem multij perpetuantur, ut uiuant, & angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute. & ea perferat quæ Philoctetam uidemus in fabulis. qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen uitam aucupio sagittarum. adeo uero uita expetitur, ut cum aliquid nobis esse carissimum significare uolumus, id dicamus esse propria uita carius. Cicero primo de legibus ita inquit: uita expetitur, quia nos in quo nati sumus continet, hinc Virgilius in 6. dulce appellat uitā:

40 Quos dulcis uitæ expertes, & ab ubere raptos Abstulit atra dies, & funere merfit acerbo.

Et alibi ait etiam ab ijs qui sunt apud inferos uitam desiderari, quamuis malorum plena sit, quæ uellent æthere in alto

Nunc & pauperiem & duros perferre labores.

TEXT. *Id etiam, quod iustum, est bonum; nam ad communem uiam utilitatem pertinet.*

Supra

Supra dixerat iustitiam esse bonam, quæ habitus est animi conueniens cum ratione speciesque virtutis. nunc addit etiam id quod iuste sit esse bonum. nam à iustitia prouenit, & communiter omnibus prodest. est enim id proprium iustitiæ minus nemini nocere, & suum cuique tribuere. Cicero secundo de legibus, iustum pro iure usurpauit. ibidem ait legem esse iustorum atque iniustorum distinctionem. quod si iniustum est malum, ut omnes intelligunt, certè ut iustum bonum sit, necesse est. Plato in Minoe rerum omnium pulcherrimam esse legem & iustitiam tradit, contra vero Anomiam, & iniustitiam rerum omnium turpissimam.

TEXT. *Hac quidem ferè sunt, quæ omnes bona esse consentuntur. sunt alia de quibus controuersia est, quæ illis argumentis bona esse probantur.*

COMM. Quæ hæctenus bona numerauit Aristoteles eiusmodi sunt, ut de illis nemo dubitet, sed omnes esse bona fateantur. nunc alia esse inquit, de quibus est controuersia, quoniam alij bona esse aiunt, alij negant. ut voluptatem alij bonam esse dicunt, alij malam. honores alij censent appetendos esse, quod magnopere boni sint, alij contemnendos, quod inter bona non sint habèdi. quidam artem oratoriam ut rem perniciosam negligunt, quod Lacedæmonij faciebant. multi uero tanquam rem optimam expetunt. hæc igitur de quibus est controuersia docet Aristoteles, quomodo cognosci possint utrum bona sint necne.

TEXT. *Cuius contrarium est malum, illud bonum est; & id cuius contrarium hostibus prodest, ut si nostros ciues esse timidos maxime conducit hostibus, perspicuum est, cuius maxime prodesse fortitudinem.*

COMM. A contrario suo sæpe cognoscantur res utrum bonæ sunt an malæ. ut, quoniam infamia res mala est, honor bonus esse intelligitur; & quia dolor est malus, ideo uoluptas est bona, & quoniam malum est oratione se suosque defendere non posse, ideo dicendi facultas & ars Oratoriæ bona est: illud esse bonum intelligitur, cuius contrarium hostibus prodest. id quod Aristoteles exemplo probat timiditas ciuium nostrorum prodest hostibus, quoniam eos superiores efficit, ergo non dubium est, quin fortitudo ciuium maxime sit utilis: hic autem locus est copiosissimus, adeo ut sapientissime Cicero, contraria conglobet, quo facilius intelligi possit quæ bona sint, & quæ mala. ut pro lege Man. non offensionibus belli sed uictoriis. item, ut uos qui modo ante ostium Tyberinum classem hostium uidebatis, ij nunc nullam intra Oceani ostium prædonum nauem esse audiat. præclarum uero exemplum huius generis est in Oratione p. P. Sestio: sed mihi omnis oratio est cum uirtute non cum desidia, cum dignitate non cum uoluptate; cum ijs qui se patriæ qui suis ciuibus, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno, & cōiutijs & delectationi natos arbitrantur. nam si qui uoluptatibus ducuntur, & se uictorum illecebris & cupiditatum lenocinijs dederunt, missos faciant ho-

nores, ne attingant Remp. patiantur viros fortes labore, se ocio suo perfrui. & quæ sequuntur. hæc enim magis ex aliorum contentione quam ipsa per se cognosci atque intelligi possunt. sicut ait Cicero pro lege Man. ita Pallas Euandri filius apud Virgilium in 10.

Fidite ne pedibus ferro rumpenda per hostes,
Est uia. & Dido in quarto:

Nec tibi Diua parens gnâs nec Dardanus auctor,
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, hyrcanæque admorunt ubera tygres.

Quod autem timiditas nostrorum hostibus prodest, ostendit Drances apud Virgilium libro vii decimo, qui ita Turni timiditatem insectatur:

Cuius ob auspiciu intaustum moreisque sinistros,
(Dicam equidem licet arma mihi, mortemque minetur)

Lumina tot cecidisse ducum, totamque uidemus,
Consedisse urbem luctu, dum Troia tentat
Castra, fugæ fidens, & cælum territata armis.

Ita Cicero pro Murena pluribus argumentis probare contendit, ualidissimum Catilinæ, importuno gladiatori, atque hosti Reip. fore, si Murena condemnetur, ut facilius persuadeat Iudicibus, esse Murenam liberandum.

TEXT. *Et omnino quod inimici cupiunt, & quo gaudent, eius contrarium utile nobis esse uidetur: ideo rectè dictum est ab Homero:*

Gauderet certè Priamus.

COMM. Illud etiam (inquit) utile nobis est, cuius contrarium inimici nostri cupiunt, & fieri gaudent. ut cupiunt inimici nos uoluptatibus indulgere & ocio atque luxuria diffuere, ergo labor, & temperantia bona est. tradunt. C. Fabritium cum audiuisset Cineam Pyrrhi legatum de uoluptate disputantem, atque illam summum bonum esse affirmantem, dixisse; utinam hoc populi Romani hostibus persuadere posses. quo dicto significare uoluit temperantiam esse uoluptate longe præstantiorem. Exemplum Homeri quod Aristoteles citat, est in primo Illadis, ubi Nestor componere litem (quod ait Horatius) Inter Peliden festinat & inter Atridem, si Priamus (inquit) atque eius filii natam inter uos discordiam & contentionem audirent, profecto magnopere lætarentur. quo argumento probat utilem esse concordiam. hunc locum usurpauit etiam ille callidus Sinon apud Virgilium, secundo Aeneid.

Idque audire sat est. iam dudum sumite poenas
Hoc Ithacus uelit, & magno mercentur Atridæ.

Cicero pro lege Man. locum hunc attigit, cum ita ait de Mithridate: non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore, annum iam tertium & uigesimalium regnat, & ita regnat; ut se non Ponto, neque Capadocia latebris occultare uelit, sed emergere è patrio regno; atque in uestris uectigalibus, hoc est in Asia lucè uersari. certè quod his contrarium est, utile Romanis fuisset.

TEXT. *Neque tamen hoc perpetuo uerum est: nam interdum fieri potest, ut eadem res aduersarijs utilitatem adferat: unde prouerbio dicitur, homines ab infortunijs, & malis conciliari, quoties idem utrisque detrimentum adfert.*

COMM. Accidit quidem plerunque ut quod hostibus bono est, id nobis malo sit. sed tamen hoc perpetuum non est, quoniam nihil prohibet ut aliquando accidat eandem rem aduersarijs utrisque utile esse, atque etiam utrisque inutilem, unde prouerbio dicitur: Conciliant homines mala. Plutarchus tradit Creteneses, quamuis inter se dissiderent, & inimicitias exercebant, tamen cum hostes externi aduentarent solitos conciliari, quæ conciliatio dicebatur ab illis Syncretismus. quod uerbum usurpari potest in illos, qui cum hostes essent antea, postea rediguntur ad summam concordiam, ut Erasmus adnotauit. Q. Curtius libro nono scribit, Sudracos & Mallos, cum antea bellare inter se consueuissent, audito Alexandri aduentu, repetite societatem inter se iunxisse, & fœdera percussisse. Virgilius in octauo scribit Aeneam ad Euanthrum Arcadem, qui à stirpe conuictus esset Atridis, uenisse, atque auxilium ab eo petiuisse, hoc argumento, quod Dauni essent & sibi, & Euandro hostes acerrimi. sic enim ait Aeneas:

Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello
Insequitur, nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iugamittant.

TEXT. *Id etiam bonum est, in quo nihil nimium esse potest: quod enim maius est, quam conueniat, id est malum.*

COMM. In foribus templi Apollinis Delphici ab Amphictionibus tradit in Charmide Plato scriptam illam sententiam fuisse *μὴδὲν ἄγαν*, hoc est nequid nimis. quam sententiam Plinius ait Chilonis Lacedæmonij fuisse. & Terentius in Andria ait in uita apprimè esse utilem. quoniam, ut ait Plautus in *Pœnulo*, modus omnibus in rebus est optimus. atque ideo uirtutes omnes Philosophi censent in mediocritate consistere, omnem uero exuperantiam, atque defectum in uitio ponunt. quod Horatius in illi uersibus attestatur:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Sed tamen aliqua res eiusmodi sunt, ut in eis nihil unquam possit esse nimium, sed quo maiores fuerint, eo semper solent esse præstantiores. talis est sapientia. neque enim quisquam potest esse nimium sapiens. tales sunt uirtutes morales ut iustitia, fortitudo. nam nemo potest nimium iustus aut fortis esse. quamuis interdum aliter imperitæ multitudini uideatur. de qua re ita Cicero Tuscul. libro quinto: Est apud Heraclitum Physicum, de principe Ephesiorum Hermodoro: uniuersos ait Ephesios esse mortem multandos, quod cum ciuitate expellerent Hermodorum, ita locuti sūt: Nemo de nobis unus excellat, sed si quis extiterit alio in loco, & apud alios sit, an hoc non

ita fit omni in populo? nonne omnem exuperantiam uirtutis oderunt? quid Aristides, nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter modum iustus esset? sic apud Virgiliū Latinus de Turno: O præstans animi iuuenis, quantum ipse feroci Virtute exuperas. tanto me impensius æquum est Consulere, atque omnes metuentem expendere casus:

Sed re uera neque iustitia, neque ulla uirtus nimia esse potest.

Et cuius causa multi labores suscepti sunt, aut multi sumptus facti, bonum iam esse uidetur; & iam finis existimatur, multarumque rerum finis; quicquid autem finis rationem habet, id certe bonum est; unde huiusmodi dicta uulgo iactantur; certè Priamo gloriam. & Turpe est manere diu. & prouerbum illud, In foribus hydriam.

COMM. Qui multum laborat, aut magnos sumptus facit, ut aliquid acquirat, non est dubium quin illud bonum existimet, quoniam id tanquam finem quendam sibi proponit. & finis qui uel à natura, uel à uoluntate pendet, semper boni rationem habet. ut qui laborat, & sumptus magnos facit, ut præturam aut consulatum acquirat, sicuti romanorum candidati faciebant, certè præturam & consulatum esse bonum existimat. & Athletæ frequenter se exercebant, & temperantes erant, ut coronam in ludis gymniciis assequerentur, id faciebant, quia coronari pro uictoria ream præclaram esse arbitrabantur. & qui equos magnis sumptibus alebant. quod fecisse dicitur Alcibiades, ut ab Olympijs currendo coronam peterent, sic literarum studiosi plurimos labores, uigilias, molestias subeunt, ut eruditionem acquirant, quod certè non facerent, nisi bonam esse doctrinam putaret. hoc est quod Musonius Philosophus dicebat Deos omnia bona laboribus uendere. & Plato gloriam esse laboris filiam. & Hesiodus, uiam quæ ducit ad uirtutem arduam ac difficilem ait esse. & prouerbum, Difficilia quæ pulchra. & Virgilius, latet as bore opaca

Aureus & folijs & lento uinime ramus.

Aristoteles tribus exemplis probat, id esse bonum, cuius causa multi labores suscepti sunt, & multi sumptus facti, quorum duo sumpsit ab Homero ex secundo libro Iliadis. ubi cum Græci laboribus diuturnis fessi pararent à Troia re infecta discedere, Iuno Mineræ suadet, ut ad eos proficiscatur, & à fuga reuocet, doceatque quantum infamiae dedecorisque subituri sint, si tot exantillatis laboribus, & tot sumptibus factis discedant, & eam gloriam Priamo relinquunt, ut iactare possit, se Græcorum uictorem esse. atque Helenam pro qua tot fortissimi uiri in bello perierant, apud Parisidem amatorem esse patiantur. deinde Vlysses à Palade admonitus blandis uerbis singulos duces alloquitur, & docet eis turpe fore, si, cum tã diu circa Troiam fuerint, inanes reuertantur. ad quam Homeri sententiam alludit Cicero initio tertij libri de Offi. ubi filium suum ita alloquitur: Suscepisti

piſti.onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi, ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inane redire turpiſſimum eſt. hoc autem Homeri carmen ita uertit Erasmus in Adagijs

Turpe eſt & manſiſſe diu uacuumq; reuerti. Illud uero prouerbium, In foribus hydriam. ponitur quidem in Adagijs ab Eraſmo, ſed non explicatur. nam uir ille alioqui fatiſ eruditus, locū quidem hunc Ariſtoteliſ citat, ſed nihil addit qđ ad eius intelligentiam faciat, imo totus aberrat ab Ariſtoteliſ ſententiã. Victoriuſ ingenue fatetur ſe nescire prouerbij uim explanare, & tamen ea dicit, quæ mihi ualde uidentur eſſe ueriſſimilia. nã Atheniſ aquam e fontibus hauriebant, & eam mulieres capite geſtabant, quod ſi labore feſſæ cum ad fores perueniſſent, hydriam depoſuiſſent, aut aquam effuſiſſent, irrituſ fuiſſet earum labor. itaque hoc prouerbio taxatur eorum ignauia, aut im prudentia, qui cum rem penè ad exitum deduxerint, eam deſerunt. tanquam ſi in foribus aquam effunderent, quam è remoto loco non ſine labore petiſſent. ſed quia mutilum refert hoc prouerbium Ariſtoteliſ, ſicuti ferè ſolet omnia citare, neque integruſ alibi reperitur, ideo ſit obſcuriſ, neque aliter quàm coniecturiſ explicari poteſt. puto igitur integruſ ita proferri poſſe: In foribus hydriam euertere. ſic enim cum Ariſtoteliſ ſententia conueniet, & irrituſ labore ſignificabit.

TEXT. *Et quod multi expetunt, & pro quo digladiari inter ſe conſueuerunt; quod enim omnes expetunt, id bonum eſſe ſupra diximus, multi uerò, tanquam omnes uulgo uidentur.*

COMM. Illud etiam bonum eſt quod multi ſtudent aſſequi, & pro quo non dubitant, cum alijs contendere, & litigare, & denique digladiari, quod sæpe ſit pro agris & poſſeſſionibus, & pro magiſtratiſ. probat autem id quod propoſuit à definitione boni quam ſupra poſuit. bonum id eſt quod omnes expetunt, ſed maior hominum pars uulgo pro omnibus ponitur. ut ſi dicamus, omnes magis pugnant pro ſuis commodis, quam pro ſalute communi. ideo uerum eſt, quoniam licet aliqui ſint, qui magis communem ſalutem quam ſuam curent, tamen plerique aliter faciunt. Plato dicebat philoſophoſ propterea iuſtoſ eſſe, quod ea quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnunt, & pro nihilo ducunt. contra uero Cicero putauit anguſti eſſe animi atque demiſſi honorem atque dignitatem contemnere, ideo grauiſſimiſ uerbiſ Piſoneſ infectatur, quod negaſſet ſe triumphĩ cupidū unquam fuiſſe. nam (inquit) ut leuitatiſ eſt inane aucupari rumoreſ, ut omneſ umbræ etiam falſe gloriæ conſectari, ſic leuiſ eſt animi, lucem ſplendoremq; fugientis, iuſtam gloriã, qui eſt fructuſ ueræ uirtutiſ honeſtiſſimuſ, repudiare. hac ratione probatur imperiuſ eſſe rem præclarã, quoniam pluriſi alijs imperare concupiſcunt, un-

10 de Iuliuſ Cæſar in ore ſemper græcoſ uerſuſ Euripidiſ de Phæniſiſ habebat, quos ita uertit Cicero. 3. de offici.

Nam ſi uiolandum eſt iuſ, regnandi gratia Violandum eſt: alijs rebus pietatem colat.

Et quod eſt laudabile; nemo enim id laudat, quod bonum non eſt. TEXT.

Quicquid laude dignuſ eſt, id eſſe bonuſ neceſſe eſt. nemo enim apertè laudat id, quod eſt malum. etiam fortatte illud ſequatur. honeſtuſ autem etiam ſi à nullo laudetur, tamen natura eſt laudabile ut primo de officijs ait Cicero. quin omneſ actioneſ quæ ab honeſtate proueniunt, laudabileſ ſunt, atque ideo bonæ habentur. Itaque Aeneas, cum ea quæ Dido Troianiſ contulerat, commemorafſet, eiſ uerbiſ:

Quæ noſ reſſiquiaſ Danaũ, terræque mariſque, Omnibuſ exhaustoſ iã caſibuſ, omnium egenoſ, Urbe domo ſocioſ.

Ut oſtenderet ea eſſe magna, ſic in extrema orationiſ ſuæ parte dixit: I. Aene.

Semper honoſ nomenque tuum, laudeſque manebunt.

Nam ea tantuſ, quæ bona ſunt, iure laudantur.

Et quod etiã inimici, ac maleuoli homineſ laudant; nam quod illi laudant, qui mala inde perpeſſi ſunt, perinde eſt, ac ſi iam omneſ bonuſ id eſſe fateantur. ideo uero conſitentur quia planuſ & perſpicuſ eſt. TEXT.

Cū inimici ac maleuoli hoſeſ aliqđ laudat, id ſi ne ulla dubitatione bonuſ ac præclaruſ quiddã eſſe oportet. neque. n. poteſt quiſquam inimicuſ ſuũ ex animo laudare. niſi cū in eo ſint reſ eiſmodi quæ omneſ bonæ eſſe conſitentur, ut iſ impudens ſit, qui contra dicere audeat. quod. n. planuſ ac perſpicuſ eſt, negare impudentiæ. unde Cicero Saluſtium inimicuſ ſuũ infectatur, quod cū in hiſtorijs eũ laudaſſet, & egregiuſ uirũ appellafſet in Senatu poſtea uituperat. ſic. n. ait: neque te tui piget homo leuiſſime, cū ea culpaſ, quæ in hiſtorijs gloriæ mihi ducit: Idem Cicero pro lege Man. de Pompeio ſic ait: fidem uero eiſ inter ſocioſ quantã exiſtimari putatiſ, quam hoſteſ omnium gentium ſanctiſſimã eſſe iudicariſ? humanitate iam tãta eſt, ut difficile dictuſ ſit, utrũ hoſteſ magiſ uirtutem eiſ pugnatẽ timuerint, an manſuetudinẽ uicti dilexerint. hanc laudandi rationem cum Virgiliuſ eſſe maximã intelligeret, noluit in Aenea ſuo laudando prætermittere. itaque Diomedem Troianorum omnium atque Aeneæ ipſiuſ præcipuum hoſtem ita de Aeneã loquentem inducit, Aeneidoſ libro undecimo: Munera quæ patriiſ ad me portatiſ ab oriſ.

50 Vertite ad Aeneã. ſtetimus tẽla aſpera contra Contulimꝯque manuſ, experto credite, quantuſ In Clypeuſ aſſurgat, quo turbine torqueat haſtã Si duo præterea taleſ Idæa tuliffet Terra uiroſ, ultro Inachiaſ ueniſſet ad urbeſ Dardanuſ, & uerſiſ lugeret Græcia fatiſ.

& paulo poſt de eodem Aenea atque Hectore, Ambo

Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis,

Hic pietate prior.

Admirabilem igitur uirum Aenæam fuisse oportet. quem inimicissimus Diomedes tantopere laudauit. itaque Latinus rex audito Diomedis encomio de Aenæa, ita ciues suos allocutus est:

Bellum importunum ciues cum gente Deorum, Inuictisq; uiris gerimus. sic etiã Dido Aeneid. Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat.

TEXT. *Quemadmodum enim illi sunt improbi, quos amici vituperant, sic illi boni, quos neque inimici vituperant.*

COMM. Hoc est argumentum a contrario, quo probat id, quod proposuerat, nempe quos etiam inimici laudant, esse bonos. ut enim quos amici vituperant, improbi sunt, ita illi sunt probi, quos inimici laudant. tanta est enim vis honestatis ac veritatis, ut etiam amici damnent amicorum vitia, & inimici cogantur inimicorum virtutes laudare. sicuti C. Gracchus cum L. Pisonem in concionem vocari iuberet, & viator quæreret, quem Pisonem quod erant plures. cogis me (inquit) dicere inimicum meam trugam. talis igitur vir L. Piso fuit, ut ne inimicus quidem satis eum in appellando significare posset, nisi ante laudasset. auctor Cicero pro Focico. habet enim hoc virtus (ut ait Cicero contra Pisonem) ut viros fortes species eius & pulchritudo, etiam in hoste posita delectet.

TEXT. *Ideo se contumelia affectos à Simonide poeta Corinthij existimarunt, quod ita cecinisset, Corinthios non incusat Ilium.*

COMM. Hoc exemplum putat victorius non coherere cum superiore sensu, quo circa nouum quendam sensum excogitauit à proposito penitus alienum; & cum uideret interpretationem suam huic loco non quadrare, finxit esse mendum in scriptura. mihi sane res aperta videtur, ideo Corinthios existimasse contumelia se affectos à Simonide, quod dixerit eos à Troianis non incusari, quoniam nullam eorum mentionem Troiani facerent tanquam ignorantum hominum à quibus in bello nulla detrimenta accepissent, cum interim de Achille, Aiace, Vlyse multa verba facerent, à quibus tot mala perpessi fuissent. ut ne ipsi quidem hostes possent eorum fortitudinem, & bellicam virtutem non celebrare, cum suis dolerent infortunijs. ad huius interpretationis confirmationem facit id, quod de contentione armorum Achillis traditur. cum enim & Ajax & Vlysses ea arma peterent, neque Græci iudices satis extricarent utrum eorum alteri præponerent, tandem in eam sententiã discessum est, ut à captiujs Troianorum peterent à quo plura detrimenta cepissent, ab Aiace ne, an ab Vlyse. qui cum respondissent, ab Vlyse plura se damna perpessos fuisse, statim Vlysses præstantior est iudicatus. Neque enim hostes possunt aliquem vehementer incusare, quin eius uirtutem extollant. quem autem non incusant, cum quasi contemnunt, & ignauius iudicant. merito igitur Corinthij se affectos à Simonide contumelia censuerunt, quod

10 dixisset, Corinthiis non indignatur Ilium. quamuis Plutarchus in vita Dionis aliter Simonidis dictum interpretetur. nepe, Corinthios quidem copias contra Troianos cum reliquis Græcis misisse, sed tamen à Troianis non incusatos, quia Glaucus etiam Corintho oriundus cum exercitu Troianis auxilio venit. sed hæc Plutarchi interpretatio nihil Aristotelis sententiam adiuuat. quare prior est accipienda, quam etiam Erasmus in Adagijs posuit, & hunc Aristotelis locum citauit.

TEXT. *Et quod aliquis ex prudentibus, & bonis uiris, ac mulieribus præcellere iudicauit; & Vlysem Pallas, Helenam Thefeus, tres illa Dea Paridem, Achillem Homerus.*

20 Sæpe etiam bonum aliquid esse ex eo intelligitur, quod à prudentissimis uiris, & lectissimis feminis tale esse iudicatur. prudentium enim uirorum iudicium raro fallitur. unde Cicero Pisonem vehementer irridet, quod triumphum se contemnere dixisset, quem plurimi uiri prudentissimi tamquam rem optimam expectauerant. quorum in numero ponit Pompeium qui iam ter triumpharet, Crassum P. Seruilium. Q. Metellum, C. Curionem, P. Africanum, multosque alios. Aristoteles quatuor exempla satis nota & vulgata ponit. primum à iudicio Palladis, quam Homerus fingit Vlyssi plurimum fauisse, atque illi semper auxilio fuisse, quod esset uir prudentissimus, alterum à Thefei iudicio, qui cum esset uir sapientissimus, tamen Helenam adhuc puellam & virginem adamauit, atque illam rapuit. de qua re multa Isocrates in Helenæ Encomio. nam eius laudes ex eo uehementer amplificat, quod tali uiro placuerit. Tertium à iudicio trium Dearum Iunonis, Palladis, Veneris, quæ cum inter se de pulchritudine contenderent ad Paridem tanquam ad Iudicem profectæ sunt. Quartum ab Homeri iudicio, qui cum multi heroes in bello Troiano fuerint, tamen omnibus Achillem præposuit. Quare Alexander Magnus cum ad Achillis tumulum astitisset, O fortunatè (inquit) adolescens, qui tuæ uirtutis Homerum præcontemnueris: hoc argumento usus est Horatius ad Mæcenatem scribens, Cum ita inquit,

--Magnum hoc ego duco
Quod placui tibi qui turpi secernis honestum.

TEXT. *Et omnino quæcunque alijs consulto præponuntur.*

COMM. Illa generatim (inquit) bona putanda sunt, quæ præponuntur alijs, & quæ quispiam sibi præceteris eligit, ea sunt illi bona, nisi fortasse decipiatur. ut Cicero ad Atticum scribens, ait se bibliothecam, Cræsi diuitijs præponere. & Horatius non se cupere ait, Opimæ Sardinie segetes feraces. Non est uos se grata calabriæ Armenta, non aurum aut ebur indicium. sed ita precatur Apollinem: Frui paratis & ualido mihi Latoe dones, at precor integræ cum mente, nec turpem senectam Degerè, nec citara carentem.

TEXT. *Statuunt enim homines ea facere, quæ supra dicta sunt.*

sunt, & quæ mala sint inimicis, amicis autem bona, & quæ fieri possint.

COMM.

Quoniam quæ eliguntur ab hominibus bona illis esse dixerat, nunc explicat, quæ sint ea, quæ solent homines eligere. nempe illa primò quæ sunt hæcenus inter bona numerata, deinde quæ mala sunt inimicis, tum quæ prosunt amicis, postremò quæ possunt ab eis fieri, quod autem ait Aristoteles homines ea facere quæ mala sint inimicis, licet hoc ab institutis christianis sit alienum, tamen apud ueteres in magna laude ponebatur. unde secundo libro Topicorum idem Aristoteles ait, eiusdem indolis esse amicis benefacere, & inimicis male. & Thespius quidam à Plutarcho laudatur, quod inamicis esset suis molestissimus, in amicos autem liberalissimus. Cicero statuit, boni uiri esse, nemini nocere, nisi à quo lacesitus iniuria fuerit. quin ea tantum eligunt homines, quæ à se posse fieri existimant.

TEXT.

Hæc autem duobus modis intelliguntur; uel quoquo modo fieri possunt, uel quæ facile, nulloque negotio, facilia uerò dicuntur ea, quæ uel sine molestia, uel breui tempore confici possunt, difficile namque uel molestia, uel temporis longitudine definiuntur.

COMM.

In omni deliberatione queritur quid fieri possit. & cum rem fieri posse constat, tunc uidentur est utrum facile, an difficile sit eam perficere. hoc est quod ait Aristoteles, duobus modis res posse fieri dicuntur, uel quoquo modo, hoc est magna cum difficultate & labore. uel facile & nullo negotio. cum autem alicui consilium damus, ostendere debemus eam rem ad quam adhortamur, uel esse facilem, uel non admodum difficilem, & hoc est quod ait in Partitionibus Cicero; Cuius autem queritur quid fieri possit, uidentur etiam esse, quam facile possit. nam quæ perdifficilia sunt, p- inde habenda sæpe sunt ac si effici non possint. sed quomodo quæ facilia sunt intelligi possint docet Aristoteles, duobus enim modis facilia dicuntur. uel quæ sine molestia fieri possunt, uel quæ breui tempore. sicuti cõtra, difficilia dicuntur ea, quæ uel cum molestia sunt, uel non sine longo tempore. Cicero secundo de Inuentione totum hunc locum ita conuertit: Facile fieri, id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumptu, molestia, quam breuissimo tempore cõfici potest. Difficile autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestia, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas hæt difficultatis: tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perducere potest. in oratione pro Plancio sic ait Cicero: sed mihi in causa facili atque explicata per difficilis Iudices & lubrica defensionis ratio proponitur. utrumque coniunxit etiam Virgilius in sexto:

Facilis descensus Auerni,
Sed reuocare gradû superasq; emadere ad auras
Hoc opus hic labor est.

Ergo cum alicui consilium damus, ostendere oportet, eam rem ab eo facile fieri posse. ut Iuno primo Aeneid. ad Aeolum, Acole, namque tibi Diuum pater atque hominum rex.

Et mulcere dedit fluctus & tollere uento.

Statim enim proponit ab Aeolo fieri posse quæ ipsa erat petitura. & Venus cû filium alloquitur ut Didonem in amorem Aenææ pelliciat, sic ait: Quo facere id possis nostram nunc accipe mêtê.

Cicero libro secundo Epistolarum, cum suade re uellet Curioni ut Miloni cõsulatus candidato faueret, ita inquit: Huic te unum tanto adiuueto esse si uolueris posse intelligo, ut nihil sit præterea nobis requirendum.

Bona quoque illa sunt, quæ ita sunt, ut homines nolunt. uolunt autem uel nihil habere mali, uel saltè minus mali, quam boni; quod tunc euenit, cum parua uel non latuerit, uel pusilla fuerit.

TEXT.

Quæ nobis ex animi sententia succedunt, ea bona iudicantur. ut Cicero ad Atticum, sanè ita cadebat, ut uellem. res enim iucunda est, uoti competentem fieri. quod in Epigrammate Deliaeo scriptum erat, ut primo Ethicorum docet Aristoteles, in hanc sententiam; Suaue est, cuius si quod cupit, eueniat. sic Turnus in decimo Aeneid. Quod uotis optastis adest, perfringere dextra.

COMM.

In manibus Mars ipse uiri.

Cicero ad Celiû scribès, se nãciû optatissimû accepisse dicit, quod is sibi Questor obtigisset, quæ maxime cupiebat. Optat aut homines omni prius malocare, quo bene beateque uiuant, quod si id nõ contingat, quoniam in humana uita semper rebus bonis, aliqua mala permixta sunt, cupiunt saltem boni plus habere, quam mali. neque detestant aliqua subire mala, dum intelligant se plura bona consecuturos. id autem tunc accidit, cum adeo bonum id excellit quod ex aliqua re percipitur, ut poena quæ secum id malû portat ita obruitur, ut ne sentiri quidem uideatur, aut certè parû sentiat. cum enim res ad optatum finem deducta fuerit, tunc euascescit præteritorum malorum recordatio, & subit presentis boni iucunditas. unde rectè dictum est; iucundi acti labores. & suauius est laborum præteritorum memoria. ad quod alludit Aenæas apud Virgiliû:

Foras & hæc olim meminisse iuuabit.

Et quæ propria sunt, & quæ nullus alius possidet, & quæ reliquis præstant, bona sunt; in his enim honor spectatur.

TEXT.

Quæ alicuius propria sunt, ita ut nullus alius possideat, magna sunt bona. hoc est quod Cicero tertia Philippica ait libertatem esse propriam Romani generis. & Sæuola primo de Oratore, proprium id bonum L. Crassi esse uult quod de omnibus rebus posset copiose disputare, non autem commune reliquorum Oratorum. sic Iuno apud Virgiliû commendat munus suum quod esset Aeolo datura, tanquam id Aeoli proprium futurum, non in alterius potestate.

COMM.

— Deiopeiam
Connubio iungam stabili propriamque dicabo
& Ac.

& Aeneas tertio Aeneid. sic Apollinem precatur: Da propriam Tymbrae domum da mania fœsis. nam quæ propria sunt, sæpe communibus præstant & honorem adferunt, vt in quinto Aeneid. Hi proprium decus, & partum indignantur honorem

Ni teneant, vitamque uolunt pro laude pacisci. & communiter quæ præstant alijs bona sunt. vt Cicero in Bruto; Hortensius suos inter æquales longe præstitit. & secundo de Inuentione; Zeufis mulicbri in corpore pingendo reliquis præstabat. & secundo de Oratore scribit Socratem lepore ac facetijs omnibus præstitisse & quinto Tusc. ait, longè omnibus studijs contemplationem rerum cognitionemque præstare. Sic Virgilius ostendit meliores esse qui alijs præstant in aliqua re, vt octauo Aeneidos.

Quorum de numero qui sese in bella sequantur Præstantes uirtute legit. sic in sexto Misentium laudat.

— quo non præstantior alter

Aere ciere viros, Martemque accendere cauta. Et in undecimo Aeneam Hectori præponit hac ratione, quod pietate præstaret. ait enim: Ambo animis, ambo inignes præstatibus armis. Hic pietate prior.

TEXT. *Et quæ ipsis congruentia sunt; qualia sunt, quæ uel propter genus, & familiam, uel propter eius ipsius facultatem, alicui conueniunt.*

COMM. Ea bona sunt quæ cuique congruunt, id enim ait primo de Officijs Cicero, quæque decet, quod est cuiusque suum maximè. suum igitur quisque uocat ingenium, & ea, quæ sibi congruentia sunt, quærat. duobus autem modis dicuntur. aliqua congruere, uel propter genus & familiam, uel propter facultatem propriam. propter genus & familiam, quia, sicuti docet Cicero, quorum patres aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere. Vt Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt; addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idè fecit Timotheus Cononis filius; qui cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem, doctrinæ & in genij gloriam adiecit. Qui sunt igitur e nobili familia eis congruunt honores, magistratus, imperia, obscuris hominibus magis congruunt artificia, quibus uictum acquirant. propter facultatem propriam, congruunt militi arma, studioso literarum, libri, atque unicuique artificij sua instrumenta. Cicero pro Murena probare conatur consulum magis conuenire Murenæ quam Ser. Sulpitio: quod Murena esset egregius Imperator, Sulpitius autem Iurisconsultus: melius autem Imperatores gerere Consulatam possint quam Iurisconsulti. Ajax apud Ouidium magis sibi quam vlysi Achillis arma congruere contendit. primò propter genus & familiam. quæ à Ioue genus duceret, si

13. Met.

cuti etiam Achilles. unde sic ait: Frater erat, fraterna peto. deinde propter fortitudinè propriam, quod Vlysi lóge præstaret. illum enim tanquam imbellem notat eis uersibus.

Sed neque Dulichius sub Achillis caside uertex Pondera tanta feret, nec non onerosa grauisque Pelias hasta potest imbellibus esse lacertis.

se uero commendat vt fortem & strenuum.

Deniq; quid uerbis opus est spectemur agendo, Arma uiri fortis medios mittantur in hostes, Inde iubere petis, & referentem ornate relatis.

Sunt etiam quæ congruant locis, temporibus, personis, rebus, ætatibus, quæ omnia bona sunt, & diligenter ab oratore consideranda.

TEXT. *Et quæ sibi deesse putant, etiam si parua fuerint; nam nihilominus ea sibi agenda esse statuant.*

COMM. Cum sibi quispiam rem aliquam deesse putat earum, quas appetit, quamuis parua sit, tamen ea acquirere studet, itaque dicitur illi esse bona. ut Cicero ad M. Fabium Gallum scribens, Exedria (inquit) quædam mihi noua sunt instituta in porticula Tusculani, ea uolebam tabellis ornare. etenim siquid generis istius modi me delectat, pictura delectat. optabat igitur sibi bonum esse Cicero tabellas elegantes aliquas inuenire, licet res parua sit. sicut Horatius exprimit desiderium suum illis uersibus:

Hoc erat in uotis modus agri non ita magnus Hortus ubi & recto uicinus iugis aquæ fons. sicut auarus ille quem sic loquentem inducit idem Horatius.

— O si attingulus ille Proximus accedat, qui nunc deformat agellam. accidit autem interdum ut etiam publice de patris rebus deliberetur. vt Cicero Philippica septima; Paris de rebus sed fortasse necessarijs consulit P. C. & quæ sequuntur.

TEXT. *Et quæ sine labore ad exitum perducuntur. nam sunt ex eo genere; quæ fieri possunt, tanquam facilia; dicuntur autem ea sine labore ad exitum perducenda, quæ uel omnes, uel multi, uel pares, uel inferiores re se perfecterunt.*

COMM. Ea solent homines etiam aggredi, tanquam bona, quæ se putant sine labore conficere posse, quoniam facilia sint. ea uero esse huiusmodi intelligitur, quæ omnes rectè possunt efficere, uel saltem plerique, uel qui pares sunt, uel qui sunt inferiores. vt exempli gratia, Græci ferè omnes liberos suos in Musica erutiebant. itaque Themistocles cum in conuiuio Eyrani recusasset, habitus est indoctor. ergo Socrates admodum serex fidibus discere uoluit, id est sine labore se facere posse intelligebat, quod omnes ferè facerent. Et Plato cum uideret multos eum Socrate uersantes multum in Philosophia proficere, poesi relicta, cui præcipuè studebat, ad ipsum Socratem profectus, plurimùm etiam ipse profecit. Cicero secundo Tusc. cum probare uelit non difficile esse dolorem tolerare, narrat quemadmodum Spartæ pueri, uerbera tolerant, neque ingemiscant, deinde subiungit ea uersibus; quid

ba; quid ergo? hoc pueri possunt, uiri non possunt, & mos ualet, ratio non ualet? sic in adhortando plurimum ualet, cum ostendimus aut pares, aut inferiores multo se melius gerere. accenditur enim animus quadam quasi indignatione cum à paribus, uel inferioribus se superari uidet.

TEXT. *Et ea in quibus gratificantur amicis, aut inimicis dolorem inferunt.*

COMM. Sæpe impelluntur homines ad aliquid faciendum, quòd alioqui sua sponte non facerent, ut amicis gratificentur, uel ut inimicos offendant. utriusque rei multa sunt apud Ciceronem exempla, ut pro Rosc. Am. docet eam causam se suscepisse amicorum rogatu precibusque, à me (inquit) iij cõ tenderunt, qui apud me, & amicitia, & beneficijs & dignitate plurimum possunt. quorum ego neq; beneuolentiam erga me ignorare, nec auctoritatẽ aspernari, nec uoluntatem negligere debeã. sic in Diuinatione contra Verrem: Adductus sum Iudices officio, fide, misericordia, multorum bonorũ exemplo, veteri consuetudine, institutoq; maiorum, ut onus hoc laboris atq; officij non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. ita Philippica secunda se coactum iniurijs Antonij dicit se ad dicendum contra eam uenisse, ut ei dolorem inferret. idem facit etiam contra Salustium, si modo Ciceronis ea est oratio. nam mihi uidentur orationes illæ fictæ ab aliquo ingenioso declamatore, neq; enim Salustij, neque Ciceronis omnino stylum redolent. & certe secunda quæ Ciceroni attribuitur, multum à Ciceroniana maiestate, facultateq; degenerat. mitto enim numeros oratorios qui nulli sunt in ea, cum in omnibus orationibus, eorum sit Cicero diligentissimus obseruator. mitto artẽ qua profus ea oratio caret, cum Cicero semper artificiosissime dicat. dico multa esse in ea inaniter & sine sale effutita. quid enim illis locutionibus inspidius? ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentũ. & paulo post: sed est quædam calumpnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert de eo, qui falsum crimen bonis obiecit. rursus, iam dabo operam, quã maxime potero, ut breue id faciam. sed eius generis sunt aliæ multæ, non modo Ciceronis elegantia & uenustate indignæ, sed etiam tota illa etate. nec dubito quin mecum sensuri sint iij, qui diligentius eam orationem considerauerint, modo præterea fuerint in Ciceronis operibus diu versati. sed ad propositum redeamus. multa faciunt homines ut amicis morem gerant, & inimicos puniant. sic Aeneas apud Virgiliũ, cum motus pietate parcere uellet Turno postea uiso Pallantis Baltheo, quem Turnus interfecerat, eũ morte multauit. sic & amici mortem ultus est, & hostem puniuit. quod æquitas ipsa postulabat. ita igitur inquit: Ille oculis postquam sæui monumenta doloris Exiuiasque hausit, furij accensus & ira Terribilis, Tu ac hinc spolijs indute meorum

10 Eripiare mihi. Pallas te hoc uulnere Pallas Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.

Et quæcunque illi student agere, quos admirantur: & ad quæ natura sunt aptiores, & in quibus exercitiores; facilius enim ea, meliusque se perfecturos existimat. TEXT.

COMM. Imitari solent homines eos, quos admirantur uel iam mortuos uel adhuc uiuentes. mortuos ut Cicero (quod ait Quintilianus) cum se totum ad imitationem Græcorum contulisset, effinxit uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatẽ Iſocratis. adhuc uiuentes ut Sulpitius. L. Craſsi similis esse studebat in dicendo sicuti Cicero scribit. hac de causa Romani maiorum imagines, qui præstantes fuissent domi habebant, & eorum laudes ad tibiam canebant, ut iuuenes ad eorum imitationem excitarentur. sic Euander apud Virgiliũ Pallantem filium suum Aeneas comitem adiungit, ut eadem studeret agere quæ Aeneas agebat, sic enim ait:

Hunc tibi præterea spes & solatia nostri Pallanta adiungam: sub te tolerare magistro Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta Assuescat, primis & te miretur ab annis.

30 Illa præterea sequuntur homines, ad quæ se magis aptos esse uident, & in quibus diutius exercitati sunt, quoniã sperant se melius & facilius ea perficere, ut Cicero multis in locis dolet, armis, de Rep. disceptari inter Cæsarem & Pompeium, non autem consilio & auctoritate, qua in re magis ipse ualebat, cum in armis non esset exercitatus. sic Euripides dixit homines in ea re frequenter uel fari, in qua se præcellere existimant. & hoc est quod etiam illo uulgato uersu præcipitur.

Quam quisque norit artem in ea se exercent. quod etiam Tibullus eleganter illis uersibus expressit.

Nauita de uentis, de tauris narrat arator.

40 Enumerat miles uulnera, pastor oues.

Et qua nemo uir abiectus aggreditur; sunt enim ea maiori laude digna. TEXT.

COMM. Generoso animo uiri, non abiectorũ & uiliũ hominũ uestigijs insistant, sed ea sequuntur, quæ nisi uigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt. ut ait Cicero pro cælio. sunt enim res eo maiori laude dignæ, quo præstantiores habuerint auctores. Itaque Virgilius in tertio Aeneid. inducit Andromachen interrogantẽ & petentem ab Aeneas utrum eius filius Ascanius excitaretur ad res egregias exemplo maiorum suorum, sic enim ait:

50 Ecquid in antiquam uirtutem animosque uiriles,

Et pater Aeneas & auunculus excitat Hector.

Nam à rebus egregijs atque excellentibus arcẽ abiecti atque timidi homines, fortes atque constantes admittuntur. quam rẽ ingeniosissime Virgilius significauit in sexto, cum Sybillam ita loquentem inducit: procul ò procul esse profani

Concla-

Conclamat vates, totoq; absistite Luco.

Tuque invadere viam vaginaque eripe ferrum,
Nunc animis opus Aenza, nunc pectore fir-
mo.

TEXT. *Et ea quorum appetentes sunt; nam ea non solum iucunda, sed etiam alijs meliora esse videntur.*

COMM. Quod quisque appetit, id etiam assequi studet, & hoc duplici de causa. primo quia res iucunda est optatis frui, deinde quia cupiditas & appetitus facit rem videri meliorem. est enim cæcus appetitus, & plerumque rationi dominatur. facile est autem ea suadere, quæ homines appetunt, unde Cicero pro lege Man. Romanos ad gloriam excitat, cuius rei sciebat eos appetentissimos esse. sic enim ait: Et quoniam semper appetentes gloriae præter cæteras gentes, atque auidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore suscepta. cum autem animus aliquid expetit non potest quiescere donec illud aggrediatur. quam rem optime Virgilius in nono sub Nisi persona sic exprimit: Dij ne hunc ardorem mentibus addunt

Euryale? an sua cuique Deus sit dira cupido?

Aut pugnam, aut aliquid iam dudum invaderem magnum

Mens agitat mihi, nec placida contenta quiete est.

TEXT. *Et ea precipue, ad qua natura proclives sunt; ne victoria studiose, si victoriam sperent. honoris auidi, si honor proponatur. avari si pecunie, & ceteri eodem modo.*

COMM. Non omnes ad eandem res natura sunt inclinati, sed alius ad aliam rem, sicut eleganter Horatius oda prima declarat, ex eo loco, Sicut quos curricula pulverem Olympicum collegisse iuvas. & Cicero quarto Tusculanarum affirmat. Unde etiam in proemio librorum de officijs sic ait: eodem modo de Aristotele & Isocrate iudico, quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. ergo solent ea precipue homines sectari, quæ quodam instinctu naturæ diligunt, ut qui bellicosi sunt, & Martiales in quibus flava bilis dominatur, quia vincendi cupidi sunt, quoties victoriam sperant, rem aggrediuntur. ita qui sunt ambitiosi & Iouiales in quibus sanguis excellit, proposito honore statim negocia suscipiunt. qui vero Mercuriales quidem sunt, sed angusti & pusilli animi, avaritiam dediti, moventur tantum lucri cupiditate. idem etiam de reliquis sentiendum. proderit igitur plurimum ad persuadendi rationem eorum naturam agnoscere quibus consilium datur. de qua re secundo libro copiose tractabit Aristoteles.

TEXT. *Ac de bono quidem atque utili exijs, qua dicta sunt, argumenta sumi possunt.*

COMM. Repetit ea quæ hæcenus docuit, ut ad sequentia quasi gradum faciat. simul et admonet, omnia quæ superius tanquam bona numeravit, quæ ad felicitatem tendunt, vtilia dici posse. quasi idem sit bonum atque vtile. dicit enim ex eis, quæ declarata sunt, de bono atque vtili argumenta sumi posse.

10 *Sed quoniam sepe accidit, ut duo proponantur, quæ ambo sint vtilia; verum utrum vtilius sit, dubitant: deinceps de maiori bono, magisque vtili nobis dicendum est.* TEXT.

Quæ iam superius bona sunt enumerata, per se considerantur, non quatenus ad alia bona referuntur, nunc autem docere vult Aristoteles. quomodo inter se bona conferri possint, ut intelligatur, quod maius bonum sit, aut quod minus. nam sæpe accidit, ut de duabus rebus sit deliberatio, quarum una facienda sit, altera dimittenda, tunc certe videndum est vtra sit melior ac vtilior ut ea suscipiatur. quare debet Orator agnoscere quid melius sit atque vtilius. hoc etiam vidit Cicero, qui primo de Officijs ideo Panætium reprehendit, quod triplicem tantum posuisset consilij capiendi deliberationem, hoc est de honesto, de vtili, & cum pugnare videtur cum honesto, id, quod videtur vtile. quoniam non solum vtra honestum an turpe sit deliberari solet, sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius, itemque duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. ut exempli gratia deliberat aliquis adolescens vtrum medicinae, an iuri civili det operam. vtramque certe studium vtile est, sed videndum vtrum vtilius. Cicero primo de Inventione sic ait: Ex comparatione, in qua per contentione vtrum potius, aut quid potissimum sit, quaeritur, ad hunc modum: utrum exercitus in Macedonia contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maxime contra Annibalem copia sint.

Id igitur, quod praestat, est tantum quantum id, quod superatur; atque amplius: superatum autem in eo, quod praestat, inclusum est. TEXT.

COMM. Cui de maiori & minori sit verba facturus primo describit quid sit maius, quid minus. maius enim id, quod alteri praestat, minus autem id, quod ab altero superatur. quod vero praestat alteri, tantum est, quantum illud, cui praestat, atque etiam amplius. ut exempli gratia, Turnus qui toto vertice supra alios eminebat, quemadmodum ait Virgilius, si quinque cubita fuisset altus, ceteri vero quatuor tantum, non est dubitandum, quin tantus esset, quanti alij, atque etiam amplior. quoniam in quinque cubitis, summo primò quatuor quæ ponitur aliorum tuisse mensura, deinde unum, quo Turnus ponitur alijs praestare. quod autem superatur, includitur in eo, quod ipsum superat. ut octo superantur à decem. neque est dubium, quin in decem, et octo contineatur. quod vero de quantitate dictum est, intelligitur etiam de qualitate, ut si maiori eloquentia praeditus est Cicero, quam Hortensius, tantum dicendo poterit, quantum Hortensius, atque etiam magis. Si Cato Cæsari sapientia praestat, erit tantum sapiens quantum Cæsar, & præterea magis etiam. atque idem de reliquis sentiendum.

TEXT. *Et maius quidem, atque plus semper ad aliquid, quod minus sit, refertur: magnam autem et parvum, et multum et paucum cum multorum magnitudine, multitudinemque conferuntur. Et quidem quod praestat, magnum est; quod autem superatur, parvum: atque*

que eadem ratio est de multo & paucis.

COMM. Maius, atque plus in eo differunt, quod maius dicitur de quantitate continua, ut de linea, superficie, corpore: plus autem dicitur de disiuncta quantitate, ut de numero, ut viginti, non dicuntur maiora quae duodecim, sed plura, & corpora quod ad mensuram attinet, non dicuntur plura alijs, sed maiora. in eo uero conveniunt maius atque plus, quod semper ad aliquid referuntur, quod minus sit, neque. n. per se re, aliqua maior dicitur, sed ad aliam comparata, ut maior fuit virtus Caesaris quam Pompeij, quod Pompeium Caesar vicerit. qui et ea nomina, magnū paruum, multū paucum nunquam per se intelliguntur, sed semper cum alio conferuntur. sicut in categorijs copiose docet Aristoteles. nam si magnum per se diceretur, nullus mons parvus dici posset, neque vllum tritici granum posset dici magnum, nunc dicimus montem paruum conferentes eum, cum alio maiore, ita granum tritici magnum, quia sunt alia minora. Itaque fit ut quicquid alteri praestat, id magnum dicatur, & quicquid ab alio superatur, dicatur paruum. idem accidit et in multo, & paucis. nam eadem possunt dici multa & pauca, si ad diversa referantur. ut decem si conferantur cum duobus, multa sunt, si cum centum, sunt pauca, per se uero nihil multū aut paucum dicitur. praeterea haec non sunt contraria, magnum, inquam, & paruum, multum & paucum. nihil. n. si bi ipsi contrarium est: sed idem potest & magnū & paruum esse, ut puer natus annos quindecim si conferatur ad puerum anniculum erit magnus, si ad iuuenem natum annos triginta iustae staturae, parvus erit. non sunt igitur magnum & paruum contraria, alioquin idem homo esset sibi ipse contrarius, quod fieri nullo modo potest. atque etiam cum ad virtutem & potentiam magnum & paruum referuntur, semper cum aliquo conferuntur, ut Alexander Magnus dictus est, aliorum Imperatorum comparatione. & cum ait Cicero, Nemo vir magnus sine aliquo afflatu diuino unquam fuit, intellexit alijs praestantem & excellentem.

TEXT. *Quoniam autem id bonum esse dicimus, quod ipsum propter se, non propter aliud, est expetendum; & quod res omnes expetunt, vel quae, si eis mens atque intelligentia daretur, expeterent; & quod efficiendi, & conseruandi uim habet; uel cui res eiusmodi sunt consequentes; & quoniam id cuius gratie, est finis, & contra finis est, cuius gratia fiunt alia; idque priuatim alicui bonum est, quod illi est accommodatum: necesse est, ut, quae plura sunt uno, & paucioribus maiora sint bona; modo in eis unum illud, atque illa pauciora connumerentur.*

COMM. Cum de maiori & minori bono sit verba facturus, breuiter repetit eas boni descriptiones quas superius explicuerat, quoniam aliter non satis commode sibi praestare posse videbatur id, quod uolebat. sed cum iam superius declaratae sint a nobis illae descriptiones, non opus est eas iterum exponere. pendet autem sensus, usque ad eum locum: necesse est, ut quae plura sunt uno, notandum est bo-

10 num habere rationem finis. nam omnium actionum nostrarum scopus ad aliquod bonum dirigitur, & contra finem habere boni rationem. nam finis alicuius gratia fiunt omnia, ut Imperator bellum gerit, quo uictoria consequatur, uel quo regionem suam defendat, certe uictoriam expetit, quia eam esse bonam iudicat, & tuetur regionem, quia sibi suisque id fore utile intelligit. praeterea notandum est, aliquid esse, quod licet per se bonum non sit, tamen alicui priuatim bonum est, quod illi sit accommodatum. ut Pharmaca per se bona non sunt, sed egrotis sunt bona. nulla enim remedia quae uulneribus adhibentur (sicut ait Cicero ad Octauium scribens) tam faciunt dolorem, quam quae sunt salutaria. & castigatio per se nullo modo bona est, sed quoniam plerumque solet eos, qui peccarunt, meliores reddere, ideo dicimus castigationem peccatis esse bonam. sicut auctor ad Herennium secundo libro, citat ex Plauto:

Amicum castigare ob meritam malam noxam Immane est facinus, uerum in aetate utile, Et conducibile. quod autem concludit Aristoteles plura bona uno, & paucioribus esse maiora, sic expressit Cicero in Topicis: Numero sic comparantur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur. quam rem copiosius tertio Topicorum exequitur Aristoteles. sed illud aduertendum est, quod hoc loco addit Aristoteles, oportere ut unum illud, aut illa pauciora connumerentur cum pluribus. alioquin non erit uerum semper, quod dicitur. nam fieri facile potest ut pauciora bona pluribus antecellant. Virtus. n. sola caetera omnia superat. neque si in unum omnia bona conferantur, aliqua ex parte uirtuti respondere poterunt, unde Critolaus nobilis Philosophus, quemadmodum Cicero scribit libro Tuscul. quinto, dicebat, Siquis in alteram lancem animi bona imponeret, in alteram corporis & externa, tantum propendere illam boni lancem, ut terram & maria deprimat. ita bona ualitudine sola praestat & robori, & pulchritudini, & diuitijs simul iunctis. sed si quis connumeret illud unum, aut illa pauciora cum pluribus, tunc sine ulla dubitatione plura paucioribus anteponentur. ut si duae res proponantur, quarum altera tantum gloriam sine utilitate sit allatura, altera uero & gloriam, & utilitatem, erit haec illi praeposenda. ut mercatura diuitias tantum ampliare potest, iuris prudentia praeter diuitias, et magistratus, dignitates, honores adferre solet. ergo mercaturae iuris prudentia praestat. Est huius rei pulcherrimum exemplum apud Ciceronem pro Murena, ubi comparat artem militarem cum iure ciuili, probatque illam esse multo praestantiorē. atque inter caetera multa posuit et illa uerba: Ac nimirum rei militaris uirtus praestat caeteris omnibus. haec nomen populo R. haec huic urbi aeternam gloriam peperit. haec orbem terrarum parere huic imperio coegit. omnes urbanae res, omnia haec nostra praecleara studia, & haec forensis laus, & industria lateat in tutela, ac praesidio bellicae uirtutis. uult igitur Cicero ius ciuile contineri sub praesidio rei milita-

militaris, non alia de causa nisi ut probet artem 10
militarem esse præstantiorem.

TEXT. *Hoc enim modo præstant; & quod in eis inclusum
est superatur.*

COMM. Non alia ratione plura bona paucioribus præ-
stant, nisi in eis, illa pauciora comprehendantur.
nam ita uel vnum quod includitur, uel pauciora
pluribus comprehensa superantur. & hoc est qd
Peripatetici dicebant, in virtute quidem esse bea-
tam vitam, sed si virtuti, bona etiam corporis, &
quæ externa vocantur, adiungerentur, vitam lon-
ge fore beatiorem. sic enim virtus ceteris bonis in-
clusa superatur.

TEXT. *Et, si, quod maximum est in aliquo genere, maxi- 20
mo alterius generis præstabit; etiam genus generi. et
contrà, si genus generi præstabit, etiam quod est maxi-
mum maximo.*

COMM. Hic locus est duplex, quoniam vicissim retro
commeat, & conuertitur, atque vtroque modo va-
let ad probandam excellentiam. si inquit, in ali-
quo genere, siue specie, quoniam hic non distin-
guimus genus à specie, quod maximum est, præ-
stat ei, quod est maximum in alio genere, non est
dubium quin etiam genus generi præstet. vt si præ-
stans Imperator, qualem fuisse vult Cicero Mure-
nam, eximium Iuriconsultum, qualis fuit Sulpi- 30
tius, dignitate vincat, certe etiam ars Imperatoria
iuri ciuili præstabit. & si eximius Orator, vt De-
mosthenes, præstantior est, quàm sit excellens Geo-
metra, vt Archimedes, etiam eloquentia Geome-
triz præstabit. hæc autem ratio conuertitur, ut si
aliquod genus alicui generi præstet, etiam quod
maximum est in eo genere, præstabit ei quod est
maximum in alio genere. vt si philosophia præ-
stantior est Grammatica, etiam excellens Philo-
sophus excellentem Grammaticum superabit.

TEXT. *Vt, si maximus uir maxima muliere maior erit, &
simpliciter uiri mulieribus maiores erunt; & si mulie-
ribus uiri maiores sint, etiam maximus uir maxima
muliere maior erit. eandē. n. habet rationē exuperantiæ 40
generū, & eorū, quæ sunt in ipsis generibus maxima.*

COMM. Exemplo confirmat id, quod superius dixerat.
uir, & mulier duo sunt genera hominum distin-
cta. ponamus igitur maximum uirum, ut Orionē,
superare maximam mulierem, ut Penthesilæam, sa-
nè concludi poterit absolutè uiros esse mulieribus
maiores. quoniam nulla mulier unquam tam
maxima reperta fuit, ut non uir aliquis maior in-
ueniretur. ergo si conuertatur hæc ratio, & dica-
mus ita, uiri maiores sunt mulieribus, profectò
rectè concludi poterit, ergo etiam maximus uir, 50
maxima muliere maior erit. hoc autem ideo fit,
quoniam ipsorum generum exuperantiæ seruant
eandem rationem, quam habent ea, quæ maxima
sunt in ipsis generibus, & contra. ut iustitia, & for-
titudō sunt duo uirtutum genera distincta, sed iu-
stitia maior est uirtus quam fortitudo, ergo etiam
uiri iusti meliores erunt, quam fortes. ut enim se
habent genera inter se, ita etiam ea quæ generibus
subiecta sunt, siquidem æqualiter generibus

participent. hoc autem dico, quoniam potest ali-
quis esse mediocriter iustus, & alius egregiè for-
tis, quo casu, uir ille fortissimus erit præstantior
iusto. sed si quis fuerit iustissimus ut Aristides, &
alius fortissimus ut Themistocles. tunc certè iu-
stissimus fortissimo præstabit.

TEXT. *Et quando huic illud fuerit consequens, hoc autem
illi non fuerit; certè hoc maius erit.*

COMM. Omnia consequentia, quæ non conuertuntur,
ut sint inferiora necesse est. hoc autè quatenus ad
perfectionem attinet. alioqui consequentia ple-
runque plura complectuntur, ut animal hominī
consequens est. nam si est homo, est etiam ani-
mal, non autem contra. quare animal maius est,
& generalius, sed homo melior & perfectior, quia
non tantum animal est, sed etiam rationis parti-
ceps. Ita si quis bene ualet, sequitur ut uiuat, non
autem contra. quare latius quidem est, & maius
uiuere, quam bene ualere, quia multi uiuunt, qui
nequaquam bene ualent; sed tamen bona ualetu-
do melior est quam uita, quia qui bene ualet, non
tantum uiuit, sed etiam sine corporis ulla mole-
stia uiuit. debet igitur hic Aristotelis locus ita in-
telligi, quoniam de bono loquitur, ut quod alteri
non est consequens dicatur maius, non quia sit ge-
neralius. aut quia plura cōplectatur, sed quia ma-
iorem adfert commoditatem, uel quia perfectius
est, ideo maius bonum appellatur.

TEXT. *Tribus autem modis aliquid consequi dicitur; aut
uno & eodem tempore, aut deinceps, aut ut & pote-
state; nam usus eius quod consequitur, in altero con-
sistit. uno uero & eodem tempore uita bonam ualetu-
dinem consequitur, sed non contrà; neque enim bona
ualetudo consequi uitam: deinceps autem, ut discipli-
nam consequitur scientia: ut ac potestate, ut sacrile-
gium facere plus est, quam furari; nam qui sacrile-
gium facit, etiam furabitur.*

COMM. Explicat quot modis aliquid dicatur alteri cō-
sequens esse, & ait tribus modis dici. primo cum
vno eodemque tempore consequitur, atque ita
præcedens coniunctum est consequenti, vt ab eo
separari nullo modo possit, tunc enim omnino
præcedens est melius, vt bona ualetudo ita vitam
præcedit, ut ei coniuncta sit, & ab ea separari non
possit, nam qui bene ualet necesse est vt uita fru-
atur. ergo bona ualetudo melior est, quam sit uita.
Secundo modo dicitur consequi postea non autè
simul, & tunc id quod consequitur omnino est
melius, quoniam prius est in consideratione,
neque semper accidit, vt disciplinam conse-
quitur scientia; quoniam oportet prius discere,
quam quis scire possit. decipitur autem om-
nino uictorius hoc loco, qui putat Aristotelem
contra omnium opinionem sentire plus esse discere,
quam scire. quod omnino falsum est. nisi fortal-
se plus intelligat eo modo, quo nos diximus, id est
amplius & latius ac generalius, quia plurimi qui-
dem discunt, sed pauci uerè sciunt. quo fit vt quæ-
uis disciplina latior sit & generalior, tamen scien-
tia sit melior. Tertio modo consequi dicitur ut ac
potestate.

potestate. ponit autem exemplum Aristoteles in malo quamuis de bonorum comparatione loquitur, quoniam contrariorum est eadem doctrina. Sacrilegium facere plus est quam furari, id est maius peccatum. multi enim furantur, qui tamen à sacrilegio abstinent. sed si quis sacrilegium committit, non est dubium, quin sit etiam turaturus. possumus etiam in bono sumere exempla, ut pro patria vitam profunderere plus est, quam pecunias erogare. nam qui uitam pro patria periculis obiectat, is etiam pro eadem patria pecunias erogabit. in summa semper ea meliora sunt in bonis, atque in malis deteriora, quæ rarius ab hominibus fieri solent. Ut Cicero victoriam Pompeij de Piratis amplificat, quam nullus alius Imperator, præter Pompeium assequi potuisset. hoc, inquit, tantum bellum, tam turpe, tam uetus, tam late diuisum atque dispersum quis unquam arbitraretur, aut ab omnibus Imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno Imperatore confici posse? Igitur à consequenti probat uirtutem Pompeij maximam & singularem extitisse.

TEXT. *illa quoque maiora sunt quæ rem magnam magis exuperant: necesse est enim, ut etiam illam maiorem exuperent.*

COMM. Cum duo sunt, quæ cum aliquo tertio conferantur, atque illud tertium ambo superant, necesse est ut vel æqualiter ipsum superent, vel alterum magis alterum minus. si æqualiter superant, sine dubio sunt æqualia. si uero inæqualiter, id quod magis superat, omnino maius erit, neque tantum illo tertio maius, sed etiam altero. ut si quinquaginta & uiginti cum decem conferantur, certè ambo superant decem, sed inæqualiter. nam uiginti magis superant decem, quàm quindecim, ergo maior etiam numerus erit uiginti quàm quindecim: sed exemplum clarius ponemus. Res magna erat olim apud Romanos Prætorum urbanum fieri, sed maior erat fieri consulem aut dictatorem. conferatur ergo consulatus & Dictatura cum prætura: profectò uterque magistratus est maior. sed Dictatura magis exuperat præturam quam consulatus, ergo etiam consulatu maior erit Dictatura. ita nostra tempestate res magna est Episcopum fieri, sed maior est fieri Cardinalem & pontificem. quod si Cardinales & Pontifices cum Episcopis conferantur, utriusque superabunt Episcopos, sed Pontifices magis quam Cardinales. ergo Pontifex Cardinale maior erit.

TEXT. *Et quæ maioris boni conscientia sunt, ea maiora sunt bona. hoc enim maioris boni natura postulat, ut maius bonum conficiat.*

COMM. Quæ maius bonum conficiunt, ea maiora sunt bona. hoc enim ipsa natura postulat, ut quod maiorem uim bonitatis habet, id maius ex se bonum producat. hoc autem licet exemplo demonstrare. nam sapientia maius est bonum quam sit bona ualētudo. ergo studia bonarum artium quibus ac-

quiritur sapientia, multo meliora sunt, quam sit exercitatio corporis, quæ conficiens est bonæ ualētudinis. Et si maius bonum est bene agere, quàm bene dicere, melior erit Philosophia moralis, quæ bene agere docet, quam Rhetorica, quæ docet bene dicere.

Et contra, maius illud bonum est, cuius conficiens est maius: ut, si, quod est salubre magis est expetendum, quàm, quod est iucundum; certè bona ualētudo uoluptate maior erit.

TEXT.

Hic locus vicissim retro comitat, & ex altera parte superiori respondet. quando enim conficiens maius est, etiam bonum quod conficitur erit maius. ut quod salubre est, iucundo præstat. sed quod est salubre bonam efficit ualētudinem, iucundum autem uoluptatem. ergo etiam bona ualētudo uoluptati præstat. & si rei militaris scientia, maior est mercatura, certe etiam gloria diuitias superabit. Ex hoc duplici loco multa argumenta deducuntur, ut quod animi magnitudo maior sit uirtus, quam sint alia, hoc est temperantia & iustitia, quoniam quæ magno animo & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi plenior ore laudamus. hinc rhetorum capus (ait Cicero) de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopilis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, & quæ sequuntur. & inferius cum ostendere uelit, multas res urbanas maiores & præstantiores esse quam bellicas. probat maioris boni conficiētis esse res urbanas quam bellicas. Ut Solon qui leges tulit Atheniensibus & Ariopagum constituit, magis Reip. profuit, quam Themistocles qui clarissimam de Persiæ in Salamine uictoriam reportauit. & quamquam Pausanias Lyfanderque rebus gestis imperiū Lacedæmoniorum dilatarunt, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt.

COMM.

Et quod propter se expetendum, eo, quod propter aliud; ut uires corporis rebus salubribus præstant. hæc nanque propter aliud, illa uero propter se, expetuntur.

I. de Off.

TEXT.

Hæc inter se specie comparantur, ut ait in Topicis Cicero, ut anteponantur quæ propter se expetenda sunt, ijs, quæ propter aliud. exemplum Aristotelis est apertum, res salubres expetuntur propter bonam ualētudinem non autem propter se, uires autem corporis propter se expetuntur. ergo rebus salubribus præstant. & bellica uirtus propter gloriam expetitur, rerum autem cognitio propter se, ergo rerum cognitio uirtuti bellicæ antecellit. & diuitiæ propter usum expetuntur, bona uero existimatio propter se. ergo bona existimatio diuitijs præstat, ut est apud Ciceronem secundo de Oratore.

COMM.

Quod est boni proprium, & quod rationem finis habet eo maius est, quod non habet: nam hoc alterius gratia est, illud autem sui ipsius: ut exercitatio sit bona ualētudinis gratia.

TEXT.

G Boni

Boni proprium est propter se expeti, & finis rationem habere. quod igitur boni proprium est & quod habet rationem finis, est eo maius, quod non habet. ratio est, quoniam quod non habet rationem finis propter aliud expetitur, vt exercitatio propter bonam valetudinem: quod autem finis rationem habet, ipsius gratia quaeritur, ut bona valetudo. hoc modo scientia melior est, quã studium literarum. Victoria melior, quam apparatus bellicus. proles melior quam matrimoniũ. & ita de reliquis.

TEXT. *Et quod minus eget alio, vel alijs, maius est, quia magis quam alia se ipso est contentum. illud autem minus indigere dicitur, quod vel paucioribus, vel facilioribus indiget.*

COMM. Hac ratione callidi rerum aestimatores prata & areas quasdam magni aestimant, quod id genus possessionum sumptibus non indigeat. quod. n. minus eget alijs maius est bonum, sic Virgilius Oliueta vineis anteponebat. quod vinearum quali perpetuam culturam desiderant. Oliueta vero sine cultura proueniant.

3. Georg. Est etiam ille labor curandis vitibus alter, Cui nunquam exhausti fatis est. nanque omne quotannis

Terque quaterque solum scindendum, glebaque uersis

Aeternum frangenda bidentibus.

Et pauld post:

Contra non ulla est oleis cultura, neque illarum Procuruam expectant falcem, rastrosque tenaces,

Cum semel hãserunt aruis, aurasque tulerunt.

Hac rone Cice. in Paradoxis probat sapientes ceteris omnibus prestare, quoniam soli contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt. ita Philosophorum vita prestat alijs, quod paucis, & minimis contenta sit, quare laudantur illi veteres Anaxagoras, Crates, Democritus, & apud Romanos Curius, Fabritius, Tubero, multique alij, qui paucis contenti diuitias contempserunt. quin Horatius gloriatur se paucis & facilibus cibus esse contentum. Me ci corea leuesque maluz, Impune pascunt. in hoc tota Diogenis cynici sapientia consistebat. quod omnia contemneret, quem adeo miratus est ille Magnus Alexander, vt dixerit, se, nisi Alexander esset, velle Diogenem esse.

TEXT. *Et quando res aliqua sine altera non est, aut non esse potest, altera vero sine hac; certè illa maior est; id enim magis quam alia, se ipso contentum est, quod non indiget. itaque maius bonum videtur.*

COMM. Quod sine altero esse potest, melius est, quam quod alterius eget ope. quod enim alterius non indiget, se ipso contentum est. quare fit ut etiam maius bonum sit. Hoc argumento Xenophon probat agriculturam omnibus reliquis artibus

antestare. quod nullarum possint artes vigere, nisi agrum colantur, vnde victus hominibus prestetur. at vero quamuis nullarum essent artes aliarum, tamen agricultura sola posset humanum genus sustentare. quare ceterarum artes omnes egent ope agriculturæ, & sine ea esse non possunt. agricultura autem alijs artibus non indiget, & sine illis esse potest. est igitur artium prestantissima. sic etiam probatur in bello magis excellere virtutem Ducis quam militum. nam licet milites robusti sint & bellicosi, tamen si Dux timidus & imbellis fuerit, nihil egregium prestat, & sæpe belli offensio capitur. at contra Dux fortis & presentis animo, sæpe milites timidos & imbelles corroborat, & victoria potitur. unde Iphicrates Atheniensis dicere solebat, se malle ouium exercitum Duce Leone, quam exercitum Leonum oue Duce. Cæsar apud Lucanum quinto Pharsaliarum pulchra similitudine docet, longè prestantiorem esse Ducis virtutem quam militum. sic enim ait.

Cæsar an cursus uestrarum sentire putatis
Damnum posse fugæ? Veluti si cuncta minentur

Flumina, quos miscet pelago subducere fontes
Non magis ablatiis unquam decreuerit equor,
Quam nunc crescit aquis.

30 *Et si hoc alicuius rei principium fuerit, illud autem non fuerit, & si hoc causa fuerit, illud autem non, eadem ferè ratione; quoniam sine causa, & sine principio fieri non potest ut aliquid sit, aut fiat.*

COMM. Principij magna virtus est, vt Ethicorum primo docet Aristoteles, itaque maius bonum id est, quod alicuius rei principium, quam sit res ipsa, quæ ab illo principio nascitur. vnde vulgo dicitur etiam principium esse totius dimidium. sic enim Horatius in Epistolis Dimidium facti qui coepit habet, Sapere aude. quod ab Hesiodo sumptum est, & à Platone non semel vsurpatum. sic Aristoteles in Elenchis ait, primis inuentoribus rerum esse se gratias agendas, quod occasionem alijs dederint artes perficiendi. nam facile est deinde, rebus iam inuentis aliquid adiungere. sunt. n. principia tanquam semina, sine quibus nihil nasci aut germinare potest. quare vim quandam diuinam habent rerum bonarum principia. quoniam à Deo primo bonorum omnium auctore profluunt. & hoc est quod ait in Vatinium Cicero. omnium rerum magnarum à Dijs immortalibus principia ducenda sunt. & quemadmodum principium maius est bonum, ita etiam causa. quoniam idem ferè pondus habent principium & causa. neque. n. quicquam sine causa, & sine principio fieri potest. differunt. n. causa & principium cogitatione tantum, non autem re ipsa. vt pater dicitur esse causa filij, quatenus efficit, vt filius nascatur. dicitur etiam esse principium, propter semen, & vim generandi. Cicero de Fato sic ait: causa est, quæ efficit id, cuius est causa, ut vulnus mortis, crudelitas morbi, ignis ardoris. comparantur etiam

etiam interdum inter se causæ, ut Alexâder Magnus dicebat se magis dēre Aristoteli p̄ceptori quam Philippo patri . quia Philippus causa fuisset ut esset. Aristoteles autem ut bene esset . hac ratione magis laudantur Duces quam milites . licet. n. vtriq; sint causæ victoriæ, tamē causa principalis ab ipso Duce pendet. & melius est esse studiosum, quam copia librorum abundare , quia licet vtrunque sit eruditionis causa , tamen studiū est principale, adeo ut non libri, sed studium dicatur eruditionis esse causa .

TEXT. *Et cum duo principia sunt, quod à maiore principio proficiscitur, maius est; & cum duæ sunt causæ, quod à maiori causa nascitur, maius est: & contra*

COMM. Hic locus in seipsum conuertitur, nam à principio & causa cognoscitur effectus , & contra ab effectu cognoscitur principium & causa. ponantur ergo duo principia quorum alterū maius sit, alterum minus. certē quod à maiore principio proficiscitur, maius erit. vt architectus & Imperator sunt duo principia . nam principiū hoc loco pro efficiente causa ponitur, vt rectē Egidius sentit. verum Imperator architecto præstat, ergo etiam quæ fiunt ab imperatore quatenus imperator est maiora sunt quam quæ fiunt ab architecto quatenus est architectus. bellum enim quod administratur ab Imperatore maius est, quā ædificium quod molitur architectus. Sic Cicero pro Murena docet maiora esse Murenæ opera qui dux esset egregius, quam Sulpitij qui esset iuriconsultus . eodem modo si duæ proponantur causæ quarum altera maior sit, altera minor, quod à maiore causa nascetur, erit maius. Causam uero pro fine capimus. ut diuitiæ, & dignitates sunt duæ causæ, quæ mouent homines ad agendum, sed dignitas diuitijs præstat . ergo quæ propter dignitatem fiunt maiora sunt, quam quæ propter diuitias. quin et contra à rebus effectis principia & causæ cognoscuntur. nam quod est maius, habet etiam maius principium. Vt cognoscere ortus & occasus syderum & traiectiones stellarum cæteraque quæ in cælo fiunt, maius est, quam artem ratiocinandi ac differendi tenere, ergo maior est Astrologia quam Dialectica, administratio Reip. præstantior est, quam causarum forensium tractatio, ergo Senator præstat causidico. simili ratione quæ maiora sunt à maioribus causis proueniunt. vt præstantius est ingenuarum artium studijs operam dare, quàm mercaturæ. ergo scientia melior est lucro. magis laudatur qui beneficium alicui tradit, quàm qui aliquem oblectat, ergo utilitas uoluptati antecellit. hoc loco ab effectis , multis in locis utitur Cicero, cum se magis Reip. profuisse disputat, quam omnes alij , quippe qui patriam à coniuratione Catilinæ liberarunt. Vt in Pisonem; mihi rogato Senatus non, ut multis, bene gestæ, sed, ut nemini, cōseruata Reip. singulari genere sup-

10 plicationis Deorum immortalium templa patefecit.

Ex ijs quæ dicta sunt, perspicuum est, utroque modo posse aliquid maius uideri. nam si hoc principium est, illud autem non est, uidebitur esse maius: & contra, si non principium hoc est, illud uero est principium. quod enim ultimum finisque est, maius est, non quod est principium.

TEXT.

Hoc quasi corollarium est superioris loci, quod docet in utranque partem eum ualere. nam principium actu ac re ipsa pusillum est, & imbecillū, potestate uero maximum. quare si duo proponantur quorum alterum principium sit, alterum non fit, possumus dicere id, quod est principium, esse maius, quod maiorem habeat potestatem , quoniam à principio fluunt omnia, ipsum uero non aliunde prouenit, & contra, possumus et dicere principium actu esse debile & infirmum, atque, ideo maiora esse quæ non sunt principia : quod enim est ultimum in rebus, & qui finis est, maior est principio . Valet igitur hic locus in contrariis partibus. quod exemplo satis claro probat Aristoteles.

COMM.

Quemadmodum Leodamas cum Callistratum accusaret, dixit, eum qui consilium dederat, magis in culpa esse, quàm, qui scelus commiserat; neque. n. scelus illud commissum fuisset, nisi eius auctor, & consiliarius extitisset.

TEXT.

Hoc argumento, quo disertus Orator Leodamas contra Callistratum usus est, probatur, principium habere maiore uim quam id, quod non est principium. qui dat consilium, aiebat Laodamas, magis peccat, quam qui scelus committit . quoniam scelus non committeretur, nisi consiliarius auctor fieret. hic enim consiliarius tanquā principium ponitur, quoniam, ut supra dixi, principium hoc loco pro causa efficiente debet intelligi. Leodamas fuit Aeschinis præceptor, ut tradit Plutarchus in Aeschinis uita. Quare in oratione contra Ctesiphontem Aeschines eum magnopere laudat, atque in dicendo Demostheni opponit, atque etiam suauiore ait esse . Fuit autem Atheniensis genere. sed uidetur accusationibus operam dedisse: nam hoc loco ostendit Aristoteles duos insignes uiros in iudicium ab eo uocatos Callistratū, & Chabriam. Callistratus Aphidneus fuit , tanta eloquentia præditus, ut *δημιγγοπος* fuerit appellatus. sicut apud Romanos M. Antonius disertus. est enim *δημιγγοπος*, qui dicendo multum in concione ualet. de hoc meminit Plutarchus in Demosthenis uita . cum enim Callistratus orationem habiturus esset , & omnes ad eum audiendum concurrerent, etiam Demosthenes adhuc adolescentulus eum audire uoluit. cūque Callistratus tanta dicendi facultate perorasset, ut omnes eum admirati uenerarentur, & magno cum applausu domum deducerent , sic eloquentiæ percipiendæ desiderio flagrare Demosthenes cepit, ut relictis omnibus alijs studijs, illi uni deinceps operam dederit . ergo Demost-

COMM.

henis eloquentiæ fuit auctor & principium Cal
listratus.

TEXT. *At uero cum accusaret Chabriam, dixit, eum ma-
gis peccasse qui fecerat, quam qui consuluerat: ne-
que enim flagitium extitisset, nisi esset inuentus qui
faceret. huius. n. gratia deliberant, ut, quod statutum
fuerit, efficiant.*

COMM. Argumentum superiori oppositum, quo pro-
batur id esse maius quod non est principiū, quā
quod principium est. idem (inquit) Leodamas in
accusatione Chabriæ dixit eum in maiori eē cul-
pa qui commiserat facinus, quam qui ei consiliū
dederat. consilium. n. nullum habet momentum,
nisi inueniatur qui illud sequatur. nam qui deli-
berant, id idē faciunt, ut quod statutum fuerit
exequantur. quoties igitur effectus nō subsequi-
tur, inanis est deliberatio. vtrūque igitur argu-
mentum est probabile, cum tamen inter se con-
traria sint. Chabrias fuit egregius Dux Atheniē-
sium. atque etiam studijs Philosophiæ deditus,
de quo multis in locis Demosthenes & præci-
pue in oratione contra Leptinem, ubi eum uehe-
menter laudat, & res ab eo gestas extollit. hic di-
cere solebat, eū optimē Ducis munere fungi pos-
se, qui res hostium quam maximē cognitas habe-
ret. huius etiam illam sententiam esse quidam ar-
bitrantur; ceruorum exercitum Duce Leone for-
midabiliorē esse, quam exercitum Leonum cer-
uo Duce. fuit autem accusatus prodicionis vna
cum Iphicrate à Leodamante. & cum obiurgare-
tur ab Iphicrate collega quod cum esset in pericu-
lo capitis, tamen ad gymnasium quotidie accede-
ret, & hora solita pranderet, ergo (inquit) si nos
Athenienses condemnarint, te squalidum & fa-
melicum, me uerō pransum & unctum interfici-
ent.

TEXT. *Et quod rarius est, affluentem est præstantius; ut
aurum ferros: quod quamuis minus sit utile; tamen
eius possessio maioris aestimatur, quia difficilior
est.*

COMM. Hunc locum in Topicis Cicero duobus ver-
bis expresit, sic. n. ait, rara vulgaribus. quod in li-
bro de Amicitia confirmat, omnia præclara, rara
esse. hoc autem apertissimo exemplo probat Ari-
stoteles. nam sine dubitatione ferrum vtilius est
auro, sine quo neque agricultura exerceri, neque
domus ædificari, neque artes tractari cōmode pos-
sent, cum interitu aurum nullum nobis vltimū p-
stet, tamen quia rarius est & eius possessio diffi-
cilior, ideo preciosius habetur. Cicero de finibus
libro secundo sic ait: in omni enim arte, vel stu-
dio, vel quauis scientia, vel in ipsa uirtute optimū
quidque rarissimum est. sic etiam Iuuenalis: Ra-
ri quippe boni uix sunt totidem numero, quot
Thebarum portæ, vel diuitis hostia Nili. ita pri-
mo de Oratore Cicero laudat eloquentiam quot
paucissimi & rarissimi sint boni Oratores, & pro-
lege Man. non esse copiam virorum fortium ait,
quo magis Pompeij uirtutem extolleret.

TEXT. *Quod in aliquibus rebus contra se habet: si qui-*

dem quod vulgare est, ei, quod est rarum, anteponi-
tur, quoniam frequentior est usus. id. n. quo sapius
utimur, præstat ei, quo rarius, unde dicitur, Optima
quidem aqua.

COMM. Aliquando quæ vulgaria sunt raris anteponū-
tur, propter utilitatem, quam nobis præstant. cū
eis frequentius utamur. nam quod est in usu fre-
quentiori præstantius esse uidetur. & hæc est cau-
sa cur Pindarus prima statim oda olympiorum di-
xerit, optima quidem aqua. nam Plutarchus con-
uiuiorum libro quinto narrat hanc fuisse ueterū
consuetudinem, ut eas res quæ plurimis usibus
hominum in seruirent, diuinas appellarent, ut a-
quam, lucem, terram. Cicero de Amicitia sic ait:
Itaque non aqua, non igni, ut aiunt, pluribus in
locis utimur, quam amicitia. nam aqua & igni cō-
tineri uitam omnium veteres arbitrati sunt, un-
de solebant interdum exulibus aqua & igni inter-
dicere, hoc est rebus omnibus ad usum uitæ ne-
cessarijs. quoniam sine aqua & ignis auxilio nul-
lum animal diutius uitam propagare potest. in-
terdum tamen propter copiam aqua vilis appel-
latur, sicut Horatius primo Sermonum.

- Venit uilissima rerum Hic aqua.

TEXT. *Et omnino, quod difficilior est, procliuiore maius
est, quod etiam rarius est. & contra, nonnunquam
quod procliuius est, difficiliori præstat: sic enim se ha-
bet ut uolumus.*

COMM. Quæ magna cum difficultate sibi homines ac-
quirunt, ea solent habere cariore, quo fit ut ma-
ius & preciosius æstimetur, id quod est difficilior,
quoniam etiam rarius est. unde prouerbio dici-
tur, difficilia quæ pulchra. quod a Solone profe-
ctum aiunt. cum enim Pittacus se ipsum imperio
abdicans dixisset, difficile est bonum esse uirum.
Solon respondit, difficilia quæ pulchra. Aristote-
les ethicorum secundo scribit artem & uirtutem
semper in difficili uersari. quo fit ut uirtus omniū
rerum preciosissima sit, quoniam difficile acqui-
ritur. quod elegantur Hesiodus ostendit ijs car-
minibus, quæ nos ita conuertimus.

Angustum collem, tenuis quo semita ducit,
Ipsa colit uirtus, magno stipata labore.
Sic uoluerit Dei, sed summo in vertice mon-
tis

Planicies ignota iacet, tutique recessus.

Semper ubi fessæ valeant requiescere mentes.

Nonnunquam autem contra accidit, ut quod
procliuius est, difficiliori anteponatur. quando
ita fit ut uolumus. quod etiam in Topicis uidit
Cicero, cum ait, procliuius laboriosis præstare, ut
siquis ciuilem scientiam, arte imperatoria dice-
ret antecellere, quod imperator in assiduis labo-
ribus & periculis uersetur, senator autem tran-
quille & secare consilijs suis Remp. administrat.
Cicero contra Rullum utrumque coniungit, illis
uerbis. Nolitote dubitare plurimo sudore & fan-
guine maiorum uestrorum partem uobisq; tra-
ditam libertatem, nullo uestro labore consule ad
iutorem defendere.

Prate-

TEXT. *Præterea id maius est, cuius contrarium est maius, & cuius priuatio maior: & uirtus, non uirtute, & uitiōitas, non uitiōitate maior est. nam illæ fines sunt. hæc autem non sunt fines.*

COMM. Sæpe fit ut ex cōtrarijs cognoscantur quæ maiora sunt aut minora. nam cuius contrarium est maius, id etiam maius esse solet. Vt si quis dubitaret vtrum bona ualetudo, & diuitiæ, quæ ambo bona sunt, sint paria, an alterum alteri præstet, contraria spectet. nam si morbus corporis maius est malum, quam paupertas, etiam bona ualetudo maius erit bonum quam diuitiæ. ita iustitiam fortitudini præstare potest ex eo probari, quod iniustus homo, timido est deterior. Sic Plato probat omnium bonorū maximam esse iustitiā, quoniam iniustitia malorum extremum est. illud præterea maius est bonum cuius priuatio peior est. vt grauius est infamia notari, quam pecunijs spoliari, ergo bona existimatio diuitijs præstat. peius est cæcum esse, quam surdum, ergo visus auditu præstantior est. quod autem addit Aristoteles virtutem non uirtute, & uitiōsitatem non uitiōsitate maiorem esse, ita intelligendum est affectiōnem quidem & desiderium uirtutis esse bonum, sed tamen habitum uirtutis esse meliorem. vt si quis bene quidem sit affectus erga pauperē, sed nihil ei largiatur, alius uero suis opibus sustentet, hic certè maioris erit boni causa, magisque laudandus. idem de uitiōsitate sentiendum. si quis. n. cupit alicui malefacere, neque tamen malefacit, alius uero damnū inferat, hic sanè grauius peccat. Virtus. n. & uitiū ex actionibus spectantur, & finis rationem habent. nam (ut ait Ouidius) Exitus acta probat.

Finis autem omnibus in rebus magni momenti ac ponderis est, affectiōnes autem bonæ, quasi uig quædam & progressiōnes sunt ad uirtutem, non autem uirtutes. quoniam uirtus iam habitus est, ex multis actionibus cōfirmatus. neque. n. iustus dicitur is, qui semel aliquid iuste gerit, aut qui tantum cupit iuste gerere: sed qui ita omnino de creuit, & quæ iusta sunt cognoscit, atque ea diligenter obseruat, & exequitur.

TEXT. *Et, quorum opera pulchriora aut turpiora sunt, ipsa sunt maiora; & quorum uirtutes, aut uitia maiora, etiam opera maiora sunt; quoniam ut se habent causa & principia, ita etiam euenta, atque ut euenta se habent, ita etiam causa & principia.*

COMM. Ab operibus sæpe cognoscuntur hominum uirtutes, & uitia, & contra ex uirtutibus & uitijs, sæpe de operibus cōiecturam facimus. quoniam uirtutes & uitia sunt tanquam causæ principiaq; atque euenta principijs respondent. atq; vt euenta se habent, ita etiam causæ & principia. Vt res ab Alexandro gestæ, maiores sunt quam illæ, quas gessit Annibal. ergo Alexander Annibale maior fuit Imperator. maius est hostes pellendo securā tueri ciuitatem, quam à uoluptatibus abstinere. per l. Mā. ergo fortitudo maior est uirtus quam temperantia. Pompeius sæpius cum hoste conflixit, quam

quisquam cum inimico concertauit, plura bella gessit, quam cæteri legerunt, plures prouincias confecit, quam alij concupierunt, ergo longè ceteris præstat imperatoribus. idem argumentum ualet etiam in uitijs, vt turpius est belluinas sequi uoluptates, quam in periculis animo cadere, ergo maius uitiū est luxuria quam timiditas. plus nocuit Reip. Romanæ Syllæ dominatio, quā Gracchorum tribunatus. ergo Sylla fuit ciuis perniciosior quam Gracchi. quin hæc ratio uicissim retro cōmeat, qui enim maiori uirtute præditi sunt, etiam opera maiora solent efficere. vt Pompeius uirtute bellica ceteris antecellit, ergo Mithridatem debellabit, quem neque Sylla, neque Murena, neque Lucullus debellare potuerūt. Parum ualent foris arma, nisi sit consiliū domi. ergo quæ consilio gerūtur, præstantiora sunt, quam quæ uiribus corporis. idem de uitiō sentiendum. maiora uitia sunt etiam rerum turpiorum causæ, vt nemo fuit unquam Marco Antonio scelestior, ergo plura detrimenta Reip. inferet, quam quisquam alius unquam improbus ciuis, nisi prouideatis. his exemplis ubique scætet Cicero, vt secunda Philip. vt audacior quam L. Catilina, furiosior quam P. Clodius uiderere.

30 *Et quorum exuperantia magis expetenda, aut melior est, ut acutè uidere magis expetendum est, quàm acutè olfacere, ergo etiam uisus olfactu præstantior.* TEXT.

COMM. Res bonæ quanto maiores sunt, tanto præstantiores. itaque etiam ab exuperantia cognoscuntur. nam quarum excellentia magis laudatur, illæ maiores sunt. vt si in maiori precio atque honore est excellens iurisconsultus, quam excellens medicus, non est dubium quin iuris ciuiliſ scientia medicinæ antecellat exemplum Aristotelis est comparatio inter duos sensus uisum & olfactum. potest igitur ita formari argumentatio; melius est acutè uidere, quam acutè olfacere, ergo uisus olfactu præstantior. Plato enim dixit oculorum in nobis esse sensum acerrimum. Aristoteles libro de sensu comparat inter se uisum, & auditum, atque nonnullis rationibus probat uisum esse præstantiorem, quam uis auditus dicatur esse disciplinæ sensus, quoniam per eum omnes artes discimus. nam si quis esset omnino surdus, nihil unquam disceret, ac ne loqui quidem unquam posset.

50 *Et sociorum studiosum esse, magis decet, quam pecuniarum: quare studium sociorum comparandum, quam pecuniarum laudabilius est. & conuerso ordine rerum meliorum exuperantia meliores sunt, & inonestiorum honestiores.* TEXT.

COMM. Alterum exemplum quo idē probatur. si quis amicorum sibi cōparandorum studiosus sit, magis laudatur, quam qui pecuniam studiosè querit. ergo præstantius est amicos curare, quam pecunias. atque hic locus in seipsum recurrit, & retro comeat, rerum bonarum etiam exuperantia bonæ sunt, & meliorum meliores. Vt

honor & diuitiæ res bonæ sunt, sed honor diuitijs præstat, ergo melius est in maximo honore esse, quam in maximis diuitiis. eloquentia & ars imperatoria res bonæ sunt, sed ars imperatoria præponitur eloquentiæ, præstat igitur egregium esse imperatorem, quam egregium oratorem.

TEXT. *Et quorum cupiditates honestiores, & meliores sunt, ea quoque meliora sunt, & honestiora. maiores enim rerum maiorum sunt appetitiones, atque ideo honestiores & meliores sunt etiam meliores & honestiores cupiditates.*

COMM. Nemo res egregias gerit nisi earum sit appetens, quarum autem rerum cupiditas magis laudatur, illæ sunt meliores & honestiores. Vt laudatur & is qui amico gratificari studet, & qui patriæ prodesse. sed honestior & melior est ea cupiditas qua ducitur aliquis ut patriæ proficit, quam ut amico gratificetur, ergo amicis patria præstat. quanto autem res sunt maiores, tanto etiam solent in nobis maiores excitare cupiditates, ut cupit quidem aliquis iucundè & ociosè uiuere, sed quia dignitas & honor res quædam est multo præstantior ocio & iucunditate, ideo spernit ocium & uoluptatem, ut dignitatem & honorem acquirat. Itaque rerum honestiorum cupiditates semper honestiores sunt. Vt honestum est bene familiam suam instituere, sed honestius rectè Rempublicam administrare. ergo cupiditas rectè administrandæ Reip. honestior & melior est, quàm bene instituendæ familiæ.

TEXT. *Et quarum rerum scientiæ pulchriores, & exquisitiores sunt, ipsæ quoque res sunt pulchriores, & exquisitiores: quemadmodum enim scientia se habet, ita etiam uerum, & unaquæque scientia, quod ipsius est proprium præcipit, ac tradit, atque hac de causa rerum exquisitorum & pulchriorum etiam scientiæ sunt eadem ratione tales.*

COMM. Scientiæ pulchriores, sunt etiam de rebus pulchrioribus & exquisitiores de rebus exquisitioribus. quod ea ratione probatur, quoniam id quod uerum est scientiæ accommodatur. atque unaquæque scientia tantum ea tradit, quæ sunt ipsius propria. quo fit ut hæc ratio reciprocetur. nam quanto res subiectæ pulchriores atque exquisitiores fuerint, tanto etiam earum scientiæ sunt excellentiores. in principio librorum de anima docet Aristoteles duobus modis aliquam scientiam alteri præstare, uel quod exquisitior sit, qua ratione Mathematicæ naturalibus antecellunt, uel quod nobiliorem habeat subiectam materiam, ut Astrologia Geometriæ præstat, quoniam hæc terræ dimensionem spectat, illa uero siderum cursus. ideo uel hementer commendatur Astrologia, quia fit de rebus cælestibus & æternis, & à præclaro ingenio uiris exulta. de quibus ita non dubitauit Ouidius exclamare.

Felices animæ quibus hæc cognoscere primis
Inque domos superas scandere cura fuit.

Ita cum ciuili scientia medicina præstet, est res

10 in quibus ciuili scientia uersatur, erunt pulchrior res quam in quibus uersatur medicina. Uersatur autem ciuili scientia in actionibus humanis, medicina uero in morbis & uulneribus. Eodem modo cum res diuinæ præstantiores sint, quàm naturales, sequitur ut Theologia sit excellentior quàm physica. huius rei pulcherrimum est exemplum apud Ciceronem pro L. Murena, ubi à subiectis rebus probat rem militarem iuri ciuili præstare. sic. n. ait: Qui potest dubitari quin ad consulatû adipiscendum multo plus adferat dignitatis rei militaris quam iuris ciuili gloria? uigilas tu de nocte ut tuis consultoribus respondeas, ille ut quomintedit, maturè cum exercitu perueniat, te Gallorum, illud buccinarum catus exuscitat: Tu actionem istituis, ille aciem instruit. Tu caues ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur. ille tenet, & scit ut hostium copie, tu ut aquæ pluuiæ arceantur. ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. & inferius, cedat, opinor, Sulpiti fori castris, ocium militiæ, stylus gladio, umbra soli. sit denique in ciuitate ea prima res propter quam ipsa est ciuitas omnium princeps. ergo uel ab honestiore scientia probantur res esse honestiores, uel à rebus honestioribus probatur honestior esse scientia. quales enim res subiectæ sunt, tales etiam scientiæ solent esse, & contra.

TEXT. *Et quod prudentes homines uel cuncti uel multi, uel plures, uel præstantissimi maius bonum esse iudicarent, aut antea indicauerunt, id esse tale necesse est: siue simpliciter in omnibus rebus, siue in ea re cuius periti sunt, iudicauerunt.*

COMM. Locus hic ab auctoritate prudentium hominum sumitur, ut quod illi maius bonum iudicarent, id eiusmodi esse dicatur. aliquando uero cuncti prudentes idem de eadem re sentiunt, ut maius id esse bonum quod ad Reip. totius salutem pertinet, quam quod ad salutem unius. aliquando maior pars prudentium idem sentit, etiam si non omnes. ut magis curandam esse amicitiam, quam pecuniam, quoniam maius sit bonum. aliquando qui prudentia cæteris antecellunt, ab alijs dissentiunt. sed tamen nos eorum sententiam sequi debemus, ut quod maius bonum sit, procul ab honoribus & dignitatibus in ocio literario paucis contentum uiuere, quam in Reip. luce uersari, & magistratus gerere. Prudentes enim cum generaliter in rebus omnibus tum in ea re præcipuè, cuius periti sunt rectè ac uerè iudicant. itaque non errare potest is, qui prudentum virorum consiliu sequitur, si ipse per se non satis est prudens. nam ut ait Cicero pro A. Cluetio, sapiētissimum esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi ueniat in mentem, proximè accedere illum, qui alterius bene inuentis obtemperet. Est autem Hesiodi sententia, quam nos olim tribus carminibus, ita conuertimus:

Felix qui potuit per se cognoscere, uita
Quæq; sequeda foret, quæq; effugienda uicissim.
Fortunatus & ille, audit qui recta monentem.

Sunt

Sunt igitur uiri prudentes audiendi, ut quod illi præstātius esse censuerint, et nos censeamus. quam rem copiosè Cicero persequitur in Paradoxis ex coloco: Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos itē eiusdem consilij socios quid spectarint, quid secuti sint: nūquid existat cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officiū fortis & magni uiri quicquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porſenæ Q. Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitē contra omnes hostium copias tenuit in pōte solum? & quæ sequūtur. sic in Oratione pro Archia poeta probat gloriam esse maximum bonum, quoniā ita uiri prudentissimi iudicarunt.

TEXT. *Est autem hoc etiam in alijs omnibus commune, ut prudentes intelligant, & quid, & quantum, & quale prout unaquæque ars & sciētia tradit. at nos hoc loco de bonis uerba facimus.*

COMM. Iudicium prudentium uirorum in omnib. rebus excellit. Ut nemo sit qui melius aut de natura rerum aut de quantitate, aut de qualitate iudicare possit, quam, qui eius rei peritus est, de qua disputatur. Vnde vulgo dicunt, unicuique, in sua arte credendum esse. Verum (inquit) Aristoteles, hoc loco non de omnibus rebus, sed de bonis tantum uerba facimus.

TEXT. *Nam antea bonum id esse statuimus quod res omnes, si prudentiam haberent, sibi eligerent. ex quo perspicuum est, maius id esse bonum, quod prudentia magis expetit.*

COMM. A definitione boni probat id, quod proposuerat. nam id esse bonum antea demonstratum est, quod omnia quæ prudentiam habent sibi eligūt. Est autem prudentia rerum bonarum & malarū sciētia. atque is prudens dicitur, qui quod bonū est eligit, quod uerò malum est relinquit. cū igitur prudentia bonum expetat, certè quod maius est bonum, magis etiam expetet. Ut Cicero pro Milone: addit hæc quæ certè uera sunt; fortes & sapientes uiros non tam præmia sequi solere rectè factorum quam ipsa rectè facta. se nihil in uita nisi præclarissimè fecisse. Siquidem nihil sit præstabilius uiro quam periculis patriam liberare. beatos esse quibus ea res honori fuerit à suis ciuibus; nec tamen eos miserōs qui beneficio ciues suos uicerint: sed tamē ex omnibus præmijs uirtutis, si esset habenda ratio præmiorū, amplissimum esse præmium gloriam. esse hanc unā quæ breuitatem uitæ posteritatis memoria consolaretur, quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui uiueremus. hanc denique esse cuius gradibus et homines in cælum uideantur ascendere. Et totus ille locus. in quo ostenditur à prudentibus & sapientibus uiris gloriā reliquis rebus antepōni, quo fit ut maius bonum habeatur.

TEXT. *Et id, quod melioribus adest, siue simpliciter, siue ex ea parte qua meliora sunt; ut fortitudo robori præstat.*

COMM. Naturæ præstantiores et maioribus bonis cu-

mulatæ sunt. Ut Deus & intelligentiæ diuinæ perpetua beatitudine fruuntur, nec ulla prorsus unquam perturbatione afficiuntur, quæ bona certe maiora sunt, quā bona ualeudo, aut uirtus, quæ sunt humanæ naturæ bona. rursus ea quæ ad animum referuntur maiora sunt, quam quæ ad corpus, quoniam animus corpori præstat. Ut fortitudo quæ animi uirtus est, multo præstantior est robore corporis. ita Aenæas filium suum adhortat ut uirtutem se à discat, fortunam ab alijs petat, quoniam uirtus ad animum, fortuna ad corpus refertur, sic enim ait.

20 *Disce puer uirtutem ex me uerumque laborem, Fortunam ex alijs.*

Sic Horatius à maiori bono argumentatur. Ut corpus ualeat ferrum patieris & ignes, Ut teipsū serues nō expergisceris? Deus. n. animū ut dominū atque imperatorē obedienti præfecit corpori. sicut ait Cice. de uniuersitate. quare maiora sunt ea, quæ animo geruntur, quam quæ corpore. quod uox illa Scipionis Africani superioris indicat. cum enim quidam eum calumniarentur, quod nō strenue dimicaret, me (inquit) mater imperatorem genuit, non militem.

30 *Et quod uir melior eligeret, uel absolute, uel quatenus melior est; ut iniuriam accipere potius quam inferre. hoc enim uir iustior eligeret.* TEXT.

COMM. Hic locus ab eo, quem supra posuerat, multū differt, nam ibi docuit, cum duo expetenda sunt, id esse magis expetendum quod uiri prudentiores sequuntur. nunc uero docet cum aliud uir melior, aut deterior expetit, id esse melius, quod à uiro meliore probatur. & exemplum sumit à Socrate, qui in Gorgia Platonis ait uirum bonum iniuriam potius accipere uelle, quam inferre. quam uocem posuit Cicero quinto Tusc. accipere quā facere præstat iniuriam. & undecima Philippica de Dolabella qui Trebonium necauerat: Miserior igitur qui suscipit in se scelus, quam is, qui alterius facinus subire cogitur. huc referri possunt historiæ plurimæ præstantium uirorum, qui neglecta utilitate, tantum honestatem secuti sūt. ut Fabricius meliùs esse statuit Pyrrho nūciare, ut à medico suo caueret, quam concedere ut hostis populi R. ueneno tolleretur. & Curius, repudiato Samnitum auro dixit se malle aurū habentibus imperare, quam aurum habere. & Regulus maluit ad supplicium redire, quam fidem hosti datam fallere. Et Torquatus proprium filium securi percussit, potius quam pateretur rei militaris disciplinam uiolari. Et Virginius filiam necauit potius quam Apij Claudij libidini dederetur. & Zeno maluit omnia perpeti, quam consocios delendæ tyrannidis indicare.

50 *Id et quod incūdius est, magis est expetendū, quā minus incūdum. nam omnia uoluptatē sequuntur; & eius ipsius cā incūde uiuere cupiunt. quibus rebus boni, finis que natura iam à nobis supra definita est. iocundius autem illud est, quod & minus habet molestiæ, & diutius perdurat.* TEXT.

Quantò aliquid iucundius est, tanto maius est bonum. hoc aut ea rōne probatur. quoniam nihil est quod nō uoluptatem sequatur. oēs. n. animantes iucundā vitam expetūt. & iā superius ostēdimus, id esse bonum, quod ab omnibus expetitur. hæc. n. ipsius boni atque finis natura est. duabus autem quasi notis id, quod est iucundius agnoscitur. primo si minus habeat molestiæ quam aliud, deinde si longiori tempore perdurat. qua rōne voluptas animi longe iucundior est, quam corporis. hæc. n. aliquid semper annexum habet molestiæ, paruoque tempore durat. illa uero pura est & uera, sæpissimèq; solet esse diuturna. Cicero de Finibus secundo de uoluptate uerba faciens, ita inquit: huic uerbo omnes, qui ubique sunt, qui latine sciunt duas res subiiciunt, lætitiā in animo, cōmotionem suauem iocunditatis in corpore. nam & ille apud Trabeam, uoluptatem animi nimiam lætitiā dicit, eadem quam ille Cæcilianus, qui omnibus lætitijs lætum esse se narrat. iucundum igitur uel ad corpus uel ad animum refertur, sed maiori ex parte quod refertur ad animum iucundius est, quam id, quod ad corpus refertur.

TEXT. *Et quod pulchrius est, minus pulchro: nam pulchrum aut est iucundum, aut propter se expetendum.*

COMM. Quod pulchrius est, id maius bonum habetur. nā pulchritudo bona est, ut antea docuimus. quare maior etiam pulchritudo melior erit. Porro pulchritudo uel ad corpus, uel ad animum refertur. in corpore pulchritudo est apta figura membrorum cum coloris quadam suauitate, sicuti quarto Tusc. ait Cicero in animo uero nihil aliud pulchritudo quam contentus quidam oīum uirtutum. de qua re Cicero secundo de officijs; Quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? & secundo de Finibus; Honestum pulchritudine sua specieque laudabile est. Est igitur duplex pulchrum, ait Aristoteles, alterum iucundum, quod est in corpore, alterum propter se expetendum, quod est in animo. de quo Cicero in quadam ad Atticū epistola de Cæsare loquēs sic ait: Atque oīa se ait facere dignitatis causa, qui ne umbram quidem τὸ καλὸν uidit unquam. sed de hoc genere pulchri multa dicentur inferius cum de exornatione uerba faciemus.

TEXT. *Ea quoque maiora bona sunt, quorum sibi homines, aut amicis auctores esse malunt, quorum autem minime uolunt auctores esse, ea maiora sunt mala.*

COMM. Omnes homines sui ipsorum sunt amatores, aliqui magis aliqui minus, sicut ostendit Aristoteles Ethicorum nono. amicus uero est alter ipse, ut Pythagoras dicebat. Ergo quæ maiora bona sunt, magis sibi & amicis homines optant, quā externis. cōtra quæ neque sibi, neque amicis euenire uellēt, ea maiora mala sunt. hæc igitur ab hominibus uoluntate & desiderio cognoscuntur. nā ut ait Terentius in Andria, omnes sibi esse melius malunt, quam alteri. quod etiam vulgo, quan-

uis non ita politè prædicant; prima caritas incipit à se ipso. quod adeo mordicus Epicurei complexi sunt, ut ausi sint dicere, quicquid ab homine sit, ad propriam utilitatem esse referendum. quā uocem uiri sapientiores pecudum esse, non hominum censuerunt. non. n. solum nobis nati sumus aiebat Plato, sed ortus nostri partem sibi patria uendicat, partem amici.

TEXT. *Et diuturniora bona breuioribus, & stabiliora incertioribus; nam diuturniorum usus tempore præstat, stabiliorum autem uoluntate; quoniam quod stabile ac firmum est, uoluntatibus nostris præsto semper adest.*

COMM. Quæ longiori tempore durant, meliora sunt. Vt honor etiam post mortem remanet, diuitiæ in morte penitus relinquuntur. nemo. n. post mortem diues dicitur, cum tamen multi sint mortui gloriosi, quare maius bonum est honor, quam diuitiæ. præterea quæ firmiora sunt, eis præstāt, quæ sunt incertiora. Vt ars multo melior est quam experientia. nam experientia sæpe fallax est, & incerta, ars uero certam rationem sequitur, & scientia certior & stabilior est opinione, quare etiam melior. probat autem Aristoteles hunc locum eo, quod diuturnioribus utimur longiore tempore, quo fit, ut antecellant, stabiliora uero magis uoluntati nostræ seruiunt. quod. n. stabile est nunquam se desiderari patitur, sed uoluntati nostræ præsto semper adest. huius generis exemplum est apud Ciceronem pulcherrimum in Paradoxis, ubi ita argumentatur: Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata et areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest, quanto est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? ita quinto Tusc. qui. n. poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ stabilitate confidere? atqui nisi stabili, & fixo permanente bono beatus esse nemo potest.

TEXT. *Et eo pacto, quo à coniugatis, & casibus similibus, etiam alia consequuntur, ut si fortiter se gerere pulchrius, & magis expetendum est, quam temperanter, etiam fortitudo magis erit expetenda, quam temperantia, & fortem esse magis, quam esse temperantem.*

COMM. Cicero in topicis uocat ea coniugata quæ orta ab vno variè commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia, sapere. Aristoteles aliquam ponit differentiam inter casus & coniugata, ut casus sint aduerbia ut fortiter, temperanter: coniugata uero sint alię partes, ut fortitudo, fortis, fortem esse, temperantia, temperans, temperantem esse. Cicero nullam ponit inter casus & coniugata differentiam. Quintilianus libro quinto hunc locum penè contemnit, cum ait: His illud adijcere ridiculū putarē nisi eo Cicero uteretur, quod coniugatum uocat, ut eos qui rē iustā faciūt, iustè facere, quod certè nō eget probatione, sed nō aduertit se uidet Quintilianus quæ uis sit huius loci, & quam

quam latè pateat, quantamq; vim habeat ad persuadendum, ut si quis dicat, nõ esse regnum expetendum cum regibus tot imminant pericula, tot sollicitudines, aut doctrinam summo studio complectendam, cù doctis uiris tanta sint & ad opes & ad dignitates proposita præmia. aut militiam esse fugiendam, cum milites tot labores tot, miserrimas, tot pericula quotidie experiantur, aut satius esse literis quam mercaturæ operã dare, quoniam literati uiri maiore sint in honore, minoresq; curas habeant, quam mercatores. Hæc enim omnia coniugata sunt, regna reges, doctrina docti, militia milites, literæ literati, mercatura mercatores. multum igitur prodest huius loci cognitio, qui etiam in comparatione ualet, ut hoc loco docet Aristoteles. nam si quis dubitaret utra maior esset uirtus fortitudo ne an temperantia, posset ita colligere. pulchrius est & gloriosius fortiter se gerere, quam temperanter. ergo magis est expetenda fortitudo, quam temperantia. & fortem esse magis quam esse temperantem. ita Cicero pro Murena, cum ostendere uelit eloquentiam esse præstantiorem iuris prudentia, comparat oratores & iurisconsultos inter se, atque ait multos qui Oratores euadere non potuerunt, ad iuris studium deuenisse.

10 & eius ualde sunt intelligentes.

Quatuor hominum genera ponit, qui de maiori bono sententiam ferre possint, hoc est aduersarios, hostes, iudices, intelligentes. Aduersarij dicuntur, qui nobiscum litigant, aut multum dissentiunt, qui plerumq; solent etiam inimici esse, aut saltem parum beneuoli, hostes uero dicuntur quibus cum publice bellum geritur. ergo quod aduersarij aut hostes nostri maius esse bonum iudicant in nobis, id iam huiusmodi esse credendum est, nam perinde est ac si iam omnes tale esse faterentur. Huius generis exemplum pulcherrimum est apud Plutarchum in uita Annibalis. ait enim. P. Scipionem Africanum cum à Senatu populoque. R. legatus ad Antiochum missus fuisset, cum Annibale, qui cum apud Antiochum exulabat, congressum fuisset, atq; ab eo petisset, ut ex animi sententia diceret, quem fuisse maximum imperatorem censeret, Annibalem autem respondisse primo loco Alexandrum Macedonum Regem, secundo Pyrrhum Regem Epirotarum, tertio seipsum collocandum uideri. Ad hæc Africanum leniter arridentem dixisse: Quid de te censes Annibal si me uicisses? Tunc ille. me certe cù ceteris imperatoribus, qui post homines natos floruerunt, anteferendum censerem. Hoc Annibalis responsum Africano magnopere placuisse ferunt, neque iniuria, cum ab hoste populi R. acer rimo, ac præcipuè suo, præponi se cæteris imperatoribus omnibus intelligeret. Ita P. Cornelius egregiè fortis & bonus imperator sibi magno honori duxit, quod se. C. Fabricius hõ inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & graui. Ut est apud Ciceronem secundo de Oratore. Maius etiam id bonum est, quod qui in sua potestate rem habent, & suo arbitrio iudicare possunt tale esse censuerunt. de qua re est apud Ciceronem integra Oratio quæ Diuinatio appellatur contra Verrem, in qua contendit multis argumentis Cæcero se meliorem accusatorem futurum, quã Q. Cæcilium, sed eo potissimum argumẽto nititur. quod Siculi homines, quorum in potestate erat, quem uellent sibi patronum eligere, non Q. Cæcilium, sed se unum elegissent. Sic in Fabulis Venus Iunone, & Pallade longe pulchrior habitata est, quã ita Paris cui iudicandi potestas tradita erat, iudicaret. deniq; maius est id bonum, quod intelligentes uiri cæteris præponunt. Nam ut ait Aristoteles Ethicorum primo, quæ quisq; intelligit, de iis uerè iudicat, eorumq; æquus est æstimator. non enim semper uulgi iudicium cù intelligentium iudicio congruit. sicut ait in Bruto Cicero.

TEXT. Et quod omnes expetunt, maius est, quam quod non omnes, & quod plures, quam quod pauciores. bonum enim id esse diximus, quod omnes expetunt. itaque maius id bonum est, quod magis expetitur.

COMM. Iam supra dictum est, id esse bonum quod omnes expetunt, ex quo sine dubitatione sequitur id esse maius bonum, quod ab omnibus magis expetitur. hoc est igitur quod ait hoc loco Aristoteles, ex comparatione maius id esse bonum cognoscitur quod omnes expetunt, quam quod nõ omnes. ut omnes natura scire desiderant, sed non omnes. diuitias appetunt, quoniam aliqui eas contemnunt, aliqui prodigunt. ergo scientia maius est bonum, quam sint diuitiæ. Ita omnes cupiunt bene ualere, sed non omnes certandi robur appetunt. ergo bona ualetudo robori præstat. eodem modo quod plures expetunt, maius est bonum quam quod pauciores. ut plures expetunt uitam ciuilem & commercium hominum, pauciores uero solitudinem, ergo uita ciuilis melior est solitudine. Hæc autem intelligenda sunt de natura minime deprauata, alioquin falsa essent. His enim corruptis hominum moribus longè plures sunt, qui diuitias appetant, quam qui iustitiam, atq; ita pecunia maius esse bonum, quam iustitia uideretur, quod omnino falsum est. Vel quæ sunt eiusdem generis inter se comparanda sunt, ut animi bona cum bonis animi, bona corporis cum corporis bonis, externa cum externis. Sic enim uerum esse reperietur id, quod ait Aristoteles.

TEXT. Et quod aut aduersarij, aut hostes, aut disceptatores, aut qui uerè iudicare posse censentur. Illud enim perinde est, ac si omnes tales esse faterentur, hoc autem, ac si qui in sua potestate rem habent,

TEXT. Atque interdum illud maius habetur, cuius omnes participes sunt; labes enim atque ignominia est, non illud participare: interdum illud, cuius nemo aut pauci sunt participes; id enim est rariis.

COMM. Hæc uidentur esse disidentia, & contraria, cù in utraq; uera sint. interdum (inquit) ea maiora bona sunt, quæ omnes participant, interdum quæ nemo

nemo aut pauci consequuntur. Quæ duo mem-
bra rationibus subiectis probantur, ac primo id
esse maius bonum quod omnes participant ex eo
potest intelligi, quod labes atque ignominia quæ
dam est eo carere. Vt si quis nullum amicum ha-
beat, cum omnes alij quærant amicos & habeant.
aut si quis ingenuus uir literarum sit penitus
ignarus, cū omnes ingenui literis imbui soleant.
Ita Cicero pro Roscio Am. Erucium accusatorē
irridet, quod in eo Roscium vituperet. cui patres
familias omnes filios suos studere desiderant.
Hoc est rebus rusticis & agriculturæ. sic Themis-
tocles in conuiuio cum Lyram recusasset habi-
tus est indoctior, quoniam nobiles eo tempore si-
dibus discabant. cōtra uerò maius est id bonum,
quod uel nemo uel pauci consecuti sunt, quoniā
est rarius. & supra demonstratum est id esse ma-
ius bonum quod rarius est. in hoc uehementer
gloriatur Cicero quod ipse consecutus fuisse id,
quod ante ipsum nemo, ut rogato supplicationes
decernerentur, ut pater patriæ uocaretur. in ora-
tione uerò de lege Agraria cōtra Rullum sic ait:
me esse unū ex omnibus nouis hōibus, de quibus
meminisse possumus, qui consulatum petierim,
cum primum licitum sit, consul factus sim cum
primum petierim; ut uester honor ad mei tem-
poris diem petitus, non ad alienæ petitionis oc-
casionem interceptus, nec diuturnis precibus ef-
flagitatus, sed dignitate impetratus eē uideatur.
& quæ sequuntur sic in Oratione pro lege Man-
multa Cn. Pompeio noua, quæ nemini un-
quam alij contigerunt concessa fuisse demon-
strat.

TEXT. *Et quæ laudabiliora; nam eadem sunt honestiora:
& ea, quibus maiores honores tribuuntur; honor. n.
tanquam æstimatio quedam est: & quibus pœna ma-
iores constituta sunt.*

COMM. Quæ maiori laude digna sunt, ea maiora sunt
bona, quoniam quæ magis laudantur, honestiora
sunt. Vt laudatur Solon Atheniensis quod cen-
sum apud Athenienses instituerit, & ciuium clas-
ses, unde sciri posset, quantum quisque posside-
ret, sed magis in eo laudatur, quod optimas leges
tulerit. ergo maius bonum est leges ferre, quam
censum instituere. sic ea quibus maiores hono-
res tribuuntur, maiora bona sunt, quoniam hon-
or uidetur ipsius rei quædam æstimatio. Cicero
pro Marcello conatur ostendere clementiam lon-
gè maius esse bonum, quam sit bellica fortitudo,
quia sit laudabilior, ac maiori honore digna. quæ
locus elegantissimè tractatum ita concludit: Ita
quæ C. Cæsar bellicæ tuæ laudes celebrabuntur il-
læ quidem non solum nostris, sed penè omnium
gentium literis, atque linguis, neque ulla unquā
ætas de tuis laudibus conticescet. sed tamen eius
modi res nescio quomodo etiam dum audiuntur
aut dum leguntur, obstrepi clamore militum ui-
dentur, & tubarum sono. at uero cum aliquid cle-
menter, mansuetè, iustè, moderatè, sapienter fa-
ctum, in iracundiâ præsertim, quæ est inimica cō-

10 filio, & in uictoria, quæ natura insolens, & super-
ba est, aut audimus, aut legimus, quo studio incē-
dimur, non modo in rebus gestis, sed etiam in fi-
ctis? Et eos sepe, quos nunquam uidimus, diliga-
mus. & quæ sequuntur. sicut autem maiora bona
sunt, quibus maiores honores tribuuntur. ita etiā
maiora sunt mala, quibus penè maiores à legibus
constitutæ sunt. Nam Solon uir sapientissimus
aiebat duabus potissimum rebus ciuitates con-
seruari. hoc est præmio, & pœna. Cum enim bo-
ni præmiis afficiuntur, improbi uerò puniuntur,
tum omnia rectè procedunt. sed ex peccatis alia
20 maiora sunt alia minora. quamobrem etiam pœ-
næ sunt aliquæ minores; aliquæ maiores: quoniā
æquales peccatis pœnæ esse debent. rectè enim di-
xit Horatius.

-- Adsit

Regula peccatis, quæ pœnas irroget æquas.
Vt ueteres Romani sic habuere (quemadmodum
scribit Cato) & ita in legibus posuere, furem du-
pli condemnari, scenatorem quadrupli. Quanto
peiores ciuem existimarint scenatorem quam
furem, hinc licet existimari.

Et quæ maiora sunt eis, quæ omnes magna esse
constentur; aut quæ magnorum speciem præ se
ferunt. TEXT.

30 Hæc ratio est apertissima. Nam quæ magnitu-
dine superat ea, quæ ab omnibus magna iudican-
tur, aut quæ uidentur esse magna, non est dubitā-
dum quin maiora sint. possunt enim rebus ma-
gnis etiam maiores inueniri, ut pro Marcello Ci-
cero: quæ quidem ego nisi ita magna esse fateor;
ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere
possit, amens sim. sed tamen sunt alia maiora. at-
que ita pergit ostendere bellicas laudes esse qui-
dem magnas, sed longè maiores esse laudes cle-
mentię. & magnum esse gentes immanitate Bar-
baras, multitudine innumerabiles, locis infinitas
uincere: sed multo maius esse uincere animum,
40 iracundiam cohibere, uictoriam tēperare. quod
etiam apud Ouidium Briseis innuit, quæ ad A-
chillem scribens, ita inquit.

Vince animos iramq; tuam, qui cetera uincis.

Sic Virgilius in septimo, magnā quidem fuisse
Lausi pulchritudinem ostēdit, sed maiorem Tur-
ni, cum ita inquit.

-- quo pulchrior alter

Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Et quæ in partes dissecantur, maiora uidentur:
nam in eis apparet plurium rerum quedam exupe-
rantia. Vnde etiam poeta scribit Meleagrum ab uxo
50 re ad bellum hac ratione fuisse concitatum, cum illa
narraret.

Quot mala concurrunt quotiens crudeliter urbem

Diripiunt hostes: pereunt iuuenesq; senesque.

Illicet ignis edax euerit testa domorum,

Abducunt alij natos.

Hic aptissimus est locus ad amplificandum,
& frequentissimus apud auctores, ut quod sum-
matim dici poterat, in partes dissecetur. Sic enim
longe COMM.

longe maius & grauius uidetur. huius generis plurima sunt apud Ciceronem exempla, quoniā mirus est artifex amplificandi. sed duo, aut tria sufficient, ad hunc locum illustrandum. igitur p lege Man. cum ostendere uellet Cicero Pompeium esse peritum rei militaris satis erat dixisset, in omni genere bellorum eum bene scienterq; versatum fuisse, sed ita exaggerat: Quod deniq; genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna Reip. ciuile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtū ex ciuitatibus, atq; ex bellicosissimis nationibus, seruire, nauale, varia & diuersa genera & bellorum, & hostium non solum gesta ab hoc uno sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in vsu militari positam, quæ huius viri scientiam fugere possit, ita post reditum in Senatu, cum illi ordini gratias ageret, satis erat dixisse, omnia mihi reddidistis, uerum ita uoluit amplificare; qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parētes nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinē, qui fortunas, qui amplissimam Remp. qui patriam, qua nihil potest esse iucundius, qui denique, nos metipso nobis reddidistis. pro Milone de Clodio loquens ita inquit; & si æquabiliter in Rēp. in priuatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat. cum satis fuisset dicere; in omnes irruebat. sed penē infinita sunt huius generis exempla, Aristoteles sumit exemplum ab Homero, qui libro Iliadis nono scribit Meleagrum ira ac mœrore pressum nulla ratione adduci potuisse, ut arma caperet, & periclitanti patrię subueniret, donec ad eum accessit eius uxor; & sigillatim ante oculos ei narrando, exposuit quot mala sint in urbis direptione. hunc locum citat etiam Plutarchus in Homeri uita, & Hermogenes ait duobus uersibus Homerum optime expressisse urbis direptionem. quam rem Virgilius libro Aeneidos secundo copiose persequitur ex eo loco.

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut possit lachrymis æquare labores?
Vrbs, antiqua fuit multos dominata per annos,
Plurima perq; uias sternuntur inertia passim
Corpora, perq; domos, & religiosa Deorum
Limina. quin apud Virgilium plurima sunt
huius generis, & pulcherrima exēpla, ut in primo
Aeneidos, cum satis fuisset dicere; subito magna
est exorta tempestas, ita rem auget:

—ac uenti uelut agmine facto

Qua data porta ruunt, & terras turbine perflāt,
Incubuerē mari, totumq; à sedibus imis
Vnā Eurusq; Notusque ruunt, creberq; pro
cellis

Africus. & vastos uoluunt ad litora fluctus.
Insequitur clamorq; uirum, stridorq; rudentum.
Eripiunt subito nubes cœlumq; diemq;
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat
atra.

Intonuere poli & crebris micat ignibus æther.

10 Præsentemq; uiris intentant omnia mortem.
Neque. nullo modo potuisset quisquam artifex
ingeniosius aut melius sæuam tempestatem ex-
primere. quin cum ipsa natura tempestatem ita cō-
tendisse poeta noster uidetur, ut eam uel arte sua
superarit, uel certē saltem adæquarit. nihil enim
exquisitius illis uersibus fieri potest.

Præterea componendo, & quasi superstruendo TEXT.
*fit, ut maius aliquid uideatur; quemadmodum Epi-
carmus facere consuevit. nam partim eadem serē ra-
tione, qua diuisio, etiam compositio, magnam ostendit
exuperantiam, partim quia principium, & causa re-
rum magnarum esse uidetur.*

20 Quemadmodum vnus rei diuisio in partes, COMM.
uidetur maius quiddam efficere, ita cum multa
& uaria congeruntur, & quasi superstruuntur, id
totum quod ex eis fit, maius uidetur. quo gene-
re, inquit, amplificationis uti solebat. Epichar-
mus poeta Siculus, cuius scripta quoniam inter-
ierunt, nullum ab eo nunc exemplū sumere pos-
sumus. duplici autem ratione compositio, & coa-
ceruatio uidetur exuperantiam ostendere. primo
quoniā id quod antea diuisum in partes exiguū
videbatur, postea congestum amplitudinem acci-
pit, & maiorem molem, atque ita magnam osten-
dit exuperantiam quemadmodum etiam diuisio.
deinde quia quod ita congeritur, uidetur initium
quoddam & quasi fundamentum magnarum re-
rum. Huius autem generis exempla sunt apud
Ciceronem plurima. qui sæpissimē quasi vno fa-
sce, sic vna periodo multa & uaria complectitur.
Ut in Catilinam ad Quirites: Remp. Quirites, ui-
tamq; omnium uestrum, bona, fortunas, cōiuges,
liberosq; uestros, atque hoc domicilium clarissi-
mi imperii, fortunatissimam pulcherrimamq; vr-
bem, hodierno die Deorum immortalium sum-
mo erga uos amore, laboribus, consiliis, periculif-
que meis, ex flamma atque ferro ac pene ex fauci-
bus fati creptam & uobis conseruatam ac restitu-
tam uidetis. Hoc enim appellatur superstruere,
cum multa & uaria congeruntur, quæ exornatio
rhetorica uocatur, frequentatio, & à Quintiliano
cōgeries, ut pro M. Cælio de Sex. Clodio; hor inē
sine re, sine fide, sine spe, sine fortunis, ore, lingua,
manu, uita omni inquinatum. & pro Cor. Balbo;
ō nationes, urbes, populi, reges, Tetrarchæ, Ty-
ranni, testes Cn. Pompeii non solum uirtutis in
bello, sed etiam religionis in pace. Vos denique
mutæ regiones imploro. & sola terrarum ultima-
rum, uos Maria, portus, insulæ, litora que, & cæte-
ra. pro M. Marcello, Quis est enim illo aut nobili-
tate, aut probitate, aut optimarū artium studio,
aut innocentia, aut ullo genere laudis præstan-
tior? huic generi finitimum est illud cum multa
quidem uerba seu membra congeruntur, quæ ta-
men unam tantum rem significant, ut apud Vir-
gilium initio. 3. Aeneid.

Postquam res Asiæ, Priamique euertere gentem
Immeritam uisum superis, ceciditque superbum
Ilium, & omnis humo fumat Neptunia Troia.

hæc

hæc enim omnia nihil aliud significant, nisi post euerſam Troiam. hoc autem frequenter etiam Cicero facit amplificandi gratia.

TEXT. *Quoniam autem id, quod difficilius est, et rarius, habetur maius; accidit ut etiam occasiones, ætates, loci, tempora, facultates res magnas efficiant. siquid enim supra vires, & supra ætatem, & supra æquales, & si opportunè, si loco, si tempore gestum fuerit, magnitudinem habebit, & in rebus honestis, et in bonis, & in iustis, atque etiam in contrarijs.*

COMM. Ex ijs, quæ supra posita sunt, etiam alia colligi posse docet. nam quod difficilius & rarius est, id etiam maius habetur, ut iam antea dictum est, quo fit vt res aliquæ licet natura sua magnæ nõ sint, tamè vel propter occasionem, vel propter ætatè, vel propter locum, vel propter tempus, vel propter facultatem magnæ videantur. nam in omnibus actionibus ea magna iudicantur, quæ uel supra ætatem geruntur, vel supra æquales, & quæ fiunt opportunè, & loco, & tempore, quæ omnia Cicero pro lege Man. in Pompeio amplificat. ac primò supra ætatem, ac supra æquales eum extollit, quod extrema pueritia miles fuerit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator, quòd plura bella gesserit, quam cæteri legerunt, plures prouincias cõfecerit, quàm alij concupiuerunt. deinde commemorat, quàm opportunè omnia gesserit. Vt etiam nondum tēpestiuo ad nauigandum mari bellum contra prædones sumpserit. qui quo die (inquit) à uobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repete uilitas annonæ ex summa inopia & charitate rei frumentariæ consecuta est unius spe & nomine, quantam vix ex summa uertate agrorum diu turna pax efficere potuisset. & paulo post, amisissetis Asiam Quirites, nisi ipsum id temporis diuinitus C. Pompeium ad eas regiones fortuna populi. R. attulisset. ita Philippica tertia C. Cæsarem Octavianum summopere laudat, quod adolescens uel potius puer exercitum ueteranorū militum contra Antonium comparasset, atque eius impetum retardasset. sic in historiis celebratur Papyrius prætextatus, quod supra ætatem prudēs esset, & solus ex pueris in Senatum admitteretur. & P. Scipio, qui cum æquales eius post Cannensem pugnam de relinquenda Italia consultarent, stricto gladio coegit eos iurare se patriam nõ deserturos. atque idem Scipio celebratur, quod annos natus decem & septem patrem suum iã saucium ab Annibale defenderit, & se pro patre Annibali obiecerit. quam laudem Virgilius in decimo Aeneid. Laus Mezentii filio attribuit. sic enim de illo ait:

Iamq; assurgenti dextræ plagamq; ferenti
Aenææ subiit mucronem: ipsumq; morando
sustinuit, socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati palma protectus abiret.
Hoc enim factum supra ætatem fuit, & opportunum, & loco & tempori accommodatum, quare magnum habetur. talia sunt, ea quæ præter expe-

stationem eueniunt, aut ab eo fiunt, à quo nemo sperabat. Vt Ventidius cū antea mulos agere solitus esset, postea factus imperator, insignem de Parthis uictoriam reportauit.

TEXT. *Quo sensu factum est epigramma in uictorem illum olympiorum ludorum;*

His humeris, ante imposta mihi corbe, redibam

Ex Argo pressus piscibus in Tegeam.

Et Iphicrates, se ipsum laudans, ita dicebat;

Ex quibus initiis ad hæc perueni.

Hæc duo exempla declarant ea uideri magna quæ fiunt ab aliquo supra conditionē suam. quidam. n. antea diu occupatus in uili ministerio gestandorum onerum, postea factus olympionices, quod apud Græcos, ut ait Cicero pro Flacco, propè maius erat ac gloriosius quam Romæ triūphare. merito igitur fuit ille celebratus, qui prius ex Argo pisces in Tegeā gestabat, deinde uictor in Olympijs ludis euasit. Iphicrates Atheniensis coriarij filius fuit, ut scribit Suidas, & tamen maximus euasit imperator. itaq; merito gloriabatur à paruis initiis, ad magnam gloriam & celebritatem peruenisse, quod pluribus in locis facit etiam Cicero, cuius auum ferunt fullonem fuisse.

TEXT. *Atque id, quod inmatum, atque insitum est, assumptum & aduentitio maius, quoniam etiam difficilius est, unde poeta inquit; Ipse meo didici Marte.*

COMM. Quæ naturalia sunt, ac per se adsunt alicui rei maiora sunt, quam quæ aduentitia sunt, & arte cõparantur, quoniam rariora sunt, & difficiliora. ut in muliere naturalis uenustas multo magis excellit, quam fucati medicamenta candoris & ruboris. & ingenium longe studio & labori antecellit, unde rectè Martialis:

Qui uelit ingenio cedere rarus erit.

Pindarus etiam in Olympijs eos qui natura & ingenio ualent, plurimū extollit, qui sine ingenio studiis inuigilant, contemnit. Quintilianus docet, non magis artem prodesse iis, qui tardo sunt ingenio, quam ratio agriculturæ sterilibus agris. Exemplum quod citat Aristoteles est apud Homerum libro odysseæ uigesimo secundo. ubi Phenius cantor ait se nullo magistro usum in discendo, sed per se quæ sciebat didicisse. Cicero locum hunc in topicis ita expressit, ut innata atque insita, assumptis & aduentitiis. at uero in oratione pro Archia poeta, naturæ quidem atque ingenio palmam tribuit, sed tamen etiam doctrinam multum ualere contendit. quod exemplum hunc locum plurimum illustrat, sic enim ait: Ego multos homines excellenti animo ac uirtute fuisse, & sine doctrina, naturæ ipsius habitu propè diuino, per se ipsos & moderatos & graues extitisse fateor. etiam illud adiungo; sæpius ad laudem atque uirtutem naturam sine doctrina, quam sine natura ualuisse doctrinam. atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam, atque illustrè accesserit ratio quædã conformatioque doctrinæ, tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere existere. & quæ sequuntur. nam

non-

nonnullis exemplis hoc probat, sic etiam Horatius carminum libro quarto primam vim naturam tribuit, alteram doctrinam, cum sic ait:

Fortes creantur fortibus & bonis
Est iuuenis, est in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilam columbam,
Doctrina sed vim promouet in vitam
Rectique cultus pectora roborant.

cap. 19 Quintilianus tamen libro secundo, quamvis naturam plurimum tribuat, viros excellentes plus doctrinam quam naturam debere putat. sicuti in solo fecundo plus cultor quam ipsa per se bonitas soli efficiet, & sicuti in manibus Praxitelis plus est, quam in marmore.

TEXT. *Et rei magna maxima pars; ut Pericles, cum funebrem orationem haberet, dixit iuuentutem e ciuitate bello sublatam, non aliter, ac si uer ex anno tolleretur.*

COMM. Si quis rem magnam in partes diuidat, ea pars, quae maxima est, reliquis singulis antecellit. maximam autem intelligimus uel mole, uel uirtute, uel uer anni maxima pars dicitur, eod, quod sit alius pulchrior & uenustior. unde apud Graecos uer ex anno tollere dicebatur, qui, quod eximium esset in aliqua re tolleretur. quod dictum Aristoteles Pericli summo Atheniensium imperatori attribuit. is enim praeter imperatoriam laudem, etiam orator insignis erat. itaque cum orationem funebrem haberet, uel (ut Graeci uocant) epithaphium, dixit ita iuuentutem e ciuitate sublata. sicuti si uer ex anno tolleretur. Verum adolescentiam comparatur, unde dicitur etiam adolescentia flos aetatis, & eleganter Lucretius ait;

Hinc letas pueris urbes florere uidemus.

Herodotus in Polyhymnia dictum hoc attribuit Geloni Syracusano. cum enim Lacedaemonii atque Athenienses legatos in Siciliam ad Gelonem misissent, petentes ut sibi auxilio esset contra xersem Persarum regem, dixit ille se uenturum modo sibi uel in terra, uel in mari totius belli imperium traderet, quod cum Lacedaemoniis, atque Athenienses recusassent. dixit Gelo, Graecis ex anno uer esse sublatum. significans exercitum suum totius Graeciae florem esse. hoc locutionis genere usus est etiam Cicero in Leilio cum ostendere uellet amicitiam rem esse maximam, Solem, inquit, e mundo tollere uidentur, qui amicitiam e uita tollunt.

TEXT. *Et quae in grauiori tempore sunt utilia, ut in senectute, & in morbo.*

COMM. Maiora illa sunt, quae opportuniori tempore tribuuntur. ut cum quis in senectute beneficium confert, aut in eum qui morbo sit affectus. neque enim his facile grauiora tempora reperiuntur. senes enim plerumque non aliter imbecilli sunt, atque illi qui morbo laborant, talia sunt ea, quae exilibus, aut aliqua calamitate pressis tribuuntur. Cicero pro Plancio beneficia Plancii commemorat, quae in se cum exul esset contulerat, atque ea uehementer amplificat,

10 Nam ueri amici sunt, qui graui tempore adsunt & opere ferunt, quod eleganter Ennius ait: Amicus certus in re incerta cernitur. idem ergo beneficium maius euadit, cum in tempore datur.

Et duobus praepositis id, quod fini propinquius est etiam maius. TEXT.

COMM. Cum finis in omni re praestet eis omnibus quae ad finem tendunt, est illa quae fini propinquiora sunt eis praestabunt, quae sunt a fine remotiora ut qui classem aedificaturus est, habeat oportet eos, qui materiam caedant, qui ligna dolent, qui tabulas compingant, quae licet omnia sint ad classem utilia, tamen maius est tabulas artificiosè compingere, quam materiam caedere quia fini propinquius, ita qui gladios conficiunt, qui frenos aptant. qui se in equis exercent, ut in bello promptiores sint rem militare adiuuant, sed multo magis equites, quam qui frenos conficiunt, quia propius ad finem accedunt. ita Cicero pro Marcello fortunam in bello maximam partem sibi uendicare ait, quia sit fini propinquior, sunt enim exitus bellorum semper incerti. certe, inquit, in armis militum uirtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum classes. comatus multum iuuant, maximam uero partem quasi suo iure fortuna sibi uendicat, & quicquid est prosperè gestum, id penè omne ducit filum.

Et quod priuatim alicui prodest, maius est ipsi, quam quod omnibus absolute. TEXT.

COMM. Quonia plerique omnes sua magis comoda spectant, quam aliena, ideo fit, ut unicuique maius id esse uideatur, quod priuatim sibi prodest, quam quod omnibus. ut si quis eodem tempore deliberet utrum publicam legationem suscipiat, quae sit uer se ciuitati profutura, an res suas domesticas curet, quae si ipse recedat, magno sint in periculo future. certe facile poterimus ei persuadere, ut res potius suas domesticas curet, quonia ipsi maius bonum est, quam pro ciuitate legationem suscipere. uiri tamen boni non dubitant publicam utilitatem priuatis commodis anteferre. hinc Cicero Philippica nona uehementer in eo laudat Ser. Sulpicium, quod quamuis esset senex & aegrotus, tamen auctoritatem Senatus uer suae anteferendam duxerit, & eam legationem ad Antonium non recusarit, in qua mortuus est.

Et quod fieri potest, melius, quam quod non potest, illud enim in ipso est, qui deliberat, hoc autem non. TEXT.

COMM. Quamuis aliqua maiora sua uer ac natura uideantur, tamen ideo putantur inferiora, quia fieri non possunt. nam quod fieri potest, eo melius est quod non potest. quod enim fieri potest, in nostra est potestate, quod autem non potest fieri, remotum est a potestate nostra. quare licet immortalitas, longinquitate uer praestantior sit, tamen melius est nobis uer longinquitatem, quam immortalitatem expetere, quoniam eam industria consequi possimus, hanc non possimus. sic perturbationum animi mediocritas, melior est quam uacuitas, ut stoici censebant. atque haec causa

sa est cur omnes qui deliberant, ea tantum sibi ponunt, quæ fieri possunt, ut in Partit. ait Cicero, quoniam hæc homini meliora sunt.

TEXT. *Et quæ in ipso fine vitæ manent, nam magis finis rationem habent, quæ sunt ipsi fini accommodata, at que uicina.*

COMM. Finē vitæ vocat Aristoteles felicitatem ac beatitudinē, quoniā ad eā omnia diriguntur, & propter ipsam, omnia fiunt alia. quæ ergo manent in ipso fine vitæ, hoc est in beatitudine maiora sunt, quam quæ propter finē expetuntur. quoniā quæ sunt accommodata fini quæq; uicina sunt, meliora sunt, quam quæ sunt remotiora. Quare virtutes, atq; omnes virtutū actiones, longē meliores sunt quam reliqua omnia, nā in ipso vitæ fine manent. neque. n. sine virtute beata esse vita potest & nihil est aliud benè beateq; uiuere, nisi rectè atq; honestè viuere. sicut ait Cicero.

TEXT. *Et, quæ rei ueritatem spectantes, sumimus, anteponenda sunt ijs, quæ ad opinionem. eorum autem, quæ ad opinionem spectat, hæc definitio est, ut ea sint quæ nemo aggrediretur, si illa clam hominibus fore existimaret.*

COMM. Aliqua expetuntur propter se, quia verè bona sunt, et si alii habere nos ea nesciant, ut bene ualere cupimus, non ad hominū opinionē, sed ad ueritatē. aliqua uero tantū ad opinionē referimus, quæ si lateant, nihil sint nobis profutura, ut pulchritudo, & ornatus corporis, quæ ad laudē expetuntur. nam frustra quis esset pulcher, aut benè ornatus si nemo id sciret. Vnde cum quis est in solitudine remotis omnibus arbitris neq; pulchritudinē, neq; ornatum curat, & tamen sanus esse cupit, ergo uerum est, quod ait Aristoteles, meliora esse illa quæ rei ueritatē spectantes, quærimus, quæ quæ ad opinionem. dicuntur aut illa quæri ad opinionē, quæ nemo expeteret, nisi cognita fore ab hominibus existimaret. quo in genere quidā eruditionem etiam atque scientiam ponunt. Vnde Persius:

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.

& Thrasymachus apud Platonem primo de Rep. conatur hac rōne probare meliorē esse iniustitiā quā iustitiā, quia iustitia tantū ad hominū opinionem refertur, & alienū bonū est, iniustitia uero si lateat, plurimum ei prodest, qui ea utitur. sed hæc ratio captiosa est, illa uero Socratis longe uerior, multò melius esse, iustū esse, quam uideri. hoc est quod ait Aristoteles, bonum quidem esse, quod ad opinionem refertur, sed longe melius, quod ad ueritatem. ideo Socrates (ut Cicero scribit) hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi cōpendariam dicebat esse, si quis id ageret, ut qualis haberi uellet talis esset. Nam qui simulatione uirtutis stabilem se gloriā consequi posse rētur, uehementer errat. Vera gloria radices agit, atq; etiā propagatur. ficta omnia celeriter tanquā flosculi decidunt, nec simulatum quicquam potest esse diuturnum.

TEXT. *Hinc est quod quibusdam accipere beneficium, quam facere, præstantius uideri posset: illud enim*

etiam si lateat, expetitur, conferre autem beneficium in alterum, si lateat, non sanè uidetur quisquam expetere.

Hæc opinio quorundā falsa quidē est sed tamē aliqua rōne niti uidetur, quod melius sit accipere beneficium, quàm dare. quoniā qui beneficium accipit, adiuuatur, neq; curat ut id sciatur, immo uero cupit hanc rē occultari ne uideatur alterius auxilio eguisse, qui uero dat alicui beneficium, cupit id palam esse & à multis intelligi, ut liberalis uideatur. sed re uera melius est beneficium dare, quā accipere, quoniā qui dat liberalis uiri officio fungitur, & ei, cui dat, quodammodo præstet, qui uero accipit beneficium, semper in eo, quod accipit, inferior est. unde et in sacris literis dicitur, beatius est dare, quam accipere. atque hac de causa Deus est beatissimus: quod in omnes beneficia confert, ipse à nullo accipit.

TEXT. *Et quicquid magis optant homines esse, quam uideri, maius est; nam ad ueritatem magis accedit: ideo sunt qui dicant iustitiam tenuem pusillamque rem esse, quoniam præstat iustum uideri, quam esse, sed bene ualere non item.*

Supra docuerat ea esse maiora, quæ ad ueritatem, quæ quæ ad opinionē referuntur, nūc ex eo loco deducit alterū hunc, quo docet id esse maius, quod homines magis optant esse, quā uideri. nam quod re uera est, magis ad ueritatē accedit, quam quod uideatur. hoc tamē ex opinione vulgi, atq; improborū hominū dicitur, iō subiungit Aristoteles eē quodā qui dicat iustitiā rē esse pusillam ac tenuē, quā utilius sit uideri iustum, quam esse. quam sententiā approbat Thrasymachus apud Platonē primo de Rep. contra uerò benè ualere, ac diuitem fieri melius est quam uideri. facile igitur imperitæ plebi persuaderi potest, meliores esse diuitias quā uitæ integritatem, quoniam eos magis optant. Vnde Persius Satyra secunda sic ait:

Mens bona, fama, fides, hæc clare, & ut audiat ho-

40 ipes.
Illa sibi introrsum, & sub lingua murmurat, o si
Ebullat patruī præclarum funus, & osi
Sub rastro crepet argenti mihi seria dextro
Hercule, pupillumue utinam quem proximus
hæres

Impello, expungam. quibus uersibus ostendit populo diuitias magis esse cordi quā uirtutē. Itaq; Cicero in Partit. docet, ut cum imperitis hominibus aliquid persuadere studemus, non illis dignitatem aut honestatem, sed emolumentum & uoluptatem proponamus.

TEXT. *Et quod ad multas res est utilius, ut ad uiuendum, & ad bene uiuendum; & ad uoluptatem, & ad res honestas conficiendas; quam obrem diuitiæ, & bona ualētudo maxima esse bona uidentur, quoniam omnes has commoditates in se habent.*

Id et esse maius bonum intelligitur, quod ad res plures utilius est, ut uirtus ad bene uiuendum utilis est, sed bona ualētudo & ad uiuendum et ad bene uiuendum. ergo bona ualētudo hac ratione
maior:

maior est uirtute. sic iustitia ualet ad res honestas conficiendas, diuitiæ autem tum ad conficiendas honestas res, tum etiam ad uoluptates, quare iustitia præstantiores diuitiæ sunt. his rationibus ducti quidam existimant diuitias & bonam uoluptudinem omnium maxima esse bona, propterea quod magnas & uarias in se commoditates habent. sed re uera bona corporis, uel quæ ad corpus referuntur, nullo modo possunt animi bonis æquiparari. licet igitur omnium bonorum, quæ ad corpus spectant, bona ualutudo & diuitiæ maxima sint, non tamen ad iustitiæ, aut uirtutis ullius præstantiam aspirare possunt. quanto enim animus corpori, tanto uirtutes corporis bonis antecellunt. uulgò uero qui diues est, & bene ualet, maximis bonis abundare creditur. hoc igitur loco ex opinione vulgi loquitur Aristoteles. ideo non dixit hæc esse maxima bona, sed uideri maxima.

TEXT. *Et quod minus habet molestia; & quod uoluptati est coniunctum. nam plura sunt uno: est enim illic & uoluptas, quod est bonum, & indolentia.*

COMM. Res, quæ molestia carent, & adferunt uoluptatem, maiores sunt eis, quæ alterum horum tantum in se habent, ut quæ neque molestæ sunt, neque iucundæ. Vel quæ uoluptatē aliquam habent molestiæ coniunctam. nam illæ, in quibus uoluptas est, atque indolentia plura bona continent. uult. n. Aristoteles, aliud esse indolentiam, aliud uoluptatē, quas res Philosophi quidam copulabant, & putabant idem esse nihil dolere, & uoluptate affici. Vnde Ennius dixit, Nimum boni est cui nihil est mali. sed fieri potest, ut aliquis dolore careat, & tamen uoluptate non afficiatur. ergo distincta sunt, uoluptas, & indolentia. quare non bene sensit Epicurus, qui hæc inter se nihil differre existimabat. Vt secundo de Finibus docet Cicero, quod autem ait Aristoteles est eiusmodi; patrimonium à maioribus nobis relictum, maius est bonum, quam acquisitiæ laboribus diuitiæ, quoniã minus habet molestiæ & iucundiorē uitam efficit, ut ait Marcialis.

Vitam quæ faciant beatiorē
Iucundissime Martialis hæc sunt,
Res non parta labore, sed relictæ. & quæ sequuntur.
sic etiam Horatius Apollinem precatur.
Frui paratis, & ualido mihi
Latoc donec, at precor integra
Cum mente.

TEXT. *Et duobus propositis, id, quod eidem rei adiunctum, efficit, ut totum maius sit, magis est expetendum.*

COMM. Huius loci uis est eiusmodi. proponantur duode quibus dubitemus, utrum eorum maius sit, et apponantur singula alicui rei, certe id, quod totam rem meliorem efficit, magis est expetendum. ut si quis dubitet, utrum iustitia melior sit, an fortitudo, apponantur hæc uirtutes principi. nam si princeps iustus melior est, quam princeps fortis, certè iustitia magis erit expetenda, quam for-

10 titudo. est huius generis pulcherrimum exemplum apud Virgilium libro quarto, ubi Dido uidetur dubitare, utrum melius sit cœlibatus an coniugium. & Anna soror eius ostendit, uitam cœlibem Didoni periculosam & iniucundam fore copulatam autem matrimonio securam & iucundam. itaque concludit melius esse coniugium quàm cœlibatum. sic enim ait:

Quam tu urbem soror hanc cernes. quæ surgere regna

Coniugio tali Teucrum comitantibus armis
Punica se quantis attollet gloria rebus.

20 *Et quæ, cum presentia sunt, clam esse non possunt, maiora sunt, quam quæ latent; quoniam ad ueritatē magis accedunt; itaque locupletem esse maius bonum uideri potest, quam existimari.*

TEXT.

Aliqua bona latere possunt, ut pecuniæ, thesauri, res quælibet preciosæ. aliqua uerò nullo modo possunt latere, ut honor, gloria, dignitas. hæc igitur quæ non possunt esse clam, maiora bona sunt eis, quæ latent. quoniam magis ad naturam bonorum, & ad ueritatem accedunt. eodem modo quidam locupletes existimantur, sed hoc incertum est, utrum sint nec ne. quidam autem palam sunt locupletes, uerum sine dubio melius est re uera esse locupletem, quam tantum existimari.

COMM.

30 Cicero libro Tuscul. tertio, famam popularem longe inferiorem esse uera gloria docet, quoniã gloria solida quædam res est, & expressa, non adubrate. fama uerò popularis nullam eminentem effigiem uirtutis consecratur, sed adumbratam imaginem gloriæ. sunt enim quidam qui student boni uiri, uel nobiles, uel diuites uideri, ut famam popularem acquirant, sed multò melius est, esse, quam uideri.

40 *Et quod amabile, & carum est, his quidem solum, illis autem cum alijs bonis coniunctum. quare non equalis pœna legibus est constituta, si quis altero caput oculo cæcauerit, & si quis duos oculos habenti alterum effoderit. nam illi id ereptum est, quod maxime carum erat.*

TEXT.

Hoc est quod ait in Topicis Cicero, desiderabilia esse iis maiora, quibus carere facile possumus. Aristoteles primo libro diuinæ Philosophiæ docet omnes sensus esse caros, & amabiles, sed uisum præcipuè, quoniam rerum nobis differentiis ostendit. uisus igitur solus amabilior est, & magis expetendus, quam alia bona corporis simul coniuncta. hac de causa, inquit, leges maiorem illi pœnam irrogant, qui luscum cæcauerit, quàm ei qui alterum oculum effoderit duos habenti. quoniam qui tantum unum habet oculum, re maxime cara, priuatur, si eum amittat. Demosthenes in oratione contra Timocratem, historiam narrat, quæ multum facit ad hunc locum. ait enim apud Locrenses olim cautum fuisse, ne cui leges nouas ferre, aut ueteres abrogare liceret. alioquin ea res esset capitalis. cum autē Locrensis quidam ciui tantum unum oculum habenti minatus fuisset se oculum illi eruturum, perterritus ille ciuis

COMM.

uis

uis & uitam sibi odiosam ratus, si id accidisset, ausus est legem ferre, ut, si quis Lusum excasset, ambos ipse oculos amitteret. quam legem ciues omnes approbarunt.

TEXT. *Iam igitur unde sumenda sint argumenta & in suadendo, & in dissuadendo ferè dictum est.*

COMM. Conclusio breuis, qua docet se omnia ferè diligenter persecutum esse, quæ ad deliberatiuū genus pertinent. hoc est quæ uel ad suadendum uel ad dissuadendum ualeant, quoniam sæpe consulere in contrarias partes opus est.

TEXT. *Maximum autem & potentissimum omnium ad persuadendi facultatem, & bene consulendum id est, si quis Resp. omnes cognitas habeat; & uniuscuiusq; mores, instituta, atq; utilitates intelligat: omnes enim utilitate mouentur. illud autem utile est, quod ciuitatis statum conseruat.*

COMM. Expositis argumentis in utranq; partem deliberandi, nunc admonet, plurimum ualere ad persuadendi rationem, scire qui mores, quæ instituta sint eius ciuitatis cui quis consilium daturus est, & quid utilitatem adferat. nullus enim est qui non utilitate moueatur. nã (ut supra dictū est) in deliberatiuo genere finis est utilitas. utile uerò dicitur id, quod statum ciuitatis conseruare solet. de hac re primo de Oratore Crassius ita iquit: perdiscendum ius ciuile, cognoscendę leges, percipienda omnis antiquitas, Senatoria consuetudo, disciplina Reip. iura sociorum, fœdera, pactioes, causa imperii cognoscenda. in libro de claris Orat. Cicero T. Posthumium in eo laudat, quod benè iuris publici leges, atq; instituta cognouerit. contra uerò Pisonem & Gabinium acriter in eo reprehendit, quod cum essent consules, non leges ciuitatis, non instituta, non mores, non iura nouerant. in oratione contra Pisonem. quoniam enim uaria sunt Rerump. genera, & unumquodq; suum finem sibi propositum habet, ab alijs distinctum, ideo fit ut etiam uarii fines sint. debet igitur Orator bene intelligere, quod Reip. genus sit illud, in quo uersatur, & quem sibi finem proposuerit, & quibus institutis ac legibus eum finē assequi studeat.

TEXT. *Præterea decretum id firmum est, quod ab illo ordine factum fuerit, in cuius potestate omnia constituta sunt. summa uero potestates secundum Rerump. status distributæ sunt: quod enim Rerump. genera sunt, totidem etiam sunt summa potestates. sunt autem Rerump. genera quatuor; democratia, oligarchia, aristocratia, monarchia. itaque summa potestas quæ de rebus iudicet, aut est eorum generum aliqua pars, aut totum.*

COMM. Dixerat mores & instituta ciuitatis esse cognoscenda. sed quia sunt aliqua sæpe instituta uel decreta minus firma, nunc docet, quæ sint ea quæ rata ac firma esse solcant. nam in una Rep. multi sunt ordines, sed alius alio maiorem habet auctoritatē. qui igitur ordo summā habuerit in ciuitate potestatem, eius decreta erunt firma. uerum potestates pro statu Reip. distribui solent. itaq;

10 quot sunt Reip. genera, tot sunt etiam summa potestates. at in Rep. uel est popularis status, uel paucorum imperium, uel optimorum principatus, uel unius dominatio, quamobrem erunt quatuor Reip. genera, democratia, oligarchia, Aristocratia, monarchia. summa igitur potestas, cui permissum est de rebus iudicare, uel est aliqua pars horum generum, ut in Democratia, concio, uel Senatus, uel est totum, ut in monarchia Rex. Illud aduertendum est, Aristotelem hoc loco non eandem facere Rerump. diuisionem, quam fecit octauo Ethicorum, ubi enim tria genera facit laudabilia, Politiam, Aristocratiam, Monarchiam: tria uero his opposita uitiosa Democratiam, Oligarchiam, Tyrannidem, sed hic ex communi opinione loquitur.

TEXT. *Ac democratia quidem, est Reip. status, in quo sortitione tantum magistratus distribuuntur.*

COMM. In populari statu non unus tantum princeps est, neque tantum potentiores, aut optimates imperant, sed æqualiter omnes capiendorum magistratum ius habent siue nobiles sint, siue ignobiles, siue diuites, siue pauperes. distribuuntur autem magistratus per sortes aut suffragia. Nam populus eligendi potestatem habet. itaq; uel per tabellam, uel per uoces, uel per calculos eligit quem uelit esse prætorem aut cōsulem aut alio fungi munere. sæpissimè etiam, cum plures sunt competitores, iaciuntur sortes, ut quodammodo in arbitrio fortunæ sit, quinam summa Reip. præfuturi sint. apud Romanos suffragiis creabantur ædiles, prætores, Consules, quæstores uero sorte eligebantur. Cicero ad Q. Fratrem: Quæstorem habes non tuo iudicio delectum, sed eum quem fors dedit. Pro. P. Sestio; quæstor hic C. Antonij collegæ mei fuit sorte, sed societate consiliorum meus. prima actione in Verrem; commemorare Quæstoris cum Prætoris necessitudinem, morem maiorum, fortis religionem. Iudices etiam sorte elegebantur. Cicero ad Q. fratrem; Acilius sententiam dixit ut ipse iudices per prætorem urbanum sortiretur. & alibi; iudicum sortitione facta comitia haberi, prouinciæ præterea sorte distribuebantur. Cicero ad Atticum primo: prætores nondum sortiti sunt prouincias. in Vatinium; cum tibi aquaria prouincia sorte obtigisset. in Verr. actione quarta: Qui simul atque ei sorte prouincia Sicilia obuenerit. quin etiam quoties parem numerum suffragiorum competitores habuissent, sortes iaciebantur. Cicero pro Plancio, Nunquā maiores nostri sortitionē constituissent edilitiā, nisi uiderent accidere posse, ut cōpetitores pares suffragiis essent. Cicero secundo de Diuinatione de sortibus ita inquit, Quid igitur in his potest esse certi, quæ fortunę monitu, pueri manu miscētur, atque ducuntur?

TEXT. *Oligarchia uero est, in qua ex censu magistratus eliguntur.*

Oligarchia

COMM. Oligarchia latine paucorum imperium dici potest. in quo potentiores tantum dominantur, quam excensu magistratus eliguntur. sunt enim constituta leges, ut nemo possit imperare, nisi qui tantam summam pecuniae possederit, pauci uero sunt ubique locupletes. Plutarchus in Lycurgi vita tradit Lacedaemonios post Lycurgum Oligarchiam usos fuisse, sic enim scribit; quanquam hoc modo civilem institutionem Lycurgus miscuisset, tamen qui post eum secuti sunt cum effrenem adhuc & ualidam nimis Oligarchiam ferocemque ac feruendam uiderent, ut ait Plato, quasi frenum iniecerunt & Ephorum potestatem. Romani ab initio Monarchia usi sunt, deinde exactis regibus a Bruto, uti coeperunt Aristocratia, sed insolescente plebe subsecuta est Democratia, postea uero cum longè lateque regnare populus R. coepisset, res ad Oligarchiam delapsa est, ut ex censu crearentur magistratus. non enim quisquam gerere magistratum maiorem poterat, nisi factus esset eques Romanus, neque quisquam eques fieri poterat, nisi quadringenta millia possedisset. neque Senator esse poterat nisi censum equestrem duplicasset. Denique C. Caesar Remp. ad Monarchiam reduxit.

TEXT. *Aristocratia dicitur illa, in qua magistratus distribuuntur ijs, qui disciplinam perceperunt: disciplinam autem eam intelligo, quae a lege constituta sit, nam qui permanent in uisitatione ciuitatis, in aristocratia magistratus gerunt; necesse est enim, huiusmodi uiros optimos uideri; unde etiam Aristocratia nomen habet.*

COMM. Aristocratia latine significat optimatum imperium. sunt autem optimates, ut ait Cicero pro P. Sestio, qui ita se gerunt, ut sua consilia optimo cuique probentur. ij uero sunt, qui suae ciuitatis disciplinam perceperunt, atque eam diligentissime custodiunt, & secundum eam magistratus gerentes, omnia iuste quantum fieri potest, exequuntur. qui sunt igitur tales uiri, necesse est eos esse optimos. unde deductum est Aristocratiae nomen. tale genus Reip. Lycurgus instituit, legesque ac disciplinam iuribus suis tradidit, quam a pueritia statim ediscerent, & ne libris forte confiderent, suas leges scribi uetuit, sed quasi per manus a senioribus posteris tradi. quare donec Lycurgi legibus usi sunt Lacedaemonij, semper bene ac feliciter Remp. administrarunt. cum uero coeperunt ab eis discedere, semper in peius delapsi tandem conciderunt. ueneti nostro tempore Aristocratia utuntur. neque enim quenquam magistratum gerere patiuntur, nisi qui probatis moribus sit, & ciuitatis suae disciplinam perceperit.

TEXT. *Monarchia est, ut nomen indicat, in qua unus omnium dominus est: quae si definita est, & ordinem quaedam seruat, regnum uocatur; si uero inordinata, atque ex unius libidine, tyrannis appellatur.*

COMM. Monarchia nomine ipso declarat quid sit. nempe status ciuitatis, in qua unus sit omnium dominus. sed ea duplex est, aut enim legitima est, & or-

dinata, atque ita regnum dicitur, aut est contra ordinem & leges, cum ex libidine sua princeps dominatur, atque ita uocatur tyrannis. est igitur ea, inter regem & tyrannum differentia, quod rex, quanuis sit legibus potentior, tamen legitime imperat, & aequabiliter iustitiam omnibus distribuit, sapientumque consilio utitur, neque tantum suam, sed etiam populorum sibi subditorum utilitatem quaerit. tyrannus autem leges contemnit, iustitiam irridet, a sapientum consilijs abhorret, ad libidinem suam omnia dirigit. itaque talem hominem, uel potius belluam e medio tollere summa laus praecis habita est. sic enim Cicero tertio de officijs, Nulla est societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus pestiferum, atque impiu ex hominum communitate exterminandum est. uerum haec nomina saepe confunduntur, ut idem dicatur rex & tyrannus. quoniam apud antiquos nomen Tyrannorum non erat odiosum. Virgilius.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse, tyranni.

Utrumque coniunxit Iuuenalis eis uersibus.

Ad generum Cereris sine caede & uulnere pauci

Descendunt reges, & sicca morte tyranni.

Postea uero cum plerique principes improbe se gerere coepissent, factum est ut tyranni tantum ij dicerentur, qui contemptis legibus ex libidine sua cuncta administrarent.

Oportet igitur, finem unius cuiusque Reip. cognitu habere: nam ea singula quaerunt, quae ad finem suum tendunt. est autem democratiae finis libertas, oligarchiae diuitiae, aristocratiae quae ad disciplinam legesque ciuitatis pertinent, tyrannidis custodia.

Non tantum Rerump. genera cognita habere oportet, sed etiam fines cuiusque, quo omnia diriguntur. nam de iis unaquaque Resp. deliberat, atque ea diligenter quaerit, quae possint ipsam ad finem suum perducere. cum autem quatuor sint Rerump. genera, quatuor etiam fines erunt. nam Democratia sibi libertatem proponit, Oligarchia diuitias, Aristocratia disciplinam ciuitatis & leges, Tyrannis custodiam. Ergo si quis in Oligarchia disputaret diuitias esse contemnendas & nihilominus putandas, atque ijs tantum mandandos esse magistratus, qui leges & disciplinam ciuitatis perceperunt, etiam si pauperes sint, certe exploderetur, & omnium irrisione luderetur. ita in Democratia si quis auderet aliquid contra libertatem dicere, statim e medio tolleretur, ut Athenienses Cyrillum lapidibus obruerunt, quod Xerxem Persarum regem intra urbem recipiendum censeret, auctor est Cicero tertio de officijs. in Oratione contra Rullum Cicero plurimum in eo est occupatus ut ostendat Rullum ciuium libertati insidiari, & decem uiros quasi decem reges contra populum R. constituere. sic (inquit) confirmo Quirites

H haec

hac lege agraria pulchra atque populari, dari uobis nihil, condonari certis hominibus omnia; ostentari populo R. agros, eripi etiam libertatem. priuatorum pecunias augeri, publicas exhauriri. denique, quod est indignissimum per Tribunū pl. quem maiores præsidem libertatis custodēq; esse uoluerunt, reges in ciuitate constitui. quod autem tyrannidis custodia finis sit, egregie docet Cicero pro Marcello, qui Casarem admonet, vt diligenter salutem suam custodiat; Quare, inquit omnes te qui hæc salua esse uolumus & hortamur & obsecramus, vt vitæ, vt salutis tuæ consulas; omnesque tibi, vt pro alijs etiam loquar, qd de me ipso sentio, quoniam subesse aliquid putas quod cauendum sit, non modo excubias & custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus & corporum pollicemur.

TEXT. *Per spicuum est igitur, oportere distincta, & cognita habere omnia, quæ ad finem spectant; ut mores, ut instituta, res utiles. nam omnes quacunque eligunt, ad finem suum referunt.*

COMM. Non tantum fines ipsos cognoscere opus est, sed etiam illa quæ ad finem perducunt, vt qui mores, quæ instituta sunt in ciuitate, quæ res utiles. omnes enim ea quærunt, quæ ad finem suum utilia sunt. Vt in democratia quibus modis paratur & conseruatur libertas. Cicero Philippica tertia; nihil est detestabilius dedecore, nihil fædius seruitute. ad decus, & libertatem nati sumus, aut hæc teneamus, aut cum dignitate moriamur. Quarta uero Philippica sic ait; crudelitatem mortis & de decus uirtus propulsare solet: quæ propria est romani generis & seminis, hæc retinete quæso Qui rites quàm uobis tanquam hæreditatem maiores uestri reliquerunt. & quæ sequuntur. ita Demosthenes in Philippicis omnia diligēter colligit, quibus seruitus euitari, & libertas conseruari possit, quoniam Athenienses democratia utebantur. idē in reliquis faciendum.

TEXT. *Et, quoniam fides non tantum argumentis fit; sed etiam oratione, quæ dicentis mores exprimit: credimus enim ei, qui ita affectus esse uidetur; ut aut uir bonus appareat, aut beneuolus, aut utrunque. opus est uniuersiusque Reip. mores bene cognitos habere: mores enim cuiusque ciuitatis, oratione expressi, necesse est, ut ad persuadendum uim habeant maximam; qui quidem ex eis, quæ ante dicta sunt, facile cognosci poterunt. nam ex eo, quod sibi quæque ciuitas proposuit, aperte mores cognoscuntur: proponunt autem ea sibi, quæ ad finem referuntur.*

COMM. Probat oportere mores eius ciuitatis agnoscere, in qua consilium daturus & sententiam dicturus est Orator. primo quia supra iam dictum est, non tantum argumentis fidem fieri, sed etiā oratione quæ dicentis mores amabiles exprimat. deinde quia qui audiunt, facile credunt ei, quæ aut uirum bonum, aut beneuolum aut utrunque existimant. putant autem eū uirum bonum qui mores, & instituta maiorum laudat, & ea diligenter esse seruanda censet. & præcipue quæ ad religio-

nem attinent. vt si Iudæus apud Christianos uerba faciens, christianam fidem & religionem summis laudibus extolleret, & mores atque instituta christianorum oratione sua uehementer approbaret, & se cupidum eorum obseruandorum ostenderet, facile posset id, quod uellet persuadere. quoniam ita uir bonus, & christianis beneuolus uideatur. idem de quouis alio sentiendum. quoniam morum similitudo facile conciliat amicitiam. quare cum auditores aut iudices intelligunt Oratorem sibi esse similem, & idem uelle ac nolle quod ipsi uolunt, aut nolunt, statim ei fiunt amici, libenterque audiunt, & dictis fidem adhibent. Itaque vim maximam ad persuadendum expressi oratione mores habent. qui facile cognosci possunt ab eo, qui intelligat, quid sibi quæque ciuitas proposuit. nam Socrates apud Platonem in Gorgia dixit; omnes homines gaudere ac lætari cum orationem aliquam audiunt, suis moribus ac naturæ convenientem. contra uerò dolere, atque angere cum alienam ab ingenio moribusque suis orationem audiunt.

TEXT. *Sed iam quæ sibi proponere debeant illi, qui suadent aliqua, tanquam futura, & instantia, & unde possint argumenta de eo, quod utile est, sumere; & præterea de moribus, & institutis, quibus singuli ciuitatum status reguntur, quibus rationibus, & quomodo possimus dicendi copiam habere; quantum deicit in hac arte quærere, diximus: nam in libris de Rep. de his accuratius pertractatum est.*

COMM. Hactenus de genere deliberatiuo locutus est, deinceps uero demonstratiuum aggredi constituit, quod priusquam faciat breuiter more suo repetit ea, quæ declarata sunt. docuimus, inquit, quæ sint ea, quæ sibi proponere debeat orator in dicenda sententia. & quo modo probare possit ea, quæ dicit, utilia futura. denique quomodo mores & instituta ciuitatis exprimere debeat. hæc autem omnia diligentius tractantur in libris de Rep. quoniam eius scientiæ propria sunt.

TEXT. *Deinceps autem de uirtute, & uitio, de honestate, & turpitudine dicamus: laudanti enim, & uituperanti sunt hi propositi fines. simul etiam illud commodum consequetur, ut, dum hæc agimus, etiam illa declarem, unde mores nostros ostendamus, quod erat secundum probationis genus, ex iisdem enim locis, et nos ipsos, & alium quemlibet ita ornabimus, ut tanquam probis uiris, & uirtute præditis fides habeatur.*

COMM. Iam demonstratiuum genus aggreditur, quod laudem & uituperationem continet, sed à meliori parte græcæ dicitur ἐκκατασκευαστον, à Cicerone sæpe uocatur exornatio, Quintilianus parum latino uerbo laudatiuum appellat. Panegyricum etiam uocant, quod in publicis conuentibus & celebritatibus Græciæ tales orationes haberentur. multa uero sunt uel in aliquo homine uel in ciuitate uel in exteris rebus quæ laudari solent, sed uirtus ac honestas primum locum obtinet, & alia omnia tantum hac una de causa laudantur, quod

quod ad uirtutem referuntur, sicuti etiam solum uicium & turpitudine uituperatur, & alia quæ ponuntur in uituperatione, ad hæc duo referuntur, ideo proponit Aristoteles se deinceps de uirtute & uitio, de honestate & turpitudine dicendum. cū præsertim demonstratiui generis finis sit honestas, ut iam supra demonstratum est. accedit etiam alia commoditas, quoniam explicatione uirtutū & uitiorum non tantum alios laudare aut uituperare discemus, sed etiam quomodo mores nostros bonos & amabiles esse doceamus. quod erat secundum artificiosæ probationis genus. ijdem enim loci nobis præderunt, & ad mores nostros ostendendos, & ad alium ita exornandum, ut probus uir & uirtute præditus esse uideatur. hunc locum in Partitionibus ita Cicero expressit; accepi ista, didiciq; breuiter, non solum quemadmodum laudarem aliorum: sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari. neque sanè dubitandum est, si quis rectè sciat alterum laudare, quin etiã seipsum commodè laudare possit. uerum omnis arrogantia suspicio semper euitanda est, nihil enim odiosius esse potest. quamuis apud ignotos liceat aliquando magnopere etiam gloriari, ut apud Virgilium Aeneas primo Aeneidos:

Sum pius Aeneas raptos qui ex hoste penates
 Classe ueho mecum, fama super æthera notus.
 uel cum nos uel amicos nostros urget necessitas,
 ut Cicero multis in locis res à se gestas in consultiu commemorat, & extollit. qua tamen in re non caruit reprehensoribus. Brutus enim ad Atticum scribens sic ait de Cicerone; an quia non omnibus horis iactamus idus Martias, similiter atque ille nonas Decembres suas in ore habet, eo meliore conditione Cicero pulcherrimum factum uituperabit? licet etiam refellendi gratia seipsum laudare, & res gestas amplificare, ut Turnus apud Virgilium libro undecimo Aeneidos:

Pulsus ego aut quisquam meritò foedissime pulsum

Arguet? iliaco tumidum qui crescere Tybrim
 Sanguine, & Euandri totam cum stirpe uidebit
 Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis.

Haud ita me experti Bitias & Pandarus ingens,
 Et quos mille die uictor sub tartara misi,
 Inclusus muris hostilique aggere septus. & alibi:
 Turnus ego, haud ulli ueterum uirtute secundus.

Quod autem ex iisdem locis & nos ipsos & alios laudemus exemplo declarari potest, ut laudamus Demosthenem quod esset homo uigilantissimus, & quotidianis exercitationibus se in dicendo exerceret, unde magnã eloquentiam acquisiuit, de quo ita Cicero Tusc. 4. cui non sunt audita Demosthenis uigiliae, qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana uictus esset industria. quid ipse Cicero pro lege Man. non ne laudes suas ex eodem loco sumit, cū ita de se ait? Nã eū & auctoritatis in me tantum sit, quantū uos honoribus mandandum est

se uoluistis; & ad agendum facultatis tantum, quātū homini uigilanti ex forensi usu propè quotidiana dicendi exercitatio potuit adferre. &c.

Et, quoniam sæpe fit, ut uel animi gratia, uel serio, studioseque, laudemus non tantum hominem, aut deū, sed etiam ea, quæ anima carent, & quodcunque animal nobis uisum fuerit: eodem modo, quo in superiori genere fecimus, etiam de his rebus uidentium, unde propositiones sumendæ sint. quare non exquisitè, sed exempli tantum gratia de his etiam dicamus.

Decreuit in demonstratiuo genere locos aperire, quibus & ad laudandum & ad uituperandum propositiones sumantur eo modo, quo iam in deliberatiuo docuit. uidentium est (inquit) et in hoc genere, sicut in superiore fecimus, unde sumendæ sint propositiones, quoniam sæpe fit ut hoc genus laudandi tractemus uel tantum oblectationis atque exercitationis gratia, uel et serio atque studiosè, cū uel hominem laudamus, uel Deū, uel inanimatum aliquid, uel animal. sed hæc non exquisitè sunt à nobis tractanda, ut in scientijs fieri solet. Verū apertius & pinguiori (quod aiunt) minerua. Quatuor igitur ponit Aristoteles quæ laudari solent. hominem, Deum, res inanimatas, animalia. quod etiã Quintilianus tertio libro sic ostendit; Sed propriū laudis est amplificare & ornare quæ materia præcipuè in Deos & homines cadit: est tamè & aliorum animalium, et carentium anima. Sed homines præcipue laudant qui uirtutis copotes sunt. est. n. uirtus hominis propria. neque alia de cetera laudes inuenta sunt, nisi ut præstantes uiri celebrentur. & ad eorum imitationem alij excitentur. unde Romani, sicuti Cato scriptum reliquit, post cenam, clarorum hominum laudes ad tibiã canebant, ut adulescentes ad eorum uirtutes imitandas accenderent. Laudantur tamen et Dei, sicuti Orpheus quod hymnos composuit, & Homerus, libris Deorum laudes complexus est, & Dauides apud Hebræos, & apud Latinos Horatius Apollinis, Mercurij, Fauni, Bacchi, & Dianæ laudes cecinit. quin et Christiani multos hymnos in Deorum laudem descripserunt. Laudant et res inanimatae ut aëtes ac scientia, sicut apud Ciceronem multis in locis eloquentia laudatur, & Philosophia quinto Tusc. & prudentia secundo de Natura Deorum. & Scitilia præuincia quarta actione in uerrè, & Asia pro lege Man. præterea laudant animalia, ut Plinius formicam admirat, lusciniam miris laudibus extollit. Virgil. quarto Georgicorum apes summopere commendat. est apud Ouidium Pfitaci laudatio; apud Lucianum muscæ Encomium. denique nihil est quod laudari non possit.

Pulchrum igitur id est, quod cum propter se sit expetendum, est etiam laudabile; uel quod cum bonum sit, est etiam iucundum, quatenus bonum.

In demonstratiuo genere quaruntur ea, quæ pulchra sunt, ut laudentur. ergo prius oportet intelligere quid sit pulchrum, ut ad ipsum, tanquam ad finem quendam, quæcunque traduntur in exornatione, referantur. duas igitur pulchri descriptiones hoc loco ponit Aristoteles; quarum prima

hec est: pulchrum id est, quod propter se expetendum est, & laudabile. verum illud est sciendum; hoc loco pulchrum non ad corpus, sed ad animū referri, & idem ferè esse quod honestum. addidit autem Aristoteles etiam esse laudabile, quoniam inueniuntur quædam propter se expetenda, quæ tamen non sunt laudabilia, vt vita propter se expetitur, neque tamen per se laudabilis est. honestum autem etiam si nemo id laudet, tamen natura sua laudabile est (vt ait Cicero) & hæc definitio per se ipsius honesti ac pulchri est. altera uero definitio est pulchri, quatenus ad nos refertur. ut pulchrū id sit, quod est bonum, & iucundum, quatenus bonum est. habet enim honestas miram delectationem, quæ ab ipsius bonitate provenit. mala uero per se iucunda non sunt. quod si quis malis & turpitudine delectetur, vt multi improbi homines faciunt, id non accidit, propter vitiorum naturam, sed propter appetitus deprauationem. Quamobrem vera delectatio nascitur ab honestate, falsa uero & inanis à turpitudine. & quæ ab honestate nascuntur sunt illæ puræ ac veræ voluptates de quibus in Philebo Plato multa disputat.

TEXT. *Quod si pulchrum est huiusmodi: necesse est uirtutem esse pulchram; quoniam cum sit bona, est etiam laudabilis.*

COMM. Ex definitione pulchri, probat uirtutem esse pulchram, pulchrum enim dictum est esse bonū & laudabile, uirtus uero sine ulla dubitatione bona est, & laude digna, quare necessitas cogit, vt etiam pulchra sit. Isocrates in Helena, uirtutem ideo maxime laudabile esse dicit, quia sit omnium rerum pulcherrima. nutritur autem uirtus & augeatur laudatione, quod eleganter Ouidius testatur illis uerbis;

— laudataque uirtus

Crescit, & immensus gloria calcar habet.

Aristoteles Ethicorum secundo sic ait; uirtuti debetur laus. & Cicero in Paradoxis; vt quisque maximè est boni particeps, ita & laudabilis maximè.

TEXT. *Virtus autem est, ut ferè uidetur facultas comparandi quæ bona sunt, & eadem conseruandi; & facultas, multa, & magna in alios merita conseruandi; & quæ potest omnes omnibus in rebus adiuuare.*

COMM. Quoniam de laudatione uerba facturus est, & uirtus est maximè laudabilis, ideo uirtutem primo definit, deinde etiam diuidit. sed hæc omnia ex communi opinione, non exquisite facit, ut iā supra nos admonuit. nam in Ethicis accuratius hæc tractata sunt. tres igitur hoc loco uirtutis descriptiones ponit; prima est illa, vt uirtus sit facultas comparandi quæ bona sunt, & eadem conseruandi. beatus enim esse sine uirtute nemo potest, vt primo de natura deorum Cicero dicit. dicitur autem is beatus qui est in bonis nullo adiuncto malo, ut quinto Tuscul. legimus. ergo in uirtute uis est bonorum acquirendorum. sed non satis est acquirere bona, nisi etiam conseruentur, neque beatus dici potest qui est in amittendi metu, qua

re uictus etiam vim habet bona conseruandi. uera est igitur illa sententia quam ponit in Paradoxis Cicero; uirtute præditi qui sunt, soli sunt diuites. soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas, soli; (quod est propriū diuitiarum) contenti sunt rebus suis. & in quo uirtus est, ei nihil deest ad beatè uiuendum. altera definitio respicit effectum uirtutis erga alios, cum dicitur esse facultas multa & magna beneficia in alios conseruandi. Laus enim uirtutis in actione consistit, actio uero semper ad aliquid refertur. itaque uirtus potius ad alios referenda est, quam ad eum in quo est, si quidem laudari debet. nam ij potissimū laudantur, qui multa & magna beneficia uel in patriam, uel in amicos, uel in omne genus hominū contulerunt. Quamobrem Aristoteles Ethicorū quarto, eum optimum esse dicit, qui non tantum erga seipsum, sed etiam erga alios uirtute utitur. denique statuunt omnes sapientes; nihil esse præstantius, nihil laudabilius quam de plurimis bene mereri. Tertia definitio uirtutis est ut sit facultas quæ possit omnes omnibus in rebus adiuuare. præsto est semper uirtus, neque hominem unquam deserit. unde rectè Bias omnia secum bona sua se portare prædicabat. & qui uirtutis composites sunt omnia melius quam expertis uirtutis efficiunt. nam habitus ille animi rationi consentaneus actiones omnes ad optimum finem dirigit.

Partes autem uirtutis sunt iustitia, fortitudo, temperantia, magnificencia, magnanimitas, liberalitas, mansuetudo, prudentia, sapientia.

COMM. Partes uirtutis appellat eas, quæ propriè species dici deberent, sed hic, ut sæpè iam dictum est, non agitur exquisitè, ideo neque omnes uirtutis species enumerantur, sed illæ tantum, quæ magnā adferre laudem solent. distinguuntur autem uirtutis species hoc modo; ut aliz sint in uoluntate, quæ morales uirtutes dicuntur, quia moribus & consuetudine perficiuntur, aliz sint in ratione, quæ ideo rationales uocantur. Et morales quidem aut sunt principales, aut secundariæ. principales sunt iustitia, fortitudo, temperantia, quæ ueræ sunt, ac propriæ uirtutes, quæ bonos uiros efficiunt. secundariæ sunt; magnificencia, magnanimitas, liberalitas, mansuetudo, quæ magnam hominum beneuolentiā conciliant. Rationales uirtutes sunt, prudentia, & sapientia, quæ nostrā intelligentiā excitat & perficiunt. hæc est distinctio, quæ hoc loco sequit Arist. nā in extrema parte primi libri Ethicorū et uirtutes diuidit, ut alias ratione, alias more perfectas esse dicat. in ratione (inquit) sunt ut sapientia, ut sagacitas, ut prudentia. more perfectæ ut liberalitas, & temperantia. Cicero in Partitionibus sic ait; Est igitur uis uirtutis duplex, aut. n. scientia cernitur uirtus, aut actio. Nā quæ prudentia, quæ calliditas, quæque grauissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur. eius est munus in agendo; cui temperantiæ nomen est. ergo Cicero

Cicero prudentiæ nomine complectitur omnes virtutes quæ ad intelligendum pertinent, vt nos in Declinationibus nostris olim copiosè docuimus, temperantiæ uerò nomine complectitur eas omnes quæ pertinent ad agendum. hæc autem duo intelligere (inquam) & agere non tantum laudabilem, sed etiam beatum hominem efficiunt.

TEXT. *Necesse est autem, omnium uirtutum eas esse maximas, quæ sunt alijs utilissimæ; siquidem uirtus est facultas benefici conferendi. atque hac de causa iusti & fortes uiri maximè honorantur: hi enim in bello, & li uero etiam in pace multis utiles sunt.*

COMM. Ex definitione uirtutis intelligi potest quæ uirtutes maiores sint, quæ minores. est enim uirtus (vt iam suprâ dictum est) facultas in alios beneficia conferendi. quare quanto uirtutes sunt hominibus utiliores, tanto sunt maiores. & quæ sunt omnium utilissimæ, sunt etiam omnium maximæ. hoc enim uirtutis propriū est, mortalibus quâ plurimum prodesse. quod etiam multitudinis iudicio confirmari potest. vulgo enim iusti & fortes uiri maxime honorantur, propter maximas utilitates quæ ab eis proueniunt. nam fortes uiri, belli tempore ciuitatibus maximo sunt auxilio, iusti autè & in bello & in pace sunt utilissimi. quamobrem omnibus uirtutibus iustitia antecellit. de qua ita Aristoteles quinto Ethicorum, hæc vna uirtus omnium est domina & regina uirtutum, neque Hesperus aut Lucifer tantam sui excitat admirationem. & Cicero primo de offi. ait homines ex hac vna uirtute bonos nominari. fortitudo uerò proximè iustitiam subsequitur, quoniam in ciuitate iustitia conseruari non potest, nisi sint fortes uiri qui hostium impetum arceant, & securum ciuitatis statum conseruent. itaque Ilioneus apud Virgilium primo Aeneid. Aeneam à iustitia & fortitudine commendat;

Rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

TEXT. *Deinde liberales ideo sunt in honore, quòd fortunas suas erogant; neque de pecunijs digladiantur, quarum reliqui mortales magnopere cupidi sunt.*

COMM. Post iustos & fortes viros, in precio ac honore liberales esse solent, propterea quod facultates suas alijs libenter impartiunt, neque pecunias accumulare student, quòd plerique alij faciunt. libro quarto Ethicorum dicit Aristoteles vix fieri posse, ut homo liberalis diues sit, quoniam neque rem familiarem amplificare nititur, neque partas iam fortunas tueri studet. Cicero secundo de Officijs ita inquit; vehementer autem amor multitudinis, commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumque; earum uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. in hac re maximè celebratur Cimón Atheniensis, qui quotidie domi conuiuium parari iubebat, quo pauperes turmatim conuenirèt, siquem agere ciuem intelligebat, eum furtim collata pecunia adiuuabat, prædiorum suorum sepes auferti iussit, vt omnes arbitrio suo fructus perci-

pere possent, auctor Plutarchus. sed etiam alij multo leguntur in historijs maximè liberales.

TEXT. *Est autem iustitia uirtus, per quam singuli res suas habent, & eo modo, quo lex præcipit; iniustitia uerò per quam aliena contra legem possidentur.*

COMM. Nunc describit sigillatim uirtutis eas species, quas proposuit, & eis contraria vitia. ac primo iustitiam ait esse uirtutem per quam homines res suas possident eo modo, quo leges iubent. duo sunt igitur quæ in hac uirtute requiruntur, primo vt suum vnusquisque habeat, deinde vt illud legitimè possideat. quæ duo commutata pariunt iniustitiam, vt cum quis aliena possidet, & id contra legem facit omninò iniustus est. Cicero de Inuentione secundo iustitiam ita definit; iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata suæ cuique tribuens dignitatem. Vulpianus iuriconsultus ita; iustitia est constans & perpetua uoluntas ius suum cuique tribuens. primo de Offi. Cicero duo dicit esse munera iustitiæ, primum vt nemini quis noceat nisi lacepsit iniuria, deinde vt communibus pro communibus utatur, priuatis autem vt suis. Aristoteles quinto Ethicorum tria iustitiæ genera facit. est enim quædam iustitia communis, quæ ad omnes uirtutes refertur, de qua illud dictum est; iustitia in sese uirtutes continet omnes, ex hac boni uiri nominantur, quæ in hominum societate tuenda uersatur. altera est huic subiecta tanquam species quædam quæ suum cuique tribuit. Tertia quæ in pactis contrahendisque rebus obseruatur. Est autem hæc uirtus adeo necessaria, ut primo politicorum dicat Aristoteles; nullo modo fieri posse vt ciuitas habitetur, si absit iustitia, & quarto eiusdem operis ait; Remptatim dissolui atque interire propter iustitiæ violationem. ideo dixit Euripides iustitiam os aureum habere. Hesiodus Iouis esse filiam & uirginem, quod iusti uiri Dei similes sint, atque integri.

TEXT. *Fortitudo est uirtus per quam homines res honestas in periculis aggrediuntur, easque gerunt, ut lex præcipit, & se legum ministros præbent. timiditas uero uitium est contrarium.*

COMM. Fortitudo præcipuè in periculis spectatur, cum quis res honestas intrepidè gerit, neque ullo metu concutitur, sed præbet se legum ministrum, & pro honestate paratus est, et uitam profundere. Cicero fortitudinem proprio nomine sæpe uirtutem appellat. appellata est. n. ex uiro uirtus. probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicant propugnantem pro æquitate, vt tertio de officijs ait Cicero. Chrysippus uerò, sicuti quarto Tuscul. legimus, sic eam definit; fortitudo est scientia perferendarum rerum vel affectio animi in patièdo, ac perferèdo, summæ legi parens sine timore. Aristoteles tertio Ethicorum quinque genera fortitudinis ait esse, quæ minimè perfecta sint, in primo genere est fortitudo ciuilis, quæ uel honore, uel ignominia concitatur, quæ in ea ciuitate uiget in qua fortes honorantur, ignaui contem-

nuntur. vt Hector apud Homerum de se ait;
Polydamas tædum primus mihi crimen inuret,
Secunda est ea fortitudo quæ à necessitate prouenit, cum ij præcipiunt qui cogendi potestatem habent, quo modo plerunque milites imperatorum metu fortes fiunt vt Hector minatur;

Quem procul à pugna labentem forte videbo

Ille canum fiet, fiet quoque vulturis esca.

Tertia ab exercitatione proficiscitur, itaque Socrates putabat fortitudinem esse scientiam quoniam veterani milites propter vsum solent esse fortiores, qualem Entellum depingit Virgilius

Stat grauis Entellus niluque immotus eodem Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.

Quarta est illa quæ ab ira nascitur, iram enim contem fortitudinis esse dicunt. vnde Virgilius: Acrior ad pugnam redit, & uim suscitât ira.

Et in primo de seditione uulgi;

Iamque faces & saxa uolant, furor arma ministrat.

Quinta est ea, quæ à spe atque fiducia manat, siut enim fortiores homines cum uictoriam sperant. hinc adhortationes ducunt ad milites, ut Turnus apud Virgilium Aeneidos decimo:

Quod uotis optastis adest. perfringere dextra In manibus Mars ipse uiri. quod autem spes fortitudinem augeat, ostendit eodem libro Virgilius, cum ita inquit;

clamorem ad Sydera tollunt

Dardanidæ e muris, spes addita suscitât iras.

Tela manu iaciunt. sed (ut dixi) hæc fortitudinis genera sunt imperfecta, illud solum perfectum quod summæ legi paret sine timore.

TEXT. *Temperantia uirtus est, cuius opera homines ita corporis uoluptates moderantur; ut lex iubet. intemperantia uitium est contrarium.*

COMM. Temperantia regit appetitum, & corporis uoluptatibus resistit eo modo, quo leges præcipiunt, cui contraria est intemperantia. porro temperantiz proprium est prudentiam conseruare, sicut Aristoteles sexto Ethicorum affirmat. Plato in Charmide custodem uitæ hominum temperantiam uocat. idem in Georgia præcipit, ut qui felix ac beatus. esse uelit, temperantiam exerceat. Xenophanes nihil in homine malum nasci posse dixit, qui temperantiam, quæ sapientiz fundamētum est, amplexus fuerit. ideo uiri sapientes omnes temperantissimi fuerunt. ut Socrates, quem propter tenuem uictum, pestis illa sæuissima quæ Atticam inuasit, non attigit. ut Plato, apud quem cum Timotheus Imperator egregius cænasset, & postridiè deinde illi occurrisset, uestræ cænæ (inquit) Plato, non tatum præsentis iucundæ sunt, sed etiam in diem sequentem suauitatem secum adferunt. vt Xenocrates, cuius etiam caseolus pro uerbo celebratur. ut Pythagoras, cuius est illud egregium dictum; pinguis uenter non gignit sen-

10 sum tenuem. & cum uidisset quendam obesum dixit; hic non cessat sibi odiosum carcerem struere. ut omnes denique honestatis amatores. neque enim intemperans quisquam honestè potest uiuere. nam temperantia, quod ait Cicero primo de Finibus, pacem animis adfert, & eos quasi concordia quadam placat ac lenit, in hac uirtute omnis ornatus uitæ, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. primo de Officijs.

Liberalitas est quæ pecunijs suppeditandis pluribus benefacit; cui contraria est illiberalitas. TEXT.

Liberalitas uirtus media est inter auaritiam & largitionem uel effusionem, ideo quarto Ethicorum Aristoteles ait liberalitatem esse mediocritatem in pecunijs, & eius laudem esse magis in dandis pecunijs quam in accipiendis. Cicero primo de officijs, nihil esse naturæ hominis accommodatius liberalitate censet. sed tres adhibendas esse cautiones admonet. primò uidendum est ne ob sit benignitas & ijs ipsis quibus benignè uidebitur fieri, & cæteris: deinde ne maior benignitas sit, quam facultas. tum ut pro dignitate cuique tribuatur. cum autem liberalis pluribus benefacere studeat, gradus tamen quosdam seruare debet, ut eis plurimum tribuat, quibus maximè coniunctus est. principes sunt patria & parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus quæ spectat in nos solos, neq; aliud ullum potest habere perfugium, deinceps beneconuenientes propinqui. &c. quæ primo de Officijs docet Cicero.

Magnanimitas est uirtus, quæ maxima in alios beneficia confert. huic contraria est animi paruitas. TEXT.

Magnanimitas uel animi magnitudo uirtus est, liberalitati coniuncta. quæ contempta propria utilitate studet in alios quamplurima conferre beneficia. cui contrarium uitium dicitur animi paruitas, cum quis propriam tantum utilitatem querit, neque ulla conferre in alios beneficia conatur. hæc igitur uirtus res magnas & maxime utiles querit. nihil autem est tam angusti animi tamque parui quam amare diuitias, nihil honestius, magnificentiusque quam pecuniam contemnere si non habeas, si habeas ad beneficentiam liberalitatemque conferre. hæc Cicero primo de Officijs, quibus primo exprimit uitium magnanimitati contrarium, deinde ipsam etiam magnanimitatem. cuius exemplum spectare licet in multis Romanis Imperatoribus, sed præcipuè in Fabricio, & Curio, qui diuitias contemnent, nihil aliud studebant, quam de Rep. benemereri.

Magnificencia uirtus est, quæ in sumptibus faciendis amplitudinem sequitur. huic etiam animi paruitas, & tenuitas est contraria.

Magnificencia tantum in homine diuitijs affluente esse potest. neque pauper ullo modo potest esse magnificus. neque enim tantum vnum

aut

aut alterum adiuuare pecuniis magnificentia est licet sit liberalitas, sed aut totam aliquam ciuitatem multitudinem pecuniarum subleuare, aut publicis monumentis & substructionibus urbem exornare. sicut Cæsar Augustus gloriatus est se marmoream urbem relicturum, quam latericiam accepisse. hæc autem virtus eis vtilissima est, qui capiunt Rempublicam. unde Romani ciues in ædilitate præcipuè magnificentiam ostentabant, ut ad reliquas dignitates faciliorem haberent aditum. quidam volentes hanc virtutem amplecti cum nimis parce sumptus faciant, vicinum in vitium incidunt, Theophrastus magnopere laudat magnificentiam & apparitionem popularium munerum. auctor Cicero secundo de officiis.

COMM. *Prudentia est virtus rationis, per quam de bonis rebus, & malis, quæ ad beatam vitam pertinent, homines bene consulere possunt.*

TEXT. Prudentia in ratione posita est, & rerum bonarum ac maliarum cognitionem adfert. itaque dux est ad beatam vitam. nam Iamblichus prudentiam virtutum omnium principem esse dixit, quæ reliquis omnibus tanquam ministris vtatur. est igitur tanquam mentis oculus vniuersi; lucidissimus, per quam in primis Deo similes efficiuntur. itaque non sine causa Iuuenalis satyra decima clamat;

Nullum numen abest si sit prudentia, sed te Nos facimus Fortuna Deam, cæloque locamus. Socrates interrogatus quid esset prudentia, respondit; animi concinnitas. idem roganti quoniam prudentes essent; qui non facile delinquant. inquit, Crito prudentiam reliquarum virtutum ducem & matrem esse dixit, quoniam uirtutes omnes ad præscriptum prudentiæ constituuntur. Cicero de Finibus quinto; ut medicina valetudinis navigationis gubernatio, sic uiuendi ars, est prudentia. videtur autem Cicero triplicem facere prudentiam, quarum prima est eadem quæ sapientia sicut in Partitionibus docet, & primo de officiis, quæ est cognitio veritatis, & scientia rerum diuinarum atque humanarum. altera est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Tertia est scientia cuiusque artificij, sed proprie qui bene consulere possunt, de rebus, quæ ad beatam vitam pertinent, ij prudentes appellantur. hoc loco aduertendum est duarum virtutum definitiones esse prætermittas, hoc est, maiestatis, & sapientiam, quas in partibus virtutis supra numeratas, quæ fortasse vel culpa librariorum sublatae sunt, vel ab Aristotele dedita opera prætermittas, ut ostendat hoc loco se non exquisite de virtutibus agere, de quibus in Ethicis accuratè tractauit.

TEXT. *Ac de uirtute quidem & uitio, de quæ partibus eorum. quantum ad hanc præceptionem attinet, satis in præsentia dictum est. nam cetera dignoscere, non est difficile: planum est enim, eas res, quæ uirtutis efficientes sunt, necessario honestas esse, quoniam ad uirtutem referuntur; & quæ à uirtute proficiuntur.*

tur. quales sunt uirtutis significationes & actiones.

Repetit breuiter more suo quid hactenus fecerit. de uirtute & uitio communiter (inquit) diximus, & de partibus eorum. non quidem omnia quæ dici poterant, sed quæ ad hanc artem pertinere uidebantur. cognitis autem uirtutibus & uitij facile cognosci possunt etiam reliqua quæ uel honesta uel turpia sunt. res enim quæ uirtutis confidentes sunt, omninò sunt honestæ, quoniam ad uirtutem referuntur, ut bona educatio, docilis natura, mite ingenium, usus & exercitatio doctrinæ. quæ uehementer in aliquo laudari solent, quoniam quasi uia quædam sunt, atque aditum ad uirtutem. eodem modo quæcunque proficiuntur à uirtute sunt honesta, & laudabilia, ut significationes uirtutis, & actiones. quicquid enim iuste, fortiter, & moderatè fit, id iure optimo laudatur, idè de reliquis uirtutis actionibus sentiendum. quin etiam sepe sola significatio uirtutis commendatur, ut primo de officiis docet Cicero. pro lege Man. commemorandis Pompeij rebus gestis & actionibus, eum maxima uirtute præstare, & summum esse imperatorem probat. ita Dido quarto Aeneidos ab actionibus Aenææ colligit eum diuina stirpe genitum esse, quando ait; Credo equidem, nec uana fides, genus esse Deorum,

Degeneres animos timor arguit, heu quibus ille Iactatus satis, quæ bella exhausta canebat. Sic in primo Aeneidos Orator ille Troianus Iliæus Didonis laudes à rebus eius gestis exequitur;

O regina nouam cui condere Iuppiter urbem, Iustitiæque dedit gentes frenare superbas. Cicero pro Archia poeta uehementer extollit eius ingenium, quod ex tempore uersus optimos conderet. quoties (inquit) ego hunc uidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum uersuum de ijs ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? & quæ sequuntur.

TEXT. *Quoniam autem signa, & huiusmodi res, quæ sunt alicuius boni opera, aut affectiones, honesta sunt; necesse est ut quæcunque fortitudinis opera, aut signa sunt, uel fortiter gesta, sint etiam honesta.*

Quoniam supra dixerat uirtutis significationes esse honestas, nunc argumentatur à genere, hoc modo, si ea quæ signa uirtutis sunt, aut opera, aut affectiones, honesta sunt, ergo etiam quæ sunt signa fortitudinis, aut opera, aut fortiter gesta, erunt honesta. Laudantur enim qui in bello non relinquunt locum, neque ordinem deserunt. neque obiecta re terribili pertimescunt. & qui cicatrices habent in pectore. quæ signa sunt fortitudinis. & qui ciuem in acie seruarint, & qui hostes in fugam uerterint, & qui trophea statuerint, quæ fortitudinis opera sunt. & qui sepius ex uocatione dimicant, & semper uictor euaserint, quæ fortiter gesta sunt. hac ratione M. Antonius ille dicitur,

tus cum pro M. Aquilio diceret, cum defendit quod eximium imperatorem & fortissimum esse probavit, ostentis cicatricibus in pectore, quod pro patria strenue dimicans vulnera accepisset. de qua re ita Crassus secundo de Oratore; quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, & eius dilorica re tunicam, & iudicibus cicatrices aduersas tenis Imperatoris ostendere. in eodem libro de Sp. Caruilio sic ait; Nam quod Sp. Caruilio grauius claudicanti ex vulnere ob Remp. accepto, & ob eam causam uerecundanti in publicum prodire mater dixit, quin prodi mi Spuri; ut quotiescunque gradum facias, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem: præclarum & graue. Sed fortitudinis exempla Romanis in historijs penè sunt imunerabilia. Plinius duos præcipue Romanos in hac re comendat. L. Sicinium Dentatum, & M. Sergium. nam L. Sicinius propter eximiam fortitudinem, Achilles Romanus dictus fuit. is centum uiginti prælijs interfuit, cicatricem nullam auersam, aduersas quadraginta quinque habuit, plurima dona à suis imperatoribus consecutus est, & nouem triumphos cum Ducibus suis summa cum gloria reportauit. M. autem Sergius primo stipendio dextram amisit. sinistra manu sola quater pugnavit, ter & uicies uulneratus est. dextram sibi fecit ferream, eaque religata præliatus est. Cremonam obsidione exemit, Placentiam tutatus est, duodena castra hostium in Gallia cepit. adeo ut Solinus dicat ab eo fortunam etiã deuictam fuisse. hæc sunt fortitudinis signa & opera, quæ quoniam honesta sunt, magnopere laudantur. ut Cicero pro Marcello Cælaem in hac re extollit.

TEXT. *Et quæ iusta sunt opera, quæque iuste fiunt; non tamen quæ iuste patimur sunt honesta. nam in hac sola uirtute, non semper quod iuste fit, est honestum; in luenda enim pœna, quæ legibus imposita est, turpius est iuste, quam iniuste plecti: sed in alijs uirtutibus, uno atque eodem modo sese res habet.*

COMM. Sicuti fortitudinis signa & opera sunt honesta, ita etiã iustitiæ. ut opera iusta quæque fiunt, honesta sint. qua laude præcipue floruit Aristides Atheniensis, qui iusti cognomè sortitus est, neque aliã de causa fuit expulsus Athenis, nisi quod nimis iustus esse diceretur. Bochyris etiam rex Aegypti tanta iustitia præditus fuit, ut antiqui uulgo siquæ iustissimum significare uellent, cum Bochyrim appellarent. apud Romanos plurimi quidem, sed præcipue duo Catones iustissimi sunt habiti, & L. Calsius, cuius tribunal propter seueram iustitiam scopulus reorum dicebatur. auctor Val. Max. de hoc Calsio multis in locis meminit Cicero, ut pro Milone, pro Sex. Rosc. Am. in Philippicis. sed in hoc à fortitudine iustitia differt, quod quæ fortiter patimur, honesta sunt, ut labores, pericula, vulnera, mors etiam pro Rep. & pro honestate. uerum quæ iuste patimur, nullo modo sunt honesta. quod accidit in hac sola uirtute, ut perfectiones non sint laudabiles. nam cum quis luit pœ-

nas propter legum transgressionem iuste quidem patitur, sed hoc illi non est honestum. turpius est enim iuste pati, quam iniuste. unde Socrates uir sapientissimus cum eius uxor Xantippe, uehementer calamitatem eius deploraret, quod ad mortem iniuste cõdemnatus esset, an (inquit) malles me iuste fuisse condemnatum? significauit igitur Socrates multo honestius esse si quis iniuste patiatur incommodum aliquod, quam si iuste calamitatem eandem subeat. itaque Ouidio cæterisque poetis id concedamus; Leniter ex merito quicquid patiare ferendum est,

20 Quæ uenit indigne pœna dolenda uenit. nosque intelligamus multo grauius esse dolendum, cum nostra culpa mali aliquid patimur, quàm cum patimur innocentes, & sine uitio nostro. sic enim magis offenduntur ij, qui iniuste gerunt, quam qui iniuste patiuntur, ut Socrates aiebat. in alijs uero uirtutibus eadem ratio est, quæ in fortitudine, ut temperantiæ signa, & opera, quæque propter temperantiam patimur, honesta sint. hinc Lycurgi leges multum ideo laudantur, quod in temperantia præcipue iuuentutem exercebant. Anacharsis a pud Ciceronem ita de sua temperantia prædicat; mihi amictus est Scythicum tegmen, calciamentum solorum callum, cubile terra, pulpamentum fames.

30 *Et ea quibus premium propositum est honor, honesta sunt. & quæ magis honore quam pecunia compensantur.* **TEXT.**

Diligenter ea scrutatur Aristoteles, quæ honesta sunt & laudabilia, quæ in demonstratiuo genere uersantur. sunt igitur (inquit) illa honesta, quibus propositus est honor pro premio. Cicero pro Milone; rectè factorum amplissimum esse premium gloriam fatetur. Plinius uehementer laudat Romanos ueteres, qui cum res egregiè publicas gessissent, honore solo contenti erant. o mores (inquit) æternos, qui tanta opera honore solo donauerunt. nã qui ciuem in bello seruasset, quæna corona decorabatur, quæ dicebatur ciuica. qui urbem aliquam aut exercitum ab obsidione liberasset, graminea corona donabatur, quam obsidionalem uocabant. ita apud grecos Hieronicæ solo honore contenti erant, & oleastro in Olympijs, apio in Isthmijs, pinu in Nemeis coronabantur. sunt autem aliquæ res quæ honore compensantur, aliquæ quæ pecunia. semper autem honestiores illæ res sunt, quibus honor acquiritur, quàm quibus pecunia. nã quarto Ethicorum docet Aristoteles; honorem esse pulcherrimum premium, ut honestus est Remp. administrare, ex qua tantum honor acquiritur, quam mercaturam exercere, unde pecunia comparatur. Laudatur in hoc Paulus Aemilius, qui cum Persen Macedoniae regem ditissimum debellasset, uniuersam eius pecuniam in ærarium redegit, ipse uero solo honore contentus fuit. quod etiam alij multi Romani duces fecere.

50 *Et quæ, cum sint expetenda, potius aliena causa, quam* **TEXT.**

sa, quam sua fiunt.

COMM. Honestius est aliquando pro amico, quam pro seipso aliquid facere. quod etiam Quintilianus libro tertio sic ait; præcipuè quod aliena potius causa, quam sua. in hac re Cicero Philippica nona uehementer laudat Seruium Sulpitium, quòd non mores aliorum iuriconsultorum sequeretur, qui suæ utilitatis gratia controuersias constituunt, neque (inquit) constituere litium actiones mallebat, quam controuersias tollere. sic pro lege Man. Cicero seipsum commendat; omne mecum tempus amicorum temporibus transmittendum putauit, ita Socrates celebratur, qui iuuenes erudiebat, & nullam ab eis mercedem penitus exigebat.

TEXT. *Et quæ sunt absolutè bona, ut quæ neglecta propria salute, pro patria geruntur ab aliquo.*

COMM. Maximè uerò ea laudantur, quæ sunt absolutè bona, qualia sunt ea, quæ ad uniuersam patriam pertinent. cum igitur aliquis propriam salutem negligit, ut patriæ subueniat, is maxima laude dignus est. sicut apud Athenienses Codrus fecit, apud Thebanos Menecheus, apud Romanos tres Decij & Q. Curtius, plurimique alij. Quare Cicero multis in locis sibi laudem hanc uendicat, quòd pro salute patriæ, propriam salutem neglexerit.

TEXT. *Et quæ bona dantur à natura.*

COMM. Laudantur etiam bona, quæ quis à natura sortitus est, ut ingenium, memoria, solertia, & in corpore pulchritudo, uires, & eius generis cætera. ut Cic. laudat in Lucullo memoriã, & ingenium, sicut etiam in Hortensio, quem à natura dicendi facultatem habuisse prædicat. idem Cicero primo de Oratore fictos à Deo uocat, qui naturæ bona sortiti sunt. sic enim ait; Sunt autem quidam ita naturæ muneribus in ipsidem rebus habiles, ita ornat, ut non nati, sed ab aliquo Deo ficti uideantur.

TEXT. *Et quæ non illi ipsi qui habet, fructum adferunt; nam quæ adferunt eius ipsius gratia sunt.*

COMM. Sunt aliqua bona, quæ nullam utilitatem adferunt habenti, sed aliis. ea (inquit Aristoteles) honestiora sunt, quam quæ habenti profunt. hæc enim ipsius gratia sunt, illa uero aliorum. magis autem laudantur ea, quæ fiunt aliorum causa quam sua, ut supra dictum est. talis est liberalitas, & beneficentia, quæ non modo nullum fructum adferunt habenti, sed etiam damnum, & fortunarum iacturam apportant. itaque liberales & benefici plurimum laudantur. sic etiam uenustas & pulchritudo corporis nullum fructum adfert, sed spectantes quadam uoluptate complet. & tamen non tantum in muliere, sed etiam in uiro commendatur. sicut Isocrates inter cæteras Euagoræ laudes etiam pulchritudinem commemorat.

TEXT. *Et quæcumque mortuo sapius, quam uiuo contingere solent; nam, quæ uiuo fiunt, ipsius gratia facta uideri possunt.*

COMM. Honestiora sunt quæ mortuo iam homini tribuuntur quam quæ uiuo. quoniam à mortuo nihil iam amplius speratur, & honos qui illi tribuitur, à benefactis eius prouenit, quæ autem uiuo

10 cõceduntur, uideri possunt ipsius gratia cõcedi, nõ autè propter merita. quare gloriosum fuit L. Bruto, qui Tarquinius expulit, quòd eum mortuum Romanæ matronæ integrum annum luxerunt. gloriosum Cæsari, quod ab Augusto & populo R. inter deos relatus fuerit. Cicero Philippica nona statutam in Rostris decernendam esse Seruio Sulpicio censet, qui in legatione ad Antonium obierat, & hoc magis ad gratiam Senatus ostendendam, quam ad gloriam Sulpicij augendam pertinere ostendit. sic Virgilius Aenæam suam celebrat, quod post mortem diuinos honores consecutus sit. sic enim in duodecimo Iouem inducit cum Iunone loquentem;

Indigetem Aenæam scis ipsa, & scire fateris Deberi cœlo: fatisque ad sidera tolli.

Tamen etiam quæ uiuis tribuuntur interdum maximo sunt honori, ut apud Romanos supplicationes, triumphus, statuas, cognomenta uictarum gentium.

TEXT. *Et quæcumque opera sunt aliorum causa; minus enim ipsius gratia: & quæ in alienis negociis curandis, bene conficiuntur, non autem in suis.*

COMM. Aliqua sunt quæ & nostra, & aliorum causa facere possumus, sed honestiora cum aliorum causa

facimus, de quibus supra dictum est. aliqua non ei qui habet, fructum adferunt, sed aliis, de quibus etiam dictum est, aliqua denique tantum aliorum causa fiunt. de quibus nunc mentio fit. & hæc ait ideo esse honesta, quia non ad ipsum referuntur. ut Demosthenes in Oratione de euentu legatione, narrat se pecunias multas insumpsisse, ut ciues captiuos ab hostibus redimeret. ita T. Manlius Torquatus proprio filio non pepercit, ut alij milites imperatoribus parent. ita Cicero se ipsum ait perdidisse ut cæteros seruaret. Laudantur etiã illi qui in alienis negociis curandis diligentiores sunt quam in suis. ut Lycurgus in cœlum extollitur, quòd cum posset sibi regnum acquirere, tamẽ Charilaum fratris sui filium regem esse uoluit, & eius nomine bene regnum administrauit. sic Horatius Augustum laudat. quod commoda publica diligentissime curaret. sic enim ait:

Cum tot sustineas & tanta negocia solus, Rēs Italas armis tuteris, moribus ornes, Legibus emendes, in publica commoda peccem Si longo sermone morer, tua tempora Cæsar.

Sic etiam patroni laudantur, qui clientum negocia bene curant, qua in re Pollionem idem Horatius laudat:

Insigne mœstis præsidium reis. Et consulenti Pollio curiæ.

Aliter uerò seipsum laudat Damasippus ille, quem ita loquentem facit Horatius; Postquam omnis res mea Ianum Ad medium fracta est, aliena negocia curo Excussus propriis.

TEXT. *Et, quæ propter eos fiunt, à quibus beneficium acceptum fuerit; hoc enim iustum est: & benefacta in alios; quoniam ad proprium fructum non referuntur.*

Hone-

COMM. Honestissimum est eis beneficium reddere à quibus accepimus. quoniam hoc maximè iustitiā attingit. omnes enim oderunt immemorem beneficii. Quare Cicero primo de officiis ait; nullum officium referēda gratia magis necessarium esse, quod si (inquit) ea, quæ acceperis vtenda, maiore mētura (si modo possis) iubet reddere Hesiodus, quid nam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus adferūt, quam acceperunt? rectè igitur præcepit Seneca vt acceptum beneficium æternæ memoriæ figamus: neque tantum relatio gratiæ laudatur, sed omnia in alios benefacta, ex quibus nullus fructus ab eo, qui benefacit, accipitur. ut Proculcius ab Horatio commendatur, quod fratribus patrimonium diuiserit; Viuet extento Proculcius æuo, Notus in fratres animi paterni.

TEXT. *Et eorum contraria, propter quæ solent homines erubescere. nam propter turpia, cum aut ea dicunt, ea faciūt, uel cum dicturi facturique sunt, erubescūt; quemadmodum Alcæo poeta respondit Sappho. cum enim ille dixisset, cupio tecum quædam loqui, sed me deterret pudor, illa sic inquit; Si te bonarum, aut honestarum rerum desiderium teneret, neque lingua tua flagitium aliquod proferre tentaret; non sanè pudor oculos tuos occupasset, sed de re iusta liberè uerba fecisses.*

COMM. Ex contrariis contraria nota fiunt, vt si turpe est luxuria diffuere, ergo honestum est esse temperantem. Quare cognoscuntur ex contrariis quæ honesta sunt. ea, propter quæ solent homines erubescere, turpia sunt, ergo contraria sunt honesta: pudor enim & verecundia custos est virtutum de decus fugiens (vt in Partitionibus ait Cicero) Itaque cum homines aut dicunt, aut faciunt aliquid turpe, uel cum sunt dicturi, aut facturi, tunc erubescunt, & à pudore sæpe impediuntur. quod ostendit Horatius eo carmine ad Mæcenatem; Infans namque pudor prohibebat plura profari.

Sic Cicero quoniam intelligebat, honestam esse gloriā contemnere, & turpe ambitiosum videri, erubescere corā Luceio, suam cupiditatem gloriæ declarare, quare ad eum ita scribit; Coram me tecum eadem hæc sæpe conātem deterruit pudor quidam penè subrusticus, quæ nunc expromam absens audacius. epistola enim non erubescit. & quæ sequuntur. Aristoteles exemplum adfert huiusmodi; Alcæus poeta Sapphonis amore captus eam alloqui cupiebat, sed pudore impeditus ita se excusauit; cupio quidem ò Sappho tecum quædam loqui, sed me pudor deterrēt. illa verò statim intelligens nõ esse rem honestam, quā Alcæus dicturus erat, ita respondit; ex verbis tuis Alcæe colligo, te flagitium aliquo proferre velle. neque enim in rebus bonis atque honestis lingua hælitat, neque pudor oculos occupat. sed res iustæ libere sine pudore proferuntur. Est tamen etiam quædam vitiosa verecundia, quam Græci *δυσωρίαν* vocant, cum quis est in rebus honestis pudore afficitur, de quo vitio Plutarchus elegans opusculū scripsit. & Horatius

inquit; Incurata malus pudor vlcera sanat.

Vt enim non decet audacem esse, & oris, quod aiunt, duri, & perfrictæ frontis, ita turpe est etiam nimio pudore affici. Quamobrem Aristoteles septimo Ethicorum negat pudorem esse virtutem, sed ait in adolescentibus affectionem esse probā, bonæque spei indolem, Cato vero dixit sibi magis adolescentem placere qui erubesceret, quam qui palleret. verum moderatum esse pudorem oportet, non nimium.

Et ea, de quibus homines anguntur, cum tamen nõ metuant, honesta sunt: de ijs enim anguntur, & soliti sunt homines, quæ rectè ad gloriam tendunt.

TEXT. HONESTA sunt illa, propter quæ homines solliciti sunt, quāuis ea non timeant. solent enim in eiusmodi rebus hoc pati, quæ ad gloriam tendunt. ut Demosthenes cum noctes & dies in arte dicendi sese exerceret, neque tamen populo Atheniensis gratus esset, discruciauit. Cicero Tuscul. 4. ita de Themistocle scribit; noctu ambulabat in publico Themistocles. quod somnum capere non posset; quærentibusque respondebat; Milciadis trophæis se è somno excitari. & sanè nemo res præclaras & honestas sine quadam sollicitudine præstare potest. adfert enim anxietas illa animi diligentiam; quæ (quod ait secundo de Oratore M. Antonius) nihil est quod non assequatur. hi sunt stimuli: de quibus ita Cicero pro Archia; nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæ stimulis concitat. atque admonet non cum vite tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam.

TEXT. *Honestiores etiam eorum uirtutes, & opera sunt, qui natura sunt meliores; ut uiri quam mulieris.*

COMM. Cum natura aliqui meliores sunt, etiam eorum uirtutes sunt honestiores. vt viri generatim sunt mulieribus natura præstantiores, ergo etiam uirtutes & opera virorum, maiori erunt honore digna, quam mulierum. hoc etiam ad ordines virorum pertinet, vt quoniam Senator mercatori præstat, longè maiori dignus erit honore Senator iustus, quam iustus mercator. Sic Cicero pro L. Murena probare contendit Murenam dignitate superiorè esse Seruio Sulpitio, quoniam ars imperatoria iuriciuili antecellit.

TEXT. *Et uirtutes illæ, quibus alij magis frui possunt, quam illi, in quibus sunt; quæ de causa iustum & iustitia honesta est.*

COMM. In comparatione virtutum cum queritur quæ sint honestiores, illud aduertendum est, quæ sint ille, quæ magis prosint alijs, quàm eis, in quibus sunt quoniam illæ sunt honestiores. ut iustum, & iustitia, multò magis laudatur quam temperantia, quoniam alijs prodest. iustus enim vir sapiens quāuis multum lucrari possit, tamen abstinet. & potius alienam, quam suam utilitatem querit. vnde multo magis laudatur Fabricius, & Camillus propter iustitiam, quæ etiam erga hostes vsi sunt, quæ propter victus tenuitatem. Cicero pro Marcello multis

multis rationibus probat clementiam, maiori laude dignam esse, quam bellicam virtutem, quoniam clementia quod belli fortuna reliquum facit, id saluum esse vult, & bellica virtus suis tantum prodest, clementia vero & suis, & alienis.

TEXT. *Quin etiam hostes potius ulcisci, quam cum illis in gratiam redire, honestum est. nam par pari referre, iustum est. quod autem iustum, est etiam honestum. praeterea viri fortis est, non pati se inferiorem esse.*

COMM. Haec ratio Philosophi non admodum conuenit cum legibus christianis. nos. n. multo laudabilius esse statuimus hostibus parcere, & cum illis in gratiam redire, quam eos ulcisci. sed Aristoteles contra sentit. quoniam iustum est (inquit) par pari referre. ut beneficia beneficiis compensare, & maleficia maleficiis. quod autem iustum, est etiam honestum. huc accedit alia ratio, quod viri fortes nullo modo volunt esse inferiores, sed qui accepit iniuriam nisi ulciscatur est inferior. ergo vir fortis potius hostes ulciscetur, quam cum illis in gratiam redibit. Cicero etiam primo de officiis ait, iustitiae primum munus esse ut nemini quis noceat nisi lacescit iniuria. ubi videtur concedere, cum quis iniuria lacescit, ut et ipse noceat. Sed tamen postea sic ait; Sunt autem quaedam officia etiam aduersus eos seruanda, a quibus iniuriam acceperis: est enim ulciscendi, & puniendi modus. atque haud scio an satis sit eum, qui lacescit, iniuriam suam poenitere, ut ipse nequid tale posthac committat, & caeteri sint ad iniuriam tardiores. tamen in Oratione pro Q. Ligario Caesarem in eo laudat, quod obliuisci nihil soleret nisi iniurias. Socrates apud Platonem multis in locis docet potius inimicis benefaciendum, quam malefaciendum. Iuuenalis Satyra Tertia decima sic ait:

Quippe minuti

Semper, & infirmi est animi, exiguique voluptas Ultio, continuo sic collige, quod vindicta

Nemo magis gaudet, quam foemina. est igitur longè honestius cum perdere hostem possis, ei parcere, atque in gratiam redire, quam ulcisci. quam uis aliter sentiat Aristoteles.

TEXT. *Victoria quoque, & honor in rebus honestis sunt: expetuntur enim, etiam si nullum fructum ferant; & quandam uirtutis exuperantiam ostendunt.*

COMM. Inter res honorificas etiam victoria & honor numeratur. quoniam ab omnibus utrunque expetitur, etiam si non adferat utilitatem, propterea quod qui uictor est in aliquo certamine, & qui honore decoratur, uirtute caeteris antecellere uidetur. atque haec causa est cur omnes homines etiam in rebus minimis & leuiculis, ut in ludis ac iocis, uictoriam concupiscant, quoniam in uictoria semper est excellentia quaedam, & honor. quod in quinto Aeneidos ostendit Virgilius de Aenea loquens eo carmine; Ipsis praecipue ductoribus addit honores.

Hinc supplicationes, coronae, ouationes, triumphus, statuae, monumenta, caeteraque eius generis praemia, quae uictoribus olim honoris causa tradebantur. est igitur in magna laude ponendum ei, quem ornandum suscepimus. siquam consecutus fuerit ui-

10 ctoriam, & si honore fuerit affectus. ita Virgilius tertio Georgicorum Caesaris Augusti uictorias commemorat;

In foribus pugnam ex auro, solidoque elephanto Gangaridum faciam, uictorisque arma Quirini, Atque hic undantem bello, magnumque fluentem

Nilum, ac nauali surgentes aere columnas.

Addam urbes Asiae domitas, pulsumque Niphatem.

Fidentemque fuga Parthum, uersisque sagittis.

Et duo rapta manu diuerso ex hoste trophaea

Bisque triumphatas utroque ab littore gentes.

20 Ita pro lege Man. Cicero Pompeij magni uictorias celebrat, & pro Marcello, usque eo Caesarem extollit, ut etiam ipsam uictoriam a Cesare uictam esse dicat. neque tantum homines, sed etiam equi caeteraque animantes uictoria delectantur. quod ostendit Virgilius tertio Georgicorum, cum de equis uerba faciens, ita inquit;

Et quis cuique dolor uicto, quae gloria palmæ?

Et paulo post;

Tantus amor laudum, tantae est uictoria curae.

Et, quae memoriam alicuius ornant, honesta sunt; & quanto magis ornant, tanto sunt honestiora. **TEXT.**

30 Monumenta quae fiunt ad posteritatis memoriam sunt honesta, unde quidam magnificis edificiis, quidam scriptis quaerunt sibi nomen & gloriam diuturnam comparare. sed quae magis ornant memoriam, sunt honestiora. ut encomia laudationesque uel carmine, uel soluta oratione conscriptae, multo sunt honestiores, quam imagines uel statuae. de qua re sic ait Cicero libro Epistolarum quinto; Nec minus enim est Spartiatus Agefilus ille perhibendus, qui neque pictam, neque fictam imaginem suam passus est esse, quam qui in eo genere laborarunt: unus enim Xenophontis libellus in eo rege laudando facile omnes imagines omnium, statuasque superauit.

40 *Et quae mortuum etiam consequuntur, & quibus honor comitatur, & quae eximia sunt, quaeque solus aliquis possidet, honestiora putantur; magis res huiusmodi celebrantur.* **TEXT.**

50 Quatuor genera rerum, quae in comparatione sint honestiores, quasi uno fasce complectitur, primum quae post mortem etiam laudantur, honestiora sunt, quam quae tantum in uita. ut improbo principi dum uiuit, honores quidem habentur, & palam laudatur. sed cum excedit e uita, statim eum omnes execrantur. bonus autem uir ac sapiens multo magis post mortem, quam in uita commendatur. honestius est igitur esse uirum probum, quam late imperare. Secundo, quibus honor committatur honestiora sunt, quam quae nullo sunt in honore, ut contentum esse suis rebus, & in priuata uita uiuere licet plerumque iucundum sit, non tamen adfert honores & dignitates, sed ei, qui in Reip. luce uersatur, & bene se gerit. honores committantur, ergo honestius est Reip. administrare, quam priuate uiuere. Tertio, quae sunt eximia, sunt etiam honestiora. ut si honestum est, esse

est, esse iurisconsultum, aut Senatorem, multò honestius erit, eximium esse iurisconsultum, & eximium senatorem. Quartò, quæ solus aliquis possidet, honestiora sunt, quia magis fama celebratur. ut si quis nobile signum aliquod Praxitelis aut Polycteti domi habeat, vel aliquod opus antiquum & egregium, cuius nulla extant exemplaria apud alios. quemadmodum dicunt quidam Gallorum regem, historias T. Liuij integras omnes habere. res enim eiusmodi magno sunt honore ac precio propter raritatem.

TEXT. *Et prædia minimè fructuosa, magis enim liberalia sunt.*

COMM. Honestiora sunt prædia quæ nullum adferunt fructum, sed amœnitatis tantum & uoluptatis gratia comparantur. quoniam liberalis & ingenui viri sunt indicia. quales sunt ædes magnificæ, quæ urbana prædia uocantur. horti floribus, & arbuticulis confiti, atque opere topiario exornati, gestationes, ambulationes, balnea, porticus, & eius generis cætera. quæ nonnunquam adferunt honorem & dignitatem. de qua re Cicero primo de officiis ita inquit; Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiferetur, suffragata domino, nouo homini ad consulatum putabatur.

TEXT. *Et quæ propria singulorū sunt, habentur honesta.*

COMM. Quæ sunt apud aliquas nationes, aut populos, aut ciuitates propria, sæpè solent illis honesta esse. ut apud Venetos togatum incedere, & bardocuculum ex humero suspendere decorum est. sicut etiã propriis uti legibus, non communibus. sic Athenæ celebrantur, quoniam in ea ciuitate (sicut ait Cicero) primo nata, atq; alta est ratio. pro L. Flacco, numerat quæ propria sunt Atheniensium ut eos laudet. Adfunt (inquit) Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, iura, leges ortæ. atque in omnes terras distributæ putantur. de quorum urbis positione, propter pulchritudinem etiã inter Deos certamen fuisse proditum est: quæ uetustate ea est, ut ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur. & eorum eadem terra paræs altris patria dicatur. auctoritate autem tanta est, ut iam fractum propè ac debilitatum Græciæ nomen huius urbis laude nitatur. deinde numerat quæ propria Lacedæmoniorum sunt. Adfunt (inquit) Lacedæmonij: cuius ciuitatis spectata ac nobilitata uirtus non solum natura corroborata, uerum etiam disciplina putatur: qui soli toto orbe terrarum septingentos iam annos amplius unis moribus, & nunquam mutatis legibus uiuunt.

TEXT. *Et quæ sunt indicia rerum apud singulas gentes laudatarum; ut apud Lacedæmonios alere comam honestum est. est enim ingenuitatis signum: neque enim facile est ei, qui comam alit, aliquod seruire opus exequi.*

COMM. Signa atq; indicia nobilitatis, & rerum, quæ apud singulas gentes laudantur, honesta sunt. quod

10 exemplo Lacedæmoniorū declaratur, apud quos honestum erat, comam alere. quoniam id hominis ingenui esse putabatur. neque enim qui comam alunt, opera seruilis possunt exequi. unde contra illos, qui aliquid supra conditionem suam tentare auderēt, illud dicebatur, quod est apud Aristophanem in Auibus, δῶλος ὢν κείνῃ ἐχέει. cum seruus sis, comam habes. hoc enim institutum Lycurgi fuit, ut ciues sui comam alerent. nam pulchros (aitbat Lycurgus) coma speciosiores reddit, deformes autē horribiliores. apud Romanos (ut Plutarchus auctor est) nobiles & ingenui lunulas in calceis gestare consueuerant, unde lunata pellis apud Martialem, & apud Iuuenalem de homine ingenuo; Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Sic apud eodē Romanos purpura Senatorū erat propria, annuli aurei equestris ordinis, & sicut purpura Senatores ab equitibus distinguebat, ita equites annuli aurei distinguebāt à plebe. pueri uero & puellæ nobiles bullam & togam prætextam gestabant. quod ostendit etiam Cicero tertiam actionem in Verrem; eripies igitur pupillæ togam prætextam? detrahes ornamenta non solum torturæ, sed etiam ingenuitatis?

TEXT. *Honestum est etiam nullam artem exercere mercenariam: nam liberi hominis proprium est, non ad alterius arbitrium uiuere.*

COMM. Artes omnes mercenariæ uiles sunt, neque ullum honorem adferre possunt. itaque honorificum est nullam eiusmodi artem exercere. cum præsertim quodammodo seruiant & ad alterius arbitrium uiuant omnes opifices, quod nequaquã est hominis liberi. tradunt Isocratem cum discipulos docere cœpisset, & eos mercedem sibi numerantes aspexisset, non potuisse lacrimas continere, dicentē; nunc intelligo meã libertatem his esse mancipatã. sed iniuria conquestus est Isocrates, non enim ars docendi seruilis est, etiam si mercedem accipiat, alioquin omnes publici professores, omnes iurisconsulti, omnes medici serui essent, quia mercedem accipiunt. uerum Cicero primo de Officiis optime distinguit qui mercenarij uocari debeant, cum ita inquit; illiberales autem & sordidi questus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorū artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctora mentum seruitutis. huiusmodi homines multis in locis appellat opifices & tabernarios. quod autem ars docendi sit honesta, uerbis illis ostendit Cicero; quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocri utilitas queritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarū; hæ sunt ijs, quorū ordini conueniunt, honestæ.

50 *Assumenda præterea sunt ea, quæ uicina sunt & proxima rebus ipsis, uel ad laudem, uel ad uituperationem; ut, si cautum & sibi fidem hominem, timidum & insidiosum uocemus; si fatuum bonum; si lentum mansuetum.*

COMM. Hoc loco docet Aristoteles quomodo & uirtutes uituperare, & uitia laudare possimus. nempe si assumamus ea, quæ sunt ipsis rebus uicina & proxima

xima cum laudamus aut uituperamus. sunt enim quædam uitia uirtutibus finitima, & quasi similia. ut uir cautus, uidetur esse timidus, uir sibi fidens uidetur insidiosus, uir fatuus uidetur bonus, qui letus est uidetur mansuetus. ergo si uituperamus eum, qui cautus est, timidum appellabimus, qui sibi fidens est, uocabimus insidiosum. si uero laudamus eum, qui fatuus & stolidus est, bonum & simplicem esse dicemus. qui lentus est, mansuetu uocabimus. hæc est Aristoteles sententia, quam uidit Quintilianus libro tertio, ubi de Aristotele uerba faciens ait; Idem præcepit illud quoque; quia sit quædam uirtutibus ac uitii uicinitas, utendū proxima deriuatione uerborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro auaro parcum uocemus. quæ eadem contra ualent. auctor etiam ad Herennium libro tertio idē præcipit cum ait; Item si quo pacto poterimus; quam is qui contradicet, iustitiam uocari, nos demonstrabimus ignauiam esse & inertiam, ac prauam libertatem: quæ prudentiam appellari, ineptā & garrulam & odiosam scientiam esse dicemus: quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, & dissolutam negligentiam dicemus. quam ille fortitudinem nominari, eam nos gladiatoriam, & inconsideratam appellabimus temeritatem, sic Horatius Satyra tertia primi libri Sermonum docet nos amicorum uitia laudare, hoc modo;

Parcius hic uiuit, frugi dicatur. ineptus
Et iactantior hic paulo est; concinnus amicis
Postulat ut uideatur. at est truculentior, atque
Plus æquo liber; simplex fortisque habeatur.
Caldior est, acres inter numeretur opinor.
Hæc res & iungit, iunctos & seruat amicos.

Ad hanc rationem Lucretius libro quarto de amore uerba faciens, ostendit amatores amicorum suarum uitia uicinis uirtutibus occultare solere.

TEXT. *Et in quaque re semper ex consequentibus id, quod optimum uidetur, capiamus; ut si iracundum, & truculentum, ingenij simplicis hominem dicamus; & si contumacem, magnificum & grauem.*

COMM. Etiam ex consequentibus & adiunctis uitia laudari possunt, & uirtutes uituperari, cuius rei duo ponit exempla. primum si quis est iracundus & truculentus, dicetur homo simplicis ingenij. quia naturam illam iracundam consequitur morum simplicitas, & quædam naturæ bonitas. sicuti etiā Plato tradit in Theæteto, nempe probos & ingeniosos homines facile irasci solere. quod etiam primo de legibus Cicero sic affirmat; Solent enim (id quod uirorum bonorum est) admodum irasci. Alterum exemplum est, si quis est contumax, ut eum magnificum & grauem dicamus. contumax (ut Donatus sensit) dicitur is qui contemnit potentiores & meliores, ergo est in uitio, qui uero contumacem laudare uoluerit grandem & magnificum appellabit, quæ uidentur quodammodo naturæ contumaciæ consequi. Nam Cicero liberam etiam contumaciā ait in Socrate fuisse, qui Iudices mortem sibi mi-

10 nantes contempserit. sic enim primo Tuscul. His & talibus adductus Socrates, nec patronum quasi ad iudicium capitis; nec Iudicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam à magnitudine animi ductam, non à superbia. contumacia igitur (ut uult Cicero) interdum à superbia, interdum ab animi magnitudine proficiscitur.

TEXT. *Et, qui in eo: quod est nimium, peccant. si ita probe mus, quasi in mediocritate uirtutibusque consistant; ut si temerarium fortem, prodigum liberalem appellamus. sic enim imperit. & multitudini esse uidebitur.*

COMM. Virtus in medio consistere solet, peccat autem homines uel in eo quod est parum, uel in eo quod est nimium. cum igitur aliquē laudare uolumus, qui peccet in eo, quod est nimium, dicere debemus eum media uirtute præditum esse, ut si temerarius fuerit, fortem appellabimus, si fuerit prodigus, liberalem esse dicemus. facile enim hoc modo decipitur imperita multitudo. quæ nescit à uirtutibus uitia discernere. cum præsertim hæc uitia sint ei modi ut ad uirtutem facile reuocari possint. nam timidus homo nunquam fortis euadet, uerum audax & temerarius, si parum impetum illum animi cohibuerit, fortis fiet. eodem modo auarus nunquam fiet liberalis, sed prodigus si cum ratione pecunias erogare ceperit, statim erit liberalis. duo sunt enim genera largorum (ut secundo de Officiis ait Cicero) quorum alteri prodigi alteri liberales. hunc autem Aristotelis locum uidetur in Partitionibus expressisse Cicero, ubi sic ait; Et liberalitatem effusio, & fortitudinem audacia imitatur.

TEXT. *Quin etiam subest ratio, cur in errorem plerique ducantur. nam, qui pericula non necessaria subit, multo magis uidetur id facturum; cum aliqua res honesta postulabit. & qui pecunias temere profundit, is etiā amicis facile subueniet; nam ab exuperantia quadam uirtutis prouenit, omnibus benefacere.*

COMM. Causam explicat, cur homines decipiantur, & eos existiment esse fortes, qui temerarij sint, eos liberales, qui sint prodigi. nam temerarij uiri solent adire pericula non necessaria, quare sic argumentari licet, qui non necessaria pericula subit, multo facilius periculum adibit, cum honesta res aliqua id postulabit. hoc autem uiri fortis propriū est. prodigi uero temere pecunias profundunt. ergo facile etiam amicis subuenient, putant enim omnes quædam uirtutis exuperantiam esse, omnibus benefacere. non erit igitur difficile persuadere multitudini temerarium esse fortem, & prodigum liberalem.

TEXT. *Sed uidendum est, apud quos quæpiam laudes: nam (ut aiebat Socrates) non difficile est, Athenienses Athenis laudare.*

COMM. Plurimum ualet ad probandū id, quod uolumus, intelligere qui sint mores audientium, sic enim poterimus ea laudare, quæ auribus eorum grata fore intelligemus. quæadmodū si quis Athenienses Athenis laudet, id erit facillimum, quoniam fauet omnes

omnes laudibus suis, sed si idem apud Lacedæmonios faciendum esset, multo difficilius haberetur. hoc autem sumpsit Aristoteles ex Menexeno Platonis. ubi Socrates hoc ait. nam Athenis publice laudabantur ij, qui pro patria mortem oppetissent. quibus in Orationibus quoniam populus Atheniensis laudabatur, omnes Athenienses libenter audiebant. hunc autem locū tertio libro Quintilianus expresit, sicuti notauit etiam Victorius, hoc modo; Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quicquā laudetur, aut uituperetur. nam plurimū refert, qui sint audientium mores. quæ publicè recepta persuasio, ut illa maximè quæ probant, esse in eo, qui laudabitur, credant: aut in eo, contra quem dicimus, ea, quæ oderunt. Cicero in Oratione contra Rullum de lege Agraria, apud Quirites Tiberium, & Caium Gracchos laudat, quia sciebat plebi gratos fuisse, at hoc in Senatu nō fecisset.

TEXT. Oportet autē id, quod apud singulos in precio est, tale sua ui esse dicere; ut apud Scythas, uel Lacones, uel philosophos: & omnino quod in precio est, ad honestum referri debet; quoniam propinquum esse uidetur.

COMM. Quoniam aures auditorū moderantur Oratori prouido ut ait Cicero, cum quid laudat Orator quod in precio sit apud aliquos, debet id extollere, & id sua ui ac natura tale esse dicere, non autem ex hominū opinione. ut exēpli gratia si quis apud Scythas bellicosos populos bellū laudaret, & pulchrū esse diceret quā plurimos hostes interficere, certe eius Oratio uehementer probaretur. quoniā Scythæ humana cede delectantur, & qui plurimos ex hostibus interfecit, is præstātissimus habetur, qui uero nullum hostem necauerit inglorius est. sic apud Laconas si quis communitatem prædiorum, uel continentiam, uel breuiloquentiam celebraret, id secūdo populo faceret, quoniam eas res in honore ac precio Lacones habent. sic apud Epicuro reos patronus uoluptatis libenter audiretur, quoniam uoluptatem summum bonum esse iudicant, & eam cunctis animantibus esse naturalem. quicquid autem est in precio debet Orator ad honestam trahere, atque illud tanquam honestum laudare. quoniam quandam habent inter se cognitionem.

TEXT. Et quæcunque illi conueniunt, qui laudatur, dicenda sunt; ut si res dignas maioribus suis gessit; & si hoc alijs rebus, ab eo præclare gessit respondet; est enim beatum, & honestum honori parto honorem adiungere.

COMM. Cum hominem aliquem laudamus, omnia diligenter inquirere debemus, quæ ad eum pertinent, ut si maiorum suorum nobilitati responderit, & si res alias præclare gessit, quibus id simile sit, quod laudandum suscepimus. nam honorem honori adiungere res est quædam beata ac præclara. neque enim tantum ea consideranda sunt, quæ sunt in ipso, quem laudamus, sed etiam quæ ante ipsum. Ante hominem (ait Quintilianus) patria ac parentes maioresque

10 crunt. quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobilitati, pulchrum erit: aut humiliter genus illustrasse factis. Isocrates in Euagora uehementer primo extollit Euagoræ maiores, deinde ostendit cum maioribus suis simillimum fuisse. Cicero multis in locis gloriatur à se suum genus illustratum fuisse, cum maiorum luce careret, oportet etiam cum, quem laudamus pluribus uirtutibus cumulatum ostendere. quod Cicero pro lege Man. facit in Pompeio, cum enim eius uirtutem bellicam uehementer extulisset, sic addit; Est hæc diuina atque incredibilis uirtus imperatoris. quid cæteræ quas paulò ante commemorare cæperam, quantæ, atque quam multæ sunt? & quæ sequuntur.

TEXT. Aut si præter id, quod conueniebat, aliquid in meliorem honestioremque partem effecit; ut, si, cui res secundæ sunt, is moderatus sit; & si, cui fortuna est aduersa, is magno sit animo; aut opibus & dignitate auctus, melior & placabilior euaserit.

COMM. Laudabile est aliquid honeste præter spem atque expectationem efficere, & præter aliorum qui sunt eiusdem ordinis consuetudinem. ut qui prosperam habent fortunam insolentiores, & intemperantiores esse solent. si quis igitur, cum res secundæ sunt, moderatus fuerit, iure laudari poterit. ita qui fortunam habent aduersam plerumque animo cadunt, qui uero magno fuerit animo in calamitatibus ac miserijs maxima laude dignus erit. qui augentur opibus & dignitate deterioris sæpe fieri solent & arrogantiores, ergo qui sit melior & placabilior, cum opibus & dignitate augetur, meritò laudatur. communiter enim omnes animum cum fortuna mutare solent ut in Hecyra Terentius ait; omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus. Cicero pro lege Man. Pompeium à modestia uehementer laudat illis uerbis; Iam uero ita faciles aditus ad eū priuatorum ita liberæ que rimoniæ de aliorum iniurijs esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. in rebus autem aduersis magno esse animo magnopere laudari solet. ut Dion audita morte filij, iussit eum ad sepulturam ferri. Anaxagoras nullum signum moreris in filij morte dedit, sed tantum dixit, sciebam me genuisse mortalem. Socrates eodem vultu ad mortem abiisse dicitur, quo ad conuiuium ire consueuerat. Horatius ad Delium scribens hanc æqualitatem uitæ commendat hoc modo; Aequam memento rebus in arduis Scrutare mentem, non secus in bonis. Ab insolenti temperatam

50 Lætitia moriture Deli.

TEXT. Tale fuit illud Iphicratis dictum, E quibus initijs ad quas res? & uictoris Olympiorum; His humeris ante imposita mihi corbe.

--atque illud Simonidis;

Hæc habuit patrem, atque uirum, fratresque tyrannos.

Hæc

COMM. Hęc tria exempla sunt eorum, qui propter fortunam prosperam, & opum ac dignitatis amplificationem insolentiores facti non sunt. ut Iphicrates qui prius erat Sutoris filius, deinde propter excellentem virtutem & rei militaris scientiam Imperator Atheniensium factus, non occultabat genus suum, sed ignobilitatem confessus dicebat; e quibus initiis ad quantam dignitatem perueni. & Olympionices quidam cuius nomen non ponit Aristoteles, cum antea baiulus fuisset, postea coronatus in Olympiis, nihil elatus fatebatur se mercenarium & baiulum fuisse. Simonides et laudat Archedicam Hippie regis Athenarum filiam, quod cum esset regis filia, & fratres esset reges haberet, & maritum regem, non tamen ea de causa facta est insolentior. Extat apud Aufonium Epigramma de Agathocle Sicilie rege, qui cum figuli filius fuisset, tamen ea de re gloriabatur. Sic enim ait Aufonius:

Fama est fictilibus coenasse Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sepe onerasse luto.
Fercula gemmatis cum poneret aurca uasis,
Et misceret opes pauperiemque simul.
Querenti causam, respondit. Rex ego qui sum
Sicanie figulo sum genitore fatus.
Fortunam reuerenter habet, quicumque repente
Diues ab exili progrediere domo.

TEXT. Quoniam autem laus in actionibus consistit, & boni uiri proprium est, in rebus gerendis delectum adhibere; danda est opera, ut ostendamus eum, quem laudamus, delectum adhibito res suas gessisse: ad quod probandum utile erit ostendere, sapius illum recte fecisse.

COMM. Plurimum refert qua mente quoque; animo res gerantur. probi enim uiri studiosè delectuque; adhibito res suas gerunt. itaque iure laudantur, quoniam laus in actionibus consistit. quidam autem etiam si bene se gerant, tamen id casu temereque faciunt, qui certe digni laude non sunt. Quare cum aliquem laudamus, enitendum est, ut probemus eum, non casu, sed ratione & consilio bene gessisse. quod facile fieri poterit, si is, qui laudatur, non semel tantum aut iterum, sed sepius bene res suas gessisse ostenditur. quod enim fortuitum est, raro fit, neque casus & fortuna versatur in iis rebus, quae plerumque fiunt. nunquam enim (ut ait Cicero) temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. ita Cicero tertia in Catilinam oratione factum suum extollens quod coniurationem detexisset, se ratione, consilio, uirtute, non casu id fecisse praedicat, atque in extrema eiusdem orationis parte sic ait; Denique; ita me in Rep. tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curemque; ut ea, uirtute, non casu gesta esse uideatur. sic in oratione pro lege Man. Pompeij uirtutem extollit; qui sepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertauit, plura belli gessit quam ceteri legerint, plures prouincias confecit, quam alii concupiuerint. probat igitur Pompeium non casu & fortuna, sed ratione & consilio Remp. bene gessisse,

10 cum id sepius fecerit.

Itaque illa etiam quae casu fortuitoque contingunt, tanquam consilio & ratione facta sint, laudare debemus. TEXT.

COMM. Omnia conceduntur Oratori in demonstratiuo genere uersanti, quae speciem aliquam laudis habere uideantur. ita siquid casu acciderit ei, quae laudat, ad consilium & rationem Orator reuocare debet ac dicere non illud euenturum fuisse, nisi hic sapienter se gessisset, ut Socrates cum e bello rediret, per locum quendam desertum transire noluit, atque alios etiam admonuit ne per eum transirent, qui cum non ei paruissent spoliati sunt atque interfecti, quod sane casu accidit. at si quis Socratem laudare, hoc eius sapientiae posset attribuire. ita si quis laudaret Simonidem, posset eius probitati tribuere quod Deorum uoluntate tunc exiuerit e conclauo illo, in quo cum Scopas Thesalo & aliis multis epulabatur, cum id conclaue corruit, & conuiuas omnes oppressit.

TEXT. Nam si multa & similia prolata fuerint, ea uirtutis & consilij signum esse uidebuntur.

COMM. Non unum tantum aut alterum factum uirtutem ostendere potest, sed opus est, ut multa & similia proferantur. sic enim a consilio & uirtute profecta uidebuntur. Huius rei pulcherrimum est exemplum pro lege Man. ubi sic ait de Pompeio; quod denique; genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna Reip. ciuile, Africanum, Transalpinum, Hispanientem, mixtum ex ciuitatibus atque ex bellicolisimis nationibus, seruile, nauale, uaria & diuersa genera & bellorum & hostium non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quae huius uiri scientiam fugere possit. cum enim in omnibus eis bellis egregie se gesserit Pompeius, id signum est rarae cuiusdam & singularis uirtutis.

TEXT. Ac laus quidem est oratio quae uirtutis magnitudinem explicat. quare res gestas eius, quem laudamus, ita tractare oportet, quasi a uirtute profecta sint, laudatio uero tota ab actionibus & operibus pendet.

COMM. Est aliqua differentia inter laudem, & laudationem sicut apud Graecos inter *εἰρωνία* & *ἐγκύμιον*. laus enim uirtuti debetur, laudatio uero operibus uirtutis. itaque laus ita definitur, ut sit oratio quae uirtutis magnitudinem explicat, laudatio autem est oratio quae praclaras actiones & opera commemorat. sicut igitur uirtus ab actione differt, quia bonae actiones nascuntur a uirtute, sic etiam laus differt a laudatione, quia uera laudatio nascitur a laude. uerum sepe alterum pro altero ponitur. cum igitur aliquem laudamus, res eius gestas a uirtute profectas ostendere debemus. & laudationem nostram ad laudis originem referre. quod ita fiet, si ex habitu animi rationi consentaneo, atque ex delectu res illas gestas fuisse probemus. Ut Cicero de innocentia Pompeii; hic mira mirum hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius

ius legiones sic in Asiam peruenerunt, ut nō modo manus tanti exercitus, sed ne uestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur. iam uero quemadmodum milites hybernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini uis infertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. atque ut magis ostendat hæc à uirtute proficisci addit illam sententiam: hyemis enim non auaritiæ per fugium maiores nostri in lociorum atque amicorum tectis esse uoluerunt. & paulò post, illam tam celeritatem, & tam incredibilem cursum Pōpeij à temperantiâ profectum ostendit. nō enim inquit, illum eximia uis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut uenti aliqui noui tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed hæc res quæ cæteros remorari solent, non retardarunt; non auaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam reuocauit. & quæ sequuntur.

TEXT. *Quæ uerò extrinsecus assumuntur, ad fidem faciendam ualent; ut nobilitas, atque educatio: credibile est enim è bonis parentibus, bonos nasci filios; & eum qui benè fuerit educatus, bonum futurum.*

COMM. In laudando plurimum etiam ualent ea, quæ extrinsecus assumuntur, quoniam uim habent fidei faciendæ. Vt si quis illustri loco natus sit, & bene educatus, nam hoc maximam probabilitatem habet, ut qui à parentibus & maioribus præclaris ortus sit, etiam ipse sit præclarus & insignis, & qui honestè fuerit educatus, probis moribus ornatus sit. Idem præcipit etiam in Partitionibus Cicero, cum ait; Sed in toto quasi contextu orationis hæc erunt illustanda maximè quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit. pro Archia poeta laudat eum quod Antiochiæ natus sit loco nobili, & celebri quondam vrbe, & copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluentibus. sic pro lege Man. Pompeii scientiam militarem extollit, quod à pueritia sit in bellis educatus. qui inquit, è ludo, atque pueritiæ disciplina bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est, qui extrema pueritiâ miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentiâ maximi ipse exercitus imperator, ita Crassus tertio de Oratore, uult Oratorem institutum esse liberaliter educatione doctrinæque puerili. quod autem è bonis parentibus plerumque boni filii nascantur. declarat etiam Horatius quarto carminum de Druso qui Rhetos & Vindelicos debellarat.

Sensere quid mens rite, quid indoles
Nutrita faustis sub penetralibus
Possent, quid Augusti paternus
In pueros animus Neronis.
Fortes creantur fortibus, & bonis
Est in iuuenis, est in equis patrum
Virtus, nec imbellem seroces
Progenerant aquilæ columbam.

Deinde adiungit etiam educationem ualere plurimum.

Doctrina sed uim promouet insitam
Rectique cultus pectora roborant.

Quantum autem possit educatio declarauit Laedæmoniis Lycurgus, ut scribit Plutarchus, ex epulo duorum canum, qui ex eadem matre, uno par tu nati fuerant. quorum alterum in uenatione exercuerat, alterum culinæ tradiderat. itaque cum in publico uiuum leporem, & ollam carnium propouisset, canis educatus in uenatione leporem secatus est, alter ad ollam se conuertit.

TEXT. *Quare laudamus eos, qui iam præclare aliquid gesserunt. actiones enim & opera signa sunt habitus animi. & certè illum etiam laudaremus, qui nihil adhuc laude dignum gessit; si certum haberemus eum talem futurum.*

COMM. Probat laudationem quæ græco nomine dicitur encomium, non esse ipsius uirtutis, hoc est habitus animi, sed esse actionum & operum. quoniam non eos laudamus in quibus est uirtus, nisi aliquod opus uirtutis appareat. cum uero aliquis se præclare gessit, tunc eum laudamus. quoniam actiones & opera significant in eo uirtutem esse. ut Cæsar non posset iure laudari, quod egregius esset imperator, nisi uera essent quæ pro Marcello Cicero de illo sic ait; domuisti gentes immunitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes. ita Phidias non habitus fuisset excellentissimus statuarius, nisi Iouis Olympici simulachrum, & Mineræ, & alia eiusdem præclara opera uisa fuissent. nam uerissimum est, quod ait Horatius: Paulum sepultæ distat inertis Cælata uirtus.

Pendet igitur ab operibus tanquam à signis omnis laudatio, sed tamen originem & principium habet à uirtute, sine qua nihil potest esse laudabile. nam is etiam uerè laudari posset, qui nihil adhuc laude dignum gessit, modo certum esset illum, eo habitu animi esse, ut si occasio daretur rectè strenuèque facturus esset. Cicero pro Cælio laudat eum à spe futuræ uirtutis, cum ita inquit; non loquor de sapientia quæ non cadit in hanc ætatē, de impetu animi loquor, de cupiditate uincendi de ardore mentis ad gloriam: quæ studia in huiusmodi ætatibus nostris contractiora esse debent, in adolescentiâ uero, tanquam in herbis, significant quæ uirtutis maturitas, & quantæ fruges industriæ sint futuræ. sic Virgilius in Sexto, Marcellum Octauiæ filium, qui adolescentulus mortuus est, laudat quod egregius bellator esset futurus, si uixisset;

Heu pietas, heu prisca fides, immixtaque bello
Dextera, non illi quisquam se impune tulisset
Obuius armato: seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.

TEXT. *At uero beati, & felicitis appellatio eadem est, differt tamen à laude, atque encomio. nam quemadmodum felicitas uirtutem continet, ita felicitis appellatio*

latio laudem, & encomium complectitur.

COMM.

Apud Aristotelē duo sunt nomina, μακαρισμός, & ευδαιμονισμός, quæ idem ait penitus significare. ea latinè singula vno verba exprimi non possunt. sed μακαρισμός, beati appellatio dici potest. ευδαιμονισμός verò felicitis appellatio. nulla est igitur apud græcos inter ea verba differentia, sed apud nos beatus & felix aliquo modo differunt, quoniam beatus magis ad virtutem refertur, interdum etiā ad fortunam, felix vero sæpius ad fortunam vt Cicero pro Fonteio, ad consilia prudētem, ad casum fortunamque felicē. ita etiam felicitas magis ad fortunam quam ad uirtutem refertur. vt auctor ad Herennium libro quarto; illi fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparauit. Cicero pro Sylla; casu magis & felicitate, quā virtute & consilio gestum. beatitudo vero non potest esse nisi cum virtute coniuncta, si proprie loqui uoluerimus, sed sæpe pro eodem ponitur felicitas & beatitudo. non est autē idem felicem aut beatum aliquem appellare, & eundē laudare. quia sicuti beatitudo siue felicitas complectitur virtutem, ita felicitis appellatio complectitur laudē, & encomium. plura igitur cōprehendit felicitis appellatio, quam laus & encomium. quoniam Dei non propriè laudantur, cum tamen eorum natura sit undique beatissima ac felicissima, sicuti primo Ethicorum docet idem Aristoteles.

TEXT.

Habent autem quandam communem speciem demonstratiuum genus, & deliberatiuum. nam quæ utiliter in suadendo consilia dantur, ea, commutato dicendi genere, in laudationes transferunt.

COMM.

Demonstratiuum & deliberatiuum genus in hac re conueniunt, quod ex præceptis quæ dantur in suadēdo, laudationes fieri possunt, commutato tantum dicendi genere. sumamus enim exempli gratia locum ex Oratione Ciceronis pro P. Sestio, quo suadet ciuibus & adolescentibus Romanis res honestissimas hoc modo; amemus patriā, pareamus Senatui, consulamus bonis. præsentis fructus negligamus, posteritati & gloriæ seruiamus. id esse optimum putemus, quod erit rectissimum; speremus, quæ volumus, sed quod acciderit feramus. cogitemus denique, corpus uirorum fortium, magnorumque hominū esse mortale, animi uero motus & uirtutis gloriam sempiternam. hæc ad deliberatiuum genus pertinent. at si quis in demonstratiuo genere uoluerit iisdem rebus uti, dum aliquem laudat, opus est ut dicendi tantum genus mutet, hoc modo; Socrates amabat patriam, parebat Senatui, consulebat bonis. præsentis fructus negligebat, posteritati & gloriæ seruebat. id esse optimū putabat, quod est rectissimū, bene quidem sperabat, sed quicquid accidisset, moderatè ferebat. cogitabat denique corpus uirorū fortium, magnorumque hominum esse mortale, animi uero motus, & uirtutis gloriam sempiternam. res igitur ipsæ cōmunes sunt, & de liberatiuo, & demonstratiuo generi, sed figura dicendi uarianda est, quoniam in deliberatiuo con-

10 filia dantur, in demonstratiuo, quæ rectè præcipi solent, si laudamus, diligenter obseruata esse docemus. ut, nunquā sunt intermittenda studia doctrinæ, etiā si magnis occupationibus urgeamur. hoc præceptū est. at Cic. ita Brutū laudat; in maximis occupationib. nūquā intermittit studia doctrinæ.

Cum igitur ea sint explicata, quæ uirum probum agere oportet; si uoluerimus eadem ad præceptiones, suasionēque traducere; dicendi tantum genus mutare, & conuertere opus erit; ut, si quis dicat; Nō oportet quemquam efferrī animo propter ea, quæ dantur à fortuna; sed propter ea, quæ in ipso posita sunt. hoc præceptū erit, sed illo modo laus; Animo sese efferebat, non ob ea, quæ data sibi fuerunt à fortuna, sed, quæ in se ipso posita habebat.

Qui benè cognouerit ea, quibus homo iure laudatur. quæ quidē superius ab Aristotele diligenter explicata sunt, facile poterit eadem ad suadendi & præcipiendi rationem traducere, uariato tantum (ut diximus) & commutato dicendi genere. quod ostendit Aristoteles exemplo sumpto ab oratione luculenta Isocratis, qua Euagorā Cypri regē laudauit. & inter cæteras eius laudes, illam et cōmemorauit, quod Euagoras licet fortunā haberet maximè prosperā & secundā, non tamen ob eam rem gloriabatur, neque animū efferebat, sed tantū ijs rebus fidebat, in eis gloriabatur, quas in seipso positas habebat. hæc igitur sententia poterit esse præceptum si hoc modo proferatur; Non oportet quemquam efferrī animo propter ea, quæ dantur à fortuna, sed propter ea, quæ in ipso posita sunt. poterit et esse laus si ita cōmutetur; Animo sese efferebat, non ob ea, quæ data sibi fuerant à fortuna, sed quæ in seipso posita habebat, à fortuna dantur pecuniæ, diuitiæ, nobilitas, potentia, sæpe etiā dignitates & honores. in quibus non est uera laus. unde bene Vlysses apud Ouidium libro Metamorphosis tertio decimo:

30 Nam genus & proauos, & quæ non fecimus ipsi. Vix ea nostra uoco. in ipso hoīe est animi constantia, prudentia, uirtutesque oēs, in quibus est uera laus, unde sapiens homo dicitur totus à se ipso pendere, sibi que animi tranquillitatem & æquitatem parare. de qua re sic Horatius ad Lollium: Sed satis est orare Iouem, qui donat, & aufert. Det uitā, det opes, æquum mi animū ipse parabo.

40 Cice. tertio de Natura deorum sic ait; iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam à Deo petendam à se ipso sumendam esse sapientiam.

Quare cum aliquem laudare uolueris; considera, quæ illi præcepta dares: cum autem præcipere uolueris, quid esset in eo laudandum.

50 Ratio hæc facilis est & pulchra, ut cū uolumus aliquem laudare, cogitemus, quæ illi præcepta daremus. ut iurisconsulto daremus hoc præceptum, ut legū interpretationē semper ad iustitiā & æquitatē referret. Ergo Cic. Philippica nona Ser. Sulpitiū iurisconsultū ita laudat; neque enim magis iurisconsultus quā iustitiæ fuit. itaque quæ proficiscerentur à legibus, & à iure ciuili sēper ad facilitatē æquitatemque

I tatemque

tatemque referebat. quod si voluerimus præcepta dare, cogitemus quid esset in eo laudandum. vt in adolescente labor & diligentia laudatur. itaq; Cicero pro P. Sestio, præcipit adolescentibus ut laborem & diligentiam amplectantur, quo possint dignitates & honores assequi. Hæc imitamini per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis. & quæ sequuntur.

TEXT. *Dicendi uero genus necessario contrarium est; cū id, quod immutatur, ex prohibente in non prohibens transferit.*

COMM. Quomodo dicendi genus contrarium sit in exemplo quod ipse superius posuit, nunc ostendit. nam cum est præceptum, prohibet, hoc modo; Non oportet quemquam efferri animo, propter ea, quæ dantur à fortuna. cum autem in laudationem transit, non amplius prohibet, sed, quid actū sit, indicat, hoc modo; Animo sese efferebat, & reliqua.

TEXT. *Vtendum est etiam multis argumentis qua amplificandi uim habeant: ut si solus, aut primus, aut cum paucis socijs fecisse dicatur; aut ipsius potissimum in eo uirtus enituit. hæc enim omnia sunt honesta.*

COMM. Hoc demonstratiuum genus amplificatione potissimum constat, & in eo licet ingenium & artem ostentare. quare sunt ea diligenter exquirenda quæ vim habeant amplificandi. quorum e genere quatuor hoc loco ponit Aristoteles. primum est, si solus is, quæ laudamus, aliquid fecit. vt Horatius Cocles solus contra exercitum Porfenz regis Hetruscorum in ponte constitit. Mutius Scæuola solus Porfenz castra ingressus, eum obtruncare uoluit. aut solus aliquem honorem acquisiuit, vt Gorgias Leontinus solus auream statuam in templo Delphico habuit. Cicero solus in toga supplicationem meruit. hoc enim plenum est laudis & dignitatis id efficere aut assequi quod nullus alius potest. sic enim pro lege Man. de Pompeio; cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam uirtute superauit. ita dicimus etiam singularem uirtutem, quæ tam eximia sit, vt sola esse videatur. Alterum est, si primus aliquid effecit. vnde primi rerum inuētores magnas laudes consecuti sunt, & plurimi in Deos relati. vt Bacchus qui primus uinum reperit, Cæres quæ frumentum, Minerua quæ artes. Aristoteles in Elenchis, & in secundo primæ Philosophiæ docet primos inuētores maximis esse laudibus dignos. ita celebratur Cadmus qui primus literas græcis tradiderit, Nicoltrata mater Euandri quæ latinæ literas inuenit, Empedocles qui Rhetoricæ initiū dederit, Zeno Eleates qui Dialecticam inuenerit, Thales Milesius qui primus aliquid de Philosophia naturali disputauerit. & ne plura persequar Cicero in cælo est, quod primus pater patriæ fuerit appellatus. Tertium est, si cum paucis socijs aliquid egregiè fecisse dicatur, ut Leonidas Rex Spartanorum magnopere commendatur. quod innumerabili penè exercitui Persarum, cum pau-

10 cis delectis uiris ad Thermopylas resistere ausus fuerit, atque ibi pro patria strenuè dimicans occubere uoluerit. sed huius generis plurima sunt in Romanis historiis exempla. nam sæpe Romani Duces paruis copiis ingentes exercitus fugarunt. vt Lucullus cum decem millibus militum aggressus est exercitum Mitchridatis & Tigranis, in quo ducenta millia militum esse dicebantur. & suis hostibus maximam ex eo bello uictoriam reportauit. Quartum est si eius, quæ laudamus, uirtus in aliqua re præclare gesta potissimum enituit. ut in bello quo Thebani Lacedæmonios superarunt. Epaminondæ uirtus plurimum enituit, licet in eo bello fuerit interfectus, de quo ita Cicero libro Epistolarum quinto; quem enim nostrum ille moriens apud Mantinæm Epaminondas non cum quadam miseratione delectat? qui tum denique sibi auelli iubet spiculam, postea quam ei per cunctanti dictum est, Clypeum esse saluum. ut etiam in vulneris dolore, æquo animo cum laude moreretur.

TEXT. *A temporibus etiam & occasionibus amplificandi licet: ut, si qua præter expectationem facta fuerint; & si sæpius eadem in re se rectè, feliciter quæ gesserit. hoc enim magnum uidetur, & non à fortuna, sed ab eius consilio factum.*

COMM. Docet quomodo amplificare possimus à temporibus & occasionibus, ut si, quem laudamus, quod præter expectationem opportunè subuenit, hoc est quo tempore maximè auxilio indigebamus, & si non semel tantum sed sæpius benè gesit, quoniam hoc modo non casu bene fecisse, sed ratione & cōsilio uidebitur. sic Aenæas apud Virgilium Didonem laudat, quod sola Troianis opitulata fuerit, quo tempore maximè indigebat; O sola infandos Troiæ miserata labores Quæ nos reliquias Danaum, terræque, marisque Omnibus exhaustos iam casibus, omniū egenos Vrbe, domo socias.

40 Cicero Philippica tertia C. Cæsaris, qui deinde uocatus est augustus, uirtutem extollit, quod maximè opportuno tēpore Reip. subuenierit. C. Cæsar adolescens, penè potius puer, incredibili, ac diuina quadam mente, atque uirtute, tum, cū maximè furor arderet Antonij, cumque eius à Brundisio crudelis & pestifer reditus timeretur, nec postulantibus nec cogitantibus, nec opinantibus quidem nobis (quia fieri posse non uidebatur) firmissimum exercitum inuictō genere ueteranorū militū cōparauit. & quæ sequuntur. pro lege Man. Pompeij uirtutē amplificat, quod præter omniū expectationem breui tempore bellū contra prædones confecerit; Prò Dij immortales, tãta ne unius hominis incredibilis ac diuina uirtus tã breui tpe lucem adferre Reip. potuit, ut uos qui modo ante ostiū Tyberinū Classē hostiū uidebatis, ij nunc nullā intra Oceani ostiū prædonū nauē esse audiat; in eadē oratione res à Pōpeio gestas uehementer ea rōne amplificat, quæ eius sæper uoluntatibus nō mō ciues asserint, socij obtēperarint, hostes obedi-

obedierint, sed etiam uenti tempestatēque obsecundarint.

TEXT. *Et si ea, quæ homines excitant, & honorem adferunt, propter eum, quem laudamus, inuenta fuerint, & præparata; & in quem prima fuit edita laudatio, ut in Hyppolochum; sicuti Harmodio & Aristogitoni primis in foro statuæ collocatæ sunt. eodem modo res sese habet in contrarijs.*

COMM. Plurimum ad amplificandum valet si potuerimus ostendere, aliquid eorum, quæ excitant homines, & quæ honorem adferunt, inuentum esse, propter eum, quem laudamus, ut ipse nouo honore decoraretur. vt propter veturiam Coriolani matrem, quæ filiū ab oblidione Romanæ vr̄bis amouerat, inuentum est, vt sc̄eminis semita viri cederent, sicut ait Val. Max. & eisdē sc̄eminis permissum purpurea veste, & aureis uti segmentis. Fabio maximo summæ gloriæ datur, quod ei mortuo populus R. certatim æs contulit, quo maior ac speciosior eius funeris pompa duceretur. Aristoteles ponit duo exempla, primū Hyppolochi, qui primus publicè laudatus fuit, quæ res sanè maximum illi honorem attulit. quis autem fuerit hic Hyppolochus, & cur in eum prima fuerit edita laudatio, non satis constat, verum necesse est eum, aliquid egregiè præstitisse, propter quē excogitata fuerit publica laudatio. Secundum exemplum est Harmodii & Aristogitonis, quibus primis in foro statuæ collocatæ sunt, quod Athenas regio dominatu liberassent. cum antea tantū Deis immortalibus is honor haberetur. Thucydides libro sexto narrat historiam Harmodij, & Aristogitonis. Plinius libro trigesimo quarto sic ait; Athenienses nescio an primi omnium, Harmodio & Aristogitoni tyrannicidis publicè posuerint statuas. aiunt Antiphontem celebrem oratorem, cū Syracusis in conuiuio quæreretur, quodnam es esset optimum, & alij aliud approbarent, dixisse, sibi illud optimum videri, ex quo Harmodio, & Aristogitoni statuæ conflatæ fuerant, quæ uox cū ad aures Dionysij tyranni peruenisset, Antiphonti causam mortis attulit.

TEXT. *Quod si non poteris eum per se copiosè laudare; ex aliorum comparatione laudes eius amplificabis: quod Isocrates faciebat, ex consuetudine docendi, quæ ad iudiciale genus pertinerent.*

COMM. Recta ratio laudandi est ut aliquem per se laudemus, & eis bonis præditū esse ostendamus, quæ iam supra numerata sunt. quod si nos ea facultas deficiat, vt aliquem per se laudare possimus, saltē ex aliorum comparatione laudes eius amplificemus. ex inferiorum enim collatione longe maiores esse videbantur. sicut ait etiam Cicero pro lege Man. quæ breuiter, qualia sunt in Cn. Pompeio consideremus: summa enim sunt omnia Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per se cognosci atque intelligi possunt. hæc est ratio (inquit Aristoteles) qua vti solebat Isocrates in laudationibus suis. non quod ea sit opti-

ma, nam longè melius est, per se aliquem laudare, quam ex aliorum comparatione. sed quia solebat Isocrates, sicut etiam alij rhetores, ea docere quæ ad iudiciale genus pertinent. in quibus frequentes oportet esse contentiones, & comparationes. hoc autem dicit Aristoteles vt taxet Isocratem, cui erat infensus, & cuius gloriæ inuidebat, & vt ostendat se melius intelligere, quæ ad artem Rhetoricam spectant, quā ipsum Isocratem, qui nihil aliud profitebatur. aiūt enim hoc opus Rhetoricorum pulcherrimum non alia de causa scriptum ab Aristotele, nisi quia commotus Isocratis fama videri uoluit etiam ipse præclare Rhetoricam artē intelligere. quod autem hoc loco contra Isocratem, in principio huius operis contra omnes Rhetores dixerat. nempe illos reliquisse deliberatiuum genus quod est omnium pulcherrimum & speciosissimum, & inclinasse ad iudiciale, quod fraudis magis & fallaciæ capax est. & in quo valere solent ea, quæ extra causam dicuntur. quod autem in iudicali genere contentiones sint frequentissimè patet ex Demosthenis & Ciceronis Orationibus, in quibus ferè nulla pagina est, quæ non contentionibus scateat. Isocrates igitur in Oratione quæ Panathenæica inscribitur, debere nos vtī comparationibus in laudando confirmat. sicut enim purpuram & aurum quod sit optimum, ex alterius purpuræ, & auri contentione cognoscimus, ita etiam præclari viri, vel alicuius ciuitatis laudes magis euitescunt, si cum alterius laudati viri, & ciuitatis laudibus cōferantur. ita Cicero primo de Officiis laudans Solonis factum, quo Senatū Areopagitarum Athenis constituit, comparat illud cum Themistoclis victoria, quam de Persis in Salamine reportauit. & Solonis factum ea victoria præstabilius & utilius fuisse conatur ostendere. Atque hæc ratio conferrēdi valet etiam in uituperando, qua vitur apud Virgilium Priamus Aeneidos secundo, cum Pyrrhum Achillis filium vituperat, quod Politem filium suum ante oculos suos interfecisset; sic enim ait;

At non ille fatum quo te mentiris Achilles,
Talis in hoste fuit Priamo, sed iura fidemque
Supplicis erubuit, meque in mea regna remisit.

Ita Cic. M. Antonium vituperans illum modo cum Spartaco fugitiuorum duce, modo cum Catilina patriæ proditore comparat. nona Philippica Ser. Sulpitium omnibus iurisconsultis anteponebat.

Sed cum eis comparare opus est, qui cum laude uixerunt: sic enim eius dignitatem amplificare poteris, si docueris, eum præstantibus uiris anteponendum.

Non quælibet comparatio laudem adfert, sed quæ fit cum eis qui celebres fuerunt. ut si quis laudans Achillē compararet eum cū Therſite, & diceret, fuisse præstantiorē, & si quis Homerū extolles Cherilo anteponeret, certè potius uituperare

quam laudare videretur. si quis igitur vult alicuius dignitatem amplificare, debet eum præstantibus viris antepone. sic enim ait Cicero secundo de Oratore; Est etiam cum cæteris præstantibus viris comparatio in laude præclara. ut Cicero post reditum suum ad Quirites, comparat reditum suum in patriam cum reditu P. Popilij nobilissimi hominis, & cum reditu Q. Metelli Numidici, multoque præstantiorem & clariorem fuisse ostendit. Sic Catullus de Achille in Epithalamio; Non illi quisquam bello se conferet heros, Cum phrygii teucro manabunt sanguine riu.

In Oratione pro lege Man. ait Cicero Q. Catulum tulisse maximum fructum suæ virtutis ac dignitatis, quod à populo R. cum Cn. Pompeio comparatus fuisset. sic enim ait; qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid de eo factum esset, in quo spem esletis habituri: cæpit magnum suæ uirtutis fructum ac dignitatis, cum omnes propè vna voce, in eo ipso uos spem habituros esse, dixistis, etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non & consilio regere, & integritate tueri, & uirtute conficere possit.

TEXT. *Cadit autem in exornationes potissimum amplificatio: nam in exuperantia est, quæ ipsa rerum honestarum una habetur. quare si cum præstantibus uiris non potueris, cum alijs quibuslibet conferas: omnis enim exuperantia uirtutem quandam uidetur indicare.*

COMM. In exornatione primas partes obtinet amplificatio. quoniam laus quandam uirtutis exuperantiam ostendit, quæ res omnino est honesta. Quam obrem conandum est, si facultas datur, eum, quem laudamus, cum præstantibus uiris comparare. quod si hoc facere non potuerimus, cum alijs quibuslibet conferamus, nam quomodocunque excellat, uidetur uirtutem in se quandam habere. ut apud Terentium in Andria Simo filium suum Pamphilum laudans. ita cum alijs adolescentibus comparat; Quod plerique omnes faciunt adolescentuli, Ut animum ad aliquod studium adiungant, aut equos

Alere, aut canes ad venandum, aut ad philosophos, Horum ille nihil egregie, præter cætera, Studebat: & tamen omnia hæc mediocriter. Gaudebam. neque enim poterat adolescentem cum præstantibus uiris comparare.

TEXT. *Omnino uero ex uniuersis dicendi formis, quæ tribus generibus communes sunt, amplificatio demonstratio generi maxime est accommodata. nam, qui laudant, res manifestas, & certas sumunt: itaque restat eis tantum magnitudinem, & pulchritudinem adiungere.*

COMM. Hoc loco utitur Aristoteles distributione, ut doceat, quæ cuique generi propria sint. cum enim tria sint, quibus utimur in oratione confirmandi gratia, amplificatio, exemplum, argumentatio, cū que tria sint Rhetoricæ genera, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale, amplificatio generi de-

monstratiuo est accommodata, exemplum deliberatiuo, argumentatio iudiciali. non quod exemplis & argumentationibus, & amplificatione non utamur in omni genere causarum. utimur enim. sed quod aliud alij magis accommodatum sit. ut amplificatio ea de causa demonstratiuo generi magis accommodata est, quia qui laudant, sumunt res gestas tanquam certas & manifestas. itaque probationibus & argumentis non indigent. superest igitur ut amplificando pulchritudinem ac dignitatem illis adiungat. ut certum est à Pompeio bellum contra prædones feliciter gestum, Cicero igitur pro lege Man. summis eloquentiæ uiribus bellum illud amplificat, ut maiorem Pompeij uirtutem ostendat. quem locum hoc modo concludit; ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longè lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur Cn. Pompeius extrema hyeme apparuit, ineunte vere suscepit, media ætate confecit. hoc fatetur etiam Quintilianus, nempe amplificationem exornationibus conuenire. & Cicero in Partitionibus, qui eandem causam adfert, quam Aristoteles hoc loco. sic enim ait; Non enim dubia firmanur, sed ea, quæ certa aut pro certis posita sunt augentur.

30 *Exempla uero deliberatiuo generi maxime conueniunt: nam ex præteritis futura conijcientes, quid sit agendum, statuimus.*

Probat exempla deliberatiuo generi maxime conuenire. quoniam de futuris deliberamus, exempla uero præterita sunt. sed ex præteritis coniecturam facere possumus de futuris. ex similibus enim similia prouenire solent. exemplo igitur eorum quæ iam facta sunt, rectè statuere possumus quid agendum sit. ut si quis suadere velit alicui ne doleat in morte filij commemorabit, quemadmodum Anaxagoras, Pericles, Xenophon, Dion, & apud Romanos Cato, Paulus Aemilius; multique alij filiorum mortes constantissime pertulerunt. Cicero pro lege Man. cum persuadere Quiritibus uelit ut contra Mithridatem bellum suscipiat, multa maiorum exempla commemorat, ut eo in loco; Quare si propter socios nulla ipsi iniuria lacefiti maiores cum Antiocho, cum Aetolis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto uos studio conuenit, iniurijs prouocatos sociorum salutem vna cum imperii uestri dignitate defendere? libro quinto Epistoliarum cum persuadere Luceio uellet ut de coniuratione Catilinæ separatim scriberet, sic ait; ut multi græci fecerunt, Callisthenes Troicum bellum, Timæus Pyrrhi, Polybius Numantinum, qui omnes à perpetuis suis historijs ea, quæ dixi bella separauerunt, tu quoque item ciuilem coniurationem ab hostilibus, externisque bellis sciungeres.

40 *Argumentationes in iudiciali genere sunt maxime necessariae: quod enim factum esse dicitur, propterea, quod est incertum, causam & probationem requirit.*

50 *Quæuis etiã in deliberatiuo genere sæpe argumentationibus utamur, tamen longè magis necessariz*

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

fariz sunt in iudiciali . quoniam in eo semper est aliquid quod incertū est, & de quo est controuersia uel facti, uel nominis, uel iuris. quæ uero dubia sunt & incerta, probanda sunt argumentis. ut pro Roscio Am. controuersia est facti. quia negat Roscius a se patrem interfectum ergo multis argumentis Roscij causam confirmat Cicero. quia utitur recusatione, & multa colligit argumenta, quibus probare contendit non a filio sed ab aduersariis interfectum fuisse Roscium: pro Aulo Cæcina controuersia est nominis, quia Cæcina si bi uim illatam esse a Sex. Ebucio dicebat, contra Ebucius fatebatur quidem se Cæcinæ restitisse, sed uim intulisse negabat. Cicero probat argumentis eam esse uim appellandam. pro Milone est controuersia iuris. quia fatebatur Milo cædem a se factam, sed iure cæsum Clodium cõtendebat. quod Cicero tota illa diuina oratione uariis argumentationibus confirmat. Licet igitur in iudiciali genere & exempla, & amplificationes adhibeantur, tamen tota ferè iudicij uis ab argumentis pendet.

TEXT. *Hæc ferè sunt ex quibus laudationes omnes, & uituperationes ducuntur; et, quæ respicere eos oportet, qui laudant, et uituperant; et inde encomia, opprobriaque constanter his enim cognitis, quæ contra uia sunt, facile cognoscuntur. nam ex contrariis uituperatio constat.*

COMM. Ostendit se fontes aperuisse, unde possint hauriri omnia quæ ad laudandum & uituperandum pertinent. ad quos si respexerint ij, qui laudare aut uituperare uolunt, facile possint, & encomia, & opprobria conficere. licet enim non ea sigillatim tradita sint, quæ ad uituperandum spectant, tamè ex horum cognitione poterunt etiam contraria cognosci. uituperatio uerò fit ex contrariis. ut si sit ignobilis, si male educatus, si iniustus, si auarus, si luxuria diffluens, si imperitus, si crudelis. & de reliquis eodem modo. quæ copiosissimè Cicero persequitur omnia contra M. Antonium Philippicæ secunda. & contra Pisonem in oratione quam in eum habuit.

TEXT. *Reliquum est igitur ut de accusatione & defensione uerba faciamus; & ex quot numero, qualibusque rationes colligere oporteat.*

COMM. Iam ea sunt explicata, quæ ad deliberatum, & demonstratum genus pertinent. ordo igitur postulat ut etiam de iudiciali uerba fiant. in quo est accusatio & defensio, uel petitio, & recusatio. quærendum est igitur ex quot numero, qualibusque colligere argumenta opus sit.

TEXT. *Tria uero sunt, quæ in hoc genere sumere oportet; primo quænam sint, & quot, quæ ut consequantur, homines iniuriam faciunt; deinde, quomodo affecti, quempiam iniuste ledant; nam quos, qualesque offendat: quæ singula deinceps declarabimus; si prius quid sit iniuriam facere definiuerimus.*

COMM. Hæc est partitio eorum quæ in iudiciali genere considerantur, quæ proponit ut ea deinceps sigillatim diligenter tractet. sunt igitur tria quæ uide-

10 da sint accusatori, & defensori. primum est, quæ res illæ sunt, propter quas homines mouentur ad iniuriam faciendam. Alterum quomodo sint illi homines affecti, qui aliquem iniuste ledant. Tertium, quos homines potissimum inuadant. hæc singula pertractare constituit Aristoteles. sed primo declarat, quid sit iniuriam facere. quoniam sepe controuersia est, utrum aliquis iniuriam fecerit nec ne. quæ ex hac definitione facile solui poterit.

Est igitur iniuriam facere, sponte contra leges alicui nocere.

TEXT.
COMM. Tria requiruntur, ut aliquis iniuriam facere dicatur. primo ut alicui noceat. qui enim nemini nocet, is non potest dici iniuriam facere cum iniuria semper uel famam, uel res alterius ledat. deinde ut id sponte faciat. nam qui inuitus offendit, non dicitur iniuriam facere. ut qui cupiebat aprum interficere, & filiū Cræsi regis interemit. ille enim casus est & fortuna, potius quam iniuria. sicuti Cicero pro Ligario probat Ligarium in Africa non sua sponte, sed inuitum ac coactum remansisse. quare dici non potest iniuriam Cæsari fecisse. postremo contra leges etiam faciat oportet qui iniuriam facit, neque satis est ledere, atque id sponte facere. nam magistratus, & præfecti rerum capitalium homines improbos ac nocentes ledunt atque puniunt, & id sponte faciunt. neque tamè dicuntur iniuriam facere. qui autem ledit sponte, & contra leges, is omnino facit iniuriã. ut Sex. Ebucius hominibus armatis Cæcinæ, in agrum suum uenienti factus obuiam uim intulit. potest igitur Cæcina contra Sex. Ebucium iniuriarum agere.

Leges uero sunt uel propria, uel communes: propriam legem eam uoco, quæ scripta est, & qua utimur in Rep. communem uero, quæ, licet scripta non sit, tamen ab omnibus probari, confirmarique uidetur.

TEXT.
COMM. Quia dixerat iniuriam facere esse contra leges, tunc leges ipsas definit, nequis forte existimaret leges tantum eas dici quæ scriptæ sunt, ut multi putant. leges igitur ita diuiduntur, ut aliquæ sint propriæ, aliquæ communes. leges propriæ dicuntur illæ quæ scriptæ sunt, & quibus omnes ferè suis in ciuitatibus utuntur, licet aliis alijs. quibus continentur instituta cuiusque ciuitatis, & quæ leges municipales uocantur. leges uerò communes appellantur, quæ quamuis non sint scriptæ, tamen ab hominibus approbatur, & in ueteri more, atque consuetudine uersantur. uetus enim consuetudo legis habet uigorem. Cicero sic legem definit. lex est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea quæ faciendâ sunt, prohibetque contraria. quæ sunt igitur faciendâ siue scripta fuerint, siue non scripta legis nomine comprehenduntur. quare Iustinianus etiam in suis Institutionibus ita inquit: constat autem ius nostrum, quo utimur, aut scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos τὸν νόμον ἢ τὸν ἀγραπτόν, ἢ τὸ ἀγραπτόν. Lex uero quæ scripta non est, uocatur ius naturale. quod ip-

sa natura dictare cuique uidetur. nisi fortasse fuerit ab aliquo instituta, ut leges Lycurgi quæ non scribebantur à Lacedæmoniis, sed tantum memoriæ mandabantur. & eas iuuenes à senioribus discabant, & quasi per manus accipiebant. quæ consuetudo fuit etiam Druidarum in Gallia. nam hæ dicuntur leges propriæ, quibus aliqui speciatim utuntur, etiam si scriptæ non fuerint.

TEXT. *Sua sponte dicuntur facere, qui scientes faciunt, & à nemine coacti. non tamen quæcumque sponte faciunt, etiam consulto, & delectu adhibito faciunt: sed, quæcumque faciunt consulto, & adhibito delectu, ea scientes omnia faciunt; neque enim quisquam, quod*

COMM. Declarat quid sit sponte aliquid facere. quoniã dixerat, in inferenda iniuria requiri ut quis sponte faciat. qui igitur facit aliquid sciens, & à nemine coactus, is sponte sua facere dicitur. quod Cicero pro Ligario sic ostendit; Suscepto bello Cæsaris, gesto etiam ex magna parte, nulla ui coactus iudicio meo ac uoluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant supra contra te. docet igitur Cicero se sua sponte bellum contra Cæsarem gessisse, Ligarium autem inuitum, qui necessitate coactus in Africa restiterat, duo sunt igitur in eo qui sponte facit, primum ut sciens faciat, deinde ut à nemine coactus, uiam qui uel per imprudentiam aliquid facit, uel necessitate coactus, is inuitus facere dicitur. de qua re copiosè Aristoteles Ethicorum libro tertio. differunt autem sponte facere, & adhibito delectu facere. nam sponte facere communius ac generalius est: siquidem etiam pueri, & expertes rationis animantes plurima sponte faciunt. non tamen adhibito delectu. hoc autem quod delectu fit, etiam sponte fieri necesse est, quoniã fit à scientibus & intelligentibus. neque enim quisquam id eligit, quod penitus ignorat. quod igitur fit à scientibus, & non coactus, uel pueris, uel belluis. uel ex tempore uel quocumque modo ab aliquibus dicitur sponte fieri: quod autem fit ab hominibus iam proeuctæ ætatis cum consilio & matura deliberatione, id adhibito delectu fieri dicitur. delectus enim & iudicium tempore, & matura ætate indiget.

TEXT. *Quæ uero impellunt homines; ut contra leges aliquem offendere uelint, & iniuste facere non dubitè, duo sunt; uitiositas, & incontinentia.*

COMM. Iam docuit quid sit facere contra leges, & sua sponte. nunc addit tertium, nempe: quæ sint illa, quæ hominem ad alicui nocendum impellant, & duo ait esse, hoc est uitiositatem, & incontinentiam. neque enim incontinentia est uitiositas, sed genere differt ab ea, sicut idem Aristoteles Ethicorum septimo docet. Vitiositas enim deprauatio quædam naturæ est ex longo habitu contra rationem, at incontinentia uehementer quidam appetitus est, & animi commotio, quæ plerunque nascitur ex tempore, sed post iniuriam factam, statim penitentia subsequitur. Et uitiositas est semper

10 cum proposito animi atque iudicio, incontinentia uero sine proposito ac iudicio est. nam uitiositas similis est aquæ intercuti, & tabi, qui morbi sunt assidui, & sempiterni. incontinentia similis est iis hominibus, qui morbo comitiali affliguntur. qui non ita multo post recreantur, ab utraque tamen iniuria nascitur, atque in hac re similes sunt, ut illud Demodoci Milesios: Milesij non sunt illi qui dem insipientes, sed tamen eadem quæ insipientes faciunt. ita incontinentes quamuis non sint iniusti, faciunt tamen iniuriam. leuiiores autem sunt iniuriæ quæ ab incontinentia proueniunt, quam quæ à uitiositate. quod primo de officiis ita Cicero docet; Sed in omni iniustitia per multum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quam ea quæ meditata, & præparata inferuntur.

TEXT. *Nam qui uel uno uitio, uel pluribus tenentur, in eo ipso, quo uitiosi sunt, etiam iniuriosi esse solent.*

COMM. Ab iniuria uitium abesse non potest. cum enim aut uno, aut pluribus uitii infectus est aliquis, eos laedere non ueretur, quos uel sibi aduersari posse intelligit, uel quibus uiolatis suam cupiditatem expleri posse credit. Ergo solent in ijs rebus homines esse iniuriosi ad quas uel naturæ inclinatione, uel praua consuetudine propensi sunt. & hoc est, quod ait Aristoteles. in eo quod uitiosi sunt, omnes esse iniuriosos.

TEXT. *Vt auarus & illiberalis in pecunia querenda; intemperans in explendis corporis uoluptatibus; mollis autem & ignauus in ocio amplexando; timidus in periculis uitandis: nam eos, qui cum ipso periclitantur, propter timorem deserit.*

COMM. Exëplis declarat id, quod proposuerat. auarus, inquit, ut pecuniam acquirat iniuriosus est. nullus est enim officium tam sanctum atque solenne, quod non auaritia comminuere, atque uiolare soleat, ut ait Cicero pro P. Quintio. est enim semper alieni appetens auaritia. Cicero secundo de Oratore, Cornelius homo ut existimabatur, auarus & furax. nam cum peccatus auaritia, miseraque cupidine ferret (ut ait Horatius) statim omnis iustitia negligitur, & aliena per iniuriam occupantur. si uero quis intemperans fuerit, ut uoluptates corporis expleat religionem contemnit. quod Epicurus, & eius sectatores faciebant, quos Cicero aotos appellat, ut secundo de Finibus; atqui reperiemus aotos primum ita non religiosos, ut edat de patella; deinde ita mortem non timentes ut illud in ore habeant ex hymnide; Mihi sex menses satis sunt uitæ, septimum orco spondeo. quod autem Epicurei contemnerent religionem ostendit Lucretius primo libro illis uersibus;

Quare religio pedibus subiecta uicissim
Obteritur, nos ex æquat uictoria cælo.

Est igitur intemperans iniuriosus & in Deos, & in homines. Mollis autem & ignauus homo dicitur,

tur, qui propter delicias non potest eas res tolerare ac sustinere, quas maior hominum pars facile tolerat. ut Ethicorum septimo docet Aristoteles. est igitur mollis ac delicatus, patienti & constanti contrarius. & deliciae sunt animi quaedam mollicies. Martialis, Nusquam deliciae supiniores. qui ergo nimis ocium amplexatur, & nihil omnino pati vult is mollis appellatur, & ignauus, & delicatus. Cicero primo de Officiis; atque etiam si considerare uolumus, quae sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus quam sit turpe diffuere luxuria, & delicate ac molliter uiuere. hoc uitio praeter caeteros inquinati fuerunt Sardanapalus rex Assyriorum, Strato Sidoniorum rex, & Heliogabalus Romanorum imperator. Timidus in eo dicitur iniuriosus quod omnia pericula uitare contedat, & propter timorem eos deserat, quibus auxilium ferre oporteret. Itaque in probis maxime in promptu est (ait Cicero) siquid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem
Illaque virgo uiri.

Et siquid huiusmodi:

Salmacida spolia sine sanguine, & sudore.

Est enim propria viri fortitudo, atque animi magnitudo, timiditas autem est muliebris. ideo bene praecipit Cicero secundo Tusc. esse maxime prouidendum, nequid abiecit, nequid timide, nequid ignaue, nequid seruiliter, muliebriter ue faciamus.

TEXT. *Ambitiosus propter honorem iniurius est; iracundus propter iram contentiosus propter uictorias; amarus asperque natura propter uisionem; insipiens eo, quod de aequo; & iniquo peruersus iudicis; impudens eo, quod famam & existimationem suam negligit. atque eodem modo singuli alijs in rebus sunt iniurijs, quas auide cupiunt.*

COMM. Addit alia etiam exempla quibus probet omnes in eo quod uitiosi sunt, etiam iniuriosos esse; nam qui ambitione ducitur, amicos etiam violare non dubitat, & omnibus dolis agere, ut honorem affequat. unde primo de Officiis bene clamat Cicero; miserima est omnino ambitio, honorumque contentio. recte etiam Salustius; Ambitio multos mortales falsos fieri coegit. extat plurima eorum exempla, qui propter ambitionem & honoris cupiditatem maxima perpetrare mala non dubitarunt. adeo ut quidam etiam templum illud admirabile atque omnium literis & sermone celebratum Dianae Ephesiae non alia de causa incendere uoluerit, nisi ut nomen suum discerneret in orbis terrae memoriam sempiternam. Iracundus homo atque acutae bilis saepe ira commotus iniuriam infert. nam ante occupatur animus ab iracundia, quam prouidere ratio potuit ne occuparetur; ut ad Quintum fratrem scribens ait Cicero. Itaque saepe ea faciunt iracundi, quorum eos deinde cum ira sese remisit, maxime poenitet ac pudet. ut Alexander Magnus cum in conuiuio Clytum familia rem suam ira percitus interemisset, tanto postea dolore affectus est, ut uix a se manus abstinuerit.

10 contentiosus homo vincendi gratia nihil non molitur, & saepe etiam dolis & fraudibus superior esse contendit. quae praecipue sophistarum consuetudo est, qui non ueritatis gratia contendunt, sed ut quoquo modo victores esse uideantur. Amarus asperque natura dicitur is, qui conceptam semel iram non facile deponit, nec modum in puniendo seruat, neque placatur nisi uiso inimici sanguine. Graeci *τιμωρ* uocant. Sic apud Virgilium Mezentius Aeneam hostem suum a quo uictus fuerat, amarum appellat;

Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris.

20 Hoc autem uitium maxime perniciosum est. quia multas caedes patrare homines cogit. Insipiens homo multis in rebus peccat, quia propter ingenii tarditatem corruptam habet iudicium. neque aequum ab iniquo facile discernit. quo fit ut insipientia nullum maius malum sit, ut tertio Tusc. ait Cicero. & Terentius in Adelphis: Homine imperito nunquam quicquam iniustius: Qui, nisi quod ipse facit, nihil rectum putat. Impudens in eo est iniuriosus, quia famam suam negligit, nec curat, quid de se homines loquantur, aut sentiant. itaque in omne dedecus facile prolabitur. nam pudor est uirtutum custos, qui cum ab homine discesserit, statim omnes uirtutes euanescent. unde clamat Euripides in Medae; omnium morborum quae inter homines uersantur, maximum, esse impudentiam. Xenophon primo libro Pediae scribit; impudentiam ad omnem turpitudinem ducem esse maximam. Sed ne plura exempla persequamur, omnes (inquit Aristoteles) in iis rebus, quas auide praeterque rationem cupiunt, iniuriosi esse solent.

30 *Reliqua enim, quae multa sunt, partim ex ijs perspicua sunt, quae iam de uirtutibus diximus, partim uitem intelligentur ex ijs, quae de perturbationibus postea dicemus.*

40 Caetera uitia prauitatesque animi, atque commotiones quae ad iniuriam inferendam homines impellunt facile cognosci possunt, uel ex contrariis uirtutibus, de quibus iam antea dictum est, cum de genere demonstratio tractabamus. uel ex animi perturbationibus, de quibus in secundo libro copiose disputabitur.

50 *Restat ut explicemus, cuius rei gratia soleant homines iniuriam inferre; & quomodo affecti, & quibus nocere studeant.*

COMM. Cum iam ostenderit quid sit iniuriam facere, & omnia uerba quae in ea definitione posita sunt, diligenter explicuerit, nunc aggreditur ea tria quae in iudicali genere quaerenda esse praedixerat; nempe quid sit illud, quod homines ad iniuriam inferendam moueat, & quomodo affecti quempiam iniuste laedant, & quibus denique nocere studeant. ac primum illud primo explicat, quid sit, quod homines impellat, ut iniurias inferre uelint.

TEXT. *Primum igitur distinguamus quæ nam appetentes, & quæ fugientes, iniuria quempiam afficere moliamur. perspicuum est enim accusatorem oportere diligenter advertere, quot eorum, & quanta sint in reo, quæ cupientes homines iniuriam inferant; defensorem autem, quot & quanta non insint.*

COMM. Quoniam sine causa nemo ferè est, qui maleficium admittat, sed quicumque faciunt iniuriam, ea de causa faciunt, quia vel appetant aliquid, vel euitare uelint. ideo uult ea declarare Aristoteles quæ soleant homines in inferenda iniuria, vel appetere, vel fugere. nam qui accusat aliquem diligenter advertere debet, quæcunque concupiuit ille, quem accusat, aut quæcunque timuit. ut Cicero pro Milone Clodium accusans ostendit eum cupiuisse Remp. arbitrio suo, in prætura administrare, sed timuisse, ne Milo suis cogitatis furoribus resisteret. eundemque Clodium ira atque odio inflammatum, nihil aliud cogitare solitum, quam quomodo Milonem è medio tolleret. qui uero defendit remouere debet à reo cupiditatem omnem ac timorem. ut in eadem oratione Cicero probat Milonem non cupiuisse mortem Clodij, cum eum sæpius impune potuisset occidere, neque odio aut ira concitatum in Clodium fuisse, cum eum intelligeret segetem ac materiam esse suæ gloriæ. neque unquam ab eo mali quippiam timuisse. sic pro Roscio Am. pluribus argumentis remouet ab eo patricidij suspicionem.

TEXT. *Omnes autem omnia faciunt partim non per se ipsos, partim uerò per se ipsos: & quæ non per se ipsos faciunt, partim fortuito, partim necessariè faciunt; & eorum quæ necessarie, partim ab extrema ui, partim ab insita natura facere coguntur. quare omnia, quæ non per se homines agunt, partim à fortuna profisciscuntur, partim à natura, partim ab externa ui.*

COMM. Ut sciamus quæ sint accusanda, & quæ defendenda distinguendæ sunt hominum actiones, & videndum quæ sint illæ, quæ fiunt ab ipsis hominibus libero animi motu, & quæ non fiunt ab ipsis. sic enim facile quod uolumus apparebit. prima igitur diuisio hæc est; homines omnia faciunt vel per se ipsos, uel non per se ipsos. per se ipsos, ut Horatius fatetur sua manu se sororem interfecisse, quoniam hostis populi R. mortem lugeret. & Milo fatetur à se Clodium occisum, quod esset insidiator. nõ per se ipsos, ut Cicero, Ligarium ait necessitate coactum in Africa restitisse, non sua sponte. sic ille, qui aquis interclusus, ad diem venire non potuit, & qui feram petens hominem interfecit. Hæc autem quæ non per se ipsos agunt homines tripartito distribuuntur, partim enim fortuito fiunt, ut qui fodiens Thesaurum inuenit, & qui ad mercatum profectus, à prædonibus spoliatus est: & qui domo exiit, quo tempore illa ruina traxit. partim fiunt necessariè. hæc autè duobus modis, aut externa ui, ut qui impulsus ab aliquo lapidem mouit, qui cadens interfecit hominem. uel qui ita urgetur ab inimico ut non possit euadere, nisi inimicum occidat. uel qui cogitur à

10 maiori potestate contra uoluntatem suam aliquid facere, aut ab insita natura fiunt. nam sæpe fit ut natura cogat nos aliquid facere quod alioqui nõ probamus. neque enim facile naturæ resisti potest: unde rectè dixit Horatius;

Naturam expellas furca, tamen usque recurrit.

Quamobrem ea, quæ non per se homines agunt, uel à fortuna, uel à natura, uel ab externa ui profisciscuntur.

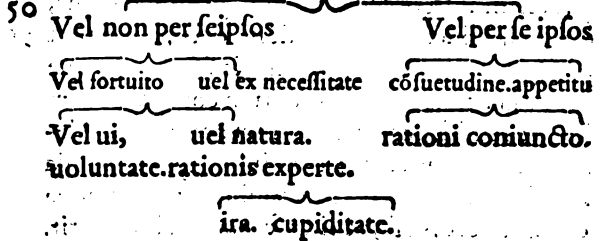
30 *Quæcunque uero per se faciunt, & quorum ipsi auctores sunt, ea uel propter consuetudinem, uel propter appetitum faciunt; & appetitum quidem uel rationis compotem, uel expertem rationis. Est autem uoluntas, appetitus boni cum ratione; nemo enim aliud uult, quam id, quod bonum esse iudicari; appetitus uero rationis expertes duo sunt, ira & cupiditas. Quamobrem omnia, quæ faciunt homines, necesse est, ut septem causarum oriatur ab aliqua; hoc est, uel à fortuna, uel à ui, uel à natura, uel à consuetudine, uel à ratione, uel ab ira, uel à cupiditate.*

TEXT.

40 Nunc explicat alteram diuisionis partem, ut doceat, quæ sint illa quæ homines per se ipsos faciunt. ea (inquit) quorum ipsi homines auctores sunt uel à consuetudine, uel ab appetitu proueniunt. à consuetudine, ut qui diu uersati sunt in aliqua re, uel in aliquo maleficio. magna enim vis est consuetudinis in utranque partem. ut neque statim malefaciant, qui bene agere consueuerunt, neque benefaciant ex tempore qui diu sunt in uitiis uersati. appetitus uero duplex est, aut enim rationi coniunctus est, & uoluntas dicitur, aut alienus est à ratione. uoluntas est ea quæ aliquid cum ratione desiderat. quoniam nemo dicitur aliquid uelle, nisi quod esse bonum iudicari. de qua re Cicero tertio Tuscul. sic ait; Quamobrem simul obiecta species cuiuspiam est quod bonum uideatur, ad id adpiscendum impellit ipsa natura. id cum constanter prudenterque fit, eiusmodi appetitionem stoici *ἐξ ἀνάγκης* appellant: nos appellamus uoluntatem. appetitus qui alienus est à ratione duplex est ira, & cupiditas, quare concludit Aristoteles septem esse, propter quæ ab hominibus omnia gerantur. numerat autem species tantum non autem genera: sunt igitur hæc septem species; fortuna, uis, natura, consuetudo, ratio, ira, cupiditas. quæ hac descriptione quam ante oculos posui distinguuntur.

COMM.

Omnes omnia faciunt

Velle

TEXT. Velle autem quæ agunt homines, etiam ex qualibet ætate, aut habitu animi distinguere, superuacaneum est. nam, si contingit in iuuentute citò irasci, aut cupiditatibus trahi; hæc non ætati sunt attribuenda, sed iræ, & cupiditati.

COMM. Probat diuisionem suam esse plenam ac perfectam, & eos qui aliquid adiungerè uolunt inaniter laborare, cum omnes hominum actiones ad vnam aliquam septem earum formarum semper reducantur. sunt enim qui actiones humanas ex ætate, atque habitu animi distinguant, quoniam aliter se iuuenis gerit, aliter senex, aliter vir fortis, aliter timidus. sed hæc (inquit Aristoteles) superuacanea est diuisio. nam si iuuenis facile irascitur, aut cupiditatibus æstuat, non ideo eius actiones ætati tribuendæ sunt, sed iræ, & cupiditati. sed ira & cupiditas numerantur inter illas septem species quæ supra positæ sunt. Quod autem iuuenes facile irascantur & cupiditatibus rapiantur in causa est feruor sanguinis. feruet enim sanguis in adolescentia & magnos gignit spiritus. Vnde dicuntur deferuescere cum ad maturiorem ætatem peruenierint. Cicero pro Cælio; cum adolescentiæ cupiditates deferuissent. hanc iuuenilem naturam quæ cupiditate & ira facile mouetur, mire expressit Virgilius in Turno, libro Aeneidos duodecimo cum ita inquit;

Illum turbat amor, figitq; in Virgine vultus,
Ardet in arma magis.

TEXT. Neque propter diuitias aut paupertatem quicquam agunt: sed usq; uenit pauperibus, suadente egestate, ut pecunias cupiant; diuitibus autem, ob facultatem ut cupiant minime necessarias uoluptates. sed et hi, quæ agunt, non aut diuitijs, aut paupertate impellente, sed hortante cupiditate faciunt.

COMM. Sicuti actiones ætati non sunt attribuendæ, ita neque conditioni hominum, ut paupertati ac diuitijs. nam illud quidem verum est, qd aliter se pauper gerit, aliter diues, ut secundo huius operis libro declarabitur. ueruntamen actiones non à paupertate aut diuitijs, sed à cupiditate proueniunt, ut pauper pecunias appetit. nam (ut est in prouerbio) mendici pera non impletur, & medicorum loculi semper inanes, sicuti etiam auarorum, neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis. diuites uerò plerumque uoluptatibus dediti sunt, & aliquid semper cupiunt, quod iucundum sit. itaque ut expleant cupiditates suas plurima faciunt. Quamobrem eorum actiones, sicut etiam pauperum, à cupiditate proueniunt.

TEXT. Eodem modo iusti & iniusti & alij qui ex habitu animi quippiam facere dicuntur, propter hæc eadem faciunt: uel enim rationem, uel mores sequuntur. sed in hoc differunt, quòd aliqui bonis moribus, & affectionibus ad agendum impelluntur; alij uerò contrarijs.

COMM. Probat nõ opus esse actiones hominum ex animi habitu distinguere. quamuis iusti aut iniusti homines aliquid ex habitu animi facere dicantur, ut Aristides qui nihil alienum à iustitia faciebat,

10 & Phalaris cuius præter cæteros crudelitas nobilitata est, tamen propter eadem quæ supra numerata sunt, omnia faciunt. nam hi omnes qui ex habitu res suas agunt, uel rationem, uel consuetudinẽ sequuntur. atqui ratio, & consuetudo, inter septẽ illas species numerantur. est tamen hæc differentia, quod mores & affectiones ita distinguuntur, ut aliquæ bonæ sint, aliquæ malæ. quare fit ut aliqui ad bene agendum, alij ad malè faciendum propter habitus & affectiones impellantur. nam licet aliquis bona cognoscat, tamen sæpe propter affectionem aut habitum ad mala trahitur. hoc est quod apud Ouidium Medæa de se prædicat;

20 Video meliora proboque,
Deteriora sequor. & quidam Lacedæmoniorũ legati Athenis in theatro dixerunt; Athenienses scire quidem quæ essent recta & laudabilia sed ea nolle facere. qui uerò bonis operibus assueti sunt, ij nulla ui, nullo dolore, nullo metu possunt ab eis abstrahi. unde Epicurei dicebant; sapiẽtem etiã si in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen suaue illud esse, seseque nõ tantulum quidem commoueri. tantam uirtutis esse vim uoluerunt, ut non posset unquam esse uir bonus non beatus. auctor est in Pisonem
30 Cicero.

TEXT. Illud quidem certè contingit, ut diuersos habitus animi diuersæ actiones consequantur. confestim enim fortasse temperanti propter temperantiam contingit, ut eum opiniones, & cupiditates bonæ comitentur; intemperanti uerò contraria, de iisdem rebus.

COMM. Non est negandum (inquit) quin pro uarietate habitus animi uariantur etiam actiones. nam si diuersi sunt habitus ut etiam diuersæ sint actiones in eisdem rebus necesse est. hoc autem exemplo declaratur. nam uir temperans, propter habitum temperantiæ turpes refugit uoluptates, quamuis ad eas naturæ instinctu trahatur, ut Stylpo Megarès (sicut scribit Cicero de Fato) ebriosus & mulierosus fuit. sed uitiõsa natura ab eo sic edomitã & compressa est doctrina, ut nemo unquam uino lentum illum, nemo in eo libidinis uestigium uiderit. idem de Socrate prædicatur. ergo isti propter temperantiam bonas opiniones & cupiditates concipiebant, & ueras ac synceras animi uoluptates quærebant. intemperans uerò longe aliter se gerit, nullum enim aliud malus bonum quam uoluptatem esse putat, & in ea beatitudinem collocat, qd Aristippus Cyrenæicus fecisse dicitur, qui multos habuit sectatores, ut in tertio de Oratore Cicero ostendit. sunt igitur hæc contrariæ cupiditates & opiniones. nam quæ damnat, & refugit uir temperans, eadem intemperans laudat, & cupide complectitur.

TEXT. Itaque diuisiones huiusmodi prætermittendæ sunt, atque illud considerandum, quæ, quibus consequentia sint. sine enim albus sit, siue niger, siue magnus siue paruus; nihil eorum quæ dicta sunt ideo consequi solet. sed si iuuenis sit aut senex, aut iniustus;

stus ; iam plurimi interest.

COMM. Cum probatum sit septem illis formis omnes humanas actiones contineri, non opus est alias diuisiones inducere. considerare tamen oportet, quæ, quibus consequentia sint. quoniam aliqua sunt quæ cupiditates & mores mutare soleant, aliqua uerò quæ nihil ad animum faciunt. ut si quis albus sit, siue niger, non admodum ab Oratore cōsideratur, neque si quis paruus sit, aut magnus, quoniam hæc nequaquam mores, & habitus animi uariare solent. non enim diuersis moribus præditi sunt homines quod candidi sint aut nigri, uel quod parui sint, aut magni. sed si fuerit aliquis iuuenis & alius senex, aliquis iustus & alius iniustus, tunc maxima est differētia. quoniam hæc res diuersos mores adferunt. quod autem ait Aristoteles nihil ad mores referre vtrum aliquis albus sit an niger, magnus an paruus, videtur eorū artem tollere, qui Physiognomones vocantur, qui se profitentur hominum mores naturasq; ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere. qualis Zopyrus fuisse dicitur, de quo Cicero in libro de Fato meminit. cum tamen ipsemet Aristoteles nonnulla de Physiognomia doctè & accuratè scripserit, & multis experimentis cōstet, artem illam si quis bene intelligat, esse veram. Sed quoniam Orator hæc persequi non solet, cum potius Philosophi sit officium, ideo dicit Aristoteles ab Oratore considerari non oportere vtrum aliquis albus sit an niger, paruus an magnus. Cicero tamen pro Roscio Com. dum Fannium Cheream notat, figuram corporis non prætermisit. sic enim ait; nonne ipsum caput, & supercilia illa penitus abrasa olere malitiam, & clamitare calliditatem videntur? nonne ab imis vnguibus vsque ad uerticem summum, siquam coniecturam adfert hominibus tacita corporis figura; ex fraude, fallacijs, mendacijs constare totus videtur? interdum albus & niger ad animum refertur, & tunc bonum & prauum significat, vt Catullus de Cæsare;

Nil nimium studeo Cæsar tibi velle placere,

Nec scire vtrum sis albus an ater homo.

quod est Cicero secunda Philippica vsurpauit, cū ira inquit: Te is quem nunquam vidisti, L. Rubrius Calsinas fecit hæredem. Et quidem vide quam te amaritis, qui albus a terve fueris ignorans fratris filium præterijt. ergo si ad animum referatur, plurimum interest, vtrum aliquis albus an niger dicatur. Horatius:

Hic niger est, hunc tu Romane caueo.

TEXT. Et omnino uidentia sunt omnia, quæ, cum accidunt hominum mores variant, atque commutant: ut si quis se diuitem esse existimet aut pauperem, permagni intererit; & si fortunatum aut infortunatum. sed de his postea suo loco dicemus: nunc ea quæ restant; primo persequamur.

COMM. Diligenter orator aduertere debet omnia, quæ mores hominum variare solent; vt ex eis argumenta possit arbitrio suo ducere. nam conditionis & fortunæ dissimilitudo mores commutat. pluri-

10 mum enim refert vtrum aliquis se diuitem an pauperem existimet, & vtrum fortunatum an infortunatum. nam pauper statim alios mores, atque aliam uitam sequitur quam diues. ita etiam qui fortunam habet prosperam maiores omnino spiritus concipit, quam qui aduersa premitur fortuna. de qua re sic etiam Horatius in Arte: Intererit multum diues ne loquatur an Irus, Maturus ne senex, an adhuc florente iuuenta Feruidus, an matrona potens an sedula nutrix, Mercator ne uagus, cultor ne uirentis agelli. Sed hæc libro secundo longe copiosius tractabit Aristoteles, hoc loco contentus est admonuisse: redit igitur ad illa explicanda, unde hominum actiones proficiscuntur. ac primo tractat ea quæ non per seipso agunt homines, deinde quæ per se ipsos.

TEXT. A fortuna igitur dicuntur ea prouenire, quorum causa incerta atque indefinita est; nec certum sibi finem propositum habent; neque semper, neque plerumque, neque ordinatè fiunt: quæ quidem omnia ex ipsius fortuna definitione perspicua sunt.

COMM. Fortuna dicitur esse cæca & sine ratione, quoniam causam habet incertam & instabilem. Aristoteles Physicorum secundo fortunam inter causas quidem numerat, sed contingētis & incertis. sunt quinque quæ considerari solent in fortuna, primum ut efficiens causa sit incerta atque indefinita, cuius ratio nulla reddi possit. ut cur hic thesaurum reperit, ille autem qui fuit in eodem loco non reperit. Cur hic incidit in latrones, ille uerò eandem ingressus non incidit. cur hic pulcher sit, & cæteri fratres deformes. alterum est, ut nullus certus finis sit propositus. ut Mars belli communis dicitur, & Fortuna campi domina. quamuis enim imperator sibi uictoriam proponat, tamen sæpe fortuna facit ut inferior sit. & quamuis aliquis magistratum petat, tamen alius sæpe inferior ei sine ulla ratione præponitur. aliquis alia de causa profectus in forum, equum reperit quem amiserat. quæ igitur eueniunt aliter quam quomodo quis sibi proposuerat, à fortuna euenire dicuntur. Tertium est, ut non semper eodem modo fiant. nam quæ semper fiunt naturalia sunt, nõ autem fortuita, ut cæli reuolutio, annuæ uicissitudines, ortus & interitus rerum & eius generis cætera. Quartum est, ut non plerumque ita fiant, nam quæ plerumque fiunt certam habent causam aut à natura aut ab arte, fortuna uero causa est incerta. Quintum & ultimum est, ut non fiant ordinatè. nam ubi ordo rerum est, ibi fortuna esse nullo modo potest. cum ordo uel à naturæ providentia, uel à consilio & ratione proficiscatur, quæ procul à fortunæ temeritate posita sunt. nihil est enim (ait Cicero) tam contrarium rationi, atque constantiæ, quam fortuna.

TEXT. A natura proueniunt ea, quorum causa in ipsis constituta est, & ordinata: uel enim semper, uel plerumque eodem modo fiunt.

COMM. Res naturales causam in seipsis cohibent, & ordinatè

dinatè sunt, nam aut perpetuum quendam tenorem seruant, & nunquam immutantur, aut saltem maiori ex parte eodem modo differunt igitur in hoc naturales res ab artificiosis, quòd artificiosarum rerum causa extra posita est, & tunc in ipso artifice, naturalium vero causa est in ipsis constituta. est enim natura principium motus & quietis in eo, in quo est, primo ac per se, ut in secundo Physicorum docet Aristoteles. dicitur autem multis modis, sed quinque præcipue. primo cuiusque rei materia dicitur natura, ut ferrum gladii natura dici potest, & elementa sunt naturæ rerum que generantur. & caro atque ossa sunt in natura hominis. Secundo forma cuiusque rei uocatur natura, ut anima intelligens est hominis natura, & acuta figura dicitur aliquo modo natura gladii, nam forma rebus omnibus appellationē tribuit, & res ad actum deducit. nec sine forma quicquā nomen suum obtinere potest. Tertio rei cuiusque generatio natura dicitur. nam omnia secundum naturam suam oriuntur, & formam acquirunt, appellata est enim à nascendo natura. Quarto proprietates cuiusque rei natura dicitur, ut magnetis naturam esse dicimus ferrum ad se trahere. ignis naturam esse in sublime ferri, terræ premi deorsum. hominis naturam esse doctrinæ capacem, & aptum ad risum. postremo dicitur natura cuiusque rei quatenus est, siue res ea corporea sit, siue incorporea. siue mortalis, siue æterna. unde dicitur etiā diuina natura, & natura cœli atque astrorum. in his omnibus naturis sunt certæ quædam causæ & ordinatæ quæ vel semper, vel plerunque eodem modo procedant, quamuis nos sæpe lateant. unde bene clamat Virgilius:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

TEXT. *De ijs uerò quæ contra naturam fiunt, nihil attinet hoc loco subtilius disputare; utrum à natura & aliqua ui, an ab alia quadam causa gignantur: nam fortuna etiam eorum omnium uideri causa potest.*

COMM. Reijcit disputationem eorum quæ contra naturam fiunt, quoniam non est oratoris propria, sed ad naturalem Philosophum spectat. fiunt autem contra naturam monstra & prodigia, ut biceps puella, aut quadrupes puer, aut cum equa leporem parit, quod in exercitu Xerxis contigisse scribit Val. Max. aut cum sanguine & lapidibus pluit. & eius generis cætera, quæ Iulius obsequens edito uolumine complexus est. potest igitur dubitari utrum hæc à naturæ aliqua vi proueniant, an fortuito contingant. verum in præsentia credamus (inquit) huiusmodi omnia à fortuna proficisci. ita quidem Aristoteles sentit. verum plerique existimant monstra & prodigia significare calamitatem aliquam futuram nisi per religionem expientur. unde Cicero primo de Diuinatione sic ait; Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. & de Responis Arusp. quod igitur ex aliquo disincto diuersoq; monstro significatum caueremus, id cum sibi ipsum mon-

strum est, & cum in eo ipso periculum est, ex quo periculum portenditur, non pertimescimus. quod autem prodigia denuncient futura mala docet et Virgilius primo Georg. ubi cum multa commemorasset prodigia, quæ post Cæsaris mortem euerant, ita subiungit;

Ergo inter sese paribus concurrere telis Romanas acies iterum uidere philippi. Nec fuit indignum superis bis sanguine nostro

Emathiam & latos Aemi pinguescere campos.

Per vim ea fieri dicuntur, quæcumque fiunt quidem ab aliquibus, sed tamen contra cupiditatem, & uoluntates eorum ipsorum, qui illa faciunt.

Hoc tertium est eorum, quæ non per nos ipsos fiunt. nam qui per vim aliquid facit, is contra uoluntatem & desiderium suum facit. tertio Ethicorum ea dicit esse uolentia quorum efficiens causa extra posita est, non autem in eo qui coactus facit, ut si uentus ac tempestas nauem aliquo impellat, aut hostes captiuum abducant. Cicero pro Rab. Posthumo defendit eum quod in Aegypto apud Ptolemeum non uoluntate sua sed vi coactus fuerit; Ergo (inquit) aderat vis (poeta ille noster) quæ summas frangit, infirmatque opes. moreretur iniquis: nam id sequitur. fecisset certè si sine maximo dedecore tam impeditis suis rebus potuisset emori. nolite igitur fortunam conuertere in culpam, neque Regis iniuriam huius crimen putare, nec consilium ex necessitate, nec uoluntatem ex vi interpretari. continetur autem vis sub necessitate, unde Cicero pro Ligario multis argumentis probat eum non sua sponte sed necessitate coactum in Africa fuisse. & pro Milone probat Milonem, vi coactum fuisse, ut Clodium interficeret, quo vitam suam ab eius insidijs conseruaret.

Consuetudine faciunt homines ea, quæ iam antea sæpius fecerunt; & ideo nunc facilius efficiunt.

Iam ad ea transit quæ per nos ipsos facimus. ac primo loco ponit consuetudinem. quoniam (ut quinto de Finibus ait Cicero) est quasi altera natura. quod etiam Ethicorum septimo confirmat Aristoteles. in hoc differunt quod natura non est in nostra potestate, consuetudo uero tota pendet à nobis. unde clamat Quidius libro de arte Aman di secundo

Fac tibi consuescat, nihil assuetudine maius.

Quam tu dum capias tædia nulla fuge.

Ita Pythagoras admoenebat discipulos suos ut optimam uiuendi rationem eligerent, nam eam iucundam consuetudo reddit. cum enim antea sæpius aliquid fecimus, postea longè facilius & melius idem efficere solemus. Verum namque est id, quod ait Salustius in Iugurtha; Benefacere ex consuetudine in naturam uertitur. Cicero secundo Tuscul. Consuetudinis (inquit) magna vis est. pernoctant uenatores in niue, in montibus uiri se patiuntur. inde pugiles cestibus con-

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

tusi ne ingemiscunt quidem. Aristoteles libro 10 primæ Philosophiæ secundo quantum consuetudo valeat, probat ex lēgibus, in quibus multæ fabulæ sunt, & res pueriles, quæ tamen propter consuetudinem probantur. & qui contradicere eis voluerit, improbus ac nefarius homo existimatur.

TEXT. Consilio ac ratione fiunt, qua prodesse videntur. & sunt e numero bonorum, qua supra diximus; uel tanquam fines: uel tanquam ea, qua ad finem perducunt: & hoc, quando propter ipsam utilitatem fiunt. nam etiam intemperantes quædam, qua sunt utilia faciunt; non tamen propter utilitatem, sed propter uoluptatem.

COMM. Consilium & ratio tum interfuisse dicitur, quando fit aliquid diligenti consideratione quod prodesse videatur. & quod sit e numero bonorum, quæ iam superius enumerata sunt, quæ quidem aut fines sunt, aut ad finem perducunt. in summa consilium & ratio sibi proponit utilitatem, & propter eam inducit homines ad agendum. quod si vir intemperans propter cupiditatem aliquid agit quod vile sit, non utilitatem potissimum considerat sed voluptatem. quod autem Aristoteles hoc loco λογισμὸν vocat, Cicero secundo de Inventionem ratiocinationem appellat. quam ita definit, Ratiocinatio est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio: cum igitur dicimus eum, quem accusamus maleficium suscepisse, quoniam aliquid commodum atque emolumentum inde speraret, vel quoniam aliquid malum euitare staret, tunc eius actiones ad consilium & rationem traducimus, ut Cicero pro Milone ita narrat, ut Clodium ostendat omnino statuisse Miloni insidias struere, atque illum e medio tollere. ubi vidit (inquit) homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suam, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragijs populi R. sæpe esse declaratum: palam agere cepit, & aperte dicere, occidendum Milonem: seruos agrestes & barbaros, quibus sylvas publicas depopulatus erat, Hetruriamque uexarat, ex Appennino deduxerat quos videbatis. res erat minime obscura: etenim palam dictabat; Consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse; & quæ sequuntur. tota enim illa narratio consilium & rationem Clodij aperit. quod in omnibus narrationibus Cicero diligentissime seruare solet, atque etiam in reliquis orationis partibus, ut dictorum & factorum rationes consiliaque perferretur, & qua mente quoque animo factum sit, aut non factum quicquid explicet. ut qua mente Ligarius in Africa fuerit. quo consilio Cæsar Octavianus contra M. Antonium arma sumpserit, quæ ratio impulserit aduersarios Sex. Roscij, ut nomen eius de parricidio deferrent. nempe ut eius bona quæ inuaserant securè possiderent. nam consilium & ratio sæpe etiam in malam partem capitur, ut apud

Ciceronem Cotta tertio de Natura Deorum copiosè disputat. quæ enim (inquit) libido, quæ auaritia, quod facinus, aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione perficitur & reliqua.

TEXT. Propter excaescentiam autem, & iram fiunt ea, qua ad ultionem pertinent. differunt autem inter se ultio & castigatio: Castigatio enim eius gratia est, cui dolor inuritur; ultio uero eius, qui suam iniuriam ulciscitur, ut animum expleat. Verum quibus in rebus excitetur ira, perspicuum erit, cum de perturbationibus animi postea dicemus.

COMM. Ira trahit hominem ad iniuriam inferendam, cum se prius læsum arbitrat. itaque semper iratus & commotus ultionem petit. sed quia duo sunt uocabula quæ penè idem significare uideantur in quibus multi decipiuntur; hoc est τιμωρία & κόλασις, quæ nos uertimus ultionem & castigationem, idcirco Aristoteles ea distinguit, & quid inter se differant, ostendit. nam castigatio, quæ κόλασις græce dicitur, eius gratia fit, cui dolor inuritur, ut melior euadat, & à peccando deinceps absteat, quæ sæpe à sedato animo proficiscitur, ut cum parens filios verberat, aut discipulum præceptor, aut dominus seruum. debet autem castigatio procul ab ira abesse. nam qui iratus accedit ad puniendum, raro modum seruare potest. itaque laudatur illud Architz dictum, qui cum villico suo factus esset iratior, quo te modo (inquit) haberem nisi iratus essem. ita Plato cum aduersus delictum serui uehementius exarsisset, Speusippo amico castigationis arbitrium mandauit ut ait Val. Max. ueritus ne ipse modum transgrederetur: Ultio uero semper ab irato animo proficiscitur. & eius gratia fit, qui suam iniuriam persequitur, ut inimico puniendo suum animum expleat. quam rem sic expressit Cicero pro Milone; At ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor iniuriz, punitor doloris sui. multa enim hoc modo fiunt propter iram. Sed de ira, quoque modo excitetur, in secundo huius operis libro copiosè disputabitur.

TEXT. Propter cupiditatem ea fieri solent, quæcunque iucunda & suaui uidentur. nam & quod alieni familiaris est, & in quo quis diu uersatus sit, inter res iucundas connumeratur; multa enim, qua natura sua iucunda non sunt, tamen iucundè faciunt homines, cum assueuerint.

COMM. Cupiditas trahit homines ad ea faciēda quæ iucunda & suaui uidentur. sunt autem res iucundæ uel natura sua, ut corporis & animi uoluptates quibus omnes ferè capiuntur, uel consuetudine. cum enim quis assuetus est, & diu uersatus in aliqua re tunc ea fit illi iucunda, quamuis natura sua talis non sit. nam multa sunt laboriosa & aspera, quæ tamen iucunda uidentur ijs qui assueuerint. ut in niue pernoctare licet molestum sit, uenatori tamen est iucundum, unde Horatius; Manet sub Ioue frigido venator

Teneræ

Tenerę coniugis immemor. ita militi iucudum est arma tractare, literato studijs inuigilare. mercatori longinquas regiones adire, & peregrinari, & sic de alijs. Sed quę rationi parent cupiditates honestę sunt & laudabiles. vt in Bruto Cicero de Hortensio uerba faciens, ita inquit; Ardebat autem cupiditate sic, vt in nullo vnquam flagratius studiũ uiderim. nullum enim patiebatur esse diem, quin aut in foro diceret, aut meditaretur extra forum. Sæpißimè autem eodem die vtrunque faciebat. primo Tuscul. natura inest mentibus nostris in satiabilis quędam cupiditas veri uidentis. quę uero cupiditates à ratione sunt alienę, plurimorum malorum causę sunt. ideo Cicero primo de Inuentione; cęcam ac temerariam animi dominatricem, cupiditatem uocat. in Pisonem ita inquit; Quę te prædo amentissime nisi prædę cupiditas tam cęca rapiebat? qui autem huiusmodi cupiditate caret, is felix existimatur, qui ea contemnit quę alij cupidissime appetunt. quam rem egregie Iuuenalis satyra quartadecima sic expressit; Sen sit Alexander testa cum uidit in illa Magnum habitatorem: quanto felicior hic, qui Nil cuperet, quam qui totum sibi posceret orbem.

& Horatius tertio libro carminum ita inquit; Desiderantem quod satis est, neque Tumultuosum sollicitat mare &c.

TEXT. *Itaque (ut summatis dicam) quęcunque per se ipsos homines faciunt, ea omnia uel bona sunt, uel bona uidentur; uel iucunda sunt, uel speciem iucunditatis habent. & quoniam, quę per se ipsos agunt homines, ea sponte faciunt; & quę non per se ipsos, ea non sponte sequitur, ut quęcunque sponte faciunt, ea uel bona, uel simulata bona sint, uel iucunda, uel iucunditatis speciem habentia.*

COMM. Cum iam satis explicauerit omnes humanarum actionum causas, nunc ijs prætermisissis, quę non per se ipsos homines faciunt, quoniam de ijs non possunt uerè in iudicijs accusari quę uel à fortuna, uel à natura, uel à ui proficiscuntur, summam eorum colligit, quę per se ipsos faciunt homines, hoc est consuetudine, ratione, ira, cupiditate. quę quidem ad duo genera reducuntur hoc est ad bonum, & iucundum. Nam ratio bonum expetit, consuetudo, ira, & cupiditas iucundum. sed bonum est duplex, uel uerum, uel simulatum, eodem modo etiam iucundum, sunt enim aliqua uerè iucunda, aliqua uerò tantum iucunditatis speciem habentia. quo fit vt multi decipiantur, qui pro uero bono, & iucundo, falsum & simulatum bonum & iucundum amplectantur. quin etiam omnia quę sponte faciunt homines, ea uel uera bona & iucunda sunt, uel boni, iucundique similitudinem habentia. quoniam quęcunque per se ipsos faciunt, ea etiam sponte faciunt. ut M. Crassus cum bellum contra Parthos auri cupiditate commotus suscepit, id sua sponte fecit, quo-

nam id bonum atque utile sibi fore sperabat, licet cum spes deceperit. Ita Catilina cum rationem & consilium perdendę patrię cum cæteris coniuratis iniret, ingentia sibi suisque bona pollicebatur. cum tamen in tanto scelere, nihil esse boni posset. ita P. Clodius cum libidine incensus in adytum Bonę Deę muliebri ueste indutus intrauit, sibi uoluptatem ex adulterio proponebat. denique nulla hominis actio reperitur, quę non sibi uel bonum aliquod uel iucundum tanquam finem proponat.

Ego enim etiam liberationem malorum, & eorum, quę mala uidentur, & minoris mali optionem pro maiore in bonis colloco; quodam enim modo sunt expetenda: & præterea rerum molestiarum, & earum quę molesta uidentur liberationem, uel minoris molestiæ optionem pro maiori, eodem modo in iucundis numero.

TEXT.

Soluit obiectionem quę contra fieri poterat. nam aliquis posset occurrere minimè uerum esse quod dixerat Aristoteles, sibi homines in actionibus suis id tantum proponere quod bonum aut iucundum sit. cum sæpe multa faciant, non ut aliquam utilitatem aut iucunditatem consequantur, sed ut mala depellant, aut molestias. & sæpe etiam id eligant quod minus malum est, ut maius fugiant. & quod minus est molestum, ut molestias imminuant. quę quidem uera esse concedit Aristoteles. sed ait malorum liberationem inter bona connumerandam. vt si quis à carcere liberatur, aut à pœna quam timebat, bonum assequi dicitur. & si quis capite damnatus quærat pecunia uitam redimere, fiatque uoti compos, cum pro maiore malo minus elegerit, bene secum actum esse putat. ita si quis molestia liberatur, quandam sentit iucunditatem, uel si magnam aliquam molestiam fugiens ad leuiorem transeat. cum enim quis malo se carere intelligit, statim animo uoluptatem capit. quod eleganter sanè Lucretius initio secundi libri sic affirmat;

COMM.

Suaue mari magno turbantibus æquora uentis

Et terra magnum alterius spectare laborem
Non quia uexari quenquam est iucunda uoluptas,

Sed quibus ipse malis careas quia cernere suaue est.

Bonum igitur & iucundum est, à malo atque molestia liberari, aut saltem alleuari.

Videndum igitur, quę sint utilia, quę iucunda. sed, quia de utili iam supra in deliberatio genere diximus, reliquum est, ut in presentia de iucundo differamus. eas uero definitiones huic præceptioni satisfacere debemus existimare, quę de singulis rebus prolata, neque obscurę, neque exquisitę fuerint.

TEXT.

Cum ad duo genera quasi ultima deduxisset omnia quę mouent homines ad aliquid agendum,

COMM.

dum, hoc est ad id, quod utile est aut uidetur utile, & ad id, quod est iucundum aut iucundum uidetur, nunc admonet in iudiciali genere nos diligenter aduertere debere, quæ sint utilia, & quæ iucunda. vel quæ videntur utilia & iucunda ijs, quos accusamus aut defendimus. Sed quoniam supra iam satis accuratè de bono atque utili disputatum est, cum de genere deliberatio verba faceremus, ideo superest tantum in præsentia, vt de iucundo disputetur; non exquisitè, neque eo modo quo Philosophi disputare solent, sed ad vulgarem sensum & communem hominum opinionem. hac enim in arte definitiones eiusmodi satisfaciunt, quæ rem ipsam de qua agitur, apertè declarant, etiam si non tam exquisitæ fuerint. quod autem in iudicio proponatur id, quod utile est & iucundum apertè declarat Cicero pro Roscio Am. qui vtrumque complexus est contra aduersarios; Is (inquit) à vobis iudices hoc postulat, vt, quoniã in alienam pecuniam tam plenam atque præclaram nullo iure inuasit, quoniamque ei pecuniæ vita Sex. Roscij obstarè atque officere videatur, delectis ex animo suo suspicionem omnem, metumque tollatis. sese hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum, & copiosum posse obtinere: damnato & eiecto, sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere, atque consumere.

TEXT. *Ponamus igitur, uoluptatem, motum animi quandam esse, & subitam, sub sensumque cadentem instaurationem ad explendam naturam. huic autem contraria est molestia.*

COMM. De iucundo uerba facturus primo voluptatè definit. quoniam omnia iucunda voluptatem adferunt. Est igitur uoluptas, animi quidam motus qui fit ex tempore, caditque sub sensum, ad recreandam atque explendam naturam. Cicero secundo de Finibus voluptatem (inquit) hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens mouetur, & iucunditate quadam perfunditur. & paulo post; omnes enim iucundum motum, quo sensus hilarerentur, Græce *ἡδονή* Latinè uoluptatem uocant. rursus inferius; huic uerbo omnes qui ubiq; sunt, qui latinè sciunt, duas res subijciunt, lætitiã in animo, commotionem suauè iucunditatis in corpore. item; in eo autem uoluptas omnium latinè loquētium more ponitur, cum percipitur ea, quæ sensum aliquem moueat iucunditas. hanc quoque iucunditatem, si uis, transfer in animum: iuuare enim in utroque dicitur, ex eoque iucundū. alibi Cicero uoluptatem ita definit; uoluptas iucundus motus in sensu. Xerxes Persarum Rex (ut quinto Tuscul. scribit Cicero) præmium illi proposuit, qui nouam aliquam uoluptatem inuenisset. hinc uoluptarij dicuntur, qui uoluptatibus de diti sunt, quales fuerūt Cyrenaici, & Epicurei. uoluptati contrarius est dolor in corpore, molestia vel ægritudo in animo, de quibus copiose Cicero secundo & tertio Tuscul.

10 *Quod si uoluptas est huiusmodi; perspicuum est, id esse iucundum, quod eius affectionis efficiens est: quod autem eam affectionem interimit, aut quod illi contrarium statum inducit, molestum est.* TEXT.

COMM. Ex definitione uoluptatis colligit, id esse iucundum, quod motum illum animi gignit ad explendam naturam. hoc est quicquid conficiens est uoluptatis, iucundum est. quod autem perturbat uoluptatem, aut quod eam interimit, aut quod ægritudinem inducit, quæ uoluptati contraria est, vt sit molestum necesse est. vt iucundum est cum quis famescit, cibum sumere. quoniam ea res uoluptatem gignit, ita cum quis sitit, bibere. expletur enim appetitus, vnde rectè Ouidius.

Non facile esuriens posita retinere mensa,

Maioremque cadens excitat vnda sitim.

Quod si quis famelico cibum subtrahat, aut sitienti potum, id ei sane molestum erit. quia res hæc perturbat & tollit uoluptatem, quam ex cibo, & potu sperabat. denique quicquid explet, & fatiat cupiditatem est iucundum. quicquid autem cupiditati resistit, odiosum ac molestum est.

TEXT. *Necesse est igitur esse iucundum plerunque; cum quis ad id accedit, quod ipsi est ex natura: & præcipuè, cum ea, quæ fiunt à natura, suam ipsorum naturam recuperarint.*

COMM. Naturæ inclinatio non una est, sed diuersa ac uaria. quoniam (vt est in prouerbio) te tua me mea delectant. & quod egregie Persius dixit; Mille hominum species, & rerum discolor usus. Velle suum cuique est, nec uoto uiuitur uno. huc allusit Horatius eleganti similitudine. Tres mihi conuiuæ propè dissentire videntur Poscentes uario multum diuersa palato. Quod cum ita sit, non potest eadem res omnibus esse iucunda, sed pro naturæ qualitate variatur etiam iucunditas. cum autem quis accedit ad id, quod naturæ suæ accommodatum est, tunc iucunditatem percipit, & multo maiorem etiam cum eam rem assecutus est, quam optabat, ut auarus cum lucri spes illi obiecta est, statim uoluptate perfunditur, at postquam lucratus est, maiorem animo uoluptatem sentit. homo literis deditus, etiam in iplo studendi labore capit uoluptatem, sed postquam aliquid se didicisse intelligit, longè maiori delectatione afficitur. idem de reliquis sentiendum.

TEXT. *Et consuetudo iucunda est: id enim, cui quis assueuit, iam illi tanquam in natum; insitumque est; nam ipsa consuetudo quandam cum natura similitudinem habet. quod enim crebro fit, non multum abest ab eo, quod semper fit: quæ uerò semper fiunt, a natura pro ueniunt; quæ crebro à consuetudine.*

COMM. Sicuti res naturales iucundæ sunt, ita etiam quæ à consuetudine proueniunt. ratio est, quoniam cum alicui rei quis assueuit, ea fit illi tanquam innata, atque insita. præterea similitudinem quandam habet consuetudo cum natura. quoniam res naturales eodem semper modo progrediuntur,

grediuntur, res autem quæ fiunt à consuetudine, crebrò fiunt, parum autem distat, quod crebro fit, ab eo, quod fit semper. ergo etiam consuetudo parum differt à natura, hoc est quod in Georgicis ait Virgilius;

Adeo à teneris assuescere multum est.

& Pythagoras dicebat eligendam esse optimam uiuendi rationem, quoniam eam iucundam consuetudo reddet. delectat autem tam mala, quam bona consuetudo, ut Iuuenalis; tenet insanabile multos, Scribendi Cacoethes, & ægro in corde se nescit. & alibi docet homines petulantes delectari consuetudine uerberandi & cædendi obuios, sic enim ait,

Ebrius ac petulans, qui nullum forte cecidit
Dat pœnas, noctem patitur lugentis amicum
Pelidæ cubat in faciem, mox deinde supinus.
ita qui alea ludere consueuit, eo ludo mirifice delectatur, usque eo ut neque famem neque sitim, neque frigus neque calorem ludendo sentiat. & continenter socios quærat, quibus cum ludere possit. hunc locum de consuetudine tractat copiosè Cicero contra Verrem cum ostendit eum ab adolefcètia libidini, & rapinæ deditum, nunquam ab eis uitijs recessisse.

TEXT. *Et quod non est uiolentum, est iucundum; uis enim contra naturam est. ideo necessitas omnis est molesta, rectèque dictum est à poeta quodam; In suaue est semper, fieri quodcunque necesse.*

COMM. Quod non est uiolentum, est secundum naturam, ideo iucundum est. hoc autem à contrario probatur. siquidem uis contra naturam est, itaque uiolentum est molestum. & quoniam in necessitate uis quædam est, ideo fit ut omnis necessitas sit molesta. Quare carmen illud Eueni poetæ uerum est, in quo dixit; quodamque necesse est fieri, semper esse insuaue. quod etiam à Theogni de quodam in uersu confirmatur. hac ratione Cicero Ligarium defendit, quod non sua sponte, sed necessitate coactus in Africa fuerit; Tertium (inquit) est tempus, quo post aduentum Vari in Africa restitit. quod si est criminofum, necessitatis crimen est non uoluntatis. & quæ sequuntur. notissimus enim est locus. Est autem necessitas ingens telum (ut prouerbio dicitur). Simonides dixit; necessitati ne deos quidem resistere. Plato in conuiuio scribit, multa acerba & molesta Deis etiam accidisse ob necessitatis regnum. T. Liuius; pareatur (inquit) necessitati quam ne Dij quidem superant. poetæ finxerunt, necessitatem esse Parcarum matrem, quæ nullo modo flecti potest. est igitur res odiosa ac molesta omnis necessitas.

TEXT. *Et sedulitates, studia, contentionesque animi molestæ sunt. hæc enim omnia necessaria, ac uiolenta sunt: nisi fortasse quis in eis diu uersatus fuerit; tunc enim consuetudo iucunditatem parit.*

COMM. Omnis labor, omnis diligentia, omne studiū, æque animi contentio, quamuis libenter suscipia-

10 tur, propter aliquem finem, tamen molestiam aliquam adfert. quoniam in rebus eiusmodi quædã videtur esse necessitas atque uolentia. vis enim quodammodo corpori atque animo adhibetur, qui tranquillitatem, & quietem cupit, necessitas autem cogit hominem & labores, & animi contentiones suscipere, ut optatum finem assequatur. quod si fieri posset ut sine studio ac labore quod cupit assequeretur, omnino neque studeret, neque laboraret. unde illud falsum M. Lepidi dictum, quod secundo de Oratore ponit Cicero, cū cæteris in campo exercentibus in herba ipse recubisset, vellem hoc esset (inquit) laborare. quod si quis etiam tollat finem cuius gratia laborat homines, nemo laborabit. quod ita pro Archia Cicero confirmat. Certe si nihil animus presentiret in posterum, & si quibus regionibus vitæ spacium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis, vigilijsque; angeretur, nec toties de uita ipsa dimicaret. sed spes perueniendi quod uelis aut consequendi quod concupiscis, laborem facit uideri leuiorem, ad quod allusit Ouidius eo uersiculo;

Et non sentitur sedulitate labor.

Præterea qui diu uersatus est in aliquo labore aut aliqua re molesta, unde fructum capiat, iam non amplius molestum ex ea, sed potius voluptatem percipit, quoniam consuetudo, sicuti iam dictum est, iucunditatem gignit.

TEXT. *Contraria uero sunt iucunda: ideo cessationes, ocia, relaxationes, ludi, quietes, somnus in iucundis ponuntur. nihil enim horum est necessarium.*

COMM. Sicuti ea molesta sunt, quæ propter aliquam necessitatem amplectimur, ita contraria sunt iucunda, quæ nulla re coacta, sed nostra sponte suscipimus quales sunt cessationes à labore, ocia, relaxationes animi, ludi, quietes, lenis somnus. hæc enim amica naturæ quodammodo esse uidentur. unde Crassus apud Ciceronem libro de Oratore secundo ait; liberum non esse qui non aliquando nihil agit. in qua (inquit) permaneo Catule sententia: meque; cum huc ueni; hoc ipsum nihil agere: & planè cessare delectat. & paulo superius dixerat, Scipionem & Lelium cum rus ex urbe tanquam ex uinculis euolauissent, ad omnem animi remissionem, ludumque; descendere solitos. Aristoteles Ethicorum libro decimo sic ait; At ludere, ut res serias gerere possis, Anacharsidis sententia concessum est. quoniam enim ludus requieti & cessationi similis est. quoniamque; laborem ferre sempiternum minime possumus, cessatione opus est. Horatius secundo carminum ostendit ocium ab omnibus tanquam rem iucundissimam desiderari. sic enim ait

Ocium diuos rogat in patenti
Prensus ægæo simul atra nubes
Condedit lunam neque certa fulgent,
Sidera nautis.

Ocium

Ocium bello furiosa thrace

Ocium Medi pharetra decori. & quæ sequuntur.
quod autem somnus in iucundis rebus sit, quamuis perspicuum sit omnibus, tamen eleganter Ouidius libro transformationum vndecimo sic explicat;

Somne quies rerum, placidissime somne deorum

Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
Fessa ministerijs mulces, reficisq; labori.

quod autem ait Aristoteles nihil horum esse necessarium, ita est intelligendum, nullam esse vim quæ nos ad hæc impellat, sed nostra sponte quietem & somnum amplecti.

TEXT. *Id etiam omne cuius cupiditate tenemur, est iucundum; cupiditas enim rei iucundæ appetitus est.*

COMM. A definitione cupiditatis probat ea, quæ cupiunt homines iucunda esse. nihil enim aliud est cupiditas, nisi rei iucundæ appetitus, ergo quod quisque cupit, id ei iucundum est. ut Cicero ad Luceium libro Epistolarum quinto; ardeo cupiditate incredibili, neque (ut ego arbitror) reprehendenda, nomen ut nostrum scriptis illustretur, & celebretur tuis. quibus verbis ostendit Cicero sibi iucundum fore, si de ipso Luceius scribat. igitur ambizioso iucundus est honor, quem vehementer cupit, avaro pecuniæ, Philosopho rerum cognitio, Imperatori victoria, & triumphus, ut in Pisonem Cicero; Cæsar fertur (mihi crede) gloria, flagrat, ardet cupiditate triumphi. cum autem quis affectus est, quod vehementer cupiebat, expletur animus iucundissima uoluptate.

TEXT. *Cupiditatum autem aliæ ratione carent, aliæ sunt cum ratione coniunctæ: ratione carentes eas uoco, quas non iudicio, cogitatione quæ nostra suscipimus, sunt autem eiusmodi, quæ natura nobis inesse dicuntur: ut quæ propter usum corporis nobis hærent; ut alimenti gratia sitis, & fames, & cuiusque nutrimenti appetitio: & quæ gustatu percipiuntur; & in ueneris rebus; & omnino quæ tactu delectant: & odorum suauium, qui naribus sentiuntur; & audiendi, uidentique cupiditates.*

COMM. Distinguit cupiditates & earum duo genera facit, sunt enim aliquæ cupiditates rationis expertes, aliquæ participes rationis. ac primò declarat quæ sint illæ, quæ rationis expertes dicuntur. sunt enim huiusmodi cupiditates, quæ non à cogitatione iudicioque nostro proueniunt, sed à natura nobis ingenerantur, quæ ideo ratione carere dicuntur, quoniam etiam in belluis reperiuntur. pertinent enim vel ad nutrimentum, uel ad sensum. & tantum ad usum corporis referuntur. ad nutrimentum ut fames & sitis, & cuiuslibet nutrimenti appetitus. est autem fames (ut ait Aristoteles secundo de anima) calidi & sicci nutrimenti appetitio. Virgilius in Sexto male suadam famem appellat eo, quod homines impellat ad malicia. quamuis interdum etiam multorum bonorum causa sit, unde Persius ait; magister artis ingenij:

10 que largitor venter, negatas artifex sequi uoces.

& in sententijs græcis vna circumfertur in hunc sensum; multarum rerum fames est magistra. Socrates dicebat cibi condimentum esse famem, portionis sitim. quin belluas etiam sæpe fames huc atque illuc vagari compellit, ut pro A. Cluentio Cicero; bestiarum fame dominante plerumque ad eum locum ubi pascunt aliquando sunt, reuertuntur. & vulgo dicunt, à fame lupum extra nemus expelli. Sitis autem frigidi & humidus est appetitus, ut idem Aristoteles testatur. cibo igitur & potione fames & sitis depellitur. sed qui cibo & potione carent, fame & siti dominante multa sæpe malicia aggrediuntur. vtrunque etiam pro auaritia ponitur, ut ad Atticum; triginta fuerunt quos fames magis quam fama commouerit. & in Paradoxis; nunquam enim expletur nec satiatur cupiditatis sitis. ad sensum illæ cupiditates referuntur quæ gustatu, tactu, olfactu, auditu, uisu percipiuntur. gustatus habitat in ea parte oris qua esculentis & potulentis iter natura patefecit. ut ait Cicero secundo de natura Deorum. est autem sensus ex omnibus maxime uoluptarius, & qui dulcitudine præter cæteros sensus commouetur. ait Crassus tertio de Oratore. quidam ita uentri gulæque dediti sunt, ut nihil aliud magis studeant.

20 celebratur Apicius a totorum princeps, quod in paradisi suauibus epulis ingeniosissimus esset. Vitellius (ut Suetonius scribit) trifariam aut quadrifariam epulas partebatur, in ientacula, prandia, cœnas, & comestationes. Philoxenus & Gnathogulæ proceres habiti. hi cum adhiberentur conuiujs, si quæ placuissent epulæ, in eas spuebant, ut cæteris abstinentibus, ipsi soli uescerentur. Philoxenus etiam collum gruis optare solebat, ut diutius uini suauitatem bibendo sentiret. multi uero uoluptatibus ueneris dediti sunt, qualem Cicero Verrem non uno in loco depingit, & Gabinium & M. Antonium. Cornelius Gallus & Q. Haterius equites Romani propter intemperantem libidinem in actu uenerico mortui sunt. sunt etiam qui delectentur odoribus quæ uoluptas non est tam turpis quam superiores, nisi modum excedat. nam suauis odores cerebrum corroborare solent ut auctor est Aristoteles, tamen olere unguenta exotica, potius muliebre est, quam uirile. Cicero contra Verrem actione ultima, Verrem facete irridet, quod nimis effeminate rosarum & florum odoribus delectaretur; Nam (inquit) ut mos fuit Bithyniarum regibus, lectica octophoro ferebatur, in qua puluinus erat perlucidus Militenis rosa factus. ipse autem coronam habebat unam in capite alteram in collo: reticulumque ad nares sibi apponebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ. In auditu etiam sunt multæ uoluptates ut harmoniarum, cantus, uarij soni, facetiarum, fabularum, historiarum, res nouarum, & antea inauditæ multum delectant. idem de uisu sentiendum, nam aspectus elegantioris formæ delectat animum, sicut etiam rerum

30

40

50

rerum varietas quæ aspectu percipiuntur. in his rebus omnibus sunt cupiditates rationis expertes. quia sensibus subijciuntur, & communes sunt cum belluis.

TEXT. *Cum ratione coniunctæ sint cupiditates illæ, quas alicuius oratione persuasi homines concipiunt: multa enim & uidere, & acquirere cupiunt; cum ab alijs ea laudari audiunt, & eorum uerbis fidem habent.*

COMM. Bestiæ tantum ad id, quod adest, quodque præsens est, mouentur, & sensum, non autem cogitationem aut rationem ullam sequuntur. itaque non possunt ullius oratione moueri ut aliquid appetant, uel fugiant. homines autem sæpe mouentur ad alicuius rei cupiditatem, cum eam ab alijs laudari audiunt, aut cum à prudentibus uiris, aut ab alijs, quos plus quam se intelligere arbitrantur, ad eam amplectendam excitantur. ut cum adolescens; exempli gratia, laudari uehementer audit eos, qui sunt eruditi, statim accenditur eius animus doctrinæ desiderio. sic Themistocles cum ad cælum efferri laudibus Milciadem audiret, quod in Marathone Persas deuicisset, sic inflamatus est gloriæ cupiditate, ut somnum oculis capere non posset. & cum noctu ambularet in publico, interrogatus cur id faceret, Milciadis, inquit, trophæum me dormire non patitur. ergo omnes huiusmodi cupiditates, quæ ex aliorum uerbis & laudibus excitantur, dicuntur esse cum ratione coniunctæ.

TEXT. *Et quoniam iucunditas in quadam affectione sentienda posita est; phantasia uero sensus quidam est, sed infirmus; & ei qui recordatur, aut sperat, phantasia comitatur eius rei, quam recordatur aut sperat: perspicuum est, hoc ita posito, uoluptates etiam ex acriori recordatione, & spe concitari; sit enim ali quo modo sensus.*

COMM. Hoc loco probare uult Aristoteles etiam ex recordatione rerum præteritarum, & spe futurarum percipi uoluptatem. cum enim quis recordatur quibus in bonis fuerit, aut quæ pericula uitarit, & cum aliquod sperat commodum, ea cogitatione quodammodo recreatur. hoc autem accidit. quoniam uoluptas est in commotione sensuum. & phantasia quidam est infirmus sensus. cum autem quis recordatur uel sperat, tunc eius phantasia mouetur, & eam rem concipit animo, cuius recordatione, uel spe tenetur. itaque fit aliquo modo sensus, ex quo uoluptas nascitur. hanc rem ita Cicero libro epistolarum quinto confirmat. sic enim ait; habet enim præteriti doloris secura recordatio delectationem. & in libro de Senectute; conscientia bene actæ uitæ, multorumque benefactorum recordatio iucundissima est. & primo de Finibus ita inquit; ut ijs bonis erigimur quæ expectamus, sic lætamur ijs quæ recordamur. Sapientes bonæ præterita grata recordatione renouata delectant. notandum est, quod Aristoteles ait hoc loco, phantasia esse quendam sensum, sed infirmum, cum ipsemet tertio de Anima probare contendat phantasia non esse sensum. ergo sibi contrarius uidetur. uerum hic ex opinione communi

loquitur, non exquisitè ut iam sapius ipse prædixit, itaque sensum appellat, sed ut sententiam suam sequatur, addit esse infirmum, ac debile sensum. non est igitur sensus integer, ut ait tertio de anima, sed est sensus infirmus, ut hoc loco affirmat. Licet autem non sit sensus phantasia, tamen habet magnam cum sensibus similitudinem, quia etiam ipsa res sensibiles percipit. sed quia certiora sunt & euidentiora quæ sensibus percipimus, quam quæ phantasia comprehendimus, ideo sensus infirmus imbecillisque uocatur ipsa phantasia. Cicero in Academicis ita inquit; De sensibus ipsis quædam dixit noua: quos iunctos esse censuit e quadam quasi impulsione oblata extrinsecus: quam ille phantasia, nos uisum appellamus. cum autem recordamur aut speramus, statim e memoria ad cogitationem & ad phantasia reuocantur species earum rerum quarum recordatione, aut spe ducimur, quæ res plerunque solet esse iucunda.

Itaque necesse est, omnia iucunda aut propter sensum esse præsentia, aut propter recordationem præterita, aut propter spem futura. sentiunt enim homines, res præsentis, recordantur præteritas, sperant futuras.

COMM. Probat res iucundas tribus distingui temporibus, hoc est præterito, præsentis, & futuro. nam sensuum functiones in quibus maximè uoluptas est, præsentis sunt temporis. recordatio uero, quæ est ipsa sæpe iucunditatem adfert, ad præteritum tempus pertinet. Spes denique semper est rerum futurarum, quæ cum uoluptate sæpe præsumuntur. hac distinctione usus est etiam libro Ethicorum nono, ubi ait; iucundam esse præsentis temporis actionem; futuri spem, præteriti memoriam, sed tamen iucundissimum esse omnium quod in præsentis temporis actione consistit.

Neque tantum ea iucunda sunt ex recordatione, quæ, cum adessent erant iucunda, sed quedam etiam, quæ molesta fuerunt; si postea quippiam honestum, atque utile consequatur. quo fit ut illud rectè dictum sit, suauis est laborum præteritorum memoria: & illud; Nam inuat insanos hominem meminisse dolores Quos tulit infestis fortuna casibus ait. huius autem rei causa est, quoniam est etiam iucundum, nihil habere mali.

COMM. Ex uehementi recordatione uoluptatem percipi iam docuit, nunc adiungit non tantum ex bonis præteritis, sed etiam ex malis interdum solere nasci iucunditatem. præsertim si postea fortuna in melius commutatur, & aliquid quod honestum sit, aut utile subsequatur. & quoniam hoc incredibile uidebatur, probat Euripidis, atque Homeri auctoritate. Cicero secundo de Finibus ita inquit; Quid si etiam iucunda memoria præteritorum malorum, ut prouerbia nonnulla ueriora sint, quam uestra dogmata? Vulgo enim dicitur, iucundi acti labores. nec male Euripides, concludam si potero latinè. græcum enim hunc uersum nostis omnes, suauis est laborum præteritorum

K memo-

memoria. duos uero sequentes uersus sumpsit ab Homero, apud quem *odysseæ* libro quintodecimo Eumæus subulcus cum Vlyse loquens, quæ tamen ignorabat, illa uerba profert. quem imitatus etiam Virgilius primo *Aeneidos* ita inquit; forsan & hæc olim meminisse iuuabit. & Seneca in *Tragœdijs*; Quod fuit durum pati, meminisse dulce est. causam autem huius rei dicit Aristoteles esse, quia iucundum est etiam malo carere, unde Hieronymus Rhodius dixit, summum bonum esse nihil dolere. & Ennius, ut secundo lib. de Finibus Cicero citat, ita inquit;

Nimum boni est, cui nihil est mali.

TEXT. *In spe sint ea iucunda, qua cum presentia sunt, uel oblectare, uel prodesse multum uidentur; uel qua sine ulla molestia profunt. & in summa, quæcunque nobis lætitiã adferunt, eam presentia sunt, eadem & sperantes, & recordantes plerunque delectant.*

COMM. Quoniam spes est expectatio boni, sicut ait Cicero, bonum autem est iucundum, ideo fit ut etiam spes sit cum iucunditate coniuncta. quæ igitur solent nos oblectare cum presentia sunt, uel quæ prodesse sine ulla molestia, sunt in expectatione iucunda. ut exempli gratia, nemo est qui delectetur natali solo, & qui non cupiat, in patria commode atque honeste uiuere. nam, ut ait Ouidius;

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos
Ducit, & immemores non finit esse sui.

Ergo si quis in exilio sit, apt in peregrinatione & breui tempore speret in patriam redire, certè ex ea spe magnam sentiet uoluptatem. itaque Cicero scribens ad Cæcinam qui erat in exilio, eum ita consolatur, ut dicat breui tempore fore ut à Cæsare restitatur. Spes enim mali presentis molestiam detrahit. & expectare meliora iubet. & hoc est quod eleganter Tibullus;

Spes etiam ualida solatur compede uinctum.

Colligit autem Aristoteles huius loci summam breuiter hoc modo; quæcunque solent nobis adferre lætitiã & uoluptatem cum presentia sunt, eadem etiam & in recordatione, & in spe delectare consueuerunt. Vt amans qui aliquando potitus sit amica sua cum eius uoluptatis recordatur, quãdam animo lætitiã sentit, & si sperat iterum ea potiri, eodem modo gaudet.

TEXT. *Itaque etiam irasci iucundum est; nemo enim illi irascitur, quem se nullo modo putat ulcisci posse. neque illis qui ualde ipsum opibus potentiaque superant, aut si irascitur, leuius remissiusque irascitur; quemadmodum etiam Homerus de ira cecinit; Dulcior effuso qua melle in pectore gliscit.*

COMM. Iram ideo iucundam esse uult, quoniam qui irascuntur sperant se ulcisci posse suas iniurias. neque enim quisquam irascitur contra illi cui nullo modo se nocere posse intelligit. ut si opibus potentiaque longè superior sit, aut si quis est qui contra potentiorum irascatur, leuis est eius ira, facileque remittitur. quod autem in ira sit quædam

10 iucunditas Homeri testimonio probat, qui dixit iram melle dulciorem esse. quem Homeri locum etiam Plato in *Philebo* citat, ubi Socrates ait, iram, metum, inuidiam, & reliquas animi perturbationes uoluptatum esse plenas. est enim ira sicut ait Cicero 4. *Tuscul.* libido puniendi eius qui uideatur læsisse iniuria. in omni uerò libidine uoluptas inest. Peripatetici multis uerbis iracundiam laudant, cotem fortitudinis esse dicunt, multoque in hostem, & improbum ciuem uehementiores iratorum impetus esse.

Quin maximam cupiditatum partem uoluptas cõsequitur. nam, aut dum recordantur se cupiditatem suam expleuisse, aut dum expleturos se sperant; quodam genere uoluptatis afficiuntur: Vt qui febre laborant, cum siti premuntur, & recordati fuerint, se aliquando bibisse, sperantque futurum ut bibant; gaudio afficiuntur: & qui amant, cum de amoribus suis aut loquuntur, aut scribunt, aut canunt; semper lætantur: nam in his omnibus, cum apud illos deliciarum suarum memoria uigeat, quasi sentire se eos existimant.

TEXT.

In omni fere cupiditate, inquit, inest aliqua uoluptas. quod ea ratione probatur, quia qui cupiditatibus ducuntur, dum in mentem reuocant quomodo iam aliàs uoti compotes facti fuerint, & dum sperant fore, ut postea consequantur id, quod cupiunt, quãdam percipiunt uoluptatem. hoc autem duobus exemplis probatur. primò ab ægrotis sumitur. si qui sunt (inquit) qui febre laborantes siti premantur, dum recordantur se aliquando sitim suam satiauisse, & amans ac limpidos fontes uidisse, & dum sperant fore, ut cum morbum depulerint, suo arbitrio bibant, ea cogitatione magna uoluptate perfunduntur. alterum exemplum sumitur ab amatoribus. illi enim siue loquuntur, siue scribant, siue canant aliquid de suis amoribus, semper lætantur, quia sibi cum delicijs suis loqui & eas presentes, habere uidetur de hac re sic Propertius primo libro;

COMM.

O noctem meminisse mihi iucunda uoluptas,
O quoties notis illa uocanda meis.

Rursus in secundo narrat ita suas uoluptates;
O me felicem, nox o mihi candida & ora
Lectule delicijs facte beate meis.

Quam multa apposita narramus uerba lucerna
Quantaque sublato lumine rixa fuit. &c.

Sic apud Virgilium pastor ille de suo Alexi cauens magnam ostendit iucunditatem cum ait:
Huc ades o formose puer, tibi lilia plenis
Ecce ferunt nymphae calathis tibi candida Nais
Pallentes uiolas & summa papauera carpens,
50 Narcissum & florem iungit bene olentis anethi.
& quæ sequuntur. notus est locus. nam ea cogitatio quæ nobis formam amatæ rei repræsentat nunquam fit sine aliqua uoluptate.

Et hoc omnibus amoris initium est, cum non tantum presentis speciei gaudent, sed etiam absentem reuocantes in memoriam diligunt. itaque tunc amare incipiunt: cum id, quod cupiunt, abesse dolent.

TEXT.

Probat

Probat in hominibus ex recordatione voluptatem, & amorem excitari. neq; enim (inquit) aliud est amoris initium nisi cum aliqui non tantum presenti pulchritudine delectantur, hoc enim omnes faciunt; sed cum absentem reducant in memoriam & de illa cogitantes, ad cupiditatem excitantur eamque diligunt, dolentque abesse. igitur amor originem habet ex aspectu, incrementum ex cogitatione, & absentis desiderio. unde bene Propertius dixit;

Si nescis oculi sunt in amore duces
Atque etiam proverbio dicitur; ex aspectu nascitur amor. & Virgilius in Bucolicis;
Vt uidi, ut perii, ut me malus abstulit error.
Et in Georgicis;

-- Vritque uidendo Fœmina.

Quare Iuuenalis quasi prodigium quoddam refert, de cæco homine amore capto,
Qui nunquam uisæ flagrabat amore puellæ,

Et Cicero tertia actione in Verrem, ex eo Verri libidinē amplificat, quod amore filie Philodami, quā nunq̄ uiderat, sic exarsisset ut eā p̄ vim a patre abducere tētauerit, & hospitium intulerit.

TEXT.

Quin etiam in luctibus, & lamentationibus quædam uoluptas innascitur. dolor enim existit, ex eius desiderio, qui mortuus est; uoluptas autem ex recordatione, & quasi conspectu eiusdem: dum sibi illum penē cernere uidentur; & quæ, dum uixit, egit, & quibus moribus erat præditus, apud se repetunt. itaque illud etiam ab Homero dictum est;
Sic ait, & cunctis flendi est exorta cupido.

COMM.

Rem profus admirabilem narrat. quam tamē addita ratione ueram esse confirmat. in luctibus & lamentationibus etiam esse quandam uoluptatem. nam dolor (inquit) nascitur ex eius desiderio quem mortuum lugemus, uoluptas autem ex recordatione, & prope aspectu eiusdem. nam qui lugent, ea recordantur, quæ uel dixit, uel fecit is, qui mortuus est, & eius mores in mentem reuocant, quæ res permixtam habet uoluptatem. probat autem hoc Homeri exemplo, apud quem cū Achilles socijs suis narraffet, Patroclum amicum suum sibi in somnis esse uisum, suam desinentem fortunam, & rogantem ut suum corpus sepulturæ daretur; in eis statim excitata est lugendi cupiditas. hoc ostēdit etiam Virgilius Aeneidos tertio, ubi Andromache quæ fuerat uxor Hectoris, uidens Alcanium Aeneæ filium, Astyanactis sui, qui in excidio Troiano mortuus erat, recordata, sic exclamat cum lætitia quadam dolori coniuncta.

O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat.
Et nunc æquali tecum pubesceret æuo.

Tāto autem maior in luctu uoluptas nascitur, quanto is, qui mortuus est, præstantior fuit & sui nominis memoriam reliquit, aut si honesto genere mortis extinctus est. Vt in armis fortiter dimicans. de qua re sic Euander apud Virgilium Aeneidos undecimo filium suum Pallantem interfecit lugens;

10 Non hæc o Pallas dederat promissa parenti
Cautius ut sæuo uelles te credere Marti.
Haud ignarus eram quantū noua gloria in armis
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ iuuenis miseræ. & quæ sequuntur.

Ouidius quarto Fastorum sic ait;
Fletque meos casus; est quædam flere uoluptas,
Expletur lachrymis egeriturque dolor.

Ulcisci etiam inimicum, suaue est. nam quod molestum est, nisi assequamur, id iucundum est, cum assequimur: irati enim maiorem in modum dolent, nisi suas iniurias ulciscantur; q̄ si sperent ulcisci, gaudent. TEXT.

In ulciscendo inimico uoluptas percipitur. quod à contrario probari potest. nam si dolet is, qui ulcisci non potest, ille, qui ulciscitur, gaudet. quod enim adfert molestiam, quando non assequimur, idem iucundum est, cum assequimur. hoc autem iratorum commune est, ut doleant, si suas iniurias ulcisci nequeant, & contra, gaudeant, cū ulcisci se posse sperant. Cicero post reditum suū ad Quirites ostendit se in ulciscēdis inimicis nolle Marium imitari, qui suas iniurias armis persecutus est. sed (inquit) sic ulciscar genera singula, quæadmodum à quibusque sum prouocatus; malos ciues Remp. bene gerendo; perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cauēdo, inuidos uirtuti, & gloriæ seruiendo. quod autem ultio sit iucunda, declarat illud Liuij Salinatoris dictum qui cum alijs a populo R. notatus fuisset ignominia, deinde electus Imperator cōtra Asdrubalem Annibalī fratrem, dixit se statim cum eo conflagere decreuisse, ut quam cōterrimē uel gloriam ex hostibus uictis, uel ex ciuibus necatis gaudium caperet. quin aliqui ut inimicos ulciscantur ad mortem ante oculos positam ruere non dubitant. & uitā suam profundere uolunt, dum inimicorum prius sanguinem profusum uideant. quam cupiditatem sic exprimit Dido quarto Aeneidos cum Aeneā abeuntem uideret;

40 -- Faces in castra tuliffem
Impleffemque foros flammis: natumque patrēq;
Cum genere extinxē, memet super ipsa dediffem.
Et decimo Aeneidos Mezentius ita suum equum alloquitur.

-- Aut hodie uictor spolia illa cruenta
Et caput Aeneæ referes: Lausque dolorum
Uictor eris mecum; aut aperit si nulla uiam uis
Occumbes pariter.

Vincere etiam suaue est non solum uictoriae studio, sed etiam alijs omnibus: nā in uictoria quædā est excellentiæ opinio; cuius desiderio tenentur omnes aut remissius, aut uehementius. TEXT.

50 Inter res iucundas est uictoria numeratur. cupiunt. n. oēs in contentionibus vincere. non tm̄ qui studiosi uictoriae sunt, & ei p̄cipuē student, sed et oēs alij. cā est, qm̄ qui uincit excellere quodāmodo v̄. omnes autem excellentiæ desiderio tenentur, quamuis alij magis, alij minus. nam excellere pulchrum putamus, (ut ait Cicero). quod autem uictoria sit res iucundissima, declarant ea, quæ

uictoriam cōsequuntur, prēmia, supplicationes, 10
triūphi, statuz, ludi, publicz iubilationes, atque
eius generis cetera. quin etiam bestiaz propter ui-
ctoriam mouentur, ut galli uicti silere solent, ca-
nere uictores, ait Cicero de Diui. 2. Virgilius ter-
tio Georgicorum docet equos generosos maxi-
mè uictoriam expetere. unde iubet ut qui curam
alendorum equorum suscepit, notet

Et quis cuique dolor uicto, quaz gloria palmz.

Atq; ibidè cursum equorum multis uersibus de-
scribit, & eum locum ita claudit.

Tantus amor laudum, tantz est uictoria curz.

TEXT. *Et, quoniam uincere suauē est; necesse est etiam,
ut omnes ludi concertatorij, ut, in quibus pugna simu-
lacia sunt, & in quibus fistula cantuque contendit-
ur, & in quibus disputatur, suauēs sint; quoniam in
eis uincere sæpe contingit: & talorum ludus, & pi-
la, & alea, & tesserarum.*

COMM. Ex eo quod supra demonstratum est, uincere
rem esse suauem, sequitur ut omnes ludi concerta-
torij sint suauēs, quales ij sunt, in quibus simula-
cra pugnz conspiciuntur. ut cum armati in equis
lanceis aduersis concurrunt. aut mutuo se gladijs
inuadunt, aut pedites pro vallo contendunt. tales
sunt apud Virgilium libro quinto ludi quos Ae-
neas in funere patris Anchisæ fecit. in quibus pri-
mo naualis pugnz simulacrum est. deinde iuue-
nes cursu contendunt, tum Dares & Entelles ce-
stibus dimicant. denique iaculando certat. postre-
mo certamen etiam equestre pueri conficiunt. ta-
les sunt etiam ludi, in quibus fistula cantuq; con-
tenditur, quales in Bucolicis apud Virgilium in-
ter pastores referuntur. ut in Melibzō;

Et certamen erat Corydon cum Thyrside ma-
gnum

Polthabui tamen illorum mea seria ludo.

Alternis igitur contendere uersibus ambo

Cœpere, alternos musz meminisse uolebant.

Et in Pharmacentria, de alijs pastoribus.

Immemor herbarum quod est mirata iuuenca

Certantes: quorum stupefactę carmine lynces,

Et mutata suos requierunt flumina cursus.

Quibus uerbis ostendit Virgilius in eo certa-
mine mirificam quandam fuisse suauitatem. sic et
ludi in quibus disputatur iucundi sunt. ut cū quz
stiones aliquę soluendz proponuntur. aut cum
carmine uel soluta oratione contenditur, sicut a-
pud antiquos crebro fieri consueuerat. scribit. n.

Valerius Max. libro nono Sophoclem, cum iam
admodum senex esset, tanta lætitia affectum, qđ
in certamine tragædiarum uictor declaratus fuis-
set, ut statim uitā præ nimio gaudio exhalarit. ne-
que tantum hi ludi suauēs sunt, sed etiam leuior-
es, ut talorum ludus, & pilz, & alez, & tessera-
rum. sicut apud Ciceronē Cato de Senectute; Si-
bi igitur habeant alij arma, sibi equos, sibi hastas,
sibi clauam, sibi pilam, sibi natationes & cursus:
nobis senibus ex lusionibus multis talos relin-
quant, & tesseras. & in tertio de Oratore, ut homi-
nes (inquit) labore assiduo & cotidiano assueti, cū

tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam, se
aut ad talos, aut ad tesseras conferunt. quo in lo-
co Cicero de alea mentionem non facit, quoniam
is ludus erat legibus prohibitus, quod ostendit
Horatius eō carmine.

Seu malis uetita legibus alea.

Et Cicero uehementer in eo M. Antonium ui-
tuperat, quod eius domus esset aleatoribus refera-
ta. & in coniuratione Catilinę ait omnes aleato-
res fuisse. & secunda Philippica Licinium Lenticu-
lam lege, quę est de alea, condemnatum fuisse
dicit. & idcirco hominem omnium nequisimum
appellat, quod non dubitaret uel in foro alea lude-
re. ceteri uero ludi quod hoc loco numerat Aristo-
teles apud Romanos etiam concedebantur, & gra-
uissimi homines eis delectabantur. nam Porcius
Cato cognomēto Cenforius, & Octauius Augu-
stus talorum ludo se crebro oblectabant. Q. Sce-
uola grauisimus iurisconsultus pila studiosissi-
me lusisse dicitur.

*Eodem modo in grauibus honestisque ludis sæpe
iucunditas existit. nam hi tunc iucundi sunt, cū quis
assueuerit; illi uerò statim sunt iucundi, ut uenatio;
& omnis ars qua feræ captantur: ubi enim conten-
tio est, ibi est etiam uictoria.*

Ludi sunt aliqui leues, & animi tantum rela-
xandi gratia reperti, aliqui graues & honesti, qui
etiam ad utilitatem referuntur. prioris generis
sunt illi, de quibus dictum est. ut pila, tali, tesse-
raz. qui sua sponte iucundi sunt. posterioris gene-
ris est uenatio, atque omnis ars captandarum fer-
rarum. quod genus ludorum ex consuetudine iu-
cundum fit. non enim omnes uenatione delectā-
tur, cum in ea sæpe magni labores sint, sed qui as-
sueti sunt, magnam ex ea iucunditatē percipiunt,
nam nobiles ferè omnes & principes uenatione
delectantur. quod in ea sit quzdam pugnz simi-
litudō. & bene corpus exercetur, unde Virgilius
sæpe suos heroes a uenatione commendat. ut pri-
mo Aeneidos ait Aeneam septem ceruos uenan-
do prostrauisse in quarto Aeneidos Ascanium in
hac parte commendat quod cum apris & leoni-
bus congredi cuperet;

Spumantemque dari pecora inter inertia uotis
Optat aprum: aut fuluum descendere monte Leo-
nem.

In septimo Lausum Mezentii filium ita cele-
brat;

Lausus equum domitor debellatorque ferarum.

Mithridatem legimus adeo uenandi studio
captum fuisse, ut septem annos perpetuos in syl-
uis ac nemoribus uersatus fuerit, & nunquam te-
ctum subiuerit. Quod autem uenatio sit iucun-
da probat Aristoteles hac ratione, quod ubicun-
que contentio est, ibi est etiam uictoria, sed in ue-
natione est contentio, quia feræ sæpe resistunt &
se defendunt, ergo etiam in uenatione est uicto-
ria. sed uictoriam esse iucundam supra demonstra-
tum est. quare uenatio quz uictoriam continet,
ut sit iucunda necesse est.

Itaque

TEXT. *Itaque iudicialis labor, & controuersa disputationes ipsi iucundæ sunt, qui iam assueuerint, & eas tractare possunt.*

COMM. Quia in omni contentione inest victoria, ideo fit, ut quædam artes molestæ propter victoriæ spem sæpe iucundæ fiunt ipsis, qui diu in eis uersati fuerimus ut iudicialis labor & causæ forenses multum habent molestiæ. facit etiam litigiøsæ Sophistarum disputationes, sed longo usu & exercitatione iucundæ fiunt. Orator enim cum ex sententia sua causam dicit, & cum attentos iudices atque auditores uidet, speratque se victoriam consecuturum, magnam omnino voluptatem sentit. idem facit etiam qui cum aliquo disputat. Antonius tamen secundo de Oratore sic ait; Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede ludus est, homini non hebeti, neque inexercitato, neque cõmunium literarum, & politionis humanitatis experti. in causarum cõtentionibus magnum est quoddam opus: atque haud scio, an de humanis operibus longè maximum. uerum nihil tam arduum est, quod nõ longa consuetudine iucundum fiat.

TEXT. *Honor præterea bonaque existimatio inter res suauissimas numerantur, propterea quod unicuique nascitur huiusmodi de se opinio, quod talis sit, & quod uirtutis sit studiosus: & multo magis cum hæc audiuerit ab eis, quos uerè sentire existimat.*

COMM. Cum quis intelligit se honorari, & bonam de se opinionem homines habere, uehementer gaudet summamque læticiam animo concipit, huius autem rei causa est, quoniam existimat se talem esse qualis predicatur, præcipuè si laudatur ab eis, quos uerè sentire ac benè intelligere existimat. hoc idem etiam Ethicorum octauo commemorat. nam uerè sentientes & intelligentes, possunt etiam uerè iudicare. hæc etiam causa est, cur plerique ab adulatoribus decipiantur, quia honore summo predelectantur. Themistoclem illum, ait Cicero pro Archia, summum Athenis uirum dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius uocem libentissimè audiret; eius a quo sua uirtus optima predicaretur. quin egregij uiri magnique imperatores eos charos habent, à quibus putant res suas celebrari posse. ut C. Mario iucundus fuit Archias poeta, & L. Plotius, quorum ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Africano superiori charus fuit Ennius. itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus. Pompeius Theophanem Mitylenæum scriptorem rerum suarum uehementer amauit. Isocrates ad Demonicum scribens admonet eum, ut cum uult alicuius amicitiam sibi comparare, illum uehementer laudet apud eos, qui cum eo uersantur. hoc. n. initium erit amicitiae. quoniam omnes laude & honore capiuntur.

TEXT. *Tales autem sunt vicini potius quam qui interuallo locorum disiuncti sunt, & familiares, & noti, & ciues potius quam externi, & qui nunc uiuunt potius quam posteri: & prudentes magis quam imprudentes; & multi magis quam pauci. uerisimilius. n. est eos*

10 quos dixi, uera sentire, quam, qui sunt eis contrarij.

COMM.

Septem hominum genera numerat, qui uerè de nobis sentire possunt, & qui cum nos honorat, magnam nobis voluptatem adferunt. primo loco ponuntur vicini, qui longè melius de nobis iudicare possunt, quam qui locorum interuallo disiuncti sunt. ergo cum nos vicini honorant, is uerus est honor iudicandus. cum præsertim sæpe uicini soleant bonis nostris inuidere. unde prouerbijs; inuidus vicini oculus. Cicero pro C. Rabirio uirum illum probum esse, atque integritate uitæ præstare probat ex eo, quod magno studio totius Apuliæ, singulari uoluntate Campaniæ uicinitatis ornaretur. Secundo loco ponuntur familiares, qui nos mutua consuetudine bene cognitos habere possunt. honor igitur qui in nos ab illis prouenit, maximè iucundus est. Cicero in Epistolis multos sæpe commendat, quod eis familiariter usus, bonos uiros esse cognouerit. Tertio loco noti statuuntur. nam multo melius de nobis iudicare possunt, qui nos cognoscunt, quàm ij, quibus incogniti sumus. Quarto ciues, qui licet nos de facie non cognoscant, tamen melius quam externi iudicare possunt. neque. n. ciues latent ea, quæ præclare geruntur. Quinto uiuentes potius quàm posteri. quanuis enim negligere non debeamus quid de nobis posteri dicturi sint, tamen potius à uiuentibus quam à posteris honorari cupimus. Sexto prudentes, quoniam imprudentium hominum iudicium cõtemnitur, quod autem uiri prudentes laudant, id uere laudabile iudicandum est. ultimo loco multi ponuntur. nam & si iucundum sit èt à paucis honorari, tamen longè iucundius est à pluribus. nam pauci facile decipi possunt, multi uero cum in eandem sententiam concurrunt, & aliquem honore dignum statuunt, nõ facile decipiuntur.

TEXT. *Nam quos aliquis ualde contemnit, ut pueros, & belluas, ab eis non curat sibi honorem aut gloriam attribui: intelligo autem ipsius gloriae causa; nam si curat, propter aliud aliquid curat.*

COMM. Honor est iucundus cum ab eis hominibus quos supra diximus, nobis attribuitur. nemo autem curat ab eis honorari, quos omnino contemnit, ut à pueris, & belluis. coniungit autem Aristoteles sæpe pueros & belluas, ob inopiam consilij. sicut enim belluarum sequuntur appetitum & sensum, ita etiam pueri. quod si quis uult à pueris honorari, non id facit honoris aut gloriae causa, sed propter aliud aliquid, ut obediens sint, vel ut timeant, uel ut erudiatur. uel denique ut aliquid ab eis commodum acquirat. nam ut octauo Ethicorum docet, quidam reperiuntur, qui gaudent à diuitibus honorari, non ipsius honoris gratia, sed quia sperant se ab eis commoda aliqua reportaturos.

TEXT. *Et amicus res est iucunda; nam amare iucundum est. neque enim quisquam uini amator est, qui non uino gaudeat: contra uero suaue est etiam amari, nam qui amatur, cogitat se uirum esse probum, quod eius probitatem expetant omnes, qui eam cognoscunt. a-*

mari autem est ipsum propter se carum esse, atque diligere.

COMM.

Amicum rem esse iucundā probat ex eius definitione. est enim amicus is, qui amat, & qui mutuo amatur. siquidem amicitia est æqualitas, & amicus alter ipse. ut Pythagorici statuunt. cum autem & qui amat, & qui amatur voluptatem sentiat, sequitur ut amicus res sit iucunda. quòd uerò qui amat iucunditatem percipiat, probatur aperta similitudine. nemo enim (inquit) uini amator est, qui non uino gaudeat. ita nemo est literarum amator, nisi qui literis delectetur. nemo pecunias amat, nisi qui eas caras habeat, & ex eis voluptatem sentiat. probatur etiam amari rem esse suauem. quoniā is, qui amatur statim de se bene sentit, & se virum esse probum existimat. quoniam quicumque probitatem eius cognoscant, eum amant. adiungit autem definitionem Aristoteles, ut intelligamus, quid sit amari. amari est (inquit) ipsum propter se carum esse. nam si quis carus alteri sit propter diuitias, aut propter aliquod commodum, nō amari dicitur. nam, ut ait Cicero, me ipsum amare oportet, non mea, si veri amici futuri sumus. in libro de Amicitia Cicero declarat quid sit amare; Amare (inquit) nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita. quod autem in amando sit delectati o, licet omnes sentiant, tamen etiam Cicero docet in Epistolarum libro primo cum sic ait; delectauerunt me literarum, in quibus primum amari amorem tuum. sed pro Placito uideretur omnem iucunditatem in amicitia posuisse cum ita inquit: Quæ potest esse iucunditas uitæ sublati amicitij? quæ porro amicitia potest esse inter ingratos? cum autem omnis amicitia sit iucunda, tamē illa iucundissima quam morum similitudo copulauit.

TEXT.

Admiratione quoque affici iucundum est; quia, qui quempiam admiratur, eum etiam honorat.

COMM.

Cum qui intelligit se alijs admirationi esse magnam voluptatem percipit. ratio est, quoniam honor qui maximè iucundus est, admirationem consequitur. nam qui alium admiratur, eum etiam honorat. quoniam in eo magnas aliquas esse virtutes censet. de qua re Cicero libro de officijs secundo sic ait; admirantur communiter illi quidē omnia quæ magna & præter opinionem suam animaduertent; separati autem in singulis si perspiciunt nec opinata quædam bona. itaque eos uiros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quosdam, & singulares virtutes perspicere. & paulo post; Admiratione quadam afficiuntur ij, qui anteire ceteros uirtute putantur. Hæc est causa, quare iucundum sit admiratione affici, hoc est, alijs esse admirationi. sic enim etiam Cicero loquitur.

TEXT.

Adulari præterea res est iucunda, atque etiam assentator ipse; siquidem admirantis & diligentis speciem habet assentator.

COMM.

Duabus de causis adultores atque assentato-

res solent esse iucundi. Primò quoniam admirari videntur eos, quibus assentantur, & iam declaratum est, rem esse iucundam de se admirationem concitare. ita Gnatho ille Terentianus adulatorum princeps ut ipse videri vult, sic ait: & eorum ingenia admiror simul. deinde quia uehementer se amare simulant, & supra diximus amari iucundum esse. cum igitur & admirantis, & amatis speciem habeat assentator, non mirum si eis, quibus assentatur voluptatem adfert. Bene igitur Cicero primo de Officijs præcipit, ut caueamus ne assentatoribus patefaciamus aures & ne adulari nos sinamus, in quo falli facile est: tales enim nos esse putamus ut iure laudemur. & in Lælio sic ait; Sic habendum, in amicitijs nullam pestem esse maiorem, quam adulationem, blāditijs, assentationē. Diogenes Cynicus dicebat melius esse in coruos quam in adultores incidere, quoniam corui corporis oculos, adultores oculos animi effodiunt.

Eadem etiam sæpe facere, iucundum est. quod, n. familiare, est etiam iucundum.

TEXT.

Eiusdem (inquit) rei assidua tractatio iucunda est. quoniā quod assidue tractatur, familiare fit, quod autem familiare, est etiam iucundum. ut iā dictum est. sic artifices opere suo delectantur, cū iam in arte callum obdlexerint. tradit Plinius Appelli fuisse perpetuam consuetudinem, nūquam tam occupatam diē agendi, ut non lineam ducendo exerceat artem, quod ab eo in prouerbum venit. ita qui cessat ab opere suo aliquo die dicere potest; nullam hodie lineam duxi. quidam ita dediti sunt studijs suis, ut nullam aliam penè voluptatem sentiant, quod de Carneade legimus. qui cum in mensa esset, sæpe cibi obliuiscitur abreptus cogitatione studiorum suorum. Cæcilius quendam Suffenum irridet qui magnam ex scribendis uersibus voluptatem capiebat, cum tamen esset ineptus poeta.

TEXT.

40

— Neque idem unquam

Æque est beatus ac poema cum scribit,
Tam gaudet in se, tamque se ipse miratur.

Hoc autem commune omnium esse uidemus, ut suis studijs delectentur.

Et commutatio res est iucunda: nam commutari natura accommodatum est. quod enim semper idem est, in exuperantiam transit; & presentem habitum corrumpit, unde bene dictum est, omnium rerum uicissitudo est iucunda.

TEXT.

50

Hic locus est superiori quodammodo contrarius. nam quauis iucundum sit in eisdem rebus assidue uersari: tamen interdū commutatio & uarietas magnopere delectat. hoc, n. natura ipsa desiderat. quia quod idem est perpetuo, satiare solet, atque in eo, quod nimium est peccat. ut cum corpus est bene constitutum, si semper augere sanitatē studeas, & nunquā cibum commutes, certè bonus ille habitus corrumpetur. quod, n. nimis augetur, in exuperantiā transit, quæ iā molestiam gignit. ita cum quis aliquo artificio delectatur, si semper in eo

COMM.

in eo persequere uelit, & nunquam omnino cessare sine dubitatione tandem molestiam sentiet: bene igitur dictum est ab Euripide in Oreste; omnium rerum vicissitudo est iucunda. nihil. n. potest esse tam suaue, quod non aliquando satiata-tem gignat, unde mimus ille satis elegans; Bonarum rerum consuetudo pessima est. & ille.

Nihil iucundum nisi quod commendat uarietas.

Hoc est quod etiam Iuuenalis significat.

Voluptates commendat rarior usus. Et Cicero primo de Inuentione: omnibus in rebus similitudo est satiata mater.

TEXT. *Hac de causa quæ sunt interposito temporis spacio, iucunda sunt; & homines, & res post longum tempus delectant: quoniam præsentem statum commutant. huc accedit etiam, quia id, quod interposito tempore fit, rarum est.*

COMM. Quæ post aliquod tempus fiunt ideo iucunda sunt, quia statum præsentem commutant, & uarietatem adferunt. sicuti etiam cum post longum tempus amicum aliquem nostrum videmus, aut ad aliquam urbem vel alium locum accedimus, quandam sentimus iucunditatem propter eam commutationem. sic et medici nonnunquam iubent ægrotos locum & aerem mutare, quoniam ea mutatio nonnihil corpus & animum recreat: est etiam alia ratio, cur, quæ fiunt interposito tempore, iucunda sint, quoniam sunt rara. & quæ rara sunt, delectare, iam supra demonstratum est. Quod autem amicum aspiceret post longum tempus, cum, vel nos ad eum accedimus, vel ipse domum ex peregrinatione reuertitur, iucundum sit, apertissimum est. quam rem eleganter Catullus exprimit ad Veranium scribens:

Venisti ne domum ad tuos penates?
Fratresque unanimes, tuamque matrem?
Venisti mihi nuncii beati.

Et Virgilius li. 3. de Heleno, qui post longum tempus Aeneam uiderat & Troianos, ita inquit; Agnoscitque suos lætusque in mænia ducit.

Sed hanc rem omnium elegantissimè Cicero post reditum suum ad Quirites expressit, cum ita inquit: ipsa autem patria Diu immortales, dici vix potest, quid caritatis quid uoluptatis habeat. quæ species Italiæ, quæ celebritas oppidorum, quæ forma regionum, qui agri, quæ fruges, quæ pulchritudo urbis, quæ humanitas ciuium, quæ Reip. dignitas, quæ uestra maiestas. quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. sed tanquam bona ualetudo iucundior est cis, qui e graui morbo recreati sunt, quam qui nunquam ægro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis quam assidue percepta delectant.

TEXT. *Discere quoque iucundum est; & admiratione dumci plerumque est suaue. nam cum admiramur, discere cupimus, & quod est admirabile, desiderium excitat; atque in discendo proficiscimur in eum statum, qui nobis naturalis est.*

COMM. Cum naturalis sit quædam in omnibus hominibus cupiditas, ut scire uelint. trahimur enim, in

quit Cicero, omnes scientiæ cupiditate, in qua excellere pulchrum putamus, ideo fit ut res iucunda sit aliquid discere. nam ea ratione cupiditas illa naturalis aliquo modo expletur. Cicero libro epistolæ ad Atticum quarto, senarium quendam gratum cum citat in hanc sententiam.

Nil dulcius, quam scire prorsus omnia.

Lucretius libro secundo de hac re sic ait; Sed nil dulcius est, benè quam munita tenere Edita doctrina sapientum templa serena, Despicere unde queas alios passimque uiderere

Errare, atque uiam palantis quærere uitæ.

20 Crassus tertio de Oratore; libet autem semper discere. quin Hetruscus quidam doctus & elegans poeta clamat idiomate suo, nullam se aliam uoluptatem experiri quam in discendo. Sæpe etiam accidit, ut qui aliquid admiratur uoluptatem sentiat. nam in ipsa admiratione quædam est discendi atque intelligendi cupiditas. qui enim dubitat & admiratur, ignorare uidetur. & hoc fuit initiū philosophandi. sicut ipse Aristoteles docet in proemio librorum primæ philosophiæ, propter admirationem (inquit) cœperunt homines philosophari. hæc autem est rhetorum ars, ut, quoniam sciunt homines rebus admirabilibus delectari,

Petrarcha in primo Triumpho.

quoties uolunt auditores ad attente audiendum excitare, polliceantur se de rebus mirabilibus uerba facturos, ut Cicero pro Q. Ligario: hæc non modo mirabilia sunt, sed prodigijs similia quæ dicuntur. res autem nouæ, inauditæ, & inuisæ plerumque mouent admirationem, atque ideo sunt etiã iucundæ. Virgilius quarto Georgicorum ut magis delectaret, proposuit se res admirandas tractaturum. sic enim ait;

30 Admiranda tibi leuium spectacula rerum Magnanimosque duces, totiusque ex ordine gentis Mores, & studia & populos & prælia dicam.

40 Aristoteles addit causam cur discere sit iucundum. nam discendo (inquit) proficiscimur in eum statum qui nobis est naturalis. natura nanque nobis eam cupiditatem discendi ingenerauit, & mens hominis discendo alitur, ut ait Cicero, doctrinaque unus est suauius animorum passus. discendo igitur naturalis animi cupiditas expletur, quo fit ut magna iucunditas consequatur.

50 *Præterea beneficia in alios conferre, & ab alijs accipere, iucundum est. nam accipere beneficium, est id assequi, quod quis cupit; conferre autem, est habere, & præstare alijs, ac excellere. cuius utriusque rei homines cupidi sunt.*

TEXT.

Mutua beneficia sunt iucunda. & qui dat beneficium, & qui accipit uoluptatem sentit. nam cum quis accipit beneficium, id assequitur, quod concupiscit. quam rem esse iucundam iam supra demonstratum est. qui uerò beneficium dat, is in ea re præstare atque excellere uidetur, quod sine dubio suaue ac iucundum est. tanto autem iucundius est beneficium, quanto in hominem

COMM.

gratiorem & amicioem confertur. nam quæ con-
feruntur in ingratos potius dolorem quam læti-
tiam adferunt. unde quarto Aeneidos Dido cum
summa tristitia commemorat ea, quæ contulerat
in Aeneam beneficia. sic enim ait;

Nulquam tuta fides. eiectum litore egentem
Excepi, & regni demens in parte locaui.
Amisſam classem, socios à morte reduxi.

Et inferius etiam.

2. de Off.

-Quia ne auxilio iuuat ante leuatos
Et bene apud memores ueteris stat gratia facti.

Benè igitur Ennius dixit, vt est apud Cicero-
nem, Benefacta male locata, malefacta arbitror.
Nec male dictum est in Minio illo;
Beneficium dando accepit qui digno dedit.

Sunt igitur illa iucunda beneficia, quæ inter
homines gratos uicissim conferuntur.

TEXT.

*Quoniam autem iucundum est, dare beneficium ;
ideo propinquos etiam corrigere, & emendare iucun-
dum est; & absoluerè, quæ ab alijs incohata, atque
imperfecta relicta sunt.*

COMM.

Hic locus elicitur è superiore, qui quidem du-
plex est, beneficium enim multis modis datur, &
semper est res iucunda. quare si quis propinquos
corrigit & emendat, dare beneficiũ videtur, quo-
niam eis prodest. ita si quis absoluit ac perficit ea,
quæ rudia atque incohata sunt ab aliquo relicta,
vt eius laudem atque honorem amplificet, ei pro-
desse videtur, ac beneficium dare, quamobrè hæc
inter res iucundas numerantur. vt cum pater aut
præceptor, aut quilibet alius superior filios, aut
discipulos, aut inferiores emendat, & ad rectam
viam reducit, id quadam cum iucunditate facere
solet. Cicero pro Murena facetissime M. Catonẽ
emendare conatur, qui stoicorum doctrinam se-
queretur, ex eo loco: vituperare non audeo non-
nulla in re forsitan conformare, & leuiter emen-
dare possim. non multa peccas, inquit ille fortis-
simo viro senior magister: sed si peccas te regere
possum. idem Cicero dicitur emendasse atque ab-
soluisse Lucretij poemata, quæ ille rudia atq; im-
perfecta reliquerat. quod quidem dedit amico
mortuo. sicut aiunt etiam a Tucca & Varo Virgi-
lij Aeneidem fuisse emendatam. quod non sine
uoluptate factum ab eis fuisse credendum est.

TEXT.

*Et quia discere & admirari iucundum est; illa quo-
que omnia, ceteraque eiusmodi iucunda esse necesse
est; quæ per imitationem facta sunt: ut pictura, & ars
statuaria, & poetica, & denique quicquid imitatio-
ne bene expressum fuerit; etiam si illud minimè iucun-
dum fuerit, quod exprimit imitatio. neque enim quis
quam ex hoc uoluptatem capit: sed quia colligit hoc
illud esse, quo fit ut aliquid discere uideatur.*

COMM.

Ex eo, quod dixerat discere & admirari iucun-
dum esse nonnullos alios locos elicit, ex quibus
iucunditas percipiatur. ac primo quæcunque per
imitationem bene expressa sunt ait esse iucunda,
quod accidit in tribus potissimum artibus, hoc
est pictura, arte statuaria, & poetica, ex quibus
immensa certè voluptas percipitur. vt ex operi-

bus Apellis aut Protogenis, quæ plurimum mi-
rata est antiquitas. pascitur enim quodammodo
animus ex aspectu pulcherrimæ picturæ. quod
Virgilius ostendit primo Aeneidos, cum ita ait de
Aenea;

Sic ait; atque animum pictura pascit inani.

Cicero in Oratore ad Brutum ita inquit, In pi-
cturis alios horrida, inculta, abdita, & opaca. con-
tra alios nitida, læta, collustrata delectant. in Epi-
stolis etiam ait se pictura delectari. Quæ autem
fiunt à statuarijs eodem modo plurimum delectant,
& tanto magis quanto pulchriora & maio-
ri arte confecta sunt, Polycleti, & Phidiæ opera.
de quibus multa Plinius. sed hoc in genere nihil
iucundius est excellentium poetarum carmini-
bus, in quibus longe melius quam in pingendo
aut fingendo, & animi & corporis effigies expri-
mitur. Itaque non sine causa Cicero pro Archia
poeta vehementer poetas extollit, & diuino quo-
dam spiritu afflari dicit. Illud autem aduertendu-
m quod ait Aristoteles egregiam imitationem
esse iucundam, etiam si illud minime iucundum
fuerit, qđ exprimitur imitatione. Vt Statua Lao-
coontis & filiorum à serpētibus necatorum, quæ
Romæ uisitur, licet rem asperam & odiosam ex-
primat, tamen aspectu iucundissima est. non. n.
ex ea re quæ molesta fuit uoluptas percipitur, sed
quoniam ex pictura uel statua colligunt id, quod
exprimitur, atque ita quodammodo discere ui-
dentur.

*Et subitæ rerum mutationes, ut in tragædijs, iucun-
da sunt: & e periculis euadere, quibus aliquis pe-
nè oppressus fuerit: hæc enim omnia concitant admi-
rationem.*

In tragædijs & comædijs finguntur quædã rerũ
subitæ mutationes, vt quis è fortunato de repētẽ
miser fiat, & contra è summis miserijs ad magnas
opes ilico perueniat. uel ut aliquid contra oium
spem & expectationem accidat. hæc mutationes
græce uocantur περιπετια, latinè uero non repe-
ritur unum uerbum qđ illi græco respondeat. Ci-
cero lib. Epistol. 5. ad Luceium scribès, uim græ-
ci illius uerbi sic expressit: At uiri sæpe excellētis
ancipites uarij; casus habent admirationẽ. Igit̃
(inquit Aristoteles) hmōi mutationes, quia sunt
admirabiles, èt iucundæ solent esse. de qua re satis
disputat in arte poetica, ubi docet Peripetiã, & A-
nagnorisi in præcipuam in tragædia uoluptatẽ ha-
bere. est autem anagnorisis, cū ea quæ prius erāt
incognita fiunt nota. latinè dici pōt agnitio. præ-
terea si quis è periculo euasit à quo penè fuerit
oppressus mirificam uoluptatem sentit. Quare
primo Aeneidos ita socios suos Aeneas consolatur,
dum ea pericula commemorat, è quibus iam
euaserant.

Vos & Scyllæam rabiẽ, penitusque sonantes
Accestis scopulos, Vos & Cyclopea saxa
Experti, reuocate animos męstumque timorem
Mittite, forsan & hæc olim meminisse iuuabit.
quin etiam tertio Aeneidos ita inquit;

-Iuuat

—Iuuat euasisse tot urbes

Argolicas, mediōsq; fugam tenuisse per hostes. Cicero secunda actione contra Catilinam atque etiam tertia, uehementer se gaudere ostendit, & populū Romanū laxum esse iubet, quod Rempi à coniuratione Catilinæ liberarit.

TEXT. *Et quoniam quod est ex natura, iucundum est; & quæ sunt eiusdem generis sunt ex natura: fit ideo ut quæ sunt eiusdem generis ac similia, plerumque iucunda sunt, ut homo homini, equus equo, iuuenis iuueni. unde fluxerūt illa prouerbia; Aequalis æqualem delectat. & Simile semper simili gaudet. & Fera feram agnoscit. & Semper graculus cum graculo. & reliqua huius generis.*

COMM. Cum probare uelit ea, quæ sunt eiusdem generis ac similia maiori ex parte iucunda esse, utitur argumento eo, quod superius probarat, nempe quæ sunt ex natura esse iucunda. sic igitur ratio cinatio formatur; Quicquid est ex natura iucundum est, Quæ sunt eiusdem generis, sunt ex natura, ergo quæ sunt eiusdem generis sunt iucunda. quid uerò appellet eiusdem generis ipse declarat, ut homo homini, equus equo, iuuenis iuueni, nā genus pro specie sæpissimè ponitur. hominis autem species communis est omnibus hominibus sicut equi, omnibus equis. homo igitur homine delectatur, equus equo. sicuti Cicero primo de Natura Deorum ita confirmat; An putas ullam esse terra mariq; belluam quæ nō sui generis belluani maximè delectetur? quod ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equis uaccæ? ponit autem Aristoteles quatuor nota prouerbia ad huius loci confirmationem. primū est illud, Aequalis æqualem delectat. quod ita Cicero posuit in libro de Senectute; Pares autem cū paribus (ut est in uetere prouerbio) facillimè congregantur.

Theognis etiam dixit inter æquales amicitia eā. Omnes hi sese uenerantur, amantq; uicissim

Vicini, æquales uiribus, atque senes.

Alterum prouerbum est; simile simili gaudet, quod etiam octauo & nono Ethicorum usurpauit. & Agatho in conuiuio Platonis. Cicero nihil magis amicitiam conciliare censet, quam morum similitudinem. Vnde Martialis.

Vxor pessima, pessimus maritus
Miror non bene conuenire uobis.

Tertium est, Fera feram agnoscit, quod cum eo conuenit; Furemq; fur cognoscit, & lupus lupū.

Quartum est; Semper graculus cum graculo. quod idem omnino cum superioribus significat, sed de his prouerbiis multa Erasmus in suis Chiliadibus.

TEXT. *Quoniam autem, quod simile est, cognatumque, iucundum sibi ipsi omne est, & unicuique erga seipsum maximè hoc accidit, necesse est omnes homines sui ipsorum amatores esse, aut magis aut minus; uniuersa enim huiusmodi maximè sunt erga se ipsum.*

COMM. Ex iis, quæ dicta sunt, colligit omnes esse sui

10 ipsorum amantes. nam supra iam dictum est, quod est simile & cognatum, esse iucundum. nemo autem magis similis aut cognatus est, quam ipsemet sibi. ergo unusquisque seipso delectatur, ac se ipsum amat. Vnde in sententiis Græcis una circumfertur in hunc sensum.

Nemo se ipso diligit quenquam magis.

Quauis autem omnes seipso ament, tamen aliqui magis, aliqui minus. qui nimis amant seipso uulgo apud Græcos φιλαυτοι uocantur, & id uitium φιλαυτία, de quo multa Aristoteles libro Ethicorum nono. Horatius primo Carminū sic illud uitium notauit:

20 --quæ subsequitur cæcus amor sui.

Attollens uacuis plus nimio, gloria uerticem.

Epicurei usque eo sui amantes erant, ut dicerent nihil esse faciendum, nisi propriæ utilitatis gratia. sed hoc uitium Plato malorum omnium fontem existimat. debet igitur amor sui mediocris esse, aut etiam intra modum. alioqui uitium effugere non poterit.

TEXT. *Et, cum omnes seipso ament: necesse est, ut etiam sua cuique iucunda sint; ut opera, & orationes.*

Ab amore sui nascitur etiam amor suorum unde Prouerbum; Suum cuique pulchrum. Scribit

30 Aristoteles Ethicorum quarto: suo quemque artificem opere mirifice delectari, non aliter atque rebus a se genitis. ideo bene Socrates dixisse fertur; obstetricem longe melius quam matrem de filio iudicare. Cicero ad Atticum libro 14. Nemo unquam neque poeta, neque Orator fuit, qui quenquam meliorem se arbitraretur. hoc etiam malis contingit. Idem Cicero Tuscul. quinto de poetis loquens, ita inquit; In hoc enim genere ne scio quo pacto magis quam in aliis suum cuique pulchrum est. adhuc neminem cognoui poetam, & mihi fuit cum Aquinio amicitia, qui sibi non optimus videretur. sic se res habet. te tua, me delectant mea. Sic etiam Plautus in Stichō; Suus rex reginæ placet. sua cuique; sponsa sponso. uerum de hac re plura Erasmus in prouerbiis. Horatius etiam ita inquit;

Gaudere scribentes, & se mirantur & ultro

Si taceas laudant quicquid scripsere beati.

TEXT. *Ideo plerique solent adlatōres amare; & eos, a quibus amantur, redamare, & honoris appetentes esse, & filios suos diligere, sunt enim filij tanquam parentum ipsorum opera.*

COMM. Ex eo, quod omnes & seipso, & res suas amant, sequitur, ut quatuor aliis rebus delectentur. nempe adulatoribus, amicis, honore, filiis. adulatoribus ideo delectamur; quia res nostras admiran-

50 rantur, & eas eximias esse prædicant, nosque ipsos extollunt. quo fit ut qui patefaciunt aures adulatoribus, facile decipiantur, quod principibus & magnis uiris præcipuè contingit. amici iucundi sunt, quia non tantum res nostras sed etiā nos amant, carosque habent, & quodammodo admirantur. honoris etiam ideo sumus appetentes, quia nos

nos ipsos diligimus, & statum nostrum sublimē esse cupimus. filios autem amamus tanquam opera nostra, & quoniam in eis quodammodo renouamur. Iuuenalis Satyra tertia tradit Græcos à Romanis diligi quoniam bene scirent adulari, sic enim ait;

Quid quod adulandi gens prudentissima, laudat Sermonem indocti, faciem deformis amici.

Virgilius libro nono, tradit Euryalum ita redamasse Nisum amatorem suum ut cum eo ad mortem ante oculos positam proficisci uoluerit & honorem vitæ prætulit. sic enim eum loquentem inducit.

Est hic est animus lucis contemptor, & istum Qui vita bene credat emi, quo tendis honorem.

Cicero primo de officiis ait hoc generi animati omni esse à natura tributum, ut curam habeant eorum quæ à se procreata sunt. notanda vero sunt quatuor ea uocabula quibus hoc loco utitur Aristoteles, quæ non possunt vno singula uerbo latine uerti, *φιλοκόλακες* dicuntur, qui assentatoribus aures patefaciunt, *φιλοπράτοι* qui redamant eos, à quibus amantur, & proprie de pueris dicitur. *φιλότιμοι* qui sunt honoris appetentes. *φιλοτέκνοι*, qui filiorum curam habent. omnes autem homines his quatuor rebus delectantur, sed aliqui magis, aliqui minus.

TEXT. *Et inchoata perficere, iucundum est; nam eorum, qui perficiunt, iam illud opus esse uidetur.*

COMM. Hoc idem etiam supra dixit, sed alia ratione. nam ibi de beneficis hominibus loquebatur, quibus iucundum est, amicorum imperfecta opera perficere, non ut sibi honorem aut utilitatem sed ut amicis acquirant, hoc autem loco de iis uerba facit, qui labores aliorum sibi adscribunt, & si quod opus inchoatum reperiunt, ipsi aliquid adiungentes ad exitum deducunt, & tanquam totum suum amant, quod multi scriptores facere solent & principes, ut Domitianus amphitheatrum à superioribus imperatoribus inchoatum perfecit, & tanquam suum opus adamauit. de quo ita Martialis;

Omnis Cæsareo cedit labor amphitheatro

Vnum pro cunctis fama loquatur opus.

Et Cæsar Augustus cum multa ædificia Romæ instauranda curasset, gloriatus est, se latericiam urbem inuenisse, sed marmoream relicturum.

TEXT. *Et quoniam regnare suauissima res est, etiam sapientem uideri, est suauis; præditum enim esse sapientia regium est; est enim sapientia multarum & admirabilium rerum scientia.*

COMM. Imperium in alios habere iucundissimum est. nam qui regnat, quasi in sublimi loco positus, ceteros infra se despicit, & dicto audientes habet. idem ferè accidit eis, qui sapientiæ nomine præcellunt. nam eis ceteri obediunt tanquam regibus, & quæ ab eis dicuntur, tanquam oracula habentur. quoniam sapientia nihil aliud est, quam scientia rerum multarum & admirabilium. hac fortasse ratione Stoici dicebant, solos sapientes esse re-

ges. Cicero dictus est in iudiciis regnare & rex iudiciorum, ut Plutarchus ait, quoniam in eis plurimum excellebat. & unusquisque cum id agit, in quo excellit, dicitur in suo regno versari. Volunt igitur multi uideri sapientes, quoniam ea res est ualde iucunda. sicuti Bucculeius ille, de quo primo de Oratore Crassus ita inquit; familiaris noster M. Bucculeius homo neque meo iudicio stultus, & suo ualde sapiens. apud Græcos septem tuis se dicuntur vno tempore qui sapientes & haberentur & uocarentur, ut ait Cicero. apud Romanos Cato. L. Acilius. C. Lælius habiti sunt & uocati sapientes, ut est apud Ciceronem in libro de amicitia.

Epicurus qui uoluptate summum bonum terminabat, cum intelligeret rem iucundissimam esse uideri sapientem, ideo se sapientem profiteri est ausus. ut secundo de Finibus ait Cicero. quod autem regium sit esse præditum sapientia, declarat etiam Plato sexto de Rep. cum ait; tum ciuitates fore beatissimas cum aut reges fuerint sapientes, aut sapientibus obtemperarint. quisquis igitur sapientiam acquirit, is regiam quandam potestatem adipiscitur. ea uero sapientiæ definitio quam ponit Aristoteles hoc loco, uulgaris est, non exquisita. sicuti pleraque sunt hoc in opere. nam Ethicorum libro sexto diligentius sapientiā definit, ubi eam ab arte, scientia, prudentia, & intelligentia distinguit. communiter autem sapiens dicitur quicumque in arte sua multum excellit, ut Apelles sapiens pictor, & Phidias sapiens statuarius appellatur. proprie uero sapientia est cognitio rerum diuinarum & humanarum.

TEXT. *Et quia plerique homines sunt honoris auidi; necesse est, ut alios reprehendere, & coarguere iucundum sit.*

COMM. Qui reprehendant alios & coarguant in eo uoluptatem capiunt, quia sibi putant id honori esse. uidentur enim eis, quos reprehendunt, uirtute præstare, & uitiis carere. nam (ut ait Cicero quinta actione in Verrem) legem sibi ipsi indicunt innocentiam, continentiam, uirtutumque omnium, qui ab altero rationem uitæ reposcunt. & Iuuenalis: Loripedem rectus derideat, Aethiopem albus. Alioqui si quis improbus aliquem de improbitate accuset, merito ridebitur, & in eum ironicum illud conueniet;

— Felicia tempora, quæ te Moribus opponunt, habeat iam Roma pudorem Tertius è cælo cecidit Cato. hoc autem non tantum in moribus, sed etiam in artibus & scientiis uerum est. cum enim aliquis artifex potest alterum uerisimiliter arguere, atque eius aliquem errorem ostendere, mirificam sentit uoluptatem. ideo multi sunt obrectatores, & alienorum operum uituperatores. quoniam alios uituperare iucundum est.

TEXT. *Et, quo in studio se quisque putat excellere, in eo assidue uersari iucundum est; quemadmodum Euripi des ait:*

Nam quisque ad id frequens adest,

Ma-

*Magnamque in illo temporis partem terit,
In quo ipse se præstantiorem existimat.*

COMM.

Vnusquisque voluptatem percipit ex eo, quod se egregie facere arbitratur. itaque assidue versatur in suo studio. quanvis etiam inane sit, & parum decorum, quoniam in eo se putat excellere. hoc autem probat Aristoteles Euripidis auctoritate. cuius carmina citat, in hunc sensum; omnes in eo studio frequentes sunt, & maiorem temporis partem in eo consumunt, in quo se putant aliis præstare. primus uersus non est integer, nam quatuor tantum habet pedes, reliqui duo senarii sunt integri. hunc eundem Euripidis locum citauit etiam in Problematis. & Plato citat eundem in Gorgia.

hoc idem testatur Ouidius primo de Ponto;

Scilicet est cupidus studiorum quisque suorum.

Tempus & assueta ponere in arte iuuat.

Huc alludit Horatius in Epistolis cum ait;

quod medicorum est,

Promittunt medici, tractant fabrilia fabri.

M. Cato inferior adeo Græca lingua delectabatur ut etiam in curia dum senatus cogeretur libros Græcos lecitaret. Roscius nullum in scena gestum edebat, quem prius domi meditatatus non fuisset. Archimedes usque eorum geometricis rebus intentus erat, ut ne captus quidem a Romanis Syracusas senserit, & irruentem in se districto gladio militem non aduerterit. Carneades ita rerum altissimarum cogitatione trahebatur, ut etiam in mensa cibi obliuisceretur, nisi eius ancilla Melissa frequenter ad cibum reuocaret. Nero Musicæ studio ita deditus erat, ut nihil penè aliud curaret. & cum se morti vicinium esse cerneret, clamauit: qualis artifex pereo. Protogenes ita picturæ studio tenebatur, ut nunquam manum de tabula tolleret. Apelles nullum unquam diem prætermittebat in quo non aliquam lineam duceret. Verum infinita sunt huius generis exempla. nam in Bruto Cicero gloriatur se ita eloquentiæ studio deditum fuisse, ut ab exercitationibus Oratoriis nullus dies vacuus esset.

TEXT.

Eodem modo, quia ludus, & omnis animi relaxatio, & risus in rebus incundis est; necesse est, ut omnia ridicula incunda sint; siue sint homines, siue dicta, siue facta. sed quæ ad iocos ridiculaque pertinent, in libris de arte Poetica separatim à nobis explicata sunt.

COMM.

Supra dictum est ludum, animi relaxationem & quietem esse iucundam, quo in genere risum etiam esse vult, nunc adiungit etiam omnia ridicula esse iucunda. videtur autem tres ridiculorum species ponere, hoc est homines, dicta, facta, homines ridiculi sunt, ut stolidi, fatui, moriones, mihi Ethologi, & cæteri eius generis. qui vel propter stoliditatem suam, uel etiam dedita opera risum mouent, quibus abundant aulæ principum. Dicta ridicula sunt ea de quibus ita Cicero secundo de Oratore; dicere aiunt Ennium flammam à sapiente facilius ore in ardente opprimi; quam bona dicta teneat. hæc scilicet bona dicta quæ sal

sa sint. nam ea dicta appellantur proprie iam nomine. Hæc Cicero, atque ibi multa ridicula dicta commemorat. ut illud Galbæ, cum ei dixisset Libo; quando tandem Galba de triclinio tuo exhibis? cum tu (inquit) de cubiculo alieno. & illud Fabii Maximi. cum rogaret eum Salinator ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: quid ni (inquit) meminero. nunquam ego recepissem nisi tu perdidisses. Facta sunt ridicula quæ contra omnium consuetudinem, & opinionem facete fiunt. ut Diogenes Cynicus accensa in meridie Lucerna per urbem discurrebat, dicens se hominem quæ rere. idem, cum malus quidam iaculator ad scopum se exercendi gratia sagittam dirigeret, prope scopum accessit. dicens se uereri si alibi constitisset, ne sagitta feriretur. Idem cum in domum quandam eleganter ædificatam & politam à domino fuisset introductus, & excreasset, diu circumspexit, deinde in faciem domini expuit, dicens se nullum foediorum locum uidere in quem, expueret, quamuis autem omnia ridicula sint iucunda, tamen Aristoteles hoc loco de illis non tractat, quoniam in arte poetica iam ea diligenter persecutus fuerat, totus autem ille locus interijt. Unde cõiicere licet opus illud de arte Poetica non esse integrum. Cicero secundo de Oratore, & Quintilianus libro sexto multa de risu conscripserunt.

Hæc igitur de incundis dicta sufficiant. nam quæ molesta sunt, ex contrarijs intelligi facile possunt. Quæ hæc dicta sunt, voluptatem adferre solent. si quis autem scire cupit, quæ sint ea quæ molestiam adferant, is consideret quæ sint, supra dictis contraria. nam contraria contrariorum sunt consequentia, ut iam sæpius dictum est. ut si iucundum est, id assequi, quod concupiscas, molestum erit, id amittere, quod iam adeptus fueris. atque ita de reliquis.

Et hæc enus quidem ostensum est, quarum rerum gratia homines iniuria cæteros afficiant. deinceps autem quomodo ipsi affecti sint, qui iniuriam faciunt, et cuius generis homines offendant, explicemus.

Tria proposuerat quæ in iudiciali genere spectari debeant, quorum unum iam se absoluisset ostendit, hoc est, cur ad inferendam iniuriam homines inducantur. reliqua duo nunc aggreditur, nempe quomodo affecti sint illi, qui faciunt iniuriam. & quos homines offendere soleant. utitur ergo transitione, qua more suo breuiter repetit, quod hæc enus declaratum sit & proponit quid deinceps sit acturus. necesse est enim ut in omni iniuria sint hæc tria; res, propter quam fit iniuria, persona quæ iniuriam inferat, & persona quæ patiatur. ac de re quidem iam dictum est. superest igitur ut etiam de personis dicatur.

Atque illi quidem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, qui sperant rem effici posse, & à se effici, & præsertim cum facinus suum putant fore clã, aut si forte res patefacta fuerit impune se habituros: aut si iudicij pœna leuior, quam facti præmium; si-

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT.

10 *ne ipsis res ea fructum allatura est, siue illis, quos ca-
ros habent.*

COMM.

Primò igitur ad inferendam iniuriam homi-
nes mouet spes perficiendi. nam nemo ferè id ag-
greditur, quod se perfecturum nõ sperat. hoc est
quod ait Cicero; si cum spe efficiendi. Sed uiden-
dum est, non tantum utrum res effici potuerit
nec ne, sed etiam utrum ab eo, qui uocatur in iu-
diciu fieri potuerit. ut pro Roscio Am. Cicero
docet; Roscium a filio qui erat Ameriæ rebus rus-
ticiis intentus, interfici non potuisse, verum ab
accusatoribus qui Romæ frequentes erant inter-
ficarios facile necari potuisse. accenditur autem
animus improborum ad iniuriam cum ultra per-
ficiendi spem, credunt etiam se facinus suum ca-
laturus. quod ait Cicero; si cum opinione calan-
di. ut fures non alio modo furari quærunt, nisi
cum sperant, se furtum occultaturos. nam cum ti-
ment, ne deprehendantur, facile abstinent. multa
etiam alia clam faciunt homines, cum opinione
celandi, quæ aperte non facerent. unde furtiu
amores dicuntur, & dulcia furta ueneris, quia fiüt
occultè. sic apud Virgilium Aeneas, cum aper-
tè non auderet à Didone recedere, cui multum
debebat.

Mnesthea, Sergestumque uocat, fortemque; Cloan-
thum

Classem aptent taciti, socios ad litora cogant,
Arma parent: & quæ sit rebus causa nouan-
dis

Disimulent. Vnde paulo post Dido sic ait;
Disimulare etiam sperasti perfide, tantum
Posses nefas? tacitusque; mea decedere terra?

Quin etiam cum impunitatem sperant, quamuis
res patefacta fuerit, facinus committere non du-
bitant. hoc est quod ait pro Milone Cicero. Quis
ignorat maximam illecebram esse peccandi im-
punitatis spem? & pro P. Sestio; Quorum effrena-
tus furor alitur impunitate diuturna. omnes. n.
impunitate proposita facilius ad iniuriam inferè-
dam accedunt. aut si pœna leuior fuerit, quam id
quod ex iniuria percipitur. ut Cicero ait Verrem
tantum rapuisse in Sicilia, ut non iudicii pœnam
timeret, sic enim ait; Qui ita dicitur, iis esse me-
tuendum, qui, quod ipsis solis satis esset, surripuis-
sent: se tantum rapuisse, ut id multis satis esse pos-
sit; nihil esse tam sanctum, quod non uiolari, ni-
hil tam munitum, quod non expugnari pecunia
possit. neque tantum ut ipsi utilitatem consequã-
tur homines iniuriam faciunt, sed etiam ut ii,
quos caros habent. hinc parentes ut filios diuites
aut honoratos relinquunt, multa sæpe scelera cõ-
mittunt. quare uera est ea sententia quæ uulgo
iactatur; Diues aut iniquus, aut iniqui hæres.

Plutarchus in uita Syllæ scribit quendam homi-
nem Syllæ sese iactanti dixisse; qua ratione uir bo-
nus esse potes, qui tantas opes possideas, cum a
patre nihil acceperis. Cicero primo de officiis
duas potissimum causas ait esse propter quas ho-
mines iniuriam faciunt, hoc est metum & cupidi-

tatem, sic enim ait; Atque illæ quidem iniuriæ,
quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe
à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere co-
gitat, timet, ne nisi id alteri fecerit, ipse aliquo af-
ficiatur incommodo. maximam autè partem ad in-
iuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut ad-
piscantur ea, quæ concupierunt. porro cupiditas
uel est diuitiarum uel uoluptatum, uel dignitatũ.
omnium autem est ardentissima imperiorum, ho-
norum, gloriæ uel cupiditas, quæ maximè iusti-
tiæ obliuionem inducit, unde benè dixit En-
nius;

20 Nulla sancta societas, nec fides regni est.

*Quæ uerò sint ea, quæ fieri posse uideantur, et quæ
non posse fieri, postea declarabimus: sunt enim par-
tium omnium Rhetoricæ communia.* TEXT.

Quia nemo aggreditur, nisi, quod se perfectu-
rum sperat, ideo licet opus est, quid fieri posse ui-
deatur, & quid non. oportebat igitur hoc loco ex-
plicare quæ sint ea, quæ fieri posse uideantur. sed
quoniam non tantũ ad iudiciale genus pertinent,
verum omnium generum Rhetoricæ communia
sunt, ideo tractationem eorum Aristoteles in aliũ
locum reijcit. nam secundo libro, postquam ani-
mi commotiones, & singularum ætatum mores
explicuit, diligenter etiam quæ fieri posse uidean-
tur explicat.

*Atque illi potissimum malefactorum impunitatem
sperant, qui dicendi facultate præstant; & qui in re-
bus gerendis multum ualent; & qui iudicialium con-
trouersiarum benè periti sunt; & si amicorum diuitia-
rumque copiam habuerint.* TEXT.

Iam narrare incipit qui sint illi qui se iudicio-
rum pœnam effugere posse sperant. ac primo lo-
co ponit eloquentes, qui sua dicendi facultate sæ-
pe iudicibus tenebras offundunt, quod pro A. Cluẽ-
tio cum diceret, se fecisse Cicero gloriatus est. plu-
rimum autem eloquentiã in ciuitatibus posse cer-
tum est. Demetrius Phalereus tantum eloquen-
tiam in pace valere dixit, quantum in bello gla-
dium, Cicero pro P. Quintio duas res in ciuitate
plurimum posse dicit; summam gratiã, & eloquen-
tiam. eam enim orationem ita inceptit; Quæ res in
ciuitate duæ plurimum possunt, eæ contra nos
ambæ faciunt in hoc tempore, summa gratia, &
eloquentia. Cato senior, qui propter summã dicẽ-
di facultatem Demosthenes Romanus fuit appel-
latus, tantum eloquentia ualuit, ut quater & qua-
dragies accusatus, semper gloriose fuerit absolu-
tus. Cicero regnare in iudicijs dicebatur, quia sua
eloquentia plurimos defendebat. huiusmodi igitur
homines qui dicuntur ab Aristotele, *εισις δὲ
δύστροι*, hoc est ualentes in dicendo, etiam siquid
deliquerint, sperant se sua eloquentia iudicum se
ueritatem elufuros. Secundo loco ponuntur ij,
qui in rebus gerendis multum ualent, quos *πρακ-
τικὸς* uocat Aristoteles. sicut etiam nos uulgari
nostra lingua. nam qui rerum usum habent, timo-
rem omnem abijciunt, quia uias elabendi norũt,
& in alijs periculis & contentionibus sæpe uersa-
ti sunt

ti sunt. Tertio loco sunt ij, qui iudicialiū cōtrouer 10
 siarū benè periti sunt. quod ait Aristoteles ἐμπει-
 ροι πολλῶν ἀγώνων. quales sunt, causidici veteratores
 qui litibus lites implicant. ij. n. & cōtrouersias sta-
 tuunt ac prorogant, & aduersarios eludunt, & à
 criminibus se se facile explicant. Quarto loco po-
 nit eos Aristoteles, q̄ amicis, & opibus abundāt.
 qui sine dubitatione quamuis maleficium com-
 miserint, facile impunitatem assequuntur. amico
 rum. n. gratia studiumq̄; ad pœnam sceleris depel-
 lendam plurimum potest, opes autem ad corrumpen-
 da iudicia, uel ad deterrendos aduersarios ac-
 cōmodatæ sunt. hoc est quod Cicero pro P. Quin- 20
 tio queritur; P. Quintius cui tenues opes, nullæ
 facultates, exiguæ amicorum copiæ sunt, cum ad
 uersario gratiosissimo contendat. & paulo infe-
 rius; habet aduersarium P. Quintius uerbo Sex.
 Neuium, re vera huiusce ætatis homines disertis-
 simos, fortissimos, ornatissimos nostræ ciuitatis.
 qui communi studio, summis opibus Sex. Neuiū
 defendunt, si id est defendere, cupiditati alterius
 obtemperare, quo is facilius, quem uelit, iniquo
 iudicio opprimere possit.

TEXT. *Maximè uerò qui his praesidijs fulsi sunt, elabi se
 posse confidunt: sin minus, etiam tum confidunt, cum
 amicos huiusmodi, uel ministros, uel socios habue- 30
 rint; propter hæc enim & iniuriam facere, & latere,
 & non dare pœnas possunt.*

COMM. Illi sunt ad iniuriam procliues, qui ea in se ha-
 bēt, quæ supra dicta sunt, quoniam sperant se im-
 pune abituros. præterea confidunt etiam illi, qui
 uel amicos, uel ministros, uel socios tales habue-
 rint. nam sæpe amicorum eloquentia, aut astutia,
 aut gratia, aut opes e periculis reos liberant. qui
 uero uel ministri, uel socij fuerint, diligentissi-
 me solent auxiliari, si salui esse uolunt. nam plerū-
 que pari pœna ministri & socij puniuntur. ut Ci-
 cero pro Roscio Am. docet Roscii aduersarios,
 audaces quidem esse, sed potētiz Chryfogoni plu-
 rimum confidere, cum quo bona Sex. Roscii diui 40
 serant. quin etiam cum multi sunt in eodem ma-
 leficio sese facilius defendunt. quemadmodum Iu-
 uenalis ait;

--faciunt hi plura, sed illos
 Defendit numerus, iunctæque umbone Phalan-
 ges.

Qui igitur tria genera hominum illa consuetu-
 dine deuincta habet, hoc est amicos, ministros,
 socios, eloquentes, peritos, & potentes. is & iniu-
 riam facere, & latere, & non dare pœnas potest
 nam ministri præsto erunt ad iniuriam faciendā.
 socios appello quos Aristoteles κοινούς, hoc est 50
 eiusdem rei participes. quos ex Latinis quidam
 complices uocant.

TEXT. *Et si amici eis fuerint, quibus iniuriam fecerunt,
 aut ipsi iudicibus. nam amici non præcauentes ad ini-
 uriam sunt expositi; deinde antea placantur, quam
 res in iudicium ueniat iudices: autem illis gratifi-
 cantur, quibus amici sunt; & aut penitus absol-*

uunt, aut parua pœna multant.

Impune præterea putant illi se iniuriam face-
 re posse, qui sunt amici uel eis, quibus iniuriam
 faciunt, uel ipsis iudicibus. Sæpe enim improbi
 etiam amicos lædunt. Vel quia uident se id facile
 posse facere, cum amici non præcaueant, & sint
 ad iniuriam expositi. neque enim ulla causa est,
 cur eos suspectos habeant, quos esse amicos existi-
 mant, uel quia sciunt amicos non esse litem perfe-
 cuturos, sed iram deposituros prius, quam res in
 iudicium uocetur. nam amicorum ira facile placa-
 tur. quod senario quodam græco significatur, qui
 circumfertur in hunc sensum.

COMM.

Amicus haud seruat diu iracundiam.

Ad quod alluisse uidetur Terentius in Andria,
 cum ait;

Amantium iræ, amoris redintegratio est.

Et mimus ille Publianus satis elegans;

Discordia fit carior concordia.

hæc igitur sperantes improbi ac simulati amici
 non dubitant amicos offendere. cum autem
 Iudices sunt amici plerunque gratificantur eis,
 qui in iudicium uocantur. & eos uel omnino cri-
 minibus liberant, uel exigua pœna afficiunt. qua-
 re qui amorē ducitur nullo modo uerè iudicare
 potest. hæc autem ars est Oratorū, ut quibuscun-
 que rationibus possunt iudicum animos sibi con-
 ciliare studeant, & eos sibi amicos faciant. quod si
 consequi possunt, facile deinde reum defendunt.
 ut pro Milone multis argumentis probat Milo-
 nem ipsis iudicibus debere esse carissimum, quod
 esset uir fortissimus, & integerrimus, & Reipu-
 amantissimus. idem facit etiam in reliquis oratio-
 nibus, ut eos uehementer iudicibus commendet,
 quos defendit.

*Latere solent illi, quibus crimina non conueniunt; TEXT.
 ut, si quis infirmo corpore dicatur, alium usque ad ne-
 cem uerberasse; & si pauper, & deformis homo de
 adulterio accusetur.*

Sæpe fit ut illi peccantes lateant, neque unquā 40
 arguantur, quibus ipsa crimina non uidentur con-
 uenire. cuius rei duo ponit exempla. primum si-
 quis sit infirmo corpore, & accusetur, quod ali-
 quem usque ad necem uerberarit, aut quod petu-
 lantia non ab infirmitate corporis, sed à robore
 profiscitur. alterum exēplum est, si quis sit pau-
 per & deformis & accusetur de adulterio, non est
 probabile. quoniam pudicitia mulierum non pau-
 pertate, & deformitate uirorū, sed precio & pul-
 chritudine expugnatur. pro Roscio Am. probat
 Cicero crimen parricidii Roscio non conuenire,
 qui uita rustica delectabatur. in rusticis, inquit,
 moribus, in uictu arido, in hac horrida, incultaq̄;
 uita istiusmodi maleficia gigni non solere. ut nō
 omnem frugem, neque arborem in omni agro re-
 perire possis; sic non omne facinus in omni uita
 nascitur. Sunt autem t̄to maiora scelera, quanto
 minus personæ conueniunt, unde bene Iuue-
 nalis.

Quem

Sat. I. Quem patitur dormire nurus corruptor auaræ?
 Quem sponſæ turpes? & prætextatus adulter?

TEXT. *Et, quæ ualde illuſtri loco, atque ante oculos poſita ſunt, in eis latet iniuria, quoniam ea nemo cuſtodit; etenim exiſtimant, nullum in eis peccaturum.*

COMM. Ad furtum occaſio ſæpe improbum inuitat, vt cum aliquid incuſtoditum videt, id ſurripiat. qđ frequenter accidit in eis, quæ ſunt in aperto loco poſita. neq; enim ea quiſquam cuſtodit, quia nemo tam audax exiſtimatur, vt in aperto furtum faciat. Nam M. Varro furem à furuo ideſt nigro dictum putat, quod furta clam fiant, & plerunq; in nocte. Itaque Cicero Verris furta vehementer amplificat, quod is ad tantam improbitatē & impudentiam deueniſſet, ut non per præſtigia ſed palam per poteſtatem, ſuo imperio hoſtiatim tota oppida compilarer, cum cæteri prætores improbi auertere aliquid de publico quam obſcuriſſimè per magiſtratum ſolerent, etiam aliquid de priuato nonnunquam occulte auferrent.

TEXT. *Et que tam magna ſunt, ac talia, ut ea nullus unquam amiſerit; nam hæc quoque nemo præcauet, aut cuſtodit. omnes enim, ut ſolitos corporis morbos, ita etiam ſolitas iniurias diligenter obſeruant: quo uero morbo nemo unquam oppreſſus eſt, eum nemo reformidat.*

COMM. Maxima ſcelera ſæpe latere ſolent, quia non facile creduntur. præcipuè ſi ſunt eiufmodi, ut nullus unquam ea commiſerit, aut certè rariſſimi. vt quo quis patrem interficiat. aut cum matre rem habeat, aut humanis carnibus uelcatur, aut proprios filios iugulet. hæc enim cæteraq; eius generis nemo præcauet, quia uel rariſſima ſunt, uel nunquam euenerunt. utitur autem eleganti ſimilitudine ad hoc probandum. ſunt enim iniuriæ tanquam animi morbi. nã morbi pernicioſiores pluresque ſunt animi quam corporis ait Cicero. què admodum igitur ſolitos corporis morbos cauere ſolent homines. ita etiam ſolitas iniurias. nemo autem eum morbum reformidat quo nullus unquam oppreſſus fuit. ita nemo timet iniuriam, qua nullus unquam fuerit affectus. ſcribit Cicero pro Roſcio Amer. Solonem, qui leges Athenienſibus ſcripſit, cum interrogaretur, cur nullum ſupplicium conſtituiſſet in eum qui parentem necaſſet, reſpondiſſe, ſe id neminem, facturū putari. ſapienter, inquit, feciſſe dicitur, cum de eo nihil ſanxerit, quod antea commiſſum non erat; ne non tam prohibere, quam admonere uideretur. reclamitat enim iſtiusmodi ſuſpicionibus ipſa natura: portentum atque monſtrum certiſſimum eſt, eſſe aliquem humana ſpecie, & figura, qui tantum immanitate beſtias uicerit, ut, propter quos hanc ſuauiſſimam lucem apcepit, eos indigniſſime luce priuarit, cum etiam ſeras inter ſeſe partus, atque edutaçio, & natura ipſa conciliet.

TEXT. *Eos etiam inuadunt, qui aut nullum inimicum, aut multos habent. illi enim ſe latere poſſe exiſtimant, quia nulla eſt cuſtodia: bi uerò latent ideo, quia nemo*

10 *putaret, eos in quenquam impetum facturos, qui ſui corporis circa ſe cuſtodes habeat; & quia paratam deſenſionem habent, ſe talem hominem nunquam fuiſſe ſe auſos aggredi.*

COMM. Quidam ſunt adeo mites & quieti ut nullum habeant inimicum. quidam uero multos inimicos habeant. utrique hi homines diuerſa ratione ſunt ad iniuriam expoſiti. nam qui non habent inimicos ſine cuſtodia uiuunt, quia nullorum inſidias timent. itaque facile & occultè poſſunt opprimi. quam occaſionem improbi arripientes, eos inuadunt. qui uero multos habent inimicos, ſui corporis cuſtodes habere ſolent, ut ſe ab inſidiis tueantur. ſed qui non eſt in numero inimicorum facile poteſt eos lædere, atque ſcelus ſuum occultare. idque duplici potiſſimum ratione. primo quia uerſimile non eſt, quemquam eſſe tam audacem, ut eum inuadat, qui multos ſui corporis cuſtodes habeat. deinde quia qui accuſatur, paratam habet deſenſionem, non ſe unquam auſurum fuiſſe tantum potentem hominem, & tam bene munitum offendere. prima ratio ab exiſtimatione & coniectura iudicum ducitur, altera à perſona reorum. Cicero pro Milone veriſimiliter probat à Milone Clodio non eſſe factas inſidias. quia ſciebat Milo Clodium multos circa ſe ſalutis ſuæ cuſtodes habere. ipſe uero cum vxore ueheretur in Rheda penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri & delicato ancillarum puerorum comitatu.

TEXT. *Illi quoque faciunt iniuriam, qui uel modum, uel locum, uel diſpoſitam occultandi rationem facilem habent.*

COMM. De iis qui furantur, uerba facere uidetur, qui cum uel modum furandi, uel locum, uel rationem alienandi quæ ſurriperint, habere poſſunt, ſtatim ad furtum animum adiiciunt. modum habent ii, quibus creditur, ut qui negocia diuitem tractant, & qui pecunias aliorum ſeruant, & qui redditus & uectigalia publica procurant, & qui Remp. adminiſtrant. hinc repetundarum lex enata, & peculatus crimen. locum occultandi ſcleris habent latrones in ſolitudine, in nemoribus, atque etiam in urbibus apud receptatores. Quam autem Ariſtoteles *διὰθεοῖν* appellat, putat Victorius alienationem ſignificare ſeu venditionem, idque auctoritate Plutarchi probat, apud quem *διὰθεοῖς* idem ſit quod apud nos ueditio. ſicut apud Demothe-nem & Iſocratem *διὰθεοῦ* ſignificat uedere. quæ ſanè interpretatio conuenit huic loco, nos uerbi uim ſecuti, ſententiamque Ariſtotelis, diſpoſitam occultandi rationem uertimus. in qua poteſt etiam eſſe uenditio.

TEXT. *Et, qui, etiam ſi facinus celare non poſſint, tamen uel iudicij periculum à ſe remouere, uel in longinquum tempus differre, uel iudices ipſos corrumpere poſſunt.*

COMM. Addit alios etiam qui confidenter iniuriam faciunt, nempe qui licet eorum facinus patefactum fuerit, tamen iudicii periculum poſſunt à ſe depellere, & aliquo modo curare ne in iudicium uocentur, & ne cauſam dicant. ſicut Orgetorix

get orix ille de quo ita Cæsar primo libro de bello Gallico; Die constituta causę dictioni Orgetorix ad iudicium omnē suā familiā ad hominum millia decem undique coegit: & omnes clientes obzatosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. ita Cicero pro Milone de Clodio uerba faciens; atque illam belluam iudicii laqueos declinantem iam irretitam teneret. confidunt et qui in longinquum tempus differre iudicium possunt. sicuti Cicero secunda in Verrem actione narrat, quemadmodum Verres & eius defensores iudicium prorogare cogitassent; Nonz sunt, inquit hodie Sextiles: hora nona conuenire cepistis. huc diem iam ne numerant quidem. decem dies sunt ante ludos uotiuos, quos Cn. Pompeius facturus est. hi ludi dies quindecim auferent: deinde continuo Romani consequentur. ita prope. xl. diebus interpositis, tum denique se ad ea, quæ à nobis dicta erunt, responsuros esse arbitrantur. & quæ sequuntur. denique qui possunt iudices corrumpere maximè confidunt, ut Clodius cum de pollutis sacris esset accusatus per corruptelam iudicium absolutus est. & Cluentius corruptis iudicibus dicitur Opianicum inimicum suum condēnasse. licet hoc neget Cicero. uidetur autem hunc locum in Partitionibus interpretatus Cicero, cum ita inquit; si cum opinione celandi, aut si patefactum esset, depellendi criminis, vel perumpendi periculi, vel in longinquum tempus differendi.

TEXT. *Et, qui, licet multati pecunia fuerint; tamē penam multamque possunt a se depellere, aut in longum tempus differre solutionem, uel propter egestatem nihil habens, quod amittere possint.*

COMM. Illi sunt etiam procliuēs ad iniuriam inferendam, qui licet condemnentur, tamen pœnam & multam euitare facile possint, ut qui ualde potentes sunt. nam uerè dixit Iuuenalis:

Dat ueniam coruis, uexat censura columbas.

& Anacharsis dicebat leges aranearum telis esse similes, quæ muscas quidem & animalia quædam paruula irretiunt, sed maiora retinere nullo modo possunt. ita qui multæ solutionem sperant in longum tempus differre posse, sæpe sunt iniuriosi, & tunc præsertim cum præsens emolumentum uident. præcipue uero sunt ad iniuriam præopti, qui nullum habent patrimonium, nullasque diuitias, quas possint amittere. quam rem eleganter expressit Terentianus ille Phormio:

Quot me censēs homines iam diuerberasse usque ad necem?

Hospites tum ciues? quo magis noui, tanto sæpius.

Cedo dum, en unquam iniuriarum audisti mihi scriptam dicam?

C. Qui istuc? Ph. Quia non rete accipitri tenditur neque miluio, Qui male faciunt nobis: illis, qui nihil faciunt tenditur. Quia enim in illis fructus est, in his opera luditur, Aliis aliunde est periculum, unde aliquid abradi potest: Mihi sciunt nihil

esse. sic etiam uulgo dicunt ab eis cauendum esse qui nihil habent, quod amittant.

Et quibus certa sunt lucra, uel magna, uel propinqua, uel incerta, uel longinqua. **TEXT.**

Facile mouentur ad iniuriam, qui ab una parte lucra certa, uel magna, uel propinqua conspiciunt, ab altera uero credunt damna esse parua, uel incerta, uel longinqua. omnes. n. homines lucri sunt appetentes, sicut in Hipparcho docet Plato. sed in hoc differunt, quod probi uiri tantum honestis rationibus lucrari student, improbi uero nullum questum turpem putant. quotidie fraudant, decipiunt, auferunt, cripiunt, socios spoliunt, ararium exilant, testamenta supponunt, quoniam in his rebus lucra certa, & magna, & propinqua uident. sic etiam improbi mercatores propter lucrum sæpe merces vitiant, immutant, supponunt, peierant, cum præsertim intelligant nullam horum scelerum pœnā esse ordinariam, sed extraordinariè pleæti, & ad eorum præsidem cognitionem spectare, quem sæpe amicum habent, aut qui facile pecunia corrumpi potest. hinc Stellionatus crimē apud iuriconsultos, contra eos, qui merces corrumpunt, aut imposturam faciunt.

Et in ea re, in qua nulla pena par atque equalis utilitati reperitur; quod in se dominatus regius habere uidetur. **TEXT.**

Quando quis rem eiusmodi se consecuturū sperat quæ comoditate atque utilitate sua superet omnem pœnam, non dubitat omnia committere, ut eā acquirat. hoc, inquit Aristoteles tyrannis in se habere uidetur. qui. n. regium dominatum assequi potest, is assequitur id, quod omnem pœnam exuperat. Vnde regnandi gratia plerique iustitiā omnem contemnunt, de qua re ita Cicero primo de officiis: Declarauit id modo temeritas C. Cæsar, qui omnia iura diuina & humana peruertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat principatum. Idem Cæsar in ore semper grecos uersus Euripidis de Phenissis habebat: quos ita Cicero tertio de officiis in latinum sermonem conuertit:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Et quibus iniuria questum adferunt; pena uero tantum ignominiam. **TEXT.**

Quidam sunt adeo cupidi pecuniarum, ut propter eam nullo ignominiarum metu frangantur. itaque cum luctu spes affulserit, statim ab ea rapiuntur ad iniuriā faciendā quamuis magnam infamiam se subito ros intelligunt, ut qui pupillos occultè spoliunt, aut qui depositum peierando abnegant. aut qui in magnis fœnoribus pecunias ponunt, aut qui filias uel uxores prostituunt. horum. n. scelerum nulla est alia pœna præter ignominiam, cum tamen sæpe questum uberem adferre soleant.

Et quibus contra accidit, ut si quem læserint, ex ea re laudem adipiscantur, ut si una contingat patris & matris iniurias ulcisci, quod Zenoni accidit. pena uero **TEXT.**

nerò sint aut pecuniarum aut exilij, aut alicuius eius modi rei; utriusque enim, aut utroque modo se habentes iniuriosi sunt, non tamen iidem, sed uita, & moribus inter se contrarij.

COMM.

Sunt etiam quidam contrario mó affecti, qui pecunias contemnunt, modo laudem assequi possunt. quare uiri eiusmodi nō timēt pēnas pecuniarum aut exilij, aut rerum eius generis, modo aliquē lādant, ex quo laudem adipiscātur. vt si quis parentum suorum iniurias vlciscatur. quemadmodum Zeno fecit. quō uero Zeno parentum suorū iniurias vltus fuerit legere non memini. fuerunt autem multi Zenones. inter quos numeratur ille Zeno Eleates, de quo Cicero secūdo libr. Tuscul. quēstionū ita inquit; Zeno proponatur Eleates, qui perpeffus est omnia potius, quam cōscios de lendā Tyrānidis indicaret. Val. Max. libro 3. capite de patientia, tradit hunc Zenonē cū a Phalaride torqueretur in eculeo, vt cōscios indicaret, nominasse tyranni amicissimum quemq; quos cum Phalaris ira furens necasset, Zeno cōuersus ad populum eū ita concitauit, vt Phalarim ipsum lapidibus prosterneret, atq; obrueret. utrū igitur de hac re sentiat Aristoteles, an de alia non satis exploratū est. exemplum autē est apertissimum. Cicero p Milone vehementer in eo Milonem cōmendat, quod neq; exilium, neq; mortem timeret, cum à Clodii temeritate Rēp. liberasset. vbi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris & iam uersatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Quod autē adiūgit Aristoteles est eiusmodi; utriq; hoc est tam ij qui mouentur quāstus sine timore ignominia, quam qui laude mouentur, sine pēnā timore sunt quidē iniuriosi. sed diuersa ratione, & diuersis moribus præditi. nā qui non mouentur infamia, viles sunt & abiecti seculi; qui vero laudem appetunt, neque pēnā perhorrescūt, ii magno sunt animo, & elati & honestatis amatores. neq; cuiquam nocere studeēt nisi iniuria lacesfiti. quod probi viri officium esse nemo ignorat.

TEXT. *Et qui flagitia sua sepius occultarunt aut deprehensi pēnas non dederunt.*

COMM.

Fiunt iniuriosi prōptiq; ad nocendū ii, quibus res iam sepius ex animi snia successit, & quanuis peccarint, tamen vel latuerunt, vel nō flagitiis debitas pēnas lucrunt. peccandi enim assiduitas alit audaciam. nām vt ait Iuuenalis, Nemo repente fuit turpissimus. Sic pro Cluentio Cicero notat Stalenū quendam Senatorē, qui pecunia corruptus nō semel falso iudicarat. iam hoc, inquit, non ignoratur iudices ut etiā bestia fame domināte plerūq; ad eū locū ubi pasta aliquando sint, reuertantur. Stalenus ille biennio ante cum causam bonorū Sabinii Atellæ recepisset, sexcentis milibus nummum se iudicium corrupturum esse dixerat.

TEXT.

Et, qui sepe sua spe deiecti sunt, & infelitem exitum habuerunt; quidam enim in his etiam rebus, sicut in bello reperiuntur, qui rursus belli fortunā ten-

tare uoluerunt.

Sunt aliqui eo ingenio præditi, vt quanuis nūquam exequi potuerint id, quod cupiebāt, etiā sepe deprehensi fuerint, atq; etiam pēnas dederint, tamen non dubitent iterum iniuriā facere. sicuti plerisq; furibus & impostoribus accidit, qui licet aliquando castigati fuerint, tamen à maleficio nō abstinēt. idem faciūt et sicarii quidam, & aleatores; & Dcorū contemptores, & hæretici. præterea qui uel suas uel suorum iniurias vlcisci desiderāt, non aliter atq; duces in bello, qui licet offensioē acceperint, tamē reparare bellum audent. quales fuisse Troianos ostēdit apud Virgilium Latinus, cum ait;

-- quos nulla fatigant

Prælia, nec uicti possunt abstinere ferro.

TEXT. *Et, quibus uoluptas statim ex factō proposita est, molestia uero postea; uel lucrū est præsens, pēna uero seras; tales sunt incontinentes homines. nam incontinentia uersatur in eis rebus omnibus, quas uehementer appetunt.*

COMM.

Multi sunt qui præsentem voluptatem futuræ molestiæ anteponāt, & præsens lucrum futuro dāno. igitur hmōi homines simul atq; uoluptatis aut lucri spēs obiecta fuerit, eam sequuntur. neq; molestiam & danum considerant, quod ex ea re postea subsecuturum sit. uocantur autē tales homines, incontinentes, qui rationem audire non sunt, sed cupiditatem sequuntur. siquidem incontinentia non tantū in una aut altera re spectatur, sed in eis omnibus quas homines uehementer concupiscunt. dicuntur autem ἀρρατῆς quasi impotētes, qm̄ in eis ratio ab appetitu superatur. & Asoti, quo uerbo usus est etiam Cicero. hi tantum amant præsentem voluptatem, vt dicant sex menses uitæ sufficere, septimum uero se Orco spondere. Sic enim Lucilius de illis ait, ut Nonius citat; Qui sex menses Vitam ducunt, orco spondent se primum.

Sic etiam Cicero Verrem acriter inuadit, quod in Sicilia sic a nefariis voluptatibus, & ab auaritia cecatus fuerit, vt non cogitarit aliquando se Romę rationem redditurum.

TEXT. *Et quibus contra iam molestia, aut pēna præsens est, uoluptas autem, & utilitas posterior, ac diuturnior consequetur; nam continentes, & prudentiores homines talia consueantur.*

COMM.

Qui continentes sunt ac prudentes longe aliter se gerunt quam incontinentes. audent enim præsentem molestiam & pēnam subire, vt postea diuturniore uoluptate perfruantur. ut Pyrrhus Epirotarum Rex cum interrogaretur à Cyneca Thessalo, cum tot molestias & labores in bello susciperet, & multos sibi populos subiugare contenderet, respōdit ut postea quiete cum summa potestate, & gloria uiuam. sepe igitur ea de causa fit etiam à prudentibus iniuria, ut post molestiam uoluptatem percipiāt. ita Romani Corinthum totius Græciæ lumen extinctum esse uoluerunt,

runt, & bellum Achaicum confecerunt, non alia de causa nisi ut ea gratia parte quiete frueretur. Nam Cic. 1. de offic. ait Rom. opportunitatem loci secutos Corinthum euertere, ne quoniam bellum reparare possent. sic Aristoteles de scripta ueterum Philosophorum quibus ipse adiutus fuerat in suis operibus componendis, diligenter in tota graecia quaerit se, & combussisse, ne furta sua cognosci possent, & ipse solus gloriam apud posteros haberet.

TEXT. *Et, qui uideri possunt aut casu fecisse, aut necessitate imposta, aut natura impulsu, aut consuetudine, aut denique qui sperant, se probare posse per imprudentiam peccasse, non autem scientes uolentesque lassisse.*

COMM. In assumptiua iuridiciali ponunt rhetores purgationem quam tres habere partes uolunt, casum, necessitatem, imprudentiam. Casus dicitur cum aliqua fortunae vis uoluntati obstitit. ut apud Lacedaemonios lex erat, ut nisi redemptor hostias ad sacrificium praebuisset, capitale esset. qui redemerat hostias cum in urbem ageret ex agro, fluuius Eurotas magnis auctus tempestatibus, illi obstitit, quo minus in tempore praebere possent, accersitur redemptor capitis, ille se casu defendit, sic ille, qui cum aprum peteret, Alym Cræsi regis filium interfecit. Necessitas cum reus aliter se non potuisse facere ostendit, ut pro Ligario Cicero ait, si crimen est, Ligarium in Africa fuisse, necessitatis crimine esse, non uoluntatis. & pro Milone probat, Milonem Clodij insidijs appetitum non aliter efugere potuisse, nisi illum interfecisset, itaque factum illud necessitatis fuisse. Imprudentia est cum scissia aliquid is, qui arguit negat, ut si quis ciuem uerberas existimaret seruam suam se uerberare, aut aliquid contra legem faciat, quod nunc rogatum fuisse audierit: ita Cicero pro Ligario ait Tiberonem peccare per imprudentiam, qui non intelligeret se petere Ligarij sanguinem. Saepe et natura facti excusationem adfert, ut si quis uehementer sit iracundus, aut furiosus, aut demens, qua ratione nonnulli aliquando iudicium euadunt, cum pro se demeritiam fecisse ostendunt. ita Cicero iuuenilem naturam & aetatem in Caelio excusat. denique consuetudo plerumque factum excusat, ut si quis deprehensus in loco ubi cedes facta sit, & accusatus probet in eo loco se frequentem antea fuisse. aut si quis aliorum exemplo factum suum defendat, quod alij multi ita facere consueuerunt. Quare propius est ad iniuriam ille, qui sperat se probaturum, non scienter aut sponte fecisse, sed uel casu, uel necessitate, uel natura, uel consuetudine, uel imprudentia. Notandum est autem Aristotelem inter purgationis partes, etiam naturam & consuetudinem numerare. contra quam Latini rhetores faciunt.

TEXT. *Et, qui sperant fore, ut non summo iure, sed ex aequo & bono secum agatur.*

COMM. Agere summo iure est nihil penitus ex legum se ueritate remittere, & quod in uerbis legis est, obseruare. potiusque scriptum quam sententiam sequi. & qui summo iure agunt dominum a graecis *ἀπὸ τῆς ἀρχῆς* ut Budzus annotauit. agere autem ex bono & aequo est leges mitius interpretari, & multum de seueritate remittere,

& potius sententiam quam scriptum sequi, quod qui faciunt, graecum dominum *ἐπιεικῆς*, ergo qui sperant fore si deliquerint, ut secum agant ex aequo & bono, non autem summo iure, sunt ad iniuriam faciendam promptiores.

TEXT. *Et quicumque sunt indigentes: duobus autem modis indigentes dicuntur, uel uerum necessarium, quales sunt medici aut pauperes, uel exuperantium rerum, quales sunt diuites.*

COMM. Qui rei alicuius indiget, ut eam acquirat, plerumque non dubitat iniuriam facere. non autem tantum pauperes dominum negligentes, sed quicumque uehementius aliquid desiderat et si diuites sint. nam duobus modis dominum indigentes, uel cum carere eis rebus quae sunt ad uitam degendam necessariae, sicuti pauperes ac medici, uel cum ea non habent, quae ad exuberantiam spectant, sicuti diuites. neque enim dubium est quin propter egestatem homines multa mala faciant. quod Hora. ita monet; Magnum pauperies opprobrium, iubet Quiduis, & facere, & pati. Sic Virgilius in sexto; Et metus, & male suadae fames, & turpis egestas.

Est enim paupertas onus & miserum & graue, ut ait Terent. Plautus in duobus captiuis; ille est miser rionus, qui cum et cupit, quod edat, non habet. & in proverbio dicitur; Miserrimum est fame mori. hac de causa medici saepe cogunt, multa mala facere, quae si rebus necessarijs abundaret, nullo modo facerent. sic et diuites cum in cupiditate rerum alienarum ueniunt; quo iure, quaque iniuria sibi eas uedicare querunt, quam rem copiose Cicero pro Milone persequitur. cum ostendit Clodium per multis ciuibus maximas iniurias fecisse, & res eos suam abstulisse. Nihil erat (inquit) cuiusque quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. & pro Roscio Am. ait Chryfogonum non aliam quam querere Roscij donationem nisi ut eius bonis impune frui possit. sese, inquit, hoc incolumi non arbitrat huius innocenti patrimonium tam amplum, & copiosum posse obtinere, dato, & eiecto, sperat se posse quod adeptus est pro scelus, id pro luxuriam effundere, atque consumere. & quae sequuntur. pro P. Quintio Sex. Neuium ait a Quintio uelle extorquere, quod ei non debetur.

TEXT. *Et ij, de quibus omnes bene existimant; & ij de quibus pessima est opinio. nam illi se latere posse sperant; quod nemo de eis male existimat; hi uero quod nullam amplius existimationis iacturam facere possunt.*

COMM. Addit et duo genera hominum qui procliuus sunt ad iniuriam, nepe ij, quorum apud omnes est bona existimatio, & ij, de quibus omnes male opinantur. sed tamen diuersa ratione sunt iniuriosi. quoniam ij, qui boni uiri habent, sperant flagitia sua se occultaturos. nullum enim sunt occultio res insidiae quae eae, quae latent in simulatione bonitatis & officii. illi uero de quibus mala est opinio, quia iam fecerunt existimationis iacturam, non dubitant omne scelus aggredi eius generis homines, qui proborum famam aucupantur. Iuuenalis satyra tertia acriter insectatur, quam ita incipit. Ultra Sauromatas fugere hinc libet, & glaciale Oceanum, quoties aliquid de moribus audent, Qui Curios simulat, & Bacchanalia uiuunt. contra et qui pudore semel exuerunt, bene & grauiter sunt impudentes.

L. Atque

- TEXT.** *Atque his quidem de causis ad iniuriam faciendam aggrediuntur homines. quos autem, & quales ledant, iam uideamus.*
- COMM.** Ex tribus quæ p̄posuerat duo iā absoluit, hoc est; quibus de causis homines iniuriam faciant, & quomodo affecti. restat etiam tertium, quos, qualesque offendant, de quo deinceps uidendum est.
- TEXT.** *Eos igitur ledunt, qui ea possident, quorum ipsi sunt indigentes uel ad usus uita necessarios, uel ad exuperantiam, uel ad perfruendas uoluptates.*
- COMM.** Primò illi sunt ad iniurias expositi, qui rebus eis abudant, quas improbi cupiunt, quoniam eis egēt, uel ad usus uitæ necessarios, ut Salustius cum eēt oppressus ære alieno, & prætor Africā obtineret eā prouinciam ita expilauit, ut & creditoribus satisfecerit, & multas sibi pecunias reseruaret, & L. Catiлина propterea quod omnia bona paterna dilapidauerat egestate pressus, consilium de perdenda patria cum multis consceleratis ciuibus inire cepit. uel ad exuperantiam alienas res appetit, ut uerres in Sicilia uasa aurea, & argentea dominus per uim abstulit, & multis uasis tantum Emblemata ademit. quin ex tēplis Deorum immortalium plurima signa asportauit. uel denique ad perfruendas uoluptates, quod aliorum est querunt, ut uxores, aut filias. nam Verres cum esset Lapsaci, & Philodamū ciuem Lampfacenū audiret pulcherrimā habere filiā, iam nubilem satellites suos misit, qui eam raperent. auctor Cice. 3. in Verrem.
- TEXT.** *Et eos, qui longinqui, & eos, qui propinqui sunt; nam hi facile celeriterque possunt expilari. ab illis uero uenit tarda ultio, ut qui Carthaginienses depopulantur.*
- COMM.** In eos præterea inuadunt qui uel multū remoti sunt uel ualde uicini, sed diuersa rōne. nam ualde uicinos ledunt, quia possunt id facile, celeriterque facere. unde bene dixit Hesiodus; uicinū improbum, magnum solere detrimētum adferre. & Themistocles cum prælium suum præscriberet, iussit præconem adiungere, bonos quoque uicinos illud habere. nam eo modo putauit fore uendibilis. Horatius libro carminum secundo bene describit hanc improborum uicinitatem, cum ait; Quid? quod usque proximos Reuellis agri terminos? & ultra
- Oda. 18.** *Limites clientium Salis avarus? pellitur paternos In sinu ferens deos Et vxor, & uir, sordidosque natos. Eos aut qui multū remoti sūt, ideo ledunt, quoniam ab eis uenit tarda ultio. neque enim commode potest aliquis eos ulcisci, qui locorum interuallo distanti sunt. ut illi, inquit Aristoteles, qui Carthaginienses depopulantur. quoniam Carthaginienses à Græcia ualde remoti sunt, ideo possunt à Græcis impune lædi. uel autē Aristoteles de piratis intelligere. qui apud antiquos Græcos erāt in honore ac precio. sicuti Thucydides primo libro scribit. ait enim nullam fuisse ignominiam populos externos depopulari, sed potius gloriam eos magnam acquirere solitos, qui id rectè fecissent.*
- TEXT.** *Et qui sunt incauti, sequi; ac sua non custodit, sed creduli sunt; tales enim homines facile est occultè ledere.*
- COMM.** Qui negligētes sunt in se, ac suis rebus custodiendis, & qui facile credunt, ipsi sæpe inducuntur in fraudē. nam improbi semper lædendi occasione expectant. cum aut aliquē uident incautū, illū statim inuadunt. sicut Pigmaliō, de quo ita Virg. 1. Aen. --- Ille Sicheum Impius ante aras, atque auri cæcus amore Clam ferro incautum superat. Et Orestes qui Pyrrhū Achillis filiū, ut ait idē Virgilius in tertio Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras. Facile est autem incautum opprimere atque interficere. ut in 10. Aeneidos. --- Nam Pallas ante ruentem Dum furit incautum crudeli morte sodalis Excipit, atque ensē tumido in pulmone recedit. Sed Aeneas eodē in libro Lausum monet, ne se tam incaute mortū pro patre obijciat; Quo moriture ruis, maioraque uiribus audest Fallit te incautum pietas tua. Sic et qui creduli sunt, ad iniuriam sunt expositi. unde bene dixit Epicharmus Siculus; neruos esse sapientiæ non facile credere. qui igitur sunt improvidi & creduli stultitia non careant. Cicero de Amicitia sic ait; Hæc in fabulis stultissima persona est, improvidorum & credulorum sermō.
- TEXT.** *Et qui sunt inertes ac desides; neque enim ab eis in iudicium uocari reformidant.*
- COMM.** Offendunt et eos, quos intelligunt esse ignauos ac desides. quia non timēt ab eis cōdemnari. cum ignauos pigeat lites sequi, & eos, à quibus iniuriam acceperunt, iniudiciū uocare. quare facile contēnuntur, cum nec sibi nec alijs sint utiles. Cicero de offic. 2. Quamobrem, ut ante dixi, contēnuntur ipsi, qui nec sibi, nec alijs profunt, ut dicitur, in quibus nullus labor, nulla cura, nulla industria est.
- TEXT.** *Et, qui uere cuncti sunt, huiusmodi enim homines propter pecuniam digladiari nolunt.*
- COMM.** Seditiosi ac turbulenti ciues eos libet offendunt, quos uerecūdos & mitis ingenij viros esse cognoscunt. quia sciunt eos nolle pro pecuniā digladiari, neque lites sequi. quod in Equitibus Aristophanes Cleon obijcit, nempe eum attendere solitum si quis esset in ciuitate uir diues & probus & mitis ac placido ingenio, qui à litibus abhorreret, atque illi statim aliquas insidias machinari, & ab eo per uim aliquid extorquere. fuit autē Cleo adeo cautus & fallax, ut ex coriario factus sit summus impator, uerū sp̄s fuit seditiosus & turbulētus ciuis.
- TEXT.** *Et, qui iam à multis iniuria sunt affecti, neque tamen unquam quenquam in iudiciū uocant; sunt enim hi, quod prouerbio fertur, Mysorum præda.*
- COMM.** Qui nimis patientes sunt in tolerandis iniurijs, neque unquam se ulciscuntur, aut nullum unquam accusant, eos improbi libenter offendunt. quoniam sunt tanquam Mysorum præda, ut prouerbio dicitur. nam Mysi tam ignaui ac desides olim habitati sunt, ut ab omnibus ferè contemnerentur, ut Strabo libro duodecimo scribit. Vnde Mysorum postremus

mus dicitur, quē omnes tanquam vilissimum & contemnitissimum despiciunt. Cicero pro L.Flacco; Quid porrò (inquit) in græco sermone tā tritū atque celebratum est, quā si quis despiciatui ducitur, ut Myforū vltimus esse dicatur. sic et qui impune à quibuslibet offenduntur, Myforum præda uocatur. ut innuit hoc loco Arist. & Demosthenes in oratione pro Ctesiphonte, hoc idem prouerbum usurpat.

TEXT. *Et, quos nunquam, & quos sapius læserunt; nam utriusque sunt incauti; illi quia suspitione carent, hi vero quia non amplius timent.*

COMM. In eos et iniuriā inferunt, quos nunquam offenderunt, quia sciunt eos esse securos, & nihil à se timere. quare incautos eos opprimunt. illis præterea faciūt iniuriā, quos iam sapius læserunt, quia non amplius timent, & impositū iam finem iniurijs existimant. sit. n. ut improbi quosdā obseruet, & eos nō offendat. longo tpe, postea uero data occasione tanquā feræ in eos irruant, & nihil tale veteres opprimant. aliquid et faciūt quod specie probitatis habeat, sed deinde ad ingenium suū redeūt, quod prima actione in Verrē elegāter ita Cice. docet; Est adhuc, id quod uos oēs admirari uideo, non Verres, sed Q. Mutius: quid. n. facere potui elegātius ad hominū existimationē? & quibus ad leuandā mulieris calamitatē? vehementius ad Quæstoris libidinē coercentē? summē hæc omnia mihi uidentur esse laudanda. sed repente uestigio ex homine, tāquā aliquo Circeō poculo, factus est Verres: redit ad se, atque ad mores suos. &c. Sæpe etiam præteritas iniurias nouis accumulānt, ut quartā in Verrem, copiosē Cicero persequitur.

TEXT. *Et, qui sunt infames, aut qui facile possunt accusari, tales. n. iudicio experiri non audent; quia indices reformidant, neque si experiantur, fidem facere possunt; quo in numero sunt etiā ij, qui multis odio sunt, & qui inuidiam habent.*

COMM. Quatuor hominū genera simul ponit, qui sine ad iniuriā expositi: primo qui sunt infames & iudicio dānati. facile. n. quilibet in eos inuadit. quia nō amplius in numero ciuium esse uident. deinde qui ita uiuūt, ut accusari facile possint. nā huiusmodi hoies actionē iniuriarū intēdere nō audēt, neque iudicio experiri. timent. n. respectū iudiciū. tū qui multis odio sunt. eos. n. et si quis offendat, non uidetur malefacere, sed potius multorū iniurias ulcisci. denique qui inuidia præmunt, uel propter opes, uel propter potentiā, uel propter arrogantiam. gaudēt enim homines, cum taliū fastus & superbia reprimuntur. hæc omnia pro Milone Cic. coniicit in Clodium, illum enim infamem, illum plurimis sceleribus contaminatum, illum omnibus odio fuisse, maximamque inuidiam sustinuisse ostendit.

TEXT. *Et, contra quos ansam arripere possunt; & aut maioribus suis, aut sibi, aut amicis, aut eis, quorum salutem caram habent uel malefecerunt, uel facere studuerunt. nam (ut est in prouerbio) sola occasio malitia sufficit.*

COMM. Improbi nihil aliud studēt, quā quō possint a-

liquē offendere. itaque occasio datur aliquē inuadēdi, quod is, uel malefecerit, uel aliquid mali machinatus fuerit, in eorū maiores, aut in eos aut in amicos, statim iniuriā faciūt, ut T. Labienus Rabiurū à Duū uiris indicta cā dānandū curauit, quod is Quintū patruū suum qui cū Saturnino fuerat, interfecisset. Cæsar Clodio fuit auxilio, ut Ciceronē relegaret, quoniā Cicero de eius nimia licentia in Rep. cōquestus fuerat. Achilles Hectorē, quē interfecerat, circa muros iliacos ter raptauit, ut amici sui Patrocli mortē ulcisceretur. addit autē Arist. prouerbum illud; Sola occasio malitiæ sufficit. quo licet uti contra eos qui nocendi cupidissimi sunt. quod eleganter Publius in Mimo suo sic expressit;

Malefacere qui uult, nusquā non causam inuenit. Vulgatū est et ex sacris literis; Qui uult ab amico discedere, cām querit. sæpe. n. iram prætexunt amici, ne aliqua in re gratificentur, id quod bene Martialis ostendit eo disticho;

Irasci tantum felices nostis amici,

Non quia sic merui sed iuuat hoc facere.

Eos etiam ledunt qui uel amici, uel inimici sunt;

nam amicos ledere facile est, inimicos autem suauiter.

Diuersa rōne improbi & amicos & inimicos læduat. amicos quā id facile est, neque. n. amicus ab amico malū timet. iō nullum negociū est amicū circunuenire. uerum inimicis malefacere iucundum est quā quis difficiliter lædantur inimici quā amici. semp. n. cauent. quod Theognis docet his uersib. Difficile est hostem atque inimicum fallere Cyrene,

At facile est, qui sit iunctus amicitia.

hoc idem docet Cic. tertia in Verrē actione; nullæ sunt (inquit) occultiores insidiæ, quā eæ, quæ latēt in simulatione officij, aut in aliquo necessitudinis nomine: nā eum, qui palā est aduersarius, facile cauendo vitare possis: hoc uero occultum, intestinum, ac domesticum malum nō modo nō existit, uerum et opprimat, antequā prospicere, atque explorare poteris. Lysias eo nomine Andocidē accusat, quod inimicis nihil noceret, amicis uerò quantum posset, incommodaret. Cornificius quarto ad Herēnium cū de cōtentione, loquitur hoc exemplū ponit; inimicis te placabilē, amicis inexorabilem pbes.

Et, qui uacui sunt ab amicis, & qui dicendi facultatem non habent, nec in rebus gerendis strenui sunt, hi nanque in iudicio non experiantur, uel antea placantur, uel rem ad exitum non deducunt.

Duobus modis solent homines à se pericula depellere, uel per amicos uel per seipos, qui uero neque amicos habent, neque ipsi potestatem habent per se pericula depellendi, ij certē sunt ad omnem iniuriā expositi. Quamobrem improbi homines obseruant eos, quibus uel nulli sunt amici, uel qui se defendere non possunt, & per iniuriā eos inuadunt. duobus autem modis homines se defendunt uel uerbis uel factis. qui autem nullam habent dicendi facultatem neque sunt in rebus gerendis strenui, illi nullo modo se defendere possunt. itaque cum afficiuntur

tur iniuria, uel aduersarios in iudiciū nō uocat, uel parua pecunia placantur, uel si iudiciū tentarint, non ad extremum vsque persequuntur, sed rem imperfectam relinquunt. Cicero pro Roscio Am. docet aduersarios Roscij ea de causa, in bona Roscij inuasisse, atq; eum uelle de medio tollere, quod cum nullos amicos habere existimarent, & qđ à nemine defensum iri putarent. huic (inquit) patronos, propter Chrylogoni gratiā defuturos: de bonorum uenditione, & de ista societate uerbā esse facturum neminem: ipso nomine parricidij, & atrocitate criminis, fore ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. hoc consilio, atque adeo hac amentia impulsus, quem ipsi cum caperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum uobis tradiderunt.

TEXT. *Et, quibus non utile est tempus terere, dum aut iudiciū fiat, aut multa dissoluatur, quales sunt peregrini, & agricola, & opifices. nam hi parua accepta pecunia remittunt iniurias, & facile desistunt.*

COMM. Obseruant etiam illos improbi homines, quos inuadant, quibus intelligunt inutile esse tempus conterere. quales sunt peregrini, agricolæ, atque opifices. nā huiusmodi homines expectare nō possunt, dum fiat iudiciū, aut dum pœna persoluatur. quare paruo precio rem transigunt. & à iudicio facile discedunt. ut ad opera sua, uel in patriā reuertatur. est huius rei exemplum in Andria Terentij ubi Crito peregrinus de Chryside sic ait; Eius morte ea ad me lege redierunt bona. & paulō post de Glycerio; Semper enim eius dicta est hæc, atque habita est soror.

Quæ illius fuerunt, possidet: nunc me hospitem Lites sequi, quam hic mihi sit facile, atque utile, Aliorum exempla commouent. simul arbitror iam esse aliquem amicum, & defensorem ei. ita in Adelphis Sannio secum ratiocinatur de iniuria quam acceperat ab Aeschino adolescente, qui fidicinam ab eo abstulerat.

— Illuc uide

Vt in ipso articulo oppressit: empta mulieres Complures, & item hinc alia quæ porto Cyprū: Nisi eō ad mercatum ueniā, damnū maximū est. Nunc si hoc omittā, actum agā: ubi illinc rediero, Nihil est, refrixerit res: nunc demum uenis? Cur passus? ubi eras? ut sit fatius perdere. Quam aut hic nunc manere tandiu, aut tum persequi.

TEXT. *Et, qui in alios sepe iniuriosi fuerunt, & qui tales iniurias intulerunt, quales patiuntur; nam ferē nihil iniuria uidetur is fecisse, qui quēpiam ledit in ea re, qua solitus est ille sepe alios ledere; ut exempli gratia si quis eum pulsaret, qui multos solitus sit contumelijs nexare.*

COMM. Illos p̄terea inuadunt, quos intelligūt in alios esse iniuriosos. hoc. n. iustitia postulare uidetur, ut qui facit iniuriā alijs, et ipse ab alijs iniuriam accipiat, quod elegantī metaphora Cicero secundo de Oratore sic expressit; ut sementē feceris ita & me

tes. quod et in sacris literis dicitur: qua mensura erga alios vsi fueritis, et alij utantur erga uos. & tunc p̄sertim iuste pati videntur homines, quando tales iniurias accipiunt, quales intulerint. ut si quis plagis aut uulneribus afficiatur, qui solitus sit alios verberare, aut uulnerare. hæc enim lex talionis erat, ut par pœna redderetur, ut si quis oculum alteri crueret, ei uicissim oculus erueretur. Virgilius libro decimo de Turno qui Pallantem Euandri filium interfecerat, sic ait;

Nescia mens hominum fati, sortisq; futuræ,
Et seruare modum rebus sublata secundis,
Turno tempus erit magno cum optauerit emptū
Intactum Pallanta, & cum spolia ista, diemq;
Oderit. nam in duodecimo cum Aeneas Turnum prostrauisset, & illi parcere decreuisset, uiso Pallantis baltheo quo Turnus erat cinctus.

— Furijs accentus & ira

Terribilis, Tu ne hinc spolijs indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc uulnere, Pallas
Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine poscit.
Sic Orodes in decimo p̄dicat Mezentio fore, ut ea de pœna breui afficiatur, quā in ipsum intulerat;

— Non me quicumque es inulto

Victor, nec longum lætabere, te quoque fata
Prospectant paria: atque eadē mox arua tenebis.

TEXT. *Et, qui præterito tempore male ipsis fecerunt, aut facere uoluerunt, aut in præsentia uolunt, aut postea facturi sunt; habet enim hoc in se iucunditatem, & honestatem; & tale est, ut omni ferē iniuria carere uideatur.*

COMM. Superius penē eadē dixit, sed ibi notauit eorū malitiā qui cām nocēdi q̄runt, atque id improbē faciunt, hoc aut loco bonorum & fortium uirorū mores exprimit, qui & se, & suos omni tēpore ab iniuria defendere student. Itaque eos ulciscuntur à quibus iā acceperint iniuriam, & eis strenue resistunt, qui in p̄sentia sibi conātur iniuriā facere, & eos p̄ueniunt, qui sunt iniuriam facturi. hæc. n. & iucunda sunt, & honesta, atq; eiusmodi ut abesse ab omni iniuria uideantur. qđ ita Cicero pro Milone probat; Sin hoc & rō doctis & necessitas barbaris, & mos gētibus, & feris natura ipsa p̄scripsit, ut oēm seip̄ uim, quacūq; ope possent à corpore, à capite, à uita sua, ppullarent: non potest hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, oibus, qui in latronibus inciderint, aut illorū telis, aut uestris sententijs esse pereundū. & alibi in eadem oratione; Si uita nostra in aliquas insidias, si in uim, in tela, aut latronū aut inimicorū incidisset, omnis honesta ratio esset, expediendę salutis. in primo de Oratore Crassus ita inquit; Quid autem tam necessarium quam tenere semp̄ arma, quibus uel tectus ipse esse possis: uel pro-uocare improbos, uel te ulcisci lacessitus?

TEXT. *Et, quos si ledant aut amicis gratificantur, aut eis, quos suspiciunt, aut amoribus suis, aut dominis, aut eis, a quibus omnino sperant, aut à quibus aliquid commodi sperant.*

Amicorum gratia sepe solent homines iniuriā facere,

facere atque etiam scelera committere, ut C. Blo-
 tius Cumanus amicus Tiberii Gracchi, cum se
 excusaret apud Lælium quod tanti Tib. Gracchū
 fecisset, ut quicquid ille uellet, sibi faciendum pu-
 taret, & Lælius dixisset etiam ne si te in capitolium
 faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id
 quidem: sed si uoluisset paruissim. ita Lectorius
 pro C. Graccho arma contra Rempu. capit, & L.
 Rhegynus Cæpionem eduxit è carcere & in exi-
 llium cum eo profectus est. pro eis etiam quos sus-
 spiciunt & admirantur, sæpe ad iniuriam facien-
 dam impelluntur, ut pro uiris eruditis, aut forti-
 bus, aut in aliqua egregia re excellentibus. at uero
 pro amoribus suis plurimas sæpe faciunt iniurias
 homines, nam inter se riuales plerunque gladiis
 infestis concurrunt, sæpe mutuis uulneribus con-
 fodiuntur, sæpe dolis & insidijs utuntur. denique
 propter amorem maxime nefanda quæque sceler-
 a patrare non dubitant. M. Cato L. Flaminium e
 numero senatorum exemit, quod is in prouincia
 quendam condemnatum securi percussit, tempore
 supplicii ad arbitrium & spectaculum mulieris,
 quam amabat, electo. serui etiam ut dominis gra-
 tificentur, iniurias inferunt, & sæpe uitam pro
 dominis profundunt, cuius generis nonnulla sunt
 apud Vale. Maxi. exempla. Cicero pro Milone; cū
 ostendere uellet à Seruis Milonis interfectū fuisse
 Clodium sic ait; fecerunt id serui Milonis, dicā
 enim non deriuandi criminis causa, sed ut factum
 est, neque imperante, neque sciente, neque presen-
 te domino, quod suos quisque seruos in tali re fa-
 cere uoluisset. Postremo qui ab aliquo sperat ali-
 quod commodum, sæpe pro illo facit iniuriam, timet
 enim ne nisi id fecerit, quod illi gratum est,
 a quo pendet, ipse sperato commodo priuetur,
 ita sæpe clientes in patronorum gratiam multa
 flagitia perpetrant.

TEXT. *Et, quibus crimina iam intulerint, & quibuscum
 amicitiam diremerint, hac enim ferè uidentur nullam
 in se iniuriam continere; quemadmodum se Calippus
 contra Dionem gessit.*

COMM. Illis etiam iniuriam faciunt, quos iam accusa-
 rint, & infectati, & à quibus recesserint, cum an-
 tea coniuncti essent amicitia. nam deinde inimici
 facti putant iniuriam non esse, eos offendere qui-
 buscum inimicitias exercent. hoc autem exemplo
 Calippi probat Aristoteles, qui cum antea fami-
 liaris, & amicus Dionis esset, postea dirempta
 amicitia primo eum apud ciues falsis criminibus
 infamauit, deinde aperta vi in eum inuadens in-
 terfecit. Historia est apud Plutarchum in Dionis
 uita. nam Calippus iste fuit Atheniensis genere,
 quem Plato Dionis familiarem fuisse non ex disci-
 plina sed ex mysteriorum inductione scribit. Hic
 cum militiæ particeps fuisset, & belli quod Dion
 contra Syracusanos gessit, in magno honore ac
 precio apud milites habebatur. quam nactus oc-
 casionem in spem uenit occupandi imperii, itaq;
 primo cæpit clanculum Dionem apud ciues accu-
 sare, & cū uideret multos sibi fidē habere, consi-

liū cepit Dionis interficiēdi, quod licet Dionis fuis-
 set nunciatū, tamen contempsit, uel quod non cu-
 raret diutius uiuere, uel quod nollet tot ciues
 qui in coniuratione esse dicebantur e medio tol-
 lere. Quare cōstituta die, cū Cæreris sacra perage-
 rétur, Callippus magno coniuratorū numero sti-
 patus, in regiam impetum fecit, Dionem interfe-
 cit, & Syracusarum regnum occupauit.

TEXT. *Et, quos uident ab alijs læsum iri, nisi ipsi præoccu-
 pauerint, tunc enim sibi non amplius deliberandum
 censent; quemadmodum dicitur Aenesidemus Geloni
 quædam munera misisse, quod eos in seruitutem rede-
 gisset, quos ipse inuadere statuerat, nisi is præoccu-
 passet.*

COMM. Cū uident aliquos esse omnino iniuriæ exposi-
 tos, & aliquid possidere, quod sint amissuri, sta-
 tim illos inuadunt, & præoccupant illos spoliare,
 tanquā melius sit, ut ipsi ea spolia habeant, quam
 patiantur alios habere. ut si quis, exēpli gratia, ui-
 deat puerum per solitudinem latronū refertā, ma-
 gnum auri pondus gestantem. certè si paulo au-
 dior auri fuerit, secum ita dicet. hic puer à latroni-
 bus omnino spoliabit, & aurū amittet, nonne mul-
 tō melius est, ut aurum hoc ego possideam quam
 ut illud latrones habeant? itaq; fortasse illum spo-
 liabit. Aristoteles exemplum adfert, cuius sensus
 est apertissimus, licet historia sit ignota. Aeneside-
 mus Leontinorū rex, quosdā populos in seruitutē
 redigere statuerat, quoniā uidebat eos diutius li-
 bertatē cōseruare nō posse, uerū Gelo rex Syracu-
 sanorū rē eā præoccupauit, atque ipse populos illos
 imperio suo adiecit, & in seruitutē redegit. Aene-
 sidemus igitur hoc audito Geloni quædam præmia tan-
 quam uictori misit, quibus significauit eū id præ-
 occupasse, quod ipse facturus erat. hic est igitur huius lo-
 ci sensus, quem uictorius non uidetur satis præcepisse.
 Præmia uero illa quæ Aenesidemus Geloni misit
 leuia fuisse, declarat ipsum uocabulum, nā Cottab-
 ia dicit Arist. fuisse. uocabantur autē hoc nomine
 præmia quæ uictoribus dabantur in ludo Cottabo,
 sicut Atheneus docet. Cottabus autē ludus erat,
 quem Iulius Pollux libro sexto capite decimono-
 no describit. quo utebantur in conuiujs ridiculæ
 gratia. in eo ludo præter cætera, erat peluis quæ-
 dā aquæ plena, in qua supernatabāt sphæra, & tru-
 tina, & imagūcula quædā, & tres myrti, & tria po-
 cula. propinabant igitur inter se primo, tū quod res-
 duū erat in poculo, proieciēbant in peluē, & si ma-
 gnus strepitus ederet in proieciendo, id existima-
 bant signū esse magni amoris deliciarum suarum
 erga se. præterea qui in proieciendo fecisset u. ea quæ
 supernatabant, submergerentur, ille uictor decla-
 rabatur, & si non omnia, qui plura submergebat,
 uictor erat, & præmia accipiebat, quæ cottabia diceban-
 tur. erant autē placentiæ quædam. talia munera misit
 Aenesidemus Geloni tanquā uictori in Cottabo,
 quod eos populos subegisset, quos ipse subigere co-
 gitabat. sicut in cottabo cupiūt oēs supernatantia
 illa pocula, & res cæteras, quas prædiximus, submer-
 gere, sed tamen vnus tantum uictor esse potest.

TEXT. *Et, quos si laferint, multas deinde res iustas facere poterunt, quibus culpam eam facile deleant; quem admodum Iason Theſſalus dicere ſolebat, oportere quædam iniuſtè facere, ut facultas acquiratur, qua multa deinde iuſta fiant.*

COMM. Hæc eſt ars multorum principum, vt, cum expilare ſubditos volunt, dicant ſibi res quaſdã magnas eſſe conficiendas, quæ ſint omnibus publice profuturæ, ne ſubditi conqueri poſſint, etiam ſi grauioreſ exactioneſ viſæ fuerint. vtilitas. n. quæ ex illiſ exactionibuſ prouenit, facile poteſt ſubditorum querimonias ſedare. quod Iason Theſſalus dicere ſolebat, nonnulliſ in rebus opus eſſe cõtra iuſtitiam agere, vt deinde multa iuſtè fieri poſſint. Plutarchuſ in libro de præceptiſ ciuilibuſ ſcribit hunc Iasonem, cum alicui quippiam extorquere vellet, ita ſe excuſare ſolituſ; Qui magna quædam efficere ſtudet, cum in rebus exiguiſ iuſ violare opus eſt. hoc sæpe accidit in bello, atque in munitionibuſ. nam, vt tota ciuitas ſecura ſit, agri atque ædificia nonnullorum deuſtantur.

TEXT. *Ea uero peccata committunt homines, quæ uel omnes alij, uel multi committere ſolent; quoniam ſe facile ueniam conſecuturos exiſtimant.*

COMM. Docuit quas perſonas offendant, nunc breuiter etiam docet, quæ peccata facile committant. ac primo dicit ea committere, quæ uel omneſ alij, uel plurimi committere ſolent. in eiſ enim ueniã ſibi datum iri ſperant. vt, quoniam omneſ ferè Germani ſunt ebriofi, ideo uenia datur Germano ſi fiat ebriuſ. & quia iuuentuſ ad uoluptateſ eſt procliuiſ, ideo Cicero ueniam eſſe dandam Celiõ argumentatur, etiam ſi paulo intemperantiõ fuerit propter ætateſ iuuenileſ. & in libro de ſenectute, Cato dicit ſibi dandam eſſe ueniam, ſi multa loquatur, quoniam ſeneſ ſolent eſſe paulo loquacioreſ. & pro L. Murena Cicero defendit Murenam non incidiffe in ambitum etiam ſi in populum R. liberaliſ fuerit, & epulum publice dederit, quoniam hoc multi etiam alij fecerunt, qui tamen de ambitu non accuſati fuerunt. nam quod exemplo ſit, id etiam rectè fieri exiſtimant.

TEXT. *Et, qua ſe non difficulter occultare poſſe ſperant. talia uero ſunt, qua cito abſumuntur, ut cibaria: uel qua uariari facile poſſunt commutata forma, uel colore, uel temperamento.*

COMM. Ea peccata committunt etiam homineſ, quæ ſperant ſe facile cõſumere poſſe, neque in eiſ deprehendi, vt ſi ea ſurriperint, quæ cito cõſumuntur, qualia ſunt cibaria. quæ cum aliquiſ in uentrè abdidit, non ampliuſ apparere poſſunt. itaque fruſtuõſ arbores, uinæ, cæteraq; eiſ genereſ ſæpe multis pda fiunt, niſi diligenter à uinitoribuſ cuſtodiantur. ea èt ſurripiuntur, q̄ facile uariari poſſunt. tribuſ autem modiſ potiſſimuſ reſ uariantur. hoc eſt cum uel forma, uel color, uel temperamentum commutatur. forma, ut ſiquiſ auri maſſam ſurripiat, & ſtatim in torquẽ, aut in poculum conformet. aut togam ſurreptã in ſagũ uertat. aut ex uuiſ uinũ conficiat, aut ex farina panem. color

mutatur, ut ſi reſ alba denigretur, aut contra nigra dealbetur. uel ad medioſ coloreſ deducatur, ut ad rubrum, ad uiridem, ad ferrugineum, ut ſiquiſ candidam togam ſurripiat, & eam rubro colore inficiendam curet. temperamentum commutatur, ut ſiquiſ alienum uinum, aut lac, aut oleum cum ſuo miſceat. hæc enim omnia facile mutantur & occultantur. Cicero quinto de ſinibuſ ita de Stoiciſ inquit; Stoici reſtant, hi quidem non uenam aliquam, aut alteram à nobiſ, ſed totam ad ſe noſtram Philoſophiã tranſtulerunt, atque ut reliqui fureſ earum rerũ, quas ceperunt, ſigna commutant, ſic illi, ut ſententijs noſtriſ, pro ſuiſ uterentur, nomina, tanquam rerum notaſ, mutauerunt.

Vel quæ multis in lociſ facile eſt ita abdere, ut non appareant; qualia ſunt ea, quæ facile huc & illuc tranſportantur; & quæ paruiſ in lociſ occultantur.

Cum ſperant fureſ ea, q̄ rapuerint, ita abdere poſſe ut non appareant, ſtatim ad furtum animũ adijciunt. reſ autem eiuſmodi ſunt, quæ huc & illuc facile tranſportantur, quæ Ariſtoteleſ uocat *εὐβάσαντα*, & q̄ poſſunt paruiſ in lociſ occultari. qualia ſunt reſ precioſe, ut annuli aurei, gemme, lapilli, torqueſ, pecuniæ, & ſi qua ſunt eiſ genereſ alia. q̄ raptoris animũ ad ſe alliciunt. neque. n. auiduſ earum rerum ſibi tẽperare poteſt, cũ rapiẽdi & occultandi occaſionem uidet. apud Lacedæmonioſ non erat uitioſum furari, quin potiuſ illi uehementer laudabantur, qui clanculũ aliquid & altute furati fuiſſent. deprehenſi autem in furto uerberabant, non pp̄ ipſum furtũ, ſed quia neſciuiſſent illud occultare. auctõ eſt Plutarchuſ in uita Lycurgi. tradunt poetẽ Mercurium furem fuiſſe ſe maximum, & eiſ filium Autolycum, de quo ita Ouidiuſ Metam. libro undecimo.

Alipediſ de ſtirpe Dei uerſuta propago
Nascitur Autolycuſ furtum ingenioſuſ ad omne
Qui facere aſſuerat patriæ non degener artiſ,
Candida de nigris, & de candentibuſ atra.
Volunt itaq; Mercurium eſſe Deum, qui furibuſ præſit.

Et præterea cum auctõr iniuria poſſidet aliqua, que uel eiſdem genereſ ſint, uel eiſ ſimilia que furaturuſ eſt.

Occultatur ab eo, qui priuſquã furaretur, aliquid habebat eiſdem genereſ cũ eo, qđ furatuſ eſt, uel ſaltẽ ei ſimile. ut ſi furatuſ eſt nũmoſ, cum ali quos priuſ haberet eodẽ ſigno pcuſoſ. aut ſi galinaceoſ pulloſ, aut oueſ, aut hædoſ ſuiſ ſimileſ. eſt in ſacriſ literiſ hiſtoria furti memorabilis, qđ Salomoniũ uir ſapiẽtiſſimuſ ingenioſè deprehenſit. duæ muliereſ in eadẽ domo habitabant, & utraq; filiũ infantẽ habebat, qui erãt inter ſe ualde ſimileſ. ſed altera mulier dormiẽſ ſuũ filiũ ſuffocauit. qđ cũ aduertiffet, in domũ alteriſ mulieris clã ingreſſa, filiũ eiſ rapuit, & ſuũ iã mortuũ illi ſuppoſuit. poſtridie mane cũ ifanſ mortuũ eſſet reſtuſ, diligentiuſ eũ intuerẽt illa, cui ſuppoſituſ fuerat, cognouit non eſſe ſuũ, itaque uiuũ filium quem

quem altera rapuerat, tanquam suum repetit, illa vero suum esse ait. cū igitur orta esset inter duas mulieres contentio, de filio illo uiuo, quem utraque suum esse dicebat, res ad Salomonium delata est. qui cum non posset aliter controuersiam dirimere, gladium adferri iussit, & puerum dissecari, ut medius utriusque daretur. tum uero mater exanimata clamare cepit, ut potius integer ac uiuus alteri daretur. sed illa; non mihi (inquit) nec tibi, sed diuidatur. quam uocem cum Salomonius audiisset, statim ei filium adiudicauit, quæ saluum eum esse cupiebat. quod ueræ matris euidens erat indicium.

TEXT. *Eas etiam iniurias inferunt, quas, qui patiuntur, pudet proferre; ut, quæ uxoribus sunt, aut ipsis, aut filiis.*

COMM. Improbi sæpe solent eas iniurias inferre, quas, qui patiuntur, proferre non audent, sed potius silentio occultandas esse censerent, ut quæ turpes sunt & obscenæ, qualia sunt adulteria, stupra, incesta. neque enim uir nobilis & honestus licet corruptæ adulterio suam uxorem, aut uitiatam filiam intelligit, adulterum iudicio persequi, aut uitiatorem audet. sed potius, uel occulte, si potest, ulciscitur, si autem non potest, tacet. Itaque Cicero pro Cælio irridet aduersarios qui dicerent se habituros testes qui iurarent uxores suas à Cælio fuisse obsecræne attrèctatas. Nec tamen (inquit) illud genus alterum nocturnorum testium pertimesco. est. n. dictum ab illis, fore qui dicerent uxores suas à cæna redeuntes attrèctatas esse à Cælio. graues erunt homines, qui hoc iurati diceret audeant, cum sit his confitendum, nunquam se ne congressu quidem, & constituto cepisse de tantis iniurijs experiri.

TEXT. *Et, quas si quis iudicio persequi uelit; nimis appetens litium esse uideatur, tales sunt leues paruæque iniuria, quibus uulgò solent homines ignoscere.*

COMM. Iniurias etiam eas facile inferunt, quas non nisi litium appetentes iudicio persequi solent. ut quæ sunt leues & paruæ, & quæ à cunctis facile condonantur. ut quæ in iurgio committuntur, ut si quis alterum improbum appellarit, aut mendacem, aut furem. aut si leuiter percusserit, aut de uia non cesserit. tradunt Hortensium Oratorem adeo corporis nitido, uenustoque cultu delectari solitum, ut togas suas in rugam contrahi diligentissimè curaret. & quendam in iudicium uocarit, tanquam ab eo grauem iniuriam accepisset, quod is inter eundem quodam quasi impetu uestem suam impellens rugas turbasset.

TEXT. *Quemadmodum igitur affecti homines iniurias faciant, & quas, & quibus hominibus, & quibus de causis, ex his intelligi ferè potest. Nunc uerò quæ sint iniustæ actiones, & quæ iustæ distinguamus; atque hinc initium sumamus.*

COMM. Iam se docuisse ostendit ea, quæ proposuerat. nempe quo animo soleant homines iniurias facere. & quæ sint iniuriæ quæ inferantur, & quibus hominibus illæ iniuriæ fiant, & quibus de causis.

10 nunc superest, ut actiones etiam hominum distinguat, & quæ iustæ sint, quæque iniustæ doceat. quod statim ostendere incipit.

Quæ iustæ sunt, atque iniustæ duplici lege definita sunt, & duplici personarum genere. Legem autem duplicem uoco; quod aliqua propria sit, aliqua communis. propria est illa, quæ ad singulas tantum ciuitates, aut nationes pertinet; quæ uel non scripta est, uel scripta. TEXT.

Recte facta, & malefacta distinguit, & duplici lege & duplici personarum genere. sunt. n. leges propriæ, & leges cōes, quas qui seruat recte facit, qui uero uiolat, iniuste se gerit. in personis autem uel singuli homines spectantur, uel uniuersa ciuitas. qui igitur uel singulos homines, uel uniuersam ciuitatem lædit, ille improbè facit. his autem modis oibus & peccare, & bene se gerere possunt homines. sed quæ grauiora sint, aut leuiora peccata, postea docebit. prius. n. docet quomodo leges distinguantur. nā aliqua lex (inquit) propria est, aliqua cōis. propriam uocat eam, qua singulæ tantum ciuitates, aut nationes utuntur, ut leges Solonis, quibus Athenienses utebantur propriæ erant Atheniensium, leges Lycurgi propriæ Lacedæmoniorum erant. leges Minois Cretum erant propriæ. atque ita de reliquis. Zenodotus. n. scribit unicuique genti suas quasdam esse leges & instituta uiuendi. cuius rei multa exēpla colligit Erasmus in prouerbio; Lex & regio. Lex autem propria uel scripta est, ut leges Solonis quæ in tabulis ligneis erant descriptæ, & leges duodecim tabularum apud Romanos. uel de tablinum, & tabularium dicebantur locus ubi huiusmodi tabulæ seruabantur. aliquando etiam apud Romanos in ære, aut in marmore leges incidebantur, & in Saturni templo asseruabantur. uel non scripta est, ut Lycurgi leges, quæ non scribi solebant, sed memoriam mandari, & quasi per manus à maioribus ad minores perueniebant. nā inter cæteras Lycurgi leges erat etiam illa, ne scriptis legibus uterentur. uolebat. n. eos non tabulis aut scriptis cōfidere, sed in fixis memoriæ semper leges habere. Mores etiam gentium ex longa consuetudine pro legibus non scriptis habentur, quod illis uerbis Iustinianus ostendit; Sine scripto ius uenit, quod usus approbauit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur.

Communis uerò lex ea dicitur, quæ insita est à natura. est enim quoddam iustum, atque iniustum, natura commune, quod omnium mentes occupauit; quamuis consensio nulla hominum intercesserit, neque ita inter se pepigerint: quemadmodum Antigona Sophoclis dicere uidetur, iustum esse Poly-nicem sepelire, quamuis interdictum esset, tanquam id natura iustum sit; Hoc namque non hodie, aut heri, at semper fuit. Nec quisquam homo scit, eius ortus unde sit. TEXT.

Nunc declarat quæ sit lex communis, & eam esse ait, quæ nobis à natura insita est. Cicero primo de legibus communem legem ita definit; Lex est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea, quæ faciendæ sunt, prohibetque contrariæ. Iusti-

nianus hanc legem appellat ius naturale, de quo sic ait; Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium quæ in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. hinc descendit maris atque foeminae coniunctio, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. videmus etenim cætera quoque animalia istius iuris peritia censeri. Mihi autem videtur hæc lex communis de qua loquitur Aristoteles hoc loco, non tantum ius naturale comprehendere, sed etiam ius gentium. de quo ita Iustinianus; Quod naturalis ratio inter omnes homines constituit; id apud omnes peræque custoditur, vocaturque; ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utantur. vult igitur Aristoteles esse quoddam iustum, atque iniustum quod à natura ipsa proficiscatur, & omnium hominum mentes occupet, quamuis non ita inter se conuenierint homines, aut ita pepigerint, quemadmodum fit in scriptis legibus. nam scriptæ leges nihil aliud sunt quam conventiones quædam inter homines. quod autem uera lex à natura proueniat, copiosè docet Cicero primo de legibus. Vbi ponit etiam sententiam illam; Nihil est profectò præstabilius, quam planè intelligi nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius. hoc idem etiam Plato multis in locis testatur. Aristoteles sumit exemplum à Sophocle qui Tragediam scripsit Antigonom nomine. in qua Polynicis soror Antigona probat æquum esse mortuum Polynicem sepelire, quamuis Creon rex magnis propositis pœnis id fieri uetuisset, argute igitur Antigona argumentatur apud Sophoclem duobus illis senarijs, quibus ait ius sepeliendi non esse nouum, aut nuper inuentum, sed perpetuo uiguisse, ac semper fuisse, adeo ut nullus mortalium sciat, unde originem habuerit. sed quamuis acutè collegerit Antigona iustè fratrem à se sepultum fuisse, tamen à Creonte una cum Argia Polynicis vxore, quæ una cum ea funus procurarat, fuit interfecta. cuius mortem postea Theseus ultus fuit se dicitur, qui Creontem ipsum e medio sustulit. fuit autem Creon Iocastæ frater vxoris Oedippi, qui postea quam Etheocles & Polynices fratres singulari certamine congressi mutuis vulneribus conciderunt, Thebanorum imperium sumpsit. sed dominatu regio abusus est, & multa crudeliter fecit, donec tandem à Theseo sublatus est.

TEXT. *Et quemadmodum Empedocles ait de non interficiendis animantibus; hoc enim non aliquibus quidem iustum est, aliquibus autem non iustum; Sed lex summa hæc est, extensa per æthera magnū, Aeraque immensum, cunctis mortalibus alma. Et quemadmodum ait Alcidas in oratione Messeniaca.*

COMM. Alterum exemplū sumit ab Empedocle Agrigentino poeta & Philosopho celeberrimo. qui sicut ait Porphyrius secundo libro, de non necandis animantibus, vehementer abhorrebat ab hac con-

10 suetudine vescēdi carnibus. itaq; dicebat hoc apud omnes iustissimum videri, & legem quandam esse naturalem quæ cælo delapsa, & per uniuersum terrarum orbem sparsa mentes omnium imbuerit, ne animantes interficiantur. sunt autem duo carmina ex ametra, quæ citantur ab Aristotele ex poemate quodam Empedoclis. ea nos sensum secuti, latina fecimus.

Pythagoras etiam nefas esse ducebat animantes necare ut earum carnibus vescamur. quam rem copiosè persequitur Ouidius Metamorphoseos libro ultimo.

Parcite mortales dapibus temerare nefandis

20 Corpora. & non ita multo post;
Heu quantum scelus est in viscere viscera eondi,
Congestoque auidum pinguescere corpore corpus,

Alteriusque animantem animantis viuere læto.

Alcidas etiā (inquit Aristoteles) de hac lege communi mentionem fecit in oratione Messeniaca. quid autem dixerit in illa oratione, cum oratio non extet, neque Aristoteles adscribat, sciri non potest. Fuit Alcidas Eleates philosophus & rhetor qui scripsit de Musica, & discipulus Gorgiæ Leontini, ut Suidas tradit. Quintilianus libro tertio capite primo inter scriptores artis rhetoricæ hunc etiam numerat. & ait à Platone Palamedæ appellatum. Aristoteles tertio libro huius operis, multum reprehendit huius oratoris dicendi genus & figuras. Cicero in extrema primi libri Tusculanarum quaestionum nobilem rhetorē uocat. sic enim de illo scribit; Alcidas quidam rhetor antiquus in primis nobilis scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione malorum humanorum. cui rationes eæ, quæ exquisitius à philosophis colliguntur, defuerunt, ueritas orationis non defuit.

40 *Quod autem ad personas attinet, duobus modis distincta sunt ea, quæ facere, aut non facere oportet: uel enim ad totā ciuitatem, uel ad unum aliquem eorum, qui in ciuitate sunt referuntur. itaque duobus modis iustè, & duobus iniustè nos gerere possumus; uel enim erga unum certum ac definitum ciuem, uel erga totam Remp. nam qui adulterium committit, aut uerberat, unum certum hominem iniuria afficit: qui uerò militiam detrahit, totam offendit Remp.*

50 **COMM.** Postquā distinxit legem, & docuit aliā esse propriā aliam cōem, nunc transit ad psonas, & eodē modo eas distinguit. uel. n. singuli hoies spectant, uel uniuersa ciuitas. itaque duobus modis quod ad psonas attinet, iustè gerere nos possumus, hoc est, uel erga unū ciuem aut alterū, uel erga totā Rēp. duobus et contra modis iniustè licet gerere. atq; hoc quidē apertō exēplo probat Aristoteles. nam qui (inquit) adulter est, aut qui petulās est in uerberando, singulos hoies iniuria afficit. qui uero dare nomē in bello nō uult, & militiā refugit, ille totā Rēp. lædit. sunt autē digni pēna quicūq; tā ciuē unū quā uniuersam ciuitatē offendūt. pēnæ uero uel maiores uel minores sunt, pro delicti ratione.

nam

nam adulteri apud antiquos morte multabantur. tradunt Hyettum Argium primum fuisse qui legē tulerit in adulteros, cū Molurū in adulterio cū uxore sua deprehendisset, atque eū occidisset; quā legem postea Draco Atheniensis legislator sit imitatus. Zaleucus apud Locrēses legem tulit, ut q. in adulterio deprehensus fuisset, ambo illi oculi effoderentur, ut deinde in perpetua cæcitate uiueret. sed cum eius filius adulter factus esset, ne lex uiolaretur, & ne filius omnino cæcus fieret, iussit alterū sibi, alterū filio oculū erui. auctor est Aelianus. apud Aegyptios adulter mille plagis afficiebatur, mulieri uero adulteræ nares ambæ præcidebantur. Hebræi mulierē in adulterio deprehensam laudibus obruebant. Lacedæmonij adulteria non nouere. ideo Lycurgus nullā legem in adulteros sanxit. Romani ueteres concedebāt, ut si maritus uxorem in adulterio deprehendisset, utrunq; impunè necasse posset. sic enim in legibus duodecim tabularum scriptum erat; Mœchum in adulterio deprehensum necato. nam inter priuatas iniurias nulla grauior adulterio putabatur. quare licebat etiam adulterum uel necare, uel castrare, uel plagis afficere. nam Bibienus cum in adulterio Carbonem deprehendisset, eum castrauit, ut Alexander scribit. tradunt Salustium historiarum scriptorem non semel in adulterio deprehensum multis plagis affectū fuisse. Plutarchus in Problematis, sicuti citat Alciatus Parergon libro secundo, tradit apud Cumzōs mulierē in adulterio deprehensam in forū deduci solitam, ut illic lapidi insidens ab omnibus conspiceretur. demum a sino impositā per orbem uectari solitam cū ignominia, unde postea dicebatur *ὀνοβάρης*. quod alinū ascendisset. inter iniurias autem publicas ponitur ab Aristotele detrectatio militiæ. nam Solon legē tulisse dicitur ut eadem pœna afficeretur, qui militare nollet, & qui in acie locū deseruisset, & Clypeum abiicisset. Romani censores eos, qui decimū & septimū annum egressi militiam detractarent, inter ærarios ignominia causa referebant, nā M. Atilius Regulus, & P. Curius Philo, duo milia iuuenū, qui cū Annibal Italiam uastaret, militare noluerant, in ærarios retulerunt. neque enim bonus ciuis esse potest, qui non arma capere pro Rep. atque etiam mori si res postulat, paratus sit. Cicero quinta actione in Verrē, ostēdit à Verre factam iniuriā esse Reip. quod is filiū suum male instituisse, sic enim ait; Quibus in rebus non solū filio, uerū etiam Reip. fecisti iniuriā. suscepas enim liberos non solum tibi, sed etiā patriæ, qui non modo tibi uoluptati, sed etiam qui aliquando usui Reip. esse possent. & quæ sequuntur.

TEXT. *Cum igitur iam distincti sunt iniuriarum modi; & cum alia in Reip. alia uel in unum priuatum, uel in plures fiant iniuriæ: deinceps si prius explicuerimus, quid sit iniuriā pati, reliqua persequemur.*

COMM. *Iam probatū est ex iniuriis aliquas esse publicas, quæ uniuersam Reip. attingunt, aliquas autē priuatas, quibus uel unus priuatus homo, uel*

plures offenduntur. atque hi sunt iniuriarū modi quos se iam distinxisse ait Aristoteles. deinceps autem prius quā accedat ad ea, quæ dicenda sunt, explicare se uelle proponit, quid sit iniuriā pati. licet enim supra definiuerit, quid sit iniuriā facere, & ex eo possit intelligi quid sit pati iniuriā, tamen quod antea breui tradiderat, nunc loco suo plenius & apertius ostendere statuit. ideo dixit *ὁ δὲ ἀβέρτες*, hoc est resumentes eam tractationem quā antea ceperamus. est enim *ὁ δὲ ἀβέρτες* inter dum, diligentius aliquid retractare.

TEXT. *Est autem iniuriā pati, contra iustitiā offendi ab ijs, qui sponte offendunt; nam iniuriā facere, iam supra docuimus esse uoluntarium.*

COMM. *Omnis iniuria contra iustitiā est. quia iustitia neminē lædi uult. ergo qui accipit iniuriā, contra iustitiā patitur. sed non est iniuria nisi quæ sponte fit. ergo qui patitur iniuriā, ab eis patitur qui sponte offendunt. Quare fit ut iniuriā pati sit cōtra iustitiā offendi ab ijs, qui sponte offendunt. hoc autem probatur ex contrario. nam antea demonstratū est; iniuriā facere uoluntarium esse. Qui igitur se iniuriā ab aliquo accepisse queritur, in eo debet occupatus esse, ut ostendat eum, quem accusat, sua sponte læsisse. quod in Verrem Cicero diligenter exequitur, numerans iniurias, quas ab eo Siculi acceperant. & pro A. Cluentio de eius matre sic ait; nihil in uita uidit calamitatis A. Cluentius; nullum periculū mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totū à matre esset conflatū & perfectum. & paulò post; præsto est mulier, audax, pecuniosa, crudelis: instruit accusatores, instruit testes, squalore huius & sordibus lætatur, exitū exoptat, sanguinem suum profundere omnem cupit. dummodo profusum huius ante uideat. quibus uerbis ostendit incredibilem nocendi cupiditatem.*

TEXT. *Quia uerò necesse est eum, qui iniuriā patitur, detrimento affici, & inuitum illud accipere; satis ex eis, quæ supra dicta sunt, intelligi potest, quæ sint detrimentorum genera. nam bona & mala prius distincta sunt per se: & quæ sint ea, quæ sponte faciunt homines; nempe quæ intelligentes faciunt.*

COMM. *Ex superiore definitione ostendit quæ sint ad hūc locū referenda, nempe genera detrimentorū omnia, & quæ spōte homines faciūt, quod ita probatur; qui patitur iniuriā, aliquo afficitur, detrimento, & illud detrimentū inuitus accipit. nam si libenter acciperet, non esset iniuria. omnis enim iniuria fit ei, qui inuitus eā accipit. qui ergo uult intelligere quot modis accipiatur iniuria, eū scire oportet quæ sint detrimentorū genera. Sed hoc planum est ex eis, quæ supradicta sunt. nam antea declaratum est quæ sint bona, & quæ mala. bona uerò iuuant, mala nocent. tot igitur sunt detrimentorum species, quot malorum, quæ pati homines possunt. præterea cū ab eis iniuriā patiamur, qui sponte lædūt, scire oportet, quæ sint ea, quæ homines sponte faciūt. quod iam dictum est. ea enim sunt, quæ intelligentes faciunt. neque uero sine causa*

causa addidit Aristoteles eum, qui patitur iniuriã, 10
 inuitum accipere detrimentum. quoniam aliqui
 sunt, qui sponte detrimentum accipiunt, quibus
 tunc nulla fit iniuria. ut Zopyrus ille de quo Iusti-
 nus libro primo, qui domi se verberibus lacerari
 toto corpore iussit, nasum, & labia, & aures sibi
 præcidi, atque ita transfugæ titulo Babyloniam
 profectus, ea se passum Darii crudelitate simula-
 uit. itaque dux Babyloniorum contra Darium cõ-
 stitutus, ei & exercitum & urbem tradidit. Idem
 ferè factum à Sexto Tarquinio superbi filio nar-
 rat Liuius libro primo. is enim transfugit ex com-
 posito Gabios, patris i se læuitiã intolerabilè cõ-
 querès, qui benigne receptus à Gabinis, & totius 20
 exercitus imperator creatus, post nonnulla se-
 cunda prælia nactus summam apud Gabinos au-
 ctoritatem eos patri Tarquinio subiugauit. Pisi-
 stratus etiam hac arte sibi dominatum regium ac-
 quisit, de quo ita Iustinus libro secundo. Quip-
 pe uerberibus uoluntariis domi affectus, la-
 ceratoque corpore in publicum progreditur, &
 aduocata concione vulnere populo ostendit, de
 crudelitate principum, à quibus hoc se passum si-
 mulabat, queritur, obtinet ad custodiam cor-
 poris sui satellitum auxilium per quos tyrannide
 occupata per annos triginta quatuor regnauit:
 est etiam apud Terentium senex quidam Mene-
 demus nomine, se ipsum crucians spõte sua, quia
 natus eius abierat.

TEXT. *Itaque necesse est, omnia crimina uel contra totam
 ciuitatem, uel contra priuatos committi; uel ignoran-
 te illo & inuito, qui iniuriam facit, uel uolente, & in-
 telligente.*

COMM. Colligit distinctionis partes, ut aliquas in aliud
 tempus reiciat, de aliquibus autem hoc loco dicat,
 quæcunque crimina committuntur, ea necesse
 est, ut vel contra totam ciuitatem, vel cõtra pri-
 uatos aliquos cõmittant. q. uero crimẽ cõmittit,
 is uel inuitus & per prudentiam, uel uolens & in-
 telligens committit. dixit autem hoc loco Aristo-
 teles ἐγκλήματα id est crimina, non autem ἀδικήμα-
 τα id est iniuriæ. quoniam homo sæpe uocatur in
 iudicium, etiam si nemini fecit iniuriam. ut cum
 inuitus & per imprudentiam peccauit. ἐγκλημα uero
 significat omne crimen, quo quis in iudicium
 uocatur. ἀδικήματα tantum quod contra iustitiam
 fieri solet. sicut apud latinos, crimen pro omni ac-
 cufatione ponitur, siue ea iusta sit, siue iniusta. sed
 iniuria tantum dicitur, quæ à uolente contra ius-
 titiam fit. sunt autem lógè grauiora peccata, quæ
 à uolentibus & intelligentibus perpetrantur,
 quam quæ ab ignorantibus & inuitis. sic etiam il-
 la maiora sunt, quæ contra totam ciuitatem, quã
 quæ contra priuatos aliquos committuntur. ut Te-
 legoni parricidium leuius est, quã Malleoli, quia
 Telegonus nesciēs & inuitus patrem suum Vlyf-
 sem interfecit, Malleolus sua sponte matrem nec-
 cauit. ita maius est peccatum L. Catilinæ quod
 patriam perdere statuisset, quam quod proprium
 filium occidisset.

TEXT. *Quas autem iniurias sponte, & intelligens qui-
 spiam facit, eas uel consultò, & cogitatò, uel pertur-
 batione aliqua animi facit. ac de ira quidem tunc di-
 cemus, cum animi perturbationes explicabimus: quæ
 uerò de industria faciunt homines: & quomodo affe-
 cti, iam supra dictum est.*

COMM. Hæc est ὑποδιαίρεσις, hoc est subdiuisio. nã etiã
 quæ sua sponte faciunt homines bipertito distri-
 buuntur. aliqua enim consultò & cogitato faciūt,
 aliqua propter aliquam animi perturbationem,
 ut propter iram aut cupiditatem. sed (ut ait Cice-
 ro primo de officiis) in omni iniustitia permul-
 tum interest, utrum perturbatione aliqua animi,
 quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an con-
 sultò, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt
 ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quã ea,
 quæ meditata & præparata inferuntur. ut Alexan-
 dri Magni peccatum, quo Clytũ familiarem suum
 ira percitus in conuiuio necauit, leuius existiman-
 dum est, quam Syllæ crudelitas, qui quos oderat,
 morte multabat. uerum de ira, & cæteris animi
 perturbationibus in secundo libro copiosè tra-
 ctabit, quæ uero sua sponte faciant homines, &
 quomodo affecti, iam demonstratum est. itaque
 nihil in hac parte restat, quod hoc loco tractetur.

TEXT. *Et quoniam sæpè rei se fecisse confitentur, & ta-
 men facti nomen non concedunt, aut id quod nomine
 illo appellatur, ut sustulisse quidem, sed non furtum
 fecisse; & priorem percussisset, uerum contumelia nõ
 affecisse; & rem habuisse, non adulterium commisisse;
 & furtum fecisse, non autem sacrilegium, quòd ea
 res dei non esset; & coluisse quidem agrum, sed non
 publicum; & cum hostibus collocutum esse, sed non
 prodidisse: ideo hæc omnia definire, atque explicare
 opus erit; quid sit furtum, quid contumelia, quid adul-
 terium; ut si crimen illud reo uel hæere, uel non hæ-
 rere ostendere uoluerimus, aperiendi quid æquum sit
 facultatem habeamus.*

COMM. Tangit Aristoteles hoc loco statum illũ, quem
 latini definitiuum appellant, græci ὀρισμὸν, cũ non
 de facto, sed de facti nomine cõtrouersia est. quo-
 niam enim tunc utrunque nomẽ, hoc est & quod
 intendit aduersarius, & quod concedit reus, defi-
 niendum est, & quid sit aperiendum. ideo consti-
 tutio definitiua, uel status definitiuus, uel defini-
 tio uocatur à Cicerone. Hæc autem statuum
 siue constitutionum distinctio, quã omnes ferè
 Rhetores usi sunt, Aristotelis tempore nondum
 excogitata fuisse uidetur. in his certè libris apertè
 non traditur. Quintilianus libro tertio sic ait; Sta-
 tum græci ὀρισμὸν uocant: quod nomen primum ab
 Hermagora traditum putant, sed alij ab Eucrate
 Socratis discipulo, alij à Zopyro Clazomenio: quã
 quam uidetur Aeschines quoque in oratione con-
 tra Ctesiphontem uti hoc uerbo, cum à Iudicibus
 petit ne Demosthenem permittant euagari, sed
 eum dicere de ipso causæ statu cogant. Aristote-
 les hoc uerbo nunquam in hac significatione (quod
 quidem ego sciã) usus est. licet in tertio libro quo
 dammodo uideatur controuersias distinguere, cũ
 ait

ait nos criminationibus ita posse occurrere sicut in iudicio illis de quibus arguimur, vel non esse factum, vel non esse perniciosum, vel non illi, vel non tam magnum esse, vel non iniquum, uel non magnum, vel non turpe, aut rem esse pusillam, nam de rebus huiusmodi solet esse controuersia. Quem locum innuit Quintilianus libro tertio cum ait; Aristoteles in Rhetoricis etiã si omne opus diuidit, in veritatem, & petenda ac fugienda, quod est suasoria, & de eodem atque in alio. partiendo tamẽ ad hæc peruenit; an sit quid, quale, quantum, & quam multum sit quærendum putat. deinde statim subiungit hunc locum; Quodam tamen hoc loco finitionis quoque vim intelligit, quo dicit quædam sic defendi; sustulisti, sed nõ furtum feci: percussisti, sed non iniuriam feci. docet igitur Aristoteles hoc loco Definitionem interdum in iudicio versari solere, cuius rei sex ponit exempla. primum est, cum quis fatetur, aliquã rem se sustulisse, & tamen negat se furtum fecisse. hoc est quod ait Aristoteles: non fateri τὸ ἐπιπραγμα, hoc est litis inscriptionem, cum quis negat, furti secum agi oportere. vt socius ioci gratia socio crumenam rapit, non eo animo vt ipse eam habeat, sed ut paulo post reddat, ille iratus furti socium accusat. fatetur igitur is, qui crumenam rapuit, se sustulisse, sed tamen non fecisse, furtum, quia furtum est cum quis aliena rapit, ut ipse iniuste possideat. se uerò reddere uoluisse. ita si quis rem suam auferat ab eo, qui eam possidet, & furti accusetur, negabit furtum esse. quoniam ea res sibi debetur. ut apud Virgilium in Bucolicis cum Menalcas Damætam furti accusasset hoc modo; Quid domini facient, audent cum talia fures? Non ego te uidi Damonis pessime caprum Excipere insidiis multum latrante lycisca? Damætias negat esse furtum, cum caper ille suus esset; An mihi cantando uictus non redderet ille. Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum. Si nescis, meus ille caper fuit, & mihi Damon Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat. Tradunt enim iurisconsulti, rei suæ nullum furẽ esse. Alterum exemplum est, quando quis fatetur quidem se priorem percussisse, sed non iniuriam fecisse. est enim actio iniuriarum, cum quis aliquẽ accusat, quod ab eo percussus fuerit. ut si miles ducem in iudicium uocet, aut mercenarius dominum, quod ab eo uerberatus sit, fatebitur Dux à se militem uerberatum, & dominus mercenariũ, & tamen eam iniuriam non esse defendent. uel quod liceat eos uerberare qui subiecti sunt, uel quod illi ab officio suo cessassent. Tertium exemplũ est, cum quis fatetur, se cum aliqua muliere rem habuisse, & tamen adulterium non commisisse, ut si quis accusetur adulterij, quod cum ea muliere fuerit, quæ meretricio more uitã agat. sicuti Cic. Cæliũ defendit, quod licet cum Clodia rem habuerit, nõ tamen adulter sit, quoniam illa corpus suum omnibus uulgaret. sic enim ait; si uidua libere, proter-

ua petulanter, diues effusè, libidinosa meretricio more uiueret, adulterum ego putarem, si quis hæc paulo liberius salutasset? Quartũ exemplum est, cum quis fatetur se furtum fecisse, non autem sacrilegium. ut si quis pecunias priuatas è loco sacro furripuerit, & accusetur sacrilegij. dicet enim sacrilegium esse rei sacræ oblationem, se uero priuatas pecunias abstulisse. itaque furti non sacrilegij secum agi oportere. eam enim rem quam se abstulisse confitetur, non fuisse Deo consecratã. Quintum exemplum est, cum quis fatetur agrum quidem à se cultum, sed eum non esse publicum. erat enim pœna constituta ijs, qui publicos agros coluissent, & ab eis fructus percepissent, nisi uel à censoribus, uel ab ijs magistratibus quorum intererat eos conduxissent. si quis igitur de hac re accusetur, uidendum erit, an ijs ager tunc publicatus esset, quo tempore cultus fuit ab eo, qui publicum fuisse negat. Sextum & ultimum exemplum est, si quis proditiõis accusetur, quoniam cum hostibus collocutus fuerit. potest enim fateri se cum hostibus quidem collocutum fuisse, non tamen ideo prodidisse. hæc autem duo exempla ultima pertinent ad eam partem qua dixerat, sæpe non concedi illud, quod nomine illo appellatur. neque enim collocutio cum hostibus, est proditio. neque aratio agri improbatur, nisi ager esse publicus ostendatur. hæc igitur singula definienda sunt. ut, si uel accusare, uel defendere uouerimus, probare possimus, uel reo crimen herere, uel non herere, facultatemque habeamus aperiendi, quod in controuersia est.

In omnibus enim his questionibus controuersia est, utrum quod factum dicitur, iniustum improbumque sit, an non iniustum: nam in deliberatione consilioque peccatum est, & omnis iniustitia. his autem nominibus animi sensus, & consilium indicatur, ut contumelia, furtum.

TEXT.

Declarat cur ea nomina definienda sint, nempe ut intelligatur, an factũ quod in iudicium uocatur, iniustum, atque improbum sit, uel tam iniustum ut aduersarij dicunt. aliquando enim dicitur factum non esse improbum, ut qui ioci gratia socio crumenam rapuit, & furti accusatur. aliquando negari nõ potest, quin improbum sit factum, sed non tam magnum esse defenditur, ut ab accusatoribus obiicitur. quemadmodum qui furtum à se factum fatetur, sed sacrilegium negat. omnia uero peccata, atq; omnis iniustitia pendet à deliberatione, atq; à consilio. neq; ullum est peccatũ nisi uoluntarium, & à uolente atque intelligente commissum. Quare accusatores his utuntur nominibus quibus animi sensus & consiliũ indicatur. nõ qui concedit se furtũ fecisse, non potest deinde negare, quin consultò & dedita opera fecerit, ita qui contumeliã se imposuisse alicui confitetur, nõ potest dicere se inuitũ fuisse contumeliosum. his. n. nominibus semper est adiuncta deliberatio, ut nemo uerè fur aut contumeliosus dici possit, nisi qui sciens & uolens maloq; animo furtum fecerit,

COMM.

& con-

& contumeliam imposuerit. hæc est Aristotélis sententia. Quod si quis dicat aliquos naturæ instinctu, aliquos inopia coactos fures fieri. dicemus neque naturam, neque inopiam posse quemquam cogere, ut furetur, nisi eius consensus accedat.

TEXT. Neque enim, qui percussit, omnino contumeliam imposuit, nisi alicuius gratia id fecerit; ut si uoluit eum ignominia afficere, aut ipse uoluptatem capere: neque omnino qui clam aliquid sustulit, furtum commisit; nisi id fecit, ut alteri damnum adferret, & id, quod sustulit, ipse haberet, eadem ratio est etiam reliquorum omnium, quam horum esse diximus.

COMM. Probat iniuriam à consilio atque à uoluntate proficisci, nam quocumque modo percutere aliquem, non est iniuria. ut si quis casu, aut per imprudentiam id faciat. ut si quis feram petens hominem uulneret, aut si quis seruum suum credens se uerberare, liberum ac ingenium uerberet. uel si uerberet, ut castiget & emendet, quemadmodum alii quando parentes filios & magistri discipulos uerberare solent. his enim modis in uerberando non est iniuria. siquidem modus seruetur. quod si quis alterum uerberet, uel ut eum ignominia afficiat, uel ut ipse ex ea re uoluptatem capiat, tunc omnino est iniuria. sicuti Cicero quinta actione in Verrem commemorat à Verre pugnis & calcibus per summam iniuriam concisos fuisse. nam sunt etiam quidam adeo petulantes, ut ex uerberandis innocentibus ac pauperibus uoluptatem capiunt. quod Iuuenalis Satyra tertia sic ostendit; Ebrius ac petulans qui nullum forte cecidit Dat pœnas, noctem patitur lugentis amicum Pelidæ, cubat in faciem mox deinde supinus Ergo non aliter poterit dormire.

Et paulò post;

Dicere si tentes aliquid, tacitus ne recedas Tantandè est, feriunt pariter, uadimonia deinde Irati faciunt. libertas pauperis hæc est, Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat.

Est igitur in uerberando iniuria, cum uel propter alicuius ignominiam, uel propter uoluptatem quis uerberat. furtum autem non semper est, cum quis clam aliquid sustulit. potest enim aliquis uel rem suam clam auferre, uel ioci gratia socio clam aliquid suscipere, quod tamen deinde redditurus sit, quæ sanè furta non sunt dicenda. sed tunc furtum est, cum quis alteri damnum adferre studeat, & id, quod surripuit, uult ipse habere, & nunquam amplius reddere. hoc enim animo furta omnia committuntur. ergo qui furti aliquem accusat, in eo occupatus esse debet, ut ostendat illa, quæ sustulit, ea mente sustulisse, ut non redderet, defensor autem contra mentem eius atque animum quæ defendit, à furto abhorreere declarabit. quod Cicero pro Roscio Com. diligenter exequitur. cum is accusatus esset à C. Fannio Chærea, quod furtum pecunia fraudasset. ostendit enim Roscium semper fuisse probum, pudentem, castum, liberalem. & eius animum ab omni fraude semper alienum fuisse.

TEXT. Quia uerò iustorum & iniustorum duo esse genera docuimus; & aliqua quidem scripta esse, aliqua uero non scripta: de iis quæ scripta sunt, & legibus constituta, iam dictum est; quæ uero non scripta sunt, ea rursus bipertito distribuuntur. Nam alia sunt, quæ & uirtutis, & uitij quandam exuperantiam in se continent; in quibus sunt uituperationes & laudes, ignominia & honores, & præmia: ut ei, qui beneficium dedit, gratiam habere; & ei beneficium reddere, à quo acceperis; & promptum esse ad amicos auxilio subleuandos. & cætera, quæ sunt eius generis. alia uerò sunt propria legis & scripta quasi supplementa quædam. nam, quod æquum & bonum est, id etiam iustum esse uidetur.

COMM. Supra docuerat rerum iustarum & iniustarum esse duo genera, quorum alterum scriptis legibus contineretur, alterum autem sine scripto à probis uiris seruaretur, ab improbis uiolaretur, nunc admonet alterum iam genus se pertractasse, quod ad ea, quæ scripta sunt, & legibus constituta pertinent, superest igitur ut etiam de eo iure, quod non scriptum est, uerba faciat. Quare docet illud etiã duas in partes diuidi. quarum altera uersetur in iis rebus, quæ communiter apud omnes ostendat quandam exuperantiam & uirtutis & uitij. propter quam homines uel laudentur uel uituperentur, uel ignominiam uel honorem consequantur. hoc autem est ius naturale & gentium, quod qui seruant, laude, honore; præmiisque decorantur, qui autem uiolant, uituperatione, ignominiaque afficiuntur, neque enim ulla pœna est eis proposita qui ius illud transgressi fuerint, sed omnium consensu damnantur. ut qui beneficii est immemor, & ingratus. quamuis non puniatur, tamen omnibus odio est. sicut est ille, qui in periculis & necessitatibus amicos ac necessarios negligit, in magno uitio est. quod primo de officiis ita Cic. testatur; Qui aut non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriarum, tã est in uitio, quã si parentes, aut amicos, aut patriam deserat de hoc iure sic ait Cic. 2. de Inuentione; Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatẽ. altera pars nõ scripti iuris est, quæ quasi ad supplementum uel emendationem scriptarum legis pertinet. quoniam. n. omnia scriptis comprehendi nõ possunt, & quia leges interdum uidentur esse seueriores, opus est aliquando ad æquitatẽ recurrere, & ex æquo & bono leges interpretari. quã laudem Cic. nona Philippica Ser. Sulpitio tribuit; qui ea, quæ proficiuntur à legibus semper ad æquitatẽ facultatem quæ referebat. quod autem æquum & bonum est, id est iustum esse solet, itaque non dubium est, quin sub iure contineatur. Quamobrem ex hoc Aristotelis loco colligitur, duas esse iuris non scripti species, quarum prima dicitur lex communis, de qua supra dictum est, & à iurisconsultis dicitur ius naturale, & ius gentium. altera dicitur æquum & bonum, quod scriptarum leges quasi emendantur & suppletur, de quo nunc diciturus est.

TEXT. Est autem æquum & bonum id, quod præter scriptam legem iustum est. quod quidem accidit partim in iustis, partim intelligentibus legum latoribus, atque iniustis quidem, cum aliquid eos latet; intelligentibus autem cum omnia definitè nequeant explicare, sed ne cesse habent generatim scribere; quamuis non ita semper se res habeat, sed plerumque.

COMM. Quod Aristoteles vocat *ἐπιμνήσις*, latinè dicitur æquū & bonū. cuius eā esse naturā 5. Ethicorum tradit Aristoteles, ut scriptam legem corrigat & emendet in eo, quod deficit, quia generaliter scripta sit. neq; .n. omnia scriptis legibus cōprehēdi possunt, sed aliqua relinquūtur et ipsi iudicibus ex æquo & bono iudicanda. non est igitur æquū & bonū iure scripto comprehensum, neq; legitimū, sed legitimi iuris emendatio (ut Budæus ait) Aristo. ait, id, quod præter scriptā legem iustum est, æquū & bonum esse. quod aut aliquid in latione legum p̄mittat, duplici de cā fieri pōt, hoc est vel iniustis, vel intelligentibus legūlatoribus. cum. n. non omnia possimus oēs, ut ait poeta, facile fieri pōt, ut legislatores aliquid lateat, quod per ignoratōnē cū leges ferunt p̄mittat, id aut deinde ex æquo & bono statuendū est. fit et, ut quamuis rem bene intelligant legislatores, tamen oīa definitè cōprehendere nequeant, leges. n. generatim scribuntur, & tñ multa sunt de quibus uniuersè cauere non pōt, quia non semper ita se habent, licet plerumque eodē mō fiant. licet igitur legislatores id intelligāt, tñ necessitate coacti generaliter suas leges ferūt, tametsi id rectè fieri nequeat. succedit igitur æquitas: quæ (ut ait Donatus) multū ex iure remittit, & æquum & bonum, quod scripto sæpissimè opponitur. ut Cic. in Bru. Hoc cum sæpè alias, tū apud centum viros in cā M. Curii cognitum est. ita. n. multa Crassus tum p̄ scriptum pro æquo & bono dixit, ut hoīem acutissimum Q. Scaeuolam, & in iure in quo cā illa versabatur peritissimū obrueret exēplorum argumentorumq; copia. hinc dicimus æquum bonum impetrare. i. ius suum, contra scriptum, obtinere. ut Philippica. 2. Igitur à quo viuo nec præsens nec absens quicquam æqui boni impetrauit, apud mortuum factus est gratus. Philippica nona; Ser. Sulpitij scientiam in legibus æquitate explicandis, mirifice commendat.

TEXT. Et cum propter infinitatem non facile possunt omnia persequi; ut vulnerare ferro, & quanto, & quali: deficeret enim prius uita hominem, quam omnia dinumerare posset.

COMM. Multa et p̄mittuntur in legibus, quæ pp̄ infinitatem dinumerari nō possunt, ut si lex sit; Ne quemquā ferro uulnerato. certè nō opus est, ut legislator oīa ferrea instrā p̄sequatur, & legi adiungat, uel q̄tum sit ferrum, uel quale. nā tot sunt euenta, tamq; uaria, ut ea dinumerare nemo possit. ita que iudicibus hæc statuenda relinquuntur, neque .n. tanta est uerborum copia, ut oīa definitè possint explicari. quod pro A. Cæcina Cic. docet his uerbis; An hoc dubium est, qn neq; uerborum tanta copia sit, nō mō in nostra lingua, q̄ dī esse inops;

10 sed ne in alia quidem ulla, res ut oēs suis certis ac propriis uocabulis nominent: neq; uero quæquā opus sit uerbis, cū ea res, cuius cā uerba q̄lita sunt, intelligat, q̄ lex, quod Senatusconsultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod (ut ad priuatas res redeā) testm. q̄ iudicia aut stipulationes, aut pacti aut cōuenti formula non infirmari aut cōuelli p̄t, si ad uerba rem deflectere uelimus, cōsiliū autē eorum, qui scripserunt, & rōnem & auctoritatem relinquamus? & q̄ sequuntur. disputat. n. ibi subtiliter & copiosè Cic. non esse uerba spectāda. cū scriptoris aut dicētis uolūtas intelligit.

TEXT. Nam siquid adhuc indefinitum sit, de quo legē ferre oporteat; de eo necesse est simpliciter, & uniuersè statuere. Quare siquis annulum ferreum habens, elata manu quempiam percusserit; ex uerbis legis ille reus est, & iniuste facit: re uera autem non facit iniuste. & hoc est quod æquum & bonū appellatur.

COMM. Probat æquum & bonum in consilio & uoluntate legislatoris, non autē in uerbis legis esse positum, quod (ut dixi) Cic. copiosissime pro A. Cæcina probat. cum. n. leges feruntur de aliqua re, q̄ nondum definita legibus fuerit, simp̄r & uniuersè feruntur. dēt. n. omnis lex esse cōis & generalis, ut non ad hunc aut illum propriè p̄tineat, sed ad oēs cōiter. nam quæ de uno tm̄, aut de certis quibusdam personis feruntur, non leges dñr, sed priuilegia. q̄ legibus uetabantur. ut Cic. pro Domo sua; uetat leges sacratæ, uetat duodecim tabulæ, leges priuatis hoībus irrogari, id est. n. priuilegium. ita et res quæ nominantur in lege communiter nominantur. ut; Ne quemquam ferro uulnerato. ponamus (inquit Aristoteles) aliquem annulum in manu ferreum habere, & elata manu quempiam percutere. certe non dubium est, quin is contra legis uerba fecerit, cum annulo ferreo uulnerarit, & in lege prohibeatur quisquam ferro uulnerari. dēt igitur ex lege condemnari. uerum si æquitatem & ueritatem respicere uouerimus, non is contra legem fecit, neq; puniri debet tāquam si gladio aut pugione uerberasset. neque. n. hoc legislatoris cōsiliū fuit ut condemnari uellet, qui annulo ferreo percussisset, sed qui uel gladio, uel hasta, uel pugione, uel alio quouis instrō bellico, quo posset mortem adferre. duobus igitur modis leges interpretari possumus uel scriptum & uerba sequentes. quod qui faciunt, agere summo iure dicuntur, & ab Aristotele *ἀριστοδυνατοι*, unde illud emanauit; summum ius, summa iniuria. uel sniam & consiliū legislatoris & scriptoris considerantes. quod qui faciunt, æquitatem sequi, & ex æquo & bono statuere dicuntur. quod maximè in iudiciis laudatur. Quintilianus libro septimo locum hunc ita expresit; Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. cum annulo ferreo inuentum magistratus alligauit. illud uero sciēdum antiquo tempore ferreos annulos in usu fuisse. quod ostendit Plinius libro trigesimo tertio. adeo ut etiā ij, qui triumpharent, annulos in digito ferreos haberēt. atq; ita C. Marius de Iugurtha triumphasse tradit.

dit. senatores etiam ferreos gestabant annulos & tantum iis, qui legati ad exteras gētes ituri essent, annuli aurei publicè dabantur. qui tamen eis tantum in legatione utebātur, intra domos uerò ferreis. quo argumento (inquit) etiā nunc sponsæ annulus ferreus mittitur, isque sine gemma. postea uerò cæperunt equites Romani tantum aureis uti. Plinius idem ait, etiam suo tempore Lacedæmonios annulo ferreo uti solitos.

COMM. *Cum igitur æquum & bonum sit eiusmodi; perspicuum est, quæ nam aqua & bona sint, & quæ contra iia; & qui sint æqui & boni homines, & qui contra: nam illa sunt aqua & bona, in quibus quamuis lapsi sint homines, tamen eis ueniam dare oportet.*

TEXT. Ex definitione æqui & boni facile intelligi potest, quæ sint ea, quæ bona & æqua dici debeant, & qui sint hoīes æqui, & boni, quique contra ini qui & improbi. nam ea primo sunt æqua & bona, in quibus ratio postulat ut hoibus ignoscamus, & ueniam demus, quamuis peccasse uideantur. ut lex est; uetus imperator nouo imperatori exercitum tradat, alioqui capitale esto. Epaminondas Thebanorum imperator cum bellum gereret contra Lacedæmonios successori suo nouo imperatori noluit exercitum tradere, quia timebat, ne is Remp. malè gereret, ipse uero paucis diebus insignem uictoriam de Lacedæmoniis reportauit. acersitur capitis, quia contra legem fecit, cum nouo imperatori tradere exercitum noluerit. uideatur omnino peccasse. uerum quia pro salute Reip. probatur id fecisse, uenia dignus est. hoc ex æquo & bono contra uerba legis statuitur. ita cum lex peregrinum uetet murum ascendere, si quis peregrinus, ut hostes arceret, murum ascenderit, quamuis contra legem fecit, tamen uenia dignus est.

TEXT. *Æquum etiam est non pari pœna dignos statuere errores & iniurias, neque errores & infortunia. sunt autem illa infortunia, quæ præter cogitationem eueniunt, & à nullo animi uitio; errores uero, qui nõ quidem præter cogitationem accidunt, sed tamen malitia carent. iniuria sunt illæ, quæ & à cogitatione, & ab animi uitio proficiuntur: nam etiam quæ impellente cupiditate fiunt, à malitia proueniunt.*

COMM. Aequitas non eodem mō punit errores, & iniurias, neque errores, & infortunia. sunt aut hęc tria distincta uocabula infortuniū, error, iniuria. quæ ita græcè dicuntur, ἀτοχμα, ἀμάρτημα, ἀδικημα. quorum interdum est idem exitus. ut cædes fieri potest uel pp infortunium, uel pp errorem, uel per iniuriam. sed quamuis idem sit effectus, non tamen pari pœna puniendus est is, qui uel pp infortunium, uel pp errorem quempiam interfecit, atque is, qui per iniuriam cædem fecit. infortuniū id dicitur, quod præter cogitationem accidit, & à nullo animi uitio. ut si quis p superiorē locū ambulās, in lapidem offendat, qui motus in alicuius caput delabatur, atq; eum interficiat. tale fuit Cephalii uenatoris factum, quem cum Procris eius uxor Zelotypia capta clam in nemus secuta fuisset, ut uideret an is cum alia muliere rem haberet,

10 & se in uepretum quoddam abdidisset. Cephalus vepres commoueri uident, feram ibi latere existimauit. itaque telum eo direxit, & Procrim uxorem suam ibi latentem ignarus occidit. quam rem septimo Metamorphoseos Ouidius copiose persequitur. tale fuit etiam infortunium illud, quod nuper Fracisco Briuio summæ spei adolescenti mortem attulit. cum enim quidam adolescentes iaculando se exercebant, & scopum in hostio posuissent, Briuium ultra hostium inambulātem plumbea glande ignari transfuerberarunt. error autem is appellatur, qui non accidit quidem præter cogitationem, sed tamen malitia caret. ut Adrastus cū in uenatione in aprum hastā contorqueret, Atym Cræsi regis filium occidit. cogitabat enim aprum interficere, sed sine suo lapsus est, in aliqua tamen culpa est, nam si benè telum direxisset, non cædē illam fecisset. Titinius centurio, sicuti Val. Max. 3. cap. 9. scribit, cum hostem se interficere arbitraretur, ducem suum interfecit, deinde cognito errore suo se ipsum etiam iugulauit. Cicero pro Ligario probat Ligarij factum scelus non esse, sed potius errorem, unde postea dicit; errati ueniam peto. quia longe facilius ignoscitur errori, quam sceleri. iniuria denique illa est, quæ & à cogitatione, & ab animi uitio procedit. nam etiā cupiditas est animi uitium. quare quæ propter cupiditatem contra ius fiunt, iniuriæ sunt. ut Verres qui Quæstor imperatorem suum pecunia spoliavit, Prætor in Sicilia prouinciam expilauit. de quo ita Cicero prima actione; Quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, auaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnis sese hoc uno Prætor per triennium pertulisse. debet igitur (inquit Aristoteles) æquitas inter infortunia, errores, & iniurias differentiam ponere, neque omnia pari pœna digna censere.

TEXT. *Humana etiam natura, imbecillitatiq; ignoscere æquum ac bonum est: & non ad legem ipsam, sed ad legislatorem animum referre: & non uerba legis, sed legislatoris sententiam spectare.*

Pergit ea numerare quæ sint æqua & bona, ut **COMM.** ignoscere peccatis quæ solent ab humana imbecillitate prouenire. quia nemo omnium mortalium est, qui omnibus horis sapiat, peccant omnes in aliqua re. & (ut ait) Horatius; Nam uitii nemo sine nascitur, optimus ille Qui minimis urgeat. & Catullus; Suus cuiq; attributus est error. æquitas igitur postulat, ut aliqua delicta condonentur. & præcipuè adolescentibus qui frequenter ætatis seruore, potius quàm malitia peccant, ut pro Cælio Cicero; Datur. n. cōcessu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates: quæ si ita erumpunt, ut nullius uitam labefactent, nullius domum euertant, faciles & tolerabiles haberi solēt. Sic in Adelphis Terentius; Persuasit nox, amor, uinum, adolescentia, humanum est. æquum est esse non ad ipsam legem animum referre, sed ad legislatorem, & considerare quid ipse in uita probare solitus.

solitus. nā siquid durum aut dubium in lege fuerit, poterit ex vita legislatoris interpretari, & mitigari. Vt Cicero pro Murena, cum M. Cato illi obijceret, quod contra legem ipse suam faceret, quam tu' erat de ambitu, ait se lege sua non prohibuisse liberalitatem in populum neq; conuiuia, sed largitionem & corruptelam, mitius igitur legem interpretatur. quin etiam æquum est, nō uerba legis, sed legislatoris sententiam spectare. nā, ut primo de Inuentione ait Cicero, omnes leges ad commodum Reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi non ex scripture, quæ in literis est, interpretari, sed hanc rem copiosissimè p. 20 A. Cæcina persequitur. & docet controuersias nō uerbis, sed æquitate diiudicandos, & iura non literis sed utilitate communi exprimenda.

TEXT. *Neque factum ipsum, sed eius, qui fecit animum considerare: neque partem tantum, sed rem uniuersam perpendere.*

COMM. Sæpe fit, ut quis bono animo & consilio rem aggradiatur, sed infelicem habeat exitum, tunc æquum est, animum eius considerare, non factū eius. ut Cicero bono animo. Senatui populoq; R. persuasit, ut hostem iudicaret Antonium, & eum bello persequeretur. ut in libertatem Resp. uendi caretur. & C. Cæsari adolescenti mandandos esse honores censuit, ut alacrior esset ad patriam liberandam, sed hæc omnia calamitosum exitum sortita sunt, quia fuerunt in causa, ut Romana libertas penitus extingueretur, & ipse Cicero miserè necaretur. non tamen æquum est Ciceronem hæc de causa uitæ perire, quoniam hæc bono animo fecit. æquum est etiam perpendere totam rem, non autem partem tantum aliquam. nam si totius rei summa laudabilis est, non debet ideo reprobari, quod aliqua pars aliqua labe sit infecta. quod elegantè in Arte poetica sic Horatius præcipit. Sunt delicta tamen quibus ignouisse uelimus, Nam neque chorda sonum reddit, quem uult manus, & mens,

Poscentiq; grauem per læpe remittit acutum,
Nec semper feriet quodcunque minabitur arcus.
Verum ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
Offendar maculis, quas aut incuria fudit
Aut humana parum cauit natura.

TEXT. *Et qui reus est, non qualis nunc sit, sed qualis antea tempore fuerit, et maiori ex parte.*

COMM. Aequum est aliqua peccata condonare uirilis, qui antea tempore profuerunt, & qui maiori ex parte bene se gesserunt, ut si quis defendat Horatium, qui sororem suam (ponit morte dolentem interfecit, dicat ei parcendum esse, qui uirtute sua fecerit, ne Albanis Romani seruirent. & si quis pro M. Manlio dicat, qui dominatu regio patriam opprimere cogitaret, narret eius opera factum esse, ne Galli capitolium occuparent. Cicero pro Milone multis rationibus probat Milonem semper Reip. fuisse studiosissimum, & optimum semper ac fortissimum uirum exitisse. deniq; in

10 omnibus orationibus quos defendit, bonos fuisse viros, & Reip. amatores ostendit, ut facilius eis ueniam impetrare possit.

Et potius bonorum quæ quis acceperit, quam malorum recordari.

TEXT.

Hoc est magni animi & excelsi, obliuisci iniurias, & acceptorum beneficiorum recordari. quod cum intelligeret Cicero, ita pro Q. Ligario Cæsa rem laudat; Equidem cum tuis omnibus negociis interesse, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus fuerit erga te, & dignitatē tuā, sed parum est me hoc meminisse, spero etiam te, qui obliuisci nihil soles nisi iniurias. natura enim mitis, & ad ignoscendum prompta magnopere laudatur.

COMM.

Et accepta potius beneficia meminisse quam collata.

TEXT.

Beneficia meminisse debet is, qui accepit, non commemorare, qui contulit, ut ait Cicero. nam qui alicui commemorat beneficia in eum collata, is quasi exprobrat. quemadmodum ait Sosias apud Terentium in Andria; Sed hoc mihi molestum est, nā isthæc commemoratio quasi exprobratio est immemoris beneficii. Cicero de Amicitia; odiosum sanè genus hominū officia exprobrantiū. illud autem serè uulgo fieri solet, quod ait Cicero pro Murena; Cui placet obliuiscitur, cui dolet meminit, sed æquitas à nobis exigit, ut contra faciamus.

COMM.

Et acceptam iniuriam æquo animo tolerare.

TEXT.

Hoc etiam probi uiri officium est, & cuiusdā præstantis uirtutis, facile iniurias condonare, & quantum inuicem uicisci iuste possit, tamen eum non offendere. hoc etiam significat Biantis præceptum illud, quod apud Ausonium legitur hoc modo.

COMM.

Quod prudentis opus; cum possit, nolle nocere. Extant exempla multorum qui cum possent inimicos uicisci tamen noluerunt, qui magnas ideo laudes consecuti sunt, ut Lycurgus non solum Alcandro pepercit, qui illi oculum eruerat. sed etiam ita erudit, ut bonum ciuem redderet. Cæsar Augustus pepercit iis, qui in eum coniurauerunt. Diodo Alexandrinus in conuiuio quodam conuiciis omnibus affectus nihil penitus respondit, idem fecisse dicitur Pericles Atheniensium imperator. notissima est Socratis patientia, qui iniurias æquisimo animo tolerabat. uerū hæc laus est apud sapientes viros, non apud imperitā multitudinē. nam uulgò ignaui habentur, qui non iniurias uiciscuntur, & qui non pari reddunt, unde superius Aristoteles cum demonstratiuum genus tractaret, dixit honestius esse inimicos uicisci, quam cum eis in gratiam redire. quoniam cum aliquem publicè laudamus, uulgarem potius opinionem, quam sapientum uirorum sententiam se qui debemus.

40

50

Et uerbis magis, quam factis, de re decernit uelle.

TEXT.

Aequum est omnia prius experiri, quam arma capiantur. ut cum inter uos est controuersia, longe

COMM.

longe melius est eniti, vt indicio & oratione de re decernatur, quam factis & armis disceptetur. hoc est quod etiam apud Terentium Thraso uidit, cum ait;

Omnia prius consilio experiri, quam armis, sapientem decet.

TEXT. *Et ad arbitrum potius, quam ad iudicem rem deferri uelle; arbiter enim æquum & bonum sibi proponit; iudex autem ipsam legem. neque ulla alia, de causa repertus est arbiter, nisi ut æquum & bonum ualeat.*

COMM. Qui æquitatem sequitur, rem potius ad arbitrum, quam ad iudicem deferri uult. quoniam arbiter æquum & bonum sequitur. iudex autem a lege non discedit. & hæc est causa, quare arbiter sit inuentus, ut ex æquo & bono, non ex uerbis legis aliquando iudicetur. Arbiter enim is est, quem litigantes eligunt, vt ipse suo arbitrio de tota controuersia statuatur, & quid æquum sit uideat. Terentius in Heaut. Simo & Crito uicini hic ambigunt de finibus, me cepere arbitrum. & dicitur honorarius arbiter, quoniam hunc illi honorem litigantes attribuunt, ut quod ipse statuerit, ratum habeant. Cicero pro Roscio Com. quid inter iudicium & arbitrium intersit optime explicat his uerbis; Aliud est iudicium aliud est arbitrium. iudicium est pecuniæ certæ, arbitrium incertæ. ad iudicium hoc modo uenimus, vt tota litem aut obtineamus aut amittamus. ad arbitrium hoc animo adimus, vt neq; nihil, neque tantum quantum postulauimus, consequamur. & paulò post; Quid est in arbitrio? mite, moderatum, quanto æquius, & melius sit dari. Qui uero suam rem arbitri iudicio committunt, & se id ratum habituros promittunt, quod ille statuerit, dicuntur compromissum facere. vt ibidem Cicero; de tuarum tabularum fide compromissum feceris, arbitrum sumpseris.

TEXT. *Ac ea quidem, quæ de aquis & bonis dicenda erant, hoc modo declarata sunt.*

COMM. Se iam huic parti satisfecisse ostendit, & declarasse quæ bona & æqua sint, quique boni & æqui homines, nempe qui de summo iure aliquid remittunt, & ea seruant, quæ non ad ius ipsum, sed ad æquitatem spectant, & quanto æquius ac melius sit dari cogitant.

TEXT. *Iniuria uero maiores illæ sunt, quæ à maiore iniustitia proueniunt. itaque minima quæque iniuria maxima sunt; ut Callistratus Melanopum accusat, quod tribus dimidiatis obolis, Deo dicatis, templi adificatores fraudasset; sed in rebus iustis iniustitiaque contra accidit. hæc autem talia sunt eo, quod maiore quadam uis superant; ut, qui tres dimidiatos obolos furatur, etiam quiduis aliud facile committeret.*

COMM. Hoc loco de iniuriarum comparatione uerba facere incipit ut intelligete possit orator quæ maiores, & quæ minores iniuriæ sint. Ac statim esse maiores iniurias ait, quæ à maiore iniustitia proficiscuntur. omnis enim iniuria à uitio prauitate que animi prouenit, sicuti supra iam demonstratum est, ergo quæ à maiori uitio nascitur, ut etiã

maior sit iniuria necesse est, hac ratione probatur minimas qualque iniurias, esse maximas, quod incredibile atque admirabile esse uidetur. sed ita est intelligendum. qui propter res minimas mouentur ad iniuriam faciendam, ille est maximè iniuriosus, ut qui uia torem spoliatur propter unum aureum, magis iniuriosus est, & magis deprauatus quam qui propter mille aureos idem scelus committit. Cicero pro Flacco dat hoc uitio maximo Heraclidi, quod multos Romæ paruus in rebus fraudasset. nã qui fraudat in paruus rebus, id multo facilius in magnis faciet, ergo minime illæ iniuriæ, sunt existimandæ maximæ, non quidem ex sua ui, sed quia maximum animi uitium indicant. uerba Ciceronis hæc sunt; Itaque cum Roma clã esset profectus multosq; minutis mutuationibus fraudauisset, in Asiam uenit. Aristoteles exemplum sumit à Callistrato, qui Melanopum in iudicium uocari, & accusari, quod tribus dimidiatis obolis Deo dicatis templi adificatores fraudasset. pecunia quidem ea, ualde exigua erat, sed tamè quæ summam hominis auariciam, & improbitatem ostenderet. nam si in tam exigua re sacrilegium committere non dubitauit, multo facilius maiorem pecuniam surripuisset. erat autem obolus apud Athenienses paruus quoddam numisma, quod sextam drachmæ partem ualebat. sex enim oboli drachmam conficiebant. drachma uerò Atheniensis tantum ualebat, quatum denarius Romanus. porro denarius, quatuor sestertios nummos continebat, & asses æreos decem. qua supputatione colligitur obolum ualuisse septem quadrantes assis ærei. nam Suidas scribit obolum sex chalcos ualuisse. chalcum autem septem minutias. minutiam intelligo quem uulgo semidenariolum uocamus. & tres denarioli quadrantem assis ærei conficiunt. itaque cum in obolo sint quadraginta drachmæ minutiarum, quæ conficiunt unum & uiginti denariolos, sequitur ut obolus septem quadrantibus assis ærei ualeat, hoc est assessem cum tribus quadrantibus. fuerunt autem hi duo Oratores Callistratus & Melanopus sæpe inter se dissentientes, ut ait Plutarchus in Demosthenis uita. tamen cum de Rep. dissentirent, sæpe Melanopus pecunia corruptus in Callistrati sententiam descendebat. Vnde colligere licet eum auarissimum fuisse. Sed ait Aristoteles, in rebus iustis, iustitiaque contra accidit. is enim iustior meliorque est uir, qui maiori lucro proposito, tamen a iustitia non discedit, ut qui fiduciam accepit, aut magnum auri numerum sine ullo teste atque id impune possit inficiari, tamen restituit, is iustior est, quam si idem in parua pecunia fecisset. ut, Lycurgus longè iustior est iudicandus, quod Lacedæmoniorum imperium, cum ipse habere posset, tamen Charilao fratris filio reddidit, quam si pecuniam illi pater nam reddidisset. cur autem hæc ita sint, causam addit Aristoteles. uidentur enim in se quandam uim habere cuiusdam supremæ malitiæ. qui enim tres dimidiatos obolos furatur. & in re tam parua facti-

facrilegio se inquinare non dubitat, et quoduis aliud in se flagitium admittet. vulgo non dissimile proverbium nostra lingua celebratur. aiunt. n. Canem qui fures edat, multo facilius & libentius farinas esurum.

TEXT. *Interdum igitur quod maius est, hoc modo indicatur; interdum etiam ex damni magnitudine.*

COMM. Duas rationes ferè oppositas habet Orator amplificandi criminis. uel enim à vitio prauitateque animi docebit maximam esse iniuriam, etiam si damnum paruum sit, vel ex damni magnitudine dicet iniuriam esse ponderandam, ut qui maius dānum dedit, is etiam maiorem iniuriam intulisse dicatur. vt qui uulnerat aliquem aut interficit, maiorem facit iniuriam, quam qui pecuniam surripit. ideo Cicero cum Verrem accusaret, primò rapinas eius & sacrilegia persecutus est, deinde in extrema actione posuit ab eo factas cædes, & supplicia de ciuibus Romanis iniuste sumpta, quod hæc essent omnium grauisima.

TEXT. *Illam etiam maior est iniuria, cui par poena nulla inueniri potest; sed omnes sunt inferiores.*

COMM. Sunt iniuriæ quæ parua poena puniuntur, aliquibus maior est poena constituta, aliquibus maxima. sunt etiam tam atroces iniuriæ, quibus nulla poena par inueniri potest, sed quoquomodo puniantur, semper leuius puniuntur quam oporteret. illæ sunt iniuriæ maximæ. quale est parricidium, de quo ita Cicero pro Roscio Am. Scelustum Diu immortales ac nefarium facinus, atque eiusmodi, quo vno maleficio, scelera omnia complexa esse videantur. etenim si id, quod præclare à sapientibus dicitur, vultu sæpe læditur pietas, quod supplicium satis acere reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti? pro quo mori ipsum, si res postularet, iura diuina atque humana cogebant. Solon nullam poenam parricidis constituit, & cum interrogaretur, cur id fecisset, respondit, se tam atrocæ scelus neminem commissurum putasse. Cicero quarta actione in Catilinam nullam tantam poenam inueniri posse ostendit, quam non coniuratorum scelus exuperet.

TEXT. *Et cui nulla medicina potest adhiberi; difficile est enim, & omni potentia maius.*

COMM. Iniuriæ quibus remedium aut medicina nõ reperitur maiores sunt, quam quæ sanari possunt. nam quæ sanari atque emendari non possunt, omnino difficilia sunt, atque omnem humanam potentiam exuperant. vt Cicero docet ita spoliatam esse Siciliam à Verre, vt aratores effugerint, & si qui remanserint, non amplius solito more agros colere possint. & in actione secunda sic ait; quam iste per triennium ita vexauit, vt ea restitui in antiquum statum nullo modo possit. uix autem per multos annos innocentisque Prætores aliqua ex parte recreari aliquando posse videatur. ita si quis vitam adimat alicui, longe magis peccat, quam si fortunam spoliet. nam fortunæ restitui possunt, ui-

ta non potest. paruas autem esse iniurias quæ sanari possunt docet etiam apud Terentium in Adelphis Mitio, cum ita inquit;

Fores effregit, restituentur. discidit Vestem, refarcietur: est (Diis gratia)

Et unde hæc fiant, & adhuc non molesta sunt.

Et in qua, qui passus est malum, poenas iudicio sumere non potest; id enim insanabile est, siquidem poena est castigatio, & medicina quadam.

TEXT.

Graviore iniuriæ sunt, quæ fiunt illis, qui se defendere non possunt, neque iudicio experiri. neque enim iniuriis eiusmodi ulla medicina est. nã poena flagitii uidetur esse quædam medicina, tales iniuriæ sunt, quæ pupillis & viduis fiunt, aut mendicis, aut ægrotis, aut denique omnibus qui se tuendi ac defendendi facultatem non habent. improbisimè enim sit necesse est, qui huiusmodi homines iniuriis afficit. vt septima actione in Verrem, vehementer amplificat Verri crudelitatem, qui nauarchos innocentes non tantum crudelissimè vita priuarit, cum illis se defendendi facultatem admississet, sed etiam eorum cadauera sepelienda non prius parentibus reddiderit, quam ab eis certam mercedem accepisset. & tertia actione docet ab eodem iniustissime spoliatum P. Iunii filium pupillum. ita uituperatur Achilles qui cadaver Hectoris nimis contumeliosè lacerauerit, & circa muros Troianos raptauerit. nam in mortuum sæuire cuiusdam immanitatis est, qui se iam defendere nequeat. Virgilius primo Aeneid.

COMM.

Ter circum iliacos raptauerat Hectora muros
Exanimumque auro corpus uendebat Achilles.

Quintilianus primo libro, vbi consuetudinem cedendorum puerorum improbat, ita inquit; Quare hoc dixisse satis est; in ætatem infirmam, & iniuriæ obnoxiam, nemini debere nimium licere.

Et si qui læsus est, & iniuriam accepit, in seipsum grauiter animaduertit; nam multo maiori poena dignus est, qui iniuriam intulit.

TEXT.

Quando qui affectus est iniuria tantopere dolet, aut tanto pudore afficitur, ut in se manus conuertat, & seipsum interficiat, aut aliquo modo grauiter affligat, tunc non dubium est quin is, qui iniuriam intulit, grauiori supplicio dignus sit. ut Lucretia Tricipitini filia, cum à Sex. Tarquinio per vim stuprata fuisset, sibi ipsa mortem consciiuit. qua de causa non tantum Sex. Tarquinius qui stuprum intulerat, sed etiam pater eius cognomento Superbus. Roma expulsus & regno priuatus est. ita L. Virginius propriam filiam necauit, ne ab Appio Claudio violaretur. itaque Appius Claudius morte multatus est. hæc duo exempla ponit Cicero secundo de Finibus hoc modo; Stuprata per vim Lucretia à Regis filio, testata ciues, se ipsam interemit. hic dolor populi, duce & auctore Bruto, causa ciuitati liber-

COMM.

M tatis

tatis fuit. ob eiusque mulieris memoriam primo anno & uir & pater eius consul est factus. tenuis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam Virginiâ filiam sua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur.

TEXT. *Vt Sophocles pro Euctemone, qui, cum iniuriam accepisset, se ipsum iugularat, dixit, se non minorem reo penam irrogaturum ea, qua, qui contumeliam passus fuerat, se ipsum multauerat.*

COMM. Exemplo probat id, quod proposuerat. Euctemon quidam cum illatam sibi iniuriam ferre nullo modo posset, se ipsam iugulauit. Sophocles eius iniuriam persecutus, in iudicium uocauit auctorem iniuriæ, & cum probasset, ac perorasset causam, interrogatus a iudicibus qua pœna reum esse dignum censeret, respondit, non minori pœna sibi dignum uideri ea, qua se ipsum affecerat is, qui iniuriam passus fuerat. non est autem dubium, quin eum morte dignum esse censuerit. Erat enim Athenis ea consuetudo, ut reo damnato, prius interrogaretur accusator, qua pœna reum affici uellet, deinde si fraus capitalis non esset, etiam reus interrogaretur, quam quasi æstimationem se commeruiffe maximè confiteretur.

TEXT. *Et, quam solus, aut primus, aut cum paucis fecit.*

COMM. Illa est etiam maior iniuria, quam aliquis solus fecit, aut primus omnium, aut cum paucis sociis, ut apud Virgilium Mezentius tormenti genus excogitasse dicitur, ut uiuos homines cum mortuis colligaret, atque ita computrescere permetteret, sic enim Euauder ait Acneid. octauo.

Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis, Componens manibusque manus atque oribus ora

Tormenti genus, & sanie taboque fluentes.

Complexu in misero longa sic morte necabat.

Hoc est quod etiam Quintilianus ait libro tertio; Et si quod est exemplum deforme posteris traditum: quale libidinis uir Perfes in muliere Samia instituere ausus dicitur primus. sicut enim in maxima laude ponendum est, cum quis rem honestam primus excogitat: ita turpissimum est, alicuius magni sceleris primum esse auctorem. quod de Orpheo prædicant, quem masculæ Veneris auctorem fuisse ferunt, cum omnes mulieres odio prosequeretur.

TEXT. *Sapius etiam in idem peccatum incidere, graue est.*

COMM. Qui semel tantum in aliqua re peccat, uideri potest aut fortuito, aut necessariè, aut per im-

prudenciam peccare. itaque omnium consensu illi uenia conceditur. sed qui sæpius in idè peccatum incidit, is iam animi uitio peccare iudicatur. itaque maior illi pœna legibus irrogatur. culpa enim illa (inquit Cicero) bis ad eundem uulgari reprehensa prouerbio est. nam in Græcis sententiis uersiculus est, in quo dicitur, Non esse uiri sapientis bis in eadem re peccare. unde eleganter Publius quodam in Mimo suo sic ait;

Improbè Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit.

Sic Horatius in Arte poetica;

— & Citharædus

Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem.

Illud quoque maius est, propter quod remedium ac pœna quasita sunt, & inuenta; ut Argis eos puniunt, qui sunt in causa, ut noua lex constituatur, aut carcer ædificetur.

TEXT. Quando peccatum est eiusmodi, ut ad illud coercendum, opus sit nouo remedio, aut noua pœnæ sanctione, certè grauisimum est iudicandum. quod Argiuorum exemplo probatur. illi enim atrociter eos puniebant, qui fuissent in causa, ut aliqua noua lex ferretur, aut carcer ædificaretur. leges enim ad coercenda maleficia feruntur, carceres autem ad punienda ædificantur. sicut enim medicis & pharmacis non esset opus, nisi homines ægrotarent, ita leges essent superuacaneæ nisi aliqui se improbè gererent, unde prouerbio dicitur; Bonæ leges ex malis moribus procreantur. quod affirmat Cor. Tacitus, cum ait libro xv. usu probatum est, leges egregias, exempla honesta, apud bonos, ex delictis aliorum gigni. Carcer autem ideo repertus fuit, ut eius metu abstinerent homines à maleficiis. Cælius notauit apud antiquos tria fuisse carceris genera, primum quo petulantes iuuenes, & parum modesti clauderentur, & nocturno tempore à doctis & sapientibus uiris admonerentur, ut deinceps melius se gererent, & illud carceris dedecus euitarent. Alterum quo claudebantur ij, qui multo ære alieno oppressi, non essent soluendo, aut satisfacere creditoribus nollent. Tertium denique quo malefici homines ad supplicium reſeruabantur, tetrum atque obscurum, situque ac pœdore deformatum. sunt etiam hoc tempore multa carceris genera.

TEXT. *Et quod magis belluinos mores imitatur, peccatum grauius est.*

COMM. Quæ potius à bellua quam ab homine proficisci uidentur, ea grauiora peccata sunt, ut quæ Tyranni sæpe crudelissimè faciunt. hoc uitium feritas à Cicerone dicitur secundo de Officiis; Sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. ab Aristotele septimo Ethicorum uocatur *θυρωρ*. qualis immanitas fuit eius mulieris, quam incisis grauidis mulieribus foetus deuorare

Epist. 10.

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

deuorare solitam aiunt. aut quibus ferunt delecta
ri efferatos circa Pontum quosdam homines, quo
rum alios cruda, alios humana carne uesci confir
mant. alios commodare vltro citroque liberos in
conuiuuiis. aut quod ferunt de Phalaride. hæc
est causa cur Cicero frequenter eos, quos ve
hementer insectatur belluas, feras, & furias
appellet. vt eorum grauiora esse scelera osten
dat.

TEXT. *Et quod consultò & cogitatò committitur.*

COMM. Hoc planum ac manifestum est, eas iniurias ef
se grauiores, quæ consultò & cogitatò fiunt, quæ
perturbatione aliqua animi, quæ plerunque
breuis est, & ad tempus, committuntur. id quod
primo de Off. ostendit Cicero, & Demosthenes
in oratione contra Midiam. Rhetores duas cau
sas maleficii ponunt impulsione, & ratiocinatio
nem. impulsione vocant, quæ sine cogitatione
per quandam affectionem animi facere aliquid
hortatur, vt amor, iracundia, egritudo, uinolentia,
ratiocinationem, diligentem & consideratam fa
ciendi aliquid, aut non faciendi excogitationem.
Quare grauiora sunt illa, quæ à ratiocinatione,
quam quæ ab impulsione proueniunt. ideo
leges etiam atrocius eum puniunt, qui consul
tò & cogitatò quempiam interfecerit, quam si
contentione aliqua prouocatus ad iram, eadem
fecerit.

TEXT. *Et quod in animis eorum, qui audiunt, potius me
sum, quam misericordiam excitat.*

COMM. Illud est atrocius, quod audientes, aut videntes
magis ad timorem, quam ad misericordiam com
mouet. ut id, quod Aeneidos tertio narrat Ache
menides de Polyphemo Cyclope;
Vidi egomet duo de numero cum corpora no
stro

Prensâ manu magna medio tresupinus in an
tro.

Frangeret ad saxum. sanieque asperfa natarent
Limina. vidi atro cum membra fluentia tabo
Manderet, & tepidi tremere sub dentibus ar
tus.

Metus enim à misericordia atque à lachrymis
mentem ad pericula cõuertit. & de se cogitare ho
mines cogit. cuius rei Cicero libro Tuscul. tertio
ponit exemplum notabile; constabat (inquit) eos,
qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vi
dissent, cum in illo ipso acerbissimo, miserrimoq;
spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium
circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi
vt remiges hortarentur, & ut salutem adipisceren
tur fuga. postea quam Tyrum uenissent, tum affli
ctari lamentarique cepisse.

TEXT. *Et hæc quidem propria Rhetorum sunt. ut, uno fa
cto multa iura sustulisse, aut uiolasse dicant; ut iusu
randum, dextras, fidem datam, ius coniugij; sic enim
multarum iniuriarum exuperantia demonstra
tur.*

COMM. Accusatores, & Rhetores omnes, cum aliquod

10 crimen amplificare volunt, ostendere conantur
illo vno facto multa iura fuisse violata. vt si quis
accusaret Aegistum quod Clytemnestram Aga
memnonis vxorem sibi à marito commendatam
violasset, posset hoc scelus augere, quod Aegistus
iusiurandum Agamemnoni datum, dextram cum
eo concordia & amicitia gratia iunctam, fidem,
ius coniugij, vna cum uxore violasset. hoc enim
modo plurimæ esse iniuria videbuntur. hoc pro
prium est, & peculiare Ciceroni, ut in vno scelere
plurimas esse iniurias ostendat. ut secunda in Ver
rem actione, de facto Verris, qui cum esset Carbo
nis consulis Quæstor, ab eo cum pecuniis, quas
20 habebat, recessit. hoc quidem vnum est factum,
sed ita Cicero multiplicat; Quæstura primus gra
dus honoris quid aliud habet in se, nisi Cn. Car
bonem spoliatum à Quæstore suo pecunia publi
ca nudatum & proditum cõsulem detertum exer
citum relictam prouinciam sortis necessitudinẽ,
religionemque violatam & in sexta actione de re
ge Antiocho cui Verres candelabrum preciosum
ademerat, & è prouincia discedere iusserat; cum
audierint à prætore populi R. in prouincia, uiola
tum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium
populi R. atque amicum. neque dubitandum est,
quin in uno facto sæpe multa peccata sint, ut, in
30 patris uita uiolanda (quod ait Cicero) violatur is,
qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui
in sede ac domo, atque in Rep. collocauit. multitu
dine peccatorum præstat, eoque pœna maiore di
gnus est. quid autem sit dextras violare, declarat
Cicero Philippica undecima, ubi loquitur de sce
lere Dolabellæ, qui Trebonium nefarie per insi
dias trucidarat. sic enim ait; Secutæ collocutiones
familiarissimæ cum Trebonio, complexusq; sum
mæ benevolentia falsi indices extiterunt in amo
re simulato: dextræ, quæ fidei testes esse solebant,
perfidia sunt, & scelere violatæ. erat igitur dextra
fidei, & concordia signum, sicuti Cor. Tacitus li
bro xvij. testatur. Cicero post reditum in Senatu;
qui mihi primus afflicto & iacenti consularem
fidem, dextramque porrexit.

TEXT. *Et in eo loco ubi fontes puniuntur, quod falsi tes
tes faciunt; quem enim locum à scelere uacuum re
linquent, qui etiam in ipso iudicio scelus admittere
non dubitant.*

50 Licet etiam à loco crimẽ amplificare, ut si quis
ibi flagitium aliquod admittat, ubi fontes puniri
solent. quod non ita pridem accidisse Mediolani
constat. cum enim quidam fur morte ac suspen
dio multaretur, quod multorum crumenas absci
disse conuictus erat, & magna hominum multi
tudo ad spectaculum cõuenisset, deprehensus est
alius fur, qui cum ceruices ei, qui erat in cruce
frangerentur, crumenam cuiusdam abscide
rat. itaque rerum capitalium præfecti statim etiã
illum suspensio tollendum iudicarunt. hoc
(inquit Aristoteles) falsi testes faciunt, qui in fo
ro ubi iudicia tractantur, peierare non uerentur.

Est igitur firmum contra illos argumentum. nā si in iudicio scelus committere non dubitāt, multò facilius extra iudicium peccabunt. hac ratione Cicero tertia in Verrem actione scelus Verris amplificat, cum ait; Quæremus etiam quid iste in vltima Phrygia, quid in extremis Pamphiliæ partibus fecerit? qualis in bello prædonum prædo ipse fuerit? qui in foro populi R. pirata nefarius reperiatur? dubitamus quid iste in hostium præda molitus sit, qui manubias sibi tantas ex L. Metelli manubiis fecerit? & quæ sequuntur. ita pro Milone Clodij scelus amplificat, quod in tēplo Castoris in foro Cn. Pompeium per seruum interficere voluerit; comprehensus est in tēplo Castoris seruus P. Clodij, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat. extorta est confitenti sica de manibus, caruit foro postea Pompeius, caruit senatu; caruit publico. Sic apud Virgilium Venus libro decimo Troianorum miseras à loco auget.

-- non clausa tegunt iam mœnia Teucros

Quin intra portas, atque ipsis prælia miscent
Aggeribus mœrorum, & mundant sanguine fossæ.

Et in primo Aeneidos à loco Pigmalionis scelus augetur, quod Sicheum ante aras occidisset;

-- ille Sicheum

Impius ante aras, atque auri cæcus amore

Clam ferro incautum superat.

TEXT. *Et ea, in quibus homines erubescere maxime consueverunt.*

COMM. Grauiora sunt illa propter quæ solent homines maxime erubescere. vt si vxor adulterio vitata fuerit, aut filia constuprata, multo maior est iniuria, quam si pecuniæ fuerint ablata. Cicero Philippica secunda de Antonio sic ait; sed iam stupra, & flagitia omittam. sunt quædam, quæ honestè non possum dicere. tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ à uerecundo inimico audire non posses. & secunda actione in Verrem; in stupris uero & flagitiis, nefarias eius libidines commemorare pudore deterreo.

TEXT. *Et, si eum læsit, à quo beneficium acceperat: multis enim modis iniustus est; & quod damnum inferat, & quod benemerenti non gratiam referat.*

COMM. Multò maior est iniuria, quæ fit ei, qui beneficium dedit. non enim ea simplex est iniustitia, sed multiplex, cum quis eum offendit, à quo beneficium accepit. primò qui a damnum infert, quod contra ius fasque est. deinde quia ingratus est, quod magnum est vitium, & odiosum. omnes enim oderunt immemorem beneficij. maior etiam ira atque excandescencia concitatur in nobis, cum ab eo lædimur, de quo benemeriti sumus, quam ab alio. ficuti apud Virgilium Dido ostendit; Nulquam tuta fides, eiectum littore, egentem Excepi, & regni demens in parte locaui, Amissam classem, socios à morte reduxi, Heu furiis incensa feror.

Cicero in Oratione pro Deiotaro vehemèter

10 Castorem insectatur, qui Deiotarum auum maternum cum ab eo multa beneficia accepisset, tamen rei capitalis iniuste accusaret; Crudelis (inquit) Castor est, ne dicam sceleratum & impium, qui nepos auum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri, & tegere debebat: commendationeque ineuntis ætatis ab impietate & scelere duxerit. & alibi; Sint sanè inimicitia, quæ esse nõ debent. Rex enim Deiotarus uestram familiam abiecit & obscuram è tenebris in lucem uocauit. quis tuum patrem antea qui esset, quam cuius gener esset, audiuit? sed quamuis ingratus, & impiè necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis: non ficto crimine insectari, non expetere uitam, non capitis arcessere. & quæ sequuntur.

TEXT. *Maius etiam ostenditur, quod contra ius non scriptum commissum est: nam uiri melioris indicium est, nulla coactum necessitate iustum esse: quæ enim scripta sunt, ea necessario seruantur; quæ uero non scripta, non necessario.*

COMM. Peccata omnia quæ committuntur, aut fiunt contra ius non scriptum, aut contra ius scriptum. interdum igitur probari potest, quæ contra ius nõ scriptum fiunt, esse maiora peccata. interdum ea, quæ contra ius scriptum fiunt. primo igitur docet Aristoteles quomodo probari possit, maius esse delictum, quod contra non scriptum ius committitur. Qui nulla necessitate coactus, iustus est, is melior est uir, quam qui iuste se gerere cogitur. sed quæ scripta sunt, iura necessario seruantur, quæ nõ scripta sine necessitate. ergo melior est uir, qui non scripta iura seruat, quam qui scripta. quod si melior est, qui non scripta iura seruat, ergo deterior est, qui ea uiolat. nam improbi uiri cum à maleficiis abstinent, id non quia iustitiam colant, efficiunt, sed quia legum pœnas timent. hoc est quod etiam Horatius clamat; Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

40 Aristoteles aliquando interrogatus quodnam à Philosophia lucrum reportasset, ita respondit, vt ea sponte libenterque facerem, quæ ceteri legum metu coacti faciunt. ita Cicero scribit bonum uirum non legibus propter metum parere, sed quia rectum & honestum esse intelligit.

TEXT. *Contra etiam magis peccare uidetur, qui contra iura scripta quippiam committit: nã, qui scelera, quæ terribilia sunt committit, nec pœnas reformidat; quãtò magis in eis iniustus erit, unde nullum sibi damnum impendere uideat?*

50 Hic locus est superiori oppositus, quo probatur eum magis peccare, atque improbiore esse qui contra leges scriptas peccat, quam qui contra non scriptas. & argumentum ducitur à comparatione maiorum. nam scriptis legibus pœnæ adduntur, quæ legum sanctiones uocantur. leges uero non scriptæ nullam habent adiunctam pœnam.

pœnam . ergo qui terrore legum non mouetur, & pœnas non reformidat , sed contra leges scriptas peccat, is multò facilius in eis rebus erit improbus, unde nullam pœnam nullumque detrimentum pertimescit. Cicero secunda actione in Verrem vtrunque complexus est, cum enim Verrem omnium scelestissimum ostēdere uelit, eum & contra scriptas leges, & contra iura communia deliquisse ostendit; hoc (inquit) Prætor Siculi neque suas leges, neque nostra S. C. neque communia iura tenuerunt.

TEXT. *Ac de iniuria quidem maiore & minore dictum est. Deinceps ea percurrenda sunt, quæ ad probationes artis expertes, pertinere uideantur: nam hæ iudicialium controuersiarum propriae sunt. sunt autem numero quinque; leges, testimonia, tabulae, quaestiones, iusiurandum.*

COMM. Haec enim omnes eas probationes diligenter persecutus est, quæ artificiosæ vocantur. & extremo loco docuit quæ maiores, & quæ minores iniuriæ sint, ut ipse repetit. sequitur ut eas etiam probationes aggrediatur, quæ artis expertes dicuntur, propterea quod ab ipso oratore non excogitantur, sed extrinsecus assumuntur. cur autem hoc loco de eis potissimum agere uelit, ipsemet explicat, quia propriae sunt earum controuersiarum, quæ in iudicio tractantur. nam ad alia genera, vel nihil uel parum attinent. quod si quando in demonstratio, & deliberatio genere ponuntur, ideo fit quoniam in omni dicendi genere communis quidam finis est, qui ad iudicium refertur, ut in principio secundi libri docet ipse Aristoteles. quod autem quinque species harum probationum facit, non satis ei conuenit, cum Quintiliano, & Cicerone.

Nam Quintilianus sex numerat species, neque tamen inter eas leges ponit. sic enim ait lib. quinto; Ex illo priore genere sunt, præiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes, in quibus pars maxima contentio forum forensium consistit. Cicero & in Topicis, & in Partitionibus hæc omnia quæ sine arte putantur, testimonia uocat. quorum duo genera facit, unum diuinum, ut oracula, auspicia, uaticinationes, responsa sacerdotum, aruspicum coniectorum, alterum humanum, quod spectatur ex auctoritate, & ex uoluntate, & ex oratione, aut libera, aut expressa. in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quæ sita. in secundo de Oratore M. Antonius multò plures ponit species. quæ tamen possunt ad has quinque facile reduci. sequenda est igitur hæc Aristotelis diuisio quæ commodissima est, ut quinque sint species probationum artis expertium, leges, testimonia, tabulae, quaestiones, iusiurandum.

TEXT. *Ac primo quidem de legibus dicamus; & quomodo eis in suadendo, & dissuadendo, in accusando, & defendendo utendum sit. Planum est enim, si quis scriptam legem causa sua contrariam habeat, ad communem legem ei confugiendum esse; & æquo ac bono tantquam iustiore nitendum: & dicendum hoc esse æquissimam sententiam iudicare, si quis non omnino scriptis le-*

10 *gibus adherere uelit.*

Incipit docere quomodo probationibus artis expertes tractandæ sint, atque à legibus initium capit, ex quibus multæ sæpe controuersia nascuntur ex variis interpretationibus, dum alii uerba legis defendunt, alii sententiam spectandam esse censeant, alij aliter interpretantur. unde sæpe etiam iniuriæ nascuntur, ut in primo de Officiis ait Cicero; Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & maliciosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbum. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut, ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Aristoteles docet quomodo in contrarias partes de legibus disputare possimus siue illas contrarias habemus, siue pro nobis, quæ ratio & in Senatu siquid suadeamus aut dissuadeamus, & in foro siquem accusamus aut defendimus multum nobis prodesse poterit. ergo si contraria nobis legis uerba fuerint, ad sententiam legislatoris, & ad communem legem confugiendum est. atque æquo & bono pugandum. ut Epaminondas ei, qui sibi ex lege Prætor successerat, exercitum non tradidit: & cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios funditus uicit. habet igitur legem contrariam. quare dicet, leges scriptas ad commodum Reip. referri oportere, & eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. sicuti Cicero primo de Inuentione docet. hoc est quod ait Aristoteles æquo & bono tanquam iustiore nitendum. id enim semper iustius, quod toti Reip. utilius atque honestius est. Sed quid est quod ait Aristoteles; hoc esse æquissima sententia iudicare? Iulius Pollux libro octauo ubi de Iudiciis agit, narrat quemadmodum Athenis iudices antequam litigantium causas audirent, iurare soliti essent, ex legibus se iudicaturos in ijs rebus, de quibus essent leges constitutæ, in iis autem, de quibus nullæ scriptæ leges essent, æquissima sententia se uisuros. hoc est igitur quod docet Aristoteles, debere Oratorem ad causæ suæ utilitatem hoc traducere, atque affirmare, nihil aliud esse, æquissima sententia uti, nisi æquitatem amplecti, & non uerba legis, sed uoluntatem legislatoris spectare. nam (ut ait Cicero pro A. Cæcina) si uoluntas tacitis nobis intelligi posset, uerbis omnino non uteremur. quia non potest, uerba reperta sunt, non quæ impedirent, sed quæ indicarent uoluntatem. & infra; scriptum sequi calumniatoris esse; bonique iudicis, uoluntatem scriptoris, aucto-ritatemque defendere.

TEXT. *Et æquum ac bonum semper idem manere, nec unquam immutari, sicuti neque communis lex; in situm est enim in ipsa natura, scripta uero leges sæpe uariantur.*

COMM. Hac etiam ratione probabit orator iudicem ex æquo ac bono potius, quam ex scriptis legibus iu-

dicare oportere, quoniam scriptæ leges sæpe mutantur, & variantur, æquum autem ac bonum semper idem manet, & nullo unquam tempore mutatur. quemadmodum neque communis & uera lex, quæ in ipsa natura penitus est insita, & æterna atque immutabilis. hanc Cicero primo de legibus summam legem appellat. sic enim ait; constituendi uero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ seculis omnibus ante nata est, quæ scripta lex ulla, aut quam omnino ciuitas constituta. non est igitur æquitas in uerbis, quæ sæpe mutari ac uariari solent, sed in summa ac perfecta ratione quæ semper eadem est. Oratio uero est interpretis metis, uerbis discrepans, sententiis congruens, ut ibidem ait Cicero.

TEXT. *Vnde illud in Antigona Sophoclis dictum est, ubi tuetur illa factum suum: quod licet contra Creontis legem fecerit, non tamen contra legem non scriptam;*

Hoc namque non hodie aut heri, at semper fuit. Ideo ego non timeo uiri ullius minas.

COMM. Hoc exemplum etiam supra positum est ab Aristotele, ubi docuit quandam esse legem communem & naturalem, quamuis consensus nulla hominum intercesserit, unde homines intelligant quid æquum aut iniquum sit, nunc autem docet quomodo Antigona factum suum ab æquo ac bono, & à communi lege defendat. quia Creontis legem siue edictum contrarium habebat. edixerat enim Creon, ne mortuum Polynicem fratrem suum sepeliret, alioqui se pœnas de illa sumpturum. uerum Antigona se nullius uiri minas pertimescere ait, neque uelle Creonis legem seruare, quia sit communi legi contraria. cum sepelire mortuos æquum sit semper & ubique. neque enim (inquit) hoc nouum est, ut hodie aut heri natum esse uideatur, sed perpetuis seculorum ætatibus antea fuit. neque quisquam est mortalium, qui nouerit, unde lex illa communis originem habuerit.

TEXT. *Et iustum id esse, quod est uerum atque utile, non autem quod speciem tantum habet; Quare quæ scripta est, non est lex. neque enim legis officium exequitur.*

COMM. Docet qua ratione probare possit Orator, nullam esse legem scriptam, ut facilius suadeat non esse scriptis immorandum, sed æquitatem esse spectandam. sic igitur colligit; iustum id est, quod est uerum atque utile, non autem quod speciem tantum & significationem ueritatis, atque utilitatis habet. sed scripta, neque uera sunt, neque utilia, sed tantum ea significant, & eorum speciem habent, quæ uera atque utilia sunt, ergo in scriptis non est iustitia neque lex. Quare scripta significationes tantum sunt legum, non autem ueræ leges. quoties autem ab æquitate scripta discrepant, etiam à uera & communi lege discrepant. id quod Cicero primo de legibus eleganter his uerbis ostendit; iam uero stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, quæ scita sunt in populorum in-

stitutis, aut legibus. etiam ne si quæ sint tyrannorum leges? si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent, aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæ leges iustæ haberentur? nihil credo magis illa, quam interrex noster tulit, ut Dictator quem uellet ciuium, in dicta causa impune posset occidere. est enim unum ius, quo deuiecta est hominum societas, & quod lex constituit una quæ lex est recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignoratis est iniustus. siue est illa scripta uspiam, siue nusquam. ex his colligitur ueras leges, non esse in scripto, sed in recta ratione, atque sententia.

TEXT. *Et rebus iudicandis præpositum esse iudicem, tanquam argentarium, qui id iustum, quod simulatum & adulterinum est, ab eo, quod est uerè iustum, discernat. Et melioris esse uiri, non scriptis legibus, quam scriptis uti, atque insistere.*

COMM. Utetur etiam hac similitudine, qui sententiam contra scriptam legem defendit, iudicem esse tanquam argentarium in rebus iudicandis. sicut enim argentarius Lydio lapide siue Heraclio, quem iudicem uocant, aurum atque argentum diligenter experitur, utrum uerum sit, an adulterinum, & quod uerum est probat, quod adulterinum reicit, ita iudex æquitate, tanquam indice, debet simulatam ac fictam iustitiam, à uera iustitia discernere. nam quod cum æquitate congruit, id est uerè iustum. quod autem alienum est ab æquitate, simulatum & adulterinum est. Lapis igitur quo mæsarij ad probandum aurum utuntur Lydius uel Heraclius uocatur, ab Heraclia Lydiæ ciuitate. Plinius scribit etiam coticulam à latinis appellari. Dicit etiam Orator bonos uiros potius non scriptas leges, quam scriptas sequi solere, & bene agere propter honestatem non propter timorem.

TEXT. *Et si lex, qua premimur, aliquo modo contraria est iam probata legi, aut si secum ipsa pugnat: ut interdum altera lex iubet rata esse, quæcumque inter se homines pepigerunt, altera uerò uetat, pactiones fieri contra leges.*

COMM. Hæc controuersia græco nomine uocatur ἀρτημία cum duæ leges inter se pugnare uidentur. itaque cum ea lex quæ nobis contraria est, repugnat alicui legi probatæ, facile poterimus eam eludere, & infirmare, uel etiam si secum ipsa pugnat, ut si in una parte uetet, quod in alia permittat. exemplum autem hoc ponit Aristoteles; lex est, quæ iubet omnia rata esse, quæ homines inter se pepigerunt. altera lex uetat, pactiones contra leges fieri. quidam inter se pepigerunt nocturno tempore conuenire, & sacrificia peragere, & deo nuncupata uota persoluere, nescientes esse legem quæ omnia nocturna sacrificia prohibeat. accusatur quod nocturna sacrificia contra legem fecerint, illi se defendunt lege quæ est de pactionibus, quæ iubet rata esse pactiones. accusatores obiiciunt legem, quæ uetat pactiones fieri contra leges, & dicunt ea pactiones non debere esse rata. hæc controuersia est ex contrariis legibus. Quintilianus ait nunquam esse legem legi

legi contrariam iure ipso. quia si diuersum ius esset, alterum altero abrogaretur, sed eas casu collidi, & euentu, ut si sit lex; Tyrannicidæ imago in gymnasio ponatur. & item lex altera; Mulieris imago in gymnasio ne ponatur: atq; accidat ut mulier tyrannū occidat. nā neq; mulieris imago ullo alio casu poni potest, neq; tyrannicidæ vllō alio casu submoueri. videndū est igitur, utra lex potentior, utra antiquior, utra melior.

TEXT. *Et si sit ambigua lex, ut quis eam torquere possit; tunc videre oportet, in quam partem iustum, atque utile conueniat, deinde illo uti.*

COMM. Nascitur etiam ex ambiguo sepe controuersia, quia quod scriptum est, duas aut plures res significare posse videatur. tunc igitur in eo laborandū est, vt eā interpretationem, quam nos adferimus, iustam atque utilem esse demonstremus. de qua re multa Cicero secundo de Inuentione, vbi ponit etiam hoc exemplum legis; Meretrix coronam auream ne habeto, si habuerit publica esto. contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neque administrationem esse vllā publicæ meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda; & in auro publicando & administrationem & exitum facilem esse, & incommodū nihil inesse. Quintilianus libro septimo scribit Amphiboliæ species esse innumerabiles, adeo vt Philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum, quod non plura significet, genera uero admodum pauca. aut enim uocibus accidit singulis aut cōiunctis. in singulis, ut Gallus. utrum enim auem, an gentem, an nomen, an fortunā corporis significet, incertum est. in cōiunctis, ut; Aio te Acaciā Romanos uincere posse. Vnde est controuersia; Hæres meus uxori meæ dare dānās esto argenti, quod elegerit, pondo centum uter eligat, quæritur. uidendum est igitur aliquando uter sit secundum naturam magis sermo, semper utrum sit æquius, utrum is, qui sic scripsit ac sic dixit, sic uoluerit. M. Antonius secundo de oratore ait ambiguum esse multa genera, quæ melius intelliguntur à Dialecticis, quam à Rhetoribus, ideo necessariam oratori Dialecticam ait Cicero, cum ob alia multa, tum præcipuè ut sciat ambigua distinguere.

TEXT. *Et si res illæ, propter quas lata lex fuit, non amplius manent, lex tamen adhuc seruetur; tunc laborandum est, ut id notum fiat, & hac ratione contra legem pugnandum.*

COMM. Cum accusator nobis legem obiicit, quæ non amplius in usu sit, aut quæ propter eas res lata fuerit, quæ non amplius manent, diligenter id ostendere debemus, atque ita legem eludere, & contra illam pugnare. quod Cicero pro C. Rabirio contra Labienum facit. namque hæc (inquit) tua, quæ te hominem clementem, popularemque delectat; Ilictor, colliga manus; quæ nō modo huius libertatis, mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilij, sed Tarquinii superbissimi, atque crudelissimi regis; ista sunt cru-

ciatus carmina, quæ tu homo lenis; ac popularis libentissimè commemoras; caput obnubito, arbori infelici suspendito: quæ uerba Quirites iam pridem in hac Repub. non solum tenebris utustatis, uerum etiam luce libertatis oppressa sunt. & pro lege Man. contra Hortensium; Obsoleuit iam ista oratio re multo magis, quam uerbis refutata. & pro M. Cælio; uerum hæc genera uirtutum non solum in moribus nostris, sed uix iam in libris reperiuntur. chartæ quoque quæ illam pristinam seueritatem cōtinebant, obsoleuerunt, neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque uitæ re magis, quam uerbis secuti sumus, sed etiā apud Græcos doctissimos homines, quibus cum facere non possent, loqui tamen, & scribere honestè, & magnificè licebat.

TEXT. *Quod si scripta lex pro nobis facit, tunc dicendū est, æquissima sententia iudicare, non esse ideo iudicibus concessum, ut contra legem aliquid statuant; sed ne fortasse peierent, si uim ac sententiam legis non bene perceperint.*

COMM. Iam docuit quomodo contra uerba legis, sententiam & æquitatem defendere possimus, nunc ex altera parte docet, quomodo legem scriptam tueamur, si eius uerba pro nobis faciant. Ac primò, quoniam (ut supra diximus) iudicibus concessum erat, æquissima uti sententiā, docet quomodo hoc ad utilitatem nostræ causæ traducere possimus. dicemus enim hoc illis non ideo concessum esse, ut contra legem statuatur, & à uerbis legis discedant, sed quia iurant se ex legibus iudicatos, hoc additum esse, ne fortasse peierent, si quod scriptum est sequentes, non satis benè intellexerint, quæ sit legis uis ac sententia. Quare oportere eos omnino quod scriptum est sequi, nisi peierare uoluerint. hanc rem Cicero primo de Inuentione sic expresit; Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis, obtemperare autem legibus non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini. quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suæ relinquare potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? & quæ sequuntur. Cicero & in primo de Oratore, & in Bruto tradit, quemadmodum in causa quadam M. Curij Q. Sceuola iuris peritissimus ex scripto testamentorum iura defenderit, L. autem Crassus contra scriptum pro æquo & bono pugnarit, & causam uicerit.

TEXT. *Et neminem esse, qui quod absolute bonum est, quærat; sed quod sibi ipsi.*

COMM. Aliud argumentum pro scripta lege, contra eos, qui æquum ac bonum defendunt. quamuis enim cōcedamus esse quiddam absolute bonum, tamen dicemus neminem esse qui illud quærat, sed omnes id quærere, quod sibi sit utile. alioqui scriptis legibus non esset opus, si oēs id, quod est absolute bonum sequerentur. nunc leges scribantur, nō quæ mortalibus omnibus profint, sed quæ eis tantum, qui in una ciuitate sunt, ergo qui à

scriptis legibus discedit, is à ciuitatis utilitate at-
que salute discedit, quoniam in scriptis legibus,
est ciuitatis salus.

TEXT. *Et nihil differre non latas esse leges, & in nullo es-
se usu.*

COMM. Leges ideo scribuntur, vt in vsu sint, & obser-
uentur. quod si non eis obtemperetur, idem est,
ac si nunquam latæ essent. qui ergo scriptum de-
fendit, hoc vti argumento potest, ac dicere, nullã
esse differentiam, vtrum nunquam latæ sint leges,
an eis non pareatur.

TEXT. *Et in alijs artibus non utile esse discedere à præ-
ceptis, & callidè aliquid excogitare, ut contra medicũ;
neque enim tantum detrimenti adfert erratum medi-
ci, quantum mala consuetudo non illi parendi qui im-
perium habet.*

COMM. A simili ductum est hoc argumentum, artiũ
præcepta diligenter obseruari debent, neque con-
tra ipsos artifices callidè aliquid excogitandũ est,
vt si ægrotus contra medicum ius vrgeret, atque
illi parere recusaret. licet. n. medicus aliquãdo pec-
caret, non tamen tantum detrimentum ægrotis ad-
fert, illud medici erratum, quam si statuerent om-
nino non esse medico parendum. hæc enim praua
consuetudo non parendi illis, qui imperium ha-
bent, multa inuehere detrimenta solet. idem etiã
de legibus sentiendum. quamuis. n. sint aliquæ le-
ges asperiores, & quæ aliquo modo noceant, nõ ta-
men tantum leges illæ nocere possunt, quantũ si
homines affuescant legibus non obtemperare. li-
cet tamen interdum à legibus discedere, cũ uel ma-
ior vtilitas sequitur, vel ab eis quis soluitur. vnde
Cæsar Augustus opera Virgilij potius conserua-
re voluit, quam testamento parere, quod tamen le-
ges uolunt, unde ita clamat;

Frangatur potius legum veneranda potestas
Quam tot congestos, noctesque diesque labores
Hauerit vna dies. ita Sinon Aeneid. 2. se legi-
bus Græcorum solutum esse ostendit;
Fas mihi graiorum sacrata resolvere iura,
Fas odisse uiros atque omnia ferre sub auras
Siqua legunt, teneor patriæ nec legibus ullis.

TEXT. *Et hoc esse quod in probatis legibus prohibetur,
nequis ipsis legibus quærat, aut velit esse sapientior.
Et de legibus quidem hæc dicta sint.*

COMM. Qui contra scriptam legem contendit, is iniu-
riolus est in eo, quod non decretis legum acquie-
scens, probatas ab omnibus leges uiolat. nam hoc
ipsum legibus prohibetur, nequis uideri velit sa-
pientior esse legibus. qui autem à scripto discedit,
is leges emendare uelle uidetur. Atque hæc quidẽ
sunt rationes quibus & pro legibus, & contra le-
ges disputare potest Orator. Cic. autem libro de
Inuentione secundo copiosius etiam hæc disputa-
tionem persequitur. & Cornificius ad Herenniiũ
libro secundo, & Quintilianus lib. 7. qui tamẽ ab
Aristotele non multum discrepant.

TEXT. *Testium uerò duo sunt genera: nam alij sunt anti-
qui, alij noui. nonorum autem partim periculi partici-
pes sunt, partim extra periculum positi.*

10 Nunc aggreditur ad secundum genus proba-
tionis inartificioz, quod à testibus ducitur. ac pri-
mo testium genera distinguit, deinde in utranq;
partem disputare docet. facit ergo duo testium ge-
nera, quorum alij sunt antiqui, ut poetæ, oratores,
historici, omnesque illustres auctores: alij uero no-
ui, qui uel periculi participes sunt, si mentiti fue-
rint, quales sunt ij, qui in iudiciis iurati testimo-
nium dicunt, uel sunt extra periculum positi, ut
ij, qui iam de aliqua re simili uel eadem iudicaru-
nt. Cicero in Partitionibus duo testimoniorum ge-
nera facit, alterum diuinum ut oracula, auspicia,
Vaticinationes: alterum humanum, quod specta-
tur ex auctoritate & ex uoluntate, & ex oratione.
20 Aristoteles quamuis non utatur hac distinctione,
tamen etiam diuina testimonia attingit infra, cũ
ait esse testes etiam rerum futurarum, ut uates &
augures.

TEXT. *Antiquos testes uoco poetas, & claros auctores,
uirosque illustres, quorum sunt aperta iudicia. ut A-
thenienses Homeri testimonio de Salamine usi sunt.*

COMM. Exponit quinam antiqui testes dicantur. nem-
pe qui clari sunt atque illustres auctores, & quo-
rum aperta sunt iudicia. duo igitur hæc concurrat
necesse est, ut antiquus testis fide dignus habeat-
ur, primò ut sit illustris & clarus auctor. nam ob-
scuro auctori & ignobili non creditur. deinde ut
eius iudicium sit perspicuum, & apertum, ne in
aliam partem traduci possit. hoc autem Aristote-
les exemplo probat. cum enim inter Athenienses
& Megarense esset orta controuersia de Salami-
ne insula, quam utrique sibi uendicabant, Athe-
nienses Homeri testimonio superiores euaserunt.
qui quodam uersu dixit, Aiacem è Salamine suas
naues Atheniensibus iunxisse. Quam rem Quin-
tilianus libro quinto capite de exemplis, ita nar-
rat; Neque est ignobile exemplum Megareos ab
Atheniensibus cum de Salamine contenderent,
uictos Homeri uersu. qui tamen ipse non in om-
ni editione reperitur, significans Aiacem naues
suas Atheniensibus iunxisse. Diogenes Laertius
in Solouis uita, tradit, quosdam affirmare uersum
illum à Solone compositum, & in Homeri Catalo-
go ab eodem inculcatum, ut Megareos de insulæ
possessione deturbaret, idem recitat etiam Plu-
tarchus. constat autem Solonem. non alia de cau-
sa insaniam simulasse, nisi ut Atheniensibus sua-
deret, recuperandam esse Salaminem quam Me-
garense occuparant. Athenienses enim graui diu-
turnoque bello uexati legem tulerant nequis de
recuperanda Salamine uerba faceret, alioqui capi-
tale esset. quod ægrè ferens Solon furere se simu-
lauit, & in concionem profectus elegiam a se cõ-
positam cecinit, qua ita commouit Atheniensiũ
animos, ut statim bello repetendam esse Salami-
nem censuerint.

TEXT. *Nuper etiam Tenedij contra Sigienses Periandri
testimonio sunt adiuti.*

COMM. Aliud addit exemplum, qd suo tempore accide-
rat, Tenedij (inquit) cum nuper contra Sigienses
litiga-

litigarent, ex Periandri Corinthij poemate testi-
 monium sumpserunt, quo superiores euaserunt.
 Tenedos insula est in mari Aegeo e regione Tro-
 iæ propè Sigæum promontorium Troadis, in
 quo est vrbs eodem nomine, hoc est Sigæum ap-
 pellata, vt fuidas auctor est. cum igitur vicini es-
 sent Tenedij & Sigienfes, de finibus inter eos (ut
 sæpe fit) orta est controuersia, quam Periandri tes-
 timonio diremerunt. Periander enim Corinthius
 qui numeratur in septem græcię sapientibus, poe-
 ma quoddã scripsit, in quo bene uiuendi præcep-
 ta cõplexus est, ut auctor est Diogenes Laertius
 in ipsius Periandri vita. quod autem fuerit illud
 testimonium quo Tenedij sunt adiuti non satis
 constat, quia Periandri scripta non habemus. ne-
 que Aristoteles id adiungit. sed tamen intelligere
 possumus in Periandri opere fuisse quiddã quod
 Tenediorum causã profuerit. fuerunt autem Te-
 nedij in iudicando seuerissimi, adeo ut in iudicio
 semper carnifex altaret, & elatam securim habe-
 ret, ut qui calumniã conuictus fuisset, eum pro-
 tinus uiuum securi dissecaret, vnde prouerbi-
 um; Tenedia securis, de seuero iudicio; & Tenedius
 homo, de eo, qui truci & formidabili sit aspectu.
 & Tenedius patronus, qui causam quam celerrimã
 expedit. Cicero ad Q. fratrem libro Epist. 2.
 Tenediorum igitur libertas, tenedia securi præci-
 sa est. Virgilius eam insulam ait olim fuisse nobi-
 lissimam;
 Est in conspectu Tenedos notissima fama
 Insula, diues opum Priami dum regna mane-
 bant.
 ita dicta fuit à Tene Cygni filio qui in ea insula
 urbem condidit, ut Cicero tertia in Verrem actio-
 ne; Tenedo, prætereo pecuniam, quam eripuit,
 Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus
 Deus habetur, qui illam urbem dicitur condidisse,
 cuius ex nomine Tenedus nominatur, hunc ip-
 sum inquam Tenem pulcherrimè factum, quem
 quondam in Comitio vidistis, abstulit magno
 cum gemitu ciuitatis.

TEXT.

Et Cleophon contra Critiam, Solonis elegijs usus est, dicens, eius familiam iam pridem fuisse petulantem, neque enim aliter Solon unquam ita cecinisset; Dic flauo Critiã ut studeat parere parenti.

COMM.

Cleophon orator quidam Athenis fuit, im-
 probus ac turbulentus ciuis, de quo meminit Iso-
 crates in oratione de Pace, & Aeschines contra
 Ctesiphontem. is cum in Critiam vnum è trigin-
 ta inueheretur, & ostendere uellet Critiã familiã
 iam pridem fuisse mollem ac petulantem, ex Ele-
 gijs Solonis versum quendam citauit, in quo So-
 lon quendam Critiam leniter taxabat; quod pa-
 ræti suo parere nollet, & se libidinibus traderet, at
 que admonebat, vt deinceps à parentis sui consi-
 lijs non discederet. dicebat igitur Cleophon; Nun-
 quam certè Solon ea de Critiã scripsisset, nisi mol-
 lis ac petulans fuisset. Solonis duo carmina, qui-
 bus hæc de Critiã dicuntur, citat Proclus in Pla-
 tonis Timæum scribens, quæ nos in latinum ser-

monem ita conuertimus;

Dic flauo Critiã vt studeat parere parenti,

Errantem nam non audiet ille ducem.

Socrates tamen apud Platonem in Charmide, tra-
 dit Critiã familiam & ab Anacreone poeta, & à
 Solone fuisse celebratam, quòd in ea fuerint mul-
 ti præstantes viri, qui & corporis dignitate, & ani-
 mi uirtutibus, & omnibus cæteris bonis, quæ bea-
 tam uitam efficiunt, multum excellere. hic au-
 tem critias, quem Cleophon insimulabat, fuit
 unus ex illis triginta tyrannis quos Lacedæmonij
 victis Atheniensibus imposuerunt. qui licet ciuis
 Reip. utilis non fuerit, tamen ingenio plurimum
 ualuit, & eloquens in primis fuit. de quo ita Cice-
 ro tertio de Oratore; Quid Critias, quid Alcibia-
 des? ciuitatibus suis quidem non boni, sed certè
 docti, atque eloquentes, nonne socraticis erant di-
 sputationibus eruditi? quin etiam poeta non ma-
 lus idem Critias fuisse fertur. nam Athenæus li-
 bro decimo multos ex eius elegijs uersus citat. &
 Plutarchus in Cimonis vita sic ait; Critias uerò
 unus ex triginta tyrannis elego carmine diuitias
 Scopadum, mores & animum Cimonis, & Agefi-
 lai trophæa precabatur.

*Et rerum quidem præteritarum testes sunt huius-
 modi; futurarum autem etiam uates & augures: ut
 Themistocles, cum nauali prælio confligendum esse,
 probare uellet, oraculum interpretatus est, quòd iu-
 bebat, ut se ligneo muro defenderent.*

TEXT.

Docuit qui sint antiqui testes de præteritis re-
 bus, nunc addit inueniri posse testes etiam de fu-
 turis. nam uates & augures quæ futura sunt præ-
 dicunt. hinc tota Ciceronis oratio de Responso
 Aruspicum. & tertia in Catilinam actione multa
 disputat, de ijs, quæ prædixerant Aruspices ex He-
 truria acciti, & præcipue de Iouis simulacro, quòd
 ijdem facere maius, & in excelso collocare, & con-
 tra atque ante fuerat, ad orientem conuertere ius-
 serunt. quo facto statim coniuratio Catilinæ pate-
 facta est. Aristoteles Themistoclis exemplum ci-
 tat, qui, quo tempore Xerxes Persarum Rex cum
 innumerabili propè exercitu Græciam inuasit,
 Atheniensium imperator factus, oraculum Apol-
 linis interpretatus est, quòd iubebat, ut Atheniẽ-
 ses ligneo muro se defenderent. suasit. n. Themis-
 tocles Atheniensibus, ut urbem relinquerent, &
 naues ingressi contra Persas nauali prælio confi-
 gerent. nam eum esse ligneum murum, quo iube-
 bat Apollo ut se Athenienses tuerentur. hanc hi-
 storiam Thucydides primo libro narrat, & Hero-
 dotus in Polymnia, qui oraculum etiam ponit
 multis uersibus editum, inter quos illi duo sunt,
 qui rem hanc complectuntur;
 Iuppiter è ligno muris Tritonida donat,
 Qui soli inuicti tibi sint, natisque saluti.
 sic enim Laurentius Valla interpretatus est. Iusti-
 nus de hac re secundo libro sic ait; Aduertente igi-
 tur Xerse consulentibus Delphis oraculum, re-
 sponsum fuerat, salutem muris ligneis merentur:
 Themistocles nauium præsidium demonstratum
 ratus,

COMM.

ratus, persuadet omnibus, patriam munitur esse, non mœnia, ciuitatemque non in ædificijs, sed in ciuibus positam. melius itaque salutem nauibus quam urbi commissuros; huius sententiæ etiam Deum auctorem esse.

TEXT. *Quin etiam proverbia sunt ex eo genere, quod di-
Elum est, testimonia; ut si quis cuiquam suadeat, ne si-
bi senem amicum facere studeat, & hoc utatur pro-
uerbio, In senem e quod beneficium contuleris.*

COMM. Inter antiqua testimonia censet Aristoteles etiam proverbia esse numeranda. quæ magnam sæpe vim habent ad faciendam fidem, ut ait Quintilianus libro quinto, cuius sunt hæc uerba; Ea quoque quæ uulgo recepta sunt, hoc ipso quod in certum auctorem habent, uelut omnium fiunt: quale est, ubi amici, ibi opes. & conscientia mille testes. & apud Ciceronem, Pares autem, ut est in uetere proverbio, cum paribus facillimè congregantur. Neque enim durassent hæc in æternum, nisi uera omnibus uiderentur. Cicero pluribus in locis proverbia pro testimonijs vsurpat. Aristoteles probat exemplo quomodo proverbia ualent ad persuadendum, & probandum, si quis (inquit) suadere cuiquam uelit, ne senis amicitiam appetat, proverbium illud vsurpare poterit, In senem ne quod beneficium contuleris. senes enim uel cito moriuntur, ut referre gratiam non possint. uel semper in dies differunt, unde Horatius de Sene; Dilator, spe longus. apud Diogenianum (ut Erasmus citat) quinque genera ponuntur eorum, quibus benefacere non sit utile. sic enim precipitur; neque in senes, neque in mulierem, neque in puerum, neque in canem alienum, neque in garulum remigem beneficia colloces.

TEXT. *Et si quis hortetur quempiam, ut eos filios tollat,
quorum patres iam necarit, illud proferat;
Stultus qui natos occiso patre relinquit.*

COMM. Aliud addit exemplum omnino crudele & inhumanum, quod tamen proverbio uulgatum erat. cum quis (ait) patrem alicuius interfecerit, facile poterit impelli ut etiam filium interficiat, si carmen illud, quod proverbio fertur, ei recitetur. Stultus qui natos occiso patre relinquit. tradunt Philippum Macedoniæ Regem Alexandri Magni patrem id carmen in ore frequenter habuisse, & quoties patres interficeret, semper etiam filios interficere solitum. Milites qui Maximinum imperatorem trucidarunt, cum eius et filium inuaderent dixisse memorantur; ex pessimo genere ne catulum quidem esse relinquentum. Cyrus Persarum Rex cum Lydorum defectionem audiuisset, dixisse fertur, idem mihi accidit, atque illi, qui cum patrem occiderit, eius liberis parcat. ostendens mansuetudinem suam in Lydos defectionis fuisse causam.

TEXT. *Noni autem testes sunt, qui, cum noti illustresque
sint, iam de aliqua re iudicium fecerunt: nam horum
iudicia sunt eis utilia, qui de iisdem rebus ambi-
gunt.*

COMM. Iam de antiquis testibus dixit, nunc ad novos

accedit, ac primo de ijs uerba facit, qui sunt extra periculum positi. sunt autem huiusmodi testes uiri clari, atque illustres, qui iam de aliqua re iudicarunt. quod enim iam probatorum hominum sententia confirmatum est, id omnino ijs utile est, qui de eadem re litigant. ut Cicero pro Archia poeta confirmat eum in ciuitatem retinendum, quod cum & Tarentini, & Rhegyni, & Neapolitani ciuitate, cæterisque præmijs donarunt, & quæ omnes, qui aliquid de ingenijs poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarent. hæc autem appellatur à Latinis præiudicia; qualia in Opianicum facta dicuntur à Cicerone pro A. Cluent. & à Senatu aduersus Milonem. confirmantur præcipuè duobus (ut ait Quintilianus) auctoritate eorum, qui pronunciauerunt, & similitudine rerum de quibus queritur. raro autem refelli possunt, nisi forte manifesta in eis culpa erit. aut si non uera esse dicantur. quod Cicero pro Milone facit. probat enim non esse uerum quod ab inimicis Milonis dicebatur, eadem qua P. Clodius occisus erat, senatum iudicasse contra Rempublicam esse factam. & c. n. Pompeium rogatione sua, & de re, & de causa iudicasse. Verum Aristoteles id, quod proposuit, exemplo declarat.

TEXT. *Vt Eubulus in iudicijs contra Charetem usus est
eo, quod aduersus Archibium Plato dixerat, re hanc
increbrescere; pluresque esse in ciuitate qui se impro-
bos esse fateantur.*

COMM. Plato etiam dum uiuere in magno honore ac pretio fuit, & eius sapientia tanta habebatur, ut eius dicta quasi testimonia putarentur. itaque cum in sermone contra quendam Archibium aliquando mores Atheniensium taxasset, & dixisset eo iam rem peruenisse, ut nihil homines puderet, sed plures in ciuitate reperirentur, qui se improbos esse fateri non uererentur. hoc Platonis dictum Eubulus orator arripuit, & cum in iudicio Charetem accusaret, ut in eum magis iudices accenderet, quo publicam malefaciendi licentiam refrenarent, dixit id esse uerum quod Plato dixerat, multos esse qui propter impunitatem maleficiorum, ea confiteri non dubitarent. Eubulus orator Atheniensis fuit, de quo multis in locis Demosthenes meminit, & præcipuè in oratione contra Midiam Diogenes Laertius in Xenophontis vita, tradit Eubulum rogationem tulisse. ut Xenophon relegaretur, atque eundem postea etiam tulisse ut restitueretur, meminit huius etiam Plutarchus in vita Phocionis, & ait eum cum Demosthene & Hyperide sibi tantum esse foro, atque curia gloriam quæ fuisse. Ibidem etiam Charetis meminit, quem rei militaris studiosum fuisse ostendit. & imperatorem ualde strenuum. tradunt hunc in promittendo facilem fuisse, adeo ut nihil unquam cuiquam denegaret, sed deinde nihil ferè præstare solitum. unde factum ut, Charetis pollicitationes, proverbio dicerentur, de ijs qui benignè promitterent, sed promissa non seruarent.

TEXT. *Noni etiam testes sunt, qui periculi participes
sunt.*

sunt, si mentiri uisi fuerint.

COMM. Testes quos hactenus numerauit, sunt extra periculū. qui uero testimonium in iudicio dicunt, sunt periculi participes, non quidem eius, in quo reus est, sed quia si mentiti fuerint, uel mercede corrupti, uel alicui gratificantes, grauius puniuntur. in his autem tractandis maximus est patronis sudor, ut ait Quintilianus, nam & laudandi sunt, si nos eis utimur, & uituperandi, si contra nos dixerint. unde in actionibus communis est locus à testibus & contra testes. Itaque si nos testes producimus, eorum auctoritatem, fidem, religionem prædicabimus. ut Cicero pro Archia poeta; Adest vir summa auctoritate & religione, & fide L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audiuisse, sed uidiisse, non interfuisse, sed egisse dicit, si contra nos producantur, eorum turpitudinem, infamiam, scelera notabimus, ut pro L. Flacco; Nicomedes qui neque in Senatum ulla conditione peruenire potuit, & furti, & pro socio damnatus est. sed multa sunt apud Ciceronem in utranque partem exempla. nonnunquam toti nationi fidem adimit, ut pro Flacco Græcis omnibus, pro Fonteio Gallis.

TEXT. *Atque huiusmodi testes tantum illud testantur; factum fuerit nec ne, sit an non sit: de qualitate uero nihil dicunt; ut si iustum an iniustum sit, utile an inutile.*

COMM. Noui testes, qui periculi participes sunt, tantum de facto testari possunt, non autem de facti qualitate. quare tantum uel factum esse dicunt: id, de quo est controuersia, uel non factum, uel esse, uel non esse. utrum autem ea res iusta sit an iniusta, uel uilis an inutilis non solent addere. nam hoc uel ad iudices ipsos attinet, uel ad eos, qui magna auctoritate præditi sunt. Quod si testes huiusmodi aliquid de qualitate dicere uoluerint, merito possunt irrideri. sicuti Cicero pro L. Flacco; Timolites ille uicanus, homo non modo nobis, sed ne inter suos quidem notus, uos docebit qualis sit L. Flaccus? respicitur ergo siquid de iusto aut iniusto testes dixerint, & statim in suspicionem ueniunt aut reo, aut accusatori uelle gratificari.

TEXT. *Qui autem remoti sunt, etiam de his maxime sunt idonei testes. sed omnium maxime fide digni sunt antiqui; quia corrumpi non possunt, & probationes ab eorum testimonijs ducuntur.*

COMM. Remotos testes uocat, præiudicia uel à Senatu, uel à iudicibus, uel ab aliquo præclaro viro facta; atque etiam ea testimonia, quæ uel à poetis, uel ab illustribus auctoribus sumuntur. testes igitur huiusmodi à causa remoti, qui antea uel de eadem re, uel de simili pronuntiarunt, etiam de qualitate pronunciaffe uideri possunt. hoc est ostendisse, uel res sit iusta an iniusta. & hoc est, quod Milonis aduersarij dicebant, eadem qua P. Clodius occisus est, Senatum iudicasse, contra Rempublicam esse factam. & pro A. Cluentio præiudicia, quæ contra Opianicum facta fuerat, condemnatis ijs, qui sce-

10 lerum eius participes fuerant, quam improbus & impius esset Opianicus ostendunt. Sed antiqui testes maxime omnium fide digni sunt, carent enim omni suspitione corruptelæ, quia non amplius uiuunt neque de futuris diuinasse, ac prædixisse uerisimile est. & quanto præstantiores sunt auctores, tanto etiam firmiores probationes ab eorum testimonijs ducuntur. Cicero pro P. Sestio multos uersus ex Accii tragedijs citat ad ea probanda quæ sibi proposuerat. & pro Archia poeta præter cætera quibus probet retinendum esse Archiam in ciuitate, Ennii etiam testimonium citat, qui sanctos esse poetas dixerat.

20 *Quod si quis testes non habeat, poterit dicere, iudicium ex argumentis fieri debere; & hoc esse æquisima sententia iudicare: neque enim argumenta pecunijs depruari possunt; neque coargui solent, quod mentiantur, aut fallant.*

TEXT.

Cum iam docuit quot genera testium sint, & quomodo distinguantur, nunc in utranque partem præcepta dat, ac docet quomodo testium auctoritas uel augeri dicendo, uel minui possit. ac primo, qua ratione possit imminui. cum enim aliquis testes non habet, dicet iudicium non ex testibus, sed ex argumentis fieri debere, & hoc est, quod iurati sunt iudices æquisima sententia se iudicatuos. nam argumenta firma sunt ac certa, neque ullo modo pecunijs depruari possunt, quod in testibus plerumque fit. neque argumenta mentiri aut fallere sicuti sæpe testes consueuerunt. Eadem ferè docet Cornificius ad Herennium libro primo; plus oportere signis, & argumentis credi, quam testibus: hæc enim eo modo exponi, quo modo re uera sunt gesta: testes corrumpi posse uel precio, uel gratia, uel metu, uel similitate. Ci. p. M. Cælio diligenter hæc persequitur, quæ Aristoteles hoc loco præcipit; Equidem uos abducam à testibus, neque huius iudicii ueritatem, quæ mutari nullo modo potest, in uoluntate testium collocari sinam, quæ facillime effingi, nullo negotio flecti ac detorqueri potest: argumentis agemus, signis omni luce clarioribus crimina refellemus. &c.

COMM.

Qui testes habet contra eum qui non habet, dicet, argumenta, nequaquam pœna subiecta esse; nihilque opus fore testimonijs, si ad probandum uerba sufficerent.

TEXT.

Docet quomodo fides testibus adiungi possit. nam qui testes habet, dicet argumentis non esse credendum, quæ liberius fingi possunt, quia pœnæ non subiacent, testes autem cum sciant sibi preparatam esse pœnam si falsa dixerint, tantum quæ uera sunt, dicere. deinde à consuetudine ducet argumentum, ideo testes in iudicium adduci solere, quia non putant argumentis fidem adhibendam. quod si uerba sufficerent, nihil opus esset testes adducere. Cicero pro Archia poeta, testes suos ita corroborat; Est ridiculum ad ea, quæ habemus, nihil dicere, querere quæ habere non possumus; & de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare; & cum habeas amplissimi uiri religionem,

COMM.

glionem, integerrimi municipii iusiurandum fidemq; ea, quæ de prauari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare.

TEXT. *Sunt autem testimonia vel de se ipso, vel de aduersario, vel de facto, vel de vita ac moribus. itaque perspicuum est, nunquam fore, ut testimonio utili careamus. nam si de facto testimonium habere non possumus, quod aut causam nostram confirmet, aut aduersarij refellat; certe de moribus non deerit testimonium, quod vel æquitatem nostram ostendat, vel improbitatem aduersarij.*

COMM. Magnam esse utilitatem testimoniorum ostendit, & tamen nullum esse, qui non in iudicio copiam eorum habere possit. sunt enim (inquit) testimonia, vel de se ipso, vel de aduersario. de se ipso, quoniam patronus & reus pro vna persona ponitur, cum orator vel se vel reum innocentem esse testibus probat, vt pro M. Cælio, cum aduersarij dixissent Cælium neque parentibus neque ciuibus esse probatum suis, refellit hoc crimen Cicero testimonio patris & matris, & Puteolanorū municipum, qui Romam ideo venerant, vt Cæliū laudarent. de aduersario, cum orator probat testibus eum, vel id commississe facinus, quo insimulatur, vel inquinatis esse moribus. quod actionibus in Verrem frequentissimè Cicero facit. præterea testimonia sunt, vel de facto, vel de vita & moribus. de facto, vt accusatur L. Flaccus de repetundis, quod Asiam prouinciam expilarit. negat hoc se fecisse Flaccus, ad sunt Asiatici testes, qui hoc dicunt. de vita & moribus, vt accusatur à Fannio Cherea Roscius comædus, quod Fannium quadam pecuniæ summa fraudarit. negat Roscius se fraudasse. Cicero de vita & moribus Roscij verba faciens, & probum eum esse virum, atque ab omni scelere alienum ostendens, ipsorum iudicum testimonio vtitur. hac ratione (inquit Aristoteles) nunquam utili testimonio carebimus. semper enim vel de facto, vel de vita ac moribus testes inueniemus. ergo si quando nullum de facto testimonium habere poterimus, quod vel causam nostram adiuuet, vel aduersarij deprimat, ad vitam & mores confugiemus, & testes adducemus vel de æquitate nostra, & eius quem defendimus, vel de aduersariorum improbitate. quarum rerum exempla passim apud Ciceronem reperiuntur.

TEXT. *Reliqua uerò, quæ de teste queri solent, amicus sit an inimicus an neutrum, & spectatæ fidei an infamis an medijs; et quæcunque sunt eius generis differetia, ex eisdem locis sumuntur, unde etiam enthymemata ducuntur.*

COMM. In testibus sæpe spectatur amici ne sint, an inimici, an neutrum, sed medio quodam modo affecti. nam amici testimonio suo conantur amicum subleuare, inimici contra deprimere volunt inimicum, qui verò neque amici neque inimici sunt, plerumque veriores esse solent. præterea consideratur vtrum spectatæ fidei sint testes, an infames,

an medijs. nam probi ac religiosi viri nunquam mentiantur, ac ne pro amico quidem. illud enim Periclis dictum seruant; Amicis adesse oportet vsque ad aras. hoc est, vt ne pro amicitia religio violetur. itaque qui testes producit, debet eos probos esse viros ostendere. Infames autem atque improbi homines facile ad peierandum inducuntur, neque testimonij religionem curant, quales eos ostendit esse Cicero, qui contra Flaccum testimonium dixerunt. Medijs viri, qui neque omnino probi sunt, neque penitus improbi facile vel propter amicitiam, vel propter magnum præmium inducuntur, ut falsum dicant. hæc autem omnia, cæteraq; eiusdem generis, quomodo tractanda sint, inueniet orator ex eisdem locis, vnde etiam argumenta ducuntur.

TEXT. *Quod ad tabulas attinet, quibus pacta & conuenta continentur, nulla alia oratione opus est, nisi ut eas orator augeat, aut deprimat; fidem eis addat, aut adimat. nam si pro se faciunt, illis fidem addere, ratasque facere, si pro aduersario, fidem adimere contendat.*

COMM. Cum tabulæ proferuntur in iudicijs, quibus pacta, & conuenta aliqua, vel contractus, vel testimonia, vel stipulationes, vel aliquid eius generis contineatur, nullum aliud officium est oratoris, nisi vt oratione sua vel earum auctoritatem augeat, vel eleuet atque imminuat. Vel ratas esse debere ostendat, vel irritas. hæc enim argumentando peritus orator facile consequetur. Itaque si pro se facere tabulas intelligat, eis fidem addere conabitur. si pro aduersario, multis rationibus fidem eis adimet. Cicero pro Archia poeta commendat eas tabulas quibus Archias professus fuerat, sic enim ait; At non est professus. immò uero ijs tabulis professus, quæ solæ ex illa professione collegioque Prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. & quæ sequuntur. Quintilianus libro quinto, contra tabulas quoque sæpe dictum (inquit) sæpe dicendum est, cum eas non solum refelli, sed etiam accusari, sciamus esse vsitatum.

TEXT. *Quod autem ad fidem eis addendam, aut ad imendam spectat, nihil differt à testium tractatione: quales enim ij fuerint, qui tabulas scripserint, aut asseruarint, talem etiam fidem habebunt ipsæ tabulæ.*

COMM. Quibus rationibus fides testibus aut additur, aut adimitur, iisdem (inquit) etiam ipsis tabulis. nam tales habentur tabulæ, quales ij sunt, qui eas vel scripserunt, vel asseruarint. Quintilianus ait in tabulis vel signatorum scelus vel ignorantiam accusari, sed tutius ac facilius esse de ignorantia, quam de scelere dicere, quia pauciores rei fiunt. videtur autem Quintilianus appellare signatores, quos Aristoteles vocat *ἐπιτηρηταίους*. Cicero pro Archia poeta docet propter custodes etiam tabulas infamari solere. Nam cum (inquit) Apii tabulæ negligentius asseruatæ dicerentur, Gabini, quandiu incolumis fuit, leuitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset,

gnasset, Metellus homo sanctissimus modestissimusq; omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum Praetorem, & ad iudices venerit, & vnius nominis litura se commotum esse dixerit. cum igitur tabulas probabimus, dicemus earum signatores, & custodes optimos esse viros, cum autem improbabimus, contra dicemus.

TEXT. *Cum autem certum est tabulas esse confectas; si pro se faciunt, debet eas orator augere, dicens, eas propria ac privata legis vim habere.*

COMM. Nunc praecipua tradit in vtranque partem quomodo tabulae uel confirmari, uel infirmari possint. ac primo quibus rationibus confirmentur ostendit. Si constat (inquit) tabulas esse confectas, quae causae nostrae sint utiles, poterimus earum auctoritatem dignitatemque augere, dicentes, tabulam pacti & conuenti, uim eandem habere, quam propria ac priuata lex habet. quare non minus tabulas, quam leges obseruandas esse. Cicero secundo de Inuentione, Pactum est (inquit) quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, ut iuri praestare dicatur. quibus ex uerbis intelligitur quanta uis pactorum sit, ut etiam legibus praestent. quod etiam Cornificius ad Herennium libro secundo sic affirmat; Sunt item pacta quae sine legibus obseruantur, ex conuentu, quae iuri praestare dicuntur.

TEXT. *Et tabulae quidem ratam legem non faciunt; leges autem eas tabulas, quae legitima sunt, corroborant.*

COMM. Aliud argumentum ad tabularum confirmationem. nam tabulae quidem non confirmant legem, quia quod inter duos aut plures conuenit, non alios astringit, sed leges uolunt actiones legitimas esse ratas. nam legibus cauetur, ut qui aliquid inter se pepigerint, modo ne sit iniustum, diligenter obseruetur. Itaque maximam tabularum uim esse oportet, quae etiam a legibus corroboretur. Cornificius ad Herennium libro secundo sic ait; Pacta sunt, quae legibus obseruanda sunt, hoc modo; Rem ubi pagunt, oratione pagunt, in comitio aut in foro ante meridiem causam conuicito. scite uero Aristoteles adiunxit, quae legitima sunt. nam si tabulae pacti & conuenti, contra leges fuerint, nullam omnino uim habent. quod Antoninus Imperator ita Basilicae respondit; Pacta quae contra leges constitutionesque, uel contra bonos mores sunt, nullam habere uim indubitati iuris est. quo in loco multa subtiliter Alciatus disputat.

TEXT. *Et omnino lex pactum quoddam & conuentum est; itaque si quis pacti & conuenti tabulas aufert, leges etiam ipsas tollit.*

COMM. A definitione legis argumentum ducit, quo pacta esse obseruanda demonstrat. nam lex (inquit) est pactum & conuentum quoddam. nisi enim ita conuenirent inter se, & paciscerentur homines, nullae scriptae leges esse possent. si quis igitur pacta omnia & conuenta auferat, i le etiam leges ipsas euertet. nam pactum est tanquam genus, lex tanquam species, uerum sublato genere tolluntur

etiam species, ut si nulla sit uirtus, neque iustitia esse poterit, ita si nullum sit pactum neque lex scripta erit ulla. diligenter ergo pacta sunt seruanda, ne leges uiolentur. hoc est quod Cicero tertio de officiis ait; Regulus non debuit conditiones & actiones bellicas perturbare periurio. statuebant autem Praetores pacta & promissa esse seruanda, quae nec ui nec dolo malo facta sint, ut eodem in libro docet Cicero, nisi tamen equitas aliud postulet.

TEXT. *Praterea maior pars eorum, quae homines inter se contrahunt, & sponte faciunt, tabulis continentur; itaque si quis eas irritas faciat, omne commercium hominum inter se tolletur. Et alia, quae huic disputationi conueniunt, satis patent, in promptuque sunt.*

COMM. Hoc formissimum est argumentum, ad tabularum auctoritatem confirmandam. nam omnia ferre quae homines inter se sua sponte contrahunt; tabulis continentur, ut emptiones, venditiones, stipulationes, obligationes, pacta, promissa, testamenta, legata, donationes, plurimaque eius generis alia. quod si tabulae fiant irritae, nullaque sit earum auctoritas, nullum erit inter homines commercium, nemo alteri fidem habebit. nullus erit, qui secure possit aliquid contrahere. Quod autem Aristoteles *συλλογισμῶν* uocat, iurisperiti nostri contractum dicunt, quod Ulpianus testatur, in lege, Labeo, de uerborum significatione; contractum (inquit) ultro citroque; obligationem esse, quem graeci *συλλογισμῶν* uocant, ueluti emptionem, uenditionem, locationem, conductionem, societatem. apud Ciceronem, licet contractus in ea significatione minime reperiatur, tamen contrahere saepe idem est, quod apud Graecos *συλλογισμῶν*, id est ultro citroque se uicissim obligare, ut in secundo de officiis; in omni re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus & confiniis aequum & facilem. & alibi eodem in libro; Atque his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque; negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. summam uero facit huius disputationis Aristoteles, dicens, alia esse eminentia & prompta, quae pro tabulis dici possunt.

TEXT. *Quod si tabulae nobis contrariae fuerint, & pro aduersarijs faciant; primo quae supra diximus de contraria lege, conuenient ad hanc rationem omnia. nam per absurdum esset, cum male positi legibus, quibus nos legislatores decipiunt; parendum esse non putemus, si tabulis parere necessarium esse dicamus.*

COMM. Alteram disputationis partem ingreditur, & docet quid agendum sit, cum tabulae nobis contrariae fuerint: & aduersariorum causa adiuuerint. primo (inquit) iisdem argumentis uti possumus, quibus supra diximus utendum esse, cum legem nobis contrariam habemus. deinde comparatione utemur hoc modo; si leges, quae sunt inutiles, abrogandas esse censemus, neque illis parendum existima-

l. Pacta
C. de Pa-
ctis.

existimamus, cur non multo magis iniqua pacta rescindere possumus? res enim profus absurda esse videretur, cum pro communi utilitate sæpe leges extinguantur, & pro æquitate ab eis plerumque discedatur, si necessarium esse putemus, omnia, quæcunque tabulis continentur, esse seruanda. cum præsertim longè minori periculo tabulæ repudientur, quam leges abrogentur. hæc autem comparatio maximam vim habebit ad tabulas in firmandas, modo probare possimus aliquid iniquitatis in eis latere, quod vel dolo malo, vel vi, vel ignorantia sint confectæ. vel denique contra id, quod ius æquumque postulabat. hinc actiones apud iurisconsultos, De inofficioso testamento, Quod metus causa, De dolo malo, & reliqua.

TEXT. *Deinde iudicem ipsum esse iustitiæ dispensatorem dicemus: non igitur tabulas spectare; sed id, quod iustius est, debet.*

COMM. Ab officio iudicis argumentum contra tabulas ducere licebit. iudex enim est tanquam iustitiæ dispensator, qui nihil aliud in iudicando proponere sibi debet, nisi quod iustum, æquumque postulat. non igitur ab eo tabulæ spectandæ sunt, sed id, quod iustius esse videatur. & secundum id sententiam ferre debet. Quod autem nos iustitiæ dispensatorem vertimus, Aristoteles *τῷ δίκαιον ἐπιθετικῶν* eleganti metaphora dixit. Nā Brabeutz dicebantur illi, qui gymniciis ludis præerant, ut Iulius Pollux libro tertio docet, hi (quemadmodum Phaurinus scribit) lauream virgam manu tenebant, quam victori ludorum gymnycorum porrigebant. erant igitur Brabeutz propriè ludorum tantum iudices, sed Aristoteles hoc loco transtulit ad iudiciales controuersias. sicut etiam nos dispensatorem iustitiæ trāslatè diximus. sunt enim propriè dispensatores, qui res domesticas tractāt, & earum curam ac rationem habēt. hinc dispensatorem belli Plinius dixit, hoc est administratorem. & Cicero pro Rabirio, dicit Rabirium dispensationem regiam suscepisse.

TEXT. *Et iustum quidem nemo detorquere potest neque fraude, neque necessitate ulla; quia natura tale est: tabula uerò & deceptis, & coactis hominibus sæpe fiunt.*

COMM. Aliud argumentum à comparatione, quod sequitur iudicis officium, quem iustitiæ administratorem esse dixit. iudex debet iustum sequi, non autem tabulas. iustum enim est eiusmodi, quod neque fraude alicuius, neque ulla necessitate commutari possit, cum ab ipsa natura tale proficiscatur. at vero tabulæ sæpe fiunt, vel per fraudem ac dolum, vel per vim; cum homines vel decipiuntur, vel coguntur.

TEXT. *Ad hæc spectare oportet, an alicui legi vel earum, quæ scriptæ sunt, uel quæ sunt communes; an rebus iustis & honestis tabula contraria sint.*

COMM. Addit quasdam cautiones quæ facile possint tabularum fidem euertere. ut si vel propriè legi alicui, vel communi repugnent, aut rebus iustis & honestis sint contrariæ. Leges autem commu-

nes hoc loco sicut etiam superius appellat partes iuris naturalis, & iuris gentium. necesse est autè iniquas esse pactiones, quæ vel contra leges, vel contra honestatem fiunt.

TEXT. *Videndum etiam est, an tabula quæ proferuntur, alijs tabulis uel posterioribus, uel prioribus contraria sint; uel enim posteriores erunt rata, uel priores irrita; uel si priores recta sint; in posterioribus erit fraus; id autem arripiemus, quod causa nostra utile fuerit.*

COMM. Sæpe etiam inter se tabulæ conferuntur, ut aliæ confirmantur, aliæ resellantur, & præcipue si contrariæ fuerint. nam tunc necesse est, vel priores irritæ sint, vel posteriores. neque enim si contrariæ sunt, ambo possunt esse rata. quare tunc arripiemus eas defendendas, quæ causæ nostræ utiliores esse videbuntur. siue illæ priores, siue posteriores fuerint. Cicero pro Roscio Comædo comparat aduersaria cum tabulis, & tabularum auctoritatem auget, quia Fannius aduersarius nullas habebat tabulas, aduersaria uero deprimit, & nullius auctoritatis esse ostendit, quoniam Fannius tantum aduersaria proferebat. uocant autem Latini Aduersaria, tabulas quasdam tumultuarias, quæ sine ordine fiebant, tantum ne memoria exciderent ea, quæ in illis scribebantur. postea uero ex aduersarijs tabulæ iustæ atque ordinatæ fiebant. sic igitur ait Cicero; Quid est, quod negligenter scribamus aduersaria? quid est, quod diligenter conficiamus tabulas? qua de causa? quia hæc sunt mēstrua, illæ sunt æternæ: hæc delentur statim, illæ seruantur sanctè: hæc parui temporis memoriam, illæ perpetuæ existimationis fidem, & religionem amplectuntur: hæc sunt deiecta, illæ in ordinem confectæ. itaque aduersaria in iudicium protulit nemo, codicem protulit, tabulas recitauit.

TEXT. *Consideranda est etiā utilitas; & si qua in re tabula iudicibus aduersentur; & c. eius generis, quæ facile uideri, atque intelligi possunt.*

COMM. Quia iudices, sicuti etiam ceteri homines, utilitatem propriam sequuntur, & detrimenta fugiunt, ideo debet orator aduercere, an tabulæ quæ proferuntur ab aduersarijs, iudicibus aliquo modo nocere possint, atque illud aperire, planumque facere. sic enim facile iudices eas tanquam iniquas repudiabunt. possent etiam alia multa proferri contra tabulas, sed quoniam ex eis, quæ dicta sunt, sine difficultate possunt intelligi, ideo prætermittit ea Aristoteles, & ad quæstiones transit.

TEXT. *Quæstiones uerò, testimonia quadam sunt; quæ uidentur ea de causa fidem facere, quia necessitas quadam eis inest. itaque non difficile est earum uim intellegere, & quæ de ipsis dici possunt excogitare.*

COMM. Quartum genus probationis inartificiose quæstiones continet. sunt autem quæstiones quando quis torquetur & cruciatur ut verum dicat, ideo Quintilianus tormēta uocat, Aristoteles *καταναγκαστικῶν* est quæstionem habere de aliqua re. uult autem Aristoteles esse quædam testimonia, nempe coacta, & quadam necessitate expressa, si-

aut etiam Cicero in Partitionibus. quoniam igitur adest necessitas, videntur vera dicere qui torquentur. Quintilianus ita inquit; cum pars altera questionem vera fatendi necessitatem vocet, altera sepe etiam causam falsa dicendi. quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Cicero in Topicis sic de hac re ait; Facit etiam necessitas fidem: quæ tum à corporibus tum ab animis nascitur. nam & verberibus torti, & igni fatigati quæ dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere: & quæ à perturbationibus animi fiunt dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, adferunt auctoritatem & fidem: sed non est difficile (inquit Aristoteles) quid quæstiones valeant intelligere, & quid in vtranque partem dici possit inuenire.

TEXT. *Nam si pro nobis faciant; eas augere poterimus, ac dicere solas ex omni genere testimonium esse veras.*

COMM. Si quæstiones causam nostram adiuuant, debemus earum auctoritatem augere, ac dicere solum hoc testimoniorum genus esse verum, cui necessitas adhibetur. Cicc. in Partitionibus ita inquit; Sin quæstiones habite, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuant, confirmandum genus primum quæstionum erit, dicendum de vi doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam nisi probassent, certè repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum doctissimorum hominum: apud quos etiam (id quod acerbissimum est) liberi, ciuesque torquentur. &c. nam apud Romanos liberum hominem torqueri nefas erat. neque etiam de seruis in dominos queri licebat, nisi vel de incestu, vel de rebus atrocissimis, ut de coniuratione in patriam. nam consule Cicerone detecta Catiline coniuratione de seruis in dominos quæsitum est. ut in Partitionibus ait idem Cicero pro Roscio Am. cum Cicero patronus seruos in quæstionem postularet, qui presentes erant cum Roscius pater interficeretur, & aduersarii recusarent eos in quæstionem dare, concludit Cicero nihil interesse vtrum aduersarii quæstionem recusent, an de maleficio confiteantur.

TEXT. *Quod si nobis contraria fuerint, & pro aduersario faciant; veritatem earum euertere licebit, de genere toto quæstionum disputando. quibus enim necessitas adhibetur, non minus falsa, quam vera dicere solent: nam vel dolorem tolerantes, verum occultant; vel facile mentiuntur, ut citius à cruciatu liberentur.*

COMM. Quoties causam nostram quæstiones premunt, tunc earum veritas argumentis labefactanda est. quod facile fiet si de toto genere quæstionum disputauerimus, ac dixerimus in eis nihil certi esse posse. quoniam qui cruciantur tam falsa quam vera proferre solent. sunt enim aliqui patientes ac duri, qui nullis tormentis adigi possunt, ut verum dicant. ut Zeno Eleates, qui perpeffus est omnia, potius quam socios delendæ tyrannidis indicaret, ut secundo Tuscul. ait Cicero. sunt alii tam

ro impatientes, ut nullum dolorem tolerare possint, sed omnia mentiuntur, ut quamprimum à cruciatu liberentur. Cicero pro P. Sylla de toto quæstionum genere disputat hoc modo; Quæstiones nobis seruorum ac tormenta accusator minitatur: in quibus quanquam nil periculi suspicamus, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque animi, tum corporis, regit quæsitior, flectit libido, corrumpit spes, infirmitas metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur. interdum singulæ quæstiones irridentur, ut pro Milone; sed quæstiones vrgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio libertatis: quibus nam de seruis? rogas? de P. Clodij. quis eos postulauit? Appij. quis produxit? Appij. Vnde ab Appio. Dij boni, quid potest agi feuerius? & quæ sequuntur. Pro A. Cluentio plurimis rationibus & argumentis probat quæstionem, quam de seruis Stratone & Nicostrato Salsia Cluentij mater in Cluentium habuerat, falsam ac fictam fuisse, neque illi fidem adhibendam.

Ad hæc proderit exempla proferre, quæ aliàs acciderunt, & ipsis iudicibus cognita sunt. TEXT.

COMM. Exempla multum valebunt vel ad confirmandas, vel ad infirmandas quæstiones, & præcipue si iudicibus ipsis cognita fuerint. Val. Max. libro octauo tria ponit exempla quæstionum habitarum, vnum quo probat iu quæstionibus aliquando falsum dici, duo quibus ostendit interdum verum occultari. primum hoc est; Seruus quidam M. Agrij argentarij accusatus est, quod Alexandrum T. Fannij seruum occidisset, ea de causa tortus à domino confessus est eam à se eadem commissam. itaque de illo sumptum est supplicium. paruo deinde tempore Alexander ille, de cuius nece creditum erat, domum redijt. Altera duo exempla sunt hæc; Alexander T. Fannij seruus dicebat. C. Flauium equitem Romanum interfecisse; atque ideo septies tortus constantissimè pernegauit, cum tamen verum esse. postea compertum sit. eodem modo Philippus Fuluij Flacci seruus octies tortus ut incestum domini patefaceret, nullum omnino verbum, quo dominus perstringeretur, emisit. cum tamen alij serui de flagitio domini confessi sint. Idem Val. Max. libro tertio, de patientia sic ait; In Theodoro quoque viro grauisimo, Hieronymus Tyrannus tortorum manus frustra fatigauit. rupit enim verbera, fidiculas laxauit, soluit eculeum, laminas extinxit prius quam efficeret, ut tyrannidij conscios indicaret.

Iuris uero iurandi ratio quadripartita est. aut enim aduersario dat, & ipse etiam capit iusiurandum, aut neutrum facit; aut alterum facit, alterum nequaquam: uel enim iusiurandum dat, neque tamen capit; uel capit ipse, neque tamen aduersario dat. TEXT.

COMM. Inter probationes artis expertes ultimo loco ponit Aristoteles iusiurandum. de quo Cicero tertio de off. ita inquit; Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum

siurandum affirmatio religiosa. quod autem affirmatè quasi deo teste promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã & fidem pertinet. Nã præclare Ennius; O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis. Qui igitur iusiurandũ violat, is fidem uiolat: quã in Capitolio uicinã Iouis Opt. Max. ut in Catonis oratione est: maiores nostri esse voluerunt. Christianis legibus cauetur, nequis iuret nisi coactus, & qui iurat per Deum tantum, non per alia iurare debet, vt Hieronymus testatur. Animaduertendum est autem vt iusiurandum hos habeat comites, veritatem, iudicium, atque iustitiam. si ista defuerint, non iam iusiurandum erit, sed periurium. Quatuor vero modis concipitur in iudicio iusiurandum, vel enim uterque iurat, hoc est & accusator, & reus. cum accusator concedit reo ut iuret, atque etiam ipse iurare paratus est, uel accusator neque ipse iurare vult, neque aduersario credere quamuis iurare paratus sit. uel aduersario concedit, ut iuret, neque tamen ipse iurare vult. uel denique ipse paratus est iurare, neque tamen aduersario iusiurandum concedit. his quatuor modis, qua ratione de iureiurando uerba facere commode possimus docet Aristoteles.

22. q. 2.
c. animad
uertendũ.

TEXT.

Præterea uidendum est etiam, an iusiurandum iam conceptum fuerit; siue ipse iurauerit, siue eius aduersarius

COMM.

Antequam præcepta tradat, de tractando iureiurando, prius admonet, ut aduertamus, an super eadem re sit iam conceptum iusiurandum, quod duobus modis accidisse potest, uel si ipse actor iurauerit, uel si eius aduersarius. tria uerò iurisurandi genera apud græcos erant; ἐπιόμοτος ὄρκος quod affirmandi gratia sponte suscipiebatur, κατ' ὄρκος inficiandi causa. & ἑπαρκτός cum quis non sponte sed inuitus iurare cogebatur.

TEXT.

Qui iusiurandum acferre non uult, is dicit, aduersarios facile peierare; ut posteaquam iurauerint, nihil reddant, se uerò considerare, fore, ut iudices non iuratos aduersarios condemnent: & se malle iuratorum iudicum periculum facere; quod melius est, quia iudicibus ipsis credat, aduersariis autem non credat.

COMM.

Iam quatuor illa membra quæ proposuerat, diligenter exequitur. ac primò docet, quid agendũ illi sit, qui non uult aduersario iusiurandum deferre. tribus igitur ille rationibus uti poterit. primò dicet mores ac uitam aduersariorum se optimè nosse, qui eo sint ingenio præditi, ut non dubitè peierare, quò non reddant ea, quæ debent. hoc autem probari poterit ex cætera uita, ut si quando alias peierauerint, aut falsum dixerint, aut aliquid improbè & flagitiosè gesserint. nã uerisimile est eum qui in aliqua re sit improbus, etiam in alijs rebus improbum futurum. nam (ut ait Cicero pro Rab. Posth.) ubi semel quis peierauerit, ei credi postea etiam si per plures deos iuret, non oportet. & pro Roscio Com. qui mentiri solet, peierare consuevit. quem ego ut mētiatur inducere possum, ut peieret exorare facile potero. Deinde di-

10 cet Orator se causæ suæ confidere, quæ tam sit aperta & manifesta, ut eam in dubium uocare non sit utile. cum sibi dubium non sit quin iudices èt non iuratos aduersarios condemnaturi sint. atque ideo nolle se aduersariis iusiurandum deferre. postremo utetur comparatione dicens, se malle iudicum religionem sequi, quos sciat iuratos sententiam laturos, quam aduersariis causam committere, quoniam ipsis iudicibus credat, & eos iustissimos atque integerrimos uiros esse sciat, aduersariis autem nullam fidem habeat, quos impios atque ab omni religione alienos intelligat, aut cupidos & auaros. nam qui auarus est, negligit iusiurandum. ut ait Cicero primo de Inuentione.

Qui non capit oblatum iusiurandum, dicit se pecuniarum causa iurare nolle; quod si improbus esset, facile iuraret: melius enim esse, alicuius utilitatis gratia, quam nullius improbum esse; iuratus enim pecuniam haberet, non iuratus autem minime haberet.

TEXT.

Quintilianus ait difficilem esse reculationem iurisurandi, qui enim iurare non uult, cum aliquid petit, illud sibi deberi, uidetur esse calumniator, & inique petere. tamen ostendit Aristoteles quid tunc faciendum sit. dicit enim qui iusiurandum recusat, nullo modo sibi posse in animũ inducere, ut propter pecunias iuret. atque id probitatis suæ signum esse debere. improbus enim facile iurare solet, ut pecuniam habeat. præstat autè pro aliqua utilitate improbitatem exercere, quam pro nulla. nam si iuratus dixerò (inquiet) mihi pecuniam deberi, non est dubium quin eam habitu rus sim. Si autem non iurauero, pecuniam non habeo. hunc autem locum ita Quintilianus imitatus est, Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuisse, se autem probare malle, quæ affirmet, quam dubium cuiquam relinquere, an peierarit. debet enim in iureiurando maxima esse religio. nam (ut ait Hesiodus) qui periurus est homo, non tantum ipse punitur ab immortali Deo, sed etiam eius filii ac posterì. qui uerò iurisurandi religionem obseruarit, is non tantum ipse, sed etiam eius filii & posterì debita præmia consequentur.

Sic enim propter bonitatem ac uirtutem, non autem propter peierandi timorem iurare nolle uidebitur.

TEXT.

Qui supradictis rationibus utetur (inquit) in recusando iureiurando, uidebitur esse uir bonus, & ideo iurare nolle, non quia uereatur peierare, sed quia bonitatem & uirtutem obseruet. nam omnino probi uiri non faciles sunt ad iurandum, & non nisi coacti iurare solent. quin Christianis legibus cauetur, ne iurare liceat. unde illud; Nolite iurare omnino. quod ita tamen interpretantur, ne iurare liceat, nisi cum necessitas postulare uideatur. tunc enim iusiurandum conceditur. itaq; legimus & Diuum Paulum, & alios sanctissimos uiros aliquando iurasse.

Cui loco Xenophanis illud dictum bene congruit; non esse equam prouocationem impij aduersus piũ hominem;

COMM.

dominens; sed consimilem esse, ac si quis robustus imbecillum uel ad uerberandum, uel ad uapulandum prouocaret.

COMM. Xenophanes Colophonius Philosophus ualde pius & religiosus fuisse dicitur, quippe qui contra Hesiodum & Homerum elegias & iambos scripserit, atque illa, quæ de Deis fabulosè & impie scripserant, improbarit, ut auctor est Diogenes Laertius. is igitur dicebat, nō esse equam prouocationem impij hominis aduersus pium. quoniam pius homo ualde timidè accedit ad iusiurandum, & semper veretur ne temeritate sua Deum offendat. impius autem qui vel non esse Deum putat, vel si sit, humana non curare existimat, confidenter & audacter iurare solet. itaque in hac prouocatione idem est ac si quis ualens ac robustus miles imbecillum ac debilem hominem ad certamen prouocaret. nam hæc sine dubitatione esset iniqua prouocatio. vixit autem Xenophanes diutissime, sicut ipse testatur, qui scripsit se à patria septuaginta septè annos peregrinatū fuisse, cum vigesimum quintum ageret annum quando e patria excessit. idem etiā dicebat, in Luna habitari, eamque esse terram multarum urbium & montium, auctor Cicero in Lucullo.

TEXT. *Quod si iusiurandum oblatum recipit; dicit, se sibi ipsi credere, non autem aduersario: atque illud Xenophanis dictum ita conuertet, ut dicat, parem esse prouocationem, cum impius iusiurandum defert, pius autem iurat.*

COMM. Aliquando paratus est actor iurare, cum tamē aduersario nōlit deferre iusiurandum. tunc igitur quid sit dicendum admonet Aristoteles. qui recipit (inquit) iusiurandum hac utetur prouocatione. dicit enim se sibi ipsi credere, cum rem certam habeat & mores ipse suos cognoscat, qui nulla ratione cogi posset, ut falsum iuraret, nolle autem aduersario credere, quem implum esse certò sciat. quo loco poterit Xenophanis dictum commutare, ac dicere, pium hominem posse constanti animo ex hac prouocatione cum impio dimicare: quando qui iusiurandum defert, impius est, qui autem illud recipit, pius. oportet autem ut qui hac utitur oratione, probatis sit moribus ac religiosus, aut non saltem apertè malus, alioqui merito ridebitur.

TEXT. *Præterea indignum esse, nolle se iurare in ea re, de qua petit, ut iurati iudices sententiam ferant.*

COMM. Hæc firmissima est ratio eius, qui iusiurandū recipit, ut ostendat iusto sacramento se contendere. nam res (inquit) indigna omnino esset, si nollem in ea re iurare, de qua peto, ut iudices, qui ex legibus iurati iudicant, pro me sententiam ferant. Cicero libro quinto Epistolarum ad Metellum scribens ait se recepisse iusiurandum à Metelli fratre oblatum summa cum sua gloria; Nam cum ille (inquit) mihi nihil, nisi ut iurarem permitteret; magna uoce iuravi uerissimum, pucherrimumq; iusiurandum: quod populus item magna uoce, me uerè iurasse, iurauit.

TEXT. *Si uerò defert aliis iusiurandum, dicit, pium esse deis ipsis rem totam committere; neque opus esse aduersario, ut alios iudices roget, cum ipsi de tota re iudicandi potestas detur: & rem absurdam eum facere, qui iurare nolit in ea re, de qua postulat, ut iurati iudicent.*

COMM. Qui defert iusiurandum uidetur modestissimè facere, qui totam rem aduersario permittat. itaque tribus illis rationibus uti potest. primo uelle se totam rem Deis committere, qui periuria maximè uindicare solent; & nullum scelus impunitum relinquere, quod siquid fraudis aduersarius commiserit, Deos uitores futuros. deinde nō opus esse iudicum sententiæ, cum aduersarius ipse de tota re iudex constituatur, & possit arbitrio suo de lite decidere, postremo dicit absurdum & indignum esse, si nolit aduersarius iurare in ea re, de qua postulat, ut iurati iudices sententiam ferant. hunc locum ita Quintilianus expressit libro quinto; At is qui defert, agere modestè uidetur. cum litis aduersarium iudicem faciat, & eum cuius cognitio est, onere liberet, qui profecto alio iureiurando stari, quam suo malit.

Quia uerò planum iam factum est, quid sigillatim dicendum sit; patet etiam, si copulare duos modos. opus fuerit, quid sit adferendum: ut, si ipse quidem capere uelit, non autem dare; aut, si dare quidem non abnuat, sed minimè uelit oblatum accipere; aut si simul & dare, & accipere sit paratus, aut neutrum facere uelit. nam ex eis, quæ dicta sunt, hæc copulantur: itaque rationes etiam ex iisdem copulari necesse est.

Cum iam sigillatim declararit omnes modos iuriurandi uel concipiendi, uel recusandi, nunc admonet ex ijs quæ dicta sunt, posse etiam intelligi, qua ratione duo modi copulari possint. ut si actor paratus quidem sit iurare, sed tamen nolit aduersario iusiurandum deferre, aut contra, si deferre quidem uelit, sed non tamen ipse recipere, aut si utrumque facere sit paratus, hoc est, & deferre, & accipere. aut denique, si neque deferre, neque accipere uelit. nam argumenta facile reperiri poterunt ex eis, quæ dicta sunt. non est igitur opus eadem repetere.

TEXT. *Quod si iam ab ipso conceptum iusiurandum fuerit, quod huic presenti contrarium sit; dicit non esse periurium. nam qui facit iniuriam, ille sponte facit; sed peierare est iniuriam facere: quæ uerò fiunt uel ni, uel dolo, nequaquam sponte fiunt. huc igitur referre periurium oportet; ac dicere, id in mente, non autem in lingua esse.*

COMM. Iam docuit quomodo de futuro iureiurando sit in iudicijs agendum. uerum quia nonnunquã accedit, ut iam antea fuerit conceptum iusiurandum, quod sit præsentis iureiurando contrarium, atque id duobus modis, hoc est uel ab ipso actore, uel ab aduersario, nunc docet quomodo etiam hæc pars tractanda sit. Ac primò qui arguitur de contrario iureiurando, debet hac ratio se à periurij crimine liberare, non olim sua sponte iurasse, sed uel metu coactum, uel dolo circumuentum,

atque ideo non esse periurium . nam omnis iniuria proficiscitur à consilio & voluntate, neque quisquam iniuriam facit, nisi qui sponte facit. sed peierare est iniuriam facere, ergo qui peierat, id sua sponte facit. qui autem vel vi coactus, uel deceptus aliquid iurat, is non sponte iurat, itaq; peierare non potest. hoc etiam Cicero tertio de officijs confirmat, ac docet. Iusiurandum aliquando non esse seruandum: ut si prædonibus (inquit) pro capite precium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium: cum hoc non fides esse debet, nõ iusiurandum commune. Non enim falsum iurare, peierare est, sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Scitè enim Euripides ; Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Hæc Cice. contra quæ Cælius Calcagninus multa disseruit, Ciceronem reprehendens, qui dixerit; falsum iurare, non esse peierare. sed nos hunc Ciceronis locum tum aliàs in nostris contra Cælium decisionibus, ab eius iniuria uendicauimus, tum hoc loco uendicatum putamus apud eos qui nouerint Ciceronem philosophiæ præcepta attemperasse ad Aristotelis doctrinam, non uerò ad normam Christianæ pietatis, quam alioqui constat omne mendacij genus merito damnari, atque ab eis abhorretur qui conceptam animis fidem & ueritatem etiam ore non constanter asseruerint.

TEXT. *Quod si aduersarius aliàs iurauerit; dicendum est, eum omnia subuertere, qui non stat eis, quæ iuratus affirmauit; hac enim de causa secundum leges nõ nisi iurati iudices sententiam ferunt.*

COMM. Si aduersarius alias iurauerit, deinde nolit iusiurandum seruare, dicet actor, ab eo diuina atque humana iura uolari, atque subuerti, qui non esse seruanda censet ea, quæ iureiurando affirmauit. addet etiam nulla alia de causa constitutum esse à maioribus, ut Iudices iurent, se ex legibus iudicatu-
 10 rata ac sancta esse oportere. Semper enim apud omnes gentes maxima fuit iurisiurandi religio; Vehementerque puniri periuros à Deo persuasum fuit. cum apud homines infamiam subeant; qui peierauerint. unde Cicero secundo de legibus ita inquit; Periurij pœna diuina, exitium, humana dedecus. apud Aegyptios qui periurij conuictus fuisset morte multabatur, quod eodè factò Deos & homines offendisset. apud Indos lex erat, ut periuris manuum & pedum digiti amputarentur. non solum legibus lingua periurijs mutilatur. ut quos membro peccarunt, eodem pœnam sentiant.

20 *Nos igitur (inquit ille) postulamus, ut nos Iudices eis maneat, quæ iurati iudicauistis, & ipsi non manebimus?*

TEXT.

Argumentum à repugnantibus per conformationem. fingit enim actoris uerba, quibus artificiosè se quasi culpæ socium simulat, cum tamen probet à periurio se plurimùm abhorrere. est igitur contentio repugnans, quæ plurimum Iudices mouere potest. debet enim vnusquisque id diligenter seruare, quod ab alijs iustum esse obseruari existimat, sed nos (inquit actor) iustum esse putamus, ut quæ iurati sunt Iudices, ea diligenter obseruent, ergo etiam nos quæ iurauimus, obseruare debemus.

COMM.

30 *Cetera etiam huius generis querenda sunt, quæ ad amplificandum pertineant. Ac de probationibus quidem artis expertibus hæc dicta sufficiant.*

TEXT.

Hæc (inquit) ac cetera huiusmodi argumenta quæ ad amplificandum pertinent, diligenter orator inquirere debet, atque in promptu habere, ut quoties opus fuerit, eis utatur. neque enim omnia colligi possunt ab artis scriptore. sed oportet, ut qui artem discit, ex similibus similia colligat, & quod in vna re præceptum est, etiam ad alias cõsimiles transferat. sic enim facile multum proficiet. hæc igitur (inquit Aristoteles) ad tractationem probationum artis expertium intelligendam sufficere possunt. cetera ipse Orator inueniet.

COMM.

40

Primi libri Rhetoricam Aristot. finis.

M. ANT.

M. ANT. MAIORAGII
IN SECVNDVM ARISTOTELIS
LIBRVM,

De Arte Rhetorica Explanatíones .

TEXT. *Hactenus ea sunt à nobis demonstrata, quæ ad sua
dendum & dissuadendum, vituperandum & laudan-
dum, accusandum & defendendum necessaria sunt;
nec non quæ opiniones, quæque propositiones eis re-
bus accommodatae sunt: ex eis enim sumuntur, & ex
eis sunt argumenta, quibus in unoquoque dicendi ge-
nere utamur.*

COMM.

HAEC est Aristotelis consue-
tudo, vt saepe repetat ea, quæ
iam antea declarauit, vt ad ea,
quæ consequuntur, quasi gra-
dum quendam faciat. quod
etiam hoc loco facit, nam quæ
in primo libro tractata sunt,
breuiter repetit, antequam ad alia transeat. ait igitur
se demonstrasse proprios cuiusque generis lo-
cos, quos intelligere, atq; respicere debeat is, qui
aliquid probare cupit. genera vero causarum à par-
tibus atque effectis eorum significat, & eodem
ordine numerat, quo in primo libro exposuit. do-
cuimus (inquit) hactenus; quæ necessaria sunt ad
suadendum & dissuadendum, quod est deliberati-
ui generis proprium, vituperandum & laudandū,
quod est demonstratiui, accusandum & defenden-
dum, quod est iudicialis. præterea quæ opiniones
& quæ propositiones singulis generibus conue-
niunt. uocat autem *δὲξας* hoc est opiniones quasi
sylum ac materiam probabilium argumentorum,
quæ sunt in communi opinione posita, vnde pro-
positiones in enthymemate fiunt. quod in primo
etiam Topicorum innuit, vbi docet omnes opi-
niones, quæ in singulis artibus sunt, dialecticas et
se propositiones. quoniam dialectica & rhetorica
de rebus omnibus ad vulgarem sensum, & com-
munem opinionem disputant. Itaque ex illis opi-
nionibus probabilibus, fiunt propositiones, qui-
bus constantur enthymemata in vnoquoque di-
cendi genere. sunt igitur hactenus aperti fontes
priorum argumentorum & deliberationis, & ex-
ornationis, & iudicij.

TEXT. *Sed quoniam Rhetorica finem sibi proponit ipsum
iudicium: (nam etiam in deliberationibus iudicant;
& iudiciale genus, nihil est aliud quam iudicium)
necessarium est, non tantum ad ipsum orationem ad-
uertere, ut probandi vim habeat, & fidem facere pos-
sit; sed etiam se ipsum afficere, & iudicem, qualem*

esse oportet, preparare.

Quoniam in primo libro dixerat tres esse pro-
bationum species, quas dicendo acquirimus, qua-
rum vna sit in vita ac moribus oratoris, altera in
permotione animi, tertia in argumentis, & iam
docuerit quibus argumentis in uno quoque ge-
nere sit utendum, & quomodo possit orator se bo-
num esse virum ostendere. Superest vt etiam de
animi perturbatione verba faciat. quam solâ par-
tem ab antiquis rhetoribus tractatam fuisse hu-
ius operis initio dixit. quæ licet oratoribus ad vin-
cendum propè necessaria esse videatur, tamen à
Philosopho non laudatur, quia non iustum esse
videtur, iudicis animum distorquere atque infle-
ctere ad indignationem, uel inuidiam, uel miser-
cordiam. hæc igitur præcepta mouendorum ani-
morum tanquam Philosophus non probat, sed
tanquam orator accuratè persequitur, ut artem
nobis integram tradat. Ac primo dicit Rhetori-
cam sibi proponere finem ipsum iudicium. quod
ita intelligendum est, nihil aliud querere orato-
rem, nisi ut auditores iudicent ea, quæ dicit esse
uera. sic enim facile in persuasionem inducentur.
non igitur dissentit ab eo, quod alibi dixerat, Rhe-
toricæ finem esse persuasionem. quoniam persua-
sio nihil aliud est, quam iudicium quoddam. cre-
dunt enim homines ea, quæ uera esse iudicant. ita-
que persuasio nascitur à iudicio. quod autem ue-
rum sit id, quod ait, probat à fine duorum generū:
hoc est deliberatiui, & iudicialis. nam qui delibe-
rant, cum oratoris uerba rationesque percepe-
rint, iudicant, utrum id utile sit, an inutile, de quo
deliberatur. & in iudicali genere de iusto, & iniu-
sto iudicatur. duo autem hæc genera posuit, quæ
frequentiora, & potiora sunt, demonstratiuum re-
liquit, uel quia rarius est, uel quia satis constat et-
in eo, de oratoris facultate iudicari. cum ergo per-
spicuum sit, in omni rhetorica generalem quendam
finem esse iudicium, necessitas postulare uidetur:
ut orator non tantum argumenta querat, quibus
orationem suam probabilem efficiat, de quibus
primo in libro dictum est: sed etiam noscat, quo-
modo se ipsum afficere, ac mouere, & iudicium
animos concitare, & quocumque uoluerit impel-
lere possit. Nam oportet ut orator non tantum
auditores mouere studeat, sed ut etiã se ipsum af-
ficiat. quod in secundo de oratore Antonius in-

Crasso laudat; vt mihi (inquit) non solum tu incendere iudicem, sed ipse ardere uidearis. Neque enim fieri potest vt doleat is, qui audit, ut oderit, vt inuideat, ut pertimescat aliquid, vt ad fletu misericordiamque deducatur, nisi omnes ij motus, quos orator adhibere uolet, iudici, in ipso oratore impressi esse, atque iniusti videbuntur. quod eleganter expressit Horatius;

Vt ridentibus arrident, ita flentibus adsunt Humani vultus, si uis me flere dolendum est Primum ipsi tibi, tum tua me infortunia laudent.

Nulla enim mens est (ut ait Antonius) tam ad comprehendendum vim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens accesserit.

TEXT. *Per magni enim interest ad faciendam fidem primum in deliberationibus, deinde etiam in iudicijs, ut orator uir bonus esse uideatur; atque erga eos, qui disceptant, bene animatus: præterea refert etiam, quomodo illi ipsi sint affecti.*

COMM. Cum orator in dicendo nihil aliud sibi proponat, nisi vt fidem faciat, debet omni diligentia ea querere, quæ fidem facere possint. & quia non tantum argumentis fides fit, sed etiam bonis moribus exprimentis, & mouendis animis, ideo debet eniti, ut bonus uir esse uideatur, & erga auditores bene animatus. atq; etiam elaborare, ut audientium animos moueat. de qua re sic Antonius secundo de Oratore; Horum igitur exprimere mores oratione, iustos, integros, religiosos, timidos, perferentes iniuriarum, mirum quiddam ualet: & hoc uel in principijs, uel in re narranda, uel in peroranda tantam habet uim si est suauiter, & cum sensu tractatum, vt sæpe plus quam causa ualet. tantum autem efficitur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio.

TEXT. *Et oratorem quidem bonum uideri, utilius est in deliberationibus; auditorem uero bene affectum esse, multum in iudicijs prodest.*

COMM. Semper quidem est utile vt orator uir bonus esse uideatur, sed tum præcipue cum in deliberatione genere uersatur, & aliquid suadere, aut dissuadere cupit. neque enim quisquam ei credit, quem improbum ac perfidiosum esse putat. iustis autem & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur (quod secundo de officijs ait Cicero) vt nulla sit in his fraudis iniuriæque suspitio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. hoc obseruat in Orationibus suis diligentissime Cicero, ut pro lege Man. se pro amicis semper laborasse, atque in causis caste integreque uersatum esse prædicat. quod certe boni uiri officium est. sic in oratione contra Rullum de lege Agraria, multis rationibus ostendit se consulem esse popularem, & nihil aliud dies noctesque cogitare, nisi quomodo salutem atque utilitatem communem tueri & augere pos-

sit. sed in iudicialibus controuersis multum prodest ipsum iudicem afficere, & commouere. vt inclinatione voluntatis in nos propendat.

Neque enim eadem sentiunt, qui amant, & qui oderunt, qui sunt irato animo, & qui placato; sed uel omnino diuersa sentiunt, uel saltem magnitudine diuersa: qui enim amat eum, de quo iudicium facturus est, uel nihil iniquè fecisse, uel parum peccasse censet, qui autem odit, contrarium sentit.

COMM. Ratio cur in iudicijs possit iudicem aut ad bene uolentiam, aut ad odium, aut ad iram, aut ad clementiam impellere. quoniam hæc motiones animi sententiam mutant, & de eisdem rebus non eodem modo iudicare homines compellunt, ut uel omnino diuersas habeant sententias, ut cum alius iuste factum esse censet, alius iniuste. uel saltem magnitudine diuersas, vt cum alius leue peccatum esse, alius graue iudicat. hoc enim amor efficit ut cum quis de amico iudicaturus est, uel eum nihil iniquè fecisse censeat; uel paruum admodum eius esse peccatum, contra autem odium, etiam quæ recte gesta sunt, improbare cogit, & quæ leuia sunt, tanquam maxima damnare. unde bene Cæsar apud Sallustium inquit; Omnes homines. P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia tacuos esse decet. haud facile animum uerum prouidet, ubi illa officiant. hæc est causa cur accusatores ad iram & odium conentur iudices impellere ut reum condemnent, defensores autem ad clementiam & beneuolentiam reuocent, ut absoluant. cuius rei passim apud Ciceronem in orationibus exempla uidere licet. omnes enim naturæ quodam impulsu & sibi, & suis fauent, quos autem amant, suos iam esse putant, externos autem atque inimicos auersantur. ideo multum ualet in iudicijs gratia, beneuolentia, fauor. sicuti contra etiam inimicitie, odium, solitudo magnopere nocent.

Quod si quis concupiscit, & bene sperat, cum iucundum est id, quod fore putatur; sibi id euenturum, & bono futurum arbitratur: at, si nulla cupiditate trahitur, & ægrè fieri posse putat; contrarium existimat.

COMM. Probat etiam spem & cupiditatem plurimum ualere, ut quis in iudicio aut deliberatione quod uult assequatur. nam si potest orator efficere, ut iudex aliquid cupiat, aut speret, quod sibi iucundum fore existimet, & id ex illo iudicio euenturum, & bono futurum ostendat, facile quod uolet obtinebit. contra uero si iudex nulla spe aut cupiditate trahitur, & cum uel non fieri aliquid posse, uel cum difficultate fieri putat, tunc nihil, aut paruum mouetur. hæc est ars qua utitur Cicero contra Verrem, ut eum iudices condemnent, si cupiunt infamiam effugere, & bonam existimationem acquirere. sic enim incipit; Quod erat optandum maximè iudices, & quod unum ad inuidiam uestri ordinis, infamiamque iudiciorum

diciorum sedandam maximè pertinebat; id non humano consilio, sed prope diuinitus datum, atq; oblatum uobis summo Reip. tempore uidetur. & paulo post; adduci enim hominem in quo recò ciliare existimationem iudiciorum amissam, redire in gratiam cum populo R. satisfacere exteris nationibus possitis. & in tertia actione in eundè; Ita que mihi uideor magnā, & maxime ægram, & prope depositam Reip. partem suscepisse, neque in eo magis meę, quam uestrę laudi existimationiq; seruasse. accessi enim ad inuidiam iudiciorum leuandam, uituperationemque tollendam.

TEXT. *Quod autem oratores ipsi fide digni uideantur, tria sunt in causa: tot enim etiam ea sunt, quibus ad credendum inducimur, præter argumenta. illa uerò sunt prudentia, uirtus, & beneuolentia.*

COMM. Probauit animi cōmōtiones multum ad obtinendas causas ualere, nunc probat etiam mores oratoris sæpe facere fidem. cum ostendit orator se tria illa esse consecutum. quibus homines inducuntur ad credendum etiam sine argumentis. illa uero tria sunt; prudentia, uirtus, beneuolentia. nā prudentibus & sapientibus uiris, quos intelligere plusquam nos arbitramur, facile credimus, & ijs, qui probitate præstant, quia probos viros mentiri non solere certum habemus, & amicis denique, quos arbitramur, nō minus de nostris rebus, quā de suis esse sollicitos. Cicero secundo de officiis duas tantum res ponit prudentiam, & iustitiam, quia de beneuolentia iam ante dixerat, sic enim ait; Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. & paulo post; intelligentię coniuncta iustitia, quantum uolet, habebit ad faciendam fidem uirū. iustitia sine prudentia multum poterit, sine iustitia nihil ualebit prudentia. hoc autem Xenocratis exemplo probare licet, cui propter prudentiam & iustitiam plus iniurato iudices quam cæteris iuratis crediderunt. cum. n. alii quando testimonium dicere coactus fuisset, & ad aram more Atheniensium iurandi gratia accessisset, uniuersi iudices consurrexerunt, & cum iurare prohibuerunt. quod in eo nulla esset omnino mendacii suspicio.

TEXT. *Decipiuntur enim homines in ijs, de quibus uerba faciunt, aut consultant, uel propter hæc tria omnia, uel propter horum aliquid. nam uel propter imprudentiam non rectè sentiunt; uel si rectè sentiant, propter improbitatem sententiam suam non aperiunt; uel denique prudentes quidem, ac boni uiri sunt, sed non tamen amici: quo fit, ut aliqui scientes intelligerentque non optima consulant. præter hæc autem nihil est.*

COMM. A contrariis demonstrat tria tantum esse, quæ faciant oratorem fide dignum uideri. quoniam etiam tantum tria sunt illa, quæ homines decipiunt, & in errorem inducunt, ut mala consilia se quantur, nempe imprudentia, improbitas, & inimicitia. nam uel pp hæc omnia decipiuntur, ut cū is, qui consilium dat, imprudēs, improbus, & ini-

micus est, uel propter horum aliquid. nam fieri potest, ut bonus uir, & amicus sit is, qui consulit, & tamen per imprudentiam non rectè sentiat. sed ea censeat esse aggredienda, quæ aut detrimentum aut dedecus adferant. ut pro lege Man. Cicero consilium Hortensii reprehendit, qui dicebat, bellum Mithridaticum non esse Pompeio demandandum, ne uni omnia concedantur. eum igitur & bonum esse uirum concedit, & amicum Reip. sed tamen non rectè sentire. Sæpe etiam aliquis rectè sentit, sed propter improbitatem non uult sententiam suam aperire, quin potius contrariæ consulit. quæ improbitas sæpe in ipsum auctore reuertitur. unde prouerbum illud; Malum consilium consultori pessimum. debet enim consultor integrè iusteque consulere. quoniam (ut aiebat Plato) consilium res quædam sacra est. non nunquam uero accidit, ut qui consilium dat, uir prudens sit, & bonus, sed non amicus. itaque consilio suo fallere inimicum studet. putant enim iustum esse, quacunque ratione inimicos ulcisci. unde Virgilius;

-- dolus an uirtus quis in hoste requirat?
Quare censet Aristoteles à bono uiro non alienū esse, quæ mala sunt inimicis consulere, ut ea ratio ne si non potest aliter, iniurias suas ulciscatur. eiusdem enim probitatis ait esse, & amicis benefacere, & inimicos ledere. quamuis aliter nobis christianę leges præcipiant. iubent enim ut eis etiam, qui nos odio prosequuntur, benefaciamus. quod apud Platonem multis in locis Socrates laudat.

TEXT. *Neceffe est igitur, ut is, qui hæc tria habere uisus fuerit, apud auditores fidem inueniat. sed quomodo prudentes & boni uiri uideantur, ex eis, quæ sunt à nobis alibi de uirtutibus explicata; sumendum est: ex eisdem enim locis poteris orator & alium ornare, & se ipsum talem ostendere. de beneuolentia uero atque amicitia nunc, cum de permotionibus animi uerba facere aggrediamur, pariter dicamus.*

COMM. Concludit quod proposuerat, deinde distinguit. Siquis (inquit) artificiose consequi poterit, ut ab auditoribus uir prudens, & bonus, & amicus existimetur, is sine ulla dubitatione quicquid uoluerit, facile persuadere poterit. quæ tria diligentissime Cicero contra Rullum in se esse demonstrat. nam prudentiam & sapientiam suam ostendit, cum se intelligere ait, quibus rebus egeat Resp. quæ sint aduersariorum consilia, & quæ sint Consulibus partes in tali Reip. tempore. probitatem autem summam præ se fert, cum nullos se labores, nullas uigilias pro salute Reip. uitare uelle dicat, & sibi patriam propria esse uita cariorem. denique se populo Rom. amicissimum, & popularem esse consulem, & gratum ac memorem beneficiorum quæ à Quiritibus acceperat. quæ omnia melius legenda illa oratione percipi possunt. quibus autem rationibus aliquis se prudentem, & bonum uirum esse possit ostendere iam supra declaratum est, cum de

virtutibus ageretur. nā qui bene aliū laudare didicit, is etiam seipsum cum opus fuerit, modestè exornare poterit. Ex iisdem enim locis & sui ipsius & aliorum laus exprimitur. quod in Partitionibus Cicero filius ita ostendit; Accepi ista, didicique breuiter, non solum quemadmodum laudarem alterū: sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari. Superest vt doceat etiam quomodo possit orator ostendere se beneuolum & amicum auditoribus esse, quod se facturū hoc in libro pollicetur. itaque infra de amicitia tractabit.

TEXT. *Sunt autem illæ permotiones, quæ efficiunt, ut homines immutati, non eodem modo de iisdem rebus sentiant; quas ægritudo uoluptasque consequitur: cuius generis sunt ira, misericordia, metus, cæteraque huiusmodi; & quæ sunt ijs contraria.*

COMM. Cum de permotionibus animi uerba facturus sit, primo naturam earum exprimit, deinde diuidit, postremo singulas persequitur. ait igitur primo, eas esse permotiones animi, quibus homines immutati, etiam sententiā mutant, ita ut uel ægritudinem uel uoluptatem sentiant. qua in definitione tria sunt aduertenda. primum ut ipsi homines immutentur. quamuis enim res immutentur, atque ideo mutare sententiam cogantur homines, tamen id sine permotione animi facere possunt. nam tempori cedere, idest necessitati parere semper sapientis est habitum. & præstantibus in Rep. uiris nunquam est laudata in una sententia perpetua permanſio. deinde ut etiam sententiam mutant. potest enim fieri vt quis aliquo modo perturbetur, & tamen in eadem sententia perseueret. postremo ut ex ea mutatione animi uel dolorem uel læticiam percipiat. quod si hæc tria concurrant, facile erit, ut iudex aliter sententiam ferat, quam initio constituerat. quod accidit cū uel irascitur, uel miseretur, uel metuit, uel denique alio aliquo modo commouetur, ut amore, odio. Terentius in Eunucho; *Dij boni, quid hoc morbi est? adeo homines immutari ex amore, ut non cognoscas eundem esse? semper autem his animi permotionibus uel ægritudo uel uoluptas comitatur.* Cicero primo de officijs & secundo Tuscul. & quarto eiusdem operis ait permotiones in ea esse parte animi, quæ rationis est experta. Duplex est enim (inquit) uis animorum atque naturæ, una pars in appetitu posita est; quæ est *ἡσυχία* græcè; quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendū que sit. & quarto Tuscul. ita scribit; Quoniā quæ græci *ἡσυχία* uocant, nobis perturbationes appellari magis placuit quam morbos; in his explicandis ueterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes diuidunt: alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. in participem rationis ponunt tranquillitatem, idest placidam quietamque constantiam, in illa altera motus turbidos tū iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicosque ra-

tionem hanc animi partem, quæ ratione caret, uocant etiam *ἐπιθυμίαν*, quod ea nos ad aliquid appetendum impellat.

Sed quæ in singulis sunt, tres in partes distribuere oportet; ut de ira, exempli gratia, quomodo affecti facile irascantur, & quibus irasci soleant, & quas ob res. Nam, si unum aut alterum tantum horum habeamus, & non omnia teneamus; nullo modo fieri poterit, ut animos audientium ad iram commoueamus: Idem etiam de reliquis permotionibus sentiendum.

COMM. Quoties aliquem excitare affectum in animis audientium uolumus tria diligenter considerare debemus, primo quales ij sunt, quos commouere uolumus, deinde pro quibus uel contra quos mouentur, tum quas ob res moueantur: ut cum ad iram uolumus auditores impellere, primò uidentum est, quomodo affecti homines facile irascantur. deinde quibus hominibus irasci soleant, postremò quæ sint res illæ, quæ facile iram moueant. hoc autem probatur à contrario. nam, si ex his tribus unum tantum, aut alterum habeamus, ut si cognouerimus quomodo affecti facile irascantur, & quibus irasci soleant, & non intelligamus tertium, hoc est quas ob res indignentur & irascantur, non poterimus eos ad iram excitare. hæc autem omnia etiam in reliquis permotionibus consideranda sunt, ut in misericordia, spe, metu, quæ deinceps Aristoteles accuratè persequitur.

Quemadmodum igitur in rebus traditis propositio ues descripsimus, ita etiam in his faciamus; & eodem modo singula distinguamus.

In primo libro cum de causarū generibus uerba faceret, cuiusque generis propositiones diligenter indagauit, ut intelligere posset orator, quæ res utiles, quæ inutiles, quæ honestæ, quæ turpes, quæ iustæ, quæ iniustæ. eum igitur ordinem etiā hoc loco seruaturum se ostendit, ut exponat, unde propositiones mouendorum animorum sumi possint. ac primo de ira uerba facit.

Sit igitur ira, libido cum dolore sperata punitionis, propter apparentem negligentiam uel in se, uel in suorum quempiam; contra id, quod oportebat.

COMM. Diximus omnes animi perturbationes in appetitu esse, non autem in ratione. Vnde Zeno perturbationem ita definebat (ut ait Cicero) *4. Tuscul.* Perturbatio est auersa à recta ratione contra naturam animi commotio. quidam breuius, perturbationem esse appetitum uehementiorem dicunt. Appetitus uero duas continet potentias (ut peripatetici statuunt) hoc est irascendi, & cupiendi. potentia cupiendi quod bonum est respicit, irascendi quod est arduum ac difficile. ex his duabus potētis duodecim perturbationes oriuntur, hoc est sex à cupiditate, & sex ab ira. cupiditas enim bonum sequitur, & malum fugit. ergo uel inclinatur ad bonum & dicitur amor, uel fertur in bonum, & uocatur desiderium, uel quiescit in bono, & appellatur delectatio siue lætitia.

etia. Itaque respectu boni tres sunt motiones ani-
mi in cupiendo, amor, desiderium, lætitia. quibus
tres sunt contrariæ respectu mali. uel enim auerti-
tur animus à malo, & dicitur odium, uel detesta-
tur ac refugit, & dicitur fuga, uel dolet quod iam
in malo sit, & dicitur tristitia. ergo sex fiunt om-
nes cupiditatis perturbationes, per tres contrario-
rum combinationes, hoc modo; amor odium, desi-
derium fuga, lætitia tristitia. Irascendi uero poten-
tia uel præsens malum respicit, & si quidem in il-
lud insurgere tentet fertur ad uindictam, & ira
uocatur. si uero quiescit dicitur mansuetudo, uel
futurum respicit malum. & si id aggreditur, auda-
cia dicitur. si refugit, timor appellatur. uel futurum
bonum considerat, & ad ipsum tendit quæ spes
nominatur, uel ab eo deficit, & uocatur desperatio.
Quare sex etiam sunt in irascendo perturbationes,
quæ ita combinantur, ira mansuetudo, audacia
timor, spes desperatio. incipit autem Aristoteles
ab ira quæ potentissima est omnium pertur-
batio, & multorum peccatorum causa, quoniam
de accusatione & defensione uerba facit. & præ-
terea quia cæteris omnibus perturbationibus ira fa-
cilius sese aperit & ostendit. definit autem iram non
exquisite sed dialectico more, quoniam in defini-
tione materiam prætermittit, quam Physici suis
definitionibus adiungere solent, ut primo de Ani-
ma scribit idem Aristoteles. primo autem iram
dicit esse libidinem, ut ostendat eam non esse in ra-
tione, sed in appetitu, & addit cum dolore, quia
multæ sunt libidines sine dolore. deinde ait, spera-
tæ punitionis, quia nemo illi uehementius irasci-
tur, cui nullo modo nocere potest, ut imperatoris,
aut principis. postremo causam adiungit, hoc est
propter negligentiam. cum enim aliquis intelli-
git se negligi aut aliquem suorum, contra equum
ac iustum, irascitur. hanc definitionem serè secu-
ti sunt Stoici, quam ita Cicero quarto Tuscul. ex-
pressit; Ira est libido puniendi eius, qui uideatur
læsisse iniuria. itaque serè iusta est ira & laudabi-
lis. nam ut quarto Ethicorum docet Aristoteles, cum
quis æquo animo se contemni patitur, & suos la-
dibrio haberi, neque læsus dolet, seruilem quæ-
dam animum præ se fert. & Cicero, bonorum ui-
rorum esse uehementer irasci, cum iniuste lædun-
tur, censet. & in oratione pro M. Cælio sic ait; sun-
guntur officio, defendunt suos, faciunt quod uiri
fortissimi solent, læsi dolent, irati efferuntur, pu-
gnant læsisti. sed plerumque decipiuntur homi-
nes, & putant iniuriam esse quæ non est, unde in-
iusta nascitur ira.

TEXT. Quod si ira est huiusmodi: necesse est eum, qui
irascitur, singulis semper hominibus irasci, ut Cleoni,
non autem homini; & quia aut ipsum, aut quempiam
suorum uel contempsit, uel id facere cogitauit.

COMM. Ex iræ definitione colligit omnem iram esse in
singulos homines, non autem generatim in om-
nes. neque enim quisquam est, qui naturæ huma-
næ irascatur, aut in uersis hominibus, sed qui iras-
citur uel uni, uel aliquibus certis hominibus ira-

scitur, ut Cleoni, aut Lacedæmonijs. & ea de causa
irascitur, quod uel ipse contemptus sit, aut aliquis
eorum, quos amat, & caros habet. Sæpe etiam ira
concupitur, non propter factum, sed propter facti
deliberationem, ut cum intelligimus aliquem esse,
qui statuit nobis malefacere, statim illi irascimur,
etiam si nondum offenderit. Quod autem singu-
lis hominibus irascamur causa est, quoniam ira
nascitur ex contemptione, contemptio uero quæ-
dam est actio, sed omnes actiones singularium
hominum aut rerum sunt, itaque necesse est ut et
ira sit in singulos homines non in uniuersos. po-
test autem fieri ut quis totum humanum genus
odio prosequatur, quemadmodum Atheniensis il-
le Timon, de quo Plutarchus in M. Antonii Vita,
qui omnes extinctos esse cupiebat, & Alcibiadæ
amplectebatur, quod esset aliquando multa mala
Atheniensibus illaturus. eius sepulchro carmen il-
lud inscriptum est à Callimaco factum, & ab Are-
tino conuersum,

Hic osor iaceo Timon hominumque Deum-
que.

nam illa duo sibi ipse Timon ante mortem fece-
rat;

Hic sum post uitam miseramque inopemque se-
pultus.

30 Nomen ne quæras, Dii lector te male perdant.
Sed aliud est odium, aliud ira, sicuti supra dictum
est. posuit autem Aristoteles Cleonem hoc loco
pro quolibet homine. fuit autem Cleon primo co-
sarius, deinde per seditionem factus est imperator.
hunc Plutarchus in comparatione Craisi &
Niciæ garrulum, clamoratum, impudentissimum
& audacissimum appellat. eundem Aristophanes
in Equitibus insectatur.

*Quin etiam omni ira uoluptatem quandam comi-
tari necesse est, quæ à puniendi spe proficiscitur. in-
iunctum est enim arbitrari se consecuturum ea, quæ
quis uehementer optat.*

40 Dixerat iram esse dolori coniunctam, nunc
addit etiam quandam uoluptatem iræ comitari

sed diuersa ratione. qui enim se contemptum aut
suos arbitrat, dolet, unde ira nascitur, sed cum
sperat se posse ulcisci gaudet. est igitur in ira & do-
lor, & uoluptas, sed dolor à contemptione oritur,
uoluptas à puniendi spe proficiscitur. hoc autem
probatur ea ratione; Quicumque arbitrat se co-
secuturum ea, quæ uehementer optat, uoluptatem
sentit. iratus putat se consecuturum punitionem,
quam uehementer optat, ergo iratus uoluptatem
sentit. hoc est Aristotelis argumentum, quod ex-
pressit etiam Virgilius in secundo Aeneidos, ubi
Aenzam sic loquentem inducit;

Exarsere ignes animo, subit ira cadentem.
Ulcisci patriam, & sceleratas fumere poenas.
& paulò post;

— animumque expleffe iuuabit
Ultricis flammæ & cineres latiasse meorum.

*Nemo autem illa concupiscit, quæ nullo modo se co-
sequi posse arbitrat: sed, qui alicui iratus est, ea*

cupit, quæ à se fieri possunt. itaque de ira bene illud dictum est;

Dulcior effuso qua melle in pectore gliscit.

COMM.

Alterum argumentum à genere sumptū, quo probat voluptatem iræ comitari, hoc modo; omnes tantum ea cupiunt, quæ se consequi posse arbitratur, & nemo trahitur eius rei cupiditate quæ se assequi non posse intelligit. qui autem iratus est, putat à se fieri posse quod cupit, ergo est in spe. quare etiam in uoluptate. cum omni spei sit adiuncta uoluptas. hoc etiam Homerus uidit cū iram dixit esse melle dulciorem. hunc versum est in primo huius operis libro posuit Aristoteles, cum de incūditate uerba faceret. uidetur autem falsum, quod ait Aristoteles, neminem ea capere, quæ nullo modo se consequi posse arbitratur. cum omnes ferè cupiant esse principes, aut reges, aut pontifices, aut sapientes, aut diuites, quæ uis intelligant, se nunquam tales futuros, neque ullo modo se quicquam eorum consequi posse. uerum sciendum est cupiditates alias esse quietas, quæ homines ad agendum non impellunt, & inanes sunt, atque (ut ita dicam) imaginosæ, ut cum quis cogitat, quæ benè uiueret, si esset princeps. aliæ sunt commouentes, & excitantes ad aliquod opus, de quibus hoc loco sentit Aristoteles. neque enim quisquam trahitur eius rei cupiditate uehementi, cuius adipiscendæ nullam omnino spem habet. Spes enim ea est, quæ huiuscemodi cupiditates alit.

TEXT.

Nam, cum propter hoc uoluptas quedam consequitur, tum etiam quia tota mente, quomodo possint inimicum ulcisci, cogitant: illa igitur uehemens cogitatio uoluptatem parit; non aliter atque in somnis accidit.

COMM.

Non tantum propter puniendi spem, sed etiā propter cogitationem iratus uoluptatem percipit, nam toto animo occupatus est in cogitando, qua ratione possit acceptam iniuriam ulcisci. illa uero cogitatio punitionem quasi ante oculos ponit, & efficit ut iratus quasi præsentem lætitiæ fruatur. quemadmodum dormientibus nobis sæpe phantasmata quædam occurrunt maximè iucunda & suauia, quæ uera esse credimus, & eis uehementer oblectamur. ut cū quis somniat se pecunias inuenisse, aut magnū honorē acquisuisse, aut cū amica sua uersari. Vñ dñr somnio beatus, qui repēte diues efficit, ut in oratione cōtra Salustii; unde tu, quæ modo ne paternā quidē domū redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos præciosissimos, uillam Tiburti, & Cæsaris reliquas possessiones paraueris. & apud Theocritum egloga nona quidam pastor ita gloriatur; Possideo, quæcunque solent sub nocte uideri. In somnis, pīm magnam ouium, multasque capellas.

Sicut igitur in somnis gignitur uoluptas, cum iucunda phantasmata nobis occurrunt, ita etiam dū uigilamus, cogitantes quæ cupimus, sæpe non mediocriter delectamur.

Et quoniam negligentia, est opinionis actio in ea re, quæ nullius esse momenti uideatur; mala enim, & bona studio digna esse putamus, & ea præterea quæ ad hæc referuntur; quæ uerò uel nihili sunt, uel ualdè exigua, nullo in precio habemus: tria sunt negligentie genera; contemptio, uiolentia, contumelia.

TEXT.

Quoniam in ira tria considerantur, hoc est propter quas ira mouetur, homines qui irascuntur, & homines contra quos ira concitatur. primo de rebus propter quas ira mouetur, uerba facit Aristoteles. & quia propter apparentem negligentiam mouetur ira, declarat quid sit negligentia, & quæ sint eius partes. hoc enim ratio postulat, ut re primò definiamus, deinde eam diuidamus. Est igitur negligentia, actus opinionis in ea re, quæ nullius esse momenti uideatur. Sicuti enim diligentia nascitur ab opinione, ita etiam negligentia. nam in eis rebus diligentes sumus, quas nostra permagni interesse putamus uel in acquirendo bono, uel in euitando malo. negligentes autem sumus in rebus, quas opinamur nullius esse momenti; probatur ergo negligentie definitio, ex contraria definitione studii uel diligentie. nam studium ac diligentia in eis rebus uersatur, quæ uel bonæ uel malæ sunt, uel saltē ad bona & mala referuntur. quo fit ut negligentia uersetur in eis, quæ nihili putantur, aut ualdè exiguæ sunt, tales enim res non curamus. sed quia nos opinio plerumque decipit, fit ut ea sæpe negligamus, quæ magna diligentia curanda essent, & nullius momenti putemus ea, quæ magni ponderis sunt, ex qua negligentia nascitur ira, uel in aliis contra nos, uel in nobis contra alios. huius autem negligentie quæ græcè dicitur *ἀλγυρία* tres species numerat Aristoteles, *καταφρονισίον*, quam nos contemtionem, *ἐπιπειρασμόν*, quam uolentiam, *ὕβριν* quam contumeliam uertimus. licet aliter alij uerterint. nos enim commoditatem & facilitatē sequimur. Nam Petrus Victorius putat nullum esse latinum uerbum, quod illi græco *ἀλγυρία* respondeat. cum tamen idem omnino sit apud nos negligentia uel incuria quod apud græcos *ἀλγυρία*. quod uel ex hoc Aristotelis loco probari potest. nam *ἀλγυρία*, & *σπουδή* contraria ponuntur. sed *σπουδή* studium & diligentiam significat, ut notissimum est, ergo *ἀλγυρία* incuriam & negligentiam significabit. probat autem Aristoteles tres esse species negligentie, ab effectis cuiusque speciei, & primo ab effectu contemtionis seu despicientie.

40

Nam & qui contemnit, is negligit: quæ enim nullius momenti esse censent, ea contemnunt; atque eadem quæ nullius sunt momenti negligunt.

TEXT.

Hoc argumentum ad primam syllogismorum figuram ita reduci potest; Quæ nullius momenti esse censent homines, ea negligunt, sed quæ contemnunt, ea nullius momenti esse censent, ergo quæ contemnunt, ea negligunt. hæc ratione probatur contemtionem esse negligentie partē. quod autem quæ contemnunt homines, etiā nullius esse momenti censent, & pro nihilo putant, multis

COMM.

multis in locis docet Cicero. ut in tertio de Finibus; Qui magno sit animo atq; forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, despiciere, & pro nihilo putare. in Diuinatione contra Verrem; quos non sine causa contempserit semper, ac pro nihilo putauit. primo de Officiis; quod gloriam contempnant, & pro nihilo putent. pro Milone; immo verò contempserit, ac pro nihilo putauit. quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. quo in loco satis ostendit Cicero negligentiam esse contemptio- nis genus.

TEXT. *Et qui uolentus est, negligere uidetur. est autem uolentia, studium impediendi uoluntates alienas: nõ ut ipse aliquid acquirat; sed, ne alij quod uolunt assequantur.*

COMM. Probat etiam uolentiam esse negligentiam speciem, quoniam qui uolentus est, negligere uidetur. definit autem ipsam uolentiam, quam *επιπροσμελον* vocat, ut eius natura melius intelligatur. sũt enim quidam ita mala mente, maloq; animo ut alios impedire studeant, tantum ut eis incommodent, non ut ipsi aliquid assequantur. ij ergo uolentia uocantur, & illud vitium dicitur uolentia. quo præcipuè laborare dicuntur Cordistæ Galatarum populi, de quibus meminit Athenæus libro sexto. nam ij nulla in re utuntur auro, quin potius illud odio prosequuntur, & tamen si quis exterorũ aurum habet, eum spoliant; nec quemquam expor- 30 tare sinunt. ita canes in præsepio, neque ipsi uescuntur auena, neque equos ea uesci patiuntur. uñ de uolenti dicuntur esse tanquam canes in præsepio. hoc uitiũ uidetur expressisse Simo apud Terentium in Andria de Dauo seruo, cum ita inquit; Quem ego credo manibus pedibusque obnixè omnia facturum, magis id adeo mihi ut incommodet, quam ut obsequatur gnato.

TEXT. *Quatenus igitur nihil sibi acquirit, negligit. perspicuum est enim, hunc credere sibi nihil illum nocere posse; nam timeret, non autem negligeres. neque in aliqua re alicuius ponderis prodesse posse; nam studiũ adhiberet ut illi amicus esset.*

COMM. Docet unde nascatur in hominẽ uolento negligentia, nempe ex eo, quod neque timet illum, cui incommodat, neque aliquid ab eo sperat. quæ de causa qui longè potentiores sunt sæpe uolenti esse solent: neque enim credunt eos, quibus impedimẽto sunt, sibi nocere posse. nam si crederet, nõ eos negligeret, sed potius timeret. neque ullã ab eis magnam utilitatem sperant. nam si sperarent, non eos impedirent, sed potius eorum amicitiam expetere. unde cum aliquem à uolentia retrahere uolumus illis aut spem, aut terrorẽ obijcimus, ut Cicero ad Q. Thermum scribens epistolarum secundo; Nocere tibi iratum neminem posse perspicies; sed tamen tres fratres summo loco natos, promptos non indifertos, te nolo habere iratos, præsertim iure, quos uideo deinceps Tribunos Pl. per triennium fore, tempora aut Reip. quã 40 lta futura sint, quia scit; mihi quidem turbulenta

uidentur fore. idem Cicero libro septimo ad Marium Burfæ cuiusdam in se uolentiam prædicat; hic (inquit) simiolus animi causa, me, in quem inuheretur, delegerat: persuaseratque nonnullis inuidis meis, se in me emissarium semper fore.

TEXT. *Et qui contumeliam infert, negligit. est enim contumelia; cum quis lædit, ac dolore afficit aliquem in ea re, unde illi qui patitur, ignominia nascitur: non ut qui contumeliam infert, aliquid plus habeat, quam ante haberet; sed tantum ut uoluptatem capiat.*

Contumelia negligentiam species est. quoniam contumeliosus eum negligit, cui contumeliam infert. hoc autem à definitione contumeliam probatur. Nam contumelia est offensio uoluptatis gratia, cum ignominia eius qui offenditur. quatuor igitur ad contumeliam concurrant oportet. duo ex parte patientis iniuriam, & alia duo ex parte inferentis. Nam qui patitur contumeliam, non tantum offensionem, sed etiam ignominiam accipit: qui uero contumeliam infert, non aliquid habere ex ea querit, sed tantum uoluptatem capit. Est autem & in uerbis & in factis contumelia. in uerbis ut Cicero Tuscul. 4. alternis enim uersibus intorquentur inter fratres grauissimæ contumeliaz. Cæsar primo de bello ciuili; magna uerborum contumelia interrogans. in factis, ut Brutus ad Ciceronem; neque usquã exul esse possum, dum seruire, & pati contumelias, peius odere malis omnibus aliis. Cicero in Verre. 6: quibus tu priuatim iniurias plurimas, contumeliasque imposuisti. huiusmodi fuit ea contumelia qua Attalus Philippi Macedonum regis familiaris Pausaniam affecit. is enim (ut nono libro Iustinus narrat) Pausaniam non suæ tantum, uerum etiam conuiuiarum libidini, ueluti scortum uile subiecit; ludibriumque omnium inter æquales reddidit. quam rem ægre ferens Pausanias, cum à Philippo non posset ultionem impetrare, regem ipsum obruncavit.

TEXT. *Nam qui talionem reddunt, non contumeliam inferunt, sed ulciscuntur.*

Talionem reddere, est par pari referre, & pro malo malũ reddere. quod qui faciunt, inquit Aristoteles, non dicuntur inferre contumeliam, sed ulcisci, ut qui uulnerat eum, à quo pugno sit percussus, & qui maledixit ei, à quo maledictis fuerat prouocatus. qui igitur iniurias ulciscuntur, interdum laudantur. ut Cicero pro Cælio laudat Atracinum in eo, quod patris iniurias persequeretur. qui uero contumeliam inferunt, semper uituperantur. itaque aliud est ulcisci, aliud contumeliosum esse.

TEXT. *Causa uoluptatis eorum, qui contumeliosi sunt, ea est, quod existimant ijs, quibus malefecerint, ea ratione se magis præstare: quo fit ut iuuenes & diuites contumeliosi sint; quoniam in contumelia inferenda se antecellere cæteris, existimant.*

Quoniam nemo ferè sine causa maleficium suscipit, uidebatur absurdum esse, quod quis alicui molestiam inferat, sine ullo fructu aut commodo tantum uoluptatis gratia, quod contumeliosi faciunt. ideo

ideo causam aperit Aristoteles. cupiunt enim (inquit) omnes aliis præstare, & superiores uideri. qui uero malefaciunt alicui, uidentur in ea re superiores esse, quare uoluptatem ex contumelia percipiunt. Sunt autem duo potissimum genera hominum qui laborant ambitione, & præstantiores aliis uideri cupiât, hoc est iuuenes, & diuites. quare cum falsam etiam & inanem gloriâ sequantur. sæpe contumeliosi fiunt. putant enim si alios neglexerint, & affecerint ignominia, fore, ut ipsi excellentiores uideantur. ut Midias uir ditissimus Demosthenem Choragum in Dionysiis pugno contumeliosè percussit. extat Oratio Demosthenis in Midiam, qua se tā ingentem contumeliam à Midia affectum esse prædicat, ut nullum unquā Choragus talē acceperit. Alcibiades adolescens maxime contumeliosus fuisse dicitur, ut obuios etiā sine causa pulsaret. & cum aliquando cuiusdā præceptoris ludū ingressus Homerū sibi dari iussisset, atque is non esse sibi Homerū respondisset, pugno & calcibus eum præceptorē male habuit. in quarto Politicorum idem ferè quod hoc loco tradit Aristoteles cum ait, prædiuites homines, & præpotentes contumeliosos esse solere.

TEXT. *Ex contumelia uero nascitur ignominia; & qui ignominia quempiam afficit, illum negligit. quod enim nullius precij est, id nullam habet estimationem neque boni, neque mali.*

COMM. Hac etiā ratione probatur, contumeliā esse negligentiz speciem. quoniā contumeliæ proprium est infamiā atque ignominjā alicui inferre. quod qui facit, sine dubitatione negligit. quoniam eū nihili facit, & neque bonum, neque malū sibi eā adferre posse existimat. alludit autem Aristoteles ad ea uocabula ἀτιμία, τιμή, ἀτιμία significat infamiā, quando quis in nullo penitus honore ac precio est, τιμή uero precij & honorem significat. atque etiā estimationē. quod autem pro nihilo reputatur, id nullam nabet neque boni, neque mali estimationem, itaque prorsus negligitur. sed qui afficitur contumelia, pro nihilo putatur, ergo et negligitur. quare concluditur, contumeliam esse negligentiz partem. quod in Adelphis apertissimè Terentius ostendit his uerbis; Omnes quibus res sunt minus secundæ, magis sunt; nescio quomodo, suspiciosi: ad contumeliam omnia accipiunt magis, propter suam impotentiam, se semper credunt negligi.

TEXT. *Quamobrem iratus Achilles ita inquit; Affecit me ignominia, quoniam abstulit ipsum Quod Danaï dederant munus mihi;*

& alibi;

Me tanquam infamem tempfit, profugumque rebellem.

Vt pote qui propter hac indignaretur.

COMM. Homeri testimonio probat id, quod supra dixerat, hoc est quod pro nihilo putatur, negligi. nam apud Homerū Achilles primo Iliadis cum matre Thetide conqueritur de Agamemnonis iniuria, qui Briseidem sibi abstulerat, quā ei uirtutis ergo

20 Danaï dederat. se igitur affectū ignominia ac nullo in precio habitum ab Agamemnone prædicat. nā si eū Agamemnon aliquo in precio habuisset, certè eius animū offendere veritus fuisset. idem Achilles nono Iliadis cū Aiaci responderet, de eadē contumelia conquestus est. quod Agamemnon non ei honorē ut forti uiro habuisset, sed tanquā infamē hominē & tanquam rebellē ac profugum tractasset. hæc igitur indignationis causa fuit, quod se Achilles neglectū ab Agamemnone sentiebat. ita Cicero libro quinto Epistolarum à Q. Metelli fratre se contumelia affectū queritur hoc modo; 20 atque ille (quod te audisse credo) pridie Cal. Ian. qua iniuria nemo unquam in aliquo magistratu improbissimus ciuis affectus est, ea me consulem affecit, cum Remp. conseruassem: atque abeunte magistratu, cōcionis habendæ potestate priuauit. his de causis Metello iratus erat Cicero.

Dignum autem censent se ab illis obseruari, qui genere, opibus, uirtute sunt inferiores: & denique, in quacunque re quispiam plurimum excellit, in ea uult obseruari; ut diues in pecuniis à paupere; disertus in dicendi facultate ab indiferto & infante; & qui imperat, ab eo, qui subiectus est imperio; & qui imperare dignus est, ab eo, qui parere debet.

TEXT.

30 Omnes homines ægre ferunt, & indignantur, cū se negligi intelligunt. itaque omnis ira nascitur ex apparente negligentia. contra uero gaudet, cū se plurimi fieri cognoscunt. quo fit ut quoties aliqua in re præstant, uelint ab eis obseruari, qui in ea re sunt inferiores. ut si quis superior sit aut nobilitate, aut opibus, aut uirtute, facile irascitur & indignatur, nisi, qui inferior est, eum obseruet. aut cum ab ipso inferiore superatur. ut M. Laterēsis iratus quod Cn. Plancius genere, opibus, & dignitate inferior, in ædilitate sibi prælatu fuisset, eum de ambitu in iudicium uocauit. sed Cicero Plancium defendens hoc in potestate populi docet esse, ut inferiores superioribus præponat. atque 40 id plerunque accidisse quibusdā exemplis confirmat. M. enim Sejū equitem iudicio damnatū ait homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo M. Pisoni fuisse prælatū, & Cn. Maniliū non solū ignobilē, uerū sine uirtute, sine ingenio, uita etiam contempta & sordida. Q. Catulo in summa familia nato, sapientissimo, & sanctissimo uiro. poterant igitur Piso & Catulus merito indignari. quod à longè inferioribus superati fuissent. ita Ser. Sulpitius ægre ferebat, quod cū ipse patricius esset. L. autē Murena plebeius, tamen in petitione cōsulatus fuisset à Murena superatus. hoc (inquit Aristoteles) accidit omnibus, ut in quacunque re plurimū excellat, in ea uelint obseruari. cuius re 50 quatuor ponit exempla. primum est diuitum, qui censent esse dignum, ut à pauperibus obseruentur. efferrunt enim animos diuitiz, & qui eis abundant, nobiles & fide digni putantur, nō recte fortasse, sed uulgi opinio mutari uix potest: ut ait in Topicis Cicero (alterum est eorum) qui dicendā facultate præstant; nam ij uolunt ab indifertis & infan-

COMM.

infantibus obseruari, tanquam patroni & defensores. sicuti etiam nostra tempestate iurisperiti & causidici. quos plurimi clientes consecretantur. Tertium exemplum est principum & imperatorum, qui non tantum obseruari sed etiam metui plerunque uolunt. hinc illa uox Tyrannica; Oderint dum metuant, quam multis in locis usurpat Cicero. Quartum est eorum, qui se dignos imperio putant, quamuis non imperent. nam hi etiam uolunt ab eis obseruari, qui parere debent: quod ni fiat, magnopere irascuntur. tales sunt filij principum, aut agnati, & consanguinei, aut nobilissimæ personæ.

TEXT. *Vnde dictum est, Ab Ioue natorum, certè ira est maxima regum. & alibi,*

Quin etiam deinceps iram sub pectore seruat. indignantur enim propter excellentiam suam.

COMM. Quod supra dixit Homeri auctoritate probat, apud quem Iliadis secundo Vlysses uir sapientissimus ait uitandam esse regum iram, quæ maxima existere solet in eos, quibus præsumunt, nisi sese in officio continuerint. uocat autem reges ab Ioue natos, quoniam (ut etiam Astrologi sentiunt) Iupiter est, qui dominationes & imperia donat. in primo etiam Iliadis libro Chalcas inuitatus ab Achille ut diceret, quæ de causa Apollo pestem in exercitum Græcorum immisisset, reformidans Agamemnonis iram, ad quem ea res pertinebat, dixit; regum eam esse consuetudinem, ut cum alicui uero inferiori irascuntur, quamuis eodem die uideatur iram deponere, tamen semper eam in pectore suo conseruent, ut nacti occasionem totam effundant in eum, à quo se læsos arbitrantur. illa uero est iracundiæ causa, quoniam sciunt se antecellere. qui uero antecellunt, sibi honorem ab inferioribus deferri æquum esse censent, quod cum fieri non uident; tanquam debito suo fraudentur, in iram prorumpunt. ad hoc alluisse uidetur Ouidius primo Metamorphoseos, cum ait; Ingentes animo, dignas Iouæ concipit iras.

TEXT. *Ab illis etiam obseruari uult, à quibus aliquis existimat, se beneficijs affici oportere. ij uero sunt, de quibus alias benemeritus est; uel quibus in presentia benefacit aut ipse, aut propinquus eius aliquis, aut alius quispiam ipsius gratia; uel etiam si uelit, aut alias uoluerit, absequi.*

COMM. Qui beneficium alteri dat, aut aliàs dedit, is in ea re superior esse uidetur, & quasi creditor. itaque uicissim putat se beneficijs affici oportere, uultque ab eo obseruari, de quo benemeritus est. quod si non fiat, aut si contra pro beneficio maleficium reddatur, ira merito concitatur. id, quod accidisse sibi Cicero contra Bursam quendam ad Marium scribens narrat; oderam (inquit) multo peius hunc, quam illum ipsum Clodium: Illum enim oppugnam, hunc defenderam. & certè nihil minus est hominis quam beneficiorum obliuisci, atque ingratum esse. neque tantum irascitur, qui ipse benefacit, sed etiam cum propinquus aut affinis, aut alius

10 aliquis ipsius gratia. cum enim rogatu nostro beneficia in aliquem conferuntur, idem penè est, ac si nos ea faceremus. quin etiam cum animum nostrum promptum ad obsequendum alicui demonstrauimus, & conati sumus illi gratificari, licet res non successerit, iam illum nobis debere putamus, itaque irascimur, nisi nos obseruet. hoc est, quod indignatur Dido quarto Aeneidos cum ita inquit; Nusquam tuta fides. eiectum littore egentem Excepi, & regni demens in parte locaui. Amissam classem, socios à morte reduxi, Heu furiis incensa feror.

Hoc est quod Cicero indignatur pro Deiotaro contra Castorem Deiotari nepotem; Rex enim (inquit) Deiotarus uestram familiam ablectam, & obscuram è tenebris in lucem uocauit. quis tuum patrem antea qui esset, quam cuius gener esset, au diuit?

Ex his iam perspicuum esse potest, quomodo affecti homines irascantur; & quibus, & quas ob res. irascuntur enim cum animo dolent. nam qui dolet animo, semper alicuius rei desiderio tenetur.

TEXT. *Ex his iam perspicuum esse potest, quomodo affecti homines irascantur; & quibus, & quas ob res. irascuntur enim cum animo dolent. nam qui dolet animo, semper alicuius rei desiderio tenetur.*

COMM. Iam ea ferè se absoluisse ostendit, quæ de ira proposuerat, tria uero sunt; nempe quomodo affecti irascantur, & quibus, & quas ob res. quæ licet ex eis, quæ dicta sunt, perspicua esse possint, & aperta, nihilominus tamen uberius totam rem explicat. Ac primo dicit homines tunc ad iram esse procliues, cum aliquo dolore aut ægritudine conficiuntur. qui enim animo dolent, semper aliquid cupiunt, quo ea molestia liberentur. Itaque si quem impedimento sibi esse, quominus eam ægritudinem deponant, esse arbitrantur, illi uehementer irascuntur. quin potius omnes cupiditati ac uoluntati suæ aduersari putant, qui non cum eis dolent. atque ideo plerunque sine causa indignantur. dolori uero coniunctam esse iram in secundo Aeneidos docet Virgilius, ubi Venerem ita loquentem inducit;

40 Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras? Et in primo de Iunone sic ait; Nec dum etiam causæ irarum, læuique dolores Exciderant animo.

Itaque siue quis ei directò resistit, ut sitienti, ne bibat, siue non directò: tamen idem facere uidetur: & si quis aliquid contra molitur; & si cum possit, non adiuuet; siue quocumque alio modo sic animo affectum perturbat. omnibus enim irascitur.

50 Illi maximè irascuntur homines qui directò cupiditatibus suis obuiam eunt, & eis aduersantur. ut si quis sitientem impediatur, neque bibere permittat, est enim sitis magna quædam bibendi cupiditas, quæ cum expletur, mirificam adfert uoluptatem. cum autem expleri non potest, magnam exhibet molestiam. unde pro alijs etiam uehementibus cupiditatibus ponitur, ut in Paradoxis; nunquam expletur nec satiatur cupiditatis sitis. & de senectute: literas græcas sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, quamuis autem

non

non directo quis cupiditatem alterius impediatur, sed idem obliquè facere videatur, tamè iram eius concitat. atque etiam magis quando aliquid contra molitur, & studiis eius aduersatur, uel cū adiuuare debet, non uult, & sponte deserit. de quo genere hominum sæpe queritur Cicero. ut ad Létulum; subito exorta est nefaria Catonis promulgatio, quæ nostra studia impediret, & alibi; si esset in iis fides, in quibus summa esse debebat, non laboraremus. & alibi; uehementer quosdam homines, & eos maximè, qui te & maximè debuerunt, & plurimum iuuare potuerunt, inuidisse dignitati tuæ. Denique quicumque molestia affecerit eum, qui uehementer aliquid cupit, eius in se iram concitat. nam qui ita affectus est, minimas quasque iniurias sumas putat, & se dedita opera offendi existimat. sicuti Iuno cum uideret Aeneam lætum iã in Italiam uenisse, & urbem substruere, putauit fata sibi esse contraria, & cupiditati suæ aduersari. itaque

—stetit acri fixa dolore,
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta;
Heu stirpem inuisam, & fata contraria nostris
Fata Phrygum.

& quæ sequuntur.

Sic etiam Dido in quarto cum nullis precibus Aeneam flectere potuisset, ut in Africa maneret, & se non desereret,

—sic accensa profatur.

Nec tibi diua parens: generis nec Dardanus auctor

Perfide, sed duris genuit te caucalus horrens
Cautibus, hyrcanæque admorunt ubera tygres.
Nam quid dissimulo? & reliqua.
locus est enim notissimus.

TEXT. *Quare qui morbo laborant, qui paupertate premuntur, qui amant, qui sitiunt, & denique qui aliquid desiderant, & id assequi non possunt; iracundi sunt, & nullo negotio concitantur.*

COMM. Homines iracundi sunt aut natura, aut casu aliquo. natura ut ij, in quibus flaua bilis, aut sanguis abundat. casu, ut qui morbo laborant, aut senectute. aut premuntur molestiis, de quibus hoc loco sentit Aristoteles. morbus enim hominè iracundiorè reddit, sicut ostendit Isocrates in Aeginetico, qui difficilis naturæ quendam hominè ait propter morbum factum esse morosiorè. & quoniam senectus ipsa morbus est, ut ait Terentius, ideo fit ut etiã senes iracundi sint, ut de senectute sic ait Cicero; At sunt morosi, anxii, iracundi, & difficiles senes. Veteres Romani solebant iracundos homines morbosos appellare, sicuti quarto Tuscul. his uerbis ostendit Cicero; benè igitur nostri, cū omnia essent in morbis uitia, quod nullum erat iracundia foediùs, iracundos solos morbosos nominarunt. qui uero paupertate premuntur, cū antea res ad uiuendū necessarias possiderent, non tantum iracundi sunt, sed etiã plerunque desperatione quadam, inducti, multa maleficia committunt. quod L. Catilinæ atque eius sociis accidit. De amantibus non

est dubitandum, quin iracundi esse soleant, quod apertè declarant rixæ, uulnera, cædes quæ sæpe inter riuales exoriuntur. Terentius in Heauton. Noui ego amantium animum, aduertunt grauitèr quæ non censeas.

Generatim autem omnes qui uehementi aliqua cupiditate trahuntur, neque id assequi possunt, quod concupiscunt, adeo sunt iracundi, ut minima quaque de causa concitentur. unde Cicero uerisimè & elegantissimè cæcam & temerariam animi dominatricem, cupiditatem appellat.

TEXT. *Præcipue uero illis irascuntur, qui eos in presenti statu negligunt; ut egrotans ei, qui morbum suum negligit, pauper ei, qui paupertatem, miles ei, qui bellum, amans ei, qui amorem; atque eodem modo in reliquis: ducitur enim unusquisque ab animi perturbatione, in qua prius erat, ad iram, quæ in singulis rebus excitatur.*

Cum docuisset cupiditates, quæ nõ possunt ad exitum deduci, solere homines iracundos efficere.

nunc addit, iram in illos potissimum concitari, qui negligere quæmpia uidetur in presenti statu, quæ rem quatuor exemplis explicat. egrotus irascitur illi, qui morbum suum negligit. ut Cicero conqueritur de Gallo, quod se egrotantem non uiserit; tu tamen (inquit) cū audisses ab Anitio, uidit enim me nauseantem, non modo mittendi causam iustam habuisti, sed etiã uisendi. hoc autem experientia docet, egrotos esse difficiles ac morolos, & minima quaque de causa irasci solere. pauper etiam irascitur illi, qui suam paupertatem negligit. unde bene præcipit Hesiodus ne cuiquã vnquam paupertatè obiciamus, nisi forte uel ab ignauia, sicuti Proclus adiungit, uel ab intemperantia, & effusione proficiscatur. nam magna digni uituperatione sunt, qui propter uitia sua pauperes euadunt. qui uerò casu ac fortuna pauperes sunt illis irascuntur; quia sibi sunt impedimento quo minus leuare paupertatem possint, itaque rustici & agricolæ etiã agris irascuntur, cum uotis suis non respondent, ut Virgilius secundo Georg.

Aut unde iratus syluam deuexit arator

Et nemora euertit multos ignaua per annos.
Miles belli gerendi cupidus eis irascitur, qui bellum negligunt, & detestantur. amore captus eis, qui sibi in amore molesti sunt, uehementer irascitur, ut apud Terentiū in Eunuchō Cherea detestatur Archidemidē quod sibi impedimento fuisset, quo minus Virginem quam deperibat, sequeretur. sic enim ait; ut illum Di, deæque senium perdāt, qui me hodie remoratus est: meque adeo qui restitissim. & paulò post; id equidem adueniens mecum stomachabar modo: neque quanquam esse ego hominem arbitror cui magis bonæ felicitates omnes aduersæ sicut. hoc idem accidit etiã in reliquis cupiditatibus omnibus. cū enim homo in aliqua perturbatione est, & aliquid occurrit ei, quod speciè habeat iniuriæ, statim ira concitatur. semper autè in singulis rebus, non in toto genere ira est. sicuti etiã supra declaratum est, cum tamen odium in

toto

toto genere esse possit, ut nemo irascitur omnibus mulieribus, & tamen aliqui genus omne scemineum perosum habent, vt Orpheus & Hippolytus.

TEXT. *Ad hæc irascitur, si contra accidit, quam expectabat: maiorem enim dolorem adfert magnum, & insperatum incommodum; quemadmodum etiam magnum & insperatum bonum magis delectat, cum ex animi sententia succedit.*

COMM. Siquis offenditur præter spem atque expectationem suam, multo grauius irascitur. ut si quis ab eo impediatur, à quo sperabat auxilium. quemadmodum enim bonum id, quod præter spem euenit, maiorem delectationem adferre solet, cum eo modo fit, ut uolumus, ita etiam malum improuium & inopinatum maiorem dolorem ac tristitiã adfert. in Andria Terentii Carinus adolescens irascitur, quòd Pamphilus pollicitus auxilium, postea non præstiterit; Hocce credible est aut memorabile: Tanta uecordia innata cuiquam ut fiet, Vt malis gaudeant, atque ex incommodis Alterius sua comparent ut commoda? & reliqua.

Cicero pro L. Flacco dolet quod præter expectationem suam D. Lælius Flaccum accusasset; Nunquam tamen existimaui Iudices D. Lælium optimi uiri filium, optima ipsum spe præditum, summæ dignitatis, eam suscepturum accusatione, quæ sceleratorum ciuium potius odio & furorci, quam ipsius uirtuti atque institutæ adolescentiæ conueniret. omnia autem improuisa & insperata magis animum mouet uel ad dolorẽ si mala sunt, uel ad lætitiã si bona. ut in Adelphis Demea, qui putaret filium suum Ctesiphontẽ frugi esse, postquam insperato reperit eum esse meretriciis amoribus deditum, ita clamat; Hei mihi quid faciam? quid agam? quid clamem, aut querar, o cælum, ò terra, ò maria Neptuni. at uerò in Eunuchò postquam Cherea Pamphilam suam inspiratò reperit esse ciuem atticam lætitiã gestiens ait; O populares, ecquis me uiuit hodie fortunatio? Nemo hercle quisquam. nam in me planè Dij potestatem suam omnem ostendere, cui tam subito tot congruerint commoda.

TEXT. *Itaque ex his intelligi potest, quæ hora, quæ tempora, quæ affectiones, quæ ætates facile ad iram commoueant; & quando, quoque in loco magis concitentur.*

COMM. Qui diligenter ea, quæ dicta sunt aduerterit, facile poterit intelligere, quo tempore, & qua affectione & qua ætate sint homines ad iram proniores. nam quod ad horas, & tempora pertinet, mane dum adhuc ieiuni sunt facilius irascuntur, unde prouerbiũ illud apud Plautum in Amphytrione; Fames & mora bilem in nasum conciuunt. pransi uero ac cæznati mitiores sunt. quod eleganti similitudine Zeno docuit, cū enim esset natura tristis ac seuerus, tamen in conuiuio fiebat hilior, atque huius rei causam rogatus dixit etiam Lupi-

10 num sua natura peramarum, tamen aqua maceratum amariciem deponere. quin etiam sæpe diebus festis lætiores sunt homines, quam profestis cum opus faciunt, in conuiuuiis, in iocis, in colloctionibus familiarium, contra uero tristiores in seriis negociis, in occupationibus magnis, in laboribus magni momenti est etiã animi affectio, quæ uel ad placabilitatem, uel ad irã sæpe nos impellit. et res autẽ diuerso modo irã concipiunt, nã pueri, & adolentes propter ætatis feruorẽ facile irascuntur, sed etiã facile placantur. vt Horatius ait in Arte poetica de puero;

-- & iram
20 Colligit, ac ponit temerè, & mutatur in horas.

Et Terentius in Hecyra;

Pueri inter se quam pro leuibis noxis iras gerunt? Senes autẽ grauiore iras concipiunt, neq; eas facile deponunt. unde *δυσσπρος* uocantur. sic enim Teucer apud Sophoclem appellat Telamonẽ patrẽ suũ, iã ætate cõfectũ *ἀνὴρ δὲ σπρος ἐν γῆρα βαρὺ*. uir amarus in senectute morosus. oportet etiã considerare quando, & quo in loco magis concitentur. ut qui nobis incõmodant cum rem seriã acturi sumus, eis irascimur. sicuti Simo Critoni in Andria; Ita ne attemperatẽ uenit hodie in ipsis nuptiis ut ueniret ante hac nunquam. aut qui in publico loco reprehendunt aut offendunt. ut in unde cimo Aeneidos Turnus cum in conspectu Latini regis & totius concilij Drances eum uituperasset;

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni,
Dat gemitum, rûpitque has imò pectore uoces.

Illud etiam planum est, omnes magis ad iram pronos esse; cum magis his rebus tenentur.

30 Ostendit in ira gradus etiã quosdã esse, ut aliquando magis, aliquando minus homines irascuntur. ut quo quis magis aliquid concupiscit, eo grauius irascitur illi, à quo impeditur, quo minus uoti compos fiat. ita cū quis importune lacessitur, vt Cicero primo Epistolarũ ad Lentulũ de Crasso; sed cū me disputantẽ, non lacessentem lacessisset; exarsi, non solum prælenti, credo, iracundia, nam ea tam uehemens fortasse non fuisset, sed cum inclusum illud odium multarum eius in me iniuriarum quod ego effudisse me omne arbitrabar, residuum tamen. insciente me fuisset, omne repente apparuit.

Atque hætenus, quomodo affecti homines, proni sint ad iram, dictum sit. Eis autem irascuntur, qui uel derident, uel ludibrio habent, uel dictis lacessunt; nã hæc facere: contumelia est.

Primã partẽ iam se absoluisse ostendit, hoc est, quomodo sint homines ad irã procliuẽ, deinceps docere incipit, quibus potissimũ irascantur. neq; enim ferè quisquã est, qui cum afficitur contumelia, non indignetur, ergo eis irascuntur, qui derident, uel quodã ludibrio insectantur, uel facietis & aculeatis dictis prouocant, quoniã hæc contumeliaz speciẽ habent, nã qui derident, etiã contènũt, ut secundo de Oratore; Quare omnes istos me aucto-

auctore deridere, atque contemnere. Cassius ad Ciceronem scribens de Pompeij filio sic ait; Scis quae se semper à nobis derisum putet, vercor ne nos rusticè gladio velit *ἀτιμωτηρίσαι*. eadem etiam de causa eis irascuntur qui ludibrio habent, quia despiciant, ut Cornificius quarto ad Herennium; filij parui priuati patris auxilio, ludibrio & despectui paternis inimicis erunt oppositi. praeterea facete dicta, praesertim si sint aculeata, solent iram concitare. ut Scipio apud Numantiam cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, si quantum pareret mater eius, animum fuisse parituram. & Q. Catulus à Philippo interrogatus quid latraret, respondit, furem uideo. & Cicero cum C. Popilius iuriscōsultus in iudicio testis productus dixisset, se nihil scire, putas (inquit) fortassis te de iure interrogari. idem cum M. Crassum pro rostris infamaret, quem eodem in loco antea laudauerat, & Crassus dixisset; an non me nuper ex hoc ipso loco laudasti? laudauit (inquit) sed exercendi ingenij gratia argumentum infame sumpseram.

TEXT. *Et ijs, qui ledunt in rebus, quae speciem habent contumeliae; necesse est autem, ut talia sint ea, quae faciunt, neque ut talionem reddant, neque ut aliquam utilitatem habeant; iam enim per contumeliam facere uidentur.*

COMM. Ira gratis concitatur in eos, qui contumeliae tantum gratia ledere uidentur. nam qui alium offendit, uel ut talionem reddat, & acceptam iniuriam ulciscatur, uel ut aliquam utilitatem assequatur, is non uidetur contumeliam facere. nam contumelia, est alterius laesio sine ultione, uel utilitate. sed voluptatis tantum gratia (ut supra dictum est)

TEXT. *Et ijs, qui ipsos uituperant, & contemnunt in eis rebus, quibus ipsi maxime student: ut, si quis in philosophia maledixerit eis, & spreuerit, qui se multum in ea profecisse gloriantur; & qui forma student, si quis eos, in ea re uituperet; atque ita in reliquis.*

COMM. Omnes in arte, atque in studio suo cupiunt excellentes uideri. itaque uehementer irascuntur, si quis eos uituperat in ea re, cuius studiosi sunt, quod duobus exemplis Aristoteles declarat. Sunt enim quidam qui studio sapientiae dediti, plurimum in ea se, profecisse gloriantur. hos si quis in philosophia uituperet, & imperitos esse philosophiae dicat, eorum statim iram in se uehementem excitabit. quidam autem pulchri & formosi uideri uolunt, atque ideo cultu nitido politoque delectantur. hos si quis deformes & sordidos appellet, derepente iratos uidebit. haec sunt Aristotelis exempla, quibus adiungi possunt alia plurima, ut si quis egregium bellatorem, inertem & fugacem appellet, quemadmodum Drances in undecimo Aeneidos de Turno ait.

-- dum Troia tentat

Castra fugae fidens & caelum territat armia.

Et paulo post;

Pone animos, & pulsus abi.

ideo Turnus uehementer iratus ita inquit;

Pulsus ego: aut quisquam merito foedis sume pulsus

10 Arguet, iliaco tumidum qui crescere Tybrim Sanguine, & Euandri totam cum stirpe uidebit Procubuisse domum. & quae sequuntur.

Et multo magis irascuntur, quando suspicantur ea sibi non adesse, quibus studet; uel omnino se expectes esse, uel non firmiter tenere; uel, etiam si teneant, non existimari.

TEXT.

Augetur ira, cum quis honorem ex eo studio maximè cupit, in quo non multum adhuc profecit, si se uituperari sentiat, & praecipue si nondum in eo nomen & existimationem acquisiuit. ut eloquentiae studio deditus adolescens, qui styli gloriae quærat, si uel nondum bene dicendi rationem assecutus est, uel non plane praecipua seruare nouit, vel denique non existimatur politè scribere. certe non potest iram cohibere, cum se uituperari intelligit. cupit enim omnes studio suo fauere. apud Platonem in Gorgia Polus adolescens irascitur Socrati, quod se artis rhetoricae imperitum argueret, cui praecipue studebat. Cicero in Pisonem uehementer indignatur, quod Piso carmen illud suum reprehendisset;

COMM.

Cedant arma togae; concedat laurea linguæ.

30 Quid nunc (inquit) te sine literas doceam? non opus est uerbis, sed fustibus. non dixi hanc togam qua sum amictus, nec arma scutum & gladium unius imperatoris; sed quod pacis est insigne & otij toga; contra autem arma tumultus atque belli, more poetarum locutus, hoc intelligi uolui, bellum ac tumultum, paci atque otio concessurum. defendit igitur Cicero stomachose atque irato animo uersum suum, qui tamen à multis uituperabatur.

Nam, cum existimant ea sibi firmiter adesse; nihil curant eos, qui se in ea parte uituperant.

TEXT.

Is qui artem aliquam preclare didicit, & in ea iam nomē & famam acquisiuit, nihil curat, etiam si qui sint, qui in ea arte ipsum uituperent. sed eos potius contemnit, & irridet. ut si quis Apellem dicat ineptum esse pictorem, aut Phidiam imperitum statuarium, aut Demosthenem impolitum oratorem, merito ab omnibus rideatur. Sicut Zoilus ille, qui Homerum omnium scientiarum fontem insectari non dubitauit. & C. Caligula, qui Virgiliū ut nullius ingenij, minimaeque doctrinae. T. Liuium ut uerbosum in historia negligentemque carpebat. ut in eius uita Suetonius scribit. haec est causa cur uiri sapientes saepe conuiciatoribus suis non respondent, quia sciunt, se iam eam famam adeptos, ut conuicia sibi minimè obesse possint.

COMM.

40 *Et magis amicis irascuntur, quam iis qui sunt inimici: putant enim conuenire magis ab eis se bene tractari, quam contra.*

TEXT.

50 Cum ab amicis offenduntur homines multo grauius irascuntur, quam si ab inimicis laedantur. cuius rei causa est, quia iustum esse censent ab amicis bene tractari, non autem malè. cum autē à quibus beneficium sibi deberi existimant, ab ijs non solum beneficio fraudari sed etiam offendi se uident grauius irascuntur. unde prouerbio fertur, fratrum

COMM.

fratrum iras esse acerbissimas. nam qui uehementer amant, ijdem etiam uehementer oderunt. sicut ait idem Aristoteles Politicorū septimo. ubi hæc eadem ferè commemorat; Pars (inquit) ea animi, in qua irarum existit ardor, est quæ amicitiam gignit. hæc enim pars est animi, quæ ad amorem impellimur. quod ex eo sciri potest, quia magis in familiares & amicos concitatur pars illa, quam in ignotos, si se contemptam putet.

TEXT. *Illis etiam irascuntur, qui uel ipsos honorare, uel de ipsis curam suscipere consueuerant, si postea non idem efficiunt; nam ab eis se tunc contemni putant, nisi enim hoc esset, idem eos esse facturos.*

COMM. Siquis solitus aliquem honorare, postea nõ honorat, aut eius curam habere, postea non habet, iram in se concitat. quoniam is, qui non honoratur, ut solebat, & cuius non habetur ratio more solito, statim se contemni existimat. secum enim ita ratiocinatur: certè nisi me iste contemneret, more solito honoraret, & res meas curaret. est huius rei satis apertum exemplum apud Ciceronem primo Epistolarum ad Lentulum ubi cõqueritur de quibusdam hominibus, quod se deseruissent, cum antea sibi auxilio esse cõsueuissent; Qui me (inquit) homines quod saluum esse uoluerunt, est mihi gratissimum: sed uellem non solum salutis meæ, quæ admodum medici, sed etiam (ut aliptæ) uirium & coloris rationem habere uoluissent. nunc, ut Apelles Veneris caput, & summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatã reliquit: sic quidam homines in capite meo solum elaborarunt, reliquum corpus imperfectum, ac rude reliquerunt. ita Venus decimo Aeneidos cum Ioue patre queritur, quod is non sit auxilio Troianis contra Rutulos cum eos iam antea multis è calamitatibus eripuisset; sic enim ait;

—quid pestem euadere belli
Iuuit? & Argolicos medium fugisse per ignes?
Totque maris, uastæque exhausta pericula tertæ,
Dum Latium Teucris recidiuaque pergama quaerunt?

TEXT. *Et iis, qui accepta beneficia non reddunt; aut non æqualem gratiam referunt.*

COMM. Hæc ira iustissima esse uidetur, quæ contra ingratos homines concipitur. qui, cum facultas datur, accepta beneficia reddere nolunt, aut si reddunt, nõ æquali mensura, neque grato animo reddere contendunt. omnes enim (ait Cicero) immemorem beneficii oderunt, itaque non iniusta fuit illa superioris Africani querela, qui, cū sibi uoluntariū exiliū indixisset ob afsiduas Tribunorū uexationes, moriens sepulchro suo inscribi iussit; ingrata patria, ne ossa quidè mea habes. eodem modo P. Lentulus qui C. Gracchi conatus nefarios fregit, inuidia & obreftatione compulsus in Siciliam recessit, & quadam libera indignatione ad ingratum populum Romanū nunquam redire uoluit. Cicero ad Atticum libro octauo se Dionysio cuidam magnopere iratum ostendit, quod is beneficiorum à se acceptorum immemor esset. quem

locum ita concludit; nihil cognoui ingratius. in quo uitio nihil mali non inest.

TEXT. *Et iis, qui conatibus suis resistunt, si inferiores fuerint; Omnes enim isti contemnere uidentur. & hi qui dem tanquam se inferiores, negligunt; illi uero tanquam ab inferioribus beneficia acceperint.*

COMM. Irascuntur etiam eis homines, qui sibi sunt impedimento, quo minus peragere conata sua possint. præcipuè si fuerint inferiores. quoniam hac ratione uidentur uelle superiores esse. tam igitur hi qui conatibus resistunt, quæ illi qui beneficia non reddunt, contēnere uidentur. nã qui resistunt alicuius conatibus, eum tanquã inferiore negligunt, qui uero beneficia non reddunt, tanquã ab inferioribus, & à debitoribus acceperint ea reddere non curant. unde sæpe graues oriuntur inimicitiz. Cicero quinto Epistolarū ad Metellum scribens ait se illius fratri factū esse inimicum, quod eum comperisset omnē sui tribunatus conatū in suam perniciem parare, atque meditari. de quo etiã ita queritur; Ad III. Non. Ian. cū agere cõpisset; tertio quoque uerbo orationis suæ me appellabat, mihi minabatur: neque illi quicquã deliberatius fuit, quam me, quacunque ratione posset, non iudicio, neque disceptatione, sed ui atque impressio ne euertere.

TEXT. *Et iis, qui in nulla sunt existimatione, si negligere uideantur, magis irascuntur: diximus enim iram esse propter negligentiam aduersus eos, quos non conuenit; conuenit autem inferioribus non negligere præstantiores.*

COMM. Illis, qui uiles sunt, & abiecti, neque in aliquo honore ac precio, faciliè irascimur, si in aliqua re nos parui facere uideantur. hoc autè probatur ex iræ definitione, in qua dictū fuit, iram excitari propter negligentiam in eos, quos non conuenit. Sed qui sunt inferiores, non eis conuenit, ut præstantiores negligant, sed potius colant, & obseruent. hinc ira uehemens apud Virgiliū Turni fortissimi iuuenis contra Drancē, cui frigida bello dextera, sicut ait Virgilius. itaque cum summa contemptione Turnus ea uerba profert iratus;

—meque timoris.

Argue tu Drancē. tot quando stragis aceros.
Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis
Insignis campos.

Et paulo post;

—an tibi Mauors

Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?

50 Sic Ajax apud Ouidium indignatur quod Vlyses contendere secum de armis Achillis auderet, cum robore corporis multo esset inferior. Præmia magna peti fateor. sed demit honorem Aemulus Aiaci. non est tenuisse decorum Sit licet hoc ingens, quicquid sperauit Vlyses. Ipse tulit precium iam nunc certaminis huius Quod cum uictus erit, mecum certasse feretur.

TEXT. *Et amicis irascuntur: nisi uel bene dixerint, uel bene*

bene fecerint : & multo magis, si contraria fecerint : & si non aduerterint quibus rebus indigeant, sicut apud Antiphontem Plexippus Meleagro irascitur; hoc enim negligentia signum est, non aduerrere; nam, quæ curamus, ea nos latere non solent.

COMM.

Sæpe etiam inter amicos ira concitatur, quando uel non satis laudant, uel non, quantum possunt, adiuuant. neque enim tunc fungi officio suo uidentur. quoniam amicorum est, amicos laudibus extollere, atque in eos beneficia conferre. quod qui non faciunt, negligere uidentur. ex qua re existit ira & tanto magis, si contra fecerint, hoc est si uel uituperauerint, uel offenderint. Ser. Sulpitius (ut in Oratione pro Murena Cicero ostendit) grauissimè & acerbissimè tulit, Ciceronem amicum suū familiaritatis necessitudinisq; oblitum causam. L. Murenæ contra se defendisse. cui tamen ita Cicero respondet, ut amicitia satisfaciatur. & eam sententiam adiungit, quæ plurimum ad hunc locum facit; cum graue est uerè accusari in amicitia, tum etiam, si falso accusaris, non est negligendū. oportet enim & dictis & factis quantum ius fasque cōcedit, amicis obsecundare. nam etiam tūc irascuntur amici, cum non aduertimus, quibus rebus indigeant, ut eis, quantum fert facultas nostra, subueniamus. qui enim non aduertit, quodammodo negligere uidetur. siquidem cum alicuius rei magnam curam habemus, nequaquam nos latere potest, quid ei contingat. hoc autem declarat Aristoteles exemplo ex Antiphontis Tragici poetæ fabula sumpto. in qua Plexippus iratus à poeta inducitur contra Meleagrum sororis suæ filium, quod Meleager, quibus ille rebus indigeret, non aduerreret. fuit autē Plexippus Altheæ Meleagri matris frater, qui cum Toxeo fratre suo uenationi apri Calydonij interfuit, quam octauo Metamorphosis Ouidius describit. aderat etiam Atalanta uirgo quæ Meleager deperibat, atq; eius amore torquebatur. itaque cum ab Atalanta leuiter prius actus aper fuisset, deinde à Meleagro interfectus, cupiebat Plexippus Meleagri auunculus apri spolia sibi dari, sed ea Meleager amicæ suæ Atalantæ largitus est. qua de causa iratus Plexippus in Virginem impetum fecit, atque illi spolia per uim abstulit. quo facto Meleager tætopere exarsit ut Plexippum & Toxeum auunculos interfecerit. huius argumenti Tragœdiam conscripsit Antiphon, ex qua Aristoteles hoc exemplum sumpsit. fuit autem Antiphon Atheniensis ex Rhannunte Atticæ regionis pago, unde dictus est Rhannus ius, neque tantum poeta sed etiam Orator fuit. nam Thucydides ait neminem unquam capitis causam Antiphonte melius orauisse. profitebatur etiam se artem tenere, qua ægris animis curationem adhiberet, atque id Corinthi proposita publice tabula scripta, in qua se medicum animorum prædicabat. multis autem in locis Aristoteles huius poetæ testimonia citat.

TEXT. *Et iis, qui infortunij, quæ ipsis accidunt lætantur; & omnino qui in aduersa ipsorum fortuna securos sūt*

10 *animo; hoc enim uel inimici, uel negligentis indicium est.*

Non possunt illis homines non irasci, quos intelligunt lætitiā capere cum aliquod ipsis infortunium accidit, aut qui securo sunt animo neque uolum omnino dolorē ostendunt ob aduersam ipsorum fortunam. hæc enim ij facere solent, qui uel inimici sunt, uel magnopere negligunt. nam inimici lætitiā capiunt, cū inimicorum infortunia uident. hoc est quod Cicero pro Plancio inquit; Nolite Iudices per uos, per fortunas uestras, per liberos inimicis meis, ijs præsertim quos ego pro uestra salute suscepi, dare lætitiā, gloriantibus uos iam oblitos mei. & quæ sequuntur. apud Virgilium quarto Aeneidos Dido uehementer indignatur, quod Aeneas suis lachrymis nihil motus esset, neque ullum doloris signum dedisset; Nam quid dissimulo? aut quæ me ad maiora referuo?

20 Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? Num lachrymas uictus dedit, aut miseratus amantem est?

Et iis, qui non curant, etiam si dolorem adferunt; unde etiam mala nunciantibus irascuntur: & equo animo audientibus ea, quæ existimationem ipsorum ledunt; æquoque animo res malas intuentibus. TEXT.

30 Amicorū propriū est lætitiā, non autem dolorem adferre, itaque illis irascimur, qui dolorē nobis adferunt, neque præcauent ægritudinē nostrā, ut ei obuiā eant, unde fit, ut eis, qui nobis mala nūciant, irascamur. & eis, qui æquo animo uituperari nos audiūt, & eis, qui nostra infortunia æquo animo uident. nā quemadmodū eos præmio dignos arbitramur, qui primi res lætas nunciant. ita poenam mereri putamus, qui libenter mala nunciāt. Quare Sophocles in Antigona sententiam ponit in hunc sensum;

Nemo est malorum nuncium qui diligit.

40 Et Birrhia Terentianus cum hero suo rem ingratam nunciaturus esset, ita inquit; Renunciabo, ut pro hoc malo, mihi det malum.

Quin etiam uulgo coruos uocant eos, qui libenter nunciare mala consueuerunt. qui autem equo animo uituperari nos audiunt, se inimicos esse ostendunt. oportet enim (ut Epistolarum tertio Cicero docet) ex doctissimis hominibus auctoribus, quorum sunt de amicitia gerenda præclarissimè scripti libri, genus hoc totum Orationis tollere; Disputabant, ego contra differebam. dicebāt, ego negabam. non enim tantum iniuriam faciunt ij, qui maledicunt, sed etiam ij, quorum aures ad audienda maledicta patent. præterea solent amici cū amicorum mala uident, aut audiunt, dolere, atque ingemiscere, sicut ille Terentianus Chremes; lachrymas excusit mihi, miseretque me eius. qui autem non dolent, inimici uidentur. itaque merito eis irascimur.

50 *Nam, qui hoc faciunt, uel negligentibus, uel inimicis similes sunt: amici enim anguntur, nec quiquam est, cum propria mala uidet, quin doleat.* TEXT.

Hæc

COMM. Hæc est aperta rō-cur illis irascamur, qui æquo animo mala nostra intuentur. nam aut nos negligunt, aut inimici sunt. Si. n. essent amici, æque atq; nos dolerent. cū amicorum oīa cōia sint. nemo est autem tam constanti animo, qui non doleat, cum propria mala intuetur. ut Aeneas apud Virgilium cum Pallantem Euandri filium mortuū uidisset; Te ne (inquit) miserandæ puer cum læta venires Inuidit fortuna mihi? ne regna videres Nostra; neque ad sedes victor ueherere paternas?

Quin etiam tanta vis est humanitatis, ut pij viri inimicorum etiam malis doleant, vt idē Aeneas cum Lausum Mezentij filium interfecisset.

At uerō ut uultum uidit morientis & ora Ora modis Anchisades pallentia miris Ingemuit miserans grauius, dextramque tetēdit; Et mentem patriæ subiit pietatis imago.

TEXT. Præterea illis irascuntur, qui se negligunt apud quinque hominum genera; apud eos, quibus cum de bonore contendunt; apud eos, quos admirantur; apud eos, quibus esse admirationi student; apud eos, quos uerecundantur; denique apud eos, quibus ipsi sunt uenerationi. apud hæc hominum genera si quis ipsos neglexerit, maxime irascuntur.

COMM. Semper iniquo animo ferunt hoīes cum negliguntur, sed præcipuē apud quinque hominū genera, primo apud eos, cum quibus de honore & gloria contendunt. cupiunt enim aduersarios, sui nominis gloria deterrere. neque pati possunt se illis inferiores uideri. quo fit ut inter excellentes uiros, ferē sint aliquæ similitates, cum alter alteri dignitate cedere nolit, ut inter Platonem & Xenophotem, inter Themistoclem & Aristidem, inter Fabium Max. & Superiorem Africanum. quæ res aliquando bella intestina generat, ut inter Mariū, & Syllam, inter Cæsarem & Pompeium. Secundo apud eos, quos admirantur. nam illos sibi conciliare sua obseruancia, atque amicos facere studēt, sed cum apud eos parui penduntur, sua spe se deiectū iri timēt. Tertio apud eos, quibus admirationi uolunt esse. res. n. iucūda est, multos habere qui nos, nostraq; admirentur. qm hoc præstantiæ indicium est. qui uero nos in eorum conspectu paruipēdit, qui nos admirantur, ea nos iucunditate priuat, atque dolorem adfert. itaq; merito irascimur. Quarto apud eos, quos uerecundantur. ut apud graues & sapientes homines. & Turnus cū à Dræce corā Latino, quē sūmē uerebat, se negligi intelligeret, exarsit, & Dranci uehementer indignatus est; Talibus exarsit dictis uiolentia Turni Dat gemitū, rumpitque has imo pectore uoces.

Quinto & ultimo, apud eos, quibus ipsi sunt uenerationi, ut si quis patrē apud filiū negligat, aut præceptorem apud discipulos, merito illi pater & præceptor irascetur. hæc sunt quinque hominum genera, apud quos student omnes esse in honore ac precio. Quare non sine causa magnopere illis irascuntur, qui se apud eos negligunt.

TEXT. Et ijs, qui negligunt ea, quibus opem non ferre turpe esset; ut parentes, filios, uxores, imperio subditos.

Nemo est ferē quin irascatur, & grauisimē ferat, cum eas personas negligi uidet, quas nisi tuetur ac defendat, ignominiam subit. ut cum parentes suos, aut uxorem, aut imperio subditos, uel offendi, uel contemni intelligit, ut L. Manlius cum ruri ageret, & patrem suum à Pomponio Trib. Pl. accusatum audiuisset, in urbem subito uenit. & ad Pomponium profectus districto gladio iurare cū coegit, à patris eius accusatione recessurū. ita M. Cotta quo die uirilem togam sumpsit C. Carbonem, à quo pater eius dānatus fuerat, in iudicium uocatum condēnauit. graues etiā iræ concitantur in eos, qui uxore alicuius uolant. ut Menelaus cōtra Troianos exercitum coegit pp abductā à Paride Helenam. sed plurima sunt eius generis exempla. cum aut imperio subditi læduntur, non tantū iræ, sed et bella sæpe grauisima nascuntur. Sed ut est oīum maximus amor parentū in filios, ita etiā grauisimē parentes irascuntur eis, à quibus filios offendi uident, quod egregiē declarat Virgilius in secundo Aeneidos. cum enim Pyrrhus Achillia filium Politem filium Priami coram ipso parente necasset, ita inquit Poeta;

Hic Priamus, quā quā in media iā morte tenetur, Non tamen abstinnit, nec uoci iræque pepercit.

At tibi pro scelere exclamat pro talibus ausis Dij, si qua est cœlo pietas quæ talia curet, Perfoluant grates dignas. hoc aut non tantum hoīes, sed et pecudes, & feræ faciunt, ut quacunq; rōne possint, partus suos defendant, & in eo imperiū faciant, à quibus illos offendi uident. Quod uerō dictum est de parentibus, filiis, uxoribus, imperio subditis, intelligendum est et de aliis personis, quarum curam suscipere debemus, ut eas negligi non patiamur. quales sunt fratres, sorores, consanguinei, affines, amici, quos turpe est deserere, & non eis hōpem ferre, cum opus est.

Et, qui beneficiorum acceptorum gratiam non referunt; est. n. hæc negligētia præter id, quod cōuenit.

Qui beneficiū à nobis accepit, neq; referre gratiā studēt, ei meritō irascimur. non tm pp utilitatē, quā ab eo expectamus, quantum pp honorem quem nobis exhiberi cupimus. cā uerō cur irascamur ea est, qm ingratus ille, contra ius factū; negligere nos vī. omnis aut negligentia non iusta præterque rōnem iram concitat. Cic. libro Epistolarum quinto ad C. Antonium scribens, illi se iratū ostendit, qd gratiam sibi referre nō studeret; Ego (inquit) si abs te summa officia desiderem, mirū nemini uideri debeat: omnia. n. à me in te profecta sunt, quæ ad tuū commodum, quæ ad honore, quæ ad dignitatem pertinerent. pro ijs rebus nullam mihi abs te relatam esse gratiam, tu es optimus testis. & quæ sequuntur.

Et ijs, qui dissimulatione utuntur, cum ipsi serio agant; siquum enim contemptiois est dissimulatio.

Ironia q̄ latinè dissimulatio dī contemptiois indicium est. nā cum eis quos amamus, aut obseruamus, apertē nobis agendū esse censemus, cum eis aut quos negligimus sæpissime dissimulare consueuimus.

suenimus. atq; hæc est cā, cur sæpe hoies eis irascātur, qui dissimulatione vtunt, cū ipsi seriò agunt, quia se contēni putant. Socrates, quasi perpetua ironia utebat. itaq; rhetorū ferè oīum, atque etiā aliorū multorum irā in se concitabat. tradunt etiā inferiorem Africanum dissimulatorem fuisse maximum. quæ res in eo non fuit improbata, quoniā imitari Socratem uidebatur. qđ aut Ironia contēptionis indicium sit apertissimū est, & multis exemplis ostendi pōt. ut in Pisonem Cic. cum esses interrogatus quid sentire de cōsulatu meo, grauis auctor, Calatinus credo alis, aut q Africanus, aut Maximus, & nō Cæsonius semiplacentinus Caluētius. & alibi; tu scilicet hō religiosus & sanctus, fœdus quod meo sanguine in pactione prouinciæ rum iceras, frangere noluisti. & alibi; errauit. n. nō gustarat istam tuam philosophiam. & pro Cælio: sed non dubito quin sint pergrauēs, qui primum sint talis scēminæ familiares, deinde eam prouinciā susceperint, ut in balncas contruderētur. sed infinita sunt exempla.

TEXT.

Et iis, qui sunt in alios benefici ac liberales, nisi ea ipsis beneficiant; contēptionis. n. signum est, non iustis rebus aliquē dignū iudicare quibus oēs alios iudicāt.

COMM.

Cū aliquid ab eo petimus, qui in alios beneficus & liberalis esse soleat, irasci solemus, nisi nobis id concedat. cā est, quia negando nos contēnerē vř. cum sua liberalitate nos non esse dignos existimet, qua erga alios p lurimos utit. quin etiā nobis iniuriā fieri putamus, cū aliis multis & plerunq; inferioribus gratificet; si nobis gratificari nolit. Ita Tigellius dardus Ciceroni iratus est, quæ cām suā suscipere noluit, tum alios multos defenderet. ut 7. Epistolarum ipse Cic. ostendit. ubi etiā ita se excusat; Capius (ut opinor) olim, Non omnibus dormio: sic ego nō omnibus mi. Galle feruio. Quare cū aliquid impetrare uolumus, multā prodest ea cōmemorare beneficia, quæ, is, quæ rogamus, in alios contulit. ut pro Q. Ligario Cic. commemorat quemadmodū Cæsar multos ex Pompeianis conseruasset, ut eū ad ignoscendum Ligario facilius inducat. quin eā orationē ita cōcludit; igitur quod de hōie nobilissimo & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia, nunc quidem in foro de optimis, & huic omni frequentię probatissimis fratribus. ut concessisti illum senatui; sic da hunc populo, cuius uoluntatem carissimam semper habuisti. mouetur. a. is, qui rogatur, suo ipsius exemplo. timetque ne nisi roganti gratificetur, quodammodo in eū iniurius esse uideatur.

TEXT.

Oblitio quoque iram commouet; ut si quis nomen alicuius penè oblitus fuerit. nam etiam oblitio negligentia signum esse uidetur: siquidem ab incuria nascitur oblitio; incuria uero negligentia est.

COMM.

Indignātur homines, cum è memoria alicuius effluunt, qui amicus esse uideretur. ut si ille nomē penè fuerit oblitus. causa est, quia qui rei alicuius obliuiscitur, eam negligere uidetur. cuius enim rei curam non habemus, eius obliuiscimur. incuria uero nihil aliud est, quam negligentia quædā.

unde fit, ut sæpe qui nō salutant obuiam amicos, eos iram in se concitent, quia negligere uidentur. hinc illud Græcorum prouerbiū, multæ amicitiz non appellando dirimuntur. bene igitur præcepit ille sapiens, quisquis fuit, qui nos admittet, ut libenter obuios salutemus. tradunt Cyrum Persarum regem omnium ferè militum suorum nomina didicisse, diligenterque memoriæ mandasse, ut eos appellando blandius, ad se amādum alliceret, quem imitatus est etiam superior Africanus, & alij nonnulli præstantes imperatores. hinc est, qđ cum raro uel amicos inuisimus, uel ad eos scribimus ita nos excusare solemus, ut dicamus nō obliuione amicitiz, sed occupationibus accidisse. Cicero quinto Epistolarum ad Sestium, Non obliuione amicitiz nostræ, neque intermissione consuetudinis meę superioribus temporibus ad te nullas literas misi. qua excusatione vulgo ferè omnes uti norunt.

Quibus igitur bonis irascantur, & quo affecti, & quas ob res, simul explicatum est. Planum est aut, oratorem oportere iudices oratione sua tales effecere, quales ij sunt, qui in irā procliuēs sunt: atque aduersarios eis culpis affines esse ostendere, quæ iustā irā commouēt; & tales esse quibus irasci merito deant.

COMM.

Iā se explicuisse tria illa ostendit, quæ sibi explicanda proposuerat, cū esset de ira tractaturus, hoc est quibus irascatur, & quo affecti, & quas ob res. deinde admonet quid utilitatis in se habeat hæc tā accurata de ira tractatio. nempe ut orator iudices ita afficiat, ut ad iram procliuēs sint, deinde ut ad uersatios ea peccata commississe demonstrat, quæ omnium in se iram concitare debeant. hæc diligenter multis in locis obseruat Cicero, sed præcipue secunda in Verrē actione, ubi sic ait; adduxi enim hominem in quo reconciliare existimationem iudiciorum amissam, redire in gratiam cum populo R. satisfacere cæteris nationibus possetis: depeculatore aratij, uexatorem Asiæ, atque Pamphiliæ, prædonem iuris Urbani, labem atque perniciem prouinciæ Siciliæ. sed plurima sunt (ut dixi) apud Ciceronem exempla. nam iræ in aduersarios concitandæ mirus est artifex.

Quoniam autem irasci, & leniri contraria sunt; & ira lenitati: uidendum est, quomodo affecti homines lenes sint, & erga quos se leniter gerant, & quibus de causis leniantur.

TEXT.

Non tantum scire debet orator, quomodo iudicum animi ad iram commoueantur, sed etiā quomodo ad lenitatem & clementiam reducantur, ut utraque commoditate quando causa postulat uti possit. nam utraque maximā uim hēt, & lummis eloquentiz uiribus tractanda est, quod primo de Oratore Cicero illis uerbis ostendit; Quis enim nescit, maximam uim existere oratoris in hominū mentibus uel ad iram, uel ad odium uel dolorem incitandis, uel ab hisce permotionibus ad lenitatem misericordiamque reuocandis? cū igitur ira lenitati contraria sit, & iam de ira copiosè uerba fecerit Aristoteles, nunc etiam de lenitate sibi tractandum

COMM.

Standum esse existimat. quam quidem tractationē tres in partes distribuit, sicuti etiam superiorem, hoc est quomodo affecti homines lenes sint, & erga quos leniter se gerant, & quibus de causis leniri soleant.

TEXT. *Est autem lenitudo sedatio animi, atque ab ira cessatio.*

COMM. Definit primo lenitudinē, vt ex naturæ ipsius explicatione, quæ proposuit; melius tractari, atque intelligi possint. cum igitur ira tanquam tempestate quadam animus commotus est, opus est illos turbidos motus oratione quasi tranquillare & sedare, quod cum fit, ira cessat, lenitas autem succedit, ita igitur sedatio animi, atque cessatio ab ira vocatur lenitudo latinè, *μείωσις* græcè. quamuis Petrus Victorius existimet, non reperiri latinum nomen par græco, quo uim ipsius græci exprimat. & certè in græco uocabulo quidā est actus, quem nos exprimere non possumus, nisi lenitionem dicamus, quo latini non utuntur.

TEXT. *Cum igitur homines irascuntur negligentibus, negligentia uerò uoluntaria sit, perspicuum est, esse lenes aduersus eos, qui aut nihil horum faciunt, aut inuiti faciunt, aut saltem facere uidentur.*

COMM. Ira, sicuti supra declaratum est, propter negligentiam nascitur. at uero negligentia est uoluntaria. quod si homines irascuntur eis, à quibus parui fiunt, certe lenes erunt in eos, à quibus obseruantur, & nulla in re læduntur. uel si etiam lædantur, modo qui lædunt, inuiti faciant, aut facere uideantur, tamen ad lenitatem, quam ad iram propensiores sunt. atque hæc est eorum, qui ueniam petunt, consuetudo, ut se inuitos peccasse aut per imprudentiam aut per necessitatem dicant. vt Cicero pro Q. Ligario; Itaque Q. Ligarius cum diu recusans nihil profecisset, prouinciam accepit inuitus. & paulò post, tertium est tempus, quo post aduentum Vari in Africa restitit. quod si est criminofum, necessitatis crimen est, non uoluntatis. & alibi conatur illis rationibus animam Cæsaris ad lenitatem & clementiam traducere; sed ego ad parentē loquor, erraui, temere feci, pœnitet, ad clementiā tuā confugio, delicti ueniā peto, ut ignoscas oro.

TEXT. *Et erga illos, qui aliquid fecerunt contra, quam uoluerant.*

COMM. Lenes etiam in illos sunt hoīes, qui contra uoluntatē aliqd fecerūt. ut si quis in pugna umbratili colludens, locium grauitèr uulneret, ut non rarò contingit, uel si lapidem mouens prætereuntem feriat. Cato senior cum baiulus quidam arcam ferens illum percussisset, deinde dixisse, caue. leniter arridens dixit; nunquid aliud fers præter arcā? Cicero pro Q. Ligario genus hoc defensionis nõ prætermisit. cum ait Ligarij uoluntatem semper à bello contra Cæsarem abhorruisse. & cum fratribus suis fuisse, qui Cæsaris partes tuebantur. quem locum ita concludit; uoluntate igitur omnes tecum fuerunt, tempestate abreptus est unus. & reliqua.

TEXT. *Et aduersus eos, qui in se ipsos eadem committunt; nemo enim uidetur se ipsum negligere.*

10 Non est quod quisquam eis irascatur, qui tales sunt in alios, quales in se ipsos esse solēt, ut si quis labori deditus, alios laborare cogit, & si quis in se ipsum seuerus, etiam in alios seueritate utatur. uerum est enim id quod eleganter ait Quidius; Sic agitur censura, & sic exempla parantur.

Cum iudex alios quod monet ipse facit.

20 Cicero pro lege Man. neque. n. potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non cōtinet, neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non uult. hac de causa belli duces ne in se militum animos excitent, & ut eis lenioribus utantur, sese ijsdem laboribus implicat, quibus milites occupari uolunt, & exemplo suo milites ad tolerandam famem, sitim, frigus, calorem inuitant. qua in re C. Marium præstitisse legitimus. unde milites eius ob summam laborum tolerantiam uulgò, muli mariani dicebantur. sicut auctor est Plutarchus. idem Cyrum etiam facere solitum Xenophon scribit.

TEXT. *Et aduersus eos, qui fatentur quidem, sed fecisse pœnitet; cessant enim ab ira non aliter, ac si illis, quos pœnitet, eius rei, qua dolent, pœnas iam dedissent.*

30 Cum quis peccatum suū fatetur, & eius se pœnitere ostendit, facile ueniam consequitur, & eos, quos læsit, ad lenitatem & clementiam trahit. nā irati nihil aliud querunt, quam, ut is, cui sunt irati, pœnas det. ij uerò, quos facti pœnitet, dolore atque ægritudine afficiuntur, quæ res perinde est, ac si iam pœnas dedissent. Cicero tamen primo de officijs uidetur de hac re dubitare, cum ita inquit; atque haud scio an satis sit eum; qui facesserit, iniuriæ suæ pœnitere, ut ipse nequid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriā tardiores. sed hac in re Deū opt. Max. imitari cōuenit, persuasum. n. oēs habet, Deū illis peccata facile cōdonare, quos peccasse pœnitet, & qui delictorū ueniā petūt. est. n. Dei propriū pro maleficijs beneficia rependere, qd pro M. Marcello Cicero illis uerbis ostēdit; uerū animū uincere, iracundiā cohibere, uictoriā temperare, aduersariū nobilitate, ingenio, uirtute præstantē nõ mō extollere iacentē, sed et amplificare eius pristinā dignitatem, hæc qui faciat, non ego eum cum summis uiris comparo, sed simillimum Deo iudico. & quia Deus maxime placabilis & clemens est, ideo Cicero primo de officijs ita inquit; Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro uiro dignius placabilitate, atque clementia.

TEXT. *Hoc autem ex punitione seruorū intelligi potest: nam eos, qui pernegant, & contradicunt, atrocius punimus; in eos uero, qui fatentur, se iuste puniri, mitiores sumus, & ab ira cessamus.*

50 Exemplo probat nos in eos esse leniores, qui peccatū suū fatentur, sed eos peccasse pœnitet. cū. n. (inquit) seruos nostros punimus, si qui sunt, qui se peccasse pernegent, & aperta delicta confiteri nolint, in eos longè sumus atrociores, & grauius affligimus. si qui uerò sunt, qui se meritò castigari fateantur, & pœnas commeruisse dicant, statim nos eorum quodammodo miseret, atque illis parcimus.

Parcimus, iramque omnem remittimus. hoc autem dicit, quia seruos tantum antiqui cedebant, non autem liberos. sicut apud Terentium in Adelphis Sannio indicat, cum enim Aeschinus illi ita minaretur: Nam si molestus pergis esse, iam intro arripere, atque ibi usque ad necem operiere loris. ipse respondet. loris liber? significans liberum, loris cedi non solere. sic etiam in Heautontimorumenno Syrus ita Clitiphonti herili filio sic ait; Hic siquid nobis forte aduersi euenerit, Tibi erunt parata uerba, huic homini uerba. hac de causa Quintilianus consuetudinem uerberandorum in scholis puerorum improbat, quia id deforme atque seruire est. Nam si eui (inquit) tam est mens illiberalis ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut pessima quaeque mancipia durabitur.

TEXT. *Id autem in causa est, quod aperta negare impudentia est; & impudentia est negligentia, & contemptio quadam: quos. n. ualde contemimus, eos non ueremur.*

COMM. Hæc est ratio cur grauius seruos inflicientes, & se poenas meruisse negantes, punimus, quam eos, qui peccatum fatentur, & ueniam petunt. nam impudentis est hominis ea negare, quæ sunt plana ac manifesta. sed qui impudens est, negligere & contemnere uidetur. qui autem contemnit, non ueretur. itaque merito iram in se concitat. Cic. tertia actione in Verrem; conatur iudices iratos Verri facere, quod is esset tam impudens, ut ipsos iudices non uereretur. nemo (inquit) quæquam tam audacem, tam amentem, tam impudentem fore arbitrabatur, qui tam nefariis criminibus, tam multis testibus euictus, ora iudicum aspicere, aut os suum populo R. ostendere auderet, est idem Verres qui fuit semper, ut ad audendum proiectus, sic paratus ad audiendum: præsto est, respondet, defenditur: ne hoc quidem sibi reliqui fecit, ut in rebus turpissimis, cum manifestò teneatur; si reticeat, & absit, tamen impudentiæ lux pudentem exitum quæsisse uideatur.

TEXT. *In eos etiam lenes sumus, qui se humiliter demisseque gerunt, neque contradicunt; uidentur enim se inferiores confiteri: & qui sunt inferiores timent; nemo autem timentibus irascitur.*

COMM. In hac parte Cicero mirificus est artifex. nam ut ad lenitatem & clementiam Iudices impellat, in extrema parte defensionum suarum, suppliciter ac demisse rogat eos, ut reorum misereantur. ut pro Fonteio; tendit ad uos Virgo Vestalis manus supplices eadem, quas pro uobis Diis immortalibus tendere consuevit. caute ne periculosum superbumque sit, eius uos obsecrationem repudiare, cuius preces si Diis aspernantur hæc salua esse non possent. pro Cn. Plancio; non opibus contendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed lachrymis, sed misericordia: mecumque uos simul miserimus & optimus obtestatur parens, & pro uno filio duo patres deprecamur. hoc. n. modo precibus & lachrymis mouentur audientium animi ad lenitatem. Sic et in eos lenes sunt, qui uerbis non aduersantur, neque contradicunt. cuius rei causa est, quia

10 qui se humiliter gerunt, uidentur fateri se esse inferiores. est autem illa inferiorum consuetudo, ut superiores timeant. nemo autem irascitur eis, à quibus se timeri existimat. sed cum eos se demisse gerere intelligit, eis statim placatur.

Quod autem ira statim cesset in eos, qui se humiliter & demisse gerunt, declarant etiam canes, qui prostratos non mordent.

COMM. Probat exemplo canum, id esse uerum; quod supra dixerat. nempe iram cessare in eos, qui se humiliter gerunt, & supplices accidunt ad genua, ueniam petentes. canes (inquit) cum aliquem hominem irsectantur, ut eum mordeant, si ille se in terram prostrauerit, non mordent, quasi intelligentes eum se submisisse gerere. quod autem canibus Aristoteles hoc loco tribuit, Plinius libro octauo de Leonibus affirmat, Sic enim ait; Leoni tantum ex feris clementia in supplices: prostratis parcit, & ubi scuit, in uiros priusquam in foeminas fremit, in infantes non nisi magna fame. huc facit præceptum illud Anchisæ in sexto Aeneidos; Tu regere imperio populos Romanæ memento, Hæ tibi erunt artes, pacique imponere morem, Parcere subiectis, & debellare superbos.

Iis etiam lenes sumus, qui serui nobiscum agunt; cum nos etiam ipsi serui agimus; uidentur enim nostri esse studiosi, non autem contemnere.

COMM. Sicuti illis irascimur, qui in rebus seriis iocantur, ita cum eis lenimur, quos agere serio uidemus, in seriis nostris rebus. qui. n. hoc faciunt non contemnere, sed nostri esse studiosi uidentur. & hoc est, quod primo de Officiis docet Cic. Maximè curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. & hæc est etiam causa, quæ eis nos, quos amicos habere uolumus, ita accommodamus, ut ridentibus arideamus, flentibus adsumus, & una fleamus, aut consolando subleuemus. quæ tamè ita faciendæ sunt, ut absint ab adulatione. ne fortasse in illud Græcorum uitium incidamus, quod ita Iuuenalis notat;

40 —rides? maiore cachino *Sat. 3.*

Concutitur, flet si lachrymas conspexit amici, Nec dolet, igniculum brumæ si tempore poscas, Accipit endromydem, si dixeris æstuo, sudat.

Hæc autem faciunt adulatorem, ut eorum, quibus adulantur, studiosi esse uideantur.

Et ijs, qui pluribus in rebus, quam petieramus, nobis gratificantur.

COMM. Cum aliquid petimus ab amico, si ille deneget, irasci plerumque solemus, sed si deinde ille dat operam, ut maius beneficium, quam antea petieramus, in nos conferat, statim ab ira discedimus, & in eum leues euadimus. hic est huius loci sensus, licet concisus. res autem ipsa manifesta est. Quis est enim, qui licet iratus amico sit, non statim lenis fiat, cum ab eo plura beneficia accipit, quam petierat?

Et iis, qui rogant, & deprecantur; nam humiliores demissoresque fiunt.

COMM. Lenes in eos sumus, quod nobis supplicat, & quod operam nobis

nobis flagitant. quoniam hac ratione se humiliores & demisiores ostendunt. ut Cicero pro Fonteio; Qui affecti iniuriis ad opera iudicum supplices inferioresque confugiunt. & pro Murena; uester est supplex iudices, uestra fides obestatur, misericordiam implorat, uestram potestatem ac uestras opes intuetur. at uero Philippica quinta negat aliter cum Antonio pacem esse posse nisi roget & deprecetur. sic enim ait; Pacem uult Antonius, arma ponat, roget, deprecetur.

TEXT. *Et ijs, qui neque contumeliosi sunt, neque derisores, neque contemptores aut ullius hominis, aut bonorum, aut eorum qui nobis similes sunt. Et omnino ex contrariis rebus scrutari oportet, quae lenire animum possint.*

COMM. Si forte nobis accidat ab eis offendi, qui non solent esse contumeliosi, neque quemquam deridere solent aut contemnere, sumus in eos longe leniores. neque enim malitia, aut animi vitio laesisse uidentur. cum eorum uita ab omni iniuria abhorreat, sed casu potius, aut imprudentia. quod si etiam derisores sunt, aut contemptores ij, qui nos laedunt, modo viros bonos contemnere non soleant, aut eos, qui nobis similes sunt. nihilominus tamen cum eis placamur, & ab ira cessamus. cum praesertim absit omnis negligentiae suspicio propter quam ira solet excitari. Nam si contumeliosis, & derisoribus, & contemptoribus irascimur, merito in eos qui tales non sunt, lenes sumus. & hoc est quod ait Aristoteles, ex contrariis rebus, nos posse intelligere quae lenire animum soleant. Qui igitur cupit de uincere sibi hominum uoluntates, & multorum gratiam inire, neminem contemnere aut deridere debet, sed comitate, atque affabilitate cum omnibus uti.

TEXT. *Iis etiam lenes sunt, quos timeant, & quos uerentur: nam, donec ira affecti sunt, illis irasci non solent; nullo enim modo fieri potest, ut quis simul timeat, & irascatur.*

COMM. Qui aliquem timeant aut uerentur, ei non admodum irascuntur. neque enim fieri potest, ut quis simul & timeat, & irascatur. nam ira semper est cum ulciscendi spe. qui uero timet aliquem, non sperat se illum ulcisci posse, ergo neque illi irascitur. sed cum eo potius in gratiam redire studet. ita sunt affecti serui erga dominum, subiecti erga principem, filii erga parentes. & denique omnes ferè inferiores erga ualde praestantiores. itaque licet offendatur in aliqua re, tamen saepe dissimulant, aut leniter non autem iracundè conqueruntur. ut Ilioneus in primo Aeneidos apud Didonem, de Tyrriorum iniuriis leniter conqueritur;

Quod genus hoc hominum? quae uo hunc tam barbara morem

Permittit patriae hospitio prohibemur arenae.

Bella cient, prima quae uetant consistere terra.

Si genus humanum & mortalia temnitis arma.

At sperate Deos memores fandi, atque nefandi.

TEXT. *Et ijs, qui ira perciti commiserint aliquid, aut non irascuntur, aut lenius irascuntur; neque enim propter*

negligentiam fecisse uidentur: nam nemo iratus negligit; siquidem negligentia sine animi dolore est, ira uero semper est cum dolore.

Qui iusta ira commoti peccatum aliquod committunt, in eos multò leniores sumus: quia non uir pro negligentiam aut contemptionem peccasse, cum. n. aliquis irascitur, nequaquam negligit. quod illo argumento probari potest, quoniam ira sine dolore existere non potest, negligentia uero dolore caret. Ita que iudices longe clementiores sunt in eos, quos iusta ira ac dolore commotos peccasse intelligunt. ut M. Popilius Lenas praetor, cum apud eum mulier quaedam accusaretur, quod matrem percussam fuisse interemisisset, neutram in partem ferre sententiam uoluit. quia abunde constabat (ait Val. Max.) eandem uenonem necatorum liberorum dolore commotam, quos a uia filiae infensa sustulerat, parricidium ulta parricidio esse. eodem modo P. Dolabella, cum proconsul Asia obtineret, & apud eum accusata fuisset materfamilias Smyrnae, quae uirum & filium interemerat, cum ab ijs optime indolis iuuenem, quem ex priore uiro enixa fuerat, occisum comperisset, sententiam ferre noluit. sed eam Athenas ad Areopagi cognitionem relegauit. Areopagitem uero causa cognita. & accusatorem, & ream post centum annos ad se reuerti iusserunt. ne uel condemnarent eam, quae iusto dolore commotae eadem fecerat, uel absoluerent eam, quae parricidium fatebatur.

Et ijs lenes sunt, qui ipsos uerentur

TEXT. **COMM.** Qui nos uerentur, nequaquam negligunt. quare siquid in nos delinquit, in eos lenes sumus. quia certum habemus non eos dedita opera peccare. qui diligenter aduertunt, quo nobis grati esse possint. hoc autem inter amicos potissimum accidit, ut inter se uereant. ut in Lelio Cic. docet, his uerbis; neque solum colunt se inter se ac diligunt, sed et uerebunt; nam maximam ornamentum amicitiae tollit, quae ex ea tollit uerecundiam. quare lenes in amicos esse debemus, quamuis aliqua in re lapsi fuerint, & id seruare, quod Horatius praecipit, cum ita inquit; At pater ut nati, sic nos debemus amici Si quod sit uitium non fastidire.

Et, qui contrario modo affecti, quam cum in ira sunt, perspicuum est esse lenes; ut cum ludunt, cum ridet, cum dies festos agunt, cum quid rectè gesserunt, cum aliquid ex animi sententia successit, cum saturi sunt.

COMM. Illi sunt ad lenitatem procliuēs, qui contrario modo sunt affecti, quam cum in ira sunt. cum enim animo dolemus, facile omnibus irascimur, ergo cum omni molestia caremus, facile in omnes lenimur. hinc fit, ut cum ludimus & iocis ac facetiis utimur, lenes simus. & cum in risa uersamur, & cum dies festos agimus, & cum labore atque industria nostra praclarum aliquod opus conficimus, & cum nobis fortuna fuit ita prospera, ut ex animi sententia successerit id, quod moliebamur, & denique cum potu ciboque sumus expleti. nam haec omnia molestiam abigunt ex animo, & hilaritatem inducunt. haec igitur tempora diligenter ab iis sunt obseruanda, qui alicuius gratia

gratia inire uolunt, nam si contrariis temporibus accesserint, odium potius quam gratia reportabunt. quod Horatius ad Vinnium Acellam scribens, eleganter illis uersibus indicat;

Vt proficiscentem docui te saepe, diuque
Augusto reddes signata uolumina Vinni
Si ualidus, si lætus erit, si denique poscet,
Ne studio nostri pecces, odiumque libellis
Sedulus importes, opera uehemente minister.

TEXT. *In summa, lenes is sunt, quibus doloris uacuitas adest, & uoluptas non contumeliosa; & qui bona spe ducuntur; & qui multo ante tempore, non autem recentiori re, iram conceperunt; tempus enim iram mitigat.*

COMM. Generatim aut omnes esse placabiliores, qui nullo dolore premuntur. dolor enim iracundiores efficit. & qui sunt in aliqua uoluptate non contumeliosa. nam gestiens & intemperata uoluptas non mitiores, sed insolentiores reddit. & qui bona spe ducuntur, placari facile solent. quoniam quadam animo uoluptatem percipiunt. & denique qui in pridem iram conceperunt, paulatim enim ira cum tempore mitigatur, sicut etiam ægritudo. unde Ouidius; bene multa uetustas lenit. & Cicero tertio Tuscul. Quod ita esse dies declarat, quæ procedens ira mitigat, ut ipsidem malis manentibus non modo leniatur ægritudo, sed in plerisque tollatur. huic contrarium est illud quod uulgo circumfertur; Ira omnium tardissime senescit. & quod Venus de Iunone libro Aeneidos quinto Neptuno exponit, hoc modo;

Iunonis grauis ira, & inexaturabile pectus
Cogunt me Neptunæ preces descendere in oēs,
Quam nec longa dies; pietas nec mitigat ulla,
Nec Iouis imperio, fatiue infracta quiescit.

Et quod ait pro Murena Cicero; cui dolet, meminit, tamen plerumque accidit, nisi grauissima fuerit offensio, ut (quod ait Aristoteles) tempus iram mitiget, atque emolliat.

TEXT. *Quin ab altero prius sumpta poena maiorem in alterum iram uincit, atque sedat. unde bene Philocrates, cum iratum in se populum haberet, & quidam ei dixisset, cur non causam tuam dicis, & te defendis? Nondum est tempus (inquit) quando igitur cum alium prius condemnatum uidero.*

COMM. Ira nihil aliud est quam ulciscendi libido, quam si quis explete potuerit, postea mitigatur. itaque si quis duobus iratus, de altero poenam sumat, in alterum statim mitior fit, quamuis in eum maiorem iram concepisset. hoc autem bene Philocrates quidam Atheniensis orator intellexit, qui cum proditoris accusatus fuisset, & iratum contra se populum uideret, noluit sese populo committere. & cum amicus quidam ab eo petisset, cur non causam suam diceret, & se defenderet, respondit, nondum esse tempus. cumque ille iterum petisset, quando se defendens esset; cum alium (inquit) condemnatum uidero. ira enim impeditur populus & quasi furibundus fortasse etiam innocentem condemnasset. huius Philocratis saepe Demosthenes meminit, in oratione de euentu legatione, & tanquam sce-

10 ratum hominem, & proditorem insimulat. dissentiebat enim a Demosthene in administratione Reip. & cum Aeschine sentiebat. itaque cum aliquando in concione de Philippo Macedoniz rege uerba fierent, & aliter Philocrates, aliter Demosthenes sentiret, exurgens Philocrates dixit; Non est mirandum, uiri Athenienses, si non eadem mihi & Demostheni uidentur; iste enim aquam, ego uero uinum bibo. quod cum audissent Athenienses, ridere ceperunt.

Lenes enim sunt, cum in alium iram suam effuderint. quod quidem Ergophilo contigit; cui cum iudices magis in se infensi essent, quam Callistheni; tamen eum absoluerunt, cum pridie Callisthenem morte dānassent.

Manifesto exemplo declarat, homines leniri cum in aliquem iram suam effuderint. Ergophilus & Callisthenes Atheniensium duces atque imperatores apud populum accusati fuerunt. in utrumque commotus est populus; sed tamen maiorem iram contra Ergophilum, quam contra Callisthenem concepit. uerum quia Callisthenes prior sententiam dixit, morte condemnatus est, sequenti uero die fuit Ergophilus absolutus. hoc autem non alia de causa accidit, nisi quia populus iram omnem in Callisthenem euomuerat.

Et si iudicio conuicerint, leniores sunt.

30 Dum litigant inter se homines plerumque uicissim irati sunt, sed qui iudicio superiores euadunt, iram saepe solent remittere, & erga uictos mitiores fieri. nam in eo iam poenam dedisse putant aduersarios, quod uicti fuerint. hoc est quod ait et Cicero, se malle iudicio uincere, quam gladio.

Et is; qui minus aliquod incommodum asceperint, quam illis irati ipsi fecissent, existimant enim idem esse, ac si ipsi poenas de eis sumpsissent.

Cum aliquod magnum incommodum inimicis nostris accidit, solemus in eos fieri leniores, atque de ira multum remittimus, quasi nos de illis iam poenas sumpsissemus. nam ea res nobis lætitiā adfert, quæ dolor illi expellit, qui semper iræ comitatur. Sic Cic. in Pisonem; plura etiam accederunt quæ uelle: nam ut amitteretis exercitum, nunquam me hercule optati, illud et accidit propter optatum meum, sed ualde ex uoluntate: mihi enim non uenerat in mentem furorem & insaniam optare uobis in quæ incidistis, atque fuit optandum. & quæ sequuntur.

Et si priores se læsisse putant; ac se iuste pati; neque enim contra id, quod iuste factum est, ira concitatur; quoniam non amplius se contra, quam oportebat, pati arbitrantur, unde solet ira commoueri.

50 Qui prior læsit, non ualde irascitur ei, a quo offenditur. quoniam intelligit a se profectam iniuriam, & se iuste pati. nunquam autem ira concitatur in eos, qui iuste se gerere uidentur. sed qui par pari refert, uidetur se iuste gerere. non igitur in eum ira commouetur. ita Cic. pro Cælio excusat aduersarios suos; faciunt quod uiri fortissimi solent, læsi dolent, irati efferuntur, pugnant lacesiti. & in oratione pro Milone iram atque odium P. Clodij in Milonem iustum appellat, quæ Miloni Clodij multis in rebus offenderat.

Qua-

TEXT. *Quapropter oratione prius castigare oportet. hanc enim ratione minus etiam serui dolent, cum puniuntur.*

COMM. Hunc locum non rectè mihi videtur intelligere Victorius. putat enim præceptum esse ne facile irascamur, & ne minima quaque de causa accendamus animo. atque ita credit ab Aristotele præcipi, ut nos ipsos prius oratione castigemus, & motum illum animi reprimamus, quoniam ita minus irascemur. sed non hoc Aristoteles sentit, ut ex præcedentibus, & subsequentibus verbis intelligi potest, uerum præcipit, ut cum aliquem punire uolumus, à quo iniuriam accepimus, cum prius oratione castigemus, & iniuriam in nos illatam commemoremus, atque augeamus, sic enim ille non irascetur, cum intelliget, se iuste puniri. quod facere solent parentes & præceptores quoties liberos castigant, prius enim eos oratione reprehendunt, & eorum peccata verbis augent, deinde uerberibus etiam plerumque afficiunt. sic etiam serui (inquit Aristoteles) minus dolent, cum puniuntur, si domini prius eos oratione castigent, & qua in re peccarunt, ostenderint.

TEXT. *Cessant etiam ab ira, qui putant, non intellectum iri uisionem à se profectam, aut non propter illa, quæ passi sunt: nam ira contra singulas personas accenditur, quod ex eius definitione perspicuum est.*

COMM. Qui non potest inimicum aperte punire, facile mitigatur, quamuis enim occultè ledere possit, tamen si putat fore, ut inimicus non intelligat à se profectam ultionem, aut non propter illam offensionem quam acceperat, plerumque ab ultione desistit: hoc autem ideo fit, quoniam ira non est còis, sed contra singulas & certas personas accenditur. quod ex eius definitione, quæ supra posita est, intelligi facile potest. hæc est causa, cur, qui puniunt hostem, aut inimicum, sæpe nomen suum illi indicent, ut is intelligat sibi parem gratiam re ferri, ut in undecimo Aeneidos Camilla cum Orinthum traiecisset, ita dixit;

Aduenit, qui ueltra dies muliebribus armis
Verba redargueret, nomen tamè haud leue patris
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.

TEXT. *Itaque rectè dictum est ab Homero; Dicit, me euersor Troia cecauit Vlysses.*

Tanquam sibi non uideretur altus iniurias, nisi ille sensisset, & à quo, & qua de causa tam malè tractatus fuisset.

COMM. Homeri exèplo probat id, quod proposuerat. nam in nono Odyssæ libro cum Vlysses Polyphemum dormientem auxilio sociorum obcaisset, & ex eius antro clanculum euasisset, atque in nauem esset ingressus, clamare cepit; ò Polypheme, si quis à te mortaliu petiuerit, à quo tam acerba turpique pœna fueris affectus, responde, ab Vlyse illo, qui Troia euertit, tibi merito perniciè importata tam. hæc. n. magna quædam consolatio est, cum secure quis inimicis insultare potest, postquam eos ultus est. nam Vlysses sociorum iniurias sibi ultus esse non uidebatur, nisi Polyphemus intellexisset, & à quo, & qua de causa fuisset obcausatus. hanc rem tertio

10 Aeneidos Achemenides ita breuiter explicat; Haud impune quidem, nec talia passus Vlysses, Oblitus ue sui est Itachus discrimine tanto. Nam simul expletus dapibus, uinoque sepultus. Ceruicem inflexam poluit: iacuitque per antrum Immensum, laniem eructans, ac frustra cruento Per somnum commixta mero: nos magna precati Numina, sortitique uices una undique circum Fundimur, & telo lumen terebramus acuto, Ingens quod torua solum sub fronte latebat, Argolici Clypei, aut phæbæ Lampadis instar, Et tandem læti lociorum ulciscimur umbras.

Quamuis igitur socios amisisset Vlysses, tamè postea magnam percepit lætitiã, cum eorù mortem ultus fuisset cæcato Polyphemo.

TEXT. *Quare neque ullis alijs irascuntur, quos non sentire existimant; neque mortuis, quippe qui malorum extremum iam perpessi sint, neque amplius dolituri, aut sensuri, quarum rerum desiderio tenentur irati.*

Nemo irascitur eis, quos existimat nihil omnino sentire, sicuti neque mortuis, qui neque dolere, neque sentire pœnã possunt. cum iam extremum malorum passi fuerint. irati uerò cupiunt eos, quos puniunt & sentire, & dolere. quare mortuis non irascuntur. uocat autem Aristoteles hoc loco mortem, malorù extremum, eo quod ultra mortem nihil esse censebat neque aduersum neque prosperum, sicuti Ethicorum tertio rerù omnium terribilissimã mortem esse dicit, & terminum ac finem eorù quæ mortalibus in uitã contingunt. ideo Plinius existimat nullum beneficiu datum homini maius esse, quã quod unicuique in manu est, ut cum uelit è uita excedat, & ab omni miseria liberetur. sic enim etiam Electra Sophoclis; Nam mortuum dolere uideo neminem.

TEXT. *Quare bene de Hectore cecinit Homerus, uolens Achilles iram contra mortuum sedare.*

Quis furor est, terram sensu uexare carentem?

40 Achilles uehementer insensus Hectori, quod amicũ ac sociũ suũ Patroclũ trucidasset, cum eo congressus, ipsum interemit, deinde cadaver eius circum muros iliacos raptauit, ut in primo Aeneidos ait Virgilius. Homerus igitur Apollinẽ inducit, qui rabie & furore Achilles in Hectorem iam mortuum sedare uolens, ita inquit; Quis te furor Achilles, aut insania exagitat, ut surdã & nihil iam sentientẽ terrã uexare non desistas? de hac re Cicero prima quæstione Tusculana sic ait; Trahit Hectore ad currũ religatum Achilles, lacerari eũ, & sentire credo putat; ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi uidetur. at illa sicut acerbissimam rem mœret; Vidi uidere, quod me passa ægerimẽ

Hectorem currũ quadriiugo raptariẽ.

Quem Hectorem? aut quandiu ille erit Hektor? Melius Accius, & aliquando sapiens Achilles. Imo enim uerò corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli. Non igitur Hectora traxisti, sed corpus quod fuerat Hektoris. hæc Cicero.

TEXT. *Planum igitur est, ex his locis ducenda esse argumẽta ab illis, qui placare animos uolunt. atque eos quidẽ his rationibus mitigare oportet. illos autem quibus irati*

irati sunt, ostendere debemus, aut terribile esse, aut ueneratione dignos, aut benemeritos, aut inuitos fecisse, aut denique propter ea, quæ fecerunt magnum animo dolorem sentire.

COMM. Qui iudices iratos lenire volunt, oportet ut ab his locis argumenta ducant. atque ea, quæ dicta sunt, diligenter considerent, sic enim facile iratos mitigare poterunt. quin etiam multum proderit, aliquid de illis, quibus irati sunt, dicere. nã si ostendere poterimus, uel terribiles esse, ut non sit tutum cum eis inimicitias exercere, uel ueneratione dignos, uel benemeritos, uel inuitos fecisse, uel factorum maximè poenitere, statim in eos ira cessabit, ita Latinus apud Virgilium cum Turni & Rutulorum iram in Troianos sedare uellet, ostendit Troianos, esse ueneratione dignos, quod à Deis originè duceret, & terribiles, quod inuicti essent. Bellum importunum ciues cum gente decorum, Inuictisque uiris gerimus: quos nulla fatigant Prælia, nec uicti possunt abistere ferro.

In 10. *Aen.*

Et Cicero pro Deiotaro cum Cæsaris iram placare uellet, ostendit Deiotarum esse ueneratione dignum quia Rex esset; semper (inquit) regiũ nomen in hac ciuitate sanctum fuit, lociorum uero regum & amicorum sanctissimum. quod nomen hi reges amitterent, te uictore timuerunt, retentũ uero & à te confirmatum posteris etiam suis tradituros esse confido. at uero pro Ligario conatur Cæsaris iram ea ratione placare, quod Ligarius in Africa fuisset inuitus, & necessitate coactus, & quod enim erroris sui poeniteret.

TEXT. *Iam uero, quos amare soleant homines, & odisse, quibusque de causis ostendamus; ad prius quid amicitia sit, & quid amare doceamus.*

COMM. Hactenus de ira atque lenitate diligenter & copiosè tractauit, nunc ad alium animi motũ transit, hoc est ad amorem, & eius contrarium odium, ut ostendat quos ament homines, & quos odio prosequantur, & quæ sint amoris, atque odij causa. sed prius amicitie naturam explicat, & quid amare sit, docet.

TEXT. *Est igitur carere, uelle alicui bona euenire nõ sua, sed illius ipsius causa, quem diligit; & quantum in eo est, efficiere, ut illa eueniant.*

COMM. Is dicitur aliquem amare, qui cupit ei multa bona euenire, non suæ utilitatis gratia, sed illius ipsius causa, quem diligit. & qui pro uiribus suis nititur, ut ea bona eueniant. duo sunt igitur in amando, uoluntas, & conatus. nam quod tantũ bene uult alicui, neque conatur ut illi bene sit, non est uerus amicus. & qui conatur efficere ut alicui bene sit, non illius gratia, sed sua, quo possit aliquam utilitatem ab eo reportare, nequaquam boni amici officio fungitur. hoc enim Epicureorum propriũ fuit ut ad propriam utilitatem omnia referrent. Cicero secundo libro de Inventione sic amicitia definit; Amicitia est uoluntas erga aliquem rerũ bonarum; illius ipsius causa, quem diligit, cũ eius pari uoluntate. Idem primo de Natura deorum sic ait; carum ipsum uerbũ est amoris; ex quo am-

10 citie nomen est ductum: quã si ad fructum nostrũ referemus, nõ ad illius commoda, quæ diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitatum suarum. prata, & arua, & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. hæc autẽ imperitorũ & ignobilium est consuetudo, ut eos tantum ament à quibus utilitatem capiunt. unde bene Quidius.

Vulgus amicitias utilitate probat.

Amicus uero est qui amat, & redamatur.

TEXT.

COMM. Vt aliquis uerè amicus dici possit, ut adsit amoris uicissitudo necesse est, & amor utroque commet. nempe ut quantum alterũ ament, tantũ ipse ab altero ametur. unde Pythagorici dicebant amicitiam esse æqualitatem, & amicum alterum ipsum. & Aristoteles amicum esse dicebat, vnam animam in duobus corporibus habitantem unde Horatius dimidium animæ suæ Virgilium appellat, ubi sic nauem alloquitur; Nauis, quæ tibi creditum, Debes Virgilium finibus atticis Reddas incolumem precor, Et serues animæ dimidium meæ.

Sic etiam unanimes appellantur amici, quoniã (ut ait Salustius) idem uelle atque idem nolle, eadem demum firma amicitia est.

Illi igitur existimantur amici, qui inter se mutuo se affecti esse uidentur.

TEXT.

COMM. Quia sæpe sunt falsæ fucataeque amicitia, ideo nõ facile potest uerus amicus à ficto dignosci. sed qui uidetur aliquem amare illius ipsius gratia, & tonari ut illi bene sit, eius esse amicus existimatur etiam si sæpe re uera non sit. quin etiam nos ipsi sæpe fallimur, ut quos nobis esse uerè amicos existimamus, illi ficti simulatiueque sint. itaque magna cautione opus est, ne decipiamur. quanquam (ut secundo de officiis ait Cicero) ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum.

His ita positis; necesse est illum amicum esse, qui gaudet alicuius rebus bonis, doletque malis non alia, sed illius ipsius tantum causa.

TEXT.

COMM. Incipit hoc loco docere, quibus quasi notis, & signis amici cognoscantur. ac primò ex gaudio & dolore cognoscantur. nã qui prospera alicuius fortuna gaudet, & dolet aduersa, non sua causa, sed illius ipsius, cui accidit, gratia, eũ amicum esse necesse est. atque hæc est causa, ut cũ aliquid amicis nostris quod iucundũ sit, aut utile, aut honestũ accidit, eis gratulemur, & magnã lætitiã ostendamus ut se à nobis amari sentiant. cũ autẽ aliquid aduersi contingit, nos uehementer dolere significamus, & licet eos consolari aggrediamur, tñ nos potius egere consolatione predicamus. ex epla passim in epistolis Cicero nis occurrunt, & gratulationũ, & consolationũ. Verrit aut amici uerè gaudent bonis amicorũ, & malis dolent. sed adulescentes se gaudere & dolere simulat, licet re uera neque gaudeant, neque doleant. Vnde Iuuenalis de Græcis adulatoribus ita inquit; Flet & lachrymas conspexit amici, Nec dolet.

Omnes

TEXT. *Omnes enim gaudent, cum ea, quae uolunt, eueniunt & cum accidunt contraria, dolent: itaque dolores & voluptates indicia sunt uoluntatis.*

COMM. Probat ab effectu eos esse nobis amicos qui bonis nostris gaudent; & malis dolent. Omnes enim (inquit) magnam animo lætitiā cupiunt, cū res ex animi sententia sibi succedunt. cum autem contra uoluntatem eueniunt, dolent. Itaque ex lætitiā & dolore cognoscitur uoluntas. cum enim prospera amicorum fortuna gaudeant, ostendunt re euenisse ut cupiebant. cum uero doleant aduersa fortuna, declarant contra uoluntatem suam ea mala contigisse. sæpe tamen uoluntas non cognoscitur propter doloris aut lætitiæ dissimulationem. multi enim sunt inuidi aut obrectatores qui cū bonis aliorum doleant, tamen uehementer se gaudere simulent. & cum malis gaudeant, fingant se dolere. quin etiā interdum ut amicos excitemus, atque illis animum addamus, ostendimus nos non dolere, sed optimè sperare, licet multum doleamus. sic ille Virgilius Aeneas primo Aeneidos;

Spem uultu simulat, premit altum corde dolorem.

TEXT. *Illi etiam inter se sunt amici, quibus eadem bona ac mala sunt; & qui eosdem habent amicos, & eosdem inimicos: necesse est enim ut in eis sit uoluntatum coniunctio. nam, cum eadem uelit alii, quae sibi ipsi, certe illi amicus esse uidetur.*

COMM. Qui ea conditione sunt, ut eadem bona, & eadem mala sentiant, eos inter se amicos esse oportet. quin etiam sæpe amici sunt, qui in eadem calamitates inciderunt, ut qui naufragium una fecerunt, aut simul ab hoste capti sunt, aut simul in carcere fuerunt. vel cum aliquod commune periculum imminet, unde prouerbiū, conciliant homines mala quæ in primo huius operis libro positum est. & qui à Cretenfisibus Syncretismus dicitur, de quo Plutarchus in commentario de fraternâ caritate meminit. Cretenfes enim cum sæpe bellis inuestis & seditionibus agitantur, tamen si forte bellum ab exteris nationibus superuenisset, statim inter se amici fiebant, & in hostes irruerant. atque ille Syncretismus uocabatur. præterea qui eosdem habent amicos, & eosdem inimicos inter se sunt amici. quoniam in eis est uoluntatum coniunctio. ambo enim eisdem bene uolunt, & eisdem malè. itaque cum pares habeant uoluntates, meritò amici putantur. neque enim dubitandum est, quin is, qui eadem uelit alij, quæ sibi ipsi, sit amicus. nam omnes sibi bene uolunt, & se ipsos amant. ut alibi docet Aristoteles.

TEXT. *Illis etiam amici sunt à quibus beneficium accipiunt uel ipsi, uel ii, quos diligunt, carosque habent: & præcipuè si beneficia fuerint uel magna, uel prompto animo collata, uel opportuno tempore; & aut ipsorum causa, aut eorum, quibus ipsi benefacere uelle existimantur.*

COMM. Hoc ferè fit, ut omnes amici sint eis, à quibus beneficia percipiunt, nisi prorsus ingrati esse uolunt,

10. lunt, & eis etiam qui suis cognatis & necessarijs benefaciunt, quin tanto sunt amiciores. quanto beneficia fuerint uel maiora, uel promptiori animo collata, uel opportuniore tempore. nam rectè dictum est illud: bis dat, qui cito dat.

Ausonius græcam quandam sententiam ita latinè uertit,

Gratia quæ tarda est ingrata est gratia, namque

Cum fieri properat gratia grata magis.

atque eandem etiam alio modo,

Si bene quid facias, facias cito, nam cito factum

Gratum erit, ingratum gratia tarda facit.

20. Cicero ad Quirites de lege Agraria contra Rullū beneficia Populi Romani in se collata commemorat, quibus se plurimum populo debere, atque illi se amicissimum esse commemorat. & in oratione post reditum suum, tam magna esse Quiritium in se beneficia prædicat, ut tanquam Deos immortales eos uenerari & colere debeat.

Amicos etiam amicorum amant, & amantes eos, quos ipsi amant, & amatos ab eis, qui ab ipsis amantur.

TEXT.

30. Cum intelligimus aliquem nostris amicis amicum esse, statim illum amamus, ut Cæsar Trebatium carum habuit, quia Ciceronis amici sui ualde amicum esse sciebat, & qui amat eosdem, quos etiam nos amamus, amicus nobis est, ut Cicero sibi amicum esse Appium pulchrū affirmat, quia Pompeium & Brutum amaret, quos etiam ipse Cicero ualde diligeret. & qui amatur ab eo, qui amatur à nobis, amicus est. Ut Terentius laudabatur à Lælio, Lælius autem à Scipione Aemiliano, ergo Scipioni etiam Terentius amicus erat. sed hæc aperta sunt & manifesta.

COMM.

40. Et eos, qui eisdem sunt inimici, & qui illos odio prosequuntur, quos ipsi oderunt; & qui odio habentur ab illis, qui ipsis odio sunt. his enim omnibus eadem esse bona uidentur; quo fit ut illis bene uelint; quod amici proprium est.

TEXT.

50. Hæc contraria sunt eis, quæ supra posita sunt, sed quæ tamen amorem conciliant. cum enim intelligimus aliquem esse inimicum inimico nostro, statim illum amamus. ut Cicero Milonem amabat, quod P. Clodij inimici sui esset inimicus. ita qui eos odio prosequitur, quos etiā nos odimus, amicus nobis est, ut iudices qui Bursam condemnauerunt, quæ Cicero plurimum oderat, Ciceroni sunt amici facti; postremò qui ab illis odio habentur, qui nobis odio sunt, is amicus nobis est. ut ut Cælius à Clodia odio habebatur, & Ciceroni Clodia erat odio, ergo Cælius Ciceroni amicus erat. causa uero quod hi sint inter se amici illa est, quoniam eis omnibus eadem esse bona uidentur, ideo roguntur illis bene uelle. quod amicorum proprium est, hac ratione Aeneas apud Virgiliū octauo Aeneidos sibi Euandrum conciliat, quod Daunus se inimicum esse profiteretur, quibus ipsum Euandrum sciebat esse inimicum. sic enim ait; Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello Insequitur, nos si pellant, nihil abfore credunt,

COMM.

Quia

Quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga publicis negotiis viuunt. quos iure beatos appellat Horatius ea cantione;

TEXT. *Amant etiam eos qui benefici sunt, uel in pecuniis erogandis, uel in salute danda: quare liberales, & fortes uiros honorant, atque etiam iustos.*

COMM. Viri liberales, & fortes, & iusti uehementer amantur, liberales autem duobus modis sunt, uel in erogandis pecunijs uel in salute danda. nam sæpe vir beneficus auxilio & opera plus prodest quã pecunia. idem Aristoteles quarto Ethicorum docet liberales uulgò plusquam cæteros omnes amari, quòd multis emolumento sint. Cicero secundo de officijs; beneuolentiam ait beneficijs capi maximè, secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non suppetit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama & opinione liberalitatis, beneuolentia, iustitia, fidei, omniumque earum uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem mörum ac facilitatem. fortes autem uiros ait Aristoteles tertio Ethicorum magnos honores apud omnes gentes consequi. quin etiam iusti maximè amantur. hinc Iliadæ ille Troianorum Orator apud Virgilium regem suum à iustitia pietate & fortitudine commendat, ut eum Didoni gratum & amicum reddat;

Rex erat Aeneas nobis, quò iustior alter:
Nec pietate fuit, nec bello maior & armis.

COMM. *Tales uerò existimant eos, qui non uiuunt ex alienis rebus, ut qui suo sibi labore uitam querunt; quales præcipue sunt agricola, & qui ipsi met opus faciunt.*

TEXT. Declarat quinquam sint illi qui iusti existimantur, & ait eos esse, qui nequaquam aliena sibi ueniant dicant, sed labore & industria sua quæ sunt ad uisum uitæ necessaria sibi acquirunt. quo in genere primo loco sunt agricolæ, deinde opifices omnes. nam agricultura maximè iusta est, ut Aristoteles in economicis tradit. neque enim agricolæ quicquam ab alijs hominibus accipiunt, neque à uolentibus, ut caupones & mercenarij, neque ab inuitis, ut qui rei militari dant operam. Antiqui Romani (sicut ait Cato) bonum uirum cū laudabant, ita laudabant, bonum agricolam, bonumque colonum. amplissimè laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Cicero pro Roscio Am. multis argumentis probare contendit Roscium innocentem esse, sed eò præcipue, quòd rusticæ uitæ deditus esset. quam appellat parsimonie, diligentia, iustitiæ magistræ. Socrates dicebat agriculturam, omnium artium matrè & nutricem esse. Plato in sua Rep. primum locum assignat agricolæ, secundum architecto, tertium textori.

TEXT. *Temperantes etiam amant, propterea, quòd minimè sint iniusti: atque eadem de causa diligunt eos, qui remoti à negotiis uitam degunt.*

COMM. Solent homines eos amare, quos modestos & temperantes esse intelligunt. quoniam eos ab omni iniuria abstinere sciunt. atque eadem etiam de eadem faillos amant, qui suis rebus contenti, procul à

publicis negotiis viuunt. quos iure beatos appellat Horatius ea cantione;

Beatus ille qui procul negotiis

Ut prisca gens mortalium

Paterna rura bobus exercet suis.

Cicero pro Fonteio, ut eum iudicibus amicū redderet, frugi & temperantem esse proclamat; Frugi igitur hominem iudices, frugi (inquam) & in omnibus uitæ partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis uidetis positum in uestra fide ac potestate. Plutarchus, in Epaminondæ vita, tradit eum initio ab iis, qui dominatum Thebis inuaserunt incolumè relictum, quia Philosophiæ studiis deditus uidebatur remotus à negotiis uitam degere. putabant enim eum gerendis rebus minus idoneum eò, quòd studiis Philosophiæ deditus esset, neque facultatem aliquid moliendi habere, quoniam paupertate premebatur. hæc est causa cur multi uiri sapientes in agris uixerint delectati re sua familiari, ne si res publicas administrarent, in hominum odia incurrerent.

TEXT. *Eos etiam amamus, quibus amici fieri studemus, si modo, se id uelle, ostenderint, tales enim sunt, qui præclara aliqua uirtute ualent; uel qui in honore ac precio sunt aut apud omnes, aut apud optimos uiros, aut apud eos quos admiramur, aut denique apud eos qui nos admirantur.*

COMM. Cum in amicitiam alicuius nos insinuare studemus, & id eum uelle intelligimus, confestim eum amare incipimus. eius autem potissimè amicitiam expetimus, qui in aliqua præclara uirtute aut arte excellit, cuius etiam nos studiosi simus. ut eloquentiæ studiosus, cupit amicus ei fieri, quem in eloquentia plurimum excellere iudicat. strenuus miles fortis imperatoris amicitiam expetit. quin et eum amamus qui in honore ac precio est; siue ab omnibus honoretur, siue ab optimis uiris, siue ab iis, quos ipsi suspicimus, siue ab iis, qui nos suspiciunt. ut Cicero ad Appium scribens eius amicitiam se magnificere ostendit, quòd esset homo nobilissimus, atque honoratissimus. cuius opes, ingenium, liberi, affines, propinqui sibi magno uel ornamento, uel præsidio esse possent, deinde quòd Cn. Pompeium eius filie socerum magno opere suspiceret, et si sciret Appium uehementer carum & iucundum esse. Euander 8. Aeneidos libenter cum Aenea iungit amicitiam; quòd eum honoratissimè & fortissimum uirum esse intelligeret, itaque sic ait; ut te fortissime Teucrum. Accipio agnoscoque; libens.

TEXT. *Amamus etiam eos, qui morum suauitate præstant, & quorum iucunda est consuetudo: tales autem habentur qui sunt ingenio placidi; neque si quid peccatum est, faciles sunt ad reprehendendum; & qui neque controuersi sunt, neque litium amatores: nam huiusmodi homines pugnant, aduersanturque alijs, qui autem pugnant, uelle contraria uidentur.*

COMM. Amabiles ij præcipue sunt homines, qui comnes, benigni, faciles, suauis sunt in sermone, & in uitæ consuetudine iucundi. neque enim diu quiscquam

quam durare potest cum homine tristi, moroso, & querulo. sed cum hilari, & iucundo homine libentissime uiuitur. quod Cicero tertio Epistolarum ad Appium scribens ita ostendit; quid illa uincula quibus quidem libentissime astringor, quanta sunt studiorum similitudo, suauitas consuetudinis, delectatio uitae, atque victus, sermonis societas, literae interiores. declarat autem Aristoteles quinam sint illi, quorum est iucunda consuetudo. nempe qui sunt ingenio placidi. nam qui sunt iracundi, plerumque etiam sine iusta causa irascuntur, & amicitiam abrumpunt. illi etiam amantur, qui non faciles sunt ad reprehendum, etiam si quid peccatum fuerit. nam bene praecipit Horatius.

At pater ut nati sic nos debemus amici Siquid sit uitium non fastidire. multa enim sunt in amicitia toleranda. neque controuersi, & litium amatores apti sunt ad amicitiam. quoniam aliorum uoluntatibus & sententij aduersantur, & contraria uelle uidentur, amici autem idem uolunt. dicuntur autem homines controuersi, qui semper aliquid controuersae quaerunt, ut in dicendo superiores esse uideantur, & qui contentionis cupidiores sunt, quam ueritatis, quo uitio graecos laborasse, primo de Oratore Crassus attestatur. & in Bruto Cicero, Siculos ait, gentem esse natura controuersam. in amicitia uero facilem esse oportet, neque amicorum sententij, nisi admodum peruersae sint, magnopere resistendum.

TEXT. *Et qui iocosè faceteque alios mordent, & aliorum morsus aequo animo sustinent; quoniam ad eundem finem ambo tendunt, cum & inuadi aequo animo, & inuadere ingeniosè possint.*

COMM. Homines iocosi ac faceti ualde amantur, etiam si familiares dictis suis leuiter mordeant, modo id sine contumelia faciant, & tanto magis amantur, quanto aequiori animo se uicissim morderi sustinent. Videntur enim ad eundem finem tendere, cum non moleste ferant, si mordeantur, & alios acutè atque ingeniosè inuadant. Iulius Caesar apud Ciceronem secundo de Oratore multis de causis oratorium esse censet risum mouere, sed praecipue, quoniam ipsa hilaritas beneuolentiam conciliat ei, per quem excitata est. & quoniam ipsum oratorem positum esse hominem significat, & eruditum & urbanum. Aristoteles quarto Ethicorum etiam facete dicta inter uirtutes connumerat, si quis mediocriter eis uti sciat. Cicero usque eo facetiis delectari solitus dicitur, ut etiam saepenumero modum excederet. in orationibus facetissime saepe irridet aduersarios ut Erucium pro Sex. Roscio Cheream pro Roscio Com. Fabricium pro Cluentio, Sex. Neuium pro P. Quintio, Sulpitium & Ca-

TEXT. *Eos quoque amamus qui bona nostra laudant; & ea praecipue qua ueremur ne in nobis plane sint.*

COMM. Omnes fauent suis laudibus. itaque diligunt eos à quibus se suaque bona laudari intelligunt. & hoc est quod Isocrates Demonico praecipit, ut cum alicuius amicitiam sibi comparare studeat, eum

10 vehementer laudet, coram eis, qui possint illi; quae dicta fuerunt nunciare. quoniam laus (inquit) initium est amicitiae, vituperatio autem inimicitiae. Trahimur enim omnes laudis studio, & optimus quisque gloria ducitur, ait pro Archia Cicero. cum autem libenter omnes laudes audiamus, tum eas praecipue, quae non plane sunt in nobis. nam quae bona esse in nobis firma putamus, & iam plurimis cognita, ea non egere testimonio credimus. quae sunt autem adhuc incerta, neque uulgo nota, ea cupimus praedicari, quo fit ut eos amemus, qui illa extollunt, & laudant. ut Valerius ille, qui uolebat uideri iurisconsultus, cum tamen esset legum ignarus, cupiebat se laudari in iuris ciuilibus scientia, & iurisconsultus appellari. unde Cicero eum quasi deridens ita scribit; M. T. Cicero S. D. L. Valerio iurisconsulto. Cur enim tibi hoc non gratificer, ne scio; praesertim cum his temporibus audacia pro sapientia liceat uti.

TEXT. *Et qui mundi sunt, atque elegantes in apparatu, in uestitu, in omni denique uita.*

COMM. Sicuti sordes ab omnibus ferè uituperantur, ita munditia laudatur. quae tamen non odiosa neque exquisita nimis sit, ut primo de officiis docet Cicero, tantum quae fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. spectatur autem elegantia potissimum in apparatu domestico, atque in uestitu. sed in alia etiam uita est adhibenda. quoniam amabilem reddit hominem. ipse Aristoteles nitido uestitu & elegante delectabatur. annulis digitos referre gestabat, & altiore calceamento ut maior uideretur. Demosthenem etiam tradunt (ait A. Gellius) & uestitu ceteroque cultu corporis nitido, uenusto, nimisque accurato fuisse. quin Hortensius Orator adeo delicate lauteque se in uestitu gerebat, ut propè nihil effeminatus haberetur. quem L. Torquatus agresti uir ingenio Dionysiam saltatricem appellauit. cui Hortensius Dionysia (inquit) Dionysia malo equidem esse, quam quod tu Torquate *ἀμύροσ, ἀπόδίαυτοσ, ἀπέρίτοσ.*

TEXT. *Et qui neque uitia, neque beneficia exprobrare solent; nam qui haec faciunt, controuersi sunt.*

COMM. Amantur illi, qui neque peccata cuiquam exprobrant, neque beneficia. nam utrumque odiosum est. nemo enim libenter uitia sua commemorari audit, & is, cui beneficia exprobrantur, quasi ingratus accusatur. ij uerò, qui haec exprobrant, sunt homines controuersi ac litigiosi, qui facile in odium hominum incurrunt, ut supra dictum est. Cicero in Lelio; odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium; quae meminisse debetis, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.

TEXT. *Et qui non recordantur iniurias, neque aliorum peccata obseruans, sed placabiles sunt; nam quales erga alios esse uidentur, tales etiam in nos futuros existimamus.*

COMM. Viri clementes & placabiles maximè diliguntur, qui iniurias facile condonant, & earum potestatem nunquam recordantur, & qui non curiosi sunt,

sunt, ut aliorum peccata cognoscant. cum enim eorum naturam cognitam habemus, tales etiam erga nos futuros putamus, quales sunt in alios. Cicero primo de officijs ita inquit; Nec uerò audiendi qui grauius irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. sunt autem odiosi, qui aliorum vitia obseruant, quos ita reprehendit Horatius;

Cum tua peruideas oculis mala lippus iniunctis
Cur in amicorum vitijs tam cernis acutum
Quam aut aquila, aut serpens epidaurius? &
Iuuenalis de hoc hominum genere sic ait;
Scire volunt secreta domus, atque inde timeri.

TEXT. *Et qui neque maledici sunt, neque incommoda, maculasque uel propinquorum, uel nostra scire uolunt, sed bona tantum; hoc enim uir bonus facere solet.*

COMM. Sicuti maledici homines in odia multorum incurrunt, ita qui à maledictis abstinent, multum amantur, & qui mala nostra uel propinquorum nostrorum nequaquam scire cupiunt, atque adeo si audiunt, statim reiiciunt, & occulere tentant, bona uerò nostra libenter audiunt. hoc enim boni uiri officium est, ut bonis tantum rebus delectetur, aliorum mala ne inquirat. quod Plato in Theæteto Philosophiæ studiosis attribuit. qui rerum altissimarum cogitatione occupati, quid alijs accidat, sua nihil interesse censent. Cicero primo de Officijs præcipit esse cauendum, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus, quod maximè tū solet euenire, cum studiosè de absentibus detrahendi causa aut perridiculum, aut seuerè, maledicè, contumelioseque dicitur. nam si quis alteri maledicit, petulans uidetur (ut ait Cicero) est autem differentia, inter accusare & maledicere, ut pro Cælio Cicero disputat.

TEXT. *Et qui iratis non aduersantur, aut aliquid serio agentibus: nam qui hoc faciunt, litigiosi sunt.*

COMM. Cum quis iratus est, aut aliquid serio agit, eum odit, qui sibi aduersatur, contra uerò amat illum, qui cedit, & nulla ex parte molestus est. oportet igitur aut irato concedere, aut mitibus uerbis ac lenibus ira perciturum animum placare. hoc est, quod Pythagoras præcipiebat, ignem gladio non esse foediendum. hoc est, iratum non esse prouocandum. eodem modo qui serio aliquid agentibus molesti sunt, eorum in se odium excitant, quia litigiosi sunt, & concertationum studiosi. qui uerò cedunt, & non aduersantur, ij vehementer amantur. tale ingenium Pamphili describit Terentius in Andria;

Sic vita erat: facile omnes perferre ac pati
Cum quibus erat: cumque vna his sese dedere,
Eorum obsequi studijs, aduersus nemini.

TEXT. *Illos quoque amant omnes, quos sui studiosos esse intelligunt; ut qui ipsos admirantur, & esse bonos existimant, & ipsorum consuetudine delectantur: & præcipuè qui hoc faciunt in eis rebus, in quibus ipsi en-*

10 *ptunt admirabiles uideri, uel uiri boni, uel iudues, & iucundi.*

COMM. Nemo est, qui non amat eos, quos sui studiosos esse intelligit. nihil enim minus est hominis (ait Cicero) quam non respondere in amore. sunt autem illi studiosi, qui admirantur, qui bonos existimant, & qui consuetudine delectantur. qualem Cicero quarta in Verrem actione Sthenium Siculum erga se ostendit, cum sic ait; atque hæc vna causa fuisse, quod amicum atque hospitem meum Sthenium quem ego in Quæstura mea singulariter dilexissem, de quo optimè existimassem, quem in prouincia existimationis meæ studiosissimè cupi dissimumque cognossem, tam crudeliter, sceleratè, nefarieque tractasles. cum autem omnes sui studiosos amant, tū eos præcipuè, qui sibi fauent, & extollunt, in eis rebus in quibus se excellere uideri uolunt, ut qui poetam in uersibus admiratur, oratorem in dicendi facultate, Philosophum in sapientia, Iudicem in æquitate ac iustitia, facetum hominem in suauitate, & iucunditate consuetudinis. nam omnes suis studijs delectantur. aliena uerò non admodum curant. itaque cum aliquorum beneuolentiā nobis conciliare uolumus, ea facilis est ratio, ut eorum nos esse studiosos ostendamus. atque illos admirari, bonos existimare, faciles, iucundos, exorabiles iudicare. quod ubique Cicero diligenter obseruare solet in orationibus suis, ut pro M. Marcello de Cæsare; quem sibi conciliare studebat; tantam. nam mansuetudinè, tamen inuisitatum, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac penè diuinam tacitus nullo modo præterire possem. & pro Ligario de Tuberone. cuius ego industria, gloriæque faueo uel propter propinquam cognitionem, uel quod eius ingenio, studijsque delector. & quæ sequuntur.

TEXT. *Pares etiam amant, atque eisdem studijs deditos, nisi forte molesti fuerint, aut ex eadem arte uictum quaesierint; tunc enim accidit, quod ait Hesiodus, Et figulus figulo.*

COMM. Plato in Lyfide tradit hoc ferè necessariū esse, ut par pari sit amicus. similitudo. non est amoris mater. & Cato in libro de senectute sic ait; pares autem cum paribus ut est in uetere prouerbio. facillimè congregantur. in hanc sententiā multa congerit Erasmus in adagijs. præterea qui sunt eisdem studijs dediti plerumque sunt inter se amici, sicuti quarto Tristium Ouidius de se ait;

Temporis illius colui fouiq; poetas,
Quotque aderant uates: rebar adesse deos.

50 Cic. in Bruto uehementer se Hortensii morte doluisse prædicat, quod socius & confortem gloriæ si laboris amisisset. est tamen hac in re una exceptio. nam si nobis molesti sunt, qui iisdem studijs delectantur, aut si ex eadem arte sibi uictum quaerunt, non possunt amici esse. ideo Cicero, ut ostendat sibi amicitiam fuisse cum Hortensio, sic ait; cum præsertim non modo nunquam. sit aut illius à me cursus impeditus, aut ab illo meus; sed contra
semper

semper alter ab altero adiutus & communicando, & monendo, & fauendo. quoties autem ex eadem arte uiuunt homines, tunc id accidit, quod ait Hesiodus, Et figulus figulo inuidet, & faber fabro. semper enim ferè inter eiusdem artis professores aliqua est inuidia.

TEXT. *Et qui earundem rerum desiderio tenentur; modo sunt eiusmodi res, ut eas æqualiter ambo consequi possint: sin minus idem accidit, quod in artificibus.*

COMM. Qui res easdem desiderant, inter se sunt amici. ut qui urbanam uitam amant inter se, & qui rusticam eodem modo, ita peregrini qui in patriam redire cupiunt, se uicissim amant. sed si res eiusmodi sunt, ut duo pariter eas consequi non possint, tunc qui eas cupiunt nullo modo possunt amicitiam inter se conseruare. nam idem eis accidit, quod artificibus, ut si duo pariter eiusdem mulieris amore capti sint, aut regnum ac principatum appetant. neque enim amor, neque regnum pati socium aut consortem potest. unde Lucanus, omnique potestas Impatiens consortis erit.

TEXT. *Eos quoque amant, quibus cum adeo familiares sunt, ut non pudeat coram eis, illa facere, quæ uulgo turpia uidentur; nisi forte illos contemnant.*

COMM. Multa sunt, quæ licet re uera turpia non sunt, tamen uulgo turpia habentur, ut ructare, pedere, uentrem exonerare, & eius generis cætera, quæ sunt interdum necessaria. ergo ille amicus esse cognoscitur, quem non pudet hæc coram facere, quod eleganter & facetè Martialis ita expressit; Nil aliud uideo quæ te credamus amicam

Quam quod me coram pedere Crispe soles. hoc autem faciunt etiam nobiles & domini coram uilibus personis & seruis quoniam eos contemnant. ideo adiungit Aristoteles, nisi forte eos contemnant. quos enim contemnant, non amant. Cicero in Pisonem illi tanquam graue flagitium obiecit, quod coram se & C. Pifone ructauerat. & M. Antonio etiam obiecit, quod tantum uini haussisset, ut illi postridie in conspectu populi uomere necesse fuerit.

TEXT. *Et eos amant, apud quos uerentur illa committere, quæ re uera turpia sunt: & apud quos in honore ac precio esse student.*

COMM. Qui sunt honoris & gloriæ studiosi, quæ turpia sunt ubique uitare student, sed coram eis præcipue quos uehementer suspiciunt, & plurimum amant. hoc ergo signum est amoris & reuerentiæ, cum quis aliquo præsentem quæ turpia sunt aggredi non uult, quod aliquando fit et in rebus non ita turpibus, ut L. Crassus in primo de Oratore; Equidem cum peterem magilstratus solebam in prehensando dimittere à me Scæuolam: cum ei ita dicerem, me uelle esse ineptum. id erat petere blandius, quod nisi ineptè fieret, bene non possèt fieri: hunc autem esse unum hominem ex omnibus, quo præsentem ego ineptus esse minimè uellem. eodem modo cum quis studet in honore ac præ-

cio apud aliquem esse, declarat sese illum amare. neque enim curat iis probari, quos negligit.

Et quos optant amicos atque imitatores habere rerum suarum, non autem obtrectatores, eos aut amant, aut sibi amicos fieri cupiunt. **TEXT.**

Viri excellentes in aliquo artis genere cupiunt imitatores sibi atque æmulos laudum suarum parere, qui tamen non sint obtrectatores, sed potius admiratores. itaque eos amant, & sibi amicos fieri desiderant, quos uolunt suorum esse studiorum imitatores. ut L. Crassus. Orator Sulpitium amabat. quoniam is in dicendo Crassum imitari contendebat. & Cicero M. Cælium in eodem ualde commendat, quod in eloquentiæ studiis suarum laudum esset æmulator. Euander apud Virgilium octauo Aeneidos ut filium suum Aeneæ gratiorem faceret, ait se uelle, cum imitatore, & æmulum uirtutis Aeneæ fore.

Hunc tibi præterea spes & solatia nostri Pallanta adiungam: sub te tolerare magistro Militiam, & graue Martis opus, tua cernere facta

Assuescat, primis & te miretur ab annis. qui uero sunt inuidi atque obtrectatores, licet nos imitari, nostrasque uirtutes exprimere studeant, eos tamen amare non possumus.

Et quos in acquirendis aliquibus bonis adiuuant, nisi forte in ipsos grauiora mala casura essent. **TEXT.**

Ex uoluntate etiã sepe amor cognoscitur, ut alteri cupit quidam auxilio esse, uerum timet ex ea re sibi maius detrimentum euenturum, atque ideo cessat, profectò hic amicus est iudicandus, etiã si non auxiliu ferat. non enim ei deest uoluntas, sed grauius malum pertimescit. ut qui amicum exulem & egentem cupit in domum recipere, deinde audit illi aqua & igni interdictum, & cautum esse nequis eum in domum recipiat, alioqui res ea capitalis sit. quod in historiis sæpius accidisse legimus. Cicero pro Plancio uehementer extollit Plancii ipsius pietatem & amorem erga se, quod non ueritus edictum & legem Clodii se domo eiectum & exulem in domum receperit, & sibi socius in exilio fuerit.

Eorum quoque amicitiam expetunt, quos uident non minus absentes amicos diligere, quam presentes. **TEXT.**

Isocrates in principio orationis quæ ad Demonicum scribit, ait, hanc esse proborum hominum, & maiorum differentiam, quod mali tantum presentes amicos amant & obseruant, probi autem etiã disunctos interuallo locorum & absentes non minus amant quam presentes. quo fit ut prouerbum, quo dicunt, non esse amicos eos, qui procul uitam agunt, non ad probos homines, sed ad malos atque improbos referatur, de quibus ita Propertius;

Quantum oculis, animo tam procul ibit amor. eos igitur merito diligimus, quos uidemus non minus diligere qui sunt absentes amicos, quam qui presentes adsunt.

Itaque.

TEXT. *Itaque nemo est, quin eos diligit, qui mortuorum amicitiam colunt.* 20

COMM. Quoniam probi hominis est etiã absentes amicos diligere, sit vt oēs amēt eos, q mortuorū amicorum curā habent, & eorum memoriā colunt. tales enim ēt erga se futuros sperāt. vt Simo ille Terentianus Pamphilū filiū suum in eo vehementer cōmendat, quod parue consuetudinis gratia Chrysidis mortē desieret, quid (inquit) si ipse amasset quid mihi hic faciet patri? Cicero ad Atticum libro duodecimo de Triario loquens sic ait; Amo illum mortuum. tutor sum liberis. totam domum diligo.

TEXT. *Et omnino quicumque amicis valde amici sunt, & eorum cum opus est, non deserunt; cum enim omnes bonos diligant, tum eos præcipue, qui boni amici sunt, & qui nihil apud se fingunt.* 20

COMM. Quos in amicitia colenda uidemus acres & diligentes esse, eos multū amare solemus, eos græci uocant φίλους hoc est amicis amicos, quod uerbum in Phormione Terentiū expressit, cum ita inquit; Solus est homo amico amicus. Vbi Donatus ait prouerbiū esse, quod apud Appollodorū poetam, cuius est Phormio græca comedia, ita legitur μένος ἐπίσταιν φιλῶν τῆς φίλων. i. solus nouit diligere amicos, nam qui ita sunt affecti, nunquam amicos, cum opus est, deserunt. cum interim (quod ait Horatius, Diffugiant cadis cum fece siccatis amici.

Ferre iugum pariter dolosi. generatim quidem bonos omnes amare consueuimus, sed eos præcipue qui boni sunt amici, qui nihil fingunt nihil si mulan. sed simplicis ueritatis sunt amatores. Nam in specie fidei simulationis pietas esse non potest, ait Cicero.

TEXT. *Tales autem sunt, qui mala etiam sua narrant, & aperiant: nam (ut supra dictum est) cum amicis nos non pudet ea dicere, aut facere, quæ uulgo turpia uidentur. itaque si, quem pudet, is non amat; certe quem non pudet, is amans esse uidetur.* 20

COMM. Non est dubitandum quin illi sint amici, qui nobis mala sua cōmunicant, & aperiant. vt eis remedium quærant. iam enim supra declaratum est, nullum nobis esse pudorem cum amicis ea dicere, atque etiam facere, quæ uulgè homines pro turpibus habere solent. ut si quis amico narret filiarum, aut furtum filij, quod licet turpe sit, non tamen ipsius culpa accidit. neque sanè id ei narret, quem non esse amicum intelligeret. ergo ita colligi potest; si is non est amicus, cuius nos pudet, is certe amicus erit, cuius nos nequaquam pudet. hæc omnia ferè Cicero primò ad Atticum libro complectitur, cum se Romæ nullum amicum habere docere uelit, sic enim ait; Nihil mihi nunc scito tam deesse, quam hominē eum, qui cum omnia, quæ me cura aliqua afficiunt, una communem, qui me amet, qui sapiat, qui cum loquar, nihil fingam, nihil dissimulem, nihil obtegam.

TEXT. *Eos quoque amamus qui non formidolosi sunt, & quibus confidimus: nemo enim, quæ metuit, diligit.*

Quamuis aliquis potens sit, & magnas opes habeat, tamen si nobis non est horribilis ac formidolosus, ut fidenter cum eo uersari possimus, & auxiliū ab eo sperare, solemus eum amare. neque. n. fieri potest, vt cum aliquem metuimus, eundē diligamus. Quod Cicero secundo de officijs affirmat his uerbis; rerū autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, quam diligi; nec alienius quam timeri. præclare Ennius: Quem metuunt oderunt,

Quem quisque odit, perijisse expetit. & paulò post;

Malus enim custos diuturnitatis metus: contraque

Beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem.

Amicitia species sunt sodalitis, necessitudo, cognatio, ceteraque eius generis. 20

Ethicorum octauo libro diligentius amicitia species persequitur. hic autē tres tantū ponit, sodalitatē, necessitudinem, cognationem. sed alias et esse ostendit. Sodalitas amicitia quædam est in rebus leuioribus ut in cōuiujs & ludis ac iocis. Caius Iuriscōsultus ait, sodales eos dici, qui sunt eiusdem collegij. Necessitudo est arctior amicitia, quæ ex familiaritate & frequenti consuetudine contrahitur. cognatio est eorum amicitia qui sunt eiusdem gentis ac familiaris.

Conficiens autem amicitio beneficium est: & præcipue, quod ultrò defertur, non expectatis precibus; & quod quando collatum est, non commemoratur. tunc enim intelligitur ipsius gratia factum esse, non alia de causa. 20

Multa quidem sunt, quæ amicitiam concilient, sed beneficia præcipue sunt eius conficientia. atque illa præsertim quæ quis non rogatus sua sponte conferre solet. nam qui alicui ultrò bene facit, statim eius sibi animū obligat. sed cauendum est, ne cum alicui beneficium dederimus, illud deinde frequenter cōmemoremus. hoc. n. odiosum est, & à quadam animi leuitate prouenit. sed cum silentur, tunc apertum est, non alia de causa datum esse beneficiū, nisi eius ipsius cui datū est, gratia. quo fit ut gratissimum habeatur. Cicero secundo de officijs ita inquit; Beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficijs capitur maximè: secundo autē loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur etiam si res forte non suppetit. Sunt etiã aliz causæ conficientes amicitia, neque enim tantum liberalitas & beneficentia conciliat amicitia, sed etiam iustitia, fides, comitas affabilitasque sermonis, & omnes virtutes, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. tum etiam laus eius quem amicum habere desideramus.

Quod autem ad inimicitias & odium attinet, perspicuum est, ex contrarijs locis sumenda esse argumenta. 20

Declarauit quibus modis homines amicitiam inter se concilient, nunc autē ostendit facile ex contrarijs locis intelligi posse, quæ sint inimicitiarū & odij causæ. atque vnde loci sumendi sint, qui ad eam

eam tractationem pertineant. nam rerum contrariarum ex contrarijs locis argumenta sumenda sunt, quoniam (vt ait Cicero) contrariorum contraria sunt consequentia.

TEXT. *Inimicitiarum uero conscientia sunt ira, uolentia, crimina: io.*

COMM. Tria potissimum illa sunt, quæ solent inimicitias contrahere, primo loco ponitur ira, quæ est uiscendi libido, quæ cum prorumpit statim seditiones, vulnera, cædes eam subsequuntur. secundo uolentia, quæ ludibrii causa fit, vt alicui incommoda importentur. tertio criminatio, sicuti enim laus initium est amicitia, quod ait Isocrates ad Demonicum scribens, ita criminatio principium est inimicitiarum.

TEXT. *Sed ira concitatur ex ijs rebus, quæ ad ipsum referuntur; inimicitia uero etiam ex ijs, quæ minime ad ipsum pertinent. saepe enim aliquem odio prosequi solemus, si talem esse suspicamur.*

COMM. Quamuis ira saepe sit inimicitiarum initium, tamen inter iram & inimicitias plurimum interest. primo enim ira tantum ex ijs rebus excitatur quæ ad se ipsum & ad suos pertinent. at uero inimicitia ex improbitate, atque ex alijs rebus, etiam si non ad ipsum pertineant. cum enim intelligimus aliquem esse uel furem, uel proditorẽ, uel impiũ, uel latronem eum statim odio prosequimur, & inimicum habemus, etiam si nos nunquam læserit. quod elegantissime Cicero quinta in Verrem actione declarat his uerbis; An tu maiores uillas inimicitias putas esse, quam contrarias hominum sententias, ac dissimilitudines studiorum, & uoluntatum? fidem sanctissimam in uita qui putat, potest ei non inimicus esse, qui Quæstor consulem suũ, consilij commisis, pecunia tradita, rebus omnibus creditis, spoliare, relinquere, prodere, oppugnare ausus sit pudorem & pudicitiam qui colit, potest animo æquo istius quotidiana adulteria, meretriciam disciplinam, domesticum lenociniũ videre? qui religiones Deorum immortalium retinere uult, ei, qui fana spoliari omnia, qui ex Thefarum orbitis prædari sit ausus, inimicus non esse qui potest? & quæ sequuntur.

TEXT. *Huc accedit quod ira semper contra singulos excitatur; ut contra Calliam, aut Socratem: odium autem etiam contra genera hominum; nam furem, & calumniatorem omnes oderunt.*

COMM. Altera differentia iræ & odij seu inimicitiarum hæc est, quod singulis tantum hominibus irasci solemus, non autem uniuerso alicui hominum generi. qui enim irascitur, uel Callia, uel Socrati, uel alicui semper homini irascitur. odium autem & inimicitia geruntur etiam contra uniuersum aliquod genus, vt fures omnes odio prosequimur, & calumniatores, & insidiatores, & sicarios, & reliquos improbos. nam si alicuius familiares & amici fuerimus, atque is sacrilegus, aut proditor fiat, ab eo statim recedimus, & eum inimicum nobis factum esse putamus, etiam si nullã in re nobis iniuriam fecerit. quod ideo fit, quia tales ho-

10 mines generatim odio prosequimur.

Atque ira quidem tempore sanari potest, odium non potest. **TEXT.**

Tertia differentia inter iram & odium, quod ira plerunque temporis longinquitate sanatur. neque enim immortales inimicitias gerere contra aliquem qui mortalis est debet, & boni uiri solent exorabiles esse. sed odiũ nunquam sanari potest, quia naturale est, & innatum homini, vt quæ contra honestatem sunt, uerè amare non possit. Vide tur autẽ Cicero, in oratione quam habuit ad Quirites post reditum suum, contra Aristotelem sentire; cũ ita inquit; odium uel precibus mitigari potest, uel temporibus Reip. cõmuniq; utilitate deponi, uel difficultate uiscendi teneri, uel uetustate sedari. Sed ibi Cicero pro iracundiã odium posuit, uel satis apparet. sicuti etiam pro Cælio; magnum odium uideo cum crudelissimo dissidio extitisse. & pro Milone; at ualuit odium, fecit iratus. proprie tamen odium generale est in homines improbos. ira autem in singulas personas.

Præterea studet ira dolorem inurere; sed inimicitia magis damnum importare gestiunt. **TEXT.**

Quarta differentia iræ & odij siue inimicitia, illa est; quod ira proprie dolorem inurere studet. plerunque enim ira percitus contentus est pari referre, quod eum, cui iratus est, mordeat, & quãuis damnum non dederit, tamen cessat ab ira, cum intelligit, à se magno dolore affectum illum, cui fuerat iratus. odium autem præter dolorem, uult etiam adferre detrimentum. nam quem quisque odit, perisse expetit, vt ait Cicero.

Nam qui iratus est alicui, uult eum sentire, cum ulciscitur; inimicus uero nequaquam hoc curat.

Hæc est ratio differentia præcedentis. iratus. n. (inquit) animo suo non satisfacit, nisi cum ulciscitur, ille cui dolorem adferet, lædi se sentiat, & à quo lædatur, & qua de causa intelligat. qui autem odit ac inimicus est, agit occultius, neque curat, utrum ille quẽ offendit, sentiat à se offendi nec ne, sed omni ratione illum extinctum cupit.

Quæ uero dolorem faciunt, omnia sensum mouent: sed, quæ maxime mala sunt, minime sentiuntur, ut iniustitia, & dementia; prauitas enim præsentia sua nullum dolorem adfert. **TEXT.**

Non sine causa uult iratus dolorem inferre, quia quæcunque uim habent dolorem faciendi, sensum mouere solent. vt iurgia, cõtumelia, uerba, male dicta, atque eius generis plurima. sunt autem multa mala & ea quidem maxima quæ licet adsint alicui, non tamen illi dolorem adferunt, neque sentiuntur, qualis est improbitas & infania. quæ nequaquam iratus optat ei, quem ulcisci cupit, sed inimicus, & odio cõmotus maxime cupit inimico suo illa contingere. quod in Pisonem Cicero his uerbis ostendit; Quæ est igitur pœna? quod supplicium? id mea sententia, quod accidere nemini potest, nisi nocenti, suscepta fraus, impedita & oppressa mens conscientia, bonorum omnium odium, nota iusti Senatus, amissio dignitatis. & infra; mihi enim

hi enim non venerat in mentem furorem & insaniam optare vobis, in quam incidistis, atqui fuit optandum rursus alibi; ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste, aut Athamante dementiorem putem? Sæpe autem accidit ut animi prauitas, & dementia non modo nullum dolorem adferat, sed et lætitiã. quam. n. multi sunt, qui suis vitiis, & inhonestis voluptatibus delectentur, qui etiam se peccasse gloriantur. iam vero multi dementes & insani voluptatē immensam ex insaniam suam percipiunt, dum se diuites, aut reges, aut imperatores esse opinantur. aut cantus & modulationes suauissimas audire sibi videntur. qualis ille Argiuis apud Horatium epistolarum secundo.

Qui se credebat miros audire tragædos
In uacuo lætus sessor, plausorq; teatro,
Sed postea cum ope cognatorum ab ea insaniam liberatus fuisset,

— pol me occidistis amici

Non seruastis ait: cui sic extorta uoluptas,
Et demptus per uim mentis gratissimus error.

TEXT. *Ira etiam adiunctam habet ægritudinem; sed odium ægritudine uacat: nam qui iratus est, dolet; qui autem odit, non dolet.*

COMM. Est et illa inter iram & odium differentia, quod ira nunquam sine dolore atque ægritudine esse potest. odium uero plerumque est sine dolore. iratus enim se contemptum esse, atque iniuriam accepisse arbitratur. quæ res eum ex recordatione concitat, & angit. ut in secundo Aeneidos uenit ait; Nate quis indomitas tantus dolor excitat iras? & in primo de Iunone sic ait poeta; Nec dum etiam causæ irarum sæuique dolores Exciderant animo. qui uero odio prosequitur sæpe nihil dolet. nam improbos & scelestos homines odio habemus, etiam si nunquam nos offenderint. atque illos propter scelera sua perditos cupimus. hoc animo sumus in prædones, parricidas, fures, sicarios, proditores, & ceteros eius generis homines.

TEXT. *Et iratus ob multas aduersarij calamitates nunquam ad misericordiam fluctatur; qui autem odit, nunquam ulla mouetur misericordia: nam iratus nullum eum, cui irascitur, uicissim angit, & dolorem sentire; sed qui odit, nullum eum, quem odit, extinguere, & perire.*

COMM. Addit aliam iræ atque odii differentiam. quoniam plerumque accidit, ut iratus, cum aduersariū suum multis calamitatibus oppressum uidet, misericordia moueatur, atque illum, si facultas datur, subleuet. ut Tiberius Gracchus fecisse dicitur. cum enim L. Scipioni Asiatico vehementer iratus esset, & cum eo apertas inimicitias exerceret, tamen cum eum iniuste damnatum in carcerem duci uideret, intercessit, & tribunicia potestate, qua tunc erat præditus, liberauit. eodem modo Metellus Macedonicus longo tempore Scipioni Aemiliano iratus & inimicus cum audiisset eum domi sue nefarie interfectum, uultu mestissimo in publicum

10 profectus dixit; ciues nostræ urbis mænia sunt euerfa. deinde filiis suis præcepit, ut eius funus committantur, nunquam enim fore ut præstantioris uiri funus aspicerent. hæc sæpe accidunt inter ciues bonos, qui licet irascantur, non tamen omnino cupiunt aduersarium suum extinctum. sed qui odit, nulla prorsus unquam misericordia commouetur, sed potius gaudet, cum eum, quem odit, opprimi, extinguere, & perire intelligit. cupit enim eum non esse, nomenque eius penitus aboleri desiderat. cum interim iratus nihil aliud querat, nisi ut aduersarius uicissim doleat, & à se offendi sentiat. neque mortem aduersarii, sed ultionem tantum exoptat. quod si ultionis cupiditas ad uitam & sanguinem usque procedat, iam non amplius ira, sed odium est appellandum, quod pro Ligario Cice. sic ostendit. externi isti mores uique ad sanguinem incitare solent odium aut leuium Græcorum aut immmanim barbarorum.

TEXT. *Ex his perspicuum est, quomodo quis amicos, & inimicos ostendere possit qui sint; & qui non sint, quomodo facere possit; & qui se dicunt esse, quomodo disturbare queat: & cum est controuersia, utrum aliquid propter iram, an propter inimicitias factum sit, quomodo ualeat, in quam partem uoluerit, qui dicit, ut traducere.*

30 Docet quã utilitatē ex superioribus locis orator habere possit. plurimū enim refert orationem ita conformare, ut quoscunque uoluerimus, si uel amici, uel inimici esse uideantur, & inferere nouas amicitia uel odii opiniones, & euellere insitas. quã nobis comoditatem loci iam supra declarati facile præstant. & præterea si quando controuersia accidit de aliquo facto, utrum propter iram an propter odium euenierit, intellectis iræ, atque odij differentis, facile poterit Orator quamlibet uoluerit partem tueri ac defendere.

TEXT. *Quæ uero timeant homines, & quos, & quomodo affecti, planum fiet ex ijs, quæ modo dicemus.*

40 Cum de ira satis multa disputarit, nunc transit ad aliam animi comotionem, hoc est ad metum. in quo tractando sequitur eundem ordinem quem in superioribus. tria. n. sibi discutienda proponit, primo quæ sint res illæ, quas homines timere soleant. deinde qui sint homines, qui timeantur. tum quomodo affecti sint homines in timore, sed prius de finit quid sit timor aut metus, ut quæ proposita sunt facilius explicentur.

TEXT. *Est autem metus ægritudo quedam, uel perturbatio ex opinione impendentis mali, quod aut interitum nobis, aut dolorem adferre possit.*

50 Metus neque præteriti neque presentis est mali, sed impendentis ac futuri. tantum. n. abest ut præterita mala timeamus, ut et ex eorum recordatione iucunditatem quandam sentiamus, unde Euripides, Suavis est malorum præteritorum memoria. & Virg. — forsan & hæc olim meminisse iuuabit. & Seneca.

Quod fuit durum pati meminisse dulce est,
Quæ uero presentia mala sunt, ea non metum incutiunt, sed

sed metorem atq; ægritudinem. Est igitur metus futuri mali opinio. sed quia nō omnia mala timēt homines, idcirco recte additum est ab Aristotele, malum id, quod metum adfert, esse huiusmodi, ut vel interitum homini, vel tristitiam ac dolorē possit adferre. vt si metuamus ne nos inuadat inimicus, aut ne in grauem morbum incidamus, aut ne ignominia subeamus, aut opes vel cognatos amittamus. datus autem à natura metus est hominibus, vt caueant nocitura priusquam ueniant. vnde metum pœnæ sapientes dicunt esse virtutis elementum. hac de causa Lacedæmone prope suum tribunal timoris templum Ephori constituerunt, quia Remp. nulla re magis quam metu corrigi putarent. Solon dicebat omnem Remp. metu pœnæ, & spe præmiorum optimè gubernari.

TEXT. *Neque enim omnia mala timentur, ut, ne iniustus fiat, aut hebeti tardeoque ingenio. sed ea tantum, quæ uel magnos dolores, uel interitum adferre possint.*

COMM. Vulgò homines non omnia mala timent, imo uero sæpe quæ grauissima sunt mala; non modo non reformidant sed etiam appetunt, ut iniustitiam. nam apud Platonē in Gorgia Callicles summam iniustitiam si modo lateat, uel summas vires habeat, magnopere esse expetendam censet, cū tamen nullum malum sit iniustitia grauius. ita ne mo ferè timet ne tardeo ingenio fiat, licet hoc malū graue sit. illa uero quæ dolorem uel interitum ferunt omnes timent, ut dedecus, mendicitatē, morbum, mortem, cæteraq; eius generis. hinc Rhetorum campi cum aliquid dissuadere uel suadere uolunt, ut euentura mala proponant, & quasi oculis subiiciant, nisi prouisum fuerit, quod in Catilinā, & in Antonium copiosissime Cicero facit.

TEXT. *Es præcipuè si illa nō longinqua sint, sed proxima, ut iam impendere uideantur; nam, quæ ualde longinqua sunt, non metuntur. sciunt enim omnes fore ut moriantur; sed quoniam id propè non esse putant, ideo nullam curam suscipiunt.*

COMM. Ea mala præcipuè metum incutiunt, quæ propinqua esse videntur, quia parua spes est, ea uitari posse, nisi magna festinatio adhibeatur, vt apud Virgilium Aeneas cum eius pater Anchises egredi ex vrbe recufaret, ut illi metum inijceret, sic ait; Iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus Natum ante ora patris, patrem qui obruncat ad aras.

quod si mala sint longinqua, non magnum solent metum inijcere, quod aperto exēplo declarat Aristoteles. nemo est. n. qui non intelligat aliquando sibi esse moriendum. verum quia se diu uicturos sperāt, & longè mortem abesse, ideo uel nihil, uel parum admodum metuunt. ita Sinon apud Virgilium ut Troianis metum adimeret, ait Græcos Mycenæ quidem petiisse, sed tamen se præparare, ut iterum ad Troiam de improviso ueniant, sic enim ait,

Et nunc quod patrias vento petiere Mycenæ
Arma Deosque parant comites, pelagoque remenso.

10 Improvisi aderunt. hoc enim sine longo tempore fieri non poterat.

Quod si metus est eiusmodi, necesse est, ut ea omnia sint horribilia & pertimescenda, quæ nos perdendi nimiam magnam habere uidentur; aut eiusmodi detrimenta importandi, quæ acerrimos animi dolores pariant. TEXT.

COMM. Iam ex definitione metus incipit ea colligere, quæ homines metuere cogant. ac primo loco sunt ea, quæ nos perdere facile possunt. hæc enim præcipue timere solemus. secundo loco ea ponuntur, quæ magnas tristitias pariunt. ut amissio parentū, coniugum, liberorum, fratrum, fortunarum, vt ignominia, carcer, exilium, plurimaque id genus alia. quæ Cicero. 4. in Catilinā actione quasi uno fasce complectitur, cum sic ait. Videtor. n. mihi hanc urbem uidere, lucem orbis terrarū, atq; arce omnium gentium subito uno incendio concidentem: cerno animo sepultam patriam, miseros atque insepultos aceruos ciuium: uersatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, & furor in uestra cede bacchantis. & quæ sequuntur. & in extrema parte eiusdem orationis ita inquit; Quapropter de summa salute uestra populiq; R. P. C. de uestris coniugibus ac liberis, de aris, ac focus, de fanis, ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque uniuersa Rep. decernite diligenter ut instituitis, ac fortiter.

30 *Itaque talium etiam rerum signa terrorem incutiunt. tunc enim in proximo iam esse uidetur id, quod est horribile: hoc uero ipsum periculum est, horribilis rei appropinquatio.* TEXT.

COMM. Impendentium malorum signa nos perterrefaciunt, ut reges ac principes cometarum ortus. nauitas Helenæ, quod appellant, sidus. agricolas tonitrua, & murmurantes nubes. timent enim tunc ne grandine sata uineæque contundantur. Virgilius primo Georg. ostendit multa signa mortem Cæsaris & ciuilia bella præcessisse, ut defectus Solis, auguria tristia, Aetnæ incendiū, armorum in Cælo strepitus, terræ motus, uoces incerto auctore, simulachra mortuorum uisa, locutio bestiarum, sudor statuarum, inundatio Eridani, fibræ minaces, cruor in puteis, ululantes in urbibus lupi, crebra fulgura, cometæ, quæ omnia malorum impendentium signa fuerunt. sic in primo Aeneid. cum ostendere uelit Aeneam uirum fortissimum non sine causa timuisse, cum orta esset tempestas, ita inquit,

Eripiunt subito nubes cælumque diemque
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra,
Intonuere poli & crebris micat ignibus æther,
Præsentemque uiris intentant omnia mortem.
50 hæc enim signa declarant, res horribiles proximas esse, quo fit ut periculi metus nos inuadat, nam periculum nihil aliud est, quam appropinquatio rei pertimescendæ.

Tales sunt inimicitio, iræque illorum qui malum aliquid importare possunt: perspicuum est enim eos & uelle, & posse; quo fit ut ad inferendum bellum parati sint. TEXT.

COMM. Pertimescendæ sunt eorum inimicitia, qui facile malū nobis possunt importare, quales sunt principes, diuites, potentes, gratiosi, eloquentes, robusti, & si qui sunt eius generis cæteri. nam cū inimi ci fiunt, nocere uolunt & possunt, itaque data occasione statim malum inferre aggrediuntur. Quare bene Cicero Q. Thermum proprætorem admo net, ut trium fratrum nobilissimorum inimicitias uitet, sic. n. ait, nocere tibi iratum neminem posse perspicio: sed tamen tres fratres summo loco natos, promptos, non indifertos, te nolo habere iratos, præsertim iure, quos uideo deinceps Tribunos pl. per triennium fore. tempora autem Reip. qualia futura sint, quis scit? mihi quidem turbulēta uidentur fore. cur ego te uelim incidere in terrores tribunitios? sic etiam Homerus Iliados primo docet non esse regem aut potentem hominem prouocandum. quamuis enim iram statim deponere uideatur, tamen occasionem nactus, offendere non dubitat.

TEXT. *Et iniustitia si uires nacta fuerit, horribilis est; iniustus enim is est, qui consulto se iniuste gerit.*

COMM. Timendi sunt iniusti homines cum offendendi uires habent, neque. n. de uoluntate eorum dubitandum est, cum iniustus ille dicatur, qui non casu aut imprudentia peccat, sed qui consulto & dedita opera male se gerit. unde prouerbio dicitur, iniustitiz sola occasio deest. primo Politicorum Aristoteles quantopere sit iniustus homo pertimescendus, & quā sceleratus ita ostēdit. vt. n. homo si omnibus suis partibus & numeris perfectus absolutusque sit, multo cæteris animantibus antecellit: sic si à lege & iustitia remotus sit, nulla ferarum fraus est tanta, nulla malitia, quæ possit cum eius malitia contendere. Nam cum iniustitia armis instructa sit horribilis maximè, hominiquè; à natura quasi arma quædam data sint prudentiæ ac uirtutis, quibus in contrarias partes plurimum uti possit, nihil eo si uirtute uacet, esse potest sceleratius, nihil immanius, nihil denique ad libidinem & intemperantiam abiectius. Tales sunt tyranni ut Mezentius de quo ita Virgilius in 8.

Quid memorem infandas, cædes? quid facta tyranni

Efferam? Dii capiti ipsius generiq; referuent.

Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis

Componens, manibusque manus atque oribus ora.

TEXT. *Virtus quoque affecta contumelia, si uires adepta est, perspicuum est enim, cum afficitur contumelia, semper eam ulcisci desiderare, sed enim potest, tunc id efficere.*

COMM. Quanto quis maiori uirtute atq; animi magnitudine præditus est, tanto horribilior est, si contumelia afficiatur, ut paria faciendi potestatem habeat. neque enim dubium est, quin cum iniuriam accipit is, qui fortitudine præcellit, ulcisci desideret, itaque facultatem nactus animum suū statim explet. hoc est quod Cicero ad Atticum scribens libro secundo metuere se dicit, ne Pompeius ab iai

10 micis contumelia affectus in Remp. sequiat. Et timo (inquit) tam uehemens uir, tamq; acer in ferro, & tam insuetus contumeliæ, ne omni animi impetu dolori & iracundiæ parcat. sic Acneas apud Virgilium audita Pallantis morte,

Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen

Ardens limitem agit ferro, te Turne superbum

Cæde noua quærens, Pallas, Euander in ipsis omnia sunt oculis. sic Hetrusci multis à Mezentio contumeliis affecti tandem in eum impetum fecerunt. Virgilius:

At felsei tandem ciues infandæ furentem

20 Armati circumsistunt, ipsumque domumque, Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.

Metus etiam eorum, qui malum aliquod inferre possunt, horribilis est: nam huiusmodi homines semper ad offendendum parati sunt. **TEXT.**

COMM. Non solum inimicitia atq; iræ potentium hominum horribiles sunt, ut supra dictum est, sed et eorum metus. quoties. n. aliquem metuunt, eum omni ratione tollendum esse statuunt. hanc rem primo de officiis ita explicat, Atque illæ quidē iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Sic reges & principes eos plerumque necare solent à quibus metuunt ne priuentur imperio. cuius rei in historiis infinita sunt exempla. neque. n. tantum alienos à familia, sed plerumque etiam cognatos, & fratres, & liberos ipsos interficiunt, ut securi postea dominari possint.

Et quoniam plerique sunt improbi, & cupiditatis siti trahuntur, atque in periculis timidi; plerumque etiam horribile est, in aliorum fide ac potestate uitā suam collocatam habere. quare, qui alicuius magni facinoris conscii sunt, iidem sunt etiam horribiles; ne aut facinus illud indicent, aut socios deserant. **TEXT.**

40 Non est tutum (inquit) alicui fidere, & arcana cuiquam cōmittere, quibus patefactis uitæ periculum adeatur. atque hoc tribus potissimum de causis, primo quia plurimi sunt improbi atque infideles, qui leui etiam de causa secreta patefaciunt. secundo quia pauci sunt, qui non cupiditatis siti trahantur, & spe lucri socios atque amicos decipiant. tertio quia plerique sunt in periculis timidi, atque ideo ut ipsi periculū euadant, amicos produnt. Itaq; uehementer timendi sunt illi, qui scelus alicuius magni conscii sunt, sæpe enim uel propter propositū indicii præmiū scelus illud indicāt, uel pp periculi timorē eos deserunt, quibus fidē dederant. hæc est causa cur improbi soleant eos diligere, colere, & in sinu gestare, qui flagitiorū suorum conscii sunt, quia semper timent ne ab eis prodantur. quam rem Iuuenalis Satyra tertia sic expressit.

Quis nunc diligitur nisi conscius? & cui feruens Aestu occulit animus semperq; tacendis? Nil tibi se debere putat, nil conferet unquam

Par-

Participem qui te secreti fecit honesti,
Carus erit Verri, qui Verrem tempore quo uult
Accusare potest. tanti tibi non sit opaci
Omnis arena Tagi, quodque in mare uoluitur au-
rum,

Vt somno careas ponendaq; præmia sumas
Tristis, & à magno semper timearis amico.
Et non ita multò post de græculis hominibus,
Scire uolunt secreta domus, atque inde timeri.

TEXT. *Et qui iniuriam facere possunt, semper eis formidabiles sunt, qui sunt ad iniuriam expositi; plerumque enim homines facultatem nacti iniuriam inferunt.*

COMM. Sunt quædam hominum genera quasi superiora, quæ semper ferè timeantur ab inferioribus, ut nobiles ab ignobilibus, diuites à mendicis, urbani à rusticis, milites à paganis, patroni à cliëtibus, & ita de cæteris eius generis. atque ideo coli & obseruari uolunt, alioqui facile iniurias inferunt. neq; ferè quisquam audeat eos offendere, uade Iuuenalis de militum commodis ita inquit Satyra ultima: Commoda tractemus primum communia, quorum

Haud minimum illud erit, nè te pulsare togatus
Audeat, imò & si pulsetur dissimulet, nec
Audeat excussos prætori ostendere dentes
& inferas paulo post,

TEXT. *et audeat ille*

Nescio quis, pugnos uidit qui, dicere uidi
Et credam dignum barba, dignumq; capillis
Maiorum, citius falsum producere testem

Contra paganum possis, quam uera loquentem
Uota fortuna armati. hospites etiam infideles
& ambiguè formidabiles sunt: eis qui hospitio
suscipiuntur. itaque Venus apud Virgilium de Aeneas
suo uehementer erat sollicita tam apud Tiro
hospitaretur;

Quippe domum timet ambiguam Tyrlosque bil-
lingues

Vrit utroque Iuno; & sub noctem cura recusat.

TEXT. *Et qui iniuriam acceperunt, uel se accepisse arbitrantur; semper enim ulciscendi tempus obseruant.*

COMM. Semper ille metuendus est, qui uel accepit iniuriam, uel se accepisse putat. quoniam ultionis ast cupidus, & gratià referendi tempus obseruat. ut nunc quæ is, qui fecit iniuriam securus esse possit. ita Cicero pro Milone probat Clodium Miloni fecisse insidias, quod ab eo læsus & accusatus fuisset: ille erat (inquit) ut odisset primùm defensorē salutis meæ. deinde ueritatem furoris, dominorū armorum suorum, postremò etiã accusatorē suum. reus. n. Milonis lege Plotia fuit Clodius, quo ad uixit, quo tãdè animo hoc tyrannū tulisse credidit? quãtū odium illius, & in homine iniusto quãtū iustum esse? ubi narrat Milonem nunquã sine præsidio custodia que proficisci quoquã solitum, quia Clodium quẽ offenderat, metuēbat semper (inquit) ille, & quantum interesset P. Clodij se perire, & quanto illi odio esset, & quantum ille auderet cogitare. Quã obrem mitã tuam quam maximis præmijs propoli

TEXT.

COMM.

10 tam & penè addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio, & sine custodia prouehēbat.

Et qui iam fecerunt iniuriam, si potestatem habent, horribiles sunt, cum semper talionem reformident; hoc autem esse horribile iam supra dictum est.

TEXT.

Nò minus metuendi sunt illi, qui nobis iniuriã fecerunt, quã qui à nobis acceperunt. nam iniuriarum homo pertuo timet, ne is, qui accepit iniuriam sibi talionem reddat. atque ideo iniuriã facere fortissimè perseuerat. & quacunq; ratione potest eum, quem sibi putat inimicum, opprimere conatur. ut Chrylogonus Sex. Roscium cuius patrem interfecerat, & cuius bona inuasērat, insectari tamen non desistebat, ut eo sublato securus esse posset. itaque Cicero pro Sex. Roscio. se hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium tã amplum & copiosum posse obtinere, dãmato & eiecto, sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. & inferius ita Roscium loquentem inducit, patrem meum cum proscriptus non esset, iugula stis, occisum in proscriptorum numerum retulistis: me domus mea primum expulistis, patrimonium meum possidetis, quid uultis amplius? etiam ne ad subselia cum ferro atque telis uenistis, ut hic aut iuguletis aut condem-

COMM.

30 *Et qui de iisdem honoribus, aut præmijs certant, si eadem ambo consequi non possunt: tales etiam inter se per pericula digladiantur.*

TEXT.

Competitores eiusdem honoris aut præmiij semper inter se sunt inimici, si forte sit honor aut præmiium eiusmodi, ut idem ambo consequi nequeant. itaque alter alteri formidabilis est. nã quãdiu durat ea contentio, hostilè animum alter in alterum gerit: hinc plerumque insidias, uenena, cædes, quæ nostræ etiã tempestas nimis frequenter accidunt. hanc rem Cicero primò de Officijs ita explicat, Maximè autem adducuntur plerique ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ uel cupiditate incidere, quod n. est apud Ennium, Nulla sancta societas nec fides regni est, id latius patet: nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerumq; fit tanta contentio, ut difficilimum sit sanctas seruare societatem. declarauit id modo temeritas. C. Cæsar, qui omnia iura diuina & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinione errore fixerat principatum. hoc est quod etiam Lucanus in primo libro clamat,

COMM.

Nulla fides regni socijs, omnisque potestas
Impatiens confortis erit, nec genibus ullis
Credite, nec longè fatorum exempla petantur
Fraterno præmi maduerunt sanguine muri.

Et qui sunt horribiles iis, qui potentiores sunt, & infirmioribus sunt horribiles, facilius enim infirmiores quam fortiores ledere possunt.

TEXT.

Eos metuere debemus, quos metuunt illi, qui nobis meliores ac potentiores sunt. nam qui potentiores nobis offendere possunt, multò facilius etiã nos offendent. ut qui potest urbem euertere, lo-

COMM.

ge facilius domum euertet, & qui Leonē aut aprū
prostrauerit, etiā ceruum aut capreā prosternet.

TEXT. *Atque eadem de causa sunt etiam horribiles illi,
quos meliores reformidant: & qui necem eis attulerunt,
qui ipsis prestantiores erant.*

COMM. Hic locus parū à superiore discrepat, atque idē
ferē est, nisi qđ supra uidetur eos intelligere, qui
apertē sunt formidabiles ijs, qui sunt nobis poten-
tiores, quales sunt principes, belli duces, quos etiā
primarij ciuitatis uiri sæpe reformidant. hoc aut
loco de illis loquitur, quorum uires sunt illæ qui-
dem occultiores sed tamen ab eis timentur, qui
sunt nobis firmiores. tales. n. etiā à nobis metuē
di sunt. & præcipue si iam alicui necem attulerint,
qui nobis esset potentior. Cicero pro Milone cau-
sam adfert, cur potius ab vrbe discedere uoluerit,
quam Clodio resistere, quia timebat ne multi ci-
ues interficerentur, cum iam Clodius ēt potentio-
ribus esset formidabilis factus. Seruorum (inquit)
& egētiū ciuium, & facinorosorum armis meos
ciues meis cōsiliis periculisq; seruatos pro me o-
bijci nō luiti. n. vidi hunc ipsum Q. Hortensiu
lumē & ornamentum Reip. p̄nē interfici seruo-
rū manu cum mihi adesset: qua in turba C. Vibie-
nus Senator iur̄ optimus, cum hoc cum esset vna,
ita est multatus ut vitam amiserit. itaque quando
illius postea sicca illa quam à Catilina acceperat,
conquieuit? hæc intenta nobis est: huic ego uos
obiici pro me non sum passus, hæc insidiata Pom-
peio est. hæc istam Appiam viam, monumentum
sui nominis, nece Papyrii cruentauit.

TEXT. *Et qui in minores aggredi solent, uel enim iam hor-
ribiles sunt, uel elato animo statim fiunt.*

COMM. Cauendū etiā ab illis est, qui minoribus iniu-
riam faciunt, quia fortasse iam tales sunt, ut ēt no-
bis nocere possint, uel paulatim audaciores fiunt,
& nos aggredi audebunt, alitur. n. impunitate au-
dacia. hi quatuor proximi loci quodam ordine p̄-
cedunt. nam primus locus potestatis tantū consi-
derationē habet, ut eos timeamus qui possunt etiā
fortiores nobis offendere. Secundus p̄ter potesta-
tē addit ēt signa lædendi, cū iam timent illi, qui no-
bis meliores sunt, ut etiā nos timeamus. Tertius
locus sumitur ab effectu læsioneque iā illata, quia
timeri debeat ii, qui necem prestantioribus, quā
nos simus, attulerunt. quartus ex incremento qđ
illis accidere solet, qui iam aliquos offenderunt.
paulatim enim potentiores fiunt, ita ut sæpe mul-
tō maiores uel interficiant, uel sibi subiiciant.

TEXT. *Ex illis autem, qui iniuriam acceperunt: & qui ini-
mici sunt, aut aduersarij maxime horribiles sunt, non
qui ad iram sunt proclines, & libere loquuntur, sed
qui sedati sunt, & dissimulatores, & uersuti. incertū
est enim, an propē sint ad male faciendum, neque un-
quam perspicuum est, quam longē absint.*

COMM. Omnes quidem timere debemus, quos uel of-
fendimus, uel inimicos nobis esse scimus, uel ad-
uersarios. sed tamen magna est inter eos differen-
tia. nam qui sunt ad irā p̄cliuiores, quiq; libere lo-
quuntur, & animū suū aperiant, ij non valde me-

tuendi sunt. raro. n. minas excēdunt, quoniam eorū
ira facile deseruēscit, quod bonorū uitorū est pro-
prium, qualem se fingit Sinon apud Virgiliū 2.
Aeneidos.

Nec tacui demens, & me fors si qua tulisset,
Si patrios vnquam remeassem victor ad Argos
Promisi uitorem, & uerbis odia aspera moui.
nam qui apertē est inimicus facile cauendo vita-
re possumus. qui uero sedati sunt, & dissimulato-
res & uersuti maxime sunt horribiles, quia non se
foras ostendunt, neq; facile cognoscere possumus
utrū animū exulceratū habeant, & male facere cog-
itent nec ne. & cū eos putamus aliud agere, tunc
p̄cipuē nos inuadunt. itaq; nūquā satis aduer-
sus eos parati esse possumus. hanc Aristotelis sen-
tentiam confirmat ea C. Cæsaris uox, cui cum ali-
quando M. Antonius & Dolabella delati essent,
tanquā in eum coniurassent, Nō hos (inquit) ego
pingues & politos pertimesco, sed illos macilentos,
& cogitabundos. M. Brutum & L. Cassium in-
telligens, à quibus deinde fuit interfectus. nec ma-
le poeta quidam ita præcepit.

Demissos animo, & tacitos uitare memento.
Homerus Ulysem suū sedatū fingit, & dissimula-
torem, & uersutum, qui procorum iniurias leni at-
que æquo animo se tolerare fingeret, donec occa-
sionem nactus omnes ad unum contrucidauit.

TEXT. *Omnium autem horribilium illa maxima sunt, in
quibus siquid peccatum fuerit, non est emendandi lō-
cus: sed uel omnino corrigi nequeunt, uel remedia nō
sunt in nostra, sed in aduersariorum potestate: & in
quibus uel nulla sunt auxilia, uel multum ardua.*

COMM. Sunt quædam res eiusmodi, ut quamuis in eis
semel aut iterū peccatum fuerit, tamen emendari
possunt, de quibus non admodum metuere debe-
mus, quales sunt merces, cōtracta pecunie, sunt
alia res, in quibus siquid peccatū fuerit, corrigi nul-
lo mō p̄t, & de illis maxime solliciti esse debemus,
ut ne vitam amittamus, aut eos, quos caros habe-
mus, aut aliquā corporis partē, aut ne in hostiū po-
tēstatē deueniamus, & q̄ sūt eius ḡris. qn̄ illa ual-
de sūt horribilia, q̄ uel nullo auxilio subleuari p̄t,
uel sūma cū difficultate corrigunt. ut siq; infamia
notatus fuerit. nō. n. facile dedecus & uita sordes
eluant. uel siq; in eū locū deuenierit, ut circūfessus
ab hostibus euadere nō posse uideat. hæc. n. & ani-
mi & corporis pericula sine dubio sūt metuēda. &
quāto quis & animi & corporis uirtutibus magis
excellit, tāto ēt magis metuere debet, ne in hōdi
periculū incidat, à quo se extricare non possit. qđ
apud Virgiliū rex Latinus 12. Aeneid. ita docet,
O præstans animi iuuenis quantum ipse feroci
Virtute exasperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atque omnes metuentem expendere
casus.

TEXT. *Ut autem summatis dicam, horribilia sunt illa om-
nia, quæ, cum alijs eueniant, uel impendent, misericor-
dia digna sunt.*

COMM. Hæc est una cōis rerum omnium horribilium
ratio. nam ex aliorū calamitate misericordia nasci
solet.

folet: quæcunque igitur misericordiam excitant, cum alijs eueniunt, uel euentura sunt ea omnia sunt horribilia. cum enim cogitamus eadē illa nobis accidere posse, cum quodam terrore concutimur. sic Aeneas tertio Aeneid. apud Virgilium, cum miserum Polydori fatum audisset, qui crudeliter à Polymnestore Thraciæ rege trucidatus fuerat, horrore magno concussus ita inquit, Tum verò ancipiti mentem formidine pressus, Obstupui, steteruntque comæ & uox faucibus exit.

Et in nono cum Euryali mater acerbâ filij mortē stēbiliter conquesta fuit, poeta subiungit, Hoc fletu concessi animi, mæstusque per omnes It gemitus, torpent infra & ad prælia uires.

Ita Cicero 3. de Oratore cum ostendere uelit L. Crassi Oratoris mortem opportunam fuisse, inter cætera sic ait; Non uidit eorum ipsorum qui tum adollescentes Crasso se dicarant, horribiles miserisque casus.

TEXT. *Atque hæc quidem serè sunt, quæ horribilia dicuntur, & quæ maximè homines timere solent: sed quomodo affecti sint animo, qui timere, iam dicamus.*

COMM. Transiit ad secundum huius partis membrum absoluto iam primo. non enim omnia persequi necesse est, quæ horribilia uideantur, sed ea satis est explicasse, quæ maiore vim habeant, & quæ maxima sunt. nā ex his sūt ea, quæ minora sunt, intelligi facile possunt. sequitur ergo ut uideamus, quomodo sint affecti illi homines, qui timore concutuntur. hoc. n. secundum fuit huius diuisionis membrum. nām non omnes timidi sunt, sed illi tantū, qui putant sibi malum aliquod euenire posse, quod aut interitum aut maiorem afferat. & hoc est quod addit Aristoteles.

TEXT. *Cum igitur metus cū expectatione sit patiendi aliquid, quod perdetur ualeat, perspicuum est, neminem eorum esse in metu, qui nihil se mali passuros arbitrantur, neque quemquam ea timere, quæ se non passurum putat, neque eo tempore formidare, cum nihil mali futurum existimat.*

TEXT. Ex definitione timoris haud difficulter intelligi potest, qui sint ij, qui timeant, & qui nō timeant. metus. n. semper mali expectationem adiunctam habet. itaque si quis nihil mali se pati posse persuasum habet, ille nunquam est in metu. qualis est uis sapiens & iustus qui præter culpam & peccatum nihil existimat in uita accidere posse quod sit horribile ac pertimescendum (ut ait Cicero) de quo sic etiam Horatius, Si fractus illabatur orbis Impavidum ferient ruinæ. sunt et quidam uiri fortes & bellicosi, qui uel suis uiribus confidentes, uel uitā pro laude pacisci uolentes nullo metu concutuntur, qualis Hercules fuisse dicitur, & Achilles, & Alexander Magnus, & C. Cæsar, & alij multi. sunt et qui licet in aliquibus rebus timidi sint, aut aliquo tempore, tamen alijs in rebus, & alio tempore non timeant, & licet hunc hominem metuat,

tamen alium non reformident. hoc est igitur quod ait Aristoteles; neminem neque eas res, neque eos homines timere, à quibus se nihil mali passurum arbitratur. ut Polyphemus apud Homerum cum uideret Vlysem exigua statura uirum, & minimi roboris, si secum compararetur, quamuis sibi prædictū foret ab augure, ut ab externo homine caueret, tamen eum non formidauit. itaque in fraudem incidit. Quare bene præcipiūt illi, qui nos admonēt, ut et ab infimis caueamus, quoniā (ut prouerbio dicitur) inest sua etiam formicis ira: & qui nimium securi sunt, ij multa facilius pericula subeunt. sepe fit etiam ut aliquo tempore non timeamus, quæ alias timuimus, quia non amplius impendere nobis malum arbitramur, ut Cicero contra Catilinā actione. 2. abiit, excessit, euasit, erupit, nulla iam perniciēs à monstro illo, atque prodigio manibus ipsis intra mænia comparabitur.

TEXT. *Necesse est igitur eos esse in metu, qui se aliquid mali passuros existimant à certis personis, & qui, quæ passuri sunt, & quo tempore cogitant.*

COMM. Qui cōtrarij sint illis, quos supra posuit, in metu esse necesse est. ut qui certas plonas esse intelligunt, qui sibi mala machinentur, & ea mala grauiā esse, & iam impendere existimant. ut Cicero cōtra Catilinā, magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. nobiscū uerari iā diutius non potes, non ferā, nō patiar, nō sinā. magna Dijs immortalibus habēda est gratia atq; huic ipsi si Ioui Statori antiquissimo custodi huius urbis, & hanc tā tetram, tam horribilem, tamq; infestam Reip. pestem toties iam effugimus. non est sapius in vno homine salus summa periclitanda Reip. & quæ sequuntur.

TEXT. *Qui autem plurimis fortuna bonis abundant, aut se abundare putant, ij se nihil passuros arbitrantur, atq; ideo contumeliosi sunt, & aliorum negligentes, & audaces ac confidentes. tales autem efficiunt diuitiæ, robur corporis, amicorum copia, potentia.*

COMM. Diuites & fortunati hoies ita prosperitati suæ confident, ut uel nullū, uel paucissimos mortales timeant. neq; n. quemque existere posse cēsant, qui sibi malū inferat, & alios potius à se, quā se ab alijs formidare oportere iudicant. itaq; contumelias in multos inferre non dubitant. & multos negligere atq; contēnere. quin et fiunt insolentes, audaces, & confidentes. quatuor aut præcipue sunt res, quæ contumeliosos & audaces hoies efficiant, hoc est diuitiæ, robur corporis, amicorū copia, & potētia. hinc illa Rhetorū ars, ut quoties aduersarium in inuidiam adducere uolunt, eius uim, potētiā, diuitias, cognitionem, pecunias proferant, atque eorū usum arrogantem & intolerabilem, ut his rebus magis uideatur, quā causæ suæ confidere. quod Cic. p. P. Quintio copiosè & eleganter facit. tales aut homines multi reformident, neq; contra eos quicquā dicere aut facere audent, qualē Turnum fuisse Drances apud Virgilium undecimo Aene. ostendit, his quidem uerbis, ~ cuncti se scire fatentur

Quid fortuna ferat populi, sed dicere mustant,
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cuius ob auspiciū infauitū, moresq; sinistros
Dicam equidem licet arma mihi, mortemque mi-
netur.

Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Confedisse urbem luctu.

TEXT. *Neque illi timent, qui se iam graua passos existi-
mant, & qui iam omnem futuri spem abiecerunt, ut
qui ad extremum supplicium adducuntur.*

COMM. Duo sunt genera hominū desperatorum, qui
iam timorē omnē abiecerunt, primū eorū qui iā se
grauissimas calamitates ppeffos arbitrantur. hi. n.
non modo nihil timent, sed etiam mori desiderāt,
ut Euryali mater apud Virgilium nono Aeneid.
Figite me siqua est pietas, in me omnia tela
Conijcite ò Rutuli me primam ablutite ferro.
& Dido cum ab Aenea derelinqueretur, & eius ab
sentiā nullo modo se pati posse intelligeret,
Mortem orat, & det cœli cōuexa tueri. itaq; paulo
post seipsam increpat, qđ nō Aeneā bello plecta
fuisse, eū nihil sibi iā iā morituræ metuendū eēt cū
sic ait; Quē metui moritura? Alterū genus despera-
torū qui nil timent, eorū est, qui iā & extremū sup-
pliciiū passuri sunt, neq; vllā spē salutis habent. nō
est igitur mirū si pleriq; eorū, qui condēnati sunt,
constanti animo suppliciiū ac mortē subeunt, qui
cum salutis spe metus etiam recedit, neque enim
vllus ibi metus esse potest, ubi nulla spes relinqui-
tur, ut subiungit Aristoteles.

TEXT. *Nam, qui timet, necesse est, aliquam salutis spem
habeat in ea re, de qua sollicitus est: Cuius rei signum
est, quod metus cogit homines diligentius consultare,
nemo autem de rebus eis consultat, in quibus nihil am-
plius spei relictum est.*

COMM. Probat in desperatis hominibus nullū timorem
esse posse. qui. n. timēt, in vtranq; partē rapiūtur,
spemq; metumq; inter dubii, sicut ait Virgilius, &
spem habent in ea re, de qua solliciti sunt, ut mater
dū uiuit ægrotus filius, timet quidē ne moriā, sed
tamen etiā uicturū sperat. eo uero mortuo non iā
amplius timet, sed dolet. qđ aut timori semp adiu-
cta sit aliqua spes, probatur ab effectu. nā cū in me-
tu sunt homines multò diligentius consultare so-
lent, quid faciendū, aut fugiendū sit, cū uero nul-
la spes relicta est, nemo amplius consultat. itaque
desperatis uetat Hippocrates adhibere medicinā,
(ut ait Cicero) atque hęc causa est, cur in despera-
tione frequenter homines longē fortiores esse so-
leant, quia timorē omnem abiiciunt. itaque bene
dixit Imperator quidā fugientibus hostibus pon-
tes aureos esse substruendos. ne si fugere impedjā-
tur, in desperationem incidentes, fortius dimicēt.

TEXT. *Itaque cum utile erit inducere timorem iudicibus,
tunc eis rationibus uti oportebit, quibus ostendamus
eos tales esse, ut pati possint: ut si dicamus alios etiam
maiores passos fuisse. uel ostendamus pares aut hoc tē-
pore pati, aut antea passos esse, & ab ijs a quibus ni-
hil mali metuebāt, & praterea passos ea, quæ nunquā
putassent, & quo tempore minimē expectabant.*

10 Cū Oratori propositum sit, iudicū mētes, quo COMM.
uelit, impellere, plurimumq; ad impellendū me-
tus ualeat, diligenter aduertere debet, quando uti-
le sit, iudicibus timorem inducere, & tunc eas ra-
tiones exquirere debet, quibus apertē probet eos
aliquid mali passuros nisi prouideant. cuius rei mi-
rificus artifex est Cicero tum alibi, tum in Verrē,
ubi multis in locis timorem incutit iudicibus fo-
re, ut ab eis ad alium ordinem iudicia transferan-
tur, nisi Verrem condemnarint. nunc (inquit) ho-
mines in speculis sunt: obseruant quemadmodum
vnuquisque uestrum gerat in retinenda religio-
ne conseruandisque legibus. & alibi, Etenim sine
dubio Iudices in hac causa ea res in discrimen ad-
ducitur: reus est enim nocentissimus: qui si con-
dēnatur, desinent homines dicere, his iudicijs pe-
cuniam plurimū posse. sin absoluitur, desinemus
nos de iudicijs transferendis recusare. metus autē
ex aliorum qui passi sunt cōmemoratione, & ex
circumstantiis, ut eas appellāt, maximē commoue-
tur. ut si securi sint Iudices, eos in metū facile co-
nijciemus, si ostēdemus maiores etiam quam ipsi
sint, mala perpeffos fuisse, uel qui sunt eis pares,
uel nunc pati, uel aliās passos præter omnem expe-
ctationem, cum eos offenderint illi, quos non ti-
mebant, & quibus in rebus minimē sperabant, &
quo tempore securos se arbitrabantur. Cicero ter-
tia cōtra Verrē actione metū incutit iudicibus ex
eo quod Cn. Carboni propter Verris proditiōē
acciderat. Nunc (inquit) quamuis sint homines
qui mortuum Cn. Carbonē oderint, tamen hi de-
bent, non quid illi accidere uoluerint, sed quid ip-
sis in tali re metuendū sit cogitare. cōe est hoc ma-
lū, cōis metus, commune periculū, nullæ sunt oc-
cultiores insidiæ, quā eæ, quæ latent in simulatio-
nē officij, & quæ sequuntur. in eadem actione me-
tum iudicibus commouet ex eo, quod Verres pu-
pillum quendā spoliarat. cōis (inquit) est cā, com-
mune periculū, cōi præsidio talis improbitas tan-
quam aliquod incendiū, restinguēda est. habemus
enim liberos paruos, incertū est quā longa nostrū
cuiusq; uita futura sit, consulere uiui ac prospice-
re. debemus ut illorum solitudo & pueritia quam
firmissimo præsidio munita sit. quis est. n. qui tue-
ri possit liberū nostrorū pueritiam contra im-
probitatem magistratuum? & c. pro L. Man. bellum
contra Mithridatem suadens metum Quiritibus
addit, fore, ut, nisi bellum suscipiant, gloriam, so-
cios, uectigalia, bona multorum ciuium amittant.

TEXT. *Cum autem planum factum sit, quid sit metus, &
quæ sint ea quæ metuenda sunt, & quomodo affecti
homines metuant, & eisdem perspicuum etiam est,
quid sit confidere, & quibus in rebus confidentes
sint, & quomodo affecti confidant: nam confidentis ti-
mor i contraria est, & quæ confidentiam adferunt, eis
contraria sunt, quæ metum incutiunt.*

COMM. Quoniā contrariorū est eadem disciplina, sicut
alibi docet Aristoteles, ideo si quis vnum contra-
riū benè tractare didicit, bene ēt alterum tractare
sciet. cum igitur timor, & confidentia sint inter se
contraria,

contraria, & quæ confidentiæ adferunt, eis opponatur, quæ timorem iniiciunt, sequitur ut qui nouit quid timor sit, & quæ sint ea quæ timorē adferat, is etiā intelligat quid sit confidentia, & quæ sint ea, quæ confidentiam pariāt. Sed iā supra declaratum est, quid sit metus, & quæ sint ea, quæ metuēda sunt, & quomodo affecti homines metuant, ergo etiā perspicuum est, quid sit confidere, & quibus in rebus confidentes sint, & quomodo affecti confidenti. Quamuis autē apud Latinos confidens, & confidentia plerunque in malā partē capiuntur: tamen hoc accidit propter malam loquendi consuetudinē, ut tertio Tuscul. auctor est Cicero. sunt. n. uocabula media, & tam in laude, quam in uitio poni possunt. sed cum hic Aristoteles de perturbationibus animi loquatur, quæ sæpius in uitio ponuntur, ideo nos confidentiam & confidentem potius quam fidēntiam & fidentem vertimus. licet timide, & fidenter opponantur ut aduersa. Cicero de diuinatione libro 2. Timide fortasse significat euellebat, quod fidenter infixerat. Græcum etiā uocabulum *πίστις* medium est, & tam in uitio, quam in laude ponitur. quamuis Suidas ita distinguat ut *πίστις* quidem sit laudis, *πίστος* autem uitij, quem etiam Phavorinus sequitur.

COMM. *Quare confidentia spes quadam est cum opinione proxima salutis futura, & rerum horribilium uel non futurarum, uel longè remotarum.*

TEXT. Cum metui confidentia contraria sit, necesse est ut spes subiiciatur, tanquam eius species quædam ideo in definitione confidentiæ ponit Aristoteles spem tanquā genus, reliqua uero differentiæ gratia subiungit, qui, n. opinatur fore, ut breui tempore salutem assequatur, & nihil horribile subeat, in sine dubio confidere solet. Sæpe igitur confidentiæ coniuncta est salutis opinio, & spes fugæ periculorū, neque cum timore unquam esse potest, unde fidentes animi dicuntur qui sine illo timore se se periculis obijciunt, qualis fuit ille Sinon apud Virgilium, qui se ignotum uenientibus ultro

40 Obtulerat fidentis animi, atque in utranque paratus. Seu versare dolos seu certè occumbere morti. Sæpe etiam qui confidit, res horribiles uel sibi non euenturas putat, uel à se longè esse remotas, & hoc est quod ualentes homines etiā si senes sint, tamen mortem quæ rerum omnium, maximè horribilis est, non timeant, quia longè adhuc à se remotam esse putant. nemo est. n. tam senex, qui se non putet annum posse uiuere.

TEXT. *Confirmatur enim animus, cum mala longè absunt, & quæ confidentiam adferunt, sunt, uicina.*

COMM. Duo sunt præcipua quibus animus confirmatur. primū cū mala longè absunt, neque, n. ea facile sibi nocere posse existimat. alterū cū spes salutis est proxima, statim. n. erigitur, & confidentior fit. atque hæc ars est eorū, qui consolari aliquē cupiunt, ut ostendat eos non diutius in calamitate futuros, sed breui fore ut salutē adipiscantur, sicut apud Ciceronē multis in locis uidere licet. quod autē salutis spes

10 confidentiores faciat, aperte Virgilius decimo Aeneidos ostendit. cum enim Troiani obsessi tenerentur, nec eis ulla fugæ spes esset relicta

Miseri stant (inquit) turribus altis
Nequicquam & rara muros cinxere corona.
sed postquam redeuntem Aeneam regem suum cum exercitu uiderunt,

-- clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ è muris, spes addita suscitatur ira.
Tela manu iaciunt.

Et si peccatum corrigi atque emendari potest. TEXT.
Sicuti mala quæ nullo remedio sanari possunt, COMM.
grauent metum incutiunt, ita quæ possunt emendari atque corrigi confidentiores faciunt. qualia sunt illa, de quibus Mitio apud Terentium,
Fores effregit, restituentur, discidit
Vestem, resarcitur, est, Dijs gratia,
Eurydè hæc fiunt, & adhuc non molesta sunt.

ita Cicero pro Cælio confidentissimè de eo loquitur, quia licet propter adolescentiam in aliquibus peccasset, tamen illa omnia erant eiusmodi, ut facile corrigi possent.

Es si auxilia uel multa, uel magna, uel utraque simul adesse uidentur. TEXT.

COMM. Cū in periculo sunt homines si auxilio destituti tunc animo cadunt, & timore percutiuntur. sed si multa & magna sese auxilia offerant, statim confidentiores fiunt, & benè sperant, hac arte Turnus apud Virgilium cum Latinus de uictoria desperans cū Troianis pacem habere cogitaret, eius animus confirmare nititur ostendens non defutura multa & magna auxilia. sic enim ait.

Non erit auxilio nobis Actolus & Arpis,
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces, nec parua sequetur
Gloria delectos Latia, & Laurentibus agris.
Est & Volscorum egregia de gente Camilla
Agmen agens equitum, & florentes ære cateruas.

Es si iniuriam neque nos accepimus, neque alijs intulimus. TEXT.

COMM. Qui neque laesus fuit à quoquam, neque ipse quem quæ laesit, is solet fidenter & securè uiuere. cur. n. timeat, si nulla est omnino timendi causa: ut uero formidabiles ij sunt, qui uel acceperunt iniuria, uel intulerunt, ita securi sunt & confidentes ij, qui neque acceperunt, neque intulerunt iniuria. Quare frequenter huiusmodi hoies incauti opprimuntur, sicuti si phæus à Pigmaliōne genero suo, quem nihil metuebat, quia nunquam eum offenderat, neque ab eo fuerat offensus, de quo ita Virgilius,

-- ille Sicheum
Impius ante aras, atque auri cæcus amore
Clam ferro incautum superat.

Et si uel nulli sint aduersarij, uel si sint, nocendi facultatem non habeant, uel etiam si habeant facultatem, nobis amici sunt. TEXT.

COMM. Aduersarij plerunque timorē incutiunt, quia maiori ex parte hostilē animū gerunt. itaque cū nullos habemus aduersarios confidere solemus, & timorem omnem abijcere. Sæpe etiam fit, ut quamuis

aduersarios habeamus, si fuerint imbecilles ac debiles nequaquam eos timeamus, sed viribus nostris confidamus. quin interdū accidit, ut aliqui uerbo quidē sint aduersarij, sed re uera amici. tūc igitur et confidimus. hic igitur locus tria membra continet, primū cum nullos habemus aduersarios; ut si cedant omnes, alterum cum infirmos aduersarios habemus, quos facile superare possimus, Tertium cum ij, qui aduersarij uidentur nobis amici sunt. his enim de causis confidentiores sumus.

TEXT. *Vel si beneficia in nos contulerunt, aut à nobis acceperunt.*

COMM. Hoc interdum euenire solet, ut qui nobis aliàs beneficia dederunt, aut quibus nos dedimus, deinde fiant aduersarij atque æmuli. tunc igitur etiā confidere solemus eos nobis non nocituros. nam qui beneficia contulit, amicus esse solet, & obseruat ne beneficia sua corrumpat. qui uero accepit beneficia non uult ingratus uideri. in quam infamiam incidere, si eos laderet qui ipsi antea bene fecerunt. hoc est quod excusat Cicero pro Murena quod sibi esset contra Seruium Sulpitium in ea causa suum aduersarium dicendum, cum tamen Seruius sibi esset amicus. uult enim ei tempus adimere, ne putet se cum inimico animo. Cicero uero ait. Quare (inquit) quod dandū est amicitia, tunc dabitur à me, ut tunc agi Seruius fecerit ac si meus esses frater, qui inhi est carissimus: isto in loco quod tribuendum est officio fidei, religioni, id ita moderatur, ut in eadem me contra amici studium pro amici periculo dicere. his enim uerbis uult Seruium confidentem reddere.

TEXT. *Vel si plures sunt, quibus eadem conducunt, aut præstant res, aut utrumque simul.*

COMM. Hæc res in periculis maximam confidentiam parit, quando nos plures esse uidemus, quam sint aduersarij, aut inimici. uel quando uiribus nos esse superiores intelligimus, aut quando utroque superamus, hoc est & uiribus & multitudine. quæ rem eleganter Cicero contra Catilinam actione secunda persequitur, cū Romanos excitat ut fidenti animo sint, & ne Catilinæ copias pertimescant. sic. n. ait. Instruite nunc Quirites contra has tam præclaras Catilinæ copias uestra præsidia, uestræque exercitus, & primū gladiatori illi confecto & laucio. consules Imperatoresque uestros opponite, deinde contra illam naufragorum eiectā ac debilitatā manum florē totius Italiæ ac robur educite: iā uero urbes coloniarum ac municipiorum respō debent Catilinæ tumulis syluestribus, neque uero ceteras copias, ornamenta, præsidia uestra cum illius latronis inopia, atque egestate debeo cōferre.

TEXT. *Ipsi uero homines hoc modo confidentes esse solent, si multis in rebus prosperè se gesserunt, & nullum incommodum passi sunt.*

TEXT. Declarat quomodo affecti sunt homines, qui confidunt. cum enim secundam longo tempore fortunā habuerint, & multa prosperè gesserint, nec unquam incommodum ullū, aut raro passi fuerint,

tunc maximè confidentes esse solent, quia fortunæ mutationem non metuunt. ita Cicero pro L. Man. commemorat quā feliciter in omnibus rebus se Pompeius gesserit, ut Romani confidant, si bellum Michridaticum ei commiserint fore ut id eadē felicitate conficiat, qua cætera iam antea confecit. Itaque (inquit) non sum prædicaturus Quirites, quantas illæ res domi, militiæque, terra, marique, quā tam felicitate gesserit, ut eius semper uoluntatibus non modo ciues assenserint, socij obtēperarint, hostes obedierint, sed etiam uenti tempestatesque obsecundarint. C. Cæsar felicitati suæ tantū confidebat, ut cum aliquando Aruspex exta esse tristia nunciasset, responderit, ea fore læta, simul atque ipsi placuerit. Annibal cum apud regē Prusiam exularet, auctorque ei committendi prælij esset, atque is non idem sibi extis portendi diceret, An tu (inquit) uirulinæ carunculæ quam Imperatori ueteri maui credere?

TEXT. *Et si in periculis sæpius inciderunt, & tamen incolumes euaserunt.*

COMM. Qui iam ex multis alijs periculis erepti sunt, & sæpius aduersam fortunam experti, tamen euaserunt incolumes. ij constanti ac fidenti anima esse solent, quod ueteranis militibus accidit, & strenuis imperatoribus. Aeneas apud Virgilium hoc

argumento sociorum suorum animos confirmat, & bene sperare iubet, sic enim ait,

O socii, neque enim ignari sumus ante malorum, O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem, Vos & Scylla am rabiem, penitusque sonantes Accēstis scopulos, vos & Cyclopea saxa Experti, renotate animos, moestumque timorem Mictite, forsitan hæc olim meminisse iuuabit.

COMM. *Quibus enim modis homines timore non concutuntur, uel, quod à mala nunquam experti sunt, uel quod auxilia parata habent, quod excidit in marinis periculis, nam qui tempestatem nunquam experti sunt, ij se in colles uisuros confidunt: qui uero habent auxilia, propter usum & experientiam confidunt.*

COMM. In magnis periculis homines duabus præcipue de causis confidere solent, uel quia nunquā huiusmodi pericula subierunt, neque intelligunt, quid in se calamitatis habeat, unde puerbium illud apud Græcos, Dulce bellū inexpertis, uel quia facile sperant euadere eò, quod auxilia sibi suppetant idonea. hoc aut Aristoteles probat eorū exemplo, qui in mari periculis expositi sunt, nā ii sæpe duabus diuersis de causis confidunt, quia diuerso modo affecti sunt, qui nūquam turbulentas maris tempestates sunt experti, & qui longo usu & experientia didicerunt, quibus auxilijs naufragia uitari possint. nā tempestatum inexperti non agnoscunt in quanto

periculo uersentur, atque ideo confidunt. experti uero licet periculi magnitudinem uideant, tamen si auxilijs non destituantur, nequaquam animo cadunt, sed potius bene sperant. hanc utraq; confidentiam expressit bene Virgilius, alteram in Laoco, qui propter inscitiam belli contra Aeneam cōgredi ausus est, quem sic Aeneas increpat,

Quo

Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. poeta vero subiungit.

Nec minus ille Exultat demens.

Alteram in Turno qui propter experientiam belli, & propter auxilia preparata licet ingentem exercitum uenisse cum Aenea contra se uideret, nihil tamen commotus est,

Haud tamen audaci Turno fiducia cesfit
Littora praeperere, & venientes pellere terra,
Vltro animos tollit dictis, atque increpat vltro.

TEXT. *Confidunt etiam, cum uident rem illam paribus & similibus metum non adferre, neque inferioribus, & ijs, quibus se praestantiores arbitrantur.*

COMM. Si quando propter imminens aliquod periculum homines in metum incidunt, deinde uident rem eam, quam timent, nequaquam paribus suis ac similibus timorem incutere, neque etiam inferioribus, statim animo confirmantur, & turpe sibi existimant, timidiore ijs uideri, qui sibi uel pares sunt, uel etiam inferiores. hac arte uti solent ijs, qui vel adhortantur aliquem ad pericula subeunda, uel consolantur. proponunt enim saepe exempla eorum, qui uel pares sunt, uel inferiores, ut si illi fidenti animo pericula subeunt, aut tolerant, multo fidentijs superiores ferant. Cicero libro Tulcu. secundo, Spartz uero pueri ad aram sic uerberibus accipiuntur, ut multus est uisceribus sanguis exeat, nonnunquam etiam, ut cum ibi essem audiebam, ad necem quorum non modo nemo exclamauit unquam, sed ne ingemuit quidem. quid ergo? hoc pueri possunt, uiri non poterunt? & quod mos ualet, ratio non ualebit?

TEXT. *Existimant autem se illis praestare, quos uicerunt, aut quibus uel potentiores, uel similes uicerunt.*

COMM. Quia dixit homines confidere, cum uident etiam eos fidenti esse animo, quibus se praestare existimant, ideo nunc exponit qui sunt illi, quibus se praestare homines arbitrantur. Ac primo se praestare putant eis, quos iam uicerunt, victores enim maiori ex parte uictis imperant, & superiores habentur, unde prouerbum illud, Quid nisi uictis dolor. deinde si potentiores, aut similes uicerunt, se praestantiores arbitrantur: ut si Romani Carthaginenses uicerunt, qui Macedonibus uel potentiores uel similes erant, & certe etiam ipsis Macedonibus Romani se praestare putabunt, quamuis ipsos nondum uicerint.

TEXT. *Et si plura, & maiora sibi adesse putat eorum, quibus qui excellunt, horribiles esse solent, qualia sunt, pecuniarum copias, robur militum, firmitas amicorum, & regionis, & apparatus belli uel omnium, uel certe maximorum.*

COMM. Quanto quis omnibus copijs instructior est, alio, tanto magis se illi praestare existimat. & tu praecipue cum eis rebus magis abundat, quae formidabiles homines efficere consueuerunt. e quarum numero quinque praecipue numerat, ac primo loco pecuniam ponit, sine qua, Demosthene teste, nihil omnino fieri potest eorum, quae necessaria

10 sunt, & qua qui abundant, quicquid uolunt, efficiunt. nam (ut est in prouerbio) pecuniae omnia obediunt. Philippus Macedonum Rex dicere solebat, nullam arcem esse tam munitam quae non facile posset expugnari, si modo a sellis onustus auro in eam ingrederetur. secundo loco ponit robur militum: nam milites strenui saepe uictoria ex hostibus reportant. Cicero pro Marcello faretur in bellis militum robur plurimum ualere, & Pyrrhus Epirotarum Rex cum Romanos milites aduersitatum uulneribus prostratos uideret, exclamauit se talibus militibus totum orbem terrarum facile subacturum. Tertio loco ponit amicorum firmitatem, multa enim per amicos tamquam per instrumenta quaedam efficiunt, uel ait Aristoteles, neque illi potentia deesse potest, cui potest esse sunt amici, unde prouerbio dicitur, ubi amici ibi opes. Quarto loco ponit regionis firmitatem. princeps enim quanto munitiores & fortiores praedictis in structas urbes & arcas suas habent, tanto se potentiores existimant. ultimo loco ponit apparatus belli, quem qui copiosorem habet, is se superiorē se sperat, haec omnia si quis habeat, non sine causa se praestantissimum existimat, quod si non omnia, saltem ea, quae maxima putantur, si habeat, non minus se praestare iudicat.

20

30 *Confidunt etiam si iniuriam intulerint aut nemini, aut paucis, aut non huiusmodi hominibus ipsos timere debeant.*

40 Innocentes homines maxime omnium securi, & fidentes esse solent, quid enim is timeat, qui ne minem unquam offendit, nulli fuerit iniurius, itaque haec est certissima securitatis, & tranquillitatis uia, neminem laedere, proximum huic alle est, qui paucis iniurias fecit, nam iis exceptis, ab omnibus alijs secutus est, tertio loco sequitur ille, qui licet multos offendat, tamen uiles & abiectos homines laedit, qui periculum ei creare, aut non possunt, aut non audeant. Cicero pro Marcello conatur ostendere Casari non esse timendas insidias, qui neminem laeserit eorum, qui uiuunt, & omnibus benefecerit. sic enim ait, sed quisquam est iste tam demens, ut tua nequam, nisi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti, an ex eorum numero qui una tecum fuerunt non est credibilis tantus in illo furor, ut, quo dures omnia summa sit adeptus, huius uitam non anteponat suae, at si tui nihil cogitant sceleris, cauendum est, nequid inimici quid omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia uitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt, ut autem nulli superstit de inimicis, aut qui superfuerunt amicis tui sint.

50 *Et omnino quoties sperant Deo sibi fore propitios, & aliquid boni pattere, uel signis, uel oraculis, uel alijs quibusdam rebus.*

COMM. Nihil eis hominibus fidentijs est, qui se Deo curae esse putant, ut nihil omnino tam horribile sit, quod eis metum incutere possit, declarant hoc exempla tot hominum sanctissimorum, quos religio nostra Martyres uocat, qui fidentijsimo animo gra-

mo grauisimos cruciatus & mortem subie-
runt, quia persuasum habebant, se post hanc ui-
tam longe beatiorum aliam cum ipso Deo uictu-
ros. veteres etiam illi quamuis ueram religionem
non sequerentur, tamen multis iudiciis se cogno-
scere posse putabant, utrum Dei sibi propitij, es-
sent an irati. Sic Tolumnius apud Virgilium duo-
decimo Aeneidos.

Accipio, agnoscoque deos me me duce ferre
Corripite o Rutuli. & alibi in eodem libro,
Nequa meis est dictis mora, Iuppiter hac stat.

Sape enim boni aliquid Dei portendere videntur,
vel signis aliquibus, ut in secundo Aeneidos,
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuuit laeuum, & de caelo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.

Hinc auguria, extispicia, omina caeteraque eius
generis quae antiqui diligenter obseruabant, quo-
rum pleni sunt libri, uel oraculis & responsis Deo-
rum, ut Aeneas multa acceperat se regnum in Ita-
lia quietum habiturum, unde in 1. Aeneidos sic ait,
Tendimus in laetum, sedes ubi fata quietas

Ostendunt. sunt etiam alia notae plurimae quibus
homines se Deorum uoluntatem intelligere pos-
se existimant, quae uehementer animum confir-
mant, si bona aliqua portendunt. ut Cicero tertia
contra Catilinam actione se Deorum auxilio Res-
p. ait a Catilinae coniuratione liberasse, qui multis
signis ac portentis ut mala cauerentur, praenuncia-
runt, sic enim ait, Quamquam haec omnia Quiri-
tes ita sunt a me administrata ut Deorum immor-
taliu nutu atque consilio & gesta, & prouisa ef-
fectu uideantur. Idque cum coniectura consequi pos-
sumus, quod uix uideatur humani consilii tantum
rerum gubernatio esse potuisse, cum uero ita praesens
his temporibus opem & auxilium nobis tu-
lerunt, ut eos penè oculis uidere possemus. & quae
sequuntur.

TEXT. *Iracundia tanque confidentes homines facit: cum
autem quis non facit iniuriam, sed eam accipit, tunc
iracundia mouetur. Deus uero creditur eis esse auxi-
lio, qui iniuriam acciperunt.*

COMM. Hae est ratio cur ij fidentiores sint, qui Deos
sibi fore propitios sperant, nam iracundia solet ho-
mines confidentes efficere, quam Peripatetici qua-
si eorum fortitudinis esse dicunt (ut testis est Ci-
cero) innocentes autem homines, qui neminem
offendunt, eum efficiuntur inuidia, uehementias
iratos solent, & freti conscientia sua confidentio-
res fiunt, quia persuasum habent, Deum eis auxi-
liari splese qui iniuria fuerint affecti. Virgilias
Aeneidos secundo Priamum inducit fidentissime
loquentem contra Pyrrhum Achillis filium, quod
in eius conspectu Politem eius filium intere-
misset,

Hic Priamus quamquam in media iam morte te-
netur,
Non tamen abstinuit, nec uoti ira que pepercit,
At tibi pro scelere exclamat, pro talibus ausis
Dij, si qua est caelo pietas, quae talia curet.

10 Perfoluant grates dignas, & praemia reddant
Debita, qui nati coram me cernere latum
Fecisti, & patrios foedasti funere uultus.

TEXT. *Confidentes etiam sunt, cum priores aggrediuntur,
et existimant uel tunc se nihil incommodi pati,
uel postea non passuros, uel quod cupiunt conse-
queros.*

COMM. In bello saepe confirmatur animus, cum praelium
praecipue uictoriam sperant, neque ullum
incommodum pertimescunt in praesentia, neque
postea. uel si etiam aliquod incommodum subuen-
dum sit, tamen persuasum habent, se rem ex sen-
tentia sua consequuros. hac arte utuntur impera-
tores in adhortandis militibus ut ultro hostes in-
uadant. ut Turnus apud Virgilium.

Quod uotis optastis adest perfringere dextra.
In manibus Mars ipse uiri, nunc coniugis esto
Quisque suae, tectique memor, nunc magna re-
ferro

Facta patrum, laudes, ultrò occurremus ad undam
Dum trepidi, egressisque labant uestigia prima,
Audentes fortuna iuuat.

Huius rei plurima sunt apud T. Liuium exempla.
TEXT. *Ac de ijs quidem, quae metum incutunt, & de ijs,
quae confidentiam adferunt, haec Ennius dictum sit. Qui-
bus autem in rebus uerecundi sint homines, atque in
uerecundi, & erga quos, & quomodo affecti, deinceps
explicandum est.*

COMM. Transitione utitur more suo qua breuiter repe-
tit, quid proximè supra docuerit, & quid postea
sit tractaturus. iam (inquit) de metu & confiden-
tia satis multa uerba fecimus, docuimusque quo-
modo Iudicibus & auditoribus uel metus iniici
possit, uel fidentia concitari. deinceps autem eo-
dem ordine declarare constituimus quid uerecun-
dia sit atque inuerecundia, & quae sint res aut ho-
mines qui uerecundiam moueant, & quomodo
sint affecti homines cum uerecundantur. ponit
autem Aristoteles uerecundiam non inter uirtu-
tes ut caeteri ferè solent, sed inter animi commo-
tiones ut Ethicorum libro quarto, atque hoc in lo-
co uidere licet. qua in re tamen Alexander Aphro-
diseus uidetur ab Aristotele dissentire. Cicero non
tantum uirtutem esse uult uerecundiam, sed etiam
omnium uirtutum custodem, sine qua nihil re-
ctum esse possit, nihil honestum. uult etiam ho-
minis esse propriam, sic enim ait, quarto de Fini-
bus, Hoc solum animal natum est pudoris, & uere-
cundiae particeps.

TEXT. *Esto igitur uerecundia quadam agritudo, pertur-
batioque in eis malis, quae ignominiam ac dedecus
ferre uidentur, cum aut sunt, aut fuerunt, aut futura
sunt.*

COMM. Hae est uerecundiae definitio. uult enim Ari-
stoteles uerecundiam esse animi perpersionem qua-
dam non autem habitum, ex quo concludit non
esse uirtutem, quia uirtutes sunt habitus ut in secun-
do Ethicorum aperte ostenditur. Quia uero mul-
tae sunt animi perturbationes & uariae, ideo decla-
rat quae perturbatio sit iracundia. cum enim timet
homines

homines in eiusmodi mala incidere quæ dedecus & ignominiam adferant, tunc uerecundia afficiuntur. ea uero mala uel præterita sunt ut siquid turpiter iam gestū, ex cuius recordatione rubor enascitur, uel præsentia, ut cum quis in re turpi deprehenditur, uel futura, ut cum alicuius consilia de turpitudine aliqua propalantur. itaque ad omnia tempora uerecundia pertinet. idem Aristoteles quarto Ethicorum ita inquit, De uerecundia autem non est quod ut de aliqua uirtute dicendum esse uideatur, siquidem perturbationi est quam habitui similior. itaque definitur esse metus quidam dedecoris & infamiae. eodemque modo nascitur quo metus is, qui in rebus asperis formidolosusque cernitur. ex his intelligi potest uerecundiam esse quandam timoris speciem. merito igitur cum de metu supra tractauerit, nunc de uerecundia quæ timori subiicitur tractare incipit.

TEXT. *In uerecundia uero negligentia quadam est, & animi securitas in eisdem illis malis.*

COMM. In uerecundia magna reprehensione digna est, quia honoris famæque contemptio est, cum quis securo animo dedecus atque ignominiam subit. C. Cæsar Caligula nihil sibi magis placere quam in uerecundiam prædicabat. erat enim tyrānus omni scelere inquinatus. Hesiodus ait uerecundiam hominibus multum nocere atque eandem prodesse. nam quædam est in uerecundia laudabilis quæ rusticum pudorem expellit. est etiam quædam improbanda uerecundia quam Græci *δυσωτία* uocant, de qua Plutarchus opusculum quoddam conscripsit. Euripides impudētiam ait inter homines omnium morborum esse maximum. Xenophō in primo libro de Cyri disciplina scribit, in uerecundiam ad omnem turpitudinem esse ducem maximam.

TEXT. *Quod si uerecundia natura ea est, quam explicuimus, necesse est in eiusmodi malis homines uerecundari, quæ uel ipsis turpia sunt, uel eis quorum curam habent.*

CUMM. Postquam uerecundia naturam explicuit, nunc ostendit quæ sint ea mala quæ cogant homines affici uerecundia. sunt enim aliqua mala quæ metum incutiant, ut quæ dolorem aut interitum afferunt, de quibus supra dictum est cum de metu uerba faceremus. sunt alia mala quæ tantum turpitudinē & infamiam important, uel nobis uel iis, quos curamus, & caros habemus. hæc autem sunt in quibus uerecundia uersatur, nulla autē est magna turpitudine quæ non ab animi uitio proficiat. itaque uerecundia semper ob aliquod uitium excitatur. quo fit ut in pueris & adolescentibus uerecundia sit laudabilis, quæ libidini parent, & in multis errorēs & peccata incidit, à quibus deterrentur propter uerecundiam. senes uero quod afficiantur uerecundia nemo laudauit unquam (ut Ethicorum quarto docet Aristoteles) Nihil enim existimamus senes facere oportere eorum, ex quibus uerecundia nascitur. itaque Diogenes Cynicus cum adolescentem erubuisse uideret, dixit, Euge adole-

scens, talis est uirtutis color.

Talia uero sunt ea opera, quæ ab animi uitio proficiuntur: ut in prælio Clypeum abijcere, uel in fugam uerti, quod à timiditate nascitur.

Declarat quæ sint ea mala propter quæ homines uerecundantur. & ait illa esse, quæ ab aliquo animi uitio proficiuntur. ut siquis propter ignauiam præsidium reliquit, aut Clypeum abiecit in prælio, aut in fugam uersus est. nam apud ueteres Græcos dedecoris & ignominie plenum erat Clypeum abijcere. adeo ut Lacedæmonij Archilochū poetā e finibus suis iusserint excedere, quod scripsisset fatius esse Clypeum abijcere, quam interire. unde Rhyplaspidis infami nomine dicebantur qui Clypeū abiecissent. qua infamia notatus fuit etiam Demosthenes. Aristoteles Ethicorum quinto inter ea quæ lex uetat, commemorat etiam hæc, non deserere ordinem, non in fugam uerti, non arma proijcere. Horatius ad hanc rem alludit cum ita inquit,

Tecum Philippos & celerem fugam

Sensi relicta non bene parmula.

Vel depositum non reddere, quod nascitur ab iniustitia.

Hoc idem ferè Cicero. 3. Tuscul. qui propter auaritiam clam depositum non reddidit, quod est iniustitiæ. debet enim is, qui depositum accepit bona fide semper reddere, nisi forte res aliqua succedat, propter quam non reddere depositum sit honestum, quod fieri posse Cicero. 3. de officiis docet, his uerbis, Neque semper deposita reddenda sunt, si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens, reddere peccatum sit, non reddere officium. quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddes ne depositum non, credo. facies enim contra Remp. quæ debet esse carissima. Sic multa quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta.

Et rem habere quibusdam nefas est, uel ubi, uel quando non oportet, quod intemperantia proprium est.

Tertium exemplum ab intemperantia sumptum, quæ proprie in eis rebus est, quæ ad tactum pertinent, ut. 3. Ethicorum docet. Sunt enim intemperantes qui uel gulæ, uel rebus ueneriis nimium dediti sunt. non autem omnis uenus est improbanda, sed ea tantum, quæ neque personas, neque locum, neque tempus respicit. neque enim cum omnibus mulieribus rem habere oportet, ut cum cognatis, aut affinibus, aut alienis uxoribus, neque in omni loco, ut in templo, in foro, neque omni tempore, ut diebus festis, cum sacrificandum est. ita exagitur P. Clodius qui sorores suas constuprauit. & C. Cæsar Caligula. Sic in fabulis Ajax Oilei, quod in Palladis templo Cassandram violasset. & Cynici quos non pudebat in foro cum mulieribus concumbere. sic qui sacris operam daturus est eo tempore debet à Venere abstinere. Tibullus. 1. Discadat ab aris Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus, Casta placent superis.

Et

TEXT. *Et questum ex minutis rebus facere, aut turpibus, aut ex ijs, ex quibus non posse fieri uideatur, ut à pauperibus, & mortuis, unde celebratum est prouerbium illud; etiam à mortuo tributum exigere, à sordibus enim hoc, & illiberalitate nascitur.*

COMM. Indecorum est, & sordidum ex minutis rebus questum facere, ut Titus Vespasianus non mediocriter uerecundabatur, quod eius pater etiam ex lotio uestigal caperet. sed Vespasianus pater pecuniam Titi naribus apposuit, petens an ea male oleret, unde natum est illud, lucri bonus est odor: ex re qualibet. uituperantur etiam turpes questus: ut meretricum & lenonum, & scurrarum, & circūforaneorum, & qui fiunt ex pauperibus ut auari solent etiam infimos homines & mendicos spoliare. quod Verrē in Sicilia fecisse Cicero coarguit, qui sic aratores expoliarat, ut eis solum uertere necesse fuerit. ponit autem Aristoteles hoc loco prouerbium olim apud Græcos celebratum, Etiam à mortuo tributum exigere, quod in auaros principes potissimum dicebatur. qui etiam cadauera uenderent, ut Cicero. 7. Actione Verri obijcit, qui cum multos Siculos occidisset, eorum cadauera non nisi accepto precio patribus & cognatis ad sepulturam reddebat. hoc etiam Virgilius. 1. Aene. in Achille notat.

Exanimumque auro corpus uendebat Achilles.

Super hoc adagio declamat Erasmus in principum auaritiam. hæc autem quia nascuntur ab auaritia, & illiberalitate, ideo uerecundiam afferunt, cum propalantur.

TEXT. *Et is, qui indigent non pecunia subuenire, cum possis, aut minus quam oporteat subuenire.*

COMM. Videtur etiam auarus ille, qui cum opibus abundet, & alterius egestatem facile subleuare possit, tamen nihil porrigit, aut siquid tribuit, id per paruum pusillumque est, ut non illi, qui accipit, allevationem afferre queat. tales sunt multi, qui quauis diuites sint, tamen non solum externos, sed etiam affines & cognatos suos egere, & fame confici patiuntur. quæ sanè res eis magno dedecori est. cum beneficentia & liberalitate nihil sit naturæ hominis accommodatius, ut. 1. de Off. ait Cicero. Alexander Magnus, cum quidam miles ab eo petisset dotem filiabus suis, iussit ei quinquaginta talenta numerari, cum autem ille dixisset sibi decem sufficere, respondit Alexander, Tibi quidem fortasse satis est decem accipere, mihi autem decem dare non est satis.

TEXT. *Et à tenuioribus minusque abundantibus auxiliū, & pecuniam capere.*

COMM. Habet hoc adiunctam omnino turpitudinē, ut qui potentior est ad tenuiorem confugiat, & ab eo pecuniam atque auxiliū petat. hoc enim quodammodo contra naturam est, & tamen ita comparatum est, licet iniquē, sicut ait ille. seruus apud Terentium in Phormione, ut ij, qui minus habet, semper aliquid addant ditioribus. coguntur tamē aliquando potentiores à tenuioribus auxiliū petere, quod licet eos pudeat, tamen necessitate con-

sti hoc faciunt, ut apud Virgiliū Aeneas cum ab Euandro peteret auxiliū, fortunam suam excusat.

Optime Graiugenum, cui me fortuna precari Et uitta comptos uoluit prætere ramos, Non equidem extimui. & quæ sequuntur.

Aut mutuo eam sumere, cum existimatur aliquis à te petiturus. **TEXT.**

COMM. Notat quorundam ingenium callidum & ueterratorium, qui ut facilius illiberalitatem suam occultent, egere se pecunia semper simulant, & cum amicus aliquis pecuniam ab eis mutuo petiturus est, ipsi preoccupant, & ab alio mutuo sumunt, quæ res profectò magno est dedecori. Martialis Gellium quandam notat, qui semper in ædificando erat occupatus, ut petentibus nummos amicis facilius denegare posset, quod magnos in ædificiis sumptus faceret:

Oranti nummos ut possit dicere amico

Vnum illud uerbum Gellius, ædifico.

Aut iterum petere, cum aliquis quos dedit, nummos repetiturus est. **TEXT.**

COMM. Hoc sæpe faciunt ij, qui non possunt in tempore pecuniam mutuo sumptam reddere, cum enim sciunt eum, qui dedit, repetiturum, ipsi preoccupant, & alias etiam pecunias petunt, tempusque reddendi sibi prorogari postulant. hoc tamen facere pudet eos, qui suæ fidei, atque honoris rationem habent.

Aut contra, repetere, cum iterum ille petiturus est. **TEXT.**

COMM. Hoc minus habet turpitudinis, & tamen cum ars deprehenditur pudorē adfert. interdum enim is, qui semel pecuniam dedit, cum uidet iterum eum egere, cui dedit, ueritus ne ille iterum petat, eam repetit, quam antea dederat, non quia speret tunc illam se recuperaturum, sed ne is, amplius sibi molestus sit.

Turpe est etiam aliquid laudare, ut illud poscere uidearis. **TEXT.**

COMM. Sunt quidam ita perfritæ frontis homines, ut cum uident amicos aliquid habere, quod sibi placeat, non desinant coram eis illud uehementer laudare, admirari, & se cupidos eius ostendere, ut id auferant. Solent enim ingenui ac liberales viri, cum aliquid uident amico placere, cuius ipsi domini sint, illud sua sponte offerre ac donare. Cicero. 6. actione in Verrem hoc exprimit, cum enim Rex Antiochus Verrem ad cœnam inuississet, & suas omnes copias exposuisset, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro; iste (inquit) unquamque vas in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere Prætori populi R. satis iucundum & gratum illud fuisse conuiuium, postea quàm inde discessum est, cogitare iste nihil aliud, nisi quemadmodum Regem ex prouincia spoliatum expilatūque dimitteret.

Et cum semel repulsam passus sis, nihilominus id petere. nam hæc omnia sordium, illiberalitatisque signa sunt. **TEXT.**

Magna

COMM. Magna est infamia, rem eandem iterum ac sa-
pius ab eo petere, qui se daturum semel negavit.
aut auxilium ab eo postulare, qui semel repudia-
uit. quod tamen in calamitatibus aliquando face-
re necessitas cogit, ut Cicero cum semel à Q. Me-
tello petisset auxilium quo tempore exulabat, &
ab eo neglectus fuisset, nō dubitavit tamen iterū
petere, quod eius epistola declarat ad Q. Metellū
libro epist. 5. hęc autem omnia quę supra comme-
morata sunt (inquit Aristoteles) signa sunt auariti-
ę & illiberalitatis, cum quis excusationē querit,
ne amico subseruiat, aut cum laudat aliquid, ut il-
lud auferat, aut cum sæpius id petit, quod antea
negatum fuerat, atque ideo pudorem afferunt.

TEXT. *In presentia uero, coramque laudare quempiam
adulationis est.*

COMM. Solent adultores, ut potentiorum gratiā in eā
eos in presentia laudare, vehementerque extolle-
re, quę res profecto à viro ingenio alienissima est,
& magnam apportat infamiam. quod cum inge-
nuius adolescens ille Ctesipho apud Terentium
intelligeret in Adelphis, ita inquit: Ah vereor co-
ram in oīs te laudare amplius. Ne id assentandi ma-
gis, quam quod gratum habeam facere existimes.
hoc uitio cumulata est Gręcorum natio, qui non
tantum bona, sed etiam vitia laudare solēt, ut gra-
tiam hominum aucupentur. quod egregie Iuvena-
lis Satyra. 3. sic ostendit.

Quid quod adulandi gens prudentissima, laudat
Sermonem indocti, faciem defortis amici,
& quę sequuntur.

TEXT. *Et bona plusquam satis sit laudare, mala uero ob-
scurare.*

COMM. Hoc etiam adulatoris est proprium, ut si quę
bona sint in eo, quem laudat, ea vehementer am-
plificet, admiretur, dōgē maiora quam sint, esse di-
cat. si uero mala sint in eodem, ea nō attingat, uel
obscurare contendat, & abolere propius, ne appa-
reant. Cicero de Amicitia, semper anget assenta-
tio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult ef-
se magnam. qui uero gaudent adulatione, fictus
ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, ora-
tionem illam uanam, testimonium esse laudum
suarum putant. quod ait in eodem loco Cicero.

TEXT. *Et cum quis dolet, maiorem eo dolorem ostende-
re, & alia quacumque sunt eiusmodi, turpia sunt, quo-
niam indicia sunt assentationis.*

COMM. Illa quoque est adulatorum consuetudo, ut nō
modo gaudeant & rideant, cum uident eos, qui-
bus adulantur, gaudere, & ridere, sed etiam fleāt,
cum stentes uident, & maiorem quam illi dolorē
ostendant, quod etiam Iuuenalis Satyra 3. Gręcis
attribuit,

Natio comēda est, ridet, & maiora cachino
Concutitur, fiet si lachrymas aspexit amici
Nec dolet.

Hęc (inquit Aristoteles) & cętera huius gene-
ris turpia sunt, & infamiam afferunt, quoniam sunt
adulationis signa, quę ab homine ingenio peni-
tus est aliena.

TEXT. *Turpe est etiam eos labores ferre non posse, quos
aut seniores, aut delicati homines, aut qui cum impe-
rio sunt, aut denique imbecilliores ferunt, hęc enim
omnia mollitudinis signa sunt.*

COMM. Sicuti laudantur ij, qui corpus & animum suū
assuefecerunt, ut magnos labores sustinere facile
possint, quoniam labor (ut aiebat Plato) est glo-
rię pater, & nihil sine labore, quod laudabile fit
effici potest, ita solent illi vituperari, & iustam in-
famiam subire, qui non possunt eos labores susti-
nere, quos alij sustinent, qui uel seniores sunt, uel
qui molliter & delicate uiuere consueuerunt, uel
qui sunt aliquo in magistratu uel dignitate con-
stituti, uel denique qui aliquo modo sunt infir-
miores, atque imbecilliores. quatuor autem res
numerat Aristoteles, quę solent homines à labori-
bus abstrahere, quę sunt, senectus, delicata uita,
imperium, imbecillitas. nā & senibus labores mi-
nuendi sunt, & qui delicate uiuunt, labores ferre
non possunt, & principes excusantur à laboribus,
& imbecilles iustā habent cessandi causam. si quis
ergo uel à seniore, uel ab eo, qui delicate uiuit, uel
ab eo, qui cum imperio est, uel ab imbecilli homi-
ne superetur in laborando, certe is non poterit
dedecus subterfugere. hac de causa plerunque
lenes, & impetatores primi labores subeunt,
ut iuniores, & milites pudeat, si à labore absti-
nerint, cuius rei sunt in historiis exempla plu-
rima.

TEXT. *Et ab alio beneficium accipere, idque sæpius.*

COMM. Viri magno animo præditi sibi turpe esse existi-
mant, ab aliquo beneficium accipere, quoniam in
eo quod accipiunt, inferiores esse uidentur. itaque
magis facere beneficium, quam accipere contem-
dunt quod si sæpius accipere beneficium co-
gantur, id uero mortis instar putant, & potius
egere uolunt, quam ab inferiore quicquam accipe-
re. hoc autem liberallis uiri proprium est, ut Ethi-
corum quarto docet Aristoteles, ut multis dare
beneficium uelit, à paucis accipere. Cicero tamē
ad Curionem scribens Epistolarum libro secun-
do, ut causę suę seruiret ita inquit, estque animi
ingenui cui multum debeas, eidem plurimum uel
de debere.

TEXT. *Et alicui beneficia exprobrare turpe est, hęc enim
signa sunt animi pusilli, ieiuni, atque abiecti.*

COMM. Cicero de Amicitia genus hominum odiosum
uocat eorum, qui beneficia exprobrare solent, sic
enim ait, Odiosum sanē genus hominum benefi-
cia exprobrantiū, quę meminisse debet is, in quę
collata sunt, non commemorare, qui contulit. Ari-
stoteles ait, hęc esse signa pusilli animi, & abiecti,
cum quis libenter beneficium accipit, & cū aliis
exprobrat ea, quę contulit. indignantur enim etiā
infimi homines, & serui ipsi cum exprobrari sibi
audiunt beneficia, sicuti Sofia apud Terentium
in Andria, cum ita inquit,
Sed mihi hoc molestum est, nam isthęc comme-
moratio,
Quasi exprobratio est immemoris beneficii.

Et de

TEXT. *Et de se ipso predicare, ac magna quadam polliceri.*

COMM. Hoc expressit Cicero primo de Officiis, ubi sic ait, Deforme etiam est de se ipso predicare falsa praesertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. hoc tamen vitio notatus est ipse Cicero, quod de se ipso gloriosius predicare soleret, quod non tantum illi P. Clodius & caeteri inimici obiiciebant, verum etiam M. Brutus, qui ei fuit amicissimus. ut in ipsius Bruti Epistola ad Atticum videre licet. Socrates apud Platonem multis in locis Sophistas irridet, qui de se magna quadam pollicebantur, & omnia se scire profitebantur. Catullus facetissimè Suffenum quendam irridet, qui cum esset ineptissimus, tamen se mirificum esse poetam existimabat.

TEXT. *Et quae aliorum sunt, sibi vendicare, quod arrogantia signum est.*

COMM. Sunt quidam adeo gloriosi & vani ostentatores, ut aliorum res sibi attribuant, ut Batillus ille, qui Virgilianos uersus à se factos Augusto Caesari perliuasit, quidam etiam ut diuites videantur, hospitibus vicinos fundos aut ardes suas esse praedicant. haec omnia (inquit Aristoteles) ab inani quadam arrogantia proueniunt. hoc vitium in Thrasone uasre calideque ludit apud Terentium ad latorem ille princeps Gnatho, cum sic ait: Labor alieno magno partem gloriam, uerbis sepe in se transfouet, qui habet salem, Quod in te est. huiusmodi homines apud Graecos uulgato pro uerbis Salacones appellantur.

TEXT. *Atque eodem modo in singulis animi uitiiis sicut, indiciaque, & quae sunt, uis similia, turpia sunt, & infamiam afferunt.*

COMM. Ne singula persequatur, concludit opera omnia quae à uitiis nascuntur, & indicia notaque uitiorum, & quae uitiis aliquo modo similia sunt, uel recudiam gignere, atque efficere, ut homines erubescant, cum in eis deprehendantur. tria sunt igitur haec distincta atque separata, quae faciunt erubescere. primo uitiosa opera, turpesque actiones, ut si quis in adulterio deprehendatur, aut furto. Secundo indicia notaque uitiorum, ut si quis in conspectu populi uomere cogatur, propter crapulam aut ebrietatem, quod Cicero. Philipp. M. Antonio obiicit. uel si quis ita loquatur, ut obscenitatem aliquam, aut turpem cupiditatem praeseferat. Tertio quae uitiis similia sunt, quamuis neque uitia, neque uitiorum noxae sint, ut si iuuenis senectuti non assurrexerit, aut de uia non cesserit, aut contra sententiam eius aliquid dixerit, aut fecerit. haec enim caeteraque huius generis licet uitia non sint per se, neque uitiorum indicia, tamen infamiam saepe afferunt, & hominem erubescere cogunt.

TEXT. *Praeterea turpe est, non esse participem rerum honestarum, earumque, quae uel generatim omnes participant, uel pares similesque uniuersi, uel saltem plurimi.*

COMM. Declarat Aristoteles hoc loco, non solum affinem esse alicui uitio turpe esse, uerum etiam ab honestis rebus esse uacuum, ignominiam afferre.

debet enim unusquisque pro uirili parte conari, ne in rebus honestis ab ullo superetur, aut saltem à paribus, & sui ordinis hominibus. exempli gratia, si nobiles omnes literas & Musicam discant, turpe erit viro nobili, si neque literas neque Musicam didicerit. ut cum Graeci summam eruditionem sitam esse putabant, in neruorum uocumque cantibus, & in epulis Lyra circuleretur, Themistocles quoniam illam recusasset, habitus est indocior, ut primo Tuscul. scribit Cicero. Turpe fuit igitur Themistocli fidibus non didicisse, cum caeteri nobiles omnes Musicae operam darent.

TEXT. *Pares autem similesque uoco illos, qui sunt eiusdem nationis, ciuitatis, etatis, familiae; denique qui equo iure uiuunt.*

COMM. Quonia aliquis dubitare posset, qui nam sint pares similesque declarat Aristoteles quos ipse hoc loco pares atque similes uocat. quinque autem modis ostendit aliquos pares ac similes dici posse. primo si fuerint eiusdem nationis, ut Itali, Germani, Galli, Hispani, singuli inter se pares similesque dici possunt. ut Itali magnanimi, Germani fortes, Galli fideles, Hispani callidi. quod si qui de generant à natione sua uituperantur. Secundo qui sunt eiusdem ciuitatis, ut Romani, Mediolanenses, Venetii. Tertio qui sunt eiusdem aetatis ut pueri inter se, adolescentes, iuuenes, senes. Quarto qui sunt eiusdem familiae, ut Cornelij, Fabij, Iulij. Quinto qui equo iure uiuunt, ut Christiani, Iudaei, Mahometani. omnes enim isti aliquo modo pares inter se, similesque dici possunt.

TEXT. *Nam omnino turpe est, non rerum huiusmodi esse participes, ut eruditionem aliquo modo non degustasse, atque ita de reliquis.*

COMM. Postquam ostendit quoniam pares ac similes inter se dici soleant, nunc ad propositum reuertitur, & ait omnino turpe esse res huiusmodi non participare, quae paribus & similibus communes esse uideantur. ut si quis Urbanus nulla penitus doctrina sit excultus. neque enim ignominiam ullo modo subterfugere potest, cum omnes Urbani homines aliquam doctrinae operam dare soleant. ita si quis Christianus ignoret, quae christianae persuasionis summa capita sint, quibus fide habere oportet, & quae certa esse credenda sit, aut nesciat qua deprecatione quotidie sit utendum, certe omnium irrisione ludatur, & magnam infamiam subeat. sic Cicero pro L. Flacco Flaccidem quendam Temnitem irridet, qui cum iam senex esset, non tamen unquam in patria sua promulgatos honores & omnibus fere concessos assequi potuerat.

TEXT. *Quae omnia turpiora sunt, si ipsius culpa euenisse uisa fuerint: sic enim ab animi uitio magis profecti uidentur, si ipse causa fuerit malorum, quae uel antea fuerunt, uel nunc adsunt, uel postea futura sunt.*

COMM. Aliqui excusantur quod uel ob aegritatem, uel ob aduersa tempora, uel quia magistri defuerint, eruditionem assequi non potuerunt. nam uere dixit Iuuenalis,

Haud

Haud facile emergunt quorum uirtutibus obstat
Res angusta domi.

Verum si quis ob negligentiam suam, & prauā
uiuendi rationem, cum ei facultas daretur, doctri-
nam percipere noluit, is nullam habet excusatio-
nem, sed maxima vituperatione dignus est. nam
omnia mala quæ sibi culpa sua quis contraxit, lon-
gè turpiora sunt, quam quæ sine culpa eueniunt.
quoniam illa certum est, ab animi uitio proueni-
re, quæ res ruborem & infamiam semper annexā
habet, siue mala ea, iam præterita sunt, siue sunt
præsentia, siue futura. sic apud Virgilium decimo
Aeneidos Iuno Venerem irridet, quod conquire-
retur de calamitatibus Troianorum & filij suæ
Aenææ quarum ipsa causa fuerat, sic enim ait,
Me duce Dardanius Spartam expugnauit adul-
ter?

Aut ego tela dedi, fouiue cupidive bella?
Tunc decuit metuisse tuis. nunc sera querelis
Haud iustis astringis, & irrita iurgia iactas.

TEXT. *Verēcundantur etiam homines, cum aut patiuntur, aut iam perpeſsi sunt, aut se paſſuros intelligunt ea, quæ ignominiam & opprobria ferre poſſunt. huiusmodi uero ſunt ea, quæ uel ad obſcenum corporis miniſterium, uel turpium factorum pertinent, in quibus quis contumelia afficitur.*

COMM. Verēcundia tranſiētur ad omnia tempora. cū enim quis aut in præſentia patitur aliquid, quod ignominiam afferre poſſit, aut iam alio tempore perpeſſus eſt, aut intelligit ſe in futuro perpeſſurum, rubore ſuffundi ſolet. uel ex intelligētia præſentis turpitudinis, uel ex memoria præteritæ, uel ex prouidentia futuræ. declarat autem Ariſtoteles quæ dicat ignominiam afferre. nempe cum quis alteri ſeruit uel turpi corporis miniſterio, uel in aliqua re alia quæ turpis & inhoneſta habeatur, ut affici contumelia merito poſſit. cuius generis plura Cicero Verri, & M. Antonio obiicit, & Saluſtius ipſi Ciceroni. ita Numanus nono Aeneidos molliciem & deſidiam Troianis obiectat,
Vobis picta croco & fulgenti murice ueſtis
Deſidiæ cordi, iuuat indulgere choreis
Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ
O uerè Phrygiæ, neque enim Phryges.
& quæ ſequuntur.

Tanta eſt autem uerecundiæ uis & honeſtatis, ut multi præ pudore eorum, quæ paſſi fuerūt, mori uoluerint, ut Lucretia, Cyane, Sophronia, multi nequid turpe paterentur ſibi mortem conſciuerint, ut Theoxena ne à Philippo Macedonæ rege uiolaretur, & Damocles adoleſcens ut Demetrii Poliorcetæ uim ſubterfugeret.

TEXT. *Et quæ ad intemperantiã attinent, ſiue quis uolens, ſiue inuitus patiatur, dedecus afferunt.*

COMM. Turpis & Venerea libido, quæ ab intemperantiã naſcitur, tam maribus quam ſæminis ſummã affert ignominiam, tantoque maiorē, quanto quis acrius illi non reſiſtit. ſiue igitur quis ſua ſponte alicuius libidini ſe ſubiiciat, ſiue inuitus idem patiatur, in magno dedecore eſt. itaq; Pausanias no-

bilis adoleſcens, quamuis per uim pudicitia amiffet, tamen illam contumeliam pati diutius noluit, & Philippo regi Alexandri Magni patri mortem intulit, quod iniuriam ſuam, ut par eſſet, ulciſci neglexiſſet, quo factò lætus interiit. multo tamen grauior eſt eius ignominia, qui uolens aliquid turpe patitur, unde huiusmodi homines ſempiterna macula notati ab omnibus honoribus excluduntur, & ſi deprehenſi fuerint, & qui agunt, & qui patiuntur, miſera & infami pœna morteꝝ multantur. qui uero uim à ſe repellunt, etiam ſi eum, qui uim afferre conatur, interfecerint merito laudantur. Cicero pro Milone ſic ait. pudicitia cum eriperet militi Tribunus militaris in exercitu C. Marij propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo eſt, cui uim afferebat. facere enim probus adoleſcens periculoſè, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille uir ſummus ſcelere ſolum periculo liberauit.

Et quæ ad uiolentiam, cum inuitus patitur. nam huiusmodi patientia ab ignauiã, & timidiãte proficiſcitur, ſicut etiam iniurias acceptas non ulciſci.

COMM. Cum aliquis nobis uim infert, ſi uiolentiam libenter ſubimus, neque recuſantes, ea dedecus non habet, ut cum inter ludendum nos amici uerberant, aut ſupplantant, aut uulnerant, ſicut interdum accidit, æquo animo ferre, laudi non uitio datur. Sed cum nos inuitos aliquis offendit, & eam uiolentiam æquo animo patimur, tunc certe dedecus & infamiam effugere non poſſumus. nã ea patientia non à uirtute aliqua, ſed à uili atque timido animo prouenit, qui uim ui repellere non audeat. quod ſi forte quis excuſationem habeat, quod cum offenderetur, ſe defendere nõ potuerit, uel quod potentior eſſet inimicus, uel quod ex improuiſo fuerit oppreſſus, uel aliqua alia de cauſa, profectò magnam deinceps ignominiam ſubiicit, niſi acceptas iniurias ultus fuerit. quod cū intelligeret callidus ille Sinon apud Virgilium. Aen. ita ſe ipſum laudat,

Nec tacui demens, & me, ſors ſiqua tuliffet,
Si patrios vnquam remeſſem uictor ad Argos
Promiſi ultorem, & uerbis odia aſpera moui.

Turpe enim Sinoni fuiſſet, ducis & propinqui ſui Palamedis mortem Vlyſſis fraudibus illatam æquo animo ferre, & ultionem aĩo nõ agitare. hæc quidem ita uulgo exiſtimantur. uerum ſapientes tolerandas eſſe cẽſent iniurias, neque malum pro malo reddendum.

Hæc igitur, cæteraque huius generis ſunt, quæ homines uerecundantur.

COMM. Primam partem ſe iam abſoluiffet, & docuiſſet, quæ ſint ea, propter quæ homines uerecundia afficiantur, reſtat, ut doceat etiam qui ſunt homines, quos uereri ſoleamus, & quomodo affe-
cti uerecundia capiamur.

TEXT. *Quoniam autem uerecundia opinio quedam eſt ignominia, atque eius ipſius gratia, non autem eorũ, quæ inde proneniunt, & nemo bonam querit famam, niſi propter illos, qui de ſe exiſtimant. neceſſe eſt, homines*

mines affici uerecundia propter illos, quorum rationem ducunt,

COMM.

Cum ostendere velit, qui nam sint illi homines, quos uerecundiamur, & propter quos uerecundia afficiamur, primo uerecundia definitionem repetit, quæ est opinio uel timor ignominia, eius ipsius ignominia tantum, non alterius rei gratia. neque enim qui uerecundatur aliud timet, nisi ut bonam famam & existimationem amittat, non autem ut pecuniis priuetur, aut aliquod incommodum accipiat. quamuis plerumque accidat, ut quis præter infamiam, etiam detrimentum accipiat. & ex ignominia sæpe damnum nascatur, tamen qui uerecundatur, non damnum sed infamiam timet. quærit enim bonam famam conseruare. nõ quidem apud omnes. sed tantum apud eos, qui de se existimare atque iudicare uere possunt. Itaque fit, ut omnes eos uerecundiamur, & propter illos uerecundiam afficiamur, quorum rationem ducimus, & quos in honore, ac præcio habemus. neque enim seruos nostros uerecundiamur, aut pueros, aut agrestes & abiectos homines, quoniam eorum de nobis existimationem parui pendimus. sed ciues, nobiles, maiores, æquales, denique omnes quorum existimationem de nobis magni facimus, uereri solemus. ut Sp. Caruilius, cum grauius claudicaret ex vulnere ob Remp. accepto, uerecundabatur in publicum prodire, ne propter claudicationem fortasse aliqua subiret infamiam. cui mater præclare grauius dixit, quin prodi mihi spiriti, ut quotiescunque gradum facias, toties tibi tuarum uirtutum ueniat in mentem.

TEXT.

Eorum autem rationem ducunt, qui sui admiratione capti sunt, & eorum, quos ipsi admirantur, quosque in admirationem sui trahere desiderant, & quibuscunque de honore ac dignitate contendunt, & denique quorum existimationem non contemnunt.

COMM.

Numerat eorum hominum genera, quorum rationem ducere soleamus, ac ea quinque esse præcipua ostendit. primum eorum, qui nos admirantur, & magnos atque excellentes uiros esse non arbitrantur. necesse est enim ut eos amemus, eis fauamus, & uerecundiamur ne forte sententiam mutant. itaque magnam eorum rationem ducimus. quippe hoc est homini naturale, ut aliis præesse, & multos ad sui admirationem concitare velit. unde Themistocles cum esset interrogatus cuius uocem libentissimè audiret, eius (inquit) à quo meæ uirtutes optimè celebrantur. Secundum eorum est, quos ipsi admirantur, & præstantes esse uiros iudicamus, tales enim homines magna cum obseruantia colimus, quia de nobis eos bene existimare uolumus. uera enim laus est, quæ à laudato uiro proficiscitur. ita Cicero pro P. Quintio, se Q. Hortensii eloquentiam uehementer uereri ostendit, quoniam ipsum Q. Hortensium admirabatur. Tertium est eorum, quos in admirationem nostri trahere desideramus, & à quibus excellètes iudicari cupimus. quod accidit cum nouum aliquem magistratum gerimus, aut cum alicuius dignitatis candidati su-

mus, aut cum tunc primum aliquod negocium agredimur. solemus enim omni uti diligentia, ut aliquam de nobis admirationem concitemus. hoc eleganter Cicero pro Milone declarat, ubi sic ait, Scio enim quam timida sit ambitio, quataque & quam sollicita cupiditas consulatus, omnia nõ modo quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam falsam per horrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. & quæ sequuntur. Quartum est eorum, quibuscum de honore ac dignitate contendimus. licet enim eos superare contendamus, non tamen contemnimus, si modo tales esse putamus, qui nobiscum digni sint comparari, sed eos potius ueremur, quoniam socios & consortes gloriosi laboris habemus, ut in Bruto Cicero de Q. Hortensio prædicat, cum quo certare (inquit) erat gloriosius, quam omnino aduersarium non habere. Quintum denique eorum omnium est, quorum existimationem de nobis non contemnimus, eos enim obseruamus, & ueremur, & ut bene de nobis sentiant, laboramus.

At uerò sui admirationem apud eos, mouere uolunt, atque ipsi etiam eos admirantur, qui bonum aliquod in se habent eorum, quæ honore digna iudicantur.

TEXT.

Hoc loco declarat illa duo prima hominum genera, quæ sunt, nempe qui nos admirantur, & quos ipsi admirantur. & ait illos esse in quibus sit aliquod bonum honore dignum. sciendum igitur esse uaria bonorum genera, nã aliqua dicuntur ueneranda, quia sunt præstantissima, qualis est sapientia, & plurimarum rerum cognitio. aliqua dicuntur laudabilia, quales sunt honestæ actiones & rectè facta. aliqua dicuntur præstantia, quales sunt dignitates, magistratus, imperia, quia, qui sunt in eis constituti, reliquis præstare creduntur. aliqua dicuntur utilia, quod ex eis emolumenta capiamus, ut diuitiæ. aliqua denique iucunda uocantur, quæ nobis uoluptatem afferunt, ut quies & animi relaxatio. sed ex omnibus bonis, nulla maiorem admirationem concitant, quam ea, quæ *τιμὰ* Græcè, Latine ueneranda nuncupantur. summam enim sapientiam, & scientiam omnes admirantur.

COMM.

Et à quibus impertiri sibi quippiam ardentè cupiunt, cuius illi domini sint, ut amatores.

TEXT.

Vehemens cupiditas sæpe nos in alicuius admirationem inducit. ut cum uidemus aliquem id bonum possidere, quod nos ardentè cupimus, quod amatoribus accidit, ait Aristoteles. illi enim allekti pulchritudine, præstantique forma uehementer eam admirantur, uerentur, & amicæ suæ omni ratione placere student. uim enim maximam habet pulchritudo, adeo ut Socrates exigui temporis Tyrannidem eam appellaret, & Carneades regnum, quod nullis satellitibus egeat. Aristoteles autem dixisse fertur, pulchritudinem longè maiorem habere uim ad commendandum, quàm accurate scriptam epistolam.

COMM.

Cum paribus autem similibusque de honore, ac dignitate contendunt.

TEXT.

Quia

Quia dixerat nos eos uereri quibuscum de dignitate contendimus, nunc ostendit, quinam ij sint, & ait esse æquales simileque. pulchrum est autem ab eorum nemine, qui sunt eiudem ætatis superari, sed longe pulchrius est æqualibus ac similibus antecellere, pulcherrimum uerò cum maioribus etiam natu comparari. quare Crassus primò de Oratore apud Ciceronem ait, non sibi cohortandum esse Sulpitium & Coptam, sed magis utrunque collaudandum uideri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum, sed cum maioribus natu compararentur.

TEXT. *Vixos uero prudentes obseruant, tãquam eos, qui uera prædicare soleant, sales autem sunt senes, atque eruditi.*

COMM. Adfert causam cur prudentes homines obseruare, & uereri soleamus, quoniam (inquit) eos uera de nobis prædicare possit cognoscimus. nam (ut est in primo Ethicorum) unusquisque de iis uerè iudicat, quæ intelligit, & eorum æquus est æstimator. & Cicero, Statuere quid sit sapiens uel maxime uidetur esse sapientis. docet autem qui sint illi, quos prudentes existimemus, nempe senes, & eruditi. Senes quia magnum rerum usum & experientiam habent, & ætatis longæ beneficio, multa videre, audire, tractare potuerunt, quibus ex rebus prudentia nascitur. eruditi uero propter uariam rerum scientiam & cognitionem prudentes existimantur. quod si quis senex sit, & eruditus, is sanè prudentissimus haberi solet. hanc utranque prudentiam M. Antonius apud Ciceronem. 2. de Oratore sic expresit, Qui est uersatus in rebus, uel usu quem ætas denique affert, uel auditione, & cognitione quæ studio & diligentia præcurrit ætatem. in Topicis sic ait Cicero, Nam & ingeniosos, & opulètos, & ætatis spacio probatos, dignos quibus credatur, putant. maior tamen ex usu atque experientia rerum quam ex doctrina prudentia quaeritur, ut in epistolis ait Cicero. qua de causa etiam Aristoteles hoc loco senes eruditos præposuit.

TEXT. *illa etiam uerecundiam mouent, qua in oculis omnium ac propalam sunt: unde etiam pro uerbis illud; pudorem in oculis esse.*

COMM. Cum quis in multorum hominum conspectu peccat, plurimum solet erubescere, quod erroris sui multos esse testes uidet. quo fit ut multi sint in concione timidi, neque uerba coram multitudine facere audeant, quod infamiã subire uereatur. nonnulli etiam dicturi in concione, uel coram principe obmutescunt. quod duobus celeberrimis & eloquentissimis uiris Demostheni & Theophrasto accidisse legimus. at in priuata domo, & loco solitario multa facimus, quæ nequaquam in foro, & celebri loco faceremus. unde natum est pro uerbum (inquit Aristoteles) pudorem in oculis esse. quia conspectus uel incutit pudorem uel renouat. & hac de causa dixit Ouidius, noctem pudore vacare, quia noctu non uidemus. obseruatum

est etiam cæcos impudentiores esse, quia sensu uidentendi carent. unde fortasse poetæ firxerunt cupidinem esse cæcum, quia sit impudens. & pueri ac puellæ cum pudore afficiuntur oculos tegunt, & honestiores mulieres rectis oculis nequaquam uiros aspiciunt, & cum loquuntur uultum demittunt. ut Virgilius primo Aencidos, de Dione,

Tum breuiter Dido uultum demissa profatur,

Et in 3. de Andromacha.

Deiecit uultum, & demissa uoce locuta est.

Atque hac de causa magis eos uerecundantur, qui semper secum futuri sunt, & qui suas aduertat actiones, ubi; hæc ueraque sint in oculis.

COMM. Quia quæ palam fiunt, & in oculis multorum uerecundiam mouent, ideo fit, ut duo genera hominum potissimum uereamur, hoc est qui semper nobiscum sunt, & qui nostras aduertant actiones. nam externos, & peregrinos & qui sunt à nobis breui discessuri, præsertim si sint incogniti, non admodum uerecundamur, neque illos qui nobiscum una uersantur, si suis in rebus occupati, non aduertunt, quid à nobis fieri soleat. quod si nobiscum perpetuo uiuant, & actiones nostras aduertant, ceritè plurimum uerecundari solemus, quoniam hoc utrunque est in oculis, & iam dictum est pudorem in oculis habitare. sic Cicero quamuis cum Luceio frequenter uiueret, & suas illi actiones probaret, tamen uerecundia impeditus, nunquam ausus est illi coram cupiditatem suam explicare. Quare sic ad eum scribit Epistola. libro quinto. Coram me tecum eadem hæc agere sæpe conantem deterruit pudor quidam penè sub ralticus, quæ nunc expromam absens audacius. Epistola enim non erubescit. Ardeo cupiditate incredibili, & quæ sequuntur.

Et eos, qui eidem culpæ minime sunt obnoxij, perspicuum est enim eos in contraria esse sententia.

COMM. Eiusdem flagitij scelerisque socij & participes nequaquam inter se uerecundantur. sed qui in aliquo crimine est, cum uerecundantur, qui ab eo peccato est alienus, quoniam intelligit eum à se discrepare. ut intemperans homo coram temperato viro nequitiam suam proferre non audeat, sed eam abscondit, at uero cum intemperanti non solum eam proferet, sed etiam de illa gloriabitur. ut Cherea Terentianus Antiphonis socij sui conspectum non timet, licet habitu esset indecoro, sed ei flagitium suum quod uirginem uitiaisset, cum letitia narrat. sed Antiphonis patrem & matrem ueretur, quos sciebat, à tali flagitio abhorretere, & alios etiam fugitat, qui tali culpæ non erant obnoxij. sic enim ipse loquitur in Eunuchis, Dum ante ostium sto, notus mihi quidam obuiam

Venit, ubi uidi, ego me in pedes quantum queo In angiportum quoddam desertum, inde item

In aliud, inde in aliud, ita miserimus

Fui fugitando nequis me cognosceret.

TEXT. *Et qui minimè proclives sunt ad ignoscendum eis, qui peccare uideantur.*

COMM. Non admodum ueremur eos, qui lenes sunt, & faciles ad ignoscendum, sed qui seueri sunt & asperi, neque facile cuiquam ignoscunt, eos magnopere ueremur, quod elegantissimè Terentius in Adelphis in persona duorum fratrum Mitionis & Demæ expressit. nam Mitionem lenem, elementè, placidum fingit, itaque Aeschinus & Ctesiphon adolescentes non eum multum uerebantur. Demæam uero fingit, seuerum, tristem, truculentum, quare ijdem adolescentes eius filij maximopere illum ueriti fugiunt, nec cum eo esse uolunt. ipse igitur Demæa super hac re ita secum queritur, *Illum amant, me fugitant, illi credunt, consilia omnia.*

TEXT. *Nam quæ quis ipse facit, ea dicitur uicinis non uitio uertere: quare quæ non facit, sine dubitatione uitio uertit.*

COMM. Pauci sunt homines, qui ea damnant, & aliis uitio uertant, quibus ipsi delectantur, ut a lotus & intemperans, non eum uituperat, qui gula & libidini seruit, ut Mitio Terentianus, qui suam semper egit uitam in ocio, & in conuiujs, non damnat Aeschinum, & Ctesiphontem amantes, potantes, unguenta redolentes, at ea, quibus aliquis non delectatur, aliis uitio uertit, ut Demæa qui uenit ad Mitionem sæpe clamitans, *Quid agis Mitio? Cur perdis adolescentem nobis? cur amat? Cur potat? Cur in his rebus sumptus suggeris? Eratenim Demæa agrestis, sæuus, tristis, parcus, truculentus, tenax, ut ipse de se confitetur.*

TEXT. *Eos quoque uerentur, qui omnia facile enunciant: nihil enim differt, non uideri peccasse, & peccatum non enunciari.*

COMM. Cum intelligimus aliquem peccata nostra enunciatum, eum ueremur, & ab eo diligentissimè cauemus, quoniam flagitia nostra quam occultissima esse cupimus. sic enim facile boni uiri existimabimur, si peccata latuerint, quia quorum peccata non enunciantur, illi plerunque nihil peccasse uidentur. hac de causa Semiramis (ut in historiis legimus) cum aliquem iuuenem ad concubitum suum admisisset, erat enim intemperantissima femina, statim eum occidi iubebat, ne flagitium suum enunciatum, & in fabulis, Tereus Philomenè quam uirginem uitariat, linguam extraxit, ne cuiquam id scelus indicare posset. & in coniuratione contra Cæsarem M. Brutus ideo Ciceronem noluit admittere, quod eius loquacitatem ueretur.

TEXT. *Illi uerò facile enunciant, qui iniuriam acceperunt, eo, quod obseruare soleant.*

COMM. Qui à nobis iniurias acceperunt, ij diligenter

30 obseruare solent, siquid à nobis peccatum fuerit, atque illud enunciare, quocirca uitare eos oportet, ne id forte accidat, quod Stakerio accidisse scribitur, qui ea locutus est, inimicis subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumque prolatis rei capitalis iure damnatus est. huic simile quiddam (ait in Topicis Cicero) de Lacedæmonio Pausania accepimus. Cicero se ideo Veris accusatorem profuturum, quod ab eo multas iniurias accepisset.

TEXT. *Et maledici, nam si nihil peccantibus detrahunt, quanto magis peccantes inuadunt?*

COMM. Obrectatores & maledici homines aliorum enunciare peccata facile consueuerunt: quod argumento probatur à maiorum comparatione. solent enim maledici bonis uiris & nihil peccantibus detrahere, ergo multo magis eis detrahent, qui aliqua in re peccare uisi fuerint. Cicero pro Cælio neminem posse falsam famam peccatorum subterfugere censet, in maledica ciuitate sed pro Flacco, uehementer Flaccum laudat, & optimum uirum esse docet eo argumento, quod in maledicentissima ciuitate omne crimen effugisset.

TEXT. *Et qui in notandis proximorum peccatis occupati sunt, quales sunt derisores, & Comici poete: nam hi quoque quodammodo maledici sunt, & peccata enunciant.*

COMM. Eos etiam uereri debemus, qui diligentiam in ea re ponunt, ut aliorum peccata notent, quod sordida, derisores, comici & satyrici poete facere solent. hi enim maledicos quodammodo imitantur, dum aliorum peccata diuulgant. in hoc tantum differunt, quod maledici sibi unum illud proponunt, ut alicui maledictis suis infamiam inurant, poete uerò ac derisores, ut risum audientibus moueant, & uera uitia notent, atque corrigant. ut de Horatio Persius scribit, *Omne uaser uitium ridenti Flaccus amico Tangit, & admissus circum præcordia iudit.*

40 Quod autem antiqui poete comici uitia notarent, atque patefacere solerent, sic Horatius primo Sermonum ostendit, Eupolis, atque Cratinus, Aristophanèq; poete. Atque alij quorum comædia prisca uirorum est, Siquis erat dignus describi, quod malus, aut fur, Quod inæchus foret, aut sicarius, aut alioqui Famulus: multa cum libertate notabant.

Interdum etiam bonos & sapientes uiros in comædijs deridebant, ut Aristophanes in Nebulis Socratem.

TEXT. *Eos etiam uerentur, qui sibi nulla in re unquam refragati sunt, ij enim admirari quodammodo uidentur.*

COMM. Qui nobis in rebus omnibus assentiunt, & quicquid ab eis petimus, sine ulla repulsa concedunt, hoc quadam nostri admiratione ducti facere uidentur, quod optimè de nobis sentiant. itaque tales hoies uereri solemus, ne sententiã mutet, & aliquid de nobis mali suspicari incipiant. potest et hic lo-

hic locus aliter intelligi, nam uerbum quo utitur hic Aristote. ἀποτύχνας, à presenti ἀποτυγχάνω deducitur, quod interdū frustrari spe significat, interdum peccare, labi, decipi. primam significationem nos secuti sumus. nam omnino solemus eos uereri, apud quos nunquā spe nostra frustrati sumus, & qui nobis omnia petentibus concesserunt. altera significatione potest ita uerti, ut dicat Arist. nos uereri illos, inter quos nihil unquā peccauimus, & nulla in relapsi sumus. qđ ēt uerū est.

TEXT. *Atque ideo uerentur etiam eos, qui tunc primum aliquid à se petunt, quippe cum nihil adhuc apud illos existimationem suam esse laesam intelligant.*

COMM. Hoc sanè fieri solet, ut cum quis tunc primum aliquid à nobis petit, ei libenter, si facultas detur, morem geramus, & nos id denegare quodammodo pudeat. uidentur enim qui rogant, bene de nobis sentire, & probos atque officiosos existimare. quam eorum opinionem confirmare, atque augere cupimus. quod si denegemus ea, quæ petunt, statim existimatio illa, quam de nobis habebant, imminuitur, quod minimè uellemus. hæc etiam ars est eorum, qui petunt. censent enim iustum esse, ut quod tunc primum rogant, sibi concedatur. ut Hioneus ille Troianorum orator apud Virgillum primo Aeneid. ita Didonem adhortatur;

officio nec te
Certasse priorem Pœniteat. itaque Dido uerecundia quadam affecta primo regni sui nouitate excusat, quæ durius erga hospites se gerere cogetur, deinde liberaliter, & auxilium & opes pollicetur,
Auxilio tutas dimittam, opibusque iuuabo.

TEXT. *Huiusmodi sunt illi quoque, qui nuper amicitiam inire uoluerunt. propterea quod ea tantum aduertuerint, quæ in ipsis sunt optima.*

COMM. Nostram existimationem eodem modo nihil esse laesam apud eos putamus, qui nobis amici fieri cupiunt, conspexerunt enim quæ optima sunt in nobis. atque ideo nostram expetunt amicitiam. nam si male de nobis sentirēt, non certe se in amicitiam insinuare studerent. tales igitur etiam hoies uereri solemus, ne aliter sentiant. Statuunt autem sapientes comes quidem & affabiles erga omnes esse oportere, sed non tamen omnes in amicitiam admittendos esse. Quare Solon præcipiebat, ne facile nobis amicos compararemus, sed quos semel in amicitiam nostram receperimus, ne postea rejiciamus. idem significare uoluit Pythagoras cum in Symbolis suis ita præcepit, Ne cui uis dextram porrigas. i. ne quemlibet hominem, in amicitiam & familiaritatem admittas.

TEXT. *Quare Euripidis responsum ad Syracusanos iure laudatur.*

COMM. Satis constat Syracusanos & Siculos omnes quadam Euripidis admiratione ductos, cum præter ceteros poetas laudare solitos, & prædicare, atque eius Tragedias & carmina magno in honore ac precio habuisse. tradit enim Plutarchus in Nicæa vita, quo tempore uicti fuerunt Athenienses à Sy-

racusanis, & fusi fugatique per totam Siciliam sedibus incertis uagarentur, & passim à Siculis trucidarentur, eos omnes, qui uersus Euripidis memoria tenerent, & recusarent, fuisse conseruatos. tanta erat apud Siculos Euripidis reuerentia. sed quodnam fuerit hoc Euripidis responsum ad Syracusanos, de quo meminit Aristoteles hoc loco, non satis constat. suspicari licet, Syracusanos absentis Euripidis amicitiam uehementer expetuisse, atque illum ad se publicè euocasse, sicut etiā Archelaus Macedoniae rex eum ad se accersuit, Euripidem autem respondisse, ipsos Syracusanos tantum ea considerare, quæ in se optima viderentur, atque ideo suam amicitiam expetere, quod si præterea cogitarent, sibi multa deesse, quæ in eo homine esse debent, qui sit Remp. administraturus, aut toti populo satisfactorius non eos, tanta cupiditate flagituros, ut Syracusas accederet. hoc enim responsum cum Aristotelis sententia plurimum conuenit.

Tales sunt etiam ueteres familiares qui nullius flagitij conscij sunt.

TEXT.

COMM. Quia semel partam bonam existimationem ueri cupimus, ideo non tantum novos amicos ueremus, sed etiam ueteres familiares, atque eos præsertim qui nobis nullius sceleris conscij sunt. nam qui peccata nostra cognita habent, illos non ueremur, sed timemus, unde Iuuen.

Scire nolunt secreta domus, atque inde timeri.

Solent autem uerecundari homines non solum in eis, quæ dicta sunt, quæ re uera sunt obscæna, sed etiā in eis, quæ signa sunt: ut non modo cum ueneri indulgent, sed etiam cum eius rei signum aliquod edunt: neque tantum cum turpia faciunt, sed etiam cum de illis loquuntur.

TEXT.

COMM. Quæ uerecundiam mouent ita distinguuntur, ut alia sint obscæna & turpia, ut incestus, adulterium, alia turpitudinis signa sint, ut attrectatio mulieris, osculū, impudica locutio. non solum igitur facta ipsa turpia uerecundantur hoies, sed etiā turpium factorum signa. quod exemplo declarat Aristot. omnes. n. cum indulgent ueneri secreta petunt loca, ne ab aliquo videant, quod si in eo actu deprehendatur, uehementer eos pudet, modo rectè instituti sint. nam Cynicorum impudentia damnatur, qui tanquam canes in foro propalam coire cum mulieribus non erubescant. præterea qui signum aliquod uenerum edunt, si conspiciantur ab eis, quos uerentur, statim erubescunt. ut apud Terentium Aeschinus, cum meretricis hostium pulsasset, Mitione patre super ueniente, uerecundari cepit. id enim signum erat meretricis consuetudinis. neque tantum turpia facta, sed etiam sermo turpis uerecundiam mouet, est enim sermo quasi factorum umbra quadam, ut aiebat Democritus. nam qualis uir talis etiam oratio solet esse. Quare bene Isocrates Demonico præcipit, ut existimaret ea, quæ factu turpia sunt, nullo modo dictu honesta esse posse.

Q 2 Eodem

TEXT. *Eodem modo non tantum prædictos homines uere cundantur, sed eos etiam qui possunt illis, quæ facta fuerint, enunciare, quales sunt illorū serui, aut amici.*

COMM. Sicuti non tantum facta turpia, sed etiam eorum signa uerecundiam mouent, ita non tantum graues homines ueremur, sed etiam eos, qui facta nostra narrare illis possunt. quo fit, ut seruos illorū, & amicos hac de causa uereamur, quia possunt ea, quæ fiunt, enuntiare. sæpe etiam eorum, quos suspicimus seruos & amicos colimus, ueneramur, hilari vultu excipimus, non propter ipsos, neque enim illos magnificamus, sed quia cupimus eorū dominis gratificari, & gratiam illorum promereri. sic Athenienses (ut Plutarchus in uita Catonis scribit) Demetrium Pompeij libertum summis honoribus affecerunt, ut ipsius Pompeij gratiam inirent.

TEXT. *Nihil autem omnino ueremur eos, quos ualde contemnimus; & quibus non credi solere putamus: nemo enim est, qui puerulos, aut belluas uereatur.*

COMM. Verecundia propter infamiæ metum excitatur. apud eos autem infamiam timemus, apud quos in honore esse cupimus. sed cum aliquos ualde contemnimus, non timemus ab eis infamiam, itaque neque eos uereri solemus. tales sunt pueri paruuli qui nondum intelligentiam habent, uiles atque abiecti homines, & mendaces, quibus nemo credit. utitur autem duobus exēplis Aristoteles hoc est puerulorum & belluarum, quas nemo uereri solet, quia turpis & honesti nullum discrimen neque pueruli neque belluæ possunt habere. idem de illis censendum est, qui nullius existimationis sunt, & mendaces ab omnibus putantur, aut calumniatores, aut maledici.

TEXT. *Neque eadem de causa ueremur familiares & externos: nam familiares in eis rebus ueremur, quæ ad ueritatem spectant, externos uerò in eis, quæ ad opinionem & instituta.*

COMM. Ex eis quæ facimus aliqua sunt, quæ familiares & notos celare cupimus, aliqua uerò quæ externos & ignotos. nā quæ re uera sunt turpia, ut adulterare, furari, fraudare, ea si committimus, ueremur ne familiares & noti id intelligant. quæ uerò tantum opinione & institutis habentur turpia, neque re uera sunt, in eis ueremur externos & ignotos, etiam si inter familiares ea committamus, ut in conuiuio atque in societate familiarium, uir gratis frontem exporriget, iocabitur, ludet, saltabit, quod minimè faceret, si hospites & ignoti homines adessent. hæc enim indecora & turpia putantur. itaque Cicero pro Murena & pro Deiotaro diligenter aduersarios refellit, qui Murenam, & Deiotarum in conuiuio saltasse dixerant.

TEXT. *Qui autem uerecundia capiuntur ita sunt affecti; primo si apud se habeant huiusmodi homines, quales diximus eos esse, quos uerentur.*

COMM. Hactenus docuit quas res, & quos homines uereri soleamus, nunc docet et qui sint illi, qui uerecundia afficiantur. Ac primo solent ij uerecundari, qui cum hmōi hominibus uerlantur, quales iā

supra demonstrati sunt, quos pleriq; uereri solent.

Tales autem erāt, uel qui nobis admirationi sunt, uel qui nos admirantur, uel quibus admirationi nos esse cupimus, uel quarum ope aliqua in re indigemus, quam non obtineremus si existimationem perdidissemus.

TEXT.

COMM. Repetit breuiter quos hoīes uereri soleamus, ut ostendat quō affecti uerecundia capiamur. quatuor autem hæc genera sunt, primum eorum qui nobis sunt admirationi uel propter scientiam aliquam ut egregij philosophi, summi oratores: uel propter dignitatem, ut principes, magistratus: uel propter integritatem uitæ, ut religiosi. Secundum eorum qui nos admirantur, quod putent in nobis aliqua esse bona excellentia, cupimus enim eos in tali sententiā perseuerare. Tertium eorum, quibus admirationi esse cupimus, quod adhuc uirtutes nostras non agnouerint, & illis notas facere cupimus. Quartum eorum, quorū ope indigemus. uolumus. n. ut bene de nobis existiment, nā si malā opinionē conciperent, & nos improbos existimarent, non sanè quod ab eis expectamus, præstarent.

Atque hi uel si præsentēs sint, ac uideant, quemadmodum Cydiæ in concione dixit, cum de Samiorum agrorum diuisione tractaretur; rogabat enim Athenienses, ut mentibus suis cogitarent, omnes Græcos nō solum audituros esse, sed etiam in corona stare, atque adesse, ut spectarent, quæ ab ipsis decernerentur.

TEXT.

COMM. Oportet (inquit) ut illi homines, quos supra diximus, uel præsentēs adsint, ac uideant, uel in propinquo loco sint. nam si locorum interuallo disticti fuerint, nequaquam eos uerebimur. hoc autē probat Aristoteles exemplo Cydiæ nobilis oratoris, qui coram populo Atheniensi orationem habuit, qua suadebat ei, ne Samiorum agros uiritim diuideret. cum enim Athenienses Samum insulam occupassent, inter se deliberabant, utrum eam Samiis redderent, an agros & domos uiritim Atticis ciuibus diuiderent, & colonos in eam insulā mitterent. in hac deliberatione pugnabat utilitas cū honestate, nam honestum erat insulam reddere, sed utile uidebatur eam retinere. uicit autem (ut sæpe fit) utilitas honestatem. nam Athenienses Samiorum agrorum diuiserunt, ut apud Isocratem in Panegyrico uidere licet. qui conatur Athenienses in hac re defendere. Cicero etiā primo de Natura Deorum, narrat Epicuri patrem Neoclem in hanc insulam habitatum uenisse, quoniam agrorum partem acceperat, sic enim ait, de Epicuro loquens, Pamphilum quendam Platonis auditorem ait à se Sami auditum: ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. cum igitur Cydiæ eam diuisionem agrorum diffuaderet, ut facilius Athenienses ab ea sententiā retraheret rogabat, ut fingerent mentibus suis, liberæ sunt enim cogitationes, & quicquid uolunt, id tanquam præsens intuentur, omnes Græcos esse præsentēs & in concione stare, ut audirent, & uiderent quid ab eis

ab eis decerneretur. sic enim eorum quasi presentiam ueriti non audent rem turpem decernere. hoc exornationis genus conformatio dicitur à Cornificio, quo sæpe etiã Cicero utitur ut in Catilinam actione. 1. rogat ipsum Catilinam, ut mente sua fingat, patriã adesse quæ de eius sceleribus conqueratur, & pro M. Cælio Appium Cæcum à mortuis reuocat, & quasi presentem inducit, qui Clodium de impudicitia reprehendat.

TEXT. *Vel si in propinquo loco sint, & facile percepturi, quæ fiant.*

COMM. Non tantum presentium pudet, sed eorum et qui uicini sunt, & facile possunt ea percipere, quæ turpiter facta fuerint. ita Latinus 1. 2. Aen. apud Virgilium se Rutulos & Italos uereri ait, quia uicini erant, atque ideo nolle pati ut Turnus ad mortem tendat,

Quid consanguinei Rutuli, quid cætera dicit Italia, ad mortem si te (fors dicta refutet) Prodidit natam & connubia nostra petentem?

TEXT. *Quare qui in calamitate sunt, ab ijs conspici nolunt, qui ipsos olim emulabantur: nam qui emulantur, etiam admirari solent.*

COMM. Hæc est (inquit) causa, ut qui miseris & calamitatibus premuntur, & ex beatis miseri facti sunt, eorum conspectum fugiant, à quibus olim fortunati putabantur. nam qui bene de aliquo sentiunt, & felicem existimant, eum emulantur, atque eius admiratione capiuntur. cum autem afflictum uident, statim sententiam immutant, neque emulantur, neque admirantur. ita Sinon ille Virgilianus de calamitate sua loquens quod Palamedem propinquum suum amisisset, ita ait,

Afflictus uitam in tenebris, lætæque trahebam.

Ex hoc euenit (ait Cicero. 3. Tuscul.) ut in animi doloribus alij solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miser in campis mœrens errabat atque Ipse suum cor edens, hominum uestigia uitans.

Sic etiam in Thelamone pulso patria, exultante, atque egente, hæc admiratio fiebat, Hic cine est Thelamon ille, modo quem gloria ad cœlum exultulit? Quem spectabant, cuius ob os Graij ora obuertebant sua?

TEXT. *Quin etiam illi pudore afficiuntur, quicumque aliquid habent, quod dedecus afferat, uel à se commissum, uel à maioribus suis, uel ab alijs quibusdam, quibuscumque propinquitate aliqua coniuncti sunt, & denique quorum infamiam ad se pertinere putant.*

COMM. Conscientia mille testes (ut est in prouerbio) bene etiam Ouidius Conscia mens recti famę medicina ridet. qui uerò peccauit, semper timet ne peccatum suum patefiat, & facile pudore afficitur. nam difficile est (ut idem ait Ouidius) crimen non prode re uultu. cum igitur aliquid est eiusmodi quod dedecus afferre possit, id est pudorem affert, cum obiicitur. siue commissum est ab eo cui obiicitur, ut si quis obiiciat Clodio quod sacra bonæ Deæ polluerit, aut quod sorores stuprauerit, siue à maioribus eius, ut Cicero Pisoni obiicit, quod eius auus Mediolanensis

10 præco fuerit, & uilis atque abiectus homo. siue à propinquis, ut si quis sorores aut consobrinas metrices, aut impudicas habeat. siue denique ab eis, quorum infamia ad se pertinet, ut si filius improbe se gerat, aut discipulus, aut seruus. hæc enim omnia pudorem & uerecundiam afferunt.

TEXT. *Tales autem sunt ij, quos prædiximus; & præterea qui ex ipsis pendent, ut quorum magistri, aut consiliarij fuerunt,*

COMM. Non solum peccata maiorum, cognatorum, & affinium pudorem afferunt, sed etiam eorum qui à nobis pendent, ut eorum quos docuimus, aut quibus consilium dedimus. tales. n. plerunque discipuli solent esse, quales eorum magistri, quo fit ut discipulorum peccata sæpe in magistrorum infamiam recidant. idem est de consultoribus sentiendum, unde prouerbiū, Malum consilium consultori pessimum. Polycrates in accusatione Socratis, illi ut probrum obiecit, quod Alcibiadem turbulentum & perniciosum ciuem discipulum habuisset.

TEXT. *Præterea pudore afficiuntur, qui pares aliquos familesque habent, quibuscumque de honore ac dignitate certant: multa enim, eorum uerecundia commoti, faciunt, & multa etiam prætermittunt.*

COMM. Honoris dignitatique contentio, multo uigilantiores homines reddit. Itaque solent ij, qui de honore dignitateque cum alio contendunt, pudore affici si quando superantur. multa igitur faciunt, quæ sine æmulo nequaquam facerent, & multas et voluptates prætermittunt, quas nisi æmulum haberent, sequerentur. hæc autem contentio est hominibus utilissima, sicuti scribit Hesiodus. nam certare gloriosius est, quam omnino aduersarium non habere.

TEXT. *Et cum in conspectu eorum futuri sunt, & cum eis uersaturi, qui peccati conscij sunt, magis etiam tunc uerecundantur: unde Antipho poeta, cum iussu Dionysij ad supplicium duceretur, & uideret alios, qui una secum erant morituri, cum è carcere exirent capita obuoluere; dixit, quid est quod capita obuoluatis? an ueremini, ne quis horum cras uos uideat?*

COMM. Augetur uerecundia cum ii, qui ignominiam passi sunt, cum eis uersantur, qui sceleris conscij sunt, unde sæpe fit, ut qui dedecus patiuntur, patriam deserant, & in alias regiones quasi exulatum proficiscantur. quod eleganter Virgilius. 3. Geor. ad tauros transtulit.

Victus abijt, longeque ignotis exulat oris. Multa gemens, ignominiam, plagasque superbi Victoris.

Hoc autem Aristoteles, Antiphontis exemplo probat, qui cum ad supplicium duceretur, una cum alijs quibusdam danatis, & uideret alios obuoluere capita ne agnoscerentur à circumstantibus; eos quodammodo reprehendit, quod pudore afficerentur, cum opus non esset, cum essent è uita discessuri, & quasi in exilium abituri. non opus est (inquit) ut uerecundemini, cum nemo eorum, qui nunc adsunt, cras sit

vos uisurus. Antiphó primo poeta tragicus fuit, deinde cepit orationes conscribere, & Thucydidis magister fuit. primus autem omnium in iudicio pro se optimè dixit, ut auctor est Quintilianus. sed cum legatione fungeretur, Syraculas nauigauit, quo tempore Dionysius in Sicilia rerum potiebatur, & cum in conuiuio Dionysij quæreretur quod nam æs præstâtissimum esset, aliis aliud approbantibus, Antipho præstare illud omnibus dixit, quo statuz Harmodij & Aristogitonis essent conflata. quo dicto Dionysius ita exarsit, ut interfici hominem iusserit. honestissimi autè homines etiam in ipsa morte prouident, nequid indecorè faciant, & uerecundè mori student, quod Suetonius de Iulio Cæsare scribit, cum ita inquit, Utque animaduertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obuoluit, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet. etiam inferiore corporis parte uelata.

TEXT. *De uerecundia igitur hæc dicta sint. quæ uero ad inuerecundiam pertinent, ex contrarijs erunt manifesta.*

COMM. Declarata sunt ea, quæ ad uerecundiã spectant, quod si quis de inuerecundia scire uelit, aut dicere, is contraria consideret. contrariorum enim contraria sunt consequentia. & eadem est doctrina contrariorum.

TEXT. *Quibus autem hominibus gratiam habeamus, & quibus de causis, & quomodo affecti, tunc erit perspicuum, cum gratiam ipsam definiuerimus.*

COMM. Iam transit ad gratiam & beneficium, & eundem ostendit ordinem se seruare uelle, quem etiã in superioribus obseruauit. primò enim docebit, quibus hominibus gratiã habeamus, deinde quas ob causas, postremo quomodo affecti. quæ tria nõ satis benè percipi possunt nisi prius explicatum fuerit, quid sit ipsa gratia, quare in primis gratiam definit.

TEXT. *Sit igitur illa gratia, per quam, is qui facultatem habet, dicitur egenti beneficium suppeditare, nõ quod aliquid iam acceperit, neque quod utilitatem aliquã inde speret, sed tantum ut illi commodet, cui beneficium tradit.*

COMM. In hac descriptione gratiæ, quatuor sunt aduertenda, primò non esse gratiam, nisi cum beneficium egenti datur. secundo non esse gratiam, cum aliquid ei damus à quo iam acceperimus. Tertio non esse gratiam, ex qua utilitatè speramus. Quarto non esse gratiam, nisi quæ ab animo commodè di & benefaciendi proficiscitur. Est igitur gratia, cum indigenti succurrimus, à quo nihil acceperimus, & à quo nihil speramus, ut illi commodemus, & beneficiamus. hæc quidè proprie est gratia, sed communiter etiã gratia capitur pro remuneratione, & pro remunerandi uoluntate. Itaque Cicero secundo de Inuentione, Gratiam dicit eã esse, quæ in memoria, & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam, teneat. Sed hic Aristoteles gratiam

eam definit, quæ proprio nomine beneficium dicitur.

TEXT. *Magna uero illa gratia est, quæ ualde egentibus præstatur: uel quæ magna & ardua tribuit, uel quæ opportunè fit, uel quam aut solus, aut primus, aut copiosè præstitit.*

COMM. In beneficio tria sunt, nempe qui accipit, quod datur, & qui dat. & ex horum trium conditione augetur beneficium. Ac primò quidem quanto magis indiget is, qui accipit, tãto maius beneficium uidetur, ut qui ualde esurienti cibum suppeditat, aut nudo uestem, aut qui e carcere liberat, aut à prædonibus redimit. Secundo, quod datur, quanto maius est, aut difficilius, aut opportunius, tanto etiam magis beneficiũ augetur, ut qui multas pecunias donat, aut magistratus, aut imperia, uel qui in maxima penuria frumentum largitur. Tertio qui dat, beneficium auget, si uel solus dat, uel primus, uel copiosè. hæc omnia tangit Aeneas apud Virgilium primo Aeneidos, cum Didonis beneficium amplificare uult, sic enim ait.

O sola infandos Troiæ miserata labores,
Quæ nos reliquias Danaum, terræque, marisque
Omnibus exhaustos iam casibus, omniũ egenos
Urbe, domo, socias.

TEXT. *Indigentia uero sunt appetitiones, atque illa præcipue, quæ nos angunt, cum eas explere nõ possumus.*

COMM. Quia dixerat magnam illam esse gratiam, quæ ualde egentibus præstatur, nunc declarat qui sint indigentes, & in quos hoc nomen indigentia cadunt. neque enim tantum pauperes sunt indigentes, sed quicunque aliquid uehementer appetunt. Itaque omnis appetitio quædam est indigentia, cum ea tantum appetamus, quæ nondum habemus, sed præter cæteras, illæ appetitiones, quæ nobis dolorem afferunt, cum eas non possumus explere, uocantur indigentia, ut cum quis famelicit, aut sitit, neque tamen cibum aut potum habet.

TEXT. *Tales sunt omnes cupiditates, at amor.*

COMM. Cupiditates omnes effrenatae, quæ ad uoluptatem feruntur, cum satiari non possunt, dolorem & molestiam afferunt, ut amor. ponit autem Aristoteles hoc exemplum, quia nulla est ærior cupiditas quam amoris. qui nonnunquam ita hominem immutat, ut non cognoscas eundem esse, sicut ait comicus. ita magnum se accipere beneficium existimant ij, qui cum amant, adiutores habent, ut amata re potiantur. Sic ille Terentianus Cherea lætitia exultans clamat ò Parmeno mi, ò mearum uoluptatum omnium inuentor, inceptor, perfector.

TEXT. *Et cum quis est in aliquo dolore corporis, aut in periculo, nam qui periclitatur, & qui dolet concupiscit.*

COMM. Auxilio indigent illi, qui vel corporis dolorem aliquem habent, uel animi, ut qui sunt in morbo, aut periculo. cupiunt enim sani, atque incolumes esse. Quare beneficium magnum esse putant, cum quis eos aut à morbo, aut à periculo liberat.

ita

ita Græci diuinos honores Hippocrati donarunt, quod eos à peste liberasset. & Cicero Lentulum auctorem, parentem, Deum suæ salutis appellat, quod is consul ab exilio reuocandum Cicronem esse censuit.

TEXT. *Atque hac de causa qui paupertate premuntur, & qui in exilio sunt, si quis eis in minimis etiam rebus subueniat, propterea quod multum indigent, & in tali tempore constituti sunt, magnum se beneficium accepisse existimant.*

COMM. Auxilium quod pauperibus, & exulibus præstatur, quamuis sæpe re ipsa minimum sit, tamen plerumque maximum existimatur propter egestatē, & propter temporis opportunitatē. ut Cicero pro Cn. Plancio plurimum amplificat ea, quæ Placius exuli sibi beneficia dederat, & longè maiora facit. quæ re uera fuissent, unde aduersarij dixerūt eum, arcem ex cloaca facere, & saxum e sepulchro uenerari pro Deo.

TEXT. *Vt qui stoream in Lycio præbuit.*

COMM. Hoc exemplo probat Aristoteles res etiā minimas indigentibus & exulibus plerumque magnas uideri. licet autem historia sit ignota, neque satis constet, quinam præbuerit illā stoream in Lycio, aut qui acceperit, tamen sensus est apertissimus: Quidā (inquit) cū in Lycio, quod erat gymnasiū Athenis, exulē & pauperem humi cubantē uidisset, misericordiam motus, stoream illi præbuit, quæ sibi pauper & exul ille pro lectulo substerneret; atq; hoc magnū ab eo beneficium existimatū fuit.

TEXT. *Oportet igitur in huiusmodi rebus ac temporibus subuenire. uel si non sint eiusmodi modo sint aut paria, aut maiora.*

COMM. Qui sibi aliquem obligare beneficio uolunt, ista potissimū tempora gratificandi obseruare debent, hoc est uel cum in maximo aliquo desiderio est, uel cū dolore corporis premitur, uel cum periculis afflicatur. nam tribus his rebus subuenire optatissimū & gratisimum est. Si uero alia tempora subueniendi contigerint, quæ non sint huius generis, modo sint paria, uel maiora statim et subueniendum est. ut cum de honore agitur, aut cum de absentis fama sine causa detrahatur, & si qua sunt eius generis.

TEXT. *Cum igitur planum factum sit, & quando, & quibus in rebus beneficium fiat, & quomodo affecti sint ij, qui faciunt: perspicuum est etiam his rationibus præparandos esse auditores, ut demonstrat orator, hos quidem aut esse, aut fuisse in huiusmodi tristitia atque indigentia; illos autem in tali necessitate suppeditasse aliquid, quod eos subleuare possit.*

COMM. Ostendit quomodo possint ea, quæ dicta sunt, oratori in dicendo prodesse, cum enim & tempus, & res, & animus cognoscitur ab oratore, facile potest ex eis auditores præparare, atque illis persuadere, maximum beneficium esse collatum. ut si docuerit eos, qui acceperunt, in dolore, aut egestate fuisse, qui uero dederunt, in tempore præsto fuisse, atque auxilio suo subleuasse. Sic amplificat Cicero Philippica tertia Cæsaris Octauiani benefi-

cium erga Remp. quod cum in maximo periculo ciuitas esset, statim ei subuenerit, sic enim ait, C. Cæsar adolescens, penè potius puer incredibili ac diuina quadam mente, atque uirtute, tum, cū maximè furor arderet Antonij, cumque eius à Brundisio crudelis, & pestifer reditus timeret, nec postulantibus, nec cogitantibus, nec opinantibus quidem nobis, quia fieri posse non uidebatur, firmissimum exercitum inuictō genere Veteranorum militum comparauit, patrimoniumque suum effudit, & cætera.

TEXT. *Ex his etiam facile perspicitur, quomodo remoueri gratia possit, & effici ne beneficium præstuisse uideantur. uel enim dicemus eos commodi sui gratia subuenire, aut iam subuenisse, quod beneficium uocari non debet, uel casu, fortuitoque accidisse, uel necessitate coactos subuenisse,*

COMM. Docet quomodo beneficium uel prorsus tollere, uel saltem eleuare atque imminuere possimus, ita ut neque beneficium uideatur. nam primo qui beneficium dat, commodum & utilitatem eius, cui dat, non suam spectare debet. cum igitur tollere beneficium uolumus, probare conabimur eum qui aliquid dedit, tantum commodi sui gratiā dedisse, ut si quis ei subueniat, à quo longè plura sit reportaturus, non enim ille beneficiū dat, sed fuerat. præterea beneficium consultō & dedita opera fieri debet, quæ uerò casu fortuitoque accidunt, ea minimè beneficia sunt. Itaque cū eleuabimus beneficium, dicemus id casu ac fortuito accidisse. ut qui carcerem fregit, quo patrē liberaret, & una cum patre multos etiam liberauit. Ad hæc, beneficium non est, nisi uoluntarium, quod autem fit ex necessitate, beneficiū nō appellat. dicemus igitur necessitate coactum profuisse, ut qui uicinum incendium extinguit, ne ipse cum tota domo conflagret, uicino quidem profuit, sed coactus, ideo nihil ei uicinus debet.

COMM. *Vel eos beneficium reddidisse, non autem dedisse, sine illi se debere scirent, sine ignorarent, nam utroque modo aliquid pro aliquo redditur: quare neque hoc modo beneficium est.*

TEXT. Qui prius ab aliquo beneficium acceperunt, cum illi postea subueniunt, non dicuntur beneficium dare, sed reddere. ergo qui remouere gratiam cupit, dicet eum qui benefecit, beneficium reddidisse, non autem dedisse. quia propter merita in se alias collata deuinctus erat. nihil autem refert, utrum ille sciat se debere, an ignoret. nam utroque modo siue sciat, siue nesciat, quod acceperat, reddere uidetur, itaque hoc beneficium dici non oportet. Atque hac de causa filij, quamuis pluribus in rebus parentes adiuuent, nunquam tamen illis beneficium dare propriè dici possunt, quia debent eis omnia, neque unquam parem referre gratiam valent.

TEXT. *Singula etiam summa genera consideranda sunt: nam beneficium est, uel quod rem hanc tradidit, uel tantam, uel talem, uel tali tempore, uel in opportuno loco.*

COMM. Beneficium uel augeri, uel minui dicendo potest, si quis ipsa summa genera, quæ categoriæ uocantur, diligenter consideret, ut in substantia primo, quid datum sit. utrum cibus, an uestis, an pecuniæ, an consilium, nam hæc inter se specie differunt, & aliis alia uel maiora uel minora sunt. in quantitate consideratur beneficij, magnitudo, ut maius est beneficium centum aureos egenti donare, quam uiginti quinque. in qualitate spectatur bonitas & utilitas ipsius beneficij nam aliud alio melius & uilius est. ut principibus longe melius beneficium dat, qui bene consulit, quam qui munera preciosa largitur. tempus etiam in beneficio dando plurimum ualeat, cum cito sit & opportune, unde illud, Bis dat, qui cito dat. & Ausonius Gratia quæ tarda est ingrata est gratia, namque

Cum fieri properat, gratia grata magis.

Denique locus etiam sæpe auget aut minuit beneficium, ut gratius interdum est quod extra patriam degenti datur, quam quod in patria. quod in uilla, quam quod in urbe, nonnunquam etiam contra.

TEXT. *Signum autem non beneuoli animi est, si in re minori non subuenerunt: aut si inimicis eadem commoda, uel aequalia uel maiora tribuerunt. tunc enim perspicuum est, eos nostri causa nequaquam ea fecisse.*

COMM. Nonnulla signa colligit, quibus cognoscere possumus eum, qui nobis aliquid dedit, nequaquam beneficium dedisse, ut si alias rem maiorem nobis concessit, deinde nolit minorem concedere. hoc enim signum est neque illam priorem beneficiendi nobis gratia tribuisse. sed aliam fortassis ob causam. nam qui maius beneficium dat, multo facilius quod minus est, dabit. ut qui uitam pro amico periculis exponit, longe facilius pecunias profundet. quod si quis pro altero uitæ periculum se subiisse dicat, deinde eidem pecunias aliquas roganti non tribuat, certum est, neque pro illo uitæ periculum subiisse. præterea si uel eadē, uel æqualia, uel maiora concessit inimicis, non est putandus nobis dedisse beneficium. nam planum est, eum nequaquam amore nostri ductum ea tribuisse, sed alia quædam secutum. ut Cicero nequaquam ab Antonio se beneficium accepisse uult, quod illi uitam Antonius concessisset, quam adimere poterat. hoc enim sæpe etiam hostibus conceditur.

TEXT. *Vel si quis sciens res uiles & abiectas tribuat, nemo enim est, qui se uilibus & abiectis rebus egere fateatur.*

COMM. Qui pecunias adulterinas, aut equum morbosum donat, sciens esse talem, non dicitur beneficium dare. quis enim est qui se rebus eiusmodi fateatur indigere? neque quisquam ei deuinctus esse uult, qui res uiles & abiectas tribuit, ut oleæ, poma quæ plerumque uilia sunt, ut Calabri hospitis munera de quibus ita Horatius,
Non quo more pyræ uesci Calaber iubet hospes
Tu me fecisti locupletem, uescere lodes,
Iam satis est, at tu quantum uis tolle benigne
Non inuisa ferēs pueris munuscula paruīs.

10 Tam teneor dono quam si dimittar onustus
Ut lubet hæc hodie porcis comedenda relinques.

At de gratia quidem collata, aut non collata, satis dictum est. **TEXT.**

More suo concludit, ut ad alia transeat. dictum est (inquit) quomodo possit intelligi, utrum quod datur, beneficium sit nec ne.

Quæ autem res miserabiles sint, & quorum hominum misereamur, quomodoque ipsi affecti deinceps dicamus. **TEXT.**

Cum de misericordia sit uerba facturus, proponit ea tria, quæ et in cæteris animi commotionibus querendæ esse censuit. primò quæ res sint illæ, quæ misericordiam excitare soleat, deinde qui sint homines misericordia digni, postremo quomodo affecti misericordia moueamur. sed prius misericordiam ipsam definit, ut quæ proposita sunt, facilius explicentur.

Est autem misericordia quædam ægritudo, suscepta ex opinione mali, quod aut interitum, aut dolorem afferat ei, qui illa fortuna sit indignus. **TEXT.**

Hæc est misericordiam definitio, quam ita Cicero expressit Tuscul. 4. Misericordia est ægritudo ex miseria alterius, iniuria laborantis. nascitur autem ab opinione mali non cuiuslibet, sed eius tantum, quod uel interitum afferat, uel dolorem. interitum, ut si utrum innocentem iniuste torqueri uideamus, aut crudeliter ab hostibus interfici, statim eius misericordia commouemur. dolorem, ut si quis in exilium mittatur, & à parentibus atque amicis distrahatur, aut aduersa fortuna uexetur. hinc rhetorum campi in Epilogis seu perorationibus. qua in re præcipue dominatus est Cicero. ut sæpe Iudices etiam ipsos flere cogeret, & ad misericordiam animos eorum impelleret.

In quod quidem malum fieri posse putamus, ut uel nos incidamus, uel eorum aliquis, qui cari nobis esse debent: & præsertim cum id malum propinquum esse uideatur. **TEXT.**

COMM. Cogitatio proprii periculi maiorem concitat misericordiam. cum enim aliquem in eam calamitatem uenisse uidemus, in quam uel nos, uel aliquis ex nostris amicis incidere potuisset, uehementer misereri solemus. & præcipue quando non longe à nobis, uel à nostris eam miseriam abesse putamus. ut Aeneas decimo Aeneid. apud Virgilium cum Laulum Mezentij filium interemisset, recordatus Ascanij filij sui, cui talis calamitas euenire potuisset magna commotus est misericordia. sic enim ait poeta,

At uero ut uultum uidit morientis & ora
Ora modis Anchisiades pallentia miris
Ingemuit miserans grauius, dextramque tetendit.

Et mentem patriæ subiit pietatis imago.

Qui uero misericordiam mouere uolunt, solent ea commemorare, quæ uel ipsis, quos rogant, uel eorum amicis accidere potuissent, ut Turnus in 12. Aen. fuit & tibi talis

Anchises genitor, Dauni miserere senectæ.

Illud

TEXT. *Illud enim planum est, necesse esse ut is, qui moueri misericordia debet, talis sit, ut aliquid mali pati posse existimet aut se, aut suorum quempiam: & malum eiusmodi, quale dictum est in definitione, aut illi simile, aut propinquum.*

COMM. Misericordiam Aristoteles proficisci uult ex cōscientia propriæ infirmitatis. nam qui talis est ut nihil se pati posse existimet, alterius misericordia non mouetur, quales sunt Tyranni, & præferoces homines, & nimium sibi arrogantes, uel qui nihil vnquam mali passi sunt. bene enim apud Virgilium Dido. 1. Aen. ait,
Non ignara mali miseris succurrere disco.
Qui igitur intelligit & se, & suos fortunę telis obiectū esse, & facile fieri posse, ut aut ipse, aut eius amici in similem calamitatem incidant, is ad misericordiam procliuius esse solet.

TEXT. *Atque hac de causa, qui penitus afflictī sunt, misericordia non mouentur; nihil enim amplius se pati posse existimant cum iam perpeffi sint: & qui se ualde fortunatos existimant. nam hi potius contumeliosi sunt, cum enim omnia sibi adesse bona censeant, planum est eos non timere, ne aliquid mali patiantur, nam hoc etiam ipsum in bonorum numero est.*

COMM. Ex supra posita misericordiz definitione colligit duo esse genera hominum qui misericordia nō mouētur. primū eorum, qui penitus afflictī sunt, alterum eorum, qui perbeati sibi uidentur. nā afflictī homines & ingentibus malis oppressi, cui nullum amplius malum grauius extimescant, & nem penitus humanitatem exuunt, & immites, atque efferati fiunt. & quadam desperatione ducti, nihil neque Deos, neque homines verentur, itaq; neque cuiusquam miserentur. At uerō qui ualde fortunati sunt, ad contumeliā potius quam ad misericordiā inclinare solent. putant. n. nihil sibi deesse, quod ad iucundam & felicem uitam atineat, quo fit, ut reliquos omnes, præ se contemnant, & nihil omnino pertimescant, quia neminē sibi nocere posse putant. nam hoc etiam inter cætera bona connumerantur, cum quis nō timet, ne aliquid sibi mali contingat. timor. n. felicitatē minuit. Quæ aut penitus afflictī non misereantur, declarant historiz, in quibus uidemus aliquando contigisse, ut in obfessis urbibus parētes fame coacti proprios filios deuorarint, & plerunque ne in hostium potestatem deuenirent, proprijs manibus interfecerint. de fortunatis hominibus non dubiū est, quin pleriq; contumeliosi sint, & immites, atque à misericordia alieni. sed qui neque penitus afflictī, neque ualde fortunati, qualis hominū maxima pars est, ij facile misericordia mouentur, nam (ut ait Iuuenalis) mollissīma corda Humano generi dare se natura fatetur

Quæ lachrymas dedit, hæc nostri pars maxima sensus.

TEXT. *Ii uero putant se in aliquod malum cadere posse, qui antea passī quidem sunt, sed incolumes enaserunt.*

COMM. Cū dixisset eos misericordes esse solere, qui pu-

tant se, aut suos in aliquod malum cadere posse, nunc incipit exponere, quinam sint eiusmodi homines. ac primo ponit eos, qui mala sunt alijs experti, licet postea liberati fuerint. tales enim præteritas miseras in memoriā reuocantes, & de futuro tempore solliciti, facere non possunt, quin afflictōrū misereantur, præcipuē si eos innocentes esse intelligant. unde Sinon ille Virgilianus, se innocentem fingit, ut facilius Troianos ad sui misericordiam moueat,

-- miserere laborum

Tantorū, miserere animi non digna ferentis.

Cum autem Troiani multa mala fuissent experti, facile eius miserti sunt, unde ait Aeneas,
His lachrymis uitam damus, & miserescimus ultro.

Atque etiam senes cum propter prudentiam tum propter usum multarum rerum. **TEXT.**

Senes timidi & misericordes esse solent; atque hoc duabus de causis, primò quia iuuenibus prudentiores sunt, deinde quia plura sunt experti, multasque temporum uarietates viderunt. ideo multarum calamitatū memores facile lachrymas fundunt, & misereantur. hoc est quod Virgil. 2. Aen. inquit, cum ita ait,

Ipse viro primus manicas atque acta leuari

Vincta iubet Priamus.

Et imbecilli, & ij, qui natura timidiores sunt. **TEXT.**

Imbecilli hoies & natura timidiores, cū se iniurijs expositos intelligant, & aliorum aduersam fortunam vident, misericordia cōmouentur, cogitant enim facile fieri posse, ut in idem malū incidant: hac de causa pueri, & mulieres magis affici misericordia solent, quam viri, quia natura timidiores sunt, & imbecilliores.

Et qui doctrina exculsi sunt. nam hi res humanas bene reputant. **TEXT.**

Eruditi uiri fortunę inconstantia & mutabilitatem considerantes, & humanarū rerū uarietatem, intelligunt omnibus fortunę telis hominum uitā expositam esse, uariasque nobis semper miseras imminere, quare miserari afflictos & subleuare contendunt. quāuis de uiro bono Virgilius ita dicat,

-- miseratus egentem

Cur aliquem fracta persensi mente dolorem.

quasi uir bonus, misericordia moueri non debeat, sed uel ex Stoicorum sententia locutus est, uel docet non ita misereri oportere, ut fracta mente esse uideamur. nam quicquid nimium est, improbat.

Et qui parentes, aut liberos, aut coniuges habent, hac enim ipsorum sunt, & prædijs malis exposita. **TEXT.**

Magnū est vinculum parentum, liberorum, & coniugum. nam fieri non potest, ut qui, uel parentes, uel liberos, uel coniugem habet, modo sit humanus, non de illis sollicitus sit, cum intelligat eos ex se pendere, & multis malis expositos esse. quare cum aliorū parentes, aut liberos, aut coniuges in calamitate uidet, de suis cogitans, subito misericordia

cordia cōmouetur. sic Aeneas apud Virgilium cū Priamum interfici videret, statum suorum recordatus horrere cœpit, & de illis seruandis cogitare. sic enim ait,

At metum primum sœuus circumstetit horror
Obstupui, subijt cari genitoris imago,
Vt regem æquæuum crudeli vulnere uidi
Vitam exhalantem, subijt deserta Creusa
Et direpta domus, & parui casus Iuli.

TEXT. *Et qui in fortitudinis affectione non sunt, ut in iracundia, aut confidentia, nam huiusmodi affectiones quid futurum sit non cogitant.*

COMM. Qui neque nemiū iracundi sunt, neque nemiū confidentes ad misericordiam haud difficulter inclinant. sed contra illi, in quibus magna est iracundia, aut confidentia, uix commoueri ad misericordiam possunt, nā cum ita sunt affecti, non cogitant, quæ sibi mala possint euenire. uocat autem Aristoteles iracundiam & confidentiam fortitudinis affectiones, quia peripatetici, sicuti scribit Cicero, dicebant iracundiam esse cotem fortitudinis, & animi cōmouiones utiliter hominibus à natura dadas. quod autem iracundia tollat misericordiam aperte Virgilius in 12. Aen. ostendit, ubi Aeneas cum iam inclinaret ad misericordiam Turni, visō Pallantis Baltheo quem Turnus interfecerat, statim excandunt, & relicta misericordia Turnum interfecit, sic enim ait poeta.

Ille oculis postquam sœui montimenta doloris.
Exuuiasque hausit, furijs accensus & ira
Terribilis, tu ne hinc spolijs indute meorum
Eripiare mihi?

TEXT. *Et qui nequaquam ad cōtumeliam proclines sunt, nam contumeliosi non cogitant, se malum aliquod pati posse. sed qui inter hos interiecti sunt.*

COMM. Qui ab omni cōtumelia uacui sunt misereri solent. ipsa enim cōtumelia uim omnē misericordiz tollit, siquidē contumeliosi homines nihil de suis malis cogitant, neminē. n. sibi nocere posse existimant. itaque fortiter facere contumeliam persequantur, quales sunt Tyranni, qui sine ulla misericordia crudeliter homines necant, ut ille Mezentius, de quo ita Virgilius in 8.

Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis
Componens manibusque manus, atque oribus
ora

Tormenti genus, & sanie, taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.

Qui uero sunt inter hos interiecti, hoc est, qui neque in iracundia, & confidentia magna sunt, neque contumeliaz uitio laborant, ij misericordes esse solent, quales ostendit Virgilius in 9. Troianos fuisse cum Euryalus abiturus matrem suam Ascanio commendaret,

-- Percussa mente dedere

Dardanidæ lachrymas, ante omnes pulcher Iulus;
Atque animum patriz strinxit pietatis imago.

TEXT. *Præterea qui plurimum reformidant, & magno pauore consternati sunt, misericordia non mouentur, quoniam de propria salute solliciti sunt.*

10 Sicuti magna confidentia, ita magnus etiā timor misericordiam omnem expectorat. cum. n. quis in summo timore constitutus est, de sua tantum salute cogitat, & quid alijs accidat non multum aduertit. Cicero libro Tuscul. tertio ita scribit, Constabat eos qui concidentem uulneribus Cn. Pompeiū uidissent, cum in illo ipso acerbissimo, miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostiū circumfusos uiderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, & ut salutem adipiscerentur fuga, posteaquam Tyrum uenissent, tum afflictari, lamentarique cepisse.

TEXT. *Sunt autem illi misericordes, qui putant aliquos æquos ac bonos esse. nam qui neminem probum esse putat, is omnes homines malo dignos esse iudicabit.*

COMM. Non potest misericordia cōmoueri, nisi qui de aliquibus bene sentit, & putat bonos esse uiros atque calamitate indignos. qui. n. eam opinionē concepit, ut neminē penitus inueniri posse bonū uirū existimet, is nullius miseretur, cum omnes malo dignos esse iudicet. talis fuit olim Athenis Timon ille cognomento *μωαῖθρανος*, qui omnes oderat homines. & ex aliorū calamitatibus uoluptatem percipiebat. Cicero Tuscul. 4. cum ita misericordiam definiuisset, Misericordia est ægritudo ex miseria alterius iniuriam laborantis, subijunxit eā rationē, nemo enim parricide aut proditoris supplicio misericordia commouetur. Itaque opus est, ut qui misericordia commoueri debeat ob alicuius calamitatem, eum bonum esse uirum, & ea calamitate indignum existimet.

TEXT. *Atque omnino talis est quisque, cum recordatur sibi, aut suis eiusmodi mala euenisse, uel timet ne aliquando aut sibi, aut suis eueniant.*

COMM. Concludit ea, quæ inesse nobis oportet, ut ad misericordiam moueamur, quæ tria sunt. primū ut eū qui patitur, bonum esse uirū putemus. alterum, ut recordemur aut nos, aut nostros in similitudine calamitatis olim incidisse. tertium ut cogitemus fieri posse, ut aliquando uel nos ipsi, uel aliquis ex nostris, in idē malum incidat. Sed nihil est quod maiore misericordiam cōmoueat, quam cū innocentes homines propter improborū scelera patiuntur, ut Cicero 3. Actione, in Verrem de supplicio Philodami atque eius filij, Quid lachrymarum ipsum Neronem putatis profudisse? quæ fletum totius Asiæ fuisse? quæ luctum & gemitum Lamplacenorū? securi esse percussos homines innocentes, nobiles, socios populi R. atque amicos propter hominis flagitiosissimi mi singularem nequitiam, atque improbissimam cupiditatem?

TEXT. *Quo modo igitur affecti homines misericordia mouentur, dictum est.*

COMM. Iam primam partem huius affectionis se absoluisse ostendit, & docuisse, qualiter oportet eos affectos esse, qui misericordia moueri debeant, restant etiam duæ partes, hoc est quæ sint res miserebiles, & quorum hominum misereri soleamus.

TEXT. *Quæ uero miserabilia sint, ex definitione satis patet. quæ enim ægritudinem & dolorem adferunt, & ad in-*

ad interitum perducunt, omnia miserabilia sunt, & quaecunque perdendi uim habent, & quae mala à fortuna proueniunt, magna que sunt.

COMM.

Ex definitione misericordiae quae supra posuit, intelligi posse ait, quae res miserandae esse uideantur, ut tamen res apertior sit, quatuor ipse genera calamitatum ponit, quae misericordiam moueant. primum earum quae aegritudinem adferunt, ut exilia, spoliationes, propinquorum mortes, infamiae, caeteraque eius generis. Secundum earum, quae corpori dolorem & cruciatum important, ut tormenta, laniationes membrorum, mutilationes. Tertium earum, quae perdendi uim habent, ut graues morbi, magna pericula. Quartum earum quae à fortuna aduersa nascuntur, praecipue si magnae fuerint, ut de Priami calamitatibus poetae fabulantur, & de Hecuba eiusdem Priami uxore.

TEXT.

Quae uero dolorem adferunt, & interitum, sunt mortes, uerbera, corporum uexationes, senectus morbi, & cibi penuria.

COMM.

Hic exempla quaedam proponit, ut facilius intelligatur, quae sint res miserandae. mortes n. primo solent misericordiam excitare, uel eorum, qui mortui sunt, uel eorum, qui sunt in luctu. multi n. mortuorum vicem dolent, & eos miseros appellant, plerique etiam eorum miserentur, qui sunt in luctu. ut in 9. Aen. Troiani non tantum Euryali mortui miserentur, sed eius etiam matris miserabiliter filij mortem lugentis, *Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnes It gemitus torpent infractae ad praelia uires.* Sunt etiam aliquae mortes non miserabiles, sed gloriosae, ut quae pro patria appetuntur, de quibus ita Cicero. i. Tuscul. clarae uero mortes pro patria optentur, non solum gloriose rhetoribus, sed etiam beatae uideri solent. uerbera etiam & corporum uexationes dolorem & interitum adferunt, unde misericordiam excitant. hanc rem copiose persequitur Cicero contra Verrem actione ultima, ubi plurimos docet à Verre per iniuriam crudeliter uerberatos, uexatos, atque omni cruciatu affectos. Senectus praeterea calamitosa facile misericordiam excitat, ut Cicero pro M. Caesio, *Constituite nobis ante oculos huius etiam miseri senectutem, qui hoc uno filio nititur. & quae sequuntur. Quin etiam morbi saepe interitum adferunt, ideo miserabiles esse solent. nemo est enim tam inhumanus qui non iam amici sui, graui morbo laborantis misereatur. fames denique ac cibi penuria miserabilis est. unde pro uerbum, miserimum genus mortis est, fame mori. hac de causa etiam inopia miserabilis, ut Cicero pro Rab. Posth. *Ecquis est ex tanto populo qui bona C. Rabirij Posthumi nummo destertio sibi addici uelit? sed miserum me, quanto haec dixi cum dolore, & reliqua.**

TEXT.

Quae à fortuna proueniunt mala sunt huiusmodi, ut amicis penitus spoliari, aut cum paucis relinquere, quo fit ut miserabile sit, ab amicis, & familiaribus diuelli.

COMM.

Incipit enumerare fortunae mala, ac primo lo-

co ponit id quod est grauissimum, cum quis amicis spoliatur, aut cum paucis relinquitur. quanto enim gratior & optabilior est bonorum virorum amicitia, tanto grauior & acerbior est eorum priuatio, unde legimus etiam fortissimos viros in amicorum funeribus multas profudisse lachrymas, uehementerque animo perturbatos. quin cum ab amicis & familiaribus aliquis distrahitur, ac diuellitur, maximum dolorem & tristitiam sentit. Cicero pro Cn. Plancio, *Atque (ut spero) nemo erit tam crudeli animo, tamque inhumano, qui à me mei seruatorem capitis diuellat, ac distrahat. idem pro Milone, Sed quo est illa magis diuina virtus, eo maiore à te dolore diuellor. sic etiam miserabile est à patria discedere, ut Aeneas apud Virgilium,*

Littora tū patriae lachrymans portusque relinquo, Et campos ubi Troia fuit.

Deformitas, imbecillitas corporis, membri alicuius priuatio.

TEXT.

Miserabiles ij sunt, qui ualde deformes sunt, & quasi naturae monstra, quique maxime sunt imbecillo corpore, aut morbo, & qui membro aliquo priuati sunt, & quibus manus amputatae sunt aut pedes. de his etiam Ethicorum. 3. meminit, & ait misericordiam excitare, neque cuiquam obijci merito posse, siquidem uel à natura, uel ab aliqua aduersa fortuna prouenerunt. quod si quis uitio suo deformis fiat, aut imbecillo corpore, aut sicui propter scelus aliquod aures aut manus amputentur, is certe nullus dignus erit misericordia. at uero si talia patiatur innocens ab inimicis, eius omnes boni miserebuntur, ut Deiphobus Priami filio accidit, de quo ita Virgilius in 6.

COMM.

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto Deiphobum uidit lacerum crudeliter ora, Ora manusque ambas, populataque tempora rapta Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.

Et unde bonum aliquod prouenire oportebat, inde malum accidere, atque hoc saepius euenire.

TEXT.

Omnino miserabile est, cum quis ex ea re malum percipit, unde multum boni sperabat, de qua re Cicero pluribus in locis conqueritur, quod cum patriam à Catilinæ coniuratione seruasset, & inde maximum bonum & tranquillitatem speraret, propter illud egregium factum suum in plurimas & turbulentissimas tempestates incidit, sic Euryali mater apud Virgilium in 9. Aen.

COMM.

hoc mihi de te Nate refer, hoc sum terra marique secuta.

Et apud Catullum Ariadna de Theseo à quo destituta fuerat, ita merito conqueritur,

Certe ego te in medio versantem turbine lecti Et ipui, ac potius germanum amittere creui,

Quam tibi fallaci supremo in tempore deesse. Pro quo dilaceranda feris dabor, alitibusque Præda, neque iniecta tumulabor mortua terra.

Cicero pro Milone, *Quodnam concepi tantum scelus, aut quod in metantum facinus admisi Iudicem, cum illa indicia cõis exitij, indagari, patefeci,*

protuli,

protuli, extincti. omnes in me meosque redundant ex illo fonte dolores.

TEXT. *Et cum bonum aliquod tunc accidit, cum iam prodesse non potest, ut Diopitibi, qui, cum ei a rege munera missa fuissent, mortuus est inuentus.*

COMM. Illud quoque miserandum est, cum eo tempore bonum aliquod superuenit, quo iam de re sic actum, neque ullum amplius remedium reperitur, ut iam bonum illud nihil prodesse possit. hoc autem Aristoteles quadam historia probat. Diopithes in egestate longo tempore fuit, multaque passus est, tandem Persarum rex magna ad eum numerata destinavit, quibus laute copioseque uiuere potuisset, sed antequam ad eum munera deferrentur, diem suum obiit. itaque regis liberalitate frui non potuit, hoc omnino miserandum est. Diopithes Atheniensis, ut suas ex Aeliano citat, legem tulit, ut si quis ciuis Atheniensis in Pirzo pernoctasset, extremo supplicio afficeretur, cum autem accidisset ut ipse diutius in Pirzo moratus exire non posset, & inuitus ibi pernoctare coactus esset, ab inimicis suis in iudicium uocatus, & condemnatus est. coniectare igitur licet, eum in exilium actum fuisse, atque diu rerum inopia laborasse, quo tempore id acciderit, quod Aristoteles hoc loco memorat.

TEXT. *Et si cui nihil unquam boni accidit, uel si accidit, eo frui non potuit.*

COMM. Miserum est, nunquam a malis uacare, nihil unquam boni percipere, miserius etiam cum bonum aliquod accidit, eo frui non posse. sunt enim quos aduersa fortuna perpetuo premit, ut Briseis apud Ouidium clamat,

An miseros tristes fortuna tenaciter urget.

quibus mala ex malis eueniunt, Cicero pro L. Sylla. Quid enim erat mali, quod huic spoliato honore, fama, fortunis deesse uideretur? aut cui noua calamitati locus ullus relictus esset? urget eadem fortuna quae caput, repetit nouam merorem, non patitur hominem calamitosum uno modo afflictum uno in luctu perire.

TEXT. *Atque haec quidem, & cetera huiusmodi sunt, quae homines ad misericordiam mouent.*

COMM. Ex his (inquit) intelligi potest, quae res misericordiam excitent. licet enim non omnia commemorata sint, tamen horum, quae dicta sunt, exemplo, reliqua etiam cognoscuntur. itaque secunda pars huius tractationis est absoluta, restat etiam tertia, quam deinceps explicat.

TEXT. *Miserentur autem eorum, qui familiares sunt, nisi forte sint magna necessitudine coniuncti; nam hos non aliter ac seipso habent.*

COMM. In hac tertia parte quaerit quinam ij sint homines quorum misereri soleamus, ac primo satis constat notorum nos, magis quam ignotorum misereri. cum igitur familiaribus nostris aliquid mali contingit, eorum misericordia capimur. nisi forte con sanguinei fuerint, aut magna necessitudine coniuncti. tunc enim non tantum eorum miseremur, sed tanto dolore conficimur, quanto si nobis idem malum accidisset. sic erga parentes, liberos, coniu-

ges, fratres, affecti plerumque sumus, ut non minus eos, quam nos ipsos diligamus. maior igitur quadam nos tunc inuadit perturbatio, quam misericordia, cum eos aduersa aliqua fortuna premit. quod accommodatissimo exemplo probat Aristoteles.

Itaque Amasis, cum ad supplicium duci filium suum uideret, lachrymas non effudit, ut fertur. cum autem amicum mendicantem conspexisset, tunc illachrymavit: hoc enim miserabile est, illud uero atrox ac terribile.

Herodotus in Thalia narrat hanc historiam, sed in hoc ab Aristotele dissentit, quod non ab Amasi factum hoc fuisse, sed ab eius filio Psammenito tradit. cum enim a Cambyse Persarum rege Psammenitus captus fuisset, & regno spoliatus, in ea misera fortuna uidens & filiam suam seruili modo affectam, & filium miserabiliter ad supplicium duci, nullam penitus lachrymam emisit. at postea cum ueterem quendam amicum suum, qui valde diues antea fuerat, bonis omnibus spoliatum, uideret in exercitu cibum mendicare, sic indoluit, ut non solum lachrymas funderet, sed etiam frontem feriret. hoc autem postquam Cambyse renuntiatum fuisset, iussit a Psammenito peti, ut pro amico lachrymasset, & non pro filia, neque pro filio. cui Psammenitus ita respondit, o fili Cyri, mea domestica mala multo erant maiora, quam ut ea deslere possem, at uero amici fortuna digna lachrymis fuit, qui in extremo senectutis limine, ex plurimis opibus, ad summam uenit inopiam. cum igitur bene respondisse uisus fuisset, iussit eum Cambyse ad se duci, & apud se deinceps in honore semper habuit.

TEXT. *Quod n. atrox ac terribile est, differt ab eo, quod est miserabile, quippe quod eijcendi misericordiam nimis habeat, & sepius in contrarium ualeat.*

COMM. Res atroces ac terribiles non modo misericordiam non excitant, sed etiam eam plerumque ex animis eijciunt, atque homines immites & quasi efferratos reddunt, quod elegantissime Cicero pro Roscio Am. docet, ubi de crudelitate loquitur, his quidem uerbis, hanc pati nolite diutius in hac Republica uersari, quae non modo id habet in se mali, quod tot ciues atrocissime sustulit, uerum et hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri uidemus, aut audimus, et qui natura mitissimi sumus assiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus. hoc est quod ait Aristoteles, quod atrox est, sapius in contrarium ualere; hoc est non modo non excitare misericordiam, sed etiam duos & inexorabiles homines reddere.

TEXT. *Mouentur etiam misericordia, cum intelligunt rem atrocem esse propinquam.*

COMM. Cum aliquem amicum nostrum, aut familiarum aut notum intelligimus breui moriturum, aut in aliquam grauem calamitatem incasurum, eius misericordia commoueri soleamus. hac arte rhetores in perorationibus utuntur, ut ante oculos ponant, quot miserum reo sint repente euentura si forte condennatus fuerit. ut Cicero

vero pro L. Murena, postquam enumeravit, quod mala Murenæ essent euentura si condemnaretur, ita concludit, Quæ si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima mansuetudine, & misericordia uestra Iudices conseruate populi Ro. beneficium & cætera.

TEXT. *Parium etiam ac similibus miserentur; sunt autem pares ac similes uel atate, uel moribus, uel habitibus, uel dignitate, uel genere: in his enim omnibus magis apparet eiusdem periculis expositos esse.*

COMM. Maximè solent homines eorū misereri quos sibi pares ac similes esse intelligunt, cuius rei causa est, quia se ipsi eisdem periculis expositos esse uident. & supra iā demonstratū est eos potissimū esse misericordes, qui se putant in eadē mala posse incidere. Sed quia pares non uno modo dicuntur, ideo diligenter exponit Aristoteles quot modis aliqui pares dici possint. & quinque præcipue modis pares ac similes uocari posse homines docet. primò atate, ut pueri inter se pares dicuntur, & iuuenes, & scnēs, vnde illud prouerbium pares cū paribus facile congregantur; & illud, æqualis æqualem delectat. Secundo moribus, ut boni inter se pares ac similes sunt, & improbi eodem modo. Cicero, nihil est copulatius quam morum similitudo bonorum. Iuuenalis, Magna inter molles concordia. Tertio habitibus, ut qui in eadē arte, aut scientia uersantur pares ac similes dicuntur, ut poetæ inter se, & oratores, & medici, & fabri. Quarto dignitate, ut qui eundem gerunt magistratū ut consules inter se, & prætores, & belli duces, & Reip. administratores, & senatores. Quinto genere, ut qui sunt ex eadem familia, ut Cornelij, Scipiones, Fabij. atque hi qui dem omnes ait Aristoteles, parium suorum misericordia commouentur.

TEXT. *Nam omnino hoc etiam in loco ita statuendum est, omnia, quæ ne accidant nobis timemus; cum alijs euenierint, solere nos ad misericordiam commouere.*

COMM. Repetit quod supra posuerat, quoniā generale quiddam est, ad omnia quæ misericordiā mouent. cum. n. homines uident alijs euenisse ea, quæ ne sibi euenirent, timebant, ipsi quidem recreantur, sed tamen misericordia mouentur. & cum, cui malum accidit, miserum existimant, ut Sinon ait apud Virg. 2.

Assensere omnes, & quæ sibi quisque timebat Vnius in miseri exitium conuersa tulere.

TEXT. *Quoniam autem res acerba cum propè esse uidentur, misericordiam mouent, cum autem longè absunt, ut quæ multis annis antea fuerunt, aut postea futurae sunt, quas neque timent, neque recordantur, uel non omnino misericordiam mouent, uel non eodem modo: necesse est ut casus illi, qui repræsentantur formis, non cibis, uestitu, ac denique actione longè miserabiliores sint. hoc enim modo efficiunt, ut malum propè esse uideatur, cum ipsum oculis subiiciant; quod aut futurum est, aut iam præteritum.*

COMM. Aristoteles hoc loco probat ea, quæ oculis subiiciuntur, & uidentur, multò magis animos concitare, & misericordiam comouere, quàm quæ tantū

10 audiuntur: quod etiam Horatius in Arte poetica sic affirmat.

Segnius irritant animos demissa per aurem,

Quam quæ sunt oculis subiecta fidelibus, & quæ

Ipsæ sibi tradit spectantur. ideo sepe Oratores in

perorationibus reos fordidos, aut infantes, aut

uestes cruentas, aut aliquid eiusmodi proferunt;

quo maiorē iudicibus misericordiam moueant. ut

M. Antonius cū Aquiliū defenderet, eū in iudiciū

produxit, & in causa peroranda tunicā eius diloria-

cauit, & iudicibus cicatrices aduersas senis impera-

toris ostendit. & T. Labienus cū C. Rabirium accu-

saret, Saturnini iā pridē interfecti imaginem pro-

20 tulit, ut eius memoriā refricans misericordiā popu-

lo concitaret, & M. Antonius postea triuuir Cæ-

saris interfecti cruentā uestē populo R. ostendit.

cuius misericordia comotus populus ad coniuira-

torū ædes accurrit, ut eas incenderet. huius autē rei

rationem sic reddit Aristoteles, res acerbæ tunc

misericiadi mouent, cū uicinæ esse uidentur, sed

cū longinquæ sunt non eodē modo. nā quæ iā diu

præterierunt, uel non amplius in memoria sunt,

uel si sunt, nequaquā animū mouent. quæ uerò fu-

turæ sunt, si longè abesse putantur, non reformi-

dantur, itaque neque animos mouent. at quæ uel

uicinæ sunt, uel præsentis, atrocitate sua non pos-

30 sunt, animos non mouere, ut cū aliquē innocentē

iugulari uidemus, aut miseris modis excruciarī.

quare sit, ut quæ representantur in tragediis p hi-

striones, qui formas, uestes, & uoces eorū, qui quō-

dā calamitates perpessi sunt, quia tunc accidere ui-

dentur, plerumque misericordiā excitent, & specta-

tores sepius lachrymas effundere cōpellāt. hoc

idē accidit et de futuris miseriis, cum ante cernun-

tur animo, & quasi oculis audientū subiiciuntur.

cuius rei Cicero mirus est artifex, ut in Catilinam

actione. 4. Nā atrocitate animi moueor, quis. n. est

me mitior? sed singulari quadā humanitate & mi-

sericordia. uideor enim mihi hāc urbē uidere, lucē

orbis terrarū, atque arcem omnium gentium, subito

uno incendio concidentē: cerno animo sepultam

patriā, miseros atque insepultos acruos ciuium,

& quæ sequuntur. ita etiā de præterito tempore, ut

pro Milone. quid miseriis, quid acerbis, quid lu-

ctuosis uidimus? templū sanctitatis, amplitudi-

nis, mentis, consilij publici, caput urbis, arā socio-

rū, portū omnium gentium, sedē ab uniuerso po-

pulo R. concessam uni ordini, inflādari, excindi,

funestari. & reliqua. at uero de præsentis multa sunt

40 exempla, ut pro Cn. Plancio; Quid me aspectas?

quid mea promissa repetis? quid meam fidem im-

ploras? & paulo post, huc exurge tamen quæso reti-

nebo, & complectar, &c.

Atque hac de causa, quæ nuper acciderūt, aut bre-

ui futura sunt, miserabiliora uidentur: quin etiam ip-

sa indicia, atque actiones, ut uestes illorum, qui casus

acerbos pertulerunt, & quæ sunt eius generis: & ora-

50 tiones, quas habuerunt illi, qui essent in calamitate, ut

qui iam iam essent morituri.

Ex prædictis colligit quinque rerū genera, quæ

facile

TEXT.

COMM.

facile misericordiâ concitant; primò quæ paul ante acciderunt, nam quasi adhuc præsentia sint, ita animum mouent, ut Cicero pro Cn. Plâcio, uî me inquam, Plancius, & complexu suo retinuit, multoque menses à capite meo non discessit, abiecta quæstoria persona comitisque sumpta. o excubias tuas Cn. Planci miseras, o flebiles vigilias, o noctes acerbas, o custodiam etiam mei capitis infelicem. Secundo quæ breui sunt futura, sic enim oratione representari possunt, quasi iam adsint, ut pro Milone, hunc sua quisquâ sententia ex hac urbe expulset? quomodo omnes urbes expulsam à vobis ad se uocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit, hanc ingratam si eiecerit, miserâ si miserit. Tertio indicia rerum miserabilium facile misericordiam mouent, ut cruentæ uestes, aut effusus cruor, aut auulsum membrû, ut de Cæsaris interfecti ueste, quam populo Romano M. Antonius ostendit, supra diximus. ut Cicero quendam à Verre fortunis spoliatum sine bulla & ingenuitate insignibus in iudicium produxit, ut in 3. contra Verrem actione legitur. Quarto actiones honestæ eorum, qui casus acerbos tulerunt misericordiam excitant. ut 3. in Verrem actione, grandis natu patrens adductus ad supplicium, ex altera parte filius, ille quæ pudicitiam liberorû, hic quæ vitam patris famâque, non de suo supplicio, sed pater de filij morte, de patris filius. Quinto orationes calamitosorum miserabiles sunt, cuius rei pulcherrimum exemplum est apud Virgilium in 4. Aen. cum Dido iam iam esset moritura.

Dulces exuuiæ dum fata, Deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exoluite curis,
Vixi, & quem dederat cursum natura peregi,
Et nunc magna mei sub terras ibit imago. & reliqua.

Diuus Augustinus ait, se nûquam hæc carmina legisse quin flere cogeretur. Talis est oratio illa matris Euryali in 9. Aeneid. tota pathetica.
Hunc ego te Euryale aspicio? tune illa senectæ
Sera meæ requies? potuisti linquere solam
Crudelis? & quæ sequuntur.

TEXT. *Maximè uerò miseratio cõcitur, si in illis acerbissimis casibus fortes, & cõstãti animo fuisse dicantur, nam hac omnia quia uicina uidentur, magis misericordiam mouent: quòd ille, qui patitur, tali fortuna sit indignus, & acerbitas illa quasi oculis subiiciatur.*

COMM. Qui magno & constanti animo casus acerbissimos subit, is præcipuè misericordiâ dignus est. quæ uir eiusmodi uidetur innocens, & dignus calamitate. quare cû orator aliquem ostendit, maximo animo graues miseras pertulisse, facile misericordiâ excitat, quod duabus potissimû de causis accidit, primò quod uir fortis & constans tali fortuna sit indignus, deinde quod illa calamitas ita representatur, ut quasi oculis subiiciatur. hac de causa fit, ut hostes etiam interdû propter alicuius fortitudinè & constantiâ moueantur, ut de Porfena legimus, qui, cû Mutiû hostem suû uideret constanti animo

10 dextrâ manû exurere, qua deceptus fuerat, cû ipse Porfenam uellet obtruncare, statim misericordiâ motus, illi pepercit. ita Cicero pro Milone conatur iudices ad misericordiam cõcitare Milonis fortitudinem prædicando. his (inquit) lachrymis non mouetur Milo, est quodam incredibili robore animi septus, exilium ibi esse putat, ubi uirtuti non sit locus, mortem naturæ finem esse, non pœnam, sit hic ea mente qua natus est, quid vos Iudices? & cetera.

Misericordiâ uerò maximè opponitur illa, quæ nemesis dicitur, quam nos indignationem appellare possumus. nam alicuius infortunio, qui indignè patitur, 20 angit ac dolere, cum ab eisdem moribus proficiscatur, ei quodammodo contrarium est, quod est dolere prospera alicuius fortuna, qui ea sit indignus.

COMM Cum satis iâ de misericordiâ dixerit, transit ad aliam animi cõmotionè, quæ græco uocabulo Nemesis appellatur, nam apud Latinos nomen non habet, sed indignatio dici potest. atque hæc etiam in uiro bono est, cum improborû hominum prosperos successus, & secundam fortunam uidens egrè fert, & indignatur, quia res uidetur iniusta, quod improbi beatè uiuant, probi uerò miserè. Laudatur ergo nemesis, sicuti misericordiâ, quam uis misericordiæ contraria sit, non propter se bonû enim bono nunquam contrarium est, sed propter res subiectas. nã misericordiâ est in malis, nemesis in bonis rebus. misericordiâ enim mouetur aduersa fortuna bonorû hominum, Nemesis autè prospera fortuna improborû excitatur. utraque tamen ab eisdem moribus prouenit. & in utraq; dolor quidam est, nam misericordiâ dolet infortunio hominis innocentis, Nemesis dolet felicitate hominis improbi. atque hac ratione maximè inter se opponuntur. hæc est Aristotelis sententia. uerum antiqui Nemesis pro Dea coluerunt, quæ superbos homines & arrogantes ulcisci credebatur. Macrobius. i. Satur. Nemesis (inquit) contra superbiam colitur. Catullus

40 precesque nostras Oramus caue despuas ocello
Ne pœnas Nemesis reposcet à te

Est uehemens Dea, ledere hanc cauto. Platonici dicunt Nemesis in Angelum esse diuini iudicij, sicuti Cælius annotauit. Peripatetici, quemadmodum Plutarchus scribit, duas has cõmotiones, hoc est Nemesis & Misericordiam uocât ἀσείρα καὶ δὴμια, hoc est ciuiles perturbationes, quoniam ciuilis & mansueti animi indicia sunt. Aristoteles secundo Ethicorum Nemesis mediam ponit inter ἐπόρον & ἐπιχρηστικῆς, id est inuidiâ, & peruersam lætitiâ. itaque Nemesis laudabilis est, inuidia uero uituperabilis, & detestanda, quæ bonis alienis cruciatur, ita etiam peruersa lætitiâ, quæ malis alienis lætatur.

50 Atque hæc cõmotiones ambæ, bonæ in dolis ac uirtutibus sunt. decet enim cum ois dolere, atque eorum misereri, qui mali aliquid indignè patiuntur: illis autem indignari, qui præter meritâ sua fortunati sunt. quicquid præter dignitatem accidit, iniustum est.

Laudat

Laudat more suo hanc utranque cōmotionem, quoniam à bona indole naturaque ambæ proficiscuntur. sicuti decet (inquit) eius misereri, qui malū indigne patitur, ita decet indignari, cum quis in dignus feliciter agit. quod probatur hac sententia. quicquid alicui præter dignitatem accidit, iniustū est. hæc quidem Aristoteles. sed Stoici vitiosam esse misericordiam putabant, unde Seneca dixit, Non miserebitur sapiens, sed succurret. & Virgilius 2. Georg.

Neque ille Aut doluit miserans inopem, aut inuidit habentē. & in Epigrāmte de viro bono, sic se reprehendit, Miseratus egentem,

Cur aliquem fracta pensis mente dolorem?

TEXT. *Atque hac de causa Deis etiam ipsis hoc attribuimus, ut indignentur.*

COMM. Probat à cōi consensu Nemefin laudabilem animi cōmotionem esse. solent enim homines omnia, quæ laudabilia sunt Deis attribuere, nihil autē quod sit vitiosabile. sed hanc cōmotionē Deis attribuimus, & dicimus eos indignari contra superbos, & arrogantēs homines. Igitur laudabilis est, & à bona natura proficiscitur.

TEXT. *Posset autem aliquis suspicari, inuidiam misericordiae eodem modo esse contrariam, tanquam vicina sit, aut eadem quæ nemesis, sed ab ea diuersa est.*

COMM. Hoc in loco vult Nemefin ab inuidia distinguere, quoniam aliqui suspicari possent, aut eandem esse, aut parum admodum inter se differre, eo quod ambæ misericordiae oponantur, tanquam ei contrariæ. Sed ipse docet inuidiam multum à Nemefi distare, & penitus diuersam esse. quod etiam Cicero sensit ad Cælium scribens, cum ita inquit, Sed planè gaudeo, quoniam *τὸ εὐχόμενόν ἐστιν ἰσχυρὸν ἐπὶ τοῦ κακοῦ.*

TEXT. *Quamuis enim etiam inuidia sit ægritudo, quæ animi perturbat ob alterius res secundas: non tamen ob eius res secundas, qui sit indignus, sed qui sit equalis, aut similis.*

COMM. Non est mirum si aliqui decepti sunt in his motionibus, & eandem esse putarunt, quoniam aliquæ habent similitudinem. sicut enim nemesis, ita. n. inuidia est ægritudo, quæ animum perturbat ob alicuius res secundas. sed in hoc differunt, quod Nemesis ægre fert tantum indignos homines & improbos opibus & dignitate florere, & laudabilis est animi cōmotio. inuidia verò nullum inter bonos & malos discrimen habet, uerum bonis alienis cruciatur, siue illa dignè, siue indignè accidant, & inter æquales ac similes præcipuè regnat. quod èt vulgò dicitur, inter pares semp̄ est inuidia. sic Hesiodus, Et figulus figulo inuidet, & faber fabro. quod etiam Ethicorum secundo ait Aristoteles, & infra hoc eodem libro.

TEXT. *Commune est autem omnium qui inuident, & qui indignantur, ut id efficiant, non quia sibi detrimentū aliquod ex eo provenire possit, sed quia bonum ei, cui nollet acciderit: neque enim iam esset inuidia, aut Nemesis, sed potius metus, si quis ideo doleret ac perturbaretur, quod ex alterius bona fortuna, sibi malum*

ID *aliquid esset euenturum.*

Causam perturbationis inuidiæ & Nemefis cōmunem quærit. omnes. n. qui inuident, & qui indignantur hoc habent cōmune, ut propter aliena bona perturbentur. sed eius perturbationis causa nō inde nascitur, quod putent illa bona aliena sibi detrimentum aliquod aut damnum allatura, sed quia bona illis euenerunt, quibus potius malè optant, & quos nihil habere boni cuperent. cum autem dolemus, alicui bonum eiusmodi euenisse, quod nobis aliquo modo nocere posset, tunc ea perturbationis non Nemefis aut inuidia uocatur, sed metus potius. quo enim feliciorem fortunam habent inimici nostri, eo sunt insolentiores, & in nobis metus duplicatur, cum audimus inimicum nostrum aut opibus, aut dignitatibus auctum.

TEXT. *Illud uerò perspicuum est, diuersas animi affectiones ab inuidia atque ab indignatione concitari. nam qui merore conficitur, cum uidet indignos aduersa fortuna concuti, idem letabitur, aut saltem dolore carebit, cum uiderit, malo dignos homines infortunis agitari.*

COMM. Diligenter ostendit in quo differant, Nemefis & inuidia. & primo docet Nemefin in probis tantum uiris esse. deinde ostendet inuidiam tantum in malis hominibus uersari. probus. n. inuidet nemini. quo fit ut diuersæ sint affectiones Nemefis, & inuidiæ. n. a. is, in quo Nemefis est, ita est affectus, ut etiam misereatur, cum uidet innocentes homines calamitate premi. & lætetur, aut saltem dolore careat, cum scelestos uidet, meritis supplicijs affici. ergo hæc tria frequenter in bono uiro coniuncta reperiuntur, indignatio, misericordia, lætitia. indignatio, cum improbus homo feliciter agit. misericordia cum innocens affligitur. lætitia cum scelestus punitur.

TEXT. *Neque enim quisquam uir probus dolorem concipiet, cum parricidas aut sicarios extremum pati supplicium intellexerit. decet enim in rebus eiusmodi gaudere: quemadmodum etiam cum aliquis pro dignitate fortunatus est, & bene rem suam gerit, hæc enim ambo iusta sunt, & bono uiro lætitiā afferunt.*

COMM. Aequitas hoc & iustitia postulat, ut malis malè, bonis benè eueniat. uir autè probus & iustus tunc maximè gaudet, cū iustitia seruatur. Itaque fit ut etiam tum gaudeat, cum parricidas, sicarios, & huiusmodi consceleratos homines è medio tolli, & extremo supplicio affici uidet, non aliter atq; tunc magnopere gaudet, quando probis atque integris uiris res suas feliciter atque ex sententia succedere intelligit. nam quia sunt hæc ambo iusta, non possunt bono uiro non magnam afferre lætitiā. Cicero Tuscul. 4. nemo (inquit) parricidæ aut proditoris supplicio misericordia commouetur. Claudianus Ruffini scelesti supplicio uehementer se lætatum ostendit, cum ait, Abstulit hunc tandem Ruffini pœna tumultum. Absolutq; Deos, iam nos ad culmina rerum Iniustos creuisse queror. tolluntur in altum. Ut lapsu grauiore ruant. eodē modo qui bonum uirum

uirum benè res suas gerere uideat, si bonus etiam ipse est, gaudet. TEXT.

TEXT. *Nam necesse est, ut speret ad se quoque peruenit
uasse commoda, qua sui similis consecutus est.*

COMM. Lætitia quam uir probus, ex probi uiri felicitate, & prospero successu percipit, inde nascitur, quæ cum sibi conscius sit, & probitatem suam agnoscat, statim in spem erigitur fore, ut, quod sui simili contigit, idem etiam sibi contingat. iustum est enim ut qui pari virtute sunt, pares etiam dignitates consequantur.

TEXT. *Hæc autem omnia sunt eiusdem uitæ, atque naturæ, sicuti contraria contrarios et mores indicant: id est. n. qui malis aliorum delectatur, & qui est inuidus.*

COMM. Hactenus docuit misericordiã, & indignationem, & lætitiã in bono uiro esse, nunc ad contraria transit, hoc est ad inuidiam, & peruersam lætitiã, quas affectiones ambas in eodem malo homine docet esse. nam quæ contraria sunt (inquit) contrarios etiam mores indicant, sed hæc contraria sunt, misericordiã & inuidia, honesta lætitiã, & turpis lætitiã. ergo ille, in quo inuidia, & turpis lætitiã reperitur, diuersus est ab eo, in quo misericordiã, & honesta lætitiã est. hic enim probus uir est, ille improbus. qui uero inuidi sunt, & ob aliena bona cruciantur, iidem etiam malis alienis delectari solent. quamuis enim hæc duo uitia distincta sint, nempe inuidia, & peruersa lætitiã, tamen in eodem homine semper ferè esse solent.

TEXT. *Nam, ex qua re quispiam angitur, cum oritur, aut iam adest; nec esse est hunc eadem gaudere, cum eam uidet euanescere atque interire.*

COMM. Probat in eodem homine necessario esse inuidiam, & maleuolentiam. nam quæ in inuidia dicitur ab Aristotele, Cicero maleuolentiam inter pretari uidetur. sic enim Tuscul. 4. scribit, Maleuolentia est uoluptas ex malo alterius sine emolumento suo. ea est igitur maleuolentia quam peruersam & turpem lætitiã supra diximus. quam in eodem esse, in quo est inuidia sic Aristoteles ostendit. qui dolet & cruciatur aliqua re, cum eam oriri, aut adesse uidet, idem gaudet cum eandem rem uidet euanescere atque interire, sed qui dolet alieno bono, cum illud uidet adesse, inuidus est, qui uero gaudet, cum aliquem uidet bono priuari, maleuolus est, ergo qui inuidus est, idem etiam est maleuolus. Itaque Cicero sæpe inuidos & maleuolos coniungit, ut pro Cor. Balbo. ut omnium maleuolorum, iniquorum, inuidorum animos frangeremus.

TEXT. *Quapropter hæc omnia misericordiã excitari prohibent. inter se uero differunt ijs de causis qua tradita sunt: & omnia aequaliter utilia sunt ad efficiendũ, ne res aliqua miserabiles esse uideantur.*

COMM. Hæc (inquit) omnia utilissima sunt, ad auertendam ab animis iudicum misericordiã, qui enim in aduersarios suos uel indignatione, uel inuidia, uel maleuolentiam excitare potest, is omnem facile misericordiã auertet. nam quamuis hæc tria inter se differant, indignatio, inuidia, maleuolentia, propter eas causas, quas supra diximus, tamen

æqualiter omnia uim habent auertendæ misericordiæ. TEXT.

Primum igitur de libera indignatione, quam Nemesin uocant, dicamus, & quibus homines indignantur, & quas ob res, & quomodo affecti, deinde etiam de reliquis uerba faciamus: quamuis hæc plana sint ex ijs, qua iam supra dicta sunt.

COMM. Cum sibi proposuerit hoc loco de ijs animi commotionibus uerba facere, quæ misericordiã extinguere solent, primo de Nemesi tractare aggreditur, atque eundem seruat ordinem, quem etiam in superioribus tractandis obseruauit. nam primo docet contra quos homines indignari libere soleamus, deinde quas ob res indignatio libera concitatur, tum quomodo affecti homines indignentur, quæ cum explicuerit, proponit etiã de reliquis motionibus misericordiæ contrarijs se esse dicturum. hæc autem, quæ ad Nemesin attinent, iam ferè plana esse facta ait, ex supra dictis, attamen eadem copiosius & uberius explicat, quo res tota clarior, & aptior sit. quod autem Nemesi libera indignatio latine dici debeat, ostendit Horatius in Menam Pompeij Magni libertum scribens hoc modo,

Vides ne sacram mentiente te uiam

Cum bis ter uinarum toga

Vt ora uertat huc & huc euntium

Liberrima indignatio?

deinde causam indignationis hominum adiungit, quod cum esset indignissimus pluribus tamen opibus polleret, & longè se nobiliores contemneret.

Sectus flagellis hic triumuiralibus

Præconis ad fastidium,

Arat falerni mille fundi iugera,

Et Appiam mannis terit,

Sedilibusque magnus in primis eques

Othone contempto sedet.

hæc igitur libera est indignatio, quæ propter uilis alicuius, aut improbi hominis felicem successum excitat.

TEXT. *Nam si indignari nihil aliud est, quam dolere prospera alicuius fortuna, qui ea sit indignus: primum illud per spicuum est, non fieri posse, ut quis propter omnia bona, qua eueniunt, indignetur: nemo enim ei, qui iustus, aut fortis euadit, aut uirtutem aliquam acquirat, indignatur.*

COMM. A definitione liberæ indignationis probat, nullo modo fieri posse, ut propter omnia bona quæ alicui eueniunt, excitetur indignatio. Qui enim indignatur, dolet prospera eius fortuna, qui sit indignus. ut si confeceratus homo diuitijs & dignitatibus affluat, & ei quotidie res feliciter succedant. Quod si quis impius homo iustus fiat, aut ignauus & imbellis, fortis & strenuus euadat, aut denique uitiosus & inquinatis moribus uirtutem amplectatur, & in ea multum proficiat, certè propter hæc nemo indignabitur, cum tamen omnium maxima bona sint. hoc autem ideo fit, quoniam huiusmodi bona, nequaquam à fortuna donantur, sed magno labore, studio, & industria comparantur. Itaque nullus eorum, qui talia bona possidet, eis indignus est, sed potius alijs etiam bonis dignus esse iudicatur. magni igitur uirtus omnis æstimanda est quæ eos omnes

omnes in quibus est, omnibus bonis dignos efficiat, & hominum uoluntates conciliat.

TEXT. *Neque enim ob res, quae sunt his contrariae, misericordia commouetur.*

COMM. Probat à contrarijs propter virtutem indignationem non exoriri. quoniam neque propter uitia, misericordia nascitur. neque enim quisquam alicuius miseretur, quod sit impius, aut ignauus, aut fur, aut proditor, sed eum potius odio prosequitur, & cum eius generis hominibus mala eueniunt, nemo eorum miseretur, quia dignos omni supplicio iudicat. sed potius gaudent omnes cum scelerati homines ingentibus malis affliguntur.

TEXT. *Sed ex diuitijs, & potentia, & ceteris huiusmodi rebus indignatio nascitur, quibus (ut in summa dicam) boni tantum uiri digni sunt, atque illi, qui à natura consecuti bona sunt, ut nobilitatem, pulchritudinem, & quae sunt eius generis cetera.*

COMM. Indignatio libera tunc exoritur, cum homines uiles, & abiectos, atque improbos uidemus magnas sibi diuitias, & opes, & potentiam acquisuisse, quoniam eis bonis prorsus indigni sunt. quod ita Iuuenalis egregie docet,

Patricios omnes opibus cum prouocet unus
Quo tondeute grauis iuueni mihi barba sonabat,

Cum pars niliacae plebis cum uerna canopi
Crispinus, tyrias humero reuocante lacernas
Ventilet æstiuum digitis sudantibus aurum,
Nec sufferre queat maioris pondera gemmarum,
Difficile est Satyram non scribere. & paulo post,

Quid referam quanta siccum iecur ardeat ira,
Cum populum gregibus comitum premat hic spoliator

Pupilli prostantis. nam diuitijs, opibus, potentia, felicitate, uiri tantum boni digni sunt, & illi, quibus natura propicia fuit, & pulchros, aut nobiles fecit. quamuis enim illi, qui valde nobiles sunt, maximas opes & potentias acquirant, tamen nemo indignatur, quoniam eis bonis digni uidentur. eodem modo, qui pulchritudine, ac corporis dignitate præcellunt, etiam si in magno sint honore ac precio nullam tamen hominum indignationem in se concitant. quoniam omnes pulchritudine capiuntur, & rem quandam esse diuinam existimant. ex his intelligi facile potest, indignationem ab inuidia plurimum distare. nam sapientibus etiam, & uirtute præditis, & nobilibus, & pulchris inuideri solet, cum tamen ob eiusmodi bona nemo indignetur.

TEXT. *Et quoniam, quod antiquum est, parum distare uideatur ab eo, quod est naturale, necesse est in eos, qui bonum idem possident, si nuper id acquisuerunt, atque ob id feliciter ac prospere uiuunt, indignationem concitari.*

COMM. Res antiquæ quodammodo uidentur esse naturales, ut qui ex ea familia natus est, ipse qua multi

præclari uiri fuerunt, quia iam antiquo tempore nobilis est, uidetur à natura nobilis esse, & qui à parentibus opulenti ac diuitibus est ortus, uideatur esse diues à natura. sed iam dictum est, in eos, qui à natura bona aliqua consecuti sunt, indignationem non concitari, ergo neque in eos qui iam pridem nobiles sunt, ac diuites concitatur. reliquum est igitur, ut in eos concitetur, qui idem bonum nuper adepti sunt, & propter illud honorifice & prospere uitam degunt. hoc autem Sallustius de Cicerone testatur, qui cum nouus homo esset, & consulatum peteret, multos nobiles indignari cogebat, donec tandem Catilinæ coniuratio remoueret indignationem. sic enim ait Sallustius, Ea res in primis studia hominum accendit, ad consulatum mandandum M. T. Ciceroni. namque antea plerumque nobilitas inuidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, nouus homo adeptus foret. Sed ubi periculum aduenit, inuidia, atque superbia post fuere.

TEXT. *Maiorem enim dolorem inurunt, qui nuper diuites facti sunt, quam, qui diu in amplo patrimonio uixerunt.*

Exemplis declarat propter noua bona, non autem propter antiqua concitari indignationem. non enim dolemus quod aliquis in amplo patrimonio natus sit & ab opulenti parentibus, sed quod aliquis præter dignitatem repente diues euadat, cum antea pauper, & abiectus esset, ut si forte thesaurum inueniat, aut à principe aliquo magna dona referat, aut hæreditatem, quæ nihil ad eum attineret, consequatur. aut denique alia ratione sine ullo suo merito diuitijs cumuletur. ut Chrylogonus Syllæ libertus, Demetrius Pompeij magni, Menas & Menecrates Sex. Pompeij è sanguine Quiritium & proscriptionum licentia ditatos, ut ait Plinius.

TEXT. *Eodem modo, qui magistratus, & potentiam, & copiam amicorum, & multos ac probos filios, & huius generis cetera nuper adepti sunt.*

Quod de diuitijs supra dictum est, idem etiam de ceteris bonis intelligendum est. ut si quis præter dignitatem nuper aliquem magistratum adeptus sit, aut aliquam potentiam, aut si multos habeat amicos, qui illi adsint, eum amplectantur & curent, aut cum ipse sit improbus, si multos bonæ indolis filios habeat, & denique si quod huiusmodi bonum nuper adeptus est, quo indignus esse uideretur. nam hæc omnia cogunt homines indignari.

TEXT. *Et præcipue cum propter hæc aliquod aliud eis bonum acciderit. magis enim offendunt animos non diuites, quam qui iam pridem diuites erant, cum propter diuitias honorem aliquem, aut magistratum acquisuerint: quod eodem modo reliquis etiam in rebus accidit.*

Bona quæ supra commemorata sunt, non tantum ipsa se iuuant, sed etiam ad alia bona gradum quædam faciunt, ut si pauper aliquis diues euadit, non tantum

R tum

tumid commodum habet, vt diuitijs fruatur, sed etiam frequenter accidit, vt propter diuitias nuper acquisite, honores & magistratus adipiscatur. ergo tunc maxime indignatio concitatur, cum quis præter dignitatem non tantum bonum aliquod assequitur, sed etiam deinde propter illud idem bonum etiam alia nanciscitur. hoc autem probat Aristoteles eorum exemplo qui nuper diuites euaserunt. nam si forte huiusmodi homines, propter acquisite nuper diuitias, aliquem magistratum aut dignitatem adipiscantur, longè magis ad indignationem accendunt animos nostros, quam si eandem dignitatem ij, qui iam pridem diuites erant, assequerentur, atque hoc non tantum in diuitijs, sed etiam in alijs eiusmodi bonis accidere solet.

TEXT. *Huius autem rei causa est, quod alteri res suas habere uidentur, alteri uero minime: quod enim semper in eodem statu spectatum est, id æquum iustumque uidetur; quare noui diuites uidentur res non suas habere.*

COMM. *Causam explicat, cur veteres diuitiz nequaquam indignationem moueant, noue uero præcipue moueant. nemo enim indignatur, quod quis res suas obtineat, sed omnis indignatio nascitur ex eo, quod quis res non suas, sed alienas occupet. Sed qui iam pridem diuites sunt, & semper in eodem statu per seuerarunt, æquum iustumque esse uidetur, vt honores ac dignitates assequantur, & suis diuitijs atque opibus fruantur. qui uero tanquam fomino (quod aiunt) beati, repentino diuites euadunt, ij propter nouitatem res alienas occupasse creduntur, itaque mouent indignationem. uidetur enim minime tolerandum esse, quod quis alienas res occupet, & illis fruatur. quin tanto maior deinde nascitur indignatio, quanto magis, ob diuitias nuper acquisite honoribus ac dignitatibus augentur; hæc enim omnia nobilium & præstantium uirorum propria, non nouorum hominum esse putantur.*

TEXT. *Et quoniam non omne bonum cuius homini congruit, sed est proportio quedam, & conuenientia, ut exempli gratia, speciosa arma non iusto uiro, sed fortis conueniunt; & clare nuptiarum affinitates non ijs, qui nuper diuites facti sunt, sed nobilibus, atque illustri genere natis, congruentes sunt: fit, ut etiam cum probus uir, quod ei non conuenit, assequitur, aduersus eum indignatio concitetur.*

COMM. *Quoniam aliquis opinari posset, tantum contra malos atque improbos homines indignationem concitari, probare uult Aristoteles hoc loco, posse interdum fieri, vt etiam contra probum uirum concitetur indignatio. nam in bonorum distributione quedam proportio, conuenientiaque seruanda est, vt uniusquisque ea bona, quæ sibi suisque rebus congruentia sunt, assequatur. neque enim omne bonum cuius homini congruit, quod duobus exemplis Aristoteles confirmat. si nunc enim exempli gratia duo boni uiri, quorum alter iustitia præcedat,*

alter fortitudine. qui ambo de speciosis armis contendat, & queratur uter eorum dignior sit, qui arma illa speciosa consequatur, haud dubium est, quin longe magis forti uiro, quam iusto conueniant. uidetur autem Aristoteles hoc exemplum sumpsisse ab illa peruulgata contentione, quam aiunt inter Aiace & Vlysses fuisse de Achillis armis, post ipsius Achillis mortem, quam Ouidius decimotertio Metamorphoseos elegantissime describit. additis utriusque orationibus admirabili officio confectis. quo in certamine superior euasit Vlysses, fortisque uiri tulit arma disertus, quamuis Ajax Vlysses longe fortior esset. itaque tanta indignatione correptus est Ajax, ut in furorem conuersus sit, & denique sibi ipse mortem consciuerit. alterum exemplum tale est. sint duo iuuenes, ambo probi & diuites, sed alter eorum nobilis & illustri loco natus, alter nouus homo, & nuper diues factus, atque hi ambo puellam uirginem præclaris ortam parentibus uxorem petant, non est dubium, quin huiusmodi nuptiæ magis ei congruant, qui sit illustri genere natus. quoties igitur contra euenit, ut aliquis quod sibi minus congruit, assequitur, quamuis probus uir atque integer sit, tamen in se hominum indignationem mouet. quod M. T. Ciceroni accidisse constat, quem plerique nobiles Romani ferre non poterant, quod homo nouus eisdem honores ac dignitates assecutus fuisset, quas multi nobilissimi uiri consequi nunquam potuerant.

TEXT. *Illud etiam indignationem mouet, quando inferior cum superiore contendit; & præcipue si in eadem re dispares fuerint; unde illud ab Homero dictum est;*

Illo redit retro non ausus tendere contra Aiace Telamone satum: nam Iuppiter ipse indignabatur forti committere inertem.

COMM. *Indignum est, & minime ferendum, ut aliquis multo inferior velit cum superiore contendere, præcipue in eodem studio atque artificio, ut si malus pictor Apellem ad certamen prouocet, aut infans rhetor Demosthenem, aut gregarius miles strenuum bellatorem. atque hæc quidem res non tantum homines sed etiam Deos ad indignationem mouet, quod Homeri auctoritate probat Aristoteles, apud quem undecimo Iliadis Cebriones quidam Troianus Græcos quidem inuaserat, sed cum Aiace Telamonis filium contra se uenientem conspiciatus fuisset, cum eo congregari non ausus est, uerum retro cessit. hoc autem ait Homerus, ideo factum est, quia Iuppiter indignabatur inertem & longe inferiorem hominem Cebrionem cum Aiace fortissimo bellatore committere. idem Ajax apud Ouidium 13. Metam. indignatur quod Vlysses secum de Achillis armis contendere auderet. Itaque cepit exclamare;*

-- agimus pro Iuppiter inquit, ante rates causam, & mecum confertur Vlysses. & paulo post;

Præ-

Præmia magna peti fateor, sed demit honorem
Aemulus Aiaci, non est tenuisse superbum
Sit licet hoc ingens, quicquid speravit Vlysses.
Ipse tulit precium iam nunc certaminis huius
Qui cum uictus erit mecum certasse feretur.

TEXT. *Quod si non in eodem studio fuerit inferior, tamen quocunque modo minor cum superiore contendit, indignationem mouet: ut si musicus cum iusto uir de dignitate contendat, nam iustitia multo præstantior est arte musica.*

COMM. Quia dixerat indignum esse, ut quis inferior in eadem re, cum præstantiore contendat, ut Cherilus poeta cum Homero, nunc adiungit non tantum in eodem studio, sed in omni re sine simili, sine dissimili, quoties minor cum superiore contendit, indignationem moueri. & exemplum duarum rerum diuersarum affert. Sint enim duo præstantes uiri, sed in diuerso genere, quorum alter sit excellens Musicus, ut Timotheus, alter iustissimus uir, ut Aristides. profectò Timotheus quamuis in arte sua foret omnium excellentissimus, tamen contra se hominum indignationem concitaret, si cum Aristide uellet de dignitate, contendere. propterea quòd iustitia uirtus est, quæ longo interuallo musicam artem post se relinquit. Cicero pro L. Murena comparat quidem artem militarem cum iuris ciuilibus scientia, sed eam longe præstantiorem esse demonstrat. itaque facetissime Seruium Sulpitiu irridet, qui cum esset iurisconsultus, uellet tamen cum L. Murena imperatore de dignitate certare, & indignaretur, quòd in petitione consulatus L. Murena sibi fuisset antelatus.

TEXT. *Iam igitur planum est, contra quos homines, & quibus de causis indignatio moueatur. hæc enim sunt, quæ diximus; & si qua sunt eius generis cætera.*

COMM. Duas simul partes se absoluisse ostendit, nempe quibus potissimum hominibus indignari soleamus, & quas ob res, quamuis enim nõ fuerint omnia numerata, tamen ex eis, quæ dicta sunt, cætera etiam omnia facile intelligi possunt. restat igitur solum, ut doceat, quomodo affecti homines indignentur.

TEXT. *Eorum autem animi facile mouentur ad indignationem, qui maximis bonis digni sunt, & ea possident; cum etiam indignos eadem possidere uident: neque enim iustum est, dissimiles homines paribus bonis accumulari.*

COMM. Non omnes homines ad indignationem proclives sunt, sed ii tantum, qui ita cæteris præstant, ut pro dignitate sua maxima bona consecuti sint. huiusmodi enim homines, cum uident indignos eadem bona consequi, quæ ipsi possident, facere non possunt, quin indignentur. quoniam iniustum esse uidetur, ut qui dissimiles sunt, similia pariaque bona adipiscantur. hoc est quod Ajax apud Ouidium ait,

non est tenuisse superbum.
Sit licet hoc ingens, quicquid sperauit Vlysses.

10 Nam quanto quis in aliqua re præstantior est, tanto se maioribus præmiis dignum iudicat, ea uero quæ uiles & abiecti homines consequuntur, nequaquam magna habentur, aut si magna sunt, & iis paria quæ iam præstantes uiri sunt adepti, nihil præcipuum horum excellentia uidetur iam habere quæ res facile mouere solet indignationem. neque enim uir præstans humilibus æquiparari potest.

Secundo loco mouentur ad indignationem, qui pro bi, studiosi que uiri sunt: nam huiusmodi homines uere iudicant; & quæ iniusta sunt oderunt.

COMM. Duabus de causis probat studiosos ac probos uiros indignari solere. primò quia uere iudicant, atque ideo bene intelligunt, qui præmio, qui pœna digni sint, & qui prosperam, qui aduersam fortunam habere mereantur. deinde quia magno odio prosequuntur ea, quæ sunt iniusta. supra uerò demonstratum est, iniustum esse, ut qui dissimiles sunt, similia pariaque bona consequantur. quamuis igitur in uiros probos inuidia non cadat, tamen cadit indignatio, ex quo perspicuum est, indignationem plurimum ab inuidia differre. sæpe autem indignatio risum consequitur. quia uiri studiosi rident eorum insaniam qui se bonis & præstantibus comparare audent, deinde iidem indignantur, quod huiusmodi temeritas & audacia plerumque feliciter succedat, sic Horatius in Arte Poet.

Sic mihi qui multum cessat, fit Cherilus ille
Quem bis terque bonum cum risu miror, & idem Indignor.

TEXT. *Tertium genus est eorum, qui honores appetunt, & aliquas sibi res gerendas mandari cupiunt. & præcipue si illos honores desiderant, quos alij iam eis indigni consecuti sunt.*

COMM. Ambitiosi omnes, & qui elato sunt animo, magnarumque rerum appetentes ad indignationem proclives esse solent. tantoque magis cum eodem honores assequi non facile possunt, quos uident inferiores homines, & longe indigniores assecutos. Sic M. Laterensis uehementer indignatus est, quòd in ædilitatis petitione sibi Cn. Plancius antelatus fuerit. Sic Q. Catulus in summa familia natus, sapientissimus & sanctissimus uir, quod Cn. Manlius non solum ignobilis, uerum sine uirtute, sine ingenio, uita etiam contempta ac sordida superior euaserit.

TEXT. *Denique illi facile indignantur, qui præclara de se ipsis iudicia faciunt, atque eis rebus se dignos putant, quibus alios non putant.*

COMM. Concludit hanc partem effato generali. quicumque (inquit) sibi multum arrogat, & se aliis uirtute antestare existimant, facile indignantur. tales enim homines se ipsos magnis & amplis honoribus dignos esse arbitrantur, & reliquos pro se contemnunt, ut Sallustius ait de Q. Metello, cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor

animus, & superbia, commune nobilitatis malum. & alibi de eodem Metello, Interim Roma per literas certior fit provinciam Numidiam Mario datam, nam consullem factum antea acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lachrymas tenere, neque moderari linguam, vir egregius in alijs artibus, nimis molli ter aegritudinem pati. Quam rem alij in superbia vertebant, alij bonum ingenium contumelia accēsum esse, multi quōd iam parta victoria, ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quam iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alij, quam Mario traderetur.

TEXT. *Atq; hac de causa qui seruili ingenio sunt, & abieci homines, & honoris contemptores, non mouentur ad indignationem: nihil enim est eiusmodi quo se dignos existiment.*

COMM. Tria hominum genera memorat superioribus contraria, qui nequaquam indignari soleant. primum eorum, qui seruili sunt ingenio, neque animum audēt, ad res magnas & excelsas erigere, sed ignauitē suę sibi conscij facile patiuntur alios, quāuis genere ac nobilitate inferiores, altius euolare. Secundum eorum est, qui uiles sunt & abiecti, ut operarij, & opifices, & eius generis homines, uel etiam improbi & negligentes, qui satis intelligūt se nullam assequi posse dignitatem. Tertium est eorum, qui licet egregij sint, tamen honores ac dignitates contemnunt, & pro nihilo putant. itaque non indignantur etiam si uideant, longe infra se positos homines extolli & honorari, sed hi pauci admodum sunt.

TEXT. *Ex ijs, quę dicta sunt etiam perspicuum est, quando uel gaudere, uel saltem non dolere debeamus, cum aliqui homines aduersa fortuna premuntur, & res suas infeliciter agunt, aut quę cupiunt, non consequuntur. Nam ex contrarijs contraria dignoscuntur.*

COMM. Qui dolet improborum hominum fortuna prospera, & cum uidet indignos ad opes & honores euehi, idem etiam ferē gaudere solet improborum calamitate, & cum uidet eos deprimi, & opibus ac quę honoribus spoliari, qui contra iusticiam euecti fuerant. hæc enim affectio, quę Nemesei quōdam modo opponitur, ab eadem indole, atque ijsdem moribus proficiscitur. Quare qui bene intelligit, quę sint ea, quibus ad indignationem moueamur, idē etiam intelliget quando gaudendum sit aduersa aliorum fortuna, & inanius uotis. quod in Pisonem Cicero bene & elegāter exprimit, his (inquit) ego rebus pascor, his delector, his perfruo, quod de uobis hic ordo opinatur, non secus ac de teterrimis hostibus. quōd non equites R quōd ceteri ordines, quōd cuncta ciuitas odit, quōd nemo bonus, nemo denique ciuis est, qui modo se ciuem esse meminerit, qui uos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa consulatus uestri perhorrescat. hæc ego sem-

per de uobis expetiui, hæc optaui, hæc precatus sum.

TEXT. *Quapropter his rationibus orator sanē iudices ita preparare sua oratione poterit, ut eos, qui sui miseri dicunt oportere, doceat indignos esse, qui misericordiam consequantur. non autem fieri posse certum est, ut eorum quis misereatur, qui misericordia sunt indigni.*

COMM. Hæc omnia quę de indignatione, & lætitia indignationi opposita dicta sunt, ad auertendam misericordiam ualent. itaque docet Aristoteles hoc loco quomodo Orator eis uti debeat. nempe cum reus iudices rogat ut sui misereantur, contra debet actor supra dictis rationibus ostendere non eum ulla misericordia dignum esse. nam ita facile misericordiam auertet, quoniam nemo est, qui putet eius hominis miserendum esse, qui nulla misericordia dignus esse uideatur. ut Cicero 4. in Verrem actione. Nunc uerō quid faciat Hortensius? auaritię ne crimina frugalitatis laudibus deprecetur? at hominem flagitiosissimum, libidinosissimum, nequissimumque defendit: an ab hac eius infamia nequitie uestros animos in aliam partem fortitudinis commemoratione traducat? at homo inertior, ignauior, magis uir inter mulieres nequam, impura inter uiros mulierculam proferri non potest. at mores commodi? quis contumacior? quis inhumanior? quis superbior? at hæc sine cuiusquam malo? quis acerbior? quis insidiosior? quis crudelior unquam fuit?

TEXT. *Neque illud obscurum est, propter quę bona, & quibus hominibus, & quomodo affecti soleant inuidere: siquidem inuidia est aegritudo quędam concepta ex felicitate eorum bonorum, quę dicta sunt, cum paribus ac similibus eueniunt, non ut qui inuidet, aliquod inde commodum, ferat, sed quia nollet eos, quibus inuidet, ea bona possidere.*

COMM. Postquam satis multa uerba de Nemesei fecisse sibi uidetur, nunc ad inuidiam transit, & ea tria proponit, quę etiam in reliquis commotionibus pertractauit, hoc est propter quę bona inuidia concitetur, & quibus hominibus inuideri soleat, & quomodo affecti homines inuideant, quę tamen omnia ex ijs, quę iam supra dicta sunt, haud difficulter intelligi possunt. Ac primo quidem ipsam inuidiam definit, quam tamen Cicero 3. Tuscul. mauult inuidenciam appellare. ab inuidendo (inquit) inuidencia rectē dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen inuidie; quod uerbum ductum est a nimis intueno fortunam alterius. Est igitur inuidencia dolor quidam animi, conceptus ex alterius felicitate, propter ea bona, quę fortunę munere proueniunt, ut propter opes, diuitias, honores, dignitates, gloriam. nam propter uirtutem inuidencia non excitatur. nemo enim cuiquam inuidet, quōd uir iustus sit, aut temperans, nisi fortasse quia dignitas & gloria uirtutem sequitur. & præcipue si pares ac similes ea bona consequantur, pauci

pauci enim longè maioribus & potentioribus invident, sed inter pares ferè est invidia. neque invidus aliquam vtilitatem referre sperat, etiam si ille, cui invidet, bonis priuetur, verum tam malo prauoque ingenio est, ut angatur & crucietur, quòd is, cui invidet, prosperè suas res agat. hanc eandem fere invidentiæ definitionem Cicero Tulcul. 4. ponit, Invidentiam (inquit) esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. nam si quis doleat eius rebus secundis, à quo ipse lædatur, non rectè dicitur invidere: ut si Hectori Agamemnon. qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profectò. ex hac definitione satis patet, nunquam in bonum virum, sed tantum in improbos homines invidentiam cadere. & hoc est, quod in Timæo dixit Plato, probus enim invidet nemini.

TEXT. Illi autem invidia moventur, quibus aliqui pares sunt, aut esse videntur; pares autem uoco aut generes, aut cognatione, aut ætate, aut habitu animi, aut dignitate, aut fortunis.

COMM. Quia dixerat in definitione, invidentiam esse dolorem, qui concipitur ex bonis, quæ paribus ac similibus eueniunt, nunc declarat, quinam pares sint, aut esse uideantur. nam hi facile moventur ad invidiam. quamuis etiam supra docuerit, qui pares similesque dici debeant, cum de uerecundia uerba faceret, atque hoc loco sex modis aliquos pares à se uocari ostendit, primo qui sunt eiusdem generis ac nationis, ut Itali inter se, & Galli, & Hispani, & Germani. facilius enim Italus inuidet Italo quam Germano, etiam si eadem bona sint ambo consecuti. Secundo qui sunt eiusdem cognationis ac familiaris, ut Cornelij, Fabij, Iulij, pares ac similes inter se uidentur. Tertio qui sunt eiusdem ætatis, ut pueri inter se, adolescentes, iuuenes, senes. Quarto qui sunt in eodem animi habitu, ut qui eandem artem aut scientiam profitentur, ut medici inter se, & iurisperiti, & mercatores, & figuli, & fabri. Quinto qui sunt in eadem dignitate siue imperio ac magistratu, ut belli duces inter se, & senatores, & prætores, & tribuni. Sexto qui fortunas æquales possidēt, aut non multum inæquales, ut opulenti ac diuites inter se. nam hi omnes plerumque sibi uicissim inuidere solent. Cicero 2. de Orat. Invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent euolasse: sed etiam superioribus inuidetur sæpe uehementer, & eo magis si intolerantius se iactant, & æquabilitatem communis iuris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt.

TEXT. Et qui omnia ferè bona consecuti sunt, quo fit, ut, qui res præclaras gerunt, & qui fortunati sunt, ad invidiam sint proclues; quoniam quicquid aliis boni contingit, id sibi eripi existimant.

COMM. Proclues sunt ad invidentiam illi, qui omnibus fere bonis abundant. soli enim abundare uellent, & cum alijs quoque bona eadem euenire intelli-

gunt, discruciantur. sicut etiam illi, qui res magnas administrant, & prospera fortuna utuntur. cuius rei causa est, quia putant ea bona, quæ alijs contingunt, sibi quodammodo eripi atque extorqueri. hinc dissidiam, contentiones, iræ sæpe existunt, & uulnera etiam atque cedes. quoniam (ut ait Antonius) plerique sunt inuidi, maximeque est hoc commune uitium, & peruagatum. & cum quis inuidet eos impedire contendit, quibus inuidet, quo minus ijsdem bonis perfruantur.

TEXT. Et qui eximios honores in aliqua re sunt adepti, præcipue qui sapientia uitæque beata compotes esse uidentur.

COMM. Qui uehementer honorantur in aliqua arte, aut studio plerumque sunt inuidi. quoniam se solos in ea re laude dignos esse opinantur, & alios omnes præ se contemnunt, & quasi longe inferiores despiciunt, nec aliquid eis honoris impertiri ferre possunt. tantoque magis inuidi sunt, quanto sapientiores, & beatiore existimantur. ij uerò uidentur fortunatè, beateque uiuere, quibus (ut ait Cicero) cum auctoritate, rerumque gestarum gloria, tum etiam sapientiæ laude perfrui licet. at huiusmodi uiri perpetuo timent, ne aliorum res præclarè gestæ suam gloriam obscurent: quo fit, ut inuidiæ stimulis agitentur. quod Lucanus de Pompeio & Cæsare his uerbis testatur.

stimulos dedit æmula uirtus
Tu noua ne ueteres obscurant acta triumphos
Magne times, te iam series, ususque laborum
Erigit, impatiensque loci fortuna secundi,
Nec quenquam iam ferre potest, Cæsar ue priorem
Pompeius ue parem.

TEXT. Et qui gloria sunt appetentes, magis inuidi sunt, quam, quos gloria non commouet.

COMM. Ambitiosi homines, & gloriæ cupidi maiori ex parte sunt etiam inuidi. nam qui uel propter ignorantiam uel propter egregiam sapientiæ gloria non commouentur, ij raro solent inuidentia laborare. qui uerò gloriæ sunt appetentes, & laudis cupidi, ij dolent pares ac similes altius euolare. itaque laudum alienarum obtrectatores sunt, & alios depriunt; se ipsos autem extollunt. quod si quæquam arte se uident, molestissimè ferunt, hac de causa dixit Cicero, Miserrima est omnino ambitio, bonorumque contentio.

TEXT. Et qui sapientes uideri uolunt, cum eius gloria sint appetentes, qua sapientia debetur.

COMM. Sunt quidam homines, qui non tam esse sapientes laborant, quam uideri uelint, & in numero sapientum haberi. ij magnopere sunt inuidi. sed quia non ueram, sed adumbratam sapientiam habent, ideo facile contemni solent. neque ullam sapientiæ ueram laudem assequuntur. tales dicuntur prouerbio, Barba & pallio sapietes. Horatius; Iussit sapientem crescere barbam.

TEXT. Denique qui in aliquo studio laudem assequi cupiunt, omnibus inuident, qui in eodem uersantur.

COMM. Summam facit omnium eorum, qui solent inuidere. quicunque inquit, in aliqua re cupit excellere, omnibus inuidet, qui in eadem re versantur. neque enim quæquam sibi præponi, aut æquari æquo animo ferre potest, ut si quis laudem petat, aut medicinæ, aut iurisprudentiæ, discruciat, si quem alium in eloquentia, aut medicina, aut iurisprudentia laudari intellexit. in eis uero qui diuersis in studijs occupati sunt, nõ tam frequens est inuidia. rarò enim iurisperito medicus inuidet, aut oratori poeta, aut agricola mercatori.

TEXT. *Et qui angusto pusilloq; sunt animo, nam eis omnia uidentur esse magna.*

COMM. Homines angusti pusilliq; animi solent inuidere, laborare, cuius rei causam illam affert Aristoteles, quòd res omnes, quamuis parue sint, magnas exultant. & cum eas aliquem adeptum vident, anguntur animo, & cruciantur. hoc est quod eleganter dixit Ouidius.

Fertilior seges est alienis semper in agris,

Vicinumq; pecus grandius vber habet.

Idem Ouidius 2. Metam. ubi describit inuidiam ita ait,

Sed uidet ingratos, intabescitq; uidento

Successus hominum. carpitq; & carpitur una,

Suppliciumque suum est.

TEXT. *At uero propter quæ bona soleant inuidere, iam dictum est. Omnes enim res, atque opera, ex quibus laudem, honorem, & gloriam querunt, & omnia fortuna commoda gignere inuidiam solent, & ea maxime quæ aut ipsi appetunt, aut se habere oportere censent.*

COMM. Secundam huius loci partem aggreditur, quam paucis absoluit, quia perspicua est ex ijs, quæ iam supra dicta sunt, nempe quæ sint ea bona, quæ inuidiam moueant. & illa esse ait, ex quibus laus, honor, gloria queritur, & quæ fortuna prospera tribuuntur, ut opes, ac diuitiæ, & quæ magnopere cupiunt, ut sine illis non satis commodè se posse uiuere existiment. hæc eadem ferè M. Antonius 2. de Orat. docet. cum ait laudi atque gloriæ maxime inuideri solere. & non ita multò post ait, inuidetur autè præstanti, florenti; fortunæ. Sallustius in Iugurtha. Meminisse debemus post gloriæ, inuidiam se qui. idem in Catil. Plerumque ex opulentia inuidia oritur. interdum etiam ex uirtute inuidia oritur. Cicero pro Cor. Bal. Est enim huius seculi tabes quædam & macula virtuti inuidere.

TEXT. *Ob eas etiam res inuidia mouetur, quibus se aut paulo superiores, aut paulo inferiores esse uidentur.*

COMM. Qui in aliqua re longè cæteris antecellit, & omnes longo interuallo post se relinquit, maior inuidia dicitur. quia nemo amplius illi inuidet. nemo enim se posse sperat ad eam excellentiam peruenire. unde Horatius de se,

Et iam dente minus mordeor inuido,

sed hoc in uiuis rarò contingit, quia omnes omnia sperant, ideo benè dixit Ouidius,

Pascitur in uiuis liuor, post facta quiescit.

Et Horatius,

30 Vrit enim fulgore suo qui prægrauat artes. Infra se positas, extinctus amabitur idem. eodem modo nemo inuidet eis, qui longè sunt inferiores, quia non timet unquam ab eis superari. restat igitur, ut præcipuè paribus inuideant, sicuti iam demonstratum est, deinde illis, qui uel paulò superiores, uel paulò inferiores sunt.

TEXT. *Nec dubium esse potest, quibus inuideant; nam hoc unà cum alijs dubium est. illis enim inuidet, qui propinqui sunt, aut tempore, aut loco, aut ætate, aut gloria, quam obrem illud uulgo celebratur; Vicinus inuidere uicino solet.*

COMM. Cum iam declaratum sit, quinam inuidi esse soleant, & quas ob res, satis patet etiam qui sint illi, quibus inuideant. sed ut res a pertior sit, hæc etiam partem accuratè persequitur. Ac primo (inquit) eis homines inuidere, qui propinqui sunt, quatuor autem præcipuè modis aliqui propinqui dici solent. aut tempore, ut qui magistratum, uel unà adepti sunt, uel parum diuerso tempore. nam si alter eorū maiorem laudem acquirit, alterius in se inuidiam concitat, & qui eodem tempore ceperunt alicui arti aut studio incumbere, cum alter melius se gerit, & magis in ea re proficit, statim alteri fit inuidiosus, quod non fieret, si is qui peritior euadit, multò ante alterum ei studia incumbere cepisset. aut loco propinqui dicuntur, ut qui uicini sunt, unde prouerbiū, Inuidus uicinatorum oculus. qui uerò magno locorum interuallo disiuncti sunt, non ita uicissim inuidet, ut qui Mediolani degit, nemini eorum inuidet, qui Bizantijs uitam agunt, aut ætate, raro enim puer seni inuidet, aut senex puero, sed qui parum inter se ætate distat, ij sibi uicissim inuidet. aut denique gloria propinqui sunt, qui præclare se suis in negocijs gerunt, & alter timet, ne ab altero superetur. Quare illa excusatio Q. Fabij Maximi, quia utitur apud T. Lælium, ad extinguendum inuidiæ crimen, quod Africano superiori aduersaretur, non satis cum purgat. nam quauis ætate propinquus non esset, quia ualde senex erat, cum Africanus adhuc ualde iuuenis esset, tamen erat gloria propinquus, quæ res facile poterat inuidiam excitare. Carmen autem illud, quod Aristoteles citat hoc loco, non tantum ad uicinos pertinet, sed ad omnes qui aliquo modo propinqui sunt.

40 Quam re eleganter exprimit apud Ciceronem Brutus in libro de Clauis Oratoribus, de ipso Cicerone, & Ser. Sulpitio uerba faciens, simul (inquit) illud gaudeo, quòd & equalitas uestra, & pares honorum gradus, & artium studiorumq; finitima uicinitas tantum abest ab obrectatione inuidiæ, quæ solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare uestram gratiam, sed etiam conciliare uideatur.

TEXT. *Inuidet etiam illis, quibuscum de honore certant. certant autem cum ijs quos modo diximus: cum ijs uero, qui multis antea seculis uixerunt, aut postea sunt orituri, uel qui iam mortui sunt, nemo de honore contendit.*

COMM. Honoris certamen inuidiam mouet, itaque oēs ferè

fero illis invident, quibuscum de honore certant, à qua tamen labe Cicero in præfatione Bruti se uēdicare conatur, quod nunquam Hortensio quocū de honore contendebat, inuiderit, at illi fortasse

Q. Hortensius inuidebat, declarat autem Aristoteles quibuscum soleant homines de honore contendere, nempe cum eis quos propinquos esse supra dixit aut tempore, aut loco, aut ætate, aut gloria, nemo enim cum ueteribus, ut cum Hectore, Achille, Aiace de honore certat, neque cum posthæris, qui nondum in lucem uenerant, sed neque cum mortuis, qui iam sentire non possunt, unde Plancius non illepidè (sicuti Plinius in præfatione scribit) qui cum diceretur Asinius Pollio orationes in eum prærare, quæ ab ipso, aut liberis post mortem Plancii aderentur, ne respondere posset, cum mortuis non nisi larua luctari, quo dicto sic repercussit illos, ut apud eruditos nihil impudentius uide-

TEXT.

retur. *Neque cum ijs, qui apud Herculis columnas habitant, neque cum ijs, à quibus putant se longo interuallo ant suo, aut aliorum iudicio, superari, neque contra, cum ijs, quibus se multum præstare existimant, & quod de personis, idem etiam de rebus sentiendum.*

COMM.

Nemo cum eis de honore certat, qui magno locorum interuallo distanti sunt, ut qui natus est in Græcia, non contendit cum ijs, qui apud Herculis columnas habitant, sunt autem Herculis columnæ versus occidentem solem in extremo Europæ atque Africæ margine, ubi Oceanus angusto freto, quod Herculeum uocant, terras ingreditur, & mare mediterraneum efficit, à primo ingressu à dextra parte Mauritaniam, à læua Beticam Hispaniæ alluit, atque in Mauritania mons est, qui Abila dicitur, una è columnis Herculis, huic è regione in Hispania mons alter opponitur, quem Calpen uocant, & est altera Herculis columna. ultra columnas Herculis antiqui nullas esse terras habitabiles existimabāt, sed ab Oceano totam eam regionem occupari, uerum postea multæ insulæ, maximæque regiones à nauigantibus repertæ sunt. Itaque Aristoteles columnas Herculis hoc loco ponit pro extrema terrarum parte, addit præterea neminem esse qui cum longe superioribus de honore contendat, siue illi superiores sint aliorum iudicio, siue suo, quis enim cum eo certet, quem à se nullo modo uinci posse speret? ut si cornix cum lusciniæ de cantu certet, & lepus cum leone de fortitudine, neque contra, quisquam cum longè inferiore contendit, ut strenuus imperator, cum milite gregario, aut uir doctissimus cum imperito, aut ciuitatis princeps cum opifice, aut orator eximius, cum infantissimo homine. cum enim uir longè superior, cum inferiore contendit, eum honorate quodammodo uidetur, quod in uicinium his uerbis ostendit Cicero, Quare ne tibi hunc honorem à me haberi forte mirere, quod interrogem quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio, nemo ciuitate, nemo luce dignum putet. Solent enim magni uiri uiles

& abiectos potius contemnere, quam cum eis certare, hæc autem quæ dicta sunt, non tantum in personarum, sed etiam in rerum dissimilitudine considerantur.

Quoniam autem emulos studiorum suorum, & riuales, & denique omnes, qui eadem desiderant, superare contendunt, necesse est etiam, ut eisdem maximè inuideant, unde dictum est, Et figulus figulo.

Iam supra dictum est homines eis inuidere, quibus cum certant, hic autem declarat, qui sint illi, quibuscum certare soleamus, & quos superare contendamus. Ac primo loco ponit æmulos studiorum, nam æmulatio maximus quidam stimulus est, ad animos nostros uehementer excitandos ad uictoriam, secundo loco riuales ponit, qui eiusdem rei amore capti sunt, aut eandem scemnam amant, inter quos maxima sæpe exoriuntur inimicitia. Tertio ponit omnes qui eadem desiderant, cuiuscunque sint generis, aut ordinis, fieri enim non potest, quin inter eos inuidia nascatur, quod Aristot. Hæsiodi auctoritate probat, apud quem duo uersus leguntur in hunc sensum; Et figulus figulo, & fabro faber inuidet, atque Pauper pauperie pressio, atque poeta poeta.

TEXT.

COMM.

Et qui sero, uel nunquam id, quod cupiebant, assecuti sunt, ijs inuident, qui celeriter idem, ac facile acquisierunt.

TEXT.

Res hæc maximè peruagata est, & quotidie ferè accidit, ut qui dignitatem, aut honorem, aut rem aliquam cuius deliderio maximè teneretur, magna cum difficultate consecutus fuerit, aut nunquam assequi potuerit, ijs maximè inuideat, qui rem eam facillimè consecuti sunt, ut apud Virgilium Drances, quia non poterat parem Tusno gloriam acquirere, uehementer illi inuidebat, sic enim ait in. I. I. poeta,

COMM.

Tum Drances idem in sensus; quem gloria Tur- ni Obliqua inuidia, stimulisque agitabat amaris.

TEXT.

COMM.

Atque illis etiam inuident, qui id quarum, quod si assequi potuerint, & ad exitum perducere, probro ipsis futurum sit, nanque etiam huiusmodi homines propinqui ac similes sunt.

TEXT.

Nobiles nouis hominibus maximè solent inuidere, quia noui homines propria uirtute freti dignitates, atque honores querunt, quos si affectuauerint, ita plerunque se gerunt, ut nobilium gloriam obscurant, atque eorum quodammodo luminibus officiant, quoniam igitur hi homines propinqui ac similes sunt, ideo facile in inuidiam incidunt, quod apud Sallustium Marius nonus homo consulatum adeptus longa oratione persequitur, est enim omnino quædam nobilitatis infamia, probrumque, ac dedecus, cum à nouis hominibus dignitate atque honore superatur. Itaque semper nobiles humili genere nati infesti sunt, atque eisdem magnopere inuident, quod Cicero nouitati suæ contigisse multis in locis testatur.

COMM.

TEXT.

COMM.

TEXT. *Per spicuum est enim ipsorum culpa fieri, ut id non assequantur: quare dolor molestiaq; quam ex eo capiunt, inuidiam gignit.*

COMM. Hæc est ratio cur inuideant, quia satis apparet id accidere sua culpa, ne æqualem honoræ assequantur, cum pares sint, aut etiam superiores. nam si laborare uoluissent, aut diligentia uti, fortasse idem assequi potuissent. quam rem longa oratione Cicero pro Cn. Plancio disputat. nam M. Laterensis nobilissimus uir magno dolore molestiaq; afficiebatur, quod in ædilitatis petitione sibi Cn. Plancius præpositus fuisset, atque ideo vehementer illi inuidebat. atque etiam in iudicium de ambitu uocatus Cicero autem Plancium defendens in ipsum Laterensem causam conijcit, qui negligens in præhendendo, atque in populo supplicando fuisset, cum interim Plancius nihil eorum prætermisisset, quæ ad conciliandos plebis animos pertinere uiderentur.

TEXT. *Eis præterea solent inuidere, qui possident illa, quæ ipsis conueniebant, aut quæ quondam ipsi possidebant: quare senes iunioribus inuidet.*

COMM. Cum quis alterum habere uidet ea, quibus ipse dignus esset, aut quæ quondam ipse possidebat, facile mouetur ad inuidiam. & hæc est causa (inquit) cur plerunque seniores soleant iunioribus inuidere. quoniam se ab eis æquari dignitate, aut etiam superari intelligunt. sic Q. Fabius Maximus is, qui cunctator dictus fuit, crescenti Scipionis gloriæ plurimum inuidere solitus traditur. sic Talus puerum ob summam artis fabricæ cognitionem Dardalus inuidia motus ex alta turri præcipitasse memoratur.

TEXT. *Et qui magnos sumptus in aliqua re comparanda fecerunt, is inuidet, qui paruo sumptu rem eandem consecuti sunt.*

COMM. Sæpe fit, ut aliquis aut paruo aut nullo sumptu rem eam consequatur, quam alius non nisi magno sumptu consequi potuit. hinc igitur magna inuidia nascitur. nam qui magnos in aliqua re sumptus fecit, cum uidet alium idem sine sumptu consequi, discruciat, atque illi multum inuidet. ut si quis magna largitione magistratum adeptus est, quem alius postea gratis adipiscatur, aut propter egregiam uirtutem suam. Male enim res agitur (inquit Cicero) cum id, quod uirtute fieri debet, id tentatur pecunia.

TEXT. *Quin illud quoque planum est, quæ ob res huiusmodi homines gaudeant, & quibus in personis, & quomodo affecti: quo enim modo non sunt affecti cum dolent, eo modo affecti contrariis rebus letabuntur.*

COMM. Qui benè intelligit, quibus rebus maleuoli & scelesti homines dolent, idem intelliget etiam quibus iidem homines gaudeant. inuidorum enim hi mores sunt, ut bonis alienis dolent, & malis gaudeant. quod Ouidius. 2. Metam. ostendit, cum de inuidia ita inquit, Rîsus abest, nisi quem uisi fecere dolores. hæc autem lætitia, quæ ex malis alienis percipitur, ab iniquo & maleuolo animo nascitur, unde male-

uolentia dicitur à Cicero, sicuti supra docuimus. ualet autem plurimum maleuolentia, sicut etiam inuidia ad misericordiam extinguendam. & hoc est quod subiungit Aristoteles.

TEXT. *Quod si ita præparati iudices fuerint, & demonstratum erit, eos, qui, uel misericordiam, uel aliquod bonum consequi digni habiti fuerant, tales esse, quales diximus, planum est eos nunquam ab illis misericordiam consecuturos, in quorum potestate res tota posita est.*

COMM. Si Orator hæc arte usus fuerit, & effecerit, ut iudices aut inuideant bonis aduersariorum suorum, aut analis eorum demerentur, nunquam ad misericordiam commouebuntur, licet antea putassent eos esse misericordia dignos, aut tales, ut eorum rationem habere oporteret. hæc est igitur causa, quare de inuidia ac maleuolentia tractauit. ut doceret, quomodo sit auerrenda misericordia. Cicero pro P. Quintio eleganter & argute contra Sex. Neuium hæc tractat, & inuidiam ac maleuolentiam in illum concitat, cum ita inquit; non comparasse tecum gratia P. Quintius Sex. Neui, non opibus, non facultate contendit, omnes tuas artes, quibus tu magnus es, tibi concedit, fatetur, se non belle dicere, non ad uoluntatem loqui posse, non ab afflictis amicitiam transigere, atque ad florentem aliam deuolare, non profusis sumptibus uiuere, non ornare magnificè splendideq; conuiuium, non habere domum clausam pudori & sanctimonie, parentem atque adeo expositam cupiditati, & uoluptatibus, & quæ sequuntur. apud Virgilium Aeneidos 10. Iuno ut auerteret misericordiam Iouis in Troianos. quæ uenus concitauerat, multa colligit, cur neque Aeneas neque Troiani misericordia digni sint, & illud iacit ad extremum;

Tunc decuit me uisisse tuis, nunc fera querelis
Haud iustis assurgis, & irrita iurgia iactas.

TEXT. *Item uero, quomodo affecti sint qui emulantur, & quæ bona, & in quibus hominibus posita soleant emulari, deinceps perspicuum fiet.*

COMM. Nunc de æmulatione uerba facere aggreditur, quæ licet quandam cum inuidia, & cum libera indignatione similitudinem habere uideatur, tamen ab utraq; discrepat, id, quod ex eius definitione, & ex eis, quæ ipse tradit Aristoteles intelligi facile potest. Sequitur autem eundem ordinem, quem est in superioribus. nam primo docet, quomodo affecti sint, qui emulantur, deinde quæ sint ea bona, quæ æmulationem moueant, tum qui sint homines illi, quos æmulari soleamus. hæc est illa contentio, quam Hesiodus ait humano generi valde utilem esse, cum uicinus uicinum æmulatur, & cum in rebus honestis, & gloriatione dignis superare totis uiribus contendit.

TEXT. *Est enim æmulatio, quædam agritudo, quæ nascitur ex eo, & in similibus ac paribus uideantur esse bona quædam honorifica, quæ bona possint etiam in eum cadere, qui ita afficitur: non, & alij bona illa eueniant, sed quod eis, ipse careat.*

COMM. Hæc est æmulationis definitio, quæ postea probat

bat Aristoteles hanc affectionem esse bonam. licet enim sit ægritudo quæ nascatur ex bonis honorificis alterius, tamen qui æmulatur, non ideo dolet, quod alter bene habeat, sicut invidus facere solet; sed quia ipse non eadem bona possideat, cum se dignum existimet, quia sit par ac similis ei, qui consecutus est. Itaque manibus pedibusque contendit, ut etiam ipse bona eadem acquirat. Cicero Tuscul. 4. sic ait; Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut & in laude; & in vicio nomen hoc sit. nam & imitatio virtutis, æmulatio dicitur, sed ea nihil hoc loco vitur, est enim laudis, & est æmulatio ægritudo, si eo, quod quis concupierit, alius potiatur, ipse careat. & tibi, cum sit æmulantis angere alieno bono, quod ipse non habeat, obtrectatis autem angere alieno bono, quod id etiam alius habeat. Ex verbis igitur Ciceronis intelligimus duplicem emulationem esse, alteram malam, de qua Plinius in Panegyrico sic ait, Nihil est tam primum ad similitates, quam æmulatio in scemina præsertim, ea porro maximè nascitur ex conjunctione, aliter equalitate, & desinit invidia, cuius finis est odium. hæc etiam insensa æmulatio dicitur, alteram autem bonam, quæ est virtutis imitatio, de qua hoc loco sentit Aristoteles, atque ideo subiungit;

TEXT. Quo fit, ut æmulatio bona sit, & honorum uirorum affectio; sed inuidia mala est, & malorum hominum: nam æmulatio concitat hominem, ut talis fiat, quo possit illa bona consequi, sed inuidia proximum conatur eisdem bonis spoliare.

COMM. Ponit apertam & facilem differentiam inter emulationem & inuidiam. nam æmulatio cadit in bonum virum, in quem non cadit invidia. probus enim, ait Plato, inuidet nemini, cum tamen meliores & præstantiores semper æmuletur. Solet enim æmulatio rebus in omnibus ingenium, & industriam, & profectus alere, quoniam hominem concitat, ut talis fieri studeat, qualis est is, quem æmulatur, ut eisdem honores ac dignitates consequi possit. invidia verò dolet, cum bona proximi videt, & si quo modo posset, libenter illum spoliaret. Cicero in Præfatione Bruti ubi mortem Hortensij deflet, ostendit inter se & Hortensium nunquam inuidiam ullam fuisse, sed tantum virtutis emulationem. Quo tadem (inquit) animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius, quam omnino aduersarium non habere? cum præsertim non modo nunquam sit aut illius à me cursus impeditus, aut ab illo meus. sed contra semper alter ab altero adiutus, & communicando, & monedo, & fauendo. de hac emulatione intelligit Andromache apud Virgilium. 3. Aeneidos, cum ab Aenea de Ascanio eius filio illa petit, Ecquid in antiquam uirtutem animosque uiriles, Et pater Aeneas, & auunculus excitat Hector?

TEXT. Necessè est igitur eos ad æmulandum procliuè esse, qui se eis bonis, quæ non habent, dignos existimant. nullus autem eis se bonis dignum censet, qui nullo modo euenire posse uidentur.

10. Iam incipit aperire quomodo affecti sint ij, qui æmulantur. ac primo docet eos esse procliuè ad æmulandum, qui de se ipsis bene existimant, & audentes sunt, & magno constantique animo. qui putant se dignos esse, ut ea bona, quæ alios habere uident, & quibus ipsi carent, adipiscantur. modo talia sint ea bona, ut ab ipsis acquiri possint. nam nemo tam insipiens est, ut putet ea sibi debere bona, quæ nulla ratione consequi potest. unde fit ut uicinos tantum æmulentur, & pares ac similes, ut Virgilius non Platonem aut Demosthenem æmulatus est, sed Homerum, & Theocritum, M. Tullius non Homerum aut Hesiodum est æmulatus, sed Demosthenem oratorem, quoniam etiam ipse Orator fuit, atque ita de reliquis. & hoc est quod ait Hesiodus, vicinus uicinum æmulatur. Cicero pro M. Marcello, illo æmulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum. Virgilius. 10. Spemque meam patriæ quæ nunc subit æmulationi.

Quin etiam æmulus non tantum qui similem honorem ac dignitatem appetit, sed etiam qui re eandem flagitat, appellatur, ut Ajax apud Ouidium cum Ulysses de Achillis armis cum eo contendere indignans ita inquit, Præmia magna peti fateor, sed demit honorem Æmulus Aiæ.

10. Quapropter adolescentes, & magnanimi uiri solent æmulatores esse. & qui ea bona possident, quæ honoratis uiris conueniunt. talia uero sunt diuitiæ, eopia amicorum, magistratus, & cætera eius generis.

Adolescentes qui sibi ferè magna polliceri solent, & de se bene existimant, eorum, quos admiranantur, æmulatores esse solent. quod prudens ille senex Euander apud Virgilium. 8. Aeneid. intelligens unicum filium, quem habebat, Pallantem Aeneas tradit, ut à primis annis eius æmulator fieret, sic enim ait,

-- tua cernere facta
Assuescat, primis & te miretur ab annis.

40. Is enim æmulatur (ut i. Tuscul. ait Cicero) qui ea habent, quæ nos habere cupimus. quo fit ut et magnanimi uiri qui laudis & gloriæ præter ceteros appetentes sunt, æmulatores esse soleant. atque illi etiam æmulantur, qui bonis eis abundant, quæ uiris honestis apta sunt. ut qui diuitiis affluunt, qui multos habent amicos, qui sunt in aliqua dignitate, atque magistratu constituti. unde propter emulationem etiam inter clarissimos uiros aliquando similitates, & inimicitie nascuntur, ut apud grecos inter Themistoclem, & Aristidem, inter Xenophontem & Platonem, apud Romanos inter Fabium Maximum & Scipionem superiorem, inter Liuium Salinatorem, & Claudium Neronem. sæpe etiam sine ulla similitate aut odio est emulationis quæ honestissima existimatur, qualem Cicero docet inter se & M. Marcellum fuisse, atque item inter se, & Q. Hortensium. hæc illa est æmulatio, quam ait Quintilianus, in literis maximè profectus alere.

Nam

TEXT. Nam quia eiusmodi bona conueniunt eis, qui bene animo conformati sunt, tanquam ipsis quoque conueniat probis esse uiris, idcirco talia bona emulatur.

COMM. Diuitia, copia amicorum, magistratus, eis praecipue conueniunt, qui bene animo conformati sunt, ac probi viri. quo circa qui talia bona possident, aut habere cupiunt, probos se viros praestare student, & eorum mores emulantur, quos in honore ac precio esse videt. nobiles enim, & diuites; & gratiosi homines longe magis ad praestantiorum emulationem excitantur, quam obscuro loco nati, & inopes, & ab amicis destituti. nam hi quadam desperatione ducti, non audet animum ad altiora tollere. illi uero magna spe fulti, nihil est tam magnificum, quod sibi non promittant, & se consecuturos non arbitrentur.

TEXT. Atque illi etiam emulatores sunt, quos alij bonis dignos existimant.

COMM. Saepe fit ut aliquis magis aliis de se, quam sibi credat, itaque cum intelligit se dignum ab aliis existimari, qui bona aliqua consequatur, ad emulationem eorum excitatur, qui iam ea bona consecuti sunt. hac de causa qui adhortatur, saepe etiam laudes immiscere solent, ut facilius quae uelint, persuadeant. Cicero pro Sestio, uosque adolescentes & qui nobiles estis ad maiorum uestrorum mutationem excitabo, & qui ingenio & uirtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem in qua multi homines noui & honore, & gloria floruerunt cohortabor. & quae sequuntur.

TEXT. Et quorum aut maiores, aut cognati, aut domestici, aut gens, aut ciuitas in precio ac honore fuit, earundem rerum emulatores sunt: nam ea iam propria esse bona putant, atque illis se dignos arbitrantur.

COMM. Sunt quaedam propria quasi studia familiarum, ciuitatum, gentium, in quibus posterii maiorum suorum emulatores esse solent, ut Romae Sceualarum familia iuri ciuili dedita erat, unde multi fuerunt in ea praestantes iuriconsulti. quod ita Cicero primo de Officiis testatur, Quorum uero patres aut maiores in aliqua gloria praestiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere. & pro L. Flacco, Quod maxime florere in generis sui gloria uiderat, laudem patriae in libertate uindicandae praetor adamarat. ita qui sunt eiusdem ciuitatis potius ciues suos emulantur, quam externos, ut apud Romanos tot belli duces eximij propter emulationem extiterunt, sicut apud Athenienses tot oratores, & Philosophi, apud Lacedaemonios tot patientes & laborum tolerantantes viri. Sunt etiam gentium studia, quae gentis eiusdem homines emulantur, ut Chaldaei magnam Astrologiae dabant operam, Iudaei caerimoniis, Cilices auguriis, Itali rei militari, Persae ueteres frugalitati ac temperantiae. cur autem hoc accidat; rationem addit Aristoteles, quia bona illa quae iam pridem in sua familia, aut ciuitate, aut natione fuerunt, iam propria atque sua existimant. & se illis dignos praestare student. hoc est, quod ait Cicero, reliquas nationes posse pati seruitutem, populi Romani

propriam esse libertatem.

TEXT. Quod si bona, quibus bonos debetur, emulanda sunt, necesse est uirtutes eiusmodi esse: & quaecumque bona sunt alijs uilia, & benefica. nam omnes beneficos & probos uiros honorant, atque in precio habent.

COMM. Transit ad secundam huius capituli partem ut doceat, quae sint ea bona, quae concitent homines ad emulandum, & quoniam in emulationis definitione dixerat eam excitari propter ea bona quae sunt honorifica, & quibus honos debetur, nunc ostendit, quibus bonis honos debeatur. ac primo loco uirtutes ponit, quae sine dubitatione laudabiles & honorifica sunt, itaque etiam emulanda. secundo loco ponit uilia bona. quoniam non tantum boni uiri ac uirtute praediti laudem & honorem adipiscuntur, sed etiam ij, qui multis utiles sunt, ac benefici. Cicero pro P. Sestio docet quae bona sint emulanda, cum ait, haec imitami per Deos immortales qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam queritis. haec ampla sunt, haec diuina, haec immortalia, haec fama celebrantur, monumentis aenaeum mandantur, posteritati propagantur. intelligit autem omnia quae ciuitatibus ac Rebus. utilia sunt.

TEXT. Nec non cuncta illa quibus propinqui ac uicini frui possunt, quales sunt diuitia, pulchritudo, magis, quae bona ualeatudo.

COMM. Summam facit eorum bonorum, quae sunt emulanda. nempe omnia quibus etiam propinqui frui possunt, non tantum is, qui possidet. tales sunt diuitiae, nam qui diues est, multis prodesse potest, & beneficentia atque liberalitate uti. talis est etiam pulchritudo, quae spectantium oculos mouet, & mirifice delectat. quo fit, ut magis emulanda sit, quam bona ualeatudo. haec enim uni illi prodest, & delectationem affert, qui eam habet, illa uero ferere omnes intuentes oblectat, ut res quaedam diuina videatur. sicuti copiose disputat Isocrates in Helenes encomio. emulationis diuitiarum magis in uiris est, quam mulieribus. Hesiodus ait, emulationis uicinus uicinum ditescere festinantem. pulchritudinis autem emulationis magis est in mulieribus quam in uiris, itaque non contentae naturali uenustate addunt etiam saepe fucati medicamenta candoris & ruboris, ut ait Cicero.

TEXT. Neque obscurum est, quinam sint emulandi, nempe ii, qui huiusmodi bona possident, qualia sunt ea, quae diximus. ut fortitudo, sapientia, magistratus. nam qui magistratum gerunt, de multis bene mereri possunt.

COMM. Tertio loco declarat, quos emulari solcamus, licet hoc ex supra dictis intelligi possit, eos enim emulamur, qui praedictis bonis ornati sunt. ut qui fortitudine praestant aut sapientia, aut qui sunt in aliquo magistratu constituti. cuius rei causa est, quia qui sunt in magistratu multas occasiones habent, ut de plurimis bene mereantur, quae res sanctae gloriola est, & magnopere expetenda. Sic igitur in bello sunt emulationes inter fortes milites, centuriones, duces, tribunos, & ceteros similes, ut ex historiis permultis exemplis intelligi potest. in Rep.

Rep. sapientiæ sunt emulationes, ut inter iurisperitos, Senatores, medicos, philosophos, reliquosque pares. neque desunt emulationes in magistratibus, qui in unaquaque ciuitate per quã uarij sũt. tanto autem magis sunt emulanda bona, quanto pluribus utiliora esse possunt, quoniam ea possidenti maiorem laudem & gloriam acquirunt.

TEXT. *Imperatores quoque, & oratores, caterique omnes, qui talia præstare possunt.*

COMM. Duas tangit artes quæ reliquis omnibus antecellunt ut pro L. Murena docet Cicero, hoc est artem imperatoriam & eloquentiam. uerba Ciceronis hæc sunt, Dux sunt artes quæ possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris altera oratoris boni. ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. & de re militari sic in eadem oratione, rei militaris uirtus præstat cæteris omnibus. hæc nomen populo R. hæc huic urbi æternam gloriam peperit. hæc orbem terrarum parere huic imperio coegit, omnes urbanæ res, omnia hæc nostra præclara studia, & hæc forentis laus, & industria latent in tutela ac præsidio bellicæ uirtutis. de eloquentia uero ita primo de Oratore. Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quã opẽ ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in ciuitate?

TEXT. *Illi etiam emulandi sunt, quibus plurimi similes esse student, uel quibus plurimi noti, uel amici fieri cupiunt.*

COMM. Res quædam præclara est, habere plurimos qui similes esse studeant, & qui familiares & amici fieri cupiant. hoc enim excellentiæ cuiusdam indicium est. ideo tales homines emulandi sunt, quos omnes tanquam florentes expetunt, & obseruant. in hac re Cicero de se gloriatur contra Pisonẽ, & Vatinium, quod multi sui similes esse cuperent, & suam amicitiam expeterent, nemo autem illos congressu dignos existimaret.

TEXT. *Et quos multi admirantur, aut quos illi ipsi admirantur. & quorum laudationes, & encomia uel à poetis uel ab oratoribus prædicantur.*

COMM. Cum aliquem intelligimus multis hominibus de se admirationem concitare, statim eum dignum esse, quem emulemur, arbitramur, aut si non multis, sed nobis tantum ipsis admirationi est, nihilominus emulari studemus. atque illos præterea quos intelligimus uel à poetis, uel ab oratoribus celebrari, huc uiuunt, siue mortui sint, ut C. Caesar in Hispania cum imaginem Alexandri Magni uidisset, eius egregia facta recordatus ad eius emulationem totus conuersus est. & Alexander ipse, cū in Sigæ ad Achillis tumulum astitisset, fortunatū Achillem appellauit, quod suæ uirtutis Homerū præconem inuenisset. multi etiam uiuentes, & à poetis, & ab oratoribus celebrantur, ut Pompeius

10 à Cicerone, Messala à Tibullo, quorum extant exemplar laudationes.

TEXT. *Contemnunt autem eos, qui sunt his contrarii: contemptio enim emulationi contraria est, & emulari, atque contemnere sunt inter se contraria.*

Sicuti bonis supra demonstratis instructos emulamur, ita priuatos eis, aut etiam contrariis uitij inquinatos contemnimus, & indignos esse nostra consuetudine iudicamus. hæc enim inter se contraria sunt, contemptio, & æmulatio, contemnere, & emulari. quos autem contemnimus, eis aliquando ne respondere quidem uolumus, aliquando uero contumeliis etiam uexamus, quod in Vatinium Cicero eleganter exprimit hoc modo, Si tua tantummodo Vatinii quid indignitas postulare, spectare uoluisset, fecissem id, quod his uehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem uitæ, sordesque domesticas nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem: nemo enim horum aut ita te refutandum ut grauem aduersarium, aut ita rogandum ut religiosum testem arbitrabatur. sed fui paulo in te intemperantior, quã debui, odio enim tui, in quo & si omnes propter tuum in me scelus superare debeo, tamen ab omnibus penè vincor, sic sum incitatus, ut cum te nominus contemnerem quam odissem, tamen uexatum potius quam despectum uellem dimittere.

TEXT. *Neceffe est autem eos, qui ita affecti sunt, ut uel aliorum emulatores sint, uel sui emulatores habeant, contemptores esse eorum hominum, qui sunt malis iis obnoxii, quæ contraria sunt illis bonis, quæ emulantur.*

COMM. Qui sunt emulatores bonorum, ijdem ut sint etiam malorum contemptores necesse est. nã qui rem aliquam suspicit, eius contrariam contemnit. ut qui diuites admiratur, pauperes despicit. qui doctorum hominum studiosus est, imperitos negligit. cum igitur aliqui iam ad æmulationem animum applicuerint, aut tales fuerint, ut sui emulatores habeant, statim eorum contemptores fiunt, in quibus nulla uident ex eis esse bona, quæ ipsi uel student assequi, uel iam assecuti sunt, & multo magis etiam contemnunt. Si contrarijs malis aut uitij infectos uident. ut ille Numanus apud Virgilium. 9. Aen. cum suos laudasset. quod in perpetuis laboribus nutriti etiam in senectute uires & animum eundem obseruarent, Troianos deinde tanquam contrarijs uitij deditos ita contemnit, Vobis picta croco, & fulgenti murice uestis Desidiæ cordi, iuuat indulgere choræis, Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ, O uerè phrygiæ, neque enim phryges.

TEXT. *Quare sepe numero fortunatos homines contemnunt, cum fortuna quidem eis prospera est, sed tamen sine iis bonis, quibus honos tribui solet.*

COMM. Causam affert, cur sepe accidat, ut etiam fortunatos homines aliquando contemnamus, neque quos emulemur, dignos esse putemus. cum enim quis præter dignitatem suam bene res suas gerit, & prosperam habet fortunam, cum tamẽ propter improbi-

improbitatem, aut ignauiam, aut humilitatē malo dignus esset, facile contemnitur ab ijs, qui magno sunt, atque excelso animo, qui non ex fortunæ inconstantia, sed ex bonis animi, atque ex virtute uirum iudicant. hoc bene Cicero expressit in Corneliā, sicut ipse citat in Oratore ad Brutū. neque me diuitiæ mouent, quibus omnes Africanos & Lælios multi uenaliū mercatoresque superarunt. neque uestis aut cœlatum aurum & argentum, quo nostros ueteres Marcellos Maximosque multi Eunuchi e Syria Aegyptoque uicerunt, neque uerò mouent me ornamenta ista uillarū, quibus L. Paulum, & L. Mumium, qui rebus his urbē, Italiāque omnem referferunt, ab aliquo uideo perfacile Deliaico aut Syro potuisse superari. bona uerò quibus honos tribui solet, ut artes egregiæ, scientiæ, uirtutes, & si qua alia sunt eius generis, solent homines in admirationem & æmulationem adducere.

TEXT. *Sed iam satis dictum est, quibus modis perturbationes animi inferantur, aut euellantur insitiæ, unde fidei faciendæ rationes ducuntur. nunc de moribus sermo nobis deinceps instituendus est, qui secundum animi commotiones, habitus, ætates, fortunas uariantur.*

COMM. Transitione utitur more suo, ut ad sequentiæ quasi gradum faciat, hæc tunc (inquit) de perturbationibus animi diximus, quomodo inferi animis audientium possint, aut euelli, quatenus ad fidem faciendam attinet, quoniam facilius commoti animi ad credendum inducantur, quam sedati, deinceps uolumus de moribus hominum uerba facere, qui non iidem sunt in omnibus, sed quatuor potissimum rebus immutari solent, hoc est à commotionibus animi, ab habitibus, ab ætatibus, à fortunis. hoc autem loco mores uocantur, non qui à uirtutibus aut uitiis nascuntur, quoniam illi habitus sunt. sed proprietates quædam hominum, quasi naturales, quas Plutarchus eius partis animi, quæ rationis experte est, qualitates esse uult. de quibus ita Cicero de lege Agraria, Non ingenerantur hominibus mores tam à stirpe generis, ac feminis, quam ab ijs rebus, quæ ab ipsa natura loci, & à uitæ consuetudine suppeditantur, quibus alimur & uiuimus. Carthaginenses fraudulentis & mendaces, non genere, sed natura loci quod propter potus suos multis & uariis mercatorū & aduenarum sermonibus ad studium fallendi studio quæstus uocabantur. Ligures montani duri, atque agrestes: docuit ager ipse, nihil ferendo nisi multa cultura, & magno labore quæsitum, Campani semper superbi bonitate agrorum, & fructuum.

TEXT. *Voco autem animi commotionem, iram, cupiditatem, cæteraque eius generis, de quibus supra diximus, habitus uerò, uirtutes, & uicia, sed de his etiam ante dictum est, & simul explicatum, quæ sibi singuli homines proponant, & quarum rerum gerendarum studio tenentur.*

COMM. Cum quatuor proposuisset, quæ mores mutare soleant, de duobus iam à se dictum ostendit, hoc

est de commotionibus animi, & de habitibus itaque superest etiam ut de reliquis duobus disserat, id est de ætatibus, & fortunis. ostendit autem exemplis quæ sint animi commotiones, & quæ habitus. commotiones sunt (inquit) ut ira, & cupiditas, & eius generis reliqua, quæ supra iam explicata sunt. habitus sunt, ut uirtutes, & uicia. de quibus in primo libro dictum est, cum de genere demonstratio uerba fierent. & quia propter uarias animi commotiones, & propter diuersos habitus studia etiam diuersa homines sequuntur, & aliud atque aliud sibi faciendum proponunt, etiam de hac re disputatum est. & explicatum ad quas res impellat ira, ad quas cupiditas, ad quas misericordia, ad quas amor, atque ita de reliquis. eodem modo quid probi uiri, uirtuteque præditi studeant, quid contra improbi, & scelerati moliantur, & quemadmodum utrique suis studiis delectentur, ostensum est.

Ætates autem sunt adolescentia, media ætas, senectus. fortunas uerò uoco nobilitatem, diuitias, ciuilem potentiam, & ea quæ sunt his contraria, & denique prosperitatem, & infortunium.

TEXT.

Duo reliqua iam aggreditur, quæ mores uariare solent, hoc est ætates, & fortunas. tres autem tantum ætates facit, hoc est adolescentiam, mediā ætatem, & senectutem, non quod plures esse non possint, sed quoniam in his potissimam tribus mores mutantur. uel quia pueritiæ mores non solent oratores admodum aduertere. Horatius tamen in Arte poetica quatuor ætatū mores describit, hoc est pueritiæ, adolescentiæ, uirilium ætatis, & senectutis. Varro quinque faciebat hominum ætates rotunda quadam & facili diuisione, ut quinto decimo quoque anno uariantur. nam à die natali usque ad quintum decimum annum pueros uocabat, quod essent pueri. inde ad triginta annos adolescentem, quod corporis uiribus adolescerent. postea ad quadraginta quinque iuuenem, quod Respublica bello iuuarēt. deinde ad sexaginta seniores, qui consilio ualere, & corpus senesceret. post sexagesimum annum ad finem usque uitæ senem uocabat, quod senio laborarent, donec conficerentur. fortunas uocat Aristoteles eo modo quo etiam Cicero, quæ à fortuna non à consilio proueniunt, ut nobilitatem, opes, potentiam, atque his contraria, ignobilitatem, paupertatem, impotentiam atque abiectiōem. in summa omnis prosperitas, & calamitas fortuita fortunæ nomine continetur.

COMM.

Adolescentes igitur, quod ad mores attinet, cupiditatibus æstant, atque illa conantur efficere, quæ concupierint.

TEXT.

Iam mores adolescentium explicat, quos ait cupiditatibus trahi, & quæ cupiunt efficere. conari sic etiam Horatius in Arte poetica, ubi poetæ censet, cuiusque ætatis mores notandos esse, iuuenes esse sublimes & cupidos ait. Sublimis cupidusque Homerus. 3. Iliados ait adolescentium mentes semper esse suspensas. hoc autem propter sanguinis feruorem accidere putant. nam quibus sanguis magis feruet, ij pluribus cupiditatibus trahuntur,

Cicero

Cicero pro M. Cœlio, ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates, quæ si ita erumpunt, ut nullius uitam labefactent, nullius domum euertant, faciles & tolerabiles haberi solent.

TEXT. *Sed ex omnibus corporis uoluptatibus maximè ueneri dediti sunt, atque in ea potissimum incontinentes esse solent: uerum facile mutantur, & ea, quorum cupiditate trahuntur, cito fastidiunt.*

COMM. Adolescentes, omnes quidem uoluptates sequuntur, sed amoribus & ueneri præcipuè dediti sunt, quod etiam. 3. Ethicorum Homeri testimonio probat, & ipsa nos docet experientia, quam in continentibus in amoribus iuuenes esse soleat. Sed illud etiam quasi proprium habent, ut facile mutantur, & quod antea magnopere cupiebant, postea negligant, & fastidiant. quod ita expressit Horatius,

— & amata relinquere pernix.

Hac de causa ueteres solebant amores meretricios adolescentibus cōcedere, ne in alienas uxores peccarent, quia putabant non fieri posse ut à Venere penitus abstineant. unde Horatius primo Ser.

Quidam notus homo cum exiret fornice, maecte Virtute esto, inquit sententia dia Catonis, Nam simul ac uenas inflauit tetra libido, Huc iuuenes æquum est descendere, non alienas Permolere uxores.

Sic Cicero M. Cœlium excusat ab ætate, quod cum Clodia consuetudinem haberet.

TEXT. *Et uehementi quidem cupiditate mouentur, sed in eis ardor ille celeriter extinguitur: illorum enim uoluntates acuta quidem sunt, sed non tamen diuturna, qualis ægrotorum sitis, ac fames esse solet.*

COMM. Adolescentium cupiditates quamuis acres sint, & uehementes, tamen instabiles sunt, & paruo tempore perseverant, quod etiam Plato testatur cum suspectum haberet Dionysij iunioris ingenium: sunt enim acutè & intentæ uoluntates iuuenum & magno impetu negocia aggrediuntur, sed deinde cessant, neque diuturnæ sunt, eo modo quo solent ægroti nonnunquam uehementer cibum & potum appetere, sed deinde facile satiantur, hanc naturam in Bruto fuisse declarant C. Cæsaris uerba, quæ à Plutarcho recitantur in ipsius Bruti uita, Hic (inquit) adolescens non satis certoscio quid uelit, sed quicquid uult, uehementer uult. Sic ille Nisus apud Virgilium. 9. Aen.

Dij ne hunc ardorem mentibus addunt
Euryale? an sua cuiusque Deus sit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iam dudum inuaders
magnum

Mens agit at mihi, nec placida cōtenta quiete est.

TEXT. *Præterea facile excandescunt, & leui de causa irascuntur, atque illum animi impetum sequuntur. & omnino semper inferiores, & uicti ab ira discedunt: nam propter ambitionem, ac honoris studium pati non possunt, ut ab ullo negligantur, sed grauiter ferunt, cum se iniuria affici existimant.*

COMM. Ad iram propensum sunt adolescentēs, adeo ut mi-

nima quaque de causa irascantur, neque animum regere ualeant. neque si uelint iram coercere facile possunt, quo fit, ut iræ tanquam præda sint, & ab ea transuersum rapiantur, hoc autem accidit primum ob sanguinis feruorem, qui maximè calet in adolescentia. deinde propter ambitionem, cupiunt enim honores ac dignitates, & cum assequi non possunt id, quod cupiunt, indignantur, quasi neglecti, & iniuria affecti. hanc excandescentiam iuuenilem expressit in Turno Virgilius undecimo Aeneidos.

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni

Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.

Et in quinto Aeneidos de Gya adolescente sic ait,

Tum uero exarsit iuueni dolor ossibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ, segnemque Mentem.

Oblitus decorisque sui, sociumque salutis.

In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.

Talis naturæ Magnum Alexandrum præcipue fuisse legimus, ut propter iuuenilem excandescentiam multa patraret, quorum eum deinde magno pere pœnitebat.

TEXT. *Et ambitiosi sunt, uel potius uictoria cupidi: cupit enim adolescentia cæteris antecellere, uictoria uero quedam excellentia est.*

COMM. Adolescentes studio gloriæ efferuntur, itaque sunt ambitiosi, & aliis præstare contendunt, atque alios superare. nam ipsa uictoria quandam præ se fert excellentiam. hanc affectionem Cicero quinto de Finibus pueris attribuit, cū ita inquit, Quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? ut illi efferuntur læticia cum uicerint? ut pudet uictos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut æqualium principes sint? Quintilianus etiam eū adolescentē uehementer probat, qui ualde sit ambitiosus. licet enim ipsa per se uitium sit ambitio, frequenter tamen est causa uirtutum. in oratione pro M. Cœlio Cic. docet in adolescentia maximè studiū gloriæ uigere, cum sic ait, Non loquor de sapientia, quæ non cadit in hanc ætatē, de impetu animi loquor, de cupiditate uiscendi, de ardore mentis ad gloriā. quæ studia in his iam ætatibus nostris contractiora esse debent, in adolescentia uero tanquā in herbis significant quæ uirtutis maturitas, & quæ uicæ fruges industriz sunt futura. Quintilianus. 1. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui uictus fleat. hic erit alendus ambitu, & c.

TEXT. *Et hæc ambo potius quam studium pecuniæ sequuntur: neque enim pecuniæ desiderio trahuntur, quoniā egestatem, aut indigentiam nondum experti sunt, quemadmodum illud Pistaci dictum in Amphiarauo ostendit.*

COMM. Ambitione magis & studio gloriæ ducuntur adolescentēs, quam pecuniæ cupiditate, cuius rei signum illud est. quod ut aliquem honorem aut celebri-

celebritatem acquirant, maximam pecuniarum uim saepe profundunt. hoc autem ideo fit, quia nondum experti sunt egestatem, neque aduertunt, quam sit eorum interdum vita misera, qui rerum ad uitam necessariorum indigent. quod olim Pittacus Mitylinæus unus est septem Græciæ sapientibus, quodam in Amphiarum dicto suo comprobauit. hanc adolescentis naturam, quod pecuniarum minime studiosus sit Horatius in Arte Poetica uno uersu sic expressit, Vtili tardus prouisor, prodigus æris.

Cicero laudat M. Cælium in eo, quod nullos nimios sumptus fecisset, nullum æs alienum contraxisset, uel suram fecisset nullam. quasi tam prudens esset, ut supra ætatem saperet. contra M. Antonium uolenter infestatur, quod patrimonium ingens dilapidasset, & breui tempore plurimas pecunias profudisset.

TEXT. *Neque prauo ingenio sunt, sed simplices & aperti, quia nondum multa flagitia didicerunt.*

COMM. Non sunt malitiosi adolescentes, neque improbi, sed potius fatui, atque simplices. & eiusmodi ut ab improbis hominibus in fraudem allici facile possint, cuius rei causa est, quia nondum aliorum flagitia intellexerunt, & ut ait Plato. 3. de Rep. nondum habent in animo suo rerum earum exemplaria. quas improbi uiri perpetrare solent, ad quas respicientes possint cautiore euadere, quæ de causa facile decipiuntur, Cicero sexta in Verrem actione sic ait de Antiocho Syriæ rege quem Verres fefellerat, Antiochus qui animo & puerili esset ex regio nihil de istius improbitate suspicatus est.

Sunt etiam creduli, quia non saepe decepti sunt.

TEXT. *Facile credunt adolescentes, quæ res maximè periculosa est, & multorum malorum causa. hoc autem ideo fit, quia paruum adhuc usum rerum habent. & non saepe decepti fuerunt. nam qui semel atque iterum decipiuntur, illi paulatim cautiore fiunt, & tandem illud Epicharmi Siculi dictum obseruant. dicebat enim Epicharmus neros esse sapientiæ non credere.*

TEXT. *Et bona spe aluntur eo, quod natura callidi sunt, non aliter atque illi, qui uino madent: simul etiam quia nondum multis in rebus spe frustrati sunt.*

COMM. Semper adolescentes spei pleni sunt, & sibi magna pollicentur. quod ab ætatis ternore nasci docet Aristoteles. sunt enim calidi natura. & ille calor magnos spiritus efficit. ut in ebris etiam accidit. qui maximas spes concipiunt. ut idem, in Problematibus docuit. Horatius ad Torquatum Quid non ebrietas designat?

Opera recludit,

Spes iubet esse ratas.

Accedit etiam alia causa, quia paucis adhuc in rebus frustrati sunt. ideo se facile sperant omnino consecuturos. neque rerum ac negotiorum difficultatem animo uoluunt. sicuti ebrii, uini calore oppressi, non possunt multa cogitare, sed in quadam inanem læticiam profusi, multa bona sperant.

TEXT. *Quia magna ex parte spe uiuunt, est enim si es futuri temporis, memoria uero præteriti: adolescentibus autem quod futurum tempus, longum est, quod uero præteritum est paruum. primis enim temporibus ætatis nihil est, quod se meminisse putent, omnia uero sperant.*

COMM. Vita (inquit) adolescentium maiori ex parte pendet à spe. cuius rei causam probabilem affert, quia spes tantum ad futurum tempus pertinet, sicuti memoria ad præteritum. in adolescentia uero tempus præteritum paruum est, & futurum tempus longum fore putatur, quare longe maior spes quam memoria est in adolescente. quid enim recordari aut meminisse potest primis temporibus, cum nihil adhuc memoria dignum gesserat certe potest omnia sperare, qui se diu uicturum putat, & aliorum prosperos successus uidet. hanc spem adolescentium Virgilius in decimo Acneidos eleganter expressit ubi de Anxure loquitur, quem Aeneas interfecit.

Dixerat ille aliquid magnum, uimque affore uerbo

Crediderat, celoque animum fortasse ferebat, Caniciemque sibi, & longos promiserat annos.

TEXT. *Et propter hanc, quam dixi, causam, facile decipiuntur, quia facile sperant.*

COMM. Ex hoc loco pulchra & uerissima sententia elicitur, Qui facile sperat, facile decipitur. unde cum adolescentes facile sperent, ideo fit, ut etiam nullo ferè negocio decipiantur.

TEXT. *Fortiores quoque sunt alijs, quoniam iracundi, ac spei semper pleni. quorum alterum non timere, alterum confidere facit. neque enim quisquam iratus timet, & qui boni aliquid sperat, audenti. & euadit.*

COMM. Solent adolescetes maiori ex parte cæteris fortitudinis præstare, cuius rei duplex est causa. prima quod ad iram propensi sunt, altera quod à spe nunquam destituuntur. iracundia uero, facit hominem intrepidum ac fortem, quia fieri non potest, ut quisquam simul timeat, & iratus sit, bona spes confidentiam parit, & audaciam, nam qui uictoriam sperat, animum suum confirmat, & in dubiis rebus fortior efficitur. Ergo in adolescentia duo sunt fortitudinis fundamenta, nempe iracundia & spes. nam Peripatetici (quod ait in Tusculanis Cicero) iracundiam cotem fortitudinis esse dicebant. Aristoteles Ethicorum tertio genus quoddam fortitudinis ab iracundia, furoreque animi proficisci docet, atque item alterum à spe, quam quis animo firmam conceperit. quod autem spes fortiores efficiat, docet etiam Virgilius ijs uerbis, — spes addita fuscitat iras.

TEXT. *Et uerecundi sunt, quia nihil aliud adhuc honestum esse censent, nisi quod ex institutione legeque didicerunt.*

COMM. Docet qua de causa soleant adolescentes esse uerecundi. quia cum per ætatem nondum ipsi per se quæ uerè bona sint, & honesta cognoscere poterint, tantum ea putant honesta esse, quæ ex patris institutione, & ex lege, atque consuetudine didicerunt.

didicerunt. itaque quoties aliquid eiusmodi committunt, quod sit contra ea, quae hominum opinione honesta esse iudicantur, statim erubescere solent. hoc autem indicium probitatis habetur, quoties adolescens praereuerentia rubore suffunditur. ideo Cato Cenforius dicere solebat, magis sibi placere adolescentes qui erubescerent, quam qui palleferent, quoniam rubor probae indolis indicium est. Cicero pro M. Caelio vocat Atratinum optimum adolescentem eo, quod pudore impeditur, quo minus in turpi oratione diu uersaretur. neque (inquit) id quod animaduertere poteratis, pudor patiebatur optimi adolescentis in tali illi oratione uersari. Diogenes Cynicus cum aliquando uidisset adolescentem erubuisse, confide (inquit) adolescens, talis est enim virtutis color.

TEXT. *Sunt etiam magnanimi adolescentes, quia nondum uita miseras senserunt, sed expertes sunt earum, quae in uita accidunt necessitatum. nam se magnis rebus dignum esse censere, magnanimitas est. hoc autem eius est proprium qui spei plenus est.*

COMM. Duabus de causis ait adolescentes esse magnanimos. primo quia nondum usum rerum percepserunt, atque ignorant, quam difficile sit, ea sibi comparare, quae ad uitam honeste ac liberaliter degendam necessaria sunt. neque enim molestias, labores, curas, quae frequenter accidunt, experti sunt, deinde quia spei pleni sunt, ut supra demonstratum est, & de se praclare sentiunt, magnisque rebus se dignos existimant. quod magnanimitatis est proprium. nam quarto Ethicorum Aristoteles cum esse magnanimum definit, qui se rebus magnis dignum existimat, quibus re uera dignus sit. itaque magnanimitas in honoribus ac dignitatibus proprie uersatur. licet aliquando pro animi fortitudine poni soleat, unde magnanimi duces dicuntur. & Virgilius Aeneam suam frequenter magnanimum uocat.

TEXT. *Et ea potius amplecti uolunt, quae honesta sunt, quam quae uilia, magisque ex institutione uiuunt, quam ex ratiocinatione. nam ratiocinatio ad utilitatem impellit, uirtus autem ad honestatem.*

COMM. In adolescentia pauci sunt, qui diuitias accumbunt, & quae utilia sunt, sequantur. sed ea potius est adolescentium natura, ut quae dignitatem habent & gloriam sequantur. causa est quia naturam & institutionem morum amplectuntur, non autem ratiocinatione multum utuntur. nam qui ratiocinari solent, utilitatem considerant, uirtus uero honestatem ac dignitatem sibi proponit. hoc autem a magnanimitate nascitur. nam nihil tam magni & excelsi animi est, quam contemnere diuitias, ut ait Cicero, & honori gloriaeque studere. Cicero pro M. Caelio sic ait, Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius a gloria, quam incitandi fuerunt. docet igitur sua sponte adolescentem ad gloriam incitari solere. deinde paulo post, si quem etiam minorum horum aliquid offendit, si purpurae genus, si amicorum caeterum, si splendor, si uitor, iam ista deseruerint, in

20 aetas omnia, iam dies mitigarit. quibus uerbis ostendit adolescentes non utilia curare, sed magnifica & splendida, postea uero paulatim mitigari.

TEXT. *Et studiosi sunt amicorum, atque sodalium magis quam in aliis aetatibus constituti, propterea quod eorum consuetudine delectantur, & nondum quietam ad utilitatem referunt, ita neque amicos.*

COMM. Omnes quidem ferè homines amicos & sodales amant, & eorum studiosi sunt in quacunque aetate constituti fuerint. sed adolescentem omnium maxime student amicis & sodalibus gratificari, quod duabus de causis potissimum fit. primo quia consuetudine & conuictu delectantur, & una cum amicis uiuere uolunt, deinde quia non propter utilitatem amicos quaerunt, ut alii ferè solent. sicut enim neque caetera quaerunt, ad utilitatem referunt, ita neque amicitias. hinc est, quod nemo ferè adolescens solitariam agere uitam potest, neque diu procul ab aequalibus suis degere, sed magnam uoluptatem ex aequalium consuetudine capit, & si liceret, semper cum sodalibus uersari uellet. haec autem naturam Horat. in Arte pueris attribuit, cum ait, gestit paribus colludere.

TEXT. *Et quicquid peccant, in eo, quod est maior & uehementius peccant, & contra Chilonis praecipuum, omnia nimis faciunt. nimium enim amant, nimium oderunt, atque ita in alijs rebus omnibus. quippe qui se seire omnia existimant, & assuerent omnia, quae causa est, ut nimis etiam omnia faciant.*

COMM. Omnia peccata uel modum excedunt, uel ab eo deficiunt. nam ipsa morum uirtus in medio consistit, unde aurea dicitur mediocritas ab Horatio. & Aristoteles in Ethicis aperte docet, omnem uirtutem esse mediocritatem. itaque unicuique uirtuti duo sunt opposita uitia. alterum mediocritatem excedens, alterum ab ea deficiens, ut liberalitatem effusio excedit, auaritia non attingit, sed ab ea deficit. adolescentium igitur natura talis est, ut semper in eo, quod nimium est peccent, nunquam autem in eo, quod parum. Sunt enim prodigi, sunt audaces. nimium amant, nimium oderunt, putant omnia se intelligere, de omnibus assuerate enunciant. & denique nimis omnia faciunt, contra Chilonis sapientissimi uiri praecipuum. nam Chilonis praecipuum, qui connumeratur in septem, praecipit, ut nequid nimis fieret. quod praecipuum deinde in prouerbum abiit. Terentius in Andria, id arbitror adprimè in uita esse utile, ut nequid nimis, haec est causa cur ille Terentianus Simo tantopere filium suum Pamphilum laudet & extollat, quod reliquorum adolescentium uitia non se queretur. neque in aliquo studio nimium esset occupatus.

Sic enim ait,
Quod plerique omnes faciunt adolescentuli.
Ut animum ad aliquod studium adiungant, aut equos
Alere, aut canes ad uenandum, aut ad philosophos,
Horum ille nihil egregie praeter caetera.

Stude-

Studebat, & tamen omnia hæc mediocriter.
 Nam omnino uerum est id, quod ait Horatius,
 Est modus in rebus, sunt certi denique fines
 Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

TEXT. *Et quas iniurias faciunt, eas propter contumeliã, non propter malitiam inferunt.*

COMM. Prompti quidem sunt ad iniuriã faciendam, sed non ut damnum alicui dent, aut quia maligni sint. uerũ quia contumeliosi sunt, & honorem ac dignitatem inimicorum violare gaudet. qui mores etiam eorum sunt, qui magnas diuitias possident, & ingentes corporis uires habent, ut tertio Politicorum idem Aristoteles tradit. Cic. pro Cœlio cognouit hos esse mores adolescentium ut plerunque contumeliosi sint, ideo ita iuuentuti præcipit, ne incurrat in alterius domum atque famam, ne probrum castis, labẽ integris, infamiam bonis interat, ne quem interimat, ne intersit insidiis, scelere careat.

TEXT. *Et facile misericordia commouentur, quoniã omnes probos esse, ac meliores quam sint existimant: sua enim ipsorum innocentia ceteros metuantur. itaque illos indigna pati indicant.*

COMM. Procliues ad misericordiam adolescentes esse solent. ratio est, quia benè de omnibus sentiunt, & bonos esse uiros putant, & multo meliores quã sint, esse iudicant. hoc autem ideo fit, quia plerunque sunt ipsi innocentes, & probi. credunt enim alios etiam esse sui similes, & cum aliqua calamitate pressos uident, putant illos indigna pati, atque iniuste affligi. quæ res (ut est antea demonstratũ) maxime solet misericordiam concitare. Virgilius hanc adolescentium naturam misericordem, expressit in Ascanio, Euryalo, & Niso. nam Ascaniã misericordia motum sepe lachrymantem inducit, Euryalum matris suæ lachrymas non posse perferre docet, Nisum Euryalo mortuo superstitem esse noluisse.

TEXT. *Et risus studiosi sunt, quo fit, ut faceti iocosi que sint: urbanitas enim erudita quadam contumelia est. Tales igitur sunt adolescentium mores.*

COMM. Læti sunt atque hilares adolescentes, & risum libenter undique captant, itaque iocis, salibus, & facetiis student. nam urbanitas sæpe ualde commendatur. & licet contumeliam adiunctã habeat, tamen ab eruditione, & doctrina sæpe proficitur. quare non immerito inter uirtutes connumeratur. Cicero pro Cœlio scribit, maledictionem quæ facetiis iactatur, urbanitatẽ nominari. quid autem habeant utilitatis ioci, sales, & facetiæ urbanæ, copiosè declaratur apud Ciceronem libro de Oratore secundo. debent tamen in risu & facetiis adolescentes intemperantiam & scurrilem dicitatem euitare, & præcipue ne turpi & obscena imitatione risum captent. Quintilianus enim ita scribit. Non dabit mihi spem bonæ indolis, qui hoc imitandi studio petet, ut uideatur. atque hæcenus quæ sint mores adolescentium satis declaratum est.

TEXT. *At uerò senes, & qui iam grandes nati sunt, con-*

10 *trarijs fere moribus plerunque præditi reperiuntur.*

Cum iam adolescentiũ mores explicauerit, nunc ad senes transit, ubi quæri potest, cur non prius de ijs dixerit, qui sunt in media ætate constituti, si cut ordo postulabat. sed quæstio facile soluitur, ex uerbis ipsius Aristotelis, qui ait senes contrariis fere moribus esse præditos adolescentium moribus. contraria enim contrariis apposita & collata melius intelliguntur. neque mirum si contrarios habent mores, cum inter se multum distent, adolescentes enim in uitæ quasi principio consistunt, senes autem in fine. & adolescentes calidæ feruentis que naturæ sunt, senes autem frigidæ atque rigentis. diuersa porrò natura morum diuersitatem parit.

20 *Quoniam enim multos annos uixerunt, pluribus que in rebus decepti sunt, atque ipsi aberrarunt, & magna negotiorum pars malis abundat: nihil plane confirmare solent, ac longè minus quam oportet, omnia faciunt, & se opinari non scire. quicquam prædicant, & de quaque re ambigentes, semper adiungunt Forfan, & Fortasse, atque ita omnia dicunt, nihil autem asseueranter efferunt.*

30 Primo senum mores explicat, qui ab experientia nascuntur. quam ex longa uitæ consuetudine perceperunt. atque ait senes nihil planè solere confirmare, sed de omnibus ferè dubitare. cuius rei triplicem causam adfert, primò quòd ab aliis sæpe, & pluribus in rebus decepti sunt, ut nihil sibi certi audeant, de aliis promittere. secundo quòd ipsimet frequenter aberrarunt, & sua culpa in errores inducti sunt, ut etiam de se ipsis dubitare cõpellantur. tertio quòd in rebus ipsis, atque negotiis multa mala reperiuntur, & contra uoluntatẽ nostram accidentia, ut nunquam de ullo negotio securi esse possimus. his de causis fit, ut senes qui multa sunt experti, nihil planè confirmare audeant, & semper timidiore frigidioresque sint, quã oportet in negotiis administrandis. & de omni re dubitent, atque ambigant, neque quicquam asseueranter affirmant, ut solent adolescentes, uerum suspicari & opinari se dicant, nihil autem scire. quo fit ut etiã illa dubitandi aduerbia frequenter usurpent, Forfan & Fortasse. & quemadmodum adolescentes in eo, quod nimium est peccant, ita senes in eo, quod est parum. sic etiam Horatius de senes. Vel quod res omnes timidè gelideque ministrat.

40 Quod autem senes efficiunt, ut nihil asseueranter efferant, id olim Academici philosophi diligenter obseruabant, qui nihil sciri, nihil percipi posse censebant. apud Romanos in iudicio testes etiam si ea dixissent, quæ ipsi uidissent, & planè competita haberent, tamen non se scire, sed arbitrari dicebant. quod Cicero pro Fonteio declarat, ubi quẽdam testem ita resellit, Qui primum illud uerbũ consideratissimum nostræ consuetudinis arbitror, quo nos etiam tum utimur, cum ea dicimus iurati, quæ comperta habemus, quæ ipsi uidimus, ex toto testimonio suo sustulit, atque omnia se scire dixit. putabant enim ueteres assensionem

COMM.

TEXT.

COMM.

tionem in rebus omnibus sustinere, prudentis est se hominis.

TEXT. *Etingenio prauo, morosoque sunt: est enim cacoe-
thia uitium, cum in deterius partem omnia ca-
piuntur.*

COMM. Sicuti adolescentes aperti sunt & simplices, ita senes maleuolam ac prauam naturam habent, & nihil unquam a quoquam bono animo factum putant, sed in deterius omnia trahunt, quod uitium graeco nomine cacoechia nominatur. uno autem latino explicari fortasse non potest. duobus com-
mode potest, ut dicatur morum peruersitas. Iuuenalis neutro genere protulit, & pro mala peruersa-
que consuetudine usurpauit, cum ita inquit, *tenet insanabile multos*.

Scribendi cacoethes, & egro in corde senescit.

Sed Aristotelis definitio naturae senum mire conuenit, qui in peiorem partem omnia interpretantur, & de quocumque facto dubitant, id senes malo consilio factum arbitrantur.

TEXT. *Et suspiciosi sunt eo, quod nemini credant: credunt autem nemini propter experientiam & usum.*

COMM. Habent semper senes mala aliqua suspecta, & fraudem ac dolum in omnibus rebus timet, quia, secundum Epicharmi praeceptum, nemini credit, nulli fidem habent, hoc autem a longa rerum experientia nascitur. nam in longa uita multae fraudes & multa mala solent homines experiri. haec duo uicia cacoethiae & suspicionis quae senibus Aristoteles attribuit. Terentius in Adelpis eis omnibus assignat, qui sunt in aliqua calamitate constituti: sic enim ait. Omnes quibus res sunt minus secundae, magis sunt nescio quomodo suspiciosi: ad contumeliam omnia accipiunt magis propter suam impotentiam, se semper credunt negligi.

TEXT. *Atque eadem de causa neque uehementer amant, neque uehementer oderunt: sed ex Bian-
tis precepto amant tanquam osuri, & oderunt tanquam amaturi.*

COMM. Eadem inquit causa, hoc est experientia multarum rerum, efficit, ut senes neque in amando, neque in odio habendo uehementes sint, sed Bian-
tis praeceptum seruent, qui habebat, ut ita amaremus, quasi aliquando essemus osuri, & ita odissemus quasi aliquando essemus amaturi. Volebat igitur Bias & amorem & odium in nobis esse mediocre. quemadmodum in senibus esse docet Aristoteles. Cicero libro de Amicitia tradit hanc Bian-
tis uocem ita Scipioni displicuisse, ut diceret, nullam uocem amicitiae inimiciorum reperiri posse, neque putaret a Bian-
te uiro sapiente profectam, sed ab impuro aliquo atque ambitioso homine, qui omnia ad utilitatem & potentiam suam reuocaret. itaque diligenter & accurate illam refellit, & ostendit in amicitia nullo modo sequendam esse.

TEXT. *Parui quoque animi sunt, quoniam longa aetate eorum spiritus fregit: nihil enim magnum, nihil eximium appetunt, sed ea tantum, quae sunt ad uitam necessaria cupiunt.*

COMM. Quia magnanimos esse adolescentes docuerat, nunc contra, senes angusto & pusillo animo esse docet. & huius rei causam affert, quia longum tempus & confecta aetas eos humiles reddidit, & animum eorum ita depressit, ut non amplius se erigat, nihil amplum, nihil gloriosum expetat, itaque nihil aliud senes ait cogitare, nisi quomodo uiuat & diu uitam producant. nam (ut ait Cicero) nemo est tam senex qui se non putet annum posse uiuere. hoc autem uitium pusilli animi, non tantum in senibus est, sed aliquando etiam in aliis aetatibus, cum quis etiam si dignus sit magnis honoribus, tamen se indignum existimat. de quibus ita Cicero primo de Finibus, Ecce alij minuti, & angusti, aut omnia semper desperantes, tales autem homines solent esse auari & illiberales, ut primo de Officiis Cicero, Nihil enim est tam angusti animi, tamque parui, quam amare diuitias. & hoc est quod subiungit Aristoteles, senes quia parui atque angusti sunt animi, ideo illiberales atque auaros esse.

TEXT. *Atque illiberales sunt, nam pecunia in eis numerantur, quae sunt ad uitam necessaria: simul etiam longo usu didicerunt, quam difficile sit pecuniam acquirere, & quam facile sit eandem amittere.*

COMM. Duabus de causis senes ait auaros esse solere. primo quia tantum ea curant, quae sunt ad uitam necessaria, & pecuniae sunt eiusmodi, ut ad uitam esse necessariae uideantur. deinde quia difficultatem acquirendae pecuniae, & amittendae facilitatem intelligunt re ipsa atque longa experientia docti. hoc uitium senilis auaritiae notat etiam Terentius in Adelpis, cum ita inquit, Solum unum hoc uitium affert senectus hominibus

Attentiores sumus ad rem omnes, quam sat est.

Et Cicero in libro de Senectute, Auaritia uero senilis (inquit) quid sibi uelit non intelligo. potest enim quicquam esse absurdius, quam, quo minus uiae restat, eo plus uaticum querere? Plautus in Aulularia facetissime describit senem quendam Euclionem auarissimum, ut senilem naturam exprimat. Poetae fingunt Tantalum fame & siti contentum, neque poma capiti imminentia, neque undam labris uicinam capere posse, quo figmento senes auaros denotarunt, Horatius in Arte.

Multa senem circumueniunt incommoda, uel quod

Querit, & inuentis miser abstinet, ac timet uti.

TEXT. *Sunt etiam timidi, semperque uerentur, ne aliquid sibi mali contingat. nam contrario modo affecti sunt atque adolescentes: sunt enim gelidi ac refrigerati, adolescentes autem feruentes. quare senectus adu-
sum timiditati patescit. timor enim refrigeratio quaedam est.*

Senes esse timidos, & mali semper aliquid expectantes antequam adueniat, ea ratione probat, quod homines contrario modo se habeant in senectute,

S quam

quam in adolescentia. dū enim adolēscētes sunt, uigore ætatis calidi sunt & feruentes, & propter sanguinis feruorem magnos spiritus concipiunt, & timorem abiiciunt. cum autem ad senectutem peruenerint, cessat ille feruor sanguinis, & paulatim gelidus fit sanguis, & refrigeratur, quo fit, ut etiam spiritus minores fiant, & facile timor ingreditur. neque enim aliud timor est, quam quedam refrigeratio. quod multis in locis eleganter & erudite Virgilius expresit, ut in secundo Aeneidos,

Obstupere animi gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor.

Idem in 3. mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

Rursus in eodem,
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.

& intra,
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Dirigit. & in 6.

--gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor. & in 12.

Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. & in. 1. Aeneidos,

Ex templo Aeneæ soluuntur frigore membra.
Quod autem senes gelidi sint ac refrigerati, declarat. idem Virgilius lib. 5. Aeneidos, ubi sic Entellum loquentem facit,

-- Sed enim gelidus tardante Senecta,
Sanguis hebet, frigentque effæta sanguine uires.

Et in 8. Euandrum ita loquentem inducit,
Sed mihi tarda gelu, seclisque effæta senectus
Inuidet imperium.

Ergo propter refrigerationem senes maiori ex parte timidi sunt, quod etiam Horatius in Arte sic expresit,

Vel quod res omnes timidè gelideque ministrat.

TEXT. *Et cupidi uita sunt, præsertim exacta ætate, atque extremo tempore: cupiditas enim absentium rerum est, & omnes cuius rei indigentes sunt, eam maximè desiderant.*

COMM. Homines natu grandiores, quò morti uiciniores ac propinquiore sunt, eò uitæ cupidiores esse solent. huius rei causa est, quia cupimus ea, quæ non habemus. senes autem ætate iam decrepita atque extrema, uita quodammodo priuati esse uidentur. itaque illam magnopere cupiunt, nā hoc omnibus commune est, ut ea maximè desiderēt, quorum indigentes sunt, hoc est quod etiam Horatius de sene dixit,

Dilator, spe longus, incers, auidusque futuri.

Cato apud Ciceronem libro de senectute, sic ait, Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem uidetur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longe abesse. sed ipse Cato multis rationibus probat non esse timendam mortem, & ad extre-

10 mum contra senum aliorum naturam ita de se claudit, Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis uagiam, ualde recusem. nec uero uelim quasi decurso spacio à calce ad carceres reuocari.

Difficiles etiam & queruli sunt, quod ipsum quædam animi angustiam indicat. TEXT.

COMM. Sæpe sine cā senes de ministris suis, & de amicis conqueruntur, neque unquam sibi satisfactū putant, & frequenter hunc & illum cum querimonia insimulant. quo uitio qui præditi sunt, à Græcis φιλαίτοι uocantur. quo uocabulo usus est Cicero libro Epistolarum. 3. ad Appiū. Horatius in Arte poetica duobus latinis id græcum uerbū expresit, cum ait de Sene. Difficilis, querulus. & Silius Italicus libro 13, Senectutem queriburdam uocat, quòd sæpe querantur senes.

Et in uiuendi ratione sibi utilitatem, non honestatem proponunt. atque hoc supra modum faciunt eo, quod sui ipsorum amantes sunt. nam quod utile est, priuatum usum respicit, quod autem honestum est, communem. TEXT.

COMM. Hoc etiam ab adolēscētium moribus plurimum discrepat. nam adolēscētes utilitatem negligunt, & potius gloriam atque honestatem amplectuntur. at senes contra sequuntur utilitatem, & potius commodorum suorum quam honestatis rationem habent. hoc autem ideo fit, quoniā senes nimium se ipsos amant, & ea quærun, non quæ ad alios sed ad se ipsos pertineant. Sed inter honestum & utile ea est differentia, quòd honestum ad alium refertur, utile uerò ad seipsum, & ad fructum commodumque proprium. hac igitur in re senes Epicurum & eius sedatores imitantur, qui dicebat, utilitatis propriæ gratia esse omnia facienda. neque aduertendum quid honestas aut communis utilitas postulat. notandum autē quod ait Aristoteles hoc loco honestum id esse, quod simpliciter & communiter bonum est, nō autem quod priuatum tantum usum respicit.

Inuerecundi quoque potius quam uerecundi sunt: cum enim non æque honestatem, ac utilitatem curēt, parui faciunt etiam quales uideantur. TEXT.

COMM. Verecundia non admodum in senes cadit, quoniam ætatis uitio magis utilitatem appetunt, quā dignitatem. itaque modo lucrari possunt, aut aliquid utile consequi, non curant, quid de se homines loquantur, aut sentiant. nam adolēscētes sunt innocentes & uerecundi, ut bene audiant, & ut rumorem bonum colligant, erubescunt. senes autem qui aliorum de se existimationem parui faciunt, neque sua multum interesse putant, quales uulgo habentur, omnem facile uerecundiam exuunt. nam (ut primo de legibus ait Cicero) ut quisque maximè ad suum commodum refert, quæcunque agit, ita minimè est uir bonus. hinc est quod plerique senes improbi sunt & auari, quia sunt inuerecundi. uerum est enim quod ait Cicero, sine uerecundia nihil rectum esse posse, nihil honestum,

Neque

TEXT. *Neque ulla spe ducuntur, cum propter experientiam (magna enim negotiorum pars malis abundat, unde fit, ut in deteriores partes pleraque cadant) tum etiam propter timiditatem.*

COMM. Duplici de causa senes ait à spe defici, primo propter longum usum & experientiam, qua perceptum habent, hominum spes esse fallaces, cum in omnibus negotiis multa mala reperiantur, & humanæ res infortunatos plerunque exitus habeant. deinde propter timiditatem qua præditi sunt. sunt enim plerique senes timidi, sicuti supra dictum est, timor autem spem adimit, & desperationem inducit. Cicero in epistola quadam ad Cælium, Recordor enim desperationes eorum, qui senes erant adolescente me. Horatius in Arte videtur ab Aristotele dissentire. nam ubi de senes loquitur, ait eum esse spe longum, sic enim scribit, Dilator, spe longus, iners, auidusque futuri.

Sed dicere possumus, Aristotelem hoc loco de negotiis uerba facere, in quibus senes uix adduci possunt, ut aliquid boni sperent euenturum. quippe qui semper infelicem exitum timeant, Horatium autem de uita senum uerba facere, qui longa spe uiuendi ducuntur, nemo enim tam decrepitus est, qui se annum non putet posse uiuere.

TEXT. *Uiuuntque memoria potius quam spe, quod enim reliquum est uitæ, paucum est, præteritum autem multum: & spes ipsa futuri temporis est, memoria uero præteriti.*

COMM. Non tam de futuris rebus senes cogitare solent, quam de præteritis. cum enim longo tempore uixerint, frequenter ipsi secum ea, quæ uiderunt, audierunt, fecerunt, memoria repetunt. & omnem ferè cogitationem suam ad rerum præteritarum memoriam referunt. cumque non multum uitæ sibi reliquum esse posse intelligant, non audent sibi multa promittere, neque magna sperare. spes enim omnis ad futurum tempus refertur, memoria uero ad præteritum. quo fit ut senes memoria potius quam spe uitam traducant.

TEXT. *Quæ quidem causa est etiam loquacitatis in senibus: neque enim cessant ea narrare, quæ superiori tempore gesta sunt, quoniam ex recordatione uoluptatem capiunt.*

COMM. Quia frequenter de præteritis rebus senes cogitant, ideo fit, ut loquaces sint, & semper narrare studeant ea, quæ ipsi uiderunt, aut fecerunt. sentiunt enim in narrando magnam uoluptatem. dum res præteritas memoria repetunt. quod quidem Homerus expressit in Nestore senes, quem sæpe narrantem inducit ea, quæ superiori tempore, uel à se, uel à cæteris heroiis gesta fuerant. & Virgilius in octauo Acneidos Euandrum ita de se loqui facit;

Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Strani, leutorumque incendi uictor accernos,

10 Et regem hac Herilum dextra sub tartaromili.

& quæ sequuntur.

Hoc est quod ait Horatius de senes.

-- laudator temporis acti

Se puero.

Cicero cum senectutem laudaret, non potuit eam ab hoc loquacitatis uitio excusare. sic enim apud eum Cato loquitur, Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam uitis uidear uendicare.

TEXT. *Ira senum acres quidem, & acuta sunt, sed tamen imbecilla.*

COMM. Facile senes irascuntur, uerum tamen non perseuerant in ira. quoniam imbecillitatem suam agnoscunt, & propter timiditatem, non audent ad illa aggredi, quæ ira suadet. itaque indignari quidem & minari solent, sed non offendere, neque iram ex plere. statim enim animum remittunt, propterea quod in eis non diutius efferuescit sanguis propter refrigerationem ætatis. ira uero nihil aliud est quam feruor sanguinis circa cor.

TEXT. *Cupiditates uero partim omnino defecerunt, partim autem languida facta sunt. itaque neque cupiditate flagrant, neque aliquid impulsu cupiditatis efficiunt. sed ad lucrum omnia referunt. quare temperati esse uidentur huiusmodi homines. cupiditates enim remiserunt, & pecunia seruiunt.*

COMM. Hoc magnum esse bonum in senectute Cato censeuit, quod ea cupiditatibus careat. quæ uel penitus deficiunt, uel ita languide fiunt, ut non amplius molestæ sint. Cicero de senectute ita scribit, Bene Sophocles cum ex eo quidam iam confecto ætate quaereret, uteretur ne rebus ueneris, Dij meliora (inquit) libenter uero isthinc tanquam à domino agresti ac furioso profugi. cupiditas enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere, satiatis uero & expletis iucundius est carere, quam frui. senes igitur cum neque cupiditatibus flagrent neque quicquam cupide faciant, temperati esse uidentur. abstinent enim ab omnibus ferè uoluptatibus, & pecuniam totis uiribus cogere laborant. quo fit ut auari, atque illiberales sint, ut supra declaratum est.

TEXT. *Et magis in degenda uita ratiocinationem, quam morem sequuntur; nam ratiocinatio ad utilitatem, mos ad uirtutem spectat.*

COMM. In hoc etiam adolescentibus senes contrarij sunt, quod adolescentes insitos à natura mores & uirtutum semina sequuntur, neque quid utile sibi sit ratiocinantur, sed quid honestum cogitant. senes autem id potius faciunt, quod ratiocinatio dicitur, quam quod insiti mores à natura. nam ipsa ratiocinatio, cogitatioque rerum suarum ad utilitatem homines impellit. mos autem ac natura uirtutem sequitur. neglecto igitur more atque insinatu naturali senes maiori ex parte bonum illud, quod conducit, amplectuntur, neque dignitatis

gnitati. admodum studiosi sunt.

TEXT. *Et quas iniurias faciunt, magis propter malitiam, quam propter contumeliam inferunt.*

COMM. Omnis iniuria uel damnum, uel dedecus affert ei, cui fit. iniuria quæ damnum affert, malitia uocatur, quæ uero dedecus contumelia. senes igitur, cum damnum potius inimicis inferre, quam dedecus studeant, non contumeliosi, sed malitiosi sunt. atque in hoc etiam ab adolescentibus differunt. nam adolescentes ignominia potius inimicos suos quam detrimento afficere student.

TEXT. *Mouentur etiam misericordia. non tamē ea de causa qua iuuenes. nam iuuenes propter humanitatem, senes propter imbecillitatem misericordes sunt: existimant enim omnia incommoda sibi ita uicina esse, ut eam iam passuri sint, hoc autem misericordis proprium est.*

COMM. In hac re senes cum adolescentibus conueniunt, cum in aliis ferè omnibus diuersi sint. quod utriusque facile misericordia commouentur. sed tamen causa diuersa est. nam adolescentes ideo misericordes sunt, quia bene de omnibus sentiunt, & humani sunt, neque quemquam calamitate premellent. senes autem quia suam imbecillitatem uident, & timent ne in eadem mala incidant, ideo misericordia mouentur. nam se omnibus calamitatibus & fortunæ telis propositos esse putant. neque ullum esse incommodum aut malum in quod facile non possint incurrere. quæ cogitatio misericordis hominis propria est. Sic Chremes ille Terentianus cum Menedemi tristitiam audiisset, ab eo discedēs ait, Lachrymas excusit mihi, miseretque me eius. & alibi idem, Somnum hercle ego hac nocte oculis non uidi meis Dum id quæro, tibi qui filium restituerem.

TEXT. *Vnde queruli sunt ac morosi, minime uerò faceti, neque iocorum studiosi, querulum enim & iocosum contraria sunt.*

COMM. Proni sunt ad querimonias & lachrymas senes, ideo neque facetiis, neque ridiculis delectantur, sicut adolescentes. Sunt enim hæc inter se contraria, nempe, esse querulum, & esse iocorum studiosum. hoc uidetur expressisse Cato apud Ciceronem cum ait, At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes. & paulo post, Contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore, odiosa omnis offensus est. hæc sunt causæ, cur senectus queribunda esse soleat, & à iocis ac facetiis aliena.

TEXT. *Adolescentium igitur & seniorum mores huiusmodi sunt.*

COMM. Iam duarum ætatum adolescentiæ & senectutis mores expressit, qui ferè contrarij esse solent, propter diuersam earum ætatum naturam. deinceps admonet quid hæc explicatio morum Oratori proffit.

TEXT. *Quare, cum omnes eas orationes approbent, quæ moribus suis conueniunt, ac similes sunt, nequa-*

10 *quam obscurum est, quomodo possint Oratores ita dicere, ut & ipsi, & orationes sua tales esse uideantur.* COMM.

Sicuti similitudo morum beneuolentiam conciliat, ita etiam oratio quæ similes mores exprimit. nam nemo est, qui non eam orationem probet, quæ moribus suis accommodata est. quare Orator cognitis cuiusque ætatis moribus facile poterit ita dicere, ut omnium sibi uoluntates deuinciat. & eorum similis apud quos uerba facit, esse uideatur. nihil est enim quod magis auditores demulcere, ac detinere ualeat, quam si benè cuiusque ætatis mores exprimantur. quod Horatius in Arte sic ostendit,

Si plausoris eges aulæa morantis, & usque Sessuri, donec cantor Vos plaudite dicat, Aetatis cuiusque notandi sunt tibi mores Mobilibusque decor naturis dandus & annis.

Hoc est quod etiam M. Antonius apud Ciceronem secundo de Oratore tradit, Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores Oratoris effingat oratio.

Qui in media ætate constituti sunt, perspicuum est, eos mares etiam medios seruare, & quod in utrisque illis nimium est, amputare. TEXT.

30 Nunc ad mediam ætatem transit, quam uult esse temperatam ita, ut neque in eo quod est nimium, neque in eo, quod parum est peccet. quod ipsius uirtutis est proprium, ut mediocritatem teneat. omnis enim exuperantia, & omnis defectio uitiosa est. mediocritas uero maximè laudabilis. Itaque mediæ ætatis uiri, quod in adolescentiæ & senectute nimium est, amputant, & quod utriusque deest, suppleunt. atque ita medios mores obseruant. COMM.

40 *Neque enim ualde confidentes, quod est audacia, neque ualde timentes sunt, sed in utroque se bene gerunt.* TEXT.

In adolescentiæ florentiæque ætate solent homines esse confidentes, audaces, & temerarij, in senectute uero demissi, timidi, & ignaui. sed in ætate media, quæ constans & uirilis à Cicero ne dicitur, neutro laborare uitio. neque enim sunt ualde confidentes, ut temere pericula adeant, neque ualde timentes, ut ignaui ter, pericula fugiant. uerum fortes & constanti animo sunt. ut quoties opus est, pro honestate se cuius periculo exponant. COMM.

50 *Neque omnibus temere credunt, neque omnibus fidem derogant; sed ex ueritate patris omnia iudicant.* TEXT.

Adolescentes, contra Epicharmi Siculi præceptum, nimis creduli sunt, senes autem nimis increduli. Verum mediæ ætatis uiri ab utroque uitio abhorrent, atque ita assensionem sustinent, ut neque omnibus fidem habeant, neque om-

nes mentiri putent. sed diligenter & accurate considerent, quid ipsa ueritas postulare videatur, & quid uerum, quid falsum esse possit.

TEXT. *Neque tantum sibi honestatem in degenda uita, neque tantum utilitatem, sed utranque proponunt.*

COMM. In hoc etiam ab adolescentibus & senibus uiri differunt, quod adolescentes utilitatem negligunt, & honestatem sequuntur, senes magis utilitatis studioli sunt. uiri autem in actionibus suis & honestatem & utilitatem sibi proponunt, quod Horatius eleganter in Arte sic explicat.

Conuersis studiis ætas animusque uirilis
Quærit opes & amicitias, inseruit honori,
Commisisse cauet, quod mox uitare laborret.

Est igitur uirorum uirtus quodammodo propria. Nam (ut ait Cicero) appellata est ex uiro, uirtus.

TEXT. *Neque ad parsimoniam, neque ad largitionem inclinant, sed ad id, quod maxime conuenit.*

COMM. Senes parci sunt tenaces & auari, adolescentes largi profusi & prodigi, uiri mediam sequuntur uiam, ut neque sint auari, neque prodigi, sed cum opus est, & ratio postulat, liberaliter sumptus faciant. quo fit, ut pecuniæ non solum quærendæ, sed etiam collocandæ rationem habeant, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios sed etiam liberales.

TEXT. *Eodem pacto se habent in eis, quæ ad iram, & ad cupiditatem pertinent.*

COMM. Iram & cupiditatem uiri constantes ita moderantur, ut nihil in eis reprehensione magna dignum appareat. nam neque præcipientes sunt ad iram ut adolescentes, neque cupiditatibus æstuant, sed animum uincunt, iracundiam cohibent, cupiditates refrenant, & corpus ita afficiunt ut obedire consilio rationique possit.

TEXT. *Es temperantes sunt cum fortitudine, & fortes cum temperantia. nam in adolescentibus & senibus hæc distincta sunt: adolescentes enim fortes quidem sunt, sed intemperantes, senes autem temperantes quidem, sed timidi.*

COMM. Media ætate uiri duas præclaras uirtutes coniunctas habere solent, hoc est fortitudinem & temperantiam, quæ in cæteris ætatibus inter se separatae sunt. si quidem homines in adolescentia, quamuis animo forti sint, & intrepidè pericula subeant, magna tamen ex parte sese voluptatibus tradunt, & intemperantiam sequuntur. at uerò senes licet à uoluptatibus abstinant, & temperantiam amplectantur, tamen animo timido sunt ac demisso. soli igitur uiri fortitudinem cum temperantia coniunxerunt, atque hoc par nobile uirtutum sic amplexi sunt, ut ex eo magnum honorem & gloriam referant. quod si forte aliquis adolescens

10 has duas uirtutes assecutus fuerit, is præter cæteros maximè celebratur, & in ore omnium uersatur. ut Scipio ille superior qui postea Africanus dictus est, cum quartum & uiginti annis in Hispania Carthaginem expugnasset, & ad eum à militibus suis uirgo captiua adducta fuisset, adeo eximia forma, ut quacumque incederet, omnium oculos in se conuerteret, eam tamen inuiolatam & intactam parentibus & sponso reddidit.

Atque (ut in summa dicam) quascumque res utiles adolescentia, & senectus inter se diuiserunt, eas simul omnes habet ætas media: in quibus autem illæ **TEXT.**
20 *ætates uel excedunt, uel deficiunt, eas ad mediocritatem, & conuenientiam hæc eadem ætas adducit.*

COMM. Breuiter colligit mediam ætatem omnium esse præstantissimam, quoniam ipsa uia habet omnia, quæ sunt in aliis ætatibus bona diuisa. nam adolescentia multa bona possidet, quibus senectus priuata est. contra senectus etiam bona quædam habet, quæ non habet adolescentia. uerum ætas media possidet omnia bona quæcumque uel in adolescentia, uel in senectute esse possunt. præterea cum adolescentes frequenter in eo, quod nimium est, peccare soleant, senes autem, in eo, quod est parum, hæc utraque uia ætas media corrigit, & ad mediocritatem, atque conuenientiam omnia reducit. nam in ea præcipue consilium & prudentia uiget. unde celebratur apud Græcos quoddam Hesiodi carmen (ut quidam existimant) in hanc sententiam. Adolescentium opera, uirorum consilia, senum uota. quoniam prima ætas robore & audacia ualet, media consilio & prudentia, tertia religione & pietate.

Viget autem maxime corpus ab anno trigésimo ad quintum & trigésimum usque. mentis autem uigor atque animi nono & quadragesimo anno maxime perspicitur. **TEXT.**

COMM. Quia mediam ætatem magnopere commendauit, quod omnia in se bona habeat, quæ in mores hominum cadere possunt, nunc docet quibus potissimum annis ætas illa terminetur, & annos ei triginti tribuit, quibus & corporis & animi uires summe uigent. incunte igitur anno trigésimo summum uigorem & corpus & animus habere incipit, & corporis quidem uigor summus annos tantum quinque perseverat, nempe ad quintum & trigésimum usque. mentis autem perfectus uigor annos uiginti durat, nempe ab incunte trigésimo, usque ad finem quadragesimi noni. hoc est usque ad septimam annorum hebdomadam. uidetur autem hoc Aristoteles à Solone sumpsisse. qui quadam in Elegia septenarij numeri uim explicans dixit in septima annorum hebdomade mentem hominum, intelligentiam, & consilium ad summum peruenisse. sed in hoc ab Aristotele discrepat, quod quarta hebdomade corpus uigere censet, Ari-

stoteles uero usque ad quintam. nisi dicamus Solonem de principio uigoris corporei, Aristotelem de fine sensisse. sic enim parum inter se discrepant.

TEXT. *Ac de adolescentia quidem, senectute, & media etate, earumque singularum moribus hac dicta sufficiant. At uero de fortunæ bonis, quæ mores hominum uariare solent, deinceps dicamus.*

COMM. Transitione utitur ad fortunæ bona, quæ magnam uim habent ad mores fingendos. hæcenus (inquit) de tribus ætatibus diximus, hoc est, adolescentia, media etate, & senectute, & de moribus, qui singulas ætates comitari solent, nunc dicendum est, de bonis, quæ nobis fortunæ beneficio prouenire solent, quoniam ea, mores hominum, non minus quam ætates, uariant. ut enim alij sunt adolescentis mores, alij uiri, alij senis, ita nobiles ab ignobilibus, diuites à pauperibus, potentes ab impotentibus diuersos mores habere consueverunt. de quibus dicere iam Aristoteles aggredditur.

TEXT. *Nobilitatis ille mos est, ut, qui eam possidet, honoris sit appetentior. est enim hoc commune omnium, ut, cum bonum aliquod possident, illud accumulare studeant. nobilitas autem parentum & maiorum dignitas est.*

COMM. Inter fortunæ bona nobilitas primo loco numeratur. casu enim & fortuna accidit, ut quis aut nobilis aut ignobilis nascatur. neque est in cuiusquam potestate quibus parentibus oriatur. ergo nobilium mores describit, & ait nobiles præter cæteros honoris appetentes esse solere. quoniam hoc innatum est omnibus hominibus, ut bona, quæ possident, augere, atque amplificare contendant. nobiles autem iam honorem ac dignitatem à parentibus suis & maioribus acceptam possident. itaque omni ope nituntur, ut quotidie maiorem honorem ac dignitatem acquirant. hæc ratione Cicero pro lege Man. Quirites excitat, ne gloriam maiorum deserant, uerum eam augeant, Et quoniam (inquit) semper appetentes gloriæ præter cæteras gentes atque auidi laudis fuistis, delenda est uobis illa macula Mithridatico bello superiore suscepta. & infra. Videte, ne ut illis pulcherrimum fuit, tantam uobis imperij gloriam relinquere, sic uobis turpissimum sit, illud quod accepistis tueri & conseruare non posse. & pro P. Sestio. Vosque adolescentes & qui nobiles estis ad maiorum uestrorum mutationem excitabo. est enim nobilitas quasi stimulus quidam ad honorem.

TEXT. *Præterea nobiles sunt ad alios contemnendos pro ni, usque eo ut illos etiam contemnant, qui nunc in eisdem honoribus sunt, in quibus olim ipsorum maiores fuerunt. quoniam hæc, si interuallo temporis remota sunt, magis quam propinqua ac nuper facta, solent honorari, & maiori gloriatione digna uideri.*

COMM. Nobilitati semper coniuncta est despicientia.

nam uiri nobiles quoscumque putant aliquo modo se esse inferiores ac contemnunt. neque tantum humiles & qui nullos honores adepti sunt, sed etiam eos, qui magnas dignitates consecuti sunt, si noui fuerint, & nullis maiorum imaginibus commendati. & præsertim quos uident in eisdem esse dignitatibus, quæ iam pridem in sua familia fuerunt. ut Ciceronem consulem, sed nouum hominem contemnebant ij, qui in consulari familia patriciaque nati fuissent. opinantur enim homines huiusmodi honores ac dignitates longe præstantiores, & maiori gloria dignas, si antiquæ fuerint, & familiarum suarum iam pridem inhæserint, quam si recentes sint, & nuper acquisitæ. hanc nobilium naturam Cicero pro P. Quintio sic expressit; Quemadmodum solent homines nobiles, seu perperam facere cæperunt, ita in utroque excellunt, ut nemo nostro loco natus assequi posset. Et Sallustius in coniuratione Catilinæ ita de Cicerone consulatum petente scribit, Namque antea pleraque nobilitas inuidia æstuabat, & quali pollui consulatum credebat, si eum quamuis egregius, nouus homo adeptus foret.

TEXT. *Nobile uero dicitur, id quod in familia uirtute consistit generosum, quod à maiorum suorum natura non degenerat. quod maiori ex parte nobilibus non contingit, multi enim uili atque abiecto animo sunt.*

COMM. Docet quæ differentia sit inter nobile, & generosum. & ait nobile ad familiarum uirtutem pertinere, generosum autem ad eum, qui maiorum suorum uirtutem imitatur. Itaque præclarius est esse generosum, quam nobilem. nobilis enim maiorum tantum uirtute gloriaque conspicuus est, generosus autem & uirtute maiorum & sua celebratur. itaque generosi omnes sunt etiam nobiles, sed non oēs nobiles sunt generosi. plerique enim nobiles degenerant à maioribus suis, & humili ac demisso animo fiunt, atque ad ignauiam & secediam delabuntur. ita Cicero Pyrrhum Epirotarum regem primo de Offi. uocat regem generosum ac potentem, quod Aeacidarum uirtutem imitaretur. sic in Bruto Scipionum stirpem generosam uocat, quod in ea multi præclari uiri fuerint, sic enim exclamat, O generosam stirpem, & tanquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atque illuminatam sapientiam. contra uero nobiles etiam improbos appellat, ut pro M. Cælio Clodium infamem & meretricio more uiuentem mulierem nobilem uocat. & Q. Cicero de Petitione consulatus, Qui nequaquam sunt tam genere insignes, quam uitiis nobiles. & secundo de Off. Phalaris cuius præter cæteros est nobilitata crudelitas. ergo nobile potest etiam in malam partem capi, generosum semper in bonam capitur. Virgilius tertia Georg.

Continuo pecoris generosi pullus in aruis

Altius

Altius ingreditur, & mollia crura reponit.

TEXT. *Vt enim in agris, & ijs, quæ terra nascuntur, sic etiam in familijs plerunque fetus uberior existit. & interdum si bona familia fuerit, nascuntur in ea per aliquod tempus eximii uiri, deinde paulatim iterum se remittit.*

COMM. Eleganti similitudine utitur, qua docet post ali quod tempus familias degenerare, & deteriores fieri. nam ut terra fœcunda, & frugiferæ arbores sæpe multis annis uberes fructus emittunt, deinde paulatim sterilefcunt, ita in una familia nonnunquam multi eximij & præclari uiri nascuntur, postea uero degenerant. quod plurimis exemplis probari potest. nam neque Catonum sapientia, neque Fabiorum prudētia, neque Scipionum dignitas, neque uirtus Cæsarum diuturna fuit. hoc est quod ait Virgilius,

--sic omnia fatis

In peius ruere, ac retro sublapsa referri.

Sic Homerus Odyssæ libro quinto clamat paucissimos esse filios, qui patribus similes sint, & maiori ex parte deteriores esse. quod etiam Euripides in Heraclidis testatur. unde pro uerbiū apud Græcos celebratur, in hunc sensum.

Heroum filij noxæ.

TEXT. *Nam præclari ingenij familia in mores insanos degenerant; ut qui ab Alcibiade genus ducunt, & à Dionysio priore: qua uerò stabili pacatoque ingenio sunt, ad stoliditatem & ignauiam delabuntur, ut qui à Cimone, & Pericle, & Socrate progeniti sunt.*

COMM. Ingenia laudabilia non omnia sunt eiusdem generis. nam alia sunt acuta, prompta, uelocia, alia firma, solida, & pacata. qui acuto sunt ac ueloci ingenio uiri uidentur quodam quasi furore concitari ita, ut nunquam fere conuiescere possint, sed semper in aliqua re sint occupati. horum filij degenerantes à parentibus insani fiunt, & præcipites, ac furiosi, quales ij fuerunt qui ab Alcibiade, & Dionysio priore geniti sunt. fuit enim Alcibiades præstantis ingenij, atque admirabilis, ut ex eius uita, quam Plutarchus copiosè scribit, intelligi potest. & Dionysius Superior ingenio & eruditione multum ualuit, ut Cicero Tuscul. 5. ostendit. tamen horum posterij fuerunt insani, & quodammodo furentes, inquit Aristoteles. Qui uero sunt ingenio firmo solido & pacato plerunque stolidos & ignauos procreare liberos solēt, quod tribus exemplis Aristoteles probat. primo Cimōnis Atheniensis, qui Milciadis filius fuit, & homo tam splendidus & liberalis, ut omnes terræ redditus suos cinibus distribueret, & quotidie domi conuiuium pararet, ad quod passim pauperes confluerent. & si quem nobilem ciuem inopia premi iutelligeret, eī clam pecunias subministraret. quin etiam dux in bello fuit egregius. nam Persas non semel superauit, & ingentem gloriam consecutus est. filium tamen habuit stolidum & ignauium. Secundo Periclis exemplo

10 probat Aristoteles à solidis & firmis ingenijs stolidos filios procreari. fuit enim Pericles uir summus in rebus bellicis, & eloquentia tanta, ut tonare, fulminare, & permiscere Græciam diceretur. huius uitam Plutarchus copiosè scripsit. Tertium exemplum est Socratis, qui sapientissimus omnium ab oraculo iudicatus fuit, cuius tamen filij tardi & hebetes fuerunt.

Qui autem mores à diuitijs proueniant, in promptu est omnibus uidere. Sunt enim diuites contumeliosi & superbi. hanc uero labem inurit eis diuitiarum copia. nam ita sunt affecti, quasi omnia bona possiderent. sunt enim diuitia quasi precium ac æstimatio dignitatis omnium aliarum rerum: unde fit, ut diues omnia sibi emere, ac parare posse uideatur.

Mores diuitum ait omnibus esse notos, quia diuitia secum semper arrogantiam ac superbiam afferunt. nam qui diues est, putat se alijs omnibus antecellere, & omnia bona possidere. quia pecuniæ sunt quasi æstimatio reliquarum rerum omnium. unde in prouerbijs Græcorum dicitur, pecuniis omnia subiecta esse. qua de causa Horatius pecuniam uocat reginam. sic enim ait,

Scilicet uxorem cum dote, fidemque, & amicos,

Et genus, & formam regina pecunia donat.

Hinc fit ut diuites contumeliosi sint, & superbi. quia pecuniis suis omnia posse emere, & sibi parare putant. Horatius, Licet superbus ambules pecunia, Fortuna non mutat genus. Cicero de lege Agraria contra Rullum ita inquit, Cæpani semper superbi, bonitate agrorum & fructuum, magnitudine urbis, salubritate, descriptione, pulchritudine. ex hac copia atque rerum omnium affluentia primum illa nata sunt, arrogantia, qua à maioribus nostris alterum Capua consulem postulauit, deinde ea luxuries, quæ ipsum Annibalem armis etiam tum inuictum, uoluptate uicit, atque omnes quidem propter diuitias se insolentius efferunt, & cristas tollunt, sed præcipuè fœminæ. nihil est enim diuite atque opulenta fœmina superbius, nihil arrogantius, quod Iuuenalis eo uerbu testatur,

Intolerabilis nihil est, quam fœmina diues.

Quam autem contumeliosi sint diuites, eleganter idem Iuuenalis Satyra tertia explicat, ubi sic ait,

Dicere si tentes aliquid tacitus ne recedas.

Tantundem est, feriunt pariter, uadimonia deinde

50 Irati faciunt, libertas pauperis hæc est,

Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat,

Vt liceat paucis cum dentibus inde reuerti.

Sunt etiam delicati, & Salacones. ac delicati quidem sunt, cum propter ipsas delicias, in quibus uersantur, tum quia felicitatem suam

S 4 ostentare

ostentare gaudent: Salacones autem & inaniter elati quoniam omnes ferè solent in eis rebus, quas ipsi amant, atque admirantur, occupari, atque in eis toti esse, & quia putant alios eadem emulari, qua ipsi suspiciunt.

COMM. Duo uitia simul tangit, quibus omnes ferè diuites infecti sunt. primum est, quòd sint delicati, molles & teneri. quia versantur ferè semper in delitiis, & molliter etiam uiuunt, ut beati ac felices existimentur. gaudent enim suam beatitudinem ostentare, cum in uictu tum in uestibus, & magnificis apparatus. huc accedit, quòd à teneris molliter & delicatè nutriuntur, quòd eleganter ita Quintilianus ostendit, Infantiam statim deliciis solui-mus. mollis illa educatio quam indulgentiam uocamus neruos omnes & mentis & corporis frangit. quid non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? & quæ sequuntur. Alterum uitium est, quòd Salacones sint, & Solæci. ubi notandum Salacones ab antiquis dici solitos, qui sibi nimium arrogarent, & cæteris omnibus antestare uellent. nam (ut Suidas scribit) Salacon uir quidam fuit, qui cū esset pauper, tamen uolebat haberi ditissimus. unde Salacones dicti sunt nimium arrogantes homines. Cicero in Epistolis scribens ad M. Fabium Gallum, cognosci (inquit) meam causam, & istius Salaconis iniquitatem. proprie uero Salacones dicti sunt, qui propter copiam rei familiaris, & ingentes opes sibi multum tribuunt. Auctor ille prouerbiorum non uidetur huius uocabuli uim intellexisse, cum ita scribat, Salacon quidam extreme paupertatis homo effecit, ut omnes fortuna tenui Salacones dicerentur, & ipsa paupertas Salaconia. certè si locum hunc ille aduertisset, nunquam in talem errorem incidisset. neque enim Salaconia paupertas dicitur, neque Salacones pauperes simpliciter, ut ipse opinatur. sed qui nimium in diuitiis gloriantur, & ditiores etiam quam sint uideri uolunt. ut ex hoc loco facile potest intelligi. nam Hefychius nihil illum auctorem adiuuat, qui dicit Salaconiam esse arrogantiã in paupertate. aliud est enim paupertatem significare, ut putat ille auctor, aliud arrogantiã in paupertate, cum scilicet pauper haberi diues quærit, ut sentit Hefychius. Theophrastus uero (quemadmodum idem Hefychius scribit) Salaconem appellauit eum, qui sumptum facit, quando minime opus est, quòd sæpe ditissimi homines faciunt. Solæci autem ij uocantur, qui uitioso & barbaro sermone utuntur, à Solis quæ ciuitas Ciliciæ fuit, unde etiam Solæcismus. sed hoc in loco Solæcos uocat Aristoteles eos, qui inaniter se ostentant, & efferruntur animo. qua in significatione usus est etiam Plutarchus in Dionis uita. & Xenophon libro. 8. de Cyri Pædia. Diuites igitur Salacones sunt & Solæci, hoc est nimium arrogantes, & inaniter elati. cuius uitij causa est, quoniam uident alios ferè omnes homines in eis rebus occupatos esse, quas ipsi possident. neque enim

10 ferè quisquam est, qui non accumulare diuitias studeat, & qui non lucro inhiat, atque in eo totus sit. quæ res diuitum animos extollit, & sibi nimium tribuere facit. adeo ut existiment omnes homines eadem æmulari, quæ ipsi suspiciunt, & admirantur. ergo quasi supra alios positi sint, ita gloriantur.

Atque hæc iure suo quodammodo faciunt. multi enim sunt, qui diuitum ope indigeant. unde illud est Simonidis poeta dictum de sapientibus & diuitibus. cum enim Hieronis uxor ab eo petisset, utrum præstaret diuitem ne esse, an sapientem, diuitem respondit. nam se passim uidere sapientes in foribus diuitum commorantes.

Addit quandam quasi excusationem diuitum, quòd non sine causa gloriari uideantur, cum multi ad eos confugere soleant, & ab eis auxilium atque opem flagitare. quæ res profecto egregia atque gloriosa est, posse opibus suis multis hominibus opitulari. hoc autem Simonidis poetæ testimonio probat, qui censuit esse melius multas habere diuitias quam esse sapientem. uxor enim Hieronis Syracusarum regis aliquando petiuit à Simonide utrum esset melius fieri sapientem an diuitem? ille uerò statim respondit, melius esse, fieri diuitem. atque hoc ab euentis probauit. quoniam uiri sapientes diuitum domos frequentant, & eos tanquam superiores obseruant. Plato libro de Rep. sexto, sententiam hanc Simonidis refellit, & omnino falsam esse ostendit. Aristippus Cyrenaicus (Sicuti Diogenes Laertius libro secundo scribit) cum à Dionysio Tyranno fuisset interrogatus, cur sapientes uiri diuitum domos frequenter adeant, cum diuites rarò soleant ad sapientes accedere? respondit, quia sapientes intelligunt quibus rebus egeant, diuites autem non intelligunt. Simonidis autem sententiam uidetur Horatius expressisse, libro Ser. secundo, cum ita inquit, —omnis enim res

40 Virtus, fama, decus, diuina, humanaque pulchris Diuitiis parent.

Efferruntur etiam inaniter, quia putant se dignos esse, qui alijs imperent: ea namque se habere arbitrantur, quæ, qui possident, alijs imperare digni sunt.

Hæc in diuitibus est inanis arrogantiz maxima causa, quòd imperio se dignos arbitrantur. cum enim amplas diuitias, & ingentes opes se possidere uideant, putant ea de causa se cæteris præesse oportere. quare neque magistratibus cedere uolunt. quòd Satyra prima Iuuenalis facit docet, ubi quendam libertinum diuitem ita loquentem facit,

50 Sed quinque tabernæ
Quadringenta parant, quid confert purpura maius
Optandum? si Laurenti custodit in agro
Conductas

Conductas Coruinus oues, ego possideo plus
Pallante, & Licinis, expectent ergo tribuni,
Vincant diuitiaz, sacro nec cedat honori
Nuper in hanc urbem pedibus qui uenerat albis.

TEXT. *Atque, ut in summa dicam, qui mores insipientis
fortunati sunt, iidem etiam diuitis esse solent.*

COMM. Diuitiaz plerunque mentem ita præstringunt
atque obcæcant, ut hominem insipientem red-
dant. quod Horatius ait, Stultitiam patiuntur
opes, & mimus ille, Fortuna quem nimium fo-
uet, stultum facit. Menander, ut refert Stobæus,
dixit diuitias esse cæcas, atque eos qui diuitijs gau-
dent cæcos fieri. hoc est, quod ait Aristoteles hoc
loco, tales esse diuitum mores, quales sunt insipi-
tis hominis ac fortunati. Cicero libro de Amicitia
sic ait, Nec quicquam insipiente fortunato in-
tolerabilius fieri potest. ex quo potest colligi, ple-
runque diuites intolerabiles esse. quia insipientis
fortunati mores imitantur.

TEXT. *Plurimum uerò differunt mores eorum, qui nu-
per diuites facti sunt, ab eis, qui iam pridem erant
diuites, nam nuper ditati magis omnibus uitijs, atque
illis deterioribus cumulati sunt.*

COMM. Hoc sanè perspicuum est, longè importunio-
res, & arrogantiorese, qui nuper diuites euase-
runt, quàm qui in amplo patrimonio nutriti sunt,
& à maioribus suis diuitias acceperunt. quod ele-
gantissimè Cicero contra Rullum de lege Agra-
ria sic ostendit, Singularis homo priuatus, nisi ma-
gna sapientia præditus, vix facile se se regionibus
officij, magnis in fortunis, & copijs continet, nè-
dum isti ab Rullo, & Rulli similibus conquisiti,
atque electi coloni Capuz in domicilio superbiæ,
atque in sedibus luxuriæ collocati non statim con-
quisituri sint aliquid sceleris & flagitij: imò uero
etiam hoc magis quam illi ueteres, germanique
Capani, quod in uetere fortuna illos natos & edu-
catos nimiz tamen rerum omnium copiaz deprau-
abant, hi ex summa egestate in eandem rerum
abundantiam traducti non solum copia, uerum
etiam insolentia commouebuntur.

TEXT. *Quadam enim est quasi ignorantia adiuuiarum,
nuper esse ditatum.*

COMM. In omnibus rebus bene tractandis experientia
& arte opus est, & qui rudis est atque incius ali-
cuius rei, nullo modo potest ea bene uti. Quare qui
nuper diuites facti sunt, cum rationem diuitijs be-
ne utendi propter insolentiam ignorent, in mul-
tos plerunque errores incurrunt. & eo magis quia
propter diuitias insolentes facti, bene consulentes
non audiunt, & in omnibus rebus suo arbitrio u-
tuntur. vnde non sine causa uulgo dicitur, cauend-
um esse à rusticorum potestate.

TEXT. *Et iniurias inferunt, non quidem ob malitiam, sed
uel per contumeliam, uel per incontinentiam, ut cum
pulsant homines, & supra committunt.*

COMM. Mores diuitum in hac parte cum adolescentiũ
moribus conueniunt. quod utriusque sunt contume-
liosus, & incontinentes. nam qui diuitijs abundat,
non solet ob malitiam iniurias inferre, neque dā-

10 num alicui propter avaritiam dare, aut fraudan-
do, aut spoliando, aut aliquo alio modo, sed quia
putat se plurimum alijs præstare, ideo plerosque
contemnit, & contumelijs afficit, uiuitque incontinenter.
adeo, ut sæpe liberos homines uerberet,
& castis domibus stuprum inferat. Sunt enim di-
uitiaz quasi quædam ad malum irritamenta, quod
Ouidius. i. Metam. ait eo uersu,
Effodiuntur opes irritamenta malorum.

Aristoteles quarto. Politicorum ait in omni ci-
uitate tres esse hominum species, hoc est diuites,
pauperes, mediocres, inter quos mediocres sint
optimi. quia medium semper est optimum, diui-
tes uerò plerunque pessimi. unde non sine causa
fuit olim ea sententia celebrata; Diues aut ini-
quus, aut iniqui hæres. Plato quinto de legibus
ait, ualde diuites homines non esse bonos. Plutar-
chus in uita L. Syllæ, tradit quendam Syllæ glo-
rianti, ita dixisse; Quomodo uir bonus esse potes,
qui tam ingentes diuitias possides, cum à patre ni-
hil acceperis?

TEXT. *Eodem modo mores eorum, qui cum imperio ac po-
testate sunt, maiori ex parte sunt perspicui.*

COMM. Qui diuitum mores agnouerit, is etiam facile
mores eorum, agnoscet, qui in aliquo imperio at-
que potestate constituti sunt, quoniam inter eos
parua solet esse differentia. nam diuites se dignos
imperio putant, atque ita se gerunt, quasi prælint
alijs, atque in potestate sint.

TEXT. *Partim enim iisdem moribus præditi sunt, quibus
diuites, partim melioribus: sunt enim potentes hono-
ris appetentiores, et animo magis uirili, quam diuites,
expetunt enim eas res, quas propter potentiam tra-
ctandi facultatem habent.*

COMM. Viri potentes in ciuitate, magistratumque ali-
quem gerentes, licet plerunque diuitum mores
imitentur, tamen in eo sunt præstantiores, quod
magis sunt honoris & gloriæ studiosi, quam illi,
qui pecunijs tantum abundant. suntque animo
magis alto atque exaggerato, & res eas gerere stu-
dent, quas propter potentiam, in qua constituti
sunt, bene se administrare posse confidunt. itaque
ijs hominibus, cum adhortati sunt, semper digni-
tas, honor, laus, & gloria proponenda est, ad quã
licet sua sponte satis incitati sint, tamen etiam ad-
hortatione plurimum confirmantur. ut Cicero cū
audiuisset Curionem tribunum ple. esse factum,
cum adhortatur ut in illo magistratu præclarè se
gerat, atque etiam ei præscribit quo modo se gere-
re debeat. sed longè melius & artificiosius ad Quin-
tum fratrem suum, qui Asiæ præerat, scribens, ad-
monet eum, quæ ratione possit, magnum hono-
rem & gloriam, ex prouincia domum reportare.
quæ sanè epistolæ multo est elegantissima, &
optima.

TEXT. *Sunt etiam multo magis studiosi propter curam ac
diligentiam, quam habere coguntur, ut potentiam
conseruent.*

COMM. Quia multi sunt qui potentibus insidientur, ut
eorum ipsi potentiam habeant, ideo fit, ut studio-
siores

fiore sint & uigilantiores uiri potentes quam diuites, nisi enim curam & diligentiam adhiberent, nullo modo potentiam suam diutius conseruare possent. itaque potentia conseruanda gratia maxima quæque pericula subire non dubitant. & animo uigilanti semper excubant, ut & se, & subiectos suos tueantur. hoc est quod olim Aegyptii significare uoluerunt, cum apertum oculum in sceptro pingentes, optimum principem eo signo declarabant, quem oculis esse apertis ac uigilantibus oportet. quemadmodum etiam Homerus secundo Iliadis ostendit, cum ait, non oportere principem dormire solidam noctem, cuius potestati populi commissi sunt, & qui res tantas administrare curareque debet. Cicero pro L. Man. miram Pompeii diligentiam in obeundis negociis celebrat.

TEXT. *Sunt excelso potius animo, quam graui ac contumaci: dignitas enim eos conspectiores efficit; atque hanc de causa modestè se gerunt.*

COMM. Habent quidem principes uiri altum animum atque excelsum, sed tamen non sunt graues aut contumaces, neque tam insolenter se efferunt, ut in odium ac molestiam incurrant, quod diuites plerunque faciunt. cum enim intelligant se propter dignitatem suam esse celebres & conspicuos facilitate & modestiam amplectantur, quæ res eos multo clariore & amabiliore reddit hæc est ea facilitas quam in Pompeio Cicero tantopere celebrat. ut is (inquit) qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse uideat. & paulo post, Humanitate iam tanta est, ut difficile dictum sit, utrum hostes magis uirtutem eius pugnantem timuerint, an mansuetudinem uicti dilexerint. dicuntur autem graues & contumaces ij, qui propter insolentiam & elationem animi nimiam, odiosi sunt ac molesti, ut uix tolerandi esse uideantur, quales sunt multi ex eorum numero, qui diuitiis abundant. his opponuntur faciles ac modesti.

TEXT. *Est autem excelsitas animi quadam lenis & honesta grauitas.*

COMM. Declarat quæ sit excelsitas animi, quæ graeco nomine *αυωότης* dicitur. & hoc facit, quia supra dixerat, principes excelso esse animo. quædam enim grauitas in principe uiro esse debet, sed quæ sit lenis & honesta, ut quandam præ se maiestatem ferat cum elegantia & lenitate. & hæc est, quæ *αυωότης*, hoc est, animi excelsitas uocatur. hæc etiam in oratione sæpe perspicitur, ut Cicero pro L. Man. de Pompeio. iam quantum consilio, quantum dicendi grauitate & copia ualeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, uos Quirites hoc ipso in loco sæpe cognostis. nam dignitatem imperatoriam appellat Cicero, quam Graeci *αυωότης* *σπαρτη*, *αλκι*.

TEXT. *Quod si forte potentes iniuriam inferant, non in paruis, & minutis rebus, sed in magnis obesse studet.*

COMM. Vitanda est ira principum, quia nunquam paruas infert iniurias, sed maximas. & quamuis cum offenduntur, dissimulare uideantur, tamen postea uel leuem nacti occasionem uel uita spoliant, uel

10 fortunis euertunt. quod apud Homerum Chalcas Iliadis primo testatur. ideo Callisthenem Aristoteles admonuit, ut cum Alexandro Magno uel nunquam loqueretur, uel ea tantum diceret, quæ illi iucunda uiderentur. quod præceptum si seruasset, non tam misere periisset. tradunt autem hæc sententiam ab Aesopo illo fabulatore profectam, hoc est, cum regibus aut quamminimè aut quam iucundissimè loquendum esse. quam ita Solon uertit, imo uerò uel quamminimè, uel quam optimè.

TEXT. *Fortuna prosperitas eos mores habet, qui sigillatim explicati sunt. nam illæ, quæ magnæ prosperitates esse uidentur, ad hæc, quæ modo diximus, tendunt: & præterea bonam magnamque liberorum copiam, & quæ corporis bona sunt, fortuna prosperitas adfert.*

COMM. Siquis scire cupit, qui sint hominis fortunati mores, is consideret propter quas res homines fortunati existunt. sic enim facile intelliget, quibus moribus præditi sint. ille enim fortunatus existimatur, qui nobilis, diues, & potens fuerit, ergo qui mores nobilium, diuitum, & potentium fuerint, iidem etiam fortunatorum erunt. nam magna prosperitas in primis hæc tria requirit nobilitatem, diuitias, potentiam. sed quales nobilium, diuitum, & potentium sint mores supra iam explicatum est. unde facile potest intelligi quinam etiam sint fortunatorum mores. Sed ut cumulatior prosperitas sit, opus est, ut etiam bona magnaque liberorum copia adsit, qualis Q. Metello homini fortunatissimo adfuisse dicitur, & denique ut quæ corporis bona sunt, nulla ex parte deficient. hæc enim omnia quodammodo uidentur à fortuna proficisci. constituamus igitur hominem, qui nobilis sit, & diues, & potens, & qui multos habeat probos & liberaliter institutos filios, sitque bona prosperaque corporis ualetudine, certè nihil ei maius à fortuna tradi poterit. sed inuenitur, cui hæc omnia suppetant, & qui sua sorte contentus sit. Quod si cui fortuna benignius eblandita fuerit, is plerunque sit elatior & imprudentior, adeo uerum est illud, quod passim dicitur, Fortunam non solum ipsam esse cæcam, sed etiam eos, quos amplexa fuerit cæcos efficere. nam (ut ait) Sallustius, Res secundæ animum etiam sapientum fatigant. quod Virgilius in 10. Aeneid. asserit.

Nescia mens hominum fati, sortisque futuræ
Et seruare modum rebus sublata secundis.

Ouidius etiam primo de Arte amandi sic ait,
Luxuriant animi rebus plerunque secundis.

Nec facile est æqua commoda menti pati.
Hoc est, quod Aristoteles hoc loco subiungit.

50 *Solent autem homines. superbiores & inconsiderantiores ob prosperitatem esse.*

COMM. Duo mala secum adfert bona fortuna, primum est, quod superbum hominem efficit. quasi enim propter uirtutem ac sapientiam suam prosperè agat, ita gloriatur. Cicero pro Domo sua. Quamquam & insolentia dominatus extulerat animos, & eròt incredibili armatus audacia. & ad Trebatium,

utrum

utrum superbior te pecunia facit? & Horatius in odis,

Licet superbus ambules pecunia

Fortuna non mutat genus. Alterum uitium est, quod bona fortuna facit imprudentem & inconsideratum hominem. sperat enim illa fore stabilem & diuturnam, quæ temporis momento plerunque variatur. ideo multi propter unum aliquem felicem successum, ita se extollunt, ut imprudenter paulo post in maximam calamitatem deueniant. quod Minutio magistro equitum contra Annibalem euenisse legimus, qui cum paruam quandam victoriam reportasset, tota acie deinde cum Annibale congredi ausus in extremum discrimen adductus est. & nisi a Fabio Maximo fuisset adiutus, cum toto exercitu periisset.

TEXT. *In illo uero uno quod optimum est, fortunati excellent, quod pie deos colunt, atque in illos bene affecti sunt, eisque confidunt propter ea bona, quæ beneficio fortunæ consecuti sunt.*

COMM. Sicuti plerique calamitosi maximeque afflicti homines quasi desperatione quadam adducti Deis maledicunt, & blasphemijs inuadunt, & quasi despicatui habent, ita plerique fortunati illud optimum in se continent, ut Deos religiosè colant, eis continenter gratias agant, magnam erga illos affectionem ostendant, & denique nunquam eos sibi defuturos sperent. nam quæ bona sunt à Fortuna consecuti, ea se putant à Deis ipsis habuisse. quare gratiam Deis habent. hoc autem Aristotelis dictum uidetur esse contrarium ei, quod Pythagoras dicere consueuerat, tum maxime in mentibus hominisi religionem uersari, cum in aliquibus sunt miserijs constituti. sed id ita debet intelligi, cum in timore periculorum sunt homines, tunc religiosè Deos precari, ut mala auertant. quod si feliciter euaserint, tunc gratias Deis agunt, tunc pie Deos colunt. si uero in maximam calamitatem iritidant, unde nulla sit spes euadendi, tunc desperatione fracti Deis etiam ipsis maledicunt, & contumelijs incessunt.

TEXT. *Ac de moribus quidem qui ab ætate, atque à fortuna proueniunt, satis dictum est. nam quæ sunt istis, quæ diximus contraria, facile ex contrarijs intelligi possunt, ut qui sint pauperis, & infortunati, & impotentis mores.*

COMM. Concludit se totam eam partem absoluisse, quæ ad mores cuiusque ætatis, conditionis, & Fortune pertinet. quod si quis obijciat. non esse dictum ab Aristotele de moribus ignobilium, pauperum, infelicium, & impotentium, respondet ipse, uerum hoc quidem esse, sed ex contrarijs contraria sine difficultate intelligi posse. ut qui bene didicit, quibus moribus homo diues præditus sit, is etiam intelliget, quos mores pauper homo sequatur. atque ita de reliquis. quoniam omnium contrariorum est eadem disciplina. uocat autem Aristoteles aduersari hominem, qui nullam habet in ciuitate potentiam, quem nos priuatum dicimus. quamuis interdum etiam apud Latinos impotentes dicuntur,

qui nihil in ciuitate possunt, ut Cicero pro L. Mur. Valeant hæc omnia ad salutem innocetium, ad opem impotentium.

Illud uero non dubium est, quin omnis usus orationum, quæ persuadendi uim habent, ad iudicium referatur, in ijs enim rebus, quas nominamus, & de quibus iam iudicauimus, non amplius opus est oratione.

TEXT.

Hactenus docuit Aristoteles quæ propria singulorum generum esse uideant, deinceps autem ea uult aggredi, quæ cõmunia sunt uniuersæ Rhetoricæ, sed antequam hoc faciat, breuiter more suo docet, quid hactenus effecerit, & summam ea repetit, quæ supra tractata sunt, atque in primis confirmat, cuiuslibet orationis usum qua aliquid persuadere conamur, ad aliquod iudicium referri. nam in ijs tantum rebus persuadendi gratia utimur oratione, quæ dubitationem habent. ubi enim nulla dubitatio est, ibi non opus est uti persuasione, quia de rebus, quas cognitæ & perspectas habemus, iudicium iam fecimus. nulla uero dubitatio tolli potest, nisi de illa iudicetur. quo fit, ut omnis oratio probabilis ad iudicium referatur.

COMM.

Est autem iudicium etiam, si quis cum uno tantum probabili oratione utatur, uel suadendo, uel dissuadendo, ut qui admonent, aut aliquid persuadere conantur, facere solent. neque enim minus est iudex, quod unus tantum sit.

TEXT.

Quia suspicari fortasse quispiam posset, iudicium tantum in multitudine fieri, cum aliquid publice tractatur, non autem cum priuati cum uno tantum homine uerba facimus, ideo tollit hanc opinionem, & ait etiam si cum uno tantum ita loquamur, ut aliquid ei probare uelimus, id iudicium appellari. quemadmodum cum aliquem admonemus quid faciendum sit, aut fugiendum, ut Isocrates ad Demonicum scribens. aut cum aliquid alicui persuademus, ut Socrates Alcibiadi persuasit, nihil inter eum, & quemlibet banulum aut operarium interesse. ut Theodorus persuasit Ptolomæo ut Pompeium obtruncaret, dicens mortuos non mordere. neque enim quisquam dicere potest, non esse iudicem eum, qui unus tantum sit. cum unusquisque de eo, quod audit, per se solus iudicare possit.

COMM.

Nam quicumque est ille, cui aliquid persuadendum sit, is (ut in summa dicam) iudex est; siue contra litigantem quis disserat, siue propositam aliquam sententiam defendat: nam oratione uti necesse est, atque illa reselere, quæ contra dici possunt; cum eis enim tanquam cum aduersario contendit.

TEXT.

Probat in omni causarum genere iudicium uersari. nam Rhetoricæ finis est persuadere dictione. non potest autem Orator persuadere, nisi sit aliquis cui persuadeat. porro nemo persuadetur, nisi quæ audiuerit, uera esse iudicet. itaque fit, ut omnes, quibus aliquid persuadendum est, iudices sint. atque hoc in iudiciali genere, atque deliberatiuo certum est. nam in iudiciali contra litigantem orator disserit uincendi gratia, iudices autem sententiam ferunt. in deliberatiuo autem orator sumit aliquam.

COMM.

aliquam sententiam defendendam, quas deliberantes sequi debeant. at uero qui deliberant, statuunt, & iudicant, quid faciendum sit. Est autem magna similitudo iudicialis, & deliberatiui generis. Sicut enim in iudiciali necesse est, ut argumenta nostra confirmemus, & aduersariorum refellamus, siquidem uictoriam reportare studemus, ita etiam in deliberatiuo prius exponenda nostro sententia est cum eius approbatione, deinde refellenda est eorum sententia, qui à nobis dissentunt. Quare cū eis tanquam cum aduersarijs in iudicio contendimus. ut Cicero pro L. Man. contra Catulum & Hortensium.

TEXT. *Eadem ratio est etiam in exornationibus; ad auscultatorem enim, tanquam ad iudicem habetur oratio.*

COMM. In demonstratiuo genere, quod genus à Cicero ne dicitur exornatio, fit etiam iudicium. nam licet ibi nemo adsit, qui aliquid statuatur, ut in iudiciali & deliberatiuo, tamen auscultator, qui delectationis gratia solet audire, de ipsius Oratoris facultate iudicat. Quare solent Oratores in hoc genere quantum possunt, artem & ingenium ostentare, atque omnibus ornamentis & florulis oratorijs ludere. quod Isocrates in Busiride, & Helena, & Euagora fecit. & nos in Panegyrico, quem Angelo Arcimbaldio Mediolanenti Archiepiscopo diximus. quo in genere licet etiam multa fingere. modo id uerisimiliter, & ingeniosè fiat.

TEXT. *Sed omnino tamen propriè dicitur ille iudex, qui in ciuilibus controuersis de iis, quæ in questionem ueniunt, sententiam fert. nam de controuersis quæ in foro uersantur, & de quibus in concione consultant. quomodo sese habeant, queritur.*

COMM. Licet communiter etiam in demonstratiuo genere iudex ille dici possit, qui de oratoris ingenio & facultate iudicat, tamen propriè iudex tantum in ciuilibus controuersis dicitur, quæ uel ad iudiciale genus uel ad deliberatiuum pertinent. siue enim in foro causa tractetur, siue in concione sententia proponatur, semper queritur, quomodo sese res habeat. itaque in utroque genere iudice opus est. uocat aut Aristoteles τριτύνην δυνάμιν quas Latini ciuiles controuersias uocant. eæ uero uel in litibus constitutæ sunt, unde iudiciale genus, ut Brutus ad Ciceronem, Flavius noster de controuersia, quam habet cum Dyrhachinis hereditariam, sumpsit te iudicem. uel in deliberationibus & sententijs dicendis, unde genus deliberatiuum, ut Cicero ad Lætulum; hac controuersia usque ad noctem ducta senatus est dimissus. in demonstratiuo autem genere, nulla est ciuilis controuersia. quia nemo aduersatur, & res certæ uel pro certis dicuntur, quare nullum est in eo genere proprium iudicium.

TEXT. *Quod autem ad Rerum mores attinet, in deliberatiuo genere satis à nobis antea dictum est. quare simul etiam declaratum uideri potest, quomodo, quibusque rationibus possimus orationem nostram moratam efficere.*

Cum oratoris labor & industria ad eum finem tendat, ut in suam sententiam auditores adducat, & ut ij, qui decernendi potestatem habent, ita iudicet, ut ipsi Oratori commodum est, atque ad hanc rem oratio morata plurimū conducat, idcirco docet Aristoteles se omnia quæ ad mores effingendos pertinēt, iam absoluisse. nam proximè docuit, cuiusque ætatis & conditionis mores. primo autē libro cum de genere deliberatiuo uerba faceret, & Rerū species distinxisset, declarauit quibus moribus unaquæque Resp. delectetur. ex quibus omnibus intelligere facile pōt Orator, quibus rationibus possit orationi suæ mores affingere. hæc enim una est, ex illis tribus probandi formis, quæ ab arte proficiuntur, de quibus in primo libro dictum est.

TEXT. *Cum autem in unoquoque dicendi genere diuersi fines sint; & de omnibus eis sumpta sint ac declarata opiniones, atque propositiones, ex quibus fidem faciunt, & qui deliberant, & qui laudant, & qui litigant; & præterea demonstratum sit, unde ducantur orationes, quæ bene mores exprimant, superest ut ea commemoremus, quæ communia sunt omnium generum.*

COMM. Declarat quid hæc docuerit, & quid deinceps docere instituit. cum enim tria sunt rhetoricæ genera, atque in unoquoque genere diuersi fines sint, ut in deliberatiuo utilitas, in iudiciali æquitas, in demonstratiuo honestas, iam copiosè declaratum est, unde propositiones sumantur, atque opiniones, quibus in deliberando probetur id, quod propositum est. utile, in iudicijs nostram causam æquam iustamque esse, in demonstrando, quæ laudamus, ad honestatem omnia retulisse. quibus rebus fides fit in unoquoque genere. præterea demonstratum est, quomodo morata fieri possit oratio. nam cuiusque ætatis & conditionis mores in proxima superiori parte sunt expressi. Quare superest tantum ut ea declarentur, quæ totius artis rhetoricæ communia sunt, & ad omne causarum genus pertinent. Quod autē ait Aristoteles est eiusmodi, in primo libro dixit, tres esse probationum species, quas dicendo acquirimus, quarum una in uita ac moribus exprimendis posita sit, altera in permouendo atque efficiendo, prout opus fuerit, auditore, tertia in ipsa oratione, cum aut probatur aliquid, aut probari uidetur. nunc igitur ostendit se duas primas species absoluisse. docuit enim qui mores sint cuiusque ætatis & conditionis, & quibus de causis animi permoueantur. tertiam autem partim iam explicatam esse, partim autem explicandam. nam quæ probatio in ipsa est oratione uel à proprijs cuiusque generis propositionibus atque principijs nascitur, uel à communibus omnium. Sed ea quæ fit ex proprijs propositionibus, iam in primo libro declarata est. restat igitur ut eam probationis partem explicet, quæ omnibus dicendi generibus accommodata est.

TEXT. *Necesse est enim ut in omni genere dicendi quæritur, quid fieri, aut non fieri possit.*

Quod

COMM. Quod fieri potest, aut non fieri, commune est omnium generum. itaque necesse est, ut in omni dicendi genere locos Orator habeat, quibus ostendat, rem eam, de qua verba facit, talem naturam habere, ut confici possit. nam si probatum ab adversarijs fuerit, eam nullo modo posse confici, statim omnis controuersia dissoluitur, & tota perit oratio. vt in iudiciali genere probat Cicero non potuisse Roscium Amerinum à filio necari. cum filius Amerij fuerit eo die, quo Roscius Romę fuit interfectus. in deliberatiuo probat idem Cicero cum M. Antonio pacem fieri non posse, qui fuerit hostis patrię iudicatus. in demonstratiuo, vt si quis ideo Numam Pompiliū laudat, quod Pythagorę studiosus auditor fuerit, quod Ouidius facit libro Metam. 15. cum ex historiis constet Numam duobus propè seculis ante Pythagorę tempora Romę regnasse.

TEXT. *Et hi quidem aliquid futurum, illi uero factum esse demonstrare contendunt.*

COMM. Necesse est (inquit) ut oratores eius, quod fieri potest, aut non potest, cognitionem habeant. nam si forte deliberandum sit, de futuro uerba sunt facienda. quare probandum est id, quod suadetur, futurum esse. Si uero in iudicijs uerandum, probare oportet id, quo de controuersia est, factum esse, aut non factum. idem in exornationibus usu uenit, ut quod factum esse dicitur, uideamus an fieri potuerit. ergo in omni dicendi genere possibilis atque impossibilis cognitio necessaria est.

TEXT. *Quin etiam de magnitudine rei differere, commune est omnium generum: omnes enim & amplificare, & imminuere solent, & suadentes & dissuadentes, & laudantes & uituperantes, & accusantes & defendentes.*

COMM. Amplificationem omnibus generibus esse communem docet. quoniam & in deliberatiuo genere cum aliquid suadent aut dissuadent Oratores illud amplificat, quod utile esse probare uolunt, & in demonstratiuo maximè uirtutes eorum augent, quos laudant, & eorum uitia, quos uituperant. denique in iudiciali solent accusatores crimina amplificare, defensores autem minuere, quibus de causis necesse est oratorem scire de magnitudine rerum & paruitate differere. Quintilianus octauo putat omnem uim Oratoris in augendo minuendoque consistere. quod à Gorgia Leontino sumpsit. qui (ut ait in Bruto Cicero) iudicabat hoc Oratoris maxime proprium, rem augere posse laudando, uituperandoque; et rursus affligere. L. Crassus apud Ciceronem tertio de Oratore sic ait; Summa autè laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando, quod ualeat non solum ad augendum aliquid, & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abijciendum. id desideratur omnibus ijs locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, uel cum explanamus aliquid, uel cum conciliamus animos, uel cum concitamus. Sed in hoc quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus Oratoris est, & pro-

pria maximè. Turnus apud Virgilium undecimo Aeneidos vim hanc amplificandi Dranci inimico suo concedit, quem magnum esse Oratorem inuit, sic enim ait,

Proinde tona eloquio, solitum tibi.

& paulo post,

-- proinde omnia magno

Ne cessa turbare metu, atque extollere uires

Gentis bis victæ, contra premere arua Latini.

hoc est, quod erat inuidiosum in antiquis Sophistis, & quod Socrati quidam obiebat. quod perteretur se tenere scientiam, qua causa deterior, dicendo melior fieri posset. Agesilaus Lacedæmoniorum rex hanc amplificandi rationem & artem irridebat. cum enim apud eum quidam Oratorem laudaret, quod res exiguas mirifice uerbis amplificaret, Ego (inquit) eum pessimum esse futorem arbitror, qui paruus pedibus magnos calceos inducat. Sed hoc ideo dixit, quoniam apud Lacedæmonios in nullo precio erat eloquentia, qui dicendi breuitate magnopere delectabantur.

TEXT. *Hæc postquam explicauerimus, tum communiter de enthymematibus, si quid habemus, dicere conabimur; ac de exemplis etiam: ut, quæ reliqua sunt, adiungentes, incepto operi finem imponamus.*

COMM. Proponit omnia quæ deinceps hoc in libro tractaturus est. postquam (inquit) explicauerimus ea, quæ præposita sunt. hoc est, de eo, quod fieri potest, aut non potest, & de magnitudine rei, tunc etiam de enthymematibus, & exemplis uerba faciemus, atque ita finem habebunt ea, quæ ad probationem attinent. Quoniam autem in primo libro docuit, quomodo propria cuiusque generis enthymemata possint inueniri, ideo nunc ait, se communiter de eis tractare uelle. & quia non admodum multa sunt enthymemata communia, sicuti primo in libro testatus est, ideo uerba illa uoluit adiungere, si quid habemus, quasi diffideret se partem illam copiosè posse tractare, quam tamen ingeniosè, sicut alia omnia perfecit. de exemplis etiam uerba facit, quia exempla sunt inductiones rhetoricæ. his declaratis, nihil erit amplius explicandum, quod ad fidem faciendam pertinere uideatur.

TEXT. *Ex locis autem communibus amplificatio demonstratiui generis est maximè propria, sicut ante dictum est; quod uerò factum est, iudicialis generis: de factis enim rebus iudicium fieri solet. denique quod fieri potest, & futurum est, deliberantibus conuenit.*

COMM. Tria proposuerat, quæ generum omnium dicendi communia esse dixerat. hoc est, factum esse, fieri posse, & amplificationem. nunc autem ait hæc non ita esse communia, ut in omnibus generibus æqualiter ualeant, sed alia in aliis magis ualere. ut amplificatione utimur quidem etiam in iudicijs, & deliberationibus, sed tamen ea, demonstratiuo generi magis conuenit, ut in primo libro demonstratum est. eodem modo queritur in demonstratiuo an facta sint, aut fieri potuerint, quæ laudantur aut uituperantur. sed tamen in iudicijs multo diligentius de facto queritur. itaque factum

Etum esse, aut nō esse, proprium erit iudicialis generis. denique vtrum res fieri possit nec ne, licet interdum in exornationibus, & iudicijs queratur, propriè tamen hæc quæstio deliberantibus accommodata est, qui de futuris rebus consultare solēt, sicuti iudicium ad res iam factas pertinet. Concludit igitur Aristoteles id, quod Cicero multis in locis docet; amplificationem in demonstratio, quæstionem de facto in iudiciali, quæstionem de futuro in deliberatio genere propriè uersari.

TEXT. *Primum igitur de eo, quod fieri, aut non fieri potest, uerba faciamus.*

COMM. Ex tribus illis, quæ communia sunt omnium generum, primum uidentur, quid fieri possit, aut non possit. hic sciendum est quod Græci *δύσκολον* uocant ueteres latinos non uno uocabulo expressisse, quia possibile durum esse uocabulum putabant. tamen aliqui nequaquam id uerbum reuenerunt. nam Quintilianus libro. 3. capite 8. sic ait, Melius igitur qui tertiam partem dixerunt *δύσκολον*, quod nostri possibile nominant, quæ, ut dura uideatur appellatio, tamen sola est. Plautus tamen in Stichus non refugit hoc uocabulum, cum ait, Possibile est tandem stantem stanti suauium dare amicum amicæ. apud Ciceronem certè nusquam reperitur.

TEXT. *Ac primo quidem si contrarium eiusmodi est, ut aut esse, aut factum esse possit; etiam alterum contrarium eandem naturam habebit: ut si fieri potest, ut aliquis bonam ualeitudinem recuperet, eundem etiam in morbum incidere potuisse certum est. eadem enim est contrariorum potestas, quatenus contraria sunt.*

COMM. Primus locus intelligendi quid fieri possit, aut non possit, à contrarijs sumitur. cum enim dubitatur vtrum aliquid fieri possit, nec ne, uidentur est an id habeat contrarium. quod si habere reperit, tunc uidentur an id contrarium eam habeat naturam, ut aut esse, aut factum esse possit. quod si habet, etiam id de quo dubitatur fieri poterit, nam contrariorum eadem est potestas & disciplina, quatenus contraria sunt. hoc autem exemplo probat Aristoteles. nam morbus & bona ualeitudo contraria sunt. quod si fieri potest, ut aliquis ægrotus pristinam ualeitudinem bonam recuperet, non dubium est, quin etiam in morbum incidere poterit. tale est illud, quod in Topicis ponit Cicero,

Seruare potui, perdere an possim rogas? nam seruare & perdere contraria sunt. & in oratione pro Milone, Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis? & pro Q. Ligario. Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus, eorum ipsorum te ad crudelitatem acuet oratio? sed aduertendum est in contrarijs semper alterum esse præstantius alterum deterius, quod si id, quod præstantius est, fieri potest, etiam quod deterius fieri poterit, non autem contra. ut seruare & perdere contraria sunt, sed seruare præstantius est, perdere uero deterius. quod si quis seruare potest, poterit etiam perdere.

sed non contra, neque enim qui perdere potest, idem etiam potest seruare. ut qui mortem adfert, non potest uitam reddere, & qui rem candidam uertit in nigram, non potest iterum eandem facile candidam efficere. sed qui donare uitam potest, mortem etiam potest adferre, & qui facere candidum potest, nigrum etiam potest efficere.

TEXT. *Et quæ similia sunt, si alterum eorum fieri potest, etiam alterum poterit.*

COMM. Secundus locus à simili ducitur. nam si quod simile est, fieri potest, etiam id, de quo dubitatur fieri poterit, ut si Cæsar Pontem in Rheno conficere potuit, etiam Carolus eodem modo poterit. sic C. Marius nouus homo Romæ consulatum adeptus est, etiam M. Cicero similiter homo nouus ad pisci poterit. Si Demetrius isthmum perfodere nullo modo potuit, neque Cæsar ullo modo poterit. Si Galli Romam expugnare potuerunt, etiam Annibal poterit. hæc enim exempla similia plurimum ualent in suadendo & dissuadendo.

TEXT. *Et si quod difficilius est, effici potest, etiam id, quod est facilius, poterit effici.*

COMM. Qui probat ea, quæ difficiliora sunt effici posse, etiam quæ faciliora sunt effici posse probabit. ut si Milo Crotoniata poterat taurum tollere, non dubium est, quin etiam vitulum ferre posset. talia sunt illa, quæ Cornificius ad Herennium libro. 4. ponit, Quos ex collibus deiecimus, cum his in Cæpo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exequari non potuerunt. hi postquæ pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? tale est illud Aeneæ primo Aeneidos, O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem.

TEXT. *Et si quid potest fieri bonum, aut pulchrum, id et simpliciter fieri poterit. difficilius est enim domum esse pulchram, quam domum esse.*

COMM. Locus hic à superiore pendet, & eius quasi quædam pars est. quoniam ab eo, quod difficilius est, sumitur. difficilius est enim aliquid bene pulchreque efficere, quam simpliciter efficere. Itaque quod bene pulchreque fieri potest, sine dubitatione poterit etiam fieri. quod exemplo probat Aristoteles. Architectus qui domum pulchram extruere potest, simpliciter etiam domum sine pulchritudine poterit extruere. nam omnino difficilius est facere domum pulchram, quam facere domum. ita poeta qui pulchros & elegantes uersus pangit, aut orator qui politas scribit orationes, aut pictor, qui bene cuiusuis animantis effigiem exprimit: cum eis libuerit, poterunt sine cura uersus, orationes, imagines fingere.

TEXT. *Et quod principium habere potest, id etiam finem habebit. nihil enim neque fieri incipit eorum, quæ nullo modo fieri possunt, ut quod dimetiens lateri sit comparabilis; hoc neque initium capit sui ortus, neque fit.*

COMM. Cum de fine alicuius rei dubitamus utrum fieri possit nec ne; uidentur, an eiusdem rei principium possit esse. nam uerisimile est, quod principium habere potest, etiam finem habere posse. quod à contrario probat Aristoteles. quæ enim (inquit) fieri

fieri nullo modo possunt, ea neque fieri incipiunt. hoc autem exemplo geometrico probatur. linea dimetiens, quæ diuidit quadratum in duas æquales partes, quia nullo modo potest habere communem mensuram cum aliquo quadrati latere, ideo neque unquam habere incipit, neque habet. hoc autem exemplo multis in locis utitur Aristoteles, cum aliquid significare uult, quod nulla ratione possit fieri. ab hoc loco potest argumentum eiusmodi deduci. quomodo Cæsar Britannos subiget, cum in Britanniam nullus sit accessus? non poterit Cæsar Gallos debellare, quia pecunias non habet, quibus milites congreget. item à contrario, Annibal à Marcello uinci cæpit, ergo etiam debellari prorsus poterit. ita Cicero pro L. Man. docet bellum Mithridaticum nõ esse ita magnum, ut sit pertimescendum, quia Mithridates iam à L. Lucullo & Murena uinci cæperat. huc pertinet id, quod vulgo dicitur. Dimidium facti qui cæpit habet. sic Aulonius,

Incipe, dimidium facti est cæpisse, superfit Dimidium, rursus hoc incipe, & efficies.

TEXT. *Et quod finem habere potest, id etiam principium habebit: nam à principio cuncta proueniunt.*

COMM. Hic locus superiori oppositus est. quoties enim uidemus aliquid finem habere posse, statim intelligimus posse etiam habere principium. nihil enim omnino fieri potest, quod non ab aliquo principio proueniat. Cicero libro primo Tuscul. nam ex principio oriuntur omnia. ipsum autem nulla ex re alia nasci potest, nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde. Cicero pro M. Marcello eleganter hoc loco utitur, cum à bellis quæ Cæsar confecerat, argumentatur ea principium tale habuisse ut cõfici possent. sic enim ait; domiusti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea uicisti, quæ & naturam & conditionem, ut uinci possent, habebant. nulla est enim tanta uis, tantaque copia, quæ non ferro ac uiribus debilitari frangi que possit. huiusmodi sunt hæc argumeta. non sunt indomiti Parthi, nõ eos Ventidius superauit. non est homini negata rerum futurarum præsentio. nam multi quæ futura erant, scitè prædixerunt.

TEXT. *Et, si, quod posterius natura, aut ortu factum esse contingit, etiam id, quod prius, est. ut si fieri potest, aliquem esse uirum factum, id est etiam puer fieri potuit; nõ hoc prius fieri solet. & contra, si quis puer fieri potest, etiam uir fieri poterit; nam illud est principium.*

COMM. Locus hic apertus & facilis est. nam si posteriora sunt, necesse est etiam, ut priora fuerint. ut si quis uir est, prius puer fuerit necesse est. si quis eximius est philosophus, necesse est ut prius philosophiam didicerit. potuit L. Opimius C. Gracchum debellare, ergo potuit etiam contra illum arma sumere. potuit Xerxes pontem super Helesponto cõficere, ergo potuit etiam apta ad id opus materia comparare. potuit Cæsar Remp. occupare, ergo po-

10 tuit etiam Pompeium pro Rep. pugnantem uincere. in summa quotiescunque id, quod posterius est, fit, etiam quod prius est, fieri potuit. ut, si Venetæ sunt in mari ædificatæ, etiam ibi fundamenta iaci potuerunt.

Quæ ratio uicissim retro cõmeat, ut si quod prius est, fieri potest, etiam id, quod est posterius fieri poterit. ut, si quis potest in mari fundamenta iacere, poterit ibi etiam ædificare. fundamentum enim est ædificii principium. & supra dictum est ea, quæ principium habere possunt, posse etiam finem habere.

Illæ quoque effici possunt, quorum amor, & cupiditas à natura insita est, nam plerunque fit, ut nemo diligat, aut cupiat ea, quæ fieri nullo modo possunt. TEXT.

COMM. Docet Aristoteles alibi Deum, & naturam nihil frustra moliri. sed natura quendam amorem & cupiditatem hominibus ingenerauit, quod non frustra fecisse credendum est. quod si quæ cupimus & amamus nullo modo fieri possent, amor & cupiditates in nobis frustra essent. quo fit ut ea, quorum amor & cupiditas à natura nobis inscribitur, effici possint. quod etiam ipse usus & experientia docet. nemo enim, nisi plane demens sit, & cõmunis sensus expers, ea diligit, aut cupit, quæ nullo modo fieri possunt. ut nemo naturaliter uolare cupit, aut in feram conuerti, sed omnes à natura scire desiderant. ergo fieri potest ut scientiam habeant. trahimur enim omnes (ait Cicero) cognitionis & scientiæ cupiditate, in qua excellere pulchrè putamus. facit autem amor & cupiditas, ut quæ supra modum difficilia, & pene impossibilia uidentur, facile fiant. hoc est, quod in Oratore ad Brutum ait Cicero, Nihil difficile amanti puto. & in Epistolis, Nihil est quod studio & amore effici nõ possit. hoc est, quod fictis fabulis sapientissimi uiri poetæ dixerunt, ab amore omnia domari. sic Virgil.

Omnia uincit amor. & secundo de oratore M. Antonius, Diligentia præcipue colenda est nobis, hæc semper adhibenda, hæc nihil est, quod non assequatur.

Et ea quorum scientia, atque artes sunt, naturam hanc habent; ut esse & gigni possint. TEXT.

COMM. Artes & scientiæ tantum earum rerum sunt, quæ fieri possunt. itaque cum alicuius rei scientiæ aut artem esse cognouerimus, statim intelligemus etiam eam fieri posse. ut si scientia est, qua uiuum argentum in aurum conuertatur, ut quidam profitentur, ergo uiuum argentum in aurum conuerti poterit. si nauigandi scientia est, ergo potest aliquis scitè nauigare. si ars est aliqua dicendi, ergo potest aliquis artificiose dicere, Cicero benè scit, quomodo animi dicendo moueantur, ergo potest animos mouere dicendo. pro Cor. Balbo multis argumentis probat Cicero, Pompeium esse peritissimum iuris & fæderum Romanorum, itaque concludit ab eo Cornelium Balbum iure potuisse romana ciuitate donari.

Et ea fieri possunt, quorum principium ortus est in eis TEXT.

dunt, fieri potest; etiam alterum poterit. ut si duplum fieri potest, etiam dimidium poterit, & si dimidium etiam duplum.

COMM.

Sunt quædam vocabula, quæ mutuam confirmationem præstant, ut si unum sit, et alterum esse necesse sit, quæ semper natura simul sunt, & simul intereunt, ut pater & filius, nam si pater est, ut et filius sit necesse est, & contra. quod si alterutrum tollatur, et alterum tollitur, ut si filius intereat, non amplius eius pater uocatur. huiusmodi autem vocabula, quæ sunt innumerabilia, Græcè dicuntur *πρὸς τι*, ut in prædicamentis ea uocat Aristoteles. *πρὸς ἀλλήλα* ut hoc in loco, barbari nostri temporis relatiua nominant, Cicero dicit ea, quæ sub eandem rationem ueniunt. Quintilianus lib. 5. capite de Argumentis ita scribit; Illa quoque, quæ ex rebus mutuam confirmationem præstantibus dicuntur, quæ proprii generis quidam uideri uolunt, & uocantur *ἐκ τῆν πρὸς ἀλλήλα*. Cicero ex rebus sub eandem rationem ueniuntibus, forte consequentibus iunxerim, si portorium Rhodij locare honestum est, & Hermaeronti conducere, & quod discere honestum, & docere. At uero in Topicis Cicero sic ait; Nam alia quoque sunt contrariorum genera, uelut eorum, quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum, simplicium, multa pauca, longum, breue, maius, minus. in his igitur possumus ab utroque incipere, ut alterum confirmemus. ut si duplum esse potest, et simplicium seu dimidium esse poterit, & si dimidium esse potest, et duplum poterit esse. & si multa esse possunt, et pauca, & si pauca, et multa. nunquam his aliqua adiunguntur, quæ ualde uerisimilia sunt, ut si pater fortis est, etiam filius erit fortis. quo genere argumenti eleganter utitur Horatius Odarum libro quarto, Fortes creantur fortibus, & bonis. Est in inuenciis, est in equis patrum Virtus, nec imbellem feroces Progenerant aquilæ columbæ. tale est illud, quod uulgo dicitur; Mali corui, malum ouum, & nunquam ex malo patre, bonus filius.

TEXT.

Et quod sine arte, atque apparatu fieri potest; id magis adhibita arte, ac diligentia fieri poterit: unde ab Agathone dictum est,

Fortuna quædam agenda nobis obijcit,

Quædam simul fert casus & necessitas.

COMM.

Multa sunt casus, sine ulla arte & apparatu, quibus si quis arte & diligentia adderet, multo melius & præstantius fierent. nam ars & diligentia plurimum actiones omnes adiutant, ut imperitus aliquis de celo & sideribus aliquid bene. & uere differere potest, sed astrologus qui artem didicit, & in ea se exercuit, longe melius & uerius de eisdem disputabit. ita aliquis subito factum uulnus alligabit, & bene fortasse curabit, sed id chirurgus melius efficiet. robustus homo temere in hostem irruens, eum fundere ac fugare potest, sed idem robustus si prudentiam & artem militarem adhibeat, securus uictoria reportabit. hunc autem locum Aristoteles Poeta Agathonis auctoritate comprobet. fuit enim Agatho poeta Fragicus ut Suidas testatur. Platonis amicissimus, cuius etiam in edibus symposium illud ubi

10 tam multa de amore disputata sunt, celebratum fuisse memorant. Aristoteles multis in locis huius poeta meminit, & eius carmina testimonii loco citat, ut in sexto Ethicorum, cum ait fieri non posse, ut quod factum est, infectum sit, & rectè (inquit) Agatho

Nam solo hoc, etiam Deus ipse, carere uidetur, Interfectum ut faciat, quod factum est. & non ita multo post, citat eiusdem Agathonis senarium, qui locum etiam hunc illustrat, cuius est hic sensus, Namque ars fortunam, fortunaque diligit artem. multa enim casu & fortuna fiunt, quæ melius arte fierent. itaque fortuna uidetur artem amare atque desiderare ad perfectionem suam. eodem modo ars nisi prosperam fortunam & sortem habeat, plerumque uirtutem suam explicare non potest, quo fit ut etiam ars fortunam diligit & desideret. ad eundem sensum tendunt duo senarii qui ponuntur hoc in loco, Multa nobis fortuito eueniunt, quæ nequaquam euentura putabamus, quæ nos facere oporteat. ea igitur plerumque sine arte, & apparatu facimus. multa etiam necessario nobis agenda sunt, alioquin haud commodè uitam degere possemus. his autem solemus artem & diligentiam adhibere, quamuis in eis etiam fortuna multum possit. adeo in omnibus fortuna dominatur. Summa est huius loci, res omnes multo melius confici posse, si ars & diligentia adhibeatur, quam si temere & sine diligentia tractentur. est igitur omnibus in rebus adhibenda ars & diligentia.

Et si quid a deterioribus, uel impotentioribus fieri potest; id multo magis ab his, qui sunt his contrarij, fieri poterit: unde dictum illud Isocratis, qui rem indignam esse dixit, & grauem, si Euthymus quidem didicisset ipse uero non posset inuenire.

TEXT.

Cum infiores atque impotentiores aliquid 40 facere possunt, idem certe superiores & potentiores facilius efficiet, ut si priuatus homo potest auctoritate sua ferocientem multitudinem cohibere, longè facilius eam princeps egregius prohibebit. Si mulier omnia perpeti potest, potius quam consensu delendæ Tyrannidis indicet, multo facilius uir constans patietur. Cicero, 2. Tuscul. hoc utitur argumento; ergo hæc ueteranus miles facere poterit, doctus uir, sapiensque non poterit, ille uero melius, ac non paulo quidem. & paulo post; ergo hoc poterit, sanis spurcus homo, uita illa dignus, locoque uir natus ad gloriam, ulla parte animi tam molem habebit, quam non meditatione, & ratione corroboret. itaque turpe est etiam ab inferiore superari, unde Tharcon ille apud Virgilium milites suos sic increpat;

50 Fœmina Palantes agit? atque hæc agmina uertit? Quo ferrum? quid uel hæc geritis tela irrita dextris? hæc de causa sibi putabat Isocrates turpe esse, quod ab Euthyno quodam nullius ingenij homine uinci uideret. cuius dictum refert Aristoteles dicebat igitur Isocrates rem indignam esse, neque ullo modo ferendam, quod Euthynus rem quandam didicisset, quam ipse non posset inuenire, aut excogitare, difficilius est quidem

T aliquid

aliquid inuenire, quā inuētū ab alio perdiscere, sed Iſocrates tanto ſe pſtantiore Euthyno cenſebat, ut indignaretur, non poſſe partem eius rei difficiliore cōficere, cuius Euthynus faciliore præſtituſſet.

TEXT. *Quæ uerò fieri non poſſunt, facile percipiuntur ex contrarijs eorum, quæ dicta ſunt.*

COMM. Qui bene perceperit, quō probetur, rem fieri poſſe, is etiam intelliget, quō probetur, non poſſe fieri. nā ex contrarijs argumenta deducuntur, quoties probandum erit id, quod proponitur, fruſtra ſuſcipi, quoniam ad exitum deduci non poterit. cōtrariorum enim ſemper cōtraria ſunt cōſequentia.

TEXT. *Quod ſi queratur utrum aliquid factum ſit, an non factum, his modis conſiderari poteſt; Primo, ſi, quod à natura fieri minus eſt aptum, factum eſt, etiam id erit factum, quod fieri magis eſt aptum.*

COMM. Iam tranſit ad facti coniecturam, & docet quibus quaſi ueſtigijs indagare poſſimus, utrum aliquid factum ſit, nec ne. & cum multis modis hoc intelligi poſſit, ait illum eſſe primum, ut facti naturam uideamus comparando. nā ſi factum eſt id, quod à natura fieri minus aptum erat, etiam illud erit factum, quod magis aptū erat fieri. ut ſi Clodius ēt amicis ſuis inſidias ſtruere ſolitus erat, multo facilius credendum eſt inimico ſuo Miloni inſidias ſtruxiſſe. ſi Catilina propter auaritiā & nuptias Horeſtillæ proprium filium necauit, ergo ēt putandum eſt, eū in patriā, ut dominus fieret, coniuſſe. Si Roſcius trecenta ſeſtertia, cum lucrari poſſet, ea contempſit, non dubitandum quin etiā quinquaginta, quæ poſtea lucrari potuit, cōtempſerit. Si Roſcius Capito homo audax & ſicarius multos ferro, multos ueneno interfecit, ergo credibile eſt, etiam Roſcium Amerinum inimicum ſuum inermem à cœna redeuntem ab eo fuiſſe interfectum. hæc exempla ſumpta ſunt ex orationibus Ciceronis, ubi copioſiſſime tractantur. Sed ſatis eſt locum oſtendere. tale eſt illud, Si Cato fuit in pueritia conſtantiſſimus, eundem adulta ætate multo conſtantiorem fuiſſe.

TEXT. *Et, ſi, quod poſterius fieri conſuevit, factum eſt; id etiam, quod prius, factum eſt: ut ſiquis rem aliquam oblitus eſt, etiam aliquando illam didicit.*

COMM. Siquis pbare pōt id, qđ poſterius fieri ſolet, eſe factū, is etiā facile pbabit, qđ fieri prius ſolet, factū eſſe. ut ſiquis dicat Ciceronē ab exilio reuocatum, ſtatim intelligitur, eū exuſſe. ſiquis Meſſalam dicat omnes ſcientias oblitum fuiſſe, & memoriam omnē amiſſiſſe, igiſ antea memor erat, & ſciētias didicerat. talia ſunt ſigna, quæ rē ſubſequuntur, ut cruentū habuit gladiū, depreheſus eſt in loco, ubi cadauer inimici iacebat, ergo cedem cōmiſit. corpus mortui tumidū fuit & liuidum, ergo ueneno ſublatus eſt. titubauit, expalluit, inconſtanter locutus eſt, ergo fuit conſcius. Clodius uenit e apeditus in equo, cum armatis hominibus, & electis, & Miloni non longē à fundo ſuo factus eſt obuiam, ergo inſidias ibi fecerat.

TEXT. *Et ſiquis quippiam efficere potuit, & noluit, non dubium eſt, quin fecerit, omnes n. eñ aliquid poſſunt,*

10 *& uolunt, id ēt efficiunt, cū nihil eis impedimento ſit.*

Duo ſunt, q̄ homines ad aliquid faciendum impellunt uoluntas & poteſtas, quorum ſi alterum deſt, nihil lit. Itaque ſi probare potuerimus aliquem & uoluſſe, & potuiſſe, probabimus etiā feciſſe, quia uoluntati & poteſtati nihil eſt impedimēto, ut ſi Capito Roſciū interficere uoluit, quoniam erat inimicus, & potuit, quoniā Romæ erat gladiatorum impunitas, & Capito armatus, Roſcius inermis incedebat, ergo etiam interfecit. hæc in tranque partē ingenioſe pro Milone tractantur à Cicerone. Clodius uoluit inſidias Miloni ſtruere, qm̄ illum oderat, & ſuis nefarijs conatibus reſiſtere intelligebat, potuit ēt ſtruere inſidias ante fundum ſuum, ubi propter inſanas ſubſtructiones hominum mille facile latere poſſet ualentium aduerſari, ergo inſidias ſtruxit. contra uerò, Milo noluit inſidias ſtruere, neq; enim Clodium oderat, & eū uiuere cupiebat tanquam materiam & ſegetem gloriæ ſuæ, neq; potuit, qm̄ erat in Rheda penulatus cum uxore, & ancillarū grege, ergo non ſtruxit inſidias. hæc in ea oratione diuinitus tractant.

TEXT. *Et ſi uoluntatem habuerit, nullaque res eum extera prohibuerit.*

COMM. Interdum uoluntas ſola ſufficit ad rem perficiendā, licet poteſtas deſit, modo nulla res externa uoluntatem impediatur. ut Vlyſſes cupit Aiaceſ occidere, ſed non poteſt, quia multo fortior eſt Ajax, accidit autem ut illum dormientem in ſylua reperiat, atque ita interficiat, quia tunc nihil eum impedit. Cicero pro P. Seſtione, eleganti ſimilitudine locum hunc expreſſit hoc modo; Sed ita eſt Iudices, ut, ſi gladiū paruo puero, aut ſi imbecillo ſeni, aut debili dederis, ipſe impetu ſuo nemini noceat, ſin ad nudum uel fortiſſimi uiri corpus acceſſerit, poſſit acie ipſa & ferri uiribus vulnerari. ita cū hominibus eneruatis, atque exanguibus conſulatus tanquam gladius eſſet datus, qui per ſe ſe pungeri neminem unquam potuiſſent, hi ſummi imperii nomine armati Remp. contrucidauerunt.

TEXT. *Et ſi res illa fieri potuit, & qui feciſſe dicitur iratus erat.*

COMM. Accidit aliquādo, ut quāuis aliquid faciendi poteſtatē habeamus, tamen uoluntas abſit, atq; ideo nō id efficiamus. qđ ſi forte ira ſuperuenerit, tunc idē aggrediamur. ut Alexander Clytū interficere poterat, ſed nolebat, qm̄ erat amicus. poſtea cū iratus eſſet eū interfecit, ſed eo facto tāto opere doluit, ut uix à ſe manus abſtinuerit. diſtincta eſt igiſ ab ira uolūtas. nā multa facimus irati, q̄, ſi abeſſet ira, nequaquam facere uellemus. Cicero pro Milone, At ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor iniuriæ, punitor doloris ſui. deinde probat in Milone nulla fuiſſe, in Clodio maxima.

TEXT. *Et ſi facultatem habuit, & concupiuit; nam plerique ſi potuerint, ea faciunt, quorum deſiderio tenentur, improbi quidem propter incontinentiam, probi uero quia res tantum iuſtas deſiderant.*

COMM. Qui probare poteſt facultatem & cupiditatem alicuius rei faciendæ in aduerſario fuiſſe, is etiam rem

rem fuisse factam facile probabit. nam hoc ita comparatum est, ut oēs homines siue probi fuerint, siue improbi, si possint ea, quæ cupiunt efficiant. sed in hoc differunt, quod improbi trahuntur ab incontinentia, & pro libidine sua res administrant, probi uerò quæcunque faciunt, ad iustitiam referunt. cupiebat Clodius Ciceronem exterminare, sed non poterat, cū priuatus esset. ergo dedit se in adoptionem homini plebeio, ut Tribunus plebis fieret, quem magistratum, cum adeptus fuisset, legem tulit, qua Ciceronem urbe expulit, & eidem aqua & igni interdixit, facultatem igitur nactus, quod cupiebat, effecit. contra Cicero uir iustus Remp. saluam esse cupiebat, sed eam à coniuratione Catilinae, nisi ope Senatus liberare non poterat, ergo præsidio Senatorum armatus Catilinam euertit.

TEXT. *Et siquid futurum erat, aut aliquis facere paratus erat; nam probabile est, eum quis facturus fuerat, etiam fecisse.*

COMM. Hæc ante negocij gestionem considerantur in coniecturis, quid dixerit, quid fecerit, quid apparerit. nā dicta & facta coniecturā plurimū adiuuant. ut pro Milone Cicero narrat, quid fecerit, & dixerit Clodius antequā insidias Miloni strueret. palam (inquit) agere cepit, & aperte dicere, occidendum Milonem. seruos agrestes & barbaros, quibus sylvas publicas depopulatus erat, Hetruriamque uexarat, ex Appennino deduxerat, quos uidebatis. res erat minime obscura: etenim palam dicitur ab consulatū Miloni eripi non posse, uitam posse. si gnificauit hoc sæpe in Senatu, dixit in concione. quia etiā Fauonio fortissimi uiro querenti ex eoque sp̄e fureret Milone uiuo, respondit triduo illum, ad summum quatruiduo perituram. hæc omnia probabilia sunt ad ostendendum à Clodio factas insidias fuisse.

TEXT. *Et si omnia facta sunt, quæ natura ordine uel ante illud, uel eius gratia fieri solent; uel si fulgur aut, etiā tonuit; & si sollicitauit, etiam confecit.*

COMM. Cum aliquid esse factum probare uolumus, ea diligenter perscrutanda sunt, quæ nature ordine prius fieri solent, & eius gratia, quod probatur. sumus. hoc autē duobus exemplis ostendit Aristoteles. nam fulguratio tonitruum præcedere solet, ergo si fulgurauit, et tonuisse credibile est. & sollicitatio stuprum aut adulterium præcedit, ergo si quis mulierem sollicitauit, & sæpe eum de locutus est, uerisimile est, et stuprum aut adulterium commisisse. contra uero si nūquam sollicitauit, aut nunquā eū locutus est, non est credendum, rem habuisse. ita Simo ille Terentianus, eū audiuit Pamphilum filium suum à socijs ad Chrysidem una perductum, ita inquit, certè captus est, habet.

TEXT. *Et si ea facta sunt, quæ natura ordine postea consequuntur, uel quorū gratia sunt alia; factum est illud est, quod est prius; & quod aliorū gratia fit: ut si tonuit, et fulgurauit; & si confecit, etiam sollicitauit.*

COMM. Hic locus superiori oppositus est, & à consequētibz deducitur. nā ex posterioribus plerūq; priora cognoscuntur, ut si tonuit, scimus etiā fulgurasse,

& si quis adulteriū cōmisit, intelligimus et sollicitasse. Valet autem multū hic locus in coniecturis, cū ea explicantur, quæ gestum negociū cōsequi solent. ut Cicero probat Milonem insidias non fecisse, quia post interfectum Clodium Romā uenit, & se populo R. atque senatui cōmisit. & pro Roscio Amerino probat Roscium non à filio sed ab accusatoribus interfectum, ab ijs, quæ conlectuta sunt. sic. n. ait; Occiso Sex. Roscio primus Ameriā nunciat Manlius Glaucia quidam; homo tenuis, libertinus, cliēs & familiaris istius T. Roscii, & nūciat domum non filii, sed Titi Capitonis inimici. & cū post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuncius hic Ameriā uenit. decem horis nocturnis sex & quinquaginta millia passuū ciliis peruolauit, non modò ut exoptatū inimico nuncium primus adferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum, telumque paulo antè è corpore extractum ostenderet.

TEXT. *Ex his autem omnibus aliqua necessaria sunt; aliqua maiori ex parte fieri solent.*

COMM. Pauca sunt necessaria eorum, quæ ab oratore tractantur, sed pleraque tātum probabilia sunt, quia maiori ex parte eodem modo fiunt, ut in primo libro dictum est. Sunt tamen aliqua necessaria, quæ propriæ rerū notæ dicuntur. ut, si lac habet mulier ergo peperit, & si peperit, cū uiro cōcubuit. hæc. n. necessaria sunt, & aliter esse nō possunt. sicut et quædam p̄currentia, ut si cor læsum habet, ergo morietur. Si sanguinem è pulmone remissit, sanus fieri non potuit. sic enim Ouidius, Cernis, ut è molli sanguis pulmone remissus Ad stygias certo limite ducat aquas? Sed hæc (ut dixi) pauca sunt, probabilia uero sunt infinita.

TEXT. *Quod uerò non factum esse dicitur, facile probatur ex contrarijs eorum, quæ dicta sunt.*

COMM. Si eā postulabit, ut aliquid nō factū fuisse probandū sit, ex contrarijs locis argumenta deesse nō poterūt. ut Cice. pbat à Roscio patrē nō fuisse interfectū, qđ huiusmodi sceleribus reclamat ipsa natura, qđ ab eo uofatas huius maleficii abesset; qđ in eo nulla esset effrenata cupiditas. qđ nullum odiū in patrem, nulla denique parricidij causa.

TEXT. *Atque ex istis locis intelligitur etiam, quid futurum sit. Nam, quod est in potestate nostrā, atque uoluntate scimus, id etiam erit.*

COMM. Quibus locis aliquid iā factū esse probatur, iisdē et futurū aliquid esse probabitur. ut si is, qui potuit, & uoluit, rē effecit, ita et qui potestatem habet, & uoluntatē, rē efficiet. fieri. n. sere solet, ut qđ possumus, & uolumus, ea faciamus. qđ si uel facultas deest, uel uolūtas, nihil confici solet. qđ p L. Man. Cice. illis uerbis ostendit; Etenim illud primū parui refert, uos publicanis amissa uectigalia postea uictoria recuperare: neque. n. iisdē redimēdi facultas erit p calamitatem, neq; aliis uoluntas propter timorē.

TEXT. *Et, quæ cupiditas iubet, & ira, & cogitatio, si potestati coniuncta sunt, erunt.*

COMM. Qui potestatem habent alicuius rei faciendæ,

vel non sciendæ, si in cupiditatem, aut iram, aut cogitationem eius rei inciderint, ad eam faciendâ aggrediuntur. ut Romani diruendæ Corinthi potestatem habent, & cupiunt eam propter illatas legatis iniurias delere, iratiq; sunt, quod Corinthij non modo ius gentium uiolarint, sed etiam populi R. maiestatem contempserint, & præterea cogitant, eam ciuitatem opportunam esse ad bellum reparandum, ergo illam destruent. Ita Cicero pro L. Man. bellû cõtra Mithridatem esse suscipiendû docet, quod Romani sint appetentes gloriæ, & maculam superiore bello susceptam delere cupiant. quod irati sint Mithridati, qui una die tota Asia tot in ciuitatibus, uno nuncio, atque una literarû significatione ciues R. necandos trucidandosque denotauit, quod cogitent in eo bello agi salutem sociorum atque amicorum, & certissima populi R. uectigalia, & bona multorum ciuium, quod denique possint ei bello egregium imperatorem Pompeium præficere.

TEXT. *Præterea si in procinctu est, ut fiat, aut si futurum est, erit; nam plerunque si una ea potius, quæ futura erant, quam quæ non futura.*

COMM. Possumus affirmare futurum aliquid esse, cum ij, quorum interest in procinctu sunt, & iam iam rem aggressuri, ut si uiderimus acies instructas ab utraque parte, & milites ad prælium præparatos, prælium futurum esse dicemus. uel si quem uiderimus, lateres & cimenta præparantem, eum ædificaturum asseremus. & longè facilius hæc esse futura credemus, si operam aliquam dare uidemus, ut rem gerat, quam si tantum dicat se gesturû. nã ita solet euenire, ut ea potius fiant, quæ quis facere parat, & quæ aggreditur, quam de quibus nihil cogitat. hic est huius loci sensus. uocat. n. Aristoteles, τὰ μέλλοντα. i. futura, q̄ in procinctu sunt, ut fiant, & quæ quis non tantum cogitat, sed et efficere præparat. at uero τὰ μὴ μέλλοντα. i. nō futura, de quibus agendis nihil hæc uenit cogitatum est.

TEXT. *Et si iam omnia exiterunt, quæ natura præcedere solent, ut si nubes coactæ sunt, imber erit.*

COMM. Cum uidemus iam omnia præcessisse, quæ rē præcedere solent, tunc affirmamus rē futurâ, ut si coactas nubes conspexerimus, & cælum obscuratû, atque austrum flantem sine dubitatione dicimus futuram pluuiam. itaque si mulierem opuum iam mensē gestantem uterum uiderimus, dicemus eam breui parituram. faceret Socrates, cum uxor eius Xantippe, post multa iurgia lotio uinum perfudisset, dixit, sciebam post tonitrum imbrē sequi solere.

TEXT. *Et si, quod huius gratia sit, factum est; uerisimile est etiam hoc futurum: ut, si fundamentum, et domus.*

COMM. Cum ea præparata fuerint, quæ aliquis gratia sunt, affirmare solemus illud futurum, ut cū fundamenta iacta fuerint, & allata materia, domû futurâ dicimus. non quia necessariû sit domum fore: possunt. n. impedimenta multa superuenire, ne domus perficiatur. sed quia plerunque fit, ut qui fundamenta iactat, et domum perficiat, ideo uerisimile

est, ut lactis fundamentis, fiat domus. si miles equos & arma parat, dicimus eū ad bellû profecturum. si adolescens Aristotelis opera coemerit, dicimus eum Philosophiæ operam daturum. Cicero pro lege Man. ab apparatu Mithridatis argumentatur, magnum bellum futurum, cum ita inquit; Quantum illud bellum futurum putatis, quod cõiungant reges potentissimi, renouent agitatz nationes, sulcipiant integræ gentes, nouus imperator uester accipiat uetere expulso exercitu?

De magnitudine autem & paruitate rerum, & de maiore, & minore, & omnino de magnis & paruis, ex ijs, quæ iam tradita sunt, nobis perspicuum esse potest. nam in ijs, quæ diximus de genere deliberatiuo, de magnitudine etiam bonorum & de maiore ac minore re simul diximus.

TEXT.

Quia supra dixerat omniû generum cõe esse de magnitudine & paruitate rerû differere, cū in omni genere aliquid amplificare, atque imminuere opus sit, ideo consequi uidebatur, ut hoc loco diligenter de rerum magnitudine disputaret. sed hæc partem iam à se perfectâ ostendit. nam cum in primo libro de genere deliberatiuo tractaret, & bonorum formas explicaret, docuit etiâ quæ magna, & parua bona sint, & quæ maiora, & minora quofit, ut eodem sit in loco de malis etiam tractatum, cum eadem sit contrariorum scientia. quare totus hic locus iam explicatus est. nam ex deliberatiuo genere quicquid opus fuerit, ad alia genera trady si potest. cum præsertim omnia genera dicendi quoddam habeant commune uinculum, & inter se cognatione iungantur.

COMM.

Quare cum in unoquoque genere finis propositus bonus sit, ut utilitas, honestas, aequitas, perspicuum est, inde sumendas esse cuiusq; generis amplificationes.

TEXT.

Probat à fine, ea, quæ de magnitudine bonorû in deliberatiuo genere declarata sunt, ad omne dicendi genus pertinere: finis enim cuique generi propositus bonus est, ut in deliberatiuo finis est utilitas, in demonstratiuo honestas, in iudiciali æquitas. hæc autem omnia bona sunt, quare quoties finit alicuius generis amplificare uolumus, ex eis, quæ tradita sunt in deliberatiuo genere, amplificandi rationem sumemus.

COMM.

At uero præter hæc de magnitudine simpliciter, & de exuperantia quæ erent, inanem est suscipere sermionem. nam ad usum maiore adferunt utilitatē, quæ sigillatim traduntur, quæ quæ generatim atq; uniuersè.

Quia posset aliquis simpliciter quære, quid magnitudo sit, & quid exuperantia, docet Arist. eâ rē, nihil ad plerû opus, & dicendi rōnem pertinere. neq; enim hoc in opere sunt omnia diligenter excutienda, sicuti supra traditû est, uerû ea tã quæda sunt, quæ dicendi facultatē augere possint. qd si quis alia scrutetur, inanē & alienû à proposito sermonē sulcipit, hic. n. aliter fit ac in sciētis. nã in sciētis magis ea profunt, quæ generatim atq; uniuersè traduntur, quia sciētiz sunt rerû generalium & æternarû, quæ aliter se habere non possunt. sed in rhetorica cæterisque artibus, quæ ad usum tendunt, magis ea pro-

ca profunt, quæ sigillatim, atque in specie traduntur, quam quæ in genere. ut rhetori maiorem adfert utilitatem scire, quanta sit magnitudo boni, de quo agitur, quam scire simpliciter quid sit magnitudo, quid exuperantia, quid bonum, atque ita de singulis.

TEXT. *Ac de eo quidem, quod fieri potest, aut non potest, & utrum aliquid factum sit an non factum, & utrum futurum sit an non futurum, denique de magnitudine & paruitate rerum, hac dicta sufficiant: Reliquum est, ut de probationibus, quæ communes sunt omnium generum dicamus, cum iam de proprijs dixerimus.*

COMM. Transitione utitur, frequenti more suo, quæ repetit ea, quæ iam explicata sunt, & proponit, quæ sit deinceps explicaturus. iam (inquit) supra docuimus quatuor illa, quæ sunt omnium generum communia, primum quid fieri possit aut non, secundum, utrum aliquid factum sit an non. Tertium, utrum aliquid futurum sit an non futurum. Quartum, de magnitudine & paruitate rerum. deinceps autem probationis eas explicare cõstitimus, quæ ad omnia dicendi genera pertinent. nam quæ probationes sunt cuiusque generis propriæ, ut quibus in deliberatio sit utendum, quibus in iudiciali, quibus in demonstratio, satis in primo libro fuerunt explicatæ. nunc eas probationes inuestigabimus, quæ ad omne dicendi genus accommodari possunt, & quibus cuiusque generis argumentum potest expoliri.

TEXT. *Sunt autem communium probationum genera duo: exemplum atque enthymema: nam sententia enthymematis pars est. primo igitur de exemplo dicamus, quod inductioni per quæ simile est; inductio uero quod dicitur principium.*

COMM. Primo libro docuit oratorẽ habere duo instrumenta, quibus rationes suas probet, hoc est exemplum & Enthymema, quæ probationibus Dialecticis ex altera parte respondeant. nam exemplum est tanquam inductio, enthymema uero tanquam syllogismus. hoc autem in loco de ijs, diligentius tractare constituit. ac primo dicit hæc duo genera probationum omnis rhetoricæ communia esse, & quia posset aliquis etiam sententiam inter communia probationum genera connumerare, dicit Aristoteles sententiam per se non esse probationis genus, sed esse partem Enthymematis, quod inferius postea probabit. Ac primo quidem de exemplo uerba facere incipit, & ait illud inductioni esse perquam simile. sicut enim inductio quod concludere uult, ex indiuiduis plerumque, atque ex singularibus colligit, ita etiam exemplum. quo fit ut inductio sit quoddam principium probationis, unde et exempla proueniant. duo sunt enim sciendi principia sensus & intellectus. uerum sensus apprehendit ea, quæ singularia sunt, intellectus autem generalia. probantur autem omnia uel per inductionem, uel per syllogismum. Quamobrem inductio sensus instrumentum est, syllogismus uero intellectus. & cognitio nostra, quæ a sensu originem habet, per inductionem acquiritur, quæ autem habet ori-

ginem ab intellectu, per syllogismum. hæc est causa, cur dixerit Aristoteles inductio nem quoddam esse principium.

TEXT. *Duo sunt exemplorum genera, alterum quo res gestas commemoramus; alterum, quo nos ipsi fingimus aliquid perinde ut gestum. atque hoc secundum genus iterum in duo diuiditur, quo alterum collatio, alterum fabula dicitur; quales sunt Aesopica, & Libyca fabula.*

Aristoteles exempli nomine, comprehendit historias, similitudines, fabulas, quæ probandi gratia afferuntur. ita duo facit exemplorum genera, alterum uerum alterum fictum. uerum est quod alia historiam ac rem gestam continet. ut Cicero pro lege Manil. Legati quod erant appellati superbius Corinthũ patres uestri totius Græciæ lumẽ extinctum esse uoluerunt: uos eum regem inultũ esse patiẽmini, qui legatum populi R. consularẽ, uinculis, ac uerberibus, atq; omni supplicio excruciatum necauit: fictum est quod uel collationem, uel fabulã continet. collatio est similitudo rei quæ probandi gratia adducitur. ut pro A. Cluentio Cicero, ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus, ut neruis, ac sanguine & membris uti nõ potest. fabula est res olim ab alijs ficta, qua orator interdum utitur ad probandum, ut pro lege Man. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondã profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui membra in ijs locis, qua se parens persequeretur dissipauisse, ut, eorum collectio dispersa, metorquæ patrius celeritatem persequendi retardaret. Hæc autem tria, quæ Aristoteles exempli nomine comprehendit, Cicero separat, & seorsum tradit, ut in Partitionibus, ubi sic ait; Maximam autem facit fidem ad similitudinem ueri, primum exemplum, deinde introducta rei similitudo. fabula etiam nonnunquam & si sit incredibilis, tamen homines commouet. Sed Aristoteles duas tradit exempli ficti species collationem, & fabulã. Quintilianus libro quinto tradit; Hesiodum auctorem fabularum fuisse, sed Aesopicas fabulas ideo dici, quoniam eas Aesopus excoluerit. quin etiam à gestibus nomina traxerunt à quibus inuentæ fuerunt ut Aphthonius docet. nã aliæ Libycæ, aliæ Cypriæ, aliæ Aegyptiæ fuerunt appellatæ. Libycæ uero fabulæ dictæ sunt, uel quod in Libya repertæ fuerint, uel quod Libyci populi mædaes sunt, & multa fabulatur, uel quod in Libya multa monstra gigni solent. unde uulgo dicitur. Semper aliquid noui fert Libya. Theon etiam Rhetor in progymnasmatibus suis Libycarum fabularum meminit, & Dion Prusienis. ducunt autem animos fabulæ præcipue rusticorum, qui capti uoluptate facile ijs, quibus delectantur, assentiunt.

TEXT. *Est autem exemplum res quadam eiusmodi; ut si quis diceret, oportere contra Persarum regem arma parare; neque pati, ut in suam potestatem Aegyptum redigat. etenim antea Darius nõ prius in Graciã traiecit, quã Aegyptum cepisset, sed ea capta traiecit: at quo*

Iterum Xerxes non prius Græciâ inuasit, quâ Aegyptû occupauit, qua cum potitus esset, tunc inuasit Græciam. quare etiam iste capta Aegypto, copias in Græciam traiciet. non igitur hoc illi permittendum.

COMM.

Primo libro naturam exempli diligenter aperuit, nunc autem docet, quomodo exemplo sit utendum. & cum duo sint explorum genera, uerû, & fictum, prius de uero, deinde de ficto uerba facit. quod autem ait est huiusmodi. quodam tempore rex Persarum Aegyptum inuasit, ut eam regionem in potestatem ac ditionem suam redigeret. Aegyptij uero ab Atheniensibus auxilium contra Persas petiuerunt. deliberant ergo Athenienses utrum Aegyptiis auxilium ferant, an eos in potestatem Persarum redigi patiantur. quidam Orator Atheniensis suadet Atheniensibus, ut Aegyptiis auxilium ferant, neque patiantur Aegyptum à Persis occupari, quoniam ea res toti Græciæ maximè periculosa esset. futurum enim ait, ut si rex Persarum Aegyptum sibi subiiciat, statim in Græciâ ueniat, & Græcis bellum inferat. hoc autem duobus exemplis probat. primò quod Darius non ausus est prius Græciam tentare, quam Aegyptum occupasset. secundo quod Xerxes idem effecit. qui postquam Aegyptum subiecisset, ad expugnandam Græciam uenit. ergo etiam hic Persarum rex, qui bellum Aegyptiis intulit, si eos debellare potuerit, postea Græciam inuadet, quod nullo modo ferendum est, itaque subueniendum est Aegyptiis & opem ferendam. hoc est Aristotelis exemplum. apud Ciceronem huius generis plurima sunt. ut pro Milone, probat exemplis, hominem sceleratum interficere, ut Milonem defendat, qui Clodium sceleratum hominem interfecerat. neque enim (inquit) posset, aut Hala ille Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consulē Senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. prima actione in Catilinā probat exemplis licere sibi Catilinam interficere; Deceuit quondam Senatus ut L. Opimius Coss. uideret, nequid Respublice detrimenti caperet: nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspensiones C. Gracchus clarissimo patre natus, aui, maioribus. Occisus est cum liberis M. Fuluius consularis. simili. S. C. C. Mario, & L. Valerio Coss. permissa est Respublica. num unum diem postea L. Saturninum Trib. pl. & C. Seruilius mors à Reip. potestatem remorata est: at nos vigesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Quintilianus ait exemplum aut simile esse, aut dissimile, aut contrarium. simile est, iure occisus est Saturninus, sicut Gracchi. dissimile, Brutus occidit liberis proditores molientes. Manlius uirtutē filii morte multauit. contrarium, Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadē sociis abstulit. sed ibi multa & egregia de exemplis Quintilianus.

TEXT.

Collatio est, qua Socrates frequenter uti solebat; ut si quis dicat, magistratus sorte creari non oportere; nam id esset simile, ac si quis athletas eligeret sorte; non qui pugnare ualeant, sed quicumque contigerint, uel

10 sorte ducta nauarum aliquem sumere, qui nauis gubernacula traderentur; tanquam oporteat eum, quem fors tulerit, non qui peritus sit, nauem gubernare.

COMM.

Socrates in disputationibus, ut eos, contra quos disliceret, facile refelleret, ferè semper inductione per collationem siue similitudinem facta utebatur. ut in Dialogis Platonis aperte uideri potest. nam omnis inductio aut per exemplum, aut per collationem, aut per enumerationem partium fieri solet, ut nos in Partitionibus Ciceronis copiosè docuimus. exemplum Aristotelis est huiusmodi. quidam probare uult, magistratus non sorte sed electione creandos esse, atque hac similitudine utitur. sicuti Athletæ non illi in certamen prodeunt, quoscumque fors obtulerit, sed qui periti sunt, & pugnare ualent, & sicuti nauis non eligunt sorte, cui nauis gubernacula tradant, sed eum qui gubernandi peritum esse intelligunt, ita magistratus non sorte creandi sunt, sed illi, qui Reip. benè administrandæ rationem tenent. Cicero primo de inuentione sic ait, Similitudo autem in contrariis, & in paribus, & in iis rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur, in contrariis hoc modo; Nam si iis, qui imprudenter læsetur, ignosci conuenit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gratiā non oportet. ex pari sic, Nam ut locus in mari sine portu nauibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. in iis rebus quæ sub eandem rationem cadunt hoc modo probabile consideratur, Nam si Rhodij turpe non est portorium locare, nec Hermaeonti quidem turpe est conducere. prima actione in Catilinā pulchra est similitudo hoc modo; ut sæpe homines ægri, morbo graui, cum æstu febriq; iactantur, si aqua gelidā biberint, primo releuari uidentur, deinde multo grauius uehementiusq; afficiuntur, sic hic morbus, qui est in Rep. releuatus istius pena uehementius uiuis reliquis ingrauescet. Quintilianus lib. 8. sic ait, p̄clare uerò ad inferendam rebus lucē reperitæ sunt similitudines, quarum alie sunt quæ probationis gratia inter argumēta ponuntur, alie ad exprimendam rerum imaginem compositæ. & paulo post. Sed illud quoque de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornatum orationem, facitque sublimem, floridam, iucundam, mirabilem.

Fabula est, ut ea Stesichori contra Phalarim, & TEXT.

Aesopi de turbulento oratore. Stesichorus. n. cum Himerenfes ducē exercitus sui cum summa potestate Phalarim creassent, atque illi custodes corporis dare con-siuisissent: cum multa alia differuisset, tandem eis hæc fabulam narrauit: Equus olim pratum solus depascebat; cum ceruus superueniens illi pascuam disturbauit. equus uerò ceruum punire cupiens, quendam hominē interrogauit, an sibi suam operam in puniendo ceruo prestare posset: ille se posse respondit, modo frantum equus reciperet, ac se in dorsum ascendere pateretur, manu iacula gestantem. quam cum equus conditionem accepisset, & hominem dorso recepisset; non modo ceruum non puniuit, sed in hominis seruitutem reda-

redactus est. vos igitur (inquit) caute, ne, cum uelitis hostes uestros ulcisci, idem quod equus ille, patiamini. iam enim frenum recepistis, postquam ducem exercitus cum summa potestate Phalarim elegistis: quod si custodes etiam illi corporis dederitis, & ascendere permiseritis, iam in eius seruitutem deuenietis.

COMM.

Nunc ad fabulā transit, quæ est secūda species exēpli ficti, & duobus exemplis ostendit, quomodo fabula probandi uim habeat, ac primum quidē exemplum Stesichori poetæ lyrici est, alterum Aesopi fabulatoris. nam Stesichorus ipse poeta Siculus fuit, ex Himera ciuitate, uir maximo ingenio præditus, & quem Homero perquam similem ferunt, quamuis Lyrica scripserit. hic poeta cum uideret Ciues suos Phalari scelesto ac perfidioso homini imperium in hostes cum summa potestate tradidisse, & præterea corporis quoque custodes eidem uelle tradere. ueritus ne, si id fecissent, libertatem amitterent, eos hæc fabula ab incepto retrahere conatus est. quā Horatius eleganter epistolarum libro primo latinè sic expressit;

Ceruus equum pugna melior communibus herbis

Pellebat: donec minor in certamine longo

Implorauit opes hominis; frenumque recepit.

Sed postquam uictor uiolens discessit ab hoste,

Non equitem dorso, non frenum depulit ore.

Græci cum belli duces eligerent, aliquando summā illis potestatem dabant, ut quicquid egissent, firmum ac ratum esset. eos autē quibus id concesserant, *αὐτοκράτορας* appellabant, quales erant apud Romanos dictatores, & consules cum eis senatus committebat, ut uideret nequid Resp. detrimenti caperet. Himerenses igitur stultè fecerāt qui summum imperium Phalari conscelerato homini tradidissent, sed et longè stultius fecissent si illi satellites, & corporis custodes tradidissent, quibus facile Remp. occupare potuisset, quod eerte fecissent, nisi Stesichorus eos hac fabula retraxisset. hic Phalaris postea Agrigentinorū ciuitatē occupauit, & crudelissimus omnium tyrannus euasit. Cic. 2. de Offi. ita scribit, Testis est Phalaris: cuius est p̄ter ceteros nobilitata crudelitas, qui non ex insidiis interit, sed in quæ uniuersa Agrigentinorū multitudo impetū fecit. Val. Max. lib. 3. scribit Zenonē Eleatem cum quibusdā aliis in Phalaridem coniurasse, & cum detecta coniuratione Zeno uario cruciatus genere torqueretur, ut socios indicaret, proximū quēq; ac fidiissimū Tyranno suspectū reddidisset. deinde (inquit) increpitans Agrigentinis ignauitiam, ac timiditatem, effecit, ut subito mentis impulsu concitati Phalarim lapidibus prosternerent.

TEXT.

Aesopus in Samo, cum oratorem quendam turbulē sententiam defenderet, qui rei capitalis insimulabatur, & de uita periclitabatur: ita dixit; Vulpes quaedam cum fluxum pertransire uellet, in uoraginē decidit: & cū exire inde nullo modo posses, multa diu perpessa est; plurimāq; canina musca cusi eius adhaerunt. cum autem herminaceus per eam regionem uagaretur, atq;

10 illam conspexisset, misericordia motus, interrogauit, an caninas muscas à se abigi uellet. illa uerò non permisit: & cum huius rei causam herminaceus peteret, dixit, Quoniam istæ iam satiatae sunt, & parum sanguinis exugunt. quod si tu istas abegeris, alia fame confecta superuenient, quæ reliquum sanguinem meum totum absumunt. Eodem modo (inquit) O uiri Samii, nihil hic orator uobis amplius nocet: est enim locuples, quod si hunc interficiendum curaueritis, alij pauperes succedent, qui depeculantes Remp. pecunias omnes uestras publicas dilapidabunt.

COMM.

Aesopus in insula Samo, cū oratoris cuiusdam improbi parrociniū suscepisset, eum hac fabula defendit ac liberauit. quæ res sanè declarat fabulas persuadendi uim magnam habere. cum uitium confitendo, tamen reum Aesopus à periculo exemptum. cum enim ait, eum pecunia publica locupletem iam esse factum, certè uitium & crimen confitetur. sed cum non amplius nocere dicat, quia satiatus pecunia sit, ut illæ caninæ mulsæ sanguine vulpis, quodammodo defendit. postea uerò timorē incutiens, ne eo sublato deteriores Remp. capessant, utile esse ostendit eum liberare. Quantam autē persuadendi uim habeant fabulæ declarauit Menenius Agrippa, qui cum plebs romana à senatu defecisset, & hostili odio Senatorium ordinem insectaretur, una fabula mentes omnium flexit. quam rem T. Liuius libro secundo ita narrat; Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum uirum, & quod inde oriūdas erat, plebi carum. is intronissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc narrasse fertur. Tempore, quo in homine, non ut nunc, omnia in unum consentiebant: sed singulis mēbris suum cuique cōsiliū, suus sermo fuerat: indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio uentri omnia quæri: uentrem in medio quietum nihil aliud, quā datis uoluptatibus frui: conspirasse inde ne manus ad os cibum ferrent, nec os accipere datum, nec dentes cōficerent. hac ira dum uentrem fame domare uellent, ipsa unā membra, totumq; corpus ad extremam tabem uenisse. inde apparuisse, uentris quoque haud segne ministerium esse: nec magis aliquam alere eū, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo uiuimus uigemusq; , diuisum pariter in uenas maturū confecto cibo sanguinem. comparando hinc quā intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominū. Cicero pro Milone cū probare uelit licere interdū hominem interficere p̄ter cætera argumēta fabulam et ad rem confirmandā adfert, Itaq; (inquit) hoc iudices nō sine causa fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eū, qui patris ulciscendi causa matrē necauisset, uariatis hominū sententiis, non solum humana, sed etiam deę sapientissimæ sententia liberatum. Horatius libro Epistolarum primo fabula utitur ad probandum non esse plebis iudicia sequenda, neque alienis erroribus insistentium.

T 4 Quod

Quod si me populus Romanus forte roget, cur Non ut porticibus sic iudicijs fruatur, ijdem, Nec sequar aut fugiam quæ diligit ipse, uel odit, Olim quod vulpes egrato cauta Leoni Respondit, referam, quia me uestigia terrent, Omnia te aduersum spectantia, nulla retrorsum. tradunt Demosthenē quo tempore Magnus Alexander Thebas diruit, una fabula sibi, & cæteris oratoribus uitam conseruasse. cum enim Alexander petijisset ab Atheniensibus, ut oratores qui cursum uictoriæ suæ conati fuerant impedire, sibi ad necem dederent, & Athenienses propter timorem ad eos dedendos inclinaret, in medium progressus est Demosthenes, atq; ita est exorsus. Lupus olim cum ouibus pacem & perpetuum fœdus firmare pollicitus est, sed ea conditione, ut oues sibi canes omnes traderent, quam cum oues conditionem accepissent, & canes Lupo tradidissent, custodibus postea spoliata, lupo præda factæ sunt, atque ab eo deuorata. Quod nisi caueatis, viri Athenienses, idem uobis accidet. nam Alexander nos custodes uestros ideo petit ad necem, ut postea uos arbitrio suo perdere valeat.

TEXT. *Sunt autem huiusmodi fabulæ concionibus accommodata: atque hanc in se commoditatem habent; quod arduum est, res gestas, exempla q; ijs, quæ tractantur, similia inuenire, fabulas autem facile est.*

COMM. Docet quid utilitatis habeant in se fabulæ. nam concionibus (inquit) accommodatæ sunt. conciones enim ex imperitis hominibus ferè constant, qui (ut ait Quintilianus) & simplicius quæ ficta sunt, audiunt, & capti uoluptate facile ijs, quibus delectantur, cõsentiunt. ideo poetæ qui præcipuè delectare uolunt, frequentibus fabulis utuntur. & concionatores ad uulgi animos commouendos plerunque fabulas fingunt. sicuti in sacris literis res fictæ docendi gratia tractantur, quas Græco nomine parabolas uocant, quæ in euangelijs etiã frequentes sunt. nam similitudine quadam homines imperitos ad ueritatis cognitionem quasi manu ducunt. est etiam alia fabulæ utilitas quod facile inueniri potest, & idem sæpe conficit quod exemplum. nam exempla semper inuenire difficile est, nisi qui omnium historiarum, & omnis antiquitatis peritus sit. opus est enim ut exempla sint ijs rebus similia, quæ tractantur. non est autem pròptum subito memoriam omnem ueterem cogitatione euoluere, ut exempla similia excogitentur. cum interim liceat ex tempore fabulam fingere.

TEXT. *Nam eas ita fingere sicuti collationes licet; modo quis id, quod simile est, perspicere possit: quod ij facile faciunt, qui sapientiæ studijs incubuerunt.*

COMM. Non cui uis tamen promptum est fingere fabulas, sed ingenio & eruditione opus est. finguntur eo modo quo parabolæ siue collationes fingi solent, ab ijs, qui, quod simile est, in quaque re perspicendi facultatem habent. hoc autem sine philo- sophiæ cognitione non fieri facile potest. qui uero sapientiæ studijs incubuerunt, ij sine ulla difficul-

10 tate collationes & fabulas fingere possunt. qua de causa fabularum amator quodammodo philosophus dici potest (ut in proœmio primæ Philosophiæ tradit Aristoteles. nã qui fabulas amat, ea dicere studet, quæ sunt admiranda, siquidem ex rebus admirandis, & incredibilibus fabula constat. quicumq; uero propter admirationem alicuius rei, conantur eam intelligere, ij philosophi sunt, ut Alexander Aphrodisæus ait. Quia Aesopus fabulator inter Philosophos connumeratur, quia suis in fabulis præcepta ad uitæ honestæ degendæ rationem utilissima docet. Plato etiam & eius sectatores omnia ferè sapientiæ mysteria fabulis inuoluunt, ut ingenia excitentur ad ea intelligenda. sunt qui homericas etiã fabulas putent doctissime confictas, & res cognitione dignissimas sub illis uerborum inuolucris continere. quo fit ut illas alij aliter interpretentur.

TEXT. *Ac fabulæ quidem facilius excogitantur, sed in de liberationibus exempla longè sunt utiliora: nam quæ futura sunt, plerunque paria similiaque sunt ijs, quæ iam facta sunt.*

COMM. Nunc fabulas cum exemplis comparat. & ait in ea quidem re fabulas exemplis præstare, quod facilius excogitantur, & præsentibus rebus accommodantur. sed tamen exempla multò maiore uim in deliberationibus ad persuadendum habere. quia quæ facta sunt, cum ob oculos ponuntur, uidentur ea, quæ futura sunt, quodammodo repræsentare. nam plerunque fit, ut futura cum eodem consilio administrantur, similia euadant eis, quæ iam antea facta sunt, ut si quis alicui persuadere uelit, ut aulæ principum fugiat, ubi multa sunt pericula, uariæ curæ, plurimæ sollicitudines, magis eum mouebit, si recitet eorum exempla, qui in aulis miserè perierunt, aut infelicitè gesserunt, uel antiqua, uel recentia. nam quæ recentia sunt, magis etiam monere solent, quam si fabulã eã recitet, quã Horatius Sermonum libro secundo copiosè refert in hunc sensum. Mus quidam rusticus urbanum mure hospitio suscepit, & eum benignè pro paupertate sua tractauit. sed urbanus lautis mensis principum assuetus, apparatus illi hospitis rustici contempsit, & secū in urbem ad splendidiore menses ire iussit. cui cū rusticus obtemperasset, & in urbem, in domum quandam locupletem peruenisset, & copia rerum circumfluente sibi iam beatus uideretur, de repente ianuæ apertis ingens strepitus auditus est. itaque mures ambo,

50 Currere per totum pauidi conclaue, magisque Exanimis trepidare, simul domus alta molossia Personuit canibus. tum rusticus haud mihi uita Est opus hac ait: & ualeas: me sylua cauusque Tutus ab insidis tenui solabitur eruo.

Ergo longè beatius est, securum in paupertate ac libertate uiuere, quam curarum plenū in magnis copiis, & in seruitute semper esse cum timore.

TEXT. *Is autem poterit exemplis tanquam demonstrationibus uti, qui argumentarum copiam non habuerit: nam per ea fides fit.*

Magna

COMM. Magna est exemplorum utilitas. nam plerumque demonstrandi vim habet, cum argumenta non superent. quoties igitur accidit, ut in causis argumenta nobis desint, possumus ad exempla confugere, quibus non aliter quam argumentis sepe fides fieri solet. ut pro Cor. Balbo Cicero cum probare uelit, non esse dubitandum quin Pompeius Cor. Balbo iure civitatem dederit, duobus exemplis utitur. primo Metelli Numidici, quo causam dicente cum ipsius tabula circumferrentur inspiciendi nominis causa nemo fuit, quin remoueret oculos, & se totum auerteret, ne forte quod ille in tabulas publicas retulisset, dubitasse quisquam, uerum ne an falsum esset, uideretur. altero Xenocratis philosophi, qui cum sancte grauiusque uixisset, & testimonium publice dixisset, & (ut mos Graecorum est) iurandi causa, ad aras accederet, una uoce omnes iudices, ne is iuraret reclamationum. cum igitur (inquit Cicero) Graeci homines, spectati uiri noluerint religione uideri potius, quam ueritate fidem esse constrictam, nos etiam in ipsa religione & legum & foederum conseruanda, qualis fuerit Cn. Pompeius dubitabimus. sed exempla sunt huius generis apud Ciceronem plurima. sicut enim Demosthenes enthymematibus abundat, & rarius exemplis utitur, ita Cicero frequentissima exempla conglorat.

TEXT. *Quod si quis habet argumenta; debet exemplis pro testimonijs uti, quae tanquam probationes, & conclusiones sint argumentorum. nam exempla. Si praeponantur argumentis, uim inductionis habent; sed Oratoribus inductio non est, nisi paucis admodum locis accommodata: at uero si postponantur, testimoniorum uim habent; testis autem ubique ad persuadendum aptus est.*

COMM. Aliquando accidit ut in causa nostra multis argumentis abundemus. tunc (inquit) exempla nobis uicem testimoniorum praebent. sicut enim testes cum aliquid probatum est adhiberi solent, qui rem ita esse testentur: ita etiam exempla post argumenta sunt quasi probationes argumentorum, & conclusiones. Sed in oratione solent exempla uel argumentis praeponi, uel postponi. quod si praeponantur argumentis, sunt tanquam inductiones & probationum initia. ut Cicero pro Milone, cum probare uelit, licere interdum hominem interficere, statim ab exemplis incipit, & post exempla, non nulla etiam argumenta colligit, Negant (inquit) intueri lucem fas esse ei, qui a se hominem occisum esse fateatur: in qua tadem urbe hoc homines stultissimi disputant, nempe in ea, quae primum iudicium de capite uidit M. Horatij fortissimi uiri, & quae sequuntur. notandum uero quod ait Aristoteles hoc loco, inductionem non esse Oratoribus accommodatam, nisi paucis in locis. quod omnino uerum est, si de inductione Dialectica intelligamus. quae per interrogationem & responsionem fieri solet, qua Socrates in sermonibus suis plurimum utebatur. usque eo, ut etiam in Apologia quam coram iudicibus pro se habuit, ab ea non pro-

10 tuerit abstinere. Sed Oratores inductionis loco, ponunt exempla, quae quoties argumentis praeponuntur, inductionis uim habent. hoc autem in oratione fit frequentissimè. quod si post argumenta quis exempla ponat, tunc uicem testimoniorum subibunt, & maiorem quandam uim habebunt, quoniam testes in omni dicendi genere plurimum ad persuadendum ualent. ut pro Roscio Am. Cicero cum multis argumentis antea probasset, non esse credendum ab aliquo filio patrem interfectum, postea unum adiungit exemplum; Non ita multis (inquit) ante annis aiunt T. Cladium quendam Teracinensem, hominem non obscurum, cum caenatus cubitum in idem conclauem cum duobus adolescentibus filiis isset, inuentum esse mane iugulatum. cum neque seruus quisquam reperiretur, neque liber, ad quem ea suspitio pertineret, id aetatis autem duo filij propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. narrat deinde quomodo fuerint absoluti. quin etiam fabulam addit loco testimonij, Videtis ne quos poeta nobis tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, cum praesertim Deorum immortalium iussu atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiae, neque consistere usquam patiantur.

TEXT. *Atque ideo cum quis exempla proponit; uerese est, ut multa congerat, quod si postponit unum satis est; nam etiam testis unus, qui probat a fidei sit, multum adiuuat.*

COMM. Exempla uel praeponuntur argumentis, uel postponuntur. si praeponuntur, sunt tanquam inductiones. quare sicut inductiones non ex uno sed ex pluribus similibus fiunt, ita cum praeponuntur exempla, non unum sufficit, sed opus est multa congerere. ut Cicero pro Milone, cum probat licere interdum hominem interficere non unum M. Horatij qui sororem interfecit exemplum ponit, uerum septem continuato ordine congerit. ita prima actione in Catilinam multis exemplis probat licere sibi Catilinam interficere. si uero postponuntur, satis erit unum proferre, quia tunc sunt tanquam testimonia. & in iudicijs unus testis probatae fidei plerumque totam causam adiuuat. uerum hoc hodie non seruatur. neque enim unus tantum testis fidem facit, sed opus est ut saltem duo sint, aut tres. quod etiam apud Romanos obseruabatur. Quintus enim Scaeuola uir excellentissimus, testis in reum productus (ut Val. Max. scribit) cum id respondisset, quod salutem periclitatis magnopere laesurum uidebatur, discedens adiecit, ita sibi credi oportere, si & alij idem asseuerassent. quoniam unius testimonio aliquem credere, pessimum esset exempli.

TEXT. *Quot igitur sint exemplorum forma, quomodoque sit eis utendum, & quo tempore declaratum est.*

COMM. Docuit esse duas exemplorum species, nempe ueram, & fictam, uera quidem continet semper historiam aliquam ac rem gestam, falsa uero diuiditur in collationem & fabulam. utendum est autem exemplis.

exemplis in concione potissimum, quia valent ad persuadendum. quod si præcedant argumēta. sunt tanquam inductiones, si vero sequantur, sunt tanquam testimonia. quare si exemplis ante argumēta volumus uti, plura congerere debemus, si vero post argumenta satis erit vnum adhibere. atque hæc de exemplis dicta sufficiant. deinceps ad sententias transendum est, quæ sæpe in orationibus adhiberi solent, cum quia grauem & splendidam orationem faciunt, tum quia partes sunt enthyematum.

TEXT. *Quod autem ad sententias dicendas attinet; cum quid sententia sit, expositum fuerit, simul etiam perspicuum erit, quibus de rebus, quo tempore, quibusque personis conueniat in oratione sententias proferre.*

COMM. Cum de sententia verba facturus sit, prius eius naturam definiendo quid sit, explicandam esse cõset. nam si quis benè intellexerit quid sit sententia, non dubitandum est, quin etiam sit intellecturus illa tria, nempe quibus in rebus sententiis uti deceat, & quo tempore, quibusque personis conueniant. neque enim omnibus in rebus opus est sententiis uti, neque semper, neque cuilibet personæ conueniunt. Quintilianus libro octauo sic ait, sententiam veteres quod animo sensissent uocauerunt. id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in vsu quotidiano qualdam reliquias habet. nam & iuraturi ex animi nostri sententia, & gratulantes ex sententia dicimus. hæc Quintilianus. nos apud Latinos auctores uocabulum hoc variis modis vsurpari notauimus, ac primo quidē pro opinione, ut hæc mea est sententia, vel pro iudicio, ut Terentius in Adelph. & errat longe, mea quidem sententia. secundo pro voluntate seu desiderio, ut ex sententia res successit. tertio pro re iudicata, ut iudex sententiam tulit. Quarto pro significatione, ut uerborum sententia. Lucretius libro. 4. Internoscere uerborum sententia quæ sit. Quinto pro materia de qua verba fiunt. Cicero. 1. de Off. plura in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. & alibi, Multa dici possunt in hanc sententiam. Sexto pro re subiecta orationi quæ sit ordine disposita. Cic. 1. de Oratore, uerborum sonitus inanis nulla subiecta nec sententia, nec scientia. Septimo pro lumine orationis, unde figuræ sententiarum dicuntur, quæ à uerborum figuris plurimum distant, & oratio sententiosa dicitur, quæ variis dicendi luminibus sit illustrata. Octauo pro deliberatio genere, quia qui deliberant, & alios audiunt sententiam suam exponentes, & ipsi dicunt, quid sentiant. Nono, pro qualibet periodo quæ sensum habeat integrum: ut, si esset in ijs fides, in quibus summa esse debebat, non laboraremus. Decimo pro oratione sumpta de vita, quæ aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita breuiter ostendit, hoc modo, Difficile est primum virtutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit vsus. & in hac significatione sententiã hoc in loco accipit Aristoteles. quæ vel ad rem tã-

10 tum refertur, ut Nihil est tam populare quã bonitas, vel ad personam, ut Princeps, qui uult omnia scire, necesse habet multa ignoscere. quin etiam ita distinguitur, ut alia sit simplex, quales sunt illæ, Nequid nimis, Nosce teipsum, alia duplex ut illa; Obsequium amicos, ueritas odium parit. omnis autem sententia uersatur in iis rebus, quas uel expetimus, uel refugimus, itaque pertinet ad humanas actiones, & uitæ rectè degendæ quasi moderatrix est, unde Isocrates benè Demonicum admonet, ut in colligendis sententiis apes imitetur, quæ ex omni flore decerpunt, quod ad mel conficiendum uile esse uideatur. Sed iam ab Aristotele sententiæ definitionem audiamus.

TEXT. *Sententia igitur, est enunciatio, non quidem singularum rerum, aut hominum, ut qualis sit Iphicrates; uerum generis uniuersi: neque tamen omnium rerum absolute, generatimque, ut si quis rectum curuo contrarium esse dixerit, sed earum rerum omnium, quæ ad humanas actiones pertinent; & quas in agendo uel expetimus, uel declinamus.*

COMM. Sententiam definiens Aristoteles, primo ponit eius genus, quia definitio constat ex genere, & differentiis. dicit autem esse enunciationem. nam enūciatio, est propositio, quæ sensum integrum habeat, & aliquid esse uel nō esse significet. sed quia enunciationes aliquæ singulares sunt, quæ de vna tantum re, uel de vno homine proferuntur, ut qualis est equus Alexandri, qualis est Iphicrates, aliquæ uero generales sunt, quæ de uniuerso genere dicuntur, ut omnes sibi melius esse malunt, quam alteri. docet Aristoteles sententiam non esse singularum rerum, aut hominū, sed esse generis uniuersi. sunt enim sententiæ legibus & decretis perquam similes. quæ non sigillatim de vno, sed generatim de omnibus feruntur. ut, Nulla re homines ad Deos propius accedunt, quam salutem hominibus dando. præterea cum enunciationes generales ita distinguantur, ut aliæ ad cognitionem rerum pertineant, ut utrum curuum recto cōtrarium sit, an Mundus prouidentia regatur, utrum respirēt sub aqua pisces; aliæ uero ad actionem, ut an Resp. sit administranda, an excolenda sit iustitia, docet Aristoteles, sententiã non esse rerum earum, quæ ad cognitionem pertinet, sed quæ ad actionem, quas in agendo uel expetere, uel declinare solemus. erit igitur hoc modo perfecta sententiæ definitio, Sententiã est enūciatio generis uniuersi rerum earum omnium, quæ ad humanas actiones pertinent, & quas in agendo uel expetimus, uel declinamus. quã uis autem uerum sit quod ait Aristoteles, sententiam esse generis uniuersi, tamē interdum Oratores eas ad personam uertunt, ut Cicero pro Ligario, Nihil habet Cæsar, nec fortuna tua maius, nec natura melius quam ut uelis seruare quam plurimos. ita quæ erant rerum propria (ut ait Quintilianus) fecit hominis. nam si quis Cæsar's personã detrahat remanebit integra sententiã hoc modo; Nihil habet nec fortuna inaius, nec natura melius, quam ut uelit seruare quam plurimos. Itaque cum

cum laudamus aut vituperamus, solemus ea, quae generatim sententiosè proferuntur, ad personas accommodare. ut hæc est sententia; ad principes aditus priuatorum faciles esse debent, & liberæ quærimoniz de aliorum iniuriis, quam sententiam ita uertit ad Pompeium Cicero; Iam uerò ita faciles aditus ad eum priuatorum, ita liberæ quærimoniæ de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate parinfimis esse uideatur. item illa est sententia; turpissimum est habere domi omnia uenalia: quam sententiam ita ad Antonium Cicero uertit; cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent uenalia: dixerat olim Periander Corinthius eam sententiã; Exercitatio pot' omnia. qua laude potissimū Demosthenes celebratur, quod exercitatione sit omnia consecutus.

TEXT. *Quare cum Enthymemata nihil aliud ferè sint, quam rerum huiusmodi ratiocinationes, si quis uel conclusiones, uel principia enthymematum sine ratiocinatione sumat, erunt sententiæ, qualis est illa; Quicumque prudens est uir, is ne liberos Optet suos nimis scientes effici.*

COMM. Dixerat supra sententiã earum rerum esse, quæ ad humanas actiones pertinent, & quas in agendo uel expetimus uel declinamus. nunc addit etiã enthymemata ferè omnia quibus orator utitur, & huiusmodi rebus confici, quæ ad actiones humanas pertinent. quare fit, ut sententiæ ferè sint enthymematum partes. est enim enthymema syllogismus de rebus, quæ ad uitam & mores attinent, ex quibus sunt etiam sententiæ. Quod si quis enthymema dissoluat, is profecto intelligit uel conclusionem eius, uel principium esse sententiã. ut, Clodius iure fuit interfectus, quoniam erat insidiator. hoc est enthymema. quod si dissoluatur, in sententiã eius conclusio euadit, quam ita Cicero pronunciat; insidiatori uero, & latroni, quæ potest adferri iniusta nex? Catilina est exterminandus, est enim proditor patriæ. enthymema est ex propositione, & ratione. sumè rationem, quæ conclusio est enthymematis, & uide à quo principio pendeat, statim quo sententiã conficies hoc modo, Quicumque patriæ proditor est, ille exterminari debet. in summa in omni enthymemate rhetorico sententiã latet, uel in conclusione uel in propositione. non tamen omnis sententiã pars est enthymematis, neque enim hæc ratio uicissim retrò comeat, ut postea docet Arist. Cum autem enthymema constet ex propositione & ratione, propositio nem Aristoteles principium uocat, rationem uero uocat conclusionem. nam interdum ipsa propositio sententiã est. Vt, omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandæ, sola enim uirtus in sua potestate est, omnia præter eam subiecta fortunæ sunt. item, optima uiuendi ratio est eligenda, eam enim iucundam consuetudo reddet: interdum uero ipsa ratio sententiã est, ut Cicero pro M. Marcello, ea uicisti, quæ & naturam & conditionem ut uinci possent habebant, nulla est enim tanta uis,

10 tantaque copia, quæ non ferro ac uiribus debilitari frangique possit. & pro Q. Ligario, Noli obsecro dubitare C. Cæsar similem gloriæ laudem quã sapissimè quærere: nihil est enim tam populare quam bonitas. Iam igitur satis constat, cur dixerit Aristoteles uel principia uel conclusiones enthymematum esse sententiã. profert autem exemplū Aristoteles ex Euripidis Medæa: sunt enim duo senarij uersus ab ipsa Medæa pronunciati. quæ cū expelleretur à Creonte Corinthiorum rege, quod esset sciens & perita multarum rerum, & malefactorum, dixit hanc sententiã, Nō debere parentes, qui prudentes sunt, operã dare, ut filij sui multa didicant; & plurimarum scientiam percipiant. quam sententiã subiecta ratione comprobauit. uersus autem Euripidis nos ita Latinos reddimus,

Quicumque prudens est uir, is ne liberos Optet suos nimis scientes effici.

Hæc quidem est sententiã. quod si quis adiungat causam, & cur ita sit explicet, iam totum simul erit enthymema. ut,

Nam præter illam, cui applicant se ignauiam, Parant sibi liuorem acerbum ciuium.

COMM. Duo senarij qui supra positi sunt, per se sententiã absoluunt. quibus si causa addatur, & ratio cur ita sit explicetur, tunc id totum simul, hoc est sententiã, & causa uel ratio simul iuncta, faciet enthymema. uidetur autem illa Medææ sententiã absurda, & præter communem omnium opinionem, omnes enim ferè capiunt filios suos esse quã eruditissimos. sed illi duo senarij adiuncti probabilè ratiocinationem efficiunt, quos ita nos conuertimus,

Nam præter illam cui applicant se ignauiam, Parant sibi liuorem acerbum ciuium.

Dux sunt igitur causæ, cur liberi nimis magnã operam studiis scientiarum dare non debeant. prima, quod ignaui fiant, & desides, & ad res alias gerendas inepti, sicut apud Platonem in Theæteto Socrates eleganter explicat. unde Neoptolemus ille apud Ennium dicebat, philosophandum quidem esse sed paucis, nam omnino haud placet, cuius sententiã apud Ciceronem secundo de Oratore M. Antonius approbat. altera causa est, quia qui scientia cæteris antecellunt, in multorum inuidiam & obrektionem incurrunt. ergo fieri potest enthymema hoc modo; nemo debet operam dare, ut filij sui multum in scientiis proficiant, nã præterquam, quod ignaui & desides euadent, etiã in multorum inuidiam & obrektionem incident. uult igitur Aristoteles, ex sententiã & ratione fieri enthymema, uocatque syllogismum siue ratiocinationem, quoties sententiã cum ratione copulatur. quoties autem disiungitur à ratione sententiã, tunc dicitur syllogismus auferri. & hoc est quod supra dixit conclusiones uel principia enthymematum, ablata ratiocinatione sententiã esse. interdum uero sententiã cõglobatur sine rationibus præceptorum loco, ut pro P. Sestio Cicero.

amemus

amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis, praesentes fructus negligamus, posteritati & gloriae seruiamus. id esse optimum putemus, quod erit rectissimum. speremus, quae uolumus, sed quod acciderit, feramus. cogitemus denique corpus uirorum fortium, magnorumque hominum esse mortale, animi uero motus & uirtutis gloriam sempiternam.

TEXT. *Et illa, Nemo beatus rebus est in omnibus. rursus illa, Nemo omnium omnino uirorum liber est, est sententia, sed si iungatur cum sequenti, fiet enthymema, Fortuna enim aut est seruus, aut pecunia.*

COMM. Pergit ostendere sententias addita ratione fieri enthymemata. quod si ratio non adiungatur sententiae tantum dicitur, ut illa, Nemo beatus rebus est in omnibus. senarius autem hic à nobis ita conuersus, Euripidis fuit, in prologo Stenobae tragoediae, sicuti docet Aristophanis interpretes. quae quidem tragoedia non amplius extat. sententia autem uerissima est, quam ita Horatius Latine expressit,

— nihil ab omni Parte beatum.

Aliam sententiam addit Aristoteles, sumptam ex Euripidis Hecuba. quam ipsamet Hecuba protulit, cum Agamemnon ostendisset se aperte nolle Polymnestori Thracum regi nocere, qui Polydorum Hecubae filium propter auri cupiditatem interfecerat, quia Graecorum exercitum reformidaret. clamat igitur Hecuba nullum esse uirum omnino liberum. cum etiam ipse rex regum Agamemnon iram populi pertimeret. ergo si tantum ille senarius proferatur, erit sententia,

Nemo omnium omnino uirorum liber est.

Quod si subsequens etiam senariolus addatur, qui superioris rationem continet, tunc ambo simul copulati enthymema conficiunt, hoc modo;

Nemo omnium omnino uirorum liber est.

Fortunae enim aut est seruus, aut pecunia.

Sunt etiam aliquae sententiae duplices, quibus si ab utraque parte ratio addatur, fiunt enthymemata, ut Terentius in Phormione, Non rete accipitri teditur, neque miluio, Qui male faciunt nobis, illis qui nihil faciunt teditur. haec est duplex sententia, cui statim rationem adiungit, ut fiat Enthymema; Quia enim in illis fructus est, in his opera luduntur. Idem Terentius in Hecyra,

Nam qui amat cui odio ipse est, bis facere stultum duco,

Laborem inanem ipse capit, & illi molestiam adfert.

TEXT. *Quod si ea est sententiae natura quam diximus; necesse est quatuor esse sententiae species, uel enim rationem adiunctam habent, uel sine adiecta ratione proferuntur.*

COMM. Postquam declarauit quid sententia sit, & quo modo ex ea fiat enthymema, nunc querit quot sententiae species sint. & ait esse quatuor. quae ita distribuntur. Omnis sententia uel rationem adiunctam habet, uel sine ratione proferitur. atque ita duae sunt

10 species. rationem adiunctam habet illa Terentij in Adelphis; Homine imperito nunquam quicquam iniustius, Qui, nisi quod ipse facit, nihil rectum putat: sine ratione est illa in eadem comedia, Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum. haec duae species iterum singulae in duas diuiduntur, quo fit, ut quatuor sint omnes sententiae species. nam quae rationem adiunctam habent, uel sunt partes enthymematum, uel sunt quidem enthymematicae, sed non tamen enthymematum partes. quae uero sine ratione proferuntur, uel praecognoscuntur ab omnibus, uel simul atque prolatae fuerint ab audientibus approbantur. prima igitur sententiae species est pars enthymematis, altera est enthymematica, Tertia est per se cognita, Quarta consensu probata. quas species sigilatim explicat Aristoteles.

TEXT. *Atque illa rationis ac probationis egent, quae uel admirabile quippiam uel controuersum enunciant: quae uero nihil alienum à multorum opinionibus habent, nullius rationis indigent.*

COMM. Ostendit quomodo duae primae sententiarum species distinguantur. sunt enim aliquae primo aspectu quodammodo admirabiles, & quae non facile credantur, sed in controuersia sint, quod alij ueras, alij falsas existimant. has igitur subiecta ratione probare oportet, qualia sunt illa quae stoici paradoxa uocant. ut, nihil bonum, nisi quod honestum, uirtus per se contenta est ad beatè uiuendum: Solus sapiens est diues. haec enim non uulgo creduntur, nisi adiecta ratione probentur. tales sunt etiam illae, quae controuersum aliquid enunciant. de quo alij aliter sentiant. ut publica utilitas propriae uitae est anteponenda. bona existimatio diuitiis praestat. melius est accipere iniuriam quam inferre. nam hoc genus omne sententiarum probationem requirit. at uero sententiae illae, quae non sunt ab opinione uulgari disiunctae, sed id enuntiant, quod omnibus uerum uidetur, nullius probationis indigent. ut Terentius in Eunuchis:

49 Omnia prius experiri quam armis sapienter decet.

Cicero in Epistolis, Tempori cedere, id est necessitati parere, semper sapientis est habitum. Virgilius in Bucolicis,

Trahit sua quemque uoluptas.

TEXT. *Ex his necesse est, quasdam esse, quae nullam ideo rationem requirant, quoniam ab omnibus conceduntur, ut illa; corpus habere bene constitutum, optimum est, ut nobis quidem uidetur: in hanc enim sententiam plerique omnes consensunt. quaedam uero simul ac enunciantur, perspicuae sunt eis, qui aduertunt ut illa;*

50 Nemo est amans qui sempiternè non amet.

COMM. Ex illis sententiis, quae probatione non egent, aliquae sunt eiusmodi, ut eas omnes credant, & quasi praecognoscant, quaedam quasi naturali notionem, ut si quis dicat, optima res est, esse sanum. haec sententia tam aperta est, ut ei nemo contradicat. nam in epigrammate etiam deliaco, quod primo Eschicorum Aristoteles recitat, dicitur, optimum esse,

esse, bene ualere. & Metrodorus putabit illum esse beatum, cui corpus esset bene constitutum, & exploratum haberet, ita diu futurum. uulgo etiã omnes dicunt, rem quandam pulcherrimam esse sanitatem. quas igitur sententias omnes homines uel saltem plerique ueras esse putant, illarum probatione non indigent. ut Cicero, Nomen pacis dulce est, & res ipsa salutaris. Sallustius, Virtus æterna clara que habetur. sunt item aliarum sententiarum, quae licet ante nesciantur, tamen simul atque fuerint audita, atque intellecta, creduntur, ut ea, quae in Troa dibus apud Euripidē Hecubam pronunciat, in hunc sensum.

Nemo est amans, qui sempiternè non amet.

Veri enim amantes licet interdum dissentiant, & irascantur inter se, tamen postea iterum etiam amore redintegrant, neque ullarum tam graues iniuriarum solent exillere quae uero amantes penitus ac perpetuo dissiungere possint, huius generis est illa Terentij sententia; amantium irarum, amoris redintegratio est.

TEXT. *Earum autem quae rationis egent, aliqua sunt Enthymematis partes, ut illa; Quicumque prudens est uir, -- & cetera.*

Aliqua uero uim habent Enthymematis, unde nuncantur enthymematica, neque tamen sunt enthymematis partes: quae quidem etiam magnopere praecellunt. tales sunt illae, in quibus causa, quod dicitur, causa apparet, quemadmodum in illa;

Ne immortale odium mortali in pectore serues.

nam si quis ita enunciet; Ne immortale odiū serues, erit sententia; id uero, quod adiungitur, mortali in pectore, causam exprimit.

COMM.

Duas sententiarum species explicuit, quae subiecta ratione non indigent, nunc ad alias duas accedit, quae fidem non faciunt, nisi ratione comprobentur. ac prima quidem species est illa, quae pars est enthymematis, qualis est ea, quam supra posuit ex Euripidis Medea sumptus.

Quicumque prudens est uir, is ne liberos Optet suos nimis scientes effici.

Non enim integrum locum citat Aristoteles, breuitatis causa, quod sepius simè facit. haec autem sententia non esset credibilis, nisi addita ratione probaretur. itaque pars enthymematis uocatur, sunt aliae sententiae, quae uocantur enthymematicae, non quia sunt enthymematis partes, sed quia uim habent enthymematis, & in se quasi clausam rationem habent, quae quidem sententiarum maximè laudabiles sunt, & plurimum excellunt, quia simul enunciantur, & in eis quasi expressa causa seu ratio uidetur. huius generis duo ponit exempla Aristoteles, quorum primum est.

Ne immortale odium mortali in pectore serues.

Hic uersus apud graecos senarius est, & inter sententias diuerforum auctorum circumfertur. nos quia commodius uidebatur, ex metrum latinè fecimus. docet autē Aristoteles quomodo haec sententia, rationem adiunctam habeat. nã si quis

tantum ita dicat, Ne immortale odiū serues. sententiam proferet, sed cum addantur ea uerba, mortali in pectore, causa ratioque exprimitur, cur odium immortale esse non debeat.

Eodem modo etiam illa, Eum mortalia curare de-

TEXT.

bet, qui mortalis est, non immortalia. Alterum ponit exemplū enthymematicae sententiae. quod etiam decimo Ethicorum citauit. licet ibi sententiam hanc uituperet. quod inutilis hominibus esse uideatur, & à magnis rebus detererere. qui uerò fuerit auctor huius sententiae non satis constat. quidam haud sanè malus poeta, quē Catonem uulgo nominant ita latinè sententiam hanc expresit,

COMM.

Mitte arcana Dei, cœlumque inquirere quid sit, Cum sis mortalis, quae sunt mortalia curae.

Huc allusit etiam Horatius cum ita inquit; *Quid æternis minorem consiliis animum fatigas?*

Apud latinos etiam huiusmodi sententiarum frequenter inueniuntur, ut Sallustius in Iugurthino; *At ingenij egregia facinora, sicut anima, immortalia sunt. nam si dixisset, ingenia egregia facinora immortalia sunt, sententiam protulisset. Sed cum addiderit, sicut anima, rationem similitudine expresit. sicut etiam in illa eiusdem operis; Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur. enthymematicam enim sententiam facit illud, quod additur, Quia plus potest.*

30

Ex his, quae dicta sunt, iam perspicuum est, quae sententiae species sint, & quibus rebus singula conueniant. quoties enim de illis ambigitur, aut aliquid praeter opinionem continent, tunc semper addenda est ratio.

TEXT.

Iam satis declaratum est, quae sententiarum species sint, & quomodo inter se distinguantur. nam quatuor esse diximus. quarum aliqua rebus indubitatis, & certis conueniunt, quae sine ratione proferuntur, aliqua uero conueniunt rebus de quibus ambigitur, & quae aliquid praeter communem opinionem enunciant, quibus rationem semper oportet addere, nam si proferrentur sine ratione, statim audientes eas rejicerent, neque ullam oratori possent utilitatem adferre, sed potius ei fidem abrogarent, ut si quis ita proponat; melius est iniuriam accipere, quam inferre. nisi rationem addat, statim omnium irrisione ludetur. sed si rationem subiungat, hoc modo, nam qui facit iniuriam semper improbus est, qui uero iniuriam accipit, probus esse potest. animus acquiescit. ita si quis dicat, supplicium misereri non oportet, uidebitur impia sententia. sed si quis addat rationem, quia misericordia perturbat animum, & uerum iudicium confundit. facile fiet probabilis.

40

50

Sed uel proponere licet rationem, & uti sententia pro conclusione, ut si quis ita dicat; Ego quidem quoniam declinare inuidiam oportet, atque ignauia nomen fugere, dico sapientiae studijs operam dare non oportere. uel ipsam enunciare sententiam.

TEXT.

tiam, deinde rationem addere.

COMM

Duobus modis enunciare sententias admirabiles, hoc est, quæ præter communem opinionem sunt, possumus. uel enim rationem præponemus, & sententiam tanquam conclusionem adiungemus, uel contrâ. primo loco ponemus sententiam, deinde rationem pro conclusione. hoc autem ex exemplo supra posito ex Euripidis Medæa probat. sed ad commodum suum conformat. dixerat Medæa, non esse studiis sapientiæ dandam operam. quæ sententia communi opinioni repugnat. ergo illâ duabus rationibus probauit, prima quod ignaui euadunt ipsi, qui literis dant operam, altera, quod in multorum inuidiam incurrunt. ergo licet has rationes sententiæ præponere hoc modo; Ego sane, cum euitanda sit inuidia, nomenque ignauiæ fugiendum, cenleo sapientiæ studiis operam dare non oportere. uel præponere sententiam, & rationes subiungere hoc modo; Non est sapientiæ studiis danda opera. nam & inuidiam hominibus constant, & ignauios atque desides efficiunt. Seneca scribens ad Lucilium sic ait; Sine fastidio implendus est uenter. quid enim ad rem pertinet, quid accipiat, perditurus quicquid acceperit? proposuit igitur sententiam, deinde rationem adiunxit; poterat etiam rationem proponere hoc modo; cum uenter, quicquid acceperit, perditurus sit, sine fastidio implendus est. ex hoc loco bene potest intelligi, quod supra dixit Aristoteles, sententiam esse uel principium, uel conclusionem enthymematis. cum enim ratio preponitur, tunc sententia est tanquam conclusio, cum uero subiicitur ratio, tunc sententia est enthymematis principium.

TEXT. *Quoties autem non sunt quidem præter opinionem, sed aliquid obscuritatis habent, tunc apte & concinne ratio est adiungenda.*

COMM

Nunc de illo sententiarum genere loquitur. quod enthymematicum supra dixit. quæ licet non sint contra communem opinionem, tamen aliquid in se habeant, quod incertum esse uideatur. oportet igitur huiusmodi sententiis concinne rationem inserere, ne de illis quisquam dubitare possit. Ut, Quoniam uita ipsa qua fruimur breuis est, memoriam nostri quam maxime longam efficiamus. cum omnibus fortunæ telis præposita sit uita nostra, quicquid accidit, moderatè feramus. in sola uirtute, quæ claros homines reddit, uera nobilitas est. hoc sententiarum genus maxime probatur ab Aristotele, quoniam una continuatione sententiam inclusa ratione breuiter & eleganter explicat.

TEXT. *Conuenient etiam huiusmodi locis apophthegmata Laconica.*

COMM

In omnibus locis, in quibus sententiæ bene possunt accommodari, breuiter etiam & scite dicta, qualia sunt illa, quibus Lacones præcipue delectantur, conuenient. apophthegmata uertit Erasmus, breuiter & scite dicta. Plutarchus librum confecit, quem Apophthegmata Laconica inscripsit. quod à Laconibus quibusdam uiris esset pronun-

ciata. sed Laconica uocabantur etiam si ab aliis, quam à Laconibus essent dicta, quod morem Laconum imitarentur. nam dicendi breuitate Lacones utebantur, unde etiam Laconismus pro breui loquentia ponitur. Erasmus octo libros Apophthegmatum collegit, unde potest quis sibi copiam arbitrio suo parare.

Et quæ per ænigmata proferuntur, ut si quis idem diceret, quod Stesichorus apud Locrenses dixit: non oportere contumeliosos esse, ne cicada humi canant.

TEXT.

Obscura quoque dicta, quæ græcè dicuntur ænigmata sæpe uim sententiarum habent. quod exemplo probat Aristoteles. Stesichorus enim poeta, cum uideret Locrenses esse contumeliosos, & multis hominibus iniuriam inferre, uolens eos admonere ut à contumeliis abstinerent, dixit ut cauerent, ne cicada in agro Locrensi humi caneretur. nam hoc ænigmate rerum omnium uastitatem eis minabatur, siquidem cicadæ solent in arboribus canere. quod si tecta omnia, atque omnes arbores excindantur, tunc necesse erit, ut Cicadæ humi canant, cum nihil habeant, in quod ascendant. Eustathius libro tertio Iliadis hoc ænigma sic interpretatur; minatus est quidam se facturum, ut apud hostes cicadæ humi canerent. hoc est, se uastaturum eorum regionem & arbores excisurum. ut necessario cicadæ humi canerent. Strabo libro sexto tradit cicadas quæ in Locrensi agro uersantur sonantius canere, cum in Rhegino agro uicino mutæ sint. Quintilianus libro octauo de ænigmate sic ait; Hæc allegoria quæ est obscurior, ænigma dicitur, uitium meo quidem iudicio, siquidem dicere diuicidè uirtus. L. Crassus. 3. de Orat. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. etenim ex eo genere sunt ea, quæ dicuntur ænigmata. Cicero. 2. de Diuin. Iam uero quo pertinent obscuritates, & ænigmata somniorum. Sunt igitur ab Oratore perquam raro ænigmata usurpanda, quia uitiosam efficiunt orationem, cuius præcipua uirtus est perspicuitas.

Seniori autem homini potissimum conuenit sententias dicere. atque illi præcipue qui magnum rerum usum habeat.

TEXT.

Non cuius homini conuenit sententiis uti, sed eis tantum, qui iam seniores sunt, & magnum rerum usum habent. tales enim propter auctoritatem quam longo tempore, & usu acquisierunt, monent & præcipiendi facultatem habent, & quasi magistris docere possunt, quid faciendum, aut fugiendum sit. hoc est, quod in octauo libro Quintilianus ait, ne passim & à quocunque dicantur. magis enim decent eos, in quibus est auctoritas, ut reus pondus etiam persona confirmet. quis enim ferat puerum, aut adolescentulum, aut etiam ignobile, si iudicet in dicendo, & quodammodo præcipiat? Cornificius libro quarto ad Herennium ita monet; Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi præceptores esse uideamur. neque tamen quilibet senex aptus est ad sententias proferendas, sed is tantum, qui peritus rerum sit, & multa

COMM.

multa tractauerit, multaque experientia doctus fuerit. uel qui plurimum in studiis sapientiae profecerit, talibus enim uiris facile credere solemus.

TEXT. *Indecorum enim est iuniori sententias dicere, sicuti etiam fabulas commisci. de ijs uero quemquam dicere, quorum ignarus est, stulti, ac rudis ingenij proprium est,*

COMM. Probat à contrariis seniori tantum & perito uero sententias conuenire. nam si à puero, uel ab imperito proferantur nullam dignitatem habent. est enim res quaedam indecora, cum puer aut adolescentulus, quasi aliorum magister, sententias loquitur. quoniam ad eam aetatem pertinet discere, non autem docere. sicuti neque puero conuenit fabulas fingere, quamuis aetas illa fabulis praecipue delectetur, quas à maioribus audire debet, & per eas in rebus honestis erudiri. quod si quis praeter imperitum ac ignarum de aliqua re pronuntiare uelit, nonne stultus & insipiens ab omnibus habebitur? quare iuuenes, & imperiti homines debent hoc negocium dicendarum sententiarum senioribus, & longo usu peritis relinquere.

TEXT. *Huius autem rei signum est, quod agrestes homines maxime sententias loquuntur, & facile de re qualibet enunciant.*

COMM. Quod stulti & rudis ingenij proprium sit, de rebus incognitis iudicare, probat à rusticorum consuetudine. qui cum omnium imperitissimi sint, tamen frequentissime sententias loquuntur, & quaedam quasi uiuendi praecipua tradunt, neque quicquam pensi habent in rebus iudicandis, sed temere de quauis re pronuntiant. hoc autem propter stultitiam faciunt, & quia res grauiiores ignorant, qui igitur eodem ingenio, quo rustici praediti sunt, eodem etiam uitio laborant, & de rebus incognitis temere iudicant.

TEXT. *Generatim autem aliquid proferre, quod nequaquam generale sit, maxime conuenit in conuestione, atque amplificatione. & hoc uel in principio, uel postquam aliquid conclusum fuerit.*

COMM. Debet orator diligenter cauere nequid dicat, quod aperte falsum sit. & praecipue nequid generatim proferat, quod nequaquam ad omnes eius generis homines pertineat, ut si quis dicat omnes iuriconsultos auaros esse, aut omnes mercatores mendaces quamuis plerique tales sint, tamen in uitium incidet, quoniam aliqui forte iuriconsulti liberales reperiuntur, & aliqui mercatores ueridici. conceditur tamen interdum oratori, ut ea dicat, quae aperte falsa sunt, & generatim proferat, quae nequaquam generalia sunt, tunc, cum de calamitatibus suis, aut eorum, quos defendit, conqueritur, aut cum amplificatione utitur. cuius rei plurima sunt apud Ciceronem exempla. ut pro Milone sunt haec aperte falsa; omni in hominum ceteru gratias agendis, & gratulationibus habendis & omni sermone celebratur. & paulo post, omnibus in terris & iam uersatur, & semper habitabit nominis mei gloria. item illa, ò terram illam beatam, quae hunc uirum exceperit, hanc ingrati si ceciderit,

10 miseram si amiserit. pro Cn. Plancio, Nihil tam inhumanum, tam immane, tam ferum quam committere ut beneficio non dicam indignus, sed uictus esse uideare. pro lege Man. Cicero cum Pompeij laudes amplificat ea dicit, quae sunt aperte falsa; Qui saepius cum hoste confligit, quam quisquam cum inimico concertauit, plura bella gessit, quam ceteri legerunt, plures prouincias confecit, quam alij concupiuerunt. & alibi, ut eius semper uoluntatibus non modo ciues assenserint, socii obtemperarint, hostes obediuerint, sed etiam uenti tempestatesque obsecudarint. in summa ferè semper Cicero cum utitur conuestione uel amplificatione, solet aliquid dicere, quod ueritatem excedat. Sed hic Aristoteles de sententiis loquitur, quae saepe generatim proferuntur in conuestione & amplificatione, quamuis generales non sint. ut apud Catullum Ariadna cum de Theseo amante conqueritur, ita clamat.

Iam iam nulla uiro iuranti foemina credat,
Nulla uiri speret sermones esse fideles.
ita Dido irata quarto Aeneidos ait,
Nusquam tuta fides.

Apud Euripidem Hecuba cum Vlysses ingratum animi crimine accusaret, dixit, omnes eos, qui populares honores ambiunt, beneficiorum immemores esse. nihil autem interest utrum in conuestione atque amplificationis principio, an in fine utamur eiusmodi sententiis, cum utrobique supra ueritatem aliquid extollere liceat.

Licebit etiam uti peruulgatis, communibusque sententiis, si causa nostra profuerint. nam quia communes sunt, tanquam omnium consensu probatae, rectè se habere uidentur: ut si quis adhortetur ad periculum subeundum eos, qui litare non potuerint, & id dicat; Augurium, ut patriam serues, bellare, secundum est.

Haecenus docuit quomodo nos ipsi sententias excogitare & conformare debeamus, & quot sint earum species, quomodoque tractentur: nunc ait nos aliorum etiam sententiis in oratione nostra uti posse, & praecipue si peruulgatae fuerint, & communes. atque huius rei rationem addit. quia huiusmodi sententiae multum ualent ad fidem faciendam. cum enim communes sint, omnium iam consensu uidentur approbatae. hoc autem tribus exemplis illustrat, primum est Homeri carmen peruulgatum & tanquam prouerbiu à multis celebratum, quod hunc sensum habet; optimum augurium est pro patria pugnare. ergo si quis uelit eos ad bellum pro patria gerendum adhortari, qui litare non potuerunt, & quibus extra portedere tristitia uideantur, & qui infausta notarunt auguria, poterit hoc homerico uti carmine, Augurium, ut patriam serues, bellare, secundum est.

Aiunt Epaminondam Thebanorum ducem, ante Leuctricam uictoriam, cum esset congressurus cum Lacedaemoniis, & litare non potuisset, ex taque tristitia apparerent, hunc uersum pronuntiasse. Cicero in Catone maiore sententiam huius carminis

carminis ita expresit; cum de Q. Fabio Maximo loqueretur; Augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur, quæ contra Remp. fierent, contra auspicia fieri.

TEXT.
COMM.

Et qui concitat inferiores: Mars est communis.
Alterum exemplum. cum quis (inquit) inferiores excitare cupit, ne timeant cum superioribus congregari, poterit ea peruulgata sententia uti. Mars est communis. quæ sententia sumpta est ab Homero, ex libro decimosextimo Iliadis. & à multis postea tum Græcis tum Latinis auctoribus usurpata. Cicero Philippica undecima. Sed ut concedam incertos exitus esse belli, Martem communem, tamen pro libertate, uitæ periculo decernendum. idem pro P. Sestio; Homini studioso fortasse uictoria, sed tamen nimium communem Martem bellique casum metuenti. apud T. Lium frequentem hæc sententia reperitur, ut libro. 8.

Quid illam facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt,

Marsque communis, aduersa pugna euenisset?

Et alibi, Martemque belli communem proponere animo. rursus alibi: & arma, & communis Mars belli decernet. carmen autem Homeri nos ita vertimus.

Communis Maiore uicentem sæpe trucidat.

TEXT. *Et qui adhortatur, ad inimicorum filios interficiendos, etiam si fuerint innocentes; Stultus, qui natos, occiso patre, relinquit.*

COMM. Carmen hoc etiam primo libro huius operis ab Aristotele citatur. ubi de testibus uerba facit, & docet, peruulgatas sententias testimoniorum uim habere. Clemens Alexandrinus ait esse Stasimon poetæ. Philippus Macedonia rex frequenter hæc sententiam usurpabat. de quo ita T. Lium libro decimo de bello Maced. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. postremo negare propalam cepit, factis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore aliam alio tolleret. est autem tanta uis in his peruulgatis sententiis, ut etiam pessimæ causæ eorum ope superiores fiant. id, quod declarat Ptolemæi factum, in Pompeium. cum enim post Pharsalicam pugnam Pompeius Cæsaris impetum fugiens in Aegyptum peruenisset; deliberantibus Ptolemæi consiliariis utrum Pompeium reciperent, an e regione iuberent discedere, Theodorus Chius Ptolemæi præceptor, censuit recipendum & interficiendum esse, addens uulgatam illam sententiam, Mortui non mordent: quod statim à Ptolemæo ceterisque comprobatum est. de hoc genere sententiarum intelligit in Partitionibus Cicero cum ita inquit; Ad commouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. quales sunt illæ. ex malo genere ne casus quidem relinquendus. Pereant amici, di-

una inimici intereant. hanc posteriorem sententiam citat Cicero pro Deiotaro, & ait immanem esse.

Quadam etiam prouerbia uim sententiarum habent, ut illud; Atticus inquilinus. TEXT.

COMM. Prouerbia & sententiæ distinguuntur. neque enim omnia prouerbia sententiæ sunt. neque omnes sententiæ prouerbia. ueruntamen plurima huiusmodi reperiuntur; quæ simul & prouerbia sint, & sententiæ, ut, ubi amici, ibi opes. conciliant homines mala. conscientia mille testes. Mali corui malum ouum. & sexcenta alia. quæ tamen potius sententiæ, quam prouerbia uocantur. sunt alia quæ tantum prouerbia dicuntur, non autem sententiæ, ut Adonidis horti, prora & puppis, Duabus anchoris fultus, inter sacrum & laxum. quæ tamen interdum uim sententiarum habeat, ut Atticus inquilinus. quod de molestis atque odiosis uicinis dici solebat. sumptum ab Atticis qui cum in Samum infulam migrassent, indigenas expulerunt. conuenit igitur in illos, qui munus aliquod nuper adepti, superiores eiiciunt. erigitur quasi sententiæ, si quis dicat, Atticum inquilinum esse uitandum.

TEXT. *Licet etiam sententias proferre contra illas, quæ iam pridem sunt peruulgatae. uero autem peruulgatas, ut illa est, nosce te ipsum. & illa, ne quid nimis.*

COMM. Nemo debet existimare sententias peruulgatas esse tam firmas & sanctas ut nemo possit eas labefactare. licet enim interdum aliquid etiam contra illas dicere, & alias quæ contrariæ sint sententiæ proferre. & tunc præcipue, cum eas reprobando meliores uicem, aut in eas fortis uideri possumus. quæ siq; autem sepe per uulgatas duobus exemplis ostendit, quorum primum est, Nosce te ipsum. hæc sententia Chilonis Lacedæmonij fertur esse, quæ pro scribis templi delphici inscribi solebat, ut ait Plato in Charmide; quæ si Draconis uideretur, uidebat, & cælo descendit. Quidius.

49. *Quædam etiam prouerbia uim sententiarum habent, ut illud; Atticus inquilinus.* TEXT.

COMM. *Licet etiam sententias proferre contra illas, quæ iam pridem sunt peruulgatae. uero autem peruulgatas, ut illa est, nosce te ipsum. & illa, ne quid nimis.* Cicero ad Quintum fratrem; Et illud, *quædam etiam prouerbia uim sententiarum habent, ut illud; Atticus inquilinus.* noli putare ad arrogantiam minuendam solum esse dictum, uerum etiam, ut bona nostra nouimus. Alterum exemplum est; Nequid nimis. quam sententiam quidam Biantis esse dicunt, & una cum superiore fortibus delphici templi inscribi solita. Terentius in Andria seruum Sotiam ita loquentem inducit, Nam id arbitror ad primæ in uita esse uile, ut nequid nimis. Plinius libro undecimo. Perniciosissimum autem & in omni quidem uita quod nimium. Aristoteles ait, in omni re plus nocere, quod nimium est, quam quod parum.

TEXT. *Quædam etiam prouerbia uim sententiarum habent, ut illud; Atticus inquilinus.* TEXT.

COMM. *Licet etiam sententias proferre contra illas, quæ iam pridem sunt peruulgatae. uero autem peruulgatas, ut illa est, nosce te ipsum. & illa, ne quid nimis.* Duo tempora incurrit, quibus commodè sententias peruulgatas reprehendere possumus, primo cum eas uituperando meliores esse uidemus. nam

nam qui sententias improbas vituperat, ipse probus vir esse uidetur. vt Cicero pro Deiotaro: de Domitio dixit versum græcum eadem sententia, qua etiam nos habemus latinum, Pereant amici, dum vna inimici intercidant. quod ille si esset tibi inimicissimus, nūquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, uersus immanis. Secundo cum aliqua perturbatione cōmotus est is, qui dicit, tunc enim ei conceditur etiā contra uulgatas opiniones sentire. vt Menedemus ille apud Terentium, ita inquit, Aut ego profecto ingenio egregie ad miseriam natus sum, aut illud falsum est, quod vulgo audio dici, Diem adimere ægritudinem hominibus.

TEXT. Est autem cum animi perturbatione dictum, ut si quis iratus affirmet, falsum esse, quod se ipsum noscere oporteat. Nam hic (inquit) si seipsum nouisset, nunquam exercitum ducere se dignum esse censuisset.

COMM. Exemplum adfert ad probandum, licet contra uulgatas sententias cum animi perturbatione aliquid dicere. perturbationem autem hic intelligimus omnem animi motum vehementem, vel ad laudandum vel ad vituperandum. ad laudandum, vt si quis extollat Iphicratem Atheniensem ducē, qui cum esset adolescens & ignobili loco natus, tamen multa egregie gessit, & multas auspicio suo uictorias reportauit. posset ita contra sententiam celebratam dicere, ubi sunt qui dicant, oportere quemque seipsum noscere? profecto falsum hoc est, neque à quoquam magnopere attendendum. nam si Iphicrates seipsum noscere uoluisset, & genus suum atque ætatem respexisset, nūquam exercitum ducere se dignum esse censuisset, atque ita Resp. magnis & egregiis uictoriis, quas per ipsū assecuta est, spoliata fuisset. Cicero ad Atticum libro. 2. ut eius literas laudet, contradicit illi uulgatae sententiæ, uia uox magis afficit. sic enim ait, ubi sunt qui aiunt, Quis parus uisus uisus dicitur: quanto magis uidi, ex tuis literis, quam ex illius sermone, quid ageretur? ita si quid Fabricium laudet, quod magnis pecuniis sollicitatus à Pyrrho, tamen à iustitia non discesserit, ita poterit, sententiam illam impugnare, Pecuniarum omnia obediunt. declarauit profecto Fabricius falsum esse quod vulgo iactatur, omnia pecuniis obedire. qui cum infinitam pecuniarum vim impune lucrari posset, maluit tamen probus uir esse, quam pecuniosus, ad uituperandum uerò possumus contra uulgatas sententias dicere hoc modo; ut si quis dicat falsum esse, quod vulgo dicitur. Malè parca cito dilabuntur, cum Dionysius rapinis & sacrilegiis plurima congefferit, quæ non solum ipse ad senectutem usque conseruarit, sed etiam filio suo reliquerit.

TEXT. Melior esse uidebitur, qui dixerit, non esse uerum, quod aiunt, ita amare oportere, ut aliquando sis osurus, sed potius oportere ita odisse, ut sis amaturus.

COMM. Interdum accidit, vt uulgatas sententias vituperando meliores esse uideamur. quo tempore licet

10 eas securè vituperare, quod Aristoteles exemplo comprobatur. aiunt enim Biantem Priensem quæ connumeratur inter septem, ita præcepisse; Amantquam osurus, oderis tãquam amaturus. si quis igitur hanc sententiam inuertat, hoc modo, nõ ita amare oportet, vt aliquãdo sis osurus, sed ita oportet odisse, ut aliquando sis amaturus, is profectò vir esse bonus, & mitis ingenij uidebitur. Cicero in libro de Amicitia, de Scipione sit ait; Negabat ullam uocem inimiciorum amicitia potuisse reperiri, quam eius qui dixisset, ita amare oportere, vt aliquãdo esset osurus. Nec se adduci posse, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset vnus è septem: sed impuri cuiusdam & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam.

Sed oportet oratione pacificare, quid ipsi sentiamus: quod si minus, causam addere oportet, ut si, uel ita dicamus, amare oportet, non quemadmodum aiunt, sed tanquam sis semper amaturus, illud enim alterum insidiatoris est: uel hoc modo; nequaquam mihi placere potest id, quod uulgo dicitur: uerum enim amicum ita amare oportet, tanquam perpetuo sis amaturus.

TEXT.

30 Duobus modis contra peruulgatas sententias ita disputare possumus vt meliores ipsi uiri esse uideamur. primo si in dicendo sententiam nostram aperiamus, altero si causam addamus cur ab ea nos discrepamus. & causam quidem diffensionis à ceteris, hoc modo addere poterimus. Non ita amare oportet, vt uulgo dicunt, tanquam aliquando sis osurus, sed tanquam sis semper amaturus. illud enim improbi hominis atque insidiatoris est. Sententiam autem nostram aperiemus hoc modo; Nunquam mihi placere potuit id, quod uulgo dicitur, Amantquam osurus, oderis tanquam amaturus. oportet enim, vt uerum amicum ita diligamus, tanquam perpetuò simus amaturus. idem in alia sententia faciemus, vt, Non bene dictum illud est, Nosce te ipsum, multi enim si ignobilitatem & ætatem suam atque vires aduerteret, à præclaris operibus auerterentur. vel. Nequaquam mihi satisfacit illud dictum, Nosce te ipsum. frangit enim animos hominum, & in rebus gerendis tardiores efficit.

COMM.

Sed neque illud probat, Nequid nimis: nam improbos homines supra modum odisse conuenit.

TEXT.

50 Illa quoque sententia uulgata, Nequid nimis, quam supra Chilonis Lacedæmonij fuisse diximus, ita reprehendi potest, ut reprehendentis mores esse meliores uideantur, ut si quis ita dicat; Non possum id omnino probare, quod uulgodicitur, Nequid nimis. improbos enim & conceleratos homines supra modum odisse laudabile est.

COMM.

Magnam autem in dicendo utilitatem adferunt sententia, primo propter rudem & inanem auditorum naturam; gaudent enim si quis generatim locutus, eas opiniones tetigerit, quas ipsi sigillatim habent.

TEXT.

Duabus de causis docet Aristoteles, sententias in oratione maximam utilitatem & fructum adferre. quarum primam multis uerbis explicat, antequam ad secundam accedat. est igitur prima causa cur sententia magnam uim habeant in dicendo, quia plerunque apud rudes & imperitos habetur oratio, qui quadam inani scientia persuasione capiuntur. cum id ab Oratore probari audiant, quod iam ipsi scire quodammodo se putabant. Orator enim cum sententias loquitur, eas communiter & generatim profert, ut, carere culpa maximum est in rebus aduersis solatium, auditor autem, qui iam se culpa vacuum esse intelligit, in aliqua re molesta & aduersa, statim sententiam illam audiens exhilaratur, & uerissimam esse iudicat. ita si quis ope amicorum sustentatus, & quae cupiebat assecutus audiat ab Oratore sententiam illam, ubi amici, ibi opes, facere non poterit, quin gaudeat, & eam sententiam approbet. iam enim sigillatim eam opinionem conceperat, quam generatim deinde ab Oratore proferri audit, nempe hunc & illum amicum sibi esse colendum & retinendum, cuius ope fuerat adiutus, hoc enim apud animum suum statutum habebat. posthac audiens eis opes non deesse, qui amicis abundant, magno gaudio cumulat. & secum prudentiam suam laudat, quod amicos sibi compararit. haec est Aristotelis sententia, quam deinceps clarius explicat.

TEXT. *Quod autem dico clarius exponam, unde etiam perspicuum erit, quomodo ipsas opiniones uenari oporteat. Sententia enim, quemadmodum antea dictum est, generalis est enunciatio, qui uero audiunt tunc latantur, cum id generatim dicitur, quod ipsi antea in parte uerum esse credebant: ut si quis malos uicinos, aut filios improbos habeat, cum sanè probabit qui dixerit, Nihil est uicinitate molestius, aut, Nihil stultius quam liberos procreare.*

COMM. Debet Orator diligenter aduertere quid auditores opinentur ac sentiant. hoc enim ad persuadendum uim habet maximam. itaque clarius exponit Aristoteles id, quod supra dixerat, ut etiam ab Oratore possit intelligi, quomodo opiniones audientium uenari oporteat. cum enim sententia generalis quaedam sit opinio, sicuti supra declaratum est, cum sententia naturam ac definitionem euolueremus, fit ut auditores tunc non mediocriter latentur, cum ab Oratore audiunt id uniuersè dici atque affirmari, quod ipsi antea aliqua ex parte experti erant, aut uerum esse opinabantur. confirmantur enim nostrae opiniones, cum prudentibus uiris idem uideri intelligimus. & nobis ipsis sapientiores uidemur. hac ratione fit, ut Oratores facile mentes audientium, quo uelint, impellant. magna enim laetitia afficiuntur, cum eas sententias audiunt, quas ipsi iam quodammodo intelligebant, & se non paruo ingenij acumine prestare credunt. suamque ipsorum solertiam secum admirantur, quae causa est illius inanis laetitiae, quam ani-

mo concipiunt. gaudent enim omnes cum aliquid ingeniose putant se intelligere. probat autem hoc, quod dicit Aristoteles duobus exemplis. primum hoc est, si quis improbos habeat uicinos, à quibus molestia saepe afficiatur, & audiat oratorem ita dicentem, Nihil est uicinitate molestius, confestim hanc sententiam probabit, & uerissimam esse dicet. alterum exemplum est illud, si quis prauos habeat filios, qui magnis curis parentes onerent, & audiat illam sententiam, Nihil stultius quam liberos procreare. sine dubitatione ueram esse confirmabit, quamuis re ipsa non omnino uera sit.

20 *Quare diligenter oportet aliqua ratione conijcere, quid sentiant, existimentque auditores. deinde generatim illud enunciare. Atque haec quidem una est utilitas, qua ex sententiis dicendis percipitur.* **TEXT.**

Plurimum difficultatis est in uenandis audientium opinionibus, multae sunt enim in animis hominum latebrae, multi recessus. ut non cognosci facile possit, quid quisque sentiat. itaque debet Orator omni diligentia scrutari, quid sentiant, & quid existiment auditores. quod cum intellexerit, generatim illud enuncians, coget eos in sententiam suam descendere. hoc est quod apud Ciceronem secundo de Oratore M. Antonius ait se diligenter obseruare. his quidem uerbis; sic equidem cum aggredior incipit em causam, & grauem ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione, curaque uersor, ut odoror quam sagacissimè possum, quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid uelint, quo deduci oratione facillimè posse uideantur. Si se dāt, & (ut ante dixi) sua sponte, quo impellimur inclinant, atque propendent, accipio quod datur, & ad id unde aliquis flatus ostenditur, uela do. sin est integer, quietusque iudex, plus est operis, sint enim omnia dicendo excitanda nihil adiuiante natura. sed tantam uim habet illa, quae rectè à bono poeta dicta est flexanimita, atque omnium regina rerum Oratio, ut non modo inclinantem origere, aut stantem inclinare, sed etiam aduersantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis capere possit. haec Antonius, ex quibus intelligi potest, quanta sit utilitas in cognoscendo quid sentiant atque existiment auditores.

30 *Est etiam altera longe melior, quod sententiae moratas orationes efficiunt. Orationes moratas habere dicitur, in quibus dicentis sensus aperitur: quod in omnibus sententiis dicendis accidit eo, quod, qui sententiam dicit, generatim enunciat, quid ipse de rebus expectendis sentiat. quare si bona sententiae fuerint, probum etiam Oratorem uideri faciunt.* **TEXT.**

Hac est secunda causa, quare sententiae multum utilitatis in dicendo adferant, quod Orationes moratas efficiunt. dicuntur autem Orationes moratae illae, quae dicentis mores expriment, & in quibus tanquam in speculis imago animi perspicitur.

perspicitur. nam plerunque uerum esse solet id, quod Socrates aiebat, Qualis vir, talis oratio. sepe etiam in oratione boni mores finguntur, ut facilius fides fiat. Cicero pro P. Quintio sic ait; Quia, quod uirum bonum facere oportebat, id loquebatur Nazius, credidit Quintius, cum qui oratione bonorum imitaretur, facta quoque imitaturum. Ratio autem, cur in dicenda sententia mores exprimentur illa est, quod qui sententiam dicit, generatim enunciat mentem suam, & aperit quid sentiat, de rebus expetendis & fugiendis. ex qua re non difficulter intelligi potest, vtrum bonus an malus sit is, qui dicit. nam si bonae sententiae fuerint, uirum bonum oratorem uideri faciunt, si uero male, malum. debet igitur Orator semper a malis sententiis abstinere, & bonas tantum atque laudabiles inuestigare. Nam quis non cum bonum uisum existimet, qui ita loquatur, ut Cicero pro Milone facit ipsum Milonem loqui? Addit haec quae certe uera sunt, fortes & sapientes uiros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta: se nihil in uita nisi preclarissime fecisse, siquidem nihil sit praestabilius uiro, quam periculis patriam liberare. beatos esse quibus ea res honori fuerit. a suis ciuibus, nec tamen eos miseros, qui beneficio, ciues suos uicerint: sed tamen ex omnibus praemiis uirtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriae. esse hanc unam, quae breuitatem uitae posteritatis memoria consolareretur, quae efficeret ut absentes adessemus, mortui uiueremus. haec denique esse cuius gradibus etiam homines in caelum uideantur ascendere. certe nihil hac oratione moratius nihil sublimius, nihil ad commouendum accommodatius fieri potest. sed huiusmodi plurima sunt apud Ciceronem exempla, quibus uel se, uel eos, quos defendit, optimos uiros uideri facit.

TEXT. *Atque haec quidem de sententia, & quid ipsa sit, & quot eius sint species, & quomodo sit utendum ea, quamque utilitatem habeat, dicta sufficiant.*

COMM. Iam eam tractationem, quae ad sententiam attinet, se absoluisse ostendit, cum illa quatuor explicauerit, quae ad huiusmodi tractationem esse necessaria uidebantur. nempe, quid sit sententia, & quae sint eius species, & quomodo sit eis utendum, & quam utilitatem in dicendo adferant. haec enim omnia sigillatim diligenterque sunt explicata. quare nihil amplius superest, quod hoc loco de sententia dicendum esse uideatur.

TEXT. *De argumentis uero generatim primo dicamus, quemadmodum ea quaerere oporteat, deinde sigillatim etiam eorum locos explicemus. sunt enim haec duo inter se distincta, ac diuersa.*

COMM. Nunc transit ad enthymemata, quae latine dici possunt argumenta, ea uero quomodo tractaturus sit, exponit. primo enim generatim docet, cuiusmodi esse debeant, ex qua materia, quaque

forma constituantur. deinde sigillatim tradit locos unde deducantur. haec autem duo plurimum inter se differunt, & specie distincta sunt: itaque separatim etiam ea tractat.

Quod uitem Enthymema syllogismus quidam sit, antea dictum est; & quomodo sit syllogismus, & in quo differat a Dialecticis, & quod in colligendo neque ea, quae remota sunt, neque omnia, quae dici possunt sumere oporteat. illud enim obscurum est propter distantiam, hoc autem garrulitatis est, quia perspicua dicuntur.

Cum sit de enthymemate uerba facturus, prius ea repetit, quae primo in libro declarata sunt. ut ostendat se nihil quod necessarium sit, praetermittere. nam scire oportet, quid Enthymema sit. & antea dictum est, esse quandam syllogismi speciem, qua Oratores potissimum utantur. deinde scire oportet, quomodo sit syllogismus, & in quo differat a Dialecticis. & dictum est, esse syllogismum imperfectum ex uerisimilibus & signis. qui eundem usum oratori praebet, quem perfectus ille Syllogismus Dialectico. & qui non tam materia quam forma distinguatur a Dialectico syllogismo. postremo sciendum est, ex quibus rebus omnes syllogismi constent, & dictum est, ex ijs constari, quae neque ualde remotae sint ac distantes, neque ualde propinquae atque omnibus obuia. nam longae petitione atque accersitae res obscuriorem efficiunt orationem. quod in oratore uitium est uel maximum. res autem propinquae, atque omnibus obuia, propter claritatem & perspicuitatem suam facile contemnuntur, & uanum atque garrulum Oratorem uideri faciunt. uocat autem Aristoteles τὰ ἀπίπαστα, quae procul ab imperitorum intelligentia sensuque disiuncta sunt. quae non nisi ab eruditis hominibus, & in disciplinis multum ac diu uersatis intelligi possunt. ut quae a Mathematicis & Philosophis traduntur. Itaque magna reprehensione digni sunt oratores, & concionatores ij, qui coram populo de rebus occultis, & a communi sensu ualde remotis disputant. quia uel perperam intelliguntur, uel fastidium auditoribus mouent. neque sane probandus est ille, qui res tantum maxime perspicuas, & nulla probatione indigentes colligit, neque quicquam acute atque ingeniose concludit. sed omnia plana atque aperta completitur, ut res manifestior fiat. hoc enim garrulitatis crimine carere non potest.

Atque haec etiam causa est, cur imperiti homines apud plebem facilius, quam eruditi, quod uolunt, persuadeant: quemadmodum poetae quoque restantur; qui aiunt imperitos in turba concinimus ac probabilius dicere. docti enim uiri ad res suas probandas communibus & generalibus utuntur; indocti uero sumunt ea, quae cognita habent, atque in promptu sunt.

Hic aliud agens explicat quaestionem de qua nonnulli dubitarunt, cur accidat, ut imperiti homines cum in turba uerba faciunt, ingeniosiores uulgo uideantur, & facilius, quae uolunt persuadent,

V. 2. deant,

veant, quam eruditi? & hoc ita clarum est, ut
 etiã in carminibus suis poetę uerum esse fateatur.
 nam Euripides in Hippolyto Tragœdia scribit
 eos, qui apud sapientes uiros nihil dicendo ualēt,
 apud imperitos plurimum ualere. quem locum
 etiam Plutarchus citauit in opusculo de Liberorū
 educatione. Aristoteles hanc adfert causam; quod
 eruditi dicunt ea, quę in uniuerso genere sunt, &
 communia. quoniam artes & scientiæ, quibus præ
 diti sunt, generalia tantum amplectuntur, & sin
 gularia negligunt. hæc autem ab intelligentia uul
 gi remota sunt, quia uulgius magis ea, quę singu
 laria sunt, & sub sensum cadunt animaduertit. spe
 cies autem rerum & genera non facile cōcipit. de
 quibus omnes scientiæ sunt. at uero imperiti ra
 tiones suas atque argumenta ducunt ex rebus cog
 nitis & apertis, quę in promptu sunt omnibus,
 & sensibus accommodatę, quare fit ut probabilio
 res esse uideantur. Quintilianus libro secundo po
 nit hanc quęstionem; Quare ineruditi ingeniosę
 res uulgo habeantur? deinde eam multis allatis ra
 tionibus soluit, ac primo quidem ait accidere ui
 tio malę iudicantię, qui maiorem habere uim
 credunt ea, quę non habent artem. deinde multa
 etiam esse ait, quę imperitos naturaliter fallant,
 quia rudia politis maiora, & sparsa compositis nu
 merosiora creduntur. propter hæc etiam (inquit)
 interdum uidentur indocti copiam habere maio
 rem, quod dicunt omnia, doctis est electio & mo
 dus. nonnullas etiam alias adfert causas Quinti
 lianus, quas si quis quęrit, ab eo petat. Aristoteles
 enim una, quę uerissima est, contentus fuit. Pri
 mum igitur hoc præceptum est, ut in conficiendis
 argumentationibus, ne res eas sumamus, quę uel
 à re ipsa ualde remotę sunt, uel nimis uulgares &
 uicinę uidentur.

TEXT. *Quare non ex omnibus, quę probabilia uidentur,
 sed ex certis ac definitis sumenda sunt argumenta, ut
 ex eis, quę uel disceptatores ipsi probant, uel ij, quo
 rum sententiam sequuntur.*

COMM. Ex hoc primo præcepto sequitur, ut non om
 nia, quę probabilia sunt, Oratori sint accommo
 data. multa enim à doctis & sapientibus uiris pro
 bantur, quę uulgo uel non intelliguntur, uel non
 creduntur, uel etiam ridentur. Sunt igitur certa
 quędam & definita, quę tractari debent ab Ora
 tore, nempe ea, quę probantur ab ipsis iudicibus,
 uel ab eis, quorum ipsi iudices sententiam sequū
 tur, ut legulatoribus, magistratibus, principibus.
 iudices enim uel sententiam suam atque opinio
 nem in iudicando sequuntur, uel aduertunt, quid
 legibus constitutum sit, uel quid maiores magi
 stratus aut principes præscriperint. quod si ea,
 quę dicuntur ab Oratore ab horum opinione, nõ
 discrepant, omnino probabilia sunt, & facile fidẽ
 faciunt. & hoc est quod odorari quam sagacissimẽ
 debet Orator, quid sentiant atque existiment ij,
 qui sententiam laturi sunt, ut ad eorum opinionẽ
 quam maximẽ fieri potest, orationem suam ac
 commodet.

10 *Et hoc ita uideri, uel omnibus, uel maxima parti,
 perspicuum esse debet.* **TEXT.**

Cum iudicibus aliquid probare contendit Ora
 tor, quod non ipsi iudices sentiant, sed ij, quorum
 sententiam iudices sequi debeant, ut legumlato
 res, & probati iurisperiti, tunc non satis est unũ
 aut alterum ita sentientem in medium adducere,
 ut Trebatium, aut Scæuolam, sed oportet ostende
 re uel omnes legumlatores & iurisperitos in
 ea esse sententia, uel maximam eorum partem. ut
 si quis, exempli gratia, Milonem defendens, dicat,
 in periculis omnem esse honestam rationem expe
 diendę salutis, & licere uim ui repellere, quoniam
 id Manilio uideatur, certẽ non erit hoc probabi
 le, sed si ostendat, omnes iurisperitos, aut
 maiorem partem ita sentire, statim fiet proba
 bile.

20 *Neque tantum ex necessarijs colligendum est, sed
 etiam ex eis, quę plerunque sunt.* **TEXT.**

Cum res omnes, quę fiunt, ita distinguantur,
 ut aliquę semper, & eodem modo fiant, quę neces
 sarię dicuntur, aliquę frequenter & ex maiori par
 te, aliquę rarõ atque fortuito, debet Orator non
 tantũ eas inuestigare, quę necessarię sunt, & sem
 per eodem modo fiunt, quoniam hæc pauca sunt,
 & ad humanas actiones serẽ non pertinet, de qui
 bus Oratoribus est assidua tractatio, sed eas præci
 puẽ quęrare debet, quę plerunque fieri solent, &
 à communi opinione non abhorret. quę uerõ for
 tuitę sunt & rarissimẽ accidunt, eas prætermitte
 re debet Orator, quia nihil, aut parum admodum
 ad persuadendum ualent. ergo duo genera rerum
 tractat Orator, hoc est necessarias, & uerisimiles.
 argumenta quę ex necessarijs conficiuntur in ar
 te oratoria dicuntur ab Aristotele *τεκνίμια*, sicut
 in primo libro declaratum est. hæc in Partitioni
 bus Cicero uocat proprias rerum notas, quę ali
 ter esse non possunt. ea uero argumenta, quę fiunt
 ex ijs, quę plerunque eueniunt, uocat Aristote
 les *κινῶτα*. Cicero uerisimilia siue probabilia, quę
 licet non semper uera sint, & aliquando fallant, tã
 men ex maiori parte uera esse solent, & rarõ
 falsa.

40 *Atque illud primo sciendum est; necesse esse, ut,
 qui de aliqua re dicturus est, & argumentaturus, uel
 oratorio syllogismo, uel quocunque alio, quę in ea re
 sunt, cognita & perspecta habeat uel omnia, uel sal
 tem aliqua. nam si nihil cognitum habueris, nihil erit
 unde argumentari possis.* **TEXT.**

Hoc præceptum commune est, nõ tantum om
 ni generi causarum, ut iudiciali, deliberati
 uo, & demonstratiuo, sed etiam omni doctri
 nę, & omni disputationi, ut antequam de ali
 qua re dicere aggrediamur, prius cognoscamus
 uel omnia, uel saltem aliqua eorum, quę ad
 eam rem pertinent. insipientis enim est, ac
 planẽ dementis hominis, de ea re uerba fa
 cere, quam penitus ignorat. nam quid erit,
 unde possis argumenta deducere, si nihil co
 gnitum habueris? quod si tenuem & obscu
 ram

tam cognitionem tenueris, quid erit vnde possis aptè, distinctè, copioseque disputare? verisimè enim dictum est ab Horatio,

Scribendi rectè, sapere est principium & fons.

Plato in Symposio negat eum rectè quicquam de laude posse dicere, qui rem, quam laudat, non intelligit. quod in rebus omnibus idem valet. nam qua ratione fieri potest, vt quis causam aliquam benè agat, quam vel penitus ignoret, vel non satis cognitam habeat? M. Antonius libro secundo de Oratore præcipit idem quod Aristoteles hoc loco, sic enim ait; Riserit aliquis fortasse hoc præceptum, est enim non tam acutum, quam necessarium. magis que monitoris non fatui, quam crudi magistri. Hoc enim primum præcipientur, quas cunque causas erit acturus, vt eas diligenter penitusque cognoscat. & paulo post ita inquit; Nemo potest de ea re, quam non nouit, non turpissimè dicere. rursus infra; cum rem penitus causamque cognoui, statim occurrit animo, quæ sit causa ambigua. Atque vtilissimum quidè esset omnia, quæ sunt in causa, penitus cognoscere, sic enim maior copia maiorque dicendi facultas daretur, quod si omnia cognosci possunt, danda saltem est opera ut multa cognoscantur. nam quanto plura cognita fuerint, tanto melius & accuratius causa tractabitur.

TEXT. *Dico autem hoc modo; ut, si consilium dandum sit Atheniensibus, utrum bellum suscipiendum sit, nec ne; quomodo id facere poterimus, nisi copias eorum cognitas habuerimus? utrū nauales sint an pedestres, an utriusque generis, & quanta sint: deinde qua sint eorum uectigalia, qui amici, qui inimici: præterea qua bella iam antea gesserunt, & quomodo; ceteraque eius generis.*

COMM. Exemplis illustrat id, quod supra dixerat, oportere causam habere cognitam, de qua dicturi sumus. ac primum quidem exemplum est in deliberatiuo genere. ut si deliberent Athenienses, vel Lacædæmonij, vel Romani de bello gerendo, utrū suscipiendum sit bellum, nec ne. necesse est, vt qui bene sententias dicturus sit, cognoscat eorum copias, quos ad bellum adhortaturus est, utrū in terra, an in mari ualeant, an utrobique. & utrum satis magnæ sint. ut hostium impetum sustinere, aut etiam hostes debellare possint. Secundo loco opus est, ut ciuitatis uectigalia nota habeat, unde comæatus & stipendia militibus comparari possint: sunt enim uectigalia (sicut ait Cicero) subsidia belli. Tertio noscat, qui amici, & qui inimici futuri sint. hinc enim sæpe maxima rerum gerendarum momenta pendent. & auxiliarij milites sæpe uel uictoriam, uel belli offensionem importat. Quarto scire oportet, quæ bella ciuitas iam antea gesserit, & quo exitu. nam ex præteritis facile de futuris coniecturam facere possumus. Cicero Philippica tertia cum bellum contra Antonium suscipere. P. C. adhortatur, enumerat copias, quibus debellari possit Antonius. ac primo loco ponit, firmissimū exercitum in uicto genere ueteranorum militum,

10 quem C. Cæsar adolescens comparat. deinde legionem Martiam incredibili uirtute, quæ Albæ confederat, tum legionem quartam quæ contra Antonium stabat, Denique D. Bruti exercitum, qui Galliam cisalpinam tenebat. postremo cōsensum Municipiorū coloniarumque prouinciæ Gallia, quæ omnes ad auctoritatem Senatus, maiestatemque populi R. defendendam conspirasse uidebantur. Pro L. Man. ubi suadet Romani ut bellum contra Mithridatem suscipiant, & illud Pompeio gerendum committant. hæc omnia diligenter persequitur. nam Pompeij copias & terra & mari ualentes commemorat, & Asiam prouinciam celebrat, unde uectigalia maxima proueniebāt, & amicos Asiae populos, inimicos autem Mithridatem & Tigranem. bella etiā à Sylla, & Murena, & Lucullo contra Mithridatem gesta narrat. Sic etiam Turnus apud Virgilium, non esse deserendū bellum contra Aenæam suadet, quoniam non defutura sint copias, quamuis Diomedes auxilium ferre denegasset;

20 Non erit auxilio nobis Aetolus & Arpi
At Messapus erit, felixque Tolumnius, & quos
Tot populi misere duces, nec parua sequetur
Gloria, delectos Latio, & Laurentibus agris,
Est & Volscorum egregia de gente Camilla

30 Agmen agens equitum, & florentes gre cateruas.

Et si laudandi fuerint, quomodo id præstabitur, nisi naualem eorum pugnam & uictoriam apud Salaminem insulam, aut terrestre praelium in Marathone cognitum habuerimus; aut qua pro salute filiorum Herculis gesserunt. & siquid est aliud eius generis: omnes enim à bonis, qua in sunt in aliquibus uel in meso uidentur, laudare consueuerunt.

COMM. Alterum exemplum in demonstratiuo genere sensus est, non possumus quemque laudare, nisi bona, quæ illi insunt, aut inesse uidentur, cognita habeamus. ut si laudare Athenienses uoluerimus, nequaquam id commodè præstare poterimus, nisi res ab eis præclare gestas intellexerimus, ut uictoriam quam de Xerse Persarum rege tulerunt apud Salaminem insulam duce Themistocle. fuit enim illa uictoria insignis ac memorabilis, de qua ita Cicero primo de Off. citeturque Salamis clarissimæ testis uictoriæ. Herodotus in urania copiosè pugnam hanc describit. uictoriā autem in Marathone de Medis duce Milciade reportarūt Athenienses. de qua idem Herodotus in Erato uerba facit. Cicero primo de Off. ita inquit, quæ magno animo & fortiter, excellenterque gesta sunt, ea ne scio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc Rhetorum campus de Marathone Val. Max. scribit, trecenta millia Persarum ab Atheniensibus in Marathone, duce Milciade fuisse cæsa. q̄ uerò pro filiis Herculis Athenienses gesserunt Ilocrates in Panegyrico narrat, & Euripides in Heraclidis. tria sunt hæc Atheniensiu p̄clara opera, q̄ gratia exempli sunt ab Aristo. posita. nā eiusdè generis èt multa narrari possunt. siquidè in laudando solent Oratores diligenter inquirere, quæcunq; bona sunt in

eo, quem laudant, vel quæ esse videntur. vt Lucre 10
tius libro sexto sic Athenienses laudat;
Primæ frugiferos fœtus mortalibus ægris
Dididerunt quondam præclaro nomine Athe-
næ.

Et recreauerunt vitam, legesque rogarunt.

Et primæ dederunt solatia dulcia vitæ.

Cicero pro L. Flacco sic Athenienses in cœlū
effert; Adfunt Athenienses vnde humanitas, do-
ctrina, religio, fruges, iura, leges ortæ. atque in om-
nes terras distributæ putantur; de quorum vrbis
positione, propter pulchritudinem etiam inter
Deos certamen fuisse proditum est, quæ vetustate
ea est, vt ipsa ex sese suos ciues genuisse dicatur, &
eorum eadem terra parens, alrix, patria dicatur,
auctoritate autem tanta est, vt iam fractum pro-
pè ac debilitatum Græciæ nomen huius vrbis lau-
de nitatur.

TEXT. *Eodem modo ex contrarijs vituperant: aduertunt enim siquid in eis turpe est, aut inesse videtur; ut quod Athenienses reliquos Græcos in seruitutem redegerunt, & quod Aeginetas, & Polideatas, qui cum ipsis contra barbarum pugnaverant, & se strenuè fortiterque gesserant, sibi seruire cogesserunt; & si qua sunt eiusmodi: quin etiam quarunt an in aliquem alium errorem uniuersa ciuitas delapsa sit.*

COMM. Quod si quis (inquit) Athenienses vituperare
voluerit, id nequaquam facere poterit, nisi sciat,
quid contra iustitiam & æquitatem commiserint,
& quid in eis turpe sit, aut esse videatur. vt si di-
cat ab Atheniensibus, postquam maris imperium
occupassent, Græcos in seruitutē fuisse redactos.
hoc enim iniquum & tyrannicum fuit. sed illud
atrocius, quod Aeginetas & Polidzatas, quorum
egregia virtus contra barbaros enituerant, ex vr-
bibus propriis vna cum liberis & coniugibus cru-
deliter expulerunt, & in eas ipsi colonos transmi-
serunt. Val. Max. libro nono, capite de crudelitate;
tradit Athenienses statuisse, vt Aeginetarum iuue-
tuti pollices abscinderentur, vt classe potest popu-
lus in certamen maritimarum virium secum de-
scendere nequiret. Cicero tertio de Offic. sic ait;
Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, vt Aegi-
netis, qui classe valebant, pollices præciderentur.
eodem modo Potidzatas longo tempore bello fa-
tigatos, tandem cum singulis tantum vestimētis
ex vrbe dimiserunt, & eorum agros & possessio-
nes occuparunt. hæc igitur qui vituperare volunt
Athenienses diligenter inuestigare debent. & præ-
terea si quem in alium errorem deprehendere po-
terūt vniuersam ciuitatem incidisse. vt quod Mil-
ciadem præstantissimum imperatorem, & optimè
de Rep. meritum in carcere mori coegerint, quod
Aristidem iustissimum hominem eiecerint & ciui-
tate, quod Phocionem virum innocentissimum
indignissime cruciarint. & si qua sunt huius gene-
ris cætera.

TEXT. *Idem quoque in accusando & defendendo fieri so-
let: nam ea spectantes, quæ insunt, accusant, & defen-
dunt.*

In iudiciali etiam genere necesse est causam **COMM.**
prius cognoscere, quam ad agendum accedamus.
nam quomodo potest orator quempiam in iudi-
cium vocare, & accusare, nisi sciat, quid ab eo ne-
farie turpiterque gestum fuerit? aut quomodo de-
fendere poterit, nisi rei vitam & morès explicet?
ideo Cicero cum Verrem esset acculaturus in Si-
ciliam prouinciam. quam per triennium Verres
obtinerat, profectus, diligentissime quæruit,
quid ab eo flagitiosè, turpiter, auare, crudeliter,
actum fuisset. atque ita paratissimus ad accusandū
venit. quod etiam in defensionibus obseruabat,
vt nunquam nisi diligenter præmeditatus, ad oran-
dum accederet.

TEXT. *Nihil autem interest siue de Atheniensibus, siue
de Lacedæmonijs siue de aliquo Deo, siue de homine
agatur. etenim si Achilli consilium dare uoluerimus,
aut eum laudare aut vituperare, aut accusare
aut defendere, quæ ipsius personæ hærent, aut
hæerere videntur, sumenda sunt, ut de illis dica-
mus.*

Sicuti hoc præcepti cuiuslibet generi causarum **COMM.**
commune est, ita etiam cuiuslibet hominum gene-
ri. neque enim quicquam interest, de quo homi-
ne, aut Deo, aut de qua ciuitate, aut de quo popu-
lo verba faciamus. nam quamuis Atheniensium
exemplo supra sit vsus Aristoteles, poterat etiam
Lacedæmoniorum, vel Thebanorum, vel Roma-
norum vel quorumlibet aliorū vti. ita sicut Achil-
lem pro exemplo ponit, etiam Vlysem, vel Dio-
medem vel Theseum, vel quemuis alium hominē
ponere potest idem de reliquis sentiendum. nam
(vt primo de Inuentione Cic. docet) Omnes res
argumentando confirmantur, aut ex eo, quod per-
sonis, aut ex eo, quod negocijs est attributū. vt, exē-
pli gratia, sit Achilles nobis propositus, cui suade-
re aliquid velimus, vel quem laudemus aut vitupe-
remus, vel quem accusemus aut defendamus. cer-
tè necesse erit ea considerare, ac videre, quæ ipsius
personæ hærent aut hæerere videntur. has autē res
Cicero undecim esse putat, quæ personis attribu-
tæ sunt, hoc est, nomen, naturam, uictum; fortu-
nam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta,
casus, orationes, quas si quis in unaquaque causa
bene intellexerit, ei uerba deesse non poterūt. mo-
do has res ad finem cuiusque causæ rectè dirigat.
nam (ut in primo libro declaratum est) in demon-
stratiuo genere finis est honestas & turpitudine, in
deliberatiuo, utilitas & detrimentum, in iudiciali
æquitas & iniquitas, ad quos fines omnis sem-
per oratio tanquam ad proprium scopum est di-
rigenda, & hoc quod Aristoteles hoc loco sub-
iungit.

TEXT. *Quod si laudamus aut vituperamus, spectare oportet, siquid in eo sit honestum aut turpe: si accusamus aut defendimus, siquid iustum aut iniustum: si consilium damus, siquid est, quod prodesse, aut obesse possit.*

Quamuis omnis causa confirmetur ex ijs, quæ **COMM.**
rebus & personis attributa sunt, tamē hæc est inter
causas

causas differentia, quod cum in demonstratio 10
 genere versamur, & aliquem laudamus aut vitu-
 peramus, omnis oratio nostra eo spectat, ut osten-
 damus, quid in eo quem laudamus honestum sit,
 ut quam nobili genere natus sit, quam liberaliter
 educatus, quam laudabili uita & moribus prædi-
 tus sit, quas res egregie gesserit, ita quid in eo, que
 vituperamus, turpe sit, ut in secunda Philippica
 Ciceronis in Antonium uidere licet, quæ flagitio-
 rum & scelerum Antonij refertissima est. cum au-
 tem iudiciale genus tractamus, & aliquem accusa-
 mus aut defendimus, tunc id vnum spectandum
 est, quod iustum aut iniustum esse videatur. ut Ci-
 cero contra Verrem quæ ille iniuste gesserit, com-
 memorat. & pro Milone docet iuste Clodium à
 Milone fuisse interfectum. Denique cum uersamur
 in deliberatio genere, & consilium damus, tunc
 aduertimus quid in causa sit, quod prodesse aut
 obesse possit, ut Cicero pro lege Man. docet in co-
 bello, quod suadere uolebat, agi gloriam populi
 R. agi salutem sociorum atque amicorum, agi cer-
 tissima populi R. uectigalia & maxima. agi deniq;
 bona multorum ciuium. quæ omnia sine dubita-
 tione sunt utilissima.

TEXT. *Idem etiam in qualibet re faciendum est: ut si qua
 eatur, utrum bona sit iustitia, an non bona; ex ijs, quæ
 ipsi iustitiæ, aut bono insunt, colligere oportet.*

COMM. Quod in personis fit, idem etiam in rebus fieri
 solet. ut ex ijs, quæ rei inhærent, uel inhære uide-
 tur, omnis causa confirmetur. ut si quæstio propo-
 natur, utrum iustitia bona sit nec ne? spectanda
 sunt ea, quæ iustitiæ, atque bono insunt, atque ita
 colligere, & argumentari in utranque partem lice-
 bit. utitur autem hoc exemplo Aristoteles, quia
 Sophistæ quidam probare conati sunt, iustitiam
 rem esse malam. sicut apud Platonem in Gorgia
 Callicles, & in libris de Rep. Thrasymachus. tra-
 dunt Carneadem Romæ audiente Catone Censorio
 iustitiã summopere laudasse, remque esse opti-
 mam probare cõtendisse. post ridie uerò eius diei,
 eodem audiente Catone magnis eloquentiz uiri-
 bus improbasse iustitiam, & rem omnium pes-
 simam esse, conatum ostendere. Quare Cato fuit au-
 ctor, ut statim ex urbe Carneades emitteretur,
 quoniam talis uir quæcunque uoluisset, persuade-
 re posse uideretur. Quintilianus libro duodecimo
 de hac re sic ait; Neque Carneades ille, qui Romæ
 audiente censorio Catone nõ minoribus uiribus
 contra iustitiam dicitur differuisse, quam pridie
 pro iustitia dixerat, iniustus ipse uir fuit.

TEXT. *Quare cum omnes ita demonstrare uideantur, siue
 accuratius, siue popularius argumententur; neque
 enim ex omnibus sine discrimine, sed ex ijs, quæ singu-
 lis rebus adsunt, propositiones sumunt, & hoc eum
 ratione faciunt, quoniam perspicuum est, aliter fieri
 nullo modo posse: haud dubium esse potest, quin sit
 necessarium, quemadmodum in Topicis dictum est, in
 singulis rebus delectas habere propositiones earum
 rerum, quæ sæpe accidunt, ac maxime opportuna
 sunt.*

Concludit opus esse, ut Oratores delectum ha-
 beant earum rerum, quæ sæpe accidunt, & ad pro-
 bandum in primis opportunæ sunt, ut in singulis
 causis parati instructique ad dicendum ueniant.
 omnes enim (inquit) qui aliquid demonstrare uo-
 lunt, siue accuratè id faciant, hoc est ualidis ac de-
 monstratiuis rationibus, siue populariter, & infir-
 mioribus argumentis ut Oratores solent, hæc uia
 sequuntur, & diligenter aduertunt, quid in illis re-
 bus sit, de quibus dicturi sunt. nam qua ratione
 fieri potest, ut ex omnibus sine ullo discrimine
 possint argumenta ducere? cum ea, quæ penitus
 disijuncta sunt, neque ullam habent cum re, de qua
 disputatur, cognationem, ad probandum nullam
 uim habere possint? Ergo (ut ait Agricola) ut ad
 alterius confirmationem aliquid possit adhiberi,
 coniunctum quadam ratione, & uelut cognatum
 esse oportet illi cui probando adhibetur, taleque
 uideri, ut non subsistere res sine illo, si affirmes,
 non subuerti si neges, possit. Propositiones autè,
 quas in singulis rebus delectas habere oportet, è
 locis petuntur, è quibus, tanquam è thesauro quo-
 dam, omnia faciendæ fidei instrumenta reposita
 sunt. Est enim locus quædam communis rei nota,
 cuius admonitu quid in quaque re probabile sit,
 inueniri potest. quamuis autem loci communes
 sint, non tamen ex communi confusaque rerum
 sylua propositiones captantur. sed scrutandum
 est, quæ rebus ipsis adsint, de quibus acturi su-
 mus.

TEXT. *Atque etiam in rebus, quæ repente euenerunt,
 idem ordo seruandus est, neque enim respicere oportet
 ad ea, quæ sunt infinita, sed quæ rebus illis adhæ-
 rent, de quibus est oratio: atque illorum plurima col-
 ligere, quæ ad rem ipsam quam proximè accedunt.*

COMM. Cum Orator præmeditatus & paratus ad dicē-
 dum uenit, facilius ea, quæ cuiusque rei propria
 sunt, uidere potest, & communia, nihilque ad pro-
 positum faciētia prætermittere. sed cum ei subito
 repenteque dicendum est, ut in causis & contētio-
 nibus sæpe accidit, tunc maior est difficultas. sed
 tamen conari debet Orator, ut eundem ordinem
 seruet, neque ad ea respiciat, quæ communia sunt
 & infinita, sed mentem ad ea quam celerrimè con-
 uoluat, quæ causæ inhærent, & cum ipso negotia
 continentia sunt. & ex eorum numero quærat ea
 potissimum, quæ causæ suæ maximè propinqua
 sint. hæc autem facultas longa exercitatione, & ma-
 gno ingenio indiget. nam (ut ait Crassus) & animi
 atque ingenii celeres quidam motus esse debent,
 qui ad excogitandum acuti sint, & assidua ac dili-
 gens exercitatio scripturaque subitam & fortuitam
 orationem debet præcedere. Omnes enim loci, qui
 modo insunt in ea re, de qua dicimus, inquiringenti-
 bus nobis, omnique acie ingenij contemplanti-
 bus ostendunt se, & occurrunt.

TEXT. *Quanto enim plura quis habuerit eorum, quæ re-
 bus adsunt, tanto facilius demonstrabit: & quanto ea
 propinquiora fuerint, tanto ad probandum erunt ac-
 commodatiora, & minus communia.*

COMM. Ostendit huius præcepti utilitatem, duo enim simul præcepta sunt. primo vt quamplurima colligantur eorum, quæ causæ inhærent, deinde ut ea quamproxima rei sint. nunc vtriusque præcepti rationem adfert. nam quo quis plura colligit argumenta, tanto facilius, quod vult, demonstrat. sicuti multi testes facilius fidem faciunt. & quæto fuerint argumenta illa magis causæ propinqua & affinia, tanto magis erunt apta ad faciendam fidem, cum à communitate discedant. communia namque cum ad plures pertineant, non possunt aliquid de uno facile probare. ut si quis Ciceronem laudet, quod consul fuerit, hæc non erit propria Ciceronis laus, sed communis multorum quoniam etiã alij plurimi consules fuerunt. sed si quis in eo Ciceronem extollat, quod à coniuratione Catilinæ patriam liberarit, id iam erit Ciceronis proprium. idcirco solent oratores cum aliquid amplificare volunt, id ostendere proprium ac singulare esse, non commune, ut Cicero pro M. Marcello; nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ sint imperatorum, & certè in armis militum uirtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, comæatus multum iuuant: maximã vero partem quasi suo iure fortuna sibi uendicat, & quicquid est prosperè gestum, id penè omne ducit suum. at uerò huius gloriæ C. Cæsar, quam es paulo ante adeptus socium habes neminem, totum hoc quantumcunque est, quod certe maximũ est, totum est (inquam) tuum.

TEXT. *Voco autem communia hoc modo; ut, si quis Achillem laudet, quod homo fuerit, & quod ex numero semideorum, & quod ad bellum Troianum profectus sit, hæc enim alijs etiam multis acciderunt: quare qui hæc commemoraret, non magis Achillem, quam Diomedem laudaret.*

COMM. Vt res apertior sit, & facilius intelligatur, declarat quæ communia vocet, & quæ propria. nam communia sunt, quæ non uni tantum sed pluribus conueniunt, ut si quis Achillem laudare velit, & illa tria commemoret, primo quod Achilles homo fuerit, non autem bellua, deinde quod non ex ignobili genere natus sit, sed è numero semideorum fuerit, tum quod ad illud memorabile Troianorum bellum profectus fuerit. certè non erunt hæc Achilles propria, neque Achilles hoc modo solus laudabitur, nam alij etiam multi, & homines fuerunt, & heroes, & ad bellum Troianum profecti. ut Diomedes, Ajax, Vlysses, Agamemnon. non igitur hæc laus magis ad Achillem pertinet, quam ad eos, qui cum heroes essent, in bello uersati sunt.

TEXT. *Propria uerò illa dico, quæ nemini alii contigerunt; ut quod Hectorem Troianorum optimum interfecerit, & Cygnum, qui cum uulnerari non posset, Græcorum omnes exire de naui prohibebat; & quod omnium esset maximè iuuenis, & quod iureiurando non astrictus, ad id bellum profectus sit, & alia, quæ sunt huius generis.*

COMM. Quæ uni tantum homini aut rei accidunt illa

uocantur propria, quæ veram habent laudem si bona sunt, & honesta, ueram vituperationem si mala, & turpia. quatuor autem Achilles propria commemorat, quibus iure solus laudari potest. primò quod Hectorem omnium Troianorum fortissimum & optimum singulari certamine congressus interfecerit. cum alij fere omnes eum reformidarent. Secundo, quod Cygnum Neptuni filium, qui eam à patre virtutem acceperat, ut à nemine vulnerari posset, qua fretus in litore constitat, & neminem Græcorum è nauibus exire patiebatur, morti dederit. sed quomodo necatus fuerit ab Achille Cygnus qui uulnerari non poterat, declarat Ouidius libro Metam. duodecimo his uersibus;

Quem super impulsus resupino corpore Cygnum

Vi multa uertit, terræque affixit Achilles,

Tum Clypeo genibusque premens præcordia duris

Vincla trahit galeæ, quæ presso subdita mento

Elidunt fauces, & respiramen, iterque

Eripiunt animæ.

Tertio proprium Achilles fuit, quod omnium heroum in bello Troiano maximè iuuenis fuerit. nondum enim lanuginem emiserat, quo tempore ad bellum profectus est. quippe qui matris consilio muliebri veste indutus inter puellas Lycomedis regis latebat, ne ad bellum proficisceretur. Quarto, quod poterat bellum detrectare si uoluisset, quoniam iureiurando non erat astrictus sicut reliqui heroes. tradunt enim Tindarum Helenæ patrem cum videret Helenam filiam suam propter pulchritudinem à multis procis expeti, ueritum ne prælium aliquod exitiale nasceretur propter eius nuptias, iureiurando adegisse procos omnes, ne armis inter se decertarent, sed sortes iacerent, & is, cui fors obtigisset, uxorem Helenam haberet. reliqui uerò omnes, si qua vis Helenæ marito pareretur, auxilium ei ferrent. quam conditionem omnes libenter acceperunt, quoniam vnusquisque sortem sibi propitiam augurabatur. itaque iureiurando astricti, cum à Paride Helena rapta fuisset, ad eam repetendam, aut bello recuperandam uenerunt. sed Achilles cum esset adolescentulus, neque Helenæ nuptias appetisset, eo iureiurando nequaquam astrictus fuit. quo fit ut maior eius laus quam cæterorum heroum fuerit. reliqui enim iureiurandi religione compulsi uenerunt ad bellum gerendum, Achilles eo vinculo solutus, sua sponte, quamuis sibi percundum esse intelligeret, una cum reliquis bellum administrauit. hæc igitur & huiusmodi cætera, quæ propria sunt eius causæ, quam tractandam suscepimus, diligenter à nobis inquirenda sunt.

Atque hic quidem unus est ac primus delectus habendi locus, ijs similis, qui in Topicis traduntur.

Vnũ iam à se locum expositum fuisse ostendit, quo docuit, oportere delecta atque parata habere ea, quæ

ea, quæ in singulis rebus sunt, de quibus dicturi sumus, ita ut communia prætermittantur, & propria sumantur. itaque locus hic primus ad delectum habendum pertinet earum rerum, quæ opportuna sunt, & ab oratoribus frequenter tractari solent. vocat autem topicum, quia similis est eis, de quibus in Topicis agit. namque topica Rhetori & Dialectico communis est, & æquè tractatur ab utroque, quod ex Cicerone notissimum est.

TEXT. *Quæ uerò sint enthymematum elementa iam dicamus. elementum autem, & locum enthymematis, pro eodem capio.*

COMM. Postquam generatim de enthymemate uerba fecit, nunc ad locos sigillatim explicandos accedit, sicuti supra proposuerat. neque enim omnia enthymemata in singulis locis latent, sed certa quædam ac propria cuiusque loci reperiuntur, quæ diligenter eruenda sunt. duo uero nomina ponit, quæ uult eandem habere significationem, hoc est elementum & locum, sicut etiam Theophrastus dixit locum esse principium & elementum. & Cicero secundo de Oratore sic ait, Neque illa elementa desiderare, quæ, ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda. sicut enim ex elementis omnia constituuntur, ita ex locis enthymemata fiunt.

TEXT. *Primum igitur dicamus, de quibus necesse est primum dicere. nam enthymematum sunt species duæ: quædam enim demonstrant aliquid esse, aut non esse; quædam autem refellunt. quæ ita inter se differunt, sicut in Dialecticis elenchus & syllogismus.*

COMM. Antequam ad locos accedat, prius explicat, quot sint enthymematum species. hoc enim prius sciendum est. ut postea melius intelligatur, qui nam loci sint huic uel illi speciei magis accommodati. duas igitur facit enthymematis species, quarum altera demonstrat aliquid esse, uel non esse. & ideo enthymemata quæ in ea continentur *δεικτικά*, hoc est demonstratiua dicuntur, & uel aientia sunt uel negantia. altera uero refellit, quæ ab aduersarijs dicta sunt, & idcirco uocantur hæc enthymemata, *ἀντιπαραδεικτικά*, id est, redarguentia. atque hæc species duæ sic inter se distinguuntur, quemadmodum apud Dialecticos syllogismus & elenchus. Syllogismus enim probat aliquid esse uel non esse, elenchus autem docet id, quod ab aduersario dictum est, esse falsum. Atque enthymema quidem demonstratiuum & aientis est huiusmodi, ut pro lege Man. hoc bellum maxime uestros animos excitare, atque inflammare debet, in quo agitur populi Romani gloria. & illud; Quid quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen uocatur? regno expulsus est Ariobarzanes rex socius populi R. atque amicus, imminet duo reges toti Asiæ non solum nobis inimicissimi, sed etiam uestris sociis atque amicis, & pro Q. Ligario; causa tum dubia, quod erat aliquid, in utraque parte quod probari posset. nunc ea certè melior est existimanda, quam etiam Diu adiuuerunt. enthymema uerò demonstratiuum & negans est eiusmodi, ut pro lege Man. Neque enim

potest exercitum is continere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non uult. Enthymema redarguens seu refellens est huiusmodi. ut pro Milone; Negant intueri lucem fas esse ei, qui à se hominem occisum esse fateatur; in qua tamen urbe hoc homines stultissimi disputant? nepe in ea, quæ primum iudicium de capite uidit M. Horatij fortissimi uiri: qui nondum libera ciuitate, tamen populi R. comitijs liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur.

TEXT. *At illud enthymema demonstrare dicitur, quod ex concessis propositionibus concludit: illud autem refellere dicitur, quod ex propositionibus non concessis concludit.*

COMM. Declarat utranque speciem enthymematis quid sit. & primò demonstratiuum enthymema dicit illud esse, quod fit ex propositionibus, quibus assentitur is, quo cum disputamus, & quæ multorum opinionibus conueniunt, ut, si feræ partus suos diligunt: qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? si pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis. pro Milone, Liberæ sunt cogitationes nostræ, & quæ uolunt, sic intuentur, ut ea cernimus quæ uidemus. at uerò Enthymema redarguens illud esse dicit, quod ex propositionibus fit, quæ non conceduntur, ut pro Milone; Nam quid esset ingratius, quam lætari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri lætarentur? & alibi; excitare eum, si potestis, ab inferis, frangetis impetum uiui, cuius uix sustinetis furias insepulti. iam alibi; eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis?

TEXT. *Ac iam ferè singulis in dicendi generibus declarati sunt à nobis utiles ac necessarij loci. nam in unoquoque genere delectati sunt à nobis propositiones; & ostensum ex quibus locis argumenta sumantur de bono & malo, de honesto & turpi, de iusto & iniusto. quin etiam de moribus & animi commotionibus, & habitibus eodem modo locos antea declarauimus.*

COMM. Enthymematum loci ita distinguuntur ut alij sint proprii, alij communes, & proprii quidem illi dicuntur, qui ad unum aliquod dicendi genus pertinent, ut ad demonstratiuum, aut iudiciale, uel ad unam aliquam animi commotionem siue excitandam siue sedandam, ut iram, aut inuidiam, uel ad unam aliquam ætatem seu conditionem ut adolescentiam, nobilitatem. communes autem loci dicuntur ij, unde possunt argumenta deduci, quæ non ad hoc aut illud tantum dicendi genus pertinent, sed communiter ad omnia. sed de proprijs locis iam satis multa uerba fecit Aristoteles. nam in primo libro docuit, quomodo propositiones in unoquoque dicendi genere possint inueniri, ut in deliberatiuo genere de bono & malo, in demonstratiuo, de honesto & turpi, in iudiciali, de iusto & iniusto. in hoc autem secundo libro de commotionibus animi, & de moribus cuiusque ætatis, & ordinis copiosè locutus est. itaque propriorum argu-

argumentorum sedes iam satis explicatæ sunt. superest ut etiam de communibus dicatur.

TEXT. *Nunc uero alio modo generatim atque uniuersè de omnibus agamus; & dicamus accuratè, qui loci sint ad refellendum, & qui ad demonstrandum accommodati: nec non unde ducantur ea, quæ speciem quidem habent enthymematum, licet re uera non sint enthymemata, quoniam neque syllogismi sunt. His autem declaratis, definiemus etiam unde solutiones, & obiectiones ad argumenta labefactanda sumi possint.*

COMM. Proponit omnia quæ deinceps hoc in secundo libro tractaturus est, quæ tria sunt. primo enim generatim se traditurum pollicetur locos ac sedes argumentorum omnium, quæ uel ad confirmandas rationes nostras, uel ad refellendos aduersarios accommodata sunt. deinde, quia quædam sunt quasi argumenta, quæ speciem habent enthymematû, quamuis re uera non sint enthymemata, quoniam neque syllogismi sunt, ait se declaraturû unde huiusmodi argumenta deducantur, & quomodo cognosci atque intelligi possint, postremò reliquis iam expositis, spondet se patefacturum rationem, qua dissolui possint aduersariorum argumenta, atque illis occurri, ne quod uelint, colligant. magna enim uis artis oratoricæ pendet ab hac ratione, ut aduersariorum argumentis occurrere, atque ea labefactare ualeamus. quod optimè M. Antonium fecisse testis est Cicero. sic enim primo de Orat. Crassum cum Antonio loquentem inducit; atque haud scio an aliter sentias, & utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine: qua tibi nemo unquam præstitit.

TEXT. *Atque unus quidem eorum, quæ demonstrant enthymematum locus est à contrarijs. Spectare enim oportet, an contrario contrarium insit: nam si non insit, erit negandum; si autem insit, erit affirmandum; ut si quis probet temperate uiuere bonum esse, quoniam intemperantem agere uitam noxium est.*

COMM. Primus hic locus utilissimus & frequentissimus est à contrarijs, & magnam habet in dicendo non solum uim, sed etiam uenustatem. verum quoties à contrarijs argumentari uolumus diligenter uidere oportet, an contrario contrarium insit, ut si probare uolumus, uoluptatem esse bonam, uidentum est, an dolor sit malus. nam si ita sit, confirmare poterimus, si uerò contrarium non erit in contrario, non affirmare, sed negare debemus. ut si quis dicat pacem semper esse expetendam, quod bellum semper fugiendum sit. hoc enim facile refellemus hoc modo, cum bellum aliquando necessarium sit, non est pax semper expetenda. Aristoteles quatuor exemplis utitur, quorum primum illud est; utile est temperate uiuere, quoniam agere uitam intemperantem noxium est. Quintilianus libro quinto sic ait; frugalitas bonum, luxuria. n. malum. Cicero in topicis ait enthymemata quæ fiunt ex contrarijs acutissima esse, atque ideo sola propriè nomen commune possidere, eius (inquit) generis, hæc sunt;

10 Hunc metuere, alterum in metu non ponere.

Eam quam nihil accusas damnas, Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri. in orationibus frequentissimè à contrarijs argumenta ducit Cicero, ut pro Milone; Quoniam modo ille uos uiuus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit; item; Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes saluum etiam confidentem uolunt. item, Quem igitur eum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tēpore, quem impune non est ausus, hunc iniuria iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non dubitauit occidere? item, Quæ fuisse igitur iusta causa restituenti mei, nisi fuisset iniusta ei? iudicandi? frequenter etiã inter se contraria in oratione elegantissime opponuntur. ut in Catilinam; hoc uerò quis ferre possit inertes homines fortissimis uiris insidiari? stultissimos prudentissimis, ebriosos sobrijs, dormientes uigilantibus? item; Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia, illinc libido: denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes, certant, cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uitij omnibus. sed hæc (ut dixi) frequentissima sunt.

TEXT. *Vel, quemadmodum in oratione Messeniaca; Nam si bellum presentium malorum causa est, ea per pacem emendare ac corrigere opus est.*

COMM. Alterum exemplum à contrarijs, sumptum ex oratione quam Alcidas orator apud Messenios siue Mamertinos habuit, in qua pacem eis suadere studebat, de Alcidas ante iam in primo libro dictum est, exemplum uerò est aptissimum, quod ita Quintilianus libro quinto conuertit, si malorum causa bellum est, erit emendatio, pax. Qui igitur pacem suadere uult, enumeret mala quæ ex bello proueniunt, & bona quæ ex pace, sic enim à contrarijs facile quod uult, probare poterit.

TEXT. *Et illud; Si iniusta in illum est omnis iracundia, Qui quempiam læsit per imprudentiam; Non est habenda ei ulla iure gratia, Necessitate qui coactus profuit.*

COMM. Tertium exemplum à poeta nescio quo sumptum, quatuor senarios uersus complectitur, sanè per quam elegantes, ut ex Sophoclis aut Euripidis officina profecti uideantur, locum tamen adhuc unde sumpti sint, reperire non potui, sententiam eorum breuiter ita Quintilianus interpretatus est; Si ueniam meretur, qui imprudens nocuit, non meretur præmium qui imprudens profuit. nos in his uersibus uertendis, & numeros & figuras latinè exprimere conati sumus. Sunt autem in hoc exemplo tria contrariorum paria, quæ inter se concinne conferuntur, prudens imprudens, legere

dere prodesse, pœna pœmium. ab his tota vis argumenti pendet hoc modo; cum aliquis imprudens quempiam lædit, non est pœna dignus, ergo etiam, cum aliquis prudens cogitur alicui prodesse, non est pœmio dignus. Volunt enim imprudentiam interdù excusari, unde Terē. in Eun. Si id est peccatum, peccatum imprudentia est Poetæ: non qui furum facere studuerit.

TEXT.

Et illud; Falsum quod est, ut saepe fit probabile Dicendo; sic plerunque contra usu uenit, Ut uera non queant probari ullo modo.

COMM.

Quartum & ultimum exemplum à contrariis tribus senariis continetur, quorum hic sensus est, quemadmodum accidit interdum ut ea, quæ falsa sunt, dicendo probabilia fiant, ita nō nunquam accidit, ut quæ uera sunt, nullo modo probari possint. sunt enim hæc inter se contraria, falsa uera, probari non probari. Cicero in Topicis quatuor genera contrariorum facit, primum eorum, quæ in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia stultitia, tarditas celeritas, candidum nigrum, quæ proprio nomine aduersa dicuntur. secundum genus est eorum, quæ priuantia dicuntur à Græcis: *ὑπὸ τῆς*, ut, dignitas indignitas, uisus cæcitas. Tertium eorum, quæ cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longū breue, maius minus. Quartum eorum, quæ negantia uocantur, à Græcis *ἀπορρητικά*, contraria aientibus, ut, si hoc est; illud non est. horum omnium contrariorum est eadem ratio, atque doctrina, & orationem maximè illustrare, atq; exornare solent. quò circa frequenter à bonis oratoribus vsurpantur.

TEXT.

Alius locus est à casibus similibus; nam eodem modo uel inesse, uel non inesse oportet: ut, si quis probare uelit, non omne iustum esse bonum, nam etiam quicquid iuste fit, bonum est. nunc autem iuste mori non est expetendum.

COMM.

De hoc loco nonnulla dicta sunt in primo libro, cum de comparatione bonorum uerba fieret. ubi Aristoteles posuit hoc exemplum; Si fortiter se gerere pulchrius, & magis expetendum est, quàm temperanter, etiam fortitudo magis erit expetenda, quam temperantia. uocat autem Aristoteles casus similes, quæ coniugata dicuntur à Cicerone; hoc est ea, quæ orta ab uno uariè commutantur, ut, sapiens, sapientia, sapienter. unde huiuscemodi est argumentum, si compactus est ager, ius est compascere. M. Antonius secundo de Orat. ponit hoc exemplum; Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moueri, cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis. Terentius in Heauton. ita argumentatur ab hoc loco; Homo sum, humani nihil alienum à me puto. exemplum Aristotelis probat à coniugatis, nō omne iustum esse bonum. hoc modo; Si omne iustum est bonum, ergo quicquid iuste fit bonum. Sed iuste mori non est bonum, nō igitur omne iustum est bonum. quod autem iuste mori non sit bonum, probatur, quia non est expetendum. melius est enim iniuste condemnari &

10 mori, quam iuste. unde Socrates cum uxor eius maximè lamentaretur, quòd ad mortem iniuste condemnatus fuisset. ò stulta (inquit) mulier, an malles me iuste fuisse condemnatum? præstat igitur iniuste mori, quam iusto supplicio affici.

Alius locus est ab iis, quæ sub eandem rationem cadunt. nam si eorum alteri contigerit uel honestè, uel iuste aliquid facere, etiam alteri perpeti. & si uni iussisse, etiam alteri paruisse: ut Diomedon publicanus de uectigalibus dixit, Si enim uobis ea uendere, non turpe est, neque nobis emere.

TEXT.

Sunt quædam uocabula inter se ita affecta, ut unum sine altero neque esse, neque intelligi possit, quæ Græcè dicuntur *πρὸς τὸ*, uel *πρὸς ἀλλήλα*. Ci- 20 cero uocat ea, quæ cum aliquo conferuntur, uel quæ sub eandem rationem cadunt, ut in nominibus, pater filius, dominus seruus, discipulus magister: in verbis, emere uendere, dare accipere, locare conducere, in aduerbiis citò serò, sæpe rarò, cuius generis sunt omnia etiam comparatiua, ut magis minus, quæ inter se conferuntur. Ex horū genere plurima sunt eiusdem rationis & quasi æqualia inter se, ut quod uni conuenit, etiam alteri conueniat, & si alteri contigerit honestè quippiam facere, et alteri contingat honestè perpeti. & si alteri iubere fas est, etiam alteri parere. quò exemplo declarat

COMM.

30 Aristoteles. quidam publicanus nomine Diomedon reprehendebatur, quòd redimendis publicis uectigalibus rem familiam amplificaret. is uero pro se, suoque ordine uerba faciens, ita se defendit, argumento sumpto ab iis, quæ sub eandem rationem cadunt; Si uobis ò ciues non turpè est uectigalia uendere, neque nobis publicanis ea emere turpè erit. hoc exemplum uidetur expressisse, uel saltem imitatus esse Cicero primo de Inuentione, ubi ita ait; In iis rebus, quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur; Nam si Rhodiis turpè non est portorium locare, nec Hermacreonti quidem turpè est conducere.

40 Cicero in Oratore ad Brutum ita argumentatur ab hoc loco; cur aut discere turpè est, quòd scire honestum est, aut quòd nosse pulcherrimum est, id non gloriosum docere? pro M. Marcello, ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria.

Et, si, qui damnum accepit, honestè, & iuste multatus est; ita etiam qui damnum illud dedit: & contra, si, qui damnum dedit, honestè & iuste fecit, ita etiam qui passus est.

TEXT.

Alterum exemplum ab eodem loco, quò docet 50 hæc quæ sub eandem rationem cadunt, inter se conuerti & reciprocari, atque uicissim retro commeari. nam hæc duo; damnum dare, & damnum accipere, sub eandem rationem cadunt. ponamus ergo aliquem damnum accepisse, idque iuste & honestè, ut si quis maleficii conuictus, in carcerè coniectus fuerit, & pecuniis multatus à Pratore, certè non erit dubitandum quin Prator iuste & honestè damnum illud dederit. eodem modo contra, si iuste populus Romanus Corinthum euer- tit, &

tit, & Corinthiorum bona diripuit, quòd ius gentium violassent pulfatis Romanorù legatis, iuste etiam Corinthij euerfionem vrbis & direptionē passì sunt. idem etiam in præmijs ualebit, ut si laudabile fuit Pompeio Cor. Balbum Romana ciuitate donare, propter eius virtutem, etiam Cor. Balbo ciuem Romanum à Pompeio fieri laudabile fuit.

TEXT. *Sed hoc in loco potest existere captio: si enim quispiam iuste necatus est, etiam iuste passus est; uerum à te fortasse pati non debuit. atque ideo separatim considerare oportet, an qui passus est, pati dignus erat, & qui fecit, facere debebat: deinde ita eis uti, si cui causa postulat.*

COMM. Hęc admonitio est ne quando in captionem incidamus. quoniã non cuiuslibet hominis est, maleficij animaduersio, neque cum aliquis necari dignus est, à quouis homine iuste potest interfici: ut si Orestes accusetur, quod Clytemnestram matrem interfecerit, atque is ita se defendat, illa digna erat, quæ interficeretur, quoniam & adultera fuit, & patrem meum Agamemnonem impie trucidauit. hæc concedere poterit accusator, sed tamē ita crimen intendere; quamuis illa mori digna esset, non tamen à te filio-mater interfici debebat. hac distinctione utitur Thais-meretrix apud Terentium in Eunuchis, ubi ita Cheream reprehendit, quòd virginem uitiaffet; Non te dignum Cheream fecisti, nam si ego digna hac contumelia sum maximè, at tu indignus, qui faceres tamen. oportet igitur (inquit Aristoteles) ista separatim considerare, utrum qui passus est, pati dignus erat, & qui fecit, facere debebat. nam si hæc benè intellexerimus, facile poterimus etiam, quid causa postulet, intelligere.

TEXT. *Nam interdum hæc inter se discrepant; neque quicquam prohibet, quin discrepare possunt: ut in Alcmaone de Theodectis, Quis non tua scelus parentis oderat? at ille respondit, oportere seorsum hæc distincteque considerare: cumque Alphesibæa rogaret, quo modo? subiunxit ille, Dignam mori illam censuerunt, non tamen à me necari debuisse.*

COMM. Probat exemplo, quod dixerat, non à quolibet hominem consceleratum & mori dignum, occidi iuste posse. facile enim accidere potest, ut hæc inter se discrepēt, quis, & à quo occidatur. ut in Tragedia Theodectis, quæ Alcmaon inscribitur, intelligi potest, nam Theodectes Aristotelis socius etiam arti poetice operam dedit, & Tragicus poeta fuit. scribit enim Stephanus de Urbibus quinquaginta fabulas à Theodecte fuisse editas: inter quas fuit etiam Alcmaon. tradunt ab Alcmaone matrem Eriphilen interfectam fuisse, quoniam illa patrem Alcmaonis ac maritum suum Amphiarum latentem Adraffo indicarit, cum is ad bellum Thebanum proficisceretur, & Amphiarum uatē secum habere uellet. nam Amphiarus præuidens fore, si ad bellum iret, ut terra absorberetur, ac

10 que ideo latitabat. uxor autem eius Eriphile capta desiderio monilis aurei, quod Adraffi filia collo suspensum gestabat, pollicita est, se maritum indicaturā, si monile illud sibi donaretur. quod statim Adraffus fecit. atque ita coactus est Amphiarus ad id bellum proficisci, ubi terra absorptus est. sed prius Alcmaonem filium de fraude matris certior fecit, & ut iniurias suas uisceretur imperauit. Alcmaon igitur postquam audiuit patrem interfuisse, confestim matrem aggreditur, atque illam obruncat, de qua sic ait Virgilius in sexto, męstamque Eriphilen crudelis nati monstrantem vulnera cernit. postea cum esset condemnatus de

20 patricidio, & aufugisset ad fluuium Phegeum, interrogatus est ab Alphesibæa Phegei filia, cur condemnatus fuisset à iudicibus, cum omnes mortales scelus matris eius odio prosequerentur? & merito necatam fuisse censerent. respondit Alcmaon, hæc distinctè & seorsum consideranda esse. cumque iterum instaret Alphesibæa, quomodo sint hæc distinguenda, subiunxit Alcmaon, Iudices quidem censuisse dignam fuisse Eriphilem, quæ necaretur, sed non tamen à filio necari debuisse. atque ideo dixit ea uerba;

Dignam mori illam censuerunt, non tamen

A me necari debuisse.

30 *Et quemadmodum in iudicio Demosthenis, & eorum qui Nicanorem occiderant; postquam enim iuste interfecisse iudicati sunt, etiam ille iuste necatus existimatus est.* **TEXT.**

Exemplū hoc apertissimū est, licet historia nō satis nota sit, quia non constat, quinam fuerit ille Nicanor interfectus. neque utrum Demosthenes hic fuerit ille princeps oratorum, an alius quispiā. quoniam multi Demosthenes celebrantur. sed (ut dixi) sensus est apertissimus. cum enim Nicanor interfectus fuisset, in iudicium uocati sunt eius interfectores, tanquam rei de cede. Demosthenes autem eos defendebat. accusatores asserabant Nicanorem iniuste impieque cęsum fuisse. Demosthenes contra dicebat eos, qui Nicanorem interfecerant, iustā & legitimam eius interficiendi causam habuisse, idque multis argumentis comprobauit. itaque cū illi crimine cædis absoluti fuissent, simul etiã iudicatum fuit, Nicanorē iure necatū fuisse. eadē fuit causa Cælii Plocii, quæ C. Marius Imperator absoluit, & iuste fecisse iudicauit cū Clusium interfecisset, Clusiumque sororis suæ filium tribunū militū iure cæsum pronunciauit, quia Cæliū de stupro cōpellare ausus fuerat. de quo ita Cicero pro Milone; Pudicitiam cū eriperet militi Tribunus militaris in exercitu C. Marii propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim asserbat. facere enim probus adolescens periculosè, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille uir summus scelere solutum periculo liberauit.

50 *Et de illo, qui Thebis necatus est, de quo iudicium est constitutum, utrum mori dignus esset, tanquam nō iniustum sit, cum interficere, qui mori dignus sit.* **TEXT.**

Vtitur

Vtitur Aristoteles recenti exemplo, quod pau-
lo ante acciderat, quam hæc scriberet. quidam di-
cunt Timolaum Thebanum mercede corruptum
à Philippo Macedonia rege, Thebanorum R. Ep.
prodidisse. postea uerò de illo fuisse iudicium con-
stitutum, utrù propter illam proditionem morte
dignus videretur. & cum in eum pronunciatum
fisset, & dignus morte iudicatus, uenia illi data
est, à quo fuerat interfectus. statuerunt enim illi
Iudices, non esse contra iustitiam, cum hominem
interficere, qui ea commisit, propter quæ mori de-
beat. hoc est quod etiam Cicero pro Milone ait;
Insidiatori uerò & latroni quæ potest adferri in-
iusta nex?

TEXT. *Alius locus est ex maiore, & minore: ut, Si ne dii
quidem omnia sciunt, multo minus homines. hoc au-
tem est eiusmodi; Si res non inest in eo, in quo magis es-
se deberet, perspicuum est, neque in eo esse, in quo mi-
nus esse debet.*

COMM. Hic locus à Cicerone dicitur, ex comparatione
maiorum, aut parium, aut minorum, & est frequen-
tissimus apud oratores, quoniam omnia exempla
complectitur. nam omne exemplum aut est ma-
ius, aut par, aut minus. itaque triplex est hic locus,
uel enim à maiore, uel à pari, uel à minore licet ar-
gumentari. atque à maiore quidem hoc modo, Si
Dei non habent rerum omnium scientiam, multo
minus homines. uis autem huius argumentatio-
nis ab hac ratione pendet, quando res non est in
eo, in quo magis esse deberet, neque in eo erit, in
quo minus esse debet. Vt si Annibal imperator
præstantissimus imperium romanum euertere non
potuit, multo minus Antiochus rex delicijs dedi-
tus illud euerteret. ita Cicero, Cæsarem perferre nõ
potuimus & Antonium perferemus? vocat Ari-
stoteles argumentum à maiore cum negatur An-
tecedens, quod frequentius est, & magis probabi-
le, ut etiam consequens tollatur. ut, si consuli non
licet iniuriam populi legem aliquam abrogare, neq;
prætori licebit, à minore uero uocat, quoties ante-
cedens affirmatur. quod rarius est, & minus proba-
bile, ut etiam consequens affirmetur. ut Qui falle-
re consuevit patrem, tanto magis audebit cæte-
ros. Qui sacrilegium fecit, faciet & furtum. Om-
nium est communis inimicus, qui fuit hostis suo-
rum. hæc est Aristotelis sententia, ut à maiore dica-
tur, quod est frequentius, & magis probabile. à mi-
nore uero, quod est rarius & minus probabile. sed
Cicero aliter sentit, nam à maiore uocat, quod ma-
gis est uel improbandum uel laudandum, à mino-
re uero quod minus uel improbandum uel lauda-
dum est. itaque eadem argumentatio Aristoteli erit
à minore, & Ciceroni à maiore, quoniam diuersam
rationem sequuntur, ut illud Terentij; Qui falle-
re consuevit patrem tanto magis audebit cæteros,
Ciceroni est à maiore, quoniam maius flagitium
est fallere patrem, quam cæteros. Aristoteli uero
est à minore. quia minus probabile est, & rarius
accidit, ut quis patrem fallat, quam cæteros. & hoc
est, quod subiungit Aristoteles.

TEXT. *Illud autem, Qui patrem cedit, etiam propinquos
caderet, ex minore est: nam si id inest, quod minus es-
se debet, etiam id inerit, quod magis esse consue-
uit.*

COMM. Hoc argumentum si flagitium respicias, erit à
maiore. quoniam maius peccatum est, patrem cede-
re, quam propinquos. sed si respicias probabili-
tatem & consuetudinem, erit à minore, quoniam
minus probabile est, & rarius fit ut quis patrem
cedat, quam ut propinquos. & hoc est, quod sequi-
tur Aristoteles. quoties enim inest in aliqua re
aut homine id quod minus debet esse, inerit etiã
id quod magis esse solet. ut Terentius in Andria;

Hic paræ consuetudinis gratia mortem huius
fert tã familiariter, quid si ipse amasset? quid mihi
hic faciet patri? Cicero pro lege Man. Ius legatio-
nis uerbo uiolatũ illi persecuti sunt, uos Legatũ
populi Romani omni supplicio interfectũ inultũ
relinquetis? in Verrem 3. Quid putadum est Ver-
rem in Sicilia, & externis locis fecisse, qui Romæ
tam improbè latrocinatus est?

TEXT. *Hic autem locus in utranque partem ualet, siue
rem inesse demonstrandum est, siue non inesse.*

COMM. Locus ex comparatione ualet ad confirmandũ
& negandum, siue ex maiore siue ex minore duca-
tur. ad confirmandum ut Cicero pro Milone, Ete-
nim si in gladiatoris pugnis, & in infimi generis
hominum conditione atque fortuna timidos &
supplices, & ut uiuere liceat, obsecrantes, etiã odif-
se solemus, fortes & animosos, & se acriter ipsi
morti offerentes seruare cupimus, eorumque nos
magis miseret, qui nostram misericordiam non re-
quirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc
magis in fortissimis ducibus facere debemus? pro
Q. Ligario, Quam multi essent de uictoribus qui
te crudelem esse uellent, cum etiam de uictis repe-
riantur? Sexta in Verrem, Etenim si Atheniensium
sacra summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres
in illo errore uenisse dicitur frugesque attulisse,
quantam esse religionem conuenit eorum, apud
quos eam natam esse, & fruges inuenisse con-
stat? ad negandum ualet etiam hæc argumentatio,
ut tertia Philippica, L. Brutus regem superbũ nõ
tulit, Decimus sceleratum atque impium regnare
patietur? pro L. Man. illi libertatem ciuium immi-
nutam non tulerunt, uos uitam ereptam negligetis?
Verres ciuibus Romanis non pepercit, ergo
multo minus cæteris.

TEXT. *Item etiam si neque magis neque minus. unde illud
dictum est.*

TEXT. *Dicendus est ergo miser parens tuus,
Qui filios amiserit, non autem erit
Oenens miser, cui Gracia flos totius
Extinctus est natus.*

COMM. In comparatione spectantur etiam quæ paria
sunt. quando alterum neque magis neque minus
altero est, ut illud apud Virgilium. 4. Aeneidos,
-- si te Carthaginis altæ
Phœnissam, Libycæq; aspectus detinet urbis,
Quæ tandem Ausonia Teucros considerare terra
Inuidia.

Inuidia est? & nos fax externa querere regna. Cicero in Topicis, si consilio iuuare ciues & auxilio æqua in laude ponendum est: pari gloria debent esse ij, qui consulunt, & ij, qui defendunt. tale est illud, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, etiam ob dicendum falsum testimoniū accipiet. Aristoteles multis exemplis utitur, quorum primum è Tragædia sumptum est, sunt autē duo senarij integri, & dimidiatus unus in Græco exemplari, sed nos in tres cum dimidio uertimus, ut cōmodius sensū aperiremus. Fabula est huiusmodi. Cum ingens aper Calydoniam regionem deuasta ret, multi robusti iuuenes ad uenationē eius congregati sunt. inter quos fuit et Atalanta uirgo, à Meleagro Oenei filio adamata. quæ prima ferum illū aprū vulnerauit. Itaque cum Meleager aprum postea confodisset, caput eius abscissum Atalantæ donauit honoris gratia, tanquam illa mortis apri causa fuisset. Verum duo iuuenes Thoxeus & Plexippus auunculi Meleagri, qui venationi interfuerāt, ægrè ferentes honorem eū Atalantæ dari, caput apri per uim illi eripuerunt. quo facto, tanto perire Meleager exarsit, ut ambos auuculos interfecit. hoc cum Althæa Meleagri mater audiuisset, utroque fratre priuata filiū suū diris imprecationibus insecuta ad mortem impulit. post Meleagri mortē Althæa Thestium parētem suum omnium miserimum esse dicebat, quod filios suos amisisset. cui quidā in Tragædia respondit, etiā Oeneū Meleagri patrē esse miserum, quod filio præstanti uirtute fuisset orbat. est igitur argumentum ex comparatione parium, hoc modo: si Thestius miser dicendus est, qui filios amisit duos, quos solos habebat, etiam Oeneus miser est dicendus, qui cū unicum haberet filium, eo priuatus est.

TEXT. *Et si non iniuste gessit Theseus, neque Alexander.*

COMM. Alterum exemplū ex parium comparatione. Si quis Paridem Priami filium, qui Alexander etiam dicitus fuit, defendere uellet, quod Helenam rapuerit, posset exemplo Thesei, qui eandem Helenam antea rapuerat, hoc modo argumentari; si Theseus cum Helenā rapuit, non se iniuste gessit, ergo neque Paris iniuste se gessisse exultimandus est, cum eandē Helenam rapuerit. Plutarchus in Thesei uita narrat, quemadmodum Theseus Helenam adhuc puellam, & nondum maturam uiro rapuerit, & quemadmodum à Tyndaridis fratribus bello fuerit repetita. quod etiam Isocrates in Encomio Helenæ affirmat.

TEXT. *Et si Tyndaridæ non iniuste gesserunt, neque Alexander.*

COMM. Tyndaridæ fratres Helenæ, Castor & Pollux duas puellas Leucippij filias, hoc è Phèbè & Elairā rapuerūt, sicuti Stephanus de urbibus testatur. Itaque eorum exemplo Paris defendi potest. nam si Castor & Pollux nō iniuste duas puellas rapuerunt, ergo neque Alexander eorum sororem Helenam iniuste rapuit. cum enim par sit crimen, pariter etiam omnes uel absolui, uel condemnari de-

bent. sed cum Tyndaridæ in Deorum numerū recepti fuerint, nihil iniuste gessisse debent existimari.

TEXT. *Et si Hector iuste Patroclum interemit, etiam Achillem Alexander.*

COMM. Achilles à Paride per dolū hoc modo fuit interfectus. post mortem Hectoris & Troili filiorum Priami petierunt inducias Troiani ut cadauera suorum sepelirent. quas cum Græci concessissent, Achilles uidit Polyxenā virginem pulcherrimam Priami filiam, cuius amore statim captus est. hoc cum Hecuba Priami uxor persensisset, pollicita est se daturam Achilli filiam in uxorem si à bello abstineret. Achilles iuuenis & cupidus, nocte quadam ex composito uenit in Apollinis templū, ubi promiserat Hecuba, se cū filia Polyxena præstolaturam. sed cum templum ingressus fuisset Achilles, & supplex Deum adoraret, Alexander, qui latebat in insidiis eum sagitta confrixit, atq; ita mortuus est Achilles. tradunt autem Apollinē Achilli iratum propter eadem Hectoris direxisse sagittam Paridis in Achillis corpus. de qua re sic Virgilius in Sexto;

Phæbe graues Troiæ semper miserate labores
Dardana qui Paridi direxti tela, manusque

Corpus in Aeacidæ. Iam uero quemadmodum ab Hectore Patroclus interfectus fuerit, notissimum est. cū enim propter abductā ab Agamemnone Briseidem iratus Achilles bello abstineret, Patroclus ut Troianos perterrefaceret, armis Achillis indutus in mediū processit. uerū Hector intrepidus putans eum Achillē esse cōminus congressus interemit. licet igitur ita Alexandrum defendere; Si Hector Patroclum hostē iuste necauit, ut patriā conseruaret, etiam Alexander Achillem iuste interfecit. eadē enim fuit utriusque causa, quā uis aliter uterque rem gesserit. Hector enim aperte, atque ex congressu Patroclum sustulit. Alexander occultè atque ex insidiis Achillem occidit. sed dolus an uirtus quis in hoste requirat?

TEXT. *Et si alij artifices non sunt improbi, neque philosophi.*

COMM. Multi fuerunt, qui philosophiā improbant, & Philosophos ignauos, desides, & inutiles Reip. dicerent. sicut in Theæteto Socrates ostendit, & in Gorgia Callicles sentit. nonnulli etiā tanquam impios damnarunt philosophos, unde Cicero primo de Inuentione inter argumenta uerisimilia ponit etiam illud; Eos, qui Philosophiæ dant operam, non putare Deos esse. qui ergo probare uult Philosophos non esse improbos, si poterit ex comparatione parium ita argumentari, Si ceteri artifices non sunt improbandi, neque Philosophi improbari debent, qui liberales artes profitentur.

TEXT. *Et si imperatores non habentur mali, quamuis sepe uincantur, ita neque Sophistæ.*

COMM. Sicut imperatores in bello pro uictoria dimittant, ita etiā Sophistæ in disputando: sed interdum accidunt, ut imperatores, quamuis egregii sint, tamen belli offensionē accipiant, & Sophistæ in disputando

spatando licet acuti sint, interdū tamen superantur. procedit igitur argumentum à pari; hoc modo; Si malus non habetur is imperator, qui cum sepe fuerit uictor, semel ab hoste superatur, neque sophista malus haberi debet, quamuis nonnunquam in disputando vincatur.

TEXT. *Si priuatus quisque gloria uestra debet esse studiosus, etiam uos Græcorum gloriam curare debetis.*

COMM. Siquis Atheniensibus, uel alicui alij græcæ ciuitati persuadere uellet, ut omnium græcorum gloriam studiosè curarent, posset hoc argumento à pari sumpto id facere, Si cuiusque priuati officium est, ut uestræ gloriæ cupidus atque studiosus sit, uestrum etiam erit officium uiri Atheniensis, ut reliquorum Græcorum gloriam studiosè curetis. pluribus autem exemplis à pari usus est Aristoteles, quoniam frequentius hoc argumentandi genus usurpamus. est enim quasi quædam inductio qua probatur, quod in re pari ualet, etiam in hac ualere, quæ par est, ut quoniã usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. Quoniam iure M. Manlius qui Romæ regnum affectabat, trucidatus est, iure etiam Sp. Cæsius eiusdem criminis reus trucidari potest. Si Tib. Gracchus iure cæsus est, qui statum Reip. perturbat, etiam C. Gracchus Iberij frater eadem moliens iure necandus est.

TEXT. *Alius locus est à tempore, quod spectandum est: ut Iphicrates in oratione contra Harmodium; Si priusquam hæc gererem, postulasset à uobis, ut mihi statuam erigeretis, si ea consecissem, nonne eam mihi decernissetis? nunc postquam conseci, non decernetis? ne igitur committatis, ut, quod beneficium expectantes, pollicemini, id accepto beneficio auferatis.*

COMM. Sæpe à tempore ducuntur argumenta, quod et Quintilianus & Cicero testantur, ut P. Clodius à tempore se defendebat, cum accusaretur de pollutis Bonæ deæ sacrificijs. nam se eo tempore, quo dicebatur in operto Bonæ deæ fuisse, non Romæ sed Interamnæ fuisse dicebat. Aristoteles exemplum sumit ex oratione, quam Iphicrates dux Atheniensium contra Harmodium habuit, cum enim Iphicrates ob rem præclarè gestam ab Atheniensibus erigi sibi statuam peteret, Harmodius quidam illi aduersabatur, & negabat eum esse statuæ dignum. at Iphicrates inter cætera argumenta quibus probaret sibi statuam deberi, posuit etiam hoc à tempore sumptum, si uobiscum pacisci noluissem uiri Athenienses priusquam ad hoc negocium accedere, si illud ex sententia consecissem, ut tum derique me statuam donaretis, an non libentissimè conditionem hanc accepissetis, & sine dubitatione statuam polliciti fuissetis? nunc cum omnia rectè feliciter quo gesserim, erit aliquis uestrum, qui dubitet, mihi statuam decerneret? Videte ne nobis turpe sit, quod cum beneficium aliquod expectatis, promittere soletis, id accepto iam beneficio auferre. Plutarchus existimat, eam orationem quam Iphicrates pro se contra Harmodium habuit, à Lyfia oratore scriptam fuisse. nam solebat Lyfias mul-

10 tis orationes scribere, quibus uel se defenderent, uel alios accusarent. sed aliqui uolunt, non à Lyfia, sed ab ipso Iphicrate conscriptam, qui præter cæteras uirtutes etiã facundus ac disertus fuit, Cicero sæpe argumentatur à tempore, ut pro Cælio, fuit assiduus mecum Prætor me, non nouerat Catilinam: Africam tū Prætor ille obtinebat; secutus est annus, causam de pecunijs repetundis Catilina dixit: mecum erat hic, illi ne aduocatus quidem uenit unquam. deinceps fuit annus, quo ego consulatum petiui, petebat Catilina mecum, nunquam ad illum accessit, à me nunquam recessit. item; poterunt ne meliori tempore proficere, quam cum Licinius uenisset? cum in manu teneret ueneni pyxidem? Sed Aristoteles uidetur à tempore uocare argumenta illa, quæ ficta epicheremata uocantur à recentioribus. quale est illud Ciceronis pro Cor. Balbo, Etenim si Cn. Pompeius abhinc annos quingentos fuisset, is uir, à quo senatus adolescentulo atque equite Romano sæpe cõmunis salutis auxiliū petisset, cuius res gestæ omnes gentes cum clarissima uictoria terra marique peragrassent, cuius tres triumphus testes essent, totum orbem terrarum nostro imperio teneri, quæ populus R. singularibus honoribus decorasset: si nunc apud uos id, quod is fecisset, contra scædus factū diceretur, quis audiret? nemo profecto: mors enim cum extinxisset inuidiam, res eius gestæ semperiterni nominis gloria niterentur. cuius igitur audita uirtus dubitationi locum non daret, huius sensus experta, atque perspecta obtrectatorum uoce lædatur? huius generis multa sunt apud Ciceronem exempla. quæ nos argumenta à fictione uocare consueuimus. quale est etiam illud, quod hoc loco subiungit Aristoteles.

TEXT. *Et rursus si quis Thebanis diceret, debere eos aditum in Atticam Philippo tradere. nam si hoc petisset, priusquam contra Phocenses eis auxiliū tulisset, certe polliciti fuissent. absurdum igitur erit, si, quoniam illis fidem habuit, neque id tunc contendit, si nunc transitum non dederint.*

COMM. Thebani bellum contra Phocenses gerebāt, & cum illud soli sustinere nō possent auxiliū à Philippo Macedoniæ rege Magni Alexandri patre petierunt, quo adiutore Phocenses debellarunt. postea uerò cum Philippus contra Athenienses bellum suscepisset, à Thebanis petiuit, ut aditum sibi in Atheniensem regionem daret, quo facilius Athenienses opprimeret. ponamus igitur Thebanos consultare utrum Philippo transitum in Atticam patefaciant an non. certè qui Philippi causam tueretur, ita à tempore posset argumentari, Si quo tempore petitum auxiliū, à Philippo missis uiri Thebani contra Phocenses, illud à uobis Philippus postulasset, ut, si quando foret opus, aditū illi in Atticam præberetis, an non ei sine ulla dubitatione polliciti fuissetis? quod igitur, fide ac societate uestra fretus, à uobis eo tempore non contendit, id ei nunc, tantis acceptis beneficijs, denegabit? tradit Plutarchus in uita Demosthenis, cum 1

cum Thebanorum animi propter recentia beneficia ad Philippum inclinarent. Demosthenem incredibili quadam ac penè diuina facultate dicendi eis persuasisse, ut à Philippo deficeret, & cum uniuersa ferè Græcia contra illum conspirarent. sunt etiam alia argumenta à tempore, in quibus commoditas aliqua, vel incommoditas spectatur. ut p. Milone, quem si interficere uoluisset quante, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? potuit ne cum domum ac deos penates suos illo oppugnantem defenderet iure se ulcisci? potuit ne ciue egregio & uiro fortissimo P. Sestio collega suo uulnerato? & quæ sequuntur. alibi uero non esse credibile colligit, Milonem occidendi Clodij consilium eo tempore sumpsisse, quo petebat cōsulatum. Ipsi uero Ciceroni fuit obiectum ab Antonio, q. in medio ciuiliū armorum fremitu dicax fuerit. Di do apud Virgilium argumentatur à tempore, non debere Aeneam discedere.

Quin etiam hyberno moliris sidere Classem,
Et medijs properas aquilonibus ire per altum.

TEXT. *Alius locus sumitur ex ijs, quæ contra nos dicuntur, cum ea uertimus in aduersarium. locus autem hic multum excellit, ut in Teucro.*

COMM. Quidam hunc locum inuersionem appellant, cum ea sumimus quæ contra nos dicta sunt, & in aduersarium uertimus. Aristoteles ait hunc locum plurimum excellere in dicendo, vimque maximam habere. quemadmodum (inquit) in Teucro Tragedia. sed ex Teucro uerba non citat, quia fortasse tunc erant notissima, neque opus erat ea recitare. quo genere dicendi, nos etiam frequenter utimur. neque enim ea, quæ peruulgata sunt, recitamus, sed locum tantum ostendimus. ut si dicamus equos ex coloribus sæpe dignosci, ut in Georgicis. & interdum à poetis egregiè maris tempestates describi, ut in primo Aeneidos. sic Aristoteles ait hunc locum, quo uertimus in aduersarium ea, quæ contra nos dicuntur, multum excellere, ut in Teucro. neque Teucro uerba citat, quæ tunc, cum esset in manibus ea tragedia, facile quiuis uidere ac legere poterat. nunc cum illa interierit, quæ uerba fuerint in ea, scire non possumus. neque tamen hoc impedimento est, quominus locum hunc rectè intelligamus, quia subiicit Aristoteles statim aliud exemplum, quo totam rem a pertè explicat, cum ait.

TEXT. *Quo loco usus est Iphicrates contra Aristophontem, eum interrogans, an ipse accepta pecunia nauis proditurus esset, quod cum ille negasset, ergo (inquit) quod tu, cum sis Aristophon, non fecisses, ego Iphicrates feci?*

COMM. Quintilianus libro quinto ubi de usu argumentorum uerba facit, ita locum attigit; Atque Aristoteles quidem potentissimum putat, ex eo, qui dicit, si sit uir optimus: quod, ut optimum est, ita longè quidem, sed sequitur tamen, uideri. Inde illa nobilis Scauri defensio; Quintus Varius Suetonensis ait Aemilium Scaurum Remp. populū R. prodidisse, Aemilius Scaurus negat. cui simile

10 quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia Remp. proditurus esset, ilque negasset. Quod igitur (inquit) tu non fecisses ego feci? hæcenus Quintilianus. quibus uerbis totum hunc locum expressit. Plutarchus in præceptis ciuilibus tradit Iphicratè in dicèdo nō fuisse parè Aristophonti, sed ab eolæpe eloquentia uinci atque obrui solitum. Itaque uictus aliquando Iphicrates ab Aristophonte, dixisse fertur, aduersariorum quidem histrio melior est, sed fabula mea præstantior. Sed hoc argumento, quod Aristoteles recitat. ita dicitur Aristophontem oppressisse, ut ille, quid responderet, ex tempore non haberet. neque mirum cum Iphicrates melior uir haberetur, & uitæ probitas maximam uim habeat, ad fidè faciendam. Cicero pro Roscio Comædo sic locum hūc usurpauit. Pro Deum hominumque fidem: hoc aut Roscius unquam à Cluui petiisset, si festertium millies in iudicium haberet: aut Cluuius Roscio petenti concessisset, si uniuersæ pecuniæ particeps esset? uix medijsfidius tu Fanni à Ballione, aut aliquo: eius simili hoc postulare auderes, & impetrare posses. Item in eadem oratione, Quemadmodum si Fannius Roscium fraudasse diceretur, utrumque ex utriusque persona uerisimile uideretur, & Fannium per malitiam fecisse, & Roscium per imprudentiam deceptum esse, sic cum Roscius Fannium fraudasse arguatur, utrumque incredibile est, & Roscium quicquam per auaritiam appetisse, & Fannium quicquam per se bonitate amisisse. tota uis huius argumentationis à uita & moribus utriusque aduersarij pendet. Itaque non sine causa dixit Arist. multum hunc locum excellere, uerum cautionem quandam adhibet, ne ridiculum argumentum appareat, quare subiungit.

TEXT. *Sed oportet aduersarium uideri procliuiorem ad iniustitiam, alio qui res ridicula uideretur: ut si quis hoc contra Aristidem accusantem diceret, nam ad accusatoris perfidiam hoc referendum est.*

COMM. Nunquam ualet hoc argumentum, nisi cum accusator reo uideatur improbius esse, atque ad scelus perpetrandum procliuior. nam si quis contra uirū meliorem sic hoc argumento utatur, res tota ridicula uidebitur. ut si Aristides iustissimus uir, Hyperbolus improbum hominem accuset, quod de patriæ prodicione cogitarit, non poterit Hyperbolus ita argumentum inuertere, Tu cum sis Aristides, nunquam adduci posses, ut patriam proderes, & ego, qui sum Hyperbolus patriam proderere cogitauit? quod si inuertat, risum omnibus concitabit, neque quicquam causam ac defensionem suam adiuuabit. hoc enim argumenti genus ad accusatoris perfidiam pertinet, ut si accusator improbus tale facinus non commisisset, neq; reus uir probus commisisse uideatur. quoties autem accusator probus existimatur, ut M. Cato, & Ser. Sulpicius L. Murenæ accusatores, tunc hoc argumenti genere supersedendum est, & aliis utendum.

Omnino

TEXT. *Omnino enim debet accusator esse reo melior, minus hoc argumento semper coarguetur.*

COMM. Quoties ad accusandum aliquis accedit, is diligenter aduertere debet, ne uirum se meliorem in iudicium uocet, alioquin facile poterit hoc argumento coargui, & à reo per inuersionem eludi. Cicero quinta in Verrem actione, sane quam eleganter id, quod ait hoc loco Aristoteles, expressit, cū ita inquit, Omnes qui alterum iudices nulli impulsu inimicitijs, nulla priuatim læsi iniuria, nullo præmio adducti in iudicium Reip. causa uocant, prouidere debent, non solum quid oneris in præsentia tollant, sed etiam quantum in omnem uitam negocij suscipere conentur: legem enim sibi ipsi indicunt innocentia, continentia, uirtutumque omnium, qui ab altero rationem uitæ repossunt, atque eo magis & quæ sequuntur. L. Crassus dicebat nullius rei tam se poenitere, quam quæ adolescens Ca. Carbonem accusasset. nam uitam suam pluribus, quam uellet obseruari oculis arbitrabatur. Carere enim debet omni uitio, qui in alterum paratus est dicere.

TEXT. *In omni uero negotio se absurdè gerit ille, qui in alijs ea reprehendit, quæ uel ipse facit, uel natæ occasione, faceret.*

COMM. Generalis est hæc & uera sententia. neque enim ullam aliorum emendandorum auctoritatem habere potest is, qui eodem uitio laborat, quo alium reprehendit, immo potius omnium irrisione ludetur, quoties in alijs damnat, quæ ipse facit. Iuuenalis Satyra secunda uehementer eos insectatur, qui uitia reprehendunt, cum ipsi sint maximè uitiosi.

Loripedem (inquit) rectus derideat, Aethiopem albus.

Quis cælum terris non misceat, & mare cælo

Si fur displiceat Verri, homicida Miloni?

Clodius accuset Mæchos? Catilina Cethegum?

In tabulam Syllæ si dicant discipuli tres?

Cicero secunda Philippica, P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti, quid nam homines putarent, si tamen occisus esset, cum tu illum in foro inspectante, populo R. gladio stricto insectus es? negociumque transigisses, nisi ille se sub scalas tabernæ libraræ coniecisset, iisque oppilatis impetum tuum compressisset? pro Q. Ligario multis uerbis ostendit Cicero, Q. Tuberonem absurdè facere, qui Ligarium eo crimine in iudiciū uocet, quo & ipse & pater eius teneretur.

TEXT. *Vel qui alijs ea suadet, quæ ipse, nec facit, nec ullo modo faceret.*

COMM. Ille etiam absurdè se gerere existimandus est, qui conatur alijs ea persuadere, à quibus ipse refugit, & quæ facere, nunquam animum induceret. ut si quis alij suadeat, ut pecunias suas pauperibus largiatur, cum ipse ne teruntium quidem unquam inopi subministret, aut si quis alterum adhortetur

10 ut antelucano tempore surgat ad studia, cum ipse quotidie ad multam lucem dormiat. Turnus apud Virgilium, cum Drances eum excitaret, ut contra Aeneam congrediretur, qui illum ad certamen prouocabat, ostendit Drancem fugacem & imbellem cum ait,

-- Possit quid uiuida uirtus.

Experiare licet, nec longè scilicet hostes

Querendi nobis, circumstant undique muros.

Imus in aduersos, quid cessas? an tibi Mauors

Ventosa in lingua, pedibusque fugacibus istis

Semper erit?

20 *Alius locus à definitione: ut, Dæmonium nihil aliud est, quam uel Deus, uel Dei opus. qui uero putat aliquod opus esse Dei, necesse est illum etiam deos esse putare.*

TEXT.

Definitionem uocat Aristoteles hoc loco omnem uocabuli explicationem, & omnem rei alicuius descriptionem. neque enim oratores ita subtiliter definitionem tractant, ut logici faciunt, sed omnem alicuius rei explicationem Oratores definitionem uocant, siue ea uera definitio sit, & naturæ explicatio, siue sit descriptio quædam & apertior eius rei declaratio, de qua agitur, de qua re multa diximus in Partitionibus Ciceronis & in

COMM.

30 Oratore ad Brutum. Cicero primo loco definitionem ponit. quoniam, ut aiebat Plato, Omnis quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio debet à definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputatur. Sunt autem quinque potissimum definitionis species, licet plures a Boetio numerentur, prima constat ex genere & differentia, ut homo est animal rationis particeps. Animal est corpus uiuum & sentiens. Altera ducitur à causis, ut a materia, Ira est feruor sanguinis in corde. a fine, ut Ira est appetitus ultionis. ab efficiente, ut Felicitas est præmium uirtutis, à forma, ut Mundus est uniuersa complexio globosa. Tertia ducitur ab effectis uel officijs, ut Magnes Lapis est, qui ferrum attrahit. Luna sidus est, cuius ni fluunt ac refluent maria. Prætor est, qui iuri dicendo in ciuitate præest. Quarta ducitur à partibus, ut Mensis est spacium triginta dierum. Dies ciuilis est spacium uiginti quatuor horarum. Rhetorica est inueniendi, disponendi, & eloquendi scientia. Quinta ducitur ab accidentibus, quæ propriè descriptio uocatur, ut Mulus est animal quæ drupes ex equa & asino genitum. Ibes sunt aues excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro. quæ auertunt pestem ab Aegypto, cum uolucres angues ex uastitate Libyæ uento Africo inuectas interficiunt atque consummunt. sic enim Ibes Cicero definit 1. lib. de Nat. Deorum. Aristoteles hoc loco sumit exemplum ex Apologia Socratis, cum enim accusatus fuisset Socrates, quod deos esse non putaret, hoc argumento se defendere conatus est, Ego palam omnibus semper testatus sum, adesse mihi dæmonium quoddam, a quo regor, & prohi-

40
50

X beor,

beor, si quando contra ius fasque aliquid ag-
gredi paratus sum. Sed Dæmonium aut Deus
est, aut certè Dei quoddam opus. quod si existimo
aliquod opus esse Dei, cum dæmonium adesse mi
hi fatear, necesse est, ut etiam deos esse existimem.
hoc igitur argumentum à Dæmonij definitione
sumptum est.

TEXT. *Et quod Iphicrates dixit. Ille maximè generosus
est, qui optimus. Etenim in Harmodio, & Aristogito
ne nihil ante generosum fuit, quam generosè se ges-
serunt.*

COMM. Harmodius quidam Iphicratis aduersarius, de
quo supra mentionem fecit Aristoteles, cum ne-
garet Iphicrati statuam ob res eius gestas erigi de-
bere, præter cætera dixit etiam Iphicratem igno-
bilem esse minimeque generosum. cui respondēs
Iphicrates à definitione probat, se aduersario suo
generosiores esse, quamuis ille à claris maiori-
bus oriundus esset. Quis est enim (inquit) ma-
ximè generosus? an non is qui optimus? nam qua
de causa maiores sui Harmodius & Aristogiton
nobilitati fuerunt? num quia parentes nobiles &
rerum gestarum gloria claros habuerint? minime
uero. nihil enim in eis antea generosum fuit, quā
ipsi generosè se gesserunt, & interfecto tyranno
ciuitati libertatem restituere conati sunt. quod si
illi non maiorum uirtute, sed sua generosi facti
sunt, cur ego non generosus existimer, qui res eas
gessi, propter quas multi nobilitati sunt? hoc argu-
mento superbiam aduersarij sui Harmodij, qui ab
illo Harmodio celeberrimo, qui primus Athenis
statua decoratus est, originem ducebat, Iphicra-
tes represit. cum ostenderet, ueram nobilitatem
non in genere, sed in uirtute constitutam esse. unde
rectè Iuuenalis ita cecinit.

Tota licet ueteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas sola est atque unica uirtus.

TEXT. *Præterea se uerius propinquum illorum esse di-
xit, Nam res (inquit) meæ gesta, magis sunt pro-
pinqua factis Harmodij & Aristogitonis, quam
tua.*

COMM. Aliud argumentum Iphicratis contra eundem
Harmodium aduersarium suum, qui ualde mole-
stus illi erat. cum enim Harmodius e clarissima fa-
milia natus esset, Iphicrati frequenter ignobilita-
tem obijciebat. & eius honori atque dignitati ad-
uersabatur. Iphicrates autem conabatur ostende-
re se generosiores & nobiliores esse, quam ipse
esset Harmodius. nam quis (inquit) clarorum ui-
rorum propinquior est? utrum qui coniunctione
sanguinis illos attingit, an qui præclaris rebus ge-
stis quam simillimus est? certe uiri fortes & egre-
gij magis illorum propinqui esse uolunt, qui suā
uirtutem æmulantur, quamuis obscuro genere na-
ti sint. quam eorum, qui claro genere nati, se totos
secordix ignauixque tradiderunt. est igitur hoc
argumentum à definitione Propinqui deductum
queritur enim qui uerius appellari debeat pro-
pinquus, utrum qui sanguine coniunctus est, an

10 qui est rebus gestis & uirtute similis. Plutarchus
Iphicratis perquam scitum & acutum dictum cō-
memorat. cum enim Harmodius nobilis quidem
sed parum probatus homo, minimeque maiorum
suorum uirtutibus respondens ignobilitatem illi
obijcisset, confestim ita respondit, Meum genus
a me incipit, tuum in te definit. Iuuenalis satyra
octaua eos acriter insectatur, qui nobilitate maio-
rum suorum inflati, ceteros tanquam ignobiles,
contemnunt, cum ipsi nihil egregium gerant.

Quis enim, inquit, generosum dixerit hunc qui
Indignus genere & præclaro nomine tantum, Insi-
gnis? & tandem Satyram ita concludit,
20 Malo pater tibi sit Thersites dummodo tu sis.
Acacidæ similis, uulcaniaque arma capeffas
Quam te Thersitæ similem producat Achil-
les.

*Et quemadmodum in Alexandro scriptum est: om-
nes in hac esse sententia, ut intemperantes eos existi-
ment, qui non unius corporis pulchritudine frui con-
tenti sunt.*

COMM. Veteres oratores solebant orationes suas, qui-
bus aliquos ornarent, eorum nomine, quos lauda-
rent, inscribere. sic Isocrates orationem eam, qua
Cypri regem Euagoram celebrat, inscribit Euago-
ram. sic ea qua Butirim laudat, Butiris appellatur.
30 ergo credibile est, etiam Alexandrum orationem
fuisse, qua Priami filius Alexander ornaretur, &
à ciuimibus, quæ illi obijciebantur, quod rapuis-
set Helenam purgaretur. Orator igitur ille, quis
quis fuit, cum ostendere uellet Alexandrum non
debere intemperantem appellari, quamuis amori-
bus Helenæ totus esset deditus, argumentum à
definitione intemperantis duxit. Quis est (in-
quit) intemperans, aut in quem potissimum ita ca-
dit appellatio? nempe in eum, qui non una mulie-
re contentus est, cuius pulchritudine fruatur, sed
modo hanc, modo illam appetit, & quotcunque
egregia forma facieque liberali uidet, eas om-
nes secum habere desiderat, sed Alexander una
Helena contentus fuit, & cum ea semel potius
fuisset, nunquam aliam mulierem appetiuit. non
igitur intemperans appellari debet. tale illud est
argumentum Ciceronis in Paradoxis, Quem. n.
intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo ho-
mine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio
est, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus
sit, qui nihil querat, nihil appetat, nihil optet am-
plius. & quæ sequuntur.

*Vnde etiam Socrates dixit, ad Archelaum se pro-
ficisci nolle, propterea quod ignominia sit, beneficia
non posse reddere, non aliter atque, non posse ulcisci
iniurias.*

50 Socrates ab Archelao Macedoniæ rege ditissi-
mo, multis propositis præmijs & ad opes & ad
dignitatem, inuitatus, ut ad eum accederet, nun-
quam assentiri uoluit, sed potius eius promissio-
nes cōtēnere uidebatur. cū autem ab amicis inter-
rogaretur, cur ad tantū regē proficisci nollit, à quo
plurima

plurima beneficia esset accepturus, respondit, se omnem ignominiam atque contumeliam uitare uelle, quod si ad Archelaum accederet, se ignominiam subiturum. hoc autem ab ignominia definitione probabat, hoc modo; Ignominia est, accepta beneficia reddere non posse, non aliter atque non posse iniurias ulcisci. Satis autem constat Socrate cum a multis regibus benignissime inuitaretur, nunquam ad ullum accedere uoluisse, & missas a multis pecunias, quamuis esset admodum pauper, repudiasse. malebat enim potius indigere, quam acceptis pecuniis quodammodo libertatem suam uendere.

TEXT. *Omnes enim isti rem ipsam definientes, & quid sit aperientes, concludunt ea, quae uolunt.*

COMM. Concludit quinque exempla proposita ducta esse a definitione. nam qui ita argumentati sunt, rem ipsam prius definirunt, & aperuerunt, quid esset. deinde conclusionem, quam uolebant, adiuxerunt. multum ualet etiam hic definitionis locus ad distinctionem, & ad quaestionem de eodem & altero, ut non idem est Tyrannus, & rex. nam rex est, qui iustitiam seruat, & non tam propriam, quam subiectorum utilitatem quaerit. Tyrannus autem omnia pro libidine sua administrat, & non quid subiectis, sed quid sibi suisque rationibus utile sit cogitat. Cicero pro Roscio Cor. aliud est iudicium, aliud arbitrium. iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae. pro M. Caelio, Aliud est maledicere, aliud accusare, accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet. maledictio nihil habet propositi praeter contumeliam: quae si petulantius iactatur, conuicium, si facetius urbanitas nominatur. fit etiam saepe definitio ex contrariis, ut Horatius,

Virtus est uitium fugere, & sapientia prima Stultitia caruisse. Interdum uocabula tantum ipsa definiuntur, ut Cicero pro P. Sestio, Qui ea, quae faciebant, quaeque dicebant multitudini iucunda esse uolebant, populares: qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, optimates habebantur.

TEXT. *Alius locus est, cum aperitur quot modis aliquid dicatur: ut in Topicis, de eo, quod recte factum dicitur.*

COMM. Primo libro Topicorum diligentissime docet Aristoteles, qua ratione scire possimus, utrum id uocabulum de quo agitur, uno modo dicatur, atque unam tantum habeat significationem, an dicatur pluribus modis, & uarias significationes habeat: quae cognitio plurimum ualet ad distinctionem & solutionem argumentorum. nam alio modo dicimus sanum hominem, qui corpus habeat bene constitutum, alio modo sanum cibum, qui conficiens fit sanitatis. alio modo sanam urinam, quae sanitatis signum sit. cum igitur aliqua dictio plura significat, opus est aperire, quot modis dicatur, sicut in Topicis declaratum est: ut si dicatur aliquid recte factum esse, quia non uno tantum mo-

do recte factum dici solet, oportet declarare, quot modis aliquid dicatur recte fieri. primo enim recte fieri dicitur, quod honeste fit, ut qui pro patriae salute dimicat, recte facit. Et qui Deum colit, qui iustitiam seruat, qui cupiditates coercet. Secundo modo dicitur recte fieri, quod fit utiliter, ut qui rem suam familiarem diligenter curat, recte facit. & qui sanitati studet, & qui pro suo uectigali sumptus facit. Tertio modo recte fieri dicitur, quod fit artificiosè, atque ingeniosè, ut recte Chrysiippus disputat, Aristoteles recte docet, Vitruuius recte aedificat. ars enim recta ratio est rerum gerendarum. Cicero, primo libro Tusculanarum quaestionum, ab hoc loco probat, mortuos uitae commodis non carere, sic enim argumentatur; an potest is, qui non est re ulla carere. Triste. n. est nomen ipsum carendi, quia subiicitur haec uis, habuit non habet, desiderat, requirit, indiget. opinor haec incommoda sunt carentis, caret oculis, odiosa caecitas, liberis orbitas. & paulo post; care re hoc significat, egere eo, quod habere uelis. inest enim uelle in carendo, nisi cum sic tanquam in febre dicitur, alia quadam notione uerbi. dicitur. n. alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, & non habere te sentias, etiam si id facile patiare. carere enim malo id non dicitur, non enim esset dolendum. dicitur illud bono carere, quod est malum. sed ne uiuus quidem bono caret, si eo non indiget, sed in uiuo intelligi tamen potest. regno carere, dici hoc in te satis subtiliter non potest: posset in Tarquinio, cum regno esset expulsus. at in mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim sentientis est, nec sensus in mortuo est, ne carere quidem igitur in mortuo est. Cato apud Ciceronem hac ratione probat sapientem uirum esse regem, diuitem, & pulchrum. nam rex dicitur non solum, qui regnum obtinet, sed etiam qui bene se ipsum regit. diues non tantum qui multas habet pecunias, sed etiam qui sua sorte contentus est. pulcher non tantum qui corporis dignitate conspicuus est, sed etiam qui uirtutibus est exornatus. animi enim lineamenta sunt pulchiora quam corporis.

TEXT. *Alius locus a diuisione, ut cum omnes qui iniuriam faciunt, trium rerum aliqua impellantur. uel hac, uel ista, uel illa, hic duabus rebus impelli nullo modo potuit, de tertia uero, neque ipsi aduersarij insultant.*

Hunc locum M. Antonius apud Ciceronem secundo de Oratore uocat a partitione, atque hoc exemplum ponit, aut senatui parendum de salute Reip. fuit, aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum. aliud consilium superbium, suum arrogans. utendum igitur fuit consilio Senatus. Quintilianus libro quinto uocat ex remotione partium, quia remotis alijs partibus una sola relinquitur, uel omnes pariter remouentur. Ut hic seruus quem tibi uendicas, aut uerna tuus est, aut emptus, aut donatus, aut testamento relictus, aut ex hoste ca-

ptus, aut alienus. deinde remotis prioribus, supererit alienus. Periculosum, ait Quintilianus, & cum cura intuendum genus, qui si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res soluit. aliquando remouentur omnes partes, ut Cicero in Topicis, si neque censu, neque uindicta, nec testamento liber factus est, non est liber, neque est ulla earum rerum, non est igitur liber. tale est hoc Aristotelis exemplum, quo probatur aliquis iniuriam non fecisse, hoc modo, cum omnes homines ut iniuriam faciant trium rerum aliqua impellantur, uel propter iram, uel propter utilitatem, uel propter uoluptatem; & hic homo neque iratus unquam illi fuerit, neque aliquam ex iniuria poterat utilitatem sperare, neque ipsi aduersarij dicunt in accusatione sua uoluptatis gratia factum, restat igitur ut iniuriam nullo modo fecerit. Cicero pro L. Man. probat Pompeium esse summum Imperatorem a partium enumeratione, cum ita proponit; ego enim sic existimo, in summo Imperatore quatuor has res in se oportere, scientiam rei militaris, uirtutem, auctoritatem, felicitatem. deinde multis rationibus probat, in Pompeio quatuor has res inesse. tandem ita concludit, Quare cum & bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, & cum ei Imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis uirtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitabis Quirites, quin hoc tantum boni, quod a Dijs immortalibus oblatum & datum est, in Respublica conseruandam atque amplificandam conferatis? ita frequenter accidit, ut enumeratio partium totam unam orationem & bene longam efficiat.

TEXT.

Alius locus ab inductione, ut illud ex Peperethia; matres de filijs ubique uerum discernere. nam Athenis, cum Mantias orator de filio dubitaret, illi mater indicauit: & Thebis, cum Ismenias, & Stilbo de filio contenderent, Dodonis Ismenia filium esse dixit. itaque postea Thebaliscum Ismenia censuerunt.

COMM.

Inductio est, cum ex multis singularibus probatur aliquid generatim atque uniuersum. quo genere probationis ferè semper usus est Socrates, ut in Platonis Dialogis aperte uidere licet. Aristoteles quatuor exemplis docet, quomodo ab inductione ducantur argumenta, quorum primum ex oratione quadam, quae Peperethia dicta est, desumptum est. est autem Peperethus insula una ex Cycladibus, in qua fuit oppidum eiusdem nominis, quod a Philippo Macedoniae rege post secundum bellum punicum, dirutum fuit, ne a Romanis occuparetur. in eo igitur oppido, cum de puero quodam nata esset controuersia cuiusnam filius esset, cum plures uiri cum eius matre rem habuissent, orator tenebat a matre petendum esse, quod ea sola uerum aperire posset, atque hoc modo argumentabatur ab Inductione, Matres de filijs ubique possunt uerum discernere, quod exemplis multis intelligi

potest. Athenis. n. cum inter Mantiā oratorē, & quendam alium ciuem, de puero nata esset contouersio cuius esset filius, pueri mater contouersiam sustulit, & cuius esset indicauit. Idem Thebis accidit, cum enim duo Thebani ciues Ismenias & Stilbo de filio contenderent, quod Ismenias suum esse diceret, Stilbo uero sibi uendicaret, Dodonis pueri mater totam litem dissoluit. nam Ismeniae filium adiudicauit. is autem puer Thebaliscus uocabatur. itaque post eam contouersiam Thebaliscus Ismeniae uocitatus est. hoc primum Aristotelis exemplum est ab Inductione, quo satis intelligitur, duas aut tres historias siue exempla, sufficere ad aliquid uniuersum confirmandum. ut si quis probare uelit, omnes Philosophos esse ueritatis amatores, quoniam Pythagoras, Plato, Aristoteles, nil aliud quam ueritatem inuestigabant. Sed tamen quo plura colliguntur, eo magis res ipsa confirmatur. Cicero pro Milone, cum probare uelit, sceleratos ciues iure interfici posse, quinque exempla conglobat, eo quasi uno fasce complectitur, cum ita inquit, neque enim posset aut Hala ille Seruilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut me consulē Senatus non nefarius haberi, si sceleratos ciues interfici nefas esset. sed huius generis exempla sunt apud Ciceronem plurima.

30. *Et quo Theodectes usus est in lege si nemo proprios equos eis committit, qui negligenter alienos curarunt. neque quisquam naues suas eis tradit, qui alienas euerterunt, & si hoc in rebus omnibus ita se habet, non debemus eis uti in salute nostra tuenda, qui salutem alienam male defenderunt.* TEXT.

COMM.

Theodectes Aristotelis socius, quodam in opere, quod *epos* siue lex inscribatur, cum probare uellet, non debere nos eis salutem nostram tuendam committere, qui nullum unquam rectè defendere potuerat, usus est inductione a similibus, hoc modo; si nullus tam insipiens, qui proprios equos illis curandos tradat, a quibus uidet alienos negligenter curari, neque quisquam ita fatuus, ut a quibus uidet aliorum naues euerfas, eis suas gubernandas tradat, & hoc omnibus in rebus obseruari solet, quid est, quod in salute nostra tuenda illis utamur, qui salutem aliorum male defendere soliti sunt? haec est Socratica inductio a similibus, ut qui probare uelit cum esse generosum, & uirtute praeditus sit, ita poterit inductione a similibus argumentari. si pomum id generosum est, non quod ex pulchra sit arbore decerptum, sed quod sit pulchrum & suauis, & equus generosus est non quod sit ex equa nobili natus, sed quod uiribus & cursu reliquis antecellit, ita uir ille generosus est, non qui natalium splendore gloriatur, sed qui magna uirtute praeditus sit. uerum Socrates interrogatione ferè semper uti solebat, nihil. n. ipse uellebat affirmare, sed ex aliorum responsione quae uellet concludere solebat.

50. *Et quo Alcidas usus est, ut probet sapientes ab omnibus honorari; Parij. n. Archilochum, quāuis maledicus esset, honorarunt, & Chij. Homerum, quāuis conuicijs non* TEXT.

non esset, & Mytilenaei Sapphonem quanquam esset mulier, & Lacedaemonij Chilonem in senatum elegerunt, cum tamen ad literarum studia duriores essent, & Itali Pythagoram, & Lampfaceni Anaxagoram peregrinum hominem sepulchro decorarunt, & in hunc usque diem colunt.

COMM.

Tertium exemplum ab Alcidamo oratore sumptum, quem oratorem saepe nominat. cum igitur probare uellet Alcidasus sapientes homines ubique magno in precio atque honore esse, tali inductione probauit; Archilochus apud Parios, quamuis poeta maledicus esset, tamen in magno honore fuit, & Homerus apud Chios, quamuis non esset eorum ciuis, & Sappho licet esset mulier apud Mytilenanos, & Chilon, qui connumeratur in septem sapientibus apud Lacedaemonios, quamuis Lacedaemonij studia literarum penè contempnerent & Pythagoras apud Italos & Anaxagoras apud Lampfacenos licet peregrinus esset, sepulchro publice decoratus est, & ad hunc usque diem cultus eius magno ubique precio uirtus aestimatur, notanda uero uis huius inductionis: inam ut si minor appareat, singulis exemplis unam exceptionem apponit, ut Archilochus poeta, quod maledicus esset, Homero, quod non esset Chiorum ciuis, Sapphoni, quod esset mulier, Chiloni quod apud literarum contemptores uideret Pythagora & Anaxagora, quod apud peregrinos habitarent: quae tamen exceptiones impedimento non fuerunt, quo minus hoc

TEXT.

notaretur. *Et illud Athenienses donec Solonis legibus, ut sunt beati fuerunt, & Lacedaemonij, dum Lycurgi legibus paruerunt, & apud Thebanos, cum primum ciuitatis principes studio sapientiae se dare cepissent, statim beata ciuitas extitit.*

COMM.

Hoc quartum est exemplum, quo probatur id, quod Plato sexto de Rep. libro posuit, tum beatas fore ciuitates, quando uel sapientes imperant, uel qui Reip. praesunt, sapientum consiliis utuntur, hoc autem trium ciuitatum exemplo probat, quae aliquo tempore bene beateque uisauerunt. Nam Athenienses donec Solonis sapientissimi uiri legibus obtemperarunt beati fuerunt, & Lacedaemonij quo tempore Lycurgi leges diligenter obseruauerunt, & Thebani cum eorum principes studio sapientiae se dederunt, beati statim extiterunt, ergo quaecunque ciuitas, uel à sapientibus regitur, uel ab his, qui sapientibus obediunt, iure beata dici potest. Sunt autem tres praecipuae species inductionis, prima ducitur ab exemplis, quae apud oratores frequentissima est ut Cicero pro Cor. Balbo, si M. Crassus, si Q. Metellus, si L. Sylla, si C. Marius, si Senatus, si populus R. iure foederatos homines ciuitate donauerunt, etiam C. Pompeius L. Corneliū foederatum iure potuit ciuitate donare. Secunda ducitur à similibus, quae Socratica inductio uocatur, quoniam ea frequenter Socrates utebatur, ut si agricola, bonus est, qui fertiliores & meliores agros reddit, & pastor ille probandus est, qui meliores pecudes efficit, ita etiam

TEXT.

TEXT.

COMM.

10 princeps laude dignus est, qui subditos suos facit esse meliores. Tertia ducitur à partibus & totum colligit, uel à singularibus ad generalia procedit, ut si iustitia est animi habitus, & prudentia, & fortitudo, & temperantia, ergo omnes uirtutes sunt animi habitus. Si patres conscripti, patricijque omnes, & equester ordo, & plebs omnis Milonensium diligit, ergo populus R. uniuersus eum diligit.

TEXT.

20 *Alius locus à rebus indicatis aut hysdem aut similibus, aut contrariis: & praecipue si omnes semper ita iudicarunt; si minus, saltem quamplurimi, aut qui sapientes sunt uel omnes, uel maior eorum pars, aut qui probi uiri sunt: uel si ipsi iudices alias ita statuerunt, uel si quorum iudicium ipsi iudices sequuntur, uel si ita illi iudicauerunt, contra quos statuerent nihil licet, ut qui dopini sunt, aut quibus non bonum est contradicere, quales sunt Dei, parones, magistri.*

30 A rebus indicatis argumentum plerumque firmum deducitur, quod enim semel auctoritate sapientum uironum constitutum est, id uidetur immutandum non esse. Cicero primo de Inuentione sic ait, Iudicatum est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso,

COMM.

40 communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicauerunt. Commune est, quod omnes uulgò probauerunt, & secuti sunt huiusmodi, ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum miseretur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate. Velut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quod insciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. Aristoteles res iudicatas ita distinguit, ut aut eadem sint, aut similes, aut contrariae. eadem sunt, de quibus sententia lata est, aut decretum interpositum, ut Cicero pro Elac-

50 co, actionem sedarorum negauit, re iudicata statim ostendit placere. & pro Sylla, Status enim Reip. maxime iudicatis rebus continetur. Similes sunt, quae eodem fere praemio aut poena dignae sunt. Ut, si M. Manlius qui Romae regnum affecit, morte dignus iudicatus est, etiam Sp. Cassius eodem crimine conuictus, mori debet. Si ceteri legati qui pro patria mortem obiterunt, statua digni iudicati sunt, etiam Sc. Sulpitius in legatione pro patria mortuus statua decorari debet. contrariae sunt, quae plurimum inter se distant, ut M. Marcellus in bello Syracusanis expugnatis, fana non esse spolianda sed potius ornanda censuit, C. Verres in pace sociis atque amicis Syracusanis, ceteris ornamenta omnia sustulit. Velut autem plurimum res iudicatae, quando omnes semper ita iudicarunt, ut nemini quis nocere uideatur nisi lacescit iniuria, ut uirum uel repellere iustum esse. Vel quando plerique ita censent, ut apud inferos impiis poenas esse constitutas, certum esse in caelo pijs animis constitutum.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

TEXT.

locum ubi beati auro sempiterno perfruantur, vel quando sapientes omnes, aut maior pars eorum ita censet, ut melius esse iniuriam accipere quam inferre, labores uoluptatibus esse potiores, animum nostrum immortalem esse. uel quando probi uiri ita iudicant, ut melius esse detrimentum aliquod pati, quam litigare. publicam utilitatem proprijs commodis anteponebam. uel quando ipsi iudices alias ita statuerunt. ut si Mimus ille, qui nominatim Accium poetam in scena compellauit, iterum apud eosdem iudices accusetur, à quibus antea fuerat absolutus. Vel quando illi statuerunt, quorum iudicium ipsi iudices sequuntur, ut si in priuato iudicio tractetur aliquid, de quo iam in Senatu decretum sit. uel apud prætorem agatur de illa re, de qua iam princeps sententiam tulit. uel quando ita iudicant illi, qui potestatem habent, & contra quos non licet aliquid decernere. ut si dominus de Seruo suo iudicium fecit, aut si rex de subiectis. quis enim dominis & regibus resistere potest? uel denique quando sic illi statuerunt, quibus nequaquam honestum est contradicere, quòd nobis superiores sint, atque illis omnia debeamus, quales sunt dei, parentes, & magistri. quibus ita de iuncti sumus, ut nunquam eis parem gratiam referre ualeamus. ex his intelligi potest, res iudicatas omnes ab aliquorum auctoritate pendere, & quanto præstantiores illi fuerunt, qui iudicant, tanto etiam res iudicatas esse firmiores, & minus conuelli aut labefactari posse. colligit autem Aristoteles uaria exempla rerum iudicatarum.

TEXT. *Quemadmodum in Mixidemidem Antocles dixit, si Eumenides sibi honestum esse duxerunt, in Ariopago causam suam tractari, Mixidemides non honestum sibi ducet?*

COMM. Antocles orator satis celebris apud Athenienses, ut pote quem aliquando de pace legatum ad Lacedæmonios missum testis est Xenophon Græcarum rerum libro sexto, cum Mixidemidem quædam apud Ariopagitas in iudicium uocaret, atque is in Ariopago seuerissimo iudicio nollet causam dicere, iudicesque Ariopagitas recusaret, à Deo Eumenidem auctoritate probare uoluit, non debere Mixidemidem Ariopagitarum iudicium subterfagere. nam si deus (inquit) Eumenides immortali conditione natus statuerunt honestum esse sibi causam suam agi apud Ariopagitas, cur Mixidemides mortalis homo sibi non honestum esse censet in eodem iudicio contedere? de iudicio autem Orestis intelligit. nam postquam Orestes matrem Clytemnestram interfecisset, cum furæ quæ etiam Eumenides uocantur, exagitare cepissent, neque unquam eum ulcisci destiterunt, donec in Ariopago patricidij causa dicta est, & cum perorata causa sententia iudicum uariarent, Pallis Dea sapientia censuit Orestem absolucendum, atque ita fugas cum Oreste conciliauit. qua de causa Orestes postquam absolutus fuit, Mineræ templum erexit, apud quod templum, etiam sacellum Furia-

rum ædificatum fuit, quas Athenienses *ouras deas* id est, uenerandas deas appellant, ut ait Pausanias. in eodem loco, ferunt etiam Martem causam dixisse, cum Alirrhothium interemisset, unde locus Ariopagus, id est campus martius fuit appellatus.

TEXT. *Vel quemadmodum Sappho dixit, mori omnino esse miserum, quoniam etiam dei ita iudicant; nisi enim ita esset, mori noluissem.*

COMM. Sappho docta & ingeniosa mulier in Lesbo insula nata, multa præclare scripsisse fertur, & inter sui temporis poetas celeberrimum nomen tenuisse, usque eo, ut nonnulli eam decimam musam appellarent, & Aristoteles hoc loco exemplum ab ea sumere non dubitet. ea igitur cum probare uellet mortem esse rem acerbam & miseram, à Deorum iudicio sumpsit argumentum hoc modo; omnino mori miserum est, sic enim etiam ipsi Dei censuisse uideri possunt. nam nisi res quædam misera mors esset, Dei mori uoluissent. nunc cum eam tantopere fugiant, ut nunquam experiri uelint, sed immortales esse persequantur, non dubium esse potest, quin miseram esse censeant. Cicero pro Q. Ligario probat à Deorum iudicio causam Cæsaris fuisse meliorem quam Pompeij. sic enim ait; causa tamen dubia, quod erat aliquid in utraque parte quod probari posset, nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam Di adiuuerunt.

TEXT. *Vel quemadmodum Aristippus contra Platonem, qui nescio quid, ut illi uidebatur, arrogantius dixerat; Atqui sodalis noster nihil unquam huiusmodi protulit, Socratem uero innuebat.*

COMM. Aristippus Cyrenaicus Platonis condiscipulus & Socratis auditor fuit, à quo Cyrenaica philosophia manauit. Porro Socrates in sermonibus suis nihil neque arroganter unquam neque asseueranter proferebat, sed de omnibus rebus dubitabat, & se illud unum tantum scire, quod nihil sciret, aiebat. cum igitur aliquando Plato nescio quid arroganter asseuerantiusque dixisset, Aristippus, eum quasi eo arguens, dixit; certe ò Plato, nihil unquam à sodale nostro tale prolatum est. Socratem autem, quænis magister fuisset, sodalem tamen appellauit. nam apud Græcos *szaiptu*. i. sodales dicebantur omnes qui eiusdem sectæ essent, & qui eadem sententias in Philosophia sequerentur. Igitur à Socratis auctoritate atque iudicio duxit argumentum Aristippus, nihil arrogantius ab homine Philosopho Socratisque imitatore dici debere. Sic apud Virgilium Aeneidos secundo Priamus Pyrrhum arguit ab eius patris Achillis auctoritate.

At non ille, satum quo te mentiris Achilles Talis in hoste fuit Priamo, sed lura fidemque Supplicis erabuit, corpusque exangue sepulchro Reddidit hecloreum, meque in meâ regna remisit.

TEXT. *Et Hegesippus in Delphis Apollinem interrogauit, cum iam oraculum Olympici Ionis audisset, an eadem*

dem illi, quia patri uiderentur, et arguantur pe effect
contraria sentire.

COMM.

Hoc factum Xenophon lib. 4. Rerum Græcarum non Hegesippo sed Agospoli Spartano attribuit, cum enim iam Olympici Iouis oraculum interrogasset, an cum Argiuis faciendis sibi essent induciæ, atque responsum à Ioue resulisset, Delphos ad Apollinæm concessit, & interrogauit, an idem ei, quod patri suo Ioui, de eadem re uideretur, à quo statim responsum accepit, idem omnino sibi, quod patri uideri, nulla que in re se à patris iudicio dissentire. Cicerò, p. Milone conatur ostendere Clodium Deorum iudicio iure fuisse interfectum, cum ita inquit, Non est humano consilio, ne mediocri quidem iudices deorum immortalium cura res illa perfecta religionis mercede ipsa, atque cum illam belluam cadere uiderunt, commouisse se uidentur, & ius in illo suum retinuisse, & paulo post. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicimus, ut ante ipsam sacrarium bonæ Deæ quod est in fundo T. Sestij Galli, in primis honesti & ornati adolescentis, ante ipsam (inquam) Bonam Deam prælium commisisset, primum illud uictus acceperit quo teterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio, illo nefario uideretur, sed ad hanc insignem poenam referuatus.

TEXT.

Et quod de Helena scripsit Iocrates, eam esse uirum virtuosam, quoniam Theseus ita iudicauit.

COMM.

Quintum exemplum à Thesei iudicio sumptum, quod Iocrates in Helenæ Encomio posuit, cum enim probare uellet, Helenam fuisse lectissimam feminam raræque uirtutis, præter cetera argumenta, posuit etiam illud ab auctoritate Thesei, qui tā toperè Helenæ præstantiam admiratus est, ut eam puellam adhuc, nec dum viro maturam rapuerit, ut sibi cum tempus foret, uxorem haberet. Cicero pro Archia poeta, probat Archiam uirum esse doctissimum & ingeniosissimum, quod Q. Metellus Numidicus, & M. Aemilius, & Q. Catulus pater, & filius, & L. Crassus & alij multi præstantissimi uiri talem esse iudicauerunt.

TEXT.

Et de Alexandro quem tres Deæ iudicem elegerunt.

COMM.

Cum Iuno, Pallas, & uenus inter se de pulchritudine certarent, Alexandrum Priami filium, tunc inter pastores degentem, iudicem elegerunt, ut ea pulchritudinis palmam referret, quam ille cæteris præstare censuisset. Iocrates igitur in eodem Helenæ Encomio, probat miram Helenæ fuisse uenustatem ab Alexandri iudicio, qui cum antea deorum iudex fuisset, & optimè de pulchritudine iudicare sciret, Helenæ formam admiratus, eam rapuit, & in Troiam secum asportauit.

TEXT.

Et de Euagora, quod uir esset eximius, ut ait Iocrates, quoniam Conon fractis opibus alios omnes posthabuit, atque ad Euagoram profectus est.

COMM.

Vltimum exemplum huius loci sumit ab eodè Iocrate. scripsit enim Iocrates elegantem & artificiosam orationem in Euagoræ Cypri regis honorem, quæ etiam Euagoras inscribitur. atque inter

ceteras summas eius regis laudes illam etiam in memorat, à Cononis Atheniensis præstantissimam uiri iudicio sumptam, quod cum Atheniensium opes à Lacedæmonijs afflictæ atque fractæ fuissent, Conon dux Atheniensium, quamuis ad alios multos reges & populos confugere posset, tamen alijs omnibus posthabitis ad Euagoram se contulit, & eum tanquam positum quendam calamitatum suarum esse tutissimum censuit. Cicero pro lege Manilia probat Cn. Pompeij magnam esse auctoritatem, quod Quirites, de illo multa & præclara iudicia fecerint, quod Mithridates & Tigranes eius auctoritate moti se continuerint, quod Cretenses ad eum in uicinas propè terras locum uiderint. hic igitur locus ab auctoritate, uel à iudicio, longè lateque patet. & apud scriptores cuiusque generis frequentissimus est, nam (ut Quintilianus ait) si quid ita uisum gentibus, populis, sapientibus uiris, claris ciuibus, illustribus uotis referri potest.

Alius locus ab enumeratione partium, sicut etiam in Topicis.

Hic locus inductioni perquam similis est, uel sub inductione continetur, sunt enim plures inductionis species, ut supra iam demonstratum est: ualeat autem uel ad confirmandum totum, uel ad infirmandum, ad confirmandum hoc modo, ut si quatuor tantum res in summo Imperatore requiruntur, scientia rei militaris, uirtus, auctoritas, felicitas, & in Cn. Pompeio sunt hæ quatuor res, ergo Pompeius summus est imperator. ad infirmandum hoc modo, ut si tribus tantum modis à seruo libertas acquiri potest, censu, uindicta, testamento, & Sostia neque censu, neque uindicta, neque testamento factus est liber, non est igitur liber. sed Aristotelis exempla uideamus.

Si anima motus est, quinam est motus? uel enim hic, uel ille.

Plato dixit animam esse perpetuam motionem, cuius sententiam multis argumentis refellit Aristoteles, atque hoc potissimum ab enumeratione partium, cum enim sex tantum sint motionis species, generatio, corruptio, accretio, diminutio, alteratio, loci mutatio, si anima motio est, uel generatio erit, uel corruptio, uel accretio, uel diminutio, uel alteratio, uel loci mutatio. quod si nihil horum esse deprehenditur, nullo modo potest esse motio, sed neque generatio est, neque corruptio, neque accretio, neque diminutio, neque alteratio, neque loci mutatio, non est igitur motio. Cicero quarta in Verrem actione eleganter hoc loco utitur, ut ostendat in Verre nihil esse, quo uitia defendi possiat. Nunc uero quid faciat Hortensius? auaricia ne crimina frugalitatis laudibus deprecetur? at hominem flagitiosissimum, libidiniosissimum, nequissimumque defendit. an ab hac eius infamia nequitia uestros animos in aliam partem fortitudinis commemoratione traducat? at homo inertior, ignauior, magis uir inter mulieres nequam, impura inter uiros muliercula pro-

TEXT.

COMM.

50

ferti non potest. at mores commodi? quis contra
macione quis inhumanior? quis superbior? at hæc si
ne cuiusquam malo? quis acerbior? quis insidio-
sior, quis crudelior unquam fuit?

TEXT. Et illud exemplum ex Theodectis Socrate: Quod
fanum uiolauit? quem Deum non coluit eorum, quos ei
mitas ueneratur?

COMM. Theodectes orationem scripsit, quam Socrates
appellauit, in qua Socratem ipsum impietatis reu
defendebat. cum enim aduersarij dicerent Socrate
m impium esse, Deosque non putare, sic argu-
mentatus est Theodectes, Si Socrates impius est,
uel aliquod fanum uiolauit, uel aliquem Deum non
coluit, sed quod fanum a Socrate uiolatum esse di-
citur? quem Deum Socrates eorum, quos ciuitas
nostra ueneratur, non coluit? certe Deos omnes
colit, fana non uiolat, non igitur impius est. Cice-
ro pro Caelio, possum omnes latebras suspitionu
peragrare dicendo, non causa, non locus, non fa-
cultas, non conscius, non perficiendi, non occultu
di maleficij spes, non ratio ulla, non uestigium ma-
ximi facinoris reperietur. Quintilianus uocat hoc
genus argumentationis a remotione partium. quod
ait esse periculosum & cum cura intuumdum, quia
si in proponendo vnum quodlibet omiserimus cu
risu quoq; tota res soluitur. Tutius (inquit) quod
Cicero pro Cecina facit, cum interrogat, si hæc ca-
tio non sit, quæ sit. Simul enim remouentur om-
nia. uel cum duo ponentur inter se contraria, quo-
rum tenuisse utrunlibet sufficiat, quale Ciceronis
est, unum quidem certe nemo enim tam iniquus
C luentio, qui mihi non concedat, si constet corru-
ptum illud esse iudiciu, aut ab Habito, aut ab Op-
pianico esse corruptum, si doceo non ab Habito,
unico ab Oppianico, si ostendo ab Oppianico,
purgo Habitum.

TEXT. Alius locus est, quoniam in plurimis rebus acci-
dit, ut eas bonum & malum consequatur, ex eo, quod
sequitur, suadere aut dissuadere, accusare aut defen-
dere, laudare aut uituperare. ut eruditionem conse-
quitur inuidia, quod est malum, & sapientia, quod est
bonum: non est igitur scientijs danda opera, quoniam
inuidiam subire non oportet. imo uero scientijs opera
danda est, quoniam sapientem fieri oportet.

COMM. Hic locus a consequentibus uocatur, & omni
causarum generi communis est. siue. n. in delibera-
tuo genere uersetur, & suadeamus aut dissuadea-
mus, siue in iudiciali, & accusemus aut defendea-
mus, siue in demonstratiuo, & laudemus aut uitu-
peremus, licet consequentia uidere, quoniam ita
ferè natura comparatum est, ut rebus etiam bonis
aliquod malum sit adiunctum, quod ab eis nos re-
trahere possit, aut propter quod eas uel accusare,
uel uituperare ualeamus. ut ecce doctrina. res quæ
dam est præstantissima, quia sapientes homines
efficere solet. sed tamen plerunque secum inuidia
adfert, & homines a negocijs & cura rerum dome-
sticarum abstrahit. ergo locus hic in utranq; parte
disputare docet. nam si quis suadere uelit, ut scien-
tiaz demus operam, poterit ostendere quanti sit fa-

cienda sapientia, & per scientiam acquiritur, quot
honores, quot dignitates, quot præmia uiri docti
consequantur: si quis autem nos a studiis scientiaz
uelit retrahere, poterit ostendere, quantam sibi in-
uidiam conflare soleant eruditi uiri, quot obtre-
ctatores, quot maleuolos habeant, quantum detri-
mentum sit rem familiarem negligere, perpetua
in laboribus uersari, uoluptates omnes prætermi-
tere, corporis salutem non curare. hoc Aristotelis
exemplum est. Quintilianus libro secundo ponit
hanc quæstionem an utilis sit eloquentia, quæ po-
test in utramque partem hoc modo tractari: nam
qui dicit inuidem esse sic a consequentibus argu-
mentabitur, Eloquentiam esse quæ poenis eripiat
sceleribus, cuius fraude damnantur interim boni;
consilia ducantur in peius, nec seditiones modo
turbæque populares, sed bella etiam inexpiabilis
excitentur, cuius denique tum maximè sit usus ut
pro falsis contra ueritatè ualet. qui uero utilem ef-
se contendit, ea commemorabit, quæ L. Crassus
apud Ciceronem primo de Oratore, Neque uero
mihi quicquam præstabilius uidetur, quam posse
dicendo: tenere hominum cætus, mentes allicere,
voluntates impellere quo uelit, unde autem uelit
deducere. & quæ sequuntur. ita si quis uelit diui-
tias laudare, poterit commoda plurima commemo-
rare, quæ ex eis percipimus. si uero uituperare uo-
luerit, poterit ostendere, quantam arrogantiam,
quantam ignauiam, quantam denique luxuriam ho-
minibus adferat. in summa copiosissimus est hic
locus, & in eis rebus omnibus ualet, quibus & be-
ne, & male utilicet, & in alijs etiam quibusdam,
ut apud Ciceronem secundo de Natura deorum,
Balbus multis laudibus rationem extollit. tertio
uero libro Cotta multis argumētis eandem ratio-
nem improbat. ita primo de Diuinatione Q. Cice-
ro probat a consequentibus inter homines esse
Diuinationem, at uero secundo libro M. Cice-
ro multis argumentis nullam esse diuinationem
ostendit.

TEXT. Hic locus in arte Callippi præcipue tractatur; in
qua sumitur etiam, quod fieri potest, & alia, de qui-
bus a nobis iam antea dictum est.

COMM. Quam copiosus sit hic locus ostendit, de quo
penè solo Callippus artis rhetoricæ scriptor anti-
quus uerba fecerit, & alia quædam pauca adiunxe-
rit, ut de eo, quod fieri potest, aut non potest, de quo
supra iam multa pertractata sunt. Aristoteles li-
bro primo priorum ubi docet, quomodo liceat ar-
gumentorum, quæ ipse media uocat, copiam cõpa-
rare, docet a consequētibus plurima duci argumē-
ta, quidam hæc appellant adiuncta, quidam cõiter ac-
cidentia. ut si quis probare uelit, uoluptatè esse bo-
nam, uidentum est, quæ sint ea, quæ bonum con-
sequuntur, ut quod sit utile, quod eligendum, quod ex-
petendū, quod naturæ accõmodatū, quod iucundū,
& si qua sunt huius generis alia. Si uero cõtrà pro-
bare uelit uoluptatè esse malam, debet ea diligen-
ter scrutari, quæ malum consequuntur, ut quod
sit damnosum, quod respueudum, quod fugien-
dum,

dum, quod à natura alienum, quod tristitiam secū adferat. hæc in arte sua Callippus diligenter persecutus est, quæ plurimum valent ad differendum in contrarias partes. non satis autem constat vtrū Callippus iste, de quo meminit Aristoteles hoc loco, sit is, qui Platonis auditor fuit, quem Suidas tradit à Syracusanis interfectum fuisse, quoniam regnum affectabat, de quo Plutarchus in Dionis vita, fuit autem Dionis Syracusani proditor, & im probus ac scelestus homo, an alius quispiam, qui de ratione dicendi scripserit. certè Quintilianus libro tertio, ubi scriptores artis commemorat, huius Callippi non meminit, quem etiam Aristoteles ostendit imperfectam artem tradidisse, quoniam unum tantum locum tractavit, paucis quibusdam adiunctis.

TEXT. *Alius etiam, quando ex duobus contrarijs, quæ cō sequuntur, aut suadere, aut dissuadere opus fuerit, & eo, quo diximus modo, in utranque partem uti, differt autem hic locus à superiore, quoniam in eo quæ eueniunt, qualiacunque sint, opponuntur. hic autem tantum ea, quæ contraria sunt.*

COMM. Locus hic, non aliter atque superior, à consequentibus dicitur. sed tamen ita distinguitur, ut in superiore, non contraria, & quæ plurimum inter se distant, opponantur. sed quæcunque consequi solent, ut scientiam consequitur invidia & sapientia, quæ nequaquam inter se contraria sunt. voluptatem consequitur iucunditas uitæ, & rerū honestarum negligentia, quæ non sunt contraria. in hoc autem loco, quæ contraria sunt opponuntur, ut iustum iniustum, probum improbum. ut apud Ciceronem primo de Inventione, si improbus est, cur uteris? Si probus cur accusas? & alibi ex poeta nescio quo; Nam si ueretur, quid eum accuses, quodd est probus?

Sin inuerecundum animi ingenium possidet
Quid eum accuses, qui id parui auditu existimat?

Quod conuersione sic reprehendetur; Imo uerò accusandus est. nā si ueretur, accuses. non enim parui auditu existimabit, sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses, non enim probus est. hoc genus argumentationis Cicero cōplexionem uocat. in qua utrum concesseris reprehenditur. hoc genus (ut Quintilianus docet) plurimum ualet in altercando, qua in re Q. Hortensium multum ualuisse Cicero docet in Diuinatione, cum ita Cæcilium alloquitur; quoties ille tibi potestatem, optionemque facturus sit, ut eligas vtrum uelis, factum esse necne, uerum esse an falsum, utrum dixeris, id contra te futurum.

TEXT. *Vt Sacerdos quadam filium suum à publicis concionibus absterrebat, Nam si iusta dixeris, aiebat, homines te odio prosequuntur: si uero iniusta, Deos offendes. imo uero dicet aliquis, concionari oportet. nā si iusta dixeris, Deos tibi conciliabis, sin iniusta homines.*

COMM. Exemplo declarat, quomodo tractetur hic locus in utranque partem. quidam adolescens Orator fieri cupiebat, & in concione de publicis re-

bus uerba facere. sed eius mater, quæ sacerdos erat hoc illi dissuadere tentabat, quia plerique concionatores malè audiebāt. itaque hoc dilemmate usā est; Fili, nulla quæso tibi res cum populo sit, neque in concione uerba facere studeas. necesse est enim ut aut iusta, aut iniusta dicas. si iusta dicere tentaueris, homines te magno prosequuntur odio, Si uero uolueris iniusta dicere, decorum indignationem non effugies. hoc argumentum (inquit Aristoteles) ita conuerti potest. Imò uerò mater omnino mihi utile erit concionari, Si enim iusta dixeris, deos amicos & propitios habebis, si uerò quæ iniusta sunt, defendero, mihi homines conciliabo. tale est illud, quod A. Gellius libro quinto capite decimo de Protagora Sophista, & de Euathlo eius discipulo refert. cum enim Euathlus artis Rhetoricæ cupidus esset, accessit ad Protagoram, & cum eo pactus est, quantum mercedis ei daret, dimidiumque statim numerauit, reliquum uero se tunc daturum pollicitus est, cum artem didicisset, hoc est, cum causam aliquam bene perorasset & uicisset, postea uero cum Euathlus multū in arte profecisset, neque tamen ullam causam reciperet, eū Protagoras magister in iudicium uocauit, atque ita exorsus est; Disce stultissime adolescens utroque modo fore, uti reddas, quod peto, siue contra te pronunciatum fuerit, siue pro te. nam si contra te lis data erit, merces mihi ex sententia debetur, quia ego uicero. si uerò secundū te iudicatum fuerit, merces mihi ex pacto debetur, quia tu uiceris. ad ea respondit Euathlus, Disce tu quoque magister sapientissime, utroque modo fieri uti, non reddam, quod petis, siue contra me pronunciatum fuerit, siue pro me. nam si iudices pro mea causa senserint, nihil tibi ex sententia debetur, quia ego uicero, si contra me pronunciauerint, nihil tibi ex pacto debebo, quia ego nō uicero. hoc dilemmatis genus græci uocāt *ἀρτίσπορον*, eo quod in aduersarium retorqueri solet. Scitum est illud. Antigoni regis, à quo cum frater peteret, ut causa, quam habebat cum aduersario quodam, non in foro, sed domi cognosceretur, is ita respondit; Si causam iniustam habes, cur litigas? Si iustam, cur hominum conspectum refugis? potuit autem ita frater respondere, debes hoc mihi, si me amas, concedere. nam si causa mea iniusta est, minorem infamiam priuatim, quam publice subibo, si iusta melius & facilius domi cognosceretur.

*Hoc autem idem est cum eo, quod uulgo dicitur p *TEXT.**
ludem & sales emere.

Auctor Prouerbiorū, locum hunc Aristotelis citat & ita legit, *τὸ ἔλαιον ἀριάθει καὶ τῆς ἄλας*, hoc est, oleum & salem emere. & ait hoc prouerbio significari, nonnunquam remedijs contrarijs utendum esse, nunc acrimonia, nunc lenitudine. Sal. n. (inquit) mordet ac siccatur, oleum lenit, & humectat. sic medici oleum addūt sali, ne plus satis erodatur, & qui sapiunt, admonitionis acrimoniam, bonis uerbis leniunt. hæc ille. quæ potius ex ingenio suo commentus uidetur, quam ex alicuius ueteris,

ris scriptoris interpretatione. sūt quibus placeat, olim hoc prouerbio præcipi solitū. ita nos instrue re oportere, ut insipientium argumentis & dilem matis facile occurrere, atq; ea refellere possimus. tradit enim Aristophanis interpres in Nubibus, hanc apud ueteres fuisse consuetudinem, ut qui desiperent, Sale & oleo perungerentur. quoniam id aduersus dementiam remedium præfens existi mabatur. oleum igitur & salē (aiunt) emere oportet, uel, ne tanquam insipientes utamur argumen tis, quæ in nos retorqueri possint, uel ut argumen ta, quæ ab aduersariis tanquam desipientibus, pro feruntur, diluamus. Sed omnino prouerbium ob scurum est, & ipsa uetustate delectum. itaque con iectura tantum uti possumus. mihi magis placet ea lectio quæ in manu scripto, reperi *το ελος πριαδαι και τις αλας*, hoc est paludem & sales emere. ut sit sensus, ut bona habeamus interdum aliqua mala subeunda sunt. & aliquod accipiendum est incom modum, ut maiorem utilitatem consequamur. ut si quis emere salinas cupiens id obtinere non possit, nisi etiam uicinam paludem emat. atque hic sensus huic loco maxime conuenit. uulgo etiam dicunt, neminem posse carnes sine ossibus emere, quasi omni utilitati sit adiuncta incommoditas aliqua. Itaque potest aliquis dicere, concionandū est omnino, quoniam uilissimum est populo quæ iusta sunt persuadere, etiam si fortasse aliquos ho mines offendamus. oportet enim & paludem & sales emere. sicuti prouerbio dicitur.

TEXT. *Et hæc ratio blasfosis, hoc est inuersio uocatur: cum duorum contrariorū utrunque bonum & malum con sequitur ita, ut utraque sint utriusque contraria.*

COMM. Blasfosis apud græcos significat obliquitatem crurum qualis est in cancris, ranis, & lacertis, & blasfi dicuntur, qui crura distorta, & in partem ex teriorem uersa gerūt, quos latini ualgos & uatios dicunt, ut Budæus censet. quamuis blasfi dican tur etiam qui lingua sunt impedita, qualis initio Demosthenes fuisse dicitur. hinc igitur apud rhe tores hoc argumēti genus Blasfosis dicebatur, quod in contrarias partes uergeretur. & est quando duo contraria proponuntur. quorum utrunque bonū aliquod & malū consequitur, & utraque sunt utri que contraria. ut in exemplo supra posito, iusta di cere, & iniusta dicere sunt inter se contraria. & eo rum utrunque bonum & malum consequitur. nā qui iusta dicit, bonum id assequitur, quod eū De i diligunt, malum autem id, quod homines illi sūt irati, ita contra, qui iniusta dicit, bonum id habet, quod amatur ab hominibus, sed in id malum inci dit, quod Deos offendit. hoc modo quædam inuer sio fit, siue obliquitas, quæ blasfosis appellatur.

TEXT. *Alius est locus, quando quidem homines non ea dem palam & occultè probare solent, sed palam qui dem iusta & honesta maxime laudant, occultè uero magis utilia cupiunt, cum ex his quispiam conatur al terum concludere.*

COMM. Nunc locum aggreditur ab apertis & occultis sententiis, qui magnam disputantibus utilitatem

10 adfert, ut etiam in Elenchis docet Aristoteles. nō plerique homines solent aliter palam sentire, ali ter occultè. palam enim omnes honesta iustaque laudant: ut pro patria mori, potius quam cum uo luptate uiuere, paupertatem ferre, potius quam in iultè ditescere, nemini nocere, plurimis beneface re, continentèr & temperatè uiuere, cæteraq; hu ius generis, nemo est ferè quin apertè laudet, & ab omnibus expetenda esse dicat, uerū pauci sunt qui eadem occultè probent, plerique enim magis quæ sunt: utilia: uel iucunda persequuntur. nam (ut ait Iuuenalis) probitas laudatur, & alget, ab hoc loco totam ferè secundam Satyram finxit Iu uenalis

20 Ultra Sauromatas fugere hinc libet, & glaciacm Oceanum, quoties aliquid de moribus audent

Qui Curios simulant, & bacchanalia uiuunt.

Perfius etiam Satyra secunda sic ait;

Mens bona, fama, fides, hæc clare & ut audias hospes.

Illa sibi introrsū, & sub lingua immurmurat, o si Ebullat patruī præclarum funus.

& cætera.

Cicero in Partitionibus docet huius loci usum per distinctionem personarum ubi sic ait; hoc pri mum intelligamus, hominum duo esse genera, al terum indoctum & agreste, quod anteferat sem per utilitatem honestati, alterum humanum expo litumque quod rebus omnibus dignitatem ante ponat. Itaque huic generi laus, honor, gloria, fi des, iustitia, omnisque uirtus, illi autem alteri que stus, emolumentum, fructusque proponitur, atq; etiam uoluptas. Quare uel apertas sententias se qui licet, ut Cicero pro P. Sestio, hæc imitamini per Deos immortales, qui dignitatem, qui laudē, qui gloriam queritis, hæc ampla sunt, hæc diuina, hæc immortalia, & quæ sequuntur. uel occultas sententias, & cupiditates hominum proferre, ut pro M. Cælio, detur aliquid ætati, sit adolescentia liberior, non omnia uoluptatibus denegentur, nō semper superet uera illa & directa ratio, uincat aliquando cupiditas uoluptasque rationem. hæc enim licet apertè non probentur, tamen occultè tanquam uera conceduntur. pauci sunt enim aut certè nulli, qui hac indole uirtutis & continentie, sint, ut respuant omnes uoluptates, omnemque uitæ suæ cursum in labore corporis, atque in ani mi contentione conficiant, quos non quies, non remissio, non æqualium studia, non ludi, non con uiuia delectent. nihil in uita expetendum putent, nisi quod sit cum laude, & cum dignitate coniun ctum. Quamobrem orator uidebit, utrum causæ suæ magis conueniat, id ne, quod palam & apertè laudatur, an id quod homines occultè cupiunt, nam utrum cunq; benè concluderit, fidem audi toribus faciet.

Atque hic quidem locus præter cæteros, qui contra communem opinionem proferuntur, plurimum ualet.

Sūt quidem etiam aliqui loci alij, quorum ope COM. probari

probari potest aliquid, contra receptas & uulgatas hominum opiniones, sed hic omnium præstantissimus est, quoniam eo semper uti possumus, vel in affirmando, vel in refellendo. cum enim inter se contrarię sint apertę, & occultę sententię, qui confirmat apertas, occultas refellit, & contra qui occultas confirmat, refellit apertas. quas ob res se per ansa datur ex hoc loco in contrarias partes disputandi, & hæc est causa cur hunc locum Aristoteles tantopere commendet.

TEXT. *Alius locus, cum eadem ex proportione conueniunt: ut Iphicrates, cum eius filium, qui magno quidem erat corpore, sed adhuc ætate puerili, cogere uellent onera publica sustinere, dixit, si pueros, qui magno sunt corpore, uiros existimatis; ergo etiam uiros, qui pusillo corpore sunt, pueros existimare debetis.*

COMM. A proportione sæpe firma ducuntur argumenta. nam seruata proportione necesse est idem euenire. fit autem inter quatuor proportio, ut in numeris sicut se habent sex ad nouē, ita octo ad duodecim, ergo etiam contra, sicut se habent duodecim ad octo, ita nouem ad sex. interdum etiam in tribus tantum fit proportio, sed quod mediū est, bis numeratur, ut sicut se habent duo ad quatuor, ita quatuor ad octo. quod autem fit in numeris, idem etiam in reliquis rebus omnibus, quæ sibi proportione respondent, ut sicut se habet filius ad patrem, ita pater ad auum. sed filius in potestate patris est, ergo etiam pater est in aui potestate. ab hoc loco duxit elegans & argutum Iphicrates Atheniensium dux argumentum, quo probauit, non debere filium suum ante constitutam ætatem onera publica sustinere. erat enim apud veteres ea consuetudo, ut ante decimū septimum ætatis annū pueri essent immunes, postea uero sumpta virili toga nomen in militiam dare cogebantur, & alia publica onera subire. cum igitur Iphicrates filium haberet magno quidem corpore, sed qui nondum ad ætatem constitutam peruenerat, & quidam ciues eum uellent, ad onera sustinenda impellere, quod dicerent magnum esse, sic eos refellit Iphicrates à proportione, sicuti se habent pueri magno corpore ad uiros, ita uiri pusillo corpore ad pueros, ergo si pueri qui magno corpore sunt, uiri debent existimari, etiam uiri, qui sunt pusillo corpore pueri sunt existimandi. Sed cum hoc absurdum sit, ut qui uiri sunt, pueri existimantur, etiam illud eadem ratione absurdum erit, ut qui pueri sunt, uiri habeantur. Quintilianus libro quinto proportionem, quæ analogia græco nomine dicitur, similitudini subicit, sic enim scribit; Analogiam quidam à simili separauerunt, nos eam subiectam huic generi putamus. nam ut unū ad decem, sic decem ad centum simile certè est, & ut hostis, sic malus ciuis. quamquam hæc ulterius quoque procedere solent, si turpis dominæ consuetudo cum seruo, turpis domini cum ancilla. Cicerone primo de legibus ab hoc loco sic argumentatur; verè dici potest magistratum legem esse loquentem, legem autem mutum magistratum. idè

10 pro A. Cluentio; ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus ut neruis ac sanguine & membris uti non potest. uerum (ut benè Quintilianus sentit) multæ similitudines proportionem sibi respondent, ut, Quod oculus in corpore, id mens in animo, quod paterfamilias in domo, id princeps in Rep. sicut malus pastor est, qui deglubit oues, ita malus princeps qui subiectos perdit. Quod in rebus, quæ sentiuntur, Sol est, id, in rebus, quæ intelliguntur, Deus. ita pro L. Murena Cicero docet in græcis artificibus eam esse proportionem inter aulædos & Citharædos, quæ inter iurifconsultos & Oratores.

20 *Et quo Theodectes usus est in lege Nami si propter modestiam, probitatemque mercenarios milites ciuitate donatis, ut Strabacem & Charidemum, nonne milites eos mercenarios exterminabitis; qui nefaria scelera perpetrarunt?*

TEXT.

Alterum exemplum à proportione quo Theodectes usus est in quadam lege. cum enim probaretur, quosdam improbos milites, qui mercede conducti fuerant, in exilium agendas & exterminandos esse, sic argumentatus est, in mercede conductis militibus eadem proportio esse debet, improborum ad penam, quæ proborum est ad præmiū. sed milites mercenarios, qui præclare se gesserunt, ciuitate donare soletis, sicuti iam Strabacem & Charidemum in ciuitatem ascisistis, ergo etiā eos, qui se improbè nefarieque gerunt, ab urbe uestra remouere, atque exterminare debetis. nam Solonis hæc sententia fuit, statum Reip. poena, præmioque contineri.

COMM.

30 *Alius locus ab euentu; si idem est, ut etiam eadem dicantur ea, à quibus id euenit: ut quod Xenophanes dicebat, eodē modo impios esse illos, qui dicerent deos esse natos, atque eos, qui dicerent deos interire. nam utroque modo fit, ut aliquando dei non sint.*

TEXT.

Hic locus & copiosus & utilis est, quoties ostendere uolumus res, quæ uidentur esse diuersæ, uel eandem penitus esse, uel eandem habere uim ac potestatem. debemus id, quod ab eis euenit considerare. nam si idem est rerum illarum euentus, dicemus etiam res eandem esse, uel eiusdem esse potestatis. quod exemplo declarat Aristoteles. Xenophanes, cum uideret aliquos esse, qui de natura Deorum dissererent, & natos esse existimaret, qui etiam Theologi dicebantur, ut Hesiodus, & magno erant in honore; à precio apud uulgares homines, & imperitam multitudinem, dixit illos esse impios, & tantum peccare, quantum si dicerent, Deos mori atque interire. quod à religione penitus alienum est. hoc autem probabat ab euentu, quoniam utroque modo siue Dei nati esse dicantur, siue interire, fit ut aliquando Dei non sint, quod dictu impium est. hoc genere argumentationis frequentissime utitur Cicero, quod per comparisonem fieri solet, ut nona Philippica, cum probare conatur Ser. Sulpitium tam esse dignum statua, quam illos, qui ferro essent in legatione interfecti. quoniam ei uitam abstulerit ipsa legatio, itaque

COMM.

itaque post nonnulla exempla ita concludit, Non igitur magis Octauium Leptines, nec Veientium rex eos, quos modo nominavi, quam Ser. Sulpitium occidit Antonius. is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. quarta Philippica similem esse M. Antonium Spartaco, & Catilinæ confirmat. eò, quòd in patriâ Antonius ut illi bellum gereret. apud Virgiliû Aeneidos decimo Venus ab euentu probat Troianos in iisdem esse malis, quibus fuerant, cum Troia obsideretur.

— nunquam ne leuari

Obsidione sine muris iterum imminet hostia nascentis Troiæ, nec non exercitus alter,

Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis,

Tydidem, equidem credo mea uulnera restant.

Cicero primo de Officiis colligit pari laude dignos esse qui bene Remp. administrant domi, & qui foris egregie bella gerunt. quoniam utriusque civitatis statum confirmant.

TEXT. *Et omnino quod euenit, ex utroque probare oportet, unum atque idem esse, ut, Non enim de Socrate, sed de toto hoc studio iudicaturi estis, utrum philosophia danda sit opera, nec ne.*

COMM. Quoties (inquit) incidit hic locus, debet Orator probare, quod ex utroque eueniet, unum atque idem futurum, ut maioris mali uel boni comparatione iudicium animi magis moueantur. quod ostendit exemplo sumpto ex oratione pro Socrate, cû esset à Melito uocatus in iudicium. quo exemplo uolebat orator, quicumque fuit illius orationis auctor, iudicibus persuadere, ne Socratem condemnarent, omnis philosophiæ civilis parentem. nam idem esse dicebat, damnare Socratem, & damnare totum Philosophiæ studium. turpe autem fuisset iudicibus, studium philosophiæ damnare, & sententia sua statuere non esse philosophiæ dandam operam. turpe igitur etiam Socratem condemnare. Cicero pro Lege Mani. hac ratione Quiritibus suadet, ut uetigalium Asiæ rationem habeant. nam si illa amiserint, etiam pecunias quas Romæ haberent, amissuros eos affirmat. Non enim (inquit) possunt una in ciuitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant: à quo periculo prohibete Remp. & mihi credite id, quod ipsi uidetis. hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro uersatur, implicita est cum illis pecuniis asiaticis, & coheret; tuere illa non possum, ut hæc non eodem labefactata motu contendant. tale est illud pro A. Cluentio; Non illi uos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipij statu, dignitate, & modis que omnibus sententias laturos. & pro Milone, Non enim potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum talis, aut uestris sententijs esse pereundum. pro C. Rabirio colligit Cicero si damnandus est Rabirius quod arma contra Saturninum sumpserit, eodem crimine plurimos honestissimos uiros

in summum capitis periculum esse uenturos.

Et terram atque aquam dare, esse idem quod seruire. **TEXT.**

COMM. Tertium hoc exemplum est, sumptum à consuetudine regum Persarum, qui eos, ad quos accedebant, terram atque aquam poscere solebāt, qua petitione sibi rerum omnium potestatem tradidisse significabant. de hac consuetudine meminit T. Liuius initio belli Asiatici his quidem uerbis, nisi crederent Persas, cum aquam terramque à Lacedæmoniis petiuerūt, glebā terræ & hauitū aque eguisse. quo ex loco potest intelligi Persas aliquādo aquam terramque à Lacedæmoniis petiuisse, qua petitione uolebant, sub ditionem suam eos redigere. potuisset igitur aliquis Lacedæmoniis facile suadere, ne aquam & terram Persis darent, quoniam idem esset, ac si eorum seruos se esse confiterentur. Cicero in Diuinatione contra Verrem, ut ostendat Q. Cæcilium non fore bonum & acerrimum Verri accusatorem ait. Q. Cæcilium accusatorem constituere, esse idem quod Verrem absolueret. sic enim Hortensium Verri patronum loquentem inducit, Non enim illud peto, quod soleo, cum uehementius contendere, impetrare, reus ut absoluitur, non peto, sed ut ab hoc potius, quam ab illo accusetur, id peto. da mihi hoc, concede. quod facile est, quod honestum, quod non inuidiosum. quod cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia, illud dedemis, ut is absoluitur cuius causa laborem.

Et communis pacis fieri participes idem esse, atque imperatum facere. **TEXT.**

COMM. Quartum & ultimum huius loci exemplum est huiusmodi, Græci pacem cum Philippo Macedoniae rege facturi Athenienses inuitarunt, ut pacis illius communis participes fieri uellent, quo uniuersa Græcia à bello quiesceret, Orator quidam Atheniensibus dissuadet pacem, & admonet, ne cum alijs Græcis conditiones pacis admittant. atque hoc utitur argumento, Non debetis Athenienses huius communis pacis participes fieri, nam hoc perinde est, atque si parere, atque imperata tacere uolueritis. Cicero philippica quinta uult idem esse Mutinam obsidere, & Romam, cum tamē maxima sit differentia. sic enim ait. Quid interest, per Deos immortales, utrum hanc urbem oppugnet, an huius urbis propugnaculum? coloniamque populi R. presidij causa collocatam?

Cum autem alterutrum sumi possit, id erit sumendum, quod nobis utile est. **TEXT.**

COMM. Hoc ab Oratoris prudentia pendet, ut cû duæ res sint, quæ penè sint eadem inter se, sumat eam ad probandum, quæ causæ suæ magis conuenire uideatur. nam si nobis utile erit eandem esse probare, id faciendum est, sin autem diuersas esse proderit ostendere, id quoque conari debemus. ut si quis dixerit, idem esse uitium, de fama alicuius detrahere, & bonis ac fortunis aliquē spoliare, nos contra magnum intet famam & fortunas discrimen esse docebimus.

Alius locus est ex eo, quod idem non eadem semper eli- **TEXT.**

per eligunt aut antea, aut postea. sed diuersis temporibus diuersa: ut in illo est enthymemate, si, cum in exilio effemus, pugnauimus, ut in patriam rediremus, nunc postquam reuersi sumus, in exilium abibimus, ne pugnemus? aliquando enim in patria manere pugnando elegerunt, aliquando uero patria potius discedere, quam pugnare uoluerunt.

COMM.

Non semper homines eodem sunt animo, neque in eadem sententia perseverant, sed vel ratione consilioque, vel aliqua animi perturbatione mutantur. Quod si quis cum ratione consiliū mutet, is laude potius quā vituperatione dignus est. nam (ut ait Cicero) nunquā præstantibus in Republica gubernanda uiris laudata est in vna sententia perpetua permansio. Si uero quis animi perturbatione sententiam mutet, is facile reprehendi poterit ex hoc loco, quod sibi non constet, neque eandem semper honestatem sequatur. & quod aliquando cum laude secutus est, nunc cum ignominia relinquat. sumit autem exemplum Aristoteles ex oratione Lysia oratoris egregij, qui quadam in oratione, de qua Dionysius Halicarnasus meminit, Athenienses, postquam in urbem expulsis Lacedæmoniorum tyrannis, & ijs qui statum popularem sustulerant, reuertissent, hortatur, ut in sententia pugnandi permaneant, & aduersarios suos ab urbe procul arceant, & hoc facit Enthymemate à contrariis deducto, hoc modo: An non hoc nobis turpissimum esset Athenienses, si, cum effemus in exilio, pugnauimus, ut in patriam rediremus, nunc postquam reuersi sumus, iterum in exilium abiuerimus, ne pugnemus? hæc autem (inquit Aristoteles) fuit iusta reprehensio. nam illi ciues, non in eadem sententia constiterunt, modo enim omni ratione in patria manere volebant, & sese armis defendere, modo potius quam armis decertare, discedere à patria statuerunt. sic Cicero prima philippica Dolabellam, & Antonium reprehendit, quod non in eadem sententia conseruanda libertatis constitisset. sic enim cum Antonio loquitur: Num huic iulce, cum pro salute Reip. tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? unde igitur subito tanta ista mutatio? & cum Dolabella sic loquitur. Recordare quæ solum Dolabella consensum illum theatri, cum omnes earum rerum oblitus, propter quas tibi fuerat offensus significauerunt se nouo beneficio memoriam ueteris doloris abieciſſe. hanc tu P. Dolabella (magno loquor cum dolore) hanc tu (inquam) potuisti æquo animo tantam dignitatem deponere? ualeat igitur hic locus ad improbandam inconstantiam & lenitatem, atque ad exhortandos homines ut in bene instituta sententia perseverent.

TEXT.

Alius locus est, cum quis dicit, aliquid eius gratia esse, aut factum esse, cuius gratia neque est, neque factum est.

COMM.

Magnam habet vim hic locus, quoniam exquirat causam illam, quæ finis dicitur, & quo consilio, cuius rei gratia quicque fiat, multæ sunt enim in hominibus simulationes, multæ fraudes, multi

doli, & sæpe fit, ut quis amoris aut utilitatis amicorum gratia se quippiam facere dicat, cum tamē longe aliam mentem habeat. quod si poterit Orator ostendere nequaquam aduersarium eo consilio, aut eius rei gratia fecisse, aut facere, quod fecerit, aut facit, qua ille affirmat, facile poterit eum refellere. quod Cicero de lege agraria contra Rullum copiosissime facit. nam Rullus legem agrariam ad populi R. utilitatem se ferre uelle simulabat, cum tamen longe aliud spectaret. Cicero igitur multis rationibus & argumentis probat, non eius rei gratia, quam fingebat, legem à Rullo latam fuisse. ut ibi, neque si qui agros populo R. pollicetur, si aliud quiddam obscure molitur, aliud specie simulationis ostentant populares existimandi sunt. & alibi, Atqui ego à primo capite legis usque ad extremum reperio Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi uti decem reges ærarij, uel Galiam, provinciarum omnium, totius Reip. regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur legis agrariæ simulatione atque nomine. Denique in tota illa oratione nihil aliud agit, atque molitur Cicero, nisi ut aperte ostendat, non eius rei gratia legem à Rullo fuisse propositam, qua ille se ferre legem illam simulabat. ita pro Milone, Clodium ait Preturam petiuisse, non quia honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed ut Rempublici arbitrio suo dilacerare posset.

Ut si quis alicui quid donaret, ut illud deinde idem auferens, dolorem iniret.

TEXT.

Hoc, quod pro exemplo ponit Aristoteles sæpe reges & principes facere solent, ut suos familiares & aulicos magnis muneribus cumulent, & dignitatibus exornent, non quod illos ament, aut illis bonis ipsos diu frui uelint, sed ut eosdem postea spoliētes magno dolore & cruciatu afficiant. hoc quod ait Claudianus,

COMM.

Ut casu grauiore ruant.

Unde etiam illud dictum est, Felicitates, atque opes das maximas Fortuna multis, non quod illos diligit, sed de gradu præstantiore ne decidant.

TEXT.

Tres uersus iambicos senarios pro exemplo citat, quorum nos sententiam totidem senariis latinis interpretati sumus, sed cuius poetae sint, neque Aristoteles addit, neque nos adhuc scire potuimus. sunt autem elegantes, & eorum sententiam impugnat, qui quosdam homines, quia fortunati sunt, & felices, putant ab ipsa fortuna diligere atque amari. non est ita (inquit poeta) neque enim eos fortuna omnes diligit, quibus magnas opes & felicitates donat, sed id facit, ut cum in altum eos extulerit, postea grauiore casu præcipitentur. hanc sententiam C. Cæsar primo libro de bello gallico sic expressit, Consueſſe enim Deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, iis secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem

COMM.

nitatem concedere. Sic contra sæpe fit, ut bonos uiros multis calamitatibus affligi Deus patitur, non quod illos odio prosequatur, sed ut deinde beatiore suo sempiterno perfruantur.

TEXT. *Et illud ex Antiphontis Meleagro;*
Non tam necandi causi apri conuenerant,
Quam maxima uirtutis ut testes forent
Meleagri, apud Græcos:-

COMM. Antiphon poeta Tragicus fuit, & orator eximius, quem Thucydides ait primū omnium pro se causam capitis optime perorasse, de quo multa Plutarchus. hic Tragœdiam scripsit inter cæteras Meleagrum nomine, quoniam in ea de calamitosa Meleagri morte tractabat, sed in ea tragœdia, dum Meleagri uirtutem extollere laudando uellet, dixit ex uniuersa Græcia concursum à præstantissimis & fortissimis uiris esse factum, quo tempore quidam ferus & immanis aper totam regionem Calydoniam deuultaret, non tantum ut aprū interficerent, quantum ut eximie uirtutis Meleagri testes forent. fuerunt igitur Græcis illis heroibus duo fines propositi. unus ut aprum necarent, alter ut Meleagri præsentem uirtutem intuerentur. priorem illum poeta minuit, ut hunc secundū amplificet, quasi non uenturi fuissent, nisi Meleagri uirtutis se spectatores fuisse credidissent. hanc autem aprū Calydonij uenationē, & heroes, qui illi interfuere, copiosè describit Ouidius Metamorphosis suæ libro octauo. & Homerus meminit non Iliadis.

TEXT. *Et illud ex Theodectis Aiace, & Diomedes Vlysses socium elegerat, non quod eum honoraret, sed ut comes se esset inferior. hac enim etiam de causa potuit illud à Diomede fieri.*

COMM. Theodectes tragœdiam conscripsit Aiacem nomine, sicut etiam Sophocles, in qua, cum Vlysses gloriaretur, ex omnibus Græcis se unū à Diomede præstantissimo uiro socium electum fuisse, quod eum Diomedes & consilio præstare, & manu promptum esse cognosceret, contra Ajax hanc rem in Vlyssis uituperationem conuertit, non, n. (inquit) te Diomedes ideo socium elegit, quod te honoret, aut egregium esse iudicet, sed ut comitē inferiorem habeat. nam si alium forte socium elegerit, uerebatur, ne aliquid suæ laudis & gloriæ amitteret, uinc cum ignauium & imbellem comitem habeat, quicquid eximie facit, id totum suum existimat, neque timet, ut tu aliquid ex sua laude decerpas. hæc autem Ajacis ratio uerisimilis est, quia fieri potest, (inquit Aristoteles) ut Diomedes ea mente atque consilio comitem Vlysses elegerit. difficile enim est, de alienis cogitationibus iudicare. ita Cicero tertia in Verrem actione, cum negare non posset, C. Verrē à L. Sylla magnis muneribus donatum fuisse, causam turpem adiungit, ut Verrem magis uituperet, ait enim non ideo L. Syllam ea munera Verri dedisse, quod illum amicum sibi esse uellet, sed quia Carbonis proditor fuerat. habuit (inquit) honorem ut proditori, non ut amico fidem. ita pro Q. Ligario, quo magis Tu-

beronis crudelitatem augeat, ait eum accusatione sua non id querere, quod ceteri accusatores solent, ut reus condemnatur, sed ut uita priuetur. Hæc (inquit) non modo mirabilia sunt, sed prodigiis similia quæ dicam, non habet eam uim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnatur, sed ut necetur. hoc egit ciuis Romanus ante te nemo. & paulo post, non tu ergo hunc patria priuare, qua caret, sed uita uis. Sic Ilioneus Troianorum Orator apud Virgilium primo Aeneidos ut Didoni metum adimeret, ait Troianos nō ea de causa in Africam uenisse, ut aliquid hostile molirentur, sed coactos tempestatibus. est autem copiosissimus hic locus, & frequentissimus, & in coniecturalibus causis ualde necessarius. ut pro Roscio Amerino, dicebat accusator Erucius Roscium odio patri suo fuisse. quod eum pater in prædia rustica relegarat. contra Cicero, nō quia pater eum oderat, sed quia ualde amabat, ait prædiis rusticis præfecisse. in eadem oratione docet Cicero Roscium ab aduersariis fuisse accusatum, non quia parricidium commisisset, sed quia bona eius aduersarij inuaserant, quæ uiuo Roscio diutius tenere non possent. pro Q. Ligario probare conatur. Ligarium in Africa diu fuisse, nō quia Cæsaris esset inimicus, sed quia propter belli tumultum illinc euadere non potuerit. quoties igitur querimus qua mente, quo consilio sit aliquid gestum, possumus ex hoc loco argumenta ducere.

TEXT. *Alius locus est communis disceptantium, & deliberantium: ut ea consideremus, quæ uel impellere, uel retrahere possunt, & quorum causa solent homines aliquid aut efficere, aut euitare, hæc enim si adiunt, rem aggredi oportet, ut si fieri potest, si facile est, si utile uel sibi uel amicis, uel noxium, & perniciosum inimicis. aut si minor est pena, quam id, quod expectant. nam his rationibus suadere solent, & contrariis, dissuadere.*

COMM. Locum aggreditur communem iudicialibus controuersis, & deliberatiuo generi. cum ea diligenter aduertimus, quæ possunt homines ad aliquid agendum impellere, uel retrahere. & cum ea consideramus, quæ sunt in causa ut aliquid homines faciant, aut euitent. nam si res huiusmodi adesse probare potuerimus, facile quod uolumus esse aggrediendum suadebimus. quinque uerò numerat quæ in deliberatiuo genere plurimum ualent. primum est, si fieri potest. cum enim de aliqua re deliberamus si quis probare potest eam effici nullo modo posse, statim omnis deliberatio tollitur. ut nō poterit Cæsar isthmum perferre. nō poterit in Africam Annibalem, Scipio retrahere. non poterit Scythas Alexander debellare. quod si constat fieri posse, tunc uidendum est etiam quam facile. nam (ut ait in Partitionibus Cicero) quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possent, ut si deliberet Xerxes an pontem super Hellespontum faciat, dissuasor ostendere poterit id esse difficillimum, atque ideo dimittendum. uerum quamuis res perdifficilis & perardua sit, ta-

men sæpè fructu & dignitate, quæ percipitur ex ea, compenatur, vt Cicero pro P. Sestio; Est labor, non nego. pericula magna, fateor. multæ in diæ sunt bonis, verisimè dictum est, sed te id, quod multi inuideant, multiq̃ue expetât, inscitia sit (inquit) postulare, si tu laborem summa cum cura esferas nullum. hoc igitur secundum est, ut postquã ostenderimus rem fieri posse, doceamus etiam facilem & procliuem esse. Tertium est, ut uel eis, quibus consilium damus, uel amicis eorum rē fore uilissimam ostēdamus. mouetur enim animus statim utilitatis cōmemoratione. nam omnis deliberationis finis est utilitas, ut pro lege Man. Cicero docet utilissimum fore bellum contra Mithridatem, quoniam in eo agitur populi R. gloria, agitur salus sociorum atque amicorum, aguntur certissima populi R. uectigalia & maxima, aguntur bona multorum ciuium. hæc enim omnia sunt uilissima. Quartum est ut doceamus noxium & perniciosum inimicis id fore, quod suademus. omnes enim inimicis suis malefacere, atque incommodare concupiscunt, cum adolescens quidam à Diogene Cynico petisset, qua ratione posset inimicos suos ulcisci, respondit Diogenes, si te quamoptimè gesseris. nam uirtutes & egregia facta magnū inimicis dolorem afferre solēt, amicis autem gaudium & lætitiā. Quintum est si minor pœna sit quam id quod expetunt, nam æquo animo pœnā fubeūt homines, cum maiorem utilitatem aut uoluptatem ex facto suo percipiunt. Cicero in Partitionibus locum hūc ita expresit, aut si iudicij pœna leuior, quam facti præmium. quod Verrem in Sicilia cum prætor esset, fecisse dicit, tantum enim rapuit, ut deinde iudicij pœnam non timeret. Qui ita (inquit) dicitur, ijs esse metuendum, qui, quod ipsis solis satis esset, surripuissent, se tantum rapuisse, ut id multis satis esse possit. ita facile pecuniarum cupido suadere poterimus, ut omni ratione lucrari studeat, neque infamiam auaritiæ timeat, cū diuitiarum maiorem uoluptatem, quam auaritiæ suspicio dolorem. sic enim apud Horatium auarus quidam loquitur.

--populus me sibilat, at mihi plaudo

Ipsæ domi, simul ac nummos contemplor in arca.

Hæc sunt rationes quibus aliquid Orator suadere potest, & contrariis dissuadere.

TEXT. *Quin ex iisdem & accusant, & defendunt, quibus enim argumentis dissuadent, iisdem etiam defendunt, & quibus suadent etiam accusant. uno uero hoc loco tota Pamphili, & Callippi ars continetur.*

COMM. Ostendit locum hunc non tantum in deliberationibus, sed etiam in iudiciis multum ualere. si quidem dicendi genera ita commiscuntur, ut quibus argumentis aliquid dissuademus, iisdem etiam defendamus, & quibus suademus, eisdem accusamus. cum enim aliquid dissuadere uolumus, ostendimus id, aut nullo modo fieri posse, aut non facile, aut nullam utilitatem habere, aut inimicis gratum fore, aut maiorem esse in eo molestiam atque periculum, quam emolumentum. ita cum defen-

dimus ostendere conamur, reum efficiendi facultatem non habuisse, aut difficulter id facere potuisse, aut nullum ex eo facto fructum sperasse. aut inimicis rem gratam facere noluisse, aut denique non tam stultū fuisse, ut paruæ utilitatis gratia tantum periculum subire uellet. hæc enim omnia defensionem adiuuant, & coniecturam uerisimiliorem efficiunt. contra uero cum accusamus, eos locos persequimur, quibus utimur in suadendo. ut facultatem habuit committendi sceleris, facile committere potuit, magnas utilitates in eo sibi propositas intelligebat, inimicum ulcisci cupiebat. periculum se perrumpere posse sperabat. quare tantum mutata dicendi ratione, eodem manente loco, poterimus & deliberationes, & iudiciales controuersias tractare. quod cū intelligerent duo rhetores antiqui Callippus & Pamphilus totam artem suam Rhetoricam super hoc uno loco fundauerunt, ex quo intelligitur, quam imperfecte atque imperitè illi artem tradiderint. De Callippo meminit Plutarchus in Dione, quem Platonis quidem auditorem fuisse dicit, sed scelestum hominem, quippe qui Dionem per prodicionem occiderit, Pamphilum autem quasi per contemptionem L. Crassus apud Ciceronem tertio de Oratore ita nominat, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tanquam pueriles delicias aliquas depingere. de hoc meminit etiam Suidas.

Alius locus ex iis, quæ fieri quidem uidentur, sed sua sponte incredibilia sunt, quoniam uon crederentur, nisi aut iam essent, aut prope essent. **TEXT.**

Argumentum ab incredibili, uel ab effectu, uel ab aliqua similitudine probatur. cū enim aliquid sua spōte est incredibile, si effectus appareat, multo magis animos mouet ad credendum. ut quod mater extinctum filium suum cupiat, hoc sua spōte uidetur incredibile. quoniam matres ferè omnes filios suos tenerè amant, sed Cicero pro Cluentio probat ab effectis Sassiā Cluentij matrem filio suo mortem machinari. Quare ita Iudices contra illā excitat, Quo enim est ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quæ multos iam annos, & nunc cum maximè filium interfectum cupit, singulare scelus maiore odio dignum esse ducetis. pro Cor. Balbo docet à summa Cn. Pompeij præstantia, ueram illam esse sententiā, quæ uulgo incredibilis esse putabatur, Qui omnes animo uirtutes penitus comprehendit, omnia quæ facere uellet, facillimè tractare, sæpe etiam similitudo facit, ut quæ putantur incredibilia, uera esse uideantur, cuius exemplum paulo post ipse ponit Aristoteles.

Imò magis credi debent, homines enim aut ea, quæ uera sunt, aut uerisimilia credunt. quod uero incredibile est, neque uerisimile, & tamen fit, id ut uerum sit necesse est: neque enim, quia uerisimile sit, aut probabile ita uidetur. **TEXT.**

Hæc est confirmatio huius loci ab adiunctis. **COMM.** dicit enim Orator, rebus huiusmodi, quæ uulgo incré-

Incredibiles existimantur, maiorem esse fidē adhibendam cum fieri perspicitur, quam si essent uerisimiles. cū enim homines duobus modis ad credendum inducantur, hoc est, uel cum uera, uel cū uerisimilia dicuntur, quod incredibile est, omnino non est uerisimile, quare necessitas cogit, ut cum accedit, uerum sit. neque enim dici potest, ita uideri, quia uerisimile sit, aut probabile, cū sit præter omnium opinionē. Itaque si uerisimile nō est, ut uerum sit, necesse est. Cicero pro Roscio Ame. multis rationibus ostendit incredibile esse patrē à quopiam filio interfici. quem locum ita deinde cōcludit, Quare hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si conuincitur, uindican-

TEXT. *Sicuti Androcles Pittheus dixit, cum legem quandam reprehenderet, & ei dicenti obreperent, Egent leges alia lege, quæ illas corrigat. nam & pisces salis egent. at qui uerisimile non est, neque probabile, cum in falso pisces nutriantur, salis indigere.*

COMM. Androcles quidam rhetor, cū in concione legē reprehenderet, & populus id ægre ferens obstreperet, neque audire uellet, dixit, sepe fieri, ut leges alia lege indigeant quæ illas corrigat & emendet, cum autē hoc incredibile uideretur, quadam similitudine probare conatus est. dixit enim etiam pisces, quamuis in mari falso nascantur & nutriantur, tamen, ut diu conferuentur salis indigent. at qui (ait Aristoteles) hoc uerisimile non est, neque probabile, & tamen est uerum. nam nisi sale condiantur pisces, facile computrescunt. ita leges etiam interdum alia lege sunt emendandæ.

TEXT. *At qui etiam oliuæ egent oleo, cum tamen hoc incredibile sit, ut ex quibus oleum conficitur, illæ oleo indigeant.*

COMM. Alia similitudo, qua idem probatur. nā etiā oliuæ (inquit) ut conferuentur, egent oleo, cum tamen hoc incredibile uideri possit. nihil enim eius rei indiget, qua abundat, sed oliuæ abundat oleo, cum ex eis oleum conficiatur, non igitur olei indigent. & tamen usus aliter ostendit, cum in oleo feruentur oliuæ. notandum est hanc apud Athenienses fuisse consuetudinem, ut oliuas in oleo cōferuarent, atque illis ita conditis pro obsoniis uterentur. sed uariis modis apud ueteres condiebantur oliuæ, ut Palladius docet. in Attica regione magna erat olearum copia, quæ arbor erat Palladi dicata, ut Virgilius, Palladia gaudet sylua uiuacis oliuæ.

TEXT. *Alius locus ad refellendum accommodatus cum inter se dissidentia spectamus, si quid in aduersarij persona possimus inuenire, quod dissideat, ex omnibus temporibus, actionibus, orationibus, ut. Iste quidem*

ait se uobis amicum esse, sed tamen cum triginta tyrannis coniurauit.

Ad reprehensionem aduersarij multum ualet hic locus, cum aliquid ostendere possumus ab eo dictum, aut factum, quod minime conueniat. ut si pugnantia dixerit, aut inter se discrepantia, aut ab aliis dissidentia, quo in loco sunt præterita & præsentia tempora consideranda, ut si aliter alias dixerit, aut gesserit, quam nunc dicat, aut gerat. Sunt etiam actiones & orationes diligenter aduertendæ, an aliquo modo inter se discrepent. nam ita refelli facillime poterit aduersarius, si qua in eius dictis aut factis repugnantia reperitur. exemplum primo ponit Aristoteles, cum præteritis factis præsentia dicta repugnant, quidam ciuis Atheniēsis dicebat se Reip. amicum esse, statuque illo populari gaudere. sed eius aduersarius mentiri eum ab antea cta uita ita probauit, quod cum illis triginta tyrannis, qui Remp. euerterant, coniurasset. huius rei pulcherrimum exemplum est apud Ciceronē in secunda Philippica cum ita inquit, Tam autem eras excors ut tota in oratione tecum ipse pugnares, ut non modo non cohærentia inter se diceres, sed maximè disiuncta atque contraria, ut non tantam tecum, quanta tecum tibi esset contentio. utri cum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, pœna affectum querebare. & paulo post, Nihil profecto sapias. quid est enim dementius quam cum ipse contra Remp. perniciofa arma ceperis obijcere alteri salutaria? tale est illud Iuuenalis Satyra secunda.

— castigas turpia, cum sis

Inter socraticos notissima fossa cinzdos.

Aut etiam seorsum in persona nostra, ut, Iste qui dem ait me sectatorem esse Litium, sed tamen non potest ostendere quemquam à me unquam in iudicium uocatum.

Hic locus tribus modis tractatur uel à persona aduersarij, ut in superiori exēplo, uel à nostra persona, uel ab utriusque. refutatur aduersarius à persona sua, cum ostenditur ea dicere, quæ contraria sint alijs dictis, aut factis ipsius. ut Sallustius contra Ciceronem, etiam ne aures nostras onerabis tuo odio, etiam ne molestissimis uerbis insectaberet cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. qua si uero togatus, & non armatus ea, quæ gloriaris confeceris. Cicero in Pisonem, Tu es ille cui crudelitas displicet? cui cum Senatus luctum ac dolorem suum uestis mutatione declarandum censuisset, cum uideres mœrere Remp. amplissimi ordinis luctu, ò noster misericors quid facis? quod nulla in Barbaria quisquam tyrannus. & quæ sequuntur. à persona uero nostra refutatur aduersarius, cum ea falsa ostenduntur, quæ in nos ab eo dicta sunt, ut in Aristotelis exemplo, aperte mentitur aduersarius meus, qui me sectatorem esse litium ait, cum nullum unquam hominem in iudicium à me uocatum ostendere possit. Cicero pro Roscio Com. Nonne ut ignis in aquam cōiectus continuo restinguitur & refrigeratur, sic referuens falsum

fallum crimen in purissima & castissima uita col-
latu statim concidit, & extinguitur? Roscius sociu
fraudaui? pot hoc homini huic scire peccatum?
qui medius fidius, audacter dico plus fidei, quam
artis, plus ueritatis quam disciplinae possidet in se.

TEXT. Partim uero in nostra atque aduersarij per foras;
ut, Iste neminem unquam sua pecunia subleuauit, ego
autem multos uestrum ab hostibus captos redemi.

COMM. Tertio modo tractatur hic locus ab utriusque
persona hoc est a nostra, & aduersarij, cu ostendi-
mus aduersarij facta plurimu a nostris discrepare,
nolq; utilitatem attulisse Reip. aduersariom autē
uel nihil profuisse, uel et damnum dedisse. ut si ita
dicamus, Inique me aduersarijs auaritia, Iudices,
insimulat, cum ipse pecunia sua neminem unquam
adiuerit, ego uero liberalitate mea multos citra
ab hostibus captos redemerim. hec autem appella-
tur contentio, cu inter se contraria comparantur;
quo genere frequentissime Cicerone ut in Pifo-
nem, Atque ut tuum latissimum diem cum tristis-
simo meo confera, utru tandem bono uiro & sapienti
tibi optabilius putas sic exire a patria, uel ut salu-
es salutē, incolumitatem, reditu praecentur, quod
mihi accidit, an quod tibi proficiscere tenent, ut oēs
exerarentur, male praecarentur, una tibi illa uiam
& perpetua esse uellent. Idem! 8. Philippica, Nam
me tecum iracunde agere dixisti solere, no est ira
nehementer me agere fateor, iracunde nego. om-
nino irasci amicis no temere soleo, ne si merentur
quidem, itaque sine uerborum contumelia a te dis-
sentire possum, sine animi summo dolore no pos-
sum. parua est. n. mihi tecu, aut parua dure dissen-
sio: ego huic uidelicet faueo, tu illi? imo uero ego
D. Bruto faueo tu M. Antonio: ego conseruare co-
loniam populi R. cupio tu expugnare studes.

TEXT. Alius locus est, cum homines, uel res non uidentur
affines ei culpa, cuius uelantur, cum iam illis crimi-
nis, quod praeter opinionem accidit, explicare, est. n.
aliquid propter quod ita uideatur, ut; Mulier quada-
m se filio subiecisset, ut eum blanditus saluaret, ui-
sa est stuprum cum adolescente illo commisisse, sed ex-
plicata causa, statim crimen solutum est.

COMM. Interdum accidit, ut hoies, aut res in turpe ali-
quam opinionē eius uisui ueniāt, quae ab eis praes-
entia antea esse uidebatur. ut si Cato proditor ef-
se dicatur, aut Xenocrates adulter, quod ille cum ho-
stibus occulte loquutus uisus fuerit, hic autē cum ma-
trona nocte sit deprehensus, atque uentri horu er-
men illud haec uidetur, quia Cato Reip. sic ama-
tissimus, Xenocrates autē continentissimus: causa
igitur querere oportet, cur Cato cu hostibus oc-
culte locutus fuerit, & cur Xenocrates nocturno
tempore cu matrona sit deprehensus. quod si ca fue-
rit explicata, statim crimen erit dissolutum. ut si
Cato dicat se cu hostibus occulte locutum fuisse,
ut eorum consilia scrutaretur, & intelligeret, quom-
melius Reip. administraret, non aut ut eam pro-
deret. & Xenocrates probet se comissa eius matro-
ne fuisse, uel necesse esset, nocte pro salute uiri sui
amicos adire, cum is esset in ulto periculo consti-

tutus. idq; sine luceerna fecisse, quo res esset occul-
tior, & ab aduersarijs non intelligeretur. hoc mo-
purgabitur crimen illud, quod licet incredibile ui-
deretur, & praeter omnium opinionem, tamen ia
erat uulgatum & disseminatum, & facere lidem
cum admiratione ceperat. exemplum quod affert
Aristoteles est hoc; Quaedam mulier cum filium
suum diu non uisum uehementer osculari atque
amplecti cuperet, ei se subiecit, atque os ori admo-
uit, brachijsque suis totum illum implicuit: sed
cum a quibusda in eo habitu uisa at peccata fuis-
set, existimata est, cum filio suo stuprum commisis-
se, atque ita infamis haberi cepta est. licet. n. ueri-
simile non esset, tantum scelus a matre fuisse com-
missum, ut cum filio suo corpus misceret, tamen
habitus ille atque actus in quo uisa fuerat, facinus
claustrare uidebatur. sed postquam intellectum &
ostensum fuit, id a matre factum desiderio excolu-
landi & amplectendi filij, quem longo tempore
non uiderat, statim ab eo crimine liberata fuit.

TEXT. Et in Aiace Theodectis, Vlysses Aiace causam ex-
plicat, cur cum ipse esset Aiace fortior, non tamen ef-
se uideretur.

COMM. Theodectes poeta tragicus fabulam Aiace no-
mine conscripsit ut et supra dictum fuit. in qua fa-
cit Vlysses & Aiace inter se uerbis altercantes.
atque inter cetera quae Vlysses contra Aiace dixit,
illud et addidit, se Aiace longe esse fortio-rem. &
qm hoc praer omnium qui utrunque norat, opinio
reuerat, cam explicuit Vlysses, cur quauis ipse ef-
set Aiace fortior, tñ alijs non esse talis uideret. nā
nisi eam addidisset, merito rideri poterat, quod ea di-
ceret, q; contra omnium suam essent. quam uerō
eam attulerit Vlysses, neque Arist. addidit, neque
nos scire possumus, quia Theodectis fabula non
amplius extat. haec aut appellatur Graeco noie pa-
ridoxa, q; praer omnium opinionē proferant, q; nisi fir-
mis rationibus probent, incredibilia uideri solent, ut
illa Stoicoru, Quod nihil bonu nisi uirtus. Quod solus
sapientis sit diues: & illa, q; leguntur in euangelio,
Beati qui persecutionem patiuntur pro iustitia, quod
nisi ipsorum est regnu caeloru: Beati estis quia ma-
ledixerint uobis hoies, & persecuti uos fuerint, &
dixerint omne mala uerbu aduersum uos mentes
res pro me gaudete & exultate quonia merces ue-
stra copiosa est in caelis. nam si tollas causam his
paradoxis addita, nihil incredibilis eis uidebitur.

TEXT. Alius locus est & est, ut si ca extiterit, factum esse
dicatur, si no extiterit, non esse factum. nam simul est
causa eum eo, cuius est causa, & sine causa nihil est.

COMM. Causarum locus rarissime patet, & maximam
oratori dicendi copiam subministrat. nam cu ali-
quid factum esse probare uult orator, cam explica-
re debet, cum autem factum negat, cam nulla fuis-
se doceat. fere. n. fieri solet, ut ca semper cum eo-
sit, cuius est ca; neq; quicquam sine ca fieri, ut cur
in patriam Castillam conserauit quonia magno a re-
alieno pressus soluendo non erat. & scelerum suo-
ru penas se daturu aliqn timebat. cur M. Antonius
triumuir Ciceronem interficiendum denotauit

Y quoniam

qm̄ in eum acerrime Cic. fuerat Inuectus, diligēter autem Cic. in orationibus suis causas factorū Inuectat, ut pro Milone, probat P. Clodium multas habuisse causas, cur Milonem interficere cuperet. ut satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. atque illud Casianum, qui bono fuerit, in his personis ualeat, & si boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe paruo. contra uero pro Roscio Am. copiosè probat nullam fuisse causam, quare patrem Roscius interficeret, aut quare pater filiū. odisset. Nam (inquit) ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri à filio sine plurimis, & maximis causis, sic horum simile non est, odio fuisse parenti filiū, sine causis multis, & magnis, & necessariis. quam aut latè pateat hic locus, & quā utilis sit in omni rōne disserendi, quāq; sint uarię cārum species, nos copiosè docuimus in commentariis, quos olim in Partitiones Ciceronis conscripsimus. non. n. tantū philosophi & oratores, sed et historici & poeta rerū gestarum causas frequenter inuestigant, & explicant, ut apud T. Liuium videre licet. & apud Virgilium, qui primo statim ita canit.

Musa mihi causas memora, quo numine laeso, Quid ue dolens regina deum tot uoluerit casus, Insignem pietate uirum, tot adire labores Impulerit, tantæ ne animis cœlestibus iræ.

Sic etiam apud Homerum & Herodotum frequentissime causæ rerum explicantur.

TEXT.

Exemplum hoc à cāz negatione ducitur, ut si nulla cā fuit, neq; factum fuisse ostēdatur. Thrasylbulus, cum triginta illos tyrannos exegisset, quos Lacedæmonij deuictis Atheniēsis impouerāt, Leodamantem perduellionis reum fecit, & maiestatis accusauit, qd̄ eum cū triginta illis tyrannis consensisse diceret, & hostem populi Atheniensis fuisse, qd̄ ut magis confirmaret, addidit ipsū Leodamantē olim à populo Atheniensī notatū infamia fuisse, atq; eius nomē in columna, q̄ erat in arce posita, publicè fuisse inscriptū. nā hac fuit olim apud Atheniēses consuetudo, ut in colūna nomē corū inscriberent, quos infamia publice notarēt, qui idcirco *enotatū* postea dicebant. sed cū eo tpe, quo Thrasylbulus Leodamantē accusaret, Leodamantis nomen in colūna non extaret, neq; uestigiū ullum eius nois appareret, Thrasylbulus dixit, ab ipso Leodamante fuisse abrasum quo tpe triginta rerū potirent, apud quos ipse multū gratia ualere, atq; hoc fecisse, ne publicè suæ infamiae nota conspicerēt. ad hoc crimen ita Leodamas respon-

COMM.

dit, ut diceret, non esse ullo mō uerisimile, neque ullā fuisse cām, cui regnantibus triginta tyrannis, qui Atheniensī populo maxime erant infensi, nomen suum uellet ex columna abraderē, si fuisset inscriptum. nā (inquit) si triginta uidissent in columna signatas inimicitias, quas ego cū populo gessissem, p. p. quas me tanquam hostem notasset, multo maiorem mihi fidem adhibuisset, & longe maiorem apud illos gratiam nactus fuisset.

Abus locus est, uidere an melius alia rōne ac uia potuissent ea geri, qua uel suadet faciendā esse, uel facit, uel iā fecit. peripicuum est, nisi ita sit, tū non fecisse. nā nemo scire uolens, ea, q̄ deteriora sūt, eligit.

TEXT.

In defensione uidere dēt Orator, an qd̄ arguēreus fecisse, potuerit cōmodius aut melius alio tēpore, uel alio loco, uel alio mō facere. nā si probatum fuerit, neq; tps, neq; locū, neq; modū idoneū fuisse, facile crimen esse falsum ostēdet. quia nemo est, qui sua sponte q̄ deteriora sunt, eligit. qd̄ aut ait Arist. uel suadet faciendā. sic est intelligendū, ut saepe et, qui malū consiliū dedit in iudiciū uocetur, non aut tū is, qui malefacit, parum. n. interest, inter sualorē facti, & factorē. ab hoc uero loco se p̄sume Cic. deducit argumēta, ut pro Milone, probat non in aīo fuisse Miloni ut Clodium interficeret, cum eius occidendi multas & præclaras occasiones p̄termiserit. Quē si (inquit) interficere uoluisset, quantæ, quoties occasiones quā p̄clare fuerunt, potuit ne cum domum ac penates suos illo oppugante defenderet, iure se ulcisci? & q̄ sequuntur, quē locū ita cōcludit. Quē igitur cū oīum grā noluit, hunc uoluit cū aliquorū querelā, quē iure, quē loco, quē tpe, quē impune non est ausus, hunc iniuria iniquo loco, alieno tpe, periculo capitis, non dubitauit occidere. pro Deiotaro. Quid ait medicus? nihil de ueneno, at id fieri potuit, primo occultius in potione, uel in cibo. deinde et impunius sit, qd̄ cū est factū negari p̄t. si palā te interemisset, oīum in se gentiū non solū odia sed et arma conuertisset, si ueneno Iouis quidē illius Hospitalis numen nunquā calare potuisset, hoies uero fortasse calauisset. qd̄ igitur & occultius conari, & effere cautius potuit, id tibi & medico fallido, & seruo, ut putabat, fideli nō credidit, de armis, de ferro, de insidiis calare te noluit.

COMM.

pro A. Cluentio. Iā uero illud quā nō probabile, quā inuitatū iudices, quā nouū in pane datū uenitū facilius ne potuit, quā in poculo? latentius potuit abscondi aliqua in parte panis, quā si totum colliquē factum in potione, esset? celerius potuit comēsum, quā potū in uenas atque in omnes partes corporis permanere? facilius fallere in pane, si esset animaduertitū, quam in poculo, cum ita confusum esset, ut secreti nullo modo posset.

Sed hoc falsum est, saepe. n. accidit, ut, quod facere melius eras, postea cognoscat cū incertū esset antea.

TEXT.

Hunc locū esse captiosum & fallacē ostēdit. nā saepe fit ut hoies decipiātur, & primo nō aduertāt, qd̄ melius & cōmodius sit. post factū aut id cognoscant, quod antea ignorauerant. multa enim sunt,

COMM.

sunt, quæ si iterum fieri possent, multo melius quam antea herent. tempus. n. & usus rerum agendarum rationem aperit. præterea sæpe accidit, ut audaces & temerarii non aduertant quid melius aut deterius, sed impetum animi sequantur, sicuti contra callidi & astuti sæpe non audent aggredi quæ excogitarunt. quod ita pro A. Cluentio Cic. ait, Hoc uno modo Iudices sæpe multorum improbitate depressa ueritas emergit, & innocentie defensio interclusa respirat, quod aut ipsi, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant, aut illi, quorum eminent audacia, atque pietas est, à consiliis malitiae deseruntur.

TEXT. *Alius locus est, uidere, an quicumque geri debeat, quod rebus iam gestis contrarium sit, ut Xenophanes cum ab eo petissent Eleata, utrum, cum Matuta sacrificarent, lugerent, nec ne: consuluit, ut si deam illam esse putarent, ne lugerent, si hominem, ne sacrificarent.*

COMM. Hic locus ex inspectione & consideratione pugnantium ducitur, & ab utraque parte concludit, ideo rhetores complexionem uocant, & ex eo firma ducuntur argumenta. de hoc Cic. I. de Inuentione sic ait, Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum, si improbus est, cur uteris? Sin probus, cur accusas? in orationibus Ciceronis multa sunt huius loci exempla, ut pro Q. Ligario, Nunc quomodo utrum uestras iniurias, an Reipublice persequamini? si Reipublice. quid de uestra in ea causa perseuerantia respondebitis? si uestras, uidete ne erretis, qui Cæsarem uestris inimicis iratum fore putetis, cum ignouerit suis. pro M. Caelio, si. n. tam familiaris erat mulieris quam uos uultis, istos quoque seruos familiares esse dominæ sciebat, sin ei tanta consuetudo, quanta à nobis inducitur, non erat, quæ cum seruis patuit familiaritas esse tanta? item pro eodem, si tam familiaris erat Clodia, quam tu esse uis, cum de libidine eius tam multa dicis, dixit profecto, quo uellet aurum, si tam familiaris non erat, non dedit, ita si uerum tibi Cælius dixit, de immoderata muliere. sciens tu aurum ad facinus dedisti? si non est ausus dicere, non dedisti. Exemplum Aristotelis hoc est. Xenophanes Colophonius philosophus cum ab eo petissent Eleatae an in sacrificiis Matuta deæ, luctus emitterent, erat. n. illa consuetudo apud ueteres aliquos, ut cum Deis aliquibus sacra facerent, immensas lamentationes & luctus effunderent, & pectus atque caput percuterent, sic Aegyptii suum Osirim colebant: sic Eleatae Matutam, quæ fuit Ino Cadmi filia & à Græcis Leucothea appellata, de qua ita Cicero libro Tuscul. primo, Quid Ino Cadmi filia nonne Leucothea nominata à Græcis Matuta habetur à nostris? quem imitatus Ouidius sexto Fastorum sic ait, Leucothoe Graiis, Matuta uocabere nostris

In portus nato ius erit omne tuo.

Cum igitur à Xenophane uirum sapiente petitum esset ab Eleatis, an lugendum esset in Matuta sacrificiis. ita respondit; si Deam esse Matutam putatis, ne lugete, sin hominem ne illi sacrificate.

TEXT. *Alius locus est, ex ijs, quæ male facta sunt, uel accusare, uel defendere. ut in Carcini Medæa, quidam*

10 *Medæam accusat, dicens ab ea filios interfectos, quoniam illi nusquam apparebant. in hoc enim peccaret Medæa, quod filios suos amandasset. sed ipsa se defendit, quod Iasonem potius quam filios interfecisset, si quempiam interficere uoluisset. nam omnino peccasset, nisi hoc fecisset, cum illud alterum perpetrasset.*

Sæpe fit ut in acculando, aut defendendo, error aliquis nobis dicendi materiam suppeditet, & tunc ab hoc loco ducimus argumenta. in accusando quidem cum error à reo commissus ansam fingendi criminis accusatori præbet. in defendendo autem cum ab eodem errore reus occasionem sui defendendi arripit. quod exemplo probat Aristot. ducto e Carcini Medæa. fuerunt autem duo Carcini poetae Tragici, ut Cyraldus asserit, quorum alter Agrigentinus, qui cum fabulam meditaretur à serpente demorsus occubuit, alter Atheniensis qui centum & sexaginta fabulas edocuit, cum tamen in una sola uictor fuerit, hunc Aristophanes in Pace (id nomen est comædiæ) multis conuiciis lacerat, de quo intelligit hoc loco Arist. Medæam. n. fabulam descripsit, in qua fingit Medæam ipsam suos filios amandasse, cum nec Iasoni marito suo propter pellicatum meditaretur. unde quidam cum Medææ filii non apparerent, ceperunt illum accusare tanquam filiorum interfectricem, errauerat enim in eo Medæa, quod filios amandare non debuerat, ut res esset occultior, & in suspicionem parricidii non incurreret. Sed Medæa ex eodem errore suo ducit argumentum hoc modo; falsum est, quod mihi ab aduersariis crimen obiicitur, non. n. necaui filios, sed amandauim. nam si quempiam interficere uoluisset, Iasonem potius à quo grauem iniuriam acceperam, quam innocentes filios occidisset. quod si tam graue scelus, ut uultis, perpetrasset, nonne deinde magnopere peccassem, nisi etiam Iasonem statim trucidasset? est autem hic locus communis de quo licet in utranque partem disputare. ut accusant aliqui Ciceronem tanquam perniciosissimi belli & triumuiratus auctorem, quoniam Octavianum Cæsarem ita amplexus est, ut cum uehementer extulerit, & ad magnas dignitates eueherit, qui deinde cum Antonio & Lepido Rempublicam occupauit. nam omnino peccauit in eo Cicero, quod Octavianum sperabat libertati Romane futurum, & contra Antonium quem ipse oderat, armaturum. aliqui uero Ciceronem defendunt, quod animus eius sit spectandus, non autem exitus rei, bono. n. animo pro salute Reipublice. Cic. se Octavianum fauorem præbuit, non ut Rempublicam euerteret, quam propria uita charior habebat. ab hoc loco tota oratione pro C. Rabirio posthumo Cic. duxit, nam peccauerat in eo Rabirius quod multas pecunias Ptolemæo regi Aegyptio mutuo dedisset, quas ut reciperet, postea coactus est in Aegyptum proficisci, & ipsi regi quodammodo se subijcere, atque ei seruire, hinc nacti occasionem aduersarij C. Rabirium accusarunt duplici crimine, hoc est Repetundarum, & Maiestatis. quod contra leges pecuniam accepisset, & quod contra dignitatem equitis Romani externo regi seruiuisset, at eum

COMM.

defendens Cic. fatetur in eo peccasse Rabirium quod pecunias regi mutuo dederit, sed à crimine Reputandarū & Maiestatis defendit. Itaq; sic eā orationem exorditur, Siquis est Iudices, qui C.

TEXT. *Alius locus est à consequente, ut in Alexandro, quod uir esset excelso animo, quia solus in Ida monte, relicta aequalium consuetudine, uitam ageret. nam quia excelso animo uiri tales sunt, etiam hic talis uideri posset.*

COMM. Hæc fallacia consequentis, tota pendet ab hominum inscitia atq; imperitia, qui nō fati discernere sciunt, quæ consequentia sint, & quæ nō, & plerunq; putant ea reciprocari, & uicissim retro commeari, quæ minimè reciprocantur. hinc multæ fallaciæ nascuntur, quæ & à quadam intelligentia proficiunt, & ab aliquo sensu. atq; ab intelligentia quidem, ut si quis intelligat oēs philosophos esse eruditos, & putet et uicissim, oēs eruditos esse philosophos, à sensu uero, ut si quis uideat omne mel esse flauum, & putet et uicissim omne flauum esse mel. aut quoties pluit terrā fieri madidam uideat, deinde cogitet, quoties terra madida est pluisset. exemplum Aristotelis à cōi quadam magnanimum uirorum consuetudine ducitur. solent. n. magno & excelso animo uiri plerūq; solitudine delectari, neq; sese inter gregarios committere. quod si quis putaret, hoc retro commeari, oīno deciperetur hoc modo. magno & excelso animo uiri solitudine delectantur, ergo quicumq; delectantur solitudine magno & excelso animo uiri sunt. hoc. n. falsum est. quia tristes et melancholici uiri & mulieres solitudinem amant. usus est hac fallacia rhetor ille, quicumq; fuerit, qui Paridem seu Alexandrum Priami filium laudauit. nā inter ceteras eius laudes illam et posuit, quod excelso animo uir esset, quod cū probare uellet, eā rōnem addidit, quod solus in Ida monte, relicta suorum aequalium consuetudine, uitam ageret. nā quia magnanimi uiri tales esse solent, ut solitariam uitam amplectantur, etiam Paris magnanimum uideri posset. uerum (ut dixi) non hæc ratio conuertitur. multi enim solitariam uitam amant, etiam si non sint magnanimi.

TEXT. *Et quia uestitu nimio indulget, & noctu uagatur, adulter est: tales enim sunt adulteri.*

COMM. Hoc idē exemplū posuit et in Elenchis, quod à consequenti signo ducitur. ut, quoniā adulteri solent optime uestiri cultoque esse corpore, & nocturno tpe uagari, qui uestitu nimio indulget, & noctu uagat, adulter esse uerū. sed hoc non necessario sequitur, licet. n. oēs adulteri, se multū exornent, & noctu uagent, non tamen quicumq; se multum exornant, & noctu uagent, sunt adulteri. hæc autē fallacia latè patet, cū ea, quæ plerunq; fiunt, semper fieri ponimus, ut fortes creantur fortibus, & bonis Est in iuuenis, est in equis patrum uirtus. ergo et in Scipione uirtus est paterna. hoc. n. falsum est. iuuenes intemperantes esse solent, ergo et Cælius est intemperans. ita signa et naturalia quæ Physiognomones sequuntur, plerunq; decipiunt, ut Zopyrus Socratem stupidū esse dixit, & bardum quod iugula conca-

ua non hret. addidit et mulierosum in quo Alcibiades cachinum dicit sustulisse. talia sunt illa argumenta, si diues est, erit insolens. si pauper, animo demisso, si senex, auarus, si mulier, inconstans & mutabilis, si mater est, filium diligit. nam licet hæc plerunq; uera sint, tamē interdū falsa reperiuntur.

TEXT. *Eodem modo si quis mendicos diceret esse beatos, quod in sacris locis suo arbitrio canunt, & saltant: atque exules itidem beatos, quod ubicunque terrarū uoluerint, domicilium habere possunt, quoniā. n. hæc ij facere possunt, qui beati uidentur, et qui hæc faciunt, beati uideri possunt, differt autem quō hæc fiant, atq; iō in eā fallaciā quæ à defectu nascitur, hoc et incidit.*

COMM. Siquis ita argumētaret, Diuites ac beati homines quicumque uolunt, id sibi licere arbitrantur, et si in templo cauere aut saltare uoluerint, aut mō in hac mō in illa ciuitate domiciliū hre, neq; .n. est quisquā qui illos impediatur, sed potius oēs fere laudat, quicumque ab opulentis & fortunatis fiunt. igitur quicumque faciunt ea, quæ uoluerint, ij diuites ac beati sunt, oīno fallaciter concluderet. nā hoc mō fit, ut mendici, atq; exules beati ac diuites sint. nā mendici sacris in locis suo arbitrio canunt & saltant, & exules extra patriā ubicunque uolunt, domiciliū hre possunt. Sed hæc rō non retro commeat. licet .n. beati faciant, quicumque uoluerint, non tamē, qui faciunt, quicumque uoluerint, sunt oēs beati. alioqui mendici & exules beati. essent. quoniā illi ut stipendium cogat in templis arbitrio suo canunt & saltant, hi uero uagi quocunque; aius fert, eo proficiunt. sed magna est dīa quō hæc fiant. quare potest hoc et ad aliud fallaciæ genus pertinere, quæ nascitur à defectu, cū quis non plenè, sed præcisè loquitur. nam si quis hæc dīa plenè explicet, decipi nullo mō poterit.

TEXT. *Alius locus est, cum eam dicimus esse cām, quæ cā non est: ut quod una cum factō, aut post accidit; nam illud ita accipiunt, quasi propter factum euenerit. & hoc ii præcipue utuntur, qui in Rep. uersantur: ut Demades aiebat, Demosthenem in administratione Reip. malorum omnium causam, & auctorem fuisse. nam postquam is ad Remp. accessit, bellum exortum est.*

COMM. Cū alicuius facti non ueram cām, sed falsam assignamus, in hanc fallaciā incidimus. ut si quis dicat eruditionē arrogantis cām esse. quoniā nōnulli pp doctrinā arrogantes sūt. aut diuitias ignauitatis esse cām, quod pleriq; diuites sint ignaui. Sepe uero fit hæc fallacia, cū aliquid una cum factō, aut post factum accidit. nam ita id homines accipiunt, quasi propter illud factum euenerit. ut si quis conceptam iam in domo flamma ignarus accedat, & hostium aperiat, unde statim ignis exardescat, & totam domum incendat, deinde qui hostium aperuit, tanquam incendij auctor accusetur. hac fallacia (inquit Aristoteles) ii præcipue utuntur, qui res ciuiles tractant, & in Remp. uersantur. quod exemplo Demades oratoris probat, qui cum esset Demosthenis inimicus, eum tanquam malorum omnium, quæ tunc erant in ciuitate, causam & auctorem insimulabat. atque illo argumento utebatur, quod postquam Demosthenes ad Remp. admi-

administrationem accessisset, bellum ingens esset exortum, atqui nulla est hæc conclusio; postquam Demosthenes ad Remp. accessit, bellum exortum est, ergo Demosthenes auctor & causa belli fuit. ita M. Antonius dicebat Ciceronis cā bellum cuius esse natum, quod eius opera Pompeius à Cæsaris amicitia disiunctus esset. contra uero Cicer. 2. Philippica dicit ipsum M. Antonium omnium malorum quæ in bello ciuili acciderunt causam fuisse, sic. n. ait; ut igitur in seminibus est causa arborum, & stirpium, sic huius luctuosissimi belli semē tu fuisti. doletis tres exercitus populi R. interfectos, interfecit Antonius, desideratis clarissimos ciues, eos quoq; eripuit nobis Antonius. auctoritas huius ordinis afflictā est, afflixit Antonius. omnia denique quæ postea uidimus (quid autem mali non uidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio, ut Helena Troianis, sic iste huic Reip. causa belli, causa pestis, atq; exitij fuit. ita Virgilius in sexto Aeneidos, Causa mali tanti cōiunx iterum hospita Teucris,

TEXT. *Alius locus est à defectu, cum nec quādo, nec quo modo additur, ut si quis dicat ab Alexandro in se Helenam fuisse abductam. nam Helena pater optionem dederat. neque enim semper eodem modo pater optionem dedit, sed in initio tantum, cum eā in pte haberet.*

COMM. De hoc loco iam supra mētio facta est, cum eo fallacia prouenit, quod, qui argumentatur, præcise loquitur, neque ea explicat, quæ opus est explicare, ut quo tempore, aut quo modo res gesta sit. multa enim aliquot tpe conceduntur, quæ alio prohibentur, modus est & rō rei gerendæ multum refert. exemplum Aristotelis ab historia sumptū huiusmodi est. cum Helena Tyndari filia iam ad ætatem nobilem peruenisset, & cæteris omnibus eius ætatis foeminis pulchritudine antecelleret, multū ex uniuersa Græcia principes eius nuptias appetebāt, & alter alteri minabatur. itaque Tyndarus Helenæ pater, ueritus ne propter filiam suam prælium inter procos eius committeretur, iuuenes illos omnes conuocauit, & iureiurando astrinxit, ut cuiusque illa obtigisset, eum reliqui omnes in ea retinenda adiuuarent, neque sinerent illi à quoquam iniuriam fieri. quam cum illi conditionem libenter accepissent, quia unusquisque sibi illam euenturam sperabat, Tyndarus optionem filię dedit, ut quem uellet ex omnibus sibi maritum eligeret, at illa Menelaum elegit. post aliquod tempus cum in Græciam Alexander Priami filius aduenisset, absente Menelao secū Helena non inuitā abduxit, unde postea Græci bellū in Troianos susceperunt. Siquis igitur Rhetor, Alexandri factū defendens, ita argumentet: Alexander Helenā iuste secū abduxit, pater. n. Helenæ dederat optionē, ut quæ ipsa uellet, sequeret, oīno captiose argumentabitur quoniā neq; tps neque modū explicuit in afferenda facti rōne, non. n. perpetuo tpe concessit filię Tyndarus, ut quæ uellet uirū eligeret, sed in initio tantū, cum ea nondum esset alicui mfirmo. nio copulata. & cū eam hñret in pte: postea uero

10 quā ea Menelao nupsit, tūc desit esse in pte patris. neq; amplius habuit eā facultatem eligendi uiri, quā illi p̄ concesserat. latè uerò patet hic locus per ea q̄ negociis & personis attributa sunt. cū .n. aut persona, aut cā, aut modus, aut tps, aut locus reticet, hæc captio fit, quā à defectu uocamus. ut, licet furē nocturnū interficere. non tamen patre aut matrē, licet fures sint, filio necare licet. dānandus est Horat. qui sororē interfecit. at illa peremptū hostē populi R. dolebat. licet cū uxore p̄pria rē hñre. sed nō cōtra naturā. licet iocari, & ride re, sed nō in luctu publico, aut aliena calamitate. licet canere & saltare, sed nō in templo aut foro.

20 *Vel si quis dicat cedere liberos, homines esse contumeliam. neque enim hoc quocunque modo uerum est, sed quando quis prior ledere incipit.* **TEXT.**

COMM. Alterum exemplum huius fallaciæ, quod à defectu modi & tps ducitur. si quis. n. ita uniuersè pronūciat, cedere liberos esse contumelia, captio sè pronūciabit, quoniā hæc snia non est perpetuo uera, neq; .n. cōtumelia est liberū hoīem pcutere, qñ is prior incipit ledere, aut qñ quis se, aut aliquē suorū defendit. sed tūc est cōtumelia, cū qs sine iusta cā nolēter incipit manus afferre locio.

TEXT. *Præterea sicut in litigiosis disputationibus fit inanis Syllogismus, cum absolute simpliciter que ponitur aliquid, quod non simpliciter, sed cum aliqua adiunctione poni debet, ut apud Dialecticos, cum dicitur id quod non est, esse. Quod. n. non est, est id, quod nō est. Et, quod incognitum est, scientia comprehendit, scitur. n. quod incognitum est, esse incognitum: sic et in Rhetoricis fit inane enthymema, cū id simpliciter esse uerisimile ponitur, quod aliquo mō tantū est uerisimile.*

COMM. Inter eos syllogismos, qui non ueri sunt, sed tantum apparētes, apud Dialecticos ponit in genus, qd̄ fit, cū aliquid absolute concludit, qd̄ tantū aliquo mō uerū est. ut si quis dicat, mons aureus est opinabilis, ergo mons aureus est, Cæsar est mortuus, ergo Cæsar est. qd̄ nō est, est id, quod nō est, ergo qd̄ non est, est. qd̄ incognitum est, scia comprehendit pōt esse incognitū, ergo qd̄ incognitū est, scia comprehendit pōt, quod syllogismorū genus sophisticū est & captiosum. at igitur Aristoteles est in arte rhetorica hmōi aliqua enthymemata fieri solere, sicut in litigiosis disputationibus quando ponitur aliquid absolute uerisimile esse, quod non omnino sed aliqua ex parte tantū uerisimile sit. ut si quis dicat, opes ac diuitias omnino malas esse, quoniā eis plerique male utuntur: aut paupertatē esse magnopere expetēdā, quod industrios homines efficiat. aut non administrandam esse Remp. quia nos auocet à studiis bonarum artium. bonæ leges improbis hominibus perniciosæ sunt. igitur bonæ leges sunt malæ.

TEXT. *Hoc autem nō generatim accidit, sicut etiam Agathon ait;*

Verisimile forsā quis esse diceret, multa enenire, quæ haud uerisimilia sūt. fit enim aliquando id, quod non erat uerisimile, quare uerisimile est etiam præter uerisimile.

Y 3 Illud,

COMM.

Illud, quod non est simpliciter verisimile, sed tantum aliquo modo, non generatim accidere solet. quod etiam Agathon poeta intellexit. qui in fabula quadam dixit, illud etiã verisimile dici posse, quod multa hominibus eueniant, quę prius nõ esse verisimilia videbantur. nam verisimilia proprie dicuntur, quę uel semper eodẽ modo uel plerunque fiunt, vt quod mater filios diligit, quod bonis bona eueniant, quę uero præter omnium opinionem & consuetudinem eueniunt, ea nequaquam uerisimilia proprie dici possunt, vt quod vir prudentissimus deceptus sit, quod mater filium iugularit. & quamuis hæc non sint verisimilia, tamen interdum accidunt, ut fiant. quare concludi potest, uerisimile esse, fieri aliquid, quod non sit uerisimile. ut, non uerisimile est patrem à filio sine graui causa fuisse interfectum. sed si quis sit filius profligatissimus, qui multas iã cædes fecerit, pro cætera eius audacia uerisimile est, ab eo parentem interfectum fuisse. itaque uerisimile est, ut aliquid sigillatim fiat, quod generatim uerisimile non est.

TEXT. *Quod si ita est, id etiam quod uerisimile non est, uerisimile erit, sed non tamen simpliciter. uerum, ut in litigiosis disputationibus, cum non additur ex qua parte, & quocum collata, & quo in loco, gignitur captio, ita etiam in hac arte, cum de uerisimili uerba fiunt, quod non simpliciter, sed aliquo modo sit uerisimile.*

COMM.

Si uera est (inquit) Agathonis poetę sententia, quod uerisimile non est, uerisimile erit. hoc est, quod non est uerisimile simpliciter & absolute, uerisimile erit ex aliqua parte, uel aliquo modo. vt non est uerisimile, quod uir aliquis sapiens & robustus, sua sponte medicet, & iniuriam à deteriore patiat. & tamen Ulysses uirum sapiẽtem & robustum sua sponte mendicasse, & à deteriore iniurias accepisse, quo ad exoptatum finem suum perueniret, & de inimicis suis pœnam sumeret, uerisimile est. Itaque sicut apud Dialecticos cum litigandi & altercandi gratia disputatur, sepe fiunt captiones & sycophantię. ita et apud Rhetoricos, vt quando tm̄ in parte uerum est, & non additur ex qua parte. ut si quis dicat Aethiopem simul nigrum & candidum esse, quia nigram faciẽ candidos dentes habeat. aut eundem hominem simul ægrum & sanum esse, quod æger pedibus sit, reliquo corpore valeat. aut Socratem & doctum, & ignorantem esse. quia bonus est philosophus, malus rhetor. uel quando nõ exprimitur, quibus cum res, de qua agitur, comparatur. vt si quis dicat idem esse magnum & paruum, quoniã equus si ad canem comparetur, est magnus, si ad Elephantum est paruus. aut eadẽ esse multa & pauca, vt viginti si ad tria cõparent, multa sunt, si ad cẽtũ pauca. uel quando non additur quo in loco aut tpe. vt si quis contendat licere choreas agere, & personas induere. nõ. n. in foro aut in tẽplis licet, neq; omni tpe, vt in lectu publico, aut matutino tẽpore.

TEXT. *Ex hoc autem loco ars Coracis est conscripta. nõ si reus affinis non est culpæ, cuius accusatur, ut si fuerit infirmo corpore, qui pulsasse dicitur, facile defen-*

ditur: nõ enim est uerisimile. quod si culpæ affinis est, ut si fuerit robustus, dicitur non esse uerisimile. quoniam sciebat ille si fecisset, uerisimile uisum iri.

Corax & Tisias ut Cic. & Quintilianus tradunt, huius artis Rhetoricę inuectores tuerunt. nõ in Bruto sic ait Cic. Itaq; ait Aristo. cum sublatis in Sicilia tyrannis res priuatę longo interuallo iudicis repeterentur, tum primum quod esset acuta gens illa, & controuersa natura artem & præcepta Siculos Coracem & Tisiam cõscripsisse. quam autem fuerit ars illa Coracis imperfecta licet ex hoc loco intelligere. nam in vna tantum fallaci ratione posita erat. ponebat igitur Corax duo uerisimilium genera. quorum alterum simplex & absolute, alterum imminutum & ex aliqua tantũ parte uerisimile esset. deinde iubebat aduertere in defensionibus & accusationibus, vtrum, qui accusatur, affinis culpæ sit nec ne. hoc est utrum crimen eius personę conueniat, an non. nõ enim omne crimen omni personę conuenit, ut adulteriũ pueri non conuenit, neque timido cædes, neque sapienti proditio, atque ita de reliquis. sunt etiã crimina quę conueniant, ut auaro fraus, diuiti & iuueni adulterium, feroci & robusto cædes. quando ergo crimina non conueniunt, neque reus affinis esse culpæ uidetur, tunc in defensione, priori genere uerisimiliũ hoc est simplici & absolute per negationem utendum est, ut si quis petulantię accusetur, quod aliquem iniuriosẽ percussisse dicatur, & is, qui acculatur, infirmo ac debili corpore sit, facilis erit defensio. quoniam non est uerisimile, qui sit infirmo corpore, eum esse petulantem. & ad percutiendum pronũ. cũ aut crimen conuenit, & reus vř esse culpæ affinis, tunc in defensione, scđo genere uerisimilium. qđ imminutum est, & ex aliqua tantũ parte uerisimile utendum erit. ut si is, qui petulantię accusatur, sit robustus, defensor dicet non esse uerisimile commissum illud esse ab eo facinus, cuius facile redargui posset, & quanto robustior est, tanto semper diligentius cauisset, ne petulantię posset uerisimiliter accusari. in accusatione uero sit contra, nam si reus affinis esse culpæ uidetur, priori genere uerisimilium per affirmationem utendum erit, ut si is, qui acculatur cędis, audax, auarus, & tenuis fuerit, facilis erit accusandi rō, quoniam uerisimile est ab audaci, auaro, & tenui cædẽ esse factam, qđ si crimen non conuenit, neq; reus est affinis culpæ, tunc scđo genere uti opus est. ut si Cato proditionis accusetur. dicet. n. accusator, uerisimile esse factam ab eo proditionẽ, quoniã sperabat se facile posse eã occultare. ppea qđ intelligebat, hoies de se ac moribus suis bene sentire, neq; fore, ut quisquã crederet, eum esse probitorem, quem bonum esse uirum & patrię amatorem opinarentur.

TEXT. *Eodem modo etiam in alijs. nam uel affinis esse culpæ, uel non affinem oportet. utraque aut uidentur esse uerisimilia. sed alterum tantũ est uerisimile, alterũ aut nõ simpliciter uerisimile est, sed ut antea dictũ est.*

Quã latẽ pateat hic locus ostẽdit, pōt. n. omni COMM. causę

causa accommodari. quoniam quotiescumque aliquis in iudiciū uocatur, necesse est semper ut uel affinis culpæ sit, uel non affinis. utroque autē modo, sicuti docuimus, uerisimiliter concludi posse uidetur. Sed hæc est differentia, quod alterum tantum absolutè atque omnino uerisimile est. alterum uero quamuis appareat uerisimile, tamen re ipsa, non est, sed ex aliqua parte tantum esse uidetur.

TEXT. *Et hoc est, quod aiunt, cām inferiorē, dicēdo superiorē fieri posse. unde hoīes in re optimo Protagora professionē æquo animo ferre non poterant. est enim hoc falsum, non autem uerum, quamuis esse uerisimile uideatur. neque in ulla arte reperitur, præterquam in Rhetorica atque Sophistica.*

COMM. Paulo ante Aristotelis ætatem fuere quidam magistri dicendi, qui Sophistæ dicebantur, ij profitebantur se tenere artem, qua dicendo quis efficere posset ut inferior causa, superior esse uideretur, de quibus ita Cicero scribit in Bruto, Tum etiam magistri dicendi multi subito extiterunt, tū Leontinus Gorgias, Thralymachus. Chalcedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Chius, Hippias Eleus in honore magno fuit, alijque multi temporibus eisdem docere se profitebantur arrogantibus sanè uerbis, quemadmodum causa inferior, ita enim loquebantur, dicendo superior fieri posset. Protagoras igitur Abderites de quo hic Aristoteles loquitur acerrimus Sophistarum fuit, ut A. Gellius testatur, qui libro quinto, capite tertio narrat, quemadmodum Democritus cognita Protagoræ, qui in adolescentia baiulus erat, soletia, eum erudierit. ita ut postea docere cæperit, & cum ingentem à discipulis pecuniā acciperet, polliceretur se id docere, quanam uerborum industria causa infirmior fieret fortior. hanc eius arrogantiam eruditi uiri non poterant æquo animo ferre, quoniam non ueritate sed mēdacio potius nitebatur. & id sequebatur, quod fictum & adumbratū quadam uerisimilitudine uideretur, licet re ipsa nō esset probabile. quod quidem ab omni arte alienum est. nam omnes artes id inquirunt, quod aut uerū aut uerisimile est. dux solæ reperiuntur artes, quæ non tantum quod simpliciter & omnino uerisimile est, sed etiam quod aliquo mō tantum uidetur uerisimile, sequuntur, hoc est Rhetorica & Sophistica. quam rem M. Antonius libro de Oratore secundo ita apud Ciceronem expresit, ut igitur in eiusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiā non sæpe perueniat, quæ opiniones hoīum, & sæpe errores aucupetur, ita dicā, si causam putatis esse, cur audiatis. Quibus ex uerbis intelligitur, oratores sæpe mendacia sectari solere, & errores aucupari, ut iudices in sententiā suam adducant, & auditoribus id persuadeant, quod sibi proposuerūt. idem etiam Sophistæ faciunt. sic. n. appellantur, qui lucri & ostentationis gratia philosophantur.

TEXT. *Ac de argumentationibus quidem, & que ueræ sunt, & que tantum apparent, hætenus dictum est. sequitur ut dicamus etiā qua ratione dissolui possint.*

10 **COMM.** *Fam locos argumentationū absoluit, quarum duo genera esse docuit, nā aliæ ueræ sunt argumentationes, aliæ tantum apparent ueræ, quāuis non sint re ipsa. deinceps igitur docere instituit, quibus modis argumenta solui refelli que possint.*

Duobus autem modis argumentationes dissoluntur, uel contra argumentando, uel reprehendendo.

COMM. Cū aduersariū nostrū refellere uolumus, e duobus alterū faciamus oportet. uel. n. afferemus in contrariā partē argumenta, q̄ uel grauiora sint, uel æque grauiā, atq; ita per argumentorū contentione ostēdemus nihil ab aduersario firmiter esse conclusum. uel ea reprehendemus, q̄ comprobandi cā sūpsit aduersarius, demonstrabimusq; id, qd̄ cōcludere ille uelit, non effici ex propositis, nec esse cōsequens. utroq; genere p̄clare utitur Cic. pro Roscio Am. nā primo argumentatur à Roscio patrē non fuisse interfectum, qd̄ obiciebant aduersarij, qm̄ neq; audax, neq; sicarius, neque luxuriōsus esset Roscius, sed uir probatis moribus. deinde reprehendit Erucij accusatoris argumenta tanquā inaniā & leuia. Ego (inquit) res tā leues qua ratione infirmē, ac diluā reperire nō possum. Quid ais Eruci tot prædia tam pulchra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicij gratia colenda ac tuēda tradiderat? quid hoc? & reliqua.

TEXT. *Perspicuum est autem ex iisdem locis in contrariis partes disputandi facultatem suppeditari. nam argumentationes ex probabilibus ducuntur. uerum probabilia sæpe sunt inter se contraria.*

COMM. Hunc locū ita expresit M. Antonius apud Ciceronē. 2. de Orat. Iā illud perspicuū est, oīum rerū in cōtrarias partes facultatē ex iisdē suppeditari locis. huius rei rō est, qm̄ Rhetoricę argumentationes nō ex necessarijs, sed ex probabilibus ducuntur. at uero sæpe fit, ut pbabilia sint inter se contraria, exēpli grā, pbabile est, uoluptatē esse bonā, qm̄ aiāntes oēs eā appetunt, probabile. et est esse malam, qm̄ multorum malorum cā est. ita diuitiæ sunt utiles ac bonæ, sunt et plerunq; perniciosæ. docti uiri plerunq; bene sentiunt. interdū decipiuntur & errant. rumores sæpe ueri sunt, sæpe etiam falsi. deniq; nihil est ferē apud Rhetores, qd̄ nō in cōtrarias partes disputari posset, quo fit ut in hac arte exercitato nunquā desit copia dicendi. siue accuset, siue defendat, siue laudet, siue uituperet, siue deniq; suadeat aliquid, siue idem dissuadeat.

TEXT. *Reprehensiones uero (sicut in Topicis traditur) quatuor modis afferuntur, uel enim ab ipsa re, uel à simili, uel à contrario, uel à rebus indicatis.*

COMM. Quatuor modis, q̄ cōclusa sunt ab aduersarijs, reprehendere possumus, & ostēdere nō esse uerē cōclusa. primo ab ipsa re, de qua agit, q̄ reprehensio est oīum potētissima, cū aut generatim ostēditur id esse falsum qd̄ cōclusum est, aut ex aliqua parte uerū nō esse. scđo à simili, tertio à contrario, quarto ab ijs, de quibus iā lata sententiā est, & ab alijs iudicatū. hos autē modos ait et in Topicis esse traditos, cū tamen in ijs, qui extant, Topicorum libris, nō inueniat hæc distributio. quāuis 8. Topicorū lib.

doceat quō refelli possint aduersarij, sed nō hunc ordinē sequit̄, quē fortasse topicū appellat, q̄a ad artē inueniēdi ptinet. oīa uero quæ tradit hoc in loco subiectis exēplis illustrat, quo res sit faciliōr.

TEXT. *Dico aut̄ ab ipsa re, ut si quis concluderit amorē esse bonū, duobus modis affertur reprehensio, uel generalit̄ atque uniuersē, cum quis dicit, omnem indigentiam esse malam, uel sigillatim atque ex parte, quoniam uulgo non diceretur, Caunius amor, nisi etiam amores quidam essent improbi.*

COMM. Primus reprehensionis modus, qui ab ipsa re ducitur labefariā tractatur. uel in uniuerso genere, uel in parte. in uniuerso genere, cū totum genus probat̄ non conuenire. ut si quis concluderit, amorē esse bonū, vidēdū est, in quō gñe sit amor. nā si genus ipsius nō erit bonū, neq; amor bonus erit. v̄ autē amor esse quædam indigentia, p̄p desiderii rei amat̄. quare Plato dixit in conuiuio amorem esse paupertatis filium. Sic igitur argumentari licet à genere contra illum, qui dixerit, amorem esse bonum, omnis indigentia mala est, amor est indigentia, igitur amor malus est. in parte uero reprehenditur, cum aliquid ostenditur, conclusioni non cōuenire, ut in eodem exemplo, cum dicitur, amor est bonus, imo uero sunt amores aliqui in probi dicet aduersarius, ut is, qui prouerbio celebratur, Caunius amor. nam Byblis puella quædam fuit, quæ fratris sui amore turpissimo capta; cum cum deperiret, neque frui posset, tantam uim lachrymarum profudit, ut mærore interierit. itaque poetæ fingunt eam in fontem fuisse conuersam, quam fabulam Ouidius nono Metamorphoseos copiose persequitur. & eam ita incipit; Byblis in exemplo est ut ament concessa puellæ, Byblis apollinei correpta cupidine fratris Non soror ut fratrem, nec qua debebat amauit.

Hac de cā factum est, ut uulgo, Caunius amor, pro turpi atque nefario poneretur. & in prouerbiū abierit, de quo Stephanus, Hesychius, Suidas, & Diogenianus meminerunt, & nouissime Erasmus. huius generis reprehensiones quæ ab ipsa re ducuntur, multæ sunt apud Ciceronē. ut pro Milone cum dixissent aduersarij, nefas esse ei lucē intueri, qui à se hominem occisum esse fateretur, probat̄ Cicero sæpe licere hominem occidere. pro Rab. Posth. probat̄ licere arma capere contra magistratum seditiosum & improbum. pro L. Murena contendit, non esse contra legem de Ambitu, publice aliquid populo largiri. pro M. Cælio sic à genere confutat. sunt etenim ista maledicta per uulgata in omnes quorum in adolescentia forma & species fuit liberalis.

TEXT. *A contrario affertur reprehensio, ut si conclusum sit, à bono uiro cunctos amicos beneficijs accumulari, sed neque improbus cunctos amicos incommodis afficit.*

COMM. Secundus reprehensionis modus à contrario ducitur, nam (ut ait Cic.) contrariorum contraria sunt consequentia. itaque si unum contrariorum uerum est, etiam alterum erit uerum, si uerò unū est falsum, etiā alterum falsum erit. ponamus igitur

10 tur esse conclusum ab aduersario, eam esse boni uiri naturam, ut omnes amicos suos beneficijs accumulet, certe hoc à contrario facile refellemus hoc modo, sicuti uir improbus nō omnes amicos suos incommodis afficit, ita neque uir probus cunctos amicos beneficijs accumulatur. hinc omnia ducuntur Enthymemata quæ à contrariis appellantur, & omnium firmissima habentur, quibus utitur frequentissime Cicero, ut pro Milone, Quem igitur omnium gratia noluit, hunc noluit, cum aliquorum querela quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitauit occidere? & alibi, Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis? pro Q. Ligario, Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum te ad crudelitatem acuet oratio?

A similibus autem, ut si conclusum sit, eos, qui iniuriam acceperunt, semper odio prosequi. Sed neque ij, qui beneficium acceperunt, semper diligunt.

TEXT.

Similia uocat Aristoteles. hoc in loco, quæ sibi uicissim proportionē quadam respondent, etiam si contraria esse uideantur. ut accipere iniuriam, & accipere beneficium, uidentur esse contraria, & tamen tanquam à similibus deduci potest argumentum & reprehensio afferri, hoc modo, si cōcluderit aduersarius, eos, qui iniuriam acceperunt, semper esse infensos, & semper odio prosequi. dicemus hoc esse falsū à simili ratione, quoniam neque illi, qui beneficium acceperunt, semper diligere solent. ita si quis dixerit, sapienti propter uitæ breuitatem dolendum esse, sic à simili reprehendetur, ut Cicero de Senectute, Quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet cōtentus esse, neque. n. histrioni ut placeat, peragenda est fabula, mō in quocunq; fuerit actū probeatur, neq; sapienti, usq; ad plaudite uiuendū. Quæ si quis concluderit, corporis pulchritudinē esse rē expetendam, ita reprehendetur à simili, ut Virgilius in Bucolicis;

COMM.

O formose puer nimium ne crede colori
Alba ligultra cadunt, uacinia nigra leguntur.

Si uero quis dixerit à sapiente facile omnia superari, ita refelletur, ut Cic. ad Q. Fratrem ait Epist. 1. Quemadmodum gubernatores optimi uim tempestatis, sic sapientissimi uiri fortunæ impetū per sæpe superare non possunt. atque etiam hoc reprehensionis genus frequens est.

Res uero iudicatur sumuntur à præclaris, & illustribus uiris, ut si quis concluderit, ebrijs ignosci oportere, quoniam imprudentes peccant, affertur ita reprehensio; Nō igitur esset Pittacus laudandus, qui maiores penas in suis legibus proposuit, si quis ebrius peccasset.

TEXT.

Cum ostendere possumus præclaros & sapientes uiros aliter sensisse atque iudicasse, quam aduersarii concluderint, tunc ea reprehensio ducitur à rebus iudicatis, ut si dicat aduersarius, debere nos ebrijs ignoscere, cum in aliqua re peccat, quoniam

COMM.

niam

niam id imprudenter faciunt, nos statim Pittaci Mitylenei, qui fuit unus è septem Græciæ sapientibus, auctoritatem opponemus. is enim tantum absuit, ut ebrijs ignoscendum esse censeret, ut etiã duplo magis puniendos esse statuerit, quicumque per ebrietatem peccassent. facilis est, & aperta hæc reprehensio. quoties enim aliquid dicitur, contra sapientum hominum sententiam, toties afferri potest, ut si quis dicat, uxorem diuitem ac nobilem esse querendam, ea Cleobuli sententia refutabitur, uxorem sibi parem esse deligendam. quam Ouidius etiam ad fœminas transtulit eo uersu; Si qua uoles apte nubere, nube pari.

Ita si quis dicat, uoluptati esse indulgendum, refelletur Platonis auctoritate, qui dixit, uoluptatē escam esse malorum, qua homines capiuntur, ut hamo pisces, atque item auctoritate Archytæ Tarenti, qui nullam capitaliorem pestē, quã corporis uoluptatem dicebat a natura datam, ut de Senectute scribit Cicero.

TRX. *Et quoniam ea, ex quibus enthymemata fiunt, quatuor numero sunt, probabile, exemplum, propria nota, signum; nam enthymemata, qua constant ex iis, qua plerunque ita fiunt, uel fieri uidentur, ea sunt ex probabilibus, qua autem inductione constant, ex uno simili, uel pluribus, hoc est, cum quis posito generali, uult illud ex singulis probare, sunt ab exemplo; qua uero constant ex necessario signo, sunt à propria nota, qua denique fiunt uel ex generali aliqua re, uel singulari, siue illa uera fuerit, siue non, sunt à signis, sed probabile non semper uerum est, licet plerunque fiat, per spicuum est, nos huiusmodi enthymemata semper euertere posse, atque illis occurrere. qua reprehensio erit quidem apparens, non tamen semper uera, nam qui occurrit, non ideo refellit, quia non sit probabile, sed quia non sit necessarium.*

COMM. Vult Aristoteles hoc in loco docere, nunquam Oratori deesse refellendi facultatem, quoniam ea natura est illarum rerum quæ traduntur in hac arte, ut aliquid semper contra eas dici possit, neque enim omnino necessariæ sunt, neque eiusmodi ut aliter se habere non possint, uerum facile mutabiles sunt, & uel hoc uel illo modo fiunt. ut autem hoc ostendat, repetit ea breuiter, quæ primo libro declarata sunt, hoc est probationes rhetoricas quæ enthymemata dicuntur, quatuor modis fieri, uel à probabili, uel ab exemplo, uel à propria nota, uel à signo. quo in loco notandum est id omnino esse uerum, quod nos secundo Reprehensionum nostrarum libro cõtra Nizolium copiose docuimus, Enthymema apud antiquos scriptores tribus modis intelligi, communicer, propriè, & maximè propriè. communiter enthymema uocatur omnis ab Oratore præparata ad probandum materia siue illa necessaria sit, siue probabilis, siue artificiosa siue artis experta: itaque Cicero ait in Topicis, omnem sententiam apud Rhetores enthymema dici, & Quintilianus libro quinto sic ait. Nam enthymema unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat. & alibi sic ait, Igitur enthy-

10 mema & argumentum ipsum, id est rem quæ probationi alterius adhibetur appellant, & argumenti elocutionem, qua in significatione capitur hoc in loco ab Aristotele, cum ait ea, ex quibus enthymemata fiunt, quatuor numero esse. probabile, exemplum, propria nota, & signum. communiter igitur enthymema pro omni probatione rhetorica ponitur, proprie uero tantum argumentationem rhetoricam, siue oratorium syllogismum significat, & ab exemplo ita distinguitur, ut syllogismus ab inductione, sicuti primo posteriorum docet Aristoteles & superius hoc eodem libro sic ait; Sunt autem communium probationum genera 20 duo exemplum, atque enthymema. atque in primo libro ita dixerat, omnes fidem faciunt demonstrandi gratia uel exempla dicendo, uel enthymemata, præter hæc enim omnino nihil est. igitur enthymema proprie dictum, prout ab exemplo distinguitur, idem est quod argumētatio rhetorica. maximè uerò propriè rhetores enthymemata uocant eas argumentationes, quæ ex contentione contrariorum & pugnantium fieri solent. itaque Hermogenes hoc solum genus enthymematum uidetur agnoscere, & Aristoteles ad Alexandrum scribit ex contrarijs tantum enthymemata constare, quem secutus est in Topicis Cicero, nam de hoc enthymematis genere ita scribit, Ex hoc illa rhetorum sunt, ex contrarijs conclusa, quæ ipsi enthymemata appellant, non quod non omnis sententia proprio nomine enthymema dicatur, sed ut 30 Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Græcos suum, sic cum omnis sententia enthymema dicatur, quia uidetur ea, quæ ex contrarijs conficiatur acutissima, sola proprium nomen possidet. Quintilianus libro quinto de hoc enthymemate maximè proprio sic ait: ex pugnantibus uero quod etiam solum enthymema quidam uocant, fortior multo probatio est, Tale est illud Ciceronis pro Milone, Eius igitur mortis sedetis ultores cuius uitam si putetis p 40 uos restitui posse nolitis. Sed ad hunc Aristotelis locum redeamus, ubi enthymema communiter capitur pro omni rhetorica probatione. cum enim Orator ex eis argumentatur, quæ plerunque eodem modo fiunt, uel fieri uidentur, tunc a probabili ducitur enthymema. ut M. Cælius optimarum artium studijs maxime deditus est. nulla igitur est in eo luxuries. cum autem ab uno simili, uel pluribus argumentatur, tunc enthymema est ab exemplo, ut si Scipio Nasica iuste Tiberium Gracchum mediocriter statum Reip. labefactantem interfecit, etiam Cicero consul Catilinam orbem terrarum eade & incendijs uastare cupientem iuste potuit interficere. quod si ducatur argumētum a necessario signo, dicitur enthymema à propria rei nota. ut, Quoniam peperit mulier, cum uiro cõcubuit. Denique cum ab uno uel pluribus siue generalibus siue singularibus euentis aliquid Orator colligit, enthymema uocatur à signo, ut expalluit, suam quæ fuit, inconstanter locutus est. igitur scelus

lus commisit. hæc autem omnia quodammodo probabilia dici possunt, quia plerunque fiunt, propria tantum nota necessario concludit, reliqua uero non semper uera sunt, quamuis plerunque ita fiant. itaque semper eis occurrere licet, & tanquam parum firma euertere. nam tota hæc materia, qua enthymemata constant, præter pauca quædam in quibus sunt propria rei notæ, probabilitate quædam tantum fulcitur, non autem ulla necessitate, quo fit ut omnia quæ ex ea fiunt argumenta, dissolui labefactarique possint. Sed illa, quæ contra affertur reprehensio licet uera esse uideatur, non tamen semper est uera. propterea quod is, qui refellere contendit, non ideo reprehendit, quod non sit probabile, quia aperte mentiretur, sed quia non sit necessarium. nam hoc uerum est, nempe quod probabile tantum est, non esse necessarium. ut probabile est, à iuvene & cupido uirginem, quæ in potestate sua diu habuerit, esse uiciatam, non tamen necessarium est. potest enim aliqua de causa iuuenis ille à uirgine abstinuisse.

TEXT.

Atque ideo propter fallacem hanc concludendam rationem argumentis magis abundat defensor, quam accusator; uerisimilibus enim utitur accusator ad probandum: sed non idem est soluere aliquod argumentum quod non sit uerisimile, & quod non sit necessarium, nam quod plerunque fit, habet eam naturam, ut semper refelli possit, aliter non esset tantum probabile, sed sempiternum & necessarium.

COMM.

Cicero & Quintilianus uidentur ab hac Aristotelis sententia discrepare, qui putant longe difficilius esse defendere, quam accusare; sicuti difficilius est sanare uulnera, quam facere. unde labores defensionum sæpe iactat Cicero, sed ut concedamus defendere difficilius esse, quam accusare, uerum tamen erit, quod ait hoc in loco Aristoteles, defensorem argumentis magis abundare, quæ accusatorem. propterea quod fallaci hac concludendi ratione sæpe iudicem decipit, cum probat ea, non esse necessaria, quæ sunt ab accusatore conclusa quæ quidem facilis est & prompta probatio: siquidem accusator uerisimilia ferè tantum & probabilia sequitur. in hoc igitur latet fallacia; quod non idem est argumentum soluere & refellere, quia non sit uerisimile, & quia non sit necessarium. multum enim inter se differunt uerisimile, & necessarium, nam quod necessarium est, semper eodem modo fit, quod autem uerisimile est, non semper fit eodem modo, sed plerunque tantum, quod autem fit plerunque, facile refelli potest, & ei semper licet occurrere. si enim refelli non posset, esset sempiternum & necessarium. hac fallacia sæpe in defensionibus suis utitur Cicero, pro Roscio Am. cum accusator probabili signo conclusisset Roscium patri non placuisse, quia cum duos haberet filios, alterum apud se semper habebat, ipsum autem Sex. Roscium rus ablegarat. instat Cicero non esse hoc indicium odij necessarium. neque enim omnes patres, qui ruri filios suos esse uolunt, eos odio prosequuntur, sed plerique hoc ideo faciunt, ut filii rerum suarum curam habeant. pro M. Cœlio multis rationibus contendit, non ideo necessarium esse, ut M. Cœlius sit improbus, licet cum Catilina familiaritatem habuerit, & adolecentiam uoluptatibus dederit.

ciunt, ut filii rerum suarum curam habeant. pro M. Cœlio multis rationibus contendit, non ideo necessarium esse, ut M. Cœlius sit improbus, licet cum Catilina familiaritatem habuerit, & adolecentiam uoluptatibus dederit.

Iudex autem existimat, cum ita refutatum sit, aut non esse uerisimile, aut nihil ad iudicium suum pertinere, sed (ut diximus) fallaci conclusione decipitur: neque enim oportet ipsum tantum ex necessariis iudicare, sed etiam ex uerisimilibus. & hoc est quod dicitur æquisima sententia iudicare.

TEXT.

Nunc aperit qua ratione iudex a defensore decipiatur, & in errorem inducatur. cum enim audit accusatoris argumenta, tanquam non necessaria refutari, statim existimat etiam non esse uerisimilia, neque ad suum iudicium pertinere. atque ita fallaci conclusione decipitur. quoniam non oportet eum tantum ea spectare quæ necessario concludunt, quæ paucissima solent esse, uerum etiam quæ probabilitatem aliquam in se cohibent. hoc enim pertinet ad id, quod iurati sunt, se æquisima sententia iudicaturos. nam cum multa uerisimiliter concurrunt, ad aliquod scelus probandum æquisimum esse uidetur, ut reus condemnetur, hoc olim apud Romanos seruabat Casius ille, de quo ita Cicero pro Roscio Am. L. Casius ille, quæ populus R. uerissimum & sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis querere solebat, cui bono fuisset. licet uita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe, atque emolumento accedere. hunc quæsitorem ac iudicem fugiebant, atque horrebant ii, quibus periculum creabatur. ideo quod tametsi ueritatis amicus erat, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam implicatus ad seueritatem uidebatur. in hac sententiam ait idem Cicero septima in Verrem actione: Iudex esse bonus nemo potest, qui suspicionem certa non mouetur. & primo de officiis ita inquit; sic nos si acres ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresque uitiorum, magna intelligemus sæpe ex paruis. Est igitur boni iudicis, ex suspicionibus, ex signis, ex uerisimilibus argumentis, per sæpe moueri, neque expectare, ut omnia crimina necessario probentur. ut hoc in loco docet Aristoteles.

COMM

Non igitur satis est, si defensor docuerit, non esse necessarium; sed oportet, ut ostendat etiam non esse uerisimile. hoc autem fiet, si in reprehensione docuerit rem plerunque aliter fieri solere.

TEXT.

Quamuis defensor probet ea crimina, quæ sunt ab accusatore reo obiecta non esse necessario probata, non tamen ideo reum liberat; neque satis officio suo facit, oportet enim ut ostendat, non esse uerisimilia. quod ita demum consequetur, si docuerit, aliter quam accusator obiecerit, rem plerunque fieri. ut cum Roscius Amerinus de patricio accusator, & ab accusatore dicitur, uerisimile esse patrem à Roscio interfectum, quoniam eum pater oderat, & rus ablegarat. non satis est, ut Roscij patronus dicat, hoc non consequi necessario, ut filius,

COMM.

ut filius, quem pater odit, & res ablegat, ad parricidium impellatur. Sed oportet ut ostendat, tam atrox scelus raro accidere solere, atque ab iis tantum filiis committi, qui singulari sint audacia, qui mores feros habeant, immanemque naturam, & uitam uitiiis flagitiisque omnibus deditam, & denique omnia ad perniciem profligata atque perditam (ut ait Cicero) portentum atque monstrum certissimum, esse aliquem humana specie & figura, qui tantum immanitate bestias uicerit, ut propter quos hanc suauissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce primaria, cum etiam feras inter se partus atque educatio, & natura ipsa conciliet. hæc enim & multa alia Cicero diuinitus in oratione pro Roscio disputat. ut ostendat rem plerumque aliter fieri solere, quam accusator obiecit. quin etiam, quod aduersarius odij signum esse dixerat, id Cicero potius amoris indicium fuisse contendit, quod pater rebus rusticis Roscium filium præfecisset, quod eum magnopere diligeret, cum igitur defensor probare potest, contrarium eius, quod accusator obiecit, sæpius euenire, tum sane crimen facile dissoluet. ut parentes sæpius amoris quam odij causa filios suos rebus rusticis præficere, ut rem familiarem tueri, atque amplificare discant.

TEXT.

Potest autem duobus modis hæc afferri reprehensio, uel à tempore, uel à rebus ipsis, quod si utrumque coniungatur, tunc erit firmissima. nam si frequentius res ita fiet, hoc erit magis uerisimile.

COMM.

Refutatio uerisimilis argumentationis duobus præcipue modis fieri potest, uel à tempore, uel à rebus ipsis. à tempore cum sæpius aliter euenire probatur, quam ab accusatore dictum sit, ut si dixerit accusator, adulterium ab eo commissum, qui familiariter cum muliere loqui, & ride- re uisus sit. immo dicit defensor, sæpissime euenit, ut uiri cum mulieribus familiariter loquantur, & rideant, neque tamen adulterium committant. à rebus ipsis ut si accusator dixerit, eum esse superbum & insolentem, qui maxima scientia præditus sit, immo defensor inquietus, plerique docti uiri mitiores & humaniores esse solent. Quod si defensor utrumque coniungere poterit, & ostendere tam a tempore, quam a rebus ipsis id quod ipse defendit, frequentius accidere, tunc erit illa firmissima reprehensio, nam illud erit magis uerisimile, quod euenire sæpius ostendetur. ut si accusator dixerit, senem in conuiuio nudum saltauisse, immo dicet defensor, ea ætate, uel nulli uel paucissimi solent in conuiuio saltare. tum iuuenes etiam honesti soleant ab huiusmodi turpitudine abhorre- re. Cicero pro Deiotaro; Qui igitur adolescens nondum tanta gloria præditus nihil unquam nisi leuerissimè & grauissimè fecerit, is ea existimatione, eaque ætate saltauit?

TEXT.

Reprehenduntur etiam signa, & argumenta, quæ a signis ducuntur, etiam si extent, aperta que sint, quæ admodum antea dictum est. nam in Analytici de-

10 *ratum est; nullum signum uim habere concludendi.*

COMM.

Cum rationem ostenderit, qua uerisimilia siue probabilia refelluntur, nunc docet etiam signa atque omnia, quæ à signis argumenta ducuntur eueri facile posse. quamuis enim signa extent, aperta que sint, tamen alio semper deriuari possunt. ut in primo libro declaratum est, atque etiam libro Priorum secundo. ad extremum, docuit nullum esse signum, quod uim habeat concludendi necessariam, nisi illud signum sit propria rei nota. ut si quis cruore resperfus in eo loco deprehensus sit, in quo inimicus eius fuerit occisus. hæc certe signa sunt aperta cædis, maximamque suspicionem habent, sed tamen reus affirmare potest, se casu in eum locum uenisse, & inter ueniendum sanguinem sibi è naribus profluxisse, unde resperfus fuerit, uel à se feram in ea solitudine occisam cuius cruore resperfus fuerit. ita Cethegus cum in eius domo tela plurima deprehensa fuissent, & coniurationis accusaretur, dixit se ab adolescentia semper armorum fuisse studiosum. Et M. Cælius cum ei Catilinæ familiaritas obiceretur, & tanquam conscius coniurationis accusaretur, dixit se deceptum, quia Catilinam probum esse uirum existimabat, sunt etiam alii multi nobilissimi uiri, qui eiusdem familiaritate uterentur.

30

Atque etiam exemplorum eadem reprehensio est, quæ uerisimilium: nam si unum tantum proferre potest aliter factum, soluta est argumentatio; quoniam non est necessaria, quamuis & plura, & sæpius aliter facta fuerint.

TEXT.

40

Sicuti uerisimilia argumenta soluuntur, ita etiam exempla. quamuis enim aduersarius noster plura collegerit exempla ad suam sententiam confirmandam, quæ sæpius euenierint, tamen si nos unum tantum aut alterum proferre potuerimus, quod aliter sit factum & approbatum tota aduersarii argumentatio soluta erit, tanquam minimè necessaria. ut si dixerit aduersarius; abstinendum esse ab administratione Reip. quoniam multi præclari uiri cum optime Respublicas administrassent, infelices exitus habuerunt, ut apud Græcos Miltiades, Themistocles, Paches, apud Romanos Scipio superior, & inferior. Scipio Nasica, Rutilius, Opimius, & alij multi. immo nos dicemus nõ ideo Remp. deserere debemus, propter aliquorum calamitates, cum & æquisimum sit Remp. adiuuare, & aliqui summo cum honore in administratione Reip. usque ad extremum uitæ diem uixerint, ut Cato Censorius, & Fabius Max. & Quintus Metellus.

COMM.

50

At uero si plura fuerint, & sæpius eodem modo facta, contendendum est id, de quo agitur, uel non esse simile, uel non similiter factum, uel denique aliquo modo ab alijs differri.

TEXT.

60

Nunquam deerit occasio nobis contra exempla disputandi. quamuis enim plura congerantur ab aduersario, quæ sæpius eodem modo facta sint, & causæ

COMM.

& causæ nostræ aduersentur, tamen nos ostende-
re conabimur id, de quo agitur, uel nullam cum
eis habere similitudinem, uel non eodem modo
factum, uel denique aliquam habere cum eis, quæ
dicta sunt, differentiam, ut si uel tempus, uel lo-
cus, uel modus, uel causa, uel res uel persona sit di-
uersa. ut pro M. Cælio Cicero; Ego, si quis Iudices
hoc robore animi, atque hac indole uirtutis, ac cō-
tinentiæ fuit, ut respiceret omnes uoluptates, om-
nemque uitæ suæ cursum in labore corporis, at-
que in animi contentione conficeret, quem non
quies, non remissio, non æqualium studia, non lu-
di, non conuiuia delectarent, nihil in uita expeten-
dum putaret, nisi quod esset cum laude, & cum di-
gnitate coniunctum hunc mea sententia diuinis
quibusdam bonis instructum, atque ornatum pu-
to. ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos,
Fabricios, Curios, omnesque eos, qui hæc ex mi-
nimis tanta fecerunt. uerum hæc genera uirtutum
non solum in moribus nostris, sed uix tam in li-
bris reperiuntur, Chartæ quoque, quæ illam pristi-
nam seueritatem continebant, oboluerunt, neque
solum apud nos, qui hanc sectam rationemque ui-
tæ re magis, quam uerbis secuti sumus, sed etiam
apud Græcos doctissimos homines, quibus cum
facere non possent, loqui tamen & scribere hone-
ste, & magnifice licebat. alia quædā mutatis Græ-
ciz temporibus præcepta extiterunt, & quæ se-
quuntur. ita si quis diceret, auspicia diligenter esse
obseruanda, multosque sapientissimos, & clarissi-
mos homines proferret, qui nihil olim nisi auspi-
cato aggredierentur, dicemus illa exempla, nihil
ad hoc tempus, nihil ad nostros mores ac leges
pertinere.

TEXT.

*Indicia uero ac propria nota argumenta nequa-
quam in eo reprehendi possunt, quod non rectè con-
cludant; quod ex ijs, quæ dicta sunt in Analyticis
perspicuum est. restat igitur ut demonstremus id non
esse uerum, quod dicitur. quod si certum est, esse ue-
rum, & esse propriam rei notam, nullo modo labefac-
tari potest. iam enim omnia demonstratione clara
sunt.*

COMM.

Illud genus signorum, quod certum habet in-
diciū, & ab Aristotele τὸν ἀποδείκτον à Cicerone pro-
pria rei nota dicitur, si uerum sit, semper necessa-
riò concludit, ut si uerum sit, mulierem lac habe-
re: necessarium est, eam peperisse, & si uerum sit,
aliquem spirare, necessarium est, eum uiuere. Ita-
que nunquam reprehendi potest, tanquam non
rectè concludat. Quod si uolumus id refellere, p-
bare oportet, antecedens non esse uerum, ut mu-
lierem lac non habere, aut aliquem non spirare;
nam si certum sit, antecedens esse uerum, nullo
modo consequens euertere poterit, quoniam aper-
ta est, & clara demonstratio, ut si constat mulie-
rem peperisse, necessario sequitur eam cum uiro
concuuisse. si certum est aliquem in facie cicatri-
cem habere. necesse est eum uulnus accepisse.

TEXT.

*Iam uero amplificatio, & diminutio non sunt en-
thymematis elementa. idem enim ego elementum &*

10 *locum appello. est autem elementum siue locus in quē
multæ argumentationes incidunt: amplificatio uero
& diminutio sunt argumentationes ad ostendendum
aliquid esse magnum aut paruum, sicut etiam esse bo-
num aut malum, uel iustum aut iniustum, & in cæteris
eodem modo. hæc autem omnia sunt, in quibus syl-
logismi atque enthymemata uersantur. quod si nul-
lum horum est locus enthymematis, neque amplifica-
tio aut diminutio erit locus.*

Cum uniuersam oratoris materiam bipartito COMM.
supra distribuisset, hoc est in proprios & commu-
nes locos, & proprios appellasset eos, qui singulis
tantum generibus adhibentur, ut deliberatio,
aut iudiciali, communes autem qui omnibus ge- 20
neribus conueniunt, deinde communes docuisset
in triplici esse differentia, quod alii sedes sunt
eius, quod fieri aut non fieri potest, alij amplificā-
di, & diminuendi, alij denique communium argu-
mentorum, nunc ne fortasse aliquis in errorem in-
ducatur, docet ipsam amplificationem & diminu-
tionem non esse enthymematis elementum, atque
hoc tribus potissimum rationibus probat, quarū
prima hæc est; elementum enthymematis & lo-
cus idem est, quod si amplificatio & diminutio lo-
cus non est, neque elementum enthymematis erit. 30
Secunda hæc est, locus non est idem quod argu-
mentatio, quoniam sedes est ipsius argumen-
tationis, sed amplificatio & diminutio sunt argu-
mentationes ad ostendendum aliquid esse magnū
aut paruum, igitur non sunt loci. Tertia est, sicut
aliquæ argumentationes sunt, ad probandum ali-
quid esse bonum aut malum, ut in deliberatio ge-
nere. aliquæ ad probandum iustum aut iniustum,
ut in iudiciali, & in cæteris eodem modo, ita sunt
etiam argumentationes ad probandum aliquid
esse magnum aut paruum. nā in his omnibus syl-
logismi atque enthymemata uersantur. Si igitur
argumentationes de bono aut malo, de iusto aut
iniusto loci non sunt, neque amplificatio aut di-
minutio locus erit. cum Aristotele sentit etiam
Cicero in Partitionibus qui amplificationem nō
inter locos numerat, sed eam ita definit, ut dicat,
uehementem esse argumentationem, quo in loco
præclare docet, quibus modis amplificatio fiat, si-
cut etiam Quintilianus in octauo.

40

*Nec sane argumenta, quibus refellimus, diuer-
sam habent speciem ab ijs; quibus confirmamus. per-
spicuum est enim duobus modis argumentum solui,
uel per demonstrationem, uel per reprehensionem:
per demonstrationem, ut cum probatur contrarium,
exempli gratia, si quis demonstrauit rem factam esse,
qui soluere uult, ostendit, non esse factam; & contra
si quis ostendit, non esse factam, qui uult soluere, fa-
ctam esse demonstrat. quare non est in argumentandi
ratione differentia; ambo enim iisdem utuntur, cum
aut esse, aut non esse argumentantur.*

TEXT.

Quamuis confirmatio & refutatio diuersæ par-
tes esse uideantur, tamen eadem est species argu-
mentorum, quibus & confirmamus & refelli-
mus. & ab eisdem locis, tam ad refellendum, quā
ad

COMM.

ad confirmandum argumenta ducuntur, quod ea ratione probat Aristoteles; duobus modis argumenta dissoluntur, uel per demonstrationem uel per reprehensionem. per demonstrationem cum rem aliter se habere ostendimus, quam aduersarius dixerit, & contrarium probamus. ut si dixit aduersarius rem esse factam, nos contra non esse factam demonstrare contendimus, ut Milonis aduersarij dicunt à Milone factas fuisse insidias, & id multis argumentis probare conantur. contra Cicero Milonis defensor non esse factas à Milone insidias contendit, & ad hoc ostendendum, multis etiam ipse utitur argumentis. ita si dixit aduersarius rem non esse factam, nos contra demonstrabimus esse factam, ut Sillanus ait; Ser. Sulpitius non est dignus statua, quia non est mortuus pro patria in legatione, non enim fuit interfectus, ut ij, qui statua decorati fuerunt, immo uero ait Cicero nona Philippica Ser. Sulpitius statua dignus est. nam pro patria mortuus est, cui mortem attulit ipsa legatio, quam pro patria susceperat. certum est igitur non esse differentiam in argumentandi ratione, siue quis affirmet, siue quis refellat, siue accuset, siue defendat. nam ambo iisdem argumentis utuntur, cum rem aut esse, aut non esse probare conantur.

TEXT. *Reprehensio uero non est enthymema: sed quemadmodum in Topicis docetur, nihil aliud est reprehensio quam opinionem aliquam afferre, qua planum fiat, non esse bene conclusum, aut aliquid sumptum, quod falsum sit.*

COMM. Quod si per reprehensionem argumenta dissoluntur, non per aliam speciem argumentandi refelluntur, quam fuerant confirmata. nam ipsa reprehensio, non est enthymema neque argumentatio, sed ut docetur in arte Topica, fit duobus modis, uel cum opinionem in medium adducimus, qua probemus non esse bene conclusum ab aduersario, uel cum ostendimus, aliquid pro ue-

ro sumptum esse, quod falsum sit. interdum enim quamuis antecedentia concedamus, ipsam conclusionem negamus, cum dicimus id, quod conclusum est non sequi necessarium. ut, si quis ita argumentetur; Clodius Milonis erat inimicus, ergo Milo eum oderat. Cicero concedit antecedens, quia negare non poterat, Clodium fuisse Miloni inimicum. sed opinionem quandam affert, qua probet, non esse bene conclusum, hoc est, Clodium Miloni odio non fuisse. Quid enim (inquit) odisset Clodium Milo segetem ac materiam gloriæ suæ? interdum uerò negatur antecedens, & esse falsum ostenditur, ut si quis dicat omnem uoluptatem esse secundum naturam, atque ideo esse laudabilem. dicemus id, quod sumptum est, esse falsum. neque enim uerum est, omnem uoluptatem esse secundum naturam. licet aliqua uoluptas sit naturalis.

Ac de exemplis quidem, & sententijs, & argumentationibus, & denique de ijs, quæ ad sensus animi proferendos pertinent, qua ratione possimus eis abundare, & quomodo ea soluere ualeamus, satis dictum est. Reliquum est, ut etiam de elocutione, & dispositione uerba faciamus.

Concludit hunc secundum librum per enumerationem eorum, quæ in posteriore parte tractauit. ait enim se uiam ac rationem ostendisse, qua exempla, sententiæ, argumentationes, & alia, quæ ad sensus animi proferendos attinent, bene tractari possint, & quomodo liceat eorum copiam habere, quibusque modis aduersariorum argumenta reprehendantur. deinde proponit materiam tertii libri, & ostendit, quid adhuc supersit ad huius artis absolutionem, & ait duo esse reliqua, nempe elocutionem, & dispositionem, de quibus, in subsequenti libro tertio disputabit, cum iam in duobus superioribus inuentionem absoluerit.

COMM

Secundi libri Rhetoricorum Aristot. finis.

M.ANT.

M. ANT. MAIORAGII IN TERTIVM ARISTOTELIS LIBRVM.

De Arte Rhetorica Explanations.

TEXT. *Cum tria sint, quæ in arte dicendi pertractare oporteat; primum unde probationes ducantur, alterum qua sit utendum elocutione, tertium quomodo partes orationis disponenda sint: iam de probationibus dictum est, & ostensum quot sint illa, ex quibus ducantur; diximus enim esse tria, atque ea, quæ sint explicuimus: & cur eum numerum non excedant; omnes enim qui de aliqua re iudicaturi sunt, uel quia ipsi affecti sunt aliquo modo, uel quia putant eos, qui dicunt, dignos esse, quibus fides habeatur, uel quia clavis argumentis res probata est, in persuasionem inducuntur.*

COMM.

N HOC tertio libro de elocutione, & dispositione tractare uult Aristoteles quæ duæ sunt rhetoricæ reliquæ partes. Sed prius omnia summatim comprehendit, quæ ad artem dicendi pertinent. & ostendit quid iam declaratum sit, in duobus libris superioribus, & quid in hoc tertio supersit explicandum. Tria sunt (inquit) quæ totam dicendi artem perficiunt, hoc est inuentio, elocutio, dispositio. nam primo excogitare oportet, quibus argumentis id probaturi sumus, quod tueri ac sustinere uolumus, dein de quibus uerbis & ornamentis quæ inuenimus, explicare possumus, tum quo ordine singula profectamur. hoc est quod in Oratore ad Brutum ait Cicero debemus Oratorem uidere, quid dicat, & quo quicque loco, & quomodo. Sed quoniam inuentio est omnium difficillima, ideo prius de illa tractauit, & duobus eam superioribus libris explicuit, nam docuit esse tria quæ probandi uim habeant, & quæ diligenter excogitare debet Orator, neque plura, neque pauciora esse posse, effectus enim eloquentiæ est audientium approbatio. quare unum illum sibi scopum proponere debet Orator, ut fidem faciat, & iudices atque auditores in persuasionem inducat. ad hoc autem efficiendum tria requiruntur, primo ut audientium animi afficiantur ita, uti causæ nostræ utile est, & uel ad misericordiam, uel ad indignationem, uel ad odium, uel ad amorem moueantur, atque impellantur, in quo uno regnat oratio (ut ait Cicero) deinde ut ipse orator in dicendo uir bonus esse uideatur, sic enim auditores ei facile fidem habebunt. tertio ut rem ipsam, de qua agitur, argumentis probeat. atq; hæc

tria quibus rationibus inueniantur, iam supra copiose declaratum est. sicut enim cum habetur oratio, tria adsint necesse est, auditores, orator, & res, de qua agitur. ita etiam tria requiruntur ad probandum, ut singulis singula tribuantur, hoc est motus animorum auditoribus, uicæ probitas oratori, argumenta ipsi rei.

TEXT. *Dictum est etiam unde trahantur enthymemata: sunt enim quæ dicuntur enthymematum species; sunt etiam qui loci nominantur.*

COMM.

In primo libro dictum est, enthymemata esse corpus & quasi fundamentum rhetoricæ probationis, & esse duo enthymematum genera. nam aliqua sunt singulorum tantum generum propria ut demonstratiui, uel iudicialis, uel deliberatiui, aliqua uero sunt omnium cõmunia, quæ propria sunt cuiusque generis, suis formis continentur, quæ communia sunt omnium suos locos ac sedes habent, unde ducantur, est igitur apud Aristotelem inter speciem, & locum enthymematis, hæc differentia, quod species enthymematis unius tantum est generis propria, ut deliberatiui, locus autem enthymematis est communis omnium generum, ut locus definitionis, quo & in deliberatio, & in iudiciali & in demonstratio genere uti possumus, atque ita de reliquis sentiendum est, qui loci nominantur.

TEXT. *Reliquum est ut de elocutione dicamus: neque. n. satis est ea tenere, quæ dicenda sunt; sed etiam scire oportet, quomodo sint dicenda. hoc enim multum etiam prodest ad efficiendum ut oratio bene morata uideatur.*

COMM.

Proponit quid deinceps tractare instituat, & qua de causa consequens est (inquit) ut de elocutione, & orationis forma uerba faciamus. Primo quia debet Orator non tantum inuenire quæ dicenda sunt, sed etiam intelligere quomodo sint dicenda, nam eadem res varijs modis enunciata, sæpe uaria ac diuersa esse uidetur, modus autem in rebus omnibus est optimus, deinde quoniam hæc eloquendi ratio ualde utilis est ad exprimendos Oratoris mores, & ad efficiendum, ut oratio uera esse uideatur, & à sincero animo profecta, quæ res sine dubitatione causis omnibus multum prodest. nam oratio omnino est interpretis mentis, & in ea sæpe tanquam in Speculo relucet uel boni, uel mali mores, unde Socrates dicere solebat, qualis uir talis oratio; & Solon, orationem morum esse

ima-

imaginem, sed qui bonus orationis est artifex. etiā si ipse bene moratus non sit, tamen orationi suæ bonos mores, cum opus erit, affinget.

TEXT. *Ac primo quidem, ut ordo nature postulat, quasi tum est, id quod re ipsa primum erat; unde ipsa res probabilis aem habeant: secundo qua ratione eas eloqui ac disponere conveniat; tertium id est, quod horum omnium vim habet maximam, sed nondum a quo quam pertractatum est, quod ad actionem, & pronuntiationem facit.*

COMM. Artes quoad fieri potest naturam imitantur, & non statim perfectæ sunt, sed paulatim augentur, & expoliuntur: nihil enim (ut ait Cicero) simul inuentum est, & perfectum. ergo etiam in arte Rhetorica, quæ paulo ante Aristotelis ætatem florere cœpit, idem quod in alijs accidit. nam primo cœperunt illud inquirere, quod natura primum erat, ut ea reperirent, quibus oratio probabilis fieret, & quibus rationibus causas suas confirmarent, aduersarios autem refellerent. postea uero cogitare cœperunt, quibus uerbis, quoque ordine res inuentas explicarent. Itaque tres Rhetoricæ partes factæ sunt, Inuentio, Elocutio, Dispositio. Verum non satis esse uidetur inuenire, eloqui, disponere, nisi quis etiam agat, & pronunciet, cum in actione, & pronuntiatione maxima quædam uis esse uideatur. sed (inquit Aristoteles) nemo ad huc de hac parte tractauit. quo in loco duo notanda sunt. primum Aristotelis tempore nondum ulla fuisse actionis, & pronuntiationis præcepta tradita, cum de alijs Rhetoricæ partibus multi pertractassent. alterum Aristotelem censere. maximam in pronuntiatione uim existere. hanc Cicero corporis eloquentiam uocat, quoniam reliquæ partes Rhetoricæ potius ad animum referuntur. nam inuenire, eloqui, disponere non corporis, sed animi officia sunt. pronuntiare uero, quod à uoce & à motu pendet, non ad animum sed ad corpus refertur. duos enim sensus in agendo afficere debet Orator, hoc est auditum & uisum. auditus afficitur uoce clara & suauis, uisus autem apto totius corporis motu. Quintilianus ait actionem quasi uitam orationis esse. Cicero in Oratore ad Brutum sic ait. Nam & infantes actionis dignitate eloquentiæ sæpe fructum tulerunt; & disertis deformitate agendi multi infantes putati sunt. ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit & primas, & secundas, & tertias actioni. quantum autem studij Demosthenes actioni tribuerit, declarat M. Antonius primo de Oratore ad extremum, & Plutarchus in Demosthenis uita. aiunt Cn. Lentulum non alia de causa fuisse inter magnos oratores numeratum, nisi propter egregiam actionem, quin apud Græcos Demades propter actionis dignitatem longo tempore Demostheni par existimatus est, sicut apud Romanos Hortensius Ciceroni. C. Gracchus in deflenda fratris nece totius populi R. lachrymas concitasse dicitur. hinc illa uiua uox apud auctores tantopere celebratur, quam in se magnam efficacitatem habere uerisimè prædicant. hoc est,

10 quod in hoc loco ait Aristoteles actionem omnium partium Rhetoricæ uim habere maximam. At uero de memoria quam aliqui numerant inter Rhetoricæ partes nihil Aristoteles meminit, quoniam ut ait in Oratore Cicero, memoria communis est multarum artium.

Qua res etiam à tragicis atque epicis poetis serò animaduersa est: nam initio poëta ipsi tragedias suas agebant.

COMM. Non debet cuiquam mirum uideri, si actio & pronuntiation quæ tam utilis est, in soluta oratione tam diu latuit, cum etiā in arte poetica, in qua multo magis est necessaria, serò cognita fuerit. nā antiquis illis temporibus quibus inuenta est comœdia, atque tragœdia nulli erant actores nulli histriones. Sed ipsi met poetæ fabulas suas in theatro agebant, quod etiam Plutarchus in uita Solonis aperte ostendit, cum ait Solonem in theatrum uenisse, & Thespim ipsum poetam tragicum suas fabulas agentem spectasse, sicut antiquorum mos erat. hoc etiam Horatius in arte poetica inuit;

Ignotum tragicæ genus inuenisse camænz dicitur, & plaustris uexisse poemata Thespis, Quæ canerent, agerentque per unci fecibus ora.

30 Quin etiam Homerum Epicorum principem legimus sua carmina recitare solitum. quem summa cum dignitate imitatus est longo post tempore Virgilius.

Perpicuum est autem, etiam in arte dicendis aliquid esse, quod ad actionem pertinet, quale in arte poetica; de qua re cum alij quidam studiosè pertractarunt, tum præcipue Glauco Teius.

COMM. Quamuis nullus (inquit) de actione Rhetorica pertractarit, tamen nemini dubium est, quin etiā in hac facultate sint agenda præcepta, quædam sicut in arte poetica. quæ iam suos habet magistros, qui uocem, & corporis motum, pro re, pro loco, pro tempore, pro persona decore moderari doceant. nam de uoce & gestibus histrionum multi pertractarunt. atque inter alios præcipue Glauco Teius. De hac re dolet etiam Cicero tertio de Oratore, quod ab Oratoribus prætermissa essent agenda præcepta, hæc (inquit) eo dico pluribus, quod genus hoc totum Oratores qui sunt ueritatis ipsius actores, reliquerunt, imitatores autem ueritatis histriones occuparunt. Cornificius etiam ad Herennium libro tertio, neminem de pronuntiatione diligenter scripsisse tradit. Quintilianus undecimo libro curiosè persequitur omnia, quæ ad aptam pronuntiationem pertinere uideantur.

50 Aristoteles hoc in loco pauca quædam attingit, quia nondum erat ars ulla pronuntiationis apud Rhetores. uult tamen aptam pronuntiationem esse necessariam ad monendos auditores, quam ait potius a natura quam ab arte proficisci.

Est autem actio in uoce posita, quomodo ea uti oportet, ad singulos animi motus. ut quando magna, quæda parua, quando media utendum sit.

Hoc

COMM. Hoc loco uidetur Aristoteles in uoce tantum actionem ponere cum reliqui motum etiam corporis adiungant. in quo maximam esse uim etiam muti homines declarant, qui gestibus ita ferè omnia exprimunt, ut intelligantur. ideo Cicero prononciationem ita definit, ut dicat esse moderatio nem uocis & corporis ex rerum & uerborum dignitate. sed Aristoteles id tantum attigit, quod maioris est momenti. quia non accurate (ut diximus) de actione tractat, docet tamen plurimum ualere uocem ad singulos animi motus concitandos, sed diligenter aduertendum est, quando magna uoce uti oporteat, quando parua, & quando mediocri. nam aliud genus uocis iracundia sibi sumit, aliud miseratio ac mæror, aliud metus, aliud uis, aliud voluptas, aliud molestia. Iracundia sumit uocem acutam, incitatam, crebro incidendam, ut quous que tandem abutere Catilina patientia nostra? quæ diu nos etiam furor iste tuus eludet, quem ad firmam sese effrenata iactabit audacia? & quæ sequitur. Miseratio ac mæror, uocem flexibilem, plenam interruptam, flebilem requirit, ut, Quo me miser conferam? quo uertam? in Capitolium ne? at fratris sanguine redundat. an domum? matrem ne? ut miseram lamentantem que uideam & abiectam? Quæ sic a C. Graccho (inquit Cicero) acta esse constat, de uocis, gestu, inimici ut lachrymas tenere non possent. Metus demissam, hæsitantem & abiectam uocem postulat, ut quid respondebb liberis meis qui te parentem alterum putant? quid tibi Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum, me non potuisse Milonis salutem tuari per eosdem, per quos nostram ille seruasset? Vis quæ rit uocem contentam uehementem, imminuentem quadam incitatione grauitatis, ut, Quid enim Tubero tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille micro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi manus ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? uoluptas effusam, lenem, teneram, hilaratam, ac remissam uocem postulat, ut Diu boni, boni quid porto, sed ubi inueniam Pamphilum, ut metum in quo nunc est adimam, atque expleam animum gaudio? Molestia sine commiseratione graue quiddam, & uis pressu ac sono ob ductum genus uocis habere debet. ut Nam mihi ante oculos dies noctesque uersatur squalor uester & mæror, & infirmitas ualitudinis tuæ, spes autem salutis pertenuis ostenditur, inimici sunt multi, inuidi pene omnes, eicere nos magnum fuit, excludere facile est. hæc qui præcepta seruauerit, facile uocem cum opportunitate uariabit.

TEXT.

Et quomodo soni uocis adhibeantur, ut acutus, grauis, medius.

COMM.

Ad prononciationem maximè pertinet, sonos uocis diligenter aduertere, ne ab una syllaba ad aliam transferantur, quod esset maximè uitiosum: quo uicè præcipuè gallica natio nostro tempore laborat. atque ideo Galli ferè omnes ineptissimè prononciant. quia sonos uocum transponunt, &

10 immutant. sunt autem tres soni uocis, qui etiam soni uocantur, acutus, grauis, & inflexus, quem Aristoteles medium uocat. Næ uoces (ut ait Crassus) ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quæcunque ta- dum respondeant, acuta, grauis, cita, tarda, magna, parua, quas tamen inter omnes, est suo quæque in genere mediocri. utrum tonos obseruare longè difficilior est apud græcos, quàm apud latinos. quoniam latini ferè syllabarum quantitates in prononciando sequuntur, quod græci non faciunt.

20 *Quibus præterea numeris utendum sit, in unaquaque animi perturbatione concitanda.*

TEXT.

Numeri etiam multum ualent ad animos in agendo concitandos; nam alii pedes animum commouent, & perturbant, alii sedant, & tranquilliant, sicut etiam Hermogenes docet. Sed de numeris infra copiosius agetur. nam hic tantum ea numerat, quæ in actione requiruntur: quod autem numeri uim animorum mouendorum habeant, declarat etiam Cicero, cum ait; nihil esse tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque uoces, quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & læguescimus, & ad hilaritatem & ad tristitiam sæpe deducimur.

COMM.

30 *Tria sunt enim, quæ considerantur, qui in hoc studio uersantur; hoc est, magnitudo sonus, numerus; qui uis qui bene utuntur, qui ferè solent ex certaminibus uictoriam reportare.*

TEXT.

40 Ex prædictis tria esse colligit, quæ considerate debent illi, qui de actione ac prononciatione tractant, primo loco magnitudinem uocis ponit, ubi etiam paruitatem, & mediocritatem intelligere debemus. interdum enim extollenda est uox, & (ut ait poeta) magno ore tonandum, interdum remittenda ad uulgarem usque loquendi consuetudinem interdum æquabili & temperata uarietate distinguenda. Secundo loco sonus siue harmonia ponitur, qui est concentus ex acuto graui, & inflexo tono constitutus, qui aptam intentionis remissionisque uocum mensuram seruat, ut in cantibus fieri consueuit: nam qui tonos immutat, is totam prononciandi rationem euerit, ut galli homines facere consueuerunt. Tertio loco numerus collocatur, qui certa pedum ratione constat, de quo infra suo loco dicitur. quantum autem hæc tria ualeant in agendo declaratur ab effectu, quoniam & historiones & Oratores, qui tribus his rebus bene uti sciunt, ex certaminibus uictoriam & præmia reportant. hoc est quod in tertio de Oratore Crassus ait, Actio inquam in dicendo una dominatur, si ne hæc summus Orator esse nullo modo potest. mediocris hæc instructus summus sæpe superaret huic præmia dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias.

COMM.

50 *Et quemadmodum in arte poetica plus hoc tempore ualent historiones, quam poeta; sic etiam in ciuilibus controuersis. quod nitio sit rerum publicarum.*

TEXT.

In agendis fabulis historiones (inquit) maiorem

COMM. hoc

hoc tempore quam poetæ uim habet. quamuis. n. 10
 fabula sit pulcherrima, & summo artificio confecta, tamen nisi ab histrionibus agatur apposita & accurate, statim exploditur, atque exhibitur, contra uero licet fabula non sit admodum exulta neque artificiosa, tamen si Roscius aliquis aut Aesopus illam agat, mirifice placet, laudatur, & cum plausu excipitur, idem (inquit Aristoteles) accidit in foribus causis & ciuilibus controuersijs. nam qui orator inepte pronunciat, etiam si reliquis in rebus multum excellat, tamen ab auditoribus contemnitur, & exploditur, quod accidisse Demostheni Plutarchus scribit, quo tempore primum ad remp. accessit, adeo ut desperatione quadam ductus eloquentiam derelinquere cogitauit. itaque in Pirzum secessit, & a foro cepit abstinere. sed ab Eunomo Thrasio reprehensus, quod cum eius oratio similis esset Periclis orationi seipsum perignauiam proderet, iterum in forum reuersus nihilominus contemnebatur, donec Satyrus histrio, ut Plutarchus ait, uel Andronicus, ut Quintiliano placet, sic eum exercuit in actione, ut deinde alter uideretur. contra multi tantum ob actionis dignitatem maximam sunt laudem consecuti. hoc autem euenire solet uitio rerump. quæ ita corruptæ sunt, ut aurium uoluptatem undique aucupentur, & eam rebus etiam scrijs anteponant. nam in optimo reip. statu nequam hæc accidere possunt, ubi resipiscæ, non autem uerba, neque artificium dicendi spectatur, & ubi animos commouere orator prohibetur, ut initio

TEXT.

primi huius operis libri dictum est.
Nondum tamen de his ars ulla conscripta est. quæ doquidem etiam illa, quibus ornatur oratio sero in tu

COMM.

cem uenerunt.
 Quamquam apta pronuntiatio magnas utilitates oratori præbet, tamen (inquit) nulla adhuc ars est confecta, quæ præcepta tradat ad actionem & pronuntiationem spectantia. quod nemini mirum uideri debet, cum est orationis ornamenta sero fuerint animaduersa, atque in lucem educta. nam (ut ait Cicero) multis seculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuit reperia, quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata. Gorgias autem Leontius qui præceptor Isoeratis fuit, primus orationem expolire, & figuris uariare cepit, & eam uerborum concinnitatem quæ ex comparibus, ex similiter desinentibus, & ex contrariis constat, excogitauit. Thrasymachus uero Chalcedonius numerum oratorum inuenit, quos deinde secutus est egregius orator Isoerates, qui utrumque longe superauit, & ita docere cepit, ut eius domus quasi eloquentiæ officina uideretur, unde plurimi dicendi principes exierunt. huius gloria commotus Aristoteles, cepit etiam ipse pomeridianis horis in arte dicendi iuuenes exercere, dicens sibi turpe esse tacere, & permittere ut Isoerates loqueretur. Itaque paulo ante Aristotelem orationis ornamenta reperia fuerunt, & ad artem reducta, cum tamen nullus de actione

10 ante Aristotelem pertractasset.

Et sanè, si quis rectè reputer, tota res leuis & importuna est. uerum cum omnis ars dicendi ad opiniones hominum accommodetur, non tanquam honestæ rei, sed tanquam necessaria curam ei studiumque impendere debemus.

TEXT.

Cum utilitatem actionis explicuerit, nunc etiam eius naturam ostendit. nam si (inquit) uerè iudicare uouerimus, res quædam est minus honesta, neque sapienti uiro digna, sed leuis & importuna, simulata uoce, & corporis motu, quasi præstigijs quibusdam ita iudicum, & audientium animos occupare, ut uerum uidere non satis queant, sed ita commoueantur, ut oratori commodum esse uidetur. Sed tamen, quoniam tota facultas oratoria non ad ueritatem, sed ad opiniones hominum accommodatur, non debemus hanc partem, quæ uim omnium maximam habet negligere, sed ei studium & diligentiam adhibere, non quia res sit honesta aut recta, sed quia est oratori necessaria. nisi enim adhibeatur in agendis causis, ipsi rei periclitantur. quod Athenis Socrati, Romæ P. Rutilio accidit, de quibus primo de Oratore M. Antonius, ac de Rutilio primum hoc modo; talis uir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis ciuitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamauit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus. nemo reip. implorauit. nemo supplicauit. quid multa? pedem nemo in illo iudicio supposit. credo ne Stolcis renunciaretur. deinde ita de Socrate; Imitatus est homo Romanus & C6s. ueterem illum Socratem. qui cum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque uixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex, aut reus, sed ut magister, aut dominus uideretur esse iudicum. & reliqua.

COMM.

20

30

40

50

Nam certè æquum erat, ut nihil aliud in oratione quaereretur, quam ut ijs, qui audiunt, nec molestiam, nec lætitiã afferremus: iustum est enim ipsis tantum rebus in iudicio contendere. cætera uero omnia, quæ præter probationes adhibentur, superuacanea sunt; sed tamen (ut antea dictum est) propter auditoris uitium, plurimum ualent.

TEXT.

Hæc in primo libro copiosius disputata sunt, ubi docuit, non esse iustum commouere animos iudicum, & eos detorquere uel ad iracundiam, uel ad misericordiam, uel denique ad aliquem affectum. cū igitur tria sint, quæ inducunt auditores ad credendum, affectus, mores oratoris ipsa oratione expressi, & argumenta quæ ex rebus ipsis ducuntur, duo illa prima sunt omnino uitiola & à directa ratione aliena, tertium solum iustum est, quia simplicem ueritatem sequitur, & res, ita ut sunt, ostendit. hoc est igitur quod ait Aristoteles, æquum esse, ut in oratione nihil aliud quaeratur, quam ut iudices & auditores nullo modo afficiantur, neque molestiam aut lætitiã animo concupiant, sed animo tranquillo & quieto rem uerè intelligant, ut de illa iuste iudicare possint.

COMM.

Z hoc

hoc enim ipsa iustitia postulat, ut de rebus ipsis tantum, in iudicio contendatur. cetera uero omnia, quæ ab oratoribus adiunguntur, ut affectus, orationis ornamenta, dicendi lenocinia, uocum in flexiones, corporis gestus, & similia, in ciuitatibus bene institutis, sunt superuacanea. solæ probationes apud sapientes iudices necessariae sunt. Sed quoniam uiuitur non cum perfectis hominibus, neque plane sapientibus, sed cū ijs, in quibus præclare agitur, si aliqua significatio uirtutis appareat ideo fit, ut, propter auditorum uicium, & naturam quodammodo deprauatam hæc, quæ in oratione, præter probationes adhibentur, plurimum ualeat, & ad uincendum planè necessaria esse uideantur. 20 quin alij rhetores, præter Aristotelem qui philosophi grauitatem seruat, in his solis orationem regnare ac dominari uolunt.

TEXT. *Quia ipsa eloquendi ratio necessarium quiddam habet in omni disciplina. nonnihil enim interest ad rem explicandam hoc an illo dicendi genere quis utatur, non tamen tantum quantum in hac arte. uerum hoc ex opinione pendent, & auditoris gratia quaeruntur. itaque nemo Geometriam hoc modo docere inslituit.*

COMM. Non tantum in arte rhetorica, sed etiam in alijs disciplinis (inquit) elocutio nescio quid necessitatis habere uidetur, quoniam ad mentis interpretationem, & ad animi sensa exprimenda magna differentia est, utrum quis uno dicendi genere, an alio utatur. hanc rem L. Crassus primo de Oratore copiose persequitur. quod etiam exemplis intelligere possumus, cum etiam multi philosophi propter eloquentiam magnopere laudati fuerint, ut Plato, qui tam eximie locutus est, ut Louem ipsum, si loqueretur, ita locuturum dicerent, ut Aristoteles, quem aureum flumen orationis fundere, Cicero dixit, ut Theophrastus, qui diuinitate loquendi nomen inuenit, ut Xenophon quem apem & atticam musam propter orationis suauitatem appellarunt. contra alii, quod elocutionem claram & suauem spernerent, propterea sunt improbati ut Heraclitus Ephesius, qui propter orationis obscuritatem, tenebricosus fuit appellatus. ut Chrysippus qui ieiune & exiliter multa conscripsit. ut nostrates philosophi, qui tam spinosè barbareque loquuntur, ut à plerisque contemnantur. non tamen in alijs disciplinis tantum ualeat elocutio, quantum in arte rhetorica. est enim rhetoricæ propria, composita oratio & ornata, & artificio quodam & expolitione distincta. quæ auditoris gratia comparatur, & quam si cæteri artifices adhibent, non ipsius rei, quam tractat, gratia, sed, ut auditores & lectores alliciât adhibere solent. hoc autem intelligi facile potest ex illis disciplinis in quibus res tantum ipsæ quaeruntur, illæ enim omnem orationis ornatum tanquam mutilum respuunt. qualis est Geometria. quis enim artem geometricam ita docet, ut de expolienda oratione sollicitus sit? nemo sane. quoniam (ut ait Manilius)

Ornari res ipsa negat, contenta doceri.

Ars igitur illa, cum in lucem uenerit, idem efficit, quod ars histrionica. quidam tamen hætenus nonnihil de ea præcipere tentarunt, ut Thrasymachus in Miserationibus.

TEXT.

Ad actionem reuertitur, de qua nondum fuerat ars una constituta, cum tamen ars histrionica iam floureret. tantam (inquit) utilitatem oratori afferet apta pronuntiatio. quantum poetis ars histrionica. licet autem nondum in lucem uenerit, tamen nonnulli fuerunt qui de illa præcipere aliquid tentarunt. ut Thrasymachus Calcedonius Sophista magni nominis de quo Plato sæpe meminit, & Cicero in Oratore. is enim cepit de numeris oratorijs uerba facere, ut iam supra dictum est, & cum de Miserationibus tractaret, quædam etiam de actione præcepta tradidit. quoniam in ea parte orationis, qua miserationem concitare quaerit Orator plurimum actio ualeat, de qua re ita Cicero de se in Oratore, Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant. in quo ut uideret excellere, non ingenio sed dolore assequerbar, & paulo post; Nec uero miseratione solum mens iudicium permouenda est, qua nos ita dolenter uti solemus, ut puer in infante in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa excitato reo nobili sublato etiam filio paruo, plangore & lamentatione completemus foris sed etiam est faciendum ut irascatur iudex, mitigetur, inuideat, faueat, contemnat, admiretur, oderit, diligit, cupiat, satietate afficiatur. speret, metuat, lætetur, doleat. quibus ex uerbis satis intelligi potest, quare Thrasymachus in Miserationibus tractandis de actione meminert, & præcepta quædam de illa tradiderit.

Atque hoc quidem, quod ad agendum attinet, a natura potius habetur, & paruo eget artificio: quod autem ad ornandam orationem spectat, id iam artis indiget. quare qui hoc facere possunt, eodem modo uictoriam ex contentionibus reportant, sicut oratores illi, qui plurimum in actione ualent. nam quæ scriptæ sunt orationes, magis ornatu ipso uerborum, quam sententijs ualent.

TEXT.

Nunc aperit quæ sit inter actionem & elocutionem differentia, ut intelligi possit, quare de elocutione multa uerba faciat, de actione uero pauca scribat. nam actio (inquit) parui indiget artificio, quoniam à natura potius quam ab arte nascitur. quod ita tertio de Oratore Crassus affirmat; Quare in hac nostra actione secundum uocem uultus ualeat, is autem oculis gubernatur. atque in ijs omnibus, quæ sunt actionis inest quædam uis à natura data. hoc est quod etiam Horatius in Arte poetica sic ait,

Format enim natura prius nos intus ad omnem Fortunarum habitum: iuuat, aut impellit ad iram.

Aut ad humum mœtore graui deducit, & angit. Post effert animi motum interprete lingua.

Quâuis aut à natura, clara uox, & aptus corporis motus habeatur, tamè èt ars & exercitatio multum potest, q̄ ipse Demosihenes ostendit, quem (ut ait Valerius Max.) alterum natura, alterum exercitatio peperit. Cicero primo de Oratore sic ait, Tum uocis & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, non tam artis indigent quam laboris. At uero elocutio, qua oratio expolitur & exornatur, tota ferè artis est. unde uulgo dicunt, poetam nasci, Oratorem fieri, quoniam propria est Oratoris, apta, distincta, & ornata oratio, quæ arte & exercitatione perficitur. & sicut Oratores illi, qui naturæ muneribus instructi plurimum in agendo ualent, ita etiam illi, qui polite eloqui possunt, & uarijs figuris atque ornamentis suam orationem uariant, ex certaminibus uictoriam reportare consueuerunt. quin elocutionem esse rem gratissimam & iucundissimam ex eo intelligi potest, quod orationes, quæ scriptæ sunt, multum legentes oblectant. quod accidit magis propter ornatum uerborum, quam propter sententias. quoniam sæpe de rebus non admodum serijs aut grauibus tractant. hoc autem in orationibus Isocratis uidere licet, in quibus est summa iucunditas, de quibus fortassis hoc in loco sentit Aristoteles.

TEXT.

Cæperunt autem poeta primo, sicuti natura postulat; aliquid de elocutione tractare, siquidem nomina rerum imagines sunt: atque in nobis nulla pars est, quæ magis, quam uox ad imitandum apta sit. Unde epica, & histriónica, atque aliæ artes huiusmodi confectæ sunt.

COMM.

Quærit unde primo nata sit elocutio, & qui primi fuerint auctores orationis conformandæ, atque ait poetas fuisse primos, quod ea ratione probatur, quia pœsis nihil aliud est, quam imitatio, ut in libro de Arte poetica docet Aristoteles. at nomina rerum simulacra sunt, & imagines, siue imitationes, sicut etiam Plato in Cratylo confirmat. nomē (inquit) est imitatio uocis eius rei, quæ imitatur, ac nominat. cum autem homini usque ab infantia cupiditas imitandi sit innata, atque omnium animalium homo maximè sit aptus ad imitandum, nulla tamen par est in homine, quæ maiore uim habeat imitandi quam uox ipsa. quare à uocis imitatione natæ sunt artes plurimæ, ut epica, quæ regū, imperatorum, ducum res gestas & bella carminibus exametris exprimit, & histriónica, quæ comedias, tragœdias, Satyras, mimos amplectitur, & cuiuslibet ætatis, ordinis, conditionis hominum mores & uitas uoce repræsentat. Satis autem constat poetas fuisse primos, qui non tantum elocutionem conformarint; sed etiam scribere cœperint. nam, ut Strabo refert, atque Eustathius confirmat, Pherecydes atque Hecateus primi fuerunt, qui solutam orationem scribere incœperint, cum antea carmine tantum scribi solitum esset. Cicero primo Tuscul. scribit, apud Græcos antiquissimum e doctis genus fuisse poetarum. Pontanus in eo Dialogo qui

10 Actius inscribitur, hanc Aristotelis sententiam ita explicat; Itaque dum poetæ hæc ipsa & fingunt, & ficta suauiter, magnificè, admirabiliterque loquuntur, alios ipsi eloqui docuere. nam imitati eos postea, qui causas egere, qui in Senatu de capiendis consilijs disseruere, qui res gestas memoria mandauere, eloquentiam perfecerunt solitam illam ac uagantem, quo fit ut omne dicendi genus à poetica manauerit. nam & primi doctorum omnium cū extiterint poetæ, omnia quoque carmine ac numeris sunt complexi. testisque horum omnium est Homerus, qui quantum ubique dicendo ualeat, & suspiciunt docti, & admirantur indocti. quod autem ait Aristoteles, nomina esse rerum imagines, id ex Platonis sententia dixisse uidetur. nam Plato nescio quid diuinum esse in nominibus existimauit, adeo ut apud eum Socrates nefas arbitretur nomina diuina uel leuiter immutare, quòd iam olim rebus singulis sua nomina consecrata fuerint. quin Democritus Abderites aiebat nomina esse uocales rerum imagines, & Pythagoras maxima illum sapientia fuisse præditum censet, qui primus nomina rebus imposuerit.

Et quoniam poeta, licet plerunque res inanes proferant; tamen propter elocutionem gloriam acquisiuisse uidebantur, ideo factum est, ut elocutio poetica primo probaretur, qualis est Gorgia.

TEXT.

40 Gausam explicat, quare primi Oratores, qui ornate dicere conati sunt, poeticam elocutionem maxime probarint, cum tamen ea res uitio non careat, ut postea declarabitur. hoc (inquit) ideo factum est, quoniam poetæ propter elocutionem solam magnum sibi honorem & gloriam comparasse uidebantur. cum plerunque res quæ à poetis tractantur inanes sint, & commentitiæ, atque eiusmodi ut potius rideri, quam suspici atque in precio haberi debeant. ita igitur secum argumentabatur. poetæ sunt in magno honore ac precio propter poemata sua, quæ ex rebus, & uerbis constant, Sed res poeticæ dignitatem non habent, quæ magna ex parte fuitiles sunt, & inuisæ, ergo uerba sunt, quæ gloriam poetis afferunt. hac ratiocinatione inducti Oratores illi primi poeticam elocutionem amplexi sunt, gloriam & honorem ex ea sperantes. Itaque Gorgias Leontinus poeticæ locutionis audior fuit, & his festiuitatibus insolentius abusus est. quas Isocrates (ut ait in Oratore Cicero) cum tamen audiisset, in Thesalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius temperauit. tradunt Gorgiam, cum Athenas uenisset, & ad populum concionem habuisset, orationis nouitate multos in admirationem traxisse, & nonnullos atticos oratores cõuitio infecisse, ut poeticam locutionem tanquam optimam sequerentur.

Quinetiam hoc tempore multi imperiti homines existimans tales oratores optime loqui: sed hoc minime uerum est; alia est enim oratoria, alia poetica elocutio; quod ex ipso euentu potest intelligi.

TEXT.

In soluta oratione, quæ poeticum est, apud peritos homines laudè hère nõ potest, quâuis aliqui sint imperiti

COMM.

riti, iudicio tam deprauato, qui putent eos Oratores optimè dicere, qui poetica uerborum licentia exultant. & poetarum flosculos undiq; delibēt, qua in re omnino decipiuntur, quoniam aliud est poeti cē, aliud oratoriè dicere. neque priscorum poetarum uerba, sunt Oratorum locutioni accommodata. quod intelligi facile potest ex eo, quod poetis ipsis accidit, qui ut oratoribus in dicendo finitimi fierent, totam penè priscam dicendi rationem commutarunt.

TEXT. *Neque enim qui tragœdias conscribunt, adhuc eo dicendi genere utuntur: sed quemadmodum tetrametros uersus reliquerunt, & ad iambos se contulerunt eo, quod ex omni metrorum genere iambicum est orationi soluta simillimum; sic etiam ea uerba reliquerunt, quæ à communi loquendi consuetudine abhorrent; & omnem illum ornatum abiecerunt, quo prisci poetae tragici utebantur, & quo adhuc utuntur ij, qui uersus heroicis pangunt, itaque ridiculum est eos imitari, qui ipsi non amplius eo dicendi genere utuntur.*

COMM. Argumentum à comparatione cōtra illos, qui i soluta oratione poeticā locutionē probāt. tragici inquit, poetæ non amplius hoc rpe sequuntur illud priscum dicendi genus à cōsuetudine uulgaris sermonis remotum, ergo multo minus Oratores illud sequi debere. magnam igitur factam esse mutationem in poetis ostendit, qui non tantum numeros, sed etiam dicendi genus immutarunt, ut communem loquendi consuetudinem sequerentur. prius. n. in tragœdijs tetrametros uersus frequentissimè usurpabant, cum adhuc poësis esset Satyrica, & ad saltandum accommodatior, ut in Arte poetica scribit Aristoteles. magis enim petulans & lasciuia, quam grauis & sententiosa tunc erat tragœdia, in qua Satyri saltantes introducebātur. itaque uersibus etiam ad saltandum accommodatis uti opus erat, quales sunt tetrametri, qui etiam octonarii à latinis dicuntur, quod octo pedibus constarent, & non tantum iambos sed etiam chorzos & tribrachos pedes continebant. nam hi pedes celeres sūt, & saltationibus apti, sicut infra dicemus. postea uero tragici poetæ, qui grauitatem & pondus fabulis suis addere cupiebant, illos celeres & lasciuos tetrametros reliquerunt. & ad iambicos se contulerunt, e quorum numero trimetros potissimum, atque dimetros usurparunt. hoc autem ideo fecerūt, quoniam nullum carminis genus est orationi solutæ similius, quam iambicum. in comœdijs igitur & tragœdijs hunc numerū ideo frequentissimum adhibuerunt, quoniā quādā ueritatis similitudinē habere uideat. ut ij, qui fabulas agunt, quodammodo loqui naturaliter appareant. eadem rōne poetæ recentiores uerba èt illa repudiarunt, quæ à uulgari genere sermonis abhorret, & ornamēta illa, quibus prisci poetæ utebantur. neque sane tragici comicique cum heroicis poetis in dicendi genere conueniunt, q̄ heroici magniloquentiam sequuntur, tragici uero & comici quotidianum sermonem imitantur. Quocirca ridicule faciunt oratores illi, qui poeticam eam locutionem imitantur, quam èt ipsi poe-

10 tæ repudiarunt. cū in dicendo uitium uel maximū sit (ut ait Cicero) a uulgari genere orationis, atque à consuetudine communis sensus abhorre.

TEXT. *Perspicuum igitur est, non esse nobis omnia diligenter explicanda, quæ ad elocutionem attinent, sed tantum ea, quæ ad oratoriam elocutionem, de qua sermo nem instituiimus. nam de illa altera diximus in ijs, quæ de Arte poetica sunt à nobis pertractata. mancant igitur illa sermo.*

COMM. Stringit à præsentī tractatu poeticam elocutionem, non (inquit) est à nobis hoc in loco de omni elocutione disputandum, sed de illa tantū, qua expositur soluta oratio, & qua ipsi oratores utūtur. quoniam de Arte rhetorica totus hic à nobis sermo susceptus est. at uero de poetica elocutione, satis multa uerba fecimus eo in libro, ubi de poetarum arte studioque pertractauimus. itaque non est opus ea repetere, quæ satis accurate declarata sunt.

TEXT. *Hic autem elocutionis uirtus esse statuitur, ut aperta sit, atque dilucida. cuius rei signum est, quod nisi oratio rem declaret, finem suum non assequetur.*

COMM. Iam de oratoria locutione tractare incipit, cuius primam esse uirtutem ait, ut sit dilucida atq; perspicua. nam ea de causa nata est oratio, ut sensa mentis aperiat, quod si obscura fuerit, finem suum assequi non poterit. Quintilianus li. 1. capite. 6. sic ait; 30 Oratio cuius sūma uirtus est perspicuitas, q̄ sit uitiōsa si egeat interprete; idem li. 2. ca. 3. Nā & prima est eloquētiz uirtus perspicuitas. Cicero in Partitionibus cum quinque lumina orationis enumeret, primo loco dilucidū ponit, q̄ ait fieri uisitatibus uerbis ppriis & bene dispositis. oportet aut ut orator & rerum & uerborum claritatem sequatur, ne ea tractet, quæ ab auditoribus intelligi nō possint, aut ne iis utatur uerbis, quæ à communi loquendi consuetudine abhorrent. Claritatem uero esse maximam orationis uirtutem ex eo pōt intelligi, qd̄ optimus quisque scriptor etiam clarissimus est, ut apud Græcos Homerus, Demosthenes, Isocrates, 40 apud Latinos Virgilius, Cicero, Cæsar. ut uerissimum sit illud, quod Quintilianus ait, erit eo obscurior, quo quisque deterior.

TEXT. *Sed nec humilis, nec nimis elata esse dēt, uerū ipsi rebus cōueniēs. nā poetica locutio non humilis quidem est, sed tamen soluta orationi non conuenit.*

COMM. Altera uirtus elocutionis est, ut reb. ipsis cōueniat, neq; aut humilior aut elatior sit, q̄ res postulet, elocutio nāq; poetica nō iō reiciit. ab oratore qd̄ sit humilis, sed q̄ orationi solutæ non est cōueniens. is igitur uere est eloquens (ut in oratore ait Cic.) qui & humilia subtiliter, & magna grauitate, & mediocria tēperate pōt dicere. neque. n. eloquēs alia re potius q̄ elocutione censetur. Elocutio autē omnis rebus accommodari debet, alioquin eas rectè significare nō poterit, porro rerum tria genera sunt, aliquæ. n. sunt humiles, aliquæ magnæ, aliquæ mediocres. itaque totidem èt elocutionis genera esse debent. quo fit ut res humilis tenuiter & subtiliter tractari debeant, magnæ uero sublimiter & grauitate, mediocres denique leniter, &

tem-

temperatè. quàm enim indecorum est (ait Cicero) de stillicidijs cū apud unum iudicem dicas amplissimis uerbis & locis uti communibus. de maiestate populi R. summissè & subtiliter? elocutio nimium humilis contemni solet, nimis elata solet irrideri, ut Horatius in Arte poetica.

Fortunam Priami canabo & nobile bellum.

Quid dignum tanto feret hic promissor hiatus?

Itaque merito Statius à doctis uiris irridetur, tãquam nimis turgidus & inflatus, quippe qui suam Ashilleidem ita sit exorsus.

Magnanimum Acacidem, formidatamque tonanti Progeniem, & patrio ueitiam succedere celo.

Diua refer. in summa debet Orator diligenter

advertere quid ei causæ, quam tractet, conueniat, & quid deceat, deinde totam elocutionem ipsi

TEXT. rebus accommodare.

Ex nominibus autem & uerbis illa præcipue dilucidant orationem efficiunt que propria sunt: non humilem autem, sed exultantem, & ornatum alia reddunt & quibus in Arte poetica dictum est.

COMM.

Cum duas elocutionis uirtutes esse dixerit, nunc ostendit quibus ex uerbis illæ uirtutes consistent. uerba (inquit) propria faciunt orationem dilucidam. uerba autem alia de quibus in Arte poetica dictum est, faciunt ornatum & politam, ea uero sunt trans-

lata, iuncta, peregrina, ac propria, quidem uel natiua sunt, uel reperta, natiua, quæ significata sunt se-

su, ut homineus, reperta, quæ ex ijs facta sunt, ut humanus, equinus, octo uero modis præcipue

proprietas capitur, primo ratio ipsa significandi proprietates dicitur, & sua cuique appellatio, ut uir-

tus, uirtutum, corpus, color. Secundo cum unum uerbum principiter unam habet significationem, sed etiam similitudine quadam ad alias transfer-

tur, ut sanum proprie de animali non ægrotò dicitur, sed cibus etiam sanus uocatur, & urina sana.

Tertio cum res communis pluribus in uno habet nomen eximium, ut cæcumen commune nomen est, sed cæcumen proprie natiua dicitur. Quar-

to cum nomen commune multis uni peculiariter pro excellentiam attribuitur, ut cum dicimus oratorem proprie Ciceronem intelligimus, cum philosophum, Aristotelem. Quinto proprium uocatur, quo nihil significantius esse potest, ut Cato dixit. C. Cæsarem ad euertendam Rem. sobrium ac gestissimè. Horatius, Annibalem dirum. Sexto ex adiectis nominibus proprium dicitur, ut dulce mustum, dentes albi. Septimo quod bene translatum est, ut ira ardere, inflammatum esse cupiditate. Octauo quod in aliquo præcipuum est, ut Fabius proprie cunctator dictus, & Plato diuinus, hæ uero proprietates perspicuam & illustrem orationem efficiunt, quæ uero splendidam & ornatum reddunt deinceps ostendemus.

TEXT.

Quippe uerborum immutatio facit orationem uidegraudiuorem, quemadmodum enim erga peregrinos, & erga ciues affecti sunt homines, ita etiam erga orationem, itaque dictionem reddere peregrinam oportet. res enim externas homines admirantur, quod autem

10 gignit admirationem suauis est.

Variare orationem maximè oportet, nam, ut ait Cicero, omnibus in rebus similitudo est fatietatis mater. immutatio uero locutionis & uariatio facit orationem uideri grandiuorem & admirabilior. sicut enim homines ea, quæ quotidie uident, & quæ uicina sunt, quamuis sint eximia non multum admirantur, ut sapientissimos & præstantissimos ciues suos, quæ uero rara sunt, & peregrina quadam cum admiratione suspiciunt, et si non ad modum sint eximia, ut peregrinos mediocri prudentia præditos, ita etiam in oratione faciunt, cum enim nullum nouum, nullum à communi consuetudine loquendi remotum uerbum, nullam figuratam locutionem, nullam externam dictionem audiunt, nihil omnino commouentur, sed quadam fatietate afficiuntur, cum autem nouum aliquod dicendi genus, à uulgari & quotidiano diuersum auribus insonat, tunc eriguntur, animam aduertunt, & magna uoluptate complentur, quare laborandum est, ut oratio peregrina uideatur, cum illud exploratum sit, homines solere res externas admirari, quicquid autem admirationem gignit, illud iucundum est ac suauis, ut in primo libro dictum est, quod autem homines res domesticas fastidiunt, etiam Cicero queritur primo de Finibus his quidem uerbis, Ego autem satis mirari non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium, huc spectat illud ex euangelio, nullum in patria sua prophetam esse gratum.

Ac in poetarum quidem scriptis multa sunt, que hoc efficiunt: sed ibi ea conueniunt, nam res & personæ de quibus agunt poeta, ualde à cæteris remota sunt, sed in oratione sobria multo paucioribus uti licet ornamentis, cum etiam ipsum argumentum multo sit inferius.

TEXT.

Quoniam dixerat, curandum esse, ut oratio à communi consuetudine remota, & quodammodo peregrina uideatur, nunc ait hoc esse poetis longe facilius, quam oratoribus, quonia poetæ de rebus & personis tractat, quæ ualde sunt à cæteris remotæ, & hoc est quod oratio poetica maiorem dignitatem & splendorem habet, nam de deis immortalibus, de cælestibus rebus, de regum & herouum fortibus & casibus poetæ canunt, ut Iopas ille Virgilianus in primo Aeneidos, Qui canit errantem lunam, solisque labores, Unde hominum genus, & pecudes, unde imber & ignes

COMM.

Arcturum, pluuiasque hyadas, geminosque Triones Quid tantum oceano properent se tingere soles Hyberni, uel que tardis mora noctibus obstet.

At in septimo sic intonat, dicam horrida bella.

Dicam acies, actosque animis in funera reges. Tyrthenamque manum, totamque iuba arma coactam Hesperiam, maior rerum mihi nascitur ordo. Maius opus moueo.

Sed oratio soluta cum argumenta multo inferiora tractet, ut casus forenses, & res ciuiles atque cõnes, multo etiam

etiam paucioribus ornamentis utitur. de qua re Isocrates in Euagora conqueritur, quod poetis maiori cum libertate liceat & peregrinis, & nouis & translatis nominibus uti, atque efficere ut Dei ipsi ad homines accedant, & cum eis colloquatur, & cū quibus uoluerint, cōgrediatur, oratoribus autem hæc omnia sint denegata. Crassus apud Ciceronem tertio de Oratore sic ait: Inusitata sunt prisca ferè & uetusta & ab usu quotidiani sermonis ita diu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ liberiora, quam nostræ, sed tamen raro habet et in oratione poeticum aliquod uerbum dignitatem.

TEXT. *Quin etiam in hac arte ualde esset indecorū, si aut seruus, aut ualde iuuenis, aut qui te rebus admodum minutis agit, elegantiori, atque ornatiore sermone uteretur, est enim etiam in soluta oratione decorum, quod contrahi & dilatari debeat.*

COMM. In elocutione oratoria rerū & personarū rō diligenter haberi debet, ut sicut poeta, Reddere personæ scilicet conuenientia cuique, ita et orator, si fortasse cōtingat inducere loquentē seruum hominē, aut puerum, non debet eis polliōrē attribuere sermonem, sed eorū propriū & quotidianū. ita si orator ipse de rebus ualde minutis uerba faciat, uerba ampla, grādia deuitabit, & ornamenta sublimiora, nam in soluta et oratione, nō minus quā in arte poetica quoddā est decorum, quod oratores docet, aut orationem contrahere, quā opus est, aut eam ampliare, atque dilatare. Cicero pro Milone ubi de Seruorum quōne uerba facit, oēm peccatus ornatū abiicit, & uerbis uulgaribus utit, ut cū sic ait: heus ubi Rufcio, ubi Calca? Clodius infidias fecit Miloni? fecit, certa crux, nullas fecit, sperata libertas, quid hac quōne certius? pro M. Cælio Clodiae fratrem minorem ita loquentem inducit, quid tumultuaris soror? quid insanis? quid clamore exorsa, uerbis paruam rem magnam facis? uicinum adolescentem aspexisti. candor huius te & proceritas, uultus, oculique perpulerunt, sapius uidere uoluisti, nonnunquam in iisdem hortis uisa nobilis mulier. & quæ sequuntur. quid cum de minutis rebus agit Cicero quam subtiliter & acute, quam tenuiter & demisse loquitur? declarat hoc illa, quam pro A. Cæcina habuit oratio, quæ tota ferè in tenui dicendi genere uersatur. declarant epistolæ plurimæ, quotidianis uerbis contextæ. sed nullus est modus uel contrahendæ, uel dilatandæ orationis, quem non artificiose Cicero usurparit.

TEXT. *Quare danda est opera, ut hoc clam fiat, ne uideamur fictè dicere, sed ut nobis dicat ipsa natura: sic enim erit probabilis oratio, illa uero modo contrarium eueniet. nam oratorem tanquam infidiatorem suspectum habent, non aliter atque permixta uina.*

COMM. Quamuis Orator artificiosè loquatur, tamē autem ipsam quantum potest occultare debet; ne uideatur fictè dicere, sed ex animo, atque ut ueritas & natura ipsa dicat. nam hoc modo facile fidem faciet, & quæcunque uult, probabit. quod si ars deprehensa fuerit, non modo fidem auditor non habebit, sed etiam tanquam infidiatorem uitabit ip-

sum Oratorem. quemadmodum ij, qui uino delectantur, solent habere suspecta plura uina simul confusa & temperata, ne ab eis capiantur & inebrientur. hoc præceptum etiam in amore Ouidius tradit, ut ars occultetur.

Si latet ars, prodest, affert deprehenso pudorem.

M. Antonius secundo de Oratore sic ait; suspicionem artificij apud eos, qui res iudicent, oratorum aduersariam esse arbitror, imminuit enim & oratoris auctoritatem, & orationis fidem. eadem penè dixit in primo libro de Inuentione, ubi de exordio præcepta tradit, sic enim ait; ex his suspicio quædam apparationis, atque artificiosæ diligentia nascitur, quæ maxime orationi fidem, Oratori adimittit auctoritatem. Aristoteles ualde apposita similitudine utitur hoc in loco, sicut enim uina plura permixta incautos facile decipiunt, & inebriant, ita uerba artificiosè prolata, & ficto animo composita, facile auditores in errorem inducunt, itaque latere debent, & ita pronunciarī, ut à natura provenire uideantur. hoc est quod ait Quintilianus libro quarto: optimæ uero præparationes erūt, quæ latuerint, ut à Cicero sunt quidem utilissimæ prædicta omnia per quæ Miloni Clodius, nō Clodio Milo infidiatus esse uideatur. plurimum tamē facit illa callidissima simplicitatis imitatio; Milo autem cum in Senatu fuisset eo die quoad Scæurus est dimissus, domum uenit, cæcos & uestimenta mutauit, paulisper dum se uxor, et sit, comparat, commoratus est. quam nihil præparato, nihil festinato fecisse uidetur Milo? quod non solum rebus ipsis uir eloquentissimus, quibus moras & lentum professionis ordinem ducit, sed uerbis etiam uulgaribus, & quotidianis, & arte occulta consecutus est. hæc Quintilianus.

TEXT. *Debet igitur esse oratio, qualis esse Theodori uox uidebatur ad aliorum histrionum uocem comparata. nam eius ipsius qui dicebat, illa esse uidebatur, uoces autem reliquorum aliena.*

COMM. Naturam personarum imitari debet Orator in dicendo, atque ita eloqui ut nihil fictum nihil simulatum esse in oratione uideatur. nam ficta omnia celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum quicquam potest esse diuturnum. talis denique debet esse oratio, qualis uidebat esse uox Theodori tragici histrionis. quoties ad aliorum histrionum uocem comparabatur. nam ita cuiuslibet ætatis, ordinis, conditionis, sexus, hominum uocem imitabatur, ut non histrionis uox, sed eius ipsius personæ, quæ loquens inducebatur, esse uideretur, cum aliorum histrionum uoces, ut erant, ita etiam alienæ uiderentur. de hoc histrione libro septimo Politicorum ita inquit, profecto haud male de hoc Theodorus tragicæ actor censuit, neminem enim unquam uel leuem actorē ante se agere passus est, quod eis quæ prima audiuntur, spectatorum animi conciliari soleant. meminit etiam Plutarchus multis in locis de hoc histrione nominatim in eo libro in quo tractat, quo modo quis sine inuidia seipsum laudare possit. debet igitur Orator

magnam in eo diligentiam adhibere, ut quamvis summo artificio utatur in dicendo, tamen eius locutio propria naturalisque esse uideatur.

TEXT. *Facile uero artificium occultatur, si quis e communi sermonis consuetudine uerba seligens, orationē suā componat, quod Euripides obseruat, & primus hanc rationem ostendit.*

COMM. Occultandi artificii rō (inquit) illa est, ut orator uerba seligat e cōi sermonis consuetudine, & ex delectis uerbis orationem suam cōponat: hoc enim modo duas res utiles assequetur. primò quia dicendi genus suspectum esse minime poterit, quod usitatis uerbis, & quodammodo ijs, qui audiunt innatis, utatur. deinde quia in ipso uerborum delectu, quod, ut Cæsar aiebat, initium est eloquentiæ, poterit elegantiora sumere, nimis uero plebeia atque uulgaria dimittere, sic. n. erit ornata oratio, & quodammodo noua atque peregrina, neque tamen ob artificium suspecta. hanc (inquit) rōnem secutus est Euripides, & primus fuit, qui uiam hanc aperiret. cū ante illum poetæ multo liberiores esēt in dicēdo, & uoces alienas, remotissimas à uulgari consuetudine, & nimis dure translatas usurparent, ut ex tragedijs Aeschili facile intelligi pōt. usus igitur quotidiani sermonis, cum uerborum delectu usurpatus, non tantum Oratoribus, sed etiam poetis maximam afferre laudem potest. at uero contra, nihil, ut ait Quintilianus, odiosius est affectatione, unde fit, ut qui nimis uetusta, aut obsoleta, aut externa uerba orationi suæ frequenter inculcant, merito rideantur.

TEXT. *Cum autem e nominibus & uerbis oratio constituitur, & nominum tot sint species, quot in arte poetica declaratum est, rarius Orator & paucioribus in locis uti debet peregrinis, & iunctis nominibus & factis: ubi uero deceat uti, postea dicemus.*

COMM. Quæ uocabula rarius & quæ frequentius usurpare debeat Orator hic explicat. ois. n. oratio constituitur e nominibus & uerbis. sed nominū uariæ sunt species, ut in Arte poetica demonstratum fuit. sūt enim propria, hoc est patrij sermonis uocabula, sunt peregrina, quæ ab Aristotele dicuntur glossæ hoc est linguæ, sunt translata, sunt figurata, sunt facta, sunt extensa, sunt contracta, sunt immutata. ex his tot formis, tres tantum excipit, quibus uti rarius, & paucioribus in locis Orator debeat, hoc est peregrina, iuncta nomina, quæ et extensa uocatur, & facta. quibus tamen aliquando utitur, sed quibus in locis eis utiliceat, postea declarabit. quas Aristoteles γλωττας appellat, nos peregrina uertimus, ea de cā, quā infra docet Aristoteles cū affectus mouere uolumus, posse nos uti peregrinis uerbis, & iunctis & factis. quo in loco aperte uocat ea γλωττα hoc est peregrina, quas hic appellat γλωττας .i. linguas. Quintilianus .i. li. ita scribit, protinus. n. pōt interpretationem linguæ secretioris, quas Græci glossas uocant, dum aliud agitur, discernere. Aristoteles in Arte poetica sic ait, Proprium quidē dico, quo singuli utuntur, glottam uerò quo ceteri. quibus ex uerbis satis liquet glottas esse, quibus utuntur.

alix nationes & idem uocabulum posse esse propriū, & peregrinū, propriū eorum, qui in patrio sermone illo utuntur, peregrinū aut aliis nationibus, quoniam in hetrusco sermone si quis latinū ponat uocabulū, id quodammodo peregrinum dici poterit, & si quis in latino sermone græcum, atque ita de aliis.

Cur autē eis abstinere debeat, iam dictum est: nempe quia, magis quam oporteat, orationem immutant.

Repetit cām quare debeat Orator peregrina, et iuncta nomina, & facta dimittere, neque eis uti nisi certis locis. quoniam (inquit) plusquam conueniat, & utile sit, orationē mutāt, & à quotidiano sermone ita remouent, ut ficta esse uideatur, & artificium appareat. quæ res plurimum causæ nocet.

Propria uero tantum nomina atque sua, & translata ad solutam orationem exornandam sunt utilia. cuius rei signum est, quod his solis omnes utuntur: nam in loquendo translatis, & suis, & proprijs nominibus quilibet utitur.

Cum ois oratoria locutio debeat a cōi loquēdi consuetudine, delectu tamen uerborum adhibito, primare, perspicuum est duo tamen uerborum genera sufficere, ad eā exornandam, hoc est propria, & translata. quod ex argumēto, probari pōt. quoniam in familiari colloquutione, & quotidiano sermone, nemo est, qui non & propriis, & translatis nominibus utatur. propria duobus modis appellat Aristoteles, primo, quibus passim oēs eiusdem nationis utuntur, ut in Arte poetica ipsemet explicat, & tunc eis opponuntur glottæ ac peregrina uerba. Secundo quibus ipsæ res primo significatur, & tunc eis opponuntur translata uerba. Cetero cōiugit utrumque modum in tertio de Oratore cū ait. Atque in hoc genere passim mihi admirandū uis, quid sit, quod omnes translatis, & alienis magis delectantur uerbis, quam propriis ac suis. nam propria sunt opposita translatis, & sua alienis. quæ igitur peregrina supra nominauimus, ea possumus et ex auctoritate Ciceronis, aliena uocare. Quod autē ait Aristoteles quemlibet hominem non tantum propriis atque suis, sed et translatis uti nominibus, id et Cicero in Oratore ad Brutum ita confirmat, ubi de tenui Oratore loquitur; translatione fortasse crebrior, qua frequentissimè sermo omnis utitur, non modo urbanorum, sed et rusticorum. siquidem est eorum gemmare uites, sitire agros, lætas esse segetes, luxuriosa frumenta. Quintilianus lib. 8. de translatione sic ait: Quæ quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur, tum ita iucunda, atque nitida ut in oratione quamlibet clara proprio tamen lumine eluceat.

Quare dubium esse non potest, quin si quis hoc rectè fecerit, consequatur, ut, & peregrina uideatur eius orationis, & ars lateat, & aperte dicat, quæ locutionis oratoris uirtus est.

Concludit se iam tria docuisse, quæ ad uirtutem locutionis Oratoris pertineant. nam si quis, inquit, ea, quæ docuimus diligenter obseruauerit, primo consequetur, ut eius oratio noua, & nescio quid peregrinitatis in se habere uideatur, cum ex

delectis tātum uerbis fuerit composita, deinde ut artificium lateat, quia non sint aliunde petita nomina, neque inusitata, neque prorsus inaudita, tum ut aperta dilucidaque sit oratio, quod proprijs nominibus explicetur, & translationes adhibeantur, quæ solent illustriorem & clariorem reddere totā orationem. uidetur autem Aristoteles inter peregrina translationem etiam constituere, quod in Arte poetica apertissimè facit, cum ita inquit; peregrinum appello glottam, & metaphoram, & extensionem, & quicquid non est proprium. quem imitatus in Oratore Cicero, inter aliena translationem ponit, nam ita scribit; in alienis aut translatum, aut factum, aliunde, aut mutuo, aut factum ab ipso, aut nouum aut priscum & inusitatum.

TEXT. *Nomina quæ sunt ambigua Sophista conueniunt, ex iis enim fallaciter concludit. quæ uero cognominata, poetæ sunt utilia. uoco autem propria & cognominata ut eo, & uado, & proficiscor, hæc enim & propria sunt, & inter se cognominata.*

COMM. Sunt quædam nomina, quæ multas habent significationes, ut canis, quod animal terrestre latrans, & piscem marinum, & sidus cœlestis significat, hæc à græcis dicuntur homonyma, à latinis ambigua, à dialecticis recentioribus æquiuoca, quod æqualiter multa uocent, hoc est significent. atque hæc quidem nomina Sophistis apta sunt, qui non uerè aliquid concludere, sed fallere, atque in errorem inducere tentant. uel efficere ut aduersarius res absurdas concedat, ut, quicquid currit habet pedes, fluuius currit, igitur fluuius habet pedes. Qui pecunijs indiget, pauper est, imperator pecunijs indiget, ergo imperator est pauper. quod est sanum, bene ualet, urina est sana, ergo urina bene ualet. hi ineptijs, & ridiculis conclusiunculis Sophistæ delectantur. itaque nomina quæ sunt ambigua uenantur, ut quos uoluerint, captionibus suis irretiant. cōtra uerò poetæ qui numeris astricti sunt, sed uerborum sibi licentiâ usurpant, frequenter multa uerba idem significantia congerunt, huiusmodi uero nomina græcè synonyma dicuntur, uel polyonyma, latinè uero cognominata, quod latinum uocabulum pauci aduertunt. cum tamen eo Cicero in Partitionibus utatur, & cognomines ij dicuntur, qui inter se sunt eiusdem nominis. sunt igitur cognominata interdum etiā propria, ut hæc tria uerba idem significant, eo, uado, proficiscor. & hæc tria nomina, terra, humus, tellus. poetæ igitur cognominatis frequenter utuntur. ut Virgilius initio tertij libri Aeneidos quater idem dixit uerbis cognominatis.

Postquam res Asiæ, Priamiq; euertere gentem
Immeritam uisum superis, ceciditque superbum
Ilium & omnis humo sumat neptunia troia.

Sæpe etiam Oratores cognominatis utuntur, ut abiit, euasit, excessit, erupit. & pro Milone; hæc tanta uirtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, eiicietur.

TEXT. *Quid igitur horum unumquodque sit, & quot sint*

translationis species, & quem fructum poeta & oratori translationes ferant, dictum est (ut antea monuimus) in Arte poetica.

Quoniam Orator horum omnium nominum naturam habere cognitam debet, ut eis commodo suo uti possit, & hic eam Aristoteles non aperiat, locum ostendit ubi hæc omnia fuerant iam ab eo diligenter tractata. nam in arte poetica singula explicat, ac docet quot modis translationes fiant, & quantam utilitatem & poetis & oratoribus afferant. itaque non uult eadem hoc in loco repetere.

TEXT. *Tanto autem maiorem industriam in transferendis nominibus oratio soluta postulat, quanto pauciora ad exornandum adiumenta, quam uersus habet: cum præsertim orationem dilucidam, & iucundam, & peregrinam translatio faciat, neque eam ab alio quisquam accipere possit.*

Supra dixerat poetas habere multo plura ornamenta quam Oratores, quod etiam Ilocratis testimonio probauimus. postea uero translationes Oratori concessit. nunc igitur admonet longe maiori industria opus esse Oratori, ut scitè nomina transferat, quam poetæ, & tātō maiori quanto pauciora habet adiumenta quibus orationem suam exornet. est enim quali necessaria translatio, quod his uerbis Cicero testatur. Tertius ille modus transferendi uerbi latè patet, quem necessitas genuit inopia coacta & angustiis. præterea tria maxima bona secum affert opportuna translatio. primo quod orationem apertam ac dilucidam facit, quam primam esse uirtutē orationis supra docuimus. Secundo quod magnam habet suauitatem, uel quod ingenij specimen est quoddam ait Cicero, transillire ante pedes posita, & alia longe repetita sumere, uel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima est delectatio. Tertio quod efficit, ut oratio peregrina uideatur, & admirationem excitet. est enim translatio quasi mutatio quædam, cum, quod non habeas, aliunde sumas. huc accedit ea translationis laus, quæ eam ab alio non possumus accipere, sed opus est, ut ingenij nostri acumine eam excogitemus, dum à propria significatione, per similitudinem quædam uerbum ad aliam rem deducitur. quidam hunc locum ita intelligunt, ut significet Aristoteles, non posse translationem accipi ab alio, quod. s. nihil habeat simile. nam aliud dicitur, quod penitus est diuersum. constat autem à penitus diuerso nullam accipi posse metaphoram, quæ semper à similitudine quædam ducitur, & hoc est quod tertio de Oratore Crassus inquit; Similitudinis est ad uerbum unum contracta breuitas. quod uerbum in alieno loco tanquam in suo positum, si agnoscat, delectat, si simile nihil habet, repudiatur. atque hæc sanè interpretatio mihi non displicet, licet priori magis assentiat.

Oportet autem & addita ad nomen, & translationes accommodatas sumere. hoc autem fiet, si ex portione ducantur: sin minus indecorum apparebit; cōtraria namque inter se collata maxime perspiciuntur.

In

COMM. In tractatione uerborum uis eloquentiæ maxime perspicitur, nam etiam si optima sint uocabula, tamen uenustatem omnem & gratiam amittunt, nisi quis eis opportunè, & accommodatè utatur. hoc est quod ait Aristoteles, oportere ad dita ad nomen & translationes accommodatas sumere. uoco autem addita ad nomen quæ Græcè Epitheta nominantur, & à grammaticis adiectiua, Quintilianus apposita uocat, sic enim ait octauo libro ornat etiam *ἰνδύτων*, quod rectè dicimus appositum. Cicero in Partitionibus aditum ad nomen appellat, ut nos uertimus. erunt, inquit, accommodata epitheta, & laudabiles translationes, si ducantur ex proportione. nam si proportio nõ conferuetur, statim apparebit id, quod est indecorum, quoniam quæ contraria sunt & non conuenientia, cum inter se conferuntur, magis fiüt perspicua. uideamus igitur in epithetis primo quomodo sit proportio conferuanda, deinde etiam in translationibus. nam si contrarium epitheton contrario nomini conueniet, etiam id quod apponere uolumus erit accommodatum, ut si pauperem demissum & humilem appellare uoluerõ, uidebo an diues rectè arrogans & superbus dicatur. si læta iuuentus bene dicitur, bene etiam tristis senectus appellabitur. & si trãquilla pax bene dicitur, etiam turbulentum bellum rectè dicitur. quod si contraria nomina non fuerint, uidendum est an contrarium epitheton eidem nomini conueniat. tunc enim id, quod addere uolebamus, nõ erit accommodatum, ut si bene dixit Virgilius Monstrũ horrendum, informe, male dicet, qui, Monstrum amabile, formosum appellarit. interdũ etiã contraria epitheta eidẽ conueniunt, cũ qualitates aut quãtitates mutantur, ut mala mens, malus animus, bona mens, bonus animus, lati humeri, lata frons, angusti humeri, angusta frons. interdum plura epitheta eidem nomini adduntur, ut singularis eximiaque uirtus, incredibilis sapientia ac pene diuina, multaue eiusdem generis quæ passim occurrunt apud bonos auctores, & poetæ præcipuè sibi laudes epithetorum usurpant, ut in arte poetica ait Aristoteles. Virgilius hoc in genere sicut in aliis rebus excellit, ut in quarto Aeneidos Hinc Numidæ infreni cingunt, & inhospita Syrtis Hic deserta siti regio, lateque furentes Barca. Saepe etiam epitheta uim efficientis causæ exprimunt. præcipuè apud poetas, quam figuram Grammatici Metonymiam uocant, Rhetores hypallagen, ut Virgilius in sexto Aeneid. Luctus & ultrices posuere cubilia curæ Pallentesque habitant morbi, tristisque senectus Et metus & maleuada famas, & turpis egestas. Tale est illud, Infelix lolium & steriles dominantur auenæ. sic Horatius. Pallida mors æquopulsat pede, pauperum tabernas, Regumque turres. Sic lætam uictoriam dicimus, calamitosam offensionem, bellum triste, pacem salutarem ab effectu. quibus epithetis etiam in soluta oratione fre-

10 quenter utimur. in translationibus proportio seruabitur eodem modo si contraria contrariis adhibeantur, ut si senectus, occasus uitæ rectè dicitur, etiam infantia rectè dicitur ortus uitæ. Si uir ignauus in actionibus suis dicitur esse frigidus, qui diligens est & sedulus appositè calidus uocabitur. oportet autem magnam esse similitudinem eius rei ad quam transfertur uocabulum cum ea, à qua transfertur. ut ardere amore, inflammatum esse eu piditate. quod si minima similitudo sit, merito ridetur metaphora, ut in eo Furij carmine, Iuppiter hybernas cana niue conspuat alpes. & illud Ennij merito reprehensum; cœli ingentes fornices.

20 *Sed uidere oportet, sicuti iuueni purpura, ita seni quid conueniat, neque enim eadem enim uestis decet.* TEXT.

Docet qua ratione proportionem seruare ualeamus, si diligenter ea, quæ opposita sunt, obseruemus. exempli gratia iuuenis & senex opposita sunt, ergo non eadem ambobus conueniunt, quoniam (ut ait ille) non omnibus annis omnia cõueniunt. quod si purpura iuueni conuenit, aliud quærendum est uestis genus, quod seni cõueniat. quoniam non eadem uestis eum decet. idem in translatione seruandum est, ut si adolescentia flos ætatis appelletur, non poterit eodem modo senectus appellari. sed dicitur ætas matura, uel ingrauescens, uel emerita. quæ omnes sunt translationes. ita si pax dicatur tranquilla, uel serena, uel candida, uel iucunda, bellum dicitur turbulentum, uel procellosum, uel atrum, uel molestum atque odiosum. atque hoc modo proportio seruabitur tam in epithetis, quam in translationibus. nam frequentissime epitheta per translationem proferuntur.

Et si quem exornare uolueris ab eis, quæ sunt in eodem genere præstantissima translationem sumere debes, si uero uituperare, ab eis, quæ sunt deterrima. TEXT.

Quoniam translationes plerumque uel laudandi, uel uituperandi gratia adhiberi solent, admonet Aristoteles ut quotiescumque laudationis gratia translationem adhibere uolumus, trãferamus ea, quæ sunt in eodem genere præstantissima, quoties autem uituperationis gratia, tunc ea trãferamus, quæ sunt omnium deterrima. exempli gratia uolumus aliquem laudare, quod sit prudentissimus & temperatissimus, per translationem igitur eum uocabimus, clarissimum ciuitatis lumen, & exemplar antiquæ seueritatis. contra, uolumus uituperare, quod sit ignauus, & uoluptatibus deditus, appellabimus eum tenebricosum hominem è popina extractum. Cicero pro Milone, cum iudices à Pompeio delectos laudare uellet, ita per translationem exornauit, delegit è florentissimis ordinibus ipsa lumina. cum autem Clodium tanquam importunissimum hominẽ uituperare uellet, ita dixit; atque illam beluam iudicij laqueos declinatam irretitam teneret. & alibi, aliter perire pestis illa non potuit. sed quoniam hoc præceptum Aristotelis paulo obscurius uidebatur, ideo nonnullis illud exemplis illustrat.

Dico autem hoc modo, quoniam contraria sunt in eodem TEXT.

eodem genere: ut si quis dicat, mendicantem deprecari, deprecantem uero mendicare. quoniam utrunque est petere, cerse id faciet, quod ante dictum est.

COMM. Contraria sub eodem genere semper sunt. uel propinquo, uel remoto. propinquo ut candor et nigror sub colore, dulce & amarum sub sapore, uirtus & uisium sub habitu, remoto. ut fortitudo & ignauias sub qualitate. uerum est igitur semper contraria sub eodem esse genere, sicut hæc duo mendicare, & deprecari, quæ tanquam contraria sunt, & eorum genus est petere, nam & qui mendicat, petit, & qui deprecatur, sed in hoc differunt, quod alterum uerbum est laudis, alterum uituperationis. deprecari enim dicuntur, qui aliquid à Deis immortalibus postulant, & piis uotis ab eis opem implorant. quod omnino est laudabile. qui enim hoc faciunt, se Deis subiiciunt, & eorum prouidentia res humanas administrari consentunt. mendicare uero dicuntur illi qui stipem, cibum, potum, & cetera, quibus producere uitam ualeant, uel hostiam, uel in publicis locis confidetes, petunt. quod certè abiectionis est hominum. ergo (inquit Aristoteles) ita per translationem immutabimus; cum laudare uolumus eum, qui uictum mendicet, dicemus illum deprecari. quam artem uidentur etiam ipsi mendici intelligere, cum amore Dei, & religionis ergo petunt. cum autem uituperare uolumus eum, qui Deum assidue deprecatur, dicemus illum assidue mendicare. hac ratione seruabimus id præceptum, quod supra positum est.

TEXT. *Quemadmodum Iphicrates Calliam uocabat Metragyrtem, non autem Daduchum. et ille respondit, profanum esse Iphicratem. nam si initiatus fuisset, non ipsum Metragyrtem sed Daduchum appellasset. ambo enim hæc nomina sunt ministrorum magnæ Deæ, sed alterum honestum est, alterum abiectum.*

COMM. Secundum exemplum eiusdem præcepti, quo usus est Iphicrates in uituperando Callia, & ipse Callias in Iphicratem acutè retorsit. quod ut melius intelligi possit, sciendum est olim apud Athenienses & ceteros Græcos multos, fuisse qui Matris Magnæ sacris initiarentur religionis gratia; quoniam putarèt initiatos post mortem recta ad superos euolare, si ea sacra caste coluissent; quoniam, ut ait Tybullus, casta placent superis. & Virgilius castos sacerdotes in beatorum sedibus collocat. Sic enim ait in Sexto Aeneidos,

Quique sacerdotes casti dum vita manebat.

Sed inter sacerdotes illos Magnæ matris erat maxima differètia. quoniam alij nobiliores & præstantiores erant, alij uiliores & abiectiores. inter nobiliores erant, qui Daduchi dicebantur, quod in peragendis sacris lampades gestarèt, ut nostro tempore publicis in supplicationibus, qui digniores sunt sacerdotes sacram hostiam circumferunt, & proximi funalia tenent accensa. at uero inter ignobiliores erant Metragyrtes, qui pro sacris peragendis stipem à populo petebant, & nummos eodem modo cogebant, quibus in usu sacrorum uterètur; ita uero dicti sunt à congreganda stipe pro Deo-

rum matre. uerbum est enim compositum à mater, & agyrta. sunt enim agyrtae qui sub religionis nomine mendicant. Cicero libro secundo de legibus appellat famulos Idææ matris, cum sic ait; præter Idææ matris famulos, eosque certis diebus, ne quis stipem cogito. nam omnino Cicero Metragyrtes intellexit. mirum est Erasmodum uirum alioqui doctissimum in hoc uocabulo fuisse deceptum, qui in prouerbio Metragyrtes non Daduchus putat Metragyrtem à Mithra dictum, quod Persæ solem mithram appellant, quasi Solis essent sacerdotes, cum à matre denominati sint, & Matris Deæ essent famuli stipem cogentes, & tympana pulsantes, ut rectè Budæus sentit. nã Plutarchus in Cleomenis uita Ptolemeum Aegypti regem irridens Metragyrtem appellat, quod esset mollis & effeminatus, & uoluptatibus sordidis datus, quales erant Metragyrtes, quem locum Tudertinus interpreti non intellexit, nam mitratum inepte conuertit. sicut etiam hoc in loco Hermolaus Barbarus hallucinatus est. cum tamen apertè Iulius Pollux libro tertio scribat Metragyrtem Phrygiæ Deæ sacerdotem significare. Suidas scribit Metragyrtem fuisse quendam, qui cum Athenas uenisset, mulieres matri Deorum initiabatur, Athenienses autem illum interfecerunt, ac præcipitem in barathrum quoddam deturbarunt. sed cum deinde pestis exorta fuisset oraculum acceperunt, ut interfectum placarent, ideo locum illum, in quo Metragyrtem interfecerant, matri Deorum consecrarunt, & Metragyrtes ipsi statuam erexerunt. Sed ut ad rem redeamus, Iphicrates cum uituperare Calliam uellet, Matris magnæ sacerdotem, uocauit illum Metragyrtem, non autem Daduchum, ut si quis hoc tempore uituperans Episcopum, uocaret eum sacrificulum, aut ædituum. nam Callias eo nomine gloriabatur, quod esset Daduchus, de quo Xenophon libro Rerum Græcarum sexto. sic autem Callias Iphicratis conuicium represit, ut diceret, omnino profanum esse Iphicratem, & à sacris alienum, neque rebus diuinis operam dare solitum. nam si sacris (inquit) initiatus fuisses, profecto intellexisses me non esse Metragyrtem, sed Daduchum. qui enim frequenter sacrificiis intersunt; sacerdotes agnoscere solent, & nobiliores ab ignobilioribus discernere. Subdit autem Aristoteles hæc duo nomina ministrorum esse Magnæ Deæ, ut alij Metragyrtes, alij Daduchi uocarentur, sed alterum honestum est. nam Daduchus nomen erat dignitatis, ut hodie Episcopus, uel Abbas, uel præpositus. alterum abiectum. Metragyrtes enim, ut diximus, is erat, qui tympana pulsabat, & stipem cogebat, sicut hodie qui custodes uocantur, uel clericuli, qui ære campano sacrorum signa dant, & pecunias ad usus sacros à populo petunt. qui certè non adeo magno in pretio esse solent. quod autem tales essent Metragyrtes, declarat etiam Clearchus apud Athenium libro duodecimo, qui Dionysium iuniorè Siciliae tyrannum infelicem exitum habuisse memorat. factus (inquit) Metragyrtes, & tympanorum

panorum gestator miserè uitam finiuit.

TEXT. *Et alij quidem Dionysii aduatores, ipsi uero se artifices appellabant. hæc autem ambo translata sunt, sed alterum sordidum est hominum, alterum contra.*

COMM. Apud Athenienses erat sacra Liberi patris, qui Dionysius etiã, & Bacchus dicebatur, & Læneus pater, unde sacra Liberalia, & Dionysia, & Bacchalia, & Læneia dicta sunt. ter autè singulis annis magno apparatu Dionysia Athenis celebrari solebant, in quibus varias fabulas agebant. nam in eis (ut Libanius refert) & tragici, & comici poetæ, & tibicinum chori contendebant. choros autem ipsæ tribus constituebant, & ornabant, quæ decem erant numero, atque in unaquaque tribu Chorus unus erat, qui sumptus necessarios suppeditaret. aderant etiam magistri, qui scenas ornarent, & factores exercebant, & choros institueret. quos uulgo Dionysocolacas uocabat, hoc est Dionysij aduatores, quod in gratiã Dionysij laboraret, & eius laudes canendo celebrarent. sed quoniam hoc uocabulum sordidum & abiectum uidebatur, ut aduatores dicerentur, ipsi se artifices appellabant. sicut etiam Athenæus eos appellat libro quinto, cum ita inquit; post eos ibat Philiscus poeta qui Dionysij sacerdos erat, & omnes ipsius Dionysij artifices. ambo autem hæc uocabula (inquit Aristoteles) translata sunt, siue aduatores Dionysij, siue artifices dicantur. Sed hæc est differentia quod alterum est sordidum hominum. nam aduatores appellari sordidum est, alterum contra. artifex enim laudis nomen est. hæc est uera huius loci interpretatio. nam qui uoluit hunc locum ad familiares Dionysij Siciliæ tyranni referre, non mihi sanè probantur. qui ab aliis aduatores Dionysij uocarentur, ipsi se artifices appellarent; quod arte sua sciret Dionysij animum tractare. nisi fortasse hoc, à sacrificiis illis, & ludis Liberi patris, ad Dionysium tyrannum translulissent. quod fieri facile potuit, cum nomen illud esset uulgatissimũ, & ita Bacchi histriones dicerentur. Epicurus sane, sicuti Diogenes Laertius scribit, cum Platonicis malediceret, eos Dionysocolacas appellare consueuerat. quoniam Plato cum utroque Dionysio, patre (inquam) & filio Siciliæ tyrannis aliquo tempore uixit. & nonnulli Platonis familiares cum Dionysio diu uixerunt, unde ansam arripuit Epicurus, ut eos Dionysij aduatores uocaret duplici conuicio, & quod essent aduatores, & quod histriones imitarentur.

TEXT. *Et pradones hoc tempore se conquistores uocant.*

COMM. Apud antiquos turpe non erat, pradonem aut latronem appellari. quod Thucydides primo libro copiose docet, & Numanus ille apud Virgilium libro nono ita se laudat; Caniciem galea premimus, semperque recentes Conuectare iuuat pradæ, & uiuere rapto. Et apud Lacedæmonios laudabile erat occultè furari. postea uero ceperunt fures & pradones odio haberi, & id nomen uituperari. itaque ait Aristoteles hoc tempore quo nomen pradonum ma-

10 gno uitio datur, qui pradones sunt, mutant sibi nomen, & loco pradonum se conquistores uocant, quod magno studio pecuniam undique conquirant, & hoc modo rem familiarem amplificet. hoc autem nomen laudis est, ut quis uocetur conquistor. uel (ut ita dicam) lucrator. hoc enim græcum illud *ωπις* proprie significat.

TEXT. *Quare licet eum, qui se iniuste gessit, dicere lapsum esse, qui uero lapsus est, iniuste se gessisse: ita eum, qui furatus est, sumpsisse, uel depopulatum esse.*

COMM. Hæc ratio ualeat etiam ad amplificandum & imminuendum in causis forensibus, ut si defendamus eum, qui iniuste se gesserit, dicemus eum esse lapsum, & per imprudentiam peccasse, ideo illi esse ignoscendum. si uero accusemus eum, qui leuiter peccarit, dicemus eum iniuste se gessisse, & magnam fecisse iniuriam, ideo esse puniendum. eodem modo, qui defendit furem, dicet, eum sumpsisse rem, de qua furti arguitur, non furatum esse: qui uero accusat, dicet eum depopulatum fuisse: nam accusatio semper crimen auget, atque amplificat, defensio minuit, atque extenuat.

TEXT. *Illud autem, quod apud Euripidem Telephus ait, uero imperans, & in Mysiam descendens, indecorum est. maius est enim imperare, quam conueniat. itaque non latet.*

COMM. Quoties maior est, aut minor translatio, quam conueniat reprehendi debet, quoniam proportio nem non seruat. quare uitiosæ translationis exemplum ponit Aristoteles, sumptum ex fabula Euripidis, quæ Telephus inscribatur. nam hoc tempore non amplius extat ea tragœdia. reprehendit autem Euripidè quod dixerit remo imperare. quoniam maius est hoc uerbum imperare, uel regnare, ut græcum uerbum sonat, quam remo conueniat. quo fit ut translatio latere non possit, sed ars affectata appareat, quod uitiosum est, ut supra demonstratum fuit. alibi etiam idem Euripides dixit *ναυς δ' αὐτῆς*, id est, remi reges, quod eodem modo uitiosum est. nam gubernatores nauium non bene reges uocantur, cum hoc uerbum quadam maiestate plenum sit, & potius diuinum quam humanum. itaque uiris tantum excellentissimis accommodari debet, & ad ea, quæ sunt in suo genere præstantissima transferri, ut rex ferarum, Leo, regina autem, aquila, rex apum. quæ per translationem dicuntur. hoc est quod tertio de Oratore Crassus ait, Nolo esse aut maius quam res postulat, ut tempestas comestationis, aut minus, ut comestatio tempestatis. nolo esse uerbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum. Quidnam est obsecro, quid te adiri abnu-

40 tas? melius esset, uetas, prohibes, absterres. non debet igitur esse translatio uel humilis, ut, saxea est uertuca, uel fordida, ut sterces curiæ, uel obscœna, ut castratam esse Remp. uel dura, ut capitis niues, uel nimis poetica, ut pastor populi, uel dissimilis, ut florida Senectus. Metaphora enim (ut ait Quintilianus) aut uacantè occupare locum dicit, aut si in alienum uenit, plus ualere eo, quod expellit.

TEXT. *Est etiam interdum in syllabis ipsis error, cum non iucunda uocis signa sunt, ut Dionysius cognomento Aeneus in Elegijs suis poesim appellauit, stridorem Calliopes. quoniam ambæ uoces sunt. sed improbanda est translatio, quæ fit in uocibus non significantibus.*

COMM. Magna diligentia adhibenda est in transferendo, quoniam non tantum in rebus peccatur, sed etiam in uerbis, atque adeo in syllabis ipsis, ac sono uerborum, si uoces, quæ transferuntur, syllabas habent insuauas atque asperas, & res ipsa iucundas ac suauas requirat. tunc enim syllabæ sonique iucunde uocis signa esse non possunt. in quod ultimum incidit Dionysius poeta elegiarum scriptor qui cognomento Ferreus uel Aeneus dicebatur. is enim in suis Elegijs poesim appellauit, id est, stridorem Calliopes. quamuis enim ambæ uoces, sunt, hoc est, & poesis, & stridor, tamen hæc metaphora uituperanda est, quæ fit in uoce aspera, nihilque significante, nam stridor aspera uox est, nihilque significat, præter inanem quendam & odiosum strepitum. at poesis uocem habet iucundam, suauem, amabilem, & bene significantem. itaque non stridor, aut clangor, aut strepitus, sed cantus, aut oda, aut harmonia Musarum uox est appellanda. nam fortasse etiam Horatius iuste reprehendi potest, qui ita de procis Penelope uerba faciens, dixit,

Ad strepitum Citharæ cessatum ducere curas:
Cum suauius esset, Ad sonitum, uel Ad cantum.

Sed hoc tamen longe minus uitiosum est, quàm illud Dionysij cum Horatius de Cithara, Dionysius de Calliopa Musa loquatur. Athenis libro quinto decimo narrat, qua de causa Dionysius hic fuerit Aeneus appellatus. quoniam (inquit) Atheniensibus persuadere conatus est, ut numismate æneo uterentur. quod si rem asperam & odiosam significare uolumus, debemus etiã syllabas & uoces asperas inuestigare, alioqui translatio carere uitio non poterit, ut Virgilius in Bucolicis cum imperitum cantorem notare uellet, ingeniosissime uoces transtulit, hoc modo;

— non tu in triuuis indocte solebas
Stridenti miserum stipala disperdere carmen:
Quatuor enim translatis uocibus mirifice ignorantiam cantoris expressit, quæ omnes asperitatem quandam à suauis cantu alienissimam habet. quod si dixisset, clamanti uarium palea diffundere carmen, quamuis totidem sint translatae uoces, tamẽ quia non seruant illam asperitatem, omni laude carebunt.

TEXT. *Præterea uidendum est, ne longe ducantur translationes, sed ex propinquis atque eiusdem generis, ut quæ proprium nomen non habent, eis illud imponitur, quod statim affine esse uideatur: ut in celebri illo ænigmati; Hominem uidi, æs igne, in homine conglutinantem. hæc enim affectio proprio nomine caret. sed tamen in ambobus est appositio quadam, conglutinationem igitur appellauit ipsam cucurbitula adificationem.*

COMM. Metaphoræ quæ nimis è longinquo ducuntur, semper uitiosæ sunt, ut capitis niues, pro surfuribus, hoc est quod Crassus præcipit tertio de Oratore. Deinde uidendum est (inquit) ne longe simile sit ductum, Syrtim patrimonij, scopulum libentius dixerim. Charybdim bonorum, uoraginẽ potius, facilius enim ad ea, quæ uisa. quàm ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. debent igitur ex propinquis, atque eiusdem generis metaphoræ duci, ut quæ proprium nomen non habent, eis similitudine quadam imponatur, ut agros sitire, lætas esse segetes. Quidius,

Luxuriat phrygio sanguine pinguis humus.

20 Nam humum luxuriare, & esse pinguem, dicitur sunt, appositæ & accommodatæ metaphoræ. hæc enim de causa fuit inuenta metaphora, ut rebus quæ nomine carent, aliquod nomẽ addatur, quod affinitatem aliquam habere uideatur. hoc autẽ declarat Aristoteles quodam eo tempore celebri & peruulgato ænigmati, quod ita proponebatur, ut uerbum uerbo reddamus, Hominem uidi, igne æs in homine conglutinantem. quo ænigmati significabat auctor, se uidisse hominem, id est chirurgum aut medicum, qui cucurbitulas ad eliciendum sanguinem, quas uulgo uentosas appellant, hominũ egrotis scilicet, imposita flamma (sicuti fieri solet) apponeret. sunt autem in hoc ænigmati tres metaphoræ, omnes è propinquo & simili ductæ, nam

30 primo ipsas cucurbitulas appellauit æs, à materia ex qua fiebant eo tempore. nam licet hodie fiant ex uitro, tamen apud antiquos ex ære fieri consueuerant, quod aperte Cornelius Celsus ostendit libro secundo capite undecimo cuius hæc sunt uerba, Cucurbitularum duo genera sunt, æneum & corneum, Aenea altera parte patet, altera clausa est, cornea altera parte æque patens, altera foramẽ habet exiguum. in æneam linamentum ardens conijcitur, ac sic os eius corpori aptatur, imprimiturque donec iuhæreat, & quæ sequuntur. Paulus Aegineta libro sexto etiam ex uitro fieri suo tempore solitas ostendit. sed tamen æneas longe uitreis

40 anteponit, quoniam ad sanguinem euocandum maiorem uim habent, propterea quod maiorem flammam sustinent, uitreis uero facile frangantur. Sic igitur cucurbitula æs appellatur, ut enus, ferrum dicitur, & pecunia argentum, & lectus pluma. secunda translatio est à genere, nam igne pro flamma posuit, quæ in cucurbitula concipitur ardente linamento. quod autẽ flamma sit ignis species, affirmat Aristoteles. Topicorum libro quinto. tertia ducitur à simili propter inopiam proprii uocabuli, nam conglutinare proprie de materia dicitur, quæ alteri materiæ glutine aptatur, unde glutinatores, qui glutinẽ aliquid coniungunt. cù autẽ illa affectio atque actio apponendæ cucurbitulæ nomine careat, usus est auctor illius ænigmati similitudine quadam à glutinatoribus ducta, quoniam in utraque actione quædam est appositio, sicut enim faber glutine lignum ligno accommodat, ita medicus corpori egrotantis cucurbitam appo-

nit,

nit, hac de causa illam adiectionem cucurbitulæ
conglutinationem uocauit. sic igitur explicatum
est illud ænigma nam idem est ac si dixisset. uidi
medicum, qui cucurbitulas, in quas linamentum
ardens coniecerat, ægrotantis corpori sic apposuit,
ut inhærerent. hæc autem ideo pluribus uerbis ex
plicui, quoniam interpretes quidam peruersè lo-
cum hunc conuerterunt. Plutarchus in conuiuio
septem sapientum, quod nos olim adolescentuli
in latinum sermonem conuertimus, hoc ænigma
attribuit Eumeti puellæ doctissimæ, quæ à patris
nomine. Cleobulina fuit etiam appellata. nã eius
pater Cleobulus, inter septē numeratur. Sic enim
in eo conuiuio loquitur Aesopus, An non magis
ridiculum est, hæc ænigmata soluere nõ posse? qua
le illud est. quod paulo ante quam cænaremus no-
bis ista puella proposuit: uidi hominem igne es in
homine conglutinantem. quid hoc est? posses ne
dicere? imo uero neque intelligere possum (inquit
Cleodemus) Atqui nemo magis (inquit Aesopus)
quam tu, hoc nouit. neque quisquam melius fa-
cit. quod si negaueris cucurbitulas huius rei te-
stes habebis. Tunc ridere cæpit Cleodemus. uteba-
tur enim ipse cucurbitulis, plusquam alii solerent
eius temporis medici, & maxime per eum cæpit
hoc genus curationis in usu esse, & ubique diul-
gari.

TEXT. *Atque omnino ex bene confectis ænigmatibus li-
cet egregias translationes sumere. nam ex transla-
tionibus ænigmata fiunt, quare per spicuum est ratio
ne sumptam esse translationem.*

COMM. Siquis aduertat ænigmata quæ bene confecta
sunt, & uulgo laudantur, poterit ex eis laudabiles
sumere translationes. propterea quod ænigmata
omnia ab ipsis translationibus oriuntur. itaq; nõ
dubium est, quin ea translatio, quæ ex bene confe-
cto ænigmate sumitur, sit cum ratione sumpta. po-
namus enim exempli gratia unum ænigma, & ui-
deamus, quomodo ex eo, commodæ translationes
sumi possint. notum est carmen illud de glacie.
Mater me genuit, eadem mox gignitur ex me.

Mater est aqua, unde glacies gignitur, sed cum
liquefcit glacies, iterum in aquam conuertitur. Er-
go, qui dixerit, aquam glaciei matrem, aut glaciem
aquæ filiam, bene atque appositè duo uocabula
transferet, hoc est quod significare uult Aristote-
les. quod autem ex trãslationibus ænigmata fiãt,
affirmat etiã L. Crassus tertio de Oratore his qui-
dem uerbis, Est hoc magnum ornamentum ora-
tionis, in quo obscuritas fugienda est. etenim ex
hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. Iam
cum fluxerunt continuæ plures translationes (ut
ait Cicero) alta plane fit oratio, itaque genus hoc
græci appellant allegoriam, nomine recte, gene-
re melius ille, qui ista omnia translationes uocat.
intelligit autem Cicero Aristotelem qui hoc in li-
bro allegoriam sub translatione comprehendit,
quoniam re uera nihil aliud est allegoria, quam
continuata translatio, ut ea Virgilij in Georgicis,
Sed nos immensum spaciis confecimus æquæ.

10 Et iam tempus equum spumantia soluere colla.

Debet à pulchris rebus dici translatio.

TEXT.
COMM.

In oratione deformitas omnis fugienda est, &
pulchritudo atque elegantia quæreda. quamobrè
(ut ait Crassus) in translatione fugienda est om-
nis turpitudine earum rerum, ad quas eorum ani-
mos qui audiunt, trahet similitudo. nolo morte
dici Africani castratã Remp. nolo sterus curiæ di-
ci Glauciã, quamuis sit simile, tamen est in utroq;
deformis cogitatio. Quædam etiam (ut ait Quin-
lianus) parum speciosa dictu per translationem
explicantur, ut Virgilius tertio Georgicorum;
Hoc faciunt nimio ne luxu obtusior usus

20 Sit genitili aruo, & sulcos oblimet inertes.

Talia sunt, liberis operam dare, uentrem exone
rare. quæ si propriis nominibus dicerentur, essent
omnino deformia. Illa uero pulchra sunt, & ad or-
natum mire faciunt, lumen & ornamentum Reip.
nunc imperij nostri splendor illis gentibus lucet.
è florentissimis ordinibus ipsa lumina. claritas ge-
neris, flumen aureu fundens orationis, & innume-
rabiles aliæ, quibus ubique scatet. Cicero. Sed illa
etiam quæ significantiorem faciunt orationem in-
ter pulchra numerantur, ut pro Milone, Et quidẽ
ceteras tempestates & procellas in illis duntaxat
fluctibus concionum, semper putauit Miloni esse
30 subeundas.

*Nominis autem pulchritudo (sicuti Lycimnius tra-
dit) aut est in sono, aut in significatione. & turpitudine
similiter, sed præter hæc, tertium quiddã est, quo fal-
lax conclusio Sophistarum soluitur. neque enim ue-
rum est, quod Bryson dixit, neminem esse qui turpiter
loquatur, cum idem significetur siue hoc, siue illo mo-
do dixeris. hoc autem falsum est, nam aliud alio no-
men magis est proprium, & rei magis simile, & magis
accommodatum, ut res oculis quasi subiiciatur.*

TEXT.

Quoniam à pulchris rebus translationes esse
ducendas docuit, nũc quærit, quæ sit nominis pul-
chritudo, quoniam nomina sunt rerum, notã. sed
40 tamen sæpe fit, ut res pulchræ turpi notentur no-
mine, & contra res turpes honesto nomine signi-
ficentur. at Orator turpia semper & sordida nomi-
na fugere debet, siue res honestas siue turpes tra-
ctet. nam si contingit esse necesse rem turpem si-
gnificare, debet orator nomen eius rei proprium
dimittere, & à re pulchra nomen aliud mutare.
neque enim dicet Orator concumbere cum mu-
liere, sed rem habere. neque merdam appellabit,
ut Martialis, sed detractionem confecti consum-
ptique cibi, ut Cicero de Vniuersitate. Itaq; cum
pulchris nominibus in translatione sit utendum,
uidẽdum est quibus in rebus sit nominis pulchri-
tudo, & Lycimnius quidem rhetor, Gorgiæ Leon-
tini auditor ac sodalis, ut Halicarnassæus in uita
Lysiæ scribit, aut in sono, aut in significatione pul-
chritudinem nominis esse censuit, & eodem mo-
do turpitudinem. sed hæc enumeratio tanquã man-
ca & imminuta reprehenditur ab Aristotele, quo-
niam præter sonum & significationem, est quid-
dam tertium à Lycimnio prætermissum, quod ad
orationis

COMM.

orationis pulchritudinē faciat, & quo fallax quædam Sophistarum conclusio dissoluitur. quod quale sit intelligemus, si conclusionem illam Sophistarum prius explicuerimus, & refutauerimus. ait enim Bryson Sophista, Neminem esse qui turpiter loquatur. neque ulla esse turpia uocabula. nam si duo sunt, quæ idem significant, aut ambo pariter obscæna erunt, aut neutrum, ut cacare, & uentrem exonerare, sed uentrem exonerare non est obscænum, ergo neque cacare. quod itē de aliis omnibus quæ turpiora uidentur, sentiendum est. hæc est Brysonis ratio, quam Stoici postea studiose defenderūt. ut epistolarum libro nono Cicero testatur his uerbis, Placet Stoicis suo quamque rem nominare appellare. sic enim differūt nihil esse obscænum, nihil turpe dictū, & quæ sequuntur. nam tota illa epistola ad Papirium Pætum de hac re doctè & ingeniose Cicero disputat, & Stoicorū sententiam defendit. sed tamen in extrema epistolæ parte sic ait, Ego seruo & seruabo (sic enim assueui) Platonis uerecundiam. Aristoteles Brysonis conclusionem nonnullis rationibus evertit, quarum prima hæc est, Quæuis aliqua nonnā idem significant, non tamen sunt æque turpia, aut æque honesta, quoniam facile fieri potest, ut aliquod nomen sit alio magis proprium, & magis simile, & magis accommodatū ad rē oculis subiiciendā. ut cum illud nomen quis audit, ob similitudinem quasi oculis rem ipsam cernere uideatur. ut si quis rem ueneriam dicat, & membra ueneri dedicata, honeste loqui putabitur: sed si ipsum actum coeūdi cum muliere, & pudenda membra propriis nominibus appellet, quia rem turpem, quasi oculis subiicit, turpiter loquetur.

TEXT. *Præterea non eodem modo rem sese habentem hoc & illud nomen significat, quare hæc etiam de causa aliud alio pulchrius, aut deformius nomen existimandum est.*

COMM. Altera est ratio, quod sæpe eadem res, aliquo modo est honesta, & aliquo modo turpis. ergo uocabula quæ rem exprimunt, quatenus est honesta, debent honesta existimari, quæ uero notant rem, quatenus est turpis, omnino sunt turpia. atque ita hæc et ratione fit, ut aliud alio nomē pulchrius aut deformius existimetur. ut rem habere cū muliere, duabus de causis fieri potest; uel ut filij generentur, & hoc modo res est honestissima, si legitime fiat, uel ut libido tantum expleatur, & ita res turpis est. licet igitur una eadem res sit, aliquo modo est honesta, & aliquo turpis. itaque si quis dicat, liberis dare operam, honestissime loquetur: si uero concumbere uel quidpiam tale, turpissime loqui uidebitur. ita uirile membrum honeste dicitur, mentula turpiter. mulieris pudenda non deformiter dici putantur, cunnum: si quis dixerit, obscænum habebitur.

TEXT. *Ambo quidem & honestum, & turpe significant, sed non quatenus est honestum aut turpe, uel eandem quidem rem, sed aut magis aut minus.*

COMM. *Quia poterat iustare Bryson aduersarius di-*

10 cens, ambo uocabula rem eandem significare, atque ideo uel utrūque esse obscænum, uel neutrum, quia uocabula non exprimunt causas actionū, sed res ipsas. hoc uerum quidem esse fatetur Aristoteles, sed ait esse differentiam in uerbis, quoniā res possunt esse & honestæ & turpes. quædam igitur uerba, res, quatenus honestæ sunt, exprimunt, quædam autem quatenus turpes. ut Virgilius equarum uuluam, genitale aruum honeste nominauit. at Catullus epigrammatum licentia ductus, ita turpiter ait,

Præterea rictum, qualis defessus in æstu,
Meientis mulæ cunnus habere solet.

20 Vel sæpe etiam aliud uerbum alio magis aut minus rem eadem exprimit. quod satis est ad probandum alia esse honesta, alia turpia uocabula. quo fit ut in translatione sit hoc diligenter aduertendum, ut honestioribus uerbis semper utamur.

Translationes igitur à rebus ducendæ sunt, quæ uel uoce, uel potestate, uel aspectu, uel alio aliquo seu in pulchra sint. plurimum enim interest, si quis potius auroram dicat, roseam, quam purpuream, aut, quod adhuc est deterius, rubram. **TEXT.**

Reuertitur ad propositum, refutata Brysonis sententia. cum enim proposuisset, à pulchris rebus translationes esse ducendas, postea quæsiuit, quibus in rebus esset pulchritudo uerborū, & ex Lycimnij rhetoris sententia dixit esse, aut in sono, aut in significatione. nunc suam explicat sententiam, & ait in quatuor rebus esse uerborum pulchritudinem, primum in uoce, deinde in potestate, tertio in aspectu, quarto in aliis sensibus. uno autem exemplo probat referre plurimū, utrūque translatio sensus nostros aut magis aut minus efficiat. Homerus (inquit) auroram ῥόδον ἀυρωρός, hoc est roseos digitos habentem appellat, quæ certe pulchra est metapora. quoniam illam rosæ uenustatem amabilem, oculis nostris quasi subiicit. quod si quis dicat aurorā puniceos digitos habentem, multum de illa uenustate detrahet, si uero dicat, rubros digitos habentem longe adhuc deterius erit translatio. atque in uoce quidem est pulchritudo, cum rebus ita uoces accommodantur, ut res aspera uerbis asperis enūciatur, iucunda iucundis. ut in primo de Oratore Cicero; Nam qui locus quietis & tranquillitatis plenissimus fore uidebatur, in eo maxime molestiarum & turbulentissime tempestates existunt in potestate cum significantius uocabulum ponitur, ut inflammatum esse cupiditate, longe maiorem habet vim, quam si quis dicat, uehementer cupere. in aspectu. quoniam oculorum sensus est acerrimus, ut ait Crassus, ideo pulcherrimæ sunt translationes, quæ ad aspectū referuntur, ut splendor generis, claritas familiarum, lumen Reip. decus & ornamentum ciuitatis. ab aliis etiam sensibus pulchre translationes fiunt, ut ab auditu, murmur maris, sonitus orationis, ventorum strepitus, ab odoratu, odor urbanitatis. odorari pro intelligere, & presentire. à gustatu, dulcedo sermonis, dulce gaudium,

gaudium, amara voluptas, acerbitas molestiarum, a tactu, ut mollitudo humanitatis, durities animi.

TEXT. *Quin etiam in epithetis licet à deteriori & turpiori additamentum sumere, ut Orestes matricida, licet etiam ab honestiore, ut patris ultor.*

COMM. Epitheta, quæ supra diximus à Cicerone uocari, addita ad nomen, translationibus adiunguntur. & sæpe uim habent maximam uel ad laudandum, uel ad uituperandum, uel ad augendum, uel ad minuendum. nam quoties à deteriori & turpiori sumuntur, ad uituperationem spectant, ut Orestes matricida, Brutus Cæsaris imperatoris interfector. L. Sylla Romanæ plebis euerfor. quoties autem ab honestiori, laudationis uim habet, ut Orestes, patris ultor, Brutus patriæ liberator, Sylla nobilitatis propugnator. ad augendum crimen ualēt in accusationibus, ut secunda in Verrem actione, depeculatore ærarij, uexatore Afiz atque Paphiliz, prædonem iuris urbani, labem atque perniciem prouinciæ Siciliæ. ad imminuendum etiã crimen adduntur, ut pro M. Cælio, qui primoribus labris gustassent. genus hoc uitæ, & extremis ut dicitur, digitis attigissent. Sic auarum hominem; parcum appellabimus, prodigum liberalem, temerarium fortem, ignauum cautum, uerisipilem prudentem, ut quo vitio datur, in laudem conuertatur.

TEXT. *Et Simonides cum ei parua mercedem traderet is, qui mulabus uictoriam consecutus fuerat, noluit eum carmine suo celebrare, tanquam indignum putaret in mulas carmen condere. postquam uero iustam illi mercedem tribuit, isa canere cepit; Saluete ò uolucrum filia equorum,*

COMM. *At qui etiam asinorum erant filia.* Probat alio exemplo pulcherrimo, quod supra dixerat, posse nos & à turpiori, & ab honestiori epitheta sumere. Simonides (inquit) poeta lyricus, summo uir ingenio, sed lucri paulo cupidior, cum ab Anaxila Messenio (sicut Heraclides Ponticus auctor est) rogaretur, ut uictoriam suam celebraret, quam in ludis Olympicis mularum quadrigis fuerat consecutus, & paruam ei mercedem Anaxilas polliceretur, respondit, nolle suo carmine mulas celebrare, quod ea res indigna esse uideretur, cum ipse maioribus in rebus uersari solitus esset. uerum postea quam Anaxilas mercedem auxit, & Simonidi cumulatè satisfecit, confestim Simonides Odam suauissimam conscripsit, cuius initium hoc est quod ponit Aristoteles hoc in loco, Saluete ò uolucrum filia equorum.

Neque enim poterat mulas magis laudare, quæ à generis nobilitate, quod ab equis essent procreata, qua in re, quod turpe erat, tacuit. namque etiã asinorum erant filia, cum ab equis & asinis multi nascantur. quod autem erat honestum, prædicauit, & eas salutauit tanquam à uelocibus equis progenitas. laudat igitur Aristoteles Simonidis artem, qui cum mulas uituperaret, *ἡμίονος* uocauit, quod latine sonat, ex dimidia parte asinas. cum autem easdem laudaret, appellauit, *ὄλονος δ' αὐθ' ὑγατίρας*

10 *ἵππων*, i. uelocium filias equorum. Notandum est, olim solitos etiam mulabus in Olympicis ludis currere, quod non tantum ex hoc loco, sed etiam ex Pindaro satis liquet. qui Olympiorū Oda sexta Agesiam Syracusanum celebrat, qui mularū curru uictoriam ex Olympiis reportauerat. ubi tamē interpres ait octogesima quinta Olympiade, sublatos esse mularum currus.

Possunt etiam ipsa nomina diminui. est autem diminutio, quæ uel malum, uel bonum minus uideri facit, ut Aristophanes in Babylonij cauillatur, cū pro auro, dicat aurulum, & pro uestimento uestimentulum, & pro conuicio conuiciolum, & pro morbo morbulum. cautè uerò rem utranque tractare oportet, & in utraque modum seruare.

COMM. Nomina (inquit) diminui sæpe solent, ut uel bonum, uel malum minus uideatur. bonum, ut gloriola, pro parua gloria. pulchellus homo, pro mediocriter pulchro. malum, ut febricula, pro parua febre, pauperculus, pro mediocriter paupere. sed latini sæpe, etiam blandiendi gratia, nomina diminuant, ut corculum, animula, labellum, ocellus. & alia plurima. Aristophanes apud Græcos diminutis nominibus delectari uisus est, ut ex eius comœdiis patet. Aristoteles hoc in loco quatuor exemplum ponit, ex fabula Aristophanis, quæ non amplius extat, quæ Babylonij inscribatur. in ea fabula, pro auro dixit aurulum, pro uestimento uestimentulum, pro conuicio conuiciolum, pro morbo morbulum. Sic enim græca uerba Aristophanis latinè reddi possunt, licet hæc diminuta nomina, uel nunquam, uel raro apud Latinos reperiantur. quin in oratione graui, & in heroico uersu huiusmodi nomina diminuta locum non habent, nisi forte aliqua necessitas ea usurpare cogat. in epistolis uero, elegiis, epigrammatibus, dialogis ceterisque eius generis inscriptionibus adhiberi possunt, sicut etiam epitheta. sed tamen cautè (inquit Aristoteles) utranque rem, hoc est epitheta, & diminuta nomina tractare oportet, & in eis usurpandis modum seruare, qui in rebus omnibus est optimus.

TEXT. *Quatuor autem modis elocutio frigida fit, primo in iungendis nominibus: ut Lycophron Calum appellat Polyprosopon, & terram Megalocoryphon, & litus, Stenoporon.*

COMM. Quod sine ulla gratia est ac uenustate, neque audientes aliquo modo excitat, sed languorè quædam potius animis inducit ac tardium atque molestiam, id græci *ψυχρόν* latini frigidum appellare consueuerunt. Cicero pro A. Cæcina, caue in ista tam frigida, tamq; ieiuna calumnia delitescas. in libro de Claris oratoribus. T. Iuuentium scribit, nimis lentum in dicendo, & penè frigidum fuisse. & ibidem, acumen M. Pisonis sæpe stomachosum nonnunquam frigidum. tertio libro Epistolarum ad Quintū fratrem, accusatoribus (inquit) frigidissimis utitur. in Oratore ad Brutum ait, ridicula domo allata plerunque esse frigida. & M. Antonius libro de Oratore secundo monet, ut quæ

quæ frigidiora sunt uitemus. Igitur Aristoteles hoc in loco docet, quot modis elocutio frigida fieri soleat, ut cognito hoc vitio possumus illud facilius euitare, & docet quatuor modis elocutionem frigidam fieri posse, Primo in coniunctione siue compositione verborum, Secundo in peregrinarum uocum usu, Tertio in epithetis non accommodatis, Quarto in translationibus indecoris. primo igitur exempla ponit eius elocutionis, quæ frigida fit, in iungendis nominibus, dicuntur autem nomina iuncta, quæ grammatici composita vocant, ut armipotens, grandiloquus, pestifer. quibus poetæ frequentius, quam Oratores utuntur, licet interdum etiam oratores admittant huiusmodi nomina ex coniunctione facta & nouata. nam de uisitatibus nihil hoc in loco dicimus, quæ frequentissima sunt apud Oratores, & maiorem vim habent quam simplicia, ut in Partitionibus Ciceronis docuimus. sed orator non diceret, mare uel uoluum, ut Virgilius, neque horrifera Boream, neque aprum nemoriuagum, ut Catullus, neque alia sexcenta, quæ passim apud poetas occurrunt. Aristoteles tria nomina iuncta reprehendit, quibus Lycophron poeta tragicus usus fuerat. primum est Polyprosopon, quod significat multarum facierum. sic enim Lycophron cælum appellauit, propter stellarum uarietatem, & formas diuersas. quod uerbum latine multiforme dici potest, uel, ut quidam uerterunt, multifrontium. Secundum est, Megalocoryphon, quod latine magnos uertices habentem sonat. terram autem ita nominauit, propter montium eminentiam, & collium. nos ficto nomine magniceruicam, uel grandiuerticem uertere possumus. Tertium est, Stenoporon, quod angustas uias habentem interpretatur. sic enim litus appellauit. quoniam apud litora sæpe sunt angustæ semitæ, nos angustiuum ficto nomine uertimus, ut uerbum hoc latine intelligamus. quæ enim frigida locutio uideretur, si quis ita diceret; Thales in cælum multifrontium aspiciens, per grandiuerticem terram propè litus angustiuum ambulabat. quis hæc sine risu uerba posset audire? hoc uicio cumulata est Apuleij Madaurensis locutio, quid enim frigidius eo membro? eneruam, & exossam saltationem explicat. ita sagam diuinipotentem dixit, & domuitionem, & plurima alia.

TEXT. *Et Gorgias adulatorem uocauit, Prochomusum. dixit etiam peierantes, & deierantes.*

COMM. Tria etiam Gorgiaz Leontini uerba iuncta tanquam frigida notat, primo quod adulatorem appellauit, Prochomusum. id est doctè mendicantem. nam adultores omnia loquuntur ad gratiam, non alia de causa nisi ut aliquid ab eis accipiant, quibus adulantur. itaque quodammodo scite atque doctè mendicant. si quis latine uelit fingere, dicat licet, adulator doctipetès. deinde quod dixerit *επιπροσιον* & *κατεροπισιαστας*. & uerba sunt ex coniunctione nouata, sicut apud Latinos peierantes, & deierantes, tantum addita præpositione. sed apud Latinos in frequenti usu est, deierare, & peierare,

quæ sunt iuncta uerba, apud Græcos autem *επιπροσιον* & *κατεροπισιαστας* non ita sunt in usu. quare Hermolaus ut etiam apud nos illam nouitatem seruariet, uertit Gorgiaz uerba praeuiuros, & probeuiuros satis accommodata ad uitium ostendendum. quod autem uerba addita præpositione coniuncta dicantur, docet etiam L. Crassius tertio de Oratore, qui uerbum expectorare, ait ex coniunctione factum.

TEXT. *Et quemadmodum Alcidas, furore quidem animus plenus, igniuoma uero facies erat. & Finiferentem existimauit eorum alacritatem futuram, & Persuasionem orationum statuit esse finiferentem, & Cærulei coloris maris planiciem, quæ omnia propter duplicationem uidentur esse poetica.*

COMM. Alcidas rhetor fuit insignis de quo supra dictum est, is tamen hoc in loco ab Aristotele reprehenditur, quod nonnulla uerba nimis licentiosè coniunxit. quatuor igitur membra recitat ex Alcidas scriptis, in quibus tria uerba iuncta reprehendit. primum membrum est hoc, furore quidem animus plenus, igniuoma uero facies erat. in quo nomen est illud iunctum græcè *πυριχρον*. quod latine colorem ignis habentem significat, unde ignicolor, à quibusdam uertitur. quod irati quodammodo ardere uideantur. sed id uocabulum neque apud Græcos est oratorium, neque apud Latinos, siue ignicolor, siue igniuoma facies dicatur. Secundum membrum est. Finiferentem existimauit eorum alacritatem futuram. Tertium autem, persuasionem orationum statuit esse finiferentem. in quibus duobus membris, unum tantum uerbum iunctum reprehenditur. id est *τελεσφόρον*, quod finem adferentem significat, sed in usu non est apud Græcos, sicut neque apud nos, finiferens, aut finiforū. Quartum membrum est, Cærulei coloris maris planiciem, in quo notatur *κυανόχρον* ex coniunctione factum. quod significat cæruleum colorem habentem. hæc (inquit Aristoteles) propter compositionem & duplicationem non oratoria sed poetica esse uidentur. Laberius poeta in Mimis suis, Arietes reciprocicornes, & lanicutes uocauit. Tertullianus bestias exiguas, & excornes uocat, quæ unguibus & cornibus carent.

TEXT. *Atque hæc una quidem est frigida locutionis causa. Altera uero est, cum quis peregrinis uocibus utitur, ut Lycophron Xersem pelorium hominem appellauit, dixit etiam Sciron sinuis homo.*

COMM. Iam primum modum frigidæ locutionis expo- sult, nunc secundum aggreditur, qui nascitur ex usu uocum peregrinarum & barbararum. quo uicio præcipue laborat apud nos ex ueteribus Plautus, & recentioribus plurimi, sed præcipue Apuleius, Apollinaris, Martianus, alioqui satis eruditi. Cicero tertio de Oratore, uocem Romanam nihil uult uolere peregrinum. notat Aristoteles Lycophrontem in duabus uocibus quibus usus est, primo quod Xersem regem appellauit *πυλαρον* & *εὐδία*, hoc est ingentem uastumque hominem. cum Pelorion, uel pelorion nox sit externa atque peregrina, quod monstruosum & prodigiosum significat. Eustathius thellalam

thessalam fuisse uocē v̄ innuere, cū scribit apud Thessalos Pelorum Iouē fuisse cultum, & Peloria fuisse sacra Iouis apud Thessalos, Iliadis libr. 17. Idem tamē Eustathius lib. 3. Odysseæ πελάριον quā si πέλας ὄρος dictum scribit. hoc est, qđ montis magnitudinē æquare uideatur. deinde qđ dixerit Sciron sinnis hō, nā Sciron insignis latro fuit à Theseo interfectus, qui hospites acceptos è quodā scopulo in mare precipites dabat, dictus autē est Sinnis à Lycophrone pp detrimenta quæ hoibus importabat. nā Sinnis latronē & perniciosum hoīem significat, ut Eustathius auctor est in Iliadis libro qđ uox à Lemniis est deducta, ut idē Eustathius cēset. siquidē Lemnij Sinties fuerūt appellati, à uerbo σίνται quod nocere significat, uel qđ armorū inuētores fuerunt, qđ maxime nocent, uel quod olim essent piratæ. itaq; postea σίντης, uel σίντος uel σίνης latro fuit appellatus, qualis Sciron.

TEXT. Et Alcidas dicit, athyrma poesis, & natura atasthaliā, & mera animi ira exacutum.

COMM. Notat et Alcidas mantem Rhetorem, & peregrinis uocibus & oratori non conuenientibus usus fuerit. tres aut uoces ponit quas Alcidas usurpauerat. prima est, athyrma. qđ uox antiqua est & peregrina, & rēleuem, ac ludicrā significat. Sūt. n. athyrmata, qđ latini crepūdīa uocant, qđ pueris danē ludi gratia, à crepādo & obrepēdo dicta. quo uocabulo usus est Homer. lib. 18. Odysseæ. cū sic ait; - δίδωδ' ἀρ' ἀδύρματα. διμῆ.

Vbi Eustathius ait apud antiquos athyrmata idē fuisse quod περίγνια. i. ludicra quibus paruuli delectant. uox igitur hæc prisca est & oīno poetica: v̄. n. Arist. ea uerba quæ mere poetica sunt, inter peregrina cōstituere. Itaq; reprehendit Alcidas mantem, qđ cū superuacaneū ornatū artis poetice significare uellet, dixit athyrma poesis. scđ a uox est atasthalia, qđ errorē & peccatū significat, sed oīno poetica est. ea multis in locis utit Homerus. noīatim uero in. 1. Odysseæ. ubi de sociis Vlyssis ita ait; Αυτῶν γὰρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο. i.

suis ipsorum stultiis periere. ubi Eustathius ait Atasthaliā non tm̄ significare dementiā qđ damnis abundet, sed et detrimentum qđ in conuiuīis ex ebrietate nascit. unde satis intelligi pōt frigidē dictum ab Alcidas mante; naturæ atasthaliā. Tertia uox est τὴθηγμίμη qđ rara est, atq; inusitata. deriuatur à uerbo θήγμι, quod significat exacuo, & proprie de apris d̄r, qñ indignantur contra canes, & eos dilaniant. hoc uerbo usus est Euripides in Phœnis κάρροιδ' ὄπις θήγμις ἀγρίων γίνω. i. tanquam apri maxillam asperam exacuentes. quod quidem Euripides ab Homero sūpsit, qui libr. Iliadia. 13. de apro sic ait, αὐτὰρ ὄδ' ὄπις θήγμι. i. sed dentes exacuit, ubi Eustathius ait, hoc esse propriū suis agrestis, ut propter iram dentes exacuat, idēo Virgilius etiam tertio Georgicorum ita inquit; Ipse ruit, dentesq; Sabellicus exacuit sus. & in quarto eiusdem operis de ira apum sic ait; Spiculaq; exacuant rostris.

Quod si quis ad hominem transferat, & dicat,

10. eum ira exacutum esse, frigidē sanē atque ineptē locutus fuisse putabitur. ut Alcidas.

Tertius modus frigidæ locutionis est, cum quis epithetis uel longe petitis, uel intempestiuis uel crebris utitur. nā in poesi lac album dicere cōceditur, at uero in soluta oratione sunt indecētia huiusmodi epitheta.

TEXT.

Tertium modum aggreditur frigidæ locutionis qui fit, quoties epitheta non apta adhibentur. in quibus tria uitia notat. possunt. n. esse uel longe petita, ut desultoria scientia, ientaculum ambulatorium, apud Apuleium, aut intempestiua & inania, ut lac album, niger æthiops, humida uina. aut deniq; nimis crebra, ut Apuleius Hymettos attica, & Isthmos Ephyræa. & Tenaros Spartiaca, glæbæ felices, æternū libris felicioribus credita; mea uetus prolapia est. poetæ quidem longe liberiores sunt in epithetis, quā oratores, itaque concedit eis ita dicere, Lac nigū potes, purpuramq; sapā, ut Quidius, neq; reprehendit poeta si dixerit, dentes albi, Cygnus cādidus, niger, coruus, durus adamas, ferrea seges telorū, sed apud oratorē (ut ait Quintilianus) quæ nihil efficiunt, epitheta redundant.

COMM.

Quodā et si quis crebrius utatur arte detegunt, plannū; faciunt eā esse poēsim. quā quidē uti oportet, quoniam quotidiani sermonis cōsuetudinē immutat. & elocutionē peregrinam facit, sed mediocritate opus est.

TEXT.

30. Quamuis epitheta bona sint & accommodata, non tñeis crebrius utendū est, alioquin erit orō frigidā, atq; affectatā, qđ artificium detegat. & efficiet, ut is potius poeta quā orator esse uideat, quos sanē uisio undiq; scater Apuleius, ut cū ait; Post, quā ardua montiū, & lubrica ualliū, & rosca cepitū, & glebosa cāporū emeris, me equo indigena per albo uehens, & reliqua. opus est quidē interdū uti poetica locutione, quæ excitent audientiū animi, quia sermonē quotidianū uariat, & qđā ofoni peregrinitatē adfert, sed modū seruare opus est, ne artificii detegat, & ne nimis poetice loquamur. in hac re mirus est artifex Cic. qui sæpe in rebus grauioribus planē poeticis utit epithetis, & figuris, atq; id tamen sine arte, & naturæ ipsius ductu facere v̄. ut p Milone, qđ illa exclamatione multis epithetis exornata magis poeticū? uos. n. Albanitumuli atq; luci, uos, inquam, imploro atque obtestor, uosque Albanorum obrute aræ sacrorum populi R. sociæ & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisq; sanctissimis lucis, substructionū insanis molibus opprefferat, & q sequunt.

COMM.

40. Quoniam si modum excedit manus est uitium quā si quis ex tempore loquatur. nam subita dictio uirtute caret, nimis autem ornata uitiōsa est.

TEXT.

Hæc est rō, quare mediocritas diligenter obseruanda est, & cauendū ne nimis poetice loquamur. hoc enim (inquit) magis damnandum est, quam si temere atque inconsideratē loquamur. cum enim subito dicimus, atque ita ut et alij loquunt, oratio qđ n̄a uirtutibus oratoriis caret, sed non tm̄ ideo uituperari merito potest. cū autē nimis curiosi sumus in exornādo, & modū transgredimur, tūc ofofit uitiōsa, iureq; uituperatur. nihil est. n. odiosius.

COMM.

affectione (ut ait Quintilianus) quicquid autem modum excedit, & importune inculcat, id affectatum est.

TEXT. *Quapropter Alcidas oratio frigida uidetur, qui non tanquam condimentis, sed tanquam cibis utitur epithetis; adeo crebra, & maiora quam deceat, & aperta usurpat.*

COMM. Alcidas autem rhetorem multum in eo uituperat, quod opportunè epithetis uti nesciat, atque ideo frigida oratione suam efficiat; quoniam hic ornatus orationis tanquam condimentum quoddam esse debet, qui suauiore elocutione reddat. ut. n. condimenta quae epulis adhibentur, si moderata sint, & accommodata, longè suauiores & gratiores epulas efficiunt: si uero sint immodica, aut non conuenientia fastidium & nauisam mouent, ita epitheta, & reliquus orationis ornatus modicus & accommodatus esse debet, alioqui fastidium auribus audientium affert. peccat igitur Alcidas, qui non tanquam condimentis, sed tanquam cibis & epulis affatim epithetis utitur. quasi eis solis uelit auditorum famem atque auditatem explere, nimis enim crebra usurpat, & maiora, quam rei, de qua agitur, conueniat, & adeo aperta atque manifesta, ut omnibus ars appareat. quod exemplis probat Aristoteles.

TEXT. *Non enim sudorem dicit, sed humidum sudorem, neque ad Isthmia, sed ad Isthmiorum celebritatem, neque leges, sed ciuitatum reginas leges. neque cursu, sed animi impetu cursorio. neque musaeum, sed, inquit, cum natura musaeum accepisset, & tristem animi curam. neque gratia, sed popularis gratia fabricator, & dispensator uoluptatis audientium, neque ramis. sed syluae ramis occultauit. neque corpus uelauit, sed corporis pudorem, & cupiditatem animi representatricem. hoc autem & iunctum est, & epitheton, quare poema fit, & ita immensam improbitatis exuperantiam.*

COMM. Ut probet Alcidas epithetis immodicè atque importunè uti, duodecim locos ex eius scriptis citat, omnes uitiosos, aut saltè ociosos, quorum primus est, quod non simpliciter sudorem dixit sed inepte, humidum sudorem, quasi èt aridus aut siccus sudor inueniatur. uel quasi nota non sit omnibus sudoris natura humida, & licet hoc poetis concedi fortasse possit, tamen in oratore frigidum est. alter locus est, ubi non contentus dixisse Isthmia, dixit ad Isthmiorum celebritatem. quod ideo uitiosum est, quia notissima erat ea celebritas, quae apud Isthmum fiebat, & satis erat dixisse aliquem profectum esse ad Isthmia. erant autem Isthmia ludii, qui in honorem Melicertae & Neptuni apud Isthmum celebrabatur, magno totius ferè Graeciae conuentu. Tertius locus est, ubi dixit, ciuitatum reginas leges, hoc fortasse tolerari posset, quoniam omnino uis omnis, & salus ciuitatis in legibus sita sit, & Plato in conuiuio eodem ferè modo locutus sit, sed inter crebra epitheta hoc quoque reprehenditur ab Aristotele. quod si esset rarè gratiam hinc. Quartus locus est ubi dixit animi impetu cursorio, cum satis esset dicere, cursu. quod non tantum est affectatum, sed èt ridiculum, & insulsum. ut si quis dicat, Titium animi impetu cursorio domum rediisse. Quintus est, ubi

10 dixit, cum naturam Musaeum accepisset. est autem Musaeum locus Musis & bonis artibus consecratus. fortasse naturam Musaeum uocauit Alcidas Gymnasium in quo de rebus naturalibus disputaret, quod tamè ineptum est. Sextus est, ubi inquit, tristem animi curam. nam in eo supuacaneum est illud epithetum, quoniam cura animi, quaedam secum tristitiam & molestiam semper habet. Catullus tamen dixit, Et tristes animi leuare curas, & Virg. 4. Georg. Nate licet tristes animo deponere curas.

Sed hoc in poetis non est uitiosum. Septimus est, popularis graeciae fabricator, cum satis esset, graeciae fabricator, uel opifex dicere. Octauus locus est, dispensator uoluptatis audientium, quod affectatum esse, quis non intelligit? sic. n. oratorem appellat, qui delectare studeat. Nonus est, Syluae ramis occultauit, cum satis esset ramis, dicere. sunt. n. in syluis rami. Decimus, corporis pudorem uelauit, quasi non satis esset dicere, corpus uelauit. neque. n. alia de causa corpus uelant praeter pudorem, nisi ut quod calare oportet, ne appareant. Undecimus est ubi ait; & cupiditatem animi representatricem. quo in loco duplex uitium esse censet Aristoteles. primo quia affectatum & insulsum est epitheton, deinde quia poetico more compositum. quod efficit ut in poema euadat oratio. uocabulum. n. illud *επιθυμια* omnino poeticum est, & compositum, quo ueritas èt Aristophanes, & significat id, quod alicuius rei imaginem praese fert, atque illam representat. itaque nos representatricem uertimus. Duodecimus locus est, ubi ait, Et ita immensam improbitatis exuperantiam. Satis. n. erat dicere immensam improbitatem, si cupiebat rem augere. dicere uero immensam exuperantiam, cum omnis exuperantia modum excedat, & quoddammodo sit immensa, fatuum est & ineptum.

TEXT. *Itaque cum poetico more loquatur, quia rem indecoram faciunt, & ridiculi, & frigidi sunt, & propter loquacitatem incidunt in obscuritatem. quicquid enim inculcatur ei, qui rem iam percepit, splendorem adiungit, & tenebras offundit.*

COMM. Generatim ostendit quot incommoditates incurrant oratores illi, qui poetica locutione delectantur. primo. n. rem faciunt indecoram, quoniam poetae praesertim apud Graecos quasi aliena lingua locuti sunt, ut apud Cic. lib. de Orat. 2. M. Antonius testatur, & Pótanus in eo Dialogo, qui Aetius inscribitur, compositè docet, deinde ridiculi fiunt & frigidi, propter affectationem illam odiosam ac molestam. nam quid magis ridiculum aut frigidum est ea dicendi ratione, qua utitur Apuleius. 1. Floridorum, cum ita inquit; Neque. n. iustius religiosam moram uiatori obiecerit, aut ara floribus redimita, aut spelunca frondibus inuibrata, aut quercus cornibus onerata, aut fagus pellibus coronata, uel. n. colliculus sepimine consecratus, uel truncus dolamine effigiatus, uel cespes libamine humigatus, uel lapis unguine delibutus. quod risu continere possit cum haec audiat? propterea in magnam uitium incidit. propter istam inanem & futilem loquacitatem, quae obscuri fiunt. cum. n. auditor ipsam rem semel percepit, si quis deinde plura uelit inculcare, tollit omnem orationis splendorem, & animo audientis tenebras offundit. quare omnino uitanda est huiusmodi locutio.

Solens

TEXT. Solent autem homines vulgo iunctis uti uerbis, cum alicui rei nomen nondum est impositum, & facilis est compositio, ut *χρῆσις τριβῶν*, quod est tempus frustra consumere, sed si hoc frequentius fiat, erit omnino poeticum.

COMM. In coniungendis uerbis debet orator vulgi consuetudinem imitari. nam homines vulgo cum re aliquam uno nomine non possunt exprimere, uidentque facilem esse compositionem, tunc nomina coniungunt. hoc uno exemplo probat Arist. cum uellent (inquit) significare uno uerbo tempus frustra consumere, dixerunt *χρῆσις τριβῶν*, quod uerbum compositum est ab hoc nomine *χρῆσις*, quod significat tempus, & *τριβῶν*, quod significat tero & consumo. talia sunt apud Latinos uilipendo, magnifacio, procraftino, perennes, & multa alia. sed perennare potius poeticum est, ut Ouidius,

Defuit ars uobis, arte perennat amor.

Potest igitur etiam orator interdum ex coniunctione uerba noua proferre, ut Cic. 2. Philippica, Hunc tu agrum compransoribus tuis & collusoribus diuidebas. sed hoc rarius efficere debet, ne locutio poetica uideatur, ut si dicat, expectorare, aut uersutiloquas malitias.

TEXT. Quare iuncta nomina Dithyrambicus poetis sunt aptissima, sunt enim hi grandiloqui, ac sonori.

COMM. Dithyrambicus poeta, qui Bacchi laudes tumido & inflato ore decantabant, compositis uerbis & nominibus, ut poesis grandior & magis sonora uideretur, frequenter utebantur. hoc est quod ait Arist. iuncta nomina Dithyrambicus esse aptissima. cuius rei rationem affert, quoniam hi poetae sunt grandiloqui & sonori. unde Horatius audaces appellat quarto Carminum ubi de Pindaro ita loquitur. Seu per audaces noua Dithyrambos Verba de uoluit, numerisque fertur, Lege solutis. ubi Acron ait, ideo audaces fuisse appellatos, quia ceteris rhythmis uehementiores sunt, & saepe numeros uariant. uel fortasse melius, quia noua uerba frequenter coniungunt. quod Horatius aperte dicit.

TEXT. Voces autem externa poetis heroicis conueniunt, habent enim in se granditatem & maiestatem.

COMM. Epici poetae qui res gestas regumque ducumque & tristia bella (ut ait Horatius) canunt, uocibus externis interdum utuntur. quoniam ei generi conueniunt. nam in se nescio quid grande, & quodammodo arrogans externa uoces habent, quod heroicis maiestati sit accommodatum. quae uulgaris consuetudinem fastidire uideatur. ut Arma uirum, tabulaeque, & troia gaza per undas. gaza enim peregrina uox est. & in secundo Aeneid.

Et iam argiua phalanx instructis nauibus ibat.
Nam phalanx macedonicum est uocabulum. & in decimo, Corytiq; leues humeris & laetifer arcus. siquidem Corytus est theca sagittarum, sed externa uox.

TEXT. At uero translatio iambicus apta est, quo metri genere nunc utuntur (ut antea dictum est)

COMM. Translatio quae in communi sermone etiam rusticorum frequentissima est ideo iambicus apta est, quoniam iambus maxime quotidianum sermonem imitatur, atque ideo poetae comici & tragici eo po-

10 tissimum metri genere (inquit) hoc tempore utuntur, sicut antea demonstratum est. in iambicis autem esse frequentes translationes cum ubique uideri licet, tum in illa Horatii Cantione,

Quid immerentes hospites uexas canis
Ignauus aduersum lupos?

Quin huc inanes, si potes, uertis minas,
Et me remorsurum petis?

quae tota fere translationibus constat.

TEXT. Quartus modus frigidae locutionis fit in translationibus. sunt enim etiam indecorae translationes, & haec quidem propter ridiculum. nam comici etiam poetae translationibus utuntur, illae uero propter nimiam granditatem tanquam tragicae sunt.

COMM. In quarto frigidae locutionis modo uitiosae translationes ponuntur. quoties sunt indecorae, uel quia ex nimis humili genere sermonis ducuntur, & ideo fiunt ridiculae, quibus etiam comici poetae risus captandi gratia utuntur, uel quia nimis altae atque exaggeratae sunt, ut tragicam quandam granditatem praese ferant. prioris generis sunt eiusmodi, ut si quis dicat Iouem mingere cum pluit, aut spuerum cum mingit, ridiculus erit, ut Furius;

Iuppiter hyernas cana niue conspuat alpes.

Alterius generis est, ut si quis dicat, motes belli fabricare, campos pacis auferre, aut lingua caelum ferire. in utroque genere Plautus ridendi gratia plurimus est. ut in Amphitrione. Quisquis huc uenerit, pugnos edet. item gestiunt pugni mihi. ite, uox mihi ad aures aduolauit. item, Quo ambulastu, qui uulcanum in cornu conclusum geris?

Sed pene infinita sunt exempla, quibus ludit Plautus.

TEXT. Quin etiam obscura fiunt si longe petantur, ut Gorgias, pallida atque exanguia negocia: Tu uero haec turpiter seminasti, male autem messuisti, nimis enim poeticè dicta haec sunt.

COMM. Translationes illustrandae orationis gratia solent adhiberi, itaque semper uitiosae sunt, cum sunt obscurae, tunc autem fiunt obscurae, cum nimis longe petuntur, ut Gorgias Leontinus dixit, pallida, atque exanguia negocia. duxit. n. ab animalibus ad facta, quod nimis est longinquo fit. nam animalia pallida proprie atque exanguia dicuntur, quibus sanguis deest. ita peccaret ille, qui Syrtim patrimonio, aut Charybdim bonorum diceret. reprehendit et illam Gorgiae locutionem, ut nimis longe petita, & plane poetica, Tu uero haec turpiter seminasti, male autem messuisti. nam ab agricolis deducta est, & de flagitioso negotio dictum est a Gorgia. quod tamen non admodum uere esse uituperandum, cum praesertim illud a Cicerone laudetur, de Orat. 2. quod M. Pinnarius Rufus M. Seruilio respondit, cum. n. M. Seruilius ita illum interrogasset, Dic mihi M. Pinnari, num si contra te dixerem, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? ut sementem feceris, ita metes, inquit. atqui haec est iucunda, & suauis translatio, non admodum illi qua Gorgias usus est, dissimilis.

TEXT. Et quemadmodum Alcidas, philosophiam esse legum propugnaculum, & Odysseam esse pulchrum humanam uitae speculum, & nullum huiusmodi ludicrum

*poesi afferens . nam hac omnia sunt aliena à fide faci-
cienda, propter eas, qua dicta sunt.*

COMM. Tres Alcidas metaphoras reprehendit, tanquam nimis affectatas, & alienas ab arte oratoria, atque à fide facienda. prima est, quæ philosophiam appellat; aggerem atque propugnaculū legum, quoniam docet, nihil contra leges agendum, atque illis obtemperandum. altera est, quod Odyssæam Homeri uocarit, pulchrum humanæ uitæ speculum. quoniam (ut ait Horatius)

--quid uirtus, & quid sapientia possit
Vtile proposuit nobis exemplar Vlysem.

Ut homines in eo poemate tanquam in speculo uidere possint, quid sibi agendum sit, & quid fugiendum. Tertia est, in qua dixit, nullum huiusmodi ludicrum poesi afferens. ubi uocabulo externo & translato intempestiuè usus est, nam Athyrma, quod nos ludicrum uertimus, peregrina uox est, ut iam supra docuimus. hæc uero translationes illud habent uitij, quod artificium detegunt, & oratori fidem abrogant.

TEXT. *Illud uero Gorgiæ contra hirundinem que superuolans cibi reliquias in eum demisit, optime poeta tragico conueniret: dixit enim; Turpe tibi ò Philomela. nam aui quidem licet id effecerit, non turpe fuit, uirgini uero turpe fuisse. scitè igitur conuicium fecit, dicens id, quod fuerat, non autem quod est.*

COMM. Gorgiæ dictum in hirundinem ponit, quod tamen quam poetæ tragici laudari potest, non tanquam oratoris. cum (inquit) aliquando Gorgias sub dio spatia retur, & hirundo superuolans eum stercore inquinasset, suspiciens dixit, Turpe tibi ò Philomela, tanquam cum aliqua uirgine, non autem cum aui loqueretur. Philomelam enim poetæ tradunt olim uirginem fuisse, quæ postea sit in hirundinē conuersa. Virgilius

Quas illi philomela dapes, quæ dona pararit.

Nam (inquit Aristoteles) in auem nulla turpitudine cadere potest, itaque non est turpe hirundini stercore in hominem demittere, quare si Gorgiæ dictum, in hirundinem accipiatur, frigidum erit & ineptum. quod si capiatur tanquam in uirginē, erit acutum & salsum, hoc. n. esset uirgini turpissimum, si ex alto aliquo loco, corpus in caput hoīs exoneraret. Scitum igitur est hoc apophthegma. quia non dixit hirundini quod tunc erat, sed quod olim fuisset, quia quondam uirgo fuisse putabatur. hæc autem figura est hypallage, quam Arist. sub translatione comprehendit. ut Cic. annotauit. uariant autem poetæ in hoc, quod aliqui Philomelam in Lusciniam, aliqui in hirundinem fuisse conuersam tradunt.

TEXT. *Imago uero etiam ipsa translatio est. parum. n. ab ea differt. nam cum poeta de Achille dicit, Tanquam Leo irruerat, imago est: cum autem, Leo irruerat, est translatio. quoniam enim ambo fortes sunt, translato nomine Achillem uocauit Leonem.*

COMM. Sub translatione comprehendit imaginem, quæ est breuior similitudo, ut eam Quintilianus appellat lib. 8. ubi totum hunc Aristotelis locum expressit. probat autem Arist. exemplo parum à translatione

ne imaginem referre. nam cum (inquit) Homerus de Achille ita loquitur, tanquam Leo in prælium irruerat, imagine utitur, cum autem sine illo comparationis aduerbio simpliciter ait, leo in prælium irruerat, translatio est, quæ à similitudine proficitur. nam quia sunt ambo fortes, hoc est & Achilles, & Leo, ideo ipsum Achillem per Metaphorā Leonē appellauit. Cic. 1. de Inuentione sic ait; Imago est oratio demonstrans corporum, aut naturarum similitudinem. Cornificius ad Herennium lib. 4. sic ait. Imago est formæ cum forma cum quadam similitudine collatio, ut Ibant in prælium corpore tauri ualidissimi, impetu Leonis acerrimi similes. imago est illa Virgilij in secundo Aeneid.

--inde lupi ceu

Raptores atra in nebula, quos improba uentris
Exegit carcos rabies.

Cic. in Vatinius pulcherrima imagine utitur, cum ita inquit. Repente. n. te, tanquam serpens è la tibulis, oculis eminentibus, inflato collo, tumidis ceruicibus intulisti. Idè in L. Pisonem, sed qui tanquam truncus atque stipites, si stetit mō posset sustinere tamen titulum consulatus. atque hæc quidem imagines si quis adimat aduerbiū illud similitudinis, translationes fiēt. ut, Leges sunt tanquam propugnacula muri; tranquillitatis atque ocij. imago est, Sed ita, leges propugnacula muri; sunt tranquillitatis atque ocij, translatio erit. hoc est, quod docet Arist.

Vtilis est autem imago etiam in soluta oratione, sed ea raro utendum, quoniam magis poetas deceat.

Quamuis imago ipsa fusior & ornatior magis poetas quam oratores deceat, tamen si raro adhibeatur, et in soluta oratione utilis est. ut Philipp. 13. Qui domini patrimonium circumplexus, quasi thesaurum Draco. uidetur Arist. appellare imagines eas similitudines quibus frequentissime utitur poetæ, quæ certe solutæ orationi minimè conueniunt. qualis est illa Virgilij de Turno in 12. Aeneidos; Attollitque animos. Pœnorum qualis in aruis Saucius ille graui uenantum uulnere pectus, Tum demum mouet arua Leo, gaudetque comantes Excutiens ceruice toros, fixamque latronis Impavidus frangit telum, & fremit ore cruento, Haud secus accenso gliscit uiolentia Turno.

Hæc est imago poetica sicut aliarum plurimarum, quæ licet immensam poesi uenustate afferant, non tamen oratori sunt accommodatæ. illæ uero breues & oratoriarum. 1. de Orat. Ac tantum in iudicia & coniunctas, tanquam in aliquo pistinum detrudi & compingi uidebam. 1. Tuscul. Gloria uirtutem tanquam umbra sequitur, 2. de Orat. timide tanquam ad scopulum, sic tuam mentem ad philosophiam appulisti.

Vsurpanda uero sunt imagines eo modo, quo translationes. nihil enim aliud sunt, quam translationes, ea, quam diximus, ratione differentes.

Quæ de translationibus præcepta tradita sunt, ea ad imagines etiam pertinent. quas ita debemus usurpare, sicuti translationibus utimur. nam omnino imago nihil aliud est, quam translatio, addito aduerbio similitudinis, ut cum in Pisonem ait Cic. atque adeo uos

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

uos gemine uoragines, scopuliq; Reip. trāflatione utitur. sed si dixisset, atque adeo uos tanquā geminā uoragines scopuliq; Reip. imagine usus esset. quæ res est ad intelligendum facillima.

TEXT. *Sunt autem imagines huiusmodi, ut Androtion cōtra Idrieum dixit; eum similem esse canibus, qui uincti Catenis domi tenentur; nam illi soluti postea in oēs incurrūt, sic Idrieū uinculis solutū factū esse acriorē.*

COMM. Nonnulla profert imaginum exempla, quo res apertior & clarior sit. ac prima quidem hæc est, qua Androtion cōtra Idrieum usus est. nā Idrieus (ut coniectare licet) per aliquod tempus in uinculis fuerat, deinde carcere liberatus, cum eam ignorantia iniquo animo ferret, aduersarios suos acriter insectabatur, ut eis talionem redderet, & pari referret. Itaque Androtion eius aduersarius comparauit illum canibus, qui catenis uincti tenentur. nam si accidit, ut soluantur, omnes inuadunt, talis est illa qua usus est Aeschines contra Demosthenem, dixit. n. cum similem esse tibiis. quibus si lingua adimatur, reliquum corpus erit inutile, & Demosthenes respondit, Aeschinē bilanci esse similem, q̄ in eam partem inclinat, in quā maius pōdus imponitur, ita Aeschinem, eorum esse amicum, à quibus pluribus donis esset corruptus.

TEXT. *Et Theodamas, Archidamū dicebat, Euxeno Geometriam ignorant, simile esse, hac enim proportione, Et Euxenus Archidamo Geometriā sciētī similis erit.*

COMM. Altera imago hæc est, qua Theodamas contra Archidamum usus est. comparabat enim eum Euxeno Geometre, dicebatque nulla alia in re Archidamum ab Euxeno differre, nisi quod Euxenus esset Geometriæ peritus Archidamus imperitus. quod si Euxenus Geometriam ignoraret, nulla plane esset inter Archidamum & Euxenum differentia. quod cæteris in rebus pares essent, & ipsi dē uitii inquinati. nam conijcere licet, Euxenum improbum fuisse hominem, & id tantum in se boni habuisse, quod Geometriam intelligeret, qua arte Archidamus erat priuatus, ut in aliis omnibus Euxeno par & similis esset. in Geometriæ cognitione solum ab Euxeno superaretur. atque hæc imago potest ex proportione commutari hoc modo; si Archidamus Euxeno Geometriam ignoranti similis est, ergo Euxenus Archidamo Geometriam scienti similis erit. hoc est si Archidamus Geometriam disceret, tum planè Archidamo similis esset. Talis est ea, qua Polemo usus est in Sophocle laudando (ut scribit Diogenes Laertius) dixit. n. Sophoclem Homerum esse tragicum, & Homerū Sophoclem epicum esse. & illa, Magistratum esse legem loquentem, & legem esse mutū magistratū. rursus illa, poesim esse picturam loquentem, & picturam, mutam esse Poesim. multæ sunt igitur huiusmodi similitudines atque imagines quæ sibi uicissim ex proportione respondent.

TEXT. *Et id, quod est in Platonis Politia, eos, qui mortuorum corpora spoliant catellis esse similes, qui lapides quidem mordent, sed eos, qui iecerunt non attingunt.*

10 Hanc imaginem posuit Plato in quinto libro de Rep. ubi docet auari esse animi, & abiecti hominis indicium mortuos spoliare. & pusillæ mulierisque cogitationis, mortui cadauer esse inimicum existimare. cum iam ipse hostis euolauerit, & id tantum reliquerit, quo dimicabat. an putas (inquit) qui hoc faciunt, aliter se gerere, quam canes, qui sæuiunt in lapides, quibus icti fuerint, eos uero qui lapides coniecerunt, attingere non audēt.

Et quod de populo dixit, eum esse similem nauclero ualido quidem, sed surdaastro.

20 In sexto libro de Rep. Plato hac utitur imagine. cum. n. Socrates dixisset, tūc beatas fore Reip. cum aut sapientes eas regerent, aut qui illas regunt sapientibus obtemperarent, postea utitur hac similitudine atque imagine, ut dicat ciuitatem quæ rectorem non habeat, esse tanquam nauem sine gubernatore, quæ nauclerum ualidum quidem & robustum habeat, sed surdastrum, & rerum maritimarum imperitum, in qua singuli nauæ imperandi cupiditate trahantur, atque ita inter se contendunt, & nauclerum quasi stupore attonitum circumstant, & precibus ac minis rogēt, ut sibi clauum tradat, & aduersarios eiiciat, quo in loco nauem pro ciuitate posuit, nauclerum pro populo, nautas inter se contendentes, pro magistratibus qui Remp. administrant. Horatius populū R. beluarum multorum capitum comparauit. Cicero pro L. Murena, populi inconstantiam, freto atque Euripo comparat; quod fretum (inquit) quem Euripum tot motus, tantas, tam uarias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos æstus habet ratio comitiorum?

Et quod de poetarum uersibus, quos adolescentibus, nulla pulchritudine pradiis dixit esse similes; nā illi quidem cum defloruerint, hi uero si dissoluantur, non uidentur amplius esse uidentur.

40 Idem Plato libro de Rep. decimo, cum ostendisset poetarum non ipsam ueritatem attingere, sed tantum simulacra uirtutis imitari. sicuti pictores artificio suo faciunt ut aliquis sutor esse uideatur, quamuis ipsi sint eius artis imperiti: ita poetæ de quacunque re canant, sic illam numeris & harmonia exornant, ut perite dicere uideatur. Sed si quis eos uersus harmonia numerisq; spoliauerit, & ad solutam orationem deduxerit, omnē statim gratiā & uenustatem amittent. ut adolescentibus qui minime sunt formosi, dū in illo ætatis flore consistūt, aliquid pulchritudinis habere uideatur, sed cū primum ætas defloruerit, corporis eorum deformitas tota penitus apparet. Socrates in Euagora hoc idem sine imagine dixit, si quis (inquit) eorū, qui excellentes habentur, poetarum carmina metro spoliet, & ornamenta poetica remoueat, multo certe inferiora, quam nunc habeantur, esse uidebūtur.

Et quod Pericles de Samiis dixit, eos similes infantibus esse, qui cibum quidem capiunt, sed tamen plorant.

Pericles Atheniensium celeberrimus imperator, cum insulam Samum in Atheniensium ditio.

nem dedegisset, & postea Samiorum commodis, tanquam eorum patronus studeret, atque illi beneficia quidem oblata recipere, sed tamen perpetuò de Atheniensibus conquerentur, facetissimè dixit; Samios infantibus esse. perquã similes, qui cibum quidem à nutricibus accipiunt, sed tamen plorare non desinunt, quidam amicus noster, hominem alienas mensas cupidissimè appetentem, qui tamen uitium hoc dissimulabat, & rogari uolebat, antequam ad conuiuium accederet, facete coram dixit, similem esse foeminae intemperati, neque tamen prostratae pudicitiae, quae rem habere cum amante recusat quidem, sed tamen uim sibi afferri uehementissimè desiderat.

TEXT. *Et Bœotios ilicibus dixit esse similes. ut enim ilices se uicissim frangunt, ita Bœotios inter se praeliari.*

COMM. Idem Pericles Bœotios ilicibus comparabat. nam ex ilicibus fiunt cunei & clauæ, quibus dein de ilices alix franguntur. est. n. ilex è genere quercuû arbor dura & robusta, atq; aptissima ad usus ignis necessarios, quæ cuneis scindi solet, unde Virgilius in sexto Aeneid. cuneis & fissile robur scinditur. & in primo Georg.

Nam primi cuneis scindebant fissile robur.

Bœotij uero domesticis atque intestinis seditionibus laborabant, & inter se frequentissimè dimicabant. itaque uenusta est hæc Periclis imago, sicut (inquit) ilices se uicissim frangunt, ita Bœotij inter se digladiantur. Themistocles dicebat se Platano similem esse, ad quam homines, cû pluit, confugiunt, ut ab imbre protegantur, cum autem sudum est, folia decerpunt & euellunt, sic Athenienses in aduersis rebus (inquit) ad me cõfugiunt, in prosperis autem me inuadunt, & offendunt.

TEXT. *Et Demosthenes dixit populum eis esse similem, qui in nauis nauferant.*

COMM. Hic Demosthenes non ille est, qui fuit oratorum præstantissimus, sed alius in Rep. magni nominis, de quo Thucydides meminit, qui cû Nicia bellum gessit contra Siculos. hic igitur populum Atheniensem eis comparabat, qui solent in mari nauferare. cum enim præter solitum aliquis in mari nauigat, solet nauferare. sic populus sæpe et quæ recta sunt, fastidit. quod ita Cic. pro Milone testatur; Nihil. n. est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam uoluntas erga nos, sensusq; ciuium, qui non mō improbitati irascuntur candidatorû, sed et in recte factis sæpe fastidiunt.

TEXT. *Et Democrates nutricibus oratores comparabat; quæ cibos ipsæ deuorant, salina aut pueros inungunt.*

COMM. Democrates cum inuaderet oratores sui tpsis, tanquam expilatores Reip. qui eos fructus, quos populus Atheniensium capere debebat ipsi incipiebant, & exiguam partem populo relinquebant, dixit eos nutricibus esse similes, quæ cibos præmandunt, quos infantibus tradant, sed meliorem partem ipsæ deuorant, aliquid autem salinae permixtum pueris in os inferunt. hinc factum est, ut præmansum in os inferere dicantur, qui omnia etiã minima in docendo psequuntur. 2. de Ora. Cic.

10. sic ait, Atq; oia minima mafa (ut aiunt) nutrices, infantibus pueris in os inferant. Nonius ex Lucilio citat hoc carmen: sperans si ætatem eandem proferre poteslet, Mansum ex ore daturum.

TEXT. *Et Antisthenes Cephisodotum tenuem ac gracilem hoïem, thuri dixit esse similem, quod cû absumitur, hilaritatem affert. has. n. omnes, & tanquam imagines, & tanquam translationes proferre licet.*

COMM. Antisthenes, qui Cynicæ sectæ princeps & auctor fuit, cum Cephisodotum quendam gracile & macrum hoïem paulatim tabescētem, & recta ad mortem properantē, tanquam improbum & omnibus inuisum notare uellet, dixit esse thuri similem, qd̄ cum incenditur & absumitur, odore suo iucundo præsentēs exhilarat, sic eum ut perditū ciuem interitu suo multis hoibus gaudium excitare. iam igitur factis declaratum est, quomodo fiant imagines, sed in arbitrio atq; iudicio oratoris est, utrum eis tanquã imaginibus, an tanquam translationibus. utat, qm̄ parua est inter eas d̄ria, & exigua mutatioe facta uel imagines uel translationes sūt.

20. Quare quicquid probatur, cū tanquã translationes prolata fuerint, p̄spiciuū est, et imagines esse posse. nã imagines, sūt translationes orationis cõformatioe idigētes.

TEXT. *Quare quicquid probatur, cū tanquã translationes prolata fuerint, p̄spiciuū est, et imagines esse posse. nã imagines, sūt translationes orationis cõformatioe idigētes.*

COMM. Facillimum esse docet ex translationibus imagines conformare. cum imagines nihil aliud sint, quam translationes, quæ orationis conformatioe indigeant, addita similitudinis particula. ideo quæcunq; laudabiles erunt translationes illæ facile p̄nt ad imagines traduci hoc mō; pro M. Cœlio ait Cic. uideor mihi iecisse fundamenta defensionis meæ, hæc est translatio. conuerte hoc mō, uideor mihi tanquam fundamenta iecisse defensionis meæ, erit imago. pro R. Sestio est hæc pulchra translatio, ubi de P. Clodio loquitur; hanc tetram immanemque belluam, uinctam auspiciis, alligatam more maiorum, cõstrictam legum sacramentis, soluit subito legum cõsul. conuerte hoc modo, hunc quasi tetram immanemque belluam, & statim fiet imago.

40. Verum semper oportet eam translationem, quæ à proportione ducitur, ab utraq; parte sibi respondere, atq; in rebus eiusdē generis fieri. ut si phiala Clypeus, Bacchi dicitur, etiam Clypeus recte Martis phiala uocabitur.

COMM. Supra demonstratum est, quasdam esse translationes, quæ sibi vicissim ex proportione respondent. eas ait Aristoteles hoc loco oportere sibi ab utraque parte respondere, atque in rebus eiusdē generis fieri, qd̄ exemplo declarat; si quis. n. Bacchum ridere uelit, tanquã ebriosum & inertē, parū idoneū ad bella gerenda, poterit translate dicere, phialā esse Bacchi Clypeū; & eadē rōne cõmutata, si quis Martē laudare uelit, tanquã sobrium & bellicis rebus semper intentū, dicet Clypeum esse Martis phialā. ita si uisus dicatur esse corporis intelligentia, recte etiam intelligentia uisus animi esse dicetur. & si bene gubernator ciuitatis dicatur, etiam rector nauis bene dicetur.

TEXT. *Ac oratio quidē ex ijs, quæ dicta sunt cõponitur. Hæc.*

COMM. Haecenus de simplicibus uerbis locutus est, & docuit quæ usurpanda sint ab Oratore, & quæ fugienda, quoque modo sint tractanda, quæ ex eis, tamquam ex materia quadam oratio componitur. ut enim domus ex lignis lapidibus & cemento constructur, ita oratio ex simplicibus uerbis, quæ nisi structura quadam artificiosa inter se coniungantur, laudabilem orationem efficere non possunt. Itaque deinceps de uerborum coniunctione disserit.

TEXT. *Initium autem & fundamentum elocutionis est emendate loqui.*

COMM. Oratoria elocutio debet in primis esse emendata, & omni uitio carere, ut omnis barbarismi, & solacissimi foeditas absit (ut ait Quintilianus) quæ disciplina traditur à Grammaticis, ut nullum sit in uerborum constructione uitium, siue græco sermone utamur, quod Aristoteles uocat, *ἰσχυρισμὸς*, hoc est ita loqui, ut græci sermonis proprietates appareat, siue latino, siue hetrusco, siue quocumque alio. quam partem Cicero prætermisit, quia facilem esse suo tempore putabat, cum omnes latine loquerentur, & tamen quasi digito monstrauit, unde possit hauriri, cum ita scribit; Prætereamus igitur præcepta latine loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, & subtilior cognitio, ac ratio literarum alit, ac consuetudo sermonis quotidiani, ac domestici libri confirmant, & lectio ueterum oratorum ac poetarum. & in tertio de Oratore; linquamus (inquit) hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium. nostro tempore sunt hæc maxime difficilia, cum neque græcum, neque latinum sermonem natium habeamus, sed tamen à Grammaticis, non à Rhetoribus sunt petenda. Arist. breuiter hæc perstringit, & necessaria tantum attingit.

TEXT. *Hoc autem ex quinque rebus constat. Prima est in coniunctionibus, ut quis eas, sicuti natura postulat, uel ante, uel post in ordine collocet, ut inter se respondeant. ut, quidem, & ego quidem, postulat, uero, & ille uero.*

COMM. Ut emendate loquamur quinque rebus potissimum nos consequi posse docet, primo ut recte coniunctionibus utamur, secundo, ut proprietatem seruemus, tertio ut ambigua uitemus, quarto ut genera distinguamus, quinto ut numeros obseruemus. Ac primo quidem de coniunctionibus uerba facit, quo in loco aduertendum est Arist. appellare coniunctiones et pronomina coniunctionibus apposita. ut, ego quidem, ille uero. nam tres tamen orationis partes olim faciebant, nomen, uerbum & coniunctiones, quas posteriores deinde auxerunt. coniunctiones igitur ita distinguuntur, ut alia præponi uelint in ordine, alia uero postponi, quædam et sibi uicissim respondent. oportet igitur eis uti, sicuti earum natura postulat, neque ordinem pueriter, alioqui uitium erit, ut hæc duæ coniunctiones, quidem, & ego quidem, præponi solent, & post se duas illas postulare, uero, &, ille uero. ut consilium quidem præcedere debet, actio uero subsequi. Ego quidem bono animo hoc feci, ille uero malam in partem accepit. Ingenium quidem diligentiam

excitat, diligentia uero perficit ingenium. ego quidem illum subleuauit, ille uero mihi nocere studuit.

TEXT. *Sed eas oportet ita inter se respondere, ut facile memoria comprehendere possint, quod fiet, si non nimis longo intervallo disiunctæ fuerint.*

COMM. Non solum curandum est, ut opportune coniunctiones collocentur, sed et ne nimis longo intervallo sibi respondeant, nam hoc memoria impedit, & orationem confusam reddit. Itaque tamen spacium inter coniunctiones esse debet, quantum memoria facile comprehendere possit. peccant. n. nonnulli, qui periodos usque eo protrahunt, ut uno spiritu pronunciari non possint. & multa sæpe in media periodo inculcant, quæ confusam & perturbatam orationem reddant. ut si quis ita dicat, Postea quæ mihi renunciatum est de obitu filij tui, qui ualde ingeniosus erat adolescens, & omnibus amabilis, graciosus & suauis, & qui iam plurimum in literis profecerat, oēs. n. æquales suos longo iam intervallo superauerat, & cum natu maioribus contendebat, adeo ut oēs admirarentur, & de eius ingenio atque doctrina sibi magna pollicerentur, sane quæ pro eo ac debui, grauiter molesteque tuli. certe quia duæ illæ coniunctiones postea quæ, & sanequæ, nimis longo intervallo disiunctæ sunt, uitiosa est oratio. quod si ita dicamus, ut Ser. Sulpitius ad Ciceronem; Posteaquam mihi renunciatum est de obitu Tullia filia tua, sanequam pro eo ac debui, grauiter, molesteque tuli. bene & eleganter dixerimus. nam ea est coniunctionum distantia, quam auditor recordari facile possit, ut Aristoteles præcipit.

TEXT. *Neque oportet ante coniunctionem necessariam, aliam coniunctionem collocare: nam hoc paucis in locis conuenit: ut, Ego uero postquam mihi rem narrauit, uenit enim ad me Cleon rogans, atque obsecrans, eis in societatem assumptis profectus sum.*

COMM. Docet non oportere coniunctiones coniunctionibus accumulare, priusquam sententia sit perfecta, quæ hæc res magnam gignit obscuritatem, & odiosam ac molestantem reddit orationem. hoc est quod ait, non opus esse, ante coniunctionem, quæ necessaria est, ad sententiam orationis absoluendam, aliam coniunctionem inculcare. quæ hæc res uel nunquam, uel certe rarissime conuenit. atque hoc exemplo probat, quod ipse fortasse ab aliquo scriptore sumit, cuius nomen non ponit, ne uideatur aliquam cupide uituperare. Sic. n. ille, Ego uero postquam mihi rem narrauit, uenit. n. ad me Cleon rogans atque obsecrans, eis in societatem assumptis profectus sum. nam in hac periodo priusquam absolute sententia, quæ incepta fuerat ab illis coniunctionibus, Ego uero postquam, alia coniunctio fuit inculcata quæ est illa, uenit. n. quod sane tollit omnem orationis splendorem. sed hoc exemplum quod ponit Arist. non est admodum uitiosum, quæ una tantum coniunctio fuit inculcata. sunt qui plures & longiores periodos commisceant, ut nihil odiosius aut affectatius esse possit. nup. quodam amicus meus orationem ad me detulit, quæ ita exorsus fuerat, Quæquam nulla mihi Iudices est cum aduersario meo inimicitia, quæ multa in me meosque beneficia contulit, & postquam ciuitas nostra

à turbulentissimis belli tempestatibus cepit con-
 quiescere, mecum familiariter uixit, quoniam ijs-
 dem studiis ambo dediti sumus, & antequam eius
 pater moreretur, quotidie cum meo, qui adhuc ui-
 uit, uersabatur, atque eius cōsobrinus sororē meā
 habet in matrimonio, & præterea quātum ego po-
 tui semper ante hac eius commoditate studui. cu-
 ius rei cum ipse, tum alij multi, qui utrunque no-
 scunt, testes esse possunt, neque enim res est ob-
 scura, cum una ambo publice causas agamus, &
 multorum patrocinia simul suscipiamus. non po-
 tui tamen facere, quin pro salute Aurelij Cottæ,
 quem inquisitissime oppugnat, hanc causam suscipe-
 rem, & eius iniquitati, quātum facultas mea fert,
 aperte resisterem. hoc ego exordium cum perle-
 gissem, iucunde ridere cepi. quod ille admiratus,
 qui se magnifice dixisse putabat, causam à me que-
 siuit, cur illud non probarem. ego statim ei locum
 hunc Aristotelis ostēdi, atque interpretatus sum,
 deinde monui, ut huiusmodi inanes inculcationes
 uerborum & coniunctionum fugeret, quod ille
 uitium cum libenter agnouisset, ingentes mihi
 gratias egit, & se illud postea uitaturum recepit.
 in hoc uitium incurrunt etiam illi, qui parente-
 ses, aut longiores, aut frequentiores suis scriptis
 interponunt, semper enim uitiosa est parēthesis,
 nisi cum breuis est, & quodammodo necessaria.

TEXT.

*Nam in his uerbis multæ coniunctiones interposi-
 tæ sunt, antequam necessaria coniunctio reddatur. &
 si magnum interuallum esset inter initium, & illud
 uerbum, profectus sum, esset obscura locutio. Atque
 hic quidem unus est emendatè loquendi modus in
 coniunctionibus.*

COMM.

Vitium notat, quod in superiori exemplo com-
 missum est. multæ (inquit) coniunctiones inculca-
 tæ sunt, atque interpositæ, priusquam necessaria
 coniunctio redderetur. quod si plures etiam in-
 teriectæ fuissent, aut maius fuisset interuallum in-
 ter initium orationis, & illud ultimum uerbum,
 profectus sum, certe etiam uitiosior, & obscurior
 locutio facta esset. ut si ita dixisset; Ego uero, po-
 stea quam rem mihi narrauit, uenit enim ad me
 Cleon rogans atque obsecrans, ut quamprimum
 in forum accederem, neque diutius eius fortunas
 periclitari paterer, sed non tantum ipse uenire, ue-
 rum etiam alios, qui præsentés aderant, mecū ad-
 ducerem, eis in societatem assumptis profectus
 sum. hæc sane esset obscura locutio, quare uitandæ
 sunt huius generis interpositiones, quæ nimis in
 longum protrahuntur. Atque ita iam explicatus
 est primus modus emendatæ locutionis, qui fit in
 coniunctionibus.

TEXT.

*Altera est, cum proprijs ac suis nominibus res ap-
 pellantur, non autem circumscribuntur.*

COMM.

Altera pars emendatæ locutionis, est quando
 res appellamus proprijs atque suis nominibus,
 non autem eas multis ambagibus circumscribi-
 mus. hoc est, quod et Quintilianus libr. 8. docet,
 cum de perspicuitate loquitur, primus (inquit) in-
 tellectus est, sua cuiusque rei appellatio. nam qui

relictō proprio nomine rei, uult eam describere,
 sæpe in obscuritatem incidit, ut si quis medicus
 (ut ait Cicero secundo de Diuinatione) ægroto im-
 peret ut sumat, Terrigenam, herbigradam, domi-
 portā, sanguine calsā, potius quā hoium more Co-
 chleā dicere uelit. nā Pacuianus (inquit) Amphio,
 Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
 Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,
 Euiscerata, inanima, cum animali sono,

Cum dixisset obscurius, tum Attici respondēt,
 non intelligimus nisi apertè dixeris, at ille uno
 uerbo, testudo, non potueras igitur hoc à princi-
 pio Cytharista dicere? sunt igitur huiusmodi cir-
 cumscriptiones uerborum uitiosæ cum rem pro-
 prio ac suo nomine possumus appellare, ut si quis
 pro oculis dicat, eam corporis partem, qua uide-
 mus, pro auribus, ea membra, quibus sonos perci-
 pimus. pro equo, animal aptum ad sessorem susti-
 nendum & hinniendum. que licet etiam sint aper-
 tæ, tamen sæpe ridiculæ sunt. ut (quod ait Quinti-
 lianus) ille, qui in actione Ibericas herbas, se solo
 nequicquam intelligente dicebat, nisi irridēs hęc
 uanitatē Cassius Seuerus Spartum cum dicere
 uelle indicasset. risimus nuper ludi magistrū que-
 dam, qui cum nos domi suæ ad bibendum inuita-
 ret, dixit, uultis ne ingredi ad Bacchum meum sa-
 lutandum? Sunt tamen descriptiones quædā, quæ
 minime uituperantur, que rem clariore efficiunt,
 & ornatum afferunt orationi, de quibus hic nō lo-
 quimur. nam hoc in loco damnatur eorum uani-
 tas, qui cum rem aliquā proprio nomine possunt
 apertè dicere, uolūt eam obscure circumscribere.

30

Tertio est, cum ambigua uitantur.

TEXT.

COMM.

Ambiguitas orationis ei uitanda est, qui cupit
 emendatè loqui. nam (ut in Partitionibus ait Cice-
 ro) ambiguitate fit obscura oratio, quare quæ ambi-
 guum est, semper est uitiosum, nisi fortasse id de-
 dita opera fiat, ut statim dicetur. Cornificius ad
 Herennium libro quarto, Ambigua uitanda sunt,
 quæ obscuram reddunt orationē. fit ambiguitas
 uel in simplicibus uerbis, cū uerbū aliquod plura
 significat, & incertū sit, qua in significatione sit
 capiendū, ut Taurus & bouē significat, & sidus cœ-
 leste, & montē, & est propriū nomen uiri. uel in cō-
 iunctis, cū una oratio duas aut plures diuersas sen-
 tentias hęc pōt, ut in Illo Ennij carmine Aio te Aca-
 cida Romanos uincere posse. utraq; ambiguitas
 diligenter est euitanda. de hac re tota sic ait Quin-
 tilianus libr. 8. cap. 2. uitanda in primis ambiguitas,
 non hæc solū, quæ incertū intellectum facit, ut Chre-
 metē audiui p̄cusisse Demgā, sed illa quoq; quæ et
 si turbare non potest sensum, in idē tamen uerbo-
 rum uitium incidit. ut si quis dicat, uisum à se ho-
 miuem librum scribentem. Nam etiam si librū ab
 homine scribi pateat, male tamen cōposuerat, fe-
 ceratque ambiguum, quantum in ipso fuit.

40

50

*Hęc uitanda sunt, nisi quis contraria pro se face-
 re existimet. quod ij faciunt, qui, cū nihil habēt, quod
 dicant, aliquid tamen dicere uideri uolunt. huiusmodi
 .n. hoies poetico more talia proferūt, ut Empedocles.*

TEXT.

Duo

Duo præcepta superiora semper ab Oratore ser-
uanda sunt, hoc est, ne in rebus apertis, & suo
proprio ac certo nomine signatis, circumscrip-
tione utatur, & ne ambiguè loquatur, nisi for-
tasse intelligat, contraria sibi prodesse posse. tunc
enim licet & uerborum circumscriptio, & am-
biguis uti, non quia laudabile sit, sed quia neces-
sarium, cum non aliter Orator in causa possit esse
superior. hoc autem (inquit Aristoteles) ij plerun-
que facere solent, quos in causis uerba deficiunt,
& nihil habent quod dicant. nam uagari incipiunt
& circumlocutionibus uti, & poetico more finge-
re, ut aliquid tandem dicere uideantur, in quo ui-
tio multus est Empedocles. Cicero pro Roscio
Am. Erucium accusatorem facete irridet, quod cū
nihil haberet, quod diceret contra Roscium, ta-
men inania quædam nugatoriaque proferebat. Em-
pedoclem multis in locis Aristoteles damnat, q̄
& ambiguè locutus sit, & sibi ipse sæpe sit contra-
rius. Cicero in Lucullo sic ait, isti physici cum hæ-
rent aliquo loco exclamant, quasi mente incitati,
Empedocles quidem ut interdum mihi furere ui-
deatur, abstrusa esse omnia, nihil nos sentire, nihil
cernere, nihil omnino quale sit posse reperire. pri-
mus autem Empedocles mouisse aliqua circa Rhe-
toricem dicitur ut ait Quintilianus libro tertio ca-
pite primo.

TEXT. *Nam circuitus ille uerborum cum longus sit, faci-
le decipit, & auditores sic ab eo afficiuntur, ut impe-
rita multitudo cum ariolos audit ambigua loquentes,
temere enim assentiuntur. quale est illud;
Cræsus Halym penetrans magnam peruertet opum
uim.*

COMM. Exponit quam utilitatem interdum habeat ora-
tor ex longo uerborum circuitu, & circumlocutio-
ne, atque ex ambiguis dictis. facile enim auditores
decipiuntur, qui cum multa uerba audiunt, ma-
gna cum grauitate prolata putant ea, quæ dicun-
tur esse uera, iisque temere assentiuntur. cum autē
audiunt ambigua, sic afficiuntur, ut ij, qui ariolos
audiunt, atque oracula, quæ etiam imperiti putant
se intelligere, sed tamen in eis facile decipiuntur.
sicuti deceptus est Cræsus Lydorum rex. is enim
cum oraculum adisset, ut peteret an exercitū suū
ultra Halym fluuium cōtra hostes traduceret, hoc
respondum habuit;
Cræsus halym penetrās magnam peruertet opum
uim.

Nam (ut ait Cicero secundo libro de Diuina-
tione) hostium uim se se peruersurum putauit, per-
uertit autem suam: est autem facillimum in ambi-
guis decipi, quare qui decipere uolunt, ambigua
loquuntur, ut diuinatores, & Sophistæ, & inter-
dum etiam Oratores uincendi gratia, sed cum am-
bigue multa dicantur, qui nouit, quomodo quic-
que eorum diuidi explanarique oporteat, nunquā
decipitur. sunt etiam quædam ambigua dicta ri-
dicula & faceta, quæ in primis acuta, atque in-
geniosa putantur, ut in secundo de Oratore ait
Cicero.

TEXT. *Nam arioli generibus rerum utuntur in prædican-
do, quoniam in eis minus peccatur. ut qui ludit par im-
par, facilius diuinat, si uel paria, uel imparia esse di-
cit, quam si certum numerum explicat.*

COMM. Hæc ars (inquit) est diuinantium, ut generatim,
non autem particulatim futura prædicant, quod i-
deo faciunt, quia minus peccatur in generibus,
quam in singularibus. ut si aliquid e longinquo lo-
co quis uideat, facilius cognoscet esse animal, quā
esse equum, aut bouem. eodem modo facilius co-
gnoscet esse hominem, quam esse Fabium, aut Cor-
nelium. ita qui ludit par impar, ait Aristoteles, cum
interrogatur à socio, quid manu teneat, facilius di-
uinat, cum dicit esse paria, uel imparia, quam si di-
cat esse quinque aut decem. ludus hic est uulgaris
inter pueros etiam nostro tempore, de quo ita Ho-
ratus, Ludere par impar, equitare in arundine lon-
ga. solent enim pueri uel lapillos, uel tabas, uel ali-
quid aliud manu comprehendere, deinde ita sociū
interrogare, quod manu teneo, est ne par, an im-
par? quod si interrogatus diuinat, uictoriam conse-
quitur. atque ita uicissim ludunt, interdum etiam
pecuniis expositis de hoc ludo sic ait Quidius in
Elegia de Nuce;

Est etiam par sit numerus qui dicat an impar.
Ut diuinatas auferat augur opes.

30. Facilis est autem diuinitio, quoniam duo tan-
tum sunt hæc numerorum genera, par & impar.
quod si quis ad singularem numerum descendat, &
uelit explicare, quot sint ea, quæ à socio manu te-
nentur, ut quatuor, aut sex, aut octo, quoniam hi
numeri penè sunt infiniti, facile peccabit; & longè
rarius diuinabit idem q̄ in aliis generibus fit, ut si
quis dicat Græcos esse uanos ac mendaces, minus
errabit, quam si dicat hunc, uel illum Græcum ut
Demosthenem, uel Thucydidem uanum ac men-
dacem esse.

TEXT. *Ita qui dicit aliquid futurum, facilius diuinat, quā
si addat, quando, quo fit, & ut nates non adiungant,
quando.*

COMM. Rationem affert quare uates & augures in diui-
nationibus suis certum tempus non explicet, ne-
que dicat, quando id euenturum sit, quod ipsi præ-
dixerint. quoniam hac ratione uates peccant, si di-
xerint simpliciter aliquid futurum, quam si certū
tempus addant, & diem atque horam, qua id futu-
rum sit enunciēt. nam si Chaldæus dicat, Catilina
interficietur, respiciens ad eius prauas actiones,
& fortasse etiam ad influxum siderum, facile diui-
nabit. sed si dicat, Catilina cum ad annum quadra-
gesimum peruenerit, mense Septembri, die Martis
hora uigesima interficietur, rarissime diuinabit.
50. hoc in loco uidetur Aristoteles omnem diuinationem
tollere, atque eos, qui diuinandi artem profi-
tentur, ostendere, nihil aliud esse, quam fallaces ho-
mines, qui artificio suo multos in errorem indu-
cant, quod etiam Cicero secundo libro de Diuina-
tione copiose persequitur, ubi docet, nullam omni-
no diuinationem esse, in historiis tamen multa ex-
empla habemus eorum, qui non tantum annū sed
etiam

etiam diem prædixerunt; in quo magnum periculum alicui immineret. notissimum est id, quod C. Cæsari accidit, cui Spurina augur prædixerat, ut Idus Martias caueret, & cum eo ipso die Cæsar Spurinam irrideret, tanquam uanum, quod Idus Martias sine ullo suo periculo uenissent, Spurina respondit, uenere quidem Idus Martias, sed nondum præterire. paulo post Cæsar in Senatu fuit à coniuratis multis uulneribus confossus. sed tot sunt huius generis historiarum, ut impudentia sit, omnem penitus diuinationem negare, quamuis plurimi sint mendaces & fallaces diuinatores, plurimi etiam sint qui ad diuinandum cacodæmonum opera utantur, qui sit ut eam artem tanquam superstitionem atque illicitam, merito rejiciat christiana religio.

TEXT. *Hæc enim omnia similia sunt; quare nisi fiant alicuius rei gratia sunt fugienda.*

COMM. Ambigua, circumlocutiones, generalia dicta, sunt inter se similia, & ad fallendum accommodata, quare debet Orator, qui bonus uir est, ea referre, neque unquam eis uti, nisi fortasse aliquando necessitas cogere uideatur.

TEXT. *Quarta est, cum genera distinguuntur; quod Protagoras fecit, qui dixit alia nomina esse uirilia, alia muliebria, alia neutra. hæc enim etiam accurate seruanda sunt: ut, illa autem reuerfa, & collocata discescit.*

COMM. Quarta res, quæ locutionem emendatâ facit, est cum genera non confunduntur, sed ita distinguuntur, ut quæ uirilia sunt, uirilibus accommodentur, quæ muliebria muliebribus, quæ neutra neutrisquam distinctione Protagoras Abderites primus obseruauit, & admonuit ex consuetudine bene loquentium. dixit enim alia esse nomina masculina, alia fœminea, alia *ordn* hoc est uasa, & instrumenta, quæ neque macula, neque fœminea sunt, quæ postea Grammatici *idstipa*. i. neutra uocant, hanc eandem diuisionem in Arte poetica facit Aristoteles. Cicero in Partitionibus consecutionem uocat, cū genera, numeri, tempora, personæ, casus diligenter obseruantur. sic enim ait; Consecutio autem ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbet oratio. nam ut in simplicibus uerbis, quod non est latinum, sic in coniunctis quod non est consequens uituperandum est. Aristoteles ponit exemplum consecutionis in genere, de fœmina sic inquit, Illa autem reuerfa, & collocata discescit. nam si postquam dixit, Illa autem reuerfa, postea subiunxisset, & collocutus discescit, esset genere perturbata oratio. sed hæc facillima sunt, & a Grammaticis petenda.

TEXT. *Quinta est, cum multa, & pauca & unum recte quis appellat: ut, Hi cum accessissent, me percussissent.*

COMM. Non tantum ad genera, sed etiam ad numeros in uerborum constructione respiciendum est, ne forte perturbentur. ut multa & pauca plurali numero (ut uocant Grammatici) unum autem singulari profertur. quod exemplo demonstrat. ita enim

10 bene dicitur, Hi, cum accessissent, me percussissent. quod si quis dicat, Hi, cum accessissent, me percussit, numero esset oratio perturbata.

TEXT. *Omnino quod scribitur eiusmodi esse debet, ut & legi, & proferri facile possit, quæ duæ res eodem modo fiunt. hoc autem, non habet eam locutio, in qua multa sunt coniunctiones, & quæ non facile interpungi potest, qualia sunt Heracliti scripta.*

COMM. Qui laudabile aliquid conscribere cupit, is duo debet ante omnia prouidere, primo, ut quod scriptum est, sine ulla molestia atque impedimento legi facile possit, deinde ut eadem facilitate proferri pronuntiarique ualeat, quæ duo sunt ita inter se connexa, ut alterum ex altero pendeat. quod enim in legendo facile intelligitur, idem etiam in pronuntiando facile percipitur. contra uero cum in legendo laboratur, etiam in pronuntiando eodem scripto laborari necesse est quo uitio laborat primo ea locutio, quæ multas habet coniunctiones, deinde illa quæ non facile potest interpungi. nam coniunctiones sunt illæ quidem utilissimæ in oratione, si bene collocentur, & sibi uicissim opportune respondeant, sicuti supra demonstratum est, sed quoties multiplicantur, & inculcantur ita, ut in longum nimis spacium protrahatur oratio, & sensus implicetur, magnam afferunt obscuritatem. itaque minus frequentes coniunctiones uitandæ sunt. Interpunctio uero facit orationem apertam & illustram, sed ea, quæ interpungi non bene potest oratio, ut molesta sit, & obscura necesse est. quo generis scribendi delectatus est Heraclitus Ephesius, qui id eo *στρωτός* fuit appellatus, quoniam obscure scriberet, de quo ita Lucretius primo libro. Heraclitus inquit quorum dux prælia primus ob obscuram linguam. Cicero secundo de Finibus, ut Heraclitus, cognomento qui *στρωτός* perhibetur, quia de natura nimis obscure memorauit. hoc utroque uitio laborasse Fusium quendam & Pomponium tertio de Oratore Crassus ostendit his uerbis; Easdem res autem simul ac Fusius, aut uester æqualis Pomponius agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo, ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia ac uerba uerborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obstreperere uideantur. de hoc genere hominum qui confusè scribunt, sic ait primo Tusculanarum Cicero; Sed mandare quenquam literis cogitationes suas, qui eas nec disporre nec illustrare possit, nec delectatione aliqua alligere lectorem, hominis est, intemperanter ab utentis, & ocio & literis.

TEXT. *Magna enim difficultas est, Heracliti scripta notis atque interpunctionibus distinguere; quia dubium est, cuius parti uerba hæreant, posteriori ne, an priori, quod ex operis eius initio intelligi potest, ubi ita inquit; Rationis eius, quæ uere est, semper, ignari sunt homines: incertum est enim utri parti illud aduerbium semper, sit applicandum.*

Cau-

Causam explicat quare scripta Heracliti sint ob-
scura, neque facile possint interpunctionibus di-
stingui, nam uirille dedita opera ita scripsit, ut ple-
runque dubium sit, utrique parti uerba in medio
posita cohaereant, hoc est, utrum praecedenti, an sub-
sequenti. quod exemplo probatur, sumpto ab ini-
tio eius operis quod Heraclitus de Natura scri-
psit. Sic enim id opus exorsus est; Rationis eius, quae
uerè est, semper, ignari sunt homines. incertum est
autem, ait Aristoteles, utri parti sit applicandum
illud aduerbium, semper. Vtrum ita dicat, Ratio-
nis eius, quae uerè est semper; an ita semper ignari
sunt homines. loquitur autem Heraclitus de ratio-
ne diuina, quae semper uerè est, cum reliqua omnia
nunquam uerè sint. sed in perpetuo fluxu posita,
continenter mutantur, & modo orientur, modo in-
tereant. adeo ut eundem fluuium nemo possit bis
ingredi. quam opinionem secutus est etiam Plato,
qui sic ait in Timæo; Quid est, quod semper sit, ne-
que ullum habet ortum, & quod gignatur, nec un-
quam sit, quorum alterum intelligentia, & ratione
comprehenditur, quod unum semper, atque idem
est. alterum quod affert opinionem per sensus, ra-
tionis expertus, quod totum opinabile est, id gigni-
tur & interit, nec unquam esse uerè potest. quo ex
loco potest intelligi, illud aduerbium, semper, prio-
ri parti esse applicandum, hoc modo, Rationis eius
quae uerè est semper, nam in rebus naturalibus Pla-
to secutus est Heracliti opinionem, ut tantum ea,
quae ratione & intelligentia comprehenduntur,
semper uerè sint, quae uerò sub sensum cadunt, nã
quam uerè sint, nã omnino rationes rerum & no-
tiones siue species solae conseruantur, atque æter-
nae sunt, singularia uero continenter mutantur, &
modo nascuntur, modo intereunt, ut hominũ spe-
cies semper est, singuli homines nascuntur, & mo-
riuntur, atque ita in reliquis rebus omnibus fit, præ-
terquam in caelo, quod æternum & impatibile esse
statuunt. illa uero ratio sempiterna, de qua sensit
Heraclitus, quae semper uerè est, nihil aliud est, quã
Deus optimus Maximus, quem nemo hominum
perfectè intelligit, & hoc est, quod ait Heraclitus,
Homines ignaros esse rationis eius, quae semper uerè
est, de qua docte & eleganter Cicero sic ait in Aca-
demicis. Partes autem esse Mundi omnia, quae in-
sunt in eo, quae natura sentiente teneantur, in qua
ratio perfecta insit, quae sit eadem sempiterna: ni-
hil enim ualentius esse, à quo intereat, quam uim
animum esse dicunt Mundi, eandemque esse men-
tem, sapientiamque perfectam, quem Deum ap-
pellant, omniumque rerum quae sunt ei subiectae,
quasi prudentiam quandam, procurantem coele-
stia maximè, deinde in terris ea, quae pertinent ad
homines.

TEXT. *Præterea fit solacissimus, cum in uerborum coniu-
ctione, non redditur unicuique uerbo, quod exigit, ut,
si dicas. Sonitum & colorem uidentis, non bene dix-
eris, quia non est commune, sed, sentiens, quod est com-
mune.*

COMM. Solacissimus est, inquit, & maximum in loquen-

di ratione uitium quoties duo uel plura nomina
copulamur uni uerbo quod non ambobus aut om-
nibus sit commune, uel cum distinguere uolumus
quoties nõ unicuique uerbo id assignamus, quod
exigere uidetur. ut exempli gratia, si quis uelit, so-
nitum & colorem copulare, non bene dicet; Sono-
rum coloremque uideo, quoniam uidere, non est
commune sonitus, & coloris, sed ad colorem tan-
tum pertinet. neque enim sonitus uidetur, color au-
tem uidetur. itaque uitiosum est dicere, Sonitum
coloremque uideo, quod si dicas, Sonitum colo-
remque sentio, bene dixeris, quia sentire com-
mune est utriusque. tam enim sonitus, quam color
sentitur, hoc est sensibus percipitur, hæc est Aristo-
telis sententia. quod si hæc distinguere uolueris,
utrique quod conuenit, & proprium est, assignare
debes, ut sonitum audio, & colorem uideo. multi
igitur imprudentes in hoc uitium incurrunt, ut qui
dixit, uasa omnia, pecunias, equos, seruos secum ab-
duxit. neque enim abducere commune est omni-
bus, sed equis, & seruis tantum. Itaque dicendum
erat, uasa omnia & pecunias abstulit, equos & ser-
uos secum abduxit. in hunc errorem uidetur inci-
disse Virgilius in duodecimo Aeneid. cum ita ait,
Disce puer uirtutem ex me, uerumque laborem,
Fortunam ex alijs.

Quia discere non est commune uirtutis & for-
tunæ. sed cum excusat ratio carminis. in soluta cer-
te oratione non haberet excusationem.

*Fit etiam obscura locutio, nisi initio posueris id, TEXT.
quod multis interpositis postea dicendum est: ut, para-
ueram, postquam cum eo collocutus fuisset, hæc, &
hæc, & hoc modo, discedere. rectius enim dixeris; Pa-
raueram discedere, postquam collocutus cum eo fuis-
sem hæc, & hæc, & hoc modo.*

Præceptum hoc utilissimum est, ad effugiendã COMM.
orationis obscuritatem. ut quando multa sunt di-
cenda atque inculcanda, initio periodi ponamus il-
lud, quod postea multis interpositis esset dicendũ.

4° sic enim & nimis longas sermonis continuationes
& tardas uerborum traiectiones, atque hyperbata
quae uocantur, facile uitabimus. ponit autem exem-
plum primo uitiosum, deinde admonet, quomodo
possit emendari, si quis enim ita dicat, Paraueram,
postquam cū eo collocutus fuisset de rebus meis
domesticis, ut eas me absente procuraret, res rusti-
cas frequenter inuiseret, in urbe uadimoniam obiret,
accepti & expensi rationem haberet, domum in-
strueret, filijs & seruis cibos & uestimenta para-
ret, ab urbe discedere. certe quia multa sunt incul-
cata, priusquam incepta sententia absolueretur, fit
obscurior oratio. Quod si quis ita dicat, Paraueram
ab urbe discedere, postquam cū eo collocutus fuisset,
& quae sequuntur, nihil obscuritatis habebit.
hinc autem loquenti modum quo usus est hoc
in loco Aristoteles, sicut etiam latini usurpant,
hinc uirtutis gratia, ut Cicero primo de Inuentione;
Quidnam amplius desideratis Iudices cum uobis
hoc & hoc planum factum sit? & Quintilianus li-
bro sexto, Licet etiam dubitare, nunquid & nos fu-
gerit,

gerit, & quid respōsurus sit aduersarius his, & his. nam cum orationem habemus, illa deinde sunt explicanda, sicuti notarij solent, qui in stipulationibus & scriptis suis, frequenter ponunt, & cætera. Sed cum opus est ea dilatare, tunc omnia explicant ita igitur etiam Aristoteles hoc in loco, postquam eum eo collocutus fuisset hæc, & hæc, & hoc modo, si enim singula explicentur, ut nos supra conati sumus, sit contextus sermonis traiectione tam tardus, ut in hyperbatum finis eius differatur. quod euitandum esse, bene censet Aristoteles. de hac re sic ait Quintilianus libro octauo capite secundo; Etiam interiectione, qua & oratores & Historici frequenter utuntur, ut medio sermone, aliquem inserant sensum, impediri solet intellectus, nisi quod interponitur breue est. nam virgilius illo loco, quo pullum equinum describit cum dixisset;

Nec uanos horret strepitus

—com pluribus insertis alia figura, quinto demum uerso redit,

—Tum si qua sonum procul arma dedere

Stare loco nescit.

—Talis est ille locus in secundo Aeneidos, ubi Aeneas ita socios alloquitur.

—Iuuenes fortissima frustra

Pectora, si uobis audentem extrema cupido

Certa sequi, quæ sit rebus fortuna uidetis,

Excessere omnes adytis, arisque relictis

Dij, quibus imperium hoc steterat, succurritis urbi

Incensæ, moriamur, & in media arma ruamus.

Nam longe clarior & apertior fuisset oratio, si ita dixisset,

—Iuuenes fortissima frustra

Pectora, si uobis audentem extrema cupido

Certa sequi, moriamur, & in media arma ruamus.

Illa igitur interiectio plurium uerborum per aliam figuram sensum & intellectum impedit. quocirca semper quod interponitur breue esse debet.

TEXT.

Ad locutionis autem amplitudinem & granditatem hæc proderunt; primum si definitionem loco nominis ponas: exempli gratia, si non circulum dicas, sed figuram planam, cuius extremitas paribus a medio radijs attingitur. qui uero breuitati studet, is contra, nomen loco definitionis ponat.

COMM. li. 8. ca. 3

Quoniam omnis uis oratoris (ut ait Quintilianus) in augendo minuendoque consistit: ideo diligenter amplificandi minuendique præcepta notanda sunt, quæ ex hoc loco tractare incipit Aristoteles. Ac primo quidem ad orationis amplitudinem & granditatem, ait illud prodesse, si definitionem loco nominis ponamus. ut, si pro philosophia, rerum humanarum atque diuinarum scientiam dicamus. Si pro Rhetorica, apte, distinctè & ornate dicendi facultatem. pro homine Animal sagax, prouidum, acutum, memor, plenum rationis & consilij, ut primo de legibus definit Cicero. exemplum Aristotelis est, si pro circulo, dicas, figuram planam,

cuius extremitas paribus a medio radijs attingit. sic enim nos latine uertimus hanc Circuli definitionem, quam alii barbarè sunt interpretati, quam ex libro de uniuersitate Ciceronis accepimus, ubi ait Mundum esse globosum, cuius omnis extremitas paribus a medio radijs attingitur. potest etiam ita definiri latine. Circulus est forma plana, cuius a medio tantum abest extremum, quantum idem a summo. ut in secundo de Natura Deorum nota uimus, hæc ideo adscripsi præter consuetudinem meam, quia nonnulli putant, circulum non posse bene latine definiri. Sæpe igitur in amplificando, pro uno nomine, definitio ponitur, quæ pluribus uerbis explicatur, ut Cicero pro Milone, cum posset breuiter ita dicere, uidimus curiam incendi. tamen curiam definiens ita dilatauit. uidimus templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilij publici, caput urbis, aræ sociorum, portum omnium gentium, sedem ab uniuerso populo R. concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari. hoc est quod in Partitionibus ait Cicero ad amplificandum definitiones conglobatas maxime ualere, ut secundo de Oratore M. Antonius historiam ita de finit; Historia est testis temporum, lux ueritatis, uita memoriz, magistra uitæ, nuncia uetustatis. in peroratione pro Milone conglobatam gloriæ definitionem ita ponit, Esse hanc unam, quæ breuitatem uitæ posteritatis memoria consolaretur, quæ efficeret ut absentes adessemus, mortui uiueremus. hanc denique esse, cuius gradibus homines in cœlum uideantur ascendere. in commentario nostro quem scripsimus in Partitiones Ciceronis, obseruauimus a Cicerone, quatuor potissimum rationibus ex uno uerbo per amplificationem, plura uerba fieri, hoc est, per definitionem siue descriptionem, per enumerationem, per interpretationem, & per incrementum, quarum omnium exempla posuimus. Quoties autem breuitati studemus (inquit Aristoteles) tunc contra, nomen loco definitionis ponere debemus. atque ita definitionem ad unum uerbum reuocare, ut in Partitionibus docet etiam his uerbis Cicero, Ex oratione autem cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur. ut si pro eo, qui potest consilio atque oratione, & Senatus, & populi, & eorum qui res iudicant, mentes permouere, dicat oratorem pro laudatarum artium omnium procreatrice, atque parète philosophiam dicat. pro Troiani belli scriptore, Homerum.

Quod siquid acciderit obscenum, aut parum decorum, id si erit in definitione, nomen usurpabimus. si autem in nomine definitionem.

TEXT.

In ciuili oratione uitanda est omnis obscenitas & turpitude, neque ullum penitus uerbum admittendum est, quod aut inuerecundum aut parum decorum esse uideatur. sed quoniam interdum nos cogit necessitas, de rebus parum dictu speciosis uerba facere, tunc uti hac arte debemus, ut aduertamus utrum illa obscenitas sit in uerbo, an in definitione. nam si in uerbo fuerit ad definitionem confugere poterimus, si uero in definitione, confugie-

COMM.

fugiemus ad uerbum . atque ita facile uitabimus obscenitatē, huius rei sunt in promptu exempla . Quod enim poetis epigrammatum & satyrarum, conceditur, non idem heroicis poetis, aut oratoribus conuenire putandum est. licet igitur Catullus, Martialis, Iuuenalis uerba obscenissima usurpēt, non tamen Virgilius aut Cicero eis unquam utuntur, sed cum eas res appellare opus est, uerbis honestis circumscribunt . non igitur culum nominabit Orator, neque cacae dicet, ut Catullus dixit, sed ita describet, ut pro culo, dicat, partem corporis ad naturæ necessitatem datam, ut Cicero primo de officiis, pro cacare, dicat, ipsi necessitati corporis parere. atque ita pro uerbo definitionem ponet. Contra uero cum in definitione uerbi est obscenitas, uerbum ipsum Orator usurpabit, definitionem fugiet, ut, generare, uerbum est honestum, sed eius definitio turpis. neque enim potest quisquam actū ipsum generandi explicare, nisi obscenas corporis partes nominet, & earum coniunctionem. quod quam obscenum sit, quis non intelligit?

TEXT. *Erit etiam grandis oratio quæ translationibus & epithetis illustrabitur, modo ne in poeticam licentiam exeat.*

COMM. Translationes & addita ad nomen grandem & illustrem orationem efficiunt. sed aduertere semper opus est id, quod supra dictum est, ne nimis poetica sit oratio. quantum autem dignitatem & grauitatem orationis translationes adferant, atque epitheta penè infinitis exemplis ostendi potest, sed nos duobus aut tribus erimus contenti, poterat ita Cicero pro L. Murena dicere; non enim potuistis uirtutem uestram ostendere, sed duobus translatis uerbis ita illustrauit; Nullum enim uobis fors campum dedit, in quo excurrere uirtus, cognosci que posset. in Pisonem cum liceret ita dicere; Qui Remp. conseruasssem, multo splendidius, & grauius dixit; Qui in maximis turbinibus ac fluctibus Reip. nauem gubernasssem, saluamque in portu collocasssem. pro Milone, cum dicere posset, atque illum inuitum in iudiciū uocaret, maiori quadam grauitate dixit; Atque illam belluam iudicii laqueos declinantem iam irretitam teneret. de Epithetis nulla est dubitatio, quin plurimum orationem illustrent, si bene accommodata fuerint, ut iā supra copiose disputatum. poterat ita Cicero pro lege Man. proponere, dicendum est enim de Cn. Pompeij uirtute, sed duobus adiectis epithetis maiorem in modum membrum illud illustrauit, hoc modo, Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque uirtute. sed hoc (ut dixi) frequentissimum est.

TEXT. *Et si ex uno plura fiant, quod poeta saepe faciūt; ut quamuis unus tantum portus sit, tamen dicunt, Intra portus Achaicos, tale est illud;*

COMM. *Luctu scatenes has tibi do epistolas.*

Possumus (inquit) orationem augere, cum pro numero unius, multitudinis numerū usurpamus, quod poetæ frequenter faciunt, & hoc duobus exemplis probat. quamuis enim de uno tantum portu

loquatur poeta, tamen dicit, intra portus Achaicos; & apud Euripidem Iphigenia, cum epistolam unā Orestis fratri suo daret, quem tamen non agnoscebat, ut eam deferret, ad Orestem, quem esse absentem arbitrabatur ita dixit;

Luctu scatenes has tibi do epistolas.

Huius generis plurima sunt etiam apud Latinos poetas & oratores exempla. Ut Virgilius Georgicorum secundo, ubi de Italia loquitur;

Extulit hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,

Quamuis unus tantum Marius, & unus Camillus celebris fuerit. in primo Aeneidos de Sicheo sic ait;

—Ora modis attollens pallida muris

Crudeles aras traiecta que pectora ferro Nudauit.

Quamuis unum os, & unum pectus tantum Sicheus haberet.

Sic etiam Cicero ad Brutum cum de se tantum loqueretur; Populo (inquit) imposuimus, & oratores uisi sumus. Sed hoc frequentissimè facit, ut, cum de se tantum loquitur, numero multitudinis utatur; ut ad Lentulum, Nos in causa auctoritatem eominorem habemus, quod tibi debemus. Quintilianus libro. 8. cap. 6. sic ait; Maximè autem in orando ualebit numerorum illa libertas; nam & Lilius saepe sic dicit; Romanus prælio uictor, cum Romanos uicisse significat. ubi docet Quintilianus non tantum cum multitudinis numerum pro singulari ponimus, sed etiam contra, cum singularem pro numero multitudinis, orationem exornare.

Et si nomina non coniungantur, sed separatim singula proferantur, ut, eius mulieris, quæ nostra est: & contra breuiter hoc modo, nostra mulieris.

Ad augendam orationem pertinet disiunctio nominum, & membrorum, cum licet copulari possint, tamen non copulantur, sed separatim singula proferuntur, quod exemplo facili ostendit, si quis enim dicat; Eius mulieris, quæ nostra est, ornatum abstulit, nescio quid grandius oratio uideatur habere, quam si dicat; nostræ mulieris ornatum abstulit. hoc enim ad dicendi breuitatem spectat. ita si dicamus, is, qui Reip. gubernacula tenet. grandius erit, quasi dicamus, gubernator ciuitatis. & amor, quo seipsum unusquisque diligit, amplius & grandius est, quam, Amor sui.

Et si in dicendo copula adiungantur, nam contra breuius dicitur, detracta copula, modo ne dissoluta sit oratio; ut, eo profectus sum, atque differui, & eo profectus differui.

Etiam hoc facile est, dilatatur, inquit, oratio si copula adiungatur, contrahitur, si adimitur copula. modo ne oratio dissoluta fiat, quoniam esset uitiosa, nisi ex arte proficisceretur. exemplum hoc est, si dixeris; Eo profectus sum, atque differui. ita, Animum tuum & uoluntatem laudo, grauius, quàm Animi tui uoluntatem laudo. ita, Cicero, In puppi sedebamus, clauumque tenebamus, cum breuius, detracta copula potuisset hoc modo dicere. in puppi

pi sedentes clauum tenebamus. Virgilius.

-- Molemque & montes insuper altos Impo-
suit.

Magnificentius dixit, quam si dixisset, molem
montium, sed huius generis plurima sunt.

TEXT. *Atque etiam illa Antimachi ratio utilis est, nem-
pe ea commemorare, quæ rei non adsunt, quod ille fa-
cit in celebrando colle Theumesso: Est quidam modicus
collis, quem spiritus afflat, & quæ sequuntur. nam hoc
modo infinitè potest oratio amplificari.*

COMM. Pulchrum est hoc præceptū, quo Antimachus
poeta uti solebat in carminibus suis, ut cum in ali-
qua re celebranda nobis oratio deest, tunc ea com-
memoremus, quæ rei non adsunt, & probeamus i-
deo magnopere laudabilem esse, quod multis re-
bus malis careat, quæ in aliis rebus inueniuntur.
hac ratione usus est Antimachus, cum Theumessum
agri Bœotii collem celebraret & poemate quod
ita incipit; Est quidam modicus collis quem spiri-
tus afflat, pluribus enim uersibus collem eum lau-
dauit Antimachus, ut testis est etiam Strabo libro
nono. sed Aristoteles hoc loco principium tantum
poematis citat, quoniã notissimum erat, ut si quis
hoc tempore dicat celebratum esse portum à Vir-
gilio hac ratione, Est in secessu longò locus, hoc sa-
tis esset, quoniam omnes sciunt eam descriptionem
esse in primo Aeneidos. sic Antimachus in primo
libro Thebaidos collem hunc celebrauit, ut Ste-
phanus est auctor. aduertendum est autem quod
ait Aristoteles, hoc modo posse orationem infinitè
amplificari, quoniam ea penè infinita sunt, qui-
bus singulæ res carent, ut si uelim Cæsarem lauda-
re, mihi que desit oratio, confugiam ad ea, quæ Cæ-
sari non adsunt, & eis commemorandis orationem
amplificabo, ut Cæsar non crudelis est, ut multi
principes, non avarus, non intemperans, non sup-
bus, non contumeliosus, atque ita licebit plurima
persequi. hac ratione usus est Virgilius in secun-
do Georgicorum ubi laudat Italiam, sic enim
ait;

Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Inuertere satis immanis dentibus hydræ
Nec galeis densisque uirum seges horruit ha-
stis.

Et paulo post in eiusdem laudibus.

At rabidæ tigres absunt, & sæua Leonum
Semina, nec miseros fallunt aconita legentes.

Quin etiam Cicero in Pompeij laudibus hanc
rationem non prætermisit, cum ait; Non avaritia
ab instituto cursu ad prædam aliquam reuocauit,
non libido ad uoluptatem, non amœnitas ad dele-
ctationem, non nobilitas urbis ad cognitionem,
non denique labor ipse ad quietem. Sic etiam ar-
rogans ille Pharisæus in sacris literis seipsum laudans,
Deo gratias agit, quod non sit talis, quales reli-
qui sunt homines, quod non sit raptor, non inui-
dus, non maleficus.

TEXT. *Atque hæc quidem ratio in utranque partem uti-
lis est, & in bonis, & in malis, quæ non adsunt com-
memorandis. Vnde etiam poeta nomina confinxerunt,*

10 ut Achordum, Alyrum, quas appellationes à priuatio-
ne sumpserunt.

Magna est huius rationis utilitas siue laudare COMM
siue quis uituperare uoluerit. nam in utranque
partem plurimum ualet hoc modo. Si enim lauda-
re uoluerimus, mala quæ non ad sunt commemo-
rabimus, ut iam supra dictum est. Cicero Quintum
fratrem laudans ita inquit: non itineribus tuis per-
terri homines, non sumptu exhauriri, non aduen-
tu commoueri. uel utraque simul hoc est & bona,
& mala commemorantur, sed bona adiunguntur,
mala remouentur, ut in eadem epistola; cum urbs
custodem, non tyrannum, domus hospitem non
expilatorem, recepisse uideatur. Plinius in Panegy-
rico Traiani perquam sanè artificiosè sic ait; Non
enim periculum est, ne cum loquar de humanita-
te, exprobrari sibi superbiam credat, cum de fruga-
litate, luxuriam, cum de clementia crudelitatem, cum
de liberalitate auaritiam, cum de benignitate, liuo-
rem. cum de continentia, libidinem, cum de labo-
re, inertiam, cum de fortitudine, timorem. Cicero
pro M. Cælio cum non haberet fortasse quæ bona
commemoraret, in laudando Cælio mala remo-
uet, hoc modo, In M. Cælio nulla luxuries reperit-
tur, nulli sumptus, nullum æs alienum, nulla con-
uiuiorum ac lustrorum libido. quoties autem uitu-
perare uolumus, bona quæ non adsunt, commemo-
rabimus. unde (inquit Aristoteles) etiam poetæ no-
mina à priuatione confinxerunt uituperandi gra-
tia, ut Achordum, & Alyrum. quæ duo uocabula
sunt à Musica desumpta, nam Achordum dici po-
test instrumentum musicum cum eius chordæ nõ
benè sunt intentæ, neque inter se conueniunt, quo
tempore si tangantur, insuauem, & iniucundum
sonum emittunt. eodem modo alyrum dicitur, quod
& suauitate priuatum est, quam lyra seu cithara
fundere consuevit. cuius generis etiam apud Lati-
nos sunt infinita penè nomina, ut, excors, & ue-
cors dicitur, stolidus & fatuus homo, quasi sine cor-
de, aut deprauato corde sit, in quo putabant esse sa-
pientiam. iners uocatur piger & desidiosus, quasi
nulla arte præditus. iã ignauus, imperitus, amens, de-
mens, inhumanus, impius, intemperas, insipientis, impu-
dicus & infinita alia sunt à priuatione desumpta. Sed in
uituperando frequentissimè bona quæ non adsunt
commemorantur, ut improbius qui uituperatur
appareat. Cicero pro A. Cluentio de Sasia Cluen-
tii matre. Deinde ita flagrare cœpit amentia, sic
inflammata ferri libidine, & eam non pudor, non
pudicitia, non pietas, non macula familiarum, non ho-
minum fama, non filii dolor, non filiarum merces à cu-
piditate reuocaret. aliquando in uituperando tol-
luntur aliqua mala, ut grauiora ponantur, quod ter-
tia in verrem actione Cicero facit hoc modo; Non
enim furem sed ereptorem, non adulterum, sed ex-
pugnatorem pudicitia, non sacrilegum, sed ho-
stem sacrorum religionumque, non sicarium, sed
crudelissimum carnificem ciuium, sociorumque
in uestrum iudicium adduximus. pro Milone de
Clodio: cui iam nulla lex erat, nullum ciuile ius,
nul-

nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis iudiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat.

TEXT. *Hoc idem magnopere probatur in eis translationibus, quæ ex proportione ducuntur, ut si quis dicat tubæ sonitum esse cantum alyrum.*

COMM. Sed quædam translationes à proportione ductæ, de quibus iam supra diximus, ut si quis dicat libros esse tela philosophi, & tela esse libros militis, aut, amicos esse diuitias uiri liberalis, & diuitias esse amicos auari. in huiusmodi translationibus (inquit Aristoteles) ualde commendantur hæc nomina quæ à priuatione sumuntur. quod exemplo declarat, si quis enim dicat, tubæ sonitum, esse cantum a lyræ suauitate multum alienum, & planè alyrum, optimè dicit. uideamus igitur proportionem, quæ semper est in quatuor rebus, ut Geometræ docent, uocemus autem docendi gratia sonû tubæ, clangorem, & lyræ sonum tantum. Sicut igitur tuba ad clangorem, ita lyra ad cantum se habet, & conuersa proportione, sicuti clangor ad tubam, ita cantus ad Lyram, & permutata proportione, sicuti tuba ad cantum, ita lyra ad clangorem: quare possumus hac ratione dicere, tubæ sonum, esse cantum alyrum, hoc est sine lyrica suauitate, & lyræ sonum esse clangorem musicum. ita si quis dicat, tristitias esse animi epulas insuaues; aut aliquem ab epulis discendi semper insatiatum discere.

TEXT. *Decorum autem illa seruabit oratio, quæ motus animi miscebit, & quæ mores exprimet, & quæ subiectis rebus conueniet.*

COMM. Iam de orationis decoro uerba facere incipit, quod maximi esse momenti non minus in eloquentia quam in cæteris rebus sapientes statuerunt, de quo ita Cicero in Oratore ad Brutum; Sed est eloquentiæ sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia. ut enim in uita, sic in oratione nihil est difficilius, quam quid deceat uidere. *πρότιον* appellant hoc Græci, nos dicamus sanè decorum. de quo præclare & multa præcipiuntur, & res est cognitione dignissima. huius ignorance non modo in uita, sed sepius & in poematis, & in oratione peccatur. Aristoteles tribus in rebus ponit orationis decorum, primo in motibus animi, secundo in moribus exprimendis, tertio in subiectis rebus; primum ad ipsos auditores pertinet, secundum ad oratorem, tertium ad causam, de qua agitur. decet enim & misere motus animi quando causa postulat, ut iudices contra improbos incitentur, eos oderint, illis irascantur, seuerè condemnent, & puniant. contra uero tueantur innocentes, diligant, in eos comes & misericordes sint, & benigne absoluant. de iis autem motibus animi satis in secundo libro dictum est decet etiam in oratione mores amabiles exprimere. nihil arroganter de se dicere, non se nimium deprimere, se beneficium & officiosum ostendere. de qua re etiam supra satis dictum est. denique decet analogiam & proportionem rerum earum, quæ

tractantur conseruare, ut humilia demisse; mediocria temperate, magna sublimer dicantur. hanc decori diuisionem uidit etiam Cicero in Oratore ad Brutum, cum ita inquit; Semperque in omni parte orationis ut uita, quid deceat, est considerandum: quod & in re, de qua agitur, positum est, & in personis, & eorum qui dicunt, & eorum, qui audiunt.

Erit autem rebus conueniens, si neque de rebus amplissimis tenuiter & summissè, neque de tenuibus rebus grauitè & amplè quis dixerit.

COMM. Sigillatim tria illa explicat, quæ ad orationis decorum pertinent, ac primo docet, quomodo positi analogia seruari ita ut oratio rebus conueniat. neque enim ullo modo conuenit ut res amplissimæ grauisimæque tenui & summissa oratione tractentur, neque contra, ut res tenues, graui & amplo stylo proferantur. Quam enim (ait Cicero in Oratore) indecorum est, de stillicidiis cum apud unum iudicem dicas, amplissimis uerbis, & locis uti communibus, de maiestate populi R. summissè & subtiliter, & magna grauitè, & mediocria temperatè potest dicere.

Sed neque abiectio nomini ornatus est adhibendus, alioqui comædia uidebitur: quod crebro facit Cleophon. talia enim quadam profert, ac si diceret, uenerandam ficum.

COMM. Ut in rebus decorum seruetur, illud etiam aduertendum est, ne abiectis hominibus ornatum aliquem elegantiore adhibeamus. quod non oratoricæ dignitati, uerum potius comicæ dicacitati conuenit. Comici enim poetæ ut risum concitent, sæpenumero supra decorum res aliquas exornant, ut Cleophon facere crebro solitus est. is enim ait Aristoteles, uilibus & abiectis nominibus excellentiorum ornatum adhibet, ut non dubitaret etiam dicere, uenerandam ficum. Græcum illud epithetum, *πρόνια*, rebus tantum cælestibus ac diuinis accommodatur. Sic enim frequenter Homerus deas appellat, ridiculum igitur esset *πρόνια αὐκλή*, id est uenerandam ficum dicere, hoc est planè quod græco pro uerbis dicitur, *τόν ἐν βασιλῆ μύρον* id est, in lente unguetum, quoties egregia res aliqua, uili & abiectæ adiungitur, ut si quis dicat, egregiam atque præstantem meretriculam, honestissimum & grauisimum ganeonem, optimum & integerrimum scurram, eruditissimum cerdonem, præstantissimum tabernarium, amplissimum olitorè, quæ si ridiculi gratia dicantur, interdum leporem quendam & urbanitatem præ se ferunt, si uero serio proferantur, omnino sunt uitiosa, & ab oratore magnopere fugienda.

Motum animi miscebit oratio irarum plena; cum de aliqua contumelia agitur.

COMM. Qui se contumelia affectum ab aliquo probare uult, is oratione uti debet irarum plena, quo motu animi misceat, & iudices ad indignationem concitet, alioqui fidem facere non poterit. quod Demosthenes summus orator ostendit, cū enim ciuis quidam ad eum accessisset, ut eo patrono uteretur

tur contra illum à quo se uulneratum esse dicebat, idque lentè ac remissè peteret, negauit Demosthenes id esse uerum, neque se patrociniū eius suscipere uelle dixit. tunc ciuis ille, elata uoce clamare cœpit & uociferari uerissimum esse quod diceret, & se graui contumelia affectum. itaque summa cū indignatione discedebat, cum Demosthenes eum reuocans dixit. nunc demum intelligo te uera dicere, cum animi dolorem ostendas. hac ratione Cicero M. Calidum hominem alioqui disertissimum refutauit, quod ille cum Q. Gallium accusaret ueneficii cum pestem capitis sui, cum indicia mortis se comperisse manifesto, & manu tenere diceret, tam solutè egisset, tam leniter, tam oscitanter, Tu istuc (inquit) M. Calidi nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrimè soleas, tuam negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingenijs elicere uoces, & querelas solet? in hac re mirabilis est ubique Cicero. quin etiam Virgilius mira frequenter arte motus animorum exprimit, ut in undecimo Aeneidos, cum Turnum inducit respondentem Dranci, qui de illo contumeliôsè conuentionatus fuerat, sic enim ait;

Talibus exarsit dictis uiolentia Turni

Dat gemitum, rumpitque has imo pectore uoces.

Neque enim magis iratum animum effingere potuisset, quam in illa finxit oratione, quam Turno attribuit.

TEXT. *Quod si impia & turpia facta tractanda sunt, id cum indignatione, cauteque & quasi timide faciendum est.*

COMM. Quoties ea tractamus, quæ sunt contra religionem & honestatem, plena impietatis & turpitudinis, magnam indignationem ostendere debemus, & illa tam cautè timideque proferre, ut ab eis toto animo atque omni cogitatione abhorreere uideamur. ut Cicero tertia in Verrem actione, Tante ne tuæ Verres libidines erūt, ut eas capere ac sustinere, non prouinciarum populi R. non nationes exterarum possint? tunc quod uideris, quod audieris, quod concupieris, quod cogitaris, nisi id ad nutum tuum præsto fuerit, nisi libidini tuæ, cupiditati que paruerit, immittentur homines? expugnabuntur domus? ciuitates non modo pacatæ, uerum etiam sociorum atque amicorum ad uim, atque arma confugiens, ut ab se, atque ab liberis suis legati populi R. scelus, atque libidinè propulsare possint? pro A. Cluentio de Sasia Cluentij matre, Nubit genero Socrus nullis auspiciis, nullis auctoribus, funestis omnibus omnium. O mulieris scelus incredibile, & præter hanc unam in omni uita inauditum, o libidinem effrenatam & indomitam, o audaciam singularem. non timuisse si minus uim deorum hominumque famam, at illam ipsam noctem, facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiarum? non parietes denique ipsos superiorum testes nuptiarum? perfregit, ac prostrauit omnia cupiditate ac furore. interdum etiam cautè, & quasi timide

dè quæ turpia sunt, idè Cicero persequitur, ut hoc in loco præcipit Aristoteles. nam in secunda Philippica de Antonio sic ait; sed iam stupra & flagitia omittam, sunt quædam, quæ honestè non possum dicere. tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ à uerecundo inimico audire non posses.

Si uero laudabilia cum animi uoluptate.

Cum aliquid in oratione nostra ponimus, quod laudabile sit, id cum animi uoluptate facere debemus, ut ostendamus nos eis magnopere delectari, quod ita Cicero pro Lege Man. facit. Pro dii immortales, tanta ne unius hominis incredibilis ac diuina uirtus tam breui tēpore lucem afferre. Reip. potuit? & infra; Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum intuentur. rursus infra; humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis uirtutem eius pugnantem timuerint, an mansuetudinem uicti dilexerint. sed tota illa pars, quæ Pompeium laudat, talis est, ut magnam animi uoluptatem præ se ferat. sic etiam pro Cor. Balbo; O Cn. Pompeii sic latè longèque diffusa laus ut eius gloriæ domicilium communis imperij finibus terminetur. sic Aeneas apud Virgilium Didonem laudans animi uoluptatem ostendit,

Quæ se tam læta tulerunt

Secula? qui tanti talem genuere parentes?

Si miserabilia demisse, at humiliter, & in cæteris eodem modo.

Si res tractamus miserabiles, demissa atque humiliter oratione uti debemus, ut animos iudicum per conuersionem ad misericordiam moueamus. cuius rei Cicero mirabilis est artifex, ut in hac parte longe Demosthenes superior habeatur, quod eius perorationes declarant, quas tantum legentes, quasi lachrymare compellimur. ut pro Milone, O me miserum, o infelicem, reuocare tu me in patriam Milo potuisti per nos, ego te in patria per eosdem retinere non poterō? quid respondebo liberis meis qui te parētem alterum putant? & totus ille locus (ut dixi) omnes fere perorationes defensionum apud Ciceronem maximam habent miserationem ut eis nihil artificiosius excogitari possit. apud Virgilium nono Aeneidos oratio est matris Euryali, qua nihil miserabilius, nihil demissius, & luctuosius inueniri potest.

Hunc ego te Euryale aspicio? tu ne illa senectæ

Sera meæ requies? potuisti relinquere solam

Crudelis? nec te sub tanta pericula missum

Affari extremum miseræ data copia matri?

et quæ sequuntur. notissimus est enim locus. hoc igitur modo etiam in cæteris pro rerum, quæ tractantur uarietate motus animi miscere licet.

Locutio enim rebus accommodata ad persuadendum plurimum ualet: nam animus auditoris in errorem trahitur, qui ea uere dici putat, quoniam in eiusmodi rebus se se homines habent. quare licet ita se res non habeat.

TEXT.
COMM.

TEXT.
COMM.

TEXT.

habet, ut orator dicit, tamen ita se habere putant.

COMM.

Magnam esse uim in elocutione docet, quæ bene rebus accommodatur. adeo ut interdum non minus quam argumenta persuadeat, hoc autem ab errore quodam auditorum nascitur. nam auditoris animus in errorem trahitur, cum in seipso quodammodo ita rōcinatur, hoies in eiusmodi reb. ita sunt affecti, ut hic Orator se affectū oratione sua ostendit, ergo quæ dicit: uera sunt. sed hæc est fallacia, quæ à consequentibus fieri solet, ut in 2. lib. docuimus, neque. n. hæc ratio uicissim retro commeat, aut conuertitur, Qui contumelia sunt affecti, magna cum indignatione illū accusant, à quo sunt contumeliam passi. Igitur etiam qui cum indignatione accusant, contumelia sunt affecti. potest enim quis fictè, & simulatè cum indignatione dicere, qui tamen nulla fuerit affectus contumelia. eadem ratione demissè & humiliter interdum Orator dicit, ut misericordiam moueat, cum tamen fortasse res illa, de qua dicit, nulla sit miseratione digna. itaque decipitur auditor, & quamuis non ita se habeat res, ut Orator dicit, tamen propter eius artem & locutionem ita se habere putat. qui uult igitur auditores commouere, seipsum prius cōmoueat oportet, & ita se afficiat, quomodo cæteros affici uult, quod etiam Horatius in Arte sic præcipit,

— Si uis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi, tua me infortunia lædent.

Ita M. Antonius secūdo de Oratore; Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut inuideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes ij motus, quos orator adhibere uolet iudici, in ipso oratore impressi esse, atque inuisti uidebantur. Quod autem indignatio, conquestio, misericordia simulari possint oratione, declarant poetæ tragici, qui in rebus fictis & commentitiis ita uehementes sunt in dicendo, ut sæpe uel legentes tantum lachrimare cōpellant, declarant histriones qui in agendo maximum sæpe animi dolorem præ se ferunt. ut secundo de Oratore M. Antonius testatur.

TEXT.

Atque auditor semper eodem modo afficitur, quod orator, etiam si non uerè dicat, quæ de causa multum oratores ita uehementèr commouent auditores, ut eos quasi attonitos reddant.

COMM.

In ptate est oratoris ut auditorem quō uelit afficiat, nam prout affectus est orator ipse, ita et auditor afficitur, neque refert utrū uera an falsa dicat. sic. n. in fictis rebus afficitur, ut in ueris. Itaque multi oratores cum hoc intelligant, tantopere cōmouent auditorum animos, ut attoniti quodammodo esse uideantur. quod præter cæteros Pericles fecisse dicitur, quem tonare, fulminare, permiscere Græciam dixit Eupolis. de hac re gloriatur Cicero in Oratore ad Brutum, sic enim ait. Quo genere nos mediocres, aut multo et minus, sed magno semper usi impetu, sæpe aduersarios de statu omni deiecimus. nobis pro familiari reo summus

Orator non respondit Hortensius. à nobis hō audacissimus Catilina in Senatu accusatus obmutuit: nobis priuata in cā magna & graui cū cœpisset Curius pater respondere, subito ascedit, cū sibi uenenis ereptam memoriam diceret. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod et si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant, in quo ut uiderer excellere, non ingenio, sed dolore allequebar. tradunt Virgilium cum 6. Aenei. librum recitaret coram Augusto, & eius Sorore Octauia, atque ad eum locū peruenisset ubi Marcelli Octauia filii mortē deflet; tam uehementèr oēs, qui aderant, commouisse, ut ipsa Octauia animo deficeret, & alii præ nimio fletu quasi attoniti redderentur. unde Augustus Virgilio silentium imperauit. sed is se ad finem libri peruenisse respondit. Hegesias Cyrenæicus humanæ uitæ calamitates tanta dicendi grauitate persequēbatur, ut plerique eo audito sibi statim manus inferrent, & mortem consciscerent, qua de causa à rege Ptolemæo prohibitus est ea dicere. M. Antonius ille disertus, cum Marius & Cinna quosdam milites ad eum interficiendum misissent, tam uehementi oratione eos cohibuit, ut obstupescit distinctos iam in eum gladios uaginis reddiderint, & eo incolumi relicto discesserint, sed paulo post P. Antonius, qui eum non audierat, subito irruens diuinum in dicendo hominem trucidauit.

Quin hæc a signis ducta demonstratio mores exprimit, quoniam singula hominum genera, singulosque habitus sua quadam propriaque consequitur oratio.

TEXT.

Tertiam decori partem aggreditur, quæ est, ut oratio mores exprimat. hæc (inquit) oratio quæ a signis ducitur, non tantum animos mouet, sed et dicentis mores exprimit, quoniam hoc oēs penè exploratum habent ex oratione cuiusque mores & habitus animi cognosci. unde prouerbiū illud uulgo celebratum; Qualis uir, talis oratio. Itaque Socrates apud Platonem, Charmidem loqui iubetur, ut cum uideat, quasi ex eius oratione de moribus & habitu iudicaturus esset. cum enim diuersa sint hominum genera diuersos etiam mores & habitus obtinent, quo fit ut etiam diuerso modo loquantur, nam arrogantis hominis oratio timida est & inflata, Demissi, humilis & abiecta, Tristis, seuera & aspera, Urbani, faceta & iocosa, Rustici dura & inculta, Benigni comis & affabilis, Inuidi, ieiuna & maledica, Impudici lasciuia & obscena. atque ita de reliquis. Ergo quoties Orator indignatur propter res impias & inhonestas, ostendit se uirum bonum atque integrum esse, quoties innocentium miseras & calamitates deflet, se humanū & misericordem esse declarat. atque his tanquam signis mores suos affingit orationi, ut bonus omnino uir appareat. hoc est quod ait Aristoteles hanc demonstrationem a signis ductam, hoc est à moribus animi, qui significantur in oratione, mores exprimere.

COMM.

B b Genera

TEXT. *Genera autem intelligo singulas aetates, ut puer,*

senex, & mulier, & uir, & Lacon, uel Theſſalus.

COMM.

Quia dixerat singula hominum genera, & singulos habitus, propriam orationem hinc, nunc declarat, quae dicantur hominum genera, & qui dicantur habitus, genera (inquit) primum uoco singulas aetates, qualis est puer, uir, senex. Omnes enim uiri simul unum genus hominum conficiunt, ita omnes uiri simul, & omnes senex, neque dubitandum est, quin sicuti mores singularum aetatum diuersi sunt, ut in 2. lib. docuimus, ita et oratio sit diuersa, nam alio modo loquitur puer, alio uir, alio senex. uitam enim hominum in hac tres aetates Aristoteles distinguunt. praeterea sexu quoque discernuntur hominum genera, nam est genus muliebre, & genus uirile, si quidem alia oratio muliebri conuenit, alia uiro. denique nationes etiam ad hominum genus distinguendum ualent, unde dicimus Agelilaum Laconem genere fuisse, Achillem Theſſalum. Ergo genera hominum tribus rebus distinguuntur, hoc est, aetate, sexu, natione. quidam addunt conditionem ac fortunam, quoniam aliter loquitur diues, aliter pauper; & ordinem. nam mercator alio sermone utitur, alio miles, alio agricola. sed haec duo potius ad habitum uidentur referenda. Horatius in Arte poetica uidetur quinque differentias statuisse, cum ita inquit;

Intererit multum Dauus ne loquatur an Heros;
Maturus ne senex an adhuc florente iuuenta
Meruidus, an matrona potens, an sedula nutrix,
Mercator ne uagus, cultor ne uirentis agelli,
Colchus an Assyrius, Thebis nutritus an Argis.

Prima differentia est in fortuna, secunda in aetate, tertia in sexu, quarta in ordine, quinta in natione. ergo tribus Aristotelis differentiis duae sunt ab Horatio additae. hoc est Fortunam, & ordinem.

TEXT.

Habitus uero quibus uita hominum informatur, non enim quoniam habitu uita uariatur. quare qui uerba ad habitum accommodat, is mores affingit orationi. neque enim eadem, aut eodem modo agrestis homo dicet, quae uir ingenuis artibus expolitus.

COMM.

Habitu hoc in loco non in tam ampla significatione capi uult ut in Dialecticis capitur, hoc est, per omni uitae consuetudine stabili & firma, quae non facile mutari possit. quoniam non omnis eiusmodi consuetudo mores euariat, ut qui sordidas artes tractant, caetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius, caeterique opifices mercenaria nihil enim prohibet eos iisdem esse moribus, quam uis diuersos animi habitus contraxerint propter artium uarietatem. ita qui sunt ingenuis artibus excolti, ut Grammatici, Rhetores, Dialectici, Mathematici, philosophi possunt iisdem esse moribus, licet haec scientiae sint distinctae. quid ergo uolo (inquit Aristoteles) hoc in loco eos habitus intelligi, quibus uita hominum informatur, & ab alijs distinguuntur, qui uariare mores solent, quales sunt eruditio, ignorantia, mercatura, agricultura, militia, caeteraque huiusmodi. nam sine ulla dubitatio

ne uir eruditus alio modo loquetur quam imperitus & indoctus. eadem ratione aliter mercator quam agricola, aliter miles quam pastor. hoc est, quod elegans ille poeta cecinit;

Nauita de uentis, de tauris narrat arator,

Enumerat miles uulnera, pastor oues.

Debet igitur Orator non tantum genera hominum, sed etiam habitus respicere, ut ad eos uerba sua accommodet, sic enim facile mores oratione exprimet, hoc est quod etiam Horatius docet in Arte poetica.

Respicere exemplar uitae, morumque iubebo

Doctum imitatore, & ueras hinc ducere uoces.

Afficiuntur etiam auditores ea ratione, qua ad satietatem usque utuntur ijs, qui orationes scribunt; Quis autem nescit? Omnes intelligunt. assentitur enim auditor, ueritus ne, quod caeteri omnes intelligunt, ipse solus ignoret.

Est quaedam ratio (inquit) utilis quidem ad mouendos auditorum animos, sed qua tamen nimis frequenter utuntur quidam oratores, qui orationes domi conscribunt. ea uero est, cum ostendimus ea, quae dicuntur a nobis esse clara & aperta, & omnibus nota, uel per interrogationem hoc modo; Quis autem nescit? Quis est, qui hoc non intelligat? Cui dubium hoc esse potest? Quis hoc ignorat? uel etiam ita sine interrogatione, omnes hoc intelligunt, Omnes sciunt. Nemo est, qui nesciat. nam auditor, cum has dicendi formulas audit, confestim assentitur. quoniam ueretur ne ipse solus earum rerum ignarus esse uideatur, quas alii omnes intelligunt. fortasse uero notat Illocratem, cuius erat emulus in arte dicendi, apud quem crebro reperiuntur haec uerba, quae ipse Aristoteles citat, ubi aduertendum est etiam illa, quae sunt laudanda, gignere satietatem, si nimis frequenter usurpentur, unde Cicero primo de Inuentione praecipit, orationem esse maximam uariadam, quoniam in omnibus rebus similitudo est satietatis mater. hoc dicendi genere etiam Cicero frequenter utitur, ut pro Milone; An uero Iudices uos soli ignoratis? ibidem. Quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in Exordio librorum de Oratore. Quis autem dubitet? & paulo post. Quis ignorat? Sic Dido primo Aeneidos.

Quis genus Aeneadam, quis Troiz nesciat urbem?

Verum figuris omnibus & opportunè & importune uti licet. at in omni exuperantia peruulgatum est illud remedium. nam oportet ipsum se sua uoce corrigere. tunc enim uerum esse uidetur, cum orator ostendit se id intelligere, quod facit.

Nonnullos Oratores supra reprehendit, quod in scribendis orationibus ad satietatem usque illa figura uterentur. Quis nescit? Quis non intelligit? nunc addit hoc esse commune omnibus dicendi figuris. ut eis & opportune uti possimus & importune. Quod si nobis oratus suspi-

TEXT.

COMM.

TEXT.

COMM.

fuspicio, ne fortasse uideamur in aliqua re modū excedere, paratum est (inquit) illud uulgatum remedium, ut nos ipsos nostra uoce corrigamus, & quasi reprehendamus, quod fines excesserimus. sic enim intelligent auditores, nos non per imprudē tiam peccare, sed præclare intelligere quod facimus, & id dedita opera facere, ut magis ueritas elucescat. hoc frequenter facit Cicero, ut pro P. Sestio, Et si me attentissimis animis summa cum benignitate auditis iudices, tamē uereor nequis forte uestrum miretur, quid hæc mea oratio tam longa, ac tam altè repetita uelit, & infra. Sed elatus odio, & meo, & Reip. nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura dixi, quam dicendum fuit in furiosissimum atque egentissimum ganeonē. rursus in eadem, Quæso hoc loco iudices nequa me leuitate ductū ad insolitum genus dicēdi labi putetis. pro A. Cluentio ita se excusat; Nam illud me non præterit cuiusmodiunque mater sit, tamen in iudicio filii de turpitudine parētis dici uix oportere. non esse ad ullam causam idoneus iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus, atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego cum ad amici pericula depellenda adhiberet, non uiderem, facile intelligo non modo reuere homines parentum iniurias, sed etiam animo æquo ferre oportere, sed ego ea, quæ ferri possunt, ferenda, quæ taceri, tacenda esse arbitror. Sic igitur Orator semper cum ueretur, ne modum excedere uideatur, se ipsum corrigere, excusare, rationem cō filii sui reddere debet, ne per insecitiam id facere existimetur, sed quia id ipsa causa postulat. huc pertinent illæ reiectiones, Sed quid ego plura cōmemoro? Quorsum tam multa de re minimè dubia? Quid uerbis opus est? sunt enim correctiones quædam.

TEXT. *Neque seruanda semper est proportio, ut omnia consentanea uideantur, sic enim fallitur auditor. dico autem, ut si nomina dura fuerint, non semper etiā dura uoce, & uultu, & reliquis, quæ consentanea sunt, utatur is, qui dicit, alioquin aperta fient omnia.*

COMM. Artis præcepta sunt illa quidem diligenter obseruanda, sed ita tamen ne ipsum artificium appareat, quod ab oratore callido & astuto semper debet occultari. ergo, inquit Aristoteles, interdū in oratione debemus à proportionē discedere, neque committere ut omnia sint consentanea, & optimè sibi uicissim respondeant. sic enim fiet ut auditor decipiatur, neque artem aduertat, sed existimet uos rem ipsam, perinde ut est, exponere, nimia. n. diligentia plerunque nocet. unde solebat Apelles Protogenem reprehendere, quod manum de tabula nesciret tollere. nam est quædam etiam diligens negligentia. sicut in Oratore ad Brutum ait Cicero. Sed quo res manifestior sit, exemplum ponit Aristoteles eiusmodi. Supra dictum est uerba rebus esse accommodanda, quod omnino seruandū est, sed non ita tamen ut semper omnia proportione respondeant, ut si nomina, exempli gratia, dura

fuerint, non semper uocem etiam duram, & uultum, & gestum, & actionem omnem adhibere debemus, ut omnia sint consentanea. nam si hoc perpetuo fecerimus, nullo modo poterit artificium latere, sed omnia fieri aperta, fidemq; nobis omnē abrogabunt: idem in reliquis et rebus intelligendum, ut ne semper paria paribus, contraria referatur, licet interdum maximam habeant uenustatē, & numerosam efficiunt orationem, sed quod nimium est, semper aures offendit.

Si uero aliquid seruatum fuerit, aliquid non, tegeretur artificium, & tamen idem efficietur, uerum tamen si mollia duriter, aut si dura molliter proferantur, si de prorsus carebit oratio.

TEXT.

In dissimulatione artis magna erit utilitas, que fiet, si in aliqua parte orationis seruetur ars, in aliqua negligi uideatur. hoc. n. modo latebit, & tamē orator quod uult efficiet, & finē suum consequetur. nam ars uel maxima censetur, astutē ipsam artem dissimulare. Sed tamen illud aduertendum est, ne oratio penitus à rebus discrepet, quod maximū esset uitium, ut si ea, quæ mollia sunt, duriter proferantur, aut quæ sunt dura, molliter. neque. n. hoc modo posset oratio fidem ullam facere, quæ à rebus ipsis penitus esset aliena. mediocritas igitur quædam seruanda est, ut neque omnia præcepta artis perpetuò sequamur, neque ea prorsus contemnamus. Semper. n. in eo, quod aut nimium, aut parum est, peccatum esse solet, & quod ait Horatius uerissimum est.

COMM.

Dum uitant stulti uitia in contraria currunt.

Prudens autem & callidus orator benè omnia temperabit,

Vt neque omnia, neque nihil obseruet.

Ei uero, qui commouere animos querit, conueniunt epitheta, iuncta nomina, & peregrina.

TEXT.

Pollicitus fuerat supra se declaraturum ubi peregrinis & iunctis nominibus uti liceret, qđ nūc persequitur, in ea (inquit) orationis parte, qua uoluit animos commouere, licebit uti epithetis, & iunctis noibus, & peregrinis, ut cū irati sumus, qđ in Pisonē Cic. facit, ibi. n. sūt epitheta. Et cū isto ore scetido teterrimā nobis popinā inhalasses. itē, Tu ex tenebricosa popina consul extractus, cū illa salutarice tōsa. item, Illud funestum animal ex nefariis stupris, ex ciuili cruore ex oīum scelerū impunitate, & flagitiorum impunitate cōcretum, ubi sunt et iuncta nomina. sicut ibi, cōtaminatū spiritū pertimescerem. & ibi, Et non Cesoninus semiplacentinus Caluentius. Iam uero illa peregrina sūt, neque collegæ tui Cymbala ac Crotala fugi. rursus illa, non tragico illo Oreste; aut Athamante dementiorem putem. nā illa et quæ poetica sūt, inter peregrina ponimus. sicut ultima actione in uerem, ut Verris scelera amplificet poeticè plane loquitur hoc modo; non enim Carybdim tā infestā, neq; Scyllā nautis, quam istū in eodem freto fuisse arbitror. hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus & maioribus canibus succinxerat Cyclops alter, multo importunior. multa etiam

COMM.

uerba græca & peregrina illis accusationibus in-
terponit.

TEXT. *Ignoscitur enim irato si dixerit, se passum esse ma-
lum cæliuagum, aut pelorium.*

COMM. Multa uerba conceduntur iratis, quæ si animo
quieto dicerentur, reprehensione nõ carerent. quis
enim auditores uitium illorum uerborum agno-
scant, tamen quia putant animum iracundia præ-
peditum, ea proferre, non modo ignoscunt, sed et
plerunque assentiuntur. ut si quis contumelia affe-
ctus, clamet se malum cæliuagum esse perpestum,
hoc est, tam magnum, ut ad cælum usque proten-
datur. sic. n. græcum uocabulum, ἰπάρω μύθος, latinè
sonat, quod uno uerbo non potest apud nos expri-
mi, nisi dicam cæliuagum, ut nos uertimus, aut cæ-
liuolû, sed satis est, quod intelligitur, hoc esse no-
men ex coniunctione factum, quod solutæ oratio-
ni minimè conuenit, nisi cum ab irato pronuncia-
tur. alterum uerbum hoc est, τελαόριον, peregrinum
est, neque orationi conueniens, ut iam supra de-
monstratum est. interdum etiam irati sordida uer-
ba usurpant, quod ita Quintilianus 8. lib. testatur
An cum dicit in Pisonem Cicero, cum tibi tota co-
gnatio in Sarraco aduehatur, incidisse uidetur in
sordidum nomen, non eo contemptum hominis,
quem destructum uolebat, auxisse? duræ etiam
translationes irato conceduntur, ut in Pisonem,
Atque adeo uos geminæ uoragines scopulique
Reip. & paulo post; Nunquam te in tot flagitia in-
gurgitasses.

TEXT. *Et quando iam orator auditores obsederit, atque
extra se rapuerit uel laude, uel uituperatione, uel
ira, uel amicitia, ut etiam Isocrates in Panegyrico, in
extrema parte, cum ait, Famam autem, et memoriam.
& Qui quidem tolerarunt. nam extra se rapti orato-
res huiusmodi uerba fundunt, quæ qui audiunt eodem
pacto affecti recipiunt, atque approbant.*

COMM. Tempus & opportunitatem ostendit, qua com-
modè possit Orator & epithetis, & iunctis nomi-
nibus, & peregrinis uti pro arbitrio suo copiose.
cum (inquit) iam Orator auditores obsederit, &
orationis suæ ui quasi extra se rapuerit, ut iam nõ
uerba, sed res ipsas tantum attendant, uel insigni-
aliqua laude commoti, uel acri uituperatione con-
citati, uel ob conceptam à dicente iram inflamma-
ti, uel denique beneuolentia atque amore concilia-
ti, tunc exultare uerborum licentia poterit, & quo-
dam quasi diuino spiritu mentes audientium sur-
sum ac deorsum uersare, quod Isocrates in Panegy-
rico facit, ex eo loco ubi ita, inquit, Famam autem
& memoriam, & existimationem, quantum oportet
arbitrari, aut uiuentes habituros, aut morien-
tes posteris suis relicturos, qui in eiusmodi nego-
ciis principatum obtinuerint? & quæ sequuntur.
rursus in eo loco: Quis est enim, qui aut præstan-
tiores eis uiros, aut græcorum amantioreis fuisse
demonstrare possit, qui quidem tolerarunt oculo-
lis spectare, & reliqua. cum enim oratores, quo-
dam animi impetu, & mentis uiribus excitati, &
quasi diuino spiritu afflati, uerba huiusmodi fun-
dunt, sic auditores afficiunt, ut iam extra se possi-
ti faueant, ut admirentur, approbent, & libentis-
simè auribus accipiant ea, quæ restinctis animorû
incendijs irriderent. huius nos rei exempla pluri-
ma multo pulcherrima possemus ex Ciceronis ora-
tionibus afferre, sed paucis contenti erimus, ne
prolixiores simus quàm oporteat. ergo pro Cor. Bal-
bo, sic excurrit in Cn. Pompeii laudem; O nationes,
urbes, populi, reges, Tetrarchæ, Tyranni, testes
Cn. Pompeii non solum uirtutis in bello: sed
et religionis in pace, uos denique mutæ regiones
imploro, & sola terrarum ultimarum, uos maria,
portus, insulæ, litora quæ. quæ est enim ora, quæ se-
des, qui locus, in quo non extent huius cum forti-
tudinis tum uero humanitatis, tum animi, tum cõ-
siliï impressa uestigia? huic quisquam incredibili
quadam, atque inaudita grauitate, uirtute, constan-
tia præditum fœdera scientem neglexisse, uiolasse,
rupisse dicere audebit? nihil enim hac laude sub-
limius, nihil audacius inueniri potest, in qua sunt
peregrina uerba, & planè poetica, & iuncta, & ad-
dita. peregrina sunt illa Tetrarchæ, Tyranni, poe-
tica locutio plane est ea, uos denique mutæ regio-
nes imploro, & sola terrarum ultimarum. iuncta
& addita sunt, Incredibili quadam atque inaudita
grauitate. in uituperatione uero pulcherrimum il-
lud exemplum est pro Milone de Clodii sceleribus,
uos enim Albani tumuli, atque luci uos, in-
quam, imploro atque obtestor, uosque Albanorû
obrutæ aræ sacrorum populi R. sociæ & æquales,
quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque san-
ctissimis lucis, substructionum insanis molibus
oppresserat. uestræ tum aræ, uestræ religiones ui-
guerunt, uestra uis ualuit, quam ille omni scelere
polluerat. tu quæ ex tuo edito monte Latialis san-
ctæ Iuppiter, & cætera. iam in Pisonem illa summa
cum indignatione proferuntur; Meministi ne cõ-
num, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisonem ue-
nisssem nescio quo e gurgustio te prodire, inuolu-
to capite soleatum? & cum isto ore lætido teterri-
mam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti
ualetudinis, quod diceret uinolētis te quibusdam
medicaminibus solere curari. quam nos causam
cum accepissemus, quid enim facere poteramus?
paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nido-
re, atque fumo. Vnde tu nos cum improbisime
respondendo, cum turpissime eructando eiecisti.
Ad amicitiam conciliandam Archiæ poetæ Cice-
ro poetica licentia spiritu quæ illo, quem entheû,
uel enthusianum appellant, illa protulit; Sit igitur
iudices sanctum apud uos humanissimos homi-
nes hoc poetæ nomen, quod nulla unquam bar-
baria uiolauit. Saxa & solitudines uoce respon-
dent, bestię sæpe immanes cantu flectuntur, at-
que consistunt, nos instituti rebus optimis non
poetarum uoce moueamur? hæc enim & cetera
huiusmodi quamuis licentiosè dicta uideantur,
tamen propter nouitatem, & uim eximiam
sic in admirationem trahunt audientium animos,
ut faueant, processum quæ uelint, neque inquirant,
quod

quod reprehendant.

TEXT. *Quare etiam poesi conueniunt, cum poesis res quaedam diuina sit.*

COMM. Poetae longe maiorem sibi licentiam usurpant in scribendo quam oratores, itaque frequentius et epithetis, & factis ex coniunctione uerbis & peregrinis utuntur. poesis enim res quaedam diuina est, quae à quodam furore proficiscitur, de qua Plato in Ione multa fecit uerba. nam Democritus dixit; Musarum fores sine furore frustra pulsari. Virgilius igitur poetarum apud nos princeps & epithetis frequentissimis utitur, ut in quarto Aeneidos, Hinc Numidæ infreni cingunt, & inhospita Syrtis, Hinc deserta siti regio lateque furætes, Barcæ. in 6. male suadae fames, & turpis egestas. in tertio, Monstrum horrendum, informe, ingens. & factis ex coniunctione, ut, Despicens mare uelivoluum. &, Horrifera inuasit Boreas. &, Armipotens belli praesens. &, Terræ omniparentis alumna, & peregrinis, ut, Troia gaza per undas. & Meonia mentum mitra. Et, iam argiua phalanx.

TEXT. *Vel igitur hoc modo, uel cum Ironia licet huiusmodi uerba usurpare, sicuti Gorgias faciebat, & in Phaedro Socrates.*

COMM. Iam explicuit, quomodo sine uitio liceat, epitheta, iuncta nomina, & peregrina usurpare, nunc aliam addit etiam rationem, qua duo summi uiri Gorgias Leontinus, & Socrates utebantur. hoc est, ut per ironiam huiusmodi uerba proferamus. Gorgias enim egregius orator per ironiam multa uerba innouabat, & poetica licentia utebatur, quod et apud Platonem in Phaedro Socrates facit, ubi se diuino spiritu afflatum simulans de rebus amatoriis disserit. quod etiam Cicero frequenter facit ridendi gratia, ut pro P. Sestio, ut illo supercilio Resp. tamquam Atlante caelum niti uideretur. paulo post. nobilitate ipsa blanda conciliatricula commendatus. tertio Epistolarum, ulla Appietatem aut Letulitatem ualere apud me plus quam uirtutis ornamenta existimas? pro M. Caelio pugio cum maiore sorore cubitauit. in eadem oratione ridiculi gratia ita poetice loquitur de Clodia; nam nunquam hera errans hanc molestiam nobis exhiberet, Medea animo agra, amore sauo saucia.

TEXT. *At uero forma orationis neque uersibus constare, neque numerorum prorsus expers esse debet.*

COMM. Iam ad numerum oratorium transit, de quo licet nonnulla tradat utilisissima praecipua, tamen haec pars à Cicerone longe melius & accuratius in Oratore ad Brutum pertractata est, ut in commentariis nostris, quos in illud opus scripsimus, copiose docuimus. longe enim maiorem usum & experientiam habuit in oratoria facultate Cicero, quam Aristoteles. itaque non mirum est, si in aliquibus rebus ab Aristotele libere dissentit. Omnem autem illum ornatum qui in collocatione uerborum spectatur, tribus in rebus consistere Cicero tradit, hoc est in iunctura, in concinnitate, & in numero. nam si oratio fuerit ex uerbis bene inter se coniunctis, & concinne, & numerosè constructa, tunc erit maxime

10 laudabilis, & plane oratoria. Primo igitur sententiam Aristotelis de numero oratorio uideamus, & quibus in rebus Cicero cum Aristotele sentiat, & in quibus dissideat. Ait enim Aristoteles, formam orationis, neque uersibus constare debere, neque prorsus esse numerorum expertem. hanc Cicero sententiam in Oratore ad Brutum ita commendat: Sed quis omnium doctior? quis acutior? quis in rebus uel inueniendis, uel iudicandis acrior Aristoteles fuit? quis porro Isocrati est aduersatus in sensibus? is igitur uersum in oratione uetat esse, numerum iubet. tradunt autem Thrasymachum fuisse primum, qui numerum oratorium inuenerit, sed neminem in eo genere scientius uersatum Isocrate Cicero testatur. perspicuum est igitur numeris astrictam orationem esse debere, carere uersibus.

Illud enim orationi fidem adimit, quoniam artificiosè ficta esse uidetur, & simul auditorem auerit a causa, facitque ut attendat, quando simile aliud iterum ad aures accedat. Sicuti pueri solent praecone occupare, quem sibi patronum adoptet is, qui manumittitur, ut Cleonem.

TEXT.

Rationem affert, quare non debeat oratio constare uersibus. ex ea nanque duplex incommodum consequitur. primum quia talis oratio persuadere nullo modo potest. quoniam praemeditata & artificiosè conficta esse uidetur. atque ita creditur esse insidiarum plena. quae res à facienda fide alienissima est. Alterum quia mentem auditoris auerit ab ipsa causa, & allicit ad ipsas numerorum festiuitates considerandas, itaque dum occupatus est auditor in attendendo illo inani artificio, uerborumque lepore & concinnitate, rem ipsam non animaduertit, atque omnem affectum abijcit ex animo, hoc est quod ait Cicero, Detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditus ueritatem & fidem. in hac re Persius etiam Pedium quendam Oratorem ridet, qui nimis erat, 40 Oratoris numeris deditus, & ita eos librabat, ut eodem modo semper ferè caderent, quo nihil in oratione uitiosius esse potest, sic enim ait; Fur es, ait Pedio, Pedius quid? crimina rasis Libras in antithetis, doctas posuisse figuras Laudatur. Utitur autem Aristoteles uenusta, & apposita similitudine, ut ostendat, quam uitiosum sit in oratione uersum sectari, & efficere, ut clausulae frequenter eodem modo finiantur. Idem, inquit, efficiunt auditores, cum orationem uersibus constantem audire coeperint, quod plerumque pueri in foro cum praecone publice aliquid enunciantem audiunt, nam propter consuetudinem edictorum, quae publicari saepe audierunt, praeconis uerba praoccupant, & ipsi uerbis suis praecurrunt, & cum risu praedicunt ea, quae deinceps praeco dicturus est, quod etiam hoc tempore fieri à pueris notissimum est. erat autem ea consuetudo apud antiquos, ut cum aliquis seruus publice manumitteret, ipse sibi patronum aliquem adoptaret, in cuius patrocinio & clientela deinceps uiueret. praeco autem elata

COMM.

uoce clamabat exempli gratia, Danus à Cleone manumissus est, & sibi posthac eundem Cleonem patronum adoptat, pueri igitur hunc morem & cōsuetudinem intelligentes, cum uerba præconis audiunt, clamantis, Danuis, a Cleone manumissus est & sibi posthac eundem, non expectant ut præco finiat, sed ipsi succinunt, Cleonem patronum adoptat, eodem modo (inquit Aristoteles) auditores, cum numerosam orationem audiunt, quasi ex uersibus conflatam, & iam clausulam unam aut alterā uersu finientem audierint, statim ipsi animo subsequenter clausulam præoccupant, & quadam inani lætitia perfusi, uerba tantum, non rem attendunt.

TEXT. *Hoc autem genus orationis, quod est numerorum expers, sine caret, neque cōsistit. oportet autem aliqua terminatione concludi, non tamen metrica. nam insuauē est, & obscurum, quod non terminatur.*

COMM. Alterū genus orationis, quod numero caret, omnino est uitiosum, ut copiosè Cicero docet in Oratore. nam oratio quæ numerorum expers est, aut est infracta & amputata, aut inanis, aut incondita, aut curta, aut claudicans, aut redundans, quæ omnia uitia numerus emendat & efficit, ut apta, & finita pronuncientur, ut oratio impleatur, ut elegans sit uerborum structura, ut plenum habeat orbem suum, ut certo ordine cōtinuetur, ut nihil superuacaneum adijciatur. Sunt igitur sex uitia orationis numero spoliata. quæ omnia uno uerbo comprehendit Aristoteles, cum ait, quod numero caret, esse *ἀπριθον*. hoc est non certo fine terminatum. nā oportet omnino ut finem habeat, & insistat oratio, ita tamen, ut in metrum non desinat. quod. n. non apte finitur atque terminatur, duo maxima in se uitia continet. nam primo insuauē est atque molestum & aures offendit, quarum sensus est fastidiosissimus, deinde obscuritatem gignit, & tenebras animis offendit, ut non facile possint aduertere, quando sententia terminetur. mediam igitur uiam tenere oportet, ut neque uersus in oratione sit, neque ita numeris priuetur, ut non aptè cadat, neque bene consistat.

TEXT. *Omnia quidem numero finiuntur, sed is numerus, qui in orationis forma spectatur, rhythmus est, cuius etiam metra partes sunt. quo fit ut oratio rhythmum quidem habere debeat, non autem uersum; alioquin esset poema: neque tamen exquisitè rhythmum seruare oportet, sed quadamtenus.*

COMM. Quam posset aliquis obijcere, nullam orationē esse numerorum expertem, quoniam omnis oratio est finita, & quicquid finem habet, id etiam ut numerum habeat, necesse est. quandoquidem omnia numero finiuntur. concedit quidem omnia numero finiri, si numerus generatim capiatur. Sed quia uariæ sunt numerorum species, definit, quam ipse speciem hoc loco intelligat, & ei nomen proprium assignat. loquor (inquit) de eo numero qui in modo & figura orationis spectari solet; qui proprio nomine rhythmus dicitur. uerum sub rhythmo continetur, & oratorius & poeticus numerus, un-

de metra, & carmina omnia sunt rhythmi partes siue species. hoc est igitur quod dicimus orationē debere quidem rhythmum habere, nō autem uersum. nam si uersus in oratione fuerit, nō amplius soluta oratio erit, sed poema potius. neque tamen exquisitè & accuratè opus est in oratione, rhythmum obseruare, ita ut omnes orationis partes certis pedibus constent, sed tantum ex quadam parte, ut initio periodorum, & in clausula. nam in principio satis est unum aut alterum obseruare, in fine uero duo atque etiam tres pedes diligenter aduertendi sunt, quod ita Cicero præcipit in Oratore; Sed hos cum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo, adiūgo quod minimū sit, proximum superiorem, sæpe etiam tertium. hoc est quod ait Aristoteles quadatenus tantum numeros esse in oratione seruandos.

TEXT. *Ex numeris autem herous grandis est, & elegans, & indigens harmonia. iambus autem ipsa est imperitorum oratio, ideo ex omni genere carminum, in iambica maxime loquentes incidunt, oportet autem orationem plenam esse grauitatis, & in admirationem inducere.*

COMM. Hic locus torsit ingenia multorum hominum eruditissimorum, quoniam in se maximam difficultatem habet, itaque alii aliter interpretantur. Sed nos optimi præceptoris M. Tullii Ciceronis sententiā sequemur, qui mihi unus uidetur mētem Aristotelis intellexisse. quamuis Petrus Victorius Ciceronem uexet & concidat. primo quod ipse sibi cōtraria scripserit, deinde quod Aristotelis sensum non perceperit, qua in re planè ipse Victorius decipitur, neque Aristotelem, neque Ciceronem intelligit, ut paulo post luce clarius apparebit. nam Vincentium Magium doctissimum Philosophum & olim præceptorem meum, rogatum uelim, ut si quando nostros hos commentarios legerit, a quo animo ferat, me nullo modo probasse huius loci correctionem, qua ipse utitur in commentariis suis, quos erudite scripsit in Poeticam Aristotelis. nam fas esse non arbitror, tam liberè uerba mutare in antiquis scriptoribus, ut ipse facit. illud autem omni ratione probo, atque affirmo, quod idē Magius contra Victorii sententiā ait, Aristotelem existimare numerum heroum esse grauem, & aptum orationi. Sed quæ præterea adiungit, non satis mihi faciunt. Itaque dicam ego prius quod sententiā, deinde Ciceronem a calumnia Victorii defendam. Cum de numeris orationis tractaturus esset Aristoteles, cogitauit quatuor esse potissimum rhythmorum genera quæ possunt orationē ingredi, hoc est heroum, iambicum, trochaicum, & pæanicum, de his igitur quatuor sententiā suam tulit. ac primo quidem de heroo, quem Dactylum esse Quintilianus existimat, melius autem Cicero, non tantum Dactylum, sed etiam Spondæum, & Anapestum inter heroo numeros collocat, quoniam hi tres pedes paria habent interualla, ut postea docebitur. ait igitur Aristoteles, numerū heroum esse quidē grāde & elegātē & aptū ad orato-

oratoriam granditatem & maiestatem, sed tamen harmonia, & temperatione aliorum pedum humiliorum indigere. nam herous per se numerus nimis altam & exaggeratam orationem efficit; & exametrorum magniloquentia est accommodatior. quod si reliquorum numerorum harmonia teperet, qua in soluta oratione maxime indiget, tunc grandem & elegantem efficit orationem, atque talem ut in admirationem facile auditores inducat. Iambicum autem numerum penè contemnit, quod imperitorum sermone simillimus sit, & idcirco ait, iambum esse ipsam imperitorum orationem. quod ea ratione probat, quoniam in quotidiano sermone, non in aliud carminum genus, quam in iambicum frequentius homines incedunt, atque hac de causa comedia & tragedia, in quibus inter se personarum familiariter colloquuntur, & eo modo, quo populariter fieri solet, ex iambicis numeris conseruuntur. Sed oportet in dicendo granditatem effecere, & auditores in admirationem adducere, cui rei iambicus per se numerus non est accommodatus, quare ad heroi temperationem est confugiendum, qui est amplus & grandis ut iam dictum est, neque sanè trochaicus numerus per se conuenit orationi, quoniam nimis incitatus est & lubricus, propter syllabarum contractionem & breuitatem, ideo saltationibus lasciuus est aptior. superest igitur unus peranicus numerus, qui per se orationi possit accommodari, quoniam ex eo uersus non efficitur, & tamen oratio repletur atque artificium tunc maxime latet, cum peranico numero orator ueritur. Quocirca numerus hic aliis omnibus est anreponendus. Nam reliqui si continuentur uersum efficiunt, quo fit, ut eorum continuatio uitanda sit, ut si duos aut plures dactylos uel iambo uel trocheos Orator contemnet, in uitium incidet. peran autem conuinari potest, quoniam nunquam est periculum, ut ex eo uersus efficiatur. Hac est, ut ego quidem arbitror, tota de numeris oratoris Aristotelis sententia, quam maiori ex parte Cicero probat, ut iam ostendemus. prius enim Aristoteles uerba sunt consideranda, quae parum cautos in errorem facile possunt inducere, nam primo numerus herous *σεμνός* dicitur, quod proprie uenerandum & sublimen significat, siquidem à uerbo *σεμνός* deriuatur, ut uult Eusthathius libro quarto Iliadis, quod uerbum ad cultum deorum pertinet, unde est *σεμναί θεοί* id est, uenerandae Deae apud Athenienses dicebantur Eumenides, sed ad alias etiam res transfertur, ut *χρῆμα σεμνόν* uenerandus aspectus, & honesta facies. *σεμνός λόγος* oratio grauis & sublimis, unde Xenophon in conuiuio compositum uerbum protulit, *σεμνολογία*, quod significat, graui oratione uti. & *σεμνολογία* sicuti Budaeus interpretatur latine uenustus est sermo & grauis & lepidus sciteque compositus sic appellat Halicarnassus rhythmos Isocratis, atque hac in significatione capitur hoc in loco, *σεμνός*, ut significet Aristoteles heroum numerum ad orationem grauem pertinere, quod apertissime declarat illud, quod postea sequitur, *σεμνός*

10 *λόγους γένεσθαι*, quod nos ita uertimus. oportet autem orationem plenam esse grauitatis, quia sic optimus magister Cicero locum hunc intelligit, cum in oratore sic ait; plenam tamen eam uult esse grauitatis, ex quo facile potest intelligi, quanto pere decipiatur & Victorius, & Franciscus Robortellius. qui putant heroum numerum penitus ab Aristotele repudiari. cum primo dicat Aristoteles, herou esse *σεμνόν*. i. grauem, paulo post praecipiat; *σεμνός τῆς γένεσθαι* hoc est, grauitatem orationi adhibendam, quod quis non uidet, idem esse, ac si diceret, admittendum esse numerum herou in oratione? certe miror in re tam aperta, tam eruditos uiros fuisse halucinatos. cum praesertim apud Hermogenem legere potuerint, quibus rebus & modis *σεμνός λόγος*. i. grandis oratio fieri possit. cum enim docuisset Hermogenes orationem de Deis immortalibus & de rebus diuinis atque humanis quae magnitudinem habeant esse grandem & quibus figuris, quo genere dicendi, quibus uerbis oratio illa constet, ostendisset, tunc demum adiunxit, dactylum, & anapesticum numerum huic potissimum grandi orationi conuenire, quae in re profecto cum Aristotele sentiat. quid quod in subsequenti uocabulo tantopere laborant & Victorius, & Magius, ut non se satis extricare possint? concludantque locum esse omnino deprauatum? cum tamen mihi res esse facillima uideatur; neque ullum esse mendum in scriptura. quid autem eruditos uiros mouerit, ut tantopere dubitarent, aperiendum est. neque enim sine magna causa dubitarunt. nam *λεκτικός* dicitur hoc in loco numerus herous ab Aristotele, quod uocabulum potius humile quiddam, ac demissum, quam graue & amplum significare uideatur, cum praesertim idem Aristoteles in Arte poetica iambicum uersum omnium maxime *λεκτικός* esse dixerit: cuius haec sunt uerba; *μέλιμα γὰρ λεκτικόν τῶν μετρητῶν τὸ ἰαμβικόν ἐστίν*, quae sic uerti commodè possunt. iambicum. n. maxime omnium carminum in orationem cadit. Cicero sic ait in Oratore; Et sunt, qui iambicum putent, quod sit orationi simillimus. itaque quod Aristoteles *λεκτικόν* dixit, Cicero uertit, orationi simillimum: hoc autem in loco iambum Aristoteles repudiat, quod nimis e uulgari sermone esse uideatur. quod si iambicus numerus maxime omnium *λεκτικός* est, ut in Arte Poetica dixit Aristoteles, & humilis atque nimis e uulgari sermone, quomodo fieri potest, ut herous numerus *λογικός* dici possit, cum sit amplus & grandis, & omnino diuersus à iambo? Hac ratione motus primo victorius putat hoc in loco deesse negationem, quam ipse uult ad iungi, ut dicatur, *ἢ λογικόν* quasi non aptus orationi, atque hoc auctoritate Demetrii probare contendit, qui numerum heroum *ἢ λογικόν* esse dixerit, ut sit idem *λεκτικός* apud Aristotelem, quod *λογικός* apud Demetrium. Magius uero noster. audacius tres dictiones immutat, atque ita legendum ueniet; *ἢ μὲν ἥραος σεμνός, ἀλλὰ λεκτικὸς ἐστὶν ἀρμολία δὲ μίμωσ* ut sit sensus, herous quidem grauis est, & hac ratione aptus orationi, sed cum careat har-

monia soluti sermonis, redditur eidem ineptus. Ego uero non temere mutandam esselectionem Aristotelis existimo, cum in omnibus exemplaribus ita legatur *καὶ λεκτικός*, atque hæc lectio cum Aristotelis sententia optimè quadret. neque enim absurdum est, aut inconueniens, ut quamuis iambicus, & herous numerus inter se plurimum diuersi sint, tamen uterque *λεκτικός* dicatur, idest aptus orationi, sed diuersa ratione. nam iambicus ideo uocatur *λεκτικός*, quod passim ab omnibus usurpatur, & in omnium orationem cadit. & quotidianus sermoni simillimus est, herous autem numerus alia ratione *λεκτικός* appellatur, quod scilicet elegantem & uenustam orationem reddat, si cum iambis, reliquisque numeris quadam harmonia temperetur. nam propter sublimitatem suam hic numerus; in soluta oratione solus poni non debet quoniam harmonia semper ac modulatione temperationeq; aliorum numerorum indiget. quod si solus profertur, sine reliquorum harmonia, tunc nimis alta & exaggerata orationem efficiet. est igitur herous, *λεκτικός* quidem & aptus orationi, sed indiget harmonia. neque dubitandum est, quin *λεκτικός* sæpe bonam in partem capiatur apud Græcos. est enim idem ferè quod apud nos disertus & elegans. quod interdum ponitur pro eo, qui multum loquitur, & si humilis sit & impolita, uel non satis exulta oratio, ut Horatius; Fecundi calices quem non fecere disertum? & Catullus, Est enim leporum, Disertus puer & facetiarum. interdum uero pro eo, qui politè uenusteque loquitur, ut, M. Antonius cognomèto disertus fuit appellatus: ita *λεκτικός* apud Græcos pro diserto, & eleganter loquente frequenter ponitur, unde *λεκτικὸς γένος* superlatiuum nomen apud Xenophontem pro disertissimo reperitur, ut Iulius Pollux libro secundo capite de uoce annotauit, qui etiam apud Demosthenem *λεκτικός* inueniri tradit. Idem Pollux libro quarto capite de Theatro inter personas puellarum ponit etiam *λεκτικήν*, quam depingit, benè comatam, flauis capillis, & candido colore. *λεκτός* autem unde *λεκτικός* deriuare uideretur, significat elegantem & præstantem uirum, unde *λέκτοι* dicuntur *ἀριστοί* idest optimates, & principes in ciuitate, sicut ait Phauorinus. Quin Hesy chius ita scribit, *λεκτόν, ὡς σμάνον*, quasi penè sit idem, quod secundo loco ponit Aristoteles, cum eo, quod primo loco posuerat, ut heroum grauem & elegantem esse significet, sed ea uerba subiungit, *καὶ ἀρμονίας δέσμευτος*, idest, & indigens harmonia. quæ ego lóge aliter interpretor, quam Victorius. is enim multa turbat, & inuoluit, sed nihil affert, quamobrem hic locus apertior fiat, quin peruersè interpretatur. putat enim Aristotelem, significare, heroum esse penitus uacuum à numero. quæ libenter recipit soluta oratio. & ideo dici egere harmonia, quod ubi ea non sit, non ualde accommodatus esse possit, tuncque uigeat cum harmoniam coniunctam habet, quæ (inquit) pro sæ orationi comes non est, sed poematum propria, unde, ait, parum aptus esse intelligitur orationi solutz. hæc

Victorius, quæ in sententia uidentur etiam reliqui interpretes fuisse, uerum ego harmoniam hoc in loco non ad uarios in cantu sonos referendam arbitror, sed ad orationis compositionem, & numerorum, temperationem. sicut enim harmonia non ex uno aliquo sono, sed ex plurium sonorum uaria compositione conficitur, ita numerus oratorius non ex heroo tantum constare potest, quia nimis altus & sublimis est, sed eget harmonia & temperatione ut cum reliquis humilioribus miscetur, & ea uarietate mentes auditorum oblectet, & orationem plenam grauitatis efficiat. Quis enim nescit harmoniam non ex uno tantum sublimi sono, qualis est herous numerus constare posse? sed ex acutis & grauius, & mixtis ac temperatis confici solere, ut omnes inter se bene congruant? quid porro est harmonia, nisi dissimilium concordia? quod ita Quintilianus libro primo testatur. Nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam uocant harmoniam, cum igitur ait Aristoteles heroum numerum egere harmonia, idem est ac si dixisset, egere dissimilium concordia, & permutatione aliorum numerorum, quoniam per se nimis est elatus & grauis. harmonica enim ratio cogit rerum naturam si bi ipsam congruere, ut secundo libro Plinius testatur. Itaque si harmonica ratione herous hic numerus in oratione collocatus fuerit, & aliorum numerorum uarietate temperatus, sublimem, grandem, plenam admirationis orationem reddet, qualem hoc loco uult esse Aristoteles, & qualem M. Antonius apud Ciceronem libro de Oratore secundo ostendit, cum ita inquit; Quis enim cantus moderata orationis pronunciatione dulcior inueniri potest? quod carmen artificiosa uerborum conclusionè aptius? Quid? quod multi existimant heroum numerum etiam in iis, quæ demisso atque humili sermone dicuntur, maxime conuenire, præsertim si iambico temperetur? quod Comici tum Græci, tum Latini uiderunt, apud quos heroici numeri frequentissimè usurpantur. quod ideo fieri Terentianus existimat, ut quæ loquuntur e uulgari sermonis consuetudine sumpta uideatur. sic enim de hac re scribit; Sed qui pedestres fabulas focco premunt, ut quæ loquuntur sumpta de uita putes, uittiant iambum tractibus spondaicis. Quin etiam Asconius Pedianus ait a comicis ea de causa dactylos pedes in iambicis uersibus frequenter poni solere, quia quotidianum sermonem imitari student. quod nostrum Ciceronem non fugit, qui dactylum & amplioribus & humilioribus accommodatum esse censet, modo cum aliis numeris miscetur. quæ si quis diligentius aduertat, intelliget profecto uel nihil omnino, uel certe parum hac in re Ciceronem ab Aristotele discrepare, cum Aristoteles, ut nos interpretamur, aptum quidem orationi numerum heroum esse censeat, cum *λεκτικός* appellet, sed harmonia, & temperatione permutationeque cæterorum numerorum egere dicat. At dicit aliquis, si numerus herous ab Aristotele probatur, cur illi poematem anteponit? & cur non

non ita multo post ait, eum & duos reliquos iambicum & trochaicum esse dimittendos? at qui duabus his quæstionibus iam à nobis supra responsum est, prænam ea de causa præter cæteros ab Aristotele probari, quia numerus per se satis plenus est, & continuari potest, ut uersum nunquam efficiat. quod reliquis non accidit, Iambus enim & dactylus (ait Cicero) in uersum cadunt maximè. itaque ut uersum fugimus in oratione, sic hi sunt euitandi cõtinuati pedes. quibus in uerbis Cicero multo optimè sententiam Aristotelis interpretatus est. cum enim præcipit Aristoteles ut heroum, iambicum, & trochaicum numerum dimittamus, non ita capiendum est, quasi penitus obijciendi sint hi numeri, sicuti Victorius existimat, alioqui mutos fieri oporteret. cum in omnè orationem & dactylus, & iambus, & trochæus cadat, & horum omnium maximè iambus, ut ipsemet Aristoteles testatur. sed intelligendum est ab Aristotele præcipi, ut in continuatione dimittantur, & continuati uitentur, ut rectissimè uertit in Oratore Cic. & tertio de Orat. Crassus, qui ita inquit, Iambum & trochæum frequentem segregat ab Oratore Aristoteles. & hæc est causa quoniam continuati uersum efficiunt, & eam temperationem atque harmoniam, quam requirit oratio, nõ habere possunt, si singuli per se proferantur. nam herous per se grandior est, quam desideret soluta oratio, iambus humilior & abiectior, trochæus incitator & lasciuior. Iam igitur (ut opinor) satis explicata est à nobis Aristotelis sententia de numeris oratoriis. reliquum est, ut etiam Ciceronem à Victorij calumnia defendamus. nam duabus de rebus grauisimis ausus est Victorius Ciceronem non minus omnium apud nos doctrinarum, quã eloquentiæ parentem accusare. primo enim lenitatis & inconstantia grauisimum omnium uirum accusat, quod sibi ipse contrarius sit, ac pugnantia dicat, deinde ignorantia doctissimum hominem quod Aristotelis sententiam non intelligat. Sed qua in re primo sibi contrarius est Cicero? Quod (inquit) tertio de Oratore Crassus de Aristotele uerba faciens, ita inquit; Quare primum ad heroum nos dactyli, & anapesti, & spondæi pedem inuitat. in Oratore uero ad Brutum sic ait; Quod longe Aristoteli uidetur secus, qui iudicat heroum numerum grandiolem quam desideret soluta oratio. certe hæc primo aspectu parum accuratè Victorio consideranti, contraria uisa sunt, sed si quis diligentiùs aduertat, nullam penitus in eis repugnantiam inueniet, & istam Victorij calumniam ex eo natam, quod neque Ciceronis, neque Aristotelis sententiam sit assecutus. Nam tertio de Oratore, Crassus ex Aristotelis uerbis hunc sensum uerissimum elicit, ut nos quidem Aristoteles ad heroum numerum inuitet, sed tamen ei prænam longe præponat. quod illis uerbis aperte declarat: probatur autem ab eodem illo maximè prænam in Oratore uero ad Brutum sentit idè omnino. nõ ostendit, què admodum Aristoteles heroum numerum cū iam-

bo comparet, & heroum grandiolem quidem iudicet, quam oratio soluta postulet, iambum autè nimis humilem & è uulgari esse sermone. quoniam oratio neque abiecta esse debet, neque nimis alta. sed tamen eam uelit esse plenam grauitatis, ut eos, qui audient, ad maiorem admirationem possit adducere. quid est quæso, quod ait Aristoteles, uelle plenam esse grauitatis orationem, nisi nos ad heroum numerum inuitare? deinde quid sibi uult illa particula aduersaria, plenam tamen nonne corrigat id, quod ante dixerat? hoc est, heroum grandiolem quidem esse, quam soluta orationi cõueniat, sed tamen admittendum, ut plena grauitatis fiat oratio? alioqui quomodo in admirationem duceret audientes, nisi fuerit alta & exaggerata? Quid præterea? nonne idem adiungit Cicero ad Brutum, quod tertio de Oratore Crassus dixerat? prænam ab Aristotele maximè probari? qua igitur in re sibi contrarius est? equidem non uideo, nisi quod Victorius, cui propter uariam eius eruditionem alioqui faueo, libenter, non aduertit quid Aristoteles & quid Cicero senserint. Cicero inquit, heroum numerum credidit omnibus locis ab Aristotele laudatum & alijs numeris præpositum, nõ animaduertens accuratè quid de illis Aristoteles præciperet. ubi hoc ait Cicero? ubi tu hoc in Ciceronis operibus expiscatus es? nam neque in tertio de Oratore, neque in Oratore ad Brutum hoc dicit, cum in utroque loco dicat prænam ab Aristotele maximè probari. neque sane in reliquis Ciceronis operibus tale quicquam inueni, ut Cicero diceret, ab Aristotele numerum heroum præter cæteros in oratione fuisse commèdatum. tu si nouum aliquod Ciceronis opus habes, ubi hoc dicat, illud proferre debes sed nimirum error tibi accidit ab illo aduerbio, primum, quod ita Crassus tertio de Oratore dicat; Quare primum ad heroum nos dactyli, & anapesti & spondæi pedem inuitat, neque aduertisti, non ad præstantiam numerorum, sed ad hunc locum Aristotelis aduerbium illud referri. nam Aristoteles primo loco de heroo mentionem facit, cum ita inquit; Ex numeris autem herous grauis est, & elegans, & harmoniæ indigens, sed non ita multo post, prænam omnibus antepōnit. primum igitur, hoc est primo loco, nos ad heroum pedem Aristoteles inuitat, sed deinde prænam maximè probat. Verum ait Victorius, hos pedes heroum Aristoteles aperte fugiendos esse præcipit, imo uero hoc aperte falsum est, nam ad heroum numerum primo nos inuitat, ut iam copiose docuimus, deinde cum de prænam uerba facit, qui solus in oratione cõtinuari potest, ait reliquos illis de causis esse dimittendos, quas iam commemorauerat, hoc est heroum propter granditatem, iambum propter humilitatem, trocheum propter lasciuiam. & præterea quoniam ex illorum continuatione uersus efficitur, non igitur penitus censet esse fugiendos, quod fieri nullo modo potest, sed, ut optimè Cicero interpretatur, uitandam eorum singulorum esse continuationem, quæ uitia illa

illa continet, quæ sæpe iam dicta sunt. cum enim heroum numerum, aut iambicum, aut trochaicū iubet Aristoteles esse dimittendum, non ita capere debemus, quasi unum pedem heroum, ut dactylum, aut unum iambum, aut unum trochæum fingendum esse præcipiat, quod nimis imperitè Victorius existimat, sed numerum constantem ex multis pedibus herois, aut ex multis iambis, aut ex multis trochæis, qui numeri sunt omnino in oratione vitiosi propter causas superius commemoratas. numerus autem præanicus etiam si contineatur, atque ex pluribus præanibus construatur, non tamen habebit ea vitia, quæ reliqui pedes continuati subeunt. atque ita Cicero sensum Aristotelis optimè percepit, & luculentissime interpretatus est; & ubique sibi constat. & à Victorio iniquissime accusatus est. Hæc adeo pluribus agere uolui tribus de causis, primo, ut Aristotelis mentem à nullo adhuc interprete (quod sciam) bene perceptam, dilucide explicarem, deinde, ut Ciceronem ab iniustissima Victorij accusatione, atque calumnia liberarem, Tum ut à præceptore meo Vincetio Magio summo philosopho palmam acciperem, quam ille suis in commentariis in Artē poeticam Aristotelis mihi pollicitus est, his quidem uerbis; Quod si quispiam me nimis in immutandis uerbis cōtextus audacem affirmet, sciat is, me libenter illi palmam concessurum, qui absque literæ immutatione, uel absque propriæ uocum significationis euerfione locum hunc Rhetoricæ fideliter explicauerit. hæc enim (ut opinor) omnia nos præstitimus, licet ille neminem fore putauerit. Cum hæc literis mandarem editi sunt in lucem de Numero Oratorio libri quinque, quos Iouita Rapius bene sanè atque eleganter conscripsit. eos equidem ego statim summa cum auiditate perlegi. ut uiderem siquid in eis esset, quod hos commentarios nostros auctiores efficere posset. atque in eorum secundo reperi Iouitam ipsum penè cum Victorio sentire super huius loci interpretatione. sed ita Ciceronem excusare, quod tertio de Oratore sub L. Crassi persona loquatur, ut non sententiam suam proferat, sed ut, quid Crasso placeret, ostendat. amauit enim (inquit) L. Crassus membra & periodos herou numero claudere, & eum numerum putauit alijs anteponendum, quod ut uideretur aliqua ductus auctoritate fecisse, Aristotelis uerba ad opinionis suæ confirmationem trahere poterat, aut forsân trahebat. ut siquid peccatum est in uerborum Aristotelis interpretatione, id Crassi culpa non Ciceronis intelligamus esse commissum. At uero circa finem eiusdem libri quasi seipsum emendans, quod fortasse melius rem cogitauerat, uel postea commētarios nostros in Oratorem ad Brutum uiderat, ubi de hac eadē re multa diximus, primo Terentiani uersus, quos ego paulo supra citaui, recitat, deinde hæc uerba subiungit; Ex his apparet Terentianum intelligere spondaicos tractus, in quibus non spondaus est solus, sed ij quoque qui pares sunt ei tempori-

bus. Dactylus, Anapaustus, proceleumaticis, sermionibus uulgi esse accommodatos. quod ipsum Asconius quoque sensit, qui ait Comicos poetas illa quoque loca quæ iambo debebantur Dactylicis pedibus occupasse, dum quotidianum sermōnem imitari uolunt. & à uersificationis obseruatione spectatorem ad actum rei conuertere, ut nō fictis, sed ueris affectibus interesse uideatur. quibus uerbis hic quoque Dactylum quotidiano sermōni aptum esse declarat. quare uix adduci possum ut credam non uidisse Aristotelem quod Comici & grammatici uiderim. quod Cicero intellexerit, & memoriæ prodendam putauerit, quod demique usus ipse comprobabit. sed cū herou *εὐνοῦ* appellat, & *λεκτικῶν*, hoc mihi uidetur dicere quod Cicero ait, & amplioribus, & ijs, quæ demissa sūt esse idoneum. ut quamuis sescuplę proportionis pedes alijs anteponat, herou tamē non repudiet, ac ne iambum quidem ac Trochæum penitus ab oratore segreget, sed frequentem esse uetet. quod Crassus uidetur intellexisse cum in tertio de Oratore inquit; iambum & trochæum frequentem se gregat ab Oratore Aristoteles Catulle uester. non enim iambum & Trochæum simpliciter, sed iambum & trochæum frequentem dicit, ut Aristoteles non omnino hos ablegarit, sed monuerit cauedum esse ne crebri essent, ne percussiones eorum insignes uersum facerent, & orationem nimis humilem. Quibus Rapius uerbis perlectis uehementer sanè gauisus sum, quod eruditus uir & elegans tandem in sententiam meam descendisset. atque idcirco etiam eius uerba hæc ascribere mihi libuit.

At uero trochæus Cordaci aptior est, quod aperte tetrametra declarant, in quibus numerus incitatus est, & lubricus. TEXT.

Trochaicus (inquit) numerus solute orationi minime conuenit. cum potius lasciuus & molli-
bus saltationibus quę cordaces uocantur aptior. hoc autem intelligi potest ex eo, quod carmina tetrametra, quæ in choræis & saltationibus adhiberi solēt, ex hoc numero constant, qui quidē incitatus & lubricus est, & rotato quodam cursu defertur. unde etiam nomē habet. *ῥοχῶς* enim rotam significat, à quo uocabulo Trochæus deducitur. at uero tetrametra carmina, ex octo trochæis constāt, siuē choræis, nā eodē spacio trochæus & choræus est, siquidē trochæus propriè tres syllabas breues habet, ut, facere, dominus, Decius, ideo Tribra-
chius etiam appellatur, ut libro decimo Quintilianus testatur, & nos in commētarijs nostris in Oratore copiosè docuimus, choræus autem ita dictus est quod choræis & saltationibus aptus sit, eodem modo quo trochæus. sed choræus constat ex longa syllaba & breui, ut Marcus, ore, dicit. Longa uero syllaba tantum habet spacij, quantum duę breues, quo fit, ut Trochæus & choræus eodē spacio sint, ut ait Cicero, atque hac de causa Grammatici nullam inter trochæum & choræum differentiam constituunt. cum tamen re uera sit ea, quam diximus,

mus, ut trochæus proprie tres breues habeat syllabas, choræus priorem longam, alteram breuem. ait autem Aristoteles, Trochæum cordaci aptiorè, quo significat tenerum, & lasciuum, & incitatum esse numerum. Cordax enim saltationis cuiusdam lasciuæ & impudentis genus fuit, quo ueteres in cœuiuis ridiculi gratia uti solebant. Vlpianus De mosthenis interpretæ. Olynthiaca secunda cordacismum appellat, atque ita describit; *κορδακισμὸς ἔστιν ἡ δὸς ὀρχήσων αἰσχροῦ καὶ ἀπειροῦ*, Cordacismus est species saltationis obscenæ atque indecoræ. idem ferè tradit Aristophanis interpretæ. huius saltationis meminit etiam Athenæus libro quattodecimo, & Lucianus in Icaromenippo. certe apud Græcos *κορδακίζεν* turpiter & indecore saltare significat. Theophrastus cum uecordem hominem significare uellet, dixit eum etiam sobrium nõ dubitarum cordacem saltare. ex quo intelligitur non sobriorum, sed eorum qui bene poti essent, hanc saltationem propriam fuisse. hac de causa dixit Aristoteles trochæum esse *κορδακικώτερον* idest Cordaci magis aptum, quam solutz orationi. Cicero in Oratore, de hoc Aristotelis loco sic ait; Trochæum autem nõ probat, uel minime, qui est eodem spacio, quo choræus, Cordacem appellat, quia contractio & breuitas, dignitatem non habeat. Quintilianus libro decimo, tradit trochæum ut nimis currentem ab Aristotele damnari.

TEXT. *Reliquus est pæan, quo quidem usi sunt ij, qui ad Trasymacho profecti sunt; sed tamen eius naturam non intelligebant.*

COMM. Vnum pæanicum numerum per se probat Aristoteles, quo princeps Trasymachus uti cæpit, is enim oratorij numeri auctor fuisse tradit, & post eum deinceps omnes ferè qui orationes scribebant, eo numero delectabantur, neque tamè eius uim atque naturam intelligebant; ideo uult eã ipse Aristoteles explicare. cum præsertim hic numerus in orationem quasi sponte sua incurrat, & omnes eo utantur, sed (ut ait Cicero) nõ sentiant cum utantur.

TEXT. *Est autem tertius pæan, atque inter eos, quos diximus, medius. est enim ut tria si ad duo conferantur; ex illis uero alter est, ut unum ad unum, alter autem ut duo ad unum: harum autem proportionum sesqui altera media est. atque hic est pæan.*

COMM. Explicat breuiter omnium numerorũ naturã, ut declaret quæ sit pæanis uis & facultas. uult. n. eum esse mediũ, & quasi interiectum inter alios. nam omnes pedes aut sunt æquales, aut duplices, aut sesquipli. æquales dicuntur ij numeri, uel pedes qui paria habent temporum interualla, quales sunt omnes heroi, ut spondæus, dactylus, & anapestus. nã spondæus duas habet longas syllabas, quæ certè sunt æquales. sciendũ est enim breuem syllabã unum habere tempus, longam duo tempora. itaque longa syllaba duarũ breuiũ uim habet. quo fit ut dactylus qui primã longã, duas subsequentes breues habet, æqualis sit spondeo, sicut èt anapestus qui duas primas breues habet, tertiam

longam. quin etiã amphibrachus est æqualis, qui tribus syllabis cõstat prima & tertia breuibus, media longa, ut fuere. est etiã Pyrrhichius inter æquales qui fit ex duabus breuibus, ut Deus: duplices sunt quatuor, iãbus ex breui & longa, ut dies choræus: ex longa & breui, ut solus. Trochæus ex tribus, ut dominus. Molossus ex tribus longis, ut, ductores. Sesqui maiores uel sesquipli, uel sesqui alteri, quod idè est, quatuor sunt, Bacchius ex breui & duabus longis, ut amantes. Palimbacchius e duabus longis & breui, ut ædilis. Creticus e prima & tertia lōga, media breui, ut maximos. pæan quatuor habet syllabas tres breues & unã longã, longa uel breues præcedit, ut desinite, uel eas subsequitur, ut domuerant. atque hi pedes omnes simplices appellatur, qui numero sunt tredecim, quinque æquales spondæus, dactylus, anapestus scoliis qui etiã amphibrachus dicitur, & Pyrrhichius. quatuor duplices, iambus, choræus, Trocheus uel Tribrachus, & Molossus. quatuor sesqui alteri, Bacchius, palimbacchius, Creticus, & pæan. Sed pæan (ut ait Cicero) numerus à quibusdam, non pes habetur, quod plures habeat syllabas quam tres. nam qui tribus syllabis plures habent, compositi pedes uel duplices uocantur, ut dispondæus ex duobus spondæis, ut præceptores, dichoreus ex duobus choræis, ut comprobauit. huius generis sexdecim numeratur, quatuor pæanes, quatuor epitriti, duo ionici, proceleusmaticus, dijambus. dichoreus, dispondæus, choriambus, & antispastus. pæanes omnes habet tres breues syllabas & vnã longam, sed cum longa primo oco ponitur dicitur pæan primus, ut lætitia, cũ secundo loco, secundus pæan, ut potètia, ita tertius pæan, qui tertio loco longã habet, ut alienus; quartus, qui quarto loco, ut celebritas. Epitriti contra omnes habent tres longas & vnã breuẽ. si breuis primo loco fuerit, erit primus Epitritus, ut sacerdotes, si secundo, secundus, ut cõditores, si tertio, tertius, ut concordia, si quarto, quartus, ut confirmatur. Ionici ambo ex duabus longis & duabus breuibus constant, sed cum duæ longæ præcedũt, ionicus à maiore dicitur, ut prudentia, eũ autem breues anteponuntur, ionicus à minore uocatur, ut uiguerunt. proceleusmaticus quatuor habet breues, ut reseruit, dijambus, dichoreus, dispondæus noti sunt, choriambus ex choræo & iambo, ut uirginitas, antispastus ex iambo & choræo, ut amatoris. hi pedes omnes atque numeri cadũt in solutam orationem. qui quomodo sint inter se miscendi & temperadi in Oratore Ciceronis satis copiosè docuimus. nunc sensum Aristotelis uideamus, qui ait pæanem esse mediũ eorum numerorum, de quibus antea dixerat, & esse ut tria ad duo. nam docuimus omnes heroes æquales esse, iambum autem & trochæum duplices. cũ igitur pæan neque sit æqualis, neque duplex, ut sit tertius necesse est, cũ uero sit sesquiplus æquales proportionè superat, & à duplicibus superatur. quo fit ut aliorũ mediũ esse uideatur, ut optime sentit Cicero. præterea cũ tres habeat breues syllabas,

syllabas, quæ tria temporum intervalla conficiunt, & unam longam quæ duo tempora continet, merito dicitur esse, ut tria, si ad duo conferantur. potest selquiptus, uel selquialter, uel selquimaior dicitur, ab arithmetica proportione. quoties enim maior numerus minorem semel & dimidiâ eius partem continet, selquialtera proportio uocatur, ut tria ad duo, sex ad quatuor, nouem ad sex, duodecim ad octo. Sed ex reliquis numeris alter est (inquit) ut unum ad unum, uel duo ad duo. & ideo dicitur æqualis, ut spondæus, qui duas habet longas, quarum una est æqualis alteri. & dactylus qui habet unam longam & duas breues, quarum longa duabus breuibus est æqualis. atque ita est, ut duo tempora, ad reliqua duo. alter uero est, ut duo ad unum. & hac de causa duplex uocatur, ut iambus, qui unam breuem habet, alteram longam, sed longa ad breuem collata est duplex, & sicut duo ad unum, idem etiam de choræo, & trochæo sentiendum. quare perspicuum est, selquialterâ proportionem harum duarum esse mediam ex qua pæan constituitur. Cicero sic locum hunc expressit in Oratore; Pes enim qui adhibetur ad numeros partitur in tria, ut necesse sit partem pedis, aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut selqui esse maiorem. ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, selqui pæan, qui pedes in orationem non cadere, qui possunt? quibus ordine locatis, quod efficitur, numerosum sit, necesse est.

TEXT.

Reliqui igitur propter iam prædictas causas relinquendi sunt, & quia in uersum cadunt maximè. pæan autem admittendus, nam ex hoc uno prædictorum omnium numerorum uersus nullo modo conficitur. itaque maximè latet.

COMM.

Dux sunt causæ cur heroes, iambicos, & trochaicos numeros & continuatos pedes in oratione non admittere non debemus. prima est, quia heroes nimis est grandis, iambicus nimis humilis, trochaicus nimis lasciuus. altera est, quia pedes illi continuati in uersum cadunt maximè. sed pæan accommodatissimus orationi est, quoniam ex eo uersus effici nullo modo potest, ut ex aliis omnibus fit. & hac de causa, quamuis continetur, non tamen apparet, sed artificium latet, & auditores fallit. Sed cum tria sint dicendi genera, iambus (ut ait Cicero) frequentissimus est in ijs, quæ demisso, atque humili sermone dicuntur, pæan autem in amplioribus in utroque dactylus, ita in uaria, & perpetua oratione hi sunt inter se miscendi, & temperandi, sic minime animaduertetur delectationis aucupium, & quadrangæ orationis industria quæ latebit eo magis, si & uerborum & sententiarum ponderibus utemur. quo in loco Cicero tres tantum pedes nominat, iambum, dactylum, & pæanem, sed pro iambo duplices omnes intelligit, pro dactylo æquales, pro pæane selquialteros, ut nos in Oratore pluribus exemplis ostendimus. nam in clausulis demissæ orationis octo potissimè pedes conueniunt qui duplices uocantur, quatuor simplices, iambus, choræus, trochæus, & Molof-

sus, & quatuor compositi, dijambus, dichoræus, choriambus & antispaustus. ut in oratione pro A. Cæcina videre licet. At uero in clausulis grauisimæ orationis, qualis est pro Cor. Balbo, sex potissimum numeri optimè conueniunt, quatuor selquialteri, pæan, bacchius, palimbacchius, & creticus, qui sunt omnes pares, deinde ionici & epitriti. heroï reliquis omnibus permiscantur, & in oratione temperata plurimum ualent. præcipue si dichoræo, antispausto, choriambo, duobusque ionicis miscantur, ut pro L. Manilio Cicero iucundissime facit. exempla quilibet in singulis clausulis ad uertere potest.

20 *Nunc igitur uno tantum pæane utuntur, atque in orationis principio, sed sine à principio differre oportet. duæ uero sunt pæanis species inter se contrariæ. quarum altera principio conuenit, sicuti etiam utuntur, atque is est pæan cuius prima syllaba longa est, tres uero postrema breues sunt. ut, Delogena, seu Lyciam, & auricome, o Hecate, nate Iouis. alter autem contra, cuius tres primæ breues sunt, postrema longa. ut, humum & aquam, inde Thetidem ocululit horrisera nox. atque hic bene concludit. breuis enim syllaba quoniam est imperfecta mutilata ac mancama efficit orationem. itaque sententiam oportet longa syllaba terminari. atque ipsum finem notum esse, non scriptoris opera, neque propter aliquam notam appositam, sed propter numerum.*

TEXT.

Reprehendit oratores sui temporis quod in numero oratorio dupliciter peccarent. primò quod uno tantum pæane uterentur, cum duo sint eius genera, deinde quod tantum in orationis principio illum obseruarent, cum multo magis in fine sit numerus obseruandus. neque sit eodem modo finienda sententia, quo capta est. itaque distinguit ipse pæanis genera, quæ duo sunt inter se opposita atque contrariæ, unum quod principio conuenit, alterum quod fini. primum (inquit) pæanis genus quo utuntur oratores primam habet syllabam longam, & tres subsequentes breues. quod orationis initio bene conuenit. ut in illo Apollinis hymno cuius principium est Delogena siue Lyciam. duo sunt enim pæanes integri, & abundans syllaba. quo ex loco potest intelligi hos numeros pæanes fuisse dictos, quod in laudibus Apollinis adhiberentur, quem pæana Græci uocauerunt. quin hymnus siue cantus in honorem Apollinis pæan appellatur. ut Virgilius in 6. Latumque choro pæana canentes.

COMM.

Declarat hoc etiam sequens exemplum, quod ponit Aristoteles; Auricome, o Hecate, nate Iouis. quod ex tribus pæanibus integris constat. modo nulla fiat in prima dictione collisio. in quo quidem exemplo tribus epithetis exornatur Apollo, nam Auricomus uocatur à radiorum splendore, Hecatus, ab emissionem luminis in lóginquas partes. natus Iouis, a nobilitate generis, quod à Deo sol genitus fuerit. Alterum genus pæanis huic contrarium est, nam tres primæ syllabæ breues sunt, postrema est longa, ut in illo exemplo; Humum, & aquam,

aquam, inde Thetidem occuluit horrifera nox. Sic enim utcumque uertimus Aristotelis exemplum, ex antiquo aliquo scriptore sumptū, quod ex quatuor pæanibus constat, factis collisionibus hoc modo; hūm' et āqu' in, dē Thētīd' ōc, cūlūit hōr, rīfērā nōx. Sed in exemplo græco tantum est una collisionis, nos aliter uertere non potuimus. sed hoc parum refert, modo res intelligatur. cum præsertim reliqui interpretes, ne conati quidem sint, latine hæc exempla exprimere. Cicero tertio de Oratore sensum huius loci Aristotelis sic expressit, Ab eodem illo maximè pæan probatur, qui est duplex, nam aut à longa oritur, quam tres breues consequuntur, ut hæc uerba desinite, incipite, comprimite, aut à breuibus deinceps tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, domuerant, sonipedes. atque illi philosopho ordiri placet à superiore pæane, posteriore finiri. de hoc eodem pæane sic ait in Oratore ad Brutum; Quam commodissime putatur in solutam orationem illigari, cum sit duplex. nam aut è longa & tribus breuibus, qui numerus in primo uiget, iacet in extremo, aut totidè breuibus & longa, in quem optime cadere cèsent ueteres, ego non plane reijcio, sed alios antepono. Sed quid causæ est, cur is pæan, qui postremam habet longam, benè concludat? quia (inquit Aristoteles) breuis syllaba est imperfecta, atque ideo multatam & curtam efficit orationem. præsertim si tres ultimæ breues fuerint, quod accidere necesse est. cum primus pæan in fine ponitur. atque ideo. vel nunquam vel certè rarissimè, trochæus, qui tribus ex syllabis breuibus constat, orationem concludit. nam longa syllaba longè melius oratio terminatur. finis enim sententiæ atque orationis sua sponte debet apparere, numeroque ipso concludi, non ipsius scriptoris opera atque diligentia, neque propter aliquam notam aut signum appositum, sed propter ipsum absolutum uerborum orbem quem accipientes aures conquiescant. hunc locum Cicero sic expressit in Oratore. Hanc igitur siue compositionem siue perfectionem, siue numerum uocari placet, & adhibere necesse est, si ornate uelis dicere, non solum, quæ ait Aristoteles, & Theophrastus, ne infinite feratur ut flumè oratio, quæ non aut spiritu pronunciantis, aut interductu librarij, sed numero coacta debet insistere, uerum etiam quod multo maiorem habent apta uim quam soluta. Duabus igitur de causis numerum esse necessarium in oratione uult Cicero, quarum priorem tantum Aristoteles hoc loco posuit. primo igitur (inquit) adhibendus est numerus, ne, tanquam flumen aliquod infinite feratur oratio, sed alicubi consistat. nō autem insistere debet spiritu pronunciantis, aut interductu librarij, sed coacta numero, nam qui pronunciat, non ideo sententiam terminat, quia insistit, alioqui posset etiā mediam orationem abrumpere. sed ideo solet insistere, quia sententia numero terminata est. eodem modo librarius qui scribit orationem, utitur interductu, hoc est distinctione, & puncto in clausulis,

sed distinctio atque punctum non efficit, ut sententia sit absoluta, alioquin ubicūque poneretur, sententiam absolueret. sed idcirco interductu librarius utitur, quia numero finitā sentit esse sententiam. hæc igitur prima causa est, propter quam numerus in oratione necessarius esse uideatur. Altera est, quoniam ea, quæ apta sunt, & composita, beneque disposita longe maiorem vim habent, quam quæ soluta sunt & libera, ut modicus exercitus si bene dispositus & instructus fuerit, facile multitudinem ingentem, vagam & palantem superabit.

Iam igitur declaratum est, numerosam esse oportere orationem, non autem extra numerum, & qui numeri talem eam faciant, quoque modo sunt in ea collocandi. TEXT.

Concludit hanc totam de numeris tractationē & ait se declarasse non expertem numerorum orationem esse debere, sed oportere numerosam esse, & præterea tradidisse, qui numeri sint oratorij, & qua ratione debeant in oratione collocari. sed (ut ingenuè fatear) nimis præcise fecit hoc Aristoteles, qui nos vni tantum pæani addictos esse uoluit, quod nec fieri commodè potest, nec ullo modo fieri debet. longe melius Cicero qui pedes omnes in orationem admittit. & ita temperare docet, ut omnibus dicendi generibus quam optime accommodentur. herois uero præcipuè Cicero delectatur, quod ita pæanibus, epitritis, ionicis, & reliquis admiscet, ut iunctura quædam suauius & mirabilis appareat. sumamus enim exèpli gratia, exordiū orationis pro L. Manilia, quod est maximè numerosum, & trium aut quatuor periodorum principia, atque clausulas consideremus, ut videamus Ciceronis artificium in numeris. tres autem tantum aut duos pedes in principio, & totidem in fine obseruantur, ut ipse met Cicero docet. incipit igitur statim à duobus herois numeris spondæo & anapesto, cui creticum adiungit, qui est equalis pæani, & Ciceroni maximè familiaris. Quamquā mihi semper frequens terminatur hæc periodus duobus herois & pæanico numero, hoc est spōdæo, dactylo, & bacchio, nā bacchius equalis est pæani, ut supra dictū est, susceptæ prohibuerunt. Secunda periodus incipit à duobus herois spondæo, & scolio, nā scolius æqualis est dactylo. itaque potest inter heroos numerari, sicut etiam anapestus, post quos sequitur molossus; Nam cum antea per ætatem terminatur autem duobus herois & pæanico sicut prima, hoc est duobus spondæis & bacchio, transmittendum putauit. Tertia incipit à pæane & iambo, sed ut iambi humilitas extolleretur, statim addit alterum pæanem. deinde anapestum, Ita neque hic locus uacuum unquam ab iis, terminatur autem tribus grauissimis numeris, spondæo epitrito & dichoræo, fructū est amplissimum cōsecutus. quæ quidem clausula nihil aut grandius aut iucundius fieri potest. Quarta periodus à tribus spondæis, & bacchio incipit, ut ipso numero tarditatē rei imitetur, Nam cum propter dilationem terminatur autem

autē duobus herois & bacchio, alijs præscribere-
tis. his igitur paucis exemplis intelligi facile po-
test, quantopere numerus herous & pænicus Ci-
ceroni placeat, quem & in principio & in fine pe-
riodorum frequentissime collocat. uoco autē pæ-
anicum numerum non tantum ipsum pæanem, sed
etiam alios qui cū pæane paribus sunt interuallis,
qui tres sunt, creticus quē Cic. maximè pbat, bac-
chius, & palimbacchius. atq; hi numeri & amplif-
simi sunt & iucundissimi, & Ciceroni maximè fa-
miliares. Sed dichoreis etiam & ionicis & epitri-
tis libentissimè claudere solet. præsertim cum rei
grauitas id postulare uideatur, ut pro L. Manilia
cum uirtutis Pompeij testes inuocat regiones, ex
eo loco testis est Italia, primam & secundam perio-
dum dichoræo terminat, tertiam epitrito, quartā
ionico, quintam epitrito, sextam, & septimam di-
choræo, octauam & nonam epitrito. atque ita si-
quis aduertat, ubique maximum Ciceronis artifi-
cium in numeris obseruandis intelliget. ut meri-
to sit in hac re non tantum Aristoteli anteponen-
dus, à quo iure suo libere dissentit, sed omnibus,
quicunque unquam de numeris aliquid locuti
sunt.

TEXT.

*Elocutionem uero uel tractam ac pendentem esse
necesse est, quæ coniunctione sit una, quales sunt Di-
thyramborum cantiones, uel ambitu comprehensam
& similem ueterum poetarum antistrophis.*

COMM.

Postquam de numeris tractauit, nunc accedit
ad elocutionem, ut ostendat, quæ elocutio maxi-
mè probetur. duplex (inquit) est elocutio, altera so-
luta & libera, cuius partes subsequentes sēper à su-
perioribus pendent, & ita trahuntur, ut coniu-
ctionibus copulentur, altera uero apta & coniu-
cta suis membris atque periodis. prior illa species
elocutionis plerunque cernitur in familiari ser-
mone, in epistolis illaboratis, in historiis, in anna-
libus, quæ sua sponte fusa sunt, & quasi perpetuo
cursu feruntur ad finem, nec prius insistant, quā
res ipsa fuerit explicata, tales sunt (inquit Aristo-
teles) Dithyramborum prælusiones & cantiones,
quæ ἀβολαὶ græcè dicuntur. nam Dithyrambi
maximè licentiosi erant, neque leges carminum
magnoperè obseruabant. unde Horatius, Seu per
audaces noua Dithyrambos Verba deuoluit, nu-
merisque fertur Lege solutis. altera elocutio lōgè
melior & laudabilior, quæ certo ambitu compre-
henditur, & aures implet, & quasi in seipsam nu-
meris suis conuertitur, & connexas inter se partes
habet, quales erant ueterum poetarum antistro-
phæ, atque conuersiones, quæ quasi in orbem per-
fecta sententia apposite recurrebant, ut apud Pin-
darū uidere licet. Crassus tertio de Oratore, quas
Aristoteles hic anastrophas uocat, uidetur conuer-
siones interpretari, ubi præcipit, ut illam elo-
cutionem tractam ac pendentem fugiamus, &
hanc ambitu comprehensam amplectamur. sed
efficiendum est (inquit) illud modo uobis, ne
fluat oratio, ne uagetur, ne insistat interius,
ne excurrat longius, ut membris distinguatur,

10 ut conuersiones habeat absolutas.

*Sed tracta ac pendens elocutio prisorum est, quæ
Herodotus Thurius in historia utitur, atque eo
tempore ferè omnes utebantur, nunc autem perquam
pauci.* TEXT.

Antiqui scriptores cum orationis ornamenta
nondum in lucem uenissent, tracta illa & penden-
te oratione utebantur. neque enim certo ambitu
sententiam clauderant, sed singulas penè senten-
tias absoluebant, quas postea coniunctionibus in-
ter se colligabant. hoc genere scribēdi usus est in
historia sua Herodotus Thurius, cuius exordium
primi libri ponit Aristoteles. Sic enim opus suū
incepit, ἡ πόδι τε θυρίη ἡδ' ἰσθμίας ἀπόδυσσε. i. Herodo-
ti Thurius hæc est historię expositio. nam Herodo-
tum & ueteres omnes numero caruisse declarat
etiam Cicero, qui in Oratore sic ait; Itaque & He-
rodotus, & eadem, superiorque ætas numero car-
uit, nisi quando temere ac fortuitò. & scriptores
perueteres de numero nihil omnino, de ora-
tione præcepta multa nobis reliquerunt, nihil igi-
tur aliud est tracta elocutio nisi carens numeris
& soluta.

20

*Voco autem tractam ac pendentem elocutionem,
quæ nullum ex se finem habet, nisi res, quæ exponitur,
ad finem peruenerit, quæ sanè est iniucunda, quo-
niam infinite fertur: omnes enim uidere finem exoptant.* TEXT.

30

Quo res apertior ac manifestior sit, declarat,
quam pendentem appellet orationem, nempe illā,
quæ per se nullum habet finem, neque unquā in-
sistit, nisi quādo tota res fuerit explicata. quod elo-
cutionis genus molestum & odiosum est, neque
ullam in se iucūditatem habere potest. propterea
quod nimis est profluēs, & sine caret. at omnes
homines in omnibus suis negociis & actionibus
finē uidere magnoperè desiderāt. hanc elocutionē
Crassus tertio de Oratore, uocat loquacitatem pe-
reanem, & profluētē, cum ita inquit; Nam si ru-
dis & indocta putanda est, illa sine interuallis lo-
quacitas perennis, & profluens.

40

*Quapropter cursores cum ad flexiones peruene-
runt, uehementer anhelant, ac penè deficiunt cum an-
tea non laborent, quia metam prospiciunt.* TEXT.

50

Similitudine probat eam sententiā, quam su-
pra posuit, nempe, omnes exoptare finem uidere.
Qui currunt (inquit) in stadio, donec metam pro-
spicere possunt, nihil fere uidetur laborare, sed cū
ad eas flexiones perueniunt, ubi meta occultatur
ita, ut eam amplius uidere non possint, tunc uehe-
menter anhelant, & quasi deficiunt. ubi notādum
est in stadio, ubi cursores, & quadrigæ certabant,
fuisse quasdam flexiones, quas καμπτήρας uocabāt.
ad quas cum peruissent, non amplius metam
uidebant, quia illam pertransierant, sed summa ar-
te opus erat, equos flectere ad alteram partem ne
in metam impingerent in reflexione, unde Hora-
tius,

--metaque seruidis Euitata rotis.

& Varro ait in Circo Flaminio solitos circa
metam

metam equos currere. ad quam rem sic allusit Virgilius in quinto
 Hic uiridem Aenzas frondenti ex ilice metam
 Constituit signum nautis pater, unde reuerti
 Scirent, & longos ubi circumflectere cursus.
 Cum enim ad flexiones illas peruenissent, non
 amplius metam post tergum relictam uidere poterat, sed opus erat reuerti, &, ut ait Virgilius, cursum circumflectere. quo in loco, maximus erat labor, & summa opus erat industria. unde non mirum si cursores anhelabant. & in illis flexionibus penè deficiebant.

TEXT. COMM. *Ac tracta quidem pendensque oratio talis est.*
 Declaratum est (inquit) qualis sit oratio tracta ac pendens. hanc Cicero continuatam ac productam uidetur appellare, cum tertio de Oratore sic ait; Quod si cōtinuatio uerborum hæc soluta multo est aptior, atque iucundior, si est articulis, membrisque distincta, quam si cōtinuata ac producta, Aquila Romanus perpetuam interpretatur cum ita inquit, Aut perpetua, quæ Græci *επιρροήν λέγουσιν* appellant, quæ ita connectitur, ut superiorem elocutionem semper proxima sequatur, atque ita seriem quandam significatus rerū explicet. sed quo modo sit appellanda satis intelligitur orationis maiestati non conuenire.

TEXT. *Ambitu uero comprehensa est, quæ periodis constat. periodum uoco orationem, quæ principium & finem ex se habet, & eam magnitudinem, quæ facile perlustrari possit.*

COMM. Alterum genus elocutionis aggreditur, quod est laudabile & iucundum, itaque multa de hoc præcepta tradit. & quomodo fieri debeat, accuratè exponit. hoc genus appellat *καταπραγμαίνου λέξιν*, id est, elocutionem conuersam, quæ periodis suis in se quodammodo conuertitur. declarat autem quid sit periodus, & ait orationem esse, quæ principium & finem ex se habet, & quæ non sit maior, quam quæ mentis oculis facile perlustrari possit, & percipi. unde intelligi potest, Aristotelem damnare nimis longas periodos, ut infra docebimus, quia sensum & intelligentiam confundunt. Cicero in Oratore ad Brutum docet periodum multis nominibus latine uocari, cum ita scribit, In quo quæ situm est, in toto ne circuitu illo orationis, quem Græci *περίοδον*, nos, tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem, aut continuationem, aut circumscriptionem dicimus. Est autem periodus apud Græcos propriè uiarum circuitus, unde *περίοδος* uerbum quod circumeo significat. Sed deinde generaliter ad omnem circuitum transfertur. hinc periodo Victores, sicuti Festus ait, dicebatur olim Hieronicæ, quæ Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia uicissent, quæ res maximam apud Græcos dignitatem habebat, sicuti libro nono Vitruuius testatur. hinc etiam periodicæ febres dicuntur à medicis, quæ statis diebus quodam quasi circuitu reuertuntur, qualis est tertiana, & quartana. Cicero periodum plenam quæ bene aures impleat, e qua suorum membrorum constare uult, sic enim ait in Orato

re; constat enim ille ambitus, & plena comprehensio è quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus ut & aures impleat, & ne breuior sit, quàm satis sit, neque longior. quamquam utrunque nonnūquā uel potius sæpe accidit, ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum, ne breuitas defraudasse aures uideatur, ne ue longitudo obrudisset. Sed omnis periodus aut duobus membris est contenta, ut pro P. Quintio; Quæ res in ciuitate duæ plurimum possunt, hæc contra nos ambæ faciūt in hoc tempore. aut tribus. ut prima Philippica; Antequam de Rep. P. C. dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam uobis breuiter consilium & profectiois & reuersionis meæ. aut quatuor, quæ iam plena, & perfecta est, ut pro A. Czecina; si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro, atque iudiciis impudentia ualeret, nō minus in causa cederet A. Czecina Sex. Ebucij impudentiæ, quam tum in ui facienda cessit audaciæ. fiunt etiam è quinque membris periodi, & sex, & septem. sed magnopere cauendum est, ne tam longa sit, ut non commodè intelligentia comprehendi possit.

TEXT. *Huiusmodi autem oratio suavis est, & facile percipi potest. Suavis quidem eo, quod illi contraria est, quæ infinite fertur, & quia semper auditor aliquid se tenere existimat. cum semper aliquid ei determinatum sit, contra uero nihil prauidere. nihilque absolutum habere, est insuauis.*

COMM. Duas uirtutes habet (inquit) illa oratio quæ periodis comprehensa est, primo quod est suavis & iucunda. deinde quod facile percipi atque intelligi potest. Ac primo quidē ea de causa suavis est, quia contraria est illi orationi, quæ infinite fertur, quam supra demonstrauius insuauem ac molestam esse. quæ loquacitas perennis & profluens à L. Crasso dicitur. hæc enim ita conficitur, ut qui audit, semper aliquid se tenere arbitretur. quia finem ac terminum periodi uidet. & absolutam esse sententiam intelligit, quæ res animum refecit, & ad sequentia præparat, hoc autem est omnino suauis. Sicut illud est molestum & insuauis, nihil præuidere posse, nihilque absolutum habere. quod in ea fit oratione, quæ nullum ex sese finem habet, neque insistit, sed continuata & producta est.

TEXT. *Facile autem percipitur, quia memoria facile mandari potest. & hoc accidit. quia numerum habet in periodis, quæ res omnium maximè apta est ad recordandum: atque hæc causa est, cur omnes facillimè carmina, quam solutam orationem recordentur: quia numerum habent, qui illa metiatur.*

COMM. Altera uirtus eius orationis, quæ periodis comprehenditur hæc est, quod nullo ferè labore percipitur, quoniam memoriæ facile mandatur. hoc uero propter numeros accidit, quibus colligata est. nihil enim omnino est aptius ad recordandum ipsis numeris, qui quodammodo sunt homini naturales. unde Plato dixisse fertur hominem ideofapientissimum omnium animalium esse, quod numerare sciat. hæc etiam (inquit Aristoteles) causa

causa est; cur omnes homines multo facilius carmina memoriæ mandant, quam solutam orationem, quia carmina certum habent numerum pedum, & certam modulationis mensuram, quam facile memoria sequitur. Cicero libro Tuscul. secundo, hoc dulcedini poetarum attribuit, quod memoriæ mandentur. sic enim ait, Ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sed illa dulcedo maiori ex parte à numeris proficitur. Verissimum autem est, & omnibus ferè notum quod ait Aristoteles, longè facilius nos carmina memoriæ mandare, quam solutam orationem. & hæc fortasse causa fuit, cur antiqui carmine tantum scriberent, ut melius possent meminisse. nam ante Pherecidem Syrum, qui Pythagoræ magister fuit, nemo solutam scripsit orationem, omnes carmine scribebant. postea uero Pherecides & Hecataeus solutæ orationis usum introduxerunt. namque etiam Philosophi Parmenides & Empedocles sapientiæ præcepta uersibus explicauerunt, sicut apud nos Lucretius & Manilius. & quæ, ad honestè uiuendi rationem attinent, omnia fere primo fuerunt uersibus explicata.

TEXT. *Oportet autem in periodo sententiam absolui, non autem abrumpi. Sicut in illis iambicis Sophoclis; Hæc est quidem Calydon. solum potitus est Quo olim Pelops.*

Nam si periodus diuisa fuerit sensus contrarius elicitur. ut in prædicto exemplo. Calydonem in Peloponneso esse.

COMM. Ambitus uerborum non tantum suis numeris absolutus & perfectus esse debet, sed etiam habere sententiam integram & perfectam, ut nihil intericiatur, aut inculcetur, nihil addatur. quo uideatur abrumpi sententia. & quod ait in Oratore Cicero, ut neque orator uerbum ita traiciat, ut de industria factum intelligatur, neque inferciens uerba, quasi rimas expleat, minutos numeros sequens concidat, delumbetque sententias. hæc enim periodorum diuisio, & quasi abruptio, præter cætera uita illud etiam habet, quod sæpe contrarium sensum efficit ei, quem scriptor intendit. hoc autem probat Aristoteles exemplo quadam è Tragœdia sumpto cuius auctorem Sophoclem citat. licet. n. egregius scriptor Sophocles fuerit, nihil tamè prohibet eum aliquo in loco uitiosè locutum fuisse, sicut in illis iambicis, ubi incipit ita narrare; Hæc est quidem Calydon. solum potitus est Quo olim Pelops.

Et quæ sequuntur. sic enim (inquit) diuisa est, & abrupta hæc periodus, ut ex ea contrarius sensus elici facile possit. uidetur enim significare Calydonem in Peloponneso esse quod omnino falsum est, cum in Aetolia Calydon sit, è regione Peloponnesi. hoc autem accidit, propter interpositionem eorum uerborum; solum potitus est, quo olim Pelops. non enim hæc uerba sunt coniungenda cum illis; Hæc est quidem Calydon. sed cum subsequētibus, ut uerus sensus habeatur. sed hoc (ut uult Aristoteles) est uitiosum. quod autem quidem illa

iambica, quæ citat Aristoteles. non Sophoclis, sed Euripidis aiunt esse, ex fabula quæ Meleager inscribatur, & quæ non amplius extat, parum refert ad huius loci sententiam, satis enim intelligitur uitium in eis notatum ab Aristotele. facile uero fieri potest, ut uitio librariorum poetæ nomen sit immutatum, & pro Euripide, Sophocles appositus, cum hi poetæ ambo tragicorum principes habeantur.

TEXT. *Duplex autem est periodus, nam altera membris constat, altera simplex est.*

COMM. Omnis periodus uel unum tantum membrum continet, atque unam conuersionem, atque hæc simplex appellatur, ut Nihil est, quod non longinquitas temporum excipiente memoria, prodendisque monumētis efficere atque assequi possit. aut duo uel plura membra complectitur, quæ composita rectè dici potest. ut, Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui seipsum non continet, neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non uult.

TEXT. *Ex membris constat ea locutio, quæ perfecta est, & distinctas partes habet, & spiritum dicentis non impedit. non in ipsa diuisione sicut in prædicta periodo, sed in tota ambitu.*

COMM. Periodus illa, quæ conficitur ex membris, omnino tria ut habeat, oportet. primum. ut perfectam non tantum inchoatam sententiam habeat, alterum ut in ea sint distinctæ partes, quæ membra dicuntur, tertium ne longior sit, quam spiritus dicentis patiatur, & in ea facile possit orator interspirare, non quidem propter diuisionem & abruptionem, ut in periodo supra dicta quam ex Sophocle citauimus, sed propter ipsum uerborum ambitum. uult igitur Aristoteles ita membra copulari in periodo, ut perfectam quidem efficiant sententiam, sed tamen eorum distinctio appareat, ut facile pronunciarī possit, sine ullo spiritus impedimento. ut; Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cuius in exercitu ueneant centuriatus, atque uenerint? hæc enim periodus ex duobus membris conflata perfectam habet sententiam, sicut illa ex tribus; tanta ne unius hominis incredibilis ac diuina uirtus tam breui tempore lucem afferre Reip. potuit, ut uos, qui modo ante hostium Tyberinum classem hostium uidebatis, ij nunc nullam intra Oceani ostium prædonum nauem esse audiatis?

TEXT. *Membrum uero est altera periodi pars.*

COMM. Videtur Aristoteles tantum ex duobus membris uelle periodum constare, cum membrum alteram periodi partem esse definit. quod etiā Demetrius annotauit. sed Cicero uult etiam ex pluribus membris constare periodum, ut supra demonstrauimus. potest tamen hæc membri definitio ita intelligi, ut quæcunque pars composita periodi capiat a reliqua separata, membrum dicatur, atque ita semper erit altera pars periodi, quamuis ex multis membris periodus constet. uerum aliquando membrum per se spectatur, cum membrum

bratim & per disunctionem orator loquitur, ut, Qui Siciliam adiit, Africam explorauit, inde in Sardiniam cum classe uenit. Item, Ciues assenserint, socij obtemperarint, hostes obediuerint. interdum in compositionem periodi uenit, ut, Non. n. solum bellandi uirtus in summo atque perfecto imperatore querenda est. hoc enim unum est membrum, sed quia nondum est absoluta sententia, per se intelligi non potest, addendum est igitur alterum; sed multae sunt artes eximiae, huius administrationis comitesque uirtutis.

TEXT. *Simplicem periodum eam appello, quae ex uno membro constat.*

COMM. Cicero dissentit ab Aristotele, non enim ex uno tantum membro constare uult periodum, sed semper ex pluribus. haec autem quam Aristoteles simplicem periodum uocat, ipse Cicero membrum nominat. sed hoc parui refert, modo intelligamus interdum uno membro sententiam perfectam esse posse, ut, Nunquam praestantibus in Rep. gubernanda uiris laudata est in una sententia perpetua permansio & Dies adimit hominibus aegritudinem. Horatius, Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas, Regumque turres.

TEXT. *Oportet autem et membra, et periodos neque multas esse, neque longas.*

COMM. In omnibus rebus & quod parum, & quod nimium est, uituperatur, quod autem est mediocre laudatur. Itaque etiam in membris & periodis mediocre est querenda, ne uel non compleas uerbis, quod proposueris (ut ait in Partitionibus Cicero) uel redundes. cum enim quod propositum est, uerbis non completur, mutila sint membra, atque periodi necesse est, cum autem aliquid redundat, longitudinis uitio laborant. utrumque autem uitium diligentissime fugiendum est. hoc idem praecipit in Oratore ad Brutum ita posuit Cicero; constat autem ille ambitus, & plena comprehensio est quatuor ferè partibus, quae membra dicimus, ut & aures impleat, & neque breuior sit, quam satis sit, neque longior: quamquam utrumque nonnunquam, uel potius saepe accidit, ut aut citius insistendum sit, aut longius procedendum, ne breuitas defraudasse aures uideatur, ne uel longitudo obtudisse.

TEXT. *Quod enim curtum est, saepe cogit auditorem offendere. necesse est enim ut, cum adhuc ultra tendit animo & mensura eius termini, quem in seipso conceperat, abruptum sit, cessante oratore, quasi obice quodam offendantur.*

COMM. Docet quae incommoda in se habeant membra & periodi curtae atque mutilae. cogunt. n. (inquit) saepe auditorem insistere atque offendere, & haere tanquam in salebra, quod non mediocre fastidium & molestiam gignit. Nam cum adhuc auditor ultra tendit animo, certamque mensuram atque terminum in seipso concepit, si prius cessat oratio, quam ad eum terminum quem sibi constituit animus auditoris peruenierit, necesse est, ut quasi in obice impingat, & offendatur. nam (ut ait Cic.) facile aures curta sen-

tiunt, & ab eis, quasi repulsa resiliunt. non aliter atque ij solent, qui dum currunt, & ad metam festinant, iniecto derepente obice impediuntur & corruunt.

Longa uero periodi faciunt, ut auditor relinquatur. ut qui ultra metam progrediuntur, eos post se relinquant, qui una deambulabant. eodem modo longa periodi iam in orationem exeunt, & Dithyramborum cantionibus similes sunt.

COMM. Quae nimis redundantia sunt in oratione uitium illud habent, ut ea non possit auditor animo suo proficere, sed eos terminos excedant, quos in seipso iam auditor conceperat. itaque fit ut ipse auditor quasi deseratur, & longo interuallo relinquatur. quemadmodum in deambulando nonnunquam fieri solet, ut aliquis eorum, qui una deambulant, ultra terminum ac metam progrediatur, quae alij sua spatia conficiunt. tunc. n. necesse est, ut qui metam egreditur, alios post se relinquat, qui uel subsequi nolunt, uel non possunt. ita periodi quae nimis longae sunt, animum auditoris post se relinquunt. & iam non periodi sed orationes dici possunt, & similes sunt (inquit) Dithyramborum cantionibus, quae *ἀναβολαὶ* dicuntur, de quibus etiam supra meminimus, cum de pendente & tracta oratione loqueretur. dicuntur autem *ἀναβολαὶ* hoc est commemoratio- nes, uel dilationes, quod longius euagantur, antequam ad propositum sese referant, & concludant. qualis est illa Horatij cantio libro carminum quarto, quae Drusi laudes complectitur, quam ita incipit,

Qualem ministram fulminis alitem
Cui Rex deorum regnum in aues uagas
Permisit expertus fidelem.

Iuppiter in Ganymede flauo. & quae sequitur. nam antequam expleat sententiam, plurimam carmina interponit. sunt igitur Anabola commemoratio- nes & productiones sententiarum in longum, quibus Dithyrambici poetae potissimum utebantur, & interdum etiam Lyrici, Antistrophe autem sunt conuersiones, & quasi reditus ad propositum, uel ad idem genus carminum, quibus frequentissime Pindarus utitur.

Quare idem hac in re contingit, quod Democritus Chius Melanippidi per iocum obiecit, cum ille pro Antistrophis, Anabolas usurpasset; Is se ipsum laedit, alium qui laedere quae crit, At carmen longum uati ipsi pessima res est. Hoc enim etiam in eos dici potest, qui longis membris delectantur.

COMM. Ut ostendat omnino damnandas esse longas periodos & longa membra, quae cum auditoribus fastidium gignunt, tum etiam ipsis oratoribus molestae sunt. utitur exemplo Democriti Chij, qui Melanippidem Lyricum poetam facetissime risit, quod Anabolas delectaretur in suis carminibus, & conuersiones atque Antistrophas quibus alij poetae utebantur, relinqueret, ut pro eis, anabolas usurparet. sumptus igitur Democritus ab Hesiodo duo car-

mina quibus Melanippidem irrideret, quorū hęc est sententia; Is sibi ipsi mala struit, quicumque alteri mala struit, At uero malum consilium consultori est pessimum, è quibus alterum protulit integrum ut erat ab Hesiodo cōscriptum hoc modo;

Ὁ τ' αὐτῷ κακὰ τ' ἄλλῳ ἀλλ' ὅρ' ἀλλ' ἑκά τ' ἄλλ' ἄλλ'.

Is seipsum lædit, alium qui lædere querit.

Alterum uero commutauit. cum enim ita fecisset Hesiodus,

Ἡ δ' ἐ κακὸν βολὴ τῷ βολᾷ σαρτι κακίση.

Consultum malè consultori pessima res est.

ipse Democritus ita uertit in Melanippidem,

Ἡ δ' ἐ μακρὰ ἀναβολὴ τῷ ποιήσατι κακίση

At longum carmen uati ipsi pessima res est.

Voluit significare dilationes illas & productiones carminum, siue suspensiones, non tantum auditoribus & lectoribus esse molestas, sed etiā potis ipsis odiosas. quod idem (inquit Aristoteles) accidit etiam ijs, qui longis membris delectantur, etiam & aliis & sibi ipsi sunt molesti.

TEXT. *Contra uero, quæ breuiora, quam opus sit, habent membra, ne periodi quidem sunt: nam ipsum auditorem præcipitem rapiunt.*

COMM. Sicuti damnantur illæ periodi, quæ membris nimium longis constant, ita quæ breuiora membra continent, quam conueniat, improbatur. quoniam nimis uelociter procedunt, & auditore quodammodo præcipitem secum rapiunt, adeo ut ne periodi quidem dici mereantur, quare modus quidam in eis est adhibendus, ut neque deficiant, neque redundant.

TEXT. *Elocutio quæ membratim profertur, partim distinetæ est, partim opposita.*

COMM. Duo genera facit eius orationis, quæ membratim fertur, uel enim membra soluta sunt ac libera sine ullis contrariis oppositis, ut pro lege Manilia: nam cum hostium copiarum non longe absunt, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit. Item, qui Siciliam adiit, Africam explorauit, inde in Sardiniam cum classe uenit. & hæc à Cornificio uocatur Disiunctio, uel membra singula, opposita habent sua contraria ex altera parte respondentia, quæ contentio nominatur, ut cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed uictoriis, non stipendiis, sed triumphis est traducta. pro L. Murena; Te gallicum, illum buccinarum cantus exulscitat, tu actionem instituis, ille aciem instruit, tu caues ne tuæ consultores, ille ne urbes, aut castra capiantur. ille tenet, & scit ut hostium copiarum, tu ut aquæ pluuiarum arceantur, ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis.

TEXT. *Distincta quidē est. ut; Sapius admiratus sum eos, qui celebritates congregarunt. & eos, qui gymnica certamina constituerunt.*

COMM. Exemplis ab Isocrate sumptis declarat duo illa elocutionis genera, quæ proposuit. nam Isocrates nobilissimam orationem, quæ Panegyricus inscri-

bitur, ab elocutione distincta sic inceptit; Sapius admiratus sum eos, qui celebritates congregarunt, & eos, qui gymnica certamina constituerunt. sicuti Cicero tertiam Philippicam ita cæpit, serius omnino. P. C. quam tempus Reip. postulauit, aliquando tamen conuocati sumus.

Opposita uero illa est, cum uel in utroque membro contrarium est alteri contrario constitutum, uel idem membrum è contrariis constat, ut. Nam his quidem plura quam domi possidebant, acquisuerunt. illis uero domi satis agri, quo se alerent, reliquerunt. hæc enim contraria sunt; sequi & remanere, satis & plus. Itē; itaque & pecunias acquirentibus, & frui cupientibus. nam acquirere & frui, inter se opponuntur.

TEXT.

Opposita elocutio duobus modis fit, uel enim membra ita distinguuntur, ut unum alteri contrarium sit, uel unum atque idem membrum ex contrariis constat. prioris generis est illud exemplum ex Panegyrico Isocratis sumptū, ubi ueteres Athenienses laudat, qui cum Barbaris bellum intulissent, & ijs, qui ad bellum profecti sunt, & ijs qui domi remanserunt, multum profuere. Nam his (inquit) qui secuti sunt, plura quam domi possidebant, acquisuerunt: eis uero, qui domi remanserunt, satis agri, quo se alerent, reliquerunt. hæc autem (inquit Aristoteles) contraria sunt, sequi & remanere, satis & plus. ubi aduertendum est contraria communiter uocari ab Aristotele hoc in loco, quæcunque aliquo modo sunt opposita, etiam si propriè non sint contraria. huius generis exempla sunt apud Ciceronem plurima, ut pro lege Manilia; Illi libertatem ciuium Romanorum immutatam non tulerunt, uos uitam ereptam neglectis? ius legationis uerbo uiolatum illi persecuti sunt: uos legatum populi Romani omni supplicio interfectum inultum relinquetis? Alterius generis cum unum atque idem membrum ex contrariis constat ex eadem Isocratis oratione sumptis illud exemplum; Itaque & pecunias acquirentibus, & frui cupientibus, est autem sensus imperfectus, quia satis habuit Aristoteles ea recitare, quæ inter se opponuntur, nam acquirere & frui quodammodo contraria sunt. tale est illud Ciceronis; Ita illum in persequendi studio mæror, honestitia retardauit. mæror enim & lætitia sunt inter se contraria.

COMM.

Item illa, sæpe accidit in eiusmodi rebus, ut prudentes aberrant, & insipientes rectè gerant: Statim quidem præmia fortium uirorum obtinuerunt, sed non ita multo post imperium maris acquisuerunt. Terram quidem nauigasse, maria uero ambulasse: Hellepontum quidem coniunxit, Athonem uero perfodit: Qui natura ciues essent, lege priuati sunt ciuitate: ex eis uero alij malè perierunt, alij turpiter seruari sunt; Priuatè quidem seruis uti barbaris, publicè uero patimultos sociorum seruos esse; uel uiuentes habere, uel morientes relinquere.

TEXT.

Addit alia septè exēpla, ex eadē oratione sumpta, quod res aptior & manifestior sit. primū cōtinet prudentes & insipientes, aberrare, & rectè gerere. Alterū statim

COMM.

statim & post, obtinere & acquirere. Tertium terram & maria, navigare, & ambulare, Quartum, Hellepontum & Athonem, coniungere & perdere, Quintum, naturam & legem, malè perire, & turpiter seruari. Sextum, priuatè & publicè, seruos & socios. Septimum, uiuentes & morientes, habere & relinquere. Semper autem, ut ait in Oratore Cicero, cum contrariis opponuntur contra numerum oratorum necessitate ipsa efficiunt, & eum sine industria. quare Cicero ipse frequentissimus est in hoc genere. sicut iam supra demonstratum est. pro P. Sestio; sed mihi omnis ratio est cum uirtute nõ cum desidia, cum dignitate, non cum uoluptate, cum ijs, qui se patriæ, qui suis ciuibus, qui laudi, qui gloriæ, non qui somno & conuiuijs, & delectationi natos arbitrantur. In Pisonem; Homini ille honorem, non generi, moribus non maioribus meis, uirtuti perfectæ, non auditæ nobilitati deferebat. Plinius in Panegyrico; Non enim periculum est, ne cum loquar de humanitate; exprobrari sibi superbiam credat, cum de frugalitate luxuriam, cum de clementia crudelitatem, cum de liberalitate auaritiam, cum de benignitate liuorè, cum de continentia, libidinè, cum de labore inerciam, cum de fortitudine timorem, sed plurima sunt apud optimos quosque auctores huius rei exempla.

TEXT. *Et quod ita Pitholaum, & Lycophronem quidam in iudicio dixit; Hi cum domi essent, uos uendebant, postquam ad nos uenerunt, ipsi empti sunt. in his enim omnibus id est, quod antea diximus.*

COMM. Addit aliud exemplum eiusdem generis, in quo inter se opponuntur contraria. quidam enim Orator in iudicio cum Pitholaum & Lycophronem in se tractaret, & mutata eorum fortunam inuaderet, cum (inquit) hi domi suæ essent, uos uendebat, at postquam ad uos uenerunt, ipsi empti sunt. hic enim sunt posita, domi essent, ad nos uenerant, uendebant, empti sunt. Tale est illud Ciceronis pro Roscio Am. Prædia mea tu possides, ego aliena misericordia in uos, mea domus sibi patet, mihi clausa est in his omnibus exemplis (inquit Aristoteles) est id, quod antea diximus arbiter, hoc est opposita elocutio. Qui nam uero fuerint Pitholaus & Lycophron de quibus meminit hoc in loco Aristoteles, non satis constat nisi forte credere uelimus fuisse duos fratres Thebes uxoris Alexandri Ferrei Tyranni qui, sicuti Diodorus scribit, impulsit à sorore Tyrannu interfecerunt, ac primo Reipublice moderatè ministrantes maximis honoribus à suis ciuibus affecti sunt; postea uero dominatum regnum inuaserunt, contra quos Philippus Magni Alexandri pater diu bellum gessit, sed hi tres uisè memoratur, Pitholaus Lycophron, & Typhisphonus, qui tandem à socijs deferti Philippo urbem tradiderunt, & fide ab eo accepta ad Phayllum profecti sunt.

TEXT. *Incunda uero est huiusmodi locutio, quoniam contraria maxime nota sunt, & cum inter se conferuntur sunt etiam notiora: Et quia ratiocinationis for-*

mam præ se fert; elencus enim contrariorum collectio est.

Duas affert rationes, quare opposita elocutio, quæ etiam contemptio uocatur, incunda sit, altera est, quia contraria continet, quæ cum per se notissima sint, tum ex aliorum contentione sunt etiam notiora. nihil autem iucundius est perspicua, & illustri oratione, quæ res ipsas quasi oculis subijcit, & efficit ut eas non audire sed uidere uideamur, qualis est illa Ciceronis contra Verrem contentio; conferte hanc pacem cum illo bello, huius Prætoris aduentum cum illius Imperatoris uictoria, huius cohortem impuram, cum illius exercitum inuictum, huius libidines, cum illius continentia, ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. quid enim hac oratione suauius aut illustrius inueniri potest? altera est iucunditatis ratio, quod hæc locutio ex contrariis argumentationi similis est, & probationis uim habet. siquidem ea ratiocinationis forma quæ Elenchus dicitur, nihil aliud est, quam contrariorum collectio, uocat enim Aristoteles Elenchum contradictionis syllogismum, qui fere idem est, aut non admodum in suo genere diuersus ab eo, quod rhetores uocant Enthymema à repugnantibus, uel à contrariis, quod omnium habetur acutissimum, ut in Topicis ait Cicero. Tale est illud pro Q. Ligario; Quorum igitur impunitas Cæsar tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum te ad crudelitatem acuet oratio? & pro Milone; Eius igitur mortis sedetis ultores cuius uitam si putetis per uos restitui posse nolitis? sunt autem hæc enthymemata & ingeniosissima & iucundissima.

Oratio igitur huiusmodi contentio nominatur. **TEXT.**

Hæc (inquit) elocutio quæ conficitur ex contrariis uocatur antithesis, id est contentio. sic enim Cornificius libro ad Herennium quarto; contentio est, cum ex contrariis uerbis oratio conficitur hoc pacto; habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. uel cum res inter se contrariæ conferuntur. ut, Nam qui rationibus suis inimicus semper fuerit, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare?

Compar uero dicitur cum equalia membra sunt. **TEXT.**

Interdum elaborat orator, ut uerba uerbis quasi dimensa & paria respondeant, quam exornationem & concinnitatem Græci *κατασκευαστικὴ ἰσοκαλοσύνη* uocant, Cornificius compar appellat, cum ita inquit; Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, quæ constant, ex pari serè numero syllabarum. ut, In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias cõparabat. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutè cõparauit. Quintilianus lib. 9. sic ait; Etiam ut sint mæbris æqualibus quæ *ἰσοκαλοσύνη* dicitur, ut, si

quantum in agro locisq; desertis audacia potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia ualeat, non minus nunc in causa cederet A. Cæcina Sex. Ebutij impudentiæ, quam tum in ui facienda ceslit audaciæ.

TEXT. Assimilatio uocatur cum extrema partes utriusque membri similes sunt. necesse est autem hoc uel initio, uel in fine fieri: atque initio quidem nomina semper similia sunt, in fine uero similes sunt extrema syllaba, uel eiusdem nominis casus, uel nomen ipsum.

COMM. Assimilatio, quæ ἀπομύωσις græcè dicitur, multas complectitur exornationes, uel enim initio membrorum fit, uel in fine. Si fit initio, nomen tantum similitudo quædam spectatur, quæ latinè dicitur agnominatio, ut Virgilius, puppesque tæq; pubesque tuorum. Deligere oportet, quæ uelis diligere. Auium dulcedo te duxit ad anium. Amari iucundum est, si curetur nequid insit amari. Terentius, Nā inceptio est amentium, haud amatium. si fiat in fine, uel extremae syllabæ similes sunt, & appellatur similiter desinens, ut eius semper uoluntatibus non modo ciues assenserint, socij obtemperarint, hostes obdierint, sed etiã uenti tempestatesque obsecundarint. uel casus similes sunt, & appellatur similiter cadens, ut labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo. quamuis Aristoteles casus intelligere uideatur, quæ ab eodem nomine uariè commutantur, & à Cicerone coniugata dicuntur, ut homo, humanus, humaniter. Itaque dixit eiusdem nominis casus, ut, humaniter eum tractare debes, cum ipse sit tam humanus. Terentius homo sum, humani nihil à me alienum puto. Cicero pro Roscio Am. Etenim rectum putabat, pro eorū honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. sed hos casus uult Aristoteles tantū in fine ἀπομύωσις, id est assimilationem facere, ut, uiri temperatis est, omnia gerere temperatè. uel denique nomen ipsum in fine repetitur, quæ conuersio nominatur, ut ex quo tēpore concordia de ciuitate est sublata, libertas est sublata, fides est sublata, amicitia est sublata. Ex his intelligi potest assimilationem esse tanquam genus, quæ ad plures species pertineat.

TEXT. Initio igitur sunt hoc modo: Agrum accepit agrum ab eo.

COMM. Illustrat exemplis partes assimilationis, ac primo ponit eius exempla quæ fit initio, quæ agnominatio dicitur. & græcè quidem ager incultus & desertus ἀγρός uocatur, quasi ignauus. unius igitur tantum literæ mutatio facta est, uel potius trāspositio, ut ἀγρός ἀγρός dicatur. nos ut græcam figuram latinè exprimeremus, translata & improprie, agrum ægrū uertimus. nā æger tantum de animalibus pprie dicitur, quamuis Virg. ægrā segetē dixerit; 3. Aen. Arebant herbæ, & uictum seges ægra negabat.

TEXT. Placati donis, pacatiq; ore fuerunt.

COMM. Alterum exemplum eiusdem assimilationis est autem Homeri carmen, sumptū ex nono Iliadis, ubi Phœnix Achilli suadet, ut cum Agamemnon

ne in gratiam redeat, cum etiã alij multi præclariorum uiri acceptis iniuriis tamen postea placati fuerint. græcè ita profertur;

Δωρητοὶ τ' ἔτελοντο: παραρητοὶ τ' ἔπειδι.

agnominatio est in illis nominibus δωρητοὶ & παραρητοὶ quam nos imitati sumus in illis, placati & pacati.

TEXT. In fine uero hoc modo; Non putarunt ipsum perurum peperisse, sed eius causam exitisse; In cura quidem plurima, in spe uero minima.

COMM. Altera species assimilationis est, cū extremae syllabæ membrorum similes sunt, & dicitur, similiter desinens, & similiter cadens. cuius duo ponit exempla, quorum in altero tantum extremae syllabæ spectantur, ut peperisse, & exitisse, in altero uero & syllabæ & casus, ut plurima & minima. priori simile est illud pro P. Sestio: eaque non silentio consulum disimularentur, sed & uoce, & sententia comprobarentur. posteriori illud; si non subtilius disputandum, at certè dolentius deplorandum.

TEXT. Casus autem eiusdem nominis hoc modo; Est uero dignus ærea statua, qui non dignus est ære.

COMM. Tertia species assimilationis fit in casibus eiusdem nominis, quod eleganti exemplo declarat Aristoteles, uel ab aliquo auctore sumpto, uel ab ipso facto. potest autem dici in hominem uilè & abiectum, qui tamen maximos honores ambiat, & eis se dignum putet. nā apud antiquos, qui se in Republica præclare gessissent, æreis statuīs decorabantur. nā Phalereo Demetrio legitur ab Atheniēsisbus trecentas fuisse statuas erectas. Romæ etiam genus hoc honoris erat frequentissimum. at uero uilis & abiectus homo non aëre aut ære dignus dicebatur, quod asses ex ære fierent. hoc igitur exemplū per ironiam ita pronuntiandum est. Est uero dignus ærea statua, qui non dignus est ære.

TEXT. Idem nomen hoc modo; Tu illi cum uiueret, dicebas male, & nunc in eum scribis male.

COMM. Quarta assimilationis species est, cum idem nomen in fine membrorum repetitur, quod uno exemplo docet Aristoteles, Tu illi uiuenti dicebas male, nunc in mortuum scribis male. sed hæc rarior est, quam sint superiores. interdum idem nomen initio membrum sæpius repetitur, & alterum in fine eodem modo iteratur, quæ figura dicendi cōplexio nominatur, ut Cicero de lege Agraria contra Rullam; Quis legē tulit; Rullus. quis maiorem partem populi suffragiis priuauit? Rullus. Quis comitiis præfuit? Rullus.

TEXT. Fit etiam in una extrema syllaba; ut, quodnam passus es malum, si hominem uidisti ignauum?

COMM. Illa quoque dicitur assimilatio, cū extrema tantum syllaba, eodem modo desinit, licet aliud nihil simile sit, ut in exemplo quod ipse Aristoteles attulit, in quo cum duo membra sint, extrema tantum syllaba utriusque membri, non eadē est, sed similiter desinit. ut Cic. pro lege Mani. Qui sæpius cū hoste tonfrixit, quā quā cū inimico cōcertauit. Itē, Nō libido ad uoluptatē, nō amicitias ad delectationē.

Possunt

TEXT. *Possunt etiam interdum hæc omnia coniungi, ut idem sit & contentio, & compar, & similiter desinēs.*

COMM. Hæc ornamenta, quæ diximus, cum per se magnam uenustatem habent, tum multo maiorem si inter se coniungantur. nam interdum eadem uerborum comprehensio talis erit ut in ea sint, & contrariis contraria relata, & paria paribus, & membra similiter desinentia. qualis est illa pro Milone, de qua ipsemet Cicero gloriatur, Est enim hæc iudices nō scripta sed nata lex. quam nō didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expresimus. ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. In Pisonem, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinē inflixerint.

TEXT. *Principia uero periodorum in libris ad Theodectem, ferè sunt à nobis enumerata.*

COMM. Ex hoc loco potest intelligi quantopere decipiantur illi, qui putant hos libros rhetoricos, esse illos quos ad Theodectem scripsit Aristoteles, cum ipsemet Aristoteles diuersos esse ostendat. simul etiam tollitur eorum dubitatio, qui ambigunt utrū à Theodecte, an ab Aristotele fuerit illud opus cōscriptū. ut lib. 2. Quintilianus, qui ita inquit; A quo non dissentit Theodectes, siue ipsius id opus est, quod de Rhetorica, nomine eius inscribitur, siue (ut creditū est) Aristotelis. hic enim apertè profuis illos libros citat. Atque hunc esse locum opinor, quem Val. Max. octauo libro capite de Cupiditate gloriæ sic innuit, cum de Aristotele uerbā facit, is namque Theodecti discipulo oratoris artis libros, quos ederet, donauerat: molesteque postea ferens titulum eorum sic alij cesisse, proprio uolumine quibusdam rebus insistens, planius sibi de his in Theodectis libris dictum esse adiecit.

TEXT. *Sunt et falsa quædam contentiones, ut Epicharmus fecit: Interdum unus illorum ego eram, interdum apud illos ego.*

COMM. Fit interdum (inquit) ut ea tanquam contraria inter se opponantur, quæ re uera non sunt contraria. quæ quidem falsæ contentiones uocantur. qualis est illa Epicharmi, interdum unus illorum ego eram, interdum apud illos ego. huius generis est illa Ciceronis in Pisonem, sed longè uenustior & elegantior; uoluit ille senatum interficere, Vos sustulistis, leges incendere, uos abrogastis.

TEXT. *Et quoniam de his iam satis diximus; sequitur, ut aperiamus, unde urbana, & præclara dicta deducantur. quæ quidē formare ingeniosi est hominis, uel exercitati, uiam autem & rationem eorum tradere, huius est doctrina proprium. de illis igitur dicamus, atque illa enumeremus, hinc potissimum exordio sumpto.*

COMM. Aggreditur rem in Oratore præclaram, de qua Cicero secūdo de Oratore multa disseruit. hoc est de urbanitate, præclarisque dictis. & ait ingeniosi esse hominis & ualde exercitati, urbana & præclara dicta formare atque proferre. sed tamen Rhetoricæ artis esse proprium de illis tractare, & uia ac rationem aperire, quæ possint inueniri, uult igitur

deinceps de illis disputare, & eorum species enumerare, nequid intactū relinquat, quod ad huius artis perfectionem attineat. uocantur autem hæc urbana dicta, quoniam qui degunt in urbibus inter politos & eruditos homines sæpius in eis excellunt, rustici autem homines ab urbanitate atque elegancia plerunque sunt alieni. in hoc genere Siculi, & Rhodij, & Bizantij, & præter cæteros Attici olim excelluerunt, unde etiam Attici sales, Atticus lepos, & Attica eloquentia prouerbio celebratur. Sed apud Ciceronem Cæsar existimat à natura potissimum & ingenio urbanitatem proficisci, nullo autem modo doctrina posse tradi. postea tamen quædam præcepta iocandi tradit utilisima, quibus natura & exercitatio possit adiuuari. Quocirca sentit idem omnino Cicero cum Aristotele. nempe naturam primum ad facetias & urbanitatem ualere plurimum, deinde artem & exercitatio nem. prodest autem urbanitas, uel quod beneuolentiam oratori conciliat, uel quod ipsum oratorē politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum: maximeque quod tristitiam ac seueritatem mitigat, & relaxat. odiosasque res sæpe, quas argumentis dilui, non facile est, ioco risuque dissoluit.

TEXT. *Natura hoc insitum est omnibus, ut cum aliquid facile discunt, uoluptatem, sentiant, nomina uero semper aliquid significant, quare quæcumque nomina rei alicuius noticiam nobis inserunt, ea iucundissima sunt.*

COMM. Hoc primum præceptum est urbanitatis, ut ea nomina quæramus quæ noui aliquid auditoribus facile ostendat. ex eis enim hilaritatem nacti, probat hoc argumento. quod omnes homines nature quodam instinctu scire desiderant, & cum aliquid sine labore ac facile discunt, semper uoluptatem sentiunt, ipsa uero nomina sunt ea de causa inuenta, ut semper aliquid nobis ostendant. itaque fit, ut illa omnia nomina, quæ sunt eiusmodi, ut facilem alicuius rei noticiam & scientiam nobis afferant, iucundissima sint, quā illud cito, & sine difficultate efficiunt, propter quod inuenta sunt nomina. quæ sunt igitur huius generis nomina uidendum est.

TEXT. *At peregrina quidem nomina nobis ignota sunt, propria uero iam cognita.*

COMM. Duo genera nominū remouet ab urbanitate, hoc est peregrina, & propria. sed diuersa ratione. nam peregrina sunt nobis incognita, quare placere non possunt, cum nullam noticiam afferunt, quia non intelliguntur, propria uero, quia cognita sunt; nihil noui ostendunt, itaque non admodum sunt iucunda. quamobrem neque in peregrinis nominibus, neque in propriis ulla est urbanitas.

TEXT. *Sed translatio maxime hoc efficit. Cum enim quis senectutem appellat stipulam, inserit nobis cognitionem ac noticiam propter genus: hæc enim ambo uiriditatem amiserunt.*

COMM. Prima uirtus urbanitatis est in translatione siue metaphora, quæ nomen à propria significatione in aliam transfert, & nouam semper alicuius

similitudinis iucundæ notitiam affert. quod exem-
 plo declarat Aristoteles. si quis (inquit) senectute-
 m appellet stipulam, nostro statim animo cog-
 nitionem nouam afferet, propter genus ipsum, quo
 niam ambo hoc est senectus & stipula iam uiridi-
 tatem amiserunt; atque ita sunt in aridorum gene-
 re, neque amplius reuirefcere possunt. Cicero pro
 M. Cælio iucundissimam efficit orationem fre-
 quenti metaphora cum ita inquit; Prægestit ani-
 mus iam uidere, primum lautos iuuenes mulieris;
 beatæ ac nobilis familiares, deinde fortes uiros ab
 imperatrice in insidiis atque in præsidio balnea-
 rum locatos. ex quibus requiram, quonam modo
 latuerint? aut ubi? alueus ne ille, an equus Troia-
 nus fuerit? qui tot inuictos uiros muliebri bellum
 gerentes tulerit, ac texerit? in secundo de Oratore,
 cum de facetiis loquitur, ita inquit; Ex translatio-
 ne aut ut cum Scipio ille maior Corinthiis statuâ,
 pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent impera-
 torum: turmales dixit displicere. Sed ea potissi-
 mum iucunda est translatio quæ rem quasi ocu-
 lis subiicit, ut Ouidius cum significare uellet,
 amorem abscondi non facile posse, sic in-
 quit;

...quis enim cælauerit ignem,
 Lumine qui semper proditur ipse suo?

TEXT. Quinetiam poetarum imagines idem efficiunt, ita-
 que si bene posita fuerint, Urbanus sermo uidetur.
 est enim imago (sicut antea dictum est) translatio, que
 tantum adiunctione differt.

COMM. Imagines poetarum eò fere modo, quo transla-
 tiones iucundam orationem, & urbanâ efficiunt,
 modo bene posite fuerint. cuius rei causa est, quo-
 niam (ut supra demonstrauimus) imago transla-
 tionis quædam species, & est ab ea tantum adiunctio-
 ne similitudinis differt. nam si rapacem hominem
 dicimus lupum esse translatio est, si uero dicimus
 esse tanquam lupum est imago. uocat autem ima-
 gines poetarum, quia frequentius eis utitur poe-
 tæ. licet interdum etiam oratores eas usurpent. ut
 supra docuimus. quod autem iucundam reddant
 orationem non est dubium. quid enim suauius il-
 la imagine Turni, quam Virgilius ita ponit?

Attollitque animos. Pœnorum qualis in ar-
 uis

Saucius ille graui uenantum uulnere pectus
 Tum demum mouet arma. Leo, gaudetque, co-
 mantes

Excursiens ceruice toros, fixumque latronis
 Impauidus frangit telum, & fremit ore cruento.

Vel illa Ciceronis in Vatinius? Repente enim
 te tanquam serpens e latibulis oculis eminetibus,
 inflato collo, tumidis ceruicibus intulisti. uult ta-
 men Aristoteles iucundiorē esse metaphoram,
 quia breuior est, & magis animum mouet, itaque
 subiungit.

TEXT. Atque ideo minus est iucunda, quia longius pro-
 trahitur, & non dicit, hoc; illud esse. atqui non hoc
 est, quod animus querit.

COMM. Duabus de causis ait imaginē esse translatione

minus iucundā. primo quia longius protrahitur,
 nā translatio breuior est, imago plerunque mul-
 tis uerbis indiget. deinde quia non dicit hoc, illud
 esse, ut, non dicit, Achillem esse Leonem, aut, amo-
 rem esse ignē, aut senectutem esse stipulam, sed di-
 cit esse tanquam Leonem, & utitur similitudine,
 quā tunc non querit animus, cum in re est occu-
 patus. magis enim delectatur, cū audit, hoc illud
 esse, quā cum audit, hoc esse tanquam illud. quod
 exemplo facile potest intelligi; clamat apud Te-
 rentiū Thais hoc modo; scelestā, ouem Lupo com-
 misisti, hæc est iucundissima & urbanissima trans-
 latio. quod si quis ex ea faciat imaginem hoc mo-
 do; scelestā, puellam tanquā ouem adolescenti tan-
 quam lupo comisisti, confestim omnem fere urba-
 nitatē amittet. quāuis enim similitudo sæpe rem
 illustret, & explanet, tamen auditoris animus cupit
 re intelligere potius quam rei similitudinem.
 itaque magis delectatur, cum audiit huiusmodi trā-
 slationes, splendor generis, claritas nominis, orna-
 mentum Reip. quam cum imagines aut similitu-
 dines audit, ut, Scipiones fuisse tanquam belli ful-
 mina, orationis copiam esse tanquam flumen.

TEXT. Necesse est etiam illam elocutionem, atque illa ar-
 gumenta urbana esse, quæ nos in alicuius rei cognitio-
 nem celeriter ducunt. quare neque argumenta illa pro-
 bantur, quæ in promptu sunt, (dico autem esse in prom-
 ptu, quæ sunt omnibus nota, & non indigent, ut qua-
 rantur) neque illa, quæ cum prolata sunt, adhuc ta-
 men ignorantur.

COMM. Altera uirtus urbanitatis est in elocutione at-
 que argumentis, quæ nobis alicuius rei cognitio-
 nem celeriter afferunt. itaque duo genera argumē-
 torū reprobant, tanquam ad iucunditatem non ido-
 nea, quorū alterum nimis notum est, alterum ni-
 mis ignotum. nā illa argumēta quæ sunt in prom-
 ptu atque omnibus nota, delectare non possunt,
 cum nihil nouum doceant, neque animum ad in-
 telligendum & inuestigandum excitent, imo ue-
 ro sæpissimè contemnuntur, ut pote nimis trita,
 & uulgaria. illa uero, quæ cum prolata sunt, non
 facile intelliguntur propter obscuritatem, omni-
 no delectationem habere non possunt, sed potius
 molestiam & fastidium auribus afferunt. quam-
 obrem hæc duo genera argumentorum sunt re-
 linquenda.

TEXT. Sed illa, quæ simul atque proferuntur, nos in cog-
 nitionem ducunt, etiam si prius nihil sciremus, uel quæ
 paulo post intelligentia comprehenduntur. hoc uero mo-
 do quasi disciplina gignitur, sed illo nequaquam.

COMM. Iucunda & urbana sunt (inquit) illa entymema-
 ta, quæ cum audiuntur, efficiunt ut rem statim in-
 telligamus, etiam si prius eam ignorarem, uel se-
 non statim percipimus, saktē paulo post apprehendamus,
 nam ita fit, ut in nobis quædam disci-
 plina gignatur. illo uero modo, quem supra dixi-
 mus, neque statim, neque paulo post, quicquam
 discimus. Sunt autem huius generis penè infinita
 entymemata, quæ iucundam orationem efficiant,
 ut à coniugatis, pro M. Cælio; uos laboriosos
 existi-

existimet, quibus ociosis ne in communi quidem oculo licent esse. à genere, pro eodem; Id nunquam tam acerbeferet M. Cællus, ut eum pœnitent, non deformē esse natum. sunt etenim ista maledicta peruulgata in omnes quorū in adolescentia forma & species fuit liberalis. Item, datur enim concessu omnium huic aliquis ludus ætati, & ipsa natura profundit adolescentiæ cupiditates. ab effectis, ut aliquot enim in causis eum uiderā frustra litigantem ab efficiente, ut, Quod quidem facerem uehementius nisi intercederent mihi inimicitia cum istius mulieris uiro, fratrem uolui dicere, semper hic erro. à repugnantibus, ut, Ideo ne ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum quotidie fœdera ferirēs? sed (ut dixi) penē infinita sunt huius generis.

TEXT. *Atque in sententia quidem eorum, quæ dicuntur, uita potissimum excellunt argumenta: in locutione uero conformanda, si contraria contrariis opponantur, ut, Eam pacem, quæ aliis omnibus communis est, existimant suis priuatis rebus esse bellum. contrarium est enim bellum pati.*

COMM. Orationis iucunditas atque urbanitas, aut est in ipsa sententia ferunt, quæ dicuntur, aut in elocutionis forma. de sententia iam dictum est, eam de claratum sit, quæ argumenta maxime probentur, restat, ut de forma elocutionis dicamus. eam igitur primo iucundam esse censet Aristoteles elocutionem, in qua contraria contrariis opponuntur, & exemplum affert ex oratione. Isocratis, quæ ad Philippum de pace scripsit, ubi quosdam Græcos homines notat, qui pacem turbare conabatur, existimantes priuatis suis rebus bellum esse utilius: quo in loco bellum paci opponitur. sed apud Ciceronem hæc continitas contrarium est frequentissima & iucundissima, ut pro M. Cælio de Catilina; Quis clarioribus uiris quodam tempore iucundior? quis turpioribus coniunctior? quis ciuis meliorum partium aliquando? quis tetrior hostis huic ciuitati? quis in uoluptatibus iniquior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate auarior? quis in largitione effusior?

TEXT. *In uerbis, si translatio adhibeatur, quæ neque sit aliena, difficile enim percipiuntur, neque uulgaris. nihil enim commouet.*

COMM. In ipsis uocabulis erit uenustas & suauitas, si bene translata fuerint, ut iam supra dictum est, sed primo uidendum est, ne translatio sit aliena, & nimis remota. sic enim esset uisiosa, quoniam non facile percipi posset, ut si quis diceret, Syttim patrimonij, aut Carybdim bonorum: deinde ne sit uulgaris & abiecta. nam auditorem nihil afficeret, multæ sunt enim translationes in promptu, atque omnibus notæ, quæ parū aut nihil mouent, ut animo uoluere, desiderio teneri, diem consumere, & huiusmodi sexcentæ, quæ licet bonæ sint, & usitata, tamen quia notissima sunt omnibus, & uulgatissima, nihil animos mouere possunt. itaque sunt illæ inuestigandæ, quæ mouendi uim habeant,

ut iucunda & urbana fiat oratio. quales sunt illæ pro Milone, delegit è florentissimis ordinibus ipsa lumina. Item, fontem perennem gloriæ suæ perdidit, Item, Atque illam belluam iudicij laqueos declamantem iam irretitam teneret. Item, polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus grauisissima decreta perfrugerat. nam huiusmodi translationes uehementer animos mouent, atque ad assentiendam impellunt.

Et si rem oculis subiiciat, magis enim oportet, quam siant, uidere, quam, quæ postea sint futura.

Victorius hoc ad translationem refert, ut dicat Aristoteles eam translationem esse laudabilem, quæ rem ante oculos constituit. sed omnino decipitur, ut aperte constat ex iis, quæ sequuntur. nam ad locutionem ipsam, non ad translationem est referendum. tres enim species elocutionis probat Aristoteles tanquam iucunditas & urbanas, primam in qua contrariis contraria referuntur, alteram in qua sint egregiæ translationes, tertiam, quæ rem oculis subiiciat, quæ quidem elocutio uocatur *hypotyposis*, ut in sequenti uersu docet Aristoteles. Est igitur huius loci sensus. Præter ea, quæ dicta sunt, elocutio probatur, & excellit, cum rem ante oculos constituit, atque efficit, ut non audire, sed uide re uideamur. nam ut animi commouentur, res quæ sunt uideere oportet, non eas audire quæ postea futurae sunt. De hac re Quintilianus libro octauo sic ait. Magna uirtus est, res, de quibus loquimur, clare, atque ut cerni uideantur, enunciare. Non enim satis efficit, neque (ut debet) plenè dominatur oratio, si usque ad aures uolet, atque ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, non exprimi & oculis mentis ostendi. Plurimum (inquit) in hoc genere, sicut in cæteris, emulat Cicero. An quisquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abest, ut eum illa in Verrem legit, stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo, euniceaque calari, musiercula nixus in hætor: non solum ipsum os indestituatur, & locum, & habitum, sed quædam etiam ex iis, quæ dicta non sunt, sibi ipse adstruat? Ego certe nihil cernere uideo, & uultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & eorum qui aderant, tacitam auersionem, ac timidam uerecundiam. hæc Quintilianus. hæc autem ex oratio Græco nomine dicitur *hypotyposis*, Quintilianus euidentiam uocat; Cicero illustrem, explanationem sic enim in tertio de Oratore Crassus, & illustris explanatio, rerumque quasi gerantur, sub aspectum penè subiectio. Cicero pro Milone, Videte nunc illum primum egredientem e uilla subito. sæpe tamen hæc inter se commiscetur, ut contentio cum euidentia, & euidentia cum translatione, ut septima in Verrem, Ipse inflammatuſ scelere ac furore, in forum uenit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas emicabat: pro Milone; Age nunc iter expediti latronis, cum Milonis impedimentis comparata te, semper ille antea cum uxore, tum sine ea, nunquam non in thesaurus in equo, comites Græci uel quocunq; ibat, cuius

cum in castra Hetrufca propebat, tum nugarū in comitatu nihil. & quæ fequuntur. Nam in his & illuftris explanatio eft, & contentio, & tranflationes.

TEXT. *Tria igitur hæc funt confideranda, tranflatio, contentio, euidentia.*

COMM. Ut elocutio iucūda fit atque urbana, tribus his rebus efficitur (ut iam ante docuimus) fi in ea fuerint appofitæ atque accommodatæ tranflationes, fi contraria contrariis opponantur, fi deniq; res dicendo fubiicietur oculis, quare funt hæc tria diligenter ab oratore confideranda.

TEXT. *Cum autem tranflationum genera fint quatuor, ille maximè excellunt, quæ funt ex proportione: quæ admodum Pericles dixit, de iuuentute, quæ in bello perierat, fic è ciuitate fublata, ut, fi quis uer ex anno tolleret.*

COMM. De Tranflatione iam fupra dictum eft, & copiofius in Arte poetica, ubi etiam eius fpecies numerat, & explicat, in præfentia uerò docet, quæ tranflationes maximè excellent, & urbanæ funt, atque ait illas effe, quæ ex proportione ducuntur, cuius generis multa ponit exempla, ac primum Pericles eft Athenienfium Imperatoris, qui, ficut etiam in primo libro dictum eft, cum orationem haberet in eorum laudem, qui in bello perierant, dixit, ita iuuentutem è ciuitate fublata, ut, fi quis uer ex anno tolleret. nam quatuor in rebus femper eft proportio, quæ ita procedit in hoc exemplo, quod uer eft in anno, idem eft iuuentus in ciuitate. Sed uer anni pulcherrima & præftantiffima pars eft, itaque etiam iuuentus eft pulcherrima & præftantiffima ciuitatis pars. Herodotus in Polyhymnia dictum hoc Geloni Syracufano attribuit. cum, n. Laedæmonij atque Athenienfes peteret ab eo locietatem & auxilium contra Xerfem Perfærum regem, refpondit Gelo fe præfto futurū Græcis, modo, uel maritimarum rerum, uel terreftriū fibi imperium committerent. quam conditionem cum recufaffent, iuffit legatos Græcis renuaciare, uer ab eis ex anno fublatum effe, nam fe atque exercituum fuum totius Græciæ florem effe indicabat.

TEXT. *Et Leptinas de Laedæmonijs dixit; non oportere pati, ut Græciæ alter oculus exueretur.*

COMM. Alterum exemplum tranflationis à proportione dicitur, cum enim Lacedæmonij grauior effent afflicti, & quidam apud Athenienfes cenferet, eorum urbem effe penitus euertendam, Leptines dixit, non effe ferendum, ut Græciæ alter oculus exueretur, nam hac ratione Græciam leuiffima foemina comparauit, cuius duo oculi effent Athenæ, & Lacedæmon, quod fi Lacedæmon euerteretur, altero oculo Græcia priuaretur, itaque omnem uenustatem amitteret, ficuti foemina cum uauam amittit, oculum, non amplius pulchra dici potefl, quod, igitur, oculus in corpore, hoc Lacedæmoniorum, urbs in Græcia.

TEXT. *Et Cephifodotus, cum Chares Olynthiati belli tempore, uellet adminiftrationis fuæ rationes reddere, id egre ferens dixit, eum, cum in furno populum*

includum haberet, uelle reddere rationes.

COMM.

Tertium exemplum tranflationis à proportione, ne, quod ut melius intelligatur, sciendum eft apud Athenienfes, qui Democratia, hoc eft, populari ftatu utebantur, hanc fuiiffe cōfuetudinem, ut, qui in aliquo magistratu fuiiffent, & aliquid publice procuraffent, adminiftrationis fuæ deinde populo, rationes redderent, & fi bene fe gefiffent, atque utilitati Reip. ftuduiiffe probarentur, honores & præmia confequebantur. at uerò qui aliquid in Rep. offendiffent, debitas pœnas luebant. Igitur Chares, cum Athenienfes in bello contra Olynthios, gerendo effent occupati, ftudebat adminiftrationis fuæ rationes reddere, fperabat enim eo tempore populum erga fe mitem futurum, quoniã opera fuua uehementer indigebat. erat enim fatis ftrenuus imperator. Itaque Cephifodotus dixit, Charetem, cum in furno populum includum haberet, uelle rationes reddere. ut enim qui in furno funt inclusi, nihil aliud curant, quam ut quamprimum exant, ne fuffocentur, ita qui graui bello premuntur, nihil aliud ftudent, quam ab eo, quam cefferimè fieri potefl, liberari. Tradunt hanc Charetem, Athenienfium ducem folitum fuiiffe plurima cuius polliceri, neque tamen quicquam præftare, quo factum eft, ut uulgo χάρτες, ὑπὸ χιτῶν, id eft Charetis pollicitationes, dicerentur. de ijs, qui facile benigneque promitterent, fed poftea nihil aut pauca præftarent.

TEXT. *Idem cum Athenienfes aliquando hortaretur, ut in Euboeam irent, poftquam rei frumentaria profperiffent, dixit, oportere Miltiadis decretum in expeditionem proficifci.*

TEXT.

Addit aliud eiufdem Cephifodoti dictum metaphoricum. Athenienfes cum montanam haberent regionem, frumento utebantur importato, itaque fæpe necelfe erat in alias regiones ire frumentatum, cum domi fuæ non haberent, unde aleretur. cum igitur bellum contra Euboenfes olim à Miltiade decretum fuiiffet, & propter inopiam rei frumentariæ nunquam fuiiffet fufceptum. Cephifodotus, poftquam uidiffet, fatis ab Athenienfibus rei frumentariæ prouifum fuiiffe, dixit, tunc demum oportere Miltiadis decretum in expeditionem proficifci, ut quod Miltiadis decretum egerat in iubendo, id res frumentaria prouifa ageret in exequendo, fit enim à proportione erit tranflatione.

COMM.

TEXT. *Et Iphicrates poftquam Athenienfes cum Epidaurijs, ex omni ora maritima fœdus percuffiffent, id egre ferens, dixit, ipfos belli uaticia fuftuliffe.*

TEXT.

Quoniam hæc tranflationes à proportione ductæ funt acutæ atque ingeniofæ, ideo Ariftoteles multa exempla recitat, Iphicrates egregius Athenienfium Imperator, molefte ferens ab Athenienfibus cum Epidaurijs, & ijs, qui oram maritimam incolabant, fœdus fuiiffe percuffum, dixit ab eis belli uaticia fuiiffe fublata, uoluit enim declarare, Epidaurios & oram maritimam in bello uicarij Athenienfibus utilitatem afferre, ut fit

COMM.

hæc

hæc proportio, quod uincum est iter faciētibus, idem est Epidaurus & ora maritima bellum geren- tibus Atheniensibus.

TEXT. Et Pitholaus, eam nauē, quæ Paralus uocabatur, dixit esse clauam populi. Sestum autem arcam frumē- tariam Piræi.

COMM. Atheniensis nauem quandam miræ celeritatis habebant, quæ Paralus dicebatur, à quodam Para- lo antiquo heroe Atheniensium, de quo meminit ē Cicero in Verrem, actione sexta, ea nauis in ma- rinis negociis & præliis Atheniensibus erat utilif- sima, quod hostes derepente inuaderet, & sæpe nec opinātes opprimeret. quæ de causa Pitholaus eleganter eam populi clauam appellauit, ut quod

TEXT. cum uideret Atheniensis maximam frumētū nim quotannis à Sesto, quod oppidum erat in Helle- sponto, Athenas conuehere, atque in Piræum, qui portus erat, & emporium Atheniensium, dixit, Se- stum esse Piræi arcam frumentariam, quam trans- lationem usurpauit etiam apud Romanos. M. Car- to, qui Siciliam dixit esse Reip. Romanæ cellam penariam, ut quod arca frumentaria, uel cella pe- naria est priuatis hominibus, idem esset Sostus A- theniensibus, & Sicilia Romanis.

TEXT. Et Pericles Arginam tolli iubebat, quæ esset Pi- ræi lippitudo.

COMM. Aegina insula est (ut ait Strabo) Cycladum no- bilissima, quæ maris aliquando imperium tenuit, & in prælio nauali de principatu cum Atheniensibus contēdere non dubitauit. In ea fuit urbs eius- dem nominis cum insulâ, frequenter autem Aegi- næ cum Atheniensibus dissidebant. itaque cum esset opposita & uicina Piræo Atheniensium naua- li & emporia uidebatur eius gloriam obscurare, & quasi Piræi luminibus officere. quare Pericles Atheniensium Imperator suadebat Atheniensibus, ut Aegina destrueretur, quod esset tan- quæ Piræi lippitudo. uo enim lippitudo, qui mor- bus est oculorum, uisum impedit & offuscet, ita Aegina Piræi splendorem imminuebat. Cicero li- bro de officiis tertio ita scribit, duras etiam Athe- nicas, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ua- lebant, pollices præciderentur. hoc uisum est uti- lissimum enim imminerebat propter propinquitate- tem Aegina Piræo, sed nihil quod crudele, uel

TEXT. Et Merocles, cum probum quendam hominem ap- pellasset, dixit, se illa nulla in re esse improbiorem, illi- lum enim ternis fenoribus improbitatem exercere, se uero denis.

COMM. Hic locus ualde est obscurus, & à nullo adhuc interprete (quod sciam) explicitus, neque enim ap- paret ubi sit translatio, neque quomodo seruetur proportio, quare coniectura est utendum. Ego sa- ne iocum esse elegantem & facetum, existimo du- ctum ab eo nomine *τενας*, quod proprie fortum & filium significat, translata uero usuram, ut enim filii à patribus gignuntur, ita usuræ à pecuniis cre-

ditis. sed erant usuræ, quæ concedebantur. & à probis etiam uiris exercebantur, ut trientes, & se- misses usuræ, sicuti nostro tempore illi etiam qui boni uiri conceduntur ita scenerantur, ut ex cen- tum aureis creditis, annuo spacio quinque pro- fœnore exigant. erant etiam usuræ, quas tantum improbi, & auari exercebāt, ut centesimæ, & quin- quagesimæ. dicebantur autem centesimæ, quæ centum mensibus sortem æquabant. itaque ex cē- tum quotannis duodecim pro fœnore exigebant, quinquagesimæ uero quæ mensibus quinquagin- ta sortem æquarent, hoc est duplicata centesimæ, quæ quotannis ex centum, quatuor & uiginti pro- fœnore exigebant. quam usuram nostro tempore utinam aliqui non sequerentur, immo non supera- rent. Vt longè sint antiquis improbis improbio- res. Sed ad propositum. Merocles cum accusare- tur, tanquam improbus scenerator, & decem ha- beret filios, nominauit quendam probum uirum, qui tres tantum filios haberet, & dixit se illo uiro nulla in re improbiorem esse. nam illum ternis tē- tum fœnoribus improbitatem exercere, pro nu- mero filiorum, se uero denis, quoniam tot habe- ret filios. iocus igitur est acutissimus, & transla- tionem habet, atque proportionem. translationē quidem à filiis ad fœnora, proportionem autem æqualem hoc modo, ut se habent tres filii, ad tria fœnora, ita decem filii, ad decem fœnora. hūc ego sensum huius loci puto esse. si quis meliorem inue- nit, libenter eum sequar.

TEXT. Et illud Anaxandride iambicum de filiabus suis, quæ nubendi tempus transierant.

COMM. O uirgines, uos non stitistis nuptiis. Anaxandridas eleganter in filias suas iam ue- tulas iocatus est, quæ non amplius aptæ nuptiis propter ætatem uidebantur, dicens eas nuptiis non stitisse. Est enim metaphora sumpta ab iis, qui in iudicium uocati, die præstituto non adfunt, sed legitimum tempus transire patiuntur. nam ta- les homines à Græcis dicuntur *ἰστημένοι*, quasi legiti- mum diem transgressi. latine dicuntur, non sti- tisse. Cicero pro P. Quintio; Veniunt frequentes, testificantur isti; P. Quintium non stitisse, & se sti- tisse quod uulgo dicunt, in iudicio non, compe- ruisse. satis igitur, in hoc ioco Anaxandride, ap- paret translatio, & proportio, quasi diceret, cau- sa cecidistis à uirgines, neque amplius nubere potestis, quia legitimus dies nuptiarum pertansit.

TEXT. Et illud Polyucti, in Speusippum quendam apo- plexia laborantem, eum non posse conquirere, quamuis à fortuna in pentesyringo morbo colligatus esset.

COMM. Polyuctus orator Atheniensis, in Speusippum quendam attonitum hominem, & apoplexia labo- rantem, & tamen in Rep. tumultuantem, neque in aliqua certa sententia permanentem, ingenio- se iocatus est, dixit enim ita: quamuis à fortuna Speusippus iste sit in pentesyringo colligatus, ta- men adhuc quiescere non potest. tota his iocī & tr anslatio-

translationis est in eo, vocabulo Pentefyringum. quod erat genus uinculi, quo nocentes homines ita in carcere colligabant, ut se mouere nullo modo possent, atque id ita fuit appellatum, quoniam erant in eo quinque foramina in quæ, caput, brachia, & pedes ita inferentur ut nullo modo se extricare, aut euadere possent, idem accidit ijs, qui apoplexia corripiuntur. nam ita corpore stupent, ut se mouere non possint. aliquando uero totum corpus, aliquando pars una tantum corporis, ut brachium aut crus attonitum redditur ab apoplexia, patet igitur metaphora & proportio: ut enim ijs, qui in carcere sunt pentefyringo constricti, ita qui apoplexia debilitati sunt, mouere se nullo modo possunt. & tamen Speusippus, apoplexia correptus, animo quiescere non poterat. unde idcus intelligitur Polyucti uenustissimus.

TEXT.

COMM.

Et Cephisodotus triremes uocabat, pistrina uaria.
 Apud ueteres, serui qui grauiter deliquissent, in pistrinum tradebantur, ut molas circumagerent, quam poenam Simo ille Terentianus Daus seruo suo minatur, at uero condemnati multiplices triremibus affigebantur, ut remos impellerent, quemadmodum fit etiam nostro tempore, quare Cephisodotus faceret triremes uaria pistrina uocari, quod in triomibus remiges ita puniuntur, ut in pistrino serui. Varia autem appellatur, quia triremes uariis picturis distingui soleret, atque hæc mea interpretatio magis conuenire uideatur, quam quod ait Victorius, ideo triremes à Cephisodoto pistrina dictas, quod frumentum Athenas comportarent.

TEXT.

COMM.

Cynicus autem cauponas uocabat Attica Phiditia.
 Diogenes Cynicus multis rationibus intemperantiam & luxuriam Atheniensem insectabatur. Lacedæmoniorum autem parsimoniam suspiciebat, & continenter laudabat. Erant autem apud Lacedæmonios conuiuia publica, in quibus frequenter epulabantur, quæ Phiditia uocabantur, quod in eis parca ac temperate cibum fumerent, nam parsimoniam significat, de quibus Cicero quinto Tusculanarum. Quæstionum sic ait: Quid uictum Lacedæmoniorum in Phiditiis non uidemus? erant igitur Phiditia, quasi scholæ sobrietatis ac temperantiae. Quamobrem facetissimè iocatus est in Athenienses Diogenes Cynicus, qui dixit, cauponas esse Attica Phiditia, ut in Phiditiis Lacedæmonij frequenter epulabantur, ita Athenienses in cauponis, sed longe alia de eâ, nam Lacedæmonij in Phiditiis epulabantur, ut temperantiam exercerent, Athenienses in cauponis, ut uoluptati indulgerent.

TEXT.

COMM.

Aeslon uero dixit, Athenienses in Siciliam ciuitatem effudisse, atque hæc quidem translatio est, & subiectio sub oculis.
 Athenienses quodam tempore bellum contra Siculos susceperunt, ut eam insulam si fieri posset, in ditionem suam redigerent. Sed infelicissimum eul-

tum habuerunt, ut copiose Thucydides scribit, adeo, ut omnes ferè milites eum ducibus calamitosè perierint. Isocrates in oratione de Pace tradit in eo bello fuisse quadraginta millia Atheniensium, & darentas sexaginta triremes. Ut non sine causa dixerit Aeslon ciuitatem ab Atheniensibus in Siciliam fuisse effusam, quod Aeslonis dictum (inquit Aristoteles) non tantum elegantem in se translationem habet, sed etiam rem oculis subiicit. Ut enim ex aliquo uase pleno, uinum aut aqua effunditur, cum inuertitur, & cum murmure quodam atque impetu liquor effluit, ita milites ex urbe Athenarum in triremes ut in Siciliam transferrent, cum tumultu descendebant, atque ita hæc translatio, cum ciuitas effusa dicitur, se ante oculos ponit.

TEXT.

COMM.

Et illud, ita ut Græcia clamorem ediderit, quod admodum translatio est, & subiectio sub oculis.
 Hoc quoque dictum Aeslonis; ita ut Græcia clamorem ediderit, duplicem habet uirtutem, nam & translationem habet egregiam, & rem quasi oculis subiicit. facit enim ut Græciam, quasi mulierem aliquam clamantem & ululantem, uidere uideamur, ex hoc loco potest intelligi uerum illud esse, quod ait in Oratore Cicero Metonymiam, quæ Rhetores Hypallegen uocant, & Abusionem, & Allegoriam ab Aristotele sub translatione comprehensam, nam hæc est Hypallage, cum res quæ continet, pro ea, quæ continetur, usurpatur, ut Græcia, pro Græcis hominibus, sic Ennius, Africa terribili tremit horrida terra tumultu. Pro hominibus, qui Africam incolunt, sic dicimus, totam Italiam in armis esse; hoc est homines, qui in tota sunt Italia.

Et quemadmodum Cephisodotus admoebat, ne cauponem, ne multos hostiles concursus facerent, ipsa concionis.

TEXT.

Cephisodotus cum uideret Athenienses multum turbulente & seditiosè conciones habere, admonuit, ut cauerent ne multos hostiles concursus facerent, à congressu bellico sumpta metaphora, ut enim in prælio qui concurrunt, omni ope conantur hostem prostrare & uictoriam reportare, ita in concionibus Atheniensium ualens quæque tumultuando nitebatur libere sententiam inferre, suam confirmare, de qua consuetudine pro L. Flacco Cicero sic meminit; Græcorum autem totæ Res sedentis concionis temeritate administrantur, itaque ut hanc Græciam quæ iamdiu suis consiliis percussa & afflicta est, omittam, illa uetus, quæ quoniam opibus, imperio, gloria floruit, hoc uno modo concidit libertate immoderata ac licentia concionum, cum enim in theatro imperiti homines rerum omnium rudes ignarique confederant, tum bella inutilia suscipiunt, tum seditiosos homines Reip. præficiunt, hoc est igitur quod Cephisodotus significare uoluit, cum ecclesias seu conciones Atheniensium

COMM.

TEXT.

TEXT.

fiunt appellauit *συνεπιμαίε*, nam *συνεπιμαίε* proprie significat belli impetum, atque hostilem concursum.

TEXT. *Et Isocrates, apud eos, qui in celebritatibus concurrunt.*

COMM. Isocrates in oratione quam scripsit ad Philippum, comparans scripta sua cum Sophistarum orationibus, quas illi haberent in publicis celebritatibus, ait scripta sua esse longè utiliora, quoniam (inquit) apud omnes qui in conuentibus publicis concurrunt, uerba facere, idem est, ac si quis apud neminem uerba faceret; tota uis translationis, & proportionis plana est in eo uerbo, concurrunt.

TEXT. *Et in funebri oratione; æquum esse ut in sepulchro quo sepelirentur ij, qui in Salamine occubuerant; Græcia sibi capillum tonderet, quoniam una cum eorum uirtute etiam libertas Græcia sepeliebatur. nam si dixisset; æquum esse, ut Græcia lugeret, quod una cum eis uirtus sepeliretur, esset translatio; & subiectio sub oculos; cum uerò dixerit, una cum eorum uirtute, etiam libertas Græcia, est etiam quedam contentio.*

COMM. Lysias Orator subtilissimus & uenustissimus orationem funebrem scripsit, in qua eos ornauit, qui misi à Corinthiis ad commune bellum totius Græciæ contra Persas in Salamine fuerant interfecti. atque ut eorum uirtutem magis amplificaret, dixit, æquum esse ut in eorum sepulchro tota Græcia sibi capillum tonderet, quoniam una cum eorum uirtute Græciæ quoque libertas sepeliretur. erat enim ea Græcorum consuetudo, ut in funeribus propinquorum sibi capillos tonderet, & eos in sepulchro ponerent. Laudat autem uehemèter Aristoteles hoc Lysia dictum; quòd omnes eas uirtutes habeat, quæ incundam & urbanam orationem efficiant, hoc est, translationem; energiam, & contentionem. Nam si tantum dixisset (inquit) æquum esse, ut Græcia lugeret, quòd una cum eis uirtus sepeliretur, duas uirtutes esset amplexus, id est translationem, & subiectionem sub oculos. nam uirtutem sepeliri translatio est; una cum mortuis militibus, est subiectio sub oculos. uideamur enim quodammodo uidere, copulatam cadaueribus Græcorum uirtutem tumulari. sed cum dixerit; una cum eorum uirtute, etiam libertas Græciæ sepelitur, quandam etiam contentionem adiunxit, non quod uirtus & libertas sint contraria, sed quia quodammodo uidentur esse distincta atque opposita, cum uirtus parere aliquando, & subiecta esse uideatur, libertas autem semper uelit esse superior. ideo non simpliciter dicit Aristoteles, esse contentionem, sed esse quandam contentionem.

TEXT. *Et quemadmodum dixit Iphicrates, iter orationis mea fiet per medias res à Charete gestas. hæc enim translatio est à proportionem. & illud, per medium rem oculis subijcit.*

COMM. Iphicrates cum esset uerba facturus de rebus à Charete gestis; ita proposuit; iter orationis mea

fiet per medias res à Charete gestas. quæ locutio duas (inquit Aristoteles) uirtutes habet, hoc est translationem ex proportionem, cum dixit; Iter orationis, & subiectionem sub oculos, cum addidit per medium rerum gestarum, uel per medias res. sic enim res à Charete gestæ uidentur diuidi; sicut ager ab iter agentibus quasi per medium diuiditur.

TEXT. *Et qui ita dixit: pericula conuocanda sunt, quæ periculis a auxilium ferant, translatione utitur, quæ sub oculis subijcit.*

COMM. Dicitur hoc incerti est auctoris, sed elegans & uenustum. quoniam & translationem ex proportionem continet, & rem subijcit oculis. cum enim aliqui sunt in maximis periculis constituti, nulla uia certior aut expeditior est euadendi, quam si periculosè aliquid aggrediantur. qui igitur, ut periculum euitet, rem aliquam periculosam tentat, is dicitur pericula conuocare, quæ periculis auxilium ferant.

TEXT. *Et Lycoleon pro Chabria; Neque eius aneam statuam reuerèbimini, quæ uobis pro illo supplex est? translatio nanque est in presenti, sed non semper: uerum semper est subiectio sub oculos. nam eo periclitante supplicat imago. itaque inanime fit animatum. quod est monumentum rerum a ciuitate gestarum.*

COMM. Chabrias egregius fuit Atheniensium Imperator: is cui reus esset apud populum Lycoleon patronus eius ac defensor, ut Athenienses ad eum absoluendum facilius incitaret, ita dixit; Neque ipsius statuam aneam reuerèbimini quæ uobis pro illo supplex est? quod est monumentum rerum à ciuitate gestarum? quibus in uerbis duæ sunt translationes, prior illa est, cum statuam supplicem appellat, quæ translatio (inquit Aristoteles) tantum est in presenti tempore, hoc est dum Chabrias esset in periculo constitutus, illo enim periclitante uidetur imago supplicare. itaque fit translatio ab animato ad inanime. nam inanimi statuæ sensus tribuitur, & hoc modo inanime fieri uidetur animatum. quamuis autem in presenti tantum fit translatio; tamen semper est subiectio sub oculos, quia semper imago Chabriam repræsentat. altera translatio est, cum statuam appellat monumentum rerum à ciuitate gestarum, hæc enim uerba postrema sunt, cum illis primis Lycoleontis coniungenda, licet Aristoteles docendi gratia se iunxerit.

TEXT. *Et, omni modo humiliter sentire meditantes. nam meditari quiddam est augere.*

COMM. Verba sunt Isocratis in Panegyrico, ubi Persarum educationem damnat, qui in conspectu Regis sui se prosternerent, & omni modo humiliter sentire meditentur, atque mortalem hominem tanquam Deum adorarent. ut mirandum non sit, si postea tam ignaui & timidi euaderent, qui perpetuè seruituti addicti essent, ubi uero uis translationis sit, ipse declarat Aristoteles, nempe in eo uerbo meditantes. cum enim meditari proprie fit augere

augere tamen Isocrates transtulit ad contrarium hoc est ad diminutionem, cum ait, meditantes humiliter sentire.

TEXT. *Et illud, Mentem Deus lumen accendit in animo. Utrumque enim aliquid illustrat.*

COMM. Cuius hæc sint uerba non satis constat. Sed apertus tamen est sensus, & clara translatio ex proportione. Sicut enim lumen tenebras pellit, & aerem illustrat, ita mens in animo fulgorem suum explicat, & efficit ut à cæteris animantibus homo differat, itaque expulsis ignorantia tenebris rerum cognitionem adipiscitur. Deus enim (ut ait Plato in Timæo) mentem in animo, animum conclusit in corpore. fortasse igitur hæc etiam translatio Platonis est, quam Aristoteles sine auctoris nomine ponit hoc in loco. nam omnino Plato uult mentem esse tanquam lumen quoddam fulgentissimum, quo totus animus illustretur. utrunq; enim (ait Aristoteles) hoc est & mens, & lumen aliquid illustrat. nam mens illustrat animum, lumen autem circumfusum aerem.

TEXT. *Et, Neque enim bella dissoluimus, sed differimus. Ambo enim futura sunt, & dilatio, & eiusmodi pax.*

COMM. Aliud exemplum ex Panegyrico Isocratis sumptum, ubi Græcos adhortatur, ut firmam ac stabilem pacem inter se concilient, non autem morem & consuetudinem eius temporis sequantur, quo licet inter aliquos pax sanciretur, tamen erat instabilis & paruo tempore durabat, hoc (inquit) non est bella dissoluere, sed differre. notat igitur Aristoteles translationem ex proportione in hoc exemplo. habent enim, ait, dilatio, & eiusmodi pax hoc inter se commune, quod ambo futura sunt. uocatur autem dilatio cum aliquid in aliud tempus reiiicitur, ut in iudicijs cum ampliatur causa, & conperendinatur reus. Itaque proportio hoc modo procedit, ut in iudicijs dilatio non tollit controuersias, sed in aliud tempus reiiicit, ita eiusmodi pax non bella dissoluit, sed ea differt.

TEXT. *Et cum ait; Fœdera esse trophæum multo pulchrius, quam ea, quæ in bellis statuuntur, quoniam trophæa paruis sæpe rebus gestis, & uno fortuna impetu, fœdera uero omni bello ex sententia confecto statuuntur. hæc enim ambo sunt insignia uictoria.*

COMM. Ex eodem Panegyrico sumptum est hoc exemplum, ubi conqueritur Isocrates de fœdere, quod Græci deuicti bello cum Persarum Rege percusserant. & ait illud fœdus multo maiorem honorem & gloriam regi Persarum attulisse, quam si trophæum de Græcis statuisset, atque hoc ab adiunctis probat hoc modo per comparisonem. trophæa sæpe statuuntur paruis etiam rebus gestis, & uno fortunæ impetu cum hostes in fugam conuersi fuerint, fœdera uero non nisi bello ex sententia confecto cum uictis sanciantur. hæc autem ambo (inquit) hoc est trophæa & fœdera sunt insignia uictoria, sed cum fœdus Isocrates appellauerit trophæum, translatione proportionis usus est.

TEXT. *Et, Ciuitates propter hominum uituperationem graui pœna multantur: nam multari pœna est detrimentum ex legibus accipere.*

COMM. Vltimum hoc est exemplum translationis à proportione ductæ, quod sanè est elegans ut reliqua omnia, cuius autem sit ignoratur. Sensus est, ciuitates liberæ quamuis potestatem habeant efficiendi quicquid uoluerint, tamen à rebus turpibus & iniquis abstinere debent. licet enim à nemine puniri possint, tamen graui pœna multantur, cum passim ab omnibus uituperantur. Est igitur elegans metaphora a multa quæ legibus irrogatur sumpta. nam propriè multari pœna (inquit Aristoteles) est detrimentum legibus accipere. Vituperatio uero est detrimentum honoris. quare qui uituperatur, quodammodo multari pœna uidetur. Ut enim multa pecunias adimit, ita uituperatio honorem. Illud non iniucundum est aduertisse, uiginti quinque exempla huius translationis à proportione ductæ, hoc in loco ab Aristotele fuisse posita, siue id casu acciderit, siue, quod magis crediderim, dedita opera factum sit, ut hæc exemplorum uarietate ac multitudine declararet, quam elegans & uenusta sit hæc translatio.

TEXT. *Ac urbana quidem dicta duci à translatione, quæ fit ex proportione, & subiectione sub oculos, declaratum est.*

COMM. Hactenus (inquit) multis exemplis docuimus urbanitates & facerías, & dicta iucunda ab ea translatione duci, quæ fit ex proportione, & ab eis uerbis, quæ rem oculis subiiciunt, & efficiunt ut eam uidere uideamur. sed quia nondum aperte declaratum est, quæ sint ea uerba, quæ rem oculis subiiciant, ideo hunc accuratè exponit.

TEXT. *Dicendum est autem quid sit subiectio sub oculos, & quomodo ea fieri possit; dico igitur ex eis uerbis constare subiectionem sub oculos, quæ actionem aliquam significant.*

COMM. Siquis rem oculis dicendo subiicere cupit, is ea uerba studiosè querere debet, quæ actionem & motum significant, non autem quæ sunt ociosa & quieta. nam actio ipsa sic mentem excitat, ut non audire, quæ dicuntur, sed uidere se existimet. ut cum Virgilius in quinto de Entello & Darete sic ait;

Constitit in digitos extemplo, arrectus uterque
Brachiaque ad superas interritus extulit auras,
Adduxere retro longè capite ardua ab icu
Immiscentque manus manibus pugnasque lacæ
sunt.

TEXT. *Quis non hæc legens aut audiens statim animo duorum dimicantium speciem concipit?*

TEXT. *Ut, si quis dicat hominem probum esse quadratum, translatio quidem erit, nam ambo perfecta sunt, sed tamen nullum actum significat, illud uero, qui florentem ætatis uigorem habeat, actum exprimit.*

COMM. Exemplo declarat translationem à subiectione sub oculos separari posse, quamuis frequentissimè

simè coniunctæ reperiantur. Siquis (inquit) hominem probum dicat esse quadratum, translatione quidem utetur, quoniam & probus uir, & quadrata figura perfectionem habent, atque iò sunt aliquo modo similia, sed tamen quia nulla actio significatur, ideo rem nequaquam oculis subiicit. primo etiam Ethicorum libro uirum sapientem ac foelicem quadratum appellat, quod ea figura quocunque modo cadat, semper est recta. est igitur hæc translatio tantum, quod si quis dicat, ut Isocrates ad Philippum scribens, qui florentem ætatis uigorem habeat, is actum exprimet, atque ideo rem oculis subiiciet, nam florere quandam actionem significat.

TEXT. *Et illud; Te uero tanquam solutum & liberum, a-
tam continet.*

COMM. Ex eadem Isocratis oratione ad Philippum sunt hæc uerba, quibus suadet Philippo, ut uniuer- sam Græciam, suam patriam existimet, quasi liber ac solutus a legibus unius ciuitatis. in his igitur uerbis ait Aristoteles esse translationem & energiam. translatio sumpta est à bestiis, quæ sine custode, quocunque uoluerint, uagantur alicui Deo consecratæ. Virgilius in tertio;

Læta & boum passim campis armenta uide-
mus

Caprigenumque pecus nullo custode per her-
bam.

Hinc ille Appii iocus in Luculli pecus. cum. n. premeret Lucullus ab iis, qui à pecore eius depa- fci agros publicos dicerent, non est (inquit) Lucul- li pecus illud, erratis, ego liberum puto esse, qua lubet, pascitur. est etiam energia & subiectio sub oculos, cum. n. solutum & liberum dicimus, quan- dam actionem significamus.

TEXT. *Et illud; Hinc concitati cum impetu Græci ruunt.*

COMM. Hic est senarius Euripidis ex Iphigenia in Au- lide sumptus, quo declarat Græcos homines à Me- nelao propter iniuriam qua illum Paris affecerat abducta Helena concitados ad bellum cum impe- tu proficisci. quo in uersu duplicem esse uirtutem ait Aristoteles, hoc est Metaphoram & energiam, sic enim subiungit

TEXT. *Concitati enim energia & Metaphora est.*

COMM. Concitati propriè dicuntur cursores in ipso currendi actu. quare cum milites ad bellum con- citati dicuntur, translatio fit, quæ actionem osten- dit.

TEXT. *Hoc genere multis in locis Homerus usus est. nam per metaphoram qua inanimata sunt, animata esse di- cit. sed ex omnibus ea maxime probantur, in quibus actus exprimitur, sicut in illis;*

Ille pudore uacans iterum lapis ima petebat.

& -- Volat ecce sagitta.

& -- Cupiens attingere.

*Stant terra defixa, optantque in corpore figi
Spicula.*

At cuspis pectus pertransit plena furoris.

COMM. Translationibus quæ rem oculis subiiciant multis (inquit) in locis Homerus utitur. nam sa-

pe rebus inanimatis sensum attribuit, ut transla- tionem efficiat. illa uerò præcipue laudari solent, & cæteris antecellere, quæ actionem aliquam pre- se ferunt. quorum e numero quinque ponit exem- pla. primum sumptum est ex undecimo Odyssæ, ubi Homerus Sisyphi labores narrat, qui saxum ingens uolueret ad montis cacumen. sed cum ad summam partem peruenisset, ait Homerus;

Ille pudore uacans iterum lapis ima petebat.

Quo in uersu non tantum lapidi sensum, sed actionem etiam tribuit, cum dicat eum omni pu- dore uacare, & iterum ima petere. Alterum exem- plum ex tertio decimo Iliadis ubi ait, Volat ecce
20 sagitta. nã sensum & actionem sagittæ attribuit, Tertium exemplum ex eodem libro post quatuor uersus etiam de sagitta, cum ait;

Cupiens attingere, sic enim loquitur quasi de re sensu prædita.

Quartum exemplum est in undecimo Iliadis, de spiculis acutis, & ad bellum præparatis; Stant terræ defixa, optantque in corpore figi
Spicula,

Cum enim ait, Spicula optare, sensum & mo- tum illis attribuit. Quintum exemplum est in de- cimo quinto Iliadis de hâsta, quam Menelaus in hostem iaculatus fuerat, cui furorem & imperum
30 poeta tribuit.

At cuspis pectus pertransit plena furoris.

*In his enim omnibus, quoniam animata finguntur, actus apparet. nam pudorem uacare, & furore quo-
dam agitari, & alia, sunt actus.*

In supradictis omnibus exemplis inest trans- latio & subiectio sub oculos, quoniam inanima- tis rebus sensus tribuitur, & actus exprimitur, ut pudore uacare, & furore quodam agitari. tales me- taphoræ sunt etiam apud Virgilium frequentes, ut in nono;

Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,

Perque caput Romuli uenit, & caua tempora fer-
ro

Traicit. in primo Aeneidos.

-- Furit æstus arenis

Item,

-- Geminique minantur in coelum scopuli.

Rursus in nono.

-- Sed auræ

Omnia discerpunt, & nubibus irrita donant.

*Hæc autem inter se copulauit per translationem ex proportione: Sicut enim se habet lapis ad Sisy-
phum, sic impudens ad eam rem, cuius ipsum non pu-
det.*

Has Homeri translationes laudat, quod ex p-
50 portione sint confectæ. nam lapidem illum, quo Sisyphus affligitur ideo uocat Homerus impuden- tem, quoniam sicuti se habet lapis ad Sisyphum in eo affligendo & uexando, ita homo impudens ad eam rem, cuius ipsum non pudet. eam enim ar- bitrio suo uersat, & uexat. quod autem in uno ex- emplo declaratur, idem etiam in aliis intelligi po- test. tales sunt etiam apud Virgilium multæ trans-
latio-

lationes, ut in secundo Georgicorum.

Miratur que nouas frondes, & non sua poma.

Sicut enim homines res nouas & insolitas mirantur, sic arbor insita, cum nouas frondes, & alterius arboris poma producit, quasi rem insolitam mirari dicitur.

TEXT. *Facit hoc etiam in imaginibus, quæ maximè excellent. de rebus inanimatis;*

Curua, albescentes nunc hinc nunc inde recurruunt.

Fingit enim omnia moueri ac uiuere.

COMM. Quod in translationibus sæpissimè facit Homerus, ut rebus anima carentibus sensum & actionem tribuat, idem etiam in eis imaginibus, quæ maximè laudantur, obseruare solet. quod intelligi potest ex eo loco, qui est in libro Iliadis decimo tertio, ubi cum impetum Troianorum in hostes exprimere uellet, similem eum esse dicit marinæ tempestati quæ maximos fluctus concitet. ubi satis apparet imagines ab Aristotele uocari, quas ceteri similitudines & comparationes uocant. quod autem notat Aristoteles hoc est, quod Homerus in ea similitudine, siue imagine, quantum de rebus inanimatis loquatur, ut de tempestatibus & fluctibus, tamèn fingit omnia moueri & uiuere, atque illis actionem attribuit. Facit enim undas quasi uiuentes partim antecedere, partim uerò subsequi & nunc in hanc partem, nunc in illam discurrere, ut hac similitudine melius exprimat Troianorum impressionem in Græcos factam. cum igitur de undis à uento concitatis loqueretur, ita dixit.

Curua, albescentes, nunc hinc, nunc inde recurruunt.

Quo uersu animum atque actum Homerus undis affingit. hoc etiam Virgilius elegantissimè facit in septimo cum ita de latino ait;

Vt pelagi rupes magno ueniente fragore.

Quæ sese multis circumlatrantibus undis Mole tenet, scopuli nequicquam & spumea circum

Saxa fremunt.

Nā & undas latrare dixit, & Saxa fremere, quæ sunt animantium actiones.

TEXT. *Est autem ipse actus, imitatio.*

COMM. Hæc est ratio cur Homerus actum sæpe rebus inanimatis tribuat. quoniam poetæ proprium est res ipsas imitari. & tota ars poetica nihil aliud est, quam imitatio. ut in Arte poetica docet Aristoteles. & Horatius egregium poetam uocat doctum imitatore. actus autem est quædā imitatio. quare quoties poeta actum aliquem exprimit, tunc imitatur, & quod sibi proprium est, efficit.

TEXT. *Translationem autem ducere oportet (ut antea dictum est) à propinquis rebus, non tamen perspicuis.*

COMM. Cum supra dictum sit oportere translationes à propinquis rebus ducere, quoniam quæ nimis longe ductæ sunt, delectare non possunt, nunc ad monet, ut ne à rebus plane perspicuis & ab omnibus cognitis ducantur, quod enim uulgare est &

10 omnibus notum, mouere omnium nullo modo potest. quare media quædam uia tenenda est, ut neque nimis longe ducatur translatio, neque à re notissima.

Quemadmodum in Philosophia solertis acuti que hominis est, cernere, quid in rebus multum inter se distantibus simile sit.

Non cuiuslibet hominis est bene similitudines inter se comparare, sed solertis & acuti ingenii. Sicut (inquit) in philosophia solet accidere, quamuis enim res sæpe maximè arduæ sint atque difficiles, & plurimum inter se distantes, tamen in genio uiri ex unius cognitione propter similitudinem aliquam in alterius cognitionem deueniunt. rudes autè atq; imperiti nō ita facile uidere possunt, quid in rebus simile, quid dissimile sit, ita que concludi etiam in translationibus inueniendis acuto ingenio & prompto opus esse.

TEXT. *Sicut Architas dixit, idem esse arbitrum & aram quoniam ad utrunque is, qui iniuriam accepit, consuegere solet.*

Quis non intelligit quanta differentia sit inter arbitrum & aram? certè nemini dubium est, quia duæ res sint multum inter se distantes. & tamèn Architas Tarentinus acuti uiri ingenii tantam inter eas similitudinem excogitauit, ut eisdem esse diceret. cum enim quis iniuriam accepit, is uel ad homines uel ad Deos confugere solet. Si ad homines, arbitrum quærit, qui de iniuriâ cognoscat, & iniuriam hominem puniat, si ad Deos, ad aram accedit, & humili deprecatione poscit, ut qui iniuriâ intulit, debitas luat pœnas. Itaque hac ratione arbiter & ara idem est.

TEXT. *Uel si quis dicat, anchoram & cremastram idem esse, ambo. n. idem efficiunt, sed in eo differunt, quod alterum infernè, alterum supernè pendet.*

Alterum exemplum quo declarat, quomodo si similitudo in rebus multum inter se distantibus inueniatur, nam ab effectu similitudo sæpe reperitur. Ut in nauibus anchora seruatur, ut cum opus est naues firmare demittatur in mare, qua de causa dixit Virgilius.

-- Tum dente tenaci

Anchora fundabat naues.

Cremastra uerò uncus est multiplex, qui in domibus e lacubari pendet, ut in eo res aliquæ suspensæ conferuentur. quamuis interpres Aristophanis in Nubibus, dicat esse uas quod suspenditur, ut in eo ciborum reliquiæ seruentur, sed utrunque significat. dicet igitur acutè, qui anchoram & cremastram idem esse affirmabit. quoniam ut anchora naues tenet ac firmat, ita cremastra res, quæ in ea suspenduntur, sed tamen hæc est differentia quod anchora in parte inferiori naues tenet, & eas supra se habet. Cremastra uero supra collocata res habet infra se, quod continet.

TEXT. *Et inæquales factas esse ciuitates, in multum distantibus rebus idem ualet, nam & in superficie, & in potestate est æqualitas.*

Sæpenumero accidit ut unum uerbum in rebus

bus plurimum distantibus idem ualeat. quid enim tam distans est quam superficies, ab imperio & potestate? & tamen cum dicimus ciuitates inæquales esse factas, uel de superficie in qua sitæ sunt, uel de potestate quam habent, intelligere possumus, quoniam æqualitas ad utrunque referri potest, dicitur enim superficies æqualis, & potestas æqualis. atque eadem ratione est inæqualis. Sensus igitur est apertissimus, quanuis Victorius falso putet locum esse deprauatum.

TEXT. *Maxima uerò pars urbanorum dictorum a translatione, & ab errore proficiscitur. magis enim perspicue res intelligitur, cum aliter quis existimabat. nam tunc animus secum dicere uidetur, quam uerum hoc est, sed ego decipiebar.*

COMM. Iam pluribus uerbis ostendit, quomodo urbana dicta à translatione ducantur. nunc addit etiam ab errore proficisci, cum auditor rem alio spectare putabat, quam postea declarat. tunc enim (inquit) accidit, ut res apertius intelligatur, quando de illa contraria erat opinio. secum enim auditoris animus ita ratiocinatur, hoc omnino uerum est, at ego prius in errore uersabar. De hoc genere facetiarum sic ait Quintilianus libro sexto; Superest genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi, quæ sunt in omni hac materia uel uenustissima. Secundo de Oratore Cicero sic ait; Sed scitis esse notissimum ridiculi genus cum aliud expectamus, aliud dicitur. hic nobismetipsi noster error risum mouet, quod si admistum est etiam ambiguum, fit falsius. Pontidius, cum quidam ab eo petisset, qualem existimaret eum, qui in adulterio deprehenditur, tardum respondit. at ille fortasse expectabat, ut improbum ac scelestum responderet. Cicero, sicuti scribit Quintilianus, cum improbum quendam & mendicum laudare uideretur ita dixit; Quid huic abest, nisi res & uirtus? Domitius Afer de malo quodam Oratore, homo (inquit) in agendis causis optime uestitus. talis est et arguta significatio. cum parua re, & sæpe uerbo res obscura & latens illustratur: ut, cum C. Fabricio P. Cornelius homo (ut existimabatur) auarus & furax, sed egregie fortis, & bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus Consulem fecisset, bello præsertim magno & graui, nihil est, quo mihi gratias agas (inquit) si malui compilaris, quam uenire. hoc exemplum accommodatissimum est, ad id exprimendum, quod ait hoc in loco Aristoteles, nam poterat aliquis existimare Fabricium in gratiam cum P. Cornelio rediisse, quod illum consulem fecisset, sed, Fabricius dicto suo declarauit se non gratiæ causa, uerum causa Reipublicæ quoniam illum fortem esse cognouerat, consulem fecisse, quamuis intelligeret hominem esse fugacem.

TEXT. *Quinetiam apophthegmata, ex eo sunt urbana, quod aliud significant, quæ uerba dicant: ut illud Stesichori: cicada apud eos humi cantabunt.*

COMM. Quædam sunt apophthegmata, hoc est breuiter & scite dicta, quæ ideo sunt urbana & uenusta,

quoniam aliud uerbis ostendunt, aliud sensu significant, quæ uel per allegoriam, uel per ænigma proferuntur. quale est illud Stesichori poetæ dictum, de quo etiam in secundo huius operis libro mentionem fecimus, cum de sententia loqueremur; Cicada apud eos humi cantabunt. uoluit. n. eo dicto Stesichorus uastationem omnium rerum & extremam ruinam significare, adeo ut non modo ædificia ulla, sed ne arbores quidem stantes relinquantur, atque omnia ita prosternantur, & solo æquentur, ut cicada nihil habeant, quo insideant, sed humi cantare compellantur.

Et uoces, quæ acutè formantur in ænigmata, propter eandem rationem iucunda sunt, nam in eis est uocatio, & translata dicuntur.

Rationem affert, quare sæpe accidat, ut ænigmata, atque obscure dicta, cum intelliguntur, sint iucundissima, quoniam (inquit) animus, qui prius dubitabat, & errore quodam huc illuc trahebatur, postquam rem percepit, & clare intellexit, quodammodo quiescit, & uoluptatem etiam ex translatione caput. Semper enim in ænigmatibus plures translationes continentur. apud antiquos erat ea consuetudo ut proponerentur ænigmata soluenda; præmiaque ijs darentur, qui ingeniosius obscure dicta fuissent interpretati. itaque pastor etiam ille Virgilianus aduersario suo tale proponit ænigma;

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo;
Tris pateat cæli spacium non amplius ulnas.
Ausonius ad Theonem scribens ita inquit;
Aut ad sit interpres tuus,
Ænigmatum qui cognitor
Fuit meorum, cum tibi
Cadmigellas filias
Melonis albam paginam
Notasque furæ sapie
Gnidiosque nodos prodidit.

Nam uidetur Ausonius tale ænigma Theoni proposuisse, ut diceret; Quæ essent, nigra filia Cadmi, à nodis gnidiis in alba Melonis pagina, notis atræ sepia designata? quod quidem ænigma fuit à quodam Theonis socio declaratum. nihil aliud significat, quam literas in papyro scriptas. litteræ namque dicuntur Cadmi filia, quia Cadmus eas primus in Græciam tulit. alba Melonis pagina ipsa est papyrus. nam Melo fluuius est Nilus, in quo magna est papyri copia. nodi guidii fune Calami, nam in Guido calami ad scribendum aptissimi nascuntur, notæ furnæ sepia est atramentum. nam sepia piscis atramentum habet pro sanguine; unde Persius. Nigra quod infusa uanescat sepia Lympha. ex hoc genere illud est Ciceronis facetissimum dictum in Pletorium Fonteii accusatorem, cuius matrem dixit, dum uixisset ludum, postquam mortua esset, magistrum habuisse. Dicebantur autem, dum uixit, infames scæminæ ad eam conuenire solite, post mortem, eius bona uenerunt.

Iucundum

Iucundum est etiam, quod ait Theodorus nouas res dicere.

Vulgari prouerbio fertur, omnia noua placere, quod etiam Homerus libro Odyssæ primo affirmat, qui ait eam cautionem hominibus esse iucundissimam quæ nouissima fuerit. & rhetores admovent, ut quoties uolumus auditores attentos reddere polliceamur nos de rebus nouis uerba facturos. hoc Theodorus Bizantius uetus Sophista, de quo multis in locis Plato & Cicero uerba faciunt, asseuerabat, nempe iucundum esse res nouas dicere, quoniam omnibus mirè grata est nouitas, usque adeo, ut quotiescunque nobis uacat, nihil nobis suauius esse uideatur, quam noui aliquid audire, & obuios interrogemus ecquid noui habeant?

TEXT.

Id autem fit, cum nec opinatum fuerit, atque (ut ille aiebat) priori opinioni minimè consentaneum, sed quemadmodum in ridiculis ea, quæ nouo modo conformantur.

COMM.

Quia dixerat iucundum esse nouas res dicere, nunc ostendit quo modo id fieri possit, nempe si id, quod dicitur, inopinatum fuerit, hoc est contra illam opinionem quam homines prius conceperant, id enim quoniam est admirabile, delectationem afferre solet, & hac de causa comœdiæ iucundæ sunt, quia semper inopinatos exitus habent. de hac re ita Cicero in Partitionibus; Fit etiam suauis oratio cum aliquid aut inuisum, aut inauditum, aut nouum dicas. delectat enim quicquid est admirabile. ubi notandum à Cicerone dici admirabile, quod *παράδοξον* ab Aristotele uocatur. hinc totum exordium pro Quinto Ligario Cicero ducit per ironiam, ut Cæsarem exhilararet, & eius animum offensum iocando mitigaret. sic enim incipit; Nouum crimen C. Cæsaris, & ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit. sic igitur (inquit Aristoteles) hæc noua & inopinata delectant, ut in ridiculis ea, quæ nouo modo conformantur, & præter expectationem proferuntur, quale est illud Domitii Afri, quod supra diximus; Homo in agendis causis optimè uestitus. hoc enim ultimum uerbum præter opinionem & expectationem additum est. siquidem auditoris animus expectabat fortasse, ut diceretur, optimè exercitatus, aut aliquid tale in laudè. cum autem audit, quod non expectabat, errore suo delectatus magnam iucunditatem percipit. Talis est illa narratio pro A. Cluentio de Cepasio maiore, qui oppianici patronus erat; Itaque cum callidissimè (inquit) se dicere putaret, & cum illa uerba grauissima ex intimo artificio deprompsisset, Respicite Iudices hominum fortunas, respicite dubios uariosque casus, respicite C. Fabricii senectutem: cum hoc respicite ornandæ orationis causa sæpe dixisset, respexit ipse: at C. Fabricius à subsellijs demisso capite discesserat. hic Iudices ridere, & quæ sequuntur.

TEXT.

Quod idem faciunt etiam cauillationes, quæ mutatis fiunt literis.

Sæpe ridiculi gratia in uno uerbo mutantur aliquæ literæ, quæ paranomasia græco nomine uocatur, uel *παράγραμμα*, quæ res ideo delectat, quoniam præter opinionem & expectationem plerunque accidit ut cum pro nobili, dicitur mobilis, pro Oratore arator. Cicero secunda Philippica; En cur magister eius ex Oratore arator factus sit. primo libro ad Atticum, triginta (inquit) fuerunt, quos fames, magis quam fama commouerit. Et in eodem libro de Pisone consule; Consul autem ipse paruo animo & prauo, tantum cauillator genere illo moroso, quod etiam sine dicacitate ridetur, facie magis quam facetiis ridiculus.

De hoc genere Cæsar sic ait secundo de Oratore, Alterum genus est, quod habet paruum uerbi imitationem, quod in litera positum Græci uocant *παρομοσίαν*, ut nobiliorem mobiliorem. Cato cum cuidam dixisset, eamus deambulatum, & ille, quid opus fuit, de primo uero (inquit) quod opus fuit, te aut eiusdem responsio illa; si tu & aduersus & auersus impudicus es.

Hoc in uersibus quoque decipit, ut; Illi nanque pedes munibat pernio eunti.

TEXT.

Auditor enim putabat calceum uelle dici. Sed hoc oportet, statim ut prolatum est, perspicuum esse.

Hoc (inquit) quod in soluta oratione nos interdum iucundè fallit, nonnunquam etiam fit in uersibus; ut cum aliud expectamus, aliud dicatur. atque ita nobis noster gratus sit error. hoc autem confirmat Aristoteles exemplo cuiusdam ueteris poetæ, qui uersum fecit in hunc sensum, ut nos uertimus;

Illi nanque pedes munibat pernio eunti, Iocus enim est egregius. nam cum auditor expectaret ut aliquod munimentum pedis proferretur, cum iam poeta dixisset, illi nanque pedes munibat, statim præter opinionem audiens uerbum quod sequitur, hoc est, pernio, suo errore commotus, in risum soluitur. Est enim pernio morbus quidam hyberno tempore propter frigus in pedibus præcipue puerorum nascens, & calces infestans. Græci *χυστρα* uocant. Plinius ait rapum seruens impositum pernioles sanare. est igitur in eo ridiculum positum, quod cum auditor putaret calceum uelle dici, quo pedes muniuntur, statim, præter opinionem suam, audit perniolem, quo pedes læduntur. Sed hoc genus facetiarum debet esse planum atque perspicuum, ut statim intelligatur, cum prolatum fuerit. huius generis est illud Horatii carmen in Arte Poetica;

Parturient montes, nascetur ridiculus mus.

Cum enim eius carminis initium audimus, magnum aliquod prodigium expectamus, sed cum in ridiculum murem desinat, facere non possumus, quin rideamus.

*Ridicula uero quæ fiunt mutatis literis, non id significant, quod dici uidetur, sed quod mutatum nomen significat. ut illud Theodori in Niconem Citharædum *ἄπρην* si fingit enim dicere, Cōturbat te, sed decipit,*

TEXT.

decipit, nam aliud dicit. quocirca incundum est intelli-
genti. nisi enim Thracem esse existimaret, non urba-
num dictum esse putaret.

COMM.

Facetia illa, quae dicuntur à Græcis παρά γρομ-
μα sunt quidem sæpenumero lepidæ ac festiua, sed
opus est acuto ingenio, atque ut auditor aliquo
modo rem prius intelligat, neque. n. id significant
quod dici uidetur, sed quod inuersum ac mutatū
nomen significat. ut Theodorus Bizantius cum
Niconem Citharædum à quodam uexatum, acutè
uellet irridere, quoniam ignobili genere materno
ortus esset, quod eum serua mulier e Thracia ge-
nuisset, dixit; θράττης, quod dictum primo aspectu
uidetur significare, conturbat te. sed aliud uoluit
dicere Theodorus. nempe eum, à Threicia matre
genitum, atque ideo seruum & ignobilem. nam in
Græcia multi Thraces & mares & scæminæ serui-
bant, porro θράττη lingua Attica scæminam Threi-
ciam, significat, uerbum autem θράττω idem est
quod latinè conturbo, quo uerbo cum alii Græci
scriptores tum etiam Plato utitur. totus igitur io-
cus est in mutatione unius literæ, seu diphthōgi.
nam si scribatur hoc modo; θράττης, significat, cō-
turbat te, si uero ita θράττης, significat, Threicia
mulier te. cui subintelligendum est genuit, aut pe-
perit, atque hoc iucundum est ei, qui iam scit, Ni-
conem citharædum è Thracia muliere natum. ni-
si enim (inquit Aristoteles) eum Thracem esse exi-
stimaret, neque dictū esse urbanum putaret. huic
simile est, atque etiam (meo iudicio) lepidius, quo
Cicero dicitur esse usus in quendam candidatum,
qui esse coqui filius putabatur, quem cum uidisset
prehensantem, & populi suffragia mendicantem,
dixit. Ego quoque tibi fauebo. quo dicto uideba-
tur Cicero suum illi fauorem polliceri, sed aliud in-
tellexit, nempe eum esse coquum, nam coquus in
uocandi casu coque facit, quod in scribendo pa-
rum differt à coniūctione quoque. in pronuncian-
do nihil.

TEXT.
COMM.

Et illud, Tu uis ipsum πέρσαι.
Hoc dictum eiusdem esse Theodori credide-
rim; quanuis Aristoteles non explicet, conuenit
enim quodammodo cum superiore. nam uidetur
significare, tu uis ipsum uexare ac depopulari, sed
aliud acutius intellexit, nempe, uis ipsum induce-
re ut Persis faueat, & Græcorum sit proditor, sicut
Pausanias Lacedæmonius fecisse legitur. nā πέρ-
σαι modi est infiniti, à uerbo πέρσω quod significat
uasto, depopulo. quod si a nomine πέρσης, fingatur
πέρσω uerbum, uel πέρσιζω, ut sunt Græci in fingē-
dis uerbis licentiosi, quod significet Persis faueo,
sicuti Demosthenes dixit Pythiam φιλίππιζω, id-
est, rebus Philippi studere, statim apparebit iocus
ex ambiguo lepidus & acutus. neque obstat, quod
Aristoteles hoc in loco uideatur loqui de iocis
qui fiunt literarum mutatione, non autem de ijs,
qui fiunt ex ambiguo, quoniam has duas species
permiscet Aristoteles, ut satis apparet ex subse-
quentibus. est enim etiam in ambiguis mutatio,

10 si non literarum, at significationis, cum unum
uerbum potest duobus aut pluribus modis intel-
ligi, quod tamen unam habeat primariam signifi-
cationem. nam primo aspectu uidetur pro illa pri-
maria significatione capi, sed deinde per iocum
ad aliam inflectitur.

Sed aduertendum est, ut ambo conuenienter dicantur.

Qui falsè uult aliquem irridere, diligenter ad-
uertere debet, ut quæ dicit in eum ambigue bene
conueniant, & in eius personam ambo cadant. alio
qui res erit frigida & inepta, ut exempli gratia, si
Cicero dixisset alicui nobilissimo uiro prehen-
santi, Ego quoque tibi fauebo, nullus fuisset risus ex-
citatus, neque urbanum dictum uisum fuisset. ue-
rum cum esset suspicio, illum, qui prehenabat, ef-
se coqui filium, nihil eo dicto falsius & festiuius
existimatum est. Idem Cicero cum Milonis accu-
sator identidem interrogaret, quo tempore Clo-
dius occisus esset, respondit, sero. cum enim sero
duobus modis possit intelligi, utroque modo con-
uenienter dicitur, nam uel extrema diei parte hoc
est occidente sole, uel tardè, cum longe prius inter-
fici meruisset Clodius, intelligi potest.

20

Sicut etiam in urbanis dictis, ut si quis diceret. A-
theniensibus maris principatum, non fuisse malorum
principium. quoniam eis utilitatem attulit.

30

Quod in scommatibus & falsis dictis, quibus
alicuius uitium acutè & facetè perstringitur, ob-
seruandum esse diximus, ut ambo conuenienter
dicantur, idem in omnibus urbanis dictis intelli-
gendum est, in quibus sæpenumero ex ambigui-
tate, & multiplici unius nominis significatione,
primum quidem auditor decipitur, sed postea co-
gnito errore suo delectatur. quod exemplo decla-
rat Aristoteles apud Græcos quidem perspicuo,
sed quod non satis commode latine uerti potest,
nos utcunque adumbrauimus. nam ἀρχὴ duo si-
gnificat, hoc est, principium alicuius rei, & prin-
cipatum. Athenienses autem quodam tempore
longè lateque maris imperium tenuerunt. & qui-
dam dicebant illud imperium fuisse Atheniensibus
initium omnium malorum. si quis igitur (in-
quit Aristoteles) diceret, Atheniensibus maris ἀρ-
χὴν, non fuisse ἀρχὴν malorum, quoniam eis utilita-
tem attulit, urbanum eēt dictum ex ambiguo. quā
ἀρχὴ primo ponitur pro imperio, deinde pro ini-
tio. huic similis est illa exornatio, quam Cornifi-
cius traductionem uocat, cum idem uerbum mo-
do ponitur in hac, modo in altera re, hoc mō; Cur
eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit
curas? Itē, amari iucundum est, si curetur, nequid
insit amari. Itē; ueniā ad uos, si mihi Senatus dec-
ueniā. Sed quod ait Aristot. est, cum idē uerbum plu-
ra significat, ut Cæsar Augustus cū quidam araret
locum paternæ sepulturæ, dixit, hoc uerè est patrē
colere. & apud Suetonium de Nerone;
Quis neget Aeneæ magna de stirpe Neronem,
Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

40

50

Dd Nam

Nam sustollere modo significat humeris sustinere, sicut Aeneas patrem iustulit, modo interficere, sicuti Nero matrem.

TEXT. *Vel quemadmodum dixit Isocrates; principatum civitati fuisse malorum principium. nam utroque modo id dictum est, quod quisquam dici non existimasset, & cognitum est esse verum. nam dicere principium esse principium, nihil habet, quod argutum sit, verum non ita ait, neque principium idem dicit, quod iam dixerat, sed alio modo.*

COMM. Aliud exemplum superiori simillimum, uel potius idem. nihil enim à superiore differt, nisi quod in eo est negatio, quæ in hoc nõ est, alioquin idẽ est nomen, & eadem ambiguitas nominis. est autem in oratione Isocratis ad Philippum, ubi de Lacedæmoniis loquitur, & ait eum non mentiri, qui dicat tunc ἀρχὴν malorũ fuisse Lacedæmoniis, quãdo ἀρχὴν maris acceperunt. tota uis urbanitatis est in uocabulo ἀρχή, quod (ut supra diximus) duo significat, hoc est principium & imperium. ait igitur Isocrates; tunc malorum principium fuisse Lacedæmoniis, quando maris principatum acceperunt. utroque ergo modo, hoc est & superiore, cũ diximus Atheniensibus, maris ἀρχήν, non fuisse, ἀρχήν malorum. & præsentī, cum dixit Isocrates, tunc ἀρχήν malorum fuisse Lacedæmoniis. quando ἀρχήν maris acceperunt, id dictum est, quod auditor non existimasset, & tamen cognitum est esse verum. nam si quis simpliciter intelligat, principium esse principium, nihil erit, quod acutum & urbanum existimari possit. uerum Isocrates nõ ita sentit, neque cum secundo loco ponit ἀρχήν, significat principium, quod iã dixerat, sed alio modo, hoc est in alia significatione, nempe imperium ac principatum.

TEXT. *In his enim omnibus, si quis nomen commodè protulerit, in quo uel translatio sit, uel ambiguitas, tunc bene se se habet. ut, Importunus non importunus, ambiguitate dictum. uerum commodè semper fit, cum uerbum iteratur.*

COMM. Hæc urbana dicta, quæ uel a trãslatione uel ab ambiguitate ducuntur, tunc laudari solent, quoties conuenienter proferuntur, ut exempli gratia, sit aliquis, qui proprio nomine uocet, Importunus. & tamen sit modestus ac uerecūdus. ita ut mores eius nomini non respondeant, urbanè profectò & facetè dicet, quicumque ita dixerit, Importunus non est importunus, neque enim hæc est contradictio, licet in nomine esse uideatur. ita si quis nomine proprio uocetur, Victor. & in aliquo certamine sit inferior, ingeniosè & urbanè dicitur, Victor non uictor. fitigitur semper commoda & conueniens urbanitas, cum ita uerbum iteratur, sed diuerso sensu, ut Lepidus, non lepidus. Cato, non cato. quod idem etiam affirmando facere possumus, ut Cicero in diuinatione contra Verrem, Sed repente è uestigio Verres ex homine, tãquam aliquo Circæo poculo factus est Verres, redit ad se, atque ad mores suos, illud uero urbanis si

10 mum pro A. Cluentio, ex ambiguo. Atque et ipse conditor totus negotii Guttam aspergis huic Bulbo. itaque minime amarus is uisus est.

Et illud; Ne fias magis hospes, quam oporteat, o hospes. **TEXT.**

COMM. Eandem uim habet dictum illud ueteris poetæ, qui cum uideret hospitem suum nimis esse uerecundum, & modestum, admonuit ne uellet esse magis hospes, quam hospitem esse deceat. in quo dicto, uerbum hospes iteratur quidem, sed diuersa notione. nam prius uocat eum proprio nomine ò hospes, deinde admonet officii sui, ne fiat magis hospes quam conueniat, hoc est ne uelit uti nimia uerecundia. nam licet hospitem deceat esse uerecundum, tamen omnibus in rebus, quod nimium, est uitiosum.

Vel, Ne magis quam te oporteat, repetendo idẽ. **TEXT.**

COMM. Quod in superiore exemplo ualeat (inquit) idẽ etiam in alijs ualere potest, cum idem uerbum repetitur. ut, Ne uelis magis esse sapiens, quã te oporteat ò sapiens. Ne fias magis rhetor, quam te oporteat ò rhetor. ne seuerius philosopheris, quã Philosophũ deceat ò Philosopho. atq; ita in cæteris erit urbanitas ex iteratione eiusdem uerbi, diuerso tamen sensu.

Vel, Non decet hospitem semper esse hospitem. nam hæc quoque diuersa sunt. **TEXT.**

COMM. Erit et urbana ac festiua repetitio si quis dicat, Non decet hospitem semper esse hospitem. quauis, n. idem uerbum repetatur, tamen diuersa est significatio. itaque ex multiplici unius uerbi notione fit urbanitas. ita, Non decet sapientem semper esse sapientem, quoniam interdũ iocis animus est relaxandus. Non decet facetum semper esse facetum, quoniam in atrocibus rebus non est iocandum.

Hanc uim habet etiam illud Anaxandridæ celebre dictum; **TEXT.**

Pulchrum est mori, morte antequam dignum geras. Nam idem est, ac si dixisset; Dignum est mori, quando quis non est dignus mori. Vel dignum est, mori enim, qui non sit dignus morte, uel, cum quis non facit, quæ morte digna sunt.

COMM. Eadẽ uis urbanitatis est in eo Anaxandridæ poetæ senario, qui à doctis uiris magnopere laudatur; Pulchrũ est mori, morte antequã dignum geras, Quẽ uersum uehementer suspicit Aristoteles, cũ pp egregiã sniam, tum et pp uenustatem. itaque tribus modis uariat, & interpretatur, idem est (inquit) ac si dixisset, Dignum est mori, qñ quis non est dignus mori, Vel dignum est mori eũ, qui nõ sit dignus morte, Vel, cũ quis non facit, quæ morte digna sunt. Felix. n. ac beatus hĩ ille, qui sine crimine moritur. itaque pulchrum existimabat esse Anaxandridas, eo tempore e uita excedere, cum quis esset innocens, & probatis moribus, neque ullo prorsus flagitio uitam suam commaculasset. quæ sententia omnino christiana est. huc referri potest id, quod est in Somnio Scipionis apud

apud Ciceronem; immo uero hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam e carcere euolauerunt, ueltra uero quæ dicitur uita, mors est, nam idem ualeat, ac si dixisset, ij soli uiuunt, qui non amplius uiuunt, & qui uiuere dicuntur, ij non uiuunt. ita dicimus; Non moritur, qui pro patria moritur. Non uiuit, qui libidinosè uiuit. atque ita de cæteris.

TEXT. *Et forma quidem locutionis in his omnibus eadem est, sed quanto breuius, magisque contrariè prolata fuerint, tanto uenustiora fiunt. causa uero est, quia contrariæ res propè collocatæ melius intelliguntur, et breuitas temporis celeriore gignit scientiam.*

COMM. Exempla quæ supra posita sunt, habent eandem elocutionis formam. sed in hoc genere duo sunt aduertenda. primo, ut locutio breuiter absoluat, deinde ut contraria proferantur. quanto enim breuius, & quanto magis contrariè fuerint prolata, tanto uenustior & iucundior erit oratio. cuius rei causa est, quia quoties contraria uicina statuuntur, & propè inter se collocantur, longè facilius alterum ex altero intelligitur. quod si breuis est uerborum ambitus, & comprehensio, celerius èt percipitur. quoniam mens longitudine temporis nõ distrahitur. quam. n. iucunda est illa Ciceronis sententia ueltra uero quæ dicitur uita mors est. nam & breuitatem habet & repugnantiam. qd si dixisset, ueltra uero quæ dicitur uita, non est uita, maiorem èt uenustatem habuisset. in hoc genere est facetissimus ille Martialis uersiculus. in quo breuitas est, & repugnantia;

Qui rex est, regem Maxime non habeat.

TEXT. *Verum oportet ut semper adsit, uel in quem dicatur, uel elegans dicendi ratio; siquidem id, quod dicitur, uerum esse, non autem inane uideri debet.*

COMM. Duo potissimum in his urbanis dictis aduertenda sunt, alterum, ut in eum accommodata sint, & bene conueniant, in quem dicta fuerint. alterum ut uenustam & elegantem uerborum structuram habeant. quod si hæc defuerint, neque uerum esse uidebitur id, quod dicitur, neque urbanitas apparebit, sed inanis potius & uulgaris erit oratio. Fabius Maximus, cum rogaret eum Salinator, & meminisset opera sua se Tarentum recepisse, quid nisi (inquit) meminerim? Nunquam ego recepissem, nisi tu perdidisses. hoc dictum est urbanissimum, quoniam duas illas uirtutes habet, nam & adest is, in quem uerè dicitur, siquidem Tarentum amisum fuerat, cum esset in eo Salinator, & elegans est dicendi ratio, quæ constat ex contrariis, recipere, & perdere.

TEXT. *Alterum enim eorum sine altero adesse potest, ut, Mori oportet nihil in uita peccantem, sed urbanum non est. Dignam oportet dignum uxorem ducere, sed non urbanum est. Sed si utrunque simul habuerit. Dignum est mori, quando quis non est mori dignus.*

COMM. Cum docuisset in urbanis dictis duo esse consideranda, primo ut adsit in quem dicantur, deinde ut sit elegans dicendi ratio. nunc ostendit hæc in-

ter se frequenter separari, & alterum sine altero esse uerum tunc urbanum dictum appellari non potest, etiam si sit egregia sententia, aut ornata locutio. ut si quis dicat, Mori oportet, nihil in uita peccantem, grauis quidem erit sententia, & laudabilis, sed quia caret ea concinnitate, quæ in uerborum structura quæritur, urbana dici non potest. ita si quis dicat, Dignam oportet dignum uxorem ducere. bene dicit & sententiosè, sed non urbanè. cum autem utrunque simul coniungitur, ut in eo dicto; Dignum est mori, quando quis non est mori dignus, tunc magna statim apparet urbanitas.

TEXT. *Quanto uero plura coniuncta habuerit, tanto fiet urbanior oratio, ut, si nomina translata fuerint, & ea translatione, quæ probata est, & contentio, & cõpar adhibeatur, & euentiam habeat.*

COMM. Multa sunt, quæ urbanam orationem efficiunt (ut iam supra demonstraui) quæ si coniungantur maiorem uenustatem habebunt. nam quanto plura ex eis oratio habuerit, tanto iucundior atque urbanior euadet. Vt si translationes adhibeantur, præsertim eius generis, quod magnopere probatur, hoc est quod à proportionem ducitur. & si contraria contrariis, paria paribus referantur, & si ita res exprimat, ut oculis subiiciatur. talis est illa Ciceronis oratio de Stoicis pro L. Murena; Fuit quidam summo ingenio uir zeno, cuius inuentorum æmuli Stoici nominantur, huius sententiæ sunt & præcepta huiusmodi; sapientem gratia nõ quam moueri, nunquam cuiusquam delicto ignoscere, neminem misericordem esse, nisi stultum & leuem, uiri non esse, neque exorari, neque placari, solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos, si mendicissimi, diuites. si seruitutem seruiant, reges. & quæ sequuntur. Quintil. li. 6. putat urbanitatem in dicendo, nihil aliud esse, quam detractis omnibus uitiiis perfectam & absolutam orationem, sic enim ait; Nam meo quidem iudicio, illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum, neque sensu, neque uerbis, neque ore, gestu ue possit deprehendi, ut non tam sit in singulis dictis, quam in toto colore dicendi, qualis apud Græcos atticissimus ille, redolens Athenarum proprium saporem.

TEXT. *Atque etiam imagines (ut semper antea dictum est) sunt excellentes quodammodo translationes. semper enim ex duobus constant, sicuti translatio, quæ fit ex proportionem, ut clypeum dicimus esse Martis phialam, & arcum esse citharam sine fidibus. quæ cū ita pronuntiantur, non est simplex translatio, sed cū appellamus arcum citharam, & clypeum phialam, tunc est simplex.*

COMM. Nunc ad imagines transit, de quibus iam supra copiosè dictum est. ut probet eas etiam multum ualere ad orationis urbanitatem. nam maior pars urbanorum dictorum ex translatione ducitur (ut demonstratum est) atque imagines, sunt excellentes quodammodo translationes. itaque etiam ex imaginibus urbana ducta plurima duci possunt. Quod autem imagines

sint excellentes translationes, probatur ea rōne, quod illæ translationes, quæ a proportione ducuntur, maximè excellunt, ut declaratum est, & imagines semper ex duobus constant, sicuti translatio quæ fit ex proportione. quod duobus exemplis probat Aristoteles. nam si dicamus clypeum esse Martis phialam, & arcum esse citharam sine fidibus, erunt duæ translationes ex proportione, quæ facile fieri possunt imagines, addito tantum similitudinis aduerbio, ut clypeum esse tãquam Martis phialam, & arcum esse tanquam citharam sine fidibus. Sed aduertendum est hoc in loco duplicem ab Aristotele poni translationem ex proportione, alteram non simplicem, alteram simplicem. nõ simplex est translatio, cū utrūque non ponitur, ut, clypeum esse phialam Martis, & arcum esse citharam sine fidibus. simplex autem est, cum unū tantum nomen, atque id translatae ponitur. ut si quis de clypeo uerba faciens, dicat, affer mihi phialam Martis, aut arcum intelligens, dicat, Da mihi citharam sine fidibus. Simplici translatione usa est Cornelia Gracchorum mater, cum enim (ut scribit Valerius) Campana matrona apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima seculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousque e schola redirent liberi, & hæc (inquit) ornamenta mea sunt. quod si dixisset, hi liberi ornamenta mea sūt, non simplici translatione usa fuisset.

TEXT.

Hoc autem modo fingunt imagines, ut simia tibicinem esse similem. & stillanti lucernæ luciosum. ambo enim contrahuntur.

COMM.

Imagines quadam similitudine finguntur, quæ si benè factæ fuerint, ualde sunt urbanæ, risumq; commouent, ut si quis tibicinem simiæ dicat esse persimilem. quoniam ut simiæ contracto corpore sedere solent manibus ad os appositis, ita etiam tibicines dum tibia inflant, quodammodo simias imitari uidentur. talis est ille uersus Ennii. Simia quam similis turpissima bestia nobis.

Vel, si quis luciosum hominem stillanti lucernæ similem esse dicat. quia sicuti stillantis lucernæ contrahere ellychnium oportet, ut stillare desinat & clarius luceat, ita luciosus nisi palpebras contrahat, uidere non potest. dicuntur autem luciosi uel myopes græco nomine, qui à primo ortu proxima quidem uident, remota uero longius non uident. Aristoteles in problematibus sectione trigesima prima tradit myopes licet non acute uideant, tamen minutas literas scribere solere, quia palpebras in arcum contrahunt, atque ita exiens collectus uisus acutius uidet. ita etiam stillans lucerna si contrahatur, ut stillare desinat, clarius lucet. De hoc genere sic ait Cæsar apud Ciceronem libro de Oratore secundo; Valde autem ridentur etiam imagines, quæ ferè in deformitatem, aut in aliquod uitium corporis ducuntur, cum similitudine turpioris, ut meum illud in Helmium Mancium, Iam ostendam cuiusmodi sis, cum ille ostende quæso, demonstraui digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub

nodis distortum; eiecta lingua, buccis fluentibus, risus est commotus, nihil tam Mancix simile uisum est.

Bene uero fiunt imagines, cum in eis est translatio. Licet enim per imaginem dicere, clypeum esse Martis phialam, & rumam esse pallium attritum ædificij. Et Niceratum esse Philoctetem demorsum à Pratyæ, quemadmodum Thrasymachus assimilauit eum, cum uidisset Niceratum à Pratyæ superatum in uersibus heroicis adhuc sordidatum & incompta coma.

Laudantur (inquit) imagines, quoties in eis apparet translatione, præsertim eius generis, quod à proportione ducitur. hoc autem tribus exemplis declarat. primum est illud; Clypeum esse Martis phialam, de quo iam supra dictum est, est enim metaphora à libero patre sumpta, quem gestare phialam poetæ tradunt, ut Mars clypeum gestat. Alterum est illud; ruinam esse pallium attritum ædificij, quæ à uestimento ducta est metaphora. ut. n. pallium attritum non amplius usui est, ita neque domus ruinosa. Tertium est illud; Niceratum esse Philoctetem demorsum à Pratyæ: quæ, à serpente illo qui Philoctetem momordit, translatio ducta est. ut enim Philoctetes à serpente demorsus in squalore & sordibus diu uiuit, ita Niceratus poeta superatus à Pratyæ in certamine carminum heroicorum, in mæstitia & squalore uitam agebat. quæ, cum Thrasymachus sordidatum & incompta coma, uidisset, facetè & urbanè dixit, en Niceratus à Pratyæ demorsus, tanquam Philoctetes à serpente.

In quo genere maximè labuntur poetæ, nisi benè assimilauerint, etiam si aliter excellent. dico autem cum ita inquirunt;

Distorta ut apium crura procedens gerit.

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

Atque huiusmodi cætera, quæ omnes sunt imagines. quæ autem imagines, sint metaphora, iã sæpe dictū est.

Docet periculosas esse imagines atque similitudines, nisi quis eas bene tractauerit. nam poetæ, inquit, exploduntur & exhibantur, nisi bene res assimilauerint, etiam si in aliis rebus fuerint excellentes. cuius generis duo ponit exempla, quæ licet imaginem & translationem contineant, tamen quia non bene sunt assimilata reprobantur, cuius autem poetæ sint, non addit. duo sunt uersus culi senarii, quorum ille prior

Distorta, ut apium crura procedens gerit.

Neque. n. uidetur satis accommodata similitudo, ut qui tortuosa crura habeat, apio cõparetur, cum alteri rei fortasse melius comparari potuisset. ut cornibus lunæ, quod Martialis fecit, eo uersu, Cum sint crura tibi simulent quæ cornua Lunæ. Vel, falci messoriz, uel, hemicyclo.

Alter est ille,

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

In quo similitudo est, & translatio. hi duo Philammon & Corycus fuerunt athletæ fortes & strenui, quæ cū inter se cõtenderent, nõ facile alter alterū superabat.

bat de Philamone meminit Demosthenes in oratione pro Ctesiphote, de Coryco extat apud Graecos prouerbum, cum Coryco luctari, de iis, qui sumunt inanem operam, quasi Corycus esset insuperabilis. ergo uerisimile est poetam de duobus inter se frustra contendentibus usum fuisse ea similitudine, ut diceret alterum cum altero ita contendere. Sicut Philemmon iuga gerens cum Coryco. uerum translatio non uidetur accommodata, quae is poeta duxit ab equis, uel bobus eidem iugo copulatis. neque enim qui contendunt inter se, bene dicuntur iuga gerere, uel, ut graecum uerbum sonat, sub iugo contendere. sicut interdum boues indomiti faciunt, ut inter se contendant, & alter in alterum iugum reiiciat. haec autem translatio magis conueniret in eos, qui eiusdem oneris socii uicissim alter onus illud in alterum reiicerent, quae in athletas inter se dimicantes. Sunt etiam (inquit) eiusmodi caetera apud poetas exempla, non satis probata, quae omnia sub imaginibus continentur. imagines autem sunt translationes quaedam, sicut iam saepe testati sumus.

TEXT. *Et prouerbia sunt translationes à specie ad speciem: ut si quis domum comportet aliquid, unde commodum speret, & ex eo postea damnum accipiat: Carpathius leporem. ambo enim id, quod dictum est, pertrulerunt.*

COMM. Prouerbia (inquit) etiam translationes sunt non ex eo genere quo imagines, sed ab una specie ad aliam, quod exemplo declarat. Siquis (inquit) rem aliquam domum suam afferat, tanquam utilem sibi futuram, & ex ea, pro utilitate quam sperabat, ingens detrimentum accipiat, commode poterimus in eum dicere prouerbum illud; Carpathius leporem, quoniam ambo damnum acceperint ex eo, unde emolumentum sperauerant. originem huius prouerbii explicat Iulius Pollux libro quinto. Scribit enim olim in Carpatho insula nullos fuisse lepores. itaque Carpathii, cum illud animal esset uentum esse intelligerent, & in obsonijs optimum, summo studio curarunt ut unum par leporem in suam insulam importaretur. sed cum breui tempore, ut est animal foecundissimum, magnopere multiplicasset, omnes fere fructus agrorum corrumperebant, unde natum est prouerbum in eos, qui sibi ipsi male faciunt, & id quae runt, quod damnum affegat; Carpathius leporem. tale est illud; Capra gladium. Et illud: Ipse sibi mali fontem reperit.

TEXT. *Vnde igitur urbana dicta proferantur, & quam obrem adhibeantur, expostum est.*

COMM. Conclusio, qua se iam satis multa de urbanitate dixisse ostendit, cum & unde ducantur aperuerit, & causam attulerit, quam obrem adhibeantur in oratione. Sed antequam ab urbanis dictis discat, nonnulla de superlacione uerba facit, quae sepe urbana est, & ingeniosas translationes continet, si opportune adhibeatur, alioquin esse puerilis uidetur.

TEXT. *Quin etiam ille superlaciones, quae probantur, quae*

dam translationes sunt. Vt in eum, qui sugillationibus faciem commaculatam habeat; existimauissetis eum esse mororum fiscinam. est enim quidam rubor in sugillatione. sed haec locutio modum excedit.

Quae graeco nomine uocatur Hyperbole, eam **COMM.**

Cornificius appellat superlacionem, quae est oratio superans ueritatem alicuius augendi minuedive causa. Vt Virgilius de equis Turni;

Qui candore niues anteirent cursibus auras;

Quintilianus libro octauo uocat superiectionem ementientem, ut secunda Philippica; Vomens frustis esculentis gremium suum, & totum tribunal impleuit. Cicero in Topicis ita inquit; Aut ali-

quid quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur, aut minuendae, quae uerba dicitur.

Aristoteles ait id genus hyperboles quod probatur, esse translationem, quoniam sunt etiam hyperbolae quae non probantur, ut infra declarabitur. probat autem illo exemplo;

Quidam erat (inquit) qui faciem sugillatam habebat; & uasis maculis subrubentibus inquinatam, de quo alius ita faceret dixit; existimauissetis eum esse mororum fiscinam. nam in sugillatione quidam est rubor, qualis in moris apparet, quae sanguinea uidentur, ualde Virgilius in Bucolicis;

Sanguineis & frontem moris & tempora pingit.

Est igitur translatio, cum faciem sugillatam dicat esse mororum calathum. sed quia haec locutio modum excedit; ideo nomen translationis amittit, & hyperbole nominatur. tradunt L. Syllam Dictatorem candida quidem facie fuisse, sed in ea crebras habuisse maculas rubras, unde quidam male dicitur Athenis dixit, eum esse morum farina respersum. De hoc genere Cassar libro de Oratore secundo sic ait; Etiam illa, quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem afferuntur, uelut tu Crasse in concione, ita sibi ipsam magnam uideri Memmiam, ut in forum descendens, caput ad Fornicem Fabii demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam cum stomacharetur cum C. Metello; dixisse dicitur; si quantum pareret mater eius, aluntis fuisse parituram.

TEXT. *Imago uero, in qua dici solet, tanquam hoc aut illud; superlatio est, quae dicendi genere tantum differat; ut,*

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco Putauissetis omnino ipsum esse Philammonem cum Coryco dimicantem.

Distorta, ut apium, crura procedens gerit.

Putabam eum, non crura sed apia habere, adeo distorta sunt.

Imagines, & superlaciones genere dicendi tantum inter se differre ostendit, atque ideo esse facile, ex imaginibus superlaciones facere, cum omnis imago sit quaedam superlatio, nisi quod in imagine dicitur tanquam hoc aut illud. est enim in ea semper aliquod similitudinis aduerbium (ut supra docuimus) quod in superlacione adimitur. hoc aut

COMM.

TEXT.

TEXT.

COMM.

COMM.

COMM.

tem duobus exemplis probat; quæ iam supra declarata sunt. hæc est (inquit) imago, quamuis non ex optimo genere;

Sicut Philammon iuga gerens cum Coryco.

Quæ facile couerti in superlationem hoc modo potest; Putauissetis omnino ipsum esse Philammonem cum Coryco dimicantem. ita illa est imago;

Distorta ut aptum crura procedens gerit,

Sed in superlationem uertitur hoc modo; Putabam eum non crura, sed apia habere, adeo distorta sunt. tale est illud Virgillii,

—Credas mirare reuulsas Cycladas.

Ita si dixisset Cicerò de Verre; Versabatur in Siciliis, non tanquam Dionysius ille, nec Phalaris, sed tanquam nouum quoddam monstrum ex uetere illa immanitate, Imagine fuisse usus. sed cum illud tanquam, dimiserit, & hoc modo rem amplificauerit; uersabatur in Sicilia longo interuallo, non Dionysius ille, nec Phalaris, tulit. n. illa quondam infula multos & crudeles tyrannos; sed non quoddam monstrum ex uetere illa immanitate, quæ in ipsa uersata locis dicitur, ex imagine, superlationem fecit.

TEXT. *Habent autem superlationes iuuenile quiddam uehementem enim animi motum indicant. itaque irati præcipuè superlationibus utuntur.*

Non mihi si tam multa daret, quam magnus arena est Pulueris & numerus.

Omnino uxorem non ducam Agamemnone natam,

Quamuis ingenio sapientem Pallada uincat.

Et pulchra Veneri præstanti corpore certet.

COMM. Superlationes (inquit) iuuenili ætati præcipuè cõueniunt, quoniam uehementè animi motum indicant, qui ferè in iuuenibus esse solet, ut in 2. lib. dictum est, & hæc (inquit) de cã, qui irati sunt, præ uehementem animi cõmotionem superlationibus uti consueuerunt. ut Achilles apud Homèrum li. 9. Iliadis, Agamènoni iratus eius munera contènit, & ait; Non mihi si tam multa daret, quam magnus arena est, Pulueris & numerus.

Possè animum meum mitigare, & cum Agamènone in gratiam redire. & quia legati propter ingratiam munera, quæ Agamènon Achilli præmittebat, addebant & Agamènonem deceuissent; sibi Achillem generum acciscere, & filiam suam illi in matrimonium dare, cõcedet Achilles iratus;

Non ducam uxorem, mihi crede, Agamènone natam, Quamuis ingenio sapientem Pallada uincat, Et pulchra Veneri præstanti corpore certet.

Hmò igitur superlationes iratis cõueniunt, & iis qui hostili animo quæpiam insectantur, ut Cicer. 2. Philippica; Quæ Charybdidis tam uorax? Charybdidem dico, quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus medius si diuis uix uel tot res, tam dissipatas, tam distatibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. cõueniunt et laudatoribus interdum superlationes, ut pro Cor. Balbo Cicer. de Põpicio; Qui tot habet triumphos, quot oræ sunt, partesque terrarum, tot uictorias bellicas, quot sunt in rerum natura genera bellorum, & pro L.

10 Mand. eodè. Qui sapius cum hoste conflictit, quæ quisquæ cum inimico cõcertauit; plura bella gessit, quæ ceteri legerunt, plures prouincias confecit, quæ alii cõcupuerunt. præterea sæpe in perorationibus & miserationibus superlationes adhibentur, ut pro Milone; O terram illam beatam, quæ hunc uirum exceperit, hanc ingratam si eiecerit, miseram si amiserit. neque tantum in augendo, sed etiam in minuendo superlationes fiunt, ut Virgilius, Vix ossibus hærent. pro Milone; vulnus in latere, quod acu periculum uideretur, pro ictu gladiatoris putari.

Hoc genere maxime utuntur Attici oratores.

TEXT.

Quare senem uti superlacione minime decet.

TEXT.

COMM. Atticos oratores reprehendit, quod in superlationibus nimis iuueniliter exultaret, cum ea res grauitatem non habeat, nisi quoniam ipsa postulare uult. itaque neque senem hominem uti superlacione decet. quoniam sedatum & tranquillum ab omni perturbatione animum senex habere debet, superlatio uero uehementem animi motum indicat. hæc quidem est Aristotelis sententia, sed nos uidemus optimum dicendi magistrum Ciceronem frequentissimè superlationibus utentem, non tantum in eis orationibus, quas iuuenis habuit, sed et in Philippicis, quas iam senior cõscripsit, quod quidem optima ratione factum à Cicerone putamus. cum. n. uis oratoris omnis (ut in octauo libro ait Quintilianus) in augendo minueundoque consistat, & hyperbole ad utrumque maximè sit accommodata, cõsecrarium est, ut hyperbole sit oratoris maximè propria, & ab eo frequenter usurpanda, quotiescunque uult aliquid uel augere, uel minuire. neque interest utrum orator sit senex an iuuenis, quoniam hæc exornatio semper est illi accommodata. uerum est, quod iuueni magis conceditur exultare, & liberius euagari oratione, quod senex cauere debet, cuius ætas iam deferbuit, & hoc est fortasse, quod ait Aristoteles.

Illud uero non oportet ignorare, in unoquoque genere diuersam esse locutionem, neque enim eadem est locutio, qua aliquid scribimus, & qua in contentioni bus utimur. neque ea, qua ad deliberationes pertinet, & qua iudicia tractantur.

TEXT.

COMM. Nunc rem aggreditur à Cicerone in oratore ad Brutum copiosè & diligentissimè tractatam, hoc est non omnibus dicendi generibus eandem locutionem atque eundem stylum cõuenire, sed in unoquoque genere diuersam esse locutionem oportere. Sed aliter tractat hunc locum Aristoteles, aliter Cicer. quamobrem in presentia sententiam Aristotelis sequemur. Duplicem igitur orationem facit Aristoteles, alteram à forensibus causis remotam, qua aliquid scribimus, & literarum monumentis mandamus, quæ Cicer. æquabile & temperatum orationis genus appellat, Aristoteles *πραγματικὴν λέξιν* alteram in forensibus controuersis positam, quæ *δυσωσιμὴ* uocatur, & deliberationes atque iudicia continet, quam distinctionem etiam Cicer. posuit in proemio librorum de officiis, cum ita inquit; Et id quidem nemini uideo Græcorum adhuc cõtingisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequere-

sequereturque & illud forense dicēdi, & hoc quietum disputandi genus. Porro illa oratio quæ in cōtentionibus uertatur duplex est, *δυνατορικὴ*, idest concionalis, uel deliberatiua, & *δικαστικὴ* idest iudicialis, quæ duo genera diuersam etiam locutionē requirunt.

TEXT. *Verum utrunque genus scire oportet, alterum. n. efficit, ut emendatè loqui sciamus, alterum nequis tacere cogatur, cum alijs quippiā impartiri cupit. quod ijs accidit, qui scribere nesciunt.*

COMM. Necesse est (inquit) ut quicumque nomen aliquod in literis atque in ciuilibus negociis assequi uult, utrunque genus teneat. duo sunt enim præcipua uiri ciuilis officia, hoc est, loqui, & scribere. Sed in illo forense genere quo deliberationes & iudicia tractantur, opus est, ut emendatè loqui sciamus, alioqui ridetur, & exploditur Orator, qui uel barbare, uel impolitè loquatur. huic autem generi satisfacere potest, etiam qui rectè scribere nesciat. quoniam in deliberationibus & iudicialibus controuersis non requiritur accurata scriptio, sed satis est, argumentis, uoce, & actione præcellere, sicut apud Græcos Demades, qui licet esset doctrinarum ignarus, tamen inter præcipuos Oratores habitus est. at uero qui scribendi rationem non tenet, is quamuis in dicendo multum ualeat, & disertissimus sit, tamen cum aliquid uel absentibus uel posteris impartiri cupit, id efficere nullo modo potest, sed tacere cogitur, quare qui in aliquo numero esse uult, is utrunque summo studio persequi debet, ut, & emendatè loqui, & rectè scribere discat.

TEXT. *Dicendi genus, quo aliquid scribimus, esse debet exquisitissimum, quo uero in contentionibus utimur, ad actionem aptissimum.*

COMM. Docet quomodo inter se differant, scriptura, & forensis dictio. Scriptura (inquit) exquisitissima esse debet, ut nihil habeat ociosum, nihil redundans, aut imminutum. de qua re sic ait Crassus primo de Oratore; Caput autem est, quod (ut uerè dicam) minimè facimus, est enim magni laboris, quem plerique fugimus, quam plurimum scribere. Stylus optimus & præstantissimus dicendi effector ac magister est. neque iniuria. nam si subitam & fortuitam orationem commentatio & cogitatio facile uincit, hanc ipsam profectò assidua, ac diligens scriptura superabit. Dictio autem forensis debet ad agendum esse aptissima. quo animos audientium commouere facile possit, & excitare uel ad iram, uel ad misericordiā, uel ad odiū, uel ad beneuolentiam, quod ipsa actione, & pronuntiatione boni oratores maxime consequi solent. actio uero dicitur à Græcis *ὁμιλιτικὴ*, cui primas, secundas, & tertias Demosthenes tribuisse dicitur, cum esset interrogatus quid in eloquentia præcipuum esse existimaret. hac de causa uult Aristoteles, forensē dictionem, esse *ὁμιλιτικωτάτην*, idest, maximè accommodatam ad actionem.

TEXT. *Sed huius duæ sunt species, quarum altera ad mores, altera ad motus animi pertinet.*

Dictionis forensis duas species facit: quarum una pertinet ad mores effingendos in oratione, & appellatur, *ἠθικὴ*: altera ad animos uehementius commouendos, & *παθητικὴ* dicitur. de quibus ita scribit in Oratore Cicero; Duo sunt, quæ bene tractata ab Oratore admirabilem eloquentiam faciant, quorum alterum est, quod Græci *ἠθικὸν* uocant ad naturam & ad mores, & ad omnem uitæ consuetudinem accommodatum. alterum quod iidem *παθητικὸν* nominant, quo perturbantur animi, & concitantur, in quo uno regnat oratio. Illud superius comes, iucundum, ad beneuolentiam conciliandam paratum, hoc uehementis, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur, quod cum rapide fertur, sustineri nullo modo potest.

TEXT. *Atque ideo histriones huiusmodi fabulas potissimum exquirunt, & poeta tales histriones desiderant.*

COMM. Histriones, quorum omne studium est in agendis & recitandis fabulis, ut magis artem suam & ingenium ostentare possint, eiusmodi tragædias & comædias exquirunt, & libenter agunt, in quibus illa duo uident eminere, hoc est *ἠθικὸν* & *παθητικὸν*. alterum, ut mores omnium ætatum, ordinū, & fortunarum in agendo bene spectantium oculis subicere ualeant. alterum, ut commouete spectatores, & quomodocūque uoluerint afficere possint. Itaque et ipsi poetæ fabularum auctores: tales desiderant histriones, qui in agendo præcellant. de hac re sic ait M. Antonius secundo de Oratore; Quid potest esse tam fictum, quam uersus, & scæna, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse uidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis uiderentur, & paulo post, Quæ si ille histrio quotidie cum ageret, tamen rectè agere sine dolore non poterat, quid Pacuuium putatis inscribendo leni animo ac remisso fuisse fieri nullo modo potuit.

TEXT. *Probantur autem ij poeta, qui etiam in legendo delectant, ut Chæremon, qui diligens est, non aliter atque orationum scrip: or. & Lycimnius ex eorū numero qui Dithyrambici dicuntur.*

COMM. Aliqui poetæ tantū in scæna placent, sed cū eorū fabulæ domi leguntur, leues & frigidæ uidentur, de quorum fabulis ita Horat. Hæc placuit semel. aliqui uero non tantū in scæna delectant, sed etiā cum leguntur, atque hi præcipuè probantur, de quibus Horatius.

Hæc decies repetita placebit. duos autē laudat Arist. q̄ et in legendo delectent, Chæremonem, quia diligēs sit in scribendo, neque minus exquisitè scribat, quam ij solent, qui orationes cōponunt, & Lycimniū, quia magno & elato stylo utatur. & formam dicendi grandem & exaggeratam sequatur, ut Dithyrambici poetæ solent. ita nos Terentium commendare possumus, quod elegantissimè scribat, & summam artem adhibeat, in exprimendis moribus & affectionibus eorum quos loquentes facit.

TEXT. *Quod si inter se comparentur orationes; quæ*

scripta sunt, in contentionibus humiles angustaque uidentur: quae uero bene habitae sunt, cum in manibus sumuntur, similes sunt imperitorum orationibus. cuius rei causa est, quod in contentionibus ea conueniunt.

COMM. Nunc comparat inter se scripturam, & dictionem forensem, & ait saepe euenire, ut quod in scripta oratione placet, & praclarum esse uideatur, id in forensibus actionibus minime probetur, sed humile & angustum esse uideatur. quod autem placet in dicendo, cum inter se contendunt oratores, id si forte scribatur, & remisso illo impetu legatur, modicam habeat gratiam, sed potius simile sit imperitorum hominum orationi. cuius rei causam esse ait, quod in contentionibus dum clamant, & uociferantur Oratores illa conuenire uidentur, sed cum animi sedati sunt, non amplius conueniunt. Itaque scriptae orationes ideo non probantur in foro ac iudicijs, quia neque neruos neque aculeos oratorios ac forenses habent, nihil iratum, nihil inuidum, nihil atrox, nihil mirabile, nihil astutum. & hoc ideo fit, quod sedato, non incitato animo scribuntur. tales ferè sunt Ifo cratis orationes, quae licet politissimae sint, & iucundissimae, neruis tamen oratorijs carent. illae uero quae sine scripto habentur in forensibus controuersijs dum ardent animi perturbationibus uarijs incitati, uidentur admirabiles, sed cum restinctum est illud animorum incendium, inanes & imperitae uidentur: quod de Hortensio legimus, qui longo tempore princeps Oratorum fuit, aliquando aemulus Ciceronis existimatus, nouissimè quoad uixit secundus, ut appareat (sicut ait Quintilianus) placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. hoc accidisse Sergio Galbae scribit Cicero in Bruto, ut longè melius diceret, quam scriberet, sicut apud Graecos Demadi, & Hyperidi. duo tamen fuere omnium praestantissimi Oratores, Demosthenes & Cicero, qui non minus uehementes & acres in scribendo, quam in dicendo extitisse uideantur.

TEXT. *Quamobrem illa, quorum uis in actione posita est, sublata actione, cum suo munere non fungantur, inania sunt.*

COMM. Sunt quaedam apta ad actionem, quae uero in graece dicuntur, quae si quis sine actione, & acrimonia pronunciet, inania ferè uidentur, quales dicunt Menandri fabulas fuisse, quae in scena magnopere placebant, sed cum domi legerentur, nihil ferè delectabant. cum enim in actione uis animi dicentem incendit, efficitur, ut & incitata, & grauis & uehemens oratio sit, sed cum motus animi tanquam uentus deficit, flaccescit oratio. quare quae etiam per se uehemens est, nisi uis addatur in pronuntiando plerumque inanis uideatur.

TEXT. *Ut ea, quae dissoluta sunt, & quae saepius reperiuntur, in scriptione rectè reprobantur, sed eis in contentionibus oratores utuntur, sunt enim actioni conuenientia.*

COMM. In iudicialibus & deliberatiuis orationibus,

crebrae sunt repetitiones & disunctiones, quae multum in augendo ualent. sed in alio scriptorum genere non probantur, ut in scriptis philolophicis, aut in historijs rectè damnantur ea, quae dissoluta sunt, & quae saepius repetuntur. at in oratorijs contentionibus ideo laudantur, quod actioni maxime sint accommodata. uocantur autem dissoluta, quae sine ulla coniunctione proferuntur, & quasi congerie quadam, ut magis animus incendantur. qualia sunt illa in Catilinam, abiit, excessit, euasit, erupit. & illa pro Q. Ligario, qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? & illa pro Milone; Scutorum, gladiatorum, frenorum, sporum, pilorumque etiam. multitudo deprehendi posse iudicabatur. Quae saepius repetuntur, uel uerba sunt in principio membrorum, siue periodorum, uel sententiae quae idem significant, uerbis tantum uariatis. uerba enim saepe repetuntur, ut in Catilinam; Nihil ne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis uigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi Senatus locus, nihil horum orationis uultusque mouerunt? Saepe etiam eadem sententia repetitur, mutatis tantum uerbis, ut in eadem oratione; Si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec priuata domus parietibus continere uocem coniurationis tuae potest, si illustrantur, si erumpunt omnia. teneris undique. Luce sunt clariora nobis tua consilia omnia. & paulo post; Non feram, non patiar, non sinam. Vbi & uerborum & sententiae repetitio est. Item, hic tu qua laetitia perfrui, quibus gaudijs exultabis, quanta in uoluptate bacchabere? haec autem qui proferre uult, quodammodo etiam inuitus cogitur uoce ac gestibus adiuuare, quae de causa dixit Aristoteles actioni esse accommodata. Aquila Romanus locum hunc Aristotelis explicuit, cum ita inquit; Ideoque Aristoteli & iteratio ipsa uerborum ac nominum, & repetitio frequentior, & omnis huiusmodi motus actioni magis & certamini, quam stylo uideatur conuenire.

TEXT. *Necesse est autem, ut, qui idem dicunt, orationem uariant, quae res tanquam aditum munit ad actionem: Iste est, qui nos expilauit, iste est, qui decepsit, iste est, qui denique nos hostibus prodere conatus est.*

COMM. Probat repetitiones actioni & certamini maxime conuenire. nam in agendo uariare orationem saepius oportet. qui autem idem repetunt, necesse est ut orationem uariant. itaque repetitio quasi uiam ad actionem aperit. hoc autem illo exemplo probat, quod uel ipse finxit, uel ab aliquo ueteri Oratore sumpsit; Iste est, qui uos expilauit, iste est, qui decepsit, iste est, qui denique uos hostibus prodere conatus est. cuius generis exempla sunt apud Ciceronem penè innumerabilia, ut in Pisonem; Non leges, non instituta, non mores, non iura noritis? Item. Tu ludum senatus, tu desiderium equestris ordinis, tu aequalitatem Italiae, tu curiae taciturnitatem annuam, tu silentium

lentium perpetuum iudiciorum, ac fori, tu cetera illa in maledicti loco pones? Item, hæc ego semper de uobis expetiui, hæc optaui, hæc precatus sum.

TEXT. *Quemadmodum etiam Philemon histrio faciebat, in Alexandridæ Gerontomania, ubi Rhadamantus & Palamedes uerba faciunt, & in Prologo Piorû, ubi Ego sæpius iteratur.*

COMM. Philemon histrio cum intelligeret in repetitionibus uocem esse maximè uariandam, hoc diligentissimè seruabat in agendo. nunquam enim illum locum agebat ex Alexandridæ fabula, quæ Gerontomania inscribitur, ubi Rhadamantus & Palamedes colloquuntur, quin uocem frequenter mutaret, sicut etiam in eius fabulæ Prologo, quæ inscripta est, Pij. ubi uox illa Ego, repetitur. Philemon hoc in loco non intelligitur ille poeta comicus ualde nobilis, sed histrio quidam eiusdem nominis, qui fuit Aristotelis tempore, quem ipse Aristoteles audiuit Anaxandridæ fabulas in scena recitantè, ut ex ipsius Aristotelis uerbis intelligi potest. Porro Anaxandrides Rhodius fuit. qui multas cõscripsit fabulas, & decies uictor euasit. Sed cum Atheniensibus maledixisset, ab eis fame atq; inedia mori coactus est, ut Eustrathius scribit. de quo sensit Ouidius in Ibin, cum ita ait;

*Vtque parum stabili qui carmine læsit Athenas
Inuisus pereas deficiente cibo.*

Duas autem nominat Aristoteles hoc in loco fabulas Anaxandridæ. quarum altera Gerontomania uocatur, quod in ea furentes atque insani senes inducerentur. altera *ivrosθεις*, id est, Pij, uel, Religiosi nominatur. quod in ea primas partes agerent uiri quidam Pij. sicut apud Plautum Captiui, & Menechmi, apud Terentium Adelphi.

TEXT. *Hæc enim nisi actione adiuuentur, id fit, quod prouerbio dicitur: Trabem gestans.*

COMM. Eiusmodi repetitiones uerborum & sententiarum frigida uidetur & ineptæ, nisi quis eas actione & pronuntiatione sustentet, ut quod prouerbio dicitur. Trabem gestans. nam (ut ait Erasmus hoc prouerbum explicans) qui trabe onustus est, non est idoneus ad gesticationem. sed oneri sese accommodet oportet. Qui ergo, cum loquuntur, nullam, neque in uoce, neque in gestibus gratiam habent, ij trabem gestare possunt urbane dici. sicut enim baiuli oneribus pressi lento gradu procedunt, & nihil loquuntur, ita qui eadem uoce, sine ulla uiactionis, repetitiones & dissoluta proferunt, baiulos trabem gestantes imitari uidentur. quamuis hoc prouerbum alibi non reperitur, & coniectura potius, quam uera scientia possit intelligi. nam fortasse (ut idè ait Erasmus) Aristoteles de Atlantibus sentit. sunt autem Atlantes columnæ quædam humana imagine formatae, quæ trabes ædificiorum sustinent. uidentur enim (inquit) laborare, cum nihil agant. actio autè quasi uita est orationis. licet autem origo prouerbij, & causa sit ignota, sensus tamen est perspicuus, ut qui aliquid frigide & ineptè agit, trabem gestare

dicatur. ut si quis sine ulla uocis cõtentione, & corporis motu sine interrogatione demissè ac lentè illa pronunciet; Quis tota Italia ueneticus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor iuuentutis, quis corruptus, quis perditus inueniri potest, qui se cum Catilina non familiarissimè uixisse fateatur.

Eodem modo etiam dissoluta, ut, ueni, occurri, rogau. necesse est enim eis actionem adhibere, neque, tanquam res una dicatur, eodem habitu animi, ac sono uocis uti.

TEXT.

COMM. Quemadmodum repetitiones actione debent adiuuari, ita etiam dissoluta, quæ sine coniunctione, quasi cumulo quodam proferuntur, ut, ueni, occurri, rogau. & quod Cæsar de Pharnace deuictio, dixit, Veni, uidi, uici. neque enim hæc ita pronuntianda sunt, quasi rem tantum unam significarent, eodem habitu animi, atque eodem uocis sono. sed actio illis est adhibenda, & in singulis insistendum, & uarianda uox, atque mutandi gestus. ut in illo pro Milone; Per me unum effectus est, ut ius, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in ciuitate manerent.

Habent præterea quiddam peculiare, quæ dissoluta sunt, quod eodem tempore multa dici uidentur. Nam coniunctio ex multis unum efficit, quæ si detrahatur, perspicuum est fieri contrarium, ut ex uno fiant multa. habet igitur amplificationem, ueni, narraui, supplicau. multa enim sunt. & uidetur autem omnia negligere, quæ narro, quæ dico.

TEXT.

Non parua est utilitas in dissolutis, nam præterquam quod animos mouent & excitant, habent etiam aliud quiddam peculiare, quod ad amplificationem atinet. nam efficiunt, ut eodem tempore, quamuis unum tantum dicatur, tamen multa dici uideantur. cum enim coniunctio uim eam habeat, ut ex multis unum efficiat, certè cum ea detrahatur, ut fit in dissolutis, contrarium accidit, hoc est, ut ex uno multa fiant. quare dissoluta semper habent uim amplificandi, ut, ueni, narraui, supplicau. nam hæc multa sunt. Item, uidetur omnia negligere, quæ narro, quæ dico. quamuis idem repetatur, tamen aliud dici uidetur. ut in eo Ciceronis, Non patiar, non feram, non sinam. & illud cum unum sit, tamen multa uidentur, leges, instituta, mores, iura ciuitatis.

COMM.

Hoc idem etiam Homerus facere uoluit in eo loco: Nireus, qui ex Symo, Nireus Aglaie filius, Nireus qui pulcherrimus: nam de quo multa dicuntur, necesse est, ut is sæpe nominetur. Itaque si sæpe nominatur, etiam multa dici uidentur. amplificauit igitur, cum semel tantum de illo mentionem fecerit, & hac fallacia effecit, ut memoria hæreat, etiam si postea nusquam illum nomine t.

TEXT.

Locum Homeri maximè artificiosum explicat, qui est in Catalogo nauium, in secundo Illiadis libro. ibi enim cuiusdam Nirei mentionem fecit, quem ad Troiam cum cæteris Græcis profectum

COMM.

etum fuisse ait, & postea reliquis in libris nusquam amplius nominat, cum tamen artificio quodam effecerit, ut Nirei nomen uno tantum in loco positum, non minus celebretur, & memoriam nostram hæreat, quam Achillis, Vlyssis, Agamemnonis & reliquorum heronum qui penè singulis in versibus nominantur. hoc autem per repetitionem & asyndeton assecutus est, nam Nirei nomen ter repetiuit, & nulla coniunctione usus est. sic enim ait, ut nos uertimus;

Nireus è Simo ternis cum nauibus ibat,
Nireus, Aglaia Charopique è sanguine natus,
Nireus, aspectu ante alios pulcherrimus omnes.

Quo in loco fallaciam adhibuit Homerus, quam Dialectici à consequentibus uocant, quoties existimamus ea uicissim retro commeari, & reciprocari, quæ minimè recipiuntur. ut si quis dicat, omnes philosophi sunt eruditi, uerum dicet. sed si conuertens ita concludat, ergo etiam omnes eruditi sunt philosophi, falsum erit. hoc modo Aristoteles Homeri fallaciam argutam aperit. nam hoc (inquit) effatum uerum est; De quo multa dicuntur, necesse est, ut is sæpe nominetur, neque enim possumus aliquem multis & uariis laudibus exornare, quin eius nomen sæpius repetamus. Sed si quis illud conuertat hoc modo; Ergo, qui sæpe nominatur, necesse est, ut de eo multa dicantur, non erit uera consecutio. possumus enim eundem hominem sæpe nominare, quamuis non multa de illo dicamus. Sed auditores illa repetitione deliniti, quæ uim habet amplificationis, decipiuntur, & quisæpius nominatur, putant etiam de illo multa dici. quod cum Homerus præclare intelligeret, uoluit Nireum hac fallacia commendare, & eius nomen in legentium memoria figere, de quo postea nihil esset amplius omnino dicturus. & quia pulcherrimum omnium fuisse Nireum præter Achillem ait Homerus, ideo cum aliquem à pulchritudine laudare uolumus, eum Nireo comparamus. Horatius,

Formaque uincas Nireas.

TEXT. *At uero deliberatiui generis elocutio, similis est umbratili picture. in qua, quanto maior fuerit eorum, quæ depicta sunt, turba, tanto longius spectatur. quare quæ exquisita sunt in utrisque, superuacanea & deteriora uidentur.*

COMM. Cum iam generatim de omni elocutione uerba fecerit, nunc aggreditur docere, qualis in unoquoque genere esse debeat. ac primo in deliberatiuo non nimis exquisitam ac minutam, sed grandio rem & consonantio rem esse uult. hoc enim genus turbæ atque imperitiæ multitudini accommodari solet, quæ non aduertere potest ea, quæ subtiliter & exquisitè dicta sunt, sed illa tantum attendit, quæ extant atque eminent, & ad uulgarem sensum sunt accommodata, & quæ talia sunt, ut omnes ea possint intelligere uel ad utilitatem, uel ad honestatè spectare. Itaque concionalè elocutionè umbratili picture comparat. sicut. n. in picture, quæ subtiliter & ingeniosè picta sunt, pcul spectari nõ pot

10 sunt, sed tm à peritis eius artificij in propinquo loco intelliguntur, quæ uero ampliori magnitudine, & frequentiore numero sunt depicta, possunt etiam ab ijs, qui sunt in longinquo loco spectari, sic in deliberatione, quæ nimis subtiliter enucleantur, & minutè disputantur, à turba non percipiuntur, sed inaniter in concione iactantur, quæ uero populariter ac simpliciter efferuntur cum amplo & elato uocis sono, sæpe cum plausu excipiuntur. Itaque tam in picture, quàm in deliberatione, ea, quæ sunt exquisitè, apud populum superuacanea, & longè deteriora uidentur. Hoc idem ferè Cicero præcipit in Partitionibus, cum ita de genere deliberatiuo uerba faciens ait; Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententiis debet ornatior esse quam uerbis. Quintilianus libro tertio sic ait; Ideoque Theophrastus quam maximè remotum ab omni affectatione in deliberatiuo genere uoluit esse sermonem, secutus in hoc auctoritatem præceptoris sui. Sed ipse Quintilianus audacter ab Aristotele & Theophrasto dissentit. qui non minorem in deliberatiuo genere quam in iudiciali uim eloquentiæ oportere esse iudicat. Nam & Philippicas (inquit) Demosthenis eisdem, quibus habitus in iudicijs orationes, uideo eminere uirtutibus. Et Ciceronis sententiæ & conciones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus eloquentiæ lumen ostendunt. quod quidem uerum est, si intelligamus de grauitate & amplitudine orationis, quæ in deliberatione esse debet, non autem de acumine, & subtilitate contendendi, ac differendi, quæ cum in iudicijs multum ualeat, à deliberationibus abhorrere quodammodo uidetur. in quibus omnino uitanda est ingenij ostentationisquæ suspicio. M. Antonius secundo de Oratore sic ait; Concio capit omnem uim orationis, & grauitatem uarietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas.

Sed in iudiciali genere, debet exquisitius esse genus dicendi. quod si coram uno tantum iudice res agatur, tanto magis elaborandum est. nam minus præsidij artis uti licet. facilius enim perspicitur, quid cause proprium sit, & quid alienum. ipsumque studium contentionis abest. itaque iudicium est incorruptum.

COMM. Iudiciale genus, in quo sunt accusationes & defensiones accuratius & diligentius orationis genus requirit. quoniam multo pauciores in iudicijs esse solent, quam in concionibus. quando uero tantum unus est iudex quæstionis, longe maiori diligentia opus est. tunc enim non licet uti præsidij artis in concitandis animis & mouendis affectibus, sed de ipsa tantum causa dicere oportet. quomam unus iudex facile perspicit, quid cause conueniat, & quid ab ea sit alienum, ut non possit orator à causa digredi, & certaminè, contentionisque studio niti, quo fit ut iudicium ipsum purum & syncerum relinquatur. hoc est, de quo Cicero conqueritur in oratione pro D. Iotaro, quod sibi apud unum Cæsarem in loco priuato dicendum

20 dum esset; Moueor (inquit) etiam ipsius loci insolentia, quod tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conuentum, & eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent. Et certe audientium multitudo maximè oratorem excitare solet, ideo non sine causa Quintilianus dixit, Non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur. at uero de huius generis difficultate sic ait M. Antonius secundo de Oratore; Omnium ceterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti. in causarum contentione magnum est quoddam opus, atque haud scio an de humanis operibus longe maximum, in quibus uis oratoris plerunque ab imperitis exitu & uictoria iudicatur, ubi adest armatus aduersarius, qui sit & ferendus, & repellendus, ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, & quæ sequuntur.

TEXT. *Quapropter non in omnibus dicendi generibus ijdem oratores excellunt. sed ubi maximè actione opus est, ibi minimè debet esse minuta diligentia. requiritur autem actio ubi uoce opus est, & praesertim maxima.*

COMM. Hoc in Oratore ad Brutum copiosè disputat Cicero, non in omnigenere dicendi eisdem Oratores excellere, nisi fortasse quis perfectè esset eloquens. is enim in omni genere excelleret, sed talis nemo unquam extitit, licet Demosthenes & Cicero proximè ad perfectam eloquentiam accesserunt. Qui igitur actione præcellunt, ij non iudiciis, sed concionibus accommodati sunt. quoniam in eis non debet esse minuta diligentia, sed uoce maxima opus est, ut ab omnibus audiantur. tales plerunque sunt imperitiores qui uulgo maiorem habere copiam uidentur, quia dicunt omnia, clamant, obstrepunt, tumultuantur. Quintilianus libro secundo multas offert rationes, cur ineruditi uulgo ingeniosiores habeantur. docti uero cum electionem habeant, & modum, acuteque ac subtiliter disserant, magis in iudiciis & contentione excelsunt. Sed qui prudens est orator, pro tempore, pro loco, pro causa, uariare studebit orationem.

TEXT. *Demonstratiui igitur generis oratio, maximè idonea est ad scribendum, quoniam eius officium est, ut legatur, proximaque ab ea iudicialis est.*

COMM. Cum tria sint dicendi, uel potius rhetoricæ genera, demonstratiuum, iudiciale, deliberatiuum, docet Aristoteles hoc in loco, quodnam eorum aptissimum sit ad scribendum, & quod minus aptum, & quod minimè. ac demonstratiui quidem generis orationem ad scribendum esse omnium maximè idoneam uult. quoniam huius generis orationes non publicè habebantur, sed potius scribebantur ea de causa, ut deinde in manus sumptæ legerentur, ideo dixit Aristoteles eius officium esse, ut legatur. itaque omnia ornamentorum genera debet in se continere demonstratio. magis enim ad ostenta-

tionem ingenij, quæ ad ueritatem inscribitur. ideo dulce genus orationis, & solutum, & effluens, sententiis argutum, uerbis sonans (ut ait Cicero) est in hoc epidictico genere, proxima à demonstratione est iudicialis oratio, quæ diligens & exquisita esse debet, quoniam cum ad paucos & saepe ad unum agatur, non potest in ea latere siquid est incòditum & negligētius dictum. itaque, magnæ artis eget ad iudices capiēdos, & cum opus est, fallendos. at uero deliberatiua cum saepius apud imperitam multitudinem habeatur, & actionis, atque uocis uiribus sustentetur; minimè ad scribendum est idonea, minimèque esse debet exquisita. multa enim audita delectant, & persuadēt, quæ si eadem scribatur, insulsa & inepta uidentur. hæc est Aristotelis sententia de scribēdis orationibus. ut demonstratiuæ principem locum tribuat, secundum iudiciali, tertium & ultimum deliberatiuæ. uidemus tamen multas deliberatiuas scriptas, non minus politas atque elegantes, atque haud scio an etiam magis dicam, quàm demonstratiuas, & iudiciales. sed hic Aristoteles agit de natura orationum, non de illorum facultate, qui eas scribunt.

TEXT. *Distinguere autem ita locutionem, ut, & suauem, & magnificam esse oporteat, superuacaneum est. cur enim magis eam ita, quam temperantem, & liberalem, & si qua huiusmodi uirtus est? nam eam suauem (ut perspicuum est) efficiunt ea, quæ dicta sunt. siquidem locutionis uirtus à nobis rectè definita est.*

COMM. Quia nonnulli rhetores ita locutionem distinguēbant, ut dicerent, & suauem, & magnificam esse oportere, docet Aristoteles hæc distinctionem esse superuacaneam. neque enim maior ratio est, quod dicat oportere esse magnificam, quam si dicerent oportere esse temperantem, aut liberalem, aut alia aliqua uirtute præditam, quod quam sit absurdum, quis non intelligit? deinde quid opus est separatim præcipere suauem illam esse debere, cum perspicuum sit, ea, quæ dicta sunt à nobis, eo pertinere, ut suauis & iucunda fiat oratio? nam omnis locutionis uirtus, quæ iam supra copiosè definita atque exposita fuit, eo potissimum tendit ut oratio iucunda & plena grauitatis efficiatur.

TEXT. *Cuius enim rei gratia diximus dilucidam esse oportere? & non humilem, sed cum re conuenientem? nam si nugatoria fuerit, non erit dilucida, neque si fuerit concisa; quare, dubium non est, quin medium conueniat.*

COMM. Ea se omnia præstitisse docet, quæ ad locutionis uirtutē pertinent, ut nulla alia distinctione sit opus. nam antea demonstratum est, primam orationis uirtutem, esse splendorem & perspicuitatē. in qua tamen diligenter aduertendum sit, ne humilis & abiecta esse uideatur, sed cum ipsa re, de qua agitur, conueniat. perspicuitati uero duo sunt uitia contraria, quorum alterum in exuperantia positum est, alterum in defectu. in exuperantia est loquacitas, & nimia sermonis protractio. neque enim qui nimis multa loquitur, apertè loqui potest. & hoc est, quod ait Aristoteles, nauigatoriam locutio-

locutionem non esse dilucidam, in defectu, breuitas est orationis, & concisio, quæ obscuritatem gignit. unde Horatius, breuis esse laboro Obscurus fio. Itaque planum efficitur, mediocritatem esse optimam in locutione, sicut in aliis etiam plerisque rebus. de qua re minime dubitandum est.

TEXT. *Quod si ea, quæ dicta sunt, bene commixta fuerint, hoc est usitata uerba, & peregrina, & oratorius numerus, & persuadendi ratio cum decoro, suauem efficiunt orationem.*

COMM. Breuiter ea repetit, quæ supra declarata sunt, ut ostendat ad orationis suauitatem ea pertinere, si bene inter se commixta fuerint. sunt autem quinque numero, quæ iucundissimam efficiunt orationem, hoc est, uerba usitata, modo neque sordida, neque abiecta sint, & peregrina, cum oportune adhibentur, & oratorius numerus, & ratio persuadendi, & decorum, quod reliquorum omnium est quasi condimentum. Cicero tamen in Partitionibus, uidetur uti ea distinctione, quam hic Aristoteles improbat. cum enim de simplicibus & coniunctis uerbis locutus fuisset, deinde ita ait; communia autem simplicium coniunctorumque sunt hæc quinque quasi lumina; dilucidum, breue, probabile, illustre, suauis. deinde docet, quibus modis unum quodque fieri possit. quæ præceptio mihi uidetur pulcherrima.

TEXT. *Ac de locutione quidem dictum est, & communiter de omnibus, & speciatim de unoquoque genere, superest ut etiam de ordine dicamus.*

COMM. Totus hic liber in duas partes erat diuisus, hoc est, in locutionem & ordinem. iam igitur se alteram partem absoluisse ostendit, cum & generatim de omni locutione uerba fecerit, & speciatim docuerit, quæ cuique generi locutio conueniat. reliqua est igitur, ut etiam alteram partem aggrediatur, & de ordine, atque dispositione partium orationis uerba faciat.

TEXT. *Sunt autem orationis partes duæ. necesse est enim rem primo, de qua agitur, exponere, deinde illam argumentis confirmare. Quare nemo, uel narrata, nisi postea confirmet, uel confirmare nisi prius narrauerit, commode potest, qui enim argumentis utitur, aliquid confirmat, & qui rem exponit, id ideo facit, ut eam postea confirmet. horum autem alterum propositio, alterum probatio est, quemadmodum si quis rem aliquam diuidat in questionem, & demonstrationem.*

COMM. Cum de ordine & collatione sit uerba facturus, primo querit, quot sint orationis partes, & duas tantum uult esse necessarias, hoc est propositionem, & probationem. quod ea ratione confirmat; quoniam cum de aliqua re uerba facturi sumus, primo oportet eam proponere, deinde rationes & argumenta ad illam confirmandam afferre. nam si quis rem tantum proponeret ac narret, nullis additis argumentis confirmandi gratia, nullo modo fidem facere posset. neque uero quifquam potest eam rem confirmare, quam prius non exposuerit. harum duarum partium altera, qua res

proponitur, ut postea probetur, propositio nominatur, altera uero qua res iam proposita confirmatur, probatio nuncupatur. quemadmodum in Mathematicis disciplinis, primo, quæstio demonstranda præponitur, quod Problema uocant, deinde additur demonstratio, quæ dicitur apodixis. & hoc fit etiam in aliis artibus ac disciplinis, in quibus aliquid demonstratur, in omnibus enim est, quæstio, & demonstratio. Sicut in oratione Rhetorica, propositio, & probatio. ex his intelligi potest Aristotelem sub propositione narrationem complecti, & sub probatione confirmationem & refutationem. reliquas autem partes, ut exordium, & perorationem non putare necessarias, quoniam non ad fidem faciendam, sed ad mouendos animos adhibentur. Cicero in Partitionibus, quatuor partes orationis facit, quarum prima hoc est exordium & postrema peroratio ad motum animi ualeat. is enim (inquit) in initio est, & perorationibus concitandus. secunda narratio, & tertia confirmatio si dem facit orationi. quæ diuisio ferè conuenit cum hac Aristotelica. licet enim primo duas tantum Aristoteles orationis partes faciat Propositionem & probationem, quoniam hæc duæ semper sunt necessariæ, cum exordium non semper adhibeatur, sicuti neque peroratio, tamen postea proemium etiam & perorationem adiungit, quibus licet non semper, frequenter tamen utuntur oratores, & de illis accuratè præcepta tradit. Itaque Cicero bene cum Aristotele conuenit, nisi quod eam, quam Aristoteles propositionem, Cicero narrationem uocat.

TEXT. *Nunc autem ridicule diuidunt: narratio enim in iudiciali tantum genere uersatur. nam demonstratiua & deliberatiua generis, qualem ipsi uolunt, quomodo narratio esse potest? uel quæ contra aduersarium diuertit, uel peroratio quanam est in exornationibus?*

COMM. Velsuam diuisionem accommodatam esse ostendat, more suo diuisionem aliorum reprehendit; nam in varias partes orationem ab antiquis rhetoribus diuidi solitam testis est etiam Cicero & Quintilianus. docet igitur Aristoteles, neque narrationem, neque refutationem, neque perorationem, neque proemium, neque ullam aliam præter illas duas, quas esse posuit orationis partem esse necessariam. nam in iudiciali tantum genere narratio uersatur, ubi & accusator & defensor ita narrationem gestam; ut suæ causæ uile esse existimat. in demonstratiua autem, & deliberatiua genere nulla talis esse narratio solet, qualem isti rhetores esse uolunt, hoc est, quæ sit ab alijs partibus distincta, & in qua res gesta narratur, & postea possit argumentis confirmari. licet enim in demonstratiua genere sit perpetua quædam narratio rerum habitudinum, cum amplificatione, tamen huiusmodi narratio non potest dici pars orationis demonstratiua; sicut ipsi uolunt. idem etiam in deliberatiua sentiendum, in qua licet aliquando narrandum sit, non tamen semper, neque eo modo quomodo in iudiciali

judiciali genere. quid ea, quæ contra aduersarium dicuntur, nonne tantum in iudiciali genere locum habent? nam in Demonstratione, refutatio certè locum non habet, sicuti neque peroratio. cū enim aliquem laudamus, non solemus ea refellere, quæ eōtra dicuntur, quod fit in defensionibus, sed eius res gestas amplificare, & sine exceptione commēdare, dissimulatis ijs, quæ in eo uituperari possent, neque commouere animos opus est in peroratione, cum laudamus. itaque satis est ea proponere, quæ laude digna videntur, cum amplificatione, quæ probationis vim habeat. quod egregiè facit Isocrates in Euagora, atque in Helenes Encomio, & apud nos Plinius in Panegyrico, quæ Traiano dixit, nam Ciceronis nulla extat oratio, quæ tantum demonstratiua sit.

TEXT. *Proœmium autem, & contentio, & enumeratio tunc in deliberatiuo genere ponuntur, quando inter eos, qui sententiam dicunt, controuersia est; siquidem etiam accusatio, & defensio adhibetur, sed non quatenus est deliberatio.*

COMM. In deliberatiuo genere proœmium non requiritur, quia qui deliberant sua sponte parati sunt ad audiendum, nisi fortasse controuersia sit inter eos, qui sententiam dicunt. tunc enim quasi in iudicio res agatur, non tantum proœmio opus est, sed etiam argumentorum collatione, ut intelligatur quæ firmiora sint, & quæ minus firma. & enumeratione ad extremum, ut quasi sub unum aspectum rationes omnes collocetur. quin etiam tunc & accusationes & defensiones adhibentur, sed nõ quatenus est deliberatio, sed quatenus aduersarios tanquam in iudicio refutare oportet. quod pro lege Manilia Cicero facit, in qua pulcherrima oratione, non tantum utitur Proœmio, sed etiam refutatione in extrema parte, qua Catuli & Hortensij sententiam reprehendit. at uero in oratione de lege Agraria contra Rullum, nihil prætermittit eorum, quæ in iudicijs adhiberi solent, quia grauem aduersarium ipsum Rullum habebat, & contra populi Romani utilitatem pugnare uidebatur. eam orationem Plinius uehementer admiratur.

TEXT. *Sed neque peroratio in omnibus iudicijs adhibetur: ut si parua fuerit oratio, aut res eiusmodi, quæ facile memoria comprehendendi possit: nam ex longitudine detrahi solent.*

COMM. Epilogus, quæ latine peroratio dicitur, in qua solet orator breuiter ea repetere, quæ in tota oratione probata fuerunt, nõ adhibetur in omnibus causis iudicialibus. nam quæ tã paruæ sunt, ut memoria comprehendendi faciliè postint, non opus est ut repetantur. siquidem enumeratio fit tantum per capita rerum, quæ confirmatæ sunt, detractis rationibus & argumētationibus; illa uero detractio fit ex præcedētis orationis longitudine, sed si breuis oratio fuerit, superuacaneum erit uelle eadem repetere, cum ex longitudine tantum per repetitionem detrahi soleat.

TEXT. *Necessaria igitur sunt partes duæ, propositio &*

probatio. ac propria quidem hæc duæ partes sunt: sed si plures fuerint, tunc erit proœmium, propositio, probatio, peroratio, nam quæ ad reprehendendum aduersarium attinent, probationi subiiciuntur.

Refutatis aliorum opinionibus de orationis partibus concludit duas tantum esse necessarias in omni oratione, hoc est propositionem, & probationem, quæ cuiuslibet orationis propriæ sunt, quod si aliæ partes sunt adiungendæ, addatur sane in prima parte proœmium, in postrema peroratio, quibus animi commoueantur. atque ita quatuor erunt partes, proœmium, propositio, probatio, peroratio. neque est quod quisquam uel adderet refutationem tantquam partem, quoniã ea, quæ ad reprehendendum aduersarium attinent, probationi subiiciuntur. hæc Aristotelis sententiam Cicero in Partitionibus sequitur, nam quatuor tantum orationis partes facit, ut supra docuimus, & reprehensionem probationi subiicit, cum ita inquit; Nepe ea sequuntur, quæ ad faciendam finem pertinent: ita est, quæ quidem in confirmationem & reprehensionem, diuiduntur. nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quintilianus autem libro tertio audacter ab Aristotele & à Cicerone dissentit, cum ita inquit; Tamē nec ijs assentior qui detrahunt refutationem, tanquam probationi subiectam, hæc enim est quæ constituat, illa quæ destruat. eodem in loco causam affert cur Aristoteles Proœmio nõ narrationem sed propositionem subiugat, sic enim ait; Hoc quoque idem aliquatenus nouat, quod proœmio nõ narrationem subiugit sed propositionem. uerū id facit, quia propositio genus, narratio species uidetur, & hac nõ semper, illa uero semper, & ubique credit opus esse. Sed non est dubitandum quin bene sentiat Aristoteles, cum refutationem probationi subiicit, qua probamus ea, quæ dicta sunt ab aduersario esse falsa, & ea reprehendimus, ut melius nostra confirmare ualeamus.

TEXT. *Contentio uero est amplificatio suarum rationum, quo fit ut pars quædam sit probationis, nam qui hoc facit, aliquid demonstrat.*

Quoniam rhetores quidam contentionem unã esse partem orationis uolebāt, ait Aristoteles hoc minimè uerum esse, quoniam non alia de causa contentione uti solemus, nisi ut rationes nostras amplifcemus, & ex aliorum comparatione ueras esse probemus, itaque contentio uel comparatio pars quædam est probationis. qui enim comparatione utitur, hoc ideo facit, ut aliquid demonstrat, ac probet. quoniam quæ inter se comparantur, melius cognoscuntur, sicut ait Cicero pro lege Manilia; summa enim omnia sunt Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. frequentissimè autem summi oratores Demosthenes & Cicero contentione utuntur probandi gratia, quod ex singulis eorum orationibus uideri potest.

COMM.

TEXT.

COMM.

- TEXT.** *At proœmium non hoc efficit, neque peroratio, sed tantum in memoriam reducit.*
- COMM.** Probat non sine causa proœmium & perorationem inter orationis partes numerari. neq; enim probationi subijci possunt, ut contentio, quia vim non habet confirmandi, neque idem efficiunt, quod comparatio, sed proœmium conciliandi gratia orationis initio ponitur. peroratio autem ideo tantum adhibetur, ut quæ iam probata sunt in memoriam reducat, non ut iterum probet. uideatur autem Aristoteles epilogum pro enumeratione tantum capere, quoniam Athenis non licebat in peroratione animos commouere.
- TEXT.** *Quod si quis ita diuidat, ut Theodori sectatores faciebant, erit alia pars narratio, alia supernarratio; alia prænarratio, alia reprehensio, alia superreprehensio.*
- COMM.** Irridet Theodorum Bizantium & eius sectatores, quod nimis minutè partes orationis diuiderent. neque enim contenti narrationem inter partes ponere, addebant etiam supernarrationem, & prænarrationem. neque tantum reprehensionem uolebant orationis esse partem, sed etiam superreprehensionem. quas ineptias etiam Plato in Phædro merito ridet & contemnit.
- TEXT.** *Sed tunc nouum nomen ponere oportet, cum aliquam rem nouam, & ab aliis differetem aliquis dicit, alioqui res est inanis & nugatoria. sicuti Lycimnius in arte sua facit, qui nominat irruptionem, & aberrationem, & ramos.*
- COMM.** Noua nomina non sine magna causa sunt fingenda. licet enim concessum esse uideatur aliquando nomina fingere, tamen id tantum eo tempore faciendum est, quando rem aliquam nouam, quæ specie ac forma differat ab aliis, adferimus. rebus enim nouis etiam noua nomina sunt imponenda. quod si quis rebus iam uulgatis & cognitis, noua nomina imponat, sine ulla necessitate, is sanè re inanem & nugatoriam faciet, in quod uitium Lycimnius rhetor incidit, qui cum de Arte rhetorica scriberet, nominauit ἐπιρροήν, quasi hostilem irruptionem, & ἀποπλάγιον, idest aberrationem, uel declinationem à proposito, & ῥαμὸς, idest ramos, quibus probatio quasi per partes diffunditur, ab uno principio quasi trunco. sed de his nominibus non debemus admodum esse solliciti, quæ nihil ad artis cognitionem faciunt, & ut sunt leuia, sic ab Aristotele contemnuntur. hoc uitio cumulatus est etiam Hermogenes, qui multa nomina in hac arte innouauit.
- TEXT.** *Proœmium igitur principium est orationis, sicut in poesi prologus, in tibicinis cantu proaulium. nam hæc omnia principia sunt, & quasi uia munitio ei, qui pertransire uelit.*
- COMM.** Cum iam demonstratum sit, quatuor tantum esse partes orationis, nunc sigillatim de omnibus tractat. ac primo de proœmio. sic enim (inquit) appellatur orationis principium. sicut in poesi, ut in comædiis & tragædiis, principium uocatur prologus, in cantu uero tibicinis quod emerendi fauoris gratia canitur, priusquam legitimum carmen inchoent, proaulium appellatur. hæc autem tria sunt quædam principia, quæ uiam quasi muniunt ei, qui uelit ultra pertransire. idem est igitur proœmium in oratione, quod prologus in poesi, & proaulium in cantu. quod autem ait Aristoteles proœmium esse quasi uix munitioem, id M. Antonius secundo de Oratore sic imitatus est; omne autem principium, aut rei totius quæ agitur, significationem habere debbit, aut aditum ad causam & munitioem, aut quoddam ornamentum & dignitatem.
- TEXT.** *At proaulium quidem simile est proœmio demonstratiui generis. nam tibicines quicquid sibi uidentur bene canere posse, id præcinentes cum sequenti cantu copulant: sic etiam in demonstratiuo genere scribende sunt orationes, quicquid uoluerit orator initio dicere potest, deinde progredi, & cum oratione id coniungere.*
- COMM.** Docet in demonstratiuo genere proœmia esse maximè libera, adeo ut unde uelit orator incipere demonstratiuam orationem possit, etiam si principium sit à re proposita penitus remotum, modo in progressu orationis paulatim ad id quod propositum est deueniatur. itaque proaulium ait esse proœmio demonstratiui generis simile. solent enim tibicines antequam cantum incipient, prolusione quadam uti, & quicquid eis placet canere, quo fauorem audientium promereantur, deinde legitimum cantum incipiunt; ita qui laudare aliquid, aut uituperare uolunt, pro arbitrio suo possunt, unde uoluerint, orationis principium ducere, etiam si illud exordium nullam habeat cognationem aut similitudinem cum ea re quæ laudatur aut uituperatur, modo paulatim progredientes ad causam ueniant, atque extremam exordij partem laudationis initio benè copulent. quo genere exordij interdum etiam historici utuntur, ut Sallustius in coniuratione Catilinæ, & in Bello Iugurthino. nã illa principia nihil habent cum subsequentibus historiis commune. sed in iudiciis & deliberationibus talia exordia sunt omnino uitiosa, & separata uocantur; Itaque M. Antonius libro de Oratore secundo, cum de Iudiciali genere uerba facit, ita præcipit; Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tanquam Citharædi proœmium affictum aliquod, sed coherens cum omni corpore membrum esse uideatur.
- TEXT.** *Cuius rei omnes exemplum sibi assumunt proœmium illud Isocratis in encomio Helenæ. nihil enim habent commune Sophistæ cum Helena.*
- COMM.** Quod exordium in demonstratiuo genere liberum esse debeat, omnes, inquit, rhetores probant ex eo, quod fecit Isocrates in Encomio Helenæ. cum enim sibi proposuisset Isocrates Helenam laudare, tamen orationis initio contra Sophistas copiose disputat. hoc autem perspicuè est, ipsos Sophistas nihil penitus habere commune cum Helena. quare totum illud exordium est à causa separatum: quod igitur fecit Isocrates optimus dicendi

dicendi magister, idem etiam nos facere debemus.

TEXT. *Simul etiam, cum à proposita materia digreditur orator, adest illa commoditas, quòd oratio tota non fit unius generis.*

COMM. Varietas in oratione plurimum delectat, sicut in aliis etiam rebus. cum autem totum genus demonstratiuum iucunditatis gratia fuerit excogitatum, id potissimum spectare debet orator, quæ ratione possit auditores oblectare. quare si exordio utatur à proposita materia separato, duplex commodum consequetur. primo ut libere possit exordiri unde uoluerit, deinde ut orationis uarietate uoluptatem auditoribus. nam oratio quæ unius tantum est generis & eodem tenore perpetuo progreditur, delectare non solet. quoniam (ut ait Cicero) in omnibus rebus similitudo est satietatis mater. ualet igitur exordium separatum etiam ad uarietatem, & oblectationem.

TEXT. *Ducuntur aut exordia demonstratiui generis à laude uel uituperatione, ut Gorgias in Olympico: Apud multos admiratione digni sunt uiri Græci. laudat. n. eos, qui celebritates instituerunt: Isocrates autem uituperat, quod corporis uirtutibus præmia statuisset, sapientia uero præditis nullum uictoriæ præmium possuissent.*

COMM. Quamuis libera sint exordia demonstratiui generis, tamen præcepta quædam dantur, unde facile duci possint. tres enim locos ostendit Aristoteles unde ducantur. & singulorum exempla tradit. uel enim à laude aut uituperatione, uel à consilio, uel à persona duci solent. Ac primo dat exempla quomodo à laude aut uituperatione ducantur. à laude (inquit) ut Gorgias in Olympico. sic enim Gorgias orationem suam appellauit, quam in quinquennali illa celebritate ludorum Olympiorum publice habuit, cuius illud erat principium; Apud multos admiratione digni sunt uiri Græci. quo in exordio laudat eos, qui celebritates instituerunt. tradit Pausanias ex illa oratione Gorgiam magnum nomen & gloriam sibi acquisiuisse, sicut etiam ex legatione quam obiit apud Athenienses. at uero Isocrates Panegyricum suum incepit à uituperatione, quod non satis prudenter fecissent ij, qui celebritates instituerant. propterea quòd tantum corporis uirtutibus præmia statuissent, non autem uirtutibus animi, quæ longè sunt præstantiores. ideo maioribus præmiis ad eas homines inuitari, atque excitari deberent. Plinius Panegyricum suum, quem Traiano dixit, à laude sic incepit; Benè ac sapienter Patres Con. maiores instituerunt, ut rerum agendarum, ita dicendi initia à precationibus caperètur, quod nihil rite, nihilque prouidenter homines sine deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.

TEXT. *Ducuntur etiam à consilio, ut, Quoniam probi uiri sunt honorandi, ideo mihi Aristidem laudandum suscepi. uel si quis dicat eos esse laudandos, qui neque*

uulgo celebres sunt, neque improbi, sed cum probi sint, tamen in tenebris iacent, sicut Alexander Priami filius. nam qui ita exorditur, consultat.

Alter locus unde in genere demonstratiuo exordia ducantur est à consilio. ut si quis uelit Aristidem uirum iustissimum laudare, atque ita exorditur; Quoniam probi uiri sunt honorandi, ideo mihi Aristidem laudandum suscepi. uel si quis dicat, non opus esse illos laudare, qui iam sunt omnibus cogniti, & ubique celebrantur, neque enim de eorum laude quisquam amplius dubitat, neque eos qui sunt improbi, tales enim potius uituperandi sunt. Sed eos potissimum esse laudandos qui cum probi sint homines, tamen adhuc in tenebris iacent, & eorum uirtus non est cognita, sicut Alexander Priami filius. tali enim exordio uidetur usus ille fuisse, qui Paridis encomium conscripsit. de quo supra mentio facta est in secundo libro. quod ingeniosum sanè est exordium. hunc autem locum concludit Aristoteles, & ait eum qui ita exorditur consultare. nam aperit consilium suum, & aliis etiam ostendit, quid faciendum sit. est aliud genus consilij cum orator in exordio communicat aliquid cum ipsis auditoribus, ut Cicero secunda Philippica; Quoniam meo fato Patres con. fieri dicam, ut nemo his annis uiginti Reipub. hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit.

Quin etiam ab ijs, quæ propria sunt iudicialis generis, exordia ducuntur, quæ personam auditoris respiciunt: ut si de re incredibili fiat oratio, uel ardua, uel peruulgata; tunc enim uenia petenda est, ut Cherilus,

At nunc cum omnia iam uulgata.

Tertius locus exordij demonstratiui est ab auditoris persona, qui proprius esse uidetur iudicialis generis. in quo non alia de causa sumuntur exordia, nisi ut, auditorum animi concilientur, & præparentur ad audiendum. hoc autem exordij genere tunc utimur, cum de re incredibili uerba facturi sumus uel ardua, uel peruulgata, nam tunc est ab auditoribus uenia petenda. quod Cherili poetæ exemplo probat Aristoteles, qui cū de re iam nota & peruulgata uerba facturus esset, ita est exorsus.

At nunc cum omnia iam uulgata.

Quod autem ait Aristoteles huiusmodi exordia, quæ auditoris personam respiciunt, esse iudicialis generis propria, id ipse paulo post accuratius exponet. cum enim ueniam petimus ab auditoribus, quod nobis aut de re incredibili atque inopinata, aut difficili aut ab omnibus cognita sit dicendum, tunc eos nobis beneuolos facimus, & attentos atque dociles reddimus, quæ docent rhetores in exordio iudiciali diligenter esse obseruanda, quo in genere causarum plurimum interest, quo animo sit auditor.

Quapropter exordia demonstratiui generis ex his ducuntur, ex laude, ex uituperatione, ex suasio-

ne, ex

ne, ex dissuafione, ex ijs, qua personam auditoris respiciunt, quæ uero uiam ad orationem aperiant, uel longe à materia ducere oportet, uel ei uicina esse.

COMM. Concludit per enumerationem eorum, quæ docuit, exordia in demonstratiuo genere, uel à laude & uituperatione duci, uel à consilio, quod duas partes habet, hoc est suasionem & dissuasionem, uel denique ab his, quæ ad auditorem pertinent. præterea uel esse remota à re de qua tractatur, uel eidem esse uicina, & propria. quem locum ita Quintilianus libro tertio exprefsit, de Aristotele uerba faciens; In demonstratiuis uero proœmia esse maximè libera existimat, nam & longe à materia duci, ut in Helenæ laude Isocrates fecerit, & ex aliqua re uicina, ut idem in Panegyrico cum queritur plus honoris corporum, quam animorum uirtutibus dari.

TEXT. De proœmijs autem iudicialis generis ita statuentum est, idem ea ualere, quod fabularum prologi, & heroici carminis proœmia.

COMM. Docuit quæ exordia demonstratiuo generi conueniant, nunc ad iudiciale transit, & ait in iudicijs eandem uim habere proœmia, quam habent in comædijs & tragædijs prologi, uel in heroicis carminibus principia. sicut enim in prologis fabularum argumētum explicatur, fauorūque multitudinis captatur, & in heroici poematis initio summa totius operis futuri proponitur, ita etiam in iudiciali oratione, sumitur exordium ea de causa, ut intelligant iudices & auditores qua de re sit iudicium futurum, & ut attente beneuoleque audiant.

TEXT. Nam principia Dithyramborum similia sunt exordijs demonstratiui generis, ut, propter te, tuaque munera atque spolia.

COMM. In hunc numerum (inquit) non ueniunt principia Dithyramborum, quæ plerūque remota sunt, & similia proœmijs demonstratiui generis, sicut etiam proœmia ut iam demonstratum est. hoc autem probat exemplo à uetere poeta sumpto, qui carmen Dithyrambicum in hunc sensum exorsus fuerat, propter te, tuaque munera atque spolia. fortasse enim poeta ille, quisquis fuerit, initio carminis ad Bacchum sermonem suum dirigebat, & illum propter sua munera, & spolia quæ ex hoste deuicto reportarat, celebrare uelle proponebat. magna uero licentia ufos fuisse olim Dithyrambos poetas iam supra docuimus. ut in hac re similes sint eis, qui laudant, aut uituperant. & arbitrio suo undecunque uoluerint, carminum suorum exordium ducant, etiam si à proposita materia fuerit alienum.

TEXT. In fabulis autem & heroicis uersibus principium est specimen orationis futurae, ut præuideant auditores de quibus rebus sermo futurus sit, & ne eorum animus suspensus sit: quod enim indefinitum est, huc & illuc mentem uagari cogit, qui igitur rem tanquam in manum tradit, facit ut auditor orationem sequatur, & percipiat.

COMM. Prologi qui fabulis & heroicis uersibus adhi-

bentur, eam habere uim debent, ut tanquam specimen sint, & demonstratio quædam orationis futurae. ut auditores præuidere possint atque intelligere de quibus rebus poeta sit acturus, & quod nam sit totius poematis argumentum. nam si hoc non agnouerint, necesse est ut eorum animus dubius atque suspensus sit. quoniam res incertæ atque indefinitæ mentem efficiunt aberrare, atque huc & illuc dubiam circumferri. Quamobrem qui orationis initio rem auditoribus tanquam in manum tradit, illud commodum assequitur, ut statim auditor intelligat, & quasi secutus orationem percipiat ea, quæ dicuntur omnia. Atque hæc est causa cur omnes boni poetæ statim operis initio proponant, de quibus rebus uerba facturi sint, ut Virgilius,

Arma, uirumque cano,

& in Georgicis

Quid faciat lætas segetes,

Ouidius in Metamorphosi;

In noua fert animus mutatas dicere formas

Corpora.

Lucanus,

Bella per Aemathios plusquam ciuilia campos

Iusque datum sceleri canimus.

30 Silius Italicus,

Ordior arma, quibus cælo se gloria tollit

Aeneadam.

Stadius in Thebaide,

Fraternas acies, alternaque regna profanae

Decertata odiis.

Eodem modo reliqui omnes.

Atque hac de causa dixit Homerus;

Iram diua refer, &

Dic mihi musa uirum,

-- & ille alter;

Musa age iam, alterius dux nobis carminis esto,

Vt magnum ex Asia bellum processit in oras

40 Europa.

Exemplis probat id, quod supra dixerat, principium heroicis uersibus esse specimen, & demonstrationem futurae orationis, sic enim Homerus utrunque opus suum incepit, hoc est Iliadem, & Odyseam, ut statim initio proponat, quid deinceps tractaturus sit. nam Iliadem ita est exorsus;

Iram diua grauem Pelidæ profer Achillis,

Quæ tulit immensas Danaïd uariosque dolores.

Odyseam autem ita, ut uertit Horatius;

Dic mihi musa uirum, captæ post mœnia Troiæ,

Qui mores hominum multorum uidit, & urbes.

Alius uerò quidam Epicus poeta cuius nomen Aristoteles non posuit, quoddam suum poema sic incepit;

Musa age iam alterius dux nobis carminis esto

Vt magnum ex Asia bellum processit in oras

Europæ.

Tragici

TEXT. *Tragici etiam poeta fabulam initio docent, quod si non statim, ut Euripides, at certe in prologi aliqua parte docent, quemadmodum etiam Sophocles;*

Pater mihi fuit Polybus.

COMM. Qui Tragœdias conscribunt idem solent obseruare quod Epici poetæ, ut initio doceant quid tota fabula contineatur. & quamuis non statim id faciant sicut Euripides obseruat, ut initio semper argumentum aperiat, tamen in aliqua prologi parte semper docent, de qua re sint acturi, quod in Oedipo Tyranno Sophocles facit, ubi ita narrare incipit;

Pater mihi fuit Polybus.

Hæc Aristotelis sententia plana est, & præceptum manifestum, sed illud uidetur esse dubium, quoniam exemplum à Sophocle desumptum non est in prologo, sed in tertio demum actu Tragœdiæ, ubi Oedipus genus, narrat, quod putabat esse suum. uel igitur Aristoteles memoria lapsus est, uel prologum appellat, omnem Tragœdiæ partem, in qua poeta proponit, quid deinceps sit agendum, quod ego magis crediderim. nam in orationibus etiam mediis frequentissimè noua exordia ponuntur, ut docent rhetores, & apud Demosthenem & Ciceronem pluribus in locis uiderelicet, quo reficiantur auditorum animi, & quasi ad nouam orationem præparentur. ut pro A. Cluentio Cicero in media oratione nouo quodam exordio sic ait; Hic ego magis ut consuetudinem seruem, quam quod uos non uestra hoc sponte faciatis, petam à uobis, ut me dum de his singulis disputo iudiciis, attente audiatis. hoc idem faciunt etiam heroici poetæ, ut in medio poemate nouo prologo utantur, ut Virgilius in septimo,

Pandite nunc Heliconæ Deæ cantusque mouete,

Qui bello exciti reges, quæ quemque secuta

Complerint campos acies, quibus itala iam tum

Floruerit terra alma uiris, quibus arserit armis

Non est igitur mirum si Aristoteles prologum illum appellauit, ubi Oedipus apud Sophoclem genus suum se explicaturum proponit, quamuis locus ille, sit in Tragœdiæ medio.

TEXT. *Et comœdia idem seruat.*

COMM. Comici poetæ sicut Epici, & Tragici, solent in Prologo fabulæ argumentum aperire, ut apud Plautum in Amphytrione Mercurius facit, apud Terentium in Andria Simo, in Adelphis Mitio.

TEXT. *Proœmij uero maxime necessarium ac proprium*

munus est, finem instituta orationis aperire. quare si causa perspicua fuerit, aut parua, licebit non uti proœmio.

Rediit ad oratores relictis poetis, cum multa sint (inquit) proœmij officia, illud præcipuum est, & maxime necessarium, ut aperiat qui finis sit orationis, & quibus de rebus agatur. quamobrem, quando res est aperta atque manifesta, uel oratio parua est, possumus ipsum proœmium prætermittere, tanquam non necessarium. quod etiam M. Antonius secundo de Oratore ita præcipit; Itaque in paruis atque frequentibus causis ab ipsa re est exordiri

saepe commodius. Proprium est igitur proœmij docilem auditorem efficere, quod tunc maxime consequimur, cum statim initio docemus qui sit finis orationi nostræ propositus, & quem ordinem in dicendo sequi uolumus, quod ingeniosè facit cum in aliis locis Cicero, tum in proœmio pro A. Cluentio, ubi sic exorditur; Animaduerti iudices, omnem accusatorum orationem in duas diuisam esse partes, quarum altera mihi niti, & magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani, altera tantummodo consuetudinis causa timidè & diffidenter attingere rationem ueneficij criminum: qua de re lege est hæc quæstio constituta. itaque mihi certum est hanc eandem distributionem inuidiæ & criminum, sic in defensione seruare ut omnes intelligant nihil me nec subterfugere uoluisse reuicendo, nec obscurare dicendo, semper autem in iudiciali genere proœmium debet ita causæ esse coniunctum, ut ab ea sciungi non possit, & sit tanquam caput totius orationis, quod esse non poterit, nisi causæ summam aperiat.

TEXT. *Reliqua uero proœmij species, quibus utuntur oratores, remedia quædam sunt, & ea quidem communia, quæ ducuntur uel ab Oratore ipso, uel ab auditore, uel à causa, uel ab aduersario.*

Postquam docuit, quod sit præcipuum munus proœmij, hoc est, ut breuiter rei summam explicet, nunc addit alias omnes proœmiorum species, esse tanquam remedia quædam communia, quibus animi iudicium si forte offensi fuerint, nobis concilientur, & causæ nostræ faueant. cuius generis proœmia omnia, uel à causis ducuntur, uel à personis. ac personæ quidem tripartito distribuuntur, uel enim ab ipso oratore ducitur exordium, cui persona rei adiungitur, nam patronus & reus pro una persona ponitur, uel ab auditore, atque iudice, uel ab aduersario. quod in Partitionibus ita Cicero docet, à principiis primum ordiar, quæ quidem ducuntur aut ex personis aut ex rebus ipsis

E e sumuntur

sumuntur autem trium rerum gratia, ut amicè, & intelligenter, ut attente audiamur, quorum primus locus est in personis nostris, dilceptorum, aduersariorum. ita in secundo de Oratore, Sed cum erit utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo, aut ex aduersario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit.

TEXT. *Ex oratore ipso, atque ex aduersario ducuntur ea, quæ ad inferendum crimen, & dissoluendum pertinent, sed non tamen eodem modo. nam qui defendit, statim criminibus occurrere debet: qui uero accusat, debet in peroratione criminari. cuius rei causa non est obscura.*

COMM. Patroni atque aduersarij personas coniungit, quamuis, non idem utrisque conueniat: quatenus (inquit) ad inferendum crimen & dissoluendum attinet, exordia ducuntur ab ipso oratore, atque ab aduersario, sed inter eos hoc interest, quod patronus ac defensor. cuius officium est obiecta crimina diluere, & refutare, debet hoc initio statim orationis efficere, quo uel se, uel eum quem defendit, probum esse uirum ostendat, aduersarius autem atque accusator magis in peroratione debet iudices in reum inflammare criminando, docereque illum esse improbum & consceleratum. cuius rei causa quamuis sit aperta, tamen ab Aristotele non prætermittitur.

TEXT. *Reus enim cum se insinuare contendat, necesse habet, omnia, quæ obstant, remouere, quæ in primis aduersarij criminationem dissoluere oportet.*

COMM. Causam adfert cur patronus statim orationis initio debet obiecta crimina diluere, quoniam non aliter poterit se in gratiam iudicium insinuare, nisi illa, quæ obstant, remouerit, hæc est causa, quare Cicero semper eos, quos defendit, statim in exordio bonos esse uiros ostendit, ut doceat falsa esse crimina, ita Milonem fortissimum uirum statim appellat, & bonum, & de Rep. bene meritum, pro Cn. Plancio sic ait in exordio; nisi eius integerrimam uitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero, nihil de poena recuso. pro L. Flacco, uehementer eum in exordio laudat, quod maiorum suorum uirtutem adæquarit; quod enim (inquit) esset præmium dignitatis, quod populus Romanus cum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret? cum L. Flaccus ueterem Valeriæ gentis in liberanda patria laudem propè quingentesimo anno Reip. retulisset. pro M. Cælio diligenter hoc Aristotelis præceptum obseruat, cum ita proponit; Ac mihi quidem uidetur, iudices, hic introitus defensionis adolescentiæ M. Cælij maximè conuenire, ut ad ea, quæ accusatores deformandi hu-

ius causa, detrahendæ spoliandæque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. Sic etiam pro L. Murena primo criminationi aduersariorum respondet, Et quoniam in hoc officio studium meæ defensionis ab accusatoribus, atque etiam ipsa susceptio causæ reprehensa est, antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam.

Accusator uero debet in peroratione criminari, ut facilius auditores ea, recordari possint.

COMM. Quia magis hærent memoriæ, quæ postremo loco dicuntur, ideo debet accusator in peroratione multa crimina congerere, quo iudices possint ea melius recordari. quod diligentissimè Cicero facit in Verrem actione ultima. nam breuiter eius omnia flagitia & scelera repetit, deinde ita concludit; Si eius omnia sunt inaudita, & singularia facinora sceleris, audaciæ, perfidiæ, libidinis, avaritiæ, crudelitatis, dignus exitus eiusmodi uita atque factis uestro iudicio conseqatur.

TEXT. *Quæ ad auditorem pertinent, eo spectant, ut, uel eum nobis beneuolum faciamus, uel in aduersarium concitemus; & interdum ut attentum reddamus, uel contra: non enim semper prodest, attentum reddere. quare multi risum conantur excitare.*

COMM. Ab auditoris persona sic exordiri conuenit, ut eum nobis conciliemus, & alienemus ab aduersario. uel ut attentum reddamus quando oportet, quando uerò non oportet à re proposita deducamus. interdum enim accidit, ut sit utile, non esse attentum auditorem, & hac de causa periti oratores omni ratione student aliquando risum iudicibus concitare, ut eos à causa abducant, neque sinant rem diligentius perspicere. contra hoc Aristotelis præceptum sic ait Quintilianus libro quarto; Nec me quanquam magni auctores in hoc duxerint, ut non semper facere attentum & docilem iudicem uelim. sed tamen paulo post ita inquit; Imminuenda quædam & eleuanda, & quasi contemnenda esse consensio ad remittendam intentionem iudicis, quam aduersario præstat, ut fecit pro Ligario Cicero; quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Cæsar minus se in rem tanquam non nouam intenderet? & alibi sic ait; Huic diuersa uirtus, quæ risum iudicio mouendo, & illos tristes soluit affectus, & animos ab intentione rerum frequenter auertit. Initia beneuolentiæ conciliandæ comparantur (ut ait in Partitionibus Cicero) aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maximè liberalitatis, officij, fidei. ut in exordio pro L. Flacco, pro Cn. Plancio, pro L. Murena, pro Cor. Balbo uidere licet. Contrariisque rebus in aduersarios conferendis, ut pro Roscio Am. de Chryfogono, pro Milone, de Clodianis, pro A. Cæcina,

A. Cæcina, de sexto Ebucio. risum autem sæpe concitat Cicero, ut ad hilaritatem traducens iudicum animos minus attentos criminibus aduersariorum efficiat, ut pro M. Cælio ubi Clodiam & eius amicos irridet, pro L. Murena ubi iuris civilis scientiam exagitat, & ubi Stoicorum dogmata recenset.

TEXT. *Ad docilitatem uero conducunt omnia, si quis hoc studeat, & si uir bonus appareat. nam talibus uiris se attentiores præbent.*

COMM. Quæ de præmiis dicta sunt omnia conducunt ad docilitatem, si quis hoc studeat, ut intelligenter audiatur. cum enim exponit orator quibus de rebus dicturus est, & cum beneuolam & attentum sibi reddit auditorem, tunc etiam docilem efficit. nam (ut ait in primo de Inventione Cicero) is maximè docilis est, qui attentissimè est paratus audire. præterea si uir bonus appareat, docilem habebit auditorem. omnes enim homines attentiores se illis præbent, quos bonos esse uiros existimant, & illa oratio maximè suauis est, quæ significat ipsius oratoris amabiles mores; ut in Partitionibus ait Cicero. prima actione in Verrem sic ait; Adductus sum iudices officio, fide, misericordia, bonorum uirorum exemplo, ueteri consuetudine, institutoque maiorum, ut onus hoc laboris & officij, non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem.

TEXT. *Attenti sunt auditores propter res magnas, proprias, admirabiles, & iucundas: quare admonere eos oportet, de huiusmodi rebus orationem esse. quod si eos non attentos esse uolumus, dicemus rem esse pusillam, nihil ad eos pertinentem, molestam ac odiosam.*

COMM. Quatuor præcipuè sunt, quæ attentos reddunt auditores. primo res magnæ, deinde res propriæ, tum res admirabiles; postremo res iucundæ. quamobrem qui uult attentionem captare, is polliceri debet se de huiusmodi rebus uerba facturum. contra uero si uoluerit abducere animos ut non attendat, dicet esse rem pusillam, nihil ad eos pertinentem, molestam. Res enim magnæ mouent animos, ut Cicero pro C. Rabirio; Sic enim existimare debetis, Quirites, post hominum memoriam rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus uobis prouidendam, neque à Trib. plebis susceptam, neque à consule defensam. pro Roscio Am. his de rebus tãtis tamque atrocibus neque satis me comode dicere, neque satis grauiter conqueri, neque satis libere uociferari posse intelligo. Virgilius in septimo Aeneidos;

— maior rerum mihi nascitur ordo
Maius opus moueo, —

Sic etiam in Bucolicis in exordio Pollionis;
Sicelides musæ paulo maiora canamus.

Res propriæ dicuntur, quæ ad ipsos perti-

nent, apud quos res agitur. tunc enim attentiores fiunt homines, cum de suis ac propriis rebus agi intelligunt, Cicero secundam in Verrem actionem ita cepit; Quod erat optandum maximè, iudices, & quod unum ad inuidiam uestri ordinis, infamiamque iudiciorum sedandam maximè pertinebat, id non humano cõsilio, sed prope diuinitus datum, atque oblatum uobis summo Reip. tempore uidetur. Aeneas apud Virgilium Aeneidos libro undecimo sic ait;

Quæ nam uos tanto fortuna indigna latini
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Res admirabiles maximè excitant auditores,

Cum quia delectat, quicquid est admirabile, tum quia causa rerum admirabilium omnes audire, atque intelligere concupiscunt: unde ait Aristoteles ex admiratione Philosophiam esse natam. Cicero pro Q. Ligario; hæc non modo admirabilia sunt, sed prodigiis similia, quæ dicam. Virgilius in quarto Georgicorum de apibus;

Admiranda tibi leuium spectacula rerum
Magnanimosque Duces totiusque ex ordine
gentis
Facta canam.

Res denique iucundæ mouent attentionem, quia delectant. ut pro Archia poeta; quæso à uobis ut in hac causa mihi detis hanc ueniam accommodatam huic reo, uobis, quemadmodum spero non molestam, ut me pro summo poeta, atque eruditissimo homine dicentem hoc concursu hominum literatissimorum hac uestra humanitate, hoc denique Prætoris exercente iudicium; patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius. iucunda est illa oratio in qua beneficia audientium commemorantur, & res charissimæ, ut post Reditum in senatu; Qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimum, liberis nostris parentes nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunam, qui amplissimam Remp. qui patriam qua nihil potest esse iucundius, qui denique nosmet ipsos nobis reddidistis. hac enim oratione suauius esse nihil potest. tale est exordium tertiæ orationis in Catilinam, ubi Quiritibus gratulatur Reip. salutem ac liberationem à coniuratione Catilinæ; Remp. Quirites uitamque omnium uestrum bona, fortunas, coniuges liberosque uestros, atque hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die Deorum immortalium summo erga uos amore laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma, atque ferro, ac penè ex faucibus fati ereptam, & uobis conseruatam ac restitutam uidetis. quoties autem uult orator animos auertere à re proposita, & efficere, ut minime attendant; tunc rationem

Ec 2 contrariam

contrariam persequetur, ut ostendat res esse pusillas, nihil ad eos, qui audiunt, pertinentes, odiosas ac molestas. ut pro L. Murena, ubi iuris civilis scientiam exagitat, & de lege agraria contra Rullum ubi legem illam inutilem, perniciosam, Reip. fore demonstrat, & ubi Rullum ipsum irridet, quod nimis obscure, & ineptè locutus fuisset.

TEXT. *Illud uero sciendum est, hæc omnia esse extra causam posita. nam ad deprauatum auditorē spectant, & ad eum qui libenter audit, quæ nihil ad rem faciunt, nisi enim talis sit, nihil opus est proæmio; sed sufficit id, quod causa postulat, summam dicere, ut iudex caput illud, tanquam totius causæ corpus habeat.*

COMM. Ne sui ipsius oblitus esse uideretur, quod huius operis initio, dixerat, ea omnia, quæ probationi non subijciuntur, esse extra causam posita, & sui temporis Rhētores uituperauerat, quod relicta probationis præceptione, de proæmiis tantum atque epilogis præcepta tradebant. nunc autem etiam ipse multa docet, quæ ad proæmia pertineant, ait hoc esse tenendum, atque intelligendum, non ideo hæc præcepta tradi, quia sint apud bonos iudices necessaria, sed quia plerique auditores deprauati sunt, & ea libenter audiunt, quæ nihil ad rem propositam faciunt, ideo de his etiam quæ sunt extra causam posita, præcepta esse tradenda, ut sciat orator etiam apud imperitos & deprauatos auditores quomodo se gerere debeat. nam si bonus & peritus iudex fuerit huiusmodi proæmiis non erit opus. sed satis erit orationis initio totius causæ summam breuiter complecti, quod præcipuum esse proæmiorum munus iam supra dictum est, ut iudex ea capita percipiens habeat tanquam corpus totius causæ lineamenti expressum: hoc uidit etiam Quintilianus cum in quarto libro sic ait; Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos iudices negat. & in duodecimo, cum etiam (inquit) proæmium apud tales superuacuum esse Aristoteles existimet. pauca tamen orationes aut fortasse nullæ reperiuntur apud bonos oratores, quæ non habeant exordium ad beneuolentiam atque attentionem comparandam accommodatum.

TEXT. *Attentos uero facere, commune est omnium partium, cum opus est. nam alibi magis ubique quam initio remittunt animum. itaque ridiculum est initio constituere, cum attentis tunc maximè sint auditores, quare quoties sese offert occasio, captanda attentio est.*

COMM. Refellit eorum opinionem, qui putabant, exordij proprium esse, captare attentionem, cum hoc sit omnium partium commune, & in aliis partibus magis necessarium, quam in exordio, cum enim defessi sunt audiendo, tunc animum remittunt, neque satis attendunt, quocirca

opus est eo tempore renouare attentionem. nam in principio ferè semper sua sponte sunt attentis, neque egent admonitione aut artificio ut excitentur. itaque ridicule faciunt, qui hoc exordij proprium esse uolunt. Semper igitur cum opus esse uideatur, attentio captanda est, siue in exordio, siue in aliis orationis partibus. hoc idem ait M. Antonius secundo libro de Oratore. Attentum uero tota actione crebro excitandis mentibus iudicum, non prima denunciatione efficere possumus. & alibi; Nam & attentum commouent Græci, ut principio faciamus iudicem & docilem, quæ sunt utilia, sed non principij magis propria, quam reliquarum partium, faciliora etiam in principijs, quod & attentis tunc maximè sunt, cum omnia expectant, & dociles magis initiis esse possunt. quod autem in tota oratione crebro captari debeat attentio, docet in orationibus ipse Cicero, qui frequenter hoc facit, ut pro P. Quintio, in extrema parte probationis sic ait; Quod abs te C. Aquili, & à uobis qui adestis in consilio, quæso ut diligenter attendatis, profecto intelligetis illinc ab initio cupiditatem pugnasse & audaciam, hinc ueritatem & pudorem, quod potuerit restitisse. pro Roscio Am. post multas argumentationes; Age nunc (inquit) illa uideamus iudices, quæ statim consecuta sunt. & alibi, Age nunc ex ipsius Chrylogoni iudicio Rosciorum factum consideremus. sed hæc frequentissima sunt apud Ciceronem, ut mediis in orationibus iudices ad attentè audiendum excitet, ut sexta in Verrem Actione; Accipite si uultis Iudices rem eiusmodi, ut amentiam singularem, ut furorem iam non cupiditatem eius perspicere possitis. Item. Nunc reliquum iudices attendite, de quo & uos audistis & populus Romanus non nunc primum audiet, & in exteris nationibus usque ad ultimas terras peruagatum est. Item; Audite etiam singularem eius iudices cupiditatem, audaciam, amentiam. Item; Ad ea autem quæ dicturus sum reficite uos quæso iudices per Deos immortales, per eos ipsos, de quorum religione, iam diu dicimus, & reliquis & cæteris huius generis exemplis intelligere possumus id esse uerisimum quod ait Aristoteles, non esse proprium exordij, attentum facere, sed esse commune omnium partium.

Vt, Mibi animum aduertite, neque enim mea magis quam uestra res agitur. Et, Dicam uobis acerbius facinus, nunquam aliæ à nobis auditum. aut certe non tam admirabile.

COMM. 50 Exempla duo refert, quibus in media oratione uti possumus in excitandis mentibus audientium ad attentè audiendum. nam si res illa, de qua agitur, aliquo modo pertinet ad ipsos auditores, poterimus ita eos excitare; Mibi animum aduertite iudices, neque enim mea

mea magis, quam uestra res agitur. Si uero magna atque admirabilis res fuerit, ita dicemus; Dicam uobis acerbum facinus iudices, ante hunc diem inauditum. uel; quod eiusmodi est, ut nullum unquam tam admirabile fuerit. mouentur enim auditores cum uel de suis rebus agi intelligunt, uel de rebus magnis & admirabilibus, ut supra dictum est.

TEXT. *Hoc enim est id, quod Prodicus dixit, se, cum audiret, dormitantes aduerteret, aliquid in medio sermone inserere, ex illa sua quinquaginta drachmarum demonstratione.*

COMM. Prodicus Chius Sophista fuit insignis, qui plurimas diuitias congescit in docenda Rhetorica. docuit autem Athenis longo tempore, nobilissimosque adolescentes deuinctos familiaritate habuit, hic in concione iactabat, se quandam habere demonstrationem, qua si quis in dicendo uteretur, superior semper esset euasurus, eam autem drachmis quinquaginta docere consueuerat. Itaque quoties auditores suos dormitantes & parum attentos esse uidebat, sic eos excitare solebat, ut diceret, se aliquid ex illa demonstratione sua uelle differere. quare statim animos erigebant, & attentiores fiebant. atque hac de re postea gloriabatur, quod facile suos auditores ad audiendum excitaret. Quintilianus libro quarto sic ait; Nam iudices & in narratione nonnunquam, & in argumentis ut attendant, & ut faueant rogamus, quo Prodicus uelut dormitantes eos excitari putabat. quidam aiunt solitum Prodicum adolescentes admonere precii dati. ne tempus frustra tererent, & pecunias amitterent nihil discendo. quod interdum Ludimagistri faciunt, ut discipulos attentiores habeant, sed prior sententia magis mihi satisfacit.

TEXT. *Ad auditorem autem haberi proemia, non quatenus auditor est, non est obscurum: omnes enim in proemijs uel criminantur, uel metum disijciunt;*

Dicam, haud quidem o rex quanta diligentia. Quid uteris proemio?

COMM. Quia supra dixerat proemia esse extra causam posita, nunc probat esse uerum, licet enim (inquit) ad auditorem proemia dirigantur, tamen non hoc fit quatenus est auditor. sufficit enim auditori causam ipsam intelligere, quod non proemio fit, sed propositione & probatione. qui autem proemijs utuntur, uel aduersarios criminantur, uel sibi aut auditoribus metum disijciunt, quorum neutrum ad causam docendam pertinet, ita neque proprie ad auditorem nisi casu & fortuito. hoc autem ostendit Aristoteles duobus exemplis, quorum alterum ex Antigona Sophoclis sumptum est, ubi nuncius quidam accedens ad Creontem regem, ut ei nartaret, quemadmodum contra eius edictum Po-

lynicis cadauer sepultum fuisset, exordio utitur, ut se ei culpae non affinem fuisse ostendat, atque ita metum & periculum a se disijciat; sic enim orditur; Dicam, haud quidem o rex quanta diligentia, & quae sequuntur. satis enim habet Aristoteles locum ostendere. Alterum exemplum ex Iphigenia in Tauris Euripidis sumptum est, ubi Thoas Rex, cum Iphigeniam longo exordio se excusare conantem audiret, sic eius sermonem interpellauit; Quid uteris proemio? quasi diceret; cum rem ipsam audire cupiam, debes omne proemium dimittere, & rem exponere. Quare concluditur, nihil ad auditorem, quatenus est auditor, hoc est quatenus est paratus ad audiendum, proemium pertinere. imo uero saepe offenditur auditor, cum audiendi cupidus est, si quis proemio utatur. quod autem ait Aristoteles in proemijs Oratores uel criminari, uel metum disijcere, Cicero in proemio pro Milone facit utrunque, nam & aduersarios criminatur, cum ita inquit; Vnum genus est aduersum infestumque nobis, eorum, quos P. Clodij furor rapinis & incendijs, & omnibus exitijs publicis pauit, & metum discutit, dum in toto proemio, tum in ea parte ubi sic ait; Quamobrem adeste animis iudices, & timorem si quem habetis deponite.

TEXT. *Et qui malam causam habent, uel habere uidentur, proemijs utuntur: nam in quouis loco potius commorari melius est eis, quam in ipsa causa. itaque serui etiam nequaquam ad interrogata respondent, sed uerborum ambagibus utuntur, & longis exordijs.*

COMM. Qui causae suae non confident, quod uel re uera mala sit, uel certe mala esse uideatur, ij solent ad proemia confugere, atque in eis diu commorari, quoniam utilius est eis in quauis alia orationis parte uersari, quam in ea, ubi sit ipsa causa explicanda. quocirca rhetores iubent, ut qui malam causam susceperunt, uel quae mala uideatur, insinuatione utantur, & paulatim quasi aliud agentes sibi auditores concilient, donec tandem cum eorum bona gratia de causa dicere ualeant, quod in oratione de lege Agraria contra Rullum diuinitus Ciceronem fecisse Plinius annotauit, uidebatur enim Cicero malam causam suscepisse contra populi Romani utilitatem, cui Rullus agros diuidere se uelle dicebat. & tamen tanto artificio usus est, ut in causa superior euaserit, & populum Romanum propria commoda spernere coegerit. probat autem Aristoteles exemplo seruorum, eos proemijs uti, qui malam habent causam. Serui (inquit) cum aliquid peccauerint, nunquam solent heris ad interrogata respondere, sed huc & illuc sermonem torquent, & ambagibus atque exordijs utuntur, ut se excusent, cuius rei multa sunt in comedijs & tragedijs exempla.

TEXT. *Quomodo uero beneuolentiam captare oporteat, antea dictum est, & de ceteris huiusmodi singulis. & quoniam bene dictum est ab Homero;*

*Effice, ut adueniam, diua, ad Phœaces amicus
Et miserabilis;*

Hæc duo diligenter consideranda sunt.

COMM. In secundo libro, ubi de animi commotionibus uerba fecit, docuit etiam quibus de causis homines amici esse soleant, & quibus rationibus conciliari beneuolentia possit. itaque non opus est ut eadem hoc loco repetat, tantum admonet ut ea duo summa cum diligentia obseruemus, quæ Vlysses prudentissimus uir apud Homerum libro Odyssæ quartodecimo à Pallade precatur, cum enim naufragium passus fuisset, & omnium rerû egenus in Phœacum regione uersatur, ita Palladem deam sibi amicissimam precatus est;

Effice, ut adueniam, diua, ad Phœaces amicus,

Et miserabilis;

Nam si Phœaces illum amico animo suscepissent, & eius calamitatem ac infelicem fortunam miserati fuissent, non est dubium, quin auxilio subleuassent; quod fecisse memorantur. Oratio ergo debet efficere ut iudices, eum, quem defendit, uirum esse bonum existiment, sic enim amabunt, & misericordia dignum, sic enim subleuabunt. hoc est, quod etiam M. Antonius de Oratore secundo præcipit, his uerbis; Ex reo, quæ significant uirum bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia dignum. hinc totum exordium pro L. Flacco, & pro Cn. Plancio. & pro L. Murena.

TEXT. *In exordiis demonstratiui generis, efficere oportet, ut auditores una laudari putent se, uel genus, uel studia sua, uel alio aliquo modo, quod enim ait Socrates in funebri sermone, uerum est; Non difficile est Athenienses Athenis laudare, sed Lacedæmone.*

COMM. Quamuis in demonstratiuo genere maximè libera sint exordia, tamen beneuolentiæ conciliandæ gratia debet orator, cum opportunum esse intelligit, efficere ut auditores existiment etiam se una laudari, ut si ex eadem ciuitate fuerint, cum eo, qui laudatur, uel iisdem studiis dediti, uel iisdem præditi uirtutibus, uel aliquo alio modo cum eo coniuncti. hoc autem Socratis auctoritate probat, qui, apud Platonem in eo Dialogo, qui Menexenus inscribitur, in quo de ratione funebri orationis habendæ tractatur, dixit, non esse difficile Atheniensem Athenis laudare, sed Lacedæmone. Omnes enim ferè suorum ciuium laudibus fauent, ut, Atheniensis ciuis gaudet, cum Atheniensem magnopere commendari audit, ita Romanus cum Romanum, Lacedæmonius cum Lacedæmoniū. sed inimicos non æquis animis exornari patiuntur, ut Lacedæmonius non

libenter audit Atheniensem laudari, Romanus in dignatur si quis Carthaginici sem extollat. hoc est, quod aiebat Socrates, Atheniensem Lacedæmone laudare difficile esse.

Deliberationum exordia à iudiciali genere sumuntur. natura enim deliberationes nulla habent exordia, quoniam sciunt deliberantes de qua res sint uerba facienda, & res ipsa nullo indiget proæmio; nisi uel propter ipsum oratorem, uel aduersarium, uel si res non tanta existimetur, quantum ipse uult, sed aut maior, aut minor.

In deliberatiuo genere si qua sunt exordia, illa sumuntur à genere iudiciali, & eisdem de causis adhibentur, quibus in iudiciis adhiberi solent. nam ipsæ deliberationes natura sua proæmiis non egent. neque enim opus est explicare quibus de rebus dicendum sit, cum ij, qui deliberant, iam intelligant, quæ sint illa, quæ in deliberationem ueniant. Itaque per se res ipsa non eget exordio, quod si adhibetur, id fit, uel oratoris causa, ut amicè, ut intelligenter, ut attente audiatur, uel propter aduersarium, ut eius sententia repudietur, uel, ut rei de qua agitur magnitudo uel augeatur, uel imminuatur. Sæpe enim accidit, ut res uel maior, uel

minor existimetur, quam orator uelit. tunc igitur exordio utendum est; quo rei quantitas demonstretur. hunc locum libro tertio. Quintilianus ita expresit; Aristoteles quidem nec sine causa putat, & à nostra, & ab eius, qui dissentiet persona duci frequenter in consiliis exordium, quasi mutuantiibus hoc nobis à iudiciali genere: nonnunquam etiam ut minor res, maior uideatur. Cicero de lege Agraria contra Rullum in exordio, & à sua, & ab auditorum persona simul beneuolentiam captat, ex eo loco; De me autem ipso, uertor ne arrogantis sit, apud nos dicere, ingrati tacere.

nam & quibus studiis hanc dignitatem conlectus sim memetipsum commemorare perquam graue est, & silere de tantis uestris beneficiis nullo modo possum. atque ita multis uerbis de se, & beneficiis populi Romani diserit. postea uenit ad rem ipsam, atque ad aduersarium, & artificiose rem extenuat, aduersarium rapit in odium, ex eo loco; neque enim Quirites illud uobis iucundum, aut populare debet uideri, largitio aliqua promulgata, quæ uerbis ostentari potest, re uera fieri nisi exhausto ærario nullo pacto potest. de ipso aduersario sic ait; concio tandem expectata P. Rulli, quod & princeps erat, agrariz legis, & truculentius se gerebat, quàm ceteri. iam designatus alio uultu, alio uocis sono, alio incessu esse meditabatur. & quæ sequuntur. in Philippicis autem ferè ab ipsa re exorditur, & illud seruat, quod in Partitionibus docet his uerbis; Principia autem in sententiis dicendis

breuia

breuia esse debebunt, non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator, atque auctor.

TEXT. *Itaque uel criminari necesse est, uel crimina dissoluere, uel amplificare uel minuere. horum enim gratia proœmio opus est, uel ornamentum causa, ne temerè, subitoque effusis oratio uideatur.*

COMM. Quinque numerat causas, quibus in deliberationibus uti proœmio possumus. prima est, ut aduersarij criminemur, siquid inutile aut turpe suaferit, quod octaua Philippica Cicero facit, sic enim exorditur; Confusius hesternò die est acta res C. Panfa quam postulabat institutum consularatus tui, parum mihi uisus est eos, quibus cedere non soles sustinere. nam cum senatus ea uirtus fuisset, quæ solet, & cum re uiderent omnes esse bellum, quidamque id uerbum remouendum arbitrarentur, tua uoluntas in discessione fuit ad lenitatem propensior. uicta est igitur propter asperitatem te auctore nostra sententia. Altera est causa, ut crimina dissoluamus. ut Philippica septima; bellicum me cecinisse dicunt, suscipiunt partis patrocinijs, qui sic disputant: irritari Antonium non oportuit. nequam est homo ille, atque confidens, multi præterea improbi. quos quidem à se primum numerare possunt, qui hæc loquuntur. Tertia est ut amplificemus, ut Philippica tertia; Quod flagitabam equidem quotidie, quippe cum bellum nefarium contra aras, & focos, contra uitam, fortunaque nostras ab homine profligato, ac perditò, non comparari, sed geri iam uiderem. Quarta est ut minuamus; ut de lege Agraria, uideo quosdam Quirites strepitu significare nescio quid, & non eisdem uultus, quos proxima mea concione præbuerunt, in hanc concionem mihi retulisse. quare à uobis, qui nihil de me credi distis, ut eam uoluntatem, quam semper habuistis erga me retineatis, peto, à uobis autem quos leuiter immutatos esse sentio, paruam exigui temporis usuram bonæ de me opinionis postulo. Quinta est, ut quoddam ornamentum & dignitatem habeat oratio, ne temere ac sine ratione uideatur effusa. solet enim sæpe exordium orationi multum dignitatis afferre, ut nona Philippica; Vellem Dij immortales fecissent P. C. ut uiuo potius Ser. Sulpitio gratias ageremus; quam mortuo honores quaereremus. nec uero dubito, quin si ille uir legationem renunciare potuisset, reditus eius & nobis gratus fuerit, & Reip. salutaris futurus. tale est exordium pro L. Manilia, totum ad ornamentum & dignitatem conformatum.

TEXT. *Hoc uitio laborat Encomium Gorgiam in Elienses: nulla enim brachiorum extensione, nulla preparatione statim incipit; Elis fortunata ciuitas.*

COMM. Reprehendit Gorgiam Leontinum, quod in Encomio, in quo Elienses celebrarit, sine ulla dignitate statim ab ipsa ciuitate duxerit exordium,

10 quasi abruptum & inconditum. neque saltè Athletas imitatus fuerit, qui cum ad certamen accedunt, antequam conserere manus incipiant, quadam cum uenustate brachia extendunt, & huc atque illuc mouent, sequè ad certamen cum dignitate, & gratia præparant. at uero Gorgias sine ulla præparatione suum encomium temerè sic exorsus est; Elis fortunata ciuitas. sumpsit igitur Aristoteles translationem ab Athletis cum ait; nulla brachiorum extensione, sicuti Cicero secundo de Oratore à gladiatoribus metaphoram duxit cum hoc idem uitium reprehendit, de quo Aristoteles. sic enim ait; in quo mirari soleo, non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum, atque eruditum Philippum qui ita solet ad dicendum surgere, ut quod primum uerbum habiturus sit, nesciat: & ait idem cum brachium cõcalescerit, tum se solere pugna re, neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita iactare leniter, ut & uenustati maxime seruiant, & reliquis uiribus suis consulant. Omnia igitur proœmia accurata esse debent, quoniam in eis prima est cognitio & commendatio orationis, quæ continuo eum, qui audit, permulcere, atque allicere debet. & hoc est, quod primo de Inuentione dixit Cicero, exordiũ plurimum dignitatis & grauitates habere oportere.

TEXT. *De criminatione, id primum est, ut ea dicatur, quæ ualent ad delendam ex animis malam existimationem. nihil enim refert, siue ex alicuius sermone mala existimatio concitata fuerit, siue non. hoc enim generatim prodest.*

COMM. Quoniam sæpe accidit, ut in proœmijs, aut criminandi sint aduersarij, quod pro Roscio Am. Cicero facit, aut eorum crimina sint depellenda, ut idem Cicero pro A. Cluentio. ideo docet Aristoteles hoc in loco quibus modis criminatione tractanda sit. ac primo quæ sit depellendi criminis ratio. quoniam hoc est exordij proprium, nam aduersarium criminari, potius ad perorationem attinet, ut iam supra dictum est. Primus igitur locus dissoluendæ criminationis hic est, ut ea diligenter orator quaerat, quæ prodesse possunt, ad euellendam ex audientium animis malam de se existimationem. siue illam oratione sua aduersarius excitarit, siue quocunque alio modo iudicij animis infederit. nihil enim hoc refert, nam hoc generale præceptum est, potest autem fieri, ut auditores, uel aduersariorum oratione persuasi, malè de nobis opinentur. uel ante conceptam malam opinionem in iudicium attulerint. Itaque utroque modo utile est, ea dicere, quæ ualent ad euellendam malam existimationem. ut si conqueramur de hominum improbitate, qui falsos contra nos rumores sparserint, aut de impudentia aduersariorum, qui apertè mentiti fuerint, ut pro M. Cælio Cicero facit, uel si rogemus ipsos iudices ut in iudicium nihil præiudicati afferant, & quam conce-

perunt opinionem deponant, ut pro A. Cluentio. Quamobrem à uobis Iudices, antequam de ipsa causa dicere incipio, hoc postulo, primū id, quod æquisimum est, ut nequid huc præiudicati afferatis: etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus, ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus, deinde siquam opinionem iam uestris mentibus comprehendistis, si eam ratio conuellet, si ratio labefactabit, si denique ueritas extorquebit, ne repugnetis, eamque animis uestris aut libentibus, aut æquis remittatis.

TEXT. *Alius modus est, ut ita occurratur, sicuti rebus cōtrouersis occurri solet, uel non esse factum, uel non esse perniciosum, uel non illi, uel non tam magnum esse, uel non iniquum, uel non magnum, uel non turpe, uel rem esse pusillam. nam de his solet esse controuersia.*

COMM. Secundus modus dissoluendæ criminationis est, ut illi ita resistamus, sicut in iudiciis fieri solet, cum de aliqua re controuersa differitur. tunc enim defensor his utitur remediis, ut reum, si fieri potest, absoluat. aut enim dicit falsum esse crimē, quod obijcitur, & fictos testes, ut fit in coniecturali constitutione, aut si concedit factum, ait non esse damnosum uel absolutē, uel ei, qui accusat, aut certē non tam magnum, ut ait accusator, ut in definitiuo statu quæritur. aut non esse iniustum uel turpe, quod ad iuridicalem statum pertinet. sæpe etiam de quantitate controuersia est, cum reus ait rem non magnam esse, sed pusillam, & nullius ferē momenti. quæ omnia copiose tractari solent in iudiciis, de quibus in primo libro dictum est, in proœmiis autem dissoluendæ criminationis gratia breuiter tractari possunt, quod sæpe facit Cicero, ut pro P. Q. pro Roscio Am. pro M. Calio.

TEXT. *Quemadmodum Iphicrates contra Nausicratem. dixit enim se fecisse, quod ille dicebat, atque etiam lasisse, non tamen iniuste se gessisse.*

COMM. Iphicrates cum accusaretur à Nausicrate oratore, non dubitauit factum coniteri, non tamen iniuriam confessus est. dixit enim se fecisse id, quod obijcebatur à Nausicrate, & lasisse, uerum tamen nihil egisse, quod iniustum esset. ita Cicero, cum Rabirius accusaretur, quod tempore ille fuit interfectus, fatetur hoc à Rabirio factum fuisse, non tamen esse iniquum, sed potius laudabile & gloriosum. quod etiam pro Milone disputat. factum Milonis, qui Clodium interfecerat, maximis potius præmiis, quam ulla pœna dignum esse.

TEXT. *Vel compensare, quod iniuste factum est, hoc modo; si detrimentum attulit, at fuit honestum, si molestum fuit, at utilitatem habuit.*

COMM. Interdum etiam compensatio peccatis mederi quodammodo uidetur. ut si accusetur Callicrati-

des, quod cum posset effugere, & exercitum conseruare, tamen cum esset impar hostibus, maluit conflagrare, & exercitum amittere, poterit ita criminationem dissoluere. Quod ego feci detrimentum quidem attulit Reip. amisso exercitu, sed honestum fuit, cum hoste superiore, potius dimicare, quam fugere. uel si T. Manlius in iudicium uocetur, quod filium suum securi percusserit, quoniam iniussu suo contra hostem pugnasset, & uictor euasisset, dicet, rem quidem fuisse molestam & odiosam, ut pater proprium filium morti traderet, præsertim uictorem, & gloriosum, sed id factum suum utilissimum Reip. fuisse, quod artem militarem stabiliuerit, & cæteris omnibus exemplum fuerit, ne magistratuum imperia negligere audeant. Cicero pro M. Calio, adolescentiæ eius flagitia studiis literarum, & ingenuis artibus compensat. at septima in Verrem actione Hortensium irridet, quod scelera Verri laude imperatoria compensare uellet.

TEXT. *Alius modus est, ut dicatur, aut errorem fuisse, aut infortunium, aut necessitate euenisse: quemadmodum Sophocles, se tremere dixit, non (ut calumniator obiecerat) quo senex uideretur, sed necessario; non enim sua sponte ad annos octoginta peruenisse.*

COMM. Tertius modus dissoluendæ criminationis ille est, cum ostendimus non sponte aut dedita opera delictum fuisse commissum, sed aut errore aliquo, aut infortunio, aut necessitate, quæ tria plurimum in purgationibus ualere solent, ut Rhetores docent, qui enim per errorem peccat, is ueniendus est. nam sublato errore non peccasset, ut si quis hostem patriæ se putans interficere, patrem aut fratrem interficiat, ita qui per infortunium delinquit, ut qui aprum petens Cræsi regis filium interfecit. necessitas etiam crimen non habet, quia nemo potest ei resistere. hæc tria Cicero miscet pro Q. Ligario, ut ostendat contra Cæsarem non sponte deliquisse, sed partim errore, partim infortunio, partim necessitate. nam ita de necessitate ait; Tertium est, tempus, quo post aduentum Vari in Africâ resistit, quod si est criminolum, necessitatis crimen est non uoluntatis. de errore, cum ait, alij errorem appellant. de infortunio his quidem uerbis; Ac mihi quidem si proprium, & uerum nomen nostri mali quærat, fatalis quædam calamitas incidisse uidetur, & improuidas hominum mentes occupauisse. Aristoteles dictum Sophoclis, tacetum de necessitate recitat. cum enim accusatus fuisset Sophocles, & in iudicium ueniens toto corpore contremisceret, eius accusator dixit, eum dedita opera tremere, quo senior uideretur, & iudices ad sui misericordiam commoueret. uerum Sophocles respondit, se non sponte, sed necessario tremere, quoniam non sua sponte ad annos octoginta peruenisset. id enim naturæ necessitate euenerat. nam si potuisset Sophocles fortasse multos sibi annos subtraxisset, ut iunior esset, & ne tremere.

Licet

TEXT.

Licet etiam finem, cuius gratia factum sit aliquid, commutare. ut, Non erat ei animus ledere, sed aliud efficere. & Non hoc facere studebat, quod calumniator ait, sed accidit, ut is laderetur. esset autem odio dignus, si hoc efficere studuisset.

COMM.

Sæpe animus eius qui fecit attenditur, ut quod bono animo factum est, etiam si male successit, non reprehendatur. itaque monet Aristoteles ut in dissoluenda criminatione hoc etiam remedio utamur, & finem cuius gratia factum dicitur, immutemus. quod duobus exemplis illustrat, ut si quis quempiam offendit, & ita defendatur; Non erat ei animus ledere, sed aliud efficere. uel hoc modo; Non hoc facere studebat, quod ait aduersarius, sed casu & fortuito accidit, ut is laderetur. quare non est odio dignus (ut esset) si hoc facere studuisset. hac ratione Cicero Ligarium defendit, cum probat eum, non eo animo in Africa restitisse ut contra Cæsarem arma gereret. ita potest Andrastus defendi, qui Cræsi filium interfecit, neque enim erat animus ei eadem illam facere, sed aprum, quem insectabatur conficere, malo autem fato euenit, ut Cræsi filius occideretur.

TEXT.

Alius modus est, ut aduertatur, an aduersarius in ea culpa sit hoc tempore, uel antea fuerit, aut ipse, aut aliquis ex eius propinquis.

COMM.

Hic modus repriminationem continet: nam si poterit Orator ostendere aduersarium in ea culpa esse, quam in alio reprehendit, uel antea fuisse, facile criminationem eius eludet. aut si non potest ipsum affinem esse culpæ demonstrare, idem fere ualebit, si aliquem ex eius propinquis, esse ostendat, hac ratione sic utitur Cicero pro Q. Ligario; Habes igitur Tubero quod est accusatori maxime optandum consententem reum, sed tamen ita consententem se in ea parte fuisse qua te Tubero, qua uirum omni laude dignum patrem tuum: Itaque prius de uestro delicto confiteamini. necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis. Hinc totum exordium quintæ actionis in Verrem duxit Cicero, ut ostendat neminem debere alterum accusare de eare, qua ipse sit insectus. Legem enim (inquit) sibi ipsi indicunt innocentiam, continentiam, uirtutumque omnium, qui ab altero rationem uitæ reposcunt.

TEXT.

Alius modus, si illi comprehenduntur, quos aduersarij fatentur, non esse criminationi obnoxios. ut si adulter est sceleris purus, ergo etiam hic, atque ille.

COMM.

Dissoluitur etiam illo modo criminatione, cum ostendimus ab aduersario prætermitti aliquos, qui in eadem culpa comprehenduntur. Sæpe enim accidit, ut de eodem crimine unus accusetur, alter ne nominetur quidem, uel quia sit accusatoris amicus, uel quia potens, uel alia de causa. facilis igitur erit criminationis dissolutio si, uel aduersarium interrogemus, cur non hunc aut illum accuset, qui sint eidem criminationi obnoxij? uel si dicamus, nos non esse condemmandos eo crimine, quod sit nobis cum multis aliis commune, quos

10 aduersarius non accusando, fatetur, non esse criminationi obnoxios. nam, ut in primo de officiis docet Cicero, cauendum est, ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Aristoteles affert hoc exemplum. Si adulter est sceleris purus, ergo etiam hic atque ille, quod ita intelligendum esse arbitror, si aduersarius in oratione sua laudarit aliquem & commendarit tanquam integrum hominem & sceleris purum, neque ulli criminationi obnoxium, qui tamen adulter habeatur, poterit Orator à comparatione maiorum ita argumentari; si is, qui adulter est, sceleris purus existimatur, ergo multo magis hic aut ille, qui

20 non sunt adulteri. hoc genere argumentationis utitur Cicero pro Q. Ligario, cum ait; sceleris uero crimine, furoris, parricidij liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis alijs carere. Sic enim eam argumentationem formare possumus: Si Cn. Pompeius, & multi alij principes uiri, qui contra Cæsarem arma sumpserunt, sceleris crimine carent, ergo multo magis Q. Ligarius, qui non sua sponte, sed necessitate coactus arma contra Cæsarem tulit, sceleris crimine carere debet. Sic Vlysses apud Quidium XIII. Metam.

Quid? quod me duri fugientem munera bello

30 Arguit inceptum seruum accessisse labori?
Nec se magnanimo maledicere sentit Achillem?
Si simulasse uocas crimen, simulauimus ambo.
Si mora pro culpa est, ego sum maturior, illo.
Me pia detinuit coniunx, pia mater Achillem.

Alius modus, si alios falso insimulauit. uel alios eosdem. Vel sine criminatione alicuius talis existimatur, qualis ipse nunc: qui tamen innocentes deinde reperti sunt.

TEXT.

40 A rebus etiam antea iudicatis criminatione dissoluitur, ut si probari potuerit, aduersarium esse calumniatorem, qui falsò alios insimularit. non est enim ei fides adhibenda, qui falsa crimina inferre solet. Vel si ab alio fuerint iisdem uiri accusati, aut in suspicionem eiusdem criminis sine ullius accusatione uenerint, qui tamen deinde liberati sint eo, quod culpæ affines non essent. ut, pro C. Rabirio Cicero; In quo ego demiror, meminisse te, quid obiecerit C. Rabirio Macer inimicus, oblitum esse, quid æqui & iurati iudices iudicarent. Item, quo in crimine propinquus C. Rabirij iudicio clarissimo C. Curtius pro uirtute sua est honestissime liberatus, ipse uero Rabirius non modo in iudicium horum criminum, sed ne in tenuissimam quidem suspicionem uerbo est unquam uocatus. pro Roscio Am. Erucium accusatorem tanquam calumniatorem, & falsa crimina inferre solitum insectatur. pro M. Cælio, cui catilinæ familiaritas obiecta fuerat, docet in eam suspicionem multos incidisse, qui tamen boni iuri, atque

COMM.

que innocentes fuerunt. Quare (inquit) ista conditio Iudices respiciatur, nec Catilinæ familiaritatis crimen hæreat, est enim commune cum multis, & cum quibusdam etiam bonis. me ipsum, me, inquam, quondam penè ille decepit. & paulo post; Cuius in magnis cateruis amicorum si fuit etiam Cælius, magis est ut ipse molestè ferat, errasse se, sicut & nonnunquam in eodem homine me quoque erroris mei pœnitet, quam ut istius amicitia crimen reformidet.

TEXT. *Alius modus, si quis criminantem recriminetur, nam absurdum est, ut eius oratio fidem faciat, qui non sit ipse fide dignus.*

COMM. Quidam, ut criminationem dissoluant, maius studium ponunt, in recriminando aduersario, quam in purgandis criminibus obiectis. nam si potuerint ostendere aduersarium uirum esse improbum, & nulla fide dignum, facile etiam crimina diluent. est enim absurdum eius orationi fidem adhibere qui nulla sit ipse fide dignus. hac ratione Cicero contra Sallustium utitur, si tamen illa est Ciceronis oratio. sic enim exorditur, Ea demum magna uoluptas est, Crispe Sallusti, æqualem ac parem uerbis uitam agere, neque quicquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet, neque enim qui ita uiuit, ut tu, aliter ac tu loqui potest. neque qui tam illoto sermone utitur, uita & honestior est.

TEXT. *Alius modus, si iam factum est iudicium: quemadmodum Euripides contra Hygiænonem in causa, quæ Antidosis dicebatur, cum accusaretur tanquam impius, quod iuberet peierare, cum illum uersum fecisset;*

Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Dixit, cum iniuste facere, qui iudicia ex certamine Liberi patris in forum adduceret; se enim ibi rationem iam reddidisse, aut redditurum, si ibi uellet accusare.

COMM. Cum ostendimus, iam factum esse iudicium de illa re, qua accusamur, facilis est criminationis dissolutio. quod Euripidis exemplo docet Aristoteles. is enim cum in iudicio tanquam impius accusaretur, quod iuberet peierare, cum in tragœdia, quæ Hippolytus coronatus inscribitur, uersum illum fecisset;

Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Sic enim tertio de officiis Cicero transtulit. respondit Hygiænonem aduersarium suum iniuste facere, qui rem iam iudicatam in dubium uocaret, & iudicia ex certamine liberi patris, in cuius honorem tragœdiæ ludique publici fiebāt, in forum adduceret. nam se iam carminis sui rationem in theatro reddidisse, quod si uellet Hygiænon relicto foro, in theatrum uenire, & ibi accusare, se iterum rationem redditurum. causa uero, quæ Antidosis dicebatur, erat huiusmodi. Siquis oneribus publicis & tributis nimis grauatus fuisset, ita ut facile soluendo non esset, & alium minus grauatum

esse intelligeret, qui tamen esset ditior, poterat eum in iudicium uocare, & cogere, ut, uel onera sua sustineret, & tributa quæ sibi essent impolita persolueret, uel si hoc facere recusasset, secum fortunas omnes commutaret, cuius actionis extat oratio Demosthenis contra Phænippum. atque ut res clarior sit, exemplum ponam. habeat onus Aeschines instruendi duas triremes suis sumptibus. ad bellum nauale, Demosthenes autem unam tantum instruere soleat, qui tamen sit Aeschine ditior. potest igitur ex lege Solonis Aeschines Demosthenem in iudicium uocare, & cogere, ut uel onus commutet, & duas instruat triremes, uel omnes fortunas secum mutet, & idem onus maneat. hæc actio dicebatur Antidosis, de qua multa Budæus in commentariis. Quod autem Euripides theatrum in quo fabulæ agebantur, certamè Liberi patris appellet, ea causa est, quoniam in Dionysii ac liberalibus poetæ certabant. & recitatis fabulis Victores præmia consequebantur. erat igitur theatrum quasi iudicium quoddam, ubi qui præerant, Victores poetas & uictos declarabant.

TEXT. *Alius modus, si calumnia ipsa uituperetur, & ostendatur, quam graue malum sit. qua iudicia perturbet.*

COMM. Prodest etiam ad dissoluendam criminationem si calumnia ipsa uituperetur & falsa criminatione, demonstreturque quam graue malum sit, quæ iudicia confundat & perturbet, & sæpe innocentes etiam uiros opprimat. hac enim oratione persuasi auditores, ita calumniæ fient inimici, ut etiã quæ re uera non sit, putent esse calumniam. Cicero pro A. Cluentio multa uerba de inuidia facit. hoc est de odio per aduersariorum calumniam in A. Cluentium atque in eius causam concitato. sic. n. ait; De inuidia autem sic inter uos disceptare debetis, ut non, quid dicatur à nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. agitur enim in criminibus A. Cluentii proprium periculum, in inuidia causa communis. & quæ sequuntur. Contra calumniam copiose disputat Isocrates in oratione de permutatione.

TEXT. *Communis locus amborum est, cum signa commemorantur. ut in Teucro Vlysses ait; Teucrum esse Priamo sanguine coniunctum, quoniam Hesionem Priami soror fuit; ille uero dixit, patrem suum Telamonem Priamo hostem fuisse, neque se speculatores indicasse.*

COMM. Signa ualent & ad inferendam criminationem & ad dissoluendam. itaque communis hic locus est, qui à signis ducitur, tam accusatoris, quam defensoris, quod probatur ex eo loco, qui est in tragœdia Teucro inscripta. ibi enim primo Vlysses Teucrum tanquam Troianorum amicum & eorum rebus fauentem criminatur. atque hoc signo utitur, quod esset Priamo sanguine coniunctus. nam Hesionem Teucricam mater, Priami soror fuit. cum enim Hercules Troiam expugnasset, ac diripiisset, Hesionem Laomedontis filiam & Priami sororem

rem Telamoni donauit, ex qua postea Telamon Teucrum suscepit. atque hoc modo Teucer in suspicionem ab Vlysse trahebatur. quod propter sanguinis coniunctionem Priamo laueret. deinde Teucer Vlystis criminationem dissoluit, eis signis, quod Telamon pater suus Priamo semper hostis fuerit, & quod ipse quo tempore Græci speculatores Troiam miserunt, id nequaquam Troianis indicarit, cum id facile potuisset efficere, si Priami rebus fauere uoluisset. Cicero pro M. Cælio, Cum aduersarii dixissent, improbum esse Cælium, & eo signo uterentur, quod suis municipibus Puteolanis probatus non esset, hanc criminationem dissoluit eo signo, quod Puteolani maximos honores M. Cælio absentem detulerunt. quod certe non fecissent, nisi eum magnopere probauissent.

TEXT. *Alius modus accusatoris proprius, si paulum laudet, ut grauius uituperet. & si, quod magnum atque egregium est, breuiter attingat.*

COMM. Hæc ratio callida est & artificiosa, quæ propria est accusatoris, ut ne studio criminandi trahi uideatur, & inferre uera crimina existimetur, aliqua eius quem accusat facta, laudet, ut grauius deinde uituperet, & si, quod magnum atque egregium est, breuiter attingat, ne per malitiam illud præmittere uideatur. hac arte usus est Cicero prima Philippica. primo enim M. Antonium modice laudat, & quædam eius facta egregia breuiter attingit, deinde grauius eum uituperat, sic enim primo ait; Præclara tum oratio M. Antonii, egregia etiam uoluntas, pax denique per eum, & per liberos eius cum præstantissimis ciuibus confirmata est, & reliqua. postea uero sic ait; Ecce enim calenda lun. mutata omnia nihil per Senatum, multa & magna per populum & absentem populo & inuito, & quæ sequuntur. at uero prima actione contra Verrem hac arte facetissime utitur; cum ita Verrem primo laudat; Est adhuc id quod uos omnes admirari uideo, non Verres, sed Q. Mutius: quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem? æquius ad leuandam mulieris calamitatem? uehementius ad Quæstoris libidinem coercendam? summè hæc omnia mihi uidentur esse laudanda. deinde statim subiungit, Sed repente est uestigio ex homine, tanquam aliquo Circeo poculo factus est Verres redit ad se, atque ad mores suos: nam ex illa pecunia magnam partem ad se auertit.

TEXT. *Vel si multa bona proponat, deinde unum, quod ad causam faciat, crimen proferens uituperet: tales enim sunt artificiosissimi, & iniquissimi accusatores, qui ad uersarium bonis suis ladere conantur. cum ea uitio permisceant.*

COMM. Ex eodem genere est hoc, quo illud etiam superioris, & accusatoris est proprium, qui interdum multa bona proponit, quæ in aduersario laudet, atque extollat, ut unum deinde crimen proferat, quod ad causam faciat, & illud amplificando grauius uituperet. qui autem hoc faciunt (inquit) calli-

disiimi sunt & iniquissimi accusatores, quippe qui bona illa, quæ sunt in aduersariis, in malum uertunt. & efficiunt, ut uitio permixta nocent eis quibus auxilio esse deberent. hunc morem etiam Horatius reprehendit primo sermonum lib. cum ita calumniatorem notat;

—Mentio siqua

De Capitolini furtis iniecta Petilli

Te coram fuerit, defendas, ut tuus est mos,

Me Capitolinus conuictore usus, amicone

que
A puero est, causaque mea per multa rogatus
Fecit: & incolumis lætor quod uiuis in urbe:
Sed tamen admiror, quo pacto iudicium illud
Fugerit. Hic nigræ succus Loliginis, hæc est
Aerugo mera.

Hac tamen arte Cicero pro L. Flacco ingeniosissimè usus est, cum enim Græcis testibus, qui L. Flaccum premebant, omnem fidem adimere uellet, prius Græcos magnopere laudauit, & in eis multa esse bona concessit, sed hoc unum deinde illis deesse ait, ut religionem testimoniorum coleant. eius hæc sunt uerba; uerum tamen hoc dico de toto genere Græcorum. tribuo illis literas. do multarum artium disciplinam. non adimo sermonis leporem, ingeniorum acumen, dicendi copiam, denique etiam si qua sibi alia sumunt, non repugno. testimoniorum religionem & fidem, nunquam ista natio coluit, totiusque huius rei quæ sit uis, quæ auctoritas, quod pondus, ignorant.

TEXT. *Illud uero commune est, & inferenti crimen, & depellenti. quoniam fieri potest, ut eadem res pluribus de causis facta sit, qui criminatur, debet eam deprauare, atque in deteriore partem inflectere, qui uero crimina dissoluit, in meliorem partem trahere: Ut quod Diomedes socium Vlysses elegerit, ideo factum esse, quoniam eum Græcorum optimum existimabat, immo uero, dicit alius, quia solum eum tanquam ignauum, sibi non fore æmulum iudicabat. Ac de criminatione quidem hæc dicta sint.*

Ultimus criminationis modus communis est accusatoris & defensoris. qui ex eo nascitur, quoniam sæpe accidit, ut eandem rem, atque idem factum, & in bonam & in malam partem interpretari possumus. hoc enim perspicuum est, pluribus de causis eandem sæpe rem fieri solere. qui igitur criminari uult, debet eam rem in deteriore partem inflectere, qui autem crimina depellere conatur, in partem meliorem trahere debet. hoc Aristoteles illustrat exemplo ab Homero sumpto. cum enim decimo Iliadis Diomedes nocturno tempore profecturus esset ad hostium castra, ut eorum consilia exploraret, & princeps Græcorum illi potestatem fecissent, ut ex omnibus unum quem uellet socium eligeret, ipse sibi Vlysses socium elegit. sic enim ait;

Si uerè socium mihi me exoptare iubetis,
Qui nam Ithaci possem diuini non memor esse?

Qui

Qui igitur hoc Diomedis factum in meliorem 10 partem interpretari uoluerit, dicet Vlysem potissimum à Diomede fuisse electum, tanquam omnium Græcorum prudentissimum atque optimū, qui uero in malam partem trahere, dicet hoc Diomedis callidum fuisse consilium, quod sibi ignauū atque imbellem socium elegerit. ut totam gloriā ad se traheret, & ne suæ laudis æmulum haberet. Simile huic ac fere idem est apud Ouidium libro Metamorphosis decimo tertio in armorum Achil- lis contentione. cum enim Ajax uellet imminue- re atque deprimere res ab Vlyse gestas, ita in- quit.

Luce nihil gestum est, nihil est Diomede remo- 20 to,

Si semel ista datis si meritis tam uilibus ar- ma,

Diuidite, & pars sit maior Diomedis in illis.

At contra Vlyses Aiaci respondens, hoc sibi magnæ laudi tribuit, quod unus ex omnibus Græcis à Diomede socius eligeretur. sic enim ait;

At sua Tydides mecum communicat acta

Me probat, & socio semper confidit Vlyse,

Est aliquid, de tot Græcorum millibus, unum

A Diomede legi.

Cicero tertia in Verrem actione cum Verrem 30 infectaretur, quod à Cn. Carbone cōsule ad L. Syllam transfugisset, & ostendere uellet eam rem ne que ipsi Syllæ gratam fuisse, licet C. Verri præ- mia liberaliter tribuerit, ita inquit, habuit honore ut proditori, non ut amico fidem.

TEXT. *Narratio uero in exornationibus non perpetua est, sed in plures partes distincta: nam actiones & res gestas commemorare opus est, ex quibus oratio constituitur.*

COMM. Iam ad narrationem aggreditur, quæ iudicialis orationis secunda pars numeratur, in qua res ipsa exponitur perinde ut gesta est, aut geri potuerit, uerum in demonstratiuo genere, non solet (in- quit) perpetua esse narratio, sicut in iudiciis. Sed in plures partes distinguitur, cuius rei causa est, quoniam actiones & res gestæ commemorantur, & sigillatim amplificantur. ex eis enim tota con- stituitur oratio, quo fit, ut sapius narrandum sit, & quo plures sunt res gestæ, magisque diuersæ, eo plures etiam narrationes erunt. Cicero in par- titionibus ita inquit, Cōficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis sine ul- lis argumentationibus. Nam tota ferè exornan- di ratio constat ex narratione & amplificatione, ut ex Helenæ Encomio, & Euagora Iocrates intelligi potest, quod etiam in uituperatione ser- uari solet.

TEXT. *Constat autem oratio tunc ex ijs, quæ sunt artis expertia. neque enim, qui dicit, ullo modo auctor est rerum gestarum, tum ex ijs, quæ ab arte proueniunt, ut cum rem factam esse docere opus est, si fue- rit incredibilis, uel qualis sit, aut quanta, uel hæc si- mul omnia.*

Sicut in iudicialibus causis aliqua sunt argu- 10 menta quæ dicuntur artis expertia, quia non inue- niuntur ab ipso Oratore, sed extrinsecus ad eum afferuntur, ut testimonia, tabulæ, quæstiones, aliqua artificiosa, quæ ab ipso Oratore excogitan- tur, ita etiam in demonstratiuo genere, multa sunt artis expertia, quæ de eo dicuntur, qui cele- bratur. ita uero nominantur, quia non ipse Ora- tor ea excogitat, sed ut audiuit esse gesta, cum am- plificatione exponit. multa etiam ab arte proue- niunt, ut cum ea narrantur, quæ incredibilia ui- deri possunt. tunc enim oportet illa artificiosè cō- firmare, & ostendere uerissima esse. uel si de quali- tate dubitatur, utrum honesta sit res, an turpis, uti- lis an inutilis. uel de quantitate, utrum magna sit an parua, uel si de omnibus ambigitur. tunc enim Oratoris artificio magnopere opus est, ut ea, quæ dicuntur, uerissima esse probentur. Cicero tamen in partitionibus confirmationem ab exornatione remouere uidetur, cum ait; non enim dubia firmā- tur, sed ea, quæ certa, aut pro certis posita sunt, au- gentur. quod quidem maiori ex parte uerum est, sed interdum etiam accidit, ut confirmatione sit opus, cum alicuius rei laudem aut uituperatione præter uulgatam omnium opinionem alicui tri- buere uolumus. ut ipse Cicero nona Philippica, qua Ser. Sulpicium mortuum exornat, multis ar- gumentis probat, eum esse dignum statua, quo- niam pro Rep. mortuus fuisset. & hoc etiam plu- ribus probat rationibus, enim pro patria mortuum fuisse, erant enim qui contradiceret. sic Isocrates multa confirmat in Euagora exornando, quæ pa- rum esse uidebantur.

TEXT. *Quæ de causa interdum non continenti oportet uti narratione. difficulter enim memoria mandantur, quæ ita demonstrantur, ut, Ex his quidem fortis esse cog- noscitur, ex illis uero sapiens, aut iustus. atque hæc oratio simplicior est, illa autem uaria, & non exi- lis.*

COMM. Quia nonnunquam accidit, ut confirmatione 40 sit opus, ideo fit, ut narratio non semper conti- nens aut perpetua esse debeat, sed in plures partes distincta, ut initio dictum est. nam quæ continen- ti narratione explicantur, nulla interposita confir- matione aut amplificatione difficulter memoriz- mandantur, uel quia non ita sunt attentè audito- res, cum res simpliciter narrantur, quam cum am- plificantur, uel quia singulæ res magis eminent, in narratione plures in partes distincta. ut si quis eius, quem laudat actiones narrans, ita proponat, ex his quidem actionibus fortis esse cognoscitur, ex illis uero sapiens, aut iustus, atque ita perpe- tua narratione demonstrat omnia, quæ sibi propo- suit. non sanè ita consequetur, ut auditor omnia memoriz commendet, quam si distinguat actio- nes, & in singulis insistat, & confirmando ampli- ficet. Atque hæc quidem oratio, quæ continentet omnia exponuntur sine cōfirmatione, simplicior est, & minus artificiosa, illa uero, in qua confirma- tio & amplificatio interponitur, magis est uaria & non

& nō exilis, sed magnifica, & sublimis, & quadam maiestate plena, ut ea, qua Cicero utitur pro lege Manilia in Pompeio laudando. cum sigillatim ostendit in Pompeio quatuor illas res esse, quæ in summo Imperatore esse debent, scientiam rei militaris, uirtutem, auctoritatem, felicitatem.

TEXT. *Notas autem & celebres actiones tantum in memoriam reducere opus est, quo fit ut multi narratione non indigeant, ut si uolueris Achillem laudare, sciunt enim omnes, quæ res ab eo gesta fuerint, itaque illis tantum uti debes. Si uero Critiam laudes, narrare oportet. neque enim multi sciunt, quæ gesserit.*

COMM. Qui celebrem aliquem uirum laudat, & omnibus cognitum, qualis Achilles fuit, satis habebit res ab eo gestas in memoriam auditoribus reducere, & eas quantis potest maximis eloquentiæ uiribus extollere. neque enim opus est ea narrare, quæ sunt omnibus manifesta, quare multi sunt Oratores, qui in exornando nullius narrationis indigeant, ut qui deorum tantum, aut heroum, aut celeberrimorum hominum laudes dicunt. res. n. ab eis gestas tanquam certas & perspicuas in oratione ponunt, & dicendo exaggerant. at uero qui minus celebrem atque notum hominem laudandum susceperit, ut Critiam, is omnino debet omnia narrare, quæ honestè aut utiliter ab eo gesta fuerunt. quoniam ea pauci cognita habent.

TEXT. *Laus autem est oratio, quæ uirtutis magnitudinem explicat, quamobrem actiones oportet ostendere tales esse. laudatio uero tota ab operibus pendet. quæ enim extrinsecus assumuntur, ad fidem faciendam ualens ut nobilitas, atque educatio. Credibile est enim e bonis bonos nasci, & qui ita fuerit educatus, talem futurum. quare laudamus eos, qui iam gesserunt, ipsa enim opera signa sunt habitus animi. nam illum etiam laudaremus, qui nihil adhuc gessit, si certum haberemus eum talem futurum. At uero beati, & felicitis appellatio eadem est, differt tamen à laude atque encomio. nam quemadmodum felicitas uirtutem continet, ita felicitis appellatio laudem & encomium. habent autem quandam communem speciem exornatio, & deliberationes. nam quæ in suadendo consilia daret, ea commutato dicendi genere, in laudando transeunt. cum igitur explicauerimus ea, quæ gerenda sunt, & qualem esse hominem oportet; qui eadem uoluerit ad præcepta dicendi tantum genus mutare, & conuertere opus erit ut, Non oportet quenquam efferri animo propter ea, quæ dantur à fortuna, sed propter ea, quæ in ipso posita sunt. hoc enim ita prolatum, præceptum fit. illo uero modo laus; Animo sese efferebat, non ob ea, quæ data sibi fuerant à fortuna, sed ob ea, quæ in seipso posita habebat. quare cum aliquem laudare uolueris, considera quæ illi præcepta daret, cum autem percipere uolueris, cogita quid esset in eo laudandum. dicendi uero genus necessario contrarium erit, cum id, quod immutatur, ex prohibente in non prohibens transferit.*

COMM. Hæc omnia uerba, in primo libro huius operis dicta sunt, ubi de genere demonstratio tractat.

est. itaque uidendum est, quid ibi super his commentati sumus. neque enim ulla causa uidetur esse, cur explanationes nostras hoc in loco repetamus. immo neque oportune uidentur hæc ab Aristotele repetita. quare non sine magna ratione Victorius putat, non ab ipso Aristotele fuisse repetita, sed ab aliquo non satis perito rhetore huc ex primo libro transcripta. nam cum hic locus uideatur esse mutilatus atque imperfectus, quia statim à narratione demonstratiui generis, transit Aristoteles quasi abrupte ad iudicalem narrationem, ideo fortasse quidam his uerbis ex primo libro repetitis locum supplere uoluerunt. Vtunque sit, siue Aristoteles ipse repetiuerit, ut aliis etiam in operibus interdum facit, siue alius adiecerit ex primo libro sumpta, nos ea suo loco satis copiose declarauimus.

TEXT. *Ridiculè uero faciunt ij, qui dicunt narrationem breuem esse oportere. atqui, quod quidam pistori, panem subigenti, percunctantique durum ne, an mollem subigeret, quid bene (inquit) omnino subigere non licet? idem huc etiam accommodari potest. neque enim proluxa uti narratione oportet, neque prolixo exordio, neque probationibus, sed neque hac in parte rectè se habet, breuiter, concisè que narrare: uerum quod medium est seruare decet; hoc est dicere, quæ satis sint ad rem explicandam, uel quæ in opinionem inducant rem esse factam, uel eum læsisse, uel iniuste se gessisse, uel cetera eius generis, quæcunque uoluerit. aduersario autem contraria conuenient.*

COMM. Plerique rhetores aiunt narrationem tres uirtutes habere oportere, hoc est ut sit breuis, ut lucida, ut uerisimilis. quas quidem res M. Antonius libro de Oratore secundo, narrationis non magis putat esse proprias, quam totius orationis. Aristoteles hoc in loco præceptum breuitatis irridet, & quadam etiam ridicula similitudine deludit. ridiculè (inquit) illi rhetores faciunt, qui uolunt narrationem esse breuem, quasi necesse sit ita facere, neque cum res postulat, aut longa, aut mediocri uti liceat. quæ in re similes sunt illi pistori, qui rogabat utrum mollem an durum panem subigeret? cui bene quidam respondit; an non bene subigere licet? neque enim aut durus, aut mollis panis laudatur, sed mediocriter & benè subactus. ita neque narratio, neque proœmium, neque probatio laudari debet, si aut proluxa fuerit, aut breuis & concisa, sed mediocritatè seruare decet, ut ea narremus quæ satis sint ad rem aperiendam, uel si quempiam accusamus læsisse, aut iniuste se gessisse, uel cetera eius generis quæcunque uoluerimus. si uero defendamus contraria sunt narranda. Quintilianus libro quarto ostendit Isocratem hoc in loco ab Aristotele irrideri, cuius hoc fuit præceptum ut breuis esset narratio, sic enim ait; Eam plerique scriptores, maximè qui sunt ab Isocrate uolunt esse lucidam, breuem, uerisimilem. nec enim refert, an pro lucida perspicuam, pro uerisimili probabilem,

lem, credibilem ne dicamus. Eadem nobis placet diuilio. quanquam Aristoteles ab Isocrate parte in una dissenferit, præceptum breuitatis irridens, tanquam necesse sit, longam aut breuem esse expositionem. nec liceat ire per medium. uerum hoc præceptum breuitatis non est contemnendum si ita breuitas intelligatur, ut Quintilianus intelligit, cuius hæc sunt uerba; Nos autem breuitatem in hoc ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur, quam oporteat. Cicero in partitionibus ait breuitatem in narratione sæpissimè laudari. eam autem inter communia simplicium coniuictorumque uerborum lumina collocat. & tribus modis effici docet, primo simplicibus uerbis, secundo semel unaquaque re dicenda, tertio, nulli rei, nisi ut dilucide dicas seruiendo, quem locum nos in commentariis nostris in partitiones exemplis illustrauimus.

TEXT. *Inferere etiam narrationi debes, quæ probitatem tuam significant, ut, Ego quidem nunquam admonere destitui, quæ iusta esse sentiebam, ne filios desererent.*

COMM. Quoniam probis uiris facilius credi solet, ideo præcipit Aristoteles, ut in narratione inferantur ea, quæ narrantis probitatem significant, quod etiam illustrat exemplo, ut si quis ita narret contra illum, qui filios deseruerit, Equidem ego nunquam admonere destitui, ne filios desereret. Cicero in Partitionibus suauem illam esse orationem ostendit quæ significat oratoris ipsius amabiles mores. Sed illud in memoria habendum est, personam oratoris & ipsius rei pro eadem haberi solere, quæ re semper Cicero solet in narrationibus magnam eorum quos defendit probitatem ostendere, ut pro Q. Ligario; cui sic præfuit in pace, ut & ciuibus & sociis gratisima esset eius integritas & fides. pro P. Sestio; Si meam in illum indulgentiam coniungam cum summa custodia Reip. laudare uerè solebatis, par prope laus P. Sestii esse debet, qui suum ita consulem obseruauit, ut & illi quæstor bonus, & uobis optimus ciuis uideretur.

TEXT. *Vel quæ declarent alterius improbitatem, ut. Ille uero mihi respondit; sibi ubicunq; fuerit, alios non defuturos filios, quod Aegyptios respondisse, cum à rege suo defecissent, scribit Herodotus.*

COMM. Vt magis alienentur ab aduersarijs iudicum animi, prodest in narratione, eam dicere quæ ipsorum aduersariorum improbitatem ostendant. Vt in exemplo quod Aristoteles ponit: Ille uerò mihi respondit, sibi ubicunq; fuerit, alios non defuturos filios, quod exemplum cum superiore coniungitur, ut ex illo probitas dicentis intelligatur, ex hoc improbitas aduersarii. Scribit autem Herodotus, Aegyptios cum à rege suo defecissent, hoc respondisse. cum enim Psammetichus rex Aegyptiis seque & crudeliter imperaret, atque illi Tyrannidem eius non ferentes rebellassent, & ab Aegypto discederent, eos rex insecutus rogauit, ne deos patrios desererent, & ne filios suos & coniuges relinquerent. tunc unus ex eis ostenso genitali mē-

bro dixisse fertur, ubicunq; hoc fuerit, nobis filij non deerunt. hoc improbum & inhumanum fuisse responsum Aristoteles innuit. cæterum in narratione sæpe aduersariorum improba consilia & facta exagitantur, ut pro Milone Cicero statim ita narrationem incipit, P. Clodius cum statuisset omni scelere in prætura uexare Remp. uideretque ita tracta esse comitia anno superiore ut non multos menses Præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret ut cæteri, & quæ sequitur. nam tota ferè narratione P. Clodij improbitatem ostendit.

Vel quæ iudicibus ipsis iucunda sint.

TEXT. COMM. In narratione sæpe utile est ea ponere, quæ sint ipsis iudicibus iucunda, hac de causa Quintilianus existimat, narrationem omni qua potest gratia & Venere exornandam. quoniam nulla in parte attentior est iudex, eoque nihil rectè dictum perit. præterea (inquit) nescio quo modo etiam credit facilius, quæ audienti iucunda sunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Cicero in Partitionibus præcipit ut in narrando assumamus etiam suauitatem, & docet quibus rationibus narratio suauis fieri possit.

TEXT. *Defensori autem narratio minor est: sed sunt huiusmodi controuersie, uel non esse factum, uel non detrimentum attulisse, uel uno iniuste factum, uel non tam magnum esse.*

COMM. Defensor non eget tam longa narratione, quæ accusator, nisi forte res aliter exponenda est, quæ accusator narrauerit, tunc enim opus est, ut etiam defensor longiori narratione utatur, ut pro Roscio Am. & pro Milone fecit Cicero. interdum etiam nulla narratione defensor indiget, quia statim post exordium refellere crimina accusatoris incipit, ut pro L. Murena, pro P. Sylla, pro M. Cælio. quod si qua narratio intercurrit, ea solet adhiberi, uel ut ostendatur, non esse factum, ut non commisit ambitum Murena, non coniurauit in patriam Sylla; uel non detrimentum attulisse, sed potius utilitatem, ut P. Clodii mors bonis omnibus profuit, L. Flaccus pecunias quidem à Græcis exegit, sed ut eos ab hostibus defenderet. Vel non iniuste factum. Vt C. Rabirius arma quidem contra Saturninum tulit, sed non ideo maiestatem minuit, quia non iniuste perniciosus ciuis interficitur. uel non tam magnum esse peccatum, ut M. Cælium quidem habuit cum Clodia uidua, non tamen ut adulter puniendus est, quoniam illa meretricio more uiuebat. hæc enim omnia sunt apud Ciceronem, & eloquentissime differuntur.

TEXT. *Quare non est in eis commemorandum quæ certa sunt, nisi cause profint, ut factum quidem esse, sed non esse iniustum.*

COMM. Cum ea, quæ fuerunt ab accusatore narrata nullam dubitationem habent, non est in eis diuinitus commemorandum. ne cupide uideamur uel ueritatem impugnare. nisi forte causæ nostræ præsit iterum ea narrare, non ut falsa esse ostendamus, sed ut doceamus non esse iniusta. ut pro Q. Liga-

Ligario quanuis nulla esset dubitatio, quin Ligarius in Africa fuisset, & contra Cæsarem arma tulisset, tamen ideo narrat Cicero, ut doceat Ligarium, cum esset adhuc nulla belli suspicio, in Africam protectum, neque sua sponte, sed pene coactum in Africa restitisse. & pro Milone, quamuis certum esset Clodium à Milone interfectum, tamen copiose narrat, ut ostēdit, id factum Milonis iniustum non fuisse.

TEXT. *Prætere. res eas narrare oportet, quæ factæ neque miserationem, neque indignationem commouent.*

COMM. Diligenter aduertere defensor debet, ne in nar-
rando aliquid dicat, quod animos iudicum com-
mouere possit, uel ad miserationem eius, qui per-
pessus est, uel ad indignationem contra se ipsum. 20
res igitur huiusmodi sunt amputandæ, uel ita di-
cendo molliendæ, ut reo nocere non possint, quod pro Milone cautissimè facit Cicero, cum enim narrando ad eum locum peruenisset, ubi fatendum erat, Clodium fuisse interfectum, ita inquit; Fecerunt id serui Milonis, dicam enim non deriuâdi criminis gratia, sed ut factum est, neque imperante, neque sciente, neque prærente domino, quod suos quisque seruos in tali re facere uoluisset. neque enim aperte dicit, quod tamen satis intelligitur, & causam Milonis meliorem facit à genere, quod omnes cupiuisent idem in tali re à seruis suis fieri, ut suam uitam tuerentur.

TEXT. *Exemplum est huius rei. Apologus Alcinoi, quem apud Penelopen sexaginta uersibus explicuit. sicuti Phayllus, circulum. & qualis est Oenei Prologus.*

COMM. Tribus exemplis probat in narratione posse ea facile prætermitti, quæ miserationem audientiū, atque indignationem commouent. & posse in arctum contrahi, quæ longa narratione continentur. primum est ab Homero sumptum, qui Vlysem inducit, apud Alcinoū regem Phæacūm nar-
rantem plurimis uersibus miseras & calamitates suas, & animos Phæacūm ad sui misericordiam cō-
citantem & ad indignationem contra aduersarios suos. itaque tantum eloquentia, & dicendi copia potuit, ut Alcinoū & Phæaces omnes ad miserationem sui traxerit, ita ut eum honorifice susceperint, & multis preciosis rebus donatū in patriam remiserint. postea uero cum ad Penelopen uxorem suam reuertisset, eadem omnia quæ libris quatuor apud Alcinoū narrauerat, paucis uersibus exposuit. quoniam autem multas res prodigiosas & admirabiles ac lucuosas, sed omnino falsas Vlystes Alcinoō narrauerit, factum est ut, Alcinoi apologus, prouerbio dicatur, de longa & mendaci narratione, prorsusque fabulosa, de quo uide Erasmi Chiliades. Sed quod ait Aristoteles sexaginta uersibus apud Penelopen, apologum illum explicatum fuisse, numerus uersuum non conuenit nam multo paucioribus Vlystes ea omnia narrauit, nempe duobus & triginta, quo tamen è numero unum Eustathius eximit, & unum tantum

& triginta facit. quare locus hic fortasse mendosus est, & pro ἐξηκόντα legendum est, τριάκοντα. uel in notis numerorum forte librarii decepti sunt, quod facile fuit imperitis. Alterum exemplum nobis est ignotius, quia non extat auctor, sed tamen ita intelligendum puto, ut Phayllus, de quo etiam supra meminit, longissimum poema, qui circulus dicebatur, detractis omnibus ornamentis & affectibus, in paucos uersus redegerit, sicut Vlystes apologum suum apud uxorem Penelopen. quod autem κύκλος hoc est circulus poema quoddam fuerit, declarat etiam Aristoteles apertissime libro Posteriorum primo. & ibi Philoponus ait, extare poema, qui Circulus diceretur, quod ab Homero quidam scriptum existimarent. & in Elenchis Homeri poema circulum Aristoteles appellat, & Athenæus li. 6. circulum epicū nominat, & Horatius in Arte poetica scriptorē quendam Cyclicum damnat.

Nec sic incipies ut scriptor cyclicus olim.

Vt non dubitandum sit, quin cyclus uel circulus poema fuerit, quod Phayllus contraxerit, Tertium exemplum ab Euripide sumptum qui Tragediam Oenem conscripsit. quæ non amplius extat. & in eius Prologo narrat omnia breuiter, quæ deinde in tota Tragedia tragicis affectibus amplificat.

TEXT. *Morata autem oportet esse narrationem; quod facile fiet, si quid mores effingat, intellegerimus. ac illud primum est, mentem ipsam declarare, nam qualis esse mens ostenditur, tales etiam mores habentur, qualis autem mens sit, à fine cognoscitur.*

In narratione plurimum prodest mores effingere, uel bonos, eorum, quos defendimus, uel malos, eorum, quos impugnamus. hoc autem non erit difficile, si prius cognouerimus, quæ sint ea, quibus mores effingantur. ac primum quidem illud est, ut mentem ac uoluntatem declaremus. nā prout aliquid bona uel mala mente factum ostenderimus, tales etiam mores esse putabuntur. Vtrum uero bona an mala mens sit, à fine cognoscitur, quem sibi quisque proponit à fine igitur, cuius gratia factum aliquid est, mentem cognoscimus, à mente mores ipsos, ut Cicero, statuit sibi nefarios Catilinæ conatus esse frangendos, ut patriam ab eius coniuratione liberaret, mens Ciceronis ad patriæ salutem spectabat, quo fit, ut boni mores ostendantur. Prima actione in Verrem ita mentem suam ostendit Cicero; cum hoc unum his tot incommodis remedium esse arbitraret, ut homines idonei, atque integri causam Reip. legūque susciperent, fateor me salutis omnium causa ad eam partem accessisse Reip. subleuandæ, quæ maximè laboraret. Pro Milone ut improbisimos P. Clodij mores ostenderet, initio statim narrationis eius nefariam mentem ostendit, P. (inquit) Clodius cum statuisset omni scelere in prætura uexare Remp. cum igitur mens & consilium cuiusque facti ostenditur, tunc morata esse narratio dicitur.

Atque

TEXT. *Atque hac de causa mathematica disputationes, non effingunt mores, quia mentem & consilium non habent, neque enim alicuius gratia fieri solent.*

COMM. Disciplina mathematica nihil de moribus disputare solent, quoniam de bonis aut malis rebus nullam mentem aut cogitationem habent, neque ad aliquem actionis finem diriguntur, sed suis demonstrationibus contentæ sunt, neque aliquid ultra cognitionem & scientiam quærunt. cum autem dicimus mathematicas disputationes mentem & consilium non habere, sic est intelligendum, nihil extra se cogitare, & ad nullum finem dirigi, ut sciri possit, qua mente, aut quo consilio fiant. hoc enim sine carent omnino, sicut in libro Sapien-²⁰ tiz secundo confirmat Aristoteles, cuius hæc est sententia, ut nos conuertimus; Finis autem, & illud cuius gratia, alicuius actionis finis est. actiones uero omnes cum motu coniunctæ sunt, quocirca in rebus immobilibus non potest hoc esse principium, neque aliquid, quod sit per se bonum. Itaque etiam in mathematicis nihil per hanc causam demonstratur. neque ulla est conclusio, quod aliquid melius aut deterius sit. neque omnino quicquam mathematicus harum rerum meminit. atque hac de causa Sophista quidam, ut Aristippus in mathematicas disciplinas inuadit, cum in aliis artibus omnibus etiam sordidis, ut in arte fabricorum & cerdonum dicatur, cur aliquid melius aut deterius sit, mathematica uero de rebus bonis aut malis nullam omnino mentionem faciant. hæc est causa cur dicamus Mathematicas disciplinas mentem & consilium non habere.

TEXT. *At uero Socratici sermones habent mores, quoniam de rebus huiusmodi sunt, quæ alicuius gratia fiunt.*

COMM. Socrates primus fuit, qui philosophiam a rebus occultis ad uitam & mores traduxit, coegitque de bonis & malis rebus disputare, quare moralis philosophia parens habitus fuit. nam qui ab eo fuerunt edocti, & Socratici nominati, ut Plato, Xenophon, Aeschines, & alii plurimi, de moribus & honestate uitæ multa conscripserunt, ut ex Platonis Dialogis intelligi potest. hoc est, quod ait Aristoteles, Socraticos sermones habere mores, quoniam ad actionis finem diriguntur. Semper enim ferè de rebus huiusmodi Socrates loquebatur, quæ ad bene uiuendum, & honestè mores conformandos pertinerent, itaque omnis eius oratio morata dici potest.

TEXT. *Sed ea quoque morata dicuntur, quæ cuiusque mores consequuntur. Et, Hæc uociferando recedebat. hoc enim audaciam & rusticitatem morum indicat.*

COMM. Erit (inquit) oratio illa morata, quæ notis quibusdam atque signis ostenderit ea, quæ cuiusque mores consequuntur, & actiones atque sermones expresserit, ex quibus cuiusque mores intelligi possint. ut si quis ita dicat; Hæc uociferando recedebat, indicabit audaciam & rusticitatem morum. nam clamare & uociferari proprium esse rustico-

rum uideatur, recedere autem antequam responsum fuerit, audacis & comminantis est indicium. in hac re mirificus est artifex Cicero, ut signis quibus hominum mores apertissimè ostendat; ut in Pisonem cum eius sordidam uitam, & ab omni ingenuitate alienam ostendere uellet, sic ait; extructa mensa non conchylijs aut piscibus, sed multa carne subrancida. serui sordidati ministrant, nonnulli etiam senes, idem coquus, idem atrienis, pistor domi nullus, nulla cella, panis & uinum à pro-pola, atque de pupa. pro Milone, cum audaciam P. Clodij, & contempionem legum ostendere uellet, sic ait: palam agere coepit, & apertè dicere occidendum Milonem. sed huius generis infinita sunt apud Ciceronem exempla.

TEXT. *Sunt etiam morata, quæ non tanquam cogitata dicuntur, ut huius temporis oratores faciunt, sed tanquam ex uoluntate, atque consilio. ut; Ego quidem hoc semper nolui, & quamuis mihi non esset utile, tamen honestius esse constitui.*

COMM. Duobus modis rem aliquam narrari posse ostendit, hoc est, primo à se scriptis, quod ex præmeditatione latinè dici potest, cum res cogitata, & meditata, & domo allata narratur, & accuratè explicatur. quod narrationis genus ad mores exprimendos minime accommodatum est, ideo notat Aristoteles sui temporis Oratores, quod eo tantum uterentur, & semper tanquam res cogitatas dicerent, deinde à se scriptis id est, ex uoluntate atque consilio, cum simpliciter res exponitur, & mens atque consilium facti explicatur, quæ narratio præcipue morata est. hoc igitur est, quod docet Aristoteles, morata esse, quæ, non tanquam cogitata dicuntur, sed tanquam ex uoluntate, atque consilio. quod exemplo maximè apposito declarat. Ego quidem hoc semper uolui, & quamuis mihi non esset utile, tamen honestius esse constitui. hæc enim narratio probi hominis mores indicat, qui utilitati honestatem anteponat. Sic igitur ex consilio & uoluntate plerumque uel boni mores, uel improbi exprimuntur. boni, ut pro Roscio Am. Cicero; hic cum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas, & salus in discrimen ueniret, præter cæteros in ea uicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit: etenim rectum putabat, pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. mali atque improbi, ut pro Milone de P. Clodio; Subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, nõ religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat ad præturam gerendam, hoc est ad euertendam Remp. plenum annum atque integrum.

TEXT. *Illud quidem prudentis est, at hoc probi uiri. prudentis enim est, id sequi quod utile sit, probi uero, quod honestum.*

COMM. Ex uulgari opinione, differentiam inter prudentem & probum uirum statuit, quamuis re uera nemo prudens esse possit, nisi idem sit etiam probus.

probus. Sed cum de oratione populari uerba faciat, necesse est ut etiam interdum populariter loquatur. uulgo enim prudentes atque etiam sapientes eos uocamus, qui res suas utiliter agunt, & diuitias augent, atque commodis suis studerent. probos autem eos dicimus, & pios ac religiosos, qui ut honestatem sequantur, quod utile est negligunt, ac pro nihilo putant. sed cum orationi mores affingere uolumus, non ex præmeditatione utilitatis & commodi, quod prudentis est hominis, narrare debemus, sed ex uoluntate & delectu honestatis, quod probi uiri proprium est. prudentis enim (inquit) est, id sequi, quod utile sit, probi uero quod honestum. rectè autem moratam orationem, non utilitatis habita ratio, sed honestatis inita consilia facere solent.

TEXT. *Quod si res incredibilis fuerit, tunc illi causam adiungere oportet, quemadmodum Sophocles exemplo nobis est in Antigona, quæ dicit, se magis fratrem curare, quam maritum, aut filios, nam hos etiam si perdidit, se posse recuperare; Virisque uerò mortuis parentibus, Non frater ullus exoriri unquam potest.*

COMM. Res interdum narrantur, quæ parum sunt uerisimiles, tunc igitur causam explicare oportet, alioquin esset narratio uitiosa, nisi uerisimilis esset. causa uero atque ratio adiuncta, sæpe quod antea uidebatur incredibile, statim, ut credatur efficit. quod exemplo Sophoclis probat Aristoteles, qui in Tragœdia, quæ Antigona inscribitur, ipsam Antigonam inducit, dicentem, se magis curare fratrem suum, quam maritum, aut filios. quod eius dictum cum incredibile uideretur, quia omnes fere mulieres maritum & filios fratribus anteponunt, causam illam probabilem addidit; nam si (inquit) maritum aut filios amisero, non erit mihi difficile alium maritum, atque alios filios recuperare. cum autem uterque parens mortuus sit, nullo modo fieri potest, ut alius mihi frater exoriatur. Sumpsit autem hoc Sophocles ex historia, nam Herodotus in Thalia narrat, In taphernis uxorem hanc rationem attulisse Dario regi, cum is admiraretur, quod ea mulier, fratris uitam mariti atque filiorum uitæ præposuisset. Cicero in Diuinatione contra Verrem, cum rem propè incredibilem dixisset, illam accusationem suam, esse defensionem, statim causa addita probat; Quo in negotio (inquit) tamen illa me res iudices consolatur, quod hæc, quæ uidetur esse accusatio mea, non potius acculatio, quam defensio est existimanda, defendo enim multos mortales, multas ciuitates, prouinciam Siciliam totam. quamobrem si mihi unus est accusandus, propemodum manere in instituto meo uideor, & non omnino à defendendis hominibus subleuandisque discedere. his enim uerbis mores suos ostendit, potius ad salutem multorum, quam ad perniciem unius esse inclinatos.

TEXT. *Si uero causam nullam afferre poteris, dic te non ignorare, quæ dicis, incredibilia uideri; sed tamen tuam esse naturam eiusmodi. neque enim creditur, aliquem sua sponte facere id, quod utile non est.*

COMM. Si rem (inquit) dixeris uulgo incredibilem, neque ullam causam habeas, quam ad probationem afferas. poteris ad eam orationem confugere; te præclarè intelligere, quæ dicis, incredibilia uideri, sed tamen esse uerissima quoniam natura tua sit eiusmodi. pauci enim sunt qui credere uelint, aliquem esse, qui sua sponte utilitatem contemnat, & res inutiles aggrediatur, etiam si sint honestissimæ. sic est uulgus ex ueritate pauca, ex opinione multa estimat. plurimi tamen sunt egregij uiri, qui pro honestate atque dignitate, nõ modo utilitatem atque emolumentum contemnant, sed etiam uitam ipsam profundere non dubitent. hos in Partitionibus, Cicero uocat, humanos, atque expolitos, qui rebus omnibus dignitatem anteponunt. pro lege Man. ita Pompeium Cicero laudat, ut dicat eum, temperantia sua, quod antea uideretur incredibile, fecisse, ut crederetur. nunc (inquit) denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoria proditum uidebatur. talis est enim summa uirtus (quod ait Isocrates) ut quæ incredibilia uidentur, facile perficiat.

TEXT. *Debent etiam in narratione poni, quæ mouere animos possint, ut si consequentia narrentur, aut quæ nota sunt ijs, qui audiunt. Et quæ priuatim uel sibi uel aduersario propria sunt. Ille uero discedens ad me frequenter oculos conuertebat.*

COMM. In narratione prodest interdum animos audientium commouere. quamobrem debet orator ea ponere in narratione, quæ mouere animos possint, ut si consequentia narret, uel quæ nota sunt auditoribus. ut Cicero tertia in Verrem a cione narrat admodum flebiliter casum Philodami atque eius filij, quem consecuti fuerant propter defensionem à Verre pudicitiam Virginis; constituitur (inquit) in foro Laodicæ spectaculum acerbum & miserum, & graue toti Asiæ prouinciæ, grandis natu parens adductus ad supplicium, ex altera parte filius, ille quod pudicitiam liberorum, hic quod uitam patris, famamque sororis defenderet. flebat uterque nõ de suo supplicio, sed pater de filij morte, de patris filius. quid lachrymarum ipsum Nero nem putatis profudisse? quem luctum & gemitum Lampacenorum? & quæ sequuntur. hæc enim consequentia maxime animos mouent. mouet etiam quæ nota sunt, ut pro Milone; Quod si ita putasset, certè optabilius Miloni fuit, dare iugulum P. Clodio. non semel ab illo, neque tum primum petiit, quam iugulari à uobis, quia se illi non iugulandum tradidisset. mouent præterea, quæ sibi uel aduersario propria sunt, ut si ita dicat orator; Ille uero discedens ad me frequenter oculos conuertebat.

F f uertebat.

uertebat. hoc enim eius animum, qui discedit perturbatum indicat. nam frequenter ad aliquem respectare, uel indignationis cuiusdam uel mœroris indicium est. ita Cicero de Catilina; & retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget. Pro Roscio Am. Cicero seruat hoc diligentissimè, ut cum perturbatione animi narret, quæ sibi hoc est reo, quæ defendit, & quæ aduersariis priuatim euenerunt. hunc (inquit) miserum, luctu perditum, qui nondum etiam paterno funeri iusta soluisse, nudum eijcit domo, atque focus patriis, Diis que penatibus præcipitem iudices exturbat, ipsæ amplissime pecuniæ fit dominus. & reliqua. Quintilianus libro quarto multa disputat contra eos, qui in narratione non putant esse utendum affectibus. & probat utilissimum esse cum iudicem docemus eundem etiam mouere, quod à Cicerone sæpe fieri solitum ostendit. ut hoc præceptum Aristotelis & à Cicerone & à Quintiliano uehementer comprobetur.

TEXT. *Et quod de Cratyllo dixit Aeschines, eum exhibilare, & manibus explodere. hæc enim fidem faciunt. propterea quod ea, quæ nota sunt, eorum sunt indicia, quæ ipsi nesciunt.*

COMM. Aeschines ut ostenderet Cratylis insolentiam & petulantiam dixit eum exhibilare & manibus explodere. sic enim plerunque faciunt, qui aduersarios irrident, & eorum dicta non probant, quod tamen intemperantis potius est, quam modesti hominis, grauis enim uir & modestus neminem exhibilat, neminem manibus explodit. hæc autem signa (inquit Aristoteles) fidem faciunt. quoniam nota sunt, & indicant ea, quæ iudices nesciunt, nam sciunt quidem iudices, hæc intemperantis hominis signa esse, uerum Cratylum intemperantem esse nesciunt, qui deinde per hæc signa talis esse demonstratur. Cicero septima in Verrem actione, ut Verri immanem naturam ostenderet, sic ait; Ipse inflammatus scelere & furore, in forum uenit, ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat.

TEXT. *Plurima uero huiusmodi licet ab Homero sumere;*
Ast anus ad faciem palmas utrasque tetendit.

Nam qui lugere incipiunt oculos manu tangere solent.

COMM. Sæpissimè Homerus ex notis quibusdam & signis motus animorum indicat, itaque plurima huiusmodi exempla possumus ab eo sumere, ut Odyssæ libro decimo nono, ubi Euryalea nutrix Vlyssis inducitur, quæ cum eius pedes esset lauatura, quem Penelope similem Vlyssis esse dixerat, heri sui memoria commota, utraque manu oculos operuit, & lugere cepit, quam rem ut ostenderet Homerus, ita cecinit;
Ast anus ad faciem palmas utrasque tetendit.

Hoc enim signum fuit animum illum lachrymare uelle. nam hoc ferè fit, ut qui lugere incipiunt, oculos manibus operiant.

TEXT. *Statim uero teipsum insinua, probumque uirum ostende, contra preme aduersarium ut deinceps in tota oratione te, atque illum talem existiment: sed occultè hoc facito.*

COMM. Præceptum hoc est utilissimum ad mores orationi affingendos, quod ubique diligentissime seruatur à Cicerone, ut initio narrationis statim se orator insinuet, & seipsum, uel eum, quem defendit, probum esse uirum ostendat, aduersarium autem deprimat, & improbum esse demonstret, sic enim iudices hac opinione concepta, in tota deinceps oratione tales esse existimabunt. uerum omni diligentia utendum est, ut hoc fiat occultè, ne artificium appareat; uerum est enim quod ait Ouidius;

Si latet ars prodest, affert deprenta pudorem.

Cicero cum alijs in orationibus tum maximè pro P. Sestio, narrationis initio statim laudes P. Sestii multis uerbis prædicat, & optimum semper fuisse uirum ostendit, deinde paulatim accedit ad aduersarios, & magnam narrationis partem in P. Clodij, & duorum consulum Pisonis & Gabinii sceleribus agitandis consumit, atque hoc summa quadam arte efficit, ut P. Sestius, quem defendebat, iudicibus probaretur, atque ita facilius absolueretur.

TEXT. *Quod autem hoc facile sit, licet ex eis intelligere, qui nobis aliquid annunciant: quamuis enim de ea re nihil antea sciremus, tamen statim quandam opinionem concipimus.*

COMM. A simili probat, non esse difficile facere, ut auditores & iudices bonam de nobis opinionem concipiant, & malam de aduersariis. cum enim nobis aliquid nunciatur, quamuis de illa re nihil antea audiuerimus, tamen quandam statim opinionem concipimus, ut, uel esse ueram existimemus, uel falsam, prout uerissimiliter nunciata nobis fuerit, aut contra uerissimilitudinem.

TEXT. *Multis autem in locis narrare opus est, & aliquando non est in principio narrandum.*

COMM. In oratione iudiciali nonnunquam accidit, ut multis in locis narrare oporteat. atque hoc in accusationibus præcipue. nam tot narrationes esse possunt, quot crimina sunt, quæ reo obijciuntur. hoc autem licet apud Ciceronem uidere in Actionibus contra Verrem, quam frequentes narrationes instituat. quod in defensionibus etiam aliquando fit cum id causa postulare uidetur, & sæpius narretur. nihil enim bene confirmari, aut refelli potest, nisi prius expositum atque intellectum fuerit. itaque narrationem dicunt esse confirmatio nis propositionem. Sæpe etiam accidit, ut post exordium non statim narradū sit, ut p. Milone Cicero fecit. qui post exordium tria præiudicia prius refellit,

fellit,quam ad narrationem accedat, ita etiam pro L. Murena, prius obiecta diluit, deinde narrationem instituit.

TEXT. *In deliberatione narratio locum non habet, quonia de rebus futuris nemo narrat: sed si ulla narratio fuerit de præteritis, erit, ut in memoriam ea reducetes, de futuris melius consultant. sed quæ præterita sunt, uel ni uperant, uel laudant. itaque tunc deliberantis munus non exequuntur.*

COMM. In deliberatio genere non est opus narratione. quia deliberatio est de futuris, narratio uero de præteritis. nemo enim de futuris narrare potest, nisi fortasse uates in prædicendo, quæ futura sunt. quod si in deliberatione forte aliqua narratio de præteritis fuerit, illa non alia de causa adhibebitur, nisi ut in memoriam reducetes melius de futuris consultare possint. at uero quæ præterita sunt, uel laudare, uel uituperare solent oratores, quofit, ut tunc deliberantium officio non fungantur.

TEXT. *Quod si fuerit incredibile, quod narras, debes polliceri, te statim causam allaturum, uel eorum arbitrio rem commissurum, quorum ipsi uoluerint.*

COMM. Narramus interdum ea, quæ uidentur incredibilia. quare tunc polliceri debemus, nos causam allaturos, uel ipsos audientes iudices futuros cum bene rem intellexerint, uel nos eorum arbitrio rem commissuros, quorum ipsi iudices uoluerint. Cicero pro A. Cluentio cum esset narraturus quemadmodum Sasia Cluentii mater filio tuo perniciem strueret, & illi mortem inferre concupisceret, quia sciebat rem incredibilem se narrare, quod mater filio mortem machinaretur, ideo multis rationibus conatur eam narrationem efficere uerisimilem, sic enim ait primo; nam Sasia mater huius Habiti, mater enim à me nominis causa, tametsi hunc hostili odio, & crudelitate est, mater inquam appellabitur, neque unquam illa ita de suo scelere & immanitate audiet, ut naturæ nomen amittat, & reliqua. deinde ita pollicetur se causam declaraturum; Initium quod huic cum matre fuerit simul tatis audiuistis, pertinuisse hoc ad causam tunc, cum reliqua cognoueritis intelligetis. nam illud me non præterit, cuiusmodiunque mater sit, tamen in iudicio filii, de turpitudine parentis dici uix oportere. & quæ sequuntur.

TEXT. *Ut Iocasta in Oedipode Carcini semper pollicetur cum eam interrogaret is, qui filium quærebat; & Aemon apud Sophoclem.*

COMM. Duos locos indicat, in quibus id obseruatur, quod ipse præcipit, alterum ex Carcini poetæ Tragœdia, quæ Oedipus inscribatur, sumptum, alterum ex Antigona Sophoclis. nam in Oedipode Carcini Iocasta; quæ mater & uxor Oedipodis fuit semper pollicetur, cum ipsam percunctaretur quidam qui filium quærebat, quid autem, aut quomodo Iocasta polliceatur, cum eam Tragœdiam non habeamus, scire nullo modo possumus. de Carcino uero poeta Tragico dictum alibi est, & Gyraldus ami-

cus noster de poetarum Historia Dialogo septimo de hoc eodem Carcino multa tractat. at uerò apud Sophoclem in Antigona Creôtis, filius Aemon cum Antigona sponsa suæ uitam contra patris uoluntatem omni studio tueretur, pollicetur tamen se in patris potestate futurum, & quicquid ille uoluerit, se libenter facturum, cum tamen longe aliter animo destinasset. ita Cicero pro Milone pollicetur se demonstraturum luce clarius, insidias Miloni à Clodio factas. Idem de lege Agraria contra Rullum; omni hoc uobis ratione confirmare possum Quirites, hoc animo me ad legendam legem, cognoscendamque uenisse, ut, si eam uobis accommodatam atque utilem esse intelligerem, auctor eius atque adiutor essem.

TEXT. *Probationes autem demonstrandi uim habere debent. & quoniam quadripartito quæstiones distributæ sunt, ea demonstrare & concludere oportet, de quibus cum aduersario controuersia est. ut si de facto dubitatur, hoc in iudicio, maxime erit argumentis confirmandum.*

COMM. Postquam de narratione satis dixit, nunc ad probationem transit, quam ait talem esse debere, ut demonstrandi uim habeat, quo facilius fidem facere possit. erit autem eiusmodi, si diligenter ea demonstrantur & concludantur, de quibus est controuersia & quæ cum aduersariis nullo modo conueniunt. sunt autem quatuor præcipue quæstiones de quibus in iudicio contenditur, quæ supra etiam hoc eodem libro positæ sunt, prima est de facto, utrum factum sit necne, altera est de facti qualitate, utrum iuste factum sit, an iniuste, tertia est de nomine facti, utrum damnum datum sit necne, quarta est de quantitate, utrum magnum an paruum sit. ergo debet orator aduerte, quæ sit præcipua causæ quæstio, quam Græci *κρίσις*, id est statum post Aristotelem appellarunt, Latini constitutionem, quoniam ex ea pendet *ῥησις*, quam nos iudicationem uocamus. Si igitur de facto controuersia est, coniecturalis uocatur constitutio, quia coniecturis, probandum est id, quod negatur, aut refellendum, quod asseritur. ergo in iudicijs tunc oportet maximè id confirmare, nempe factum esse, aut non factum. Ineptus, n. haberetur, qui crimen amplificaret atque exaggeraret, priusquam factum esse ostendisset. ut si clamaret, impium, scelestum, crudele facinus esse, quod ad aduersario factum negatur. ipse quidem defensor hoc interdum artificiosè facit, ut crimen augeat, à quo deinde se alienum probet, ut pro Roscio Am. Cicero; Occidisse patrè Sex. Roscius arguitur; scelestum Dii immortales ac nefarium facimus, postea uero totus est in eo occupatus, ut ostendat, non esse factum.

TEXT. *Quod si te non læsisse dicas, hoc probare debes, aut si dicas, non esse tam magnum aut iuste factum. nõ enim hæc aliter confirmanda sunt, quam si fuerit de facto controuersia.*

COMM. Quo coniectura tractat, sic etiã ceteræ quæstiones, ut

f. ea diligentissime probentur, quæ in controuersiam ueniunt, ut si dicat reus se detrimentum nullū attulisse, uel quod factum est, non esse illo noie uocandum quo censet accusator, debet omnes argumentationes suas ad hanc rem probandam dirigere, ita si de quantitate facti sit controuersia, quæ non tam magnum dicat reus esse, quam aduersarius obijcit, aut de qualitate cum se iuste fecisse defendit, non aliter hæc tractanda erunt, quam in coniectura. præceptum igitur Aristotelis eo pertinet, ut ne à causa digrediamur, priusquam ea bene confirmauerimus quæ in controuersiam ueniunt. quoniam Enthymemata (sicut dictum est in primo libro) sunt corpus fidei faciendæ, reliqua uero sunt additamenta.

TEXT.

Illud uero sciendum est, in hac sola de facto controuersia necessarium esse, ut alter litigantium improbus sit. neque enim ignorantia controuersia causa est: ut, si quidam inter se de æquo iustoque contenderent, qua propter in hoc diu commorandum est, in alijs uero in nime.

COMM.

Cum sint quatuor controuersiarum genera, fieri potest, ut in tribus eorum, neque accusator neque reus sit improbus, sed errore aliquo uterque ducatur, & contrarium existimet. ut si accusator se læsum fuisse dicat, quæ ita uerum esse opinetur, reus contra, nullum se damnum dedisse affirmet, sic opinatus, non aliqua malitia ductus. eodem modo si dicat accusator iniuste factum, & reus iuste factum defendat, potest uterque sine improbitate hoc facere, cum errore ducitur. denique etiam in magnitudine & paruitate criminis error esse potest, quod alter magnum esse peccatum alter paruum opinetur, sed in ea controuersia, quæ de facto est, semper necessarium est, ut, uel accusator, uel reus sit improbus, quoniam ignorantia non potest esse controuersia causa, sicut in reliquis generibus, ut cum de æquo iustoque contenditur, quia pauci, quæ uerè iusta sunt, intelligunt. quamobrem cum in hoc controuersia genere præter damnum etiam de existimatione atque honore controuersia sit, opus est in eo diu commorari, & omnia conari, ut in aduersarium crimen reiiciatur, uel omnino depellatur. ne qua improbitatis suspicio inhæreat. ut pro Roscio Am. Cicero, cum Rosciū parricidii accusatum defendat, ipsum esse innocentissimum pluribus argumentis probat, crimen autem in aduersarios reijcit, & ostendit ab eis fuisse interfectum, quem interfectum à filio Roscio criminabantur.

TEXT.

In exornationibus ea cura esse debet, ut amplificando probetur, quæ facta sunt, honesta atque utilia esse. nam ea credi opus est: siquidem raro probatione requirunt, nisi forte uel incredibilia sint, uel aliquis alius eorum auctor existimetur.

COMM.

In demonstratio genere non opus est argumentatio. quia res gestæ sic exponuntur, quasi iam ab omnibus credantur. itaque debet Orator in eo plurimum occupari, ut ostendat eas, honestas &

10 utiles esse. raro autem accidit, ut probationis indigeant. nisi quando uel profus incredibilia esse uidentur, uel non ab eo gesta, quem laudamus. tunc enim argumentis probare oportet, uera esse, quæ dicuntur, & ab eo gesta, qui laudatur. Cic. in partitionibus ita scribit; Conficitur autem hoc genus dictionis, narrandis exponendisque factis sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodatè. non. n. dubia firmantur, sed ea, quæ certa sunt, aut pro certis posita augentur. exempla sunt aperta pro Lege Man. ubi Cicero Pompeium exornat, & amplificatione plurimum utitur. ut cum ait; Iam uero uirtuti Cn. Pompeij
20 quæ potest par oratio inueniri? quid est quod quisquam aut dignum illo, aut uobis nouum, aut cuiquam inauditum possit afferre? pro M. Marcello Cæsaris clementiam sic amplificat, ut cæteris eius laudibus omnibus anteponat, & eam solam ipsius propriam esse uelit. deinde argumentatur in re incredibili, ut probet, ipsam uictoriam à Cæsare fuisse deuictam.

In deliberationibus autem, uel non futura ea, de quibus deliberant, aliquis ambigere potest, uel futura quidem, sed non iusta, non utilia, non tam magna.

TEXT.

30 Quæ in deliberatio genere tot fere sunt, quot in iudiciali. potest. n. esse dubitatio, utrum ea de quibus deliberant, futura sint nec ne, utrum iusta, utrum utilia, utrum magna. ergo dissuasor primo dicet, ea non futura, hoc est non effici posse. nam si hoc probatum fuerit, statim tollitur omnis deliberatio. deinde si hoc probare non potuerit, accedet ad alia, ut doceat, uel non esse iusta, uel non utilia, uel non tam magna, ut à suo fore dictum fuit. Cicero sic ait in Partitionibus; Itaque cum constet hoc genus causarum ex suasionem, & dissuasione, suatori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat, dissuasori duplex, una si non utile est, ne fiat, altera si fieri non potest, nec suscipiatur. Videtur ergo Cicero sub utili comprehendere etiam iustum & magnum. pro Lege Man. Cic. diligenter hæc omnia persequitur, cum bellum contra Mithridatem suadeat. docet enim bellum esse iustissimum, contra illum, qui multos ciues Romanos trucidauerat, esse utilissimum, ut uictigalia populi R. recuperarentur, esse maximum, quod a duobus potentissimum regibus inferretur Mithridate, & Tigraue, facile confici posse, præsertim à Pompeio summo Imperatore. Contra uero duo decima Philippica pacem fieri cum Antonio dissuadet, quod cum eo nulla possit esse pax. quod non iusta, quod non utilis.

TEXT.

COMM.

50 *Aduertendum est etiam an aliquid falsi dixerit, quamuis extra causam. nam hæc aliorum indicia uidentur esse, nempe eum mentiri.*

TEXT.

Nihil æque fidem adimit ei, qui suam dicit, quæ si probetur, eum falsa dicere solitum mendax. n. illud assequitur, ut et quando uera dicit, nemo illi fidem habeat. ergo siquid falsum dixerit aduersarius, quis extra

COMM.

extra causam, illud tamen quasi indicium erit, quo probare possumus, cum etiam in praesentia mentiri aut inutile consilium dare. hac ratione Cicero pro Lege Man. Q. Hortensio, & Q. Catulo fidem ad quod alio est tempore Quiritibus ea suadere conatus fuisset, quae non uera, non utilia, non iusta erant. & in Philippicis multis in locis Fulvium Caulem reprehendit.

TEXT. *At ex probationibus exempla sunt deliberatio generi accommodatissima: euthymemata uero magis iudiciali conueniunt. nam deliberatio est de futuro: quare ex rebus iam factis, exempla ad probandum ducere oportet: iudicium autem est de ijs, quae sunt, aut non sunt, in quibus magis est demonstratio & necessitas; quod enim praeteritum est, in se necessitatem habet.*

COMM. Cum duobus probandi generibus Orator utatur, hoc est, exemplo & enthymemate, ut in 1. lib. declaratum fuit, quoties de aliqua re deliberatur multis exemplis uti est utilissimum, sunt. n. (inquit) exempla deliberatio generi quam accommodatissima. cuius rei rationem subiungit, quia deliberatio est de futuro, exempla uero iam praeterita, ita que ex rebus factis facile coniecturam de futuris facere possumus. hac ratione Cic. pro Lege Man. cum uult Quirites ad bellum contra Mithridatem suscipiendum impellere, commemorat exempla maiorum qui pro socios multa bella gesserunt, atque ita colligit; quare si pro socios nulla ipsi iniuria lacesiti maiores uestri cum Antiocho, cum Aetolis, cum Pœnis bella gesserunt, quanto uos studio conuenit iniurijs prouocatos sociorum salutem una cum imperij uestri dignitate defendere? quoties autem in iudicio contenditur, tunc argumentationes atque enthymemata magis profunt. nam in iudicio plerumque de facto quaeritur, utrum factum sit nec ne, aut etiam de nomine, & qualitate facti, sicut iam dictum est, quo fit ut in iudicio possit esse uera demonstratio & necessitas. nam quod iam factum est ac praeteritum, necessitatem habet, neque in illo modo infectum esse potest quod autem factum est, certis iudicijs demonstrari potest. quare enthymemata iudicijs maxime sunt accommodata.

TEXT. *Non oportet autem continuare enthymemata, sed cum alijs permiscere, alioqui se uicissim infringunt. nam est etiam modus in uanero, ut: Care mihi, postquam tot tantum es uerba locutus Quot solet effari prudens, — Non enim dixit talia.*

COMM. Enthymemata continuata spinosam & exilem, & molestam orationem reddunt. itaque praecipit Aristoteles ne contineantur aut inculcentur in oratione, sed certo quodam modo & ordine cum alijs probationibus misceantur, alioqui sibi uicissim impedimento sunt, & se uicissim infringunt, quoniam auditorum ingenia obruunt, qui ferere sunt imperiti, neque subtiliores disputationes percipere possunt. quocirca Demosthenes etiam initio reprehensione non caruit, quod eius enthymemata

10 lucernam olere dicerentur. quod nimis frequenter eis uteretur. nam (inquit Aristoteles) etiam in numero modus esse debet, quod Homeri testimonio probat, apud quem Menelaus quarto Odyssæ libro Pisisstratum Nestoris filium laudat, ab orationis prudentia & mediocritate, cum ita inquit; Care mihi, postquam tot tantum es uerba locutus Quot solet effari prudens.

Non enim (ait Aristoteles) dixit talia, sed tot. Ut ostenderet non esse transgrediendum modum in multitudine orationis, neque argumenta esse inculcanda. sed tantum ea adhibenda quae ad probationem sufficiant, permixtis semper oratorijs ornamentis, ut ne spinosa contentione audientium animi offendantur.

TEXT. *Neque res omnes argumentis confirmanda sunt: alioquin idem efficies, quod nonnulli faciunt philosophi, qui syllogismos adhibent ad ea, quae notiora sunt ac certiora, quam ea, quae sumunt.*

COMM. Multa sunt tam aperta & perspicua, ut probatione non indigeant. itaque inepte faciunt, qui conantur argumentis ea confirmare, ut quidam philosophi solent de ijs rebus ratiocinari, & syllogismos conficere, quae notiores sunt eis, quae probandi gratia sumunt. de hac re sic ait Quint. lib. 5. capite de usu argumentorum, In rebus uero apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.

TEXT. *Et cum animos commouere uis, ne argumento utaris. nam tunc argumentum uel commotionem extrudet, uel frustra profertur commotiones. n. animi se uicissim expellunt, nec simul esse possunt, sed aut euanescent, aut imbecilliores redduntur.*

COMM. Utilissima quaedam praecipit tradit de usu argumentorum ne fortasse illis intempestiue utamur. cum. n. amplificatione uti uolumus ad concitandos animos, tunc argumentis superfedendum est. nam eo tempore uel argumenta non patientur animos commoueri, uel inania erunt, frustra quoque profertur. Siquidem argumenta uim habent commouendi & fidem faciendi, commotiones autem plures simul esse non possunt, sed se uicissim expellunt. itaque cum quis simul argumentatur, & animos quaerit commouere, tunc tota oratio uel inanis efficitur, uel languidior & imbecillior redditur. hoc praecipit breuiter & eleganter in partitionibus ita ponit Cic. Nec quicquam in amplificatione nimis enucleandum est. minuta est. n. omnis diligentia. hic autem locus grandia requirit. hoc autem ex perorationibus Ciceronis intelligi potest, ubi cum animos commouere & perturbare contendat, non occupatur in argumentis, quem admodum in confirmationibus solet. nam argumenta ut intelligantur, sedatum & quietum animus requirunt, non autem concitatum ac perturbatum.

TEXT. *Neque cum mores exprimere oratione uolumus, oportet simul argumenta quaerere, nam demonstratio neque mores, neque electionem exprimit.*

In illa est oratione, quae ad mores exprimendos adhiberi solet, relinquenda sunt argumenta, & exquisitor probandi diligentia. nam enthymema siue argumentum est demonstratio rhetorica, sed demonstratio, neque mores indicat, neque iudicium mentis aut electionem exprimit. itaque non est apta ad orationem moratam efficiendam, ex hoc igitur loco colligere possumus neque in exordio neque in peroratione esse argumentis utendum, quoniam exordium plerumque ad mores exprimendos, peroratio ad commouendos animos accommodatur.

TEXT. *Sententijs autem utendum est, & in narratione, & in confirmatione. nam ad mores exprimendos ualent: ut, Ego uero pecuniam ei credidi, quamuis scire nemini, fidem habendam esse. quod si uehementius, & cum animi motu; Neque tamen me poenitet, quamuis iniuriam ac detrimentum acceperim: isti enim lucrum superest, mihi uero aequitas & iustitia.*

COMM. Cum argumenta remouerit ab affectibus & ab oratione morata, nunc sententias ostendit utrique orationi esse accommodatas. sunt autem sententiae quasi partes enthymematum, ut in 2. lib. dictum est. ergo (inquit) sententijs uti debemus & in narrando, & in confirmando, quia moratam efficiunt orationem. ut si quis dicat; Ego uero pecuniam ei credidi, quamuis scirem nemini fidem habendam esse. nam haec sententia declarat humanitatem & prudentiam. humanitatem quae egenti ac petenti pecuniam crediderit, prudentiam quod intelligeret, nemini fidem habendam esse, nam Epicharmus Siculus (ut ait Cicero) dicere solebat, neruos esse sapientiae non temere credere. quod si (inquit) uehementius & cum animi motu uelis eandem sententiam proferre, poteris uerba illa adiungere; Neque tamen me poenitet, quamuis iniuriam ac detrimentum acceperim. isti enim lucrum superest, mihi uero aequitas & iustitia. nam his uerbis concitatur indignatio contra eum, qui amicum sefellit, & creditam pecuniam reddere noluit. in orationibus Ciceronis crebrae sunt ubique sententiae, quae uel mores exprimunt, uel animos concitant, ut pro Milone; Facere enim probus adolescens periculosè, & perpeti turpiter maluit. haec ualet ad mores exprimendos, illa uero ad mouendos animos. insidiatori uero & latroni quae potest affertur iniusta hextiam uero in eius orationis extrema parte, qua maxime conatus est iudicum animos ad misericordiam concitare, frequentes sunt sententiae: ut, Fortes & sapientes uiros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta, & quae sequuntur, nam ibi conglobatae ponuntur sententiae.

TEXT. *Est autem difficilius in deliberatiuo, quam in iudiciali genere uersari; & merito, quoniam de futuro de liberatio est, iudicium uero de praeterito, quod iam etiam ab auguribus sciri potest, quemadmodum dixit Cretensis Epimenides: is enim non de futuris diuinabat, sed de praeteritis, quae tamen essent obscura.*

COMM. Comparat deliberatiuum cum iudiciali, & ait deliberatiuum esse longè difficilius ad tractandum, idque nonnullis rationibus probat. quarum illa prima est à tempore sumpta, deliberatio est de futuro, iudicium autem de praeterito. Sed futura cognoscere multo difficilius est quam praeterita, igitur deliberare difficilius est quam iudicare, & consilium de rebus agendis dare, quam de factis sententiam ferre. quod. n. praeteritum est, et ab auguribus sciri potest, cum futura neque ipsi augures aut uates omnino scire ualeant, & hoc est (inquit) quod Epimenides Cretensis aiebat, qui non de futuris, sed de praeteritis diuinare solebat, etiam si praeterita fuissent obscura. Sententia Aristotelis est, futura non necessaria sed quae uel fieri, uel non fieri possunt, quae contingentia uocatur, nulla scientia comprehendi posse. itaque uates & augures irridebat, qui talia se scire profiterentur. at uero quae praeterita sunt, & iam facta quia necessaria sunt, ideo sciri posse quantum sint obscura, & horum tantum esse diuinationem. idque probat Epimenidis Cretensis testimonio, qui non de futuris sed de praeteritis quae obscura essent, se tenere diuinationis scientiam dicebat. dissentit ab Aristotele Cicero, atque alij fere scriptores artis, qui iudiciale genus omnium esse difficillimum tradunt, ut 2. de Oratore M. Antonius ait. atque ideo maius studium & diligentior operam in eo ponebant, fortasse propter causas forenses, quae frequentius tractabantur, & maiorem utilitatem afferebant, quam sine dictio.

TEXT. *Quin in iudicialibus conuersis lex est, tanquam fundamentum: qui uero principium habet, is facilius probationem inuenire potest.*

COMM. Altera ratio, quae probat deliberatiuum genus esse difficilius quam iudiciale, quatenus ad inuentionem pertinet. nam iudiciale genus legem habet, cuius praesidio possunt oratores miti, & ea tanquam fundamento atque principio fidei faciendae uti. nam qui principium habet, is facile poterit inuenire, quae ad probationem attinent. in iudicijs. n. aut de facto conteditur, & tunc coniecturis agendum est, aut de qualitate facti, & tunc legibus est utendum. sed tamen omnia iudicia lex regere solet, ex quo fit, ut Oratorem legum esse peritum oporteat, ut primo de Oratore Crassus ait.

TEXT. *Neque in deliberatione multae sunt commorationes, ut in aduersariis; nec de se ipso, uel in perturbatis animis: haec enim in hoc genere minime omnium reperiuntur, nisi quis a causa discesserit.*

COMM. Tertia ratio ab adiunctis. solent enim oratores in iudicijs multis uti commorationibus & digressionibus; uel, ut aduersarios in odium, in contumeliam, in inuidiam trahant; uel ut a persona sua beneuolentiam sibi concilient; uel ut auditorum animos perturbent & concitent, aut ad iracundiam; aut ad misericordiam, quae omnia deliberantem deficiunt; cuius oratio debet esse simplex, & sententijs ornatiores quam uerbis, & omni perturbatione carere. quod Caesar apud Sallustium

lustium ita confirmat; Omnes homines. P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia uacuos esse decet, haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officunt, quod si quando in deliberando Oratores grauius aut aduersarios inuadunt, aut de se loquuntur, id præter institutam causam faciunt, & à proposito digrediuntur. quod tamen in Philippicis Cicero frequentissimè facit, dum M. Antonium & eius fautores insectatur. & in oratione de Lege Agraria contra Rullum, in qua plurimum seipsum commendat, & aduersarios inuadit.

TEXT. *Quare debent hac tantum fieri, cum alia nõ habet Orator, quæ dicat: quemadmodum Athenis oratores faciunt; atque etiam Isocrates in deliberationibus acusat, ut Lacedæmonios in Panegyrico, & Charetem in oratione Sociali.*

COMM. Tunc in oratione deliberatiua licet à proposito digredi, cum ambigit Orator, ac dubitat, neque succurrunt ea, quæ dicat. Vt (inquit) Athenis Oratores facere solent, cum in concione de Rep. disserunt, & inter se uerbis altercantur. Isocrates èt Rhetor insignis non dubitauit in deliberationibus uti accusatione sicut in Panegyrico, ubi Lacedæmonios acriter accusat, & in oratione Sociali, quæ nunc de Pace inscribitur, Charetem plurimùm insectatur. quia ipse Cicero summus Orator in omnibus concionibus suis & sententiarum dictionibus, cum opus est, acerrimus est aduersariorum accusator, sicut etiã copiosissimus laudator, ut pro Lege Man. cum Pompeium summis in cælum laudibus serat, nonnullos alios imperatores grauissimè reprehendit, quod propter auaritiã maximas calamitates socijs atque amicis attulerint. de Lege Agraria Rullum atque eius socios acriter accusat. ita Drances apud Virgilium Aeneidos undecimo, cum sententiam diceret, Turnum uehementer inuadit;

Cuius ob auspiciũ infaustũ moresque similtrosq; Dicam equidem licet arma mihi mortemque minentur,

Lumina tot cecidisse ducum, totamque uidemus Confedisse urbem luctu. dum Troia tentat Caltra fugæ fidens, & cælum territat armis.

TEXT. *In exornationibus uero oportet laudes hinc atque inde cumulando refertam & plenam orationem reddere: quod Isocrates facit, semper enim aliquid quod laudet adiungit.*

COMM. Iã ad exornationes trãsit, quæ sæpe multis indi gêt Episodijs, quæ non semp multa ppria sũt, quæ laudentur. uocant aut poetæ episodia quæ præter fabulæ seriẽ atque corpus introducuntur, ut, quæ de inferis tradit in 6. Virgil. aut de amore Didonis in quarto. sic èt oratores dicuntur *episodiũ*. i. episodijs orationem augere, cum hinc atque inde laudes cumulant, ut cũ patriã laudat, uel genus, uel parêtes, uel fortunas. nã hæ nõ sunt propriæ laudes eius, qui celebratur, cum omnis uirtutis laus in actione consistat, ut ait Cic. hac arte utitur Iso-

crates, qui semp aliquid adiungit, tanquam episodium quod laudet. ut in Encomio Helenæ Thescum magnopere laudat, qui Helenam adhuc puellam rapuit. laudat èt pulchritudinem, qua Helena præstabat. laudat præterea Paridem, qui Helenam ad Troiam duxit. In Busiride uero laudes regionis in qua ille regnauit, persequitur, celebrat Nilũ & sacerdotes ægyptios, eorumque instituta, quæ Pythagoras sibi cognoscenda esse statuit.

Et hoc est, quod Gorgias profitebatur, sibi nunquã orationem defuturam. nam si Achillem laudat, Peleum celebrat, deinde Acacum, deinde Iouem: atque eodem modo fortitudinem extollit, & hæc, aut illa facit, quod idem est.

Gorgias Leontinus primus ausus est in concione profiteri se omnia scire, nihilque esse de quo nõ copiose uerba facere posset, de quo Cic. 3. de Oratore. hac igitur rone (inquit Aristoteles) profitebatur sibi nunquam orationem defuturam, quã plurimis episodijs utebatur. Vt si exempli gratia Achillem laudandum suscepisset, eius èt patrem Peleũ laudabat, & præterea Acacum eiusdem auum, denique Iouem proauum, atque ita laudes laudibus cumulabat. postea uero non tantum Achillem à fortitudine & rebus bellicis extollebat, sed èt ipsam per se fortitudinem ornabat. atque eodem modo in cæteris orationibus suis, modo hæc, modo illa, dicendo persequiebatur, quod idẽ est in omnibus. hæc autem rō copiam quidem alit, & quasi nutrix est eloquentiæ, sed tamen uidendum est, ne multum à proposito digrediamur, & ne ea inculcemus, quæ non institutam exornationem augere uideantur.

Quod si argumenta poteris inuenire, & mores exprime, & argumentis uti, fr̄ te argumenta defecerint, totum te ad mores conseruas; atque hoc sanè proba homini magis congruit, ut ipse potius bonus appareat, quam oratio exquisita.

In probatione nihil prætermittendum est eorũ quæ probandi uim habent, sed omnia quæ sunt in cã diligenter sunt animaduertenda, ut si cã nobis argumenta subministret eis utamur, & præterea mores èt bonos orationi affingamus, ut hoc duplici bono superiores eẽ possumus. quã si non possumus argumẽta reperire, debemus oẽm orationem ad mores exprimendos conuertere. quæ sane rō uĩ magis homini probò conuenire, quam si oratione exquisita uteretur, & argumentis coaceruata. nã argumenta plerũque suspecta sunt. boni aut mores expressi nullã habent fraudis suspicionem. quã rē copiosissimè Cic. pro Rosc. Am. disputat. cũ enim Roscius parricidii accusatus fuisset, primo docet parricidam profligatũ & perditum hoĩem eẽ oportere, cuius uita uitijs flagitijsq; oibus dedita sit. deinde mores Sex. Roscii bonos exprimit, qui ab omni flagitio penitus abhorreãt, nedum a parricidio. quare concludit, nõ esse uerissimile ab optimo filio parentem, præsertim sine grauisima causa, fuisse interfectum, quæ probatio tota serẽ à mo-

ribus pendet. Idem Cicero pro Roscio Comedo sic eum à moribus defendit; Quæ cum ita sint, qui sit, qui socium fraudarit, & fefellerit, consideremus. dabit enim nobis tam tacite uita acta in alterutram partem firmum & graue testimonium. Quintus Roscius. quid ais? nonne ut ignis in aquam coniectus continuo restinguitur, sic referens falsum crimen in purissimam & castissimam uitam collatum statim concidit, & extinguitur? Roscius socium fraudauit? potest hoc homini huic hæere peccatum? & reliqua.

TEXT. *Ex argumentis uero quæ uim habent refellendi, magis excellunt, quam quæ confirmant: quæ enim refutationem continent maiore uim conclusa esse planum est, propterea quod inter se collata contraria sunt euidentiore.*

COMM. Hoc idem ferè supra lib. 2. dixit, ubi cum duobus enthymematum genera fecisset, quorum alterum ad confirmandum, alterum ad refellendum pertineat, dixit ea enthymemata magis excellere, quæ refellendi uim habent. cuius rei causa est, quia cum aliquid contrarium eius, quod antea probatum, uidebatur, concludimus, longe firmior uidetur esse conclusio: nam tunc inter se contraria conferuntur, quo fit ut, multo sint apertiora & euidentiore. Vt Cicero pro Milone, cum aduersarii satis probabiliter conclusissent, debere illum interfici, qui à se occisum hominem fateatur, statim hanc aduersariorum conclusionem & exemplis & rationibus refellit; cum ita inquit; Negant intueri lucem esse ei, qui à se hominem occisum esse fateatur; in qua tadem urbe hoc homines stultissimi disputant; nempe in ea quæ primum iudicium de capite uidit M. Horatij fortissimi uiri, qui nondum libera ciuitate, tamen populi R. comitijs liberatus est: cum sua manu sororem interfectam esse fateretur: an est quisquam qui hoc ignoret, cum de homine occiso queratur, aut negari solere omnino esse factum, aut rectè & iure factum esse defendi? & quæ sequuntur. exultat. n. quodammodo oratio in refellendo, & maiore quadam uim fertur, ut audientes facile erigat, & ad credendum impellat.

TEXT. *Nam quæ contra aduersarium dicuntur, non diuersam habent speciem, sed sunt è probationum numero, partim enim resistendo atque occurrendo soluntur, partim contra argumentando.*

COMM. Refutatio non est à confirmatione separanda: tanquam diuersa species sit, cum ab eisdem locis ambæ ducantur. ut refutatio non minus probatio dici possit quam confirmatio. rationes enim aduersariorum duobus modis soluere solemus, uel resistendo atque occurrendo, quo fit cum ostendimus eorum argumenta non esse consecretaria, neque firmiter conclusa, uel contra argumentando, cum nos alia multo firmiora in medium afferimus, de qua re supra libro secundo iam copiosius tractatum est. nam Cicero etiam multis in locis confirmationem & refutationem ita copulat, ut ab eodem fonte promanare uelit, ut primo de Inuentione ubi

de Refutatione uerba facit; Hæc (inquit) fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod quibus ex locis aliqua res confirmari potest, eisdem potest ex locis confirmari. & in secundo de Oratore; Namque una in causis quædam ratio est eius orationis quæ ad probandam argumentationem ualet, ea autem & confirmatio nem & reprehensionem querit, in Partitionibus sic ait; Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent, ita est, quæ quidem in confirmationem, & in reprehensionem diuiduntur. nam in confirmando nostra probare uolumus, in reprehendendo redarguere contraria.

TEXT. *Oportet autem eum, qui uel in deliberatione, uel in iudicio prior dicit, causam primo suam confirmare, deinde illis, quæ contra dici possunt, occurrere, & ea dissoluere, atque extenuare.*

Hoc præceptum commune est deliberatiuæ generi, & iudiciali, ut cum quis priore loco causam dicit. Sua prius argumentis confirmet, deinde ea refellat, quæ contra dici possunt. quod in iudicijs facit accusator. is enim prior dicere consuevit. exè pla passim occurrunt in accusationibus Ciceronis contra Verrem, in quibus cum obiecta crimina confirmarit, tunc etiam irridet & refellit, quæ contra dici possunt. in deliberatione clarum est exemplum pro Lege Man. postquam enim probauit Cicero Pompeium esse eligendum imperatorem contra Mithridatem, Q. Hortensij, & Catuli sententiam reprehendit, qui ab ea ratione dissentiebant, & nihil noui statuendum esse dicebant.

TEXT. *Sed tamen si multa sunt, quæ in contrariam partem dici possunt, prius erunt illa refutanda: quemadmodum fecit Callistratus in cõcione Messanica, prius enim ea refutauit, quæ contra dici poterat, deinde sua confirmauit.*

Non esse perpetuum illud præceptum ostendit. nam quandoque accidit, ut longè plura sint, quæ ab aduersariis in contrariam partem dici possunt. tunc igitur (inquit Aristoteles) prius ea refellere debemus, quam nostra confirmemus. quod à Callistrato nobili Oratore factum est, in oratione illa, quam de Messenijs habuit. prius enim omnia refutauit, quæ contra dici poterant, deinde suam sententiam confirmauit. hoc apud nos Quintilianus ingeniose atque accurate fecit in eo capite primi libri, in quo disserit, Vtrum utilius domi, an in scholis pueri erudiantur. prius enim omnia, quæ dici poterant ab ijs, qui domi utilius quam in scholis eruditi censebant, refellit, deinde ita subiungit; & si refutauimus, quæ contra dicuntur, iam explicemus, qui ipsi sequamur, atque hoc modo sententiam suam confirmat.

TEXT. *Quod si quis secundo loco dicat, prius ea, quæ obiecta sunt ab aduersario, refutare debet, uel dissoluen- do, uel contra argumentando, & præcipue si illa fidenter fecisse uisa fuerint.*

Defensor & qui posteriore loco dicit, cum ad probationem accedit, prius refutare debet, quæ sunt

sunt ab aduersario confirmata, uel ostendendo illa falsa esse, uel firmioribus argumentis contra nitendo, quam ad confirmationem suorum deueniat. & tunc præsertim hoc facere debet, cum intelligit ab aduersario fidem esse factam. sicuti pro Milone facit Cicero, qui post exordium statim tria illa præiudicia refellit, quæ Milonem maximè premere uidebantur. pro M. Cælio dicit apertissimè uelle se prius ea refutare, quæ fuerant ab aduersariis obiecta, sic enim ait; Ac mihi quidem uidetur Iudices hic introitus defensionis adolescentiæ M. Cælii maximè conuenire, ut ad ea, quæ accusatores deformandi huius causa, detrahendæ, spoliandæque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. hoc idem pro L. Murena, & pro P. Sylla facit, & in nonnullis aliis defensionibus, ut hoc Aristoteles præceptum diligentissimè seruet.

TEXT. *Sicut enim animus eum hominem non recipit, qui multis criminibus insimulatus fuerit, eodem modo neque orationem si aduersarius uerè dixisse uisus fuerit. oportet igitur auditoris animum ad futuram orationem preparare, quod facile fiet, si contraria refutaueris.*

COMM. Similitudine probat oportere prius aduersarium argumenta diluere, quam nostra confirmemus, cum persuasus ab aduersariis auditor fuerit. Sicut enim accidit, ut homo animo recipere illum non possimus, & in amicitiam nostram adire, qui multorum flagitiorum infamia laboret, & de quo iam conceptam opinionem habemus, quod ualde sit improbus, ita neque attente possumus orationem audire quoties iam ab eo, qui prior dixit, persuasi sumus. Quamobrè debet Orator qui secundo loco dicit, id unum studere, ut auditoris animum præparet ad audiendum, quod alia ratione facere non poterit, nisi falsa esse doceat, quæ iam ab aduersario dicta fuerunt. nam cum iudex & auditor uidet patronum alacri animo & prompto paratū ad respondendum, & audit eum promittentem se demonstraturum falsa illa esse, quæ obiecta sibi fuerunt, statim se se reficit & præparat ad audiendum, & putat se temere iam accusatori credidisse.

TEXT. *Quare cum uel omnia reprehenderis aduersarium argumenta, uel ea, quæ maximè firma sunt, uel quæ excellunt, uel quæ facile refelli possunt, tunc rationes tuas confirmare debes. Primo refellam quæ deis obiecta sunt. Iunonem ego:--*

In his enim id primum attigit, quod erat infirmissimum. Ac de confirmationibus quidem hæc dicta sint.

COMM. Conclusio est huius partis, debes (inquit) prius aduersarium argumenta refutare, uel omnia si potueris, uel ea, quæ uidentur omnium esse firmissima, uel quæ cæteris clariora sunt, & magis eminent, uel ea denique quæ facile refelli possunt. deinde poteris ad rationes tuas confirmandas accedere. quemadmodum apud Euripem Hecuba fa-

cit in Troadibus. cum enim Helena prior apud Menelaum dixisset, & factum suum excusasset, quod cum Paride profecta fuisset, ex earum uoluntate, multaque uerba fecisset de uulgato illo Paridis iudicio quem Iuno, Pallas, & Venus formarum suarum iudicem constituerant, ipsa Hecuba respondens primo se earum patrocinium suscipere uelle ostendit, & ea refellere, quæ contra illas ab Helena dicta fuerant, quoniam ea sciebat infirmissima esse, & facile refelli posse. Sic igitur proponit Hecuba;

Primo refellam quæ deis obiecta sunt, Iunonem ego:--

Et quæ sequuntur.

Hoc idem Iuno facit apud Virgilium decimo Aeneidos. nam initio statim refellit ea, quæ sibi à Venere fuerant obiecta, cum ait;

Aeneam hominum quisquam diuumque subegit Bella sequi? aut hostem regi se inferre Latino?

Italiam petiit fatis auctoribus, esto

Castandræ impulsus furis. num linquere castra

Hortati sumus? aut uitam committere uentis?

Sic Turnus libro undecimo prius respondet ad ea, quæ sibi Drances obiecerat, quam Latinum regem alloquatur, ut sententiam suam dicat;

Pulsus ego? aut quisquam merito sedisime pulsum

Arguet iliaco tumidum qui crescere Tybrim Sanguine & Euandri totam cum stirpe uidebis Procubuisse domū, atque exutos Arcadas armis?

Postquam uero refutauit aduersarium, sic ad regem ait;

Nunc ad te, & tua magne pater consulta reuertor.

Et reliqua. Hactenus igitur de confirmatione.

TEXT. *Quod ad mores attinet, quoniam de seipso prædicare, uel inuidiosum est, uel prolixum, uel obreftationi obnoxium, & de altero dicere, uel conuicium, uel rusticitatem ostendit, opus est aliquem alterum, qui hoc faciat, conformare.*

Cum mores affingere orationi uolumus, tunc **COMM.**

aut de nobis ipsis, aut de aduersariis aliquid prædicare opus est, ut nostros mores amabiles & honestos, aduersariorum odiosos & improbos ostendamus. Sed quia de seipso prædicare turpe esse uideatur, quoniam uel in se odium atque inuidiam concitat, qui se ipsum laudat, uel molestus est audientibus tãquam loquax & garrulus, uel denique multis contradicendi & obreftandi occasionem præbet, alterum aut uituperare uel maledici conuiciatoris, uel rustici & agrestis hominis propriū eēt, ideo (inquit Aristoteles) ut hæc incommoda uitentur, optimum erit id per alienam personam efficere, & aliquem oratione conformare, & fingere qui hæc faciat. Cice. non potuit hac reprehensione carere, quod de se ipso nimis multa prædicaret, & inanis esset laudum suarum amplificator, sæpe tamen de se modestissimè loquitur, & aliorum de se iudicia commemorat, ut in Pisonem, me Q. Ca-

Ff 5 tullus

tulus princeps huius ordinis, & auctor publici consilij frequentissimo senatu parentem patriæ nominavit, mihi hic uir clarissimus, qui propter te sedet L. Gellius hic audientibus cinicam coronam deberi à Rep. dixit, mihi rogato senatus non, ut multis, bene gesseret, sed, ut nemini, conseruata Reip. singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. hoc enim modestum & gloriosum simul est, aliorum optima de se iudicia commemorare, sicut ille pastor apud Virgilium;

Incipe siquid habes, & me fecere poetam
Picrides, sunt & mihi carmina, me quoque dicunt

Vatem pastores, sed non ego credulus illis.
Cum autem aliquem uituperamus cauendum est ne maledici conuiciatores esse uideamur, aut rusticitate quadam uti, sed ea dicamus, quæ uel cognita sunt omnibus, uel quæ nos ab alijs audisse confirmemus, uel aliquam personam fingamus, quæ illa proferat. nisi forte nos accusatores aut apertos inimicos profiteamur, tunc enim amplificare crimina poterimus. sicuti Ciceronem facere uideamus & in Verrem, & in Pisonem, & in M. Antonium. Sed idem Cicero quam modestus est pro L. Murena in Ser. Sulpitium, & M. Catonem aduersarios? quanta urbanitate fidem illis adimit? quid pro Cn. Plancio? nonne Laterensem aduersarium summam cum modestia refellit?

TEXT. *Quod Isocrates facit in oratione quam ad Philippum misit, & in ea, quæ Antidosis dicitur.*

COMM. Præceptum suum Isocratis auctoritate confirmat, qui cum ad Philippum scribens uellet eum admonere de suspitione quam Græci habebant, cum eum undique copias comparare uiderent, timebant enim ne Græciam inuaderet, atque Atheniensibus reliquisque Græcis libertatem adimeret, sic ait: Audio enim multos esse improbos homines, qui te falsis criminibus inuadant, & de regno atque potestate tua ita differant, non esse illam pro salute Græciæ, sed contra Græcorum opes augeri, teque iam pridem nobis insidiari: & reliqua. in oratione uero quæ Antidosis inscribitur, de quo uerbo supra diximus, cum de seipso prædicare uellet, ait se coactum ab aduersariis id facere qui de sua fama & uiuendi ratione detrahere non cessarent.

TEXT. *Quomodo uituperat etiam Archilochus. nam in Iambicis suis patrem de filia sic loquentem inducit;*

Nil prorsus est, quod non fiat pecunia,
Vel quod futurum non iurare quis queat.

Et Charonem fabrum inducit in eis Iambicis quorum principium est;

Nil curo opes Gygis:

COMM. Archilochus poeta iambicus, cum maledictis omnibus uexare Lycambem & eius filiam uellet, à quibus contemptus fuerat, non ex persona sua maledicta in eos congescit, sed artificiose patrem

10 ipsum Lycambem de filia propria turpiter loquentem facit in eo carmine. cuius est illud principium; Nil penitus est quod non fiat pecunia,
Vel quod futurum non iurare quis queat.

Tradunt enim Archilochum, postquam à Lycambe delusus fuit, qui Neobulen ei filiam desponderat, deinde dare illam recusarat, Epodon ex trimetris & dimetris commentum fuisse, quo nouo carmine Lycambem & filias tam acerbe insectatus est, ut omnes simul ad laqueum impulerit. quare Terentianus ita scribit; Archilochus isto sauit iratus metro contra Lycambem & filias. Inducebat autem Archilochus patrem Lycambem turpissima quædam filiabus suis persuadentem, ut eum magis deformaret, eodem modo in alio carmine quædam fabrum nomine Charonem inducit loquentem, cuius carminis initium est,

Nil curo opes Gygis.

Fuit enim Gyges rex Lydiæ ditissimus, de quo multa Plato libro de Rep. secundo, & Cicero de officijs lib. 3. in oratione pro M. Cælio Cicero inducit Appium cæzum Clodiam impudicam scæminam uituperantem, ut liberius eam & grauius accuset; Existat igitur (inquit) ex hac ipsa familia aliquis, ac potissimum cæcus ille: minimum. n. dolorem capiet, qui istam non uidebit. qui profecto si extiterit, sic aget, & sic loquetur: mulier quid tibi cum Cælio? quid cum homine adolescentulorum? quid cum alieno? & quæ sequuntur. prima actio in Catilinam ita patriam de ipso Catilina loquentem facit; Nullum iam tot annos facinus extitit nisi per te, nullum flagitium sine te, tibi uni multorum ciuium necesse, tibi ueratio, direptioque sociorum impunita fuit ac libera, & reliqua.

TEXT. *Quemadmodum etiam Sophocles Aemonem inducit pro Antigona loquentem tanquam ea dicerent alij.*

COMM. Notus est locus apud Sophoclem in Antigona ubi cum Creon decreuisset Antigona e medio tollere atque interficere, sponsum Antigona, & ipsius Creontis filius. Aemon patrem pro Antigona deprecatur. & ne uideretur ipse patrem reprehendere, ciuitatem ait dolere mortem puellæ, quæ indignissimè periret. & ait omnes existimare magno potius honore dignam quam aliqua pœna, quippe quæ fratrem suum Polynicem non passa fuisset insepultum iacere, quamuis Creon iussisset eum proiici inhumatum. Sic itaque loquitur Aemon, tanquam ea dicerent alij, quæ ipse in patrem dicit.

TEXT. *Quin enthymemata commutare oportet, atque ex illis sententias facere: Ut, sunt autem à prudentibus uiris tunc cum hostibus fœdera facienda, cum fortunam habent prosperam, sic enim maximè poterunt esse superiores. per enthymema uerò sic proferetur; Si fœdera cum hostibus facere oportet, quo tempore sint utilissima, & cum meliores conditiones esse solent, tunc profecto maximè facienda sunt; quando fortuna est prospera.*

Quia

Quia superius dixerat enthymemata atque ar-
gumenta morata orationi non admodum conue-
nire, nunc admonet, ut enthymemata in senten-
tias conuertamus quæ morata orationi maximè
conueniunt, & bene dicentis mores exprimunt,
ut iam supra dictum est. facile autem erit intelli-
genti ex enthymemate sententiam facere, aut cõ-
tra, ex sententia conformare enthymema. nam
sententia simpliciter exponitur, & consilij uel
præcepti locum habet, ut illa, quam Aristoteles
ponit, Prudentes uiri tunc debent cum hostibus
federa facere, cum fortunam habent prosperam.
sic enim poterunt esse superiores. huiusmodi tam-
en sententiæ, quibus sua ratio statim adiungi-
tur, uim enthymematam habent, & ideo frequen-
ter inuenimus, sententiam cum subiecta sua ra-
tione enthymema uocari, ut in secundo libro di-
ximus. hic autem sententiam uocat, quæ sine fi-
gura argumentandi proponitur, etiam si ratio
adiungatur. & docet, quomodo hæc eadem sen-
tentia possit in enthymema conuerti, ut si quis
hoc modo argumentetur; si eo tempore fœdera
cũ hostibus facere oportet, quo sunt utilissima;
& quo meliores conditiones esse solent, tunc pro-
fecto maximè facienda sunt, quando fortuna est
prospera. differt igitur à sententia enthymema,
quod illa simpliciter exponitur tanquam com-
mune consilium & præceptum, hoc autem cum
argumentandi & probandi figura semper ab
aliquo loco ducitur, ut hoc Aristotelis à tempore,
& occasione. Sic illud Ciceronis pro Milone à
contrariis ductum; Eius igitur mortis sedetis ul-
tores, cuius uitã si putetis per uos. restitui posse
noletis? ad sententiam conuertetur hoc modo;
Nemo debet mortis eius ultor esse, quem si pos-
sit, ad uitam reuocare, nolit. Sic illa sententia pro
lege Man. Neque enim potest exercitum is con-
tinere imperator, qui seipsum non continet, per
enthymema ductum ab adiunctis ita proferetur;
Nam qui seipsum continere non potest impera-
tor, quo modo is exercitum continere poterit?

TEXT. Quod ad interrogationem attinet, maximè oppor-
tunum est ea uti, cum alteram partem aduersarij
ipse dixerit, ut deinde ex interrogatione sequatur
id, quod absurdum est: ut Pericles Lamponem inter-
rogauit de initiatione sacrorum deæ salutaris; &
cum ille dixisset nefas esse illa audire, nisi quis esset
initiatu, petiuit, num ipse ea sciret. quod cum affir-
masset, Et quomodo (inquit) cum minime sis ini-
tiatu?

COMM. In contentionibus & disputationibus sæpe ac-
cidit ut aduersarios interrogemus, ut ex uerbis
eorum aliquid eliciamus, quod contra illos esse
uideatur, quod Dialecticorum esse proprium pu-
tatur. unde Aristoteles propositionem Dialecti-
cam per interrogationem fieri scribit libro Poste-
riorum primo. Socrates interrogare semper eos
solebat, quibuscum disputabat, & ingeniosa at-
que acuta inductione quod uolebat, ex aduersa-

riorum uerbis colligebat. Stoici etiam (ut ait in
Lucullo Cicero) captiolissimo genere interroga-
tionis utebantur, unde quidam fallacibus & ca-
ptiolis interrogationibus circumscripti, atque
decepti, cum eas dissoluere non possunt, desci-
sunt à ueritate. Oratores in iudiciis interdum
aduersarios interrogare solent, atque ita eos ex
responsionibus refellere, quæ res quando fieri
possit opportunè, docet Aristoteles hoc in loco.
quatuor enim interrogandi aduersarij opportu-
nitates enumerat, quarum prima est, cum aduer-
sarius aliquid dixerit atque affirmarit, ut ex in-
terrogatione quod absurdum est, consequatur.
ut contra Lamponem uatem Pericles Athenien-
sium Imperator fecisse dicitur. cum enim Peri-
cles Lamponem de mysteriis Cereris, quæ Deæ
Salutaris uocabatur, propter frugum inuentio-
nem, interrogasset, respondit ille, non licere cui-
quam ea mytheria audire, nisi qui Cereris sacris
esset initiatus. tunc Pericles petiuit, an ipse Lam-
pon mysteria illa sciret. quæ cum ille se scire affir-
masset, qua ratione (inquit Pericles) cum tu mi-
nime sis initiatus? hæc enim contraria sunt, uel
potius (ut Dialectici uocant) contradicentia, No-
minem nisi initiatũ cereris mysteria scire, & Lam-
ponem non initiatum ea scire. fecit igitur Peri-
cles interrogatione sua, ut Lampon ipse sibi contra-
diceret, quod turpissimum est. Sacra autem cere-
ris Deæ Salutaris maxima cũ religione, & Cere-
monia Athenis celebrabantur, in quibus quæ-
dam erant mysteria quæ euulgare minime fas
erat. Horatius, Vetabo, Qui cereris sacrum
Vulgarit arcanæ sub iisdem
Sit trabibus, fragilemque mecum Soluat pha-
sellum.

TEXT. Secundo opportunum est interrogatione uti, cum
alterum planum est, alterum non est dubium, quin
is, qui interrogatur sit concessurus. cum autem unam
propositionem interrogaueris, non debes iterum id
interrogare, quod perspicuum est, sed concludere;
quemadmodum Socrates, cum Melitus dixisset, cum
non putare Deos esse, petiuit ab eo, num existimaret
demonium aliquid esse: quod cum ille fateretur, di-
xit, Demones uel Deorum filij sunt, uel aliquid in se
diuinum habent. quod postquam ille affirmasset; Fie-
ri ne potest (inquit) ut aliquis putet Deorum filios
esse, ipsos autem Deos esse non putet?

COMM. Hoc secundum genus interrogationis differt
à primo, quoniam in illo primo sumimus unam
partem ab ipso iam aduersario concessam, etiam
si non sit omnibus perspicua, ut alteram contra
illum concludamus. in hoc autem secundo gene-
re fit interrogatio, cum una pars plana est atque
omnibus perspicua, altera uero facile concedi-
tur ab eo, qui interrogatur, quo in genere cau-
endum est, ne interrogemus ea, quæ sunt omnibus
perspicua. sed ea tantum, quæ intelligimus aduer-
sarium facile concessurum, deinde statim conclu-
damus. quod exemplo Socratis Aristoteles con-
firmat,

firmat, ex Apologia Platonis sumpto. cum enim à Melito Socrates accusatus fuisset de impietate, quod nullos esse Deos putaret, ita Melitum interrogavit, An putas à Melite Dæmonium aliquid esse? quod cum ille fateretur, dixit, nonne Dæmones uel Deorum filij sunt, uel aliquid in se diuinum habent? hoc etiam Melitus affirmavit. quare statim ita Socrates conclusit; Fieri ne potest ut aliquis putet Deorum filios esse, ipsos autem Deos esse non putet? prætermisit autem id, quod omnibus est perspicuum, nempe qui putat esse filium, putat etiam esse patrem. notum etiam erat ipsum Socratem existimare Dæmones esse. quia frequenter dicebat, dæmonem quendam sibi ab incunte ætate semper astitisse, qui se à multis actionibus abstraheret. itaque non interrogavit hæc, quæ nota erant, sed conclusit falsum esse crimen à Melito sibi illatum.

TEXT. *Tertio, cum ostendere uis, ipsum sibi contraria dicere, uel quæ sint à communi opinione aliena.*

COMM. Quotiescūque nobis probare posse uidemus ipsum aduersarium sibi contraria dicere, uel quæ abhorreant à sensu & opinione communi, toties cum interrogare debemus. sic enim omnem illi fidem adimere facile poterimus. Cicero Philippica secunda M. Antonium sic irridet & cōtemnit; Tam autem eras excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares? ut non modo non coherentia inter se diceres, sed maximè disiuncta atque contraria? ut non tanta tecum, quanta tecum tibi esset contentio? at uero in Pisonem, uehementer Pisonem ipsum exagitat, quod ea dixisset, quæ à communi opinione abhorrerent, nempe, stultos esse, qui gloriam, qui honores, qui triumphos expeterent. Non est integrum (inquit) Cn. Pompeio consilio iam uti tuo, errauit enim non gustarat istam tuam philosophiam. tes iam homo stultus triumphauit. Crasle pudet me tui & cætera. nam longa est irrissio. primo libro Tusculanarum Quæstionum Cicero per interrogationem cogit eum, qui posuerat quæstionem contraria dicere, deinde subiungit, iam malle. Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres, quem esse negas, eundem esse dicis? ubi est acumen tuum?

TEXT. *Quarto cum nihil habet quod respondeat, nisi fallaciter & captiose. nam si ita responderit, Est fallax, & non est, uel partim quidem est, partim non, uel aliquo modo est, aliquo non, perturbantur auditores ac dubitant.*

COMM. Tunc etiam opportunum est aduersarios interrogare, cum intelligimus eos non commodè posse respondere, nisi captioso responsionis genere utantur, & per fallacias quasdam elabuntur, ut modo aiant, modo negent, ut cum dicunt, aliquid quam rem & esse, & non esse, uel partim esse, partim non, uel aliquo modo esse, aliquo non. nam auditores huiusmodi responsione perturbantur & dubitant, qui non assueti sunt tam minutis di-

stinctionibus. ut si quis interroget honestum ne sit patrem accusare? responderi potest, esse honestum, & non esse honestum. nam si pater sit patriæ proditor, aut aliquod grauissimum flagitiū machinetur, eum accusare atque etiam condemnare honestum esse putatur, aliter nunquam honestum, sed potius turpe iudicatur. ita si quis petat ab aduersario, an credat animam esse immortalam? potest respondere, partim esse, partim non esse. nam ratio & intelligentia & mens est immortalis. sensus autem & nutriendi facultas mortalis est. ita si quis interrogetur, an diuitias esse bonas existimet? licebit aliquo modo bonas, & aliquo non, respondere. nam benè utentibus bonæ sunt. alijs autem malorum sæpe causam afferunt. Sic igitur interrogatione utendum, quæ, ut ait Quintilianus, eo sæpe perducit homines, ut ab inuitis, quod prosit, extorqueat. Eius (inquit) rei sine dubio nec disciplina ulla in scholis, nec exercitatio traditur, & naturali magis acumine, aut usu contingit hæc uirtus, in hoc genere Socrates cæteris omnibus longe præstitisse dicitur, ut in Dialogis Platonis uideri potest, in quibus adeo scitæ sunt interrogationes, ut cum plerisq; bene respondeatur, res tamen ad id, quod uult efficiere, perueniat. Est etiam aliud figuratum interrogationis genus, quod non sciscitandi gratia assumitur sed instandi, quod in orationibus Ciceronis frequentissimum est. ut, Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? de quo genere multa Quintilianus libro nono capite secundo.

Aliter autem interrogatione uti non debes. nam si tibi occurrerit aduersarius, superatus esse uideberis.

TEXT.

Cum nulla opportunitas adest earum, quas modo commemorauimus, non est utile aduersarium interrogare. nam si commodè ille responderit, statim nos uicti esse uidebimur, atque ita causa cademus, uel cum irrisione ludemur. quod Philippo accidit, qui cum L. Crassum interrogasset, quid latraret? respondit ille, furem uideo. & Catulus, cum orator quidam malus eum rogasset, uideretur ne misericordiam mouisse? ac magnam quidem (inquit) neminem enim puto esse tā durum, cui non oratio tua miseranda uisa sit. hoc genere Martialis Priscum ridet libro secundo.

COMM.

Sæpe rogare soles qualis sis Prisce futurus, Si fiam locuples, simque repente potens, Quemquam posse putas mores narrare futuros? Dic mihi, si fias tu leo, qualis eris?

Neque enim multa licet interrogare, propter auditoris infirmitatem. quare etiam argumenta, quam maximè fieri potest, contrahenda sunt.

TEXT.

Quoniam auditores apud quos orator uerba facit, sæpe rudes & imperiti sunt, & quæ subtilius acutiusque dicuntur aut interrogantur, intelligere non possunt, ideo dicit Aristoteles propter auditoris infirmitatem, hoc est ignorantiam interrogare

COMM.

rogare multa non licere, in hoc enim à Dialecticis oratores differunt, quod Dialectici frequentissimis interrogationibus utuntur, quibus aduersarios irretire conantur, ut apud Platonem Socrates, Oratores autem hoc non possunt commode facere, quibus oratio continua, & ad fidem faciendam accommodata magis est familiaris. quae de causa non tantum longas interrogationes uitare debet orator, ne auditorum aures fastidio afficiat, sed etiam, quantum potest, argumenta contrahere, & membratim in contentione dicere, nam oratio illa concisa maiorem probandi uim habet, & uehementius in animos influit, atque ad credendum inducit. talis est illa. Ciceronis pro Roscio Am. ubi docere uult ab aduersario Roscium patrem, non à filio interfectum fuisse, sic enim breuiter argumenta contrahit, quae postea fusius etiam confirmat; Quid si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid si ut auarus? quid si ut audax? quid si ut illius qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa est, quae te ad tantum facinus adduxerit?

TEXT. Cum autem ad ambigua respondendum est, tunc distinguere oportet, & longa uti oratione, non autem concisa.

COMM. Nunc docet quomodo sit interrogationi respondendum, ne fortasse nos aduersarius captiosa interrogatione irretiat. primo (inquit) aduertendum est, an aduersarius ambiguè interrogaue- rit, & tunc ea, quae sunt ambigua distinguere opus est, & longa oratione significationes uerborum ambiguum separare, non autem concisè & breuiter, quo facilius auditor intelligat, quid concedatur aduersario, & quid negetur. multa sunt enim quae ambiguè dicuntur, in quibus magna est obscuritas, & frequentes captiones fiunt, nisi quis ea commode diuidat atque explanet, unde uulgo aiunt, Qui nescit distinguere nescit soluere. de qua re, copiosè & subtiliter Cicero pro A. Cæcina disputat. ubi docet necessario multa esse ambigua, quoniam non uerborum tanta copia est, non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis uocabulis nominentur. quod autem præcipit Aristoteles id est huiusmodi, ut si nos aduersarius interrogarit, an uoluptatem in bonis ponendam esse censeamus? quoniam uoluptas uerbam est ambiguum, distinctione utemur, ac dicemus aliquas esse uoluptates omnino bonas & laudabiles ut quae à uirtutibus & præclare gestis rebus proueniunt, quae quidem animo percipiuntur, aliquas autem uiciosas, & penitus repudiandas, ut quae libidinosae sunt, & ab obscænis rebus capiuntur. illas igitur quae honestissimae sunt in bonis esse ponendas. has autem quae turpissimae sunt ac planè beluinae non in bonis, sed potius in grauissimis malis ponendas esse.

TEXT. Ad ea uero quae contraria uidentur, statim in re-

10 sponsione solutio est adhibenda, priusquam quod reliquum est interroget aduersarius & concludat. neque enim difficile est uidere, quam in parte sit ratio; sed ex Topicis, cum hoc intelligi potest, tum etiam quae solutiones adhibendae sunt.

Cum aduersarius interrogatione sua nos deducere conatur, ut contraria dicamus & pugnantia, debemus in respondendo statim solutionem adhibere, priusquam possit aduersarius alia interrogatione quod cupit, affirmare & concludere. nam qui diligenter aduertere uoluerit, non difficulter intelliget, in qua parte sit ratio solutionis, quam afferre statim poterit. hoc autem (inquit) ex Topicis intelligi potest, sicut etiam quae solutiones adhibendae sunt, ijs, quae contraria esse uidentur. quare debet orator ea cognita habere, quae in Topicis traduntur. nam in octauo Topicorum libro docet Aristoteles, quibus modis captiosas interrogationes euitare possimus.

20 Quod si, qui concludit, ex interrogatione concludit, causam opportunum est adiungere in responsione: ut Sophocles interrogatus à Pisandro, num ipse sententia sua, sicut alij publici consilij auctores, deminuatim Quadringentorum confirmasset? ita respondit. Quid? ait ille, nome res improba tibi illa uidebatur? ita (inquit). Ergo tu sponte rem improbam confirmasti? certe (inquit) neque enim erant alia meliora.

30 Saepè in respondendo causa facti addita, possumus aduersarij interrogationem eludere, cum praesertim is, qui interrogat, ex interrogatione sua concludit. tunc enim comodum est in responsione causam adiungere. quod exemplo Sophoclis cuiusdam Atheniensis affirmat, qui Pisandrum à quo interrogaretur, hac ratione elusit. cum enim bello Peloponnesiaco res Atheniensium fractae & debilitatae fuissent, optimates quidam conuenerunt, & soluto statu populari, quo antea ciuitas utebatur, summam totius Reip. ad quadringentos uiros transtulerunt, qui suo arbitrio cuncta administrarent, hi uero quadringenti uiri postea multa crudeliter & nefarie commiserunt. cum igitur liberata tandem ciuitate Pisander Sophoclem interrogaret, an ipse quoque sententia sua, sicut alij senatores, dominatum illum Quadringentorum confirmasset? non dubitauit Sophocles affirmare, se quoque auctorem illius rei fuisse, cum autem instaret Pisander, petens ab eo, sciret ne improbam rem illam fuisse? respondit Sophocles, sibi improbam semper uisam fuisse. Quid ergo (ait Pisander) tu sponte tua rem improbam confirmasti? qua conclusione uideri poterat Sophocles irretitus, nisi statim adiuncta facti sui causa fuisset elapsus. certè (inquit) confirmaui, quoniam tunc erat in eo statu constituta Resp. ut nihil melius inueniri posse uideretur. non est autem damnandus ille Senator, qui, quam existimat optimam esse sententiam, eam sequitur, & approbat, etiam si postea res male succedat. & quamuis

COMM.

TEXT.

COMM.

quamuis intelligat rem interdum improbam de-
cerni, tamen eam confirmat, si necessitas incum-
bit, ne deterius aliquid contingat.

TEXT. Sic etiam Lacon ille, eum magistratus sui ratione
redderet, Ephorus enim fuerat, interrogatus, an eius
socij iuste condemnati uiderentur? respondit, uideri.
quid? nonne tu eadem censuisti? censui (inquit) Er-
go etiam tu iuste condemnari debes. Minime (ait il-
le) nam socij pecunia corrupti illa censuerunt, ego ue-
ro ex animi sententia.

COMM. Alterum exemplum eiusdem generis, quo ad-
uersarij conclusionem docemur euadere, addita
facti causa quidam Lacon (inquit) cum gesti ma-
gistratus sui ratione redderet, quippe qui Epho-
rus Lacedaemone fuerat, & ab aduersario interro-
garetur, an socios & collegas suos qui iam con-
demnati fuerant, recte & iuste condemnatos exi-
stimaret? respondit, uideri sibi iuste condemna-
tos. tunc aduersarius, nonne (inquit) tu eiusdem
consilij particeps fuisti, & eadem censuisti, pro-
pter quae illi condemnati fuerunt? respondit, ue-
rum esse, & se eadem censuisse, Ergo (inquit ad-
uersarius) etiam tu iuste condemnari debes. hic
Lacon, minime uero (inquit) non. n. eadem mea
est, quae illorum causa. illi enim pecunia corrupti
censuerunt ea, propter quae, condemnati sunt,
ego uero non pecunia corruptus, sed quia ita
sentiebam, & rectum esse putabam. Ephori erant
apud Lacedaemonios oppositi regibus, sicut apud
Romanos Tribuni plebis consulibus. fuerunt au-
tem à Theopompo rege constituti, ad infrin-
gendam regum potestatem, ut tertio de legibus
ait Cicero, nam satis constat ab Ephoris reget
aliquos fuisse eiectos alios sponte exulasse, alios
fuisse interemptos. Cicero secundo de officiis,
sic inquit; at propter hoc iniuriae genus Lacedae-
monij Lylandrum Ephorum expulerunt, Agin
regem, quod nunquam antea apud eos accide-
rat, necauerunt.

TEXT. Itaque post conclusionem nihil interrogare oportet,
neque etiam ipsam conclusionem, nisi cum adeo
uera & certa est, ut labefactari non possit.

COMM. Ut igitur interrogando, cum opus est, aliquid
proficiamus, aduertendum est (inquit) ne post
conclusionem aliquid interrogemus, imo uerò
nec ipsam conclusionem quidem interrogando
proferamus. nisi fortasse tam sit aperta & clara,
ut impudentissimi sit eam denegare. huius rei
mirus est artifex apud Platonem Socrates, qui
tam aptis interrogationibus utitur, ut aduersa-
rium quo uelit, facillime deducat, & incautum
saepe cogit ea concludere, quae paulo ante nega-
uerat.

TEXT. De ridiculis uero, quoniam usum aliquem in fo-
rensibus causis habere uidentur, & Gorgias dixit,
res serias aduersariorum risu discuti debere, con-
traque risum rebus serijs, satis dictum est in ijs, quae
de arte poetica sunt à nobis tradita: nam ibi quot ri-
diculorum species sint ostendimus.

10 Quoniam hic locus poscere uidebatur, ut de
ridiculis etiam aliqua uerba faceret, quae saepe
multum in iudicijs ualent, ideo nos admonet, à
se iam huic rei satisfactum fuisse in eis libris,
quos de arte poetica scripsit. tres enim libros de
artificio poetarum confecerat, sed ad nos unus
tantum peruenit. itaque locum etiam hunc de
ridiculis desideramus, quem accuratè tractauerat
Aristoteles, ut etiam in primo huius operis
libro significauit. quòd autem facetiae profint in
iudicijs auctoritate Gorgiae Leontini compro-
bat, qui dicere solebat, opus esse, res aduersa-
riorum scrias risu discutere, & contra, risum re-
bus serijs. nam quae resellere non possumus, in-
terdum facetijs & urbanitate diluimus. quòd
Ciceronem saepissime fecisse legimus, & praeci-
pue cum pro L. Murena contra M. Catonem,
& Ser. Sulpitium diceret, tam enim facete cau-
sam illam egit, ut totum iudicium risu dissolu-
tum fuerit, & M. Cato, cum risum continere
non posset, exclamauit; Dij boni ridiculum con-
sulem habemus? quamuis autem ab Aristotele
partem hanc hodie percipere non possumus, quae
iniuria temporum interiiit, tamen à Cicerone
penè perfectam habemus, apud quem libro de
Oratore secundo Iulius Caesar ingeniose pluri-
ma de facetijs atque urbanitate disputat, & Quin-
tilianus etiam libro sexto de hac eadem re multa
praecipit.

TEXT. Sunt enim ridicula, quae libero atque ingenuo ho-
mini conueniant, sunt etiam quae non conueniant.
itaque uidendum est ut apta sibi quisque sumat.

COMM. Ridicula dicta partim eiusmodi sunt ut etiam
ingenuis & honestis hominibus conueniant, ut
quae facetae sunt, & urbana. partim autem scurra-
rum tantum & mimorum propriae sunt, & homi-
ne libero prorsus indigna, quae diligentissime
sunt uitanda. hoc ita praecipit Cicero; uitandum
est oratori utrunque ne aut scurrilis iocus sit, aut
mimicus. & non ita multo post; praestet idem in-
genuitatem, & ruborem suum, uerborum turpi-
tudine, & rerum obscenitate uitanda.

TEXT. Dissimulatio uero magis ingenuum decet, quam
scurrilitas. nam dissimulator propriae uoluptatis
gratia ridiculis utitur; scurra uerò ut alterum oble-
tetur.

COMM. Dissimulationem quam Ironiam Graeci uo-
cant, Aristoteles minime probat, quippe qui de
illa, tanquam de uitio quodam, libro Ethicorum
quarto uerba facit, cui sit uitium scurrilitatis op-
positum, si tamen alterum faciendum sit, magis
ingenuo uiro conuenit, dissimulatione uti quam
scurrilitate. quòd ea ratione probat, quia dissimu-
lator, dum sibi detrahit, ut alios extollat, hoc ideo
facit, ut ipse oblectetur, & ex aliorum stultitia
uoluptatem ipse capiat. quòd frequentissime
Socrates faciebat, unde Zeno quidam Epi-
cureus, cum scurram Atticum appellauit, ut au-
ctor est Cicero, scurra autem id unum studet, ut
alijs

aliis risum moueat, quod omnino fordidum est, atque illiberale. de Socratis dissimulatione sic ait in Lucullo Cicero; Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione plus tribuebat ijs, quos uolebat refellere, ita cum aliud diceret, atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci *ἁποκρίσις* uocant, quam ait etiam in Africano fuisse Fannius: idque propterea uitiosum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate. in secundo uero de Oratore sic ait; Socratem opinor in hac ironia, dissimulantiaque longe lepore, & humanitate omnibus præstitisse.

TEXT. *Iam uero peroratio quatuor ex partibus cõstat; primum ex ea, quæ efficit, ut auditor nobis bene uelit, aduersarijs malè, deinde ex amplificatione, & diminutione, tum ex animorum commotione, ut afficiatur auditor. postremo ex enumeratione.*

COMM. Extrema pars orationis à latinis peroratio & conclusio, à Græcis *ἐπιλόγιος* uocatur, quo uocabulo etiam latini utuntur, ut in secundo de Oratore Cicero, qui cum in Epilogo misericordiam se mouisse putaret, & pro Cn. Plancio, ut miserabiliores Epilogos possem dicere. uolunt autem rhetores, perorationem magnam habere cum proœmio similitudinem, cum hæc duæ partes orationis auditoris gratia sint comparatæ, ut eius animus moueatur, sed in proœmio lenius & sedatius agendum esse censent, in peroratione uero uehementius & concitatius. Aristoteles ex quatuor partibus ait perorationem constare primum ex beneuolentia auditoris. deinde ex amplificatione, tum ex commotione animorum, postremo ex enumeratione. Cicero autem in Partitionibus duas tantum partes perorationi tribuit, hoc est amplificationem, & enumerationem. uerum sub amplificatione, quod satis constat, beneuolentiam, & commotionem animorum comprehendit, ut nulla in re discrepet ab Aristotelis sententia, nisi in distinctione partium. debemus igitur in peroratione laborare, ut nobis Iudices atque auditores bene uelint, aduersarijs autem malè, quod plurimum ad uincendum ualet. deinde uidere quæ sint extollenda atque amplificanda, & contra, quæ extenuanda atque deprimenda, quoniã (ut ait Quintilianus) uis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit, tum efficere, ut auditor moueatur, uel ad iram, uel ad misericordiam, & animo perturbetur, atque ita afficiatur, ut causa postulat. denique cum opus fuerit, breuiter ea repetamus atque enumeremus, quæ sparsim in tota oratione dicta fuerunt. cur autem hæc in peroratione facienda sint, rationes affert Aristoteles.

TEXT. *Fit enim hoc natura quodam ordine, ut postquam orator ostenderit, se uera dicere, aduersarium autè falsa, tunc laudet, & uituperet, & causam urgeat, atque expoliat.*

10 Primam partem perorationis explicat, qua efficere debemus ut auditor nobis bene uelit, aduersarijs malè. nam hoc (inquit) quasi naturale, ut cum orator probauerit ea, quæ dicit esse uera, & quæ dicta fuerunt ab aduersario esse falsa, tunc se ipsum laudet, aut eum, quem defendit, aduersarium autem uituperet, atque in hac re plurimum laboret, non aliter atque fabri ferrarij, qui cum instrumenta sua conformarint, tunc ea diligentius expoliunt, & splendidiora efficiunt. hoc enim translatò uerbo significare uidetur Aristoteles. Atque hoc quidem præceptum diligentissime Cicero seruat, quantis enim eloquentiæ uiribus P. Clodium uituperat in extrema orationis parte pro Milone, ex eo loco polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus grauisima decreta perfrerat, & quæ sequuntur. quantis deinde laudibus Milonem extollit, ubi eius uirtutem, constantiam, animi magnitudinem, res præclarissime gestas explicat, locus est notissimus.

Alterum autem ex duobus considerare oportet: uel ut ostendat, se bonum ipsis auditoribus fuisse, uel generaliter bonum. aduersarium uero uel ipsis auditoribus malum, uel absolute malum. Sed alibi sunt à nobis iam expositi loci, unde bonos aut malos conformare homines possimus.

20 Cum aliquem laudamus duobus modis laudare possumus, uel enim ostendemus eum, fuisse bonum ipsis auditoribus & in eos multa contulisse beneficia, quod potentissimum est laudandi genus in iudicijs, uel si hoc facere non potuerimus, ostendemus eum generaliter esse bonum & in omnibus suis actionibus se honestè & præclare gerere. quod si utrunque faciendi facultatem habuerimus, longè maior in oratione uis erit. quod pro Milone facit Cicero multis in locis; ut post narrationem; nihil dico quid Resp. consecuta sit, nihil quid uos, nihil quid omnes boni: nihil sanè id profit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem seruare potuerit, quin una Remp. uosque seruaret. in peroratione, commemorat, quæ beneficia in ipsos auditores Milo contulisset; plebem (inquit) & infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce fortunjs uestris imminebat, eam, quo tutior esset uita uestra, se fecisse commemorat, ut non modo uirtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimonijs deliniret: nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, uos non conciliarit meritis in Remp. singularibus. & cætera. paulo post generaliter eundem laudat, ubi sic ait; se nihil in uita nisi præclarissime fecisse, siquidem nihil sit præstabilius uiro, quam periculis patriam liberare. eadem est uituperandi ratio, uel enim aduersarium ostendemus, auditoribus ipsis malum fuisse, & eis damna multa intulisse, uel absolute malum esse, & multis flagitijs contaminatum, uel utrunque simul faciemus, ut copiosissime pro Milone Clodium uituperans Cicero facit.

facit. Sed quibus modis laudare aliquem tanquam probum uirum, & uituperare tanquam improbum possumus, in primo huius operis libro copiosè declaratum est. Itaque nos ad eum locum Aristoteles remittit.

TEXT. *Postquam autem iam hæc demonstrata fuerint, naturæ ordo postulat, ut uel augeantur, uel imminuantur. oportet enim ut res iam sint concessæ priusquam de earum quantitate disputari possit. nam corporum etiam accretio fit ex eis, quæ iam prius aderant. Sed unde uel amplificatio uel imminutio ducatur, loci supra sunt expostiti.*

COMM. Secunda perorationis pars est amplificatio uel diminutio, cuius licet proprius locus sit in perorando, tamen etiam in cursu ipso orationis (ut ait in Partitionibus Cicero) declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa, non oportet autem uti amplificatione aut diminutione nisi postquam res iam demonstrata fuerint, quas augere uel imminuere uolumus. ridiculus enim habetur ille, qui crimen amplificat, quod adhuc est dubium, & minime probatum. nam antequam de alicuius rei quantitate differamus, constare oportet illam esse. corpus enim, exempli gratia, quod non est, neque augeri, neque minui potest. & omnis quæ fit in corporibus accretio, ex eis fieri solet, quæ iam prius aderant, quare uidentum est ut causam nostram accurata prius disputatione confirmemus, & rationes aduersariorum infringamus, antequam ad amplificandum accedamus. Causa uero benè confirmata licebit eis ex locis eam amplificare, qui supra iam in primo libro sunt à uobis expostiti. Cicero in Partitionibus docet quemadmodum amplificatio fiat, & uerborum genere, & rerum, & de utraque amplificatione, uerborum (inquam) & rerum, multa egregia præcepta tradit. quem locum nos in commentariis nostris in Partitiones accuratè exposuimus, & plurimis exemplis illustrauimus. Itaque sicuti placet, inde petere potest, quæ ad hunc etiam locum faciant.

TEXT. *Postea uero, cum iam perspicuum est, quæ & quanta sint ea, quæ tractantur, permiscere motus animorum opus est. sunt autem hi potissimum, misericordia, indignatio, ira, odium, inuidia, æmulatione, contentio. qui quidem unde sumantur, antea declaratum est.*

COMM. Post amplificationem, & diminutionem omnino ratione contendendum est, ut animos audientium commoueamus, hoc enim in peroratione plurimum ualet. quæ in re tantum excellit Cicero, ut sæpe aduersarios de omni statu deiecerit, sicut ipse gloriatur in Oratore ad Brutum. declarant hoc eius conclusiones, quæ tam uehementes sunt, & incitatae, ut etiam dum leguntur, inflammare animos, & conturbare uideantur. Septem autem potissimum animorum motus in peroratione permiscendos ait Aristoteles, Mi-

ricordiam, indignationem, odium, inuidiam, æmulationem, contentionem, de quibus initio secundi libri copiosè disputauit. & quibus rationibus excitari possint ostendit. ut nihil opus sit eadem hoc in loco repetere.

TEXT. *Itaque reliquum est, enumerare quæ iam antea dicta sunt. hoc autem commodè fiet, si id seruetur, quod in proæmijs quidam seruari debere non rectè iubet. aiunt enim eadem sæpius in proæmio repeti debere, ut facilius percipiantur. Sed ibi rem tantum exponere opus est, ut ne lateat id, de quo futurum est iudicium: hic uero summam ea repetere oportet, quæ demonstrata sunt.*

COMM. Perorationis quarta pars est enumeratio, cum ea breuiter in extrema oratione repetimus, quæ iam antea copiosè disputata fuerunt. in ea (inquit Aristoteles) id obseruare debemus, quod quidam imperiti rhetores aiunt in exordio faciendum esse, dicunt enim eadem sæpius in proæmio repeti debere, ut facilius percipiantur, quod præceptum omnino est absurdum, cum in exordio satis sit, rem ipsam proponere, de qua sumus acturi, ut intelligant iudices id, de quo iudicium futurum est. at uero in peroratione sæpe utilissimum summam ea repetere, quæ iam demonstrata fuerunt, ut nihil dubitationis in animis iudicum relinquatur, cum uideant omnia quæ opus erat, fuisse comprobata. quod accuratissimè pro P. Quintio, Cicero facit, ut iudicibus quæ demonstrata fuere quasi oculis subijciat.

TEXT. *Initium autem enumerationis illud erit; cum dicet orator, ea se præstitisse, quæ pollicitus fuerat. itaque repetere oportet quæ sunt expostita, & quare. Ea uero uel ex aduersariorum contentione dicuntur, ut cum ea conferuntur, quæ de eadem re ambo dixerunt, uel quæ non ex aduerso, neque de eadem re. ut, Iste quidem de hac re sic dixit, ego uero hac, atque hac de causa.*

COMM. Docet unde sumendum sit enumerationis initium, & quo modo faciendum sit. cum enim orator causam suam partitur, quod post narrationem ferè fieri solet, tunc promittit ea, quæ probaturus est, ut pro P. Quintio; ostendam primum causam non fuisse curæ Prætoris postulare, ut bona P. Quintij possideres, deinde ex edicto te possidere non potuisse, postremo non possidisse, ergo in enumeratione debet orator hoc initium sumere, ut dicat eam se præstitisse, quæ pollicitus fuerat. sic in ea oratione pro P. Quintio Cicero repetit omnia singillatim, & ordine suo quæ probauerat, neque simpliciter repetit, sed addit etiam, quare, ut præcipit Aristoteles. Ostendi (inquit) quam multa ante fieri conuenerit, quam hominis propinqui bonæ possideri postularentur, præsertim cum Romæ domus eius, uxor, liberi essent. & procurator æque utriusque necessarius, docui cum desertum esse dicat Vadimonium, & quæ sequuntur.

sequuntur. Multis autem modis fit repetitio, uel enim ex aduersariorum contentione fit, uel per ironiam, uel per interrogationem uel per ordinem naturæ. contentio uero aduersariorum fit in enumeratione duobus modis, aut enim argumenta è regione collata repetuntur, quæ sunt ab utroque de eadem re dicta, aut non ex aduerso, sed tantum repetuntur ea, quæ à te, & quæ ab aduersario dicta fuerunt. exemplum ponit Aristoteles hoc modo; *Iste quidem de hac re sic dixit, ego uerò hæc, atque hæc de causa.* Cicero de lege Agraria contra Rullum sic enumeratione utitur in extrema oratione, ut rationes suas cum aduersariis conferat hoc modo; Et quoniam qua de causa, & quorum causa ille hoc promulgauit ostendi, doceat ipse num ego quem possessorem defendam cum agrariæ legi resisto. Syluam Scantiam uendis, Resp. possidet; defendo. Campanum agrum diuidis, uos estis in possessione, non cedo. deinde Italiæ, Siciliae cæterarumque prouinciarum possessiones uenales ac proscriptas hac lege uideo, uestra sunt prædia, uestræ sunt possessiones, resistam, atque repugnabo, & reliqua. pro Roscio Am. scelerata aduersariorum facta repetit, per contentionem, hoc modo; prædia mea tu possides, ego aliena misericordia uiuo, concedo, mea domus tibi patet, mihi clausa est, fero. familia mea maxima uteris, ego seruum habeo nullum, patior & ferendum puto. in eadem oratione, ubi criminationem Erucij concludit, ita ait; conueniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut seruos liberos ne? quos neque ut conuenire poterit, neque qua ratione inducere, neque ubi, neque per quos, neque qua spe, aut quo precio potes ostendere, ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romæ multis annis fuerit, neque de prædiis unquam temere discesse rit. & cætera.

TEXT. *Vel per ironiam, ut, Iste quidem hæc commemorauit, ego uero hæc, & Quidnam fecisset si hæc probasset, non autem illa?*

COMM. Enumeratio per ironiam interdum fieri solet, ut si quis dicat, iste quidem hæc commemorauit, ego uero hæc, & contraria tamen intelligi uelit. ut quæ ipse commemorauit, & probauit, per ironiam dicat ab aduersario probata, quæ uero dixit aduersarius, fingat à se dicta. sic enim figurata enumeratio gratiam habebit & uenustatem, animosque iudicum excitabit. fictio etiam quædam est ironiæ species, ut, *Quidnam fecisset si hæc probasset?* non autem illa? est pulchra enumeratio cum Ironia apud Ciceronem in extrema oratione de lege Agraria, quam habuit in senatu, his uerbis; cum ostenderit nihil esse metuendum, nullum exercitum, nullam ma-

num, nullas colonias, nullam uenditionem uectigalium, nullum imperium nouum, nullum regnum deueniale, nullam alteram Romam, neque aliam sedem imperij nobis consulibus futuram, summamque tranquillitatem pacis, atque ocij, uerendum credo nobis erit, ne uestra ista præclara lex agraria magis popularis esse uideatur. cum uero scelera consiliorum uestrorum, fraudemque legis & insidias, quæ ipsi populo R. à popularibus Trib. pl. fiant ostendero: pertimescam credo, ne mihi non liceat contra uos in concione consistere.

TEXT. *Vel per interrogationem, ut, Quid est, quod à me non demonstratum sit? uel, Iste quid confirmauit?*

COMM. Fit etiam enumeratio per interrogationem, ut, *Quid est, quod à me non demonstratum sit, cum hoc & illud planum tecerim? quid autem iste confirmauit? cum ego hæc & illa falsa esse docuerim?* Cicero pro Roscio Am. dubium est, ad quem maleficium pertineat? cum uideatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium, eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera egētem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? nunquid hic aliud uidetis obstare Roscio nisi quod patris bona uenierunt? & reliqua.

TEXT. *Vel igitur hoc modo per collationem, uel ordine natura non immutato, sicuti res antea dictæ sunt, hoc modo; ut si prius ea repetas, quæ ipse probasti, deinde, si uolueris, seorsum etiam quæ dixit aduersarius.*

COMM. Quartum enumerationis modum adiungit, qui fit simpliciter ordine quodam naturali, cum ea repetuntur, quæ sparsim in oratione dicta fuerunt, sine ulla contentione, aut collatione. nam tres illi modi, quos supra posuit Aristoteles, fere per collationem cum aduersariis fieri solent, ut exempla ipsa docent. Aut igitur (inquit Aristoteles) enumeratione utemur hoc modo per collationem, ut docuimus, aut simpliciter naturæ ordine non immutato, cum res ita repetuntur, ut antea dictæ fuerunt. tunc enim uel ea tantum repetere possumus, quæ ipsi probauimus, uel si uoluerimus, etiam quæ dixit aduersarius. hoc autem non est necessarium, & ab oratoris iudicio pendet, ut tunc id faciat, cum esse causæ suæ commodum intelliget. Est illa simplex enumeratio pro lege Man. Quare cum & bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissimè sit administrandum, & cum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis uirtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitabitis Quirites, quin hoc tantum boni, quod à Diis immortalibus oblatum & datum est, in Remp. conseruandam atque amplificandam conferatis? nam eo ordine singula repetiuit, atque

atque enumeravit, quo antea copiosè demonstraverat.

TEXT. *In peroratione conuenit illud dicendi genus, quod dissolutum uocatur, ut peroratio, non autem oratio sit: Dixi, audiistis, rem tenetis, iudicate.*

COMM. De extrema perorationis parte loquitur, in qua genus dicendi solutum conuenire uult, quod fit, cum nullæ coniunctiones adhibentur, sed uel membratim, uel cæsim loquimur, ut intelligant auditores nos ad extremum peruenisse, & ne pars illa uideatur amplius oratio con-

iunctionibus ligata, sed peroratio soluta & libera, & à reliqua oratione disiuncta, ut si quis ita totam orationem claudat; Dixi, audiistis, rem tenetis, iudicate. Cicero pro A. Cluentio, conseruate A. Cluentium, restituite incolumen municipio, amicis, uicinis, hospitibus quorum studia uidetis reddite, uobis in perpetuum, liberisque uestris obstringite. uestrum est hoc Iudices, uestre dignitatis, uestre clementie. pro L. Flacco, Misere mini familie Iudices, misere mini fortissimi patris, misere mini filij.

Tertij & ultimi libri Commentariorum M. Antonij Maioragij,
in Rhetoricam Aristotelis, finis.

SERIES CARTARVM.

* ** ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ, Aa Bb Cc Dd Ee Ff.

Omnes sunt quaterniones, præter Ff, qui est quinternio.

INDEX RERVM, & uerborum copiosissimus.

Primus numerus paginam, secundus lineam indicat: a, uero primam columnam: b, secundam. In primo quaternione, quia singulis paginis non affixus est numerus, ideo a, primam columnam: b, secundam: c, tertiam: d, quartam monstrabit.

A

Busio.	402.30.b	Adorationes, nona honoris species.	65.30.b
Academici bonum esse felicitatis partem uolunt.	56.30.b	Adulator est incundus, & cur.	142.50.a
Academici assertionem sustinebant.	264.40.b	Adulatoribus cur delectemur.	145.50.b
Accipere, quam facere, prestat iniuriam.	95.30.b	Adulatores in presentia laudant.	229.20.a
Accusator debet in peroratione criminari.	426.10.b	Quid facere soleant.	229.40.a
Accusator crimina obiecta prius confirmat: tum contraria refellit. 448.20.b. quandoque contra fit, ut Callistratus fecit.	448.30.b	Adulteri qua pena afficerentur.	161.10.a
Accusatori & defensori quot, & quid uidenda.	125.50.a	Aduersaria, qua dicantur.	182.20.b
Accusare & maledicere, differunt.	212.30.a	Aduersarij qui dicantur.	97.10.b
Achilles laudatus, quod honore uita ante tulerit.	45.40.b	Aediles cereales.	49.30.b
Achilles fortunatus, Homeri carmine.	64.20.b	Aeger.	396.40.a
Αχιλλεύς qui dicantur.	152.30.b	Aegina Piraei Lippitudo.	401.30.a
Αχιλλεύς qui dicantur.	153.50.a	Aegineta.	302.30.a
Acroama suauis quodnam sit.	141.30.a	Aegypti quid regi responderint de filiis.	438.50.a
Aetio, & pronuntiatio ab Arist. inuenta.	343.30.a	Aemon Creontis filius.	450.30.b
Est quasi uita orationis.	343.40.a	Aemulatio, quid sit, & qua bona, ac quomodo affecti hoies amulentur, & in quibus hominibus.	256.40.b
Aetio rhetorica a nemine pertractata.	343.30.b	Aemulatio humano generi ualde utilis. ibidem.	
Aetio histronum, instituta a Claucone Teio.	343.30.b	Aemulatio duplex, in laude, & in uitio.	257.10.a
Aetio a Quintiliano curiose conscripta.	343.40.b	Aemulatio est bonorum uirorum. Differt ab inuidia.	257.30.a
Aetio in quo consistat.	343.50.b	Aemulatores qui sint.	257.10.b
Quid sit.	344.10.a	Aemulatio inter clarissimos uiros, & in literis.	257.50.b. & 158
Vocis soni, acutus, grauis, medius quando adhibendi.	344.50.a	Aemulatio propter qua bona concitetur.	258.10.b.
Numeri, quibus utendum sit.	344.10.b	et deinceps.	
in Aetione tria consideranda.	344.30.b	Aemulatione digni qui sint.	258.40.b. & 259. per totum.
Aetio in dicendo una dominatur.	344.40.b	Aemulus quis dicatur.	257.20.b
Aetionis natura.	345.10.b	Aenesidemus Leontinorum rex.	157.30.b
Aetio neglecta quantum damni reo asserat.	345.20.b	Aenigmata, quando dicenda.	294.10.b
Aetio in miserationibus plurimum ualet.	346.20.b	Aenigmata ex translationibus effici.	357.30.a
Aetionis & elocutionis differentia.	346.40.b	Aenigmata, inter urbanitates.	407.10.b
Aetio, in dicendo primas, secundas, & tertias tenet.	415.50.a	Aenigma Ausonij ad Theonem.	407.40.b
Aetio omnis cum motu coniuncta est.	440.20.a	Aenigma Ciceronis in Pletorium.	407.50.b
Aetiones de dolo malo, de inoff. test. & quod metus causa.	182.20.a	Aequalis aequalem delectat.	145.10.a
Aetus est imitatio.	406.40.a	Aequum, & bonum quid sit.	165.10.a
Ad aliquid quadam referri.	29.10.b	Id esse in uoluntate legislatoris.	165.20.b
Αδύνατος quis sit.	275.50.a	Aequa & bona, & equi & boni qui dicantur.	166.20.a
Adiuncta & consequentia.	74.10.b	Aeschines contra Demosth.	365.20.a
Admiratio est incunda res.	142.40.a	Aeschines bilanci similis.	365.20.a
Admiracione quinam afficiantur. ibidem.		Aesion.	402.50.a
Adolescentium mores, qui.	260.40.b. & deinceps.	Aetates quae, & quot.	260.20.b
Adolescentium opera, uirorum consilia, senum uota.	269.30.b	Aetatis media mores.	268.20.b. etas constans.
		268.40.b	
		Aetas media omnium praestantissima.	269.20.b
		Affectatio, odiosa.	351.30.a. 362.10.a
		Gg	Affectus

Index.

- Affectus non motos esse Athenis.* 540.d
Affectus, de quib. 2. lib. agitur, cur mouendi. 187-40.a. & infra.
Habent precipue locum in iudicijs. 188.40.a
Affectus qui sint. 190.10.a. *agritudo & uoluptas eos comitatur.* 190.40.a
in Affectu excitando, tria cōsideranda. 190.10.b
Affectus unde nascantur. 190.50.b
Affectus, orationis ornamenta, & lenocinia, superuacanea. 346.10.a
Africanus minor, dissimulator. 202.10.a
Africani uox laudata. 95.20.b
Agatho poeta tragicus. 281.50.a
Ἀγῶν quid sit, & quō latine dicatur. 78.10.b
Agendi facultas in bonis numeratur. 78.20.a
Agere summo iure. 153.50.a
Ager publicus coli non poterat nisi conductus esset a censoribus. 163.10.b
Agricola reprehenditur, de inductione. 27.30.a
Agricola uiri iusti & agricultura laus. 210.30.a
Agricultura cur reliquis praestet artibus. 90.50.a
Aglans ab Apolline beatus iudicatus. 73.50.b
Agnominatio. 396.20.a
Ἀγῶνες πολιτικοὶ. 276.40.a
Ἀγῶνιστικὴ oratio. 414.50.b
Agunt homines omnia propter septem. 128.40.b
Agypta. 354.10.b
Ἀλαζόνες, i. uentosi homines. 25.10.b
Ἀλαζονία uentus latine dicitur. 25.10.b
Alcibiades contumeliosus fuisse dicitur. 194.20.a
Alcibiades. 271.20.a
Alcidas Eleates. 160.20.b
Alcidas frigida oratiōe utitur. 361.20.a. *et infra.*
Epithetis non ut condimentis, sed ut cibus utitur. 362.10.a
Nimis crebra Epitheta adhibet. 362.20.a
Metaphoras nimis affectatas adhibet. 364.10.a
Alcidas apud Messenios. 306.30.b
Alcinoi apologus. 439.30.a
Alcm. con tragadia Theodectis. 308.40.a
Alea legibus uetita. 140.10.b
Alexander Achillem occidit. 310.10.b
Alexander Helenam rapuit. 310.30.a
Alexandri magni uox de uectigalibus. 50.40.a
Alexandri liberalitas. 228.40.a
Alexandri magni natura. 261.20.b
Alirrhothius a Marte occisus. 318.10.b
Allegoria. 357.50.a
Allegoria. 402.30.b
Amabiles sunt, qui uirtute aliqua ualent, qui sunt in honore, qui morū suauitate praestant, qui nō sunt litis amatores. 210.30.b
Qui iocose & facile mordent, & mordentur. 211.30.a
Qui bona nostra laudant. 211.50.a
Qui mundi sunt in apparatu, & uestitu. 211.20.b
Qui non recordantur iniurias. 211.50.b
Qui nostri sunt studiosi. 212.50.a
Amantes iniuriosi sunt. 157.10.a
Amare quid sit, quos amemus, & quibus de caussis. 208.30.a
In amando esse debent uoluntas, et conatus ibidē.
Amantur inimici inimicorum. 209.40.b
Et qui benefici sunt. 210.10.a. *Et liberales.* 210.10.a
Et qui non sunt formidolosi. 214.50.a
Amare oportet, ut aliquando sis osurus. 297.50.a
Amari quid sit. 142.20.a
Amarus, quis sit. 127.10.b
Amasis rex. 244.10.b
Ambigua, multa. 175.40.a
Ambigua uitanda in emendata locutione. 367.40.a
Ambigua esse distinguenda. 453.20.a
Ambiguitas uitanda in emendata locutione. 368.30.b
Fit in simplicib. uerbis. In cōiunctis. 368.40.b
Quandoq; nō uitanda, & quando. 50.b
Quam utilitatem hęc ratio offerat ambiguorum. 369.30.a
Ambiguitas, circumlocutiō, & generalia dicta, similia. 370.20.a
Ambitio miserrima dicitur. 127.40.a
Ambitiosi cur muneribus capiantur. 66.40.a
Amicitia quid. 71.10.a
Amicitia triplex. 71.30.a
Amicitia pretiosissimum genus diuitiarū. 77.10.b
Amicitia maxima omnia bonorū externorū. 77.10.b
Amicitia est multorum bonorum efficiens. 77.10.b
Amicitia iucundissima, quae. 142.30.a
Amicitia quid sit. 208.50.a
Amicitiae species, quae. 214.20.b. *Amicitiam conciliantia.* 214.30.b
Amicitia non cum quouis iungenda. 235.40.a
Amicus quid sit. 71.20.a
Amicus est una anima in duobus corporibus habitans. 77.20.b
Amicus certus in re incerta cernitur. 101.10.b
Amicus in iucundis rebus numeratur. 142.10.a
Amicus quid sit. 208.20.b
Amicus uerus, quis. 208.30.b
Amicus ab adulatore quomodo noscatur. 208.40.b
Amici inter se qui sint. 209.20.a
Amici quibus simus. 209.50.a
Amici amicorum amantur. 209.20.b
Et Clementes, ac placabiles. 211.50.b. *Et non male dici.* 212.20.a
Et pares. 212.30.b. *Et amulos.* 213.10.b
Amici Reip. oratori noscendi. 51.20.a
Amici, Theſauri, & praesidia regni dicuntur. 71.40.a
Amici proprium est, laetitiam, non dolorem afferre. 200.30.b
Amicorum communia omnia. 77.20.b
Amor, quando incipiat. 139.10.a
Amor filius paupertatis a Platone dictus. 336.20.a
Amor Caunius, in malam partem dicitur. 336.30.a
Amphiarus uates. 308.50.a
Amphiboliae species innumerabiles ne sint. 175.20.a
Amphibrachus quot e syllabis constet. 387.10.b
Ἀμυδοξείν quid significet. 22.30.a
Amplificatio est, in qua est tota uis oratoris. 46.50.b
Amplificatio

Index.

- Amplificatio frequens apud poetas.* 98.50.b
Amplificatio potissimum in genere demonstratiuo.
 122.20.a
 Eius præcipuus locus est in exornatione. 124.30.a
Amplificatio cur demonstratiuo generi maxime conueniat. 124.10.b
Amplificatio criminis fit duob. modis. 169.10.a
Amplificatio, communis omnium generum dicendi.
 277.30.a
 in Amplificatione summa laus eloquentiæ est. 277.40.a
Amplificatio culta a sophistis irrita ab Agefilao rege. 277.10.b
Amplificatio demonstratiuo generi maxi. conuenit. 277.50.b
Amplificatio a fine cuiusque generis trahenda. 284.30.b
Amplificatio & diminutio non est elementum enthy-mematum. 340.50.a
Amplificatio quattuor modis. 372.30.b
Amplificatio per dissoluta, et per repetitionem. 418.30.a
 Et per contentionem. 421.40.b
Amplificatio, & diminutio in peroratione. 456.10.a
Amplificatio quando adhibenda. 456.20.a
Amplificatio quomodo fiat. 456.30.a
Amplitudo & granditas orationis ut fiat. 372.40.a
Epitheta, & tralationes ad hoc faciunt. 373.20.a
Numerorum libertas, & nominum distinctio. 372.20. & 30.b
 Commemoratio eorum, quæ nõ adsunt. 374.10.a
Anacharsis Scytha temperatissimus. 113.20.b
Anagnorisis quid. 144.50.b
Analytici libri qui uocentur. 26.20.b
Αναβολαί prolusiones diuysanborum. 390.30.a
 393.20.b
Αναλαμβάνειν quid significet. 161.10.b
Anaxagoras in filij morte non doluit. 118.40.b
Anaxagoras honoratus apud Læpæcenos. 317.20.a
Anaxandrides. 401.30.b. & 410.30.b
Anaxandrida Gerontomania. 417.10.a. Pij. ibidem.
Anaxandrides Rhodius decies nictor euasit. 417.20.a
Anaxilas Messenius. 359.30.a
Androcles rhetor. 328.20.a
Andronicus histrio Demosth. erudiuit. 345.20.a
Androtion contra Idrieum. 365.10.a
Animus commouendus in peroratione. 456.40.a
Anipi per motiones ad fidem faciendam. 21.40.a
Antibana præstantiora, quam corporis. 58.30.a
Animi uis duplex. 190.40.a. partes dua. 190.50.a
Anibalæ responsum de Imperatorib. 97.20.b
Annona, tam in consultationem uenit. 52.40.b
Annuli ferrei apud antiquos in usu. 165.50.b
A triumphantib. & a senatorib. gestabatur ibide.
 Aureis autem utebantur legati. 166.10.a
Antidosis causa, quæ ueniam efficit. 434.50.a
Antigona cum Argia a Creonte necata. 160.30.a
Antigonus rex. 321.30.b
Antimachus poeta. 374.10.a
Αντιμουρ 362.20.b
Αντιμουρία, cum lex legi contraria est. 174.40.b
Antipho tragicus. 200.30.a. Tabulam proposuit, in qua se animis curationem adhibere pollicebatur. 200.50.a
Antipho poeta. 237.30. Thucididis magister fuit. 238.10.a
Antipho tragicus poeta. 326.10.a
Antispastus. 387.30.b
Antisthenes Cynicæ sectæ auctor. 366.10.b
Αντισπίρατα dilemmata. 321.30.b
Αντισποπος dialecticæ Rhetoricæ. 1.40.a
Αντισποπος quomodo explicetur a Cice. 1.10.b
Αντισποπος apud Aphrodisicū quid significet. 1.10.b
Αντισποπος an sit ex altera parte respodere. 1.30 d
Antistrophe ueterū poetarū. 390.40.a. 393.40.b
Antocles orator. 318.30.a
Apelles Protogenem reprehendebat. 379.40.a
Apellis consuetudo, nullū diem sine linea ducendi. 142.30.b
Aper Calydonius. 310.10.a
Aperta, & occulta, unde trahatur argu. 322.50.a
Aperta hic quo modo probanda, & occulta quomodo concedenda. 322.30.b
 Hic locus plurimum ualet ex ijs, qui cōtra commu- nes opiniones dicuntur. 323.10.a
Apicius a sotorum princeps. 136.30.b
Απλῆς quid significet apud Arist. 32.20.b
Απίδειξις quo uocabulo explicanda sit. 19.20.b
Apollinis tria epitheta. 388.50.b
Αποπαλνοσις. 422.40.a
Αποπατινα contraria. 307.30.a
Apothegmata Laconica, quādo cōueniant. 294.40.a
Αποθηγmata, urbana. 407.50.a
Αποτύχημα, αμάρτημα, αδικημα, quid sint. 166.40.a
Αποτυχημα. 235.10.a
Appetitus duplex. 128.40.b
Apetitus duas habet potentias. 190.40.b
Appius de Luculli pecore. 405.30.a
Approbatum in re iudicata, quid. 317.30.b
Apuleius compositione frigida utitur. 160.40.a
 Nimis crebris Epithetis abundat, & poetice exul- tat. 361.10.b. & infra.
Ridiculus est. 362.40.b
Aqua cur optima dicatur a Pindaro. 92.10.b
Aqua & igni cur interdicitur exulibus. 92.20.b
Aquila Romanus de repetitione. 416.30.b
Arbiter equū & bonū spectat, iudex legē. 168.10.a
Arbiter quis sit, & cur honorarius ibidem.
Arbiter & iudex quomodo differant. ibidem.
Arbiter & ara, idem. 406.30.b
Arbitrari uerbum in dicendo testimonio. 264.50.b
Αrcades αὐτόχοροι. 58.50.b
Αrcades προσηλυτικοί, disti. 59.10.a
Αρχι 409.30.b. & 410.10.a
Archelans Macedonia rex Soc. ad se euocabat. 314.50.b
Archidamus rex, cur multatus. 59.40.b
 Gg 2 Archidamus

Index.

- Archidamus.* 365.30.a
Archilochus cur a Lacedaemonijs pulsus. 227.10.b
Archilochus apud Parios honoratus. 317.10.a
Archilochus quomodo maledictis uexarit Lycambem. 450.50.a
Architas arbitrum, & aram idē esse dixit. 406.20.b
Archita dictum de iracundia. 132.30.b
Areopagita taciturnior, qui dicatur. 6.10.a
Areopagita nolebant extra causam quicquam dici. 5.20.d
Areopagita qui fuerint. 5.30.d
Areopagita noctu, & taciti iudicabant. 5.50.d
Argumentum propriae notae. 34.40.b
Argumentum a maiore quod nocetur. 309.30.a
Argumentum a minore, quod dicatur. ibidem.
a tempore. 311.30.a. *quo saepe utitur Cic.* 311.10.b
a fictione. 311.30.b.a. *Definitione.* 313.20.b
Argumenta in quaque arte, unde ducenda. 40.30.b
Argumenta neque exordio, neque perorationi conuenire. 446.10.a
Argumenta resellentia sunt praestantiora. 448.10.a
Argumenta contrahenda esse. 453.10.a
Argumentatio aut necessario, aut probabiliter concludit. 34.20.b
Argumentatio quid sit. 34.30.b
Argumentatio iudiciali generi maxime conuenit. 124.10.b
Argumentatio, & locus, non idem. 340.20.b
Argumentationes duob. modis dissolui. 335.10.b
Argumentandi duo genera. 33.40.a
Arioli generatim multa praedicunt. 369.10.b
Aristides quare Enthymematicus dicatur. 5.30.a
Aristides cur Themistoclis consilium repudiarit. 45.40.a
Aristippus quid moneret. 78.30.b
Aristippus Cyrenaicus, Soc. auditor. 318.30.b
Aristocrata, quod genus Reip. 54.10.a
Aristocrata quid. 105.30.a
Aristoteles aliorum scripta combussit, & cur. 153.10.a
Aristo. quem fructum a philosophia tulerit. 172.40.b
Aristo. quando cepit uespertinis horis docere. 345.50.a
Aureum flumen orationis fundit. 346.30.a
Arrogantis hominis qualis oratio. 377.40.b
Ars sine exercitatione non confert ad dicendum. 4.30.a
Ars ab experientia gignitur frequentatis actionibus. 29.50.b
Ars ex quibus constat. 30.20.a
Ars & uirtus semper in difficili uersantur. 92.30.b
Ars naturam imitatur. 343.10.a
Ars in oratione occultanda. 350.40.a
Quomodo occultetur. 351.10.a
Ars dissimulanda. 379.10.b
Artis cognitio in praeceptis est. 19.20.a
Artis usus in quibus sit. 19.20.a
Artes ad loquendum pertinentes, quinque. 2.30.c
Artes certam habere materiam. 3.10.c
Artes quaedam propriae, quaedam communes. 13.30.a
Artes διδασκαλικαί quae sint. 19.50.a
Artes non contineri certo numero. 39.20.b
Artes nouae sunt honore dignae. 64.10.a
Artes mercenariae, uiles. 116.30.b
Artes & scientia sunt rerum possibilium. 279.40.b
Artificium occultandum, & quo modo. 351.10.a
Artificiose probationes, quae. 20.30.b
Ipsarum tria sunt genera. 21.20.a
Artoxerxis liberalitas in rusticum. 64.40.a
Asoti qui dicantur. 126.40.b
Aspectus sunt multa uoluptates. 136.50.b
Affertatio semper auget res. 229.30.a
Assimilatio quid sit. 396.10.a
Ἀσεία καθήματα quae dicantur. 246.40.b
Atalanta, a Meleagro adamata. 200.30.a
Atalanta uirgo. 310.20.a
Atasthalia natura. 361.20.a
Athenienses agros steriles habebant. 53.10.a
Athenienses αὐτοχθόνες. 58.50.b
Athenienses Athenis laudare, facile. 117.50.b
Athenienses scire recta, sed nolle facere. 129.20.b
Athenienses quo modo laudari possint. 301.30.b
Et unde uituperari. 302.20.a
Athenienses frumento importato utebantur. 400.30.b
Atheniensium res, qualis. 55.20.a
Athyma poesis. 361.20.a
Atymia. 194.30.a
Atlantis columna, quae. 417.40.a
Atrocius quid dicatur. 171.30.a
Atrox & terribile differt a miserabili. 244.30.b
Attentio in exordijs quomodo paratur. 427.20.a
Attentio non semper facienda in exordio. 426.20.b
Attentio in omnib. partib. orationis. 428.40.a
Attica olearum ferax. 328.50.a
Attici in urbanis dictis excelluerunt. 397.10.b
Attici sales. Atticus lepos, Attica eloquentia. ibidem.
Auaritia semper alieni appetens. 126.30.b
Auarus, licet diues sit, tamen mendiculus est. 62.50.b
Audacia alitur impunitate. 220.30.a
Audentes fortuna iuuat. 226.20.b
Auditor sic afficitur, ut orator. 377.40.a
Attonitus quandoque uidetur. 377.50.a
Auditorum duo genera. 7.50.c
Auditorum tria genera. 42.10.a
Auditus uoluptates, quae. 136.50.b
Auguria, auspicia, omnia, apud ueteres. 226.20.a
Augustus. 377.10.b
Auscultator, quis uocetur. 42.10.b
Ausonius Gallus. 407.40.b
Ἀγχιμαχος quando sit orator. 21.10.b
Ἀγχαρίστους quis dicatur. 58.10.b
Ἀγχαρίστους qui dicantur. 58.50.b
Ἀγοράγους apud Graecos. 387.30.a
B
Bacchus quibus nominibus uocetur. 355.10.a
Bacchi sacra, & quid in eis fieret. ibidem.
Bacchi adulatores, se artifices uocabant. ibidem.
Bacchius pes. 387.10.b
Βάκκος, questio, cum quis torquetur. 182.50.b
Barillus

Index.

- Batillus uersus Virgilianos sibi uendicauit.* 230.
 20.a
Beatus quis ex Metrodori sententia. 57.50.a
Beatus ex incunditate uita. 57.50.a
Beatus dicitur, qui uacat omnibus malis, & habet bona omnia. 76.30.b
Beati non sunt, qui in calamitatibus uersantur. 57.
 20.a
Beatitudo, & felicitas pro eodem. 121.20.a
Bellerophon. 237.30.a
Bellum & pax qui in deliberationem ueniunt. 49.
 10.b
Bellum qui suadere uult, quæ nosse debeat. 301.
 30.a
Bella præterita noscenda suasori. 51.30.a
Bella non solum sua Reip. sed aliarum etiam noscenda. 51.50.b
Benefacta male locata esse malefacta. 144.10.a
Beneficium quid sit, quando magnum, aut paruum, Vide, gratia.
Beneficium acceptum aeternæ memoriæ figendum. 114.10.a
Beneficia bonore digna, quæ. 63.40.b
Beneficia nihil, incunda esse. 143.50.b
Beneficia non commemoranda. 167.20.b
Beneficia non esse in quinque genera conferenda. 178.30.a
Beneuolentia quomodo capretur. 430.10.a
Benigni hominis oratio. 377.40.b
Bias unus e septem, quæ bona putaret. 78.30.b
Biantis sententia de amore reprehensa. 265.40.a
Bis ad eundem lapidem impingere. 170.10.b
Bis dat, qui cito dat. 209.10.b
Blasphemia in uersio, argumentationis genus. 322.
 30.a
Böchyris rex Aegypti iustus. 112.40.a
Bæotij similes illicibus. 366.20.a
Bonus non cur legibus pareat. 72.40.b
Boni proprium est, ut propter se expetatur. 90.
 10.a
Boni beati censentur, mali miseri. 57.10.a
Bonos esse, quos inimici laudant. 82.10.a
Bonum esse id, quod omnia concupiscunt. 56.
 30.a
Bonum esse partem felicitatis. 56.30.b
Bonum quid sit, & uaria eius descriptiones. 72.50.b
Bonum esse, quod per se sufficit. 73.40.b
Bonum quanto maius est, tanto optabilius. 75.10.b
Bonum censeri, quod a feminis lectissimis indicatur, & a uiris sapientibus, & dijs. 82.20.b
Bonum habet rationem finis. 90.10.a
Bona maxime utilia, esse quattuor. 15.20.b
Bona animi, corporis, & externa, partes felicitatis. 56.40.b
Bona in quattuor partes distribui. 58.20.a
Bona extra corpus, septem. 58.40.a
Bona in corpore, quinque. 58.40.a
Bona animi extra animum, tria. 58.40.a & 58.
 30.b
Bona animi in animo, quattuor. 58.40.a
- Bona uel in ipso homine, uel extra.* 58.50.a
Bona, quæ in ipso homine dicuntur esse. 58.20.b
Bona existimatio diuinijs præstat. 63.30.a
Bona bipartito distribui. 74.10.a
Bona ualetudo, res optima existimatur. 77.30.a
Bona sunt, quæ alicuius sunt propria. 83.40.b
Bona existimatio, suauis. 141.30.a
Bona a natura data laudari. 113.30.a
Bona honestiora, quam utilia. 113.30.a
Bonorum uaria genera. 232.30.b
Brabente, qui. 182.30.a
Breuitas obscuritatem parit. 40.10.a
Breuitas quomodo paritur. 372.30.b
Brutus uehemens a Cesare dictus. 261.40.a
Bruti filiorum coniuratio quomodo cognita. 37.
 30.b
Bryso sophista. 358.10.a
Byblis amore fratris capta. 336.30.a
Bulonis quid apud Stoicos. 128.30.b
Byzantij in dictis urbanis ualebant. 397.10.b
- C
- Cæci cur impudentiores.* 233.10.b
Cæcilius Placius. 308.40.b
C. Caesar. 370.10.a
C. Caesar in Hispania imaginem Alexan. uidit. 259.
 50.a
C. Caligula inscitia de Virgilio, & T. Liuiio. 198.
 40.b
C. Fabritij dictum de Cynea. 79.30.b
Calcei partes. 280.40.a
Callias quo modo Iphicratis conuictum repressit. 354.
 30.b
Callippus Dionem accusauit. 157.40.a
Callippus rhetoricorum scriptor. 320.40.b
Cuius tota ars in uno loco explicando consumitur. 327.40.a
Callisthenes. 206.20.b
Callisthenes ab Arist. admonitus. 274.10.b
Callistratus Aphidneus ἀνωγύπος dictus. 91.40.b
Callistratus orator. 168.40.b
Callistratus prius omnia refutauit, deinde sua confirmauit. 448.30.b
Calydonius aper. 310.10.a
Καμπύλι. flexiones. 390.40.b
Canes in præsepio. 193.20.a
Canus fit uno die, qui amore conflictatur. 70.20.a
Capilli tondebantur apud Græcos in funeribus. 403.
 30.a
Capra gladium. 413.40.a
Captiosus quis appellandus. 17.10.b
Carcer cur reperiens. 170.30.b
Carceris apud ueteres tria genera. 170.30.b
Carcinus poeta Medeam scripsit. 331.10.b
Carcinus Oedipum scripsit. 443.40.a
Carere quid significet. 315.20.b
Carmen de glacie. 357.30.a
Carmina, & soluta oratio, honoris partes. 64.
 20.b
Carmina facilius, quam oratio memoriæ mandantur. 392.10.a

Index.

<i>Carneades in utranque partem de iustitia disputavit.</i>	14.20.a	<i>Chrysippus, ieiunio conscripsit.</i>	346.40.a
<i>Carneades in disputando in contrarias partes excel- luit.</i>	14.30.a	<i>Cibus publice alicui tributus.</i>	65.10.b
<i>Carpathius leporem.</i>	413.30.a	<i>Cicero defensus a P. Victorij calumnia.</i>	1.10.b
<i>Castigatio, cuius gratia fiat.</i>	132.20.b	<i>Cicero quos honores primus sit consequutus.</i>	63.10.b
<i>Castor & Pollux Helena fratres.</i>	310.50.a	<i>Cicero exemplis utitur, Demosthe. Enthymematis.</i>	289.20.a
<i>Casus & coniugata differre.</i>	96.40.b	<i>Ciceronis locus ad Brutum.</i>	1.40.a
<i>Casus quis dicatur in purgatione.</i>	153.20.a	<i>Ciceronis sententia de affinitate Rhetor. & Dialect.</i>	1.30.b
<i>Καταφρόνις. i. contemptus.</i>	192.50.b	<i>Ciceronis acus, fullo.</i>	100.20.b
<i>Καταρακίμ λείξις.</i>	391.30.a	<i>Cimon Atheniensis, liberalis.</i>	109.50.a
<i>Catilina in senatu a Cice. accusatus non respondit.</i>	377.10.b	<i>Cimon, Milciadis F.</i>	271.40.a
<i>Cato, iustissimus habitus est.</i>	112.40.a	<i>Circulus poema Phaylli.</i>	439.10.b. & aliorum.
<i>Cato senior, quoties accusatus.</i>	148.40.b	<i>Circuli definitio.</i>	372.10.b
<i>Cato censorius de adolescentibus.</i>	263.10.a	<i>Circumscriptio quanda rem obscurat, & uitiosam fa- cit orationem.</i>	368.20.b
<i>Cauillatio.</i>	408.10.b	<i>Civitas premio & pœna conservatur.</i>	98.10.b
<i>Caunius amor, pro turpi, & infami.</i>	336.30.a	<i>Civitates cur suos conditores in Deos referrent.</i>	59.50.a
<i>Causa quid sit.</i>	90.50.b	<i>Civitatis nobilitas, nude.</i>	59.20.b
<i>Causa pro fine.</i>	91.30.a	<i>Civitatum mores, instituta, & discipline, & leges apud Aristo.</i>	53.50.b
<i>Causa æquior facilius defenditur.</i>	14.10.b	<i>Civilis hominis officia duo, loqui, & scribere.</i>	415.20.a
<i>Causa, quam acturus sis, cognoscenda.</i>	301.20.a	<i>Clementia, & placabilitate nihil maius.</i>	203.40.b
<i>Causa inferior dicendo fit superior.</i>	335.10.a	<i>Cleobuli sententia de uxore.</i>	837.10.a
<i>Causa, ex qua factum quid concludatur, quo modo tractanda sit.</i>	329.40.b	<i>Cleodemus cucurbitulis utebatur.</i>	357.20.a
<i>Causarum locus latissime patet.</i>	329.40.b	<i>Cleon cautus, & fallax.</i>	154.40.b
<i>Causas rerum apud oēs scriptores explicari.</i>	332.30.b	<i>Cleon.</i>	191.30.b
<i>Causa & principij differentia.</i>	90.50.b	<i>Cleophon orator, & civis turbulentus.</i>	177.40.a
<i>Causa, quibus homines mentiuntur, tres.</i>	4.10.a	<i>Cleophon abiecta nomina ornat.</i>	375.30.b
<i>Causa, cur fallacia in iudicij profint, duæ.</i>	8.10.a	<i>Clytus ab Alexandro interfectus.</i>	282.40.b
<i>Causarum genera, tria.</i>	42.20.a	<i>Cn. Lentulus orator.</i>	343.40.a
<i>Causarum genera tria esse.</i>	42.30.b	<i>Coaceruatio exuperantiã dupliciter ostendit.</i>	99.20.b
<i>Causidici proclives ad faciendam iniuriã.</i>	149.10.a	<i>Cognatio quid sit.</i>	214.20.b
<i>Celandi, & impunitatis spes ad iniuriam impellit.</i>	148.30.a	<i>Cognitio nostra duplicem habet originem.</i>	35.20.b
<i>Centesima usura.</i>	401.10.b	<i>Cognominata nomina: quæ polyonyma vocantur.</i>	352.40.a
<i>Cephalus, Procrin uxorem per imprudentiam occi- dit.</i>	166.50.a	<i>his utuntur communiter poeta, & oratores.</i>	352.40.a
<i>Κεφάλις.</i>	280.50.a	<i>Κεραυοί qui nocentur.</i>	149.50.a
<i>Cephisodotus thuri similis.</i>	366.10.b	<i>Κάλαρις: quid sit.</i>	132.20.b
<i>Cephisodotus de triremib.</i>	402.20.a	<i>Collatio quid.</i>	285.20.b. Solon saepe utebatur.
<i>Ceres dea salutaris diætã.</i>	451.20.b		10.b
<i>Certamina simplicia, & mixta.</i>	69.50.a	<i>Colligere licet quattuor modis.</i>	38.50.a
<i>Chabrias Atheniensium dux egregius.</i>	92.20.a	<i>Comici poeta, & Satyrici.</i>	234.30.b
<i>Chabrias Atheniensium Imperator.</i>	403.20.b	<i>Commemoratio eorum, quæ rei non insunt, valet ad amplificandum.</i>	374.10.a. Valet ad laudand. & ui- tup.
<i>Cheremon poeta.</i>	415.40.b		374.10.b
<i>Chares quis, & Charetis promissa.</i>	178.50.b	<i>Commotio animi, quid.</i>	260.50.a
<i>Chares uolebat reddere rationes Reip. gestã, alieno tempore.</i>	400.20.b	<i>Commune in re iudicata, quid.</i>	317.30.b
<i>Charetis pollicitationes.</i>	400.20.b	<i>Communia & propria rerum, quæ disantur.</i>	304.30.a
<i>Chilo Lacedæmonius dixit, ne quid nimis.</i>	263.40.b	<i>Commutatio res iucunda est.</i>	142.40.b
<i>Chilo in senatum a Spartanis lectus.</i>	317.20.a	<i>Compar quid sit.</i>	395.40.b
<i>Χίμερα.</i>	408.40.b	<i>Comparatio bonorum facienda in dando consilio.</i>	86.10.b
<i>Χιτών calcei pars.</i>	280.10.b	<i>Comparatio cum prestantissimis facienda.</i>	123.50.b
<i>Choræus cur dicatur.</i>	386.40.b	<i>Compensatio malis quandoque medetur.</i>	432.50.a
<i>quot syllabas habeat.</i>	387.10.b		Complexio
<i>Choragus Athenis, quis.</i>	355.20.a		
<i>Choriambus.</i>	387.30.b		
<i>Χριστοφιλία. i. bonitas amicorum.</i>	71.20.a		
<i>Χρονοτριβή.</i>	363.10.a		

Index.

- Complexio, argumentationis genus. 321.40.a
Valet in altercando, & in eo præstabat Hortensius. ibidem.
- Complexio. 396.40.b
- Conciliant homines mala, proverbio dicitur. 80.10.a
- Conciliatus. 405.40.a
- Conclusio quanam uocetur. 28.30.a
- Conclusio similis est principijs suis. 35.30.a
- Conclusio ex duobus enunciatis singularibus non fit. 37.20.a
- Conclusio, uide peroratio. 455.20.a
- Condemnati cur constanter supplicium subeant. 222.30.a
- Confidentia, tribus modis dicuntur. 74.50.b
- Confidentia, & cōsidere timori opponitur. 222.50.b
- Confidentia, & cōsidere, uerba media esse. 223.10.a
- Confidentia quid sit, & quomodo affecti homines confidunt. 223.30.a
- Confidentia fit, si peccatum corrigi potest. 223.10.b
- Si auxilia uel multa, uel magna sint. ibidem.
- Si iniuriam neque acceperis, neque intuleris. 223.40.b
- Si nulli sint aduersarij, uel debiles sint, uel amici. Si beneficia acceperunt, si plures sint, quibus eadem conducant. 224.30.a
- Confidentes homines qui esse soleant. 224.50.a. & infra.
- Confidentes sunt duabus de causis. ibidem.
- Confidentes propter quinque res. 225.50.a
- Et qui se Deo esse cura putant. ibidē. Et iracundi. Et cum priores aggrediuntur. 226.20.b
- Confirmatio fit tribus modis. 124.50.a
- Confirmatio, & refutatio eiusdem speciei sunt argumentationes. 340.50.b
- Congeries, & superstructio. 99.30.40.b
- Congruentia duobus modis dicitur. 84.30.a
- Coniecturales artes quod officium habeant. 16.40.a
- Coniugata quæ uocentur. 96.40.b
- Coniunctio uerborū permissa oratoribus. 363.20.a
- Coniunctiones ne longo interuallo disiungantur. 367.10.b
- Coniunctiones non sunt coniunctionibus accumulanda. 367.30.b
- Coniunctionum usus. 367.30.a
- Coniunctionum ordo. 367.40.a
- Conon de Euagora. 319.50.a
- Confidentia, mille testes. 237.40.a
- Consecutio quid sit. 370.40.a
- Consequens duobus modis dicitur. 74.50.a
- Consequens expendi debet, quo modo inde trahatur argumentum. 332.10.a. quod fallax esse solet. ibidem.
- Consequentia, quæ non conuertuntur, esse inferiora. 88.10.b
- Consequentia tribus modis dicitur. 88.30.b
- Consilium & ratio in malam partem. 132.50.a
- Consilij & ratione quæ fiant. 132.10.a
- Constans ætas, & uiriliter, quæ media dicitur. 268.40.b
- Constitutio, coniecturalis. 443.30.b. qualitatis & de finitiua. 444.10.a
- Consuetudo quasi altera natura, & eius uis. 131.40.b
- Per consuetudinem quæ faciunt homines. ibidem.
- Consuetudo praua non parendi. 176.20.a
- Contemptus negligentia species. 192.30.b
- Contemptores qui sint, & quos cōtemnant. 259.10.b
- Contentio in ambitu orationis. 394.40.a. & 395.30.b
- Contentio, compar, & similiter desinens, coniuncta. 397.10.a
- Contentio falsa. 397.30.a
- Contentio aduersariorum in repetitione quo modo fiat. 457.10.a
- Contingentia, quæ in nobis sunt, in delib. cadunt. 48.10.a
- Contra naturam quæ fiant. 131.40.a
- Contractus, quid. 181.30.b
- Contraria quattuor modis dicuntur. 307.10.a
- Contraria contrariorum consequentia. 336.50.a
- Contraria sub eodem sunt genere. 354.10.a
- Contrariorum eadem disciplina. 222.50.b
- Controuersia ciuilis. 276.40.a
- Contumacia quid sit, & unde ducatur. 117.10.b
- Contumelia, species negligentia. 192.30.b
- Contumelia quid sit. 193.10.b. quot ad eam concurrant. ibidem.
- Conuersio, orationis exornatio. 396.40.a
- Conuersiones in oratione. 390.40.a
- Copia sint oratori cognita, qui de bello loquatur. 51.20.a
- Copulatio adiuncta, auget. 373.40.b
- Corax rhetor. 334.50.a. inuentor rhetorices. 334.10.a
- Coracis ars imperfecta. 334.10.a
- Corax genus saltationis. 387.10.a
- Coracismus, quid. ibidem.
- Cordista Galatarum populi. 193.20.a
- Coticus luctator. 69.20.a
- Corinthus urbs cur a Romanis euerfa. 152.50.b
- Cornelius Gallus in re Venerea mortuus. 136.30.b
- Corona ciuica, quibus donabatur. 63.50.b
- Corporis bona præstant externis. 58.30.a
- Correptiones, quibus utitur orator, ne fastidiat. 379.30.a
- Corui dicuntur, qui mala libèter nunciant. 200.40.b
- Corycus athleta. 412.50.b
- Corycus, theca sagittarum. 363.40.a
- Cottabus ludus, & cottabia, præmium. 157.30.b
- Crasus Lydorum rex. 369.30.a
- Crapula plures occidi, quàm gladio. 70.40.b
- Cratylus ab Aeschino accusatus. 442.20.a
- Credibile quid uocetur a Quintil. 36.20.a
- Credibilia sunt in triplici genere. 17.30.a
- Cremastra quid sit. 406.40.b
- Creon a Theseo occisus. 160.40.a
- Creputia, græce athyrmata. 361.20.a
- Creticus. 387.10.b
- Crimen, & iniuria quomodo differant. 162.40.a
- Crimen refelli, si meliore uia fieri potuit. 330.10.b

Index.

- Crimen omne non omni persona conuenire.* 334.20.b
Criminatio inter perturbationes collocari. 5.10.c
Criminatio in proœmijs quo modo tractanda. 431.30.b
Criminatio quō dissoluēda. 431.40.b. & 432.20.a
Et ita deinceps multis modis docet repelli eam posse usque ad. 436.
Critias, unus ē trīginta tyrannis. 177.10.a
quomodo latine dicatur. 8.40.c
Critolai de uirtute sententia. 87.30.b
Cucurbitula quibus nominibus significentur. 356.20.b
Culpa in aliquem falso coniecta, quomodo reijcienda, & argumentum inde ductum. 329.30.a
Cupiditas impellit ad agēdū, q̄ suauia sunt. 132.40.b
Cupiditas quid sit. 136.20.a
Cupiditatum species. 136.40.a
Cupiditas uel quīeta, uel commouens. 152.20.a
Cupiditas, & facultas ad agēdū impellunt. 282.50.b
Cupiditates in semib, uel nulla, uel remissa. 267.20.b
Curio a Cice. perturbatus non respondit. 377.10.b
Cursorēs nasci ita habiles. 68.40.b
Cursorēs coronabantur. 68.50.b
Custodia regionis in consultationem uenit. 49.20.b
Custodia regionis trib. potissimū continetur. 52.40.a
Κυαίχρον. 360.30.b
Cydias orator. 236.30.b
Cygnus quo modo ab Achille cæsus. 304.20.b
Cynicorum impudentia damnata. 235.40.b
Cynosarges, ubi spurij Athenis exercebantur. 59.50.b
Cyrillus Atheniensis cur lapidib. obrutus. 105.50.b
Cyrus Persarum rex nomina suorū militum didicit. 202.10.b
- D**
- D** *Aduchi sacerdotes magnæ matris.* 354.40.a
Dædalus cur Talum puerum occiderit. 356.30.a
Dea salutaris, & eius mysteria. 451.30.b
Deus Opt. Max. ab Heraclito significatus. 371.40.a
Dei proprium. 203.30.b
Deos omnia bona laboribus uendere. 80.30.b
Decorum in oratione seruandum. 350.20.a
Decorum in oratione, in tribus rebus. 375.30.a
In motibus animi: ad auditorem pertinens,
In moribus exprimendis, ad oratorem.
In subiectis rebus, ad causam.
Defectus, & locus a defectu quomodo tractan. 333.20.a
Defensor argumentis magis abundat, quàm accusator. 338.30.a
Debet ostendere crimina non esse necessaria, nec uerisimilia. 338.40.b
Defensor refutare prius debet, quæ obiecta sunt. 448.50.b
Debet auditoris animum præparare. 449.20.a
Definitio facit, ut quid res sit, intelligatur. 18.30.a
Definitio in iudicio quandoque uersatur. 163.20.a
Definitio quid uocetur ab Arist. 313.20.b
Definitionis quinque species. 313.30.b
Definitio loco nominis ad amplitudinem orationis. 372.40.a
Conglobata hoc maxime facit. 372.20.b
Delectus, & iudicium. 126.40.a
Delectus propositionum habendus. 303.40.a
Deliberatio dignior iudicijs. 8.30.a
Deliberatio & iudicium eadē uia tractantur. 8.40.a
Deliberatio est de reb. quæ in utranque partem cadere possunt. 31.50.a
Deliberatio omnis de futuro est. 31.30.b
Deliberatio duas habet partes. 43.10.a
Deliberatio quibus de rebus sit. 47.30.a
Deliberatio est de quinque rebus. 49.30.a
Deliberatio non est de fine. 56.10.a
Deliberatio non de fine, sed ijs, quæ ad finem pertinent. 72.40.b
Deliberationes & iudicia sunt duo præcipua genera rhetor. 8.30.a
Deliberantis oratio qualis sit. 446.50.b
Deliberatiuum genus speciosius quàm iudiciale. 8.20.b
Deliberatiuum genus. 42.40.b
Deliberatiuum & demonstratiuum quandoque conuenire. 121.30.a
Deliberatiuum genus difficilius, quàm iudiciale. 446.50.a
Deliberatiui generis orationes apud Cice. 43.20.a
Deliberatiui generis locutio. 418.40.a
Umbratili picturæ comparatur ibidem.
Locutio simplex, & grauis, & sententiosa. 418.20.b
In hoc genere ineruditi habentur ingeniosiores. 419.40.a
Delicatus quis uocetur. 127.10.a
Delicati qui reges fuerint. ibidem.
Deliri suas habent opiniones. 30.40.b
Demades ex piscatore orator. 3.50.c
Demades Demosthenis inimicus. 332.50.b
Demades melius dixit, quàm scripsit. 416.30.a
Δημιόγρον δέξιος quæ sit. 415.10.a
Δημιόγρον quis dicatur apud Græcos. 91.40.b
Demetrii uox de eloquentia. 148.30.b
Demissi hominis oratio. 377.40.b
Democratia, uitiosus rei p. status. 54.20.a
Democrates in oratores. 366.40.a
Democritus. cur perpetuo rideret. 70.20.a
Democritus Protagoræ magister. 335.30.a
Democritus de poetis. 381.10.a
Demodocus in Milesios. 126.10.b
Demonstratio quia est, & propter quid. 37.50.a
Demonstratio quomodo soluat argumentū. 341.10.a
Demonstratio à signis ducta, mores exprimit. 377.30.b
Demonstratio. 420.10.b
Demonstratio prodici. 50. drachmarum. 428.10.a
Demonstratiuum orationis genus. 42.40.b
Demonstratiuum genus duas hêt partes. 43.10.b
Demonst. genus est cum alijs mixtum. 43.10.b
Demonstratiui generis orationes Cicero. & aliorum, quæ. 43.30.b

Demon-

Index.

- Demonstratiuum genus, quibus nominibus uocetur.* 106.50.b.
In demonstratiuo genere qua laudentur quaeque uisuperentur. 106.50.b
- Demonstratiuum enthymema, & refellens.* 305.40.a
- Demonstratiuum generis in scribendo, primas. iudicia le secundas, deliberatiuum tertias teneat.* 419.20.b
In hoc genere qua partes adhibeantur. 421.10.a
- Demonstratiui generis oratio aptiss. ad scriben.* 419.40.a.
Omnia ornamentorum genera debet continere in se.
Dulce genus orationis, solutum, fluens, sententijs argutum, uerbis sonans. 419.10. b
- Demonstratiua scientia ut sit utilis orationi.* 2.30. c
- Demonstratiua propositio.* 18.10. b
- Demosthenes quando obmutuit.* 233.40.a
- Demosthenes persuasit Thebanis, ut Philippo deficerent.* 312.10. a
- Demosthenes à Demade insimulatus.* 332.30.b
- Demosthenes non Orator, sed alius.* 366. 30. a
- Demosthenis acuta uox in Pytheam.* 29.10. a
- Demosthenis pronuntiatio à Satyro histrione emendata.* 345.10.a
- Demosthenis enthymemata lucernam olebant.* 445.50.a
- Denarius quid ualeret.* 168. 30.b.
- Depositum non reddere.* 227.20. b.
- Derisores.* 234.30.b.
- Desiderabilia esse maiora ijs, quibus facile careas.* 103.40.b
- Desperati non timent.* 222.10.a. *Et quādoque fiunt fortiores.* 222.40. a. *Desperatis uetat Hippoc. adhiberi medicinam.* 222.40.a
- Detrectatio militiae, & pœna.* 161.30.a
- Dextra fidei, & concordia signum.* 171.40.b
- Diagoras gaudio exanimatus.* 34.20.a
- Dialectica quid orationi conferat.* 2.30.c
- Dialectica cur omnium artium maxima.* 10.10.b
- Dialectica ueri, & falsi iudex.* 11.50.a
- Dialectica disserit de rebus in contrarias partes.* 14.40.a
- Dialectica per interrogationem disputat.* 14.40.a
- Dialectica non est determinata materia.* 1.20.a
- Dialectica imperitus facile decipitur.* 11.50.a
- Dialecticam esse oratori necessariam.* 10.30.b
- Dialecticus etiam fallaces cōclusiones nouit.* 17.50.a
- Dialectici officia duo.* 3.20.d
- Dialectici frequentissime interrogant.* 453.10.a
- Dialectici uenditio.* 150.40.b
- Διαδικαστικόν iudiciale genus dicendi.* 42.40.b
- Διαδικαστικὸν.* 415.10.a
- Δίω, causa, quæ apud iud. agitur.* 12.50.a
- Dicendi non esse artem ex Carneadis sententia.* 3.30.c
- Dicendi rationem sine arte non perfici.* 4.30.a
- Dicendi ratio potius facultas, quam ars.* 4.40.a
- Dicendi facultatem ratione, exercitatione, & casu fieri.* 4.10.b
- Dichoreus.* 387.20.b
- Dici probabiliter, & eleganter etiam ex consuetudine.* 4.10.a
- Dictio poetica cur probata.* 347.20.b
- Dictio forensis qualis sit.* 415.40.a
- Duas habet species.* 415.10.b
- Διχονομίη quid sit.* 12.50.a
- Difficile fieri quid dicatur.* 83.40.a
- Difficilia, quæ pulchra, prouerbio dici.* 92.30.b
- Dignitas imperatoria in dicendo.* 274.50.a
- Dyambus.* 387.30.b
- Dilatio.* 404.30.a
- Dilemma Protagoræ, & sacerdotis cuiusdam.* 321.10.b
- Diminuta nomina ubi collocanda.* 359.30.b
- Dio audita filij morte, iussit efferi.* 118.40.b
- Diogenes de adolescente, qui erubuit.* 227.10.b
- Diogenes Cynicus de Cauponis.* 402.30.a
- Diogenis Cynici sapientia tota in contemptu rerum.* 90.40.a
- Diomedes & Vlysses quomodo se se refellant.* 435.40.b.
- Dionysius Sicilia tyrannus.* 39.10.a
- Dionysius superior.* 271.30.a
- Dionysius tyrannus factus metragyrtes.* 354.50.b
- Dionysius poeta elegiarum scriptor.* 356.10.a
- Cur æneus sit uocatus.* 356.30.a
- Dionysii tyranni factum contra auarum.* 63.10.a
- Diopithes Atheniensis.* 244.10.a
- disceptor graece dicitur κερτῆρ.* 8.40.c
- discere incundum est.* 143.50.a
- disiunctio nominum ad amplificationem ualet.* 373.30.b
- disiunctio in periodo.* 394.40.a
- dispensator, & dispensatio, quarum rerum sit.* 182.30.a
- dispondeus.* 387.20.b
- dispositio.* 342.20.a
- disputare in utranque partem, erat ueterum exercitatio.* 14.10.a
- Disserendi ratio, triplex.* 10.40.a
- disserendi ratio in contrarias partes ab Arist. tradita* 13.50.b
- disserendi ratio Oratori necessaria.* 24.20.a
- disidentia inter se spectanda, & inde argumenta ducenda, Et quomodo tractanda.* 328.50 a
- Hic locus tribus modis tractatur.* 328.30.b
- disimulatio ingennum etiam decet.* 454.40 b
- Ea delectabatur Africanus.* 455.10.a
- dissolutio argumentorum fit duobus modis.* 335.10.a
- dissolutio argumentorum fit duobus modis.* 341.10.a
- dissoluta dicendi ratio in peroratione.* 458.10.a
- dissoluta quo in genere probentur.* 416.10.b
- Actiōne sunt adiuuanda.* 417.10.b
- Valent ad amplificandum.* 417.30.b
- distinctio eorum, quæ dicuntur multis modis.* 315.40.a
- dithyrambici poeta.* 363.20.a
- diues quis uere appellandus.* 62.40.b
- diues ex usu, nō ex possessionibus estimādus.* 77.50.a
- diues*

Index

<i>diues quis, ex Cic. sententia.</i>	<i>ibidem.</i>	<i>Virtus elocutionis Oratoria.</i>	348.20.b.
<i>diues quis dicendus.</i>	314.40.b	<i>Perspicuitas maxima uirtus orationis.</i>	348.30.b
<i>diuites liberti.</i>	249.30.b	<i>Elocutio debet rebus conuenire.</i>	348.40.b
<i>diuites stulti.</i>	273.10.a	<i>dilucida, quibus uominibus. & uerbis fiat.</i>	349.
<i>diuites nuper facti differunt ab alijs.</i>	<i>ibidem.</i>	20.a	
<i>diuites quas inferant iniurias.</i>	273.50.a	<i>Elocutio frigida fit quattuor modis.</i>	359.40.b
<i>diuitum mores.</i>	271.10.b	<i>Elocutio oratoria debet esse emendata.</i>	367.10.a
<i>diuites delicati, & teneri, & salacones, & elati.</i>	272	<i>Hoc quinque rebus constat.</i>	367.30.a
10.a.		<i>Elocutio quæ multas habet cõiunctiones, uitiosa.</i>	370.
<i>diuitiæ duabus rationibus comparantur.</i>	50.10.b	10.b	
<i>diuitiæ nobilitant.</i>	60.10.a	<i>Et quæ non potest interpungi.</i>	<i>ibidem.</i>
<i>diuitiæ, pars felicitatis, & quot earum partes.</i>	60.	<i>Obscura quando fiat.</i>	371.10.a. & infra.
50.b.		<i>Amplitudo orationis.</i>	372.40.a
<i>diuitia mobiles sunt pecunia, & supellex: immobiles, prædia, possessionesque regionum: participes rationis, serui: expertes, pecudes.</i>	62.10.a	<i>Elocutio pristorum.</i>	390.10.b
<i>diuinatio tollitur.</i>	369.50.b	<i>Elocutio uel tracta, uel pendens.</i>	390.20.a
<i>Merito reiecta.</i>	370.20.a	<i>Soluta & libera, apta & coniuncta.</i>	
<i>diuinatio est præteritorum, non futurorum.</i>	446.	<i>Pendens ex se finem non habet.</i>	390.20.b
10.b.		<i>Continuata, ac producta.</i>	391.10.a
<i>diuisio, & locus a diuisione periculosus.</i>	316.10.a	<i>Perpetua.</i>	<i>ibidem.</i>
<i>docendi artem non esse seruilem.</i>	116.30.b	<i>Elocutio conuersa, quæ periodis constat.</i>	391.30.a
<i>docilitas laudatur ut bonum.</i>	78.30.a	<i>Huius duæ uirtutes sunt.</i>	391.20.b
<i>Quid sit.</i>	78.10.b	<i>Elocutio quæ membratim profertur, qualis.</i>	394
<i>docilitas in exordijs.</i>	427.10.a	30.a	
<i>docti & indocti quo modo res probent.</i>	299.50.b	<i>distincta, & opposita, quæ contentio dicitur.</i>	394.
<i>doctrina a definitione incipienda.</i>	18.30.a	10.b	
<i>doctrina quid sit.</i>	25.40.a	<i>Opposita cur iucunda sit.</i>	395.50.a
<i>doctrina dicendi diuisa in tres partes.</i>	42.20.a	<i>Elocutio apta per orationibus.</i>	458.10.a
<i>dolor unde oriatur.</i>	252.30.a	<i>Elocutionis uirtutes, splendor, & perspicuitas.</i>	419.
<i>Domitianus amphitheatrum perfecit.</i>	146.30.a	40.b	
<i>Dracma quæ uocentur.</i>	187.30.a	<i>Eloquentia plurimum prodest.</i>	77.50.b
<i>Drachma Athen. erat denarius Ro.</i>	168.30.b	<i>Eloquentia laus apud Cic.</i>	78.10.a
<i>Drachma quas uocet Arist.</i>	11.30.a	<i>Eloquentia an utilis sit.</i>	320.20.b
<i>Drachma, de qua Plutarchus scripsit.</i>	114.50.a	<i>Eloquentia uis.</i>	148.30.b
		<i>Empedocles ait abstrusa esse omnia.</i>	11.10.b
E		<i>Empedocles abhorrebat ab animalib. necandis.</i>	160.
<i>Ebrus puniendus ex Pittaci sententia.</i>	337.	10.b	
10.a		<i>Empedocles uagatur, & ambiguus utitur.</i>	369.10.a
<i>ἑκκλησιαστικὸς quis dicatur.</i>	7.50.b	<i>Emp. primus quadam uox circa rhetoricam.</i>	369
<i>ἑκλότα, & τεκμήρια quæ uocet Arist.</i>	300.30.b	20.a	
<i>Educatio quantum possit.</i>	120.30.a	<i>Encomium Gorgiæ in Elienses, reprehensum.</i>	431.
<i>Εὐεταστικὰ quæ dicantur.</i>	158.20.b	50.a	
<i>Εὐδαιμονισμὸς quid significet.</i>	121.10.a	<i>Ἐνδοξα in dialectica quæ sint.</i>	17.40.a
<i>Εὐμαθία. i. docilitas sub ingenio est.</i>	78.10.b	<i>Ἐνρίπηα.</i>	399.20.b
<i>Εὐρητία acumen ingenij.</i>	78.40.a	<i>Ennius in sepulchro Scipionis positus.</i>	65.50.a
<i>Ἐγκλήματα & ἀδικήματα quæ dicantur.</i>	162.40.a	<i>Enthusiasmus.</i>	380.40.b
<i>Ἐπιρρημολίξις.</i>	391.20.a	<i>Enthymema esse corpus fidei faciendæ.</i>	4.20.d.
<i>Elementa, quid significent.</i>	41.40.b	<i>Enthymema tribus modis dici.</i>	4.40.d.
<i>Elementa & loci enthymematum.</i>	305.10.a	<i>Enthymema ex uerisimilibus & signis</i>	5.50.a
<i>Elenchus, syllogismus contradictionis.</i>	395.10.b	<i>Enthymema, quid sit.</i>	9.10.b
<i>Ἐλληνισμὸς est græce loqui, & emendate.</i>	367.20.a	<i>Enthymema plurimum ualere ad probandum</i>	9.40.b
<i>Eligi ab hominibus quæ bona sunt.</i>	83.20.a	<i>Enthymema quomodo differat à dialectico, sophistico</i>	
<i>Elocutio.</i>	342.20.a	<i>que, & demonstr. syllogismo.</i>	10.50.b
<i>Elocutio a poetis primum exculpta.</i>	347.30.a	<i>Enthymema est syllogismus imperfectus.</i>	26.30.a
<i>Poetica elocutio cur probata.</i>	347.30.b	<i>Enthymema simile syllogismo est.</i>	26.20.b
<i>Poetica, & Oratoria differunt.</i>	347.50.b	<i>Enthymema fit etiam sine uni uersali propositione.</i>	28
<i>Poetica in soluta oratione non probatur.</i>	348.10.a	20.a	
<i>Oratoria max. explicanda est hoc libro.</i>	348.10.b	<i>Enthymema ex totidem propositionibus quot syllogismus.</i>	28.10.b
<i>Elocutio in arte Oratoria maxime necessaria.</i>	346.	<i>Enthymema magis commouet animum, quam exemplum.</i>	29.10.a
20.a		<i>Enthy-</i>	

Index.

<i>Enthymema ex paucis fieri.</i>	33.30.a	<i>Tribus modis intelligitur.</i>	
<i>Enthymema cur syllogismus imperfectus dicatur.</i>	33.40.a	<i>Omnis sententia enthymema uocatur.</i>	337.40.a
<i>Enthymema aut simplex, aut multiplex.</i>	33.20.b	<i>Enthymema, & argumentum idem.</i>	10.b
<i>Enthymema raro concludere necessario.</i>	35.40.a	<i>Enthymema ex contrarijs apud Hermo.</i>	10.b
<i>Enthymema communis probatio omnium generum.</i>	285.30.a	<i>Ciceronem, & rhet. ad Alex.</i>	445.
<i>Enthymema esse syllogismum imperfectum.</i>	299.10.b	<i>Enthymema iudiciali generi magis conuenit.</i>	10.a
<i>Ex quibus probabilibus fiat.</i>	300.30.a	<i>Enthymemata non continuanda.</i>	445.40.a
<i>Non ex necessarijs, sed quae plerunque fiunt.</i>	20.b	<i>Enthymema magis excellit, quod refellendi uim habet.</i>	448.10.a
<i>Tribus modis dici.</i>	337.40.a	<i>Enthymema in sententiam commutandum.</i>	450.50.b
<i>Enthymematum elementa, & loci.</i>	305.10.a	<i>& contra.</i>	
<i>Species duae, quae differunt.</i>	ibidem.	<i>Enthymematis natura, quae sit.</i>	27.50.b
<i>Ἐπιφαινεῖα καὶ ἰσχυρτικὰ enthymemata.</i>	305.30.a	<i>Enthymematis species & locus differunt.</i>	342.20.b
<i>Demonstratiua, & redarguentia.</i>	305.10.b	<i>Enthymemata ex contrarijs acutissima.</i>	105.10.b
<i>Enthymematum loci, proprijs, & communes.</i>	305.40.b	<i>Enthymemata Demosthenis, qualia.</i>	810.a
<i>Enthymema a contrarijs.</i>	306.30.a	<i>Enthymemata cui Oratori copiose suppetant.</i>	10.
<i>Acutissimum dicitur a Cic.</i>			
<i>Enthymema a casibus similibus.</i>	307.30.a	<i>Enthymemata non esse unius generis.</i>	30.50.a
<i>Ab ijs, quae sunt ad aliquid relata.</i>	307.10.b	<i>Enthymemata rhetorica non faciunt artis peritum.</i>	41.10.a
<i>Ex maiore, & minore.</i>	309.20.a	<i>Enthymemata ex proprijs artis propositionibus.</i>	41.40.a
<i>A tempore.</i>	311.30.a	<i>Enthymemata pauca ex locis communibus.</i>	41.50.a
<i>Ab ijs, quae contra nos dicuntur.</i>	312.20.a	<i>Enthymemata fieri ex propositionibus non exquisita.</i>	41.10.b
<i>A definitione.</i>	313.20.b	<i>Enthymematum species, quae.</i>	41.20.b
<i>Ab ijs, quae dicuntur multis modis.</i>	315.40.a	<i>Enthymematicus quis uocetur.</i>	7.50.a
<i>A diuisione.</i>	315.40.b	<i>Enthymematici, & exemplis utentes oratores.</i>	28.50.b
<i>Ab inductione.</i>	316.30.a	<i>Enumeratio partium, & arg. ab eorum.</i>	319.20.b
<i>A rebus iudicatis.</i>	317.10.b	<i>Enumeratio eorum, quae dicta sunt, in peroratione.</i>	456.10.b
<i>Ab enumeratione partium.</i>	319.20.b	<i>Enumeratioque initium unde sumendum.</i>	456.40.b
<i>A consequentibus.</i>	320.30.a	<i>In enumeratione quomodo sententia cum aduersarijs fiat.</i>	457.10.a
<i>A duobus contrarijs consequentibus.</i>	321.20.a	<i>Enumeratio per ironiam, ut fiat.</i>	457.40.a
<i>Ab apertis, & occultis.</i>	322.30.a	<i>Enumeratio per interrogationem.</i>	457.10.b
<i>A proportione.</i>	323.10.a	<i>Enumeratio per ordinem naturalem.</i>	457.30.b
<i>Ab euentu.</i>	323.30.b	<i>Ἐπαινεῖα καὶ ἐχθροῦν quomodo differant.</i>	119.40.b
<i>Ab ijs, qui semper non eadem eligunt, sed aliter.</i>	325.10.a	<i>Ἐπαινεῖα inductio uocatur.</i>	27.30.a
<i>Cum quis dicit propter finem, qui finis non est.</i>	325.50.a	<i>Epaminondas cur incolumis relictus Thebis.</i>	210.10.b
<i>Ab impellentibus & retrahentibus.</i>	326.30.b	<i>Epaminondas, cum litare non posset, quid dixerit.</i>	295.50.b
<i>Ab ijs, quae fieri uidentur, sed incredibilia sunt.</i>	327.30.b	<i>Ephorus apud lacedaemonios.</i>	454.30.a
<i>Cum dissidentia inter se spectamus.</i>	328.50.a	<i>Epica poesis quid contineat.</i>	347.40.a
<i>Ab ijs, quae non sunt affinia culpa.</i>	329.30.a	<i>Epicharmus quo genere amplificationis uteretur.</i>	99.20.b
<i>A causa.</i>	329.40.b	<i>Epicharmi sententia de non credendo.</i>	22.30.a
<i>An melius alia uia res geri potuisset.</i>	330.10.b	<i>Ἐπιχάρου μάλα maleuolentia.</i>	248.30.a
<i>An quicquam geri debeat, contrarium rebus gestis.</i>	331.20.a	<i>Epicurus cur religionis contemptor.</i>	126.40.b
<i>Ex ijs, quae male facta sunt.</i>	331.50.a	<i>Epicurus uocabat Platonicas Dionysocolacas.</i>	355.40.a
<i>A consequente.</i>	332.10.a	<i>Epicuri de indolentia & uoluptate sententia improba.</i>	74.103.30.a
<i>Cum causam esse dicimus, quod causa non est.</i>	332.30.b	<i>Epicurei omnia ad suam utilitatem referunt.</i>	208.50.a
<i>A defectu.</i>	333.20.a		
<i>Inane.</i>	333.30.b		
<i>A contrarijs omnium firmissima.</i>	336.10.b		
<i>A quatuor fieri enthymemata.</i>	337.20.a		
<i>Enthymema sit ex quatuor.</i>	337.20.a		

Ἐπίδη.

Index

<i>Επιδεικτικόν genus.</i>	42.40.b	<i>Exemplo, quomodo utendum.</i>	286.10.a
<i>Επιεικεις, qui sint.</i>	153.10.b	<i>Exemplum aut simile, aut dis simile, aut contrarium.</i>	286.40.a
<i>Επιθυμια, litis nomen.</i>	163.30.a	<i>Exemplo quod fit, id fieri recte putatur.</i>	158.40.a
<i>Epilogus, uide, peroratio.</i>		<i>Exempla magis delectant, quam enthymemata.</i>	29.20.a
<i>Επιπροσώπων negligentia species, qua uolentia dicitur.</i>	192.30.b	<i>Exempla cur magis delectent.</i>	29.20.a
<i>Epimenides cretensis.</i>	446.50.a	<i>Exempla utiliora, quam fabulae, in deliberationibus.</i>	288.20.b
<i>Episodia.</i>	447.40.a	<i>Exempla pro testimonijs adhibenda.</i>	289.20.a
<i>Επιπροσώπων καὶ κατὰ δουλίαν.</i>	360.10.b	<i>Exempla uel proponi argumentis, uel postponi.</i>	289.30.b
<i>Epitheta, addita ad nomen.</i>	353.10.a	<i>Exempla quomodo refellantur.</i>	339.30.b
<i>In epithetis proportio seruanda.</i>	353.20.a	<i>Exempla deliberatiuo generi apta in probationibus.</i>	445.10.a
<i>Vis, & usus epithetorum.</i>	353.30.a	<i>Exercitatio saepe sine arte utilis.</i>	4.40.a
<i>In epithetis Virgilii onituit industria.</i>	ibidem.	<i>Exercitatio potest omnia, ut Periander ait.</i>	291.20.a
<i>Habent uim ad laudandum, aut uti perandum.</i>		<i>Exitus acta probat.</i>	93.30.a
<i>...</i>	359.10.a	<i>Existimatio bona ad felicitatem pertinet.</i>	63.20.a
<i>Cauti tractanda.</i>	359.30.b	<i>Exordium orationis pro Ligario expenditur.</i>	408.30.a
<i>Frigida, tribus modis.</i>	361.10.b	<i>Exordium non semper adhibetur.</i>	420.20.b
<i>Epitheta illustrant orationem.</i>	373.40.a	<i>Exordium, uide proemium, & principium.</i>	
<i>Epitheta in qua oratione usurpanda.</i>	379.30.b	<i>Camina obiecta prius dilucenda.</i>	426.20.a
<i>Quando uisio usurpantur.</i>	381.20.a	<i>Exornatio multis indiget episodijs.</i>	447.40.a
<i>Epitritus.</i>	387.30.b	<i>Exordium propter se, ei praestat, quod propter aliud.</i>	189.40.b
<i>Επιπροσώπων.</i>	422.40.a	<i>Expenditur quae per se, quaedam alterius gratia.</i>	73.30.a
<i>Ergophilus.</i>	206.20.b	<i>Explicatio illustris, quae.</i>	399.40.b
<i>Eriphile Amphiarai uxor.</i>	308.50.a	<i>Abiogens Roma.</i>	60.40.a
<i>Error suus cuique attribuitur.</i>	166.40.b	<i>Fabii diax. urbanum dictum in Salinatorem.</i>	411.20.a
<i>Error, qui risum mouet.</i>	407.10.a	<i>Fabula quid sit.</i>	285.20.b
<i>Eruditi obseruandi, & cur.</i>	233.20.a	<i>Fabularum auctor Hesiodus.</i>	485.40.b
<i>Εταροι sodales apud Graecos.</i>	318.40.b	<i>Fabulae Aesopicae cur dicantur.</i>	285.40.b
<i>Euagoras Cypri rex.</i>	319.50.a	<i>Fabularum usus in rebus probandis.</i>	286.40.b
<i>Eubulus orator charetem accusauit.</i>	178.40.b	<i>Fabula a gentibus nomina traxerunt.</i>	ibidem.
<i>Euclio a Plauto descriptus.</i>	265.40.b	<i>Fabulae ad persuadendum multum ualent.</i>	268.40.b
<i>Eustemon accusatus a Sophocle.</i>	170.10.a	<i>Fabula in concionibus adhibenda.</i>	288.20.a
<i>Euentus, & arg. ab euentu.</i>	323.30.b	<i>Fabula fingi possunt.</i>	ibidem.
<i>Hoc genere utitur saepe Cic. ut ibidem probatur.</i>		<i>Fabulae apud Platonem, cur adhibita.</i>	288.10.b
<i>Euenta, quae accidunt.</i>	193.30.b	<i>Fabula a puero non fingenda.</i>	295.10.a
<i>Emes anigmatis cucurbitularum inuentrix.</i>	357.10.a	<i>Facessere, decimam esse honoris speciem.</i>	66.10.a
<i>Eumenides in iudicio Areopagitaram contra Oresten.</i>	318.40.a	<i>Faceria, ioci, ac sales.</i>	264.40.a
<i>Sacellum eis ab Oreste conditum.</i>	318.10.a	<i>Faceria a natura, & arte.</i>	397.20.b
<i>Eunomus Thrasius Demosthenem in eloquentia contumuit.</i>	345.20.a	<i>Faceria in iudicijs profunt.</i>	454.10.b
<i>Eupolis de Pericle.</i>	377.50.a	<i>Facilia duobus modis dicuntur.</i>	83.40.a
<i>Euripides quibus uerbis usus sit.</i>	351.20.a	<i>Factum non potest esse infectum.</i>	31.30.b
<i>Euxenus.</i>	365.30.a	<i>Factum an non factum quid sit, quibus ex locis quaerendum.</i>	282.20.a
<i>Extelstas animi quid sit.</i>	274.30.a	<i>Fallacia consequentis.</i>	332.10.a
<i>Exemplum accommodatum est multitudini.</i>	26.40.a	<i>A defectu.</i>	332.10.b
<i>Exemplum proportione respondet inductioni.</i>	26.10.b	<i>A tempore.</i>	333.20.a
<i>Exemplum quomodo fiat.</i>	27.20.a	<i>Cum simpliciter dicitur, quod in parte est.</i>	334.20.a
<i>Exemplum non omnino idem, quod inductio.</i>	38.40.a	<i>Falsa, & in qua difficilins probari.</i>	14.40.b
<i>Exemplum esse, ut partem ad partem.</i>	38.10.b		
<i>Exemplum quas condiciones habent.</i>	38.40.b		
<i>Exemplum est deliberationi maxime conueniens.</i>	124.10.b		
<i>Exemplum, probatio cõis omniũ generum.</i>	285.30.a		
<i>Exemplum, simile inductiõis.</i>	285.40.a		
<i>Exemplorum duo genera.</i>	285.10.b		
<i>Exemplum uerum.</i>	285.20.b		
<i>Exemplum fictum.</i>	285.20.b		

Falsa

Index.

<i>Falsa quando liceat generatim dicere.</i>	295. 40. a	<i>Federati non ledendi.</i>	53. 30. a
<i>Falsum in aduersario notandum.</i>	444. 50. b	<i>Famine uirtus corporis, & animi.</i>	61. 30. a
<i>Fama & bona existimatio magis curanda, quam diuitia.</i>	63. 40. a	<i>Fortuita sub deliberatione non ueniunt.</i>	47. 40. b
<i>Fames quid sit.</i>	136. 50. a	<i>Fortuita res, quae dicantur.</i>	33. 10. a
<i>Fames multarum rerum magistra.</i>	136. 10. b	<i>Fortes amantur, & cur.</i>	210. 10. a
<i>Fames cibi condimentum. Et potionis, sitis, ibidem.</i>		<i>Fortitudo publica, & priuata conseruat.</i>	77. 10. a
<i>Febres periodicæ.</i>	391. 50. a	<i>Fortitudo quid sit, & quibus in rebus spectetur.</i>	109. 40. b
<i>Feciales apud Romanos.</i>	49. 10. b	<i>Fortitudinis quinque genera.</i>	109. 50. b
<i>Felicitas, & eius partes, finis consultationis.</i>	56. 20. a	<i>Fortitudinis exempla.</i>	112. 20. a
<i>Felicitas, quid sit.</i>	56. 30. a	<i>Fortuna causa per accidens.</i>	71. 30. b
<i>Felicitas quibus in rebus consistat.</i>	56. 40. a	<i>Fortuna cæca, & sine ratione.</i>	130. 20. b
<i>Felicitas ex triplici genere bonorum.</i>	56. 40. b	<i>Fortunæ dissimilitudine mores mutari.</i>	130. 50. a
<i>Felicitas est uitæ prosperitas cum uirtute.</i>	56. 50. b	<i>A fortuna quæ dicantur prouenire.</i>	130. 20. b
<i>Felicitas in copia rerum, & firmo statu.</i>	57. 20. b	<i>In fortuna quinque considerari.</i>	130. 30. b
<i>Felicitas summa in quibus rebus sit.</i>	57. 20. b	<i>Fortuna cæca sui sectatores occecat.</i>	274. 40. b
<i>Felicitas quæ, ex Epigrammate in templo Apollinis.</i>	57. 30. b	<i>Fortuna prospera duo mala secum affert.</i>	274. 50. b
<i>Felicitas, ex philosophorum sententia in quibus consistat.</i>	57. 50. b	<i>Fortuna, quæ uocentur.</i>	260. 40. b
<i>Felicitas ex prosperitate uitæ, & uirtute.</i>	57. 30. a	<i>Fortunati qui dicantur.</i>	71. 50. a
<i>Felicitas primum bonorum gradum sibi uendicat.</i>	76. 10. b	<i>Fortunati quando contemnuntur.</i>	259. 50. b
<i>Felicitatis partes, ut uirtutes, secundum locum tenent.</i>	76. 40. b	<i>Fortunatorum mores qui, & quales.</i>	274. 10. b
<i>Felix non est, qui cruciatur.</i>	57. 20. a	<i>Fortunati pie Deum colunt.</i>	275. 20. a
<i>Felix etiam est, qui possidet ea, quibus uita contenta sit.</i>	57. 30. a	<i>Fortunatos non esse semper fortunæ caros.</i>	325. 40. b
<i>Felix est, in quo sunt omnia genera bonorum.</i>	58. 10. b	<i>Fran. Robortellus notatur.</i>	383. 10. b
<i>Felix, & sapiens dicitur quadratus.</i>	405. 10. a	<i>Frequens usurpatio formarum dicendi, satiat.</i>	378. 30. b
<i>Fera ferum agnoscit.</i>	145. 10. a	<i>Frequentatio, & congeries.</i>	99. 40. b
<i>Feritas, quæ a nuptiis dicitur.</i>	170. 50. b	<i>Frigidū in oratione, quattuor sit modis.</i>	359. 40. b
<i>Ficta cito decidunt.</i>	350. 30. b	<i>Frustruosa quæ sint.</i>	62. 30. a
<i>Fictio ironia species.</i>	457. 40. a	<i>Frustrum aduehebatur Romam ex Africa, Sicilia, & Sardinia.</i>	53. 10. a
<i>Fides pro omni genere probationum.</i>	9. 50. b	<i>Frustrum importato Athen. utebantur.</i>	53. 10. a
<i>Fides adimenda aduersario.</i>	22. 40. a	<i>Funebres orationes.</i>	43. 10. b
<i>Fides habetur, duabus maxime de causis.</i>	23. 10. a	<i>Fur unde dictus, & unde facilius aliquid surripiat.</i>	150. 10. a
<i>Fides quibus rebus acquiritur.</i>	63. 30. a	<i>Fur rei sua nemo est.</i>	163. 40. a
<i>Fides ut habeatur, tribus rebus efficitur.</i>	189. 20. a	<i>Furtū apud Lacedæmonios honoratū fuisse.</i>	158. 30. b
<i>Fidenter animi qui dicantur.</i>	223. 30. a	<i>Furtum a Salomone deprehensum.</i>	158. 50. b
<i>Fieri ab hominibus res septem causis, & quibus.</i>	128. 30. a	<i>Furtum quando uocandum sit.</i>	164. 40. a
<i>Figulus figulo inuidet.</i>	255. 10. b	<i>Furius ridiculus in translationibus.</i>	363. 20. b
<i>Figuris uti nos posse tæpestiue, & iportune.</i>	378. 50. b	<i>Fusius, obscurus.</i>	370. 30. b
<i>Filius amatur, tanquam opus nostrum.</i>	146. 10. a	<i>Futurum templus duplex.</i>	31. 40. b
<i>Filii nō dāt beneficiū patribus sed reddūt.</i>	239. 40. b	<i>Futurū quibus ex locis probari possit.</i>	283. 40. b
<i>Fines cuiusque reip. cogniti esse Oratori debent.</i>	195. 30. b		
<i>Finis oratoris.</i>	16. 10. b	G	
<i>Finis & officij oratoris differentia.</i>	16. 10. b	<i>Alba melius dixit, quam scripsit.</i>	416. 30. a
<i>Finis in arte rhetorica duplex.</i>	16. 40. b	<i>Galli testes, falsi, & Græci.</i>	179. 20. a
<i>Finis orationis ad auditorem refertur.</i>	42. 30. a	<i>Gaudium unde profisciscatur.</i>	252. 30. a
<i>Finis generum dicendi diuersus.</i>	44. 10. b	<i>Gaza, notatus.</i>	280. 40. a
<i>Finis deliberationis, utilitas.</i>	44. 10. b	<i>Gaza, uox peregrina.</i>	363. 40. a
<i>Finis delib. etiam honestas.</i>	44. 20. b	<i>Gelo rex Syracusanorum.</i>	157. 30. b
<i>Finis iudicialis generis, æquitas.</i>	44. 40. b	<i>Generosus quis dicatur.</i>	270. 30. b
<i>Finis demōst. generis, honestas.</i>	44. 50. b. Et 45. 10. b	<i>Genus cuiusque rei inueniendum.</i>	1. 10. a
<i>Finis est proponendus ab ijs, qui deliberant.</i>	56. 10. a	<i>Genus & species quandoque confunduntur.</i>	42. 30. a
<i>Finis rhetorica, est iudicium.</i>	187. 20. b	<i>Genera distinguenda in locutione emendata.</i>	367. 40. a
<i>Flexiones in Stadijs.</i>	390. 40. b	<i>Genera hominum singula suam habent orationem.</i>	377. 30. b
		<i>Genera dicuntur ætates, sexus, & natio.</i>	378. 10. a
		<i>Conditio, & fortuna, ordo.</i>	ibidem.
		<i>Giges Lydiæ rex.</i>	450. 20. b
		<i>Glauco Teius de actione histrionum.</i>	343. 30. b
		<i>Glaucus</i>	

Index

<i>Glauco Carystius pugil.</i>	69.30.a	<i>Hermogenes multa nomina in arte rhet. nouauit.</i>	
<i>Gloria maiorum an laudem asserat.</i>	60.50.a	422.40.a	
<i>Gloria ex quibus constet.</i>	63.20.a	<i>Hermolaus in nomine paucratista reprehensus.</i>	69.30.b
<i>Gloria, & laus omnium animos pertentant.</i>	77.30.b	<i>Herodicus Sylimbrianus.</i>	66.30.b
<i>Gloria laboris filia.</i>	80.30.b	<i>Herodotus quo genere orationis usus sit.</i>	390.10.b
<i>Gloria reliquis rebus anteponitur.</i>	95.40.a	<i>Heroum filij, noxa.</i>	271.20.a
ΓΛΩΤΤΑ	280.50.a	<i>Hesiodus auctor fabularum.</i>	285.40.b
ΓΛΩΤΤΑ.	351.40.a	<i>Hesom, uoluptas dicitur.</i>	134.40.a
<i>Gnatho in epulas cur spueret.</i>	136.30.b	<i>Huius multa.</i>	359.50.a
γνώσις αὐτῶν Nosce te ipsum.	296.40.b	<i>Hippias dixit, nihil esse, quod nesciret.</i>	18.50.b
<i>Gorgias putat oratorem de omnibus rebus posse dicere.</i>	19.50.b	<i>Hippoc. cur diuinos honores a Graecis consecutus sit.</i>	239.10.a
<i>Gorgias poscebat, qua de re quisque uellet audire.</i>	20.10.a	<i>Historia maxime utilis in consilijs.</i>	55.10.b
<i>Gorgia statua aurea Delphis posita.</i>	20.10.a	<i>Historia utilitas Oratori.</i>	50.30.b. Et 51.50.a
<i>Gorgias primus orationem expoliuit, & ornauit.</i>	345.40.a	<i>Histriones in affectibus commouendis praestantes.</i>	377.30.a
<i>Gorgias frigidus iniunctis nominibus.</i>	360.40.a	<i>Histriones quales sint.</i>	415.20.b
<i>Gorgias uerba per ironiam usurpabat.</i>	381.30.a	<i>Histrionica poesis.</i>	347.40.a
<i>Gorgias ausus est profiteri, se scire omnia.</i>	447.10.b	<i>Histrionum pars dictionis forensis.</i>	415.10.b
<i>Gorgia cur statua aurea data.</i>	64.20.a	<i>Histrionum in Oratore, quale.</i>	22.10.b
<i>Graculus cum graculo.</i>	145.10.a	<i>Homerus a Chiis cultus.</i>	317.10.a
<i>Graculi homines cur timendi.</i>	219.10.a	<i>Homerus sua carmina recitauit.</i>	343.30.b
<i>Adulatores sunt.</i>	229.20.a	<i>Homerus.</i>	365.40.a
<i>Graeci in concionibus de rep. statuebant.</i>	7.10.c	<i>Homerus subiectione sub oculos sepe utitur.</i>	405.50.a
<i>Graeci aduatores a Romanis amati.</i>	146.10.a	<i>Tralationibus, & imaginibus.</i>	408.10.a
<i>Graeci falsi testes, & Galli.</i>	179.20.a	<i>Homerus fallacia usus in Nireo nominado.</i>	418.10.a
<i>Graeci nani, & mendaces.</i>	369.30.b	<i>Homo sapientiss. propter numerum.</i>	391.50.b
<i>Graeci religionem testimonij non colebant.</i>	435.20.b	<i>Homines a natura ad ueritatem informati.</i>	11.20.b
<i>Grammatica quid orationi praestet.</i>	2.30.c	<i>Homines potentiores non irritandi.</i>	53.20.a
<i>Grandis oratio quibus uerbis fiat.</i>	349.50.a	<i>Homines qui uere de nobis sentiunt.</i>	141.10.b
Γραφικὴ λέξις, qua sit.	414.50.b	<i>Hominum genera duo, indoctum & agreste: & humanum, atque expolitum.</i>	14.30.b
<i>Gratia quid sit, cum idem, quod beneficium significat.</i>	238.40.a	<i>Hominum species in omni ciuitate, tres.</i>	273.10.b
<i>Gratia magna, qua dicatur, & quot in gratia spectentur.</i>	238.10.b	<i>Homonyma, & synonyma nomina.</i>	252.40.a
<i>In gratia, tria tempora obseruanda.</i>	239.30.a	<i>Honestum ab utili, quomodo differat.</i>	266.30.b
<i>Gratia quo augeri dicendo, et remoueri possit.</i>	239.10.b	<i>Honestiora qua mortuis, quam qua uiuis tribuuntur.</i>	113.50.a
<i>Gratia in summis generibus considerata, augetur, uel minuitur.</i>	240.10.a	<i>Honestiora quae sint.</i>	115.40.b
<i>Gratia quando non sit.</i>	240.40.a	<i>Honor quid sit.</i>	63.50.a
<i>Gratia quae collata, aut non collata dici possit.</i>	240.20.b	<i>Verus & stabilis.</i>	63.20.b
H		<i>Honor unde pendeat, & in quibus actionibus sit.</i>	63.30.b
<i>Habitus, quid.</i>	260.50.a. & 260.10.b	<i>Honor ab arduis rebus proficiscitur.</i>	64.20.a
<i>Habitus quos uocet.</i>	378.30.a	<i>Honor aliae artes, & ibi multa de honore.</i>	74.30.b
<i>Haerentia personae consideranda in omni genere dicendi.</i>	302.20.b	<i>Honor in rebus honestis ducitur.</i>	115.40.a
<i>Inherentia rei spectanda.</i>	303.30.a	<i>Honor in rebus suauissimis ponitur.</i>	141.30.a
<i>Quamplurima colligenda, & propinqua.</i>	304.10.a	<i>Hondriucundus est, cum ab honoratis uiris habetur.</i>	141.40.b
<i>Harmodius & Aristogiton statuas consecuti sunt.</i>	63.50.b	<i>Honoris species undecim.</i>	64.50.a
<i>Harmonia quid significet apud Arist.</i>	384.10.b	<i>Honores deorum, quibus tribuerentur.</i>	64.30.b
<i>Hector Patroclum interemit.</i>	310.10.b	<i>Horatius Cocles statuam ualuit.</i>	63.50.b
<i>Hegeias Cyrenaeus.</i>	377.20.b	<i>Horribilia quae sint.</i>	220.30.b
<i>Helena pulchritudo, & uirtus.</i>	319.30.a	<i>Hortensius memoria ualuit.</i>	78.50.a
<i>Heraclitus Ephesus, obscurus.</i>	346.40.a	<i>Hortensius Orator cultu uenusto delectabatur.</i>	159.40.a
<i>Heraclitus Ephesus, qui dicitur exortens.</i>	370.30.b	<i>Hortensius quare quandoque par Ciceroni haberetur.</i>	343.40.a
<i>Herculis columna.</i>	255.30.a	<i>Hortensius non ausus Ciceroni respondere pro Verre.</i>	
<i>Hermodorus Ephesus.</i>	55.30.a		
<i>Hermogenes de grandi oratione.</i>	383.20.b		

Index.

78.
Hortensii orationes improbatæ. 377. 10. b
Hospes uerbum diuersa significans. 416. 30. a
Hospes qui uocentur. 410. 10. b
Humanæ res, quæ sint. 97. 10. b
Humanus quis uocetur, & ex politus. 33. 10. a
441. 20. b
Hypallage figura. 441. 20. b
Hypallage. 364. 40. a
402. 30. b
Hyperbaton apud Virgilium. 402. 30. b
Hyperbole in urbis anis dictis. 372. 20. a
413. 10. b
Hyperbole & imagines genere dicendi differunt. 413. 50. b
Hyperbole iuuenili ætate conueniunt. 414. 30. a
Iratis, laudantibus, perorantibus. 414. 50. a. &
 10 b
M. Tullius sæpe utitur, contra Arist. præceptum.
 414. 20. b
Hyperides melius dixit, quam scripsit. 416. 30. a
 I
Iambicum carmen soluta rationi similis, quam
 cætera. 348. 40. a
 Iambicum carmen frequenter fit per impruden-
 tiam. 383. 20. a
 Iambus & dactylus in uersum cadunt max. 385. 10. a
 Iambus. 387. 10. b
 Idea matris famulæ. 354. 10. b
 Ignis non est gladio fodiendus. 212. 40. a
 Ignominia, quid. 315. 10. a
 Ignominiam afferentia quæ sint. 231. 30. a
 Ignorantia & inscitia quomodo differant. 25. 30. a
 Imago est tralatio. 364. 40. a
 Imago quid. 364. 10. b
 Imago in soluta oratione utilis, sed raro utenda. 364.
 30. b
 Imago usurpanda, sicut tralatio. 364. 50. b
 Imagines quæ sint. 365. 10. a
 Imago usurpata a Platone. 365. 10. b. Et alia quedam.
 Imago fieri potest tralatio, & contra. 366. 20. b
 Imagines & statua, septima honoris species. 65. 50. a
 Imagines præstantium uirorum cur haberentur. 85. 20. b
 Imagines ex proportione, urbana. 411. 50. b
 Imagines bene fiunt. 412. 30. a
 Imagines, quando bene fiunt. 412. 10. b
 Imagines, periculosa. 412. 40. b
 Imagines & hyperbolæ quomodo differant. 413. 50. b
 Imitatio quantum ualeat. 85. 10. b
 Imitatio iucunda. 144. 20. b
 Immutatio uerborum. 349. 50. a
 Impellentia, & retrahentia esse consideranda. 326. 30. b
 In his quinque spectantur, quæ deinceps expo-
 nuntur.
 Imperitus cur multa peccet 127. 20. b
 Imperiti apud turbam dicunt probabilius. 299. 40. b
 Imperium est res iucundissima. 146. 40. a
 Impia, & turpia quo genere orationis exponenda.
 376. 30. a
 Importata, & exportata in delib. cadunt. 49. 20. b
 Impotentes qui dicantur. 275. 50. a
 Improbus censetur infelix. 57. 10. a
 Improbos esse quos uituperant amici. 82. 10. a
 Imprudeus non curat utilia. 53. 40. a
 Imprudentia in iuridicali assumptua. 153. 30. a
 Imprudentia interdum excusatur. 307. 10. a
 Impudens, cur iniuriosus. 127. 20. b
 Impudici hominis oratio. 377. 40. b
 Impunitatis spes in quibus sit. 148. 30. b
 Inclinati non sunt homines ad omnes res. 86. 30. a
 Incredibilia, & inde argumentum, & quomodo tra-
 ctandum. 327. 30. b
 Inconstantia & leuitas quomodo reprehendatur.
 325. 40. a
 Incontinentia quid sit. 126. 50. a
 Indigentia, & indigentes qui sint. 238. 30. b
 Indigentes qui sint, & quot modis dicantur. 153. 10. b
 Indignatio misericordie contraria, quid sit. 246. 10. b
 In Deum cadit. 247. 20. a
 Distinguitur ab inuidia. *ibidem.*
 Indignatio quid sit. 248. 30. b
 Indignatio propter uirtutem non exoritur. 249. 10. a
 Indignatio quibus de rebus excitetur. 249. 50. a
 Indignatio contra probum uirum quando concie-
 tur. 250. 40. a
 Indignatio Aiæcis propter arma Achillis. 250.
 10. b
 Indignatio in quorum animis moueatur. 251. 40. a
 Indignatio non mouetur in abiectis, & seruilibus ani-
 mis. 252. 20. a
 Indignatio quando adhibenda. 376. 30. a
 Indiuidua comprehendere scientia non possunt. 30. 40. a
 Indolentiam summum esse bonum. 75. 40. a
 Inductio Socrati fuit familiaris. 26. 50. a
 Inductio ut fiat. 27. 20. a
 Inductio fit tribus modis. 27. 30. a
 Inductio quibus fiat. 286. 10. b
 Inductio paucis in locis accommodata. 289. 30. a
 Inductio, & arg. ab inductione, quomodo tractanda.
 316. 30. a
 Socrates hoc genere probationis utebatur. 316.
 40. a
 Inductionis species tres. 317. 40. a
 Infame est, eandem rem sapius petere. 229. 10. a
 Inferiores quinam obseruandi sint. 53. 40. a
 In foribus hydriam, proverbum. 81. 10. a
 Ingenij acumen in bonis animi. 78. 30. a
 Ingenij laus. 78. 40. a
 Inimicitie & odium unde gignantur. 215. 10. a
 Inimicitiarum & iræ differentia. *ibidem.*
 Inimicus non laudat, nisi a ueritate coactus. 81.
 30. b
 Inimicos non ulcisci, laudabile. 167. 30. b
 Iniuria quibus fiat. 154. per totam paginam, & dein-
 cept. ad iniuriam exposita quattuor hominum gene-
 ra. 155. 30. a. & deinceps. 156. 20. a. & per totum.
 Et causa amicorum. 157. 10. a. & infra.
 Iniuria maior, & minor quæ dicatur. 168. 40. a.
 & infra. & 171. & 172. per totam paginam.
 Iniuria uel damnum, uel dedecus affert. 168. 10. a
 Iniuria propter aliquam trium rerum inferitur. 316. 10. a
 Iniuriam facere, quid sit. 125. 10. b
 Iniuriam facientes quo modo affecti sint. 147. 50. b
 D nabus

Index

<i>Duabus de causis id fieri.</i>	148. 50.a	<i>Virtus ab Aristophonte in dicendo.</i>	312. 10.b
<i>Iniuriam pati, quid sit.</i>	161. 10.b	<i>acutum dictum.</i>	314. 10.b
<i>Iniuria, a consilio, & uoluntate proficiscitur.</i>	164. 10.a	<i>Ipse sibi mali fons.</i>	413. 40.a
<i>Iniurias condonare est animi magni.</i>	163. 30.b	<i>Ira in ingeniosos & probos facile cadit.</i>	117. 40. a
<i>Qui eas remiserint.</i>	167. 40.b	<i>Ira quare iucunda sit.</i>	138. 50.a
<i>Iniustus homo quam sit pertimescendus.</i>	218. 30.a	<i>Ira laudatur a peripateticis.</i>	138. 10.b
<i>Inscitia duplex.</i>	25. 40.a	<i>Ira amicorum facile placatur.</i>	149. 10.b
<i>Insidiae occultiores quae sint.</i>	155. 30.b	<i>Ira, quid sit.</i>	190. 40.b
<i>Insolentes non facti propter fortuna prosperitatem.</i>	119. 10.a	<i>Ira in singulos homines excitatur.</i>	191. 50.a
<i>Instrumenta rhetoris similia esse dialecticis.</i>	26. 20.a	<i>Ira conunctus dolor, & uoluptas.</i>	191. 40.b
<i>Instrumenta oratorum duo ad probandum.</i>	285. 30.a	<i>Ira melle dulcior.</i>	191. 10.a
<i>Intelligens non est, qui nihil dubitat.</i>	25. 30.a	<i>Ira cur iuncta uoluptas.</i>	192. 30.a
<i>Intemperans, iniuriosus in Deum & homines.</i>	126. 50.b	<i>Ira quibus de rebus moueatur.</i>	192. 10.b
<i>Intemperans quis.</i>	314. 30.b	<i>Ira omnis ab apparente negligentia nascitur.</i>	194. 30.b
<i>Interpunctio facit apertam orationem.</i>	370. 30. b	<i>Ad iram proclives quando sint homines.</i>	195. 30.b
<i>Interrogatio quando adhibenda.</i>	451. 40. a	<i>Ira aut natura, aut casu excitatur.</i>	196. 40.a
<i>Interrogatione Soc. semper usus.</i>	451. 50.a	<i>Ira in quos concitetur.</i>	196. 20.b. 197. 40.a
<i>Quattuor tempora aduersarios interrogandi.</i>	451. 10.b	<i>Ira quo tempore, qua affectione, qua aetate, quo loco excitetur.</i>	197. 40.a
<i>Secundum interrogationis genus.</i>	451. 40.b	<i>Ira gradus habet.</i>	197. 30.b
<i>Tertium genus.</i>	452. 20.a. Et quartum.	<i>Ira quando maxime augeatur.</i>	198. 30. a. & infra.
<i>Haec ratio potius acumine naturali, quam praecipitis perficitur.</i>	452. 20.b	<i>Ira fratrum acerbissima.</i>	199. 10.a
<i>Interrogatio instandi, non sciscitandi gratia.</i>	452. 20.b	<i>Ira ex honore praetermissio.</i>	199. 20.a
<i>Interrogatio multarum rerum non facienda.</i>	452. 50.b	<i>Ira iustissima.</i>	199. 40.a
<i>Interrogationi quomodo respondendum.</i>	453. 20.a	<i>Ira in abiectos, & uiles.</i>	199. 30. b
<i>Inuentio.</i>	342. 20.a	<i>Ira inter amicos.</i>	200. 10.a
<i>Inuentiones primos maxima laude dignos esse.</i>	122. 40.a	<i>Ira in eos, qui negligunt apud quinque hominum genera.</i>	201. 10.a
<i>Inuentiones multarum rerum, qui.</i>	122. 40.a	<i>Ira in ingratis.</i>	201. 40.b
<i>Inuerecundia quid sit.</i>	227. 20.a	<i>Ira ex dissimulatione.</i>	201. 50.b
<i>Inuerecundia, dux ad omnem turpitudinem.</i>	227. 30.a	<i>Ex obliuione.</i>	202. 40.a
<i>Inuersio.</i>	312. 20.a	<i>Ira non excitatur in mortuos.</i>	207. 20.b
<i>Inuidia differt a nemesi.</i>	247. 30.a	<i>Ira & odij differentia.</i>	215. 20.a
<i>Inuidia & maleuolentia in eodem homine.</i>	248. 30.a	<i>Iracundi qui sint, ut uel natura, uel casu.</i>	196. 40.a
<i>Inuidia quid sit, propter quae bona, quos in homines excitetur, & quomodo affecti sint, qui inuident.</i>	252. 30.b	<i>Iracundi, morbosi dicebantur.</i>	196. 50.a
<i>Inuidia in probos uiros non cadit.</i>	253. 20.a	<i>Iracundi pueri, & adolescentes.</i>	197. 10.b. & senes, ut ibidem.
<i>Inuidia in pares cadit, & qui pares sint.</i>	ibid.	<i>Ira multa uerba adhibent, sine reprehensione.</i>	380. 10.a
<i>Ad inuidiam proclives.</i>	253. 50.a	<i>Ironia, i. dissimulatio, ex contemptu, irae gignit.</i>	201. 50.
<i>Inuidi, gloriae appetentes, & alij perierique.</i>	253. 30.b	<i>Ironia ab Aristotele reprobata, quae.</i>	454. 40.b
<i>Inuidiam gignentia bona.</i>	254. 30.a	<i>Ironia & fictio in enumeratione.</i>	457. 50.a
<i>Inuidia quibus de rebus moueatur.</i>	ibid.	<i>ισοκλων ornamentum orationis.</i>	395. 50.b
<i>Inuidia in uiuos, non in mortuos.</i>	254. 50.a	<i>ισορομια humorum, est bona ualetudo.</i>	66. 40.b
<i>Inuidia inter uicinos.</i>	254. 10.b	<i>Ifocrates alacer, & integris sensibus ad c. an. peruenit.</i>	67. 50.b
<i>Inuidia bonis alienis dolet, gaudetque malis.</i>	256. 50.a	<i>Ifocrates iniuria lacrymas fuisse, cum pecunia ei a discipulis daretur.</i>	116. 30.b
<i>Inuidi hominis oratio.</i>	377. 40.b	<i>Ifocrates queritur, plura concessa poetis, quam oratoribus.</i>	350. 10.a
<i>Inusitata nomina, poetis concessa.</i>	350. 10.a	<i>Ifocrates, & eius domus.</i>	345. 40.a
<i>Ionicus.</i>	387. 30.b	<i>Ifocrates forte notatus in afficiendis audientibus.</i>	378. 30.b
<i>Iouitae Rapij liber de numero oratorio.</i>	386. 30.a	<i>Ifocrates in deliberationibus utitur etiam accusatio- ne.</i>	447. 20.a
<i>Iphicrates Athen. imperator.</i>	400. 40.b	<i>Ifoc. non maledicus, nec conuiciator,</i>	450. 30. a
<i>Iphicratis oratio contra Harmodium a Lysia scripta.</i>	311. 50.a	<i>Ifocratis orationes neruis carent.</i>	416. 20.a
		<i>Isthmia ludi.</i>	362. 40.a
		<i>Isthmum perfodere qui non potueris.</i>	32. 10.a
			Itali

Index

<i>Itali quomodo educarentur.</i>	61.10.a	<i>Ius naturale, quid sit.</i>	160.10.a.164.40.b
<i>Incundum duplex, uerum, & simulatum.</i>	133.40.a	<i>Ius gentium.</i>	160.20.a
<i>Incundum quis, & quando percipiat.</i>	134.30.b	<i>Ius legitimum.</i>	165.20.a
<i>Incundi acti labores.</i>	83.40.b	<i>Ius non scriptum in duas partes diuidi.</i>	164.20.b
<i>Incundi acti labores.</i>	137.50.b	<i>Ius summum, summa iniuria est.</i>	165.40.b
<i>Incunda quæ sint. 134.30.b. & 135. per totum. & 136.10.a</i>		<i>Iustitia princeps uirtus, & regina.</i>	76.50.b
<i>Incunda distinguuntur trib. temporib.</i>	137.30.b	<i>Iustitia omnes uirtutes in se continet.</i>	77.10.a
<i>Incundiora duab. notis cognosci.</i>	96.10.a	<i>Iustitia quid sit.</i>	109.10.b
<i>Index, quis.</i>	42.10.b	<i>Iustitiæ duo munera.</i>	109.20.b
<i>Index non debet esse conturbatus.</i>	6.30.a	<i>Iustitia tria genera.</i>	ibid.
<i>Index quando munus sustineat legislatoris & iudicis.</i>	7.10.a	<i>Iustitia Iouis filia, & os aureum eius esse.</i>	109.30.b
<i>Index de finitis, & presentib. reb. disceptat.</i>	7.10.b	<i>Iustitia uult, ut de rebus ipsis tantum contendatur.</i>	346.10.a
<i>Index facile capitur insidijs.</i>	8.10.d	<i>Iusti amantur, & cur. 210.10.a. Qui sint.</i>	ibid.
<i>Index quomodo à defensore decipiat.</i>	338.10.b	<i>Iustum esse in bonis.</i>	79.10.a
<i>Index bonus, acer, diligens.</i>	338.40.b	<i>Iustum esse, quod est uerum atque utile.</i>	174.40.a
<i>Index proprie dicitur, in ciuilib. controuersijs.</i>	276.30.a	<i>Iuuenes & diuites præstantiores alijs uideri uolunt.</i>	194.10.a
<i>Iudicis partes quæ sint.</i>	7.30.c	<i>Inuentus bene institienda.</i>	61.10.a
<i>Iudicis, leges, & oratores sunt in iudicijs.</i>	6.10.d	E	
<i>Iudices Athenis iurabant se ex legib. iudicaturos.</i>	173.20.b	<i>Eberius frigidus in iunctis nominibus.</i>	360.40.b
<i>Iudices non distorquendi, aut perturbandi.</i>	245.40.b	<i>Labor bonum obsonium senectuti.</i>	73.40.b
<i>Solas probationes debent requirere.</i>	346.10.a	<i>Laboris encomium.</i>	80.20.b
<i>Iudicatio.</i>	443.30.b	<i>Lacedæmonij aristocratia utebantur.</i>	55.20.a
<i>Indicamus uere de ijs, quæ intelligimus.</i>	233.20.a	<i>Lacedæmonij quomodo filios educarent.</i>	60.40.b
<i>Indicatum, & arg. à reb. iudicatis.</i>	317.20.b	<i>Lacedæmonij legibus Lycurgi temp. bene administrant.</i>	105.40.a
<i>Trib. in generib. spectatur.</i>	317.20.b	<i>Lacena femina, impudica.</i>	61.20.b
<i>Indicata res quomodo distinguantur.</i>	317.30.b	<i>Lacon quomodo interrogationi aduersarij respondit.</i>	454.10.a
<i>Iudicium prudentium in omnibus reb. excellere.</i>	95.20.a	<i>Laconismus pro breuitate dicendi.</i>	294.10.b
<i>Iudicium uerum fieri de ijs, quæ intelligimus.</i>	97.40.b	<i>Lamentationes in sacrificijs.</i>	331.40.a
<i>Iudicium, finis artis oratoria.</i>	187.20.b	<i>Lampo uates Athen.</i>	451.20.b
<i>Iudicium esse, quo omnis referatur oratio.</i>	275.30.b	<i>Lapis lydius, uel Heraclius, qui index auri dicitur.</i>	174.20.b
<i>Iudicium & arbitrium differre.</i>	315.20.a	<i>Largorum duo genera.</i>	117.30.b
<i>Iudicia tanquam ad regulam dirigenda.</i>	6.30.b	<i>Laῖος βίος Epicuri sententia laudata.</i>	73.50.b
<i>Iudicia fieri repente plerunque.</i>	7.30.a	<i>Laudatio est actionum non uirtutis.</i>	120.20.b
<i>Iudicia de mortuis fiunt incorrupta.</i>	7.20.c	<i>Laudatio tota ab operibus pendet.</i>	437.30.a
<i>Iudicia difficilium tractari, quam deliberationes.</i>	8.30.b	<i>Laudatio sui ipsius, inuidiosa.</i>	449.30.b
<i>Iudicia esse capacia doli, & fallaciarum.</i>	8.10.c	<i>Per alienam personam id agendum.</i>	449.40.b
<i>Iudiciale dicendi genus.</i>	42.40.b	<i>Laudatio fit duobus modis.</i>	455.30.b
<i>Iudiciale genus duas habet partes contrarias.</i>	43.40.a	<i>Quot autem modis fiat docet primo li.</i>	456.10.a
<i>Iudicialis generis locutio, accuratior.</i>	418.40.b	<i>Laudabile esse bonum.</i>	81.10.b
<i>In hoc genere docti præstant.</i>	419.40.a	<i>Laudabilia, cum uoluptate animi narrada.</i>	376.10.b
<i>Idæta nota cōueniunt in mouendis affectib.</i>	379.30.b	<i>Laudandi recta ratio.</i>	123.40.a
<i>Quando uti eis liceat sine uitio.</i>	381.20.a	<i>Laudare se ipsum quando liceat.</i>	107.20.a
<i>Iungenda nomina ad uulgi consuetudinem.</i>	363.10.a	<i>Laudari solent quattuor, deus, homo, inanima, anima.</i>	107.20.b
<i>Iupiter cur in suprema cæli parte esse fingatur.</i>	65.30.a	<i>Laus, quid sit.</i>	437.30.a
<i>Iurare non licet, nisi coactus sis.</i>	184.50.b	<i>Laus grauissima, quænam habeatur.</i>	45.40.b
<i>Iusiurandū inter probationes artis expertes.</i>	183.50.b	<i>Laus, q̄ ab inimico proficitur, uera est.</i>	81.40.b
<i>Iusiurandum quid sit.</i>	184.10.a	<i>Laus & laudatio quid, & quomodo differant.</i>	119.40.b
<i>In iureiurando quæ inesse debeant.</i>	184.10.a	<i>Laus initium amicitia.</i>	211.10.b
<i>Iusur. quattuor modis concipi in iudicio.</i>	ibid.	<i>Laudes clarorum uirorum in conuiuio celebrari.</i>	107.30.b
<i>Iusurandi tria genera apud Græcos.</i>	184.30.a	<i>Laudes unde ducantur.</i>	301.30.b
<i>Iusurandum qñ deferendum, aut recusandū.</i>	ibid.	<i>Laudes alicuius quomodo colligenda.</i>	118.40.a
<i>Iusuradū qui defert, trib. uti rōnib. potest.</i>	185.10.b	<i>Laurētius Valla, de uoluntate reprehensus.</i>	27.30.b
<i>Iusurandum, quando non seruandum.</i>	186.10.a		

Index.

<i>Lex tunc numerus.</i>	383.30.b	<i>Leodamas Aeschinis praeceptor.</i>	91.30.b
<i>Lex τὸς τῶν difertissimus.</i>	384.30.a	<i>Leodamas accusatus a Thraſybulo.</i>	330.40.a
<i>Lex τὸς elegans, & praestans uir.</i>	384.40.a	<i>Leonis clementia in feras humiles.</i>	204.20.b
<i>Lex est quasi mutus magistratus.</i>	6.20.d	<i>Liberalis, & liberalitas.</i>	109.40.a
<i>Lex praestantior est opinione iudicium.</i>	6.40.d	<i>Liberales cur amentur.</i>	210.10.a
<i>Lex ab uno, uel a paucis, fertur.</i>	6.50.d	<i>Liberalia qua uocentur.</i>	62.30.a
<i>Lex ciuitatis salutem continet.</i>	53.20.b	<i>Liberalitas, qua uirtus fit.</i>	110.10.b
<i>Lex quantam uim habeat.</i>	53.30.b	<i>Liberi multi, & bene instituti.</i>	61.20.a
<i>Lex quid sit.</i>	53.30.b	<i>Liberi non cedebantur, sed serui.</i>	204.10.a
<i>Lex a latoribus saepe nomen ducit.</i>	53.30.b	<i>Liberi patris certamen, quo nomine uocaretur, 434.</i>	20.b
<i>Lex a quo recte constituitur.</i>	53.40.b	<i>Ligula.</i>	280.50.a
<i>Lex & iustitia, omnium pulcherrima, contraria, contra.</i>	79.10.a	<i>Liuor in uiuis.</i>	254.50.a
<i>Lex de lusco non excacado apud Locreses.</i>	103.50.b	<i>Locus superior in sedendo, honoris species.</i>	65.20.a
<i>Lex propria, uel communis, & scripta, uel non scripta</i>	125.30.b	<i>Locus de delectu propositionum habendo.</i>	304.50.b
<i>Lex ppria, & cois, & scripta, uel no scripta.</i>	159.10.b	<i>Locus ex comparatione in utraque partem ualet.</i>	309.20.b
<i>Lex quid sit.</i>	159.50.b	<i>Ex inuersione.</i>	312.20.a
<i>Lex de adulterio.</i>	161.10.a	<i>Quando ualeat.</i>	312.40.b
<i>Lex recta ratio imperandi, & prohibendi.</i>	174.10.b	<i>A diuisione. 315.40.b. & deinceps loci omnes argumentorum.</i>	
<i>Lex summa, qua dicatur.</i>	174.10.a	<i>Loci communes, quales sint.</i>	40.30.a
<i>Leges quo expedita in senatu, uel iudicijs.</i>	173.10.b	<i>Loci enthymematum, qui.</i>	41.20.b
<i>Leges contrariae, ambiguae, de re qua non manent.</i>	174.175.10.a	<i>Loci de re, de qua dicimus, se nobis quaerentibus ostendunt.</i>	303.40.b
<i>Legis officium quod sit.</i>	7.30.b	<i>Locutio, uide elocutio.</i>	
<i>Legis uirtus, qua.</i>	7.30.b	<i>Locutio & stylus non idem conuenit in omnibus dicendi generibus.</i>	414.40.b
<i>Legislator quid spectet.</i>	55.10.a	<i>Locutio remota a forensibus causis, qualis: & forensibus apta controuersis.</i>	414.50.b
<i>Leges Romanorum a x. uiris datae.</i>	6.50.d	<i>Concionalis, uel deliberatiua, & iudicialis.</i>	ibid.
<i>Leges diligenti consideratione fieri.</i>	7.30.a	<i>Forensis dictio, & scriptura, quomodo differant.</i>	415.30.a
<i>Leges sunt de futuris, & de uniuerso genere.</i>	7.10.b	<i>Forensis locutionis, et scripturae comparatio.</i>	416.10.a
<i>Leges, & legum ferendarum non in delib. ueniunt.</i>	49.30.b	<i>Locutionis amplitudo, & granditas quomodo fiat.</i>	372.40.a
<i>Leges sumptuariæ, unde ortæ.</i>	50.10.b	<i>λογισμός. i. ratiocinatio, quid sit.</i>	132.20.a
<i>Leges oratori expendendæ.</i>	53.20.b	<i>Loquacitas perennis.</i>	390.30.b
<i>Leges, & instituta præteriti temporis consideranda.</i>	55.20.a	<i>L. Cassius, iustissimus.</i>	112.40.a
<i>Leges sint accommodatæ ad statum reip.</i>	55.30.a	<i>L. Cassius index sapiens.</i>	338.30.b
<i>Leges Romanæ unde ductæ.</i>	55.30.a	<i>L. Manlius patrem tutatus est contra tribunum pl.</i>	201.10.b
<i>Leges Lycurgi, & Druidarum non scribebantur.</i>	126.10.a	<i>L. Siccus multa præmia consecutus.</i>	64.50.b
<i>Leges telis arancarum similes dixit Anacharsis.</i>	151.30.a	<i>L. Sicinius Dentatus, uir fortissimus.</i>	112.20.a
<i>Leges duobus modis interpretari licet.</i>	165.40.b	<i>L. Sylla, morum farina respersum.</i>	413.30.b
<i>Leges bonæ ex malis moribus ortæ.</i>	170.30.b	<i>Lucretia stuprata.</i>	169.50.b
<i>Legum sanctiones.</i>	172.50.b	<i>Lucretius de Heraclito.</i>	370.30.b
<i>Legum ferendarum apud Athenienses consuetudo.</i>	7.40.a	<i>Lucretius, & Manilius philosophi.</i>	392.20.a
<i>Lemni sinties dicti.</i>	361.10.a	<i>Lucri appetentes omnes esse.</i>	151.10.b
<i>Lenes erga quos simus.</i>	203.20.a	<i>Lucta & palestra.</i>	69.10.a
<i>Lenes erga eos qui inuiti faciunt, aut coacti, aut necessario.</i>	ibid.	<i>Lucus circa tumulum, aut templum.</i>	65.10.a
<i>Et erga eos, qui fatentur se fecisse, sed pœnitent.</i>	ibid.	<i>Lucus Augusti, ciuitas Hispaniæ.</i>	65.20.a
<i>Et in eos, qui se humiliter gerunt.</i>	204.40.a	<i>Ludus concessus a philosophis.</i>	135.40.b
<i>Et in eos, qui serio nobiscum agunt.</i>	204.20.b	<i>Ludi, in quibus corona donabatur uictor.</i>	34.30.a
<i>Et in non contemptores, ac derisores.</i>	205.10.a	<i>Ludi concertatorum omnes, suauis.</i>	140.20.b
<i>Et ipsi, quos timent, & uerentur.</i>	205.30.a	<i>Ludere par impar.</i>	369.20.b
<i>Lenes qui sint.</i>	205.40.b. & deinceps. Et in quos.	<i>Luna in calceis signum nobilitatis.</i>	280.20.b
	10.a	<i>Lunata pellis apud Mart.</i>	116.10.b
<i>Lenitudo quid sit, & qui, quibus de causis, & erga quos lenes.</i>	203.10.a	<i>Lunati calcei senatorum.</i>	280.20.b
<i>Lenitas, & lenitio, idem.</i>	203.10.a	<i>Lusciosi qui dicantur.</i>	412.40.a
<i>Ad lenitatem procliuus qui sint.</i>	205.40.b	<i>Lycimnius rhetor.</i>	357.50.b
<i>In lente unguentum, prouerbum.</i>	375.40.b		

Lycim-

Index.

- Lycimnius laudatur.* 415.50.b
Lycimnius rhetor noua nomina inuexit. 422.30.a
Lycoleon pro Chabria. 403.20.b
Lycophrō Tragicus ī iūctis noībus notatus. 360.20.a
Lycophon. 395.40.a
Lycurgus leges dedit Lacedaemonijs. 6.50.d
Lycurgi de liberis educandis sententia. 60.30.b
Lysias contra Alcibiadem, cuius rei admonuerit Iud. 7.10.a
Lysias orator. 325.20.a
Lysias orationem funebrem conscripsit. 403.20.a
- M
- M** *Μακιστιδης quid significet.* 121.10.a
Macedones regio dominatu utebantur. 55.20.a
Magistratus suffragijs, aut sorte creati. 104.30.b
Magistratus Athenis rationem administrationis reddebant. 400.20.b
Magnanideri, quæ ab aliquo supra conditionem sunt. 100.20.a
Magnanimitas uirtus, quæ, & quid sit. 110.30.b
Magnificentiæ uirtus in sumptib. faciendis. 110.50.b
Magnitudo, & paruitas, unde oritur quintum genus propositionum rhet. 46.30.b
Magnitudo corporis, quando laudanda. 68.40.a
Magnitudo, & paruitas ut reb. cōparetur. 277.30.a
Magnitudo & paruitas in omni genere. 284.20.b
Maiora bona, quæ maius bonum conficiunt. 89.50.a
Maiora, minora, & paria in comparatione spectari. 309.50.b
Maius, & minus quid sit. 86.30.b
Maius & plus quomodo differant. 87.10.a
Maledicere & accusare differunt. 315.30.a
Maledictio, & accusatio, quid. 315.30.a
Maledicus conuicator, reprehenditur. 450.20.a
Maledici. 234.20.b
Malum consilium consultori pestimum. 189.20.b
Mali depulsio est bona. 75.40.a
Mali diminutio bona est. 75.20.b
Mali corui malum ouum. 281.30.a
Mala præterita nobis iucūda, recordatione. 216.50.b
Manilius poeta, & philosophus. 392.20.a
M. Ant. orator cur nullā orationē scriberet. 13.30.b
M. Antonius orator. 377.20.b
M. Cato dixit Siciliam esse penū Ro. 401.20.a
M. Cic. iræ in aduersarios cōcitāde artifex. 202.30.b
Ad Clementiam iud. impellit. 204.40.a
Facete irridet aduersarios. 211.40.a
M. Cic. quomodo Callidium refutarit. 376.10.a
Auditores ita, ut uolebat, dicēdo afficiebat. 377.50.a
M. Sergius, uir fortissimus. 112.20.a
M. Tullius cur inter coniuatos cum Bruto non fuit. 234.50.a
M. Tullius in omni oratione uel dilatanda, uel contrahenda mirus artifex. 350.40.a
M. Tull. Demosthene superior ī miserationib. 376.30.b
M. Tullius a Viborij calumnia de numero oratorio defensus. 385.30.a
M. Tullius poeticis uerbis per risum utitur. 381.30.a
Quib. numeris delectetur. 389.30.b. Et 390.10.a
M. Tullius contra Rullum quo progressus. 429.40.b
- M. Tullius ab Arist. dissentit de difficultate generis iudicialis, & deliberatiui.* 446.20.b
In deliberationib. et aduersarios accusat. 447.30.a
Sui nimius laudatur. 449.50.b
Urbanitas in causa pro L. Murena. 454.10.b
Marius apud Sallustium. 255.40.b
Mors communis. 296.10.a
Mars causam dixit in Ariopago. 318.10.b
Mathematica disputationes nō sūt moratæ. 440.10.a
Mentem & consilium non habent. 440.20.a
Mathematici quō probent res suas. 32.20.a
Mater non semper filios amat. 36.30.a
Matris magnæ sacra apud Græculos. 354.30.a
Matres de filijs possunt uerum discernere. 316.50.a
Materia subiecta inuestiganda. 1.10.a
Materia communis rhet. & dialēctica. 1.30.a
Materia ad probandū duplex apud oratorē. 20.50.b
Materia rhetoricæ duplex. 2.10.b
Materia propria oratoris, & Hermog. 33.20.a
Matuta, quibus nominibus uocetur. 331.40.a
Maxima res dicitur aut mole, aut uirtute. 101.20.a
Μεδὲν ἀγὰρ in foribus templi Delphici. 80.30.a
Medicina, quid sit. 19.30.b
Medicina species tres. 19.20.b
Mediocritas, laudabilis. 268.30.b
Meditari. 403.50.b
Megalocoryphon. 300.30.a
Melanopus orator auarissimus. 168.40.b
Meleager de apro Calydonio. 200.30.a
Meleager Oenei filius. 310.20.a
Meleager tragedia Antiphontis. 326.10.a
Meliora esse, quæ rariius fiunt. 89.10.a
Melius esse, quod alterius ope non eget. 90.50.a
μελλοντα. 284.30.a
Membrum quid sit. 392.40.b
Non debet nec longum esse nec breue. 393.20.a
Curium, quæ incommoda afferat, quæ longa. ibid.
Mēbratū, uel casim loquēdū ī peroratione. 458.10.a
Memoria in numero bonorum. 78.30.a
Et est rerum omnium thesaurus.
Memoria Themistoclis, Cyneæ, Metrodori. 78.10.b
Memoria laborum præteritorum suauis. 137.40.b
Memoria nulla mētio iter ptes rhe. ab Ari. 343.10.b
Menandri snia de morib. dicētis reprehensa. 22.30.b
Menandri fabula ī scena placebat, domi ñ itē. 416.40.a
Menelaus cur cōtra Troia. classem struxerit. 201.10.b
Menenius Agrippa. 287.20.b
Mens discendo alitur. 143.40.b
Mens in animo conclusa a Deo. 404.10.a
Mens bona, uel mala a fine cognoscitur. 439.30.b
Mercatores non offendendi. 53.30.a
Mercenarij qui sint. 116.40.b
Mercurius, & Autolycus eius filius, fures. 158.30.b
Merocles. 401.40.a
Meta in Stadijs. 390.50.b
Metaphora, uide translatio.
μεθοδος ut latine dicatur. 9.30.a
Methodus quid sit. 9.40.a
Methodici libri, qui esse existimentur. 28.10.b
Metonymia. 402.20.b
Metragyrta sacerdotes magnæ matris. 354.50.a

Index.

- Metrodorus.* 293.10.a
Metuentes, aut non metuentes, qui sint. 221.30.a
Metus quid sit, & quæ, & quos homines timeamus. 216.30.b
Metus quare datus homini. 217.10.a
Quæ mala metuantur. 217.20.a
Mala propinqua, timentur, quæ perdunt, quæ dolorem animi acerrimum offerunt.
Signa malorum impendentium. Inimicitia potentium. Iniustitia potens, & armis instructa. 218.20.a
Virtus affecta contumelia
Vitam habere in aliorum fide collocatam. 118.30.b
Qui iniuriam facere possunt. 219.10.a
Et qui iniuriam accepit.
Quique jam fecit. 219.10.b
Competitores. Qui minores aggrediuntur. Et loci quattuor unde hæc ducantur. 220.30.a
Et qui sunt uersuti, & dissimulatores. Et quæ emendari nequeunt, ut infami, &c. 220.40.b
Quenam sint huiusmodi. *ibid.*
Militia tempus, quando. 323.30.a
Milites noscendi oratori. 51.10.a
Minos Cretenfibus leges dedit. 6.50.d
Minutius magister equitum, superbus. 275.10.a
Mirabilia, & de mirabilib. reb. opus Arist. 328.20.a
Miserabilia quæ sint: ut exilia, spoliationes, mortes, infamia, tormenta, laniationes, mutilationes membrorum, graues morbi, pericula, & quæ a fortuna proueniunt. 243.10.a
Miserabilia & atrocia differre. 244.30.b
Miserabilia, demisse dicenda. 376.30.b
Miseratio actionem requirit. 346.20.b
In miserationibus Cicero excellit. *ibid.*
Miseri cur fugiant hominum conspectum. 237.20.a
Misericordes qui sint. 241.242. per totas paginas.
Misericordia quid sit. quæ res misericordiam excitet. qui sint digni misericordia, & quomodo misericordes sint affecti. 240.10.b
Misericordia ex conscientia infirmitatis propria. 241.10.a
Misericordia qui non moueantur. 241.20.a
Misericordia qui moueantur. 241.50.a. et tota pagella
Misericordia in quos excitetur. 244.40.a. & deinceps.
Quique græua rerum misericordiam cõcit. 245.50.b
Mithridates uenandi studiosus. 140.40.b
Mixidemides. 318.30.a
Moderator sententiæ quis dicatur. 42.10.b
Modus omnibus in rebus est optimus. 80.30.a
Modus in rebus est optimus. 342.30.b
Molesta quæ sint. 135.50.a
Mollis, & ignauus quis dicatur. 126.50.b
Molossus pes. 387.10.b
Monarchia, quis status reip. sit. 54.10.a
Monarchia quid, & quotuplex. 105.50.a
Monumenta ad memoriam posteritatis. 115.20.b
Morata oratio. 439.30.b. Et 440. per totum. Et 449.30.b
Mores ad faciendam fidem ualere. 21.40.a
Mores dicentis, non orationem suadere, uult Menæd. 22.30.b
Mores ciuitatis sunt oratori cognoscendi. 106.50.a
Mores gentium pro legibus haberi. 159.40.b
Mores hominum uariari multis modis. 260.20.a
Mores quid significant. 260.30.a
Mores adolescentium, qui. 260.40.b. & deinceps
Mores senum, qui. 264.50.a. Et deinceps in duabus paginis.
Mores mediæ ætatis, prolixa oratione expressi. 268.20.b
Mores nobilium. 270.20.a
Mores diuitum. 271.10.b
Mores potentum. 273.20.b
Mores fortunatorum. 274.10.b
Mores oratoris effingere debet oratio. 268.20.b
Mors extremum malorum. 207.20.b
Mors obita ignominia fugienda causa. 231.40.a
Mortes per errorem allata. 166.10.b
Motus animi celeres. 78.30.a
Motus animorum permiscendi in peroratione. 456.40.a
Motus in peroratione permiscendi, sunt septem. 456.50.a
Moses Hebræis leges dedit. 6.50.d
Mouere alterum uolenter licet quinque modis. 68.20.a
Mula in ludis Olympiis. 359.10.b
Muli Mariani. 203.20.b
Mulieres, auaræ. 61.10.b
Multatio fit legibus. 404.10.b
Multitudo quos diligit. 63.30.a
Multum & paucum quid dicatur. 87.20.a
Munera, undecima species honoris. 66.20.a
Musæum. 362.10.b
Musarum fores sine furore frustra pulsari. 381.10.a
Myopes qui sint. 412.40.a
Myforum præda. 154.50.b
- N**
- Narratio tantum in iudiciali genere.* 420.40.b
Narratio in genere demonstratiuo qualis. 420.50.b
Narratio in genere deliberatiuo qualis. *ibid.*
Narratio in demonstratiuo genere nõ perpetua. 436.30.a
Simplicior, magis uaria, non artificiosa, magnifica. 436.50.b
Narratio Cic. pro lege Man. magnifica, & sublimis. 437.10.a
Narratio quando adhibenda, quando omittenda. 437.10.a
An breuis, & dilucida, & uerisimilis esse debeat. 437.20.b
In narratione sint, quæ dicentis probitatem significant. 438.20.a
Narratio defensori conueniens, quæ. 438.20.b
Defensor quæ narrare debeat. 439.10.a
Narratio morata esse debet. 439.30.b
Narratio ex præmeditatione, & uoluntate. 440.20.b
Rei incredibili est adiungenda ratio. 441.30.a
In

Index.

- In narratione animi audientium mouendi.* 441.30.b
Narrandum multis in locis. 442.40.b
Et quandoque non in principio. ibid.
Narratio quō in deliberatione adhibenda. 443.10.a
Nasus duo uitia habere potest. 54.30.b
Natura & ars ad uerum inuestigandum. 11.50.a
Natura rerum per se est, & intelligitur. 29.10.b
Natura noscenda eius, cui consulas. 86.40.a
Natura, quid sit. 131.10.a
Natura quinque modis dicitur. ibid.
Natura nihil frustra molitur. 279.20.b
Naturales res causam in se ipsis cobibent. 130.50.b
Naturales res ab artificiosis differre. 131.10.a
Naturalia aduentitijs maiora. 100.30.b
Necessitas, & eius uis. 135.40.a
Necessitas mater parcarum. 135.40.a
Necessitas in purgatione. 153.20.a
Necessarium, & uerisimile quō differant. 338.40.a
Necessaria, contingentia, impossibilia. 47.40.a
Necessaria, & imposs. non cadunt in deliberationem. 40.10.b
Necessaria pauca ab oratore tractantur. 283.20.b
Necessitudo quid sit. 214.20.b
Negligentia quid sit, & eius species. 192.10.b
Vnde nascatur in homine uiolento. 193.40.a
Nemesis media inter inuidiam & peruersam letitiam. 246.40.b
Nemesis misericordiae opposita. 246.10.b
Pro dea colebatur. Et quid de ea Platonicis. 246.30.b
Neoptolemus apud Ennium. 291.40.b
Ne quid nimis, quam uim habeat. 80.30.a
Nicanor interfectus. 308.30.b
Niceratus a Praty superatus. 412.20.b
Nimium quibus in rebus esse non possit. 80.40.a
Nirens ab Homero nominatus per repetitionem, & a syndeton. 418.10.a
Nobilitas uel gētis, uel unius familiae est. 58.40.b
Nobilitas totius gentis, quid. 58.40.b
Nobilitas uera. 59.30.a
Nobilitas urbium a uirorum uirtute oritur. 59.10.b
Et a uiris illustrib. & ijs quidem multis. 59.20.b
Nobilitas priuata a uiris et mulierib. oritur. 59.20.b
Et primi auctores spectandi. 60.10.a
Et diuitiae, scientia, & uirtutes. 60.20.a
Nobilitas ex bona prole. 60.20.b
Nobilitas uera, in uirtute posita. 314.30.a
Nobilitatis mores, qui, & quales. 270.20.a
Nobile quid dicatur. 270.20.b
Nomen, quid. 347.40.a
Nomina rerum imagines. 347.30.a
De ijs quid senserit Plato, Democritus, & Pythagoras. 347.20.b
Nomina multas habent species. 351.30.a
Noīa, & uerba dilucidā orationē faciūt. 349.20.a
Immutata gradem orationem faciūt. 349.50.a
Translata, sua, & propria. 351.20.b
Propria orationem dilucidam faciunt. 349.20.a
Propria quae sint, quaeque peregrina. 351.40.a
Translata sunt in usu apud oēs hoīes. 351.40.b
Peregrina translatis etiam cōtinentur. 352.10.a
Ambigua, apta sophistis. 352.20.a. quae dicuntur
homonyma.
Synonyma apta poetis. 352.40.a. quae cognomina
ta uocantur.
Nomina mutanda, cum amplificare, aut minuere ue-
lis. 355.10.b
Noīa pulchritudo, & turpitudine in quo sit. 357.30.b
Obscena nomina, & honesta. 358.40.a
Possunt diminui. 359.10.b
Nomina iuncta, quae sint. 360.10.a
Qui scriptores i eis iugēdis errarūt. 360.40.a. & 10.b
Nomina iuncta dithyrābicus cōcuiūt. } 363.20.a
Peregrina poetis heroicis. }
Translata iambicis.
Nomina noua non fingenda sine causa. 422.30.a
Nōmus Theodectis opus. 316.30.b. 323.20.b
Nosce te ipsum. 296.40.b
Notitas, grata omnibus. 408.10.a
Numerus oratorius a Trasymacho iūctus. 345.40.a
Numeri, quibus utendum. 344.10.b
Numeri obseruandi in elocutione. 367.40.a
Quomodo seruentur. 370.40.a
Numerus immutatus gradē facit orationē. 373.50.a
Numerorum libertas maxime ornat. 373.20.b
Numerus oratorius melius tractatus à Cic. quàm ab
Arist. 381.40.a
Numerus sit i oratione, careatq. uersib. 381.10.b
Eodem modo semper cadens, uitiosus. 381.40.b
Si numerus nō sit, oratio sine caret. 382.20.a
Quis intelligendus in oratione. 382.40.a
Numerus i qua parte orationis eē dēat. 382.10.a
Herous Iambus. 382.20.b
Iambicus numerus, cur contemnatur. 383.10.a
Trochaicus, an conueniat orationi. 383.20.a
Paeanicus per se conuenit orationi. 383.30.a
Herous cur cōuers dicatur. 383.40.a
Dactylicus, & anap. numerus grandi orationi a-
ptus. 383.20.b
Lerous quō λερτικός dicitur. 383.30.b
Trochaicus nō cōuenit orationi soluta. 386.30.b
Numerus, uel aequalis, uel duplex. 387.40.a
Demissa orationis, qui pedes sint. 388.50.a
Grauisimae orationis, qui. 388.10.b
Temperatae, qui. ibidem
De hoc numero M. Tullius à Victorij calumnia de-
fenfus. 385.30.a
Numerus facile memoriae commendatur. 391.50.b

O

- O** *Bluio iniuriarum laudatur.* 167.10.b
Obolus apud Athen. nūmi genus. 368.20.b
Obscena & honesta nomina. 158.40.a
Obscānitas uitanda. 372.40.b. Et quō uitari possit.
Obscura scribendi ratio damnatur. 370.40.b
Obseruari qui uelint. 194.40.b
Obstragulum. 280.40.a
Obtrectatores. 234.10.b
Occasio sola malitiā sufficit. 155.10.b
Octauia Augusti soror. 377.10.b
Octonarij in fabulis priscorum. 348.30.a
Oculus apertus in sceptro pictus. 274.10.a
Oculi sensus acerrimus. 93.30.b
Odi, & ira differentia. 215.20.a. & deinceps.

Index.

<i>Odiosi qui aliorum uitia obseruant.</i>	212. 10. a	<i>orator an de omni re uerisimiliter dicat.</i>	18. 30. b
<i>ὄδωσις quid significet.</i>	4. 30. b	<i>orator, qui sit.</i>	22. 50. a
<i>ὄδοσις uiatores dicuntur.</i>	4. 40. b	<i>orator debet non modouir bonus esse, sed etiam uide- ri.</i>	22. 10. b
<i>Odores, & unguenta exotica.</i>	136. 40. b	<i>orator esse ne probus, an improbus, debeat, ut per sua de. ut.</i>	22. 40. b
<i>Officium oratoris, & medici.</i>	16. 50. a	<i>orator quando nomen oratoris amittat.</i>	39. 40. b
<i>Oligarchia, reip. status uitiosus.</i>	54. 20. a	<i>orator bonus debet esse doctissimus.</i>	41. 10. b
<i>oligarchia, quid, & quando ea usi sint Lacedaemonij.</i>	105. 10. a	<i>orator quomodo res ciuiles tractet.</i>	49. 20. a
<i>ὀλιγωπία habet tres species.</i>	192. 30. b	<i>orator cur scire debeat de custodia regionis.</i>	52. 10. b
<i>Oliua Palladi dicata.</i>	328. 50. a	<i>orator nosse debet reip. genera.</i>	54. 20. a
<i>Olympici ludi, qui fuerint.</i>	34. 30. a	<i>orator uir bonus debet uideri, praesertim in consulta tionibus.</i>	188. 40. a
<i>Olympicus, Gorgiae oratio.</i>	423. 20. a	<i>orator fit industria.</i>	347. 10. a
<i>ὀμοιωμα, & παραφύσις.</i>	1. 20. d	<i>orator quib. nominib. utatur, & quae uitet.</i>	351. 40. a
<i>ὀνομαστὴς femina, quae diceretur.</i>	161. 30. a	<i>orator affici dicendo debet.</i>	377. 20. a
<i>Opiniones omnium non esse spectandas.</i>	30. 30. b	<i>Licet etiam non uera dicat.</i>	377. 40. a
<i>Opiniones, quae in singulis sunt artibus.</i>	187. 30. a	<i>orator quae se corrigat.</i>	378. 50. b. Et 379. 10. a
<i>Optimates, qui.</i>	54. 50. b	<i>orator quando epulhetis, iunctis nominibus & pere- grinis pro arbitrio suo uti possit.</i>	380. 30. a
<i>Oratio est hominis magis propria, quam usus corpo- ris.</i>	14. 50. b	<i>orator non in omni genere dicendi excellit.</i>	419. 20. a
<i>Oratio solius hominis est propria.</i>	15. 10. a	<i>orator legum peritus esse debet.</i>	446. 40. b
<i>Oratio facit, ut belluis praestemus.</i>	15. 10. a	<i>oratores Athenienses reprehensi.</i>	447. 20. a
<i>Oratio tria respicit.</i>	21. 30. a	<i>non saepe interrogant, & cur.</i>	453. 20. a
<i>Oratio flexanima, & omnium rerum regina.</i>	23. 10. b	<i>oratoris est persuadere, ut dialectici pbare.</i>	14. 20. b
<i>Oratio ex tribus rebus constat.</i>	42. 30. a	<i>oratoris materia propria.</i>	31. 20. a
<i>Oratio mentis interpres.</i>	42. 40. a	<i>orator ad quos auditores loquatur.</i>	31. 30. a
<i>Oratio est mentis interpres, uerbis discrepans, senten- tias congruens.</i>	174. 10. a	<i>orator sine differendi ratione esse non posse.</i>	10. 40. a
<i>Oratio omnis ad iudicium refertur.</i>	275. 10. b	<i>oratores quae questionem proponi uidebant, de qua quis uellet audire.</i>	20. 20. a
<i>Oratio mores dicentis indicat.</i>	342. 40. b	<i>oratores nutricibus comparati.</i>	366. 40. a
<i>Oratio ex nominibus & uerbis fit.</i>	351. 30. a	<i>oratoria ars a Spartanis neglecta.</i>	79. 20. a
<i>quibus nominibus & uerbis ornetur.</i>	351. 20. b	<i>ordo res omnium optima.</i>	73. 50. b
<i>Obscura ut fiat.</i>	371. 30. b	<i>ὄραξις pars animi, in qua appetitus sunt.</i>	190. 10. b
<i>Oratio rebus conueniens.</i>	375. 10. b	<i>orestes apud Aecopagitas.</i>	318. 40. a
<i>Ad persuadendum ualet.</i>	376. 50. b	<i>ὄραξις.</i>	190. 40. a
<i>Miscens animi motum.</i>	375. 50. b	<i>ornatus abiectis nominib. non adhibendus.</i>	375. 20. b
<i>Mores exprimens.</i>	377. 30. b	<i>ornatus oraticis, qui est in collocatione uerborum, in tribus rebus consistit.</i>	381. 50. a
<i>oratio arrogantis, demissi, tristis, urbani, rustici, be- nigni, inuidi, impudici.</i>	377. 40. b	<i>orpheus masculae Veneris auctor detestandus.</i>	170. 40. a
<i>oratio numerorum expers, sine caret.</i>	382. 20. a	<i>ὄραξις i. rami, pars rhetorica a Lycimnio posita.</i>	422. 40. a
<i>Eius sex uitia sunt.</i>	382. 20. a		
<i>oratio pro lege Manilia a quibus numeris incipiat, & quibus claudantur periodi.</i>	389. 30. b		
<i>oratio soluta ante Pherecidem non scripta.</i>	392. 20. a		
<i>orationis uitium maximum.</i>	3. 20. b		
<i>orationis partes solum tres olim.</i>	367. 40. a		
<i>orationis forma neque uerbis constat, neque expers numerorum sit.</i>	381. 10. b		
<i>orationis partes duae.</i>	420. 40. a		
<i>Quas Arist. necessarias putet.</i>	420. 10. b		
<i>Cic. quattuor facit.</i>	420. 20. b		
<i>Quattuor quoque ab Arist. ponuntur.</i>	421. 10. b		
<i>Quas adderet Theodorus Byzantius.</i>	422. 20. a		
<i>orationes Sallustii & Ciceronis quae circumferantur non esse ipsorum, sed alterius declamatoris.</i>	85. 30. a		
<i>orationis quomodo inscribi solita.</i>	314. 20. b		
<i>orationes scriptae sunt iucundae propter elocutionem.</i>	347. 20. a		
<i>oratoris duo officia.</i>	3. 20. d		
<i>orator quomodo fiat acer in disputando.</i>	7. 40. d		
<i>orator contrarias causas dicit.</i>	13. 30. b		
		P	
		<i>Paenitentia, quae. 181. 40. a. contra leges, non ualeat. ibi.</i>	
		<i>paenitentia ludicra puerorum.</i>	361. 30. a
		<i>paean accommodatissimus orationi.</i>	388. 30. a
		<i>paean uersum non efficit.</i>	383. 30. a
		<i>Hoc numero usus est Thrasymachus.</i>	382. 30. a
		<i>Quot syllabas habeat.</i>	387. 10. b
		<i>paeanis duae species.</i>	388. 20. b
		<i>paeanes in Apollinis laudem cur dicantur.</i>	388. 40. b
		<i>paean duplex.</i>	389. 10. a
		<i>palimbacchius.</i>	387. 10. b
		<i>palud em, & sales emere</i>	321. 40. b
		<i>pamphili rhetoris ars uno in loco fundata.</i>	327. 20. b
		<i>pancratiasta.</i>	69. 10. b
		<i>panegyricus Isocratis.</i>	423. 40. a
		<i>panegyricus Plinij.</i>	ibid.
		<i>panegyrici, quae orationes dicerentur.</i>	42. 20. a
		<i>paralus uanis, claua populi.</i>	401. 10. b
		<i>para-</i>	

Index

<i>paradoxa, quæ dicantur.</i>	329.30.b	<i>Tria in ea esse debent.</i>	392. 20.b.
<i>παράδοξα.</i>	408.10.b	<i>periodus simplex, quæ uocetur.</i>	393.10.a
<i>paranomasia.</i>	408.10.b	<i>periodus curta, & longa nimis, incommoda.</i>	393.10.b
<i>parenthesis uitiosa, nisi breuis, & necessaria sit.</i>	368.20.a	<i>periodus distincta.</i>	394.50.a
<i>parēs, & similes qui dicantur.</i>	230.20.b	<i>Opposita.</i>	394.10.b
<i>parēs, & similes, qui dicantur.</i>	245.10.a	<i>per iurus punitur, & item eius filij.</i>	184.30.b
<i>παρισωσις quid.</i>	395.40.b	<i>per iurij pœna.</i>	186.10.b
<i>parmenides uersib. de philosophia scripsit.</i>	392.20.a	<i>permanſio in una ſententia non laudata.</i>	325.10.a
<i>παρμενιδῶς quid.</i>	396.10.a	<i>pernio morbus pedum.</i>	408.40.b
<i>parricidij legem nullam, Solon scripsit, & cur.</i>	150.40.a	<i>peroratio Ciceroni ab aliis relinquebatur.</i>	346.20.b
<i>parſimonia magnum uectigal.</i>	50.20.b	<i>peroratio non ſemper adhibetur.</i>	420.20.b
<i>partes orationis duæ. propositio, & pbatio.</i>	420.40.a	<i>Non eſt in demonſtratiuo genere</i>	421.10.a
<i>partus uentrem ſequitur.</i>	59.30.b	<i>Neque in omnibus iudicijs.</i>	421.40.a
<i>pater patratus apud Romanos.</i>	49.10.b	<i>peroratio quattuor ex partibus conſtat.</i>	455.20.a
<i>παῖς, perturbationes.</i>	19.30.b	<i>Similitudinem magnam habet cum exordio. ibi.</i>	
<i>παῖς, perturbationes.</i>	190.40.a	<i>Cur orator beneuolentiam ſibi, & aduerſario odiũ comparet.</i>	455.50.a
<i>παδντικὸν genus probationis, quale ſit.</i>	23.30.a	<i>Orator oſtendat ſe bonum eſſe, & aduerſariũ malum.</i>	455.30.b
<i>παδντικὴ diſtinctionis forenſis ſpecies.</i>	415.10.b	<i>perorationis ſecunda pars eſt diminutio, uel amplificatio.</i>	456.10.a
<i>paupertas onus miſerum, & graue.</i>	153.20.b	<i>Tertia pars in perturbatione animorum adiungenda.</i>	456.40.a
<i>paupertas nemini obijcienda.</i>	196.30.b	<i>Quarta pars, eſt enumeratio eorum, quæ dicta ſint.</i>	456.10.b
<i>pausanias qua contumelia affectus.</i>	193.30.b	<i>In peroratione quodnam dicendi genus conueniat.</i>	458.10.a
<i>peccata, quæ facile homines committunt.</i>	158.20.a.	<i>perorationes Ciceronis.</i>	376.30.b
<i>& infra.</i>		<i>perpetua res, quæ.</i>	33.10.a
<i>peccata quæ condonanda.</i>	166.30.a. Et 167.20.a. & infra.	<i>per ſa uir cum Samia muliere.</i>	170.40.a
<i>peccata grauiora, quæ cenſeantur.</i>	170.40.a	<i>per ſa terræ, & aquæ a Lacedæmon. petiere.</i>	324.10.b
<i>Quomodo unum amplificandum.</i>	171.50.a. & b.	<i>πίσσα.</i>	409.40.a
<i>Sunt cõtra ius ſcriptum, aut nõ ſcriptũ.</i>	172.20.b	<i>per ſe ipſos quæ faciant homines, uel non per ſe.</i>	128.20.b
<i>pecunia inuenienda rationes ab antiquis tradita.</i>	50.20.a	<i>per uim quæ fieri dicantur.</i>	131.20.b
<i>pedes uel æquales, uel duplices.</i>	387.40.a	<i>per iram quæ ſiant.</i>	132.10.b
<i>πελὸς, Xerſes.</i>	360.50.b	<i>perſona oratoris & rei pro eadem habetur.</i>	438.30.a
<i>pentatbli cur pulcherrimi.</i>	67.10.b. Et 69.30.b	<i>perſonæ quomodo diſtinguantur.</i>	160.40.b
<i>peniteſyringum.</i>	402.10.a	<i>perſonæ hærentia, ſiue, attributa, ſunt.</i>	11302.40.b
<i>peparethus inſula ex cycladibus.</i>	316.40.a	<i>perſuadetur tribus modis.</i>	4.10.c
<i>peregrina oratio.</i>	349.20.b	<i>perſuadibile quid dicatur.</i>	29.20.b
<i>peregrina nomina ubi conueniant.</i>	379.30.b	<i>περίω.</i>	409.40.a
<i>Quando uti eis poſſis ſine uitio.</i>	381.20.a	<i>perturbatio, idem quod affectus. quid ſit ex Zenonis ſententia.</i>	190.40.b
<i>peregrinæ uoces frigidam orationẽ faciũt.</i>	360.40.b	<i>perturbationes nu. 12. unde naſcantur.</i>	190.50.b
<i>peregrinatio utilis ad leges condendas.</i>	55.40.a	<i>perturbationes animi uariant iudicia.</i>	23.40.a
<i>peregrinatio ab Homero laudata.</i>	55.10.b	<i>perturbationes debere eſſe cognitæ oratori.</i>	24.50.a
<i>periander Corinthius, poema compoſuit.</i>	177.10.a	<i>περὶ τῶν πεδῶν lacenæ cur dicta.</i>	61.30.b
<i>pericles tonare, fulgurare &c. dicebatur.</i>	6.10.b	<i>phalanx uox Macedonica.</i>	363.40.a
<i>pericles, & eius filij.</i>	271.50.a	<i>phalaris agrigentum occupauit.</i>	287.40.a
<i>pericles de ſamijs.</i>	365.50.b	<i>phantafia, quid ſit.</i>	137.40.a
<i>pericles afficiebat auditores, ut uolebat, Tonare, fulminareque dicebatur.</i>	377.50.a. ibid.	<i>phayllus.</i>	439.30.a
<i>pericles ut Lamponem reſutauit.</i>	451.20.b	<i>pherecydes & Hecateus primi oratione ſcripſerunt.</i>	347.50.a
<i>pericula duobus modis depelli.</i>	155.40.b	<i>phidias ſimulachrum Iouis olympici.</i>	120.30.a
<i>peripatetici aiunt bonum eſſe partem felicitatis.</i>	56.30.b	<i>phiditia apud Lacedæmonios.</i>	402.40.b
<i>περιπέτεια quid ſit.</i>	144.40.b	<i>philammon athleta.</i>	412.50.b
<i>periodus quid ſit.</i>	391.30.a	<i>φίλωνος ſenes.</i>	266.10.b
<i>periodi latina nomina.</i>	391.40.a	<i>φίλωνος, qui ſint.</i>	145.10.b
<i>periodo uictores, qui.</i>	391.40.a	<i>philemon hiſtrio.</i>	417.10.a
<i>periodus è quattuor membris, plena.</i>	391.50.a		
<i>E duobus. e tribus. e quinque. & ſex.</i>	391.20.b		
<i>Debet habere ſententiam perfectam.</i>	392.30.a		
<i>periodus duplex.</i>	392.20.b		

Index.

φιλας ας quis dicatur.	146.20.a	Loci, unde argumenta ducuntur ad probandum. ii	
φιλιππιζεν.	409.50.a	quid possibile esse, & impossibile, deinceps caput	
Philoctetes uitam aucupio propagabat.	78.40.b	tur.	278.30.a.279.a.b
φιλοκλας qui sit.	146.20.a	potentium mores, qui sint.	273.20.b
Philocrates Athen. orator.	206.40.a	potidæates.	302.30.a
Philomela quomodo in auem mutata.	364.30.a	πότνια: caelestibus & diuinis conuenit.	375.30.b
philosophia a multis reprehensa.	310.40.b	πρακτικὸς sunt ad iniuriam faciendam proni.	148.50.b
philosophi nostrates, barbare loquuntur.	346.40.a	πραῦτος lenitudo, quid sit.	203.10.a
φιλόφλοι.	214.20.a	præcepta artis esse communia.	29.50.b
philothœori, qui dicantur.	42.20.b	præcepta propria artis discenda, ut eius peritus sis.	
φιλότεκνοι amantes liberorum.	146.20.a	40.40.b	
φιλότιμοι honoris appetentes.	146.20.a	præcepta quomodo in laudes transeant, & contra.	
Philoxenus gulæ deditus	136.30.b	122.10.a	
Collum gruis optabat.	ibid.	præcurrentia, quæ sint.	283.30.b
πικρὸς amarus homo, quis sit.	127.10.b	prædia honestiora, quæ.	116.10.a
pictura in iucundis rebus ponitur.	144.10.b	prædones apud antiquos non erant turpes.	355.40.a
pirata communis hostis omnium, non in numero per-		præfecti annonæ apud Romanos.	49.30.b
duellium.	186.10.a	præiudicia quæ dicantur	178.10.b
pirata apud antiquos erant in honore.	154.50.a	præmia in certaminibus proposita.	164.40.b
pisander elusus a Sophoc. interrogando.	453.20.b	πρίμων, decorum.	375.30.a
pisistratus quomodo tyrannidem inuaserit.	39.20.a	præsens tempus nullum esse.	31.40.b
pisistratus qua arte dominatum compararit.	162.20.	præsidia ubi collocanda.	52.50.a
πίσιαι καὶ artes, quæ.	19.10.b	principes quam arte populos expilent.	158.10.a
πίσις latine dicitur probatio.	9.40.b	principes donant, ut postea auferant.	325.30.b
πίθων quæ dicantur.	17.20.a	principium in omni re quodnam sit.	18.40.a
pitholaus.	395.40.a	principium habere maiorem uim, quam quod non est	
pittacus in Amphiarum.	262.10.a	principium.	92.30.b
pittaci sententia in ebrios.	336.50.b	principium est dimidium totius.	90.30.b
Plato & eius, dum uixit, auctoritas.	178.30.b	principij magna uis est.	90.30.b
Plato, ab Aristippo arrogantie accusatus.	318.40.b	principia sunt tanquam semina.	90.40.b
plato secutus est Heraclij opinionem.	371.30.a	principia & causas a rebus effectis nosci.	91.40.a
platonis oratio laudatur.	346.30.a	principium pro efficiente causa.	91.20.a
Plautus in translationibus ridiculus frequens.	363.20.b	principium a nullo effici	279.30.a
plexippus Althææ frater.	200.30.a	principia in sententijs dicendis, breuia.	8.40.c
poesis nihil est aliud, nisi imitatio.	347.30.a	principia sciendi, duo.	285.50.a
poesis, res quædam diuina.	381.10.a	principia Dithyramborum similia sunt exordijs demon-	
poeta nascitur.	347.10.a	stratiui generis.	424.30.a
poeta primi scripserunt.	347.40.a	pricipia fabularum, & heroici carminis quæ.	424.40.a
poeta principibus chari.	141.40.a	principia tragicorum.	425.10.a
poeta quando suas fabulas egerunt.	343.10.b	principia comicorum.	425.50.a
poeta quasi aliena lingua locuti.	362.40.a	pruatio rei, quæ a nomine significatur, ad laudem, &	
poeta, qui in legendo delectant, probantur.	415.40.b	uitup.	374.40.b
poetia quem usum asserat orationi.	2.30.c	proaulum principium in cantu tibicinis.	422.10.b
poetica oratio admirabilior, & splendidior, quam ora-		probatio sola oratori necessaria.	4.50.c
toria.	349.40.b	probatio uel artificiosa, uel artis experts.	9.10.a
poetica nomina, & quæ poetica uidentur.	379.50.b	probatio artificiosa a dialectica proficitur.	9.20.a
poetica ars est imitatio.	406.40.a	probatio a uita, & moribus quædo ducatur.	21.10.b
politia, quæ resp. sit.	54.20.a	probatio per argumentationes ducitur a rebus.	23
polycrates soc. accusans in Alcibiadem obiecit.	237.	40.b	
20.b		probatio in oratione, quid sit.	420.10.b
polyuctus in Speusippum:	401.40.b	probatio qualis esse debeat.	443.20.b
polyphemus Ulysseni non timuit.	221.10.b	In statu coniecturali, definitiuo, & qualitatis.	443
πολυψιλία. i. gratia.	71.10.a	30.b	
polypropon calum.	360.20.a	In exornationibus amplificatio probandæ.	444.40.a
Pomponius in scribendo obscurus	370.30.b	In deliberationibus quomodo.	444.20.b
pontanus.	347.50.a.362.40.b	probatio exëplo facta magis generi deliberatio, quæ	
populus quorum: similis sit, ut ait Demost.	366.30.a	uero sit enthymemate, magis iudiciali conuenit.	
populares homines, qui.	54.50.b	445.10.a	
πορσίσις.	355.10.b	probationes non adhibend. c. quando uis animos com-	
possibile, & impossibile, commune omnium generum ora-		muere.	445.30.b
tionis.	277.10.a	Neque cum mores uolumus exprimere.	445.50.b
		pro-	

Index.

<i>Probationes artificiosæ, quæ dicantur.</i>	7.50.d	<i>Propositio in oratione quid sit.</i>	420.10.b
<i>Probationes artis expertes, & participes.</i>	20.40.a	<i>Propositiones duæ, maior & minor.</i>	28.30.a
<i>Probationes artis expertes, quinque generū.</i>	20.20.b	<i>Propositiones fere infinitæ in singulis artib.</i>	41.40.a
<i>Et sex apud Quintil.</i>	20.20.b	<i>Propositionum tres species.</i>	41.50.a
<i>Probationes aut ueras esse, aut apparentes.</i>	26.10.a	<i>Propositiones oratoriæ quinque generibus continentur.</i>	46.40.a. & 47.40.a
<i>Probationes artis expertes, quæ, & quot sint.</i>	173.20.a	<i>Propositiones de possibili, & impossibili, omnibus dicendi generibus conuenire.</i>	46.40.a
<i>Probationes communes sunt duæ, exemplum & enthymema.</i>	285.30.a	<i>Propositiones in singulis rebus delectæ sunt habenda.</i>	303.20.b
<i>Probabilis propositio.</i>	18.10.b	<i>Propositionum tria genera distincta.</i>	18.10.b
<i>Probabilia uere, & non uere.</i>	17.20.a	<i>Propositum quid sit.</i>	2.40.b
<i>Probabilia non omnia oratori accommodata.</i>	300.40.a	<i>Propositum & consultatio idem.</i>	2.10.c
<i>Probabilia qua iudices admittant. ibidem.</i>		<i>Proprium alicuius quid dicatur.</i>	62.30.b
<i>Probabilium duo genera.</i>	29.30.b	<i>Propria præstare communibus.</i>	84.10.a
<i>Probus quis sit.</i>	441.10.a	<i>Propria apud aliquas nationes, honestiora.</i>	110.30.a
<i>Problema.</i>	420.10.b	<i>Propria Atheniensium. Et Lacedæmoniorū. ibidē.</i>	
<i>Proceusmaticus.</i>	387.30.b	<i>Propria rerum, quæ sint.</i>	304.50.a
<i>προβλεψια apud Græcos.</i>	65.20.a	<i>Propria nomina faciunt emendatam locutionem.</i>	368.40.a
<i>Proles bona in ciuitate, & in familijs.</i>	60.30.b	<i>Propria notæ argumenta ut refellantur.</i>	340.30.a
<i>Prologus, principium in poesi.</i>	422.50.a	<i>Propria res quæ dicantur.</i>	427.50.a
<i>Prologus Aenci.</i>	439.30.a	<i>Proprietas seruanda in elocutione emendata.</i>	367.30.a
<i>Pronomina uocari et coniunctiones.</i>	367.40.a	<i>Propter se, & per se expetere, differre.</i>	72.50.b
<i>Pronunciatio quantam uim habeat.</i>	343.30.a	<i>πρόσ τι.</i>	280.40.a
<i>Corporis eloquentia dicitur. ibidem.</i>		<i>πρός τι, ad aliquid quæ referantur.</i>	29.10.b
<i>Duos sensus afficit, auditū & uisum.</i>	343.40.a	<i>πρός τι quæ dicantur.</i>	281.10.a
<i>Demosthenes ei tribuit omnia.</i>		<i>πρός ἀλλήλα.</i>	281.10.a
<i>Proæmium, prologus, & prolatio differunt.</i>	3.20.a	<i>Protagoras sophista, baiulus.</i>	335.20.a
<i>Proæmium duobus modis considerari.</i>	3.30.a	<i>fuit Democriti discipulus. ibidem.</i>	
<i>Proæmium in genere deliberatiuo.</i>	421.20.a	<i>Protagoras generū distinctiones adhibuit.</i>	370.30.a
<i>Proæmio subiungitur ab Aristotele propositio.</i>	421.30.b	<i>Prouerbia inter testimonia esse.</i>	178.10.a
<i>Proæmium quid sit.</i>	422.40.a	<i>Prouerbia uim habent sententiarum.</i>	296.10.b
<i>Demonstratiui generis quale sit.</i>	422.20.b	<i>Prouerbia sunt translationes.</i>	413.20.a
<i>Proæmiū in gñe iudiciali & deliberatiuo.</i>	422.40.b	<i>Prouocatio impij cōtra piū nō est æqua.</i>	185.10.a
<i>Connexa esse debet subsequenti orationi. ibidem.</i>		<i>Prudens, & probus quomodo differant.</i>	440.50.b
<i>Proæmiū Isoc. de laudibus Helenæ.</i>	422.40.b	<i>Prudentia quid sit.</i>	95.30.a
<i>Proæmium separatim ualeat ad uarietatem, & uoluptatem.</i>	423.20.a	<i>Prudentia quid.</i>	111.20.a
<i>Proæmiū demonstratiui generis unde ducatur. ibidē.</i>		<i>Prudentia triplex.</i>	111.30.a
<i>a laude aut uituperatione, a consilio, a persona auditoris.</i>	423.30.a	<i>Prudentes uiros cur uereamur.</i>	233.10.a
<i>Proæmium iudicialis generis quid ualeat.</i>	424.20.a	<i>Prudentissimus, & sapientissimus, quis.</i>	12.10.a
<i>Proæmij munus proprium, quod.</i>	425.50.a	<i>πρὸς τι in oratione.</i>	359.40.b
<i>Proæmium a persona, ducitur trib. modis.</i>	425.40.b	<i>Ptochomusus adulator.</i>	360.40.a
<i>Proæmiū ex oratore, et aduersario, quale.</i>	426.10.a	<i>Ptolemeus dictus metragyrtes.</i>	354.20.b
<i>Proæmiū ex auditore ductum, quale sit.</i>	426.20.b	<i>P. Rutilius cur damnatus.</i>	345.20.b
<i>Proæmia extra causam esse.</i>	428.10.a	<i>Pudor custos uirtutum, dedecus fugiens.</i>	114.30.a
<i>Proæmia demost. generis contineant laudes auditoris.</i>	430.30.a	<i>Pudorem non esse uirtutem.</i>	114.10.b
<i>Proæmia deliberationum a iudiciali genere ducuntur.</i>	430.10.b	<i>Pudor in oculis.</i>	233.40.a
<i>Proæmia omnia esse accurata debere.</i>	431.20.b	<i>Pueri Lacedæmonij quomodo instituerentur.</i>	60.40.b
<i>Proæmio uti Arist. in exotericis.</i>	3.20.a	<i>Pugil a natura formatur.</i>	69.20.a
<i>Proæmia quib. utitur Arist. qualia sint.</i>	3.40.a	<i>Pugnantia inspicienda, & argumentum inde ductū, quo modo tractandum.</i>	331.20.a
<i>Propinquus quis dicendus in nobilitate expendenda.</i>	314.50.a	<i>Pulchrum quid sit.</i>	107.50.b
<i>Proportio inter quattuor sit, & in trib. & arg.</i>	323.20.a	<i>Pulchrum cuique suum.</i>	145.20.b
<i>An similitudini subiiciatur.</i>	323.40.a	<i>Pulchra, difficilia.</i>	80.40.b
<i>Analogia dicitur. ibidem.</i>		<i>Pulchritudo animi, & corporis.</i>	96.30.a
<i>Proportio in oratione nō semper seruanda.</i>	379.30.a	<i>Pulchritudo mulierem ornat, ut fortitudo uirum.</i>	61.40.a
		<i>Pulchritudo quid sit, & eius genera.</i>	67.10.a
		<i>Pulchritudini inuidet nemo.</i>	67.30.a
		<i>Pulchritudini</i>	

Index.

<i>Pulchrum cur καλόν Græce dicatur.</i>	67.30.a	<i>Repetitiones in iudicijs, & consultationibus crebræ.</i>	416.50.a
<i>Pulchritudo adolescentis, uiri, senis.</i>	67.10.a. & 67.20.b	<i>Quarum rerum sint.</i>	416.20.b
<i>Pulchritudo tyrannis exigui temporis.</i>	232.50.b	<i>Reprehensio quattuor modis fit.</i>	335.40.b
<i>Pulchritudo nominum, & turpitude.</i>	377.30.b	<i>Non est enthymema.</i>	241.20.a
<i>In quattuor rebus.</i>	358.20.b	<i>Reprehensio a re, quo modo fiat.</i>	336.10.a
<i>Purgatio quo in statu fit, & quot eius partes.</i>	153.20.a	<i>a Contrario.</i>	336.50.a
<i>Pyrrhi ad Cyneam responsio.</i>	152.40.b	<i>a Similibus.</i>	336.10.b
<i>Pyrrhichius.</i>	387.10.b	<i>a Rebus iudicatis.</i>	336.40.b
<i>Πυρρῆος.</i>	360.20.b	<i>Rep. uerisimilis argumentationis duobus modis affer-</i>	339.30.a
<i>Pythagoras in honore in Italia fuit.</i>	317.20.a	<i>tur.</i>	339.30.a
		<i>Signorum, & argumentorum, quæ a signis ducun-</i>	339.50.a
		<i>tur.</i>	339.30.b
		<i>Exemplorum.</i>	340.30.a
		<i>Certæ notæ, quæ τρυφήν dicitur.</i>	32.50.b
		<i>Rerum genera quattuor, de quibus dici pōt.</i>	15.50.b
		<i>Res esse aut bonas, aut malas per se, aut medias.</i>	23.30.b
		<i>Res argumentando confirmari.</i>	83.30.a
		<i>Res duobus modis fieri posse.</i>	348.40.b
		<i>Res humiles, magnæ, mediocres.</i>	348.40.b
		<i>Quomodo elocutione explicandæ. ibidem.</i>	1.40.d
		<i>Respondentia æqualiter & pariter.</i>	1.30.c
		<i>Respondere ex altera parte quid significet.</i>	426.20.a
		<i>Reus debet crimina obiecta prius remouere.</i>	146.10.b
		<i>Rex iudiciorum Cicero.</i>	315.20.a
		<i>Rex & tyrannus quid sint, & differunt.</i>	19.10.a
		<i>Rhetor ab eloquendo nominatus.</i>	2.10.d
		<i>Rhetoris officium, & quo modo ab officio dialectici differat.</i>	5.40.b
		<i>Rhetores antiqui in quo errarint.</i>	25.20.a
		<i>Rhetores cur se politicos philosophos appellarent.</i>	1.20.a
		<i>Rhetorica non habet determinatum genus.</i>	1.20.a
		<i>Rhetorica probandi rationes a dialectica sumit.</i>	1.20.b
		<i>Rhetorica in quibus uersetur.</i>	2.10.b
		<i>Rhetorica trib. de causis dicitur ἀντιστοχός.</i>	2.30.d
		<i>Rhetorica tribus modis æqualis dialecticæ.</i>	2.30.c
		<i>Rhetorica quam utilitatem orationi cōparet.</i>	2.50.d
		<i>Rhetorica inferior, quæ dialectica trib. modis.</i>	3.10.c
		<i>Rhetorica & dialectica cōes artes dicuntur.</i>	5.40.c
		<i>Rhetorica pars ciuilis scientiæ.</i>	13.30.a
		<i>Rhetorica aptior apud multitudinem, quàm dialectica.</i>	13.10.b
		<i>Rhetorica docet i cōtrarias partes disputare.</i>	14.40.a
		<i>Rhetorica in contrarias partes disputat.</i>	14.50.a
		<i>Rhetorica disputat per continuam orationem fere.</i>	14.50.b
		<i>Rhetorica præstat, ut quisque se oratione defendat.</i>	15.10.b
		<i>Rhetorica exacta a Lacedæmonijs.</i>	16.20.a
		<i>Rhetorica, & dial. non esse certam materiam subiectam.</i>	24.10.b
		<i>Rhetorica ex dialectica, & politica cōstare.</i>	39.40.b
		<i>Rhetorica quomodo de reb. omnib. disputet.</i>	335.30.a
		<i>Rhetorica & sophistica sequuntur etiam quod tantum uerisimile uidetur, ceteræ artes, quod tantum est.</i>	342.20.a
		<i>Rhetorica tribus perficitur.</i>	343.20.a
		<i>Cur tres partes sint.</i>	1.20.a
		<i>Rhetorica eadem pene uis, quæ dialectica.</i>	Rhetorica,

Index.

- Rhetoricæ, & dialecticæ similitudo, & differentia.* 1.20.b
Rhetoricæ, & dialecticæ differentia. 2.30.a
Rhetoricæ duo genera, quæ. 2.20.c
Rhetoricæ sunt omnes participes. 3.10.d
Rhetorices res propriæ sunt probationes. 4.50.b
Rhetoricæ finis, quid sit. 4.10.c
Rhetoricæ probationes, enthymema & exemplum. 4.40.c
Rhetoricæ artis duo præcipua genera. 8.30.a
Rhetoricæ & dialecticæ similitudo. 17.10.a
Rhetoricæ definitio, eiusque partes exposita. 18.50.a
Rhetoricæ definitio a Quintiliano reprehensa. 19.10.a
Rhetorices definitio contra Quintil. defensa. 19.20.a
Rhetoricæ officium quodnam sit. 16.40.a
Rhetoricæ genera, tria. 42.10.a
Rhetoricæ finis, iudicium. 187.20.b
Rhetoricam utilem esse. 12.10.b
Rhetoricam non esse improbatum, licet ea quis male utatur, exemplo aliorum bonorum. 15.20.b
Rhetoricam esse particulam dialecticæ. 25.10.b
Rhetoricam ueris demonstrationibus non uti. 38.30.a
Rhetoricam ex duabus partibus conflatam esse. 48.20.b
Rhetoricam non esse scientiam. 48.40.b
Rhodij in urbanis dictis laudati. 397.10.b
Rhypsaspides qui dicerentur. 227.20.b
Rhythmus in oratione. 382.40.a
Rhythmorum genera orationem ingredientia, quatuor. 382.40.b
Ridicula esse iucunda, & eorû tres species. 147.40.a
Ridicula ex mutatione litterarum. 408.50.b
Ridicula tractata esse in lib. de arte poetarum. 454.50.a
Eorum tractatio est 2. de Or. apud Cic. 454.20.b
Quædam sunt ingenuorum, quædam scurrarû propria. 454.30.b
Risus tanquam Deus a Lycurgo cultus. 70.40.a
Risus in rebus iucundis collocatur. 147.40.a
Robustus quis dicatur. 68.30.a
Roma cur præstat ceteris nobilitate. 59.30.a
Romana res, quando labi cepit. 54.10.b
Romani quæ uerba præferantur. 56.40.a
Romanorum resp. qualis fuerit a principio. 105.20.a
Rustici hominis oratio. 377.40.b
- S**
- Sacerdotes magnæ matris.* 354.40.a
Sacerdotes casti. 354.40.a
Sacrificia, & immolationes. 64.50.a
Salacones qui dicantur. 230.30.a. & 272.20.a
Salamini ad iudicanda Atheniensibus Homeri uersu. 176.20.b
Sales, & dicta. 264.40.a
Sallustij proemia, qualia. 422.30.b
Sanii infantibus similes. 366.10.a
Sanitas, condimentum suauissimum, & diuinum. 77.40.a
Sapiens uir, semper felix, ut Stoicis placet. 56.30.b
Sapiens est rex, diues, & pulcher. 315.30.b
Sapientes ubique coli. 317.10.a
- Sapientia quid proprie sit.* 146.30.b
Sapientia nerui, non credere, ut ait Epicharmus. 22.30.a
Sapientes esse reges. 146.50.a
Sapientes septem Græciæ: & qui sapientes Romæ. 146.10.b
Sapientes qui dicantur communiter. 146.30.b
Sapientes barba, & pallio. 253.50.b
Sapientissimus quis dicendus. 94.40.b
Sappho poetria apud mytilenæos honorata. 317.20.a
Sapphus responsio ad Alcæum. 114.40.a
Sarracum, nomen sordidum apud Cic. 380.20.a
Scelera magna sæpe latent. 150.30.a
Scauri oratio laudata, & cur. 22.20.b
Sceleris occultandi occasio ad scelus hortatur. 150.40.b
Sceleratos non a quouis homine occidi oportere. 308.40.a
Sceptici philosophi. 11.10.b
enim nomina. i. uasa, quæ. 370.30.a
Scientia, quæ proprie dicatur. 3.10.c
Scientia & doctrina, differunt. 25.30.a
Scientia quænam sit. 48.50.b
Scientia aliqua alteri præstat duob. modis. 94.40.a
Scientia apud imperitos nihil possunt. 13.50.a
Scientia omnes habent proprium genus. 19.40.a
Scientias & artes esse bonas. 78.30.b
Scientia studia ignauiam & odium ciuium pariunt. 291.20.b
Scire quid proprie sit. 25.40.a
Sciron, insignis lairo fuit. 361.10.a
Scopus actionum nostrarum ad bonum dirigitur. 87.10.b
Scriptura qualis esse debeat. 415.30.a
Scurra. 234.30.b
Scurrilitas, improbatum. 454.40.b
Scythæ, & Aegyptij de uetustate cõtedentes. 59.20.a
Secura prædia quæ dicantur. 62.50.a
Securitas ciuitatis quibus contineatur. 53.20.b
Semiramis impudica amatores suos occidebat. 234.40.a
σειραει βια Eumenides, aut furia. 318.10.b
σειραλογειν. 383.40.a
σειραος herous dicitur. 383.40.a
σειραος quid sit. 274.40.a
Sempiternæ res, quæ. 32.50.b
Senatus statuit de futuris. 42.30.b
Senectus bona, quæ dicatur. 69.50.b
Senectus tarda tribus de causis. 70.30.a
Senes cur uereamur. 233.20.a
Senum mores. 264.50.a. Et deinceps longa oratione exponuntur.
Senes quomodo spe longi dicantur. 267.20.a
Loquaces. ibid.
Sensus iudicium falsum esse. 11.10.b
Sensus est rerum præsentium. 137.30.b
Sententia, atque opinio mutanda. 190.30.a
Sententia quid significet, quibus in rebus ea utendum sit, quo tempore, & quibus personis. 290.20.a
Sententia quid sit. 290.20.b
Senia pars enthymematis. 285.30.a. Et 291.20.a
Senten-

Index

<i>Sententias uel principia, uel conclusiones esse enthymematicum.</i>	291.10.b	<i>Simonidis responsio ad uxorem Hieronis de diuitibus.</i>	
<i>Sententia quando conglobentur.</i>	291.50.b	272.10.b	
<i>Sententia quattuor species.</i>	292.50.a	<i>Sinnis homo</i>	361.10.a
<i>Sententia admirabiles. uel non</i>	292.20.b	<i>Sinties a σινουσαι dicti Lemnij.</i>	361.20.a
<i>Sententia nullam requirens rationem.</i>	292.40.b	<i>Sitis quid sit.</i>	136.10.b
<i>Sententia, quae pars sit enthymematica.</i>	293.20.a	<i>Socii noscendi.</i>	51.20.a
<i>Sententia enthymematica.</i>	ibidem.	<i>Socii qui dicantur.</i>	149.50.a
<i>Sententia duobus modis enuncianda.</i>	294.10.a	<i>Socrates uir bonus, & ueritatis amicus.</i>	11.30.b
<i>Sententia quando subiungenda ratio.</i>	294.30.a	<i>Socrates cur a Comicis reprehensus sit.</i>	13.20.b
<i>Sententia a senioribus & peritioribus pronuncianda.</i>	294.40.a	<i>Socrates rhetoricam insectabatur.</i>	15.10.b
<i>Sententia falsa quae uti liceat.</i>	295.30.a. Et deinceps.	<i>Socrates damnatus ob discedendi inscitiam.</i>	12.40.b
<i>Sententia cōs. & uulgata potest adhiberi.</i>	295.30.b	<i>Socrates gratis iuuenes docebat.</i>	113.10.a
<i>Sententia ex prouerbiis.</i>	396.10.b	<i>Socrates ad mortem uir sine ullo signo timoris.</i>	118.40.b
<i>Sententia cōtra iam peruulgatas proferenda.</i>	296.20.b	<i>Socrates natura uitia emendauit disciplina.</i>	129.40.b
<i>Sententia uulgata duobus modis oppugnatur.</i>	297.20.b	<i>Socrates semper dissimulator.</i>	202.10.a
<i>Sententia quae afferant oratori utilitatem.</i>	297.50.b	<i>Socrates promissa regis Archelai contempsit.</i>	314.50.b
<i>Sententia moratam efficit orationem.</i>	298.40.b	<i>Socrates periclitatus propter actionem neglectam.</i>	345.20.b
<i>Sententia omnis apud rhetores dicitur enthymema.</i>	337.50.a	<i>Socrates inductionibus utebatur & interrogabat.</i>	316.40.a. & 50.b
<i>Sententia utendum in cōfir. & narratione.</i>	446.10.a	<i>Nilil arroganter profererat.</i>	318.30.b
<i>Sententia moratam efficit orationem.</i>	446.20.a	<i>Socrates per ironiam uerbis poeticis utebatur.</i>	381.30.a
<i>Sepulchra honorata, pars honoris.</i>	65.30.a	<i>Socrates interrogatione usus.</i>	451.50.a
<i>Sepulchra Romae extra, & intra urbem.</i>	65.40.a	<i>Soc. quo genere interrogationis resellit delictum.</i>	451.30.b
<i>Sermo turpis.</i>	235.50.b	<i>Soc. scurra Atticus dictus a Zenone.</i>	454.50.b
<i>Serui solum uerberabantur, non liberi.</i>	204.20.a	<i>Soc. dissimulator.</i>	455.10.a
<i>Serui cum manumitterentur, patronum adoptant.</i>	381.50.b	<i>Socratici sermones, morati.</i>	440.30.a
<i>Serui in peccato heris non respondent.</i>	429.50.b	<i>Sodales qui dicantur.</i>	214.20.a
<i>Seruos & amicos eorum, quos colimus, cur ueneremur.</i>	236.10.a	<i>Solæci qui uocentur.</i>	272.40.a
<i>Sesquialtera proportio.</i>	388.10.a	<i>Solæcisinus quando fiat.</i>	371.50.a
<i>Sestos arca frumentaria piræi.</i>	401.10.a	<i>Solæcisinus apud Virg. lib. 12.</i>	371.20.b
<i>Sicilia cella penaria reip. Ro. dicta.</i>	53.10.a	<i>Solon Atheniensibus leges dedit.</i>	6.50.d
<i>Sicilia, cella penaria populi Ro.</i>	401.20.a	<i>Solon cur insaniam simularit.</i>	176.40.b
<i>Siculi in urbanis dictis prestantes.</i>	397.10.b	<i>Solon de amicis comparandis.</i>	235.40.a
<i>Signa uocantur, quae ad sensum pertinent.</i>	35.20.b	<i>Soluere, & refellere arg. non idem esse.</i>	338.40.a
<i>Signa aliquando necessaria sunt.</i>	35.40.b	<i>Somno beatus, quis dicatur.</i>	192.40.a
<i>Signorum sunt duo genera.</i>	36.40.a	<i>Somnus in incundis rebus ponitur.</i>	136.10.a
<i>Signa per omnia tempora perpendi.</i>	36.10.b	<i>Soni uocis, qui.</i>	344.50.a
<i>Signa necessaria, quae temporaria dicuntur.</i>	36.20.b	<i>Sophista falsos solu syllogismos persequitur.</i>	17.10.b
<i>Signa non necessaria, quae.</i>	36.20.b	<i>Sophista quis uocetur in dialecticis.</i>	21.50.a
<i>Signa habentia uim ab uniuersalibus.</i>	37.40.a	<i>Sophista qui dicantur.</i>	17.20.b
<i>Signa & inditia nobilitatis apud ueteres.</i>	116.50.a	<i>Sophista, quidnam institutum habent.</i>	47.10.a
<i>Signa quomodo reprehendantur.</i>	339.50.a	<i>Sophista qui dicantur.</i>	335.50.a
<i>Signa ad inferendam, & repellendam criminationem.</i>	434.40.b	<i>Sophistarum institutum.</i>	335.20.a
<i>Simile simili gaudet.</i>	145.40.a	<i>Sophistarum arrogantia.</i>	335.20.a
<i>Similes res solent similes exitus consequi.</i>	52.10.a	<i>Sophistas quomodo latine dicatur.</i>	17.10.b
<i>Similia quae dicantur.</i>	336.20.b	<i>Sophisticus quis dicatur.</i>	17.20.b
<i>Similitudo quomodo tractanda.</i>	286.20.b	<i>Sophocles praegaudio mortuus.</i>	140.40.a
<i>Similitudo mater satietatis.</i>	349.10.b	<i>Sophocles.</i>	365.40.a
<i>Similitudo in rebus ualde distantibus.</i>	406.10. b. & infra.	<i>Sophoclis responsio de rebus Venereis.</i>	267.30.b
<i>Similiter cadens.</i>	396.10.b	<i>Sortes incertae.</i>	104.50.b
<i>Simonides poeta apud Scopam Thessalum.</i>	72.40.a	<i>Spes est futurarum rerum.</i>	137.30.b
<i>Simonides epitheta posuit ad minuendum, & uituperandum.</i>	359.30.a	<i>Spes est expectatio boni.</i>	138.20.a
<i>Mulas filias asinorum & equorum esse dixit. ibid.</i>		<i>Spiritus entheus.</i>	380.40.b
		<i>Sponte aliquid facere, quid sit.</i>	126.20.a
		<i>Spuria studium.</i>	192.40.b
		<i>Spurina augur.</i>	370.10.a
		<i>Spurii</i>	

Index.

Spurii & nothi non dicuntur nobiles. 59.40.b
Spurii parentibus nihil debent. 59.50.b
Sp. Caruilus claudicans. 232.20.a
Stafinus poeta. 296.30.a
στᾶσις appellatur questio de facto. 443.30.b
Statius poeta cur irridetur a doctis. 349.10.a
Statuæ cæclx. Demetrio ab Athen. erectæ. 65.10.b
Statuæ etiam fæminis positæ apud Romanos. 65.10.b
Status coniecturalis apud Arist. 6.40.b
Status tres esse. 6.20.c
Status definitiuus. 162.30.b
Status non erāt excogitati tempore Aristotelis. 162.40.b
Status quis primus inuenerit. *ibid.*
ἐπιτύχος. quæ statum etiam tangit Arist. 162.40.b
Status post Arist. nominatæ questiones. 443.30.b
Stellion atus crimen, apud iuriconsultos. 151.20.b
στῆναι infames, cur dicit. 330.50.a
Stenoporon littus. 360.30.a
στερητικὰ contraria. 307.20.a
Stesichorus poeta Himerensis. 287.10.a
Stipendiarij sunt oratori noscendi. 51.20.a
Stipendiarij non ledendi. 53.30.a
Stoici putant, nihil bonum, præter uirtutem. 15.40.b
Stoici solam uirtutem esse bonam censent. 56.30.b
Stoici uolunt unamquamque rem suo nomine dici. 358.20.a
Stolones, qui apud ueteres. 24.20.b
Studium cuiusque est ei iucundissimum. 147.10.a
In studio suo qui fuerint ualde intenti. 147.20.a
Stylpo mulierosus, naturâ uitiosam domuit. 129.40.b
Suauis est laborum præteritorum memoria. 83.40.b
Subiectio sub oculos quid sit, & quô fiat. 404.30.b
Differt a tralatione, ut exemplo patet. 404.50.b
Sûptus, qui fiût in ciuitate, noti oratori sint. 50.50.a
Supplicationes nomine ducum factæ. 64.10.a
Suspitio artificij nocet oratori. 350.10.a
Sustinere conclusiones, barbære dici. 3.30.d
Sustulit, uerbum ambiguum. 410.10.a
Syllaba breuis, & longa, quot tempora habeat. 387.50.a
Syllogismus demonstratiuus, quis dicatur. 9.30.b
Syllogismus demonstratiuus, quibus nominibus uocatur. 10.40.b
Syllogismus dialecticus, & sophisticus, quis. 10.50.b
Syllogismus sine uniuersali ppositione nõ sit. 28.20.a
Syllogismus & enthymema forma differunt. 28.50.a
Syllogismi natura. 27.50.b
Syllogisuum uerum, & non uerum nosse, eiusdem artis est. 17.40.a
Syllogismi logici qui dicantur. 10.40.b
Syllogismi oratorij, & dialectici, qui sint. 40.20.a
Syllogismorum tria genera. 10.40.b
Sylosonti honores habiti a Dario. 64.30.a
συσεβῆτα ἡδᾶν
συσεβῆτικὸν rhetoricæ genus. 42.40.b
συλλογία contractus dicitur. 181.30.b
syncretismus apud Cretenses quis esset. 80.10.a
syncretismus, de quo alibi. 209.30.a
συρρομή. 403.10.a
Syracusani & Siculi Euripidē admirabatur. 235.50.a

T

T *Abula, quomodo confirmari, & infirmari queant.* 181.10.a
Tabularum maxima uis. 181.30.a
Cautiones contra tabulas. 182.50.a
Tabulis omnes contractus fiunt. 181.20.b
Si tabulæ nobis contrariæ sint, quid agendum. 181.40.b
Tali, & tesseræ, ludi senum. 140.50.a
Talionem reddere, quid sit. 193.30.b
Tantalus cur fingatur siti enectus. 265.40.b
Talus puer in arte fabricæ excellens. 256.30.a
Τεχνικὸν quid significet. 20.10.a
Τεχνικὸν unde dicatur. 36.40.b
Telamon exul. 237.30.a
Τελεσφόρον. 360.30.b
Temperantia, uirtutis domicilium. 77.10.a
Temperantia quid sit, & quibus in rebus consistat. 110.30.a
Temperantia est custos uitæ hominum. *ibid.*
Temperantia a sapientissimis uiris exulta. *ibid.*
Temperantes amantur. 210.50.a
Tempus futuri tribui deliberatiuo genere. 43.40.b
Tempus præteritum iudicijs conuenire. 43.50.b
Tempus præsens exornationibus accommodatum. 44.10.a
Tempus, rerum agendarum rōnem aperit. 331.10.a
Tempora omnia conuenire exornationi. 44.30.a
Tenedos insula, ubi sit. 177.10.a
Tenedio securis. 177.20.a
Et Tenedius homo, & Tenedius patronus. *ibid.*
Terentius laude dignus. 415.50.b
Tereus cur Philomenæ linguã euulserit. 234.40.a
Terram & aquam dare. 324.10.b
Tertius li. rhet. in duas partes diuisus. 420.30.a
Testes, & ipsorum tractatio. 176. & 177. & 178. & 179. deinceps.
Testium duo genera. 176.10.a
Testes antiqui. 176.20.b. Noui. 178.50.a
Testes rerum futurarum, qui. 177.20.b
Falsi, qui. 179.20.a
Testes, & eorum auctoritas quô augeri, aut minui possit, & qui testes nõ habet, quid faciat. 179.20.b
Testes corrumpi posse multis modis. *ibid.*
Qui testes habet. *ibid.*
Testium utilitas. 180.10.a
Testium mores, & uita. 180.40.b
Testimonia aut diuina, aut humana. 173.30.a
Testimonijs facile fides fit. 29.20.a
τεδνυμένον a uerbo θύω. 361.40.a
Tetrametri in fabulis antiquis. 348.30.a
Teucer tragædia. 312.20.a
Teumessus Bæotiæ collis. 374.10.a
θάραξ confidentia. 223.20.a
Theages tyrannidem Megaris occupauit. 39.30.a
Theatrum, certamen Liberi patris dicebatur Athenis. 434.20.b
Themistocles spurius fuisse dicitur. 60.10.a
Themistocles habitus indectior in cõuiuio. 84.40.b
Themistocles cur Platano similis. 366.20.a
Theodamas. 365.20.a
Theode-

Index.

<i>Ventus pro inani gloria.</i>	25.10.b	
<i>Venus cur testudini infidens a Phidia picta.</i>	61.10.b	
<i>Verba non semper rebus accommodanda.</i>	379.50.a	
<i>Per ironiam usurpanda sine uicio.</i>	381.20.a	
<i>Verecundia uitiosa.</i>	114.50.a	
<i>Verecundia, quid. qui uerecundi, erga quos, & quibus in rebus, & quomodo animo sint affecti.</i>	226.20.b	
& infra.		
<i>Verecundia an inter uirtutes sit numeranda.</i>	ibid.	
<i>Verec. esse hominis propriam. Ad omnia tempora pertinet.</i>	227.10.a. & 231.30.a	
<i>Verecundia quibus malis excitetur.</i>	227.40.a	
<i>Verec. ut in adolescentibus laudatur, sic in senibus uituperatur.</i>	ibid.	
<i>Mala uerecundiam afferentia.</i>	227.10.b. & infra.	
228.		
<i>Et non posse ferre labores, quos seniores ferunt.</i>	229.10.b	
<i>Et beneficium ab aliqua sepius accipere.</i>	ibid.	
<i>Et exprobrare beneficium. Et de se predicare.</i>	230.10.a	
<i>Et aliena sibi uendicare.</i>	ibid.	
<i>Et omnia opera, quae à uititiis nascuntur. & iudicia, & quae uititijs sunt similia.</i>	230.20.a. & deinceps.	
<i>Verecundia propter quos homines excitetur.</i>	232.10	
<i>Et propter quos non sit.</i>	236.10.a. & infra.	
<i>Verecundia quinā afficiantur.</i>	236.50.a. & deinceps	
<i>Verecundia in usu nominum seruanda.</i>	358.20.a	
<i>Verisimile quid sit.</i>	34.40.b	
<i>Verisimile & signum quomodo differant.</i>	35.20.b	
<i>Verisimile quid sit apud Platonem.</i>	36.10.a	
<i>Verisimile simpliciter, & aliqua ex parte.</i>	333.40.b	
<i>Verisimile proprie.</i>	334.10.a	
<i>Verisimilia & probabilia sunt dialecticis, oratoribus quae subiecta.</i>	16.30.a	
<i>Verisimilis propositio.</i>	18.20.b	
<i>Veritas in profundo mersa, ut ait Democ.</i>	11.50.a	
<i>Veritas pro iustitia, & uerum pro iusto.</i>	11.40.b	
<i>Veritatis cognitio partim facilis, partim difficilis.</i>	11.20.b	
<i>Veritatis cognitio duob. modis intelligitur.</i>	11.30.b	
<i>Veritatem nemo perfecte assequitur.</i>	11.20.b	
<i>Versus in oratione ne sit.</i>	381.10.b	
<i>Versus quae incommoda pariat in oratione.</i>	381.20.b	
<i>Vespasianus ex qualibet re uestigal exigebat.</i>	50.30.a	
<i>Vespasianus ex lotio uestigal exigebat.</i>	228.10.a	
<i>Vestitus nitidus, & quinā eo sint delectati.</i>	211.30.b	
<i>Vicinus improbus magnum est detrimentū.</i>	154.30.a	
<i>Vicissitudo rerum omnium.</i>	143.10.a	
<i>Victoria adorea unde dicta.</i>	65.20.b	
<i>Victoria & honor in rebus honestis.</i>	115.40.a	
<i>Victoria inter res iucundas numeratur.</i>	139.50.b	
<i>Victorius notatur.</i>	1.10.c	
<i>Victorius reprehenditur.</i>	19.10.b	
<i>Victorius reprehensus in exemplo Simonidis.</i>	82.30.a. Et 88.50.b	
<i>Victorius notatur.</i>	192.30.b	
<i>Victorius reprehensus.</i>	207.10.a	
<i>Victorius accusatus.</i>	382.30.b. 383.10.b. 385.30.a	
<i>Victorius reprehenditur.</i>	399.10.b	
<i>Victorij interpretatio non admissa.</i>	402.30.a. &	
407.10.a		
<i>Victorij opinio laudata.</i>	437.10.b	
<i>Vigor animi, & corporis.</i>	269.30.b	
<i>Vina simul confusa, & temperata.</i>	350.10.b	
<i>Vincentius Magius philosophus.</i>	382.30.b	
<i>Violentia, negligentiae species, quid sit.</i>	193.20.a	
<i>Vires, in quibus rebus consistant.</i>	68.20.a	
<i>Virgilius suos uersus recitabat.</i>	343.30.b	
<i>Virgilius sextum Aeneid. recitans auditores ualde commonit.</i>	377.10.b	
<i>Epithetis frequenter utitur.</i>	381.10.a	
<i>Virginia cur a patre occisa.</i>	169.50.b	
<i>Virtus solum bonum.</i>	15.40.b	
<i>Virtus corporis in iuene.</i>	60.30.b	
<i>Virtus animi in iuene.</i>	60.30.b	
<i>Virtus summū locū tenet ī felicitatis partib.</i>	72.50.a	
<i>Virtus primum gradum honorum obtinet.</i>	75.30.b	
<i>Virtus sola sufficit ad beatam uitam.</i>	75.30.b	
<i>Virtus praemium est optimum.</i>		} 75.40.b
<i>Virtus reb. omnibus anteit.</i>		
<i>Virtus in se habet omnia.</i>		
<i>Virtutis species esse bonas.</i>	76.40.b	
<i>Virtus esse nimia non potest.</i>	80.50.a. Et 10.b	
<i>Virtus pulcra.</i>	108.30.a	
<i>Virtus nutritur laudatione.</i>	108.30.a	
<i>Virtutis tres descriptiones.</i>	108.40.a	
<i>Virtutis laus, in actione</i>	108.10.b	
<i>Virtutis partes, quae.</i>	108.30.b	
<i>Virtutes in uoluntate, & in actione.</i>	108.30.b	
<i>Virtutes morales, & rationales.</i>	108.40.b	
<i>Virtutes maiores, quae.</i>	109.10.a	
<i>Virtus ex uiro appellata.</i>	269.20.a	
<i>Virtus summa perficit quae incredibilia uir.</i>	441.30.b	
<i>Virtute non possumus male uti.</i>	15.40.b	
<i>Virtutes clarorū hoīum ī cōuiujs celebrata.</i>	64.30.b	
<i>Virtutes quō etiam uituperari possint.</i>	116.50.b	
<i>Virtutes mediae aetatis duae praeclarae.</i>	269.40.a	
<i>Vita, & uiuere, in bonis.</i>	78.30.b	
<i>Vitellius in epulis partiendis.</i>	136.30.b	
<i>Vitia quomodo interdum laudanda.</i>	116.50.b	
<i>Vitia cognata rhetoricae, & dialecticae.</i>	18.10.a	
<i>Vitia per spicuitatis contraria, quae.</i>	419.50.b	
<i>Vitiositas, & incontinentia impellunt, ut contra leges aliquid fiat.</i>	126.40.a	
<i>Vitiositas quid sit.</i>	126.50.a	
<i>Vituperatio est detrimentum honoris.</i>	404.20.b	
<i>Viua uox maximam habet uim.</i>	343.50.a	
<i>Vltio quid sit.</i>	132.30.b	
<i>Vlysses Polyphemum excacauit.</i>	207.40.a	
<i>Vlysses cur sedato aīo ab Hom. fingatur.</i>	220.20.b	
<i>Voluntas ab ira distincta.</i>	282.40.b	
<i>Voluntates nostras liberas esse.</i>	35.10.a	
<i>Voluptas duplex, corporis, & animi.</i>	76.10.a	
<i>Voluptas bona, ut probatur multis argumentis.</i>	76.10.a	
10.a		
<i>Voluptas, uera, & adumbrata, ac belluina.</i>	76.20.a	
<i>Voluptas pestis, & esca malorum.</i>	76.20.a	
<i>Voluptas uera in animo.</i>	57.10.b	
<i>Voluptas quid sit.</i>	134.30.a	
<i>Voluptas etiam ex recordatione rerum futurarum, & prat.</i>	137.30.a	
<i>Volu-</i>		

Index.

<i>Voluptas in luctibus & lamentationibus.</i>	139.20.a	<i>Et ex enigmate.</i>	<i>ibid.</i> 10.b
<i>Et ex alijs,</i>	139.20.b	<i>Cum uerbum iteratur.</i>	409.30.b & 410.10.a
<i>Voluptas ex ultione.</i>	139.10.b	<i>Breuitas, & elegantia.</i>	411.10.a & 30.a
<i>Voluptas esca malorum.</i>	337.20.a	<i>Urbani hominis oratio.</i>	377.40.b
<i>Voluptaria quæ sint.</i>	62.30.a	<i>Urbanitas.</i>	264.40.a
<i>Vox uiua magis afficit.</i>	297.30.a	<i>Urbis directio duobus expressa uersibus Homericis.</i>	99.30.a
<i>Vox in actione quomodo uarianda.</i>	344.10.a	<i>Utilia quæ dicantur.</i>	62.30.a
<i>In iracundia, in metu, in miseratione, in ui, in mole</i>	<i>ilia.</i>	<i>Vxor par eligenda.</i>	337.10.a
<i>Soni uocis acutus, grauis, medius.</i>	344.50.a		
<i>Vox, ut chorda, intenta est.</i>	344.10.b		
<i>Vocis magnitudo, paruitas, mediocritas.</i>	344.30.b		
<i>Urbana oratio postulat duas condiciones.</i>	411.30.a		
<i>Multa urbanam facientia orationem, coniuncta, faciunt urbaniozem.</i>			
<i>Si translationes sint, si contraria, paria, si oculis subi</i>	<i>ciatur.</i>		
<i>Imagines etiã ex proportione huc pertinet.</i>	411.50.b		
<i>Imagines rectæ fictæ.</i>	412.30.a		
<i>Superlaciones probat.e.</i>	413.50.a		
<i>Urbanitas, & urbana dicta.</i>	397.40.a		
<i>In dictis urbanis qui excelluerint.</i>	397.10.b		
<i>Fit ex nominibus noui aliquid ostenditib.</i>	397.30.b		
<i>Peregrina, & propria nomina reijciuntur.</i>	397.40.b		
<i>Translata nomina sunt aptissima.</i>	397.50.b		
<i>Imagines poetarum.</i>	398.30.a		
<i>Translatio tamẽ est imagine iucundior.</i>	398.50.a		
<i>Nimis nota, & nimis ignota argumenta non sunt</i>	<i>apta ad hoc studium.</i>	398.30.b	
<i>Quæ enthymemata sint ad hanc rẽ apta.</i>	398.40.b		
<i>Elocutio, quæ nam iucunda sit.</i>	399.20.a		
<i>In uerbis quomodo sit suauitas.</i>	399.40.a		
<i>Elocutio, quæ rem sub oculos subiicit.</i>	399.20.b		
<i>Maxima pars urbanitatis a translatione, & errore.</i>	407.10.a		
<i>Ex apophthegmatis.</i>	407.50.a		

		X	
X	<i>Ena nomina, γλῶττα etiam dicuntur.</i>	351.40.a	
	<i>Xenocrates apud Athen. iniuratus.</i>	189.30.a	
	<i>Xenocrates continentis.</i>	329.40.a	
	<i>Xenophanes contra Hom. & Hesiodum scripsit.</i>	185.10.a	
	<i>Xenophanes in impios.</i>	323.40.b	
	<i>Xenophanes philosophus colophonius.</i>	331.30.a	
	<i>Xenophilus Pythag. cv. uixit annos.</i>	67.50.b	
	<i>Xenophon Attica musa dicebatur.</i>	346.30.a	
	<i>Xerxes omnium, qui suo essent exercitu, pulcherrimus.</i>	67.50.a	
	<i>Xerxes premium proposuit nouam uoluptatem inuenienti.</i>	134.40.a	
			Y
Y	<i>Ἰβρις nomina.</i>	192.30.b	
	<i>Ἰδέτετα nomina.</i>	370.30.a	
	<i>Ἰστέρον λόγον.</i>	3.30.d	
	<i>Ἰσπρίμεροι.</i>	401.40.b	
	<i>Ἰσπεύερον quid hic uocetur.</i>	19.10.b	
	<i>Ἰσπρίστis actio.</i>	415.50.a	
			Z
Z	<i>Zeno parentum iniurias ultus est.</i>	152.10.a	
	<i>Zeno in conuiuio siebat hilarior.</i>	197.50.a	
	<i>Zoilus Homerum insectatus est.</i>	198.40.b	
	<i>Zopyrus simulauit se iniuria affectum a Dario.</i>	162.10.a	

F I N I S.

Errata, sic corrigito.

Pagina. 2. columna prima. lin. 44. lege, imitatus. pag. ead. lin. ult. col. 4. lege, est. pag. 3. lin. 3. noluit. pa. 4. li. 24. fit. lin. 30. animus. pag. 5. li. 29. posito. pa. 12. li. 49. διχολέγειν. pa. 20. li. 39. κατακόσμησθαι uero, significat conuasari. quo uerbo. pa. 28. li. 30. notissima. pa. 36. li. 17. defuit. pa. 41. li. 15. tractabit. pa. 42. li. 25. Græcia. 44. li. 3. laudabilior. 45. li. 29. siqua. 50. lin. 33. uiri. 51. lin. 49. habet. in. 63. li. 10. primus Carth. agnoscens. 65. li. 27. dicebatur. 69. l. 47. Pompeius. lin. 48. quinquertium. 70. lin. 10. effectum. p. 75. li. 23. et in 76. 33. erinus. 80. 26. communis. 88. 27. uinit. 92. 45. interim. li. 53. quod. 95. 17. a. se. 98. 26. rogato. 35. fatear. 101. 29. suum. 102. nam. 5. 4. uehementior. 135. 31. melius. am. 137. 45. actus. 138. 42. uotis. 48. canens. 145. 33. bellua. quod ni. 44. gaudent. 15. 31. aperuntur. 154. 27. domus. 38. pr. edum. 155. 28. potuit. 159. 35. dicere. 172. 28. inuidant. 173. 2. probationes. 192. 21. cupere. 202. 28. aliquis aut Africanus. 203. 40. animus. 208. 27. regesne. 221. 11. hesit. 223. 28. Ἰσπρίστis. 226. 9. ferreus. 11. esto. 235. 2. ἀποτυγχάνω. 4. re. citarent. 237. 9. Cio. ii. 240. 28. uirum. 250. 10. artificio. 275. 9. uideantur. 277. 8. arma. 285. 13. aliquam. 286. 35. licere hominem. 50. proditorem. 293. 1. putabat. 302. 40. potens. 322. 10. delictum. 328. 27. ostreperent. 331. 2. peccarat. 332. 22. canere. 333. 35. nubile. 336. 12. bisari. em. 339. 1. rus. 12. priuor. 42. inquiet. 346. 28. puerum infantem. 347. 45. pars. 351. 50. ἔγωγε. 354. 28. inuabat. 363. 29. uingit. 364. 1. differre. 367. 44. aliquem. 370. 44. turba. 375. 7. cantum. 377. 46. tumida. 379. 5. sicut. 9. efficiunt. 383. 37. continet. 388. 11. Ma. mila. 390. 50. andistrophus. 394. 20. nam. 395. 8. contraria. 39. opposita. 41. uiuo. 43. diximus. hoc 397. 35. nasci. 399. 5. declinatem. 401. 4. creduntur. 402. 6. miserentur. 405. 29. lecta bouum. 408. 43. γίγμετα. 413. 47. asserat. 29. Sanguineis frontem. 414. 9. apium. 13. in mare. 423. 10. uoluptatem asserat. 424. 47. immensos. 437. 50. precipere. 440. 11. cupa. 444. 46. potentissimis. 445. 5. admittit. 450. 5. rogat. 450. 4. 6. 4. sicui.

14

